

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

87. ÉVFOLYAM

1953

1953. 1. SZÁM

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, VIII., FUSKIN-UTCA 26

87. ÉVFOLYAM, 1953. I. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

FŐSZERKESZTŐ:

ANDICS ERZSÉBET

FELELŐS SZERKESZTŐ: EMBER GYŐZŐ

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: HANÁK PÉTER

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BENDA KÁLMÁN, BOLGÁR ELEK, **CZÓBEL ERNŐ**, KOSÁRY DOMÓKOS, LÉDERER EMMA,
MÉREI GYULA, MÓD ALADÁR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, PACH ZSIGMOND PÁL,
RÉTI LÁSZLÓ, ZSIGMOND LÁSZLÓ

A SZÁZADOK 1953-as ÉVFOLYAM I. SZÁMÁNAK TARTALMA

TANULMÁNYOK

<i>Molnár Erik</i> : Sztálin »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« című műve és a magyar történettudomány.....	1
<i>Pankratova, A. M.</i> : A szovjet történettudomány legfontosabb feladatai.....	14
<i>Mód Aladár</i> : Marx és a magyar történelem.....	30
<i>I. Tóth Zoltán</i> : Bálcescu Miklós.....	52
<i>Berkovits Ilona</i> : A magyar feudális társadalom tükröződése a Képes Krónikában	72

KÖZLEMÉNY

<i>Orbán Sándor</i> : A magyar katolikus egyházi reakció a Szovjetunió elleni háború támogatói sorában	108
--	-----

SZEMLE

<i>Elekes Lajos</i> : Hunyadi (ism.: <i>Karácsonyi Béla</i>).....	142
A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben Szerk.: <i>Andics Erzsébet</i> (ism. <i>Révész Imre</i>)	147
Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén (ism. <i>Borus József</i>)....	152
<i>Lukács Lajos, Mérei Gyula, Spira György</i> : Kossuth Lajos. Rövid életrajz (ism. <i>Vörös Antal</i>)	155
<i>Balla Aladárné</i> : Sallai Imre és Fürst Sándor élete és mártírhalála ism. <i>Zrinszky László</i>)	157
<i>Foster, William Z.</i> : Az amerikai földrész rövid politikai története (ism. <i>Péter József</i>)	159
Zur Periodisierung der Feudalismus und Kapitalismus der geschichtlichen Entwicklung der UdSSR (ism. <i>Niederhauser Emil</i>).....	165
<i>Gracianskij, N. P.—Szkazkin, Sz. D.</i> : Középkori történeti Chestromathia I—II. k. (ism. <i>Kardos Tibor</i>)	167
<i>Ranovics, A. B.</i> : A hellénizmus és történelmi szerepe (ism. <i>Hahn István</i>)	170
<i>Kuczynski, Jürgen</i> : A munkásosztály helyzete Franciaországban. 1700—1948. — A munkásosztály helyzete Angliában. 1750-től napjainkig (ism. <i>Incze Miklós</i>)	172
<i>Perlo, Victor</i> : Az amerikai imperializmus (ism. <i>Elrick Doris</i>).....	176
<i>Norden, A.</i> : So werden Kriege gemacht (ism. <i>Weiner Magda</i>).....	180

KRÓNIKA	183
---------------	-----

PE3IOME — RÉSUMÉ.....	199
-----------------------	-----

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

87. ÉVFOLYAM

1953. 1.—4. SZÁM

1953

A SZÁZADOK 87. ÉVFOLYAMÁNAK (1953) TARTALOMJEGYZÉKE

TANULMÁNYOK

<i>Balla Aladárné</i> : Dokumentumok a Kommunisták Magyarországi Pártjának harcairól	605
<i>Berkovits Ilona</i> : A magyar feudális társadalom tükröződése a Képes Krónikában	72
<i>Elekes Lajos</i> : A magyar történettudomány helyzete és feladatai	621
<i>Grosfeld, L.</i> : Az amerikai-angol imperializmus lengyelelles politikája 1918—1939	312
<i>H. Haraszi Éva</i> : Beszámoló a Magyar Történész Kongresszusról	463
<i>Incze Miklós</i> : A néptömegek helyzete Magyarországon az 1929—1933 évi gazdasági válság idején	233
<i>Ladányi Andor</i> : A történeti programviták tanulságai	378
<i>Maček, J.</i> : A csehszlovák történettudomány mai helyzete és a magyar történetírással való együttműködés feladatai	672
<i>Mérey Klára</i> : Agrárszocialista mozgalmak Déldunántúlon 1905-ben	565
<i>Mód Aladár</i> : Marx és a magyar történelem	30
<i>Molnár Erik</i> : Sztálin »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. műve és a magyar történettudomány	1
<i>Mráz Vera</i> : Bethlen Gábor gazdaságpolitikája	512
<i>Orbán Sándor</i> : A magyar katolikus egyházi reakció a Szovjetunió elleni háborút támogatói sorában	108
<i>Pankratova, A. M.</i> : A szovjet történettudomány legfontosabb feladatai	14
<i>Pankratova, A. M.</i> : Az 1905—1907. évi orosz forradalom nemzetközi jelentősége	213
<i>Rascsenko, A. F.</i> : Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt első programja és tézisei	493
<i>Réti László</i> : Czóbel Ernő (nekrológ)	691
<i>Sándor Vilmos</i> : A magyarországi ipari kapitalizmus kezdeti kibontakozásának néhány kérdése (1849—1867)	384
A Századok szerkesztőbizottságának vitaülése	648
A szovjet történészek néhány elsőrendű fontosságú feladatáról	427
<i>Tarlé, J. V.—Pankratova, A. M.—Tretyakov, P. N.</i> : A Magyar Történész Kongresszus	453
<i>I. Tóth Zoltán</i> : Bálcescu Miklós	52
<i>Vesély, J.</i> : Csehszlovákia és a Magyar Tanácsköztársaság	434
<i>Vörös Károly</i> : Noszlopy Antal visszaemlékezései	319

SZEMLÉK

<i>Balla Aladárné</i> : Sallai Imre és Fürst Sándor élete és mártírhalála (ism. <i>Zrinszky László</i>)	157
<i>Csernisevskij</i> : A magyarokról (ism. <i>H. Haraszi Éva</i>)	681
<i>Elekes Lajos</i> : Hunyadi (ism. <i>Karácsonyi Béla</i>)	142
<i>Foster, W. Z.</i> : Az amerikai földrész rövid politikai története (ism. <i>Péter József</i>) ..	159
<i>Gracianszkij, N. P.</i> — <i>Szkazkin, Sz. D.</i> : Középkori történeti Chrestomathia I—II. k. (ism. <i>Kardos Tibor</i>)	167
<i>Huch, Ricarda</i> : Der Dreissigjährige Krieg (ism. <i>Makkai László</i>)	450
<i>Kemény G. Gábor</i> : Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867—1892) (ism. <i>Pérényi József</i>)	440
<i>Kossuth Lajos</i> az Országos Honvédelmi Bizottmány élén (ism. <i>Borus József</i>) ..	152
<i>Kossuth Lajos</i> az OHB élén. Második rész (ism. <i>Borus József</i>)	438
<i>Kuczinsky, J.</i> : A munkásosztály helyzete Franciaországban. 1700—1948. — A munkásosztály helyzete Angliában. 1750-től napjainkig (ism. <i>Incze Miklós</i>) ...	172
<i>Lemin, I. M.</i> : A brit birodalom válságának kiéleződése a második világháború után (ism. <i>Gál Éva</i>)	447
<i>Lukács Lajos, Mérei Gyula, Spira György</i> : Kossuth Lajos. Rövid életrajz (ism. <i>Vörös Antal</i>)	155
A magyar nép története. Középkorolák számára I., II., III. k. Történelem szakiskolák számára I., II. k. (ism. <i>Dolmányos István</i>)	442
<i>Moravcsik Gyula</i> : Bizánc és a magyarság (ism. <i>Györffy György</i>)	682
<i>Murray, J.</i> : The General Strike of 1926 (ism. <i>Elrick Doris</i>)	685
A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben szerk. <i>Andics Erzsébet</i> (ism. <i>Révész Imre</i>)	147
<i>Norden, A.</i> : So werden Kriege gemacht (ism. <i>Weiner Magda</i>)	180
<i>Perlo, V.</i> : Az amerikai imperializmus (ism. <i>Elrick Doris</i>)	176
<i>Rańovics, A. B.</i> : A hellénizmus és történelmi szerepe (ism. <i>Hahn István</i>)	170
<i>Simon Péter</i> : A századforduló földmunkás és szegényparaszt mozgalmai. 1891—1907. (ism. <i>Mérey Klára</i>)	684
<i>Stejnberg, J. L.</i> : A középkleti brit agresszió története (ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	445
Zur Periodisierung des Feudalismus und Kapitalismus der geschichtlichen Entwicklung der UdSSR (ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	165

J. V. SZTÁLIN
1879—1953

SZTÁLIN „A SZOCIALIZMUS KÖZGAZDASÁGI PROBLÉMÁI A SZOVJETUNIÓBAN“ CÍMŰ MŰVE ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNY*

Sztálin utolsó munkája, »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« című mű, az új feladatok egész sorát hárítja a magyar történettudomány dolgozóira. A magyar történészek megvitatták ezeket a feladatokat s e vita eredményei alapján készült előadásom.

Sztálin művében központi helyet foglal el a gazdasági törvények jellegének a kérdése. Sztálin, miután kifejti a gazdasági törvények objektív, az emberek akaratától független természetét, a szélsőségesen relativizáló nézetekkel szemben rámutat arra, hogy

»a különböző társadalmi alakulatok gazdasági fejlődésükben nemcsak a maguk sajátos gazdasági törvényeinek vannak alárendelve, hanem azoknak a gazdasági törvényeknek is, amelyek közösek valamennyi társadalmi alakulat számára« (70. l.).

Ilyen például a termelőerők és a termelési viszonyok egységének törvénye, vagy az a törvény, amely szerint a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell lenniök a termelőerők jellegével. Ezek az általános törvények összekapcsolják a különböző társadalmi alakulatokat, és lehetővé teszik, hogy a történeti folyamatot a maga egységében, mint egyetlen, általános érvényű törvényeknek alárendelt folyamatot foghassuk fel. Ezek az általános fejlődéstörvények teszik lehetővé, hogy felismerjük az egyes társadalmi alakulatok közötti összefüggést, a társadalmi alakulatok egymást váltásának törvényszerűségét, a haladó fejlődés törvényszerűségét.

Azonban Sztálin erőteljesen figyelmeztet az általános és a különös dialektikájára is. Az általános törvény különleges formában nyilvánul meg az egyes társadalmi alakulatoknál. Sőt, az egyes társadalmi alakulatok különös törvényei is megváltoztatják formájukat az alakulat történetének folyamán. A kapitalizmus gazdasági alaptörvényének fogalmát, írja Sztálin, leginkább az érték-többlet-törvény közelíti meg, amely eleve meghatározza a tőkés termelés fő vonásait.

»Az érték-többlet-törvény azonban túlságosan általános törvény, nem érinti a legmagasabb profitráta problémáját, márpedig a legmagasabb profitráta biztosítása a monopolkapitalizmus fejlődésének feltétele. Hogy ezt a hézagot kitöltsük, konkretizálnunk kell az érték-többlet-törvényt, tovább kell fejlesztenünk a monopolkapitalizmus viszonyaira alkalmazva, figyelembevétel, hogy a monopolkapitalizmus nem akármilyen profitot, hanem éppen maximális profitot követel. Éppen ez lesz a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvénye« (39–40. l.).

* A magyar történészkongresszus ünnepi záróülésén, 1953 június hó 12-án megtartott előadás.

Az értéktöbblet-törvény, a tőkés profit létrejöttének és növekedésének törvénye, amely a szabad verseny viszonyai mellett az átlagprofit törvényében konkretizálódik, a monopolkapitalizmus, az imperializmus viszonyai mellett felölti tehát a maximális tőkés profit törvényének alakját. Azonban maga a monopolkapitalizmus, az imperializmus korszaka is két periódusra szakad. A kapitalista világrendszer általános válsága csak a második periódust jellemzi. És viszont, a kapitalista világrendszer általános válságán belül, megint két fejlődési szakaszt kell megkülönböztetni, amelyeket különleges sajátosságok jellemeznek.

»A kapitalista világrendszer általános válsága az első világháború időszakában kezdődött, különösen annak következtében, hogy a Szovjetunió kivált a kapitalista rendszerből. Ez volt az általános válság első szakasza. A második világháború időszakában kibontakozott az általános válság második szakasza, különösen az után, hogy az európai és ázsiai népi demokratikus országok kiváltak a kapitalista rendszerből. Az első válságot az első világháború időszakában és a második válságot a második világháború időszakában nem úgy kell tekinteni, mint különálló, egymástól elszakított önálló válságokat, hanem mint a kapitalista világrendszer általános válságának fejlődési szakaszait« (57. l.).

A kapitalista világrendszer általános válságának második szakaszában, a világpiac szétesésével kapcsolatban, a válság elmélyült. Már nincs érvényben az a tétel, amely szerint a piacok a kapitalizmus általános válságának időszakában viszonylag szilárdak, vagyis nagyságuk, terjedelmük viszonylag változatlan, hanem ehelyett az a tétel érvényes,

»hogy a fő kapitalista országok számára nem bővülni, hanem szűkülni fog a világ erőforrásai kiaknázásának szférája, hogy a világ felvevőpiacának feltételei ez országok számára rosszabbodni fognak, az üzemek kapacitásának kihasználása pedig ezekben az országokban csökkenni fog« (33. l.).

Az általánosnak és a különösnek ez a dialektikája, amelyben az általános törvény a változó különös törvényekben jut kifejezésre, ugyanakkor, amikor a változó különös törvények az általános törvényen alapulnak, a történeti folyamatnak az a menete, amely mellett egy meghatározott társadalmi alakulat egyes törvényei hatályukat veszítik és más törvényeknek engedik át helyüket, — mindezeknek arra kell ösztönöznie a magyar történettudomány művelőit, hogy a történeti folyamatot ugyan a maga szakadatlan változásai-ban, de ugyanakkor mint az emberek akaratától független, törvényszerű folyamatot ábrázolják.

Azonban a társadalom nem tehetetlen a tudomány törvényeivel szemben, az emberek, miután megismerték a gazdasági törvényeket, felhasználhatják azokat a társadalom érdekében. És

»a gazdasági törvények felhasználásának osztálytársadalomban mindig és mindenütt osztályháttere van, és a gazdasági törvényeknek a társadalom érdekében való felhasználása terén a zászlóvivő mindig és mindenütt a haladó osztály, míg a magukat túlélt osztályok ellenállást tanúsítanak ezzel szemben« (50. l.).

A gazdasági törvények nem hatnak elemi erővel, azokat felhasználja a haladó osztály, amely a gazdasági törvények érvényesüléséért harcol, hogy megtörje a magát túlélt osztály ellenállását e törvényekkel szemben. A történetíróra ebből az a kötelezettség hármlik, hogy a történetet ne csak mint törvényszerű folyamatot, hanem mint az ellentétes osztályerők harcának folyamatát

ábrázolja. És a történeti harc ábrázolásánál pártosan kell állást foglalnia, a haladó osztály mellett, amely a gazdasági törvények érvényesüléséért, a termelőerők jellegének és a termelési viszonyoknak összehangjéért küzd. De ugyanakkor a legnagyobb figyelmet kell fordítania arra az időpontra, amikor az addig haladó osztály a haladás gátjává lesz, amikor már ellenállást tanúsít a gazdasági törvények érvényesülésével szemben, amikor a haladás zászlaját egy új osztály ragadja kezébe, mely átveszi a küzdelem irányítását a gazdasági törvények érvényesüléséért, a termelőerők jellege és a termelési viszonyok közti összhang megvalósításáért.

*

Ezeknek a módszertani útmutatásoknak az elsajátítása előfeltétele annak, hogy kielégítően alkalmazzuk a magyar történetre Sztálinnak azokat a tételeit, amelyeket a történeti fejlődés különböző korszakaival kapcsolatban fejt ki. Nézzük legelőbb a *feudalizmus* korszakát. Sztálin hangsúlyozza, hogy

»a gazdaságonkívüli kényszernek természetesen volt szerepe a feudális földbirtokosok gazdasági hatalmának megszilárdításában, de nem ez, hanem a feudális földtulajdon volt a feudalizmus alapja« (42—43. l.).

A feudalizmus alapja a feudális termelési viszony, döntően a feudális tulajdoni viszony, melynek központjában a feudális földtulajdon áll. A föld feudális tulajdona a földesúr részéről egybe van azonban kapcsolva a föld birtoklásával a paraszt részéről, a paraszt tehát tényleges gazdasági hatalmában tartja a legfontosabb termelőeszközt, a földet. Ilyen körülmények között a parasztot csak a gazdaságonkívüli kényszer eszközeivel lehet rábírní arra, hogy a terméktöbbletet feudális járadék formájában a földesúrnak átengedje. Ebből következik, hogy a gazdaságonkívüli kényszer a feudalizmusban nem önálló erő, hanem csak a feudális földtulajdon érvényesítésének szükségszerű formája. A feudális földtulajdon és a paraszt földbirtoka között fennálló ellentmondás pedig mint a feudális termelőmód alapvető ellentmondása jelenik meg. Ebből az ellentmondásból ered a parasztság haladó küzdelme azért, hogy a feudális földtulajdon megdöntésével földbirtoklását szabad földtulajdonná változtassa át.

A feudális földtulajdon alapvető kérdése a marxista magyar történészek feladatává teszi annak a Tagányiig visszanyúló burzsoa hamisításnak teljes felszámolását, mely a falusi földközösséget a nemesek és jobbágyaik patriarkális együttélése formájának tüntette fel, és a feudális földtulajdont, amely ránehezedett a falusi földközösségre, elhallgatta. Másrészt a kutatásnak tisztázni kell a paraszti földbirtoklás kérdéseit a feudalizmus egyes időszakáiban.

Sztálin arra is figyelmeztet, hogy az árutermelés

»megvolt a feudalizmusban és kiszolgálta azt, de — jóllehet előkészítette a tőkés termelés bizonyos feltételeit — nem vezetett kapitalizmusra« (17. l.).

Ez kötelességünk ké teszi, hogy figyelemmel kísérjük az árutermelés kibontakozását a feudalizmusban, azét az árutermelését, mely megmarad a feudalizmus talaján, azét az árutermelését, amely a feudalizmust szolgálja ki. Miféle árutermelés az, amely a feudalizmust szolgálja ki? A városi ipar árutermelése, amely ellátja a feudális földesurát fényűzési cikkekkel és fegyverekkel. Ki látja el az ipari várost a szükséges mezőgazdasági cikkekkel? A mezőgazdasági árutermelés útjára lépő jobbágyfalú, amely mezőgazdasági cikkeit pénzért adja el az ipari városnak. Hová lesz az a pénz, amelyet a jobbágyfalú mezőgazdasági cikkei fejében bevételez? Feudális pénzáradékká

változik át, amelyet a földesúr a városi iparcikkek megszerzésére használ fel. Ezzel a körforgással előttünk áll a feudális város és a feudális falu árutermelése, melynek lényeges jelentősége az, hogy kiszolgálja a feudalizmust. Olyan árutermelésről van itt szó, amely Sztálin szavaival szólva, nem önmagába zárt, nem független a környező gazdasági viszonyoktól, ellenkezőleg, a környező gazdasági viszonyoknak, a feudalizmusnak függeléke.

Ennek megfelelően azt látjuk, hogy a XIII. században párhuzamosan indul meg — a falusi iparosoknak városokba való költözésével — a városi ipar kialakulása, a város ellátása a falu mezőgazdasági cikkeivel és a feudális pénzáradék bevezetése. Ipari városok vannak kialakulóban, mint Esztergom. Ezek a városok — Esztergom, Torockó — már a XIII. században felvettek bizonyos mennyiségű mezőgazdasági cikket. Már ekkor szó van a forrásokban — Esztergommal, Vasvárral, Gölnichányával kapcsolatban — paraszti árutermelésről, parasztok városi piacra menéséről. És ezzel egyidejűleg jelennek meg az első feudális pénzáradékok, melyeknek hozamát a feudális földesúr városi iparcikkek megvételére fordíthatja. Ez a fejlődés azután mindjobban kibontakozott. A XIV—XV. században újabb mezővárosok iparosodnak, a városi lakosság fokozatosan felhagy a mezőgazdasági munkával, egyre inkább kézművéssé válik és céhekbe szervezkedik. Ezzel kapcsolatban komolyan megnövekszik a városok mezőgazdasági felvevő piaca, mint Soproné, Pozsony, Kassáé, a bányavárosoké, és növekszik ennek megfelelően a falu mezőgazdasági árutermelése. De növekszik a feudális pénzáradék is, mellyel a földesúr a falu pénzbevitelét elkobozza, hogy ezt saját hasznára, városi iparcikkek beszerzésére fordíthassa. Mindez a fejlődés azonban a természeti gazdálkodás széles alapján játszódott le. A falu ipari szükségleteit legnagyobb részben továbbra is a falusi mellékes háziipar fedezte, piacra csak a mezőgazdasági termék-többség került, és annak is csak egy része, mert másik része, terményjáradék formájában, a feudális földesúrnak mezőgazdasági cikkeivel való ellátását szolgálta.

Ebben a teoretikus keretben, a Sztálin által kijelölt alapokon, kell megvizsgálnia történetírásunknak a falusi és a városi feudális árutermelés kérdéseit.

Sztálin rámutat arra, hogy

»az árutermelés csak abban az esetben vezet kapitalizmusra, ha a termelési eszközök magántulajdonban vannak, ha a munkaerő piacra kerül mint áru, amelyet a kapitalista megvásárolhat és a termelési folyamatban kizsákmányolhat, ha tehát az országban a bérmunkások tőkés kizsákmányolásának rendszere áll fenn« (17. l.).

A feudalizmusban folyó árutermelés előkészíti a tőkés termelés bizonyos feltételeit, így fejleszti a termelőerőket, a kereskedő- és az uzoratóke felhalmozására vezet. De csak akkor megy át kapitalista árutermelésbe, ha lejátszódott az eredeti tőkefelhalmozás folyamata, mely a falusi és a városi közvetlen termelőket elválasztotta a termelőeszközöktől, »amely egyrészt a társadalmi létfenntartási és termelési eszközöket tőkévé, másrészt a közvetlen termelőket bérmunkásokká változtatja.«¹ Történetírásunknak alapvető feladata, hogy ezt a folyamatot, a termelők elválasztását a termelőeszközöktől és ezek felhalmozódását a tőkés kezén, a magyar történetben első, középkori kezdeteitől fogva teljes részletességgel feltárja.

*

¹ Marx: A tőké. II. kiadás. Bpest, Szikra, 1949. 773. l.

A *kapitalizmus* kialakulására és fejlődésére vonatkozóan alapvető útmutatást nyújt Sztálin tanítása a gazdasági törvényekről, különösen a termelési viszonyok és a termelőerők jellege kötelező összhangjának törvényéről, valamint arról, hogy a gazdasági törvények felismerése és »felhasználása a társadalom érdekében bizonyos mértékben megtörténik nemcsak a szocializmusban és a kommunizmusban, hanem más alakulatokban is« (50. l.).

1848 előtt hazánk gazdasági helyzete világosan mutatta a termelési viszonyoknak és a termelőerők jellegének éles ellentmondását, azt, hogy a feudális termelési viszonyok a termelőerők fejlődésének formájából annak fékjévé váltak, aminek következtében a termelőerők tengődésre, pangásra voltak kárhozthatva. Az ipar területén a céhszervezet bomlóban, hanyatlóban volt, de a tőkés ipar csak igen korlátozott mértékben tudott kifejlődni a feudális és gyarmati viszonyok nyomása miatt. A mezőgazdaságban a majorsági gazdálkodásra jellemző feudális termelési viszonyok ugyancsak visszafojtották a termelőerők fejlődését: a munkaerőt a robotmunka minőségileg alacsony s egyre elégtelenebbé váló színvonalán, a munkaeszközöket az elmaradott jobbágyi technika színvonalán tartották. Egyre inkább szükségessé vált tehát a régi, feudális termelési viszonyok felváltása új, burzsoa termelési viszonyokkal, amelyek nem fékezik a termelőerők fejlődését, sőt éppen fő hajtóerői azok erőteljes növekedésének.

A termelési viszonyok és a termelőerők jellege kötelező összhangjának törvénye azonban csak nehezen tudott utat törni magának a XIX. század első felében, mert — mint Sztálin kiemeli — gazdasági téren az új törvények felfedezése és alkalmazása »a társadalom magukat túlélt erőinek rendkívül erős ellenállásába ütközik« (10. l.). A Habsburg-rendszer és a magyar nagybirtokos arisztokrácia szembefordult a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti összhangot követelő gazdasági törvény érvényesülésével, ami a jobbágyfelszabadítást, és nemcsak a mezőgazdaság, hanem az ipar átalakítását és kifejlesztését kívánta meg. »A feudális urak nem bárgyúságuk miatt szálltak szembe ezzel, hanem azért, mert létérdekük volt, hogy megakadályozzák e törvény megvalósítását« (50. l.) — mondja Sztálin; s ha a Metternich-kormányzatra, illetve a magyar arisztokratákra és konzervatív pártjukra tekintünk, világosan látjuk: távolról sem bárgyúságból, hanem igen körmönfont manőverekkel vívták élet-halálharcukat a régi termelési viszonyok lehető sértetlen megőrzéséért, a gazdasági fejlődés objektív törvényének győzelme ellen.

»... a gazdasági törvényeknek a társadalom érdekében való felhasználása terén a zászlóvivő mindig és mindenütt a haladó osztály« (u. o.) — állapítja meg Sztálin. A reformkori Magyarországon is a haladó osztály, a burzsoázia funkcióit teljesítő liberális középnemesség, élén Kossuth Lajossal, harcolt a reakció erői ellen az új, burzsoa termelési viszonyokért, az objektív gazdasági törvényt bizonyos mértékig felismerve, arra támaszkodva. Kossuth például »a társasélet viszonyaiban naponkint feltűnedezett szükség érzeté«-ről, »az európai népelet törvényé«-ről beszélt, amikor felvetette a jobbágyfelszabadítás, illetve az iparfejlesztés követelményeit. »Nincs olyan hatalmas egyéniség, nincs oly félisteni bölcsesség — hangoztatta, — mely ezen phasis alól a nemzetek kifejlődését felmenthesse. Egyes emberek, egyes pártok hamaríthatják azt, vagy késleltethetik; ennyi az egész.«² Hogy a burzsoázia funkcióját gyakorló

² Hirlapi cikkek. 75., 381., 120. l.

liberális középnemesség a polgári forradalom hajnalán bizonyos mértékig felismerte és felhasználta a gazdasági fejlődés objektív törvényét a reakció erőivel szemben, azt persze »nem különleges képességei folytán tette, hanem azért, mert ez létérdeke volt« (u. o.): a feudális és gyarmati viszonyoktól korlátozott, jelentős részben deklasszálódó, elszegényedő középnemesség társadalmi helyzetéből, anyagi létének feltételeiből következett.

Ahhoz azonban, hogy a termelési viszonyok és a termelési erők jellege összhangjának törvénye a társadalom magukat túlélt erőivel szemben utat törjön magának és szabadon érvényesüljön, nem elegendő a törvény felismerése, hanem — mint Sztálin rámutat — »olyan társadalmi erőre van . . . szükség, amely képes leküzdeni ezt az ellenállást« (10. l.). A törvény érvényesülésére Magyarországon tehát csak akkor kerülhetett sor, amikor létrejött ez az erő: amikor a burzsoázia funkcióját gyakorló liberális középnemesség — minthogy létérdeke volt e törvény érvényesülése — az 1848-as forradalmi helyzetben összefogott a néptömegek mozgalmával a társadalom önmagukat túlélt feudális erőivel szemben, megszüntette a feudális viszonyokat, s a jobbagyfelszabadítással utat nyitott az új, burzsoa termelési viszonyoknak.

A polgári forradalom előkészítése és menete ugyanakkor világosan bizonyítja, hogy a burzsoázia (illetve a burzsoáziát képviselő osztály) még a polgári forradalom korszakában is, még legnagyobb képviselőiben is csak burzsoa osztályérdekeiktől korlátozottan és korántsem teljesen ismerhette és használhatta fel a gazdasági törvényeket. Különös gonddal kell alkalmaznunk Sztálinnak ezt az útmutatását a magyar polgári forradalom vizsgálatában, ahol a forradalom vezető osztályának burzsoa korlátozottságát még nemesi korlátozottság is tetézte. A gazdasági törvényeket a maguk teljességében csak a proletariátus ismerheti és használhatja fel, mert — hangsúlyozza Sztálin —

»a proletariátus osztályérdekei egybeolvadnak a társadalom túlnyomó többségének érdekeivel, mert a proletariátus forradalma nem a kizsákmányolás egyik vagy másik formájának megszüntetését, hanem minden kizsákmányolás megszüntetését, jelenti, más osztályok forradalmi ellenben azáltal, hogy a kizsákmányolásnak csupán egyik vagy másik formáját szüntették meg, a társadalom többségének érdekeivel ellentétben álló szűk osztályérdekeik kereteire szorítottak« (51. l.).

Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a termelési viszonyoknak a termelőerők jellegével való teljes összhangját csak a szocializmusban és a kommunizmusban lehet elérni, más alakulatokban pedig csak a nem teljes összhang valósítható meg.

»A polgári forradalom utáni korszakban, amikor a burzsoázia lerombolta a feudális termelési viszonyokat és megteremtette a burzsoa termelési viszonyokat, feltétlenül voltak olyan időszakok, amikor a burzsoa termelési viszonyok teljesen összhangban voltak a termelőerők jellegével. Ellenkező esetben a kapitalizmus nem fejlődhetett volna olyan gyorsan, mint ahogyan a polgári forradalom után fejlődött« (u. o.).

Sztálinnak ez a tétele azt a fontos kérdést veti fel számunkra, hogy vajjon az 1848—49-i polgári forradalom után Magyarországon létrejött-e a teljes összhang a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közt?

Az 1848—49-i polgári forradalom — mint ismeretes — befejezetlen, levert forradalom volt, amely nem hozta meg a feudalizmus teljes felszámolását, hanem súlyos feudális maradványokat hagyott fenn, elsősorban a birtokmegosztás területén. Így a kapitalista fejlődés Magyarországon a porosz típusú

úton haladt előre, szemben az amerikai típusú úttal. Nálunk még a polgári forradalom utáni korszakban is ott voltak a régi termelési viszonyok maradványai, »amelyek már nincsenek összhangban a termelőerők növekedésével és következőképpen fékezik a termelőerők fejlődését« (61. l.).

Sztálinnak az a megállapítása tehát, hogy a polgári forradalom utáni korszakban feltétlenül voltak olyan időszakok, amikor a létrejött új termelési viszonyok teljesen összhangban voltak a termelőerők jellegével, arra az esetre vonatkozik, amikor a polgári forradalom teljesen felszámolta a feudális termelési viszonyokat, amikor tehát a burzsoa fejlődés amerikai típusáról van szó. Magyarországon a polgári forradalom után létrejött a termelési viszonyoknak és a termelőerők jellegének bizonyos összhangja, és ennek megfelelően a termelőerők jelentős fejlődésnek indultak. Ez az összhang azonban nem volt teljes, döntően azért nem, mert Magyarországon a polgári forradalom nem számolta fel teljesen a feudális termelési viszonyokat, és így a kapitalista fejlődés csak a porosz úton haladhatott előre. Ezt még tetőzte hazánk gyarmati, majd félgyarmati függő helyzete, ami a kapitalista fejlődést általában, az ipar tőkés fejlődését pedig különösen hátráltatta.

Az összhang törvényével kapcsolatos problémák beható és részletes kidolgozása a reformkorra, 1848—49-re és a forradalom utáni időszakra nézve, történettudományunk fontos feladata.

*

Az *imperializmus* korának tanulmányozásához Sztálin alapvető útmutatást nyújt a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvényének meghatározásával, amely:

»a maximális tőkés profit biztosítása az adott ország lakossága többségének kizsákmányolása, tönkretétele és nyomorbadöntése útján, más országok, különösen az elmaradott országok népeinek leigázása és rendszeres kifosztása útján, végül a legmagasabb profit biztosítása háborúk és a nemzetgazdaság militarizálása útján« (40. l.).

Ez a törvény Magyarországon a századforduló után kezdett érvényesülni. Ekkor váltak az ország gazdasági életében uralkodóvá a tőkés monopolszervezetek, amelyek elsősorban a munkásosztály kizsákmányolásának fokozásával és az egész dolgozó lakosságot sújtó monopolárakkal biztosították a maximális profitot. Ezt a célt szolgálta a magyarországi nemzetiségek dolgozó tömegeinek fokozott kizsákmányolása is. S ez a profitpolitika összekapcsolódott a magyar és nemzetiségi dolgozók politikai elnyomásának reakciós módszereivel, úgy, hogy a nemzetiségi dolgozókra külön ránehezedett a nemzeti elnyomás súlya is. Sőt, a magyar finánctóke kinyújtotta csápjait az elmaradottabb balkáni országok felé, s a balkáni népek kizsákmányolása is hozzájárult a magyar monopoltőke maximális profitjához.

A modern kapitalizmus gazdasági alaptörvényének érvényesülését Magyarországon két különleges vonás jellemezte. Az egyik abból eredt, hogy ez a törvény hazánkban egy feudális maradvánnyal súlyosan terhelt ország viszonyai között érvényesült. A feudális eredetű magyar nagybirtokos osztály a bankok révén összefonódott az ipari nagytőkével és részesedett ennek profitjában, az ipari monopolprofitban. Másrésről a finánctóke, mint a nagybirtok hitelezője, de mint földbirtokos és bérlő is, részesedett az agrárproletariátus szertelen kizsákmányolásában. A finánc- és az agrártőkének ez az összenövése kifejezésre jutott politikai szövetségükben, amely közös gazdasági érdekeik,

a maximális profit biztosítására irányuló törekvés alapján, a feudális maradványok konzerválására irányult. Ez a politikai szövetség volt egyrészt az agrár-vámpolitika, másrészt az állami ipartámogatás alapja, s a dolgozókkal szemben egy párját ritkító regresszív adórendszerben is megnyilvánult.

Az állami ipartámogatás és a regresszív adópolitika a maximális profit biztosításának az eszközei voltak egy olyan országban, amelyben — s ez a második sajátos vonás — a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvénye a félgymarmati függés viszonyai között érvényesült. Magyarország az elmaradott országok közé tartozott, és piacán szabadon érvényesült a fejlettebb osztrák ipari tőke versenye. E hátrányok ellensúlyozására szolgált az állami ipartámogatás és a nemcsak a nagybirtokot, hanem a monopolista alakulatokat is szertelen kedvezményekben részesítő adópolitika. Másrészt az ország félgymarmati függése megnyilvánult az osztrák vezetés alatt álló közös, osztrák-magyar kartellek tevékenységében és az egyre növekvő külföldi, főleg osztrák és német tőkebevitelben. A magyar monopolkapitalizmus alárendelődött a külföldi monopolkapitalizmusnak, megosztotta vele az ország kizsákmányolásának minden hasznát, úgy, hogy népünk leigázása és rendszeres kifosztása a külföldi, elsősorban az osztrák monopoltőke maximális profitjának biztosításához is hozzájárult. A magyar munkásosztály így kettős kizsákmányolás alatt szenvedett, ami megmagyarázza forradalmi harkészségét.

Elsőrendő feladatunk, hogy megmutassuk népünk külföldi kizsákmányolóit, feltárjuk a kizsákmányolás módszereit, következményeit, s hogy ezzel kapcsolatban is felelevenítsük dolgozó népünknek az idegen kizsákmányolók ellen vívott harcát. De nem kevésbé fontos feladatunk, hogy rávilágítsunk a kérdés másik oldalára is. Magyarország a külföldi tőkétől függő, félgymarmati ország volt, de a magyar uralkodó osztályok ugyanakkor más népeket is elnyomtak és rendszeresen fosztogattak.

A modern kapitalizmus gazdasági alaptörvénye magában foglalja azt a törvényszerűséget, hogy »éppen a maximális profit megszerzésének szükségessége sarkalja a monopolkapitalizmust olyan kockázatos lépésekre, mint . . . új háborúk szervezése« (40. l.). A sztálini törvény éme fővonása — mint egyre erősödő tendencia — már a századforduló után jelentkezett az imperialista Magyarországon, a fokozódó háborús készülődésben, a hadiipar erős fejlődésében. A militarizált hadigazdaság, a gátlástalan rablás és hódítás monopoltőkés vágyálma az első világháború kitörése után teljesedett be. Magyarországon is megvalósult a hadimonopolista államkapitalizmus, amely mesébeillő hadinyereségeket biztosított a monopoltőkéseknek, de katonai fegyházat jelentett a munkásoknak. A belső militarizálást az ideiglenesen megszállott területek népeinek leigázása és kirablása egészítette ki. A háború egyideig — Sztálin szavaival — »a maximális profitot biztosító legjobb üzlet« (40. l.) jelentette, ugyanakkor azonban végsőkéig kielezte a monarchia valamennyi belső ellentétét és elkerülhetetlenné tette összeomlását.

A monopolkapitalista rendszer háborús összeomlásán keresztül az a gazdasági törvény igyekezett utat törni magának, hogy »a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell lenniök a termelőerők jellegével« (9. l.). Felvetődik az a kérdés, hogy mennyiben ismerte fel a magyarországi munkásosztály ezt a gazdasági törvényt, mennyiben igyekezett támaszkodni erre felszabadu-

³ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt programja. A MSzDP 1903. évi X. pártgyűlésének jegyzőkönyve (Bpest. 1903. 34. l.)

lásáért vívott harcában? A magyarországi szocialista munkásmozgalom, miután a munkásság soraiban elterjedtek az általános marxi tanítások, célul tűzte ki, hogy »az osztályuralmat megszünteti, tehát ennek alapját, a termelőeszközökben való magántulajdont megdönti, azokat közös tulajdonná teszi«. ³ Azonban a magyarországi munkásosztálynak 1918. előtti egyedüli pártja, a szociáldemokrata párt, minden erővel igyekezett elködösíteni a gazdasági törvényt, akadályozni az érvényesüléséért folyó harcot. A munkásáruló szociáldemokrata vezeték azzal kellett megmagukat a magyar uralkodóosztályoknak, hogy »a társadalmi törvényszerűségek respektálására csakis a szervezet tanítja meg a munkásrétegeket, a nép széles rétegeit«. ⁴ A szociáldemokrata párt tehát egyáltalában nem a termelőerők jellege és a kapitalista termelési viszonyok közti egyre kiáltóbb ellentét forradalmi felszámolásának törvényét tudatosította, hanem a fennálló társadalmi törvények, vagyis a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvényének »respektálására« nevelte a befolyása alatt álló széles munkástömegeket.

A magyarországi munkásságot történeti hivatásának felismerésére a Nagy Októberi Szocialista Forradalom ébresztette, s ezt a felismerést az 1918 novemberében megalakult Kommunisták Magyarországi Pártja tudatosította. A lenini-sztálini tanításokat magyar talajra átültető kommunista párt követelte ki azt az erőt, mely, a társadalom magukat túlélt erőinek leküzdésével, megdöntötte a burzsoa termelési viszonyokat, és kivívta az első magyar proletárdiktatúrát, a Tanácsköztársaságot. Fontos feladatunk, hogy a Tanácsköztársaság történetének feldolgozásánál is messzemenően érvényesítsük a sztálini útmutatásokat. Különösen fontos, hogy a Tanácsköztársaság létrejöttét elválaszthatatlan kapcsolatban vizsgáljuk a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal és a Szovjetunió létrejötté nyomán keletkezett nemzetközi helyzettel, a kapitalizmus általános válságának kibontakozásával. Ki kell dolgoznunk azt a problémát is, hogy rövid fennállása alatt milyen intézkedéseket tett a Magyar Tanácsköztársaság a szocializmus gazdasági törvényszerűségeinek érvényrejuttatása érdekében.

A kapitalizmus általános válságának, a kapitalista rendszer belső bomlásának feltételei mellett folyt a maximális profit biztosítása a Horthy-korszak idején. Ez a dolgozó nép fokozott kizsákmányolásával és nyomorbadöntésével járt együtt. A mezőgazdaság a »porosz úton« haladó fejlődés során zsákutcába került és a krónikus pangás állapotában volt, ami az 1929-es túltermelési válság idején mély agrárválságba ment át. A nagybirtokosok profitját egyrészt állami eszközökkel, vagyis a dolgozó tömegek adóiból, árhozzájárulásokkal és kiviteli jutalmakkal biztosították, másrészt a maximális profit biztosítását szolgálta az agrárproletariátus hallatlan kizsákmányolása. A Horthy-korszakban a mezőgazdaságban fizetett pénznapszámok — 1913-at 100-nak véve — 1934—36-ban lecsökkentek 43-ra és még 1938-ban is csak 71-et mutattak. Csökkent az aratórész is, az első világháború előtti 1/9—1/10 részről 1/11—1/12, sőt 1/13 részre. A mezőgazdaságban fizetett bérek esését a foglalkoztatottság csökkenése kísérte, a falusi munkanélküliség roppant arányúvá vált. Az ipari monopoltörkések az árak mesterséges magasantartásával és a bérek leszorítása útján szereztek meg a maximális profitot. Az utóbbira jó alkalmat nyújtott

⁴ A magyarországi szociáldemokraták rendkívüli kongresszusának jegyzőkönyve (Rendőri jelentés gyorsírói jegyzete). Országos Levéltár. Miniszterelnökség. 1917. XII. 790. sz.

a világgazdasági válság. Ennek éveiben annyira lenyomták a munkabéreket, hogy ezek színvonala még 1939-ben is alatta maradt az 1929-es színvonalnak.

Az egész folyamat azután újból átment a második világháború előkészítésének, majd a háborúval a hadi-monopolista államkapitalizmusnak a korszakába. A béreket a burkolt infláció szorította lejjebb és lejjebb, ami mellett a nagybirtokosoknak a háborús készletgyűjtés és a német imperialisták részére történő búza- és állatszállítások, az ipari monopóliumoknak a hadiipar fejlesztése biztosította a maximális profitot.

Mindez összefolyt a külföldi tőke maximális profitjának a biztosításával. A külföldi tőke, előbb az angol-amerikai, majd a német monopoltőke behatolása ebben az időben is tovább tartott. A fokozott kizsákmányolás megadta a lehetőséget ahhoz, hogy a dolgozóktól kisajtott profitban, a magyar monopoltőke maximális profitjának a biztosítása mellett, a külföldi tőke is részesedjék.

A Horthy-korszak külpolitikája arra irányult, hogy idegen területek leigázásával kiszélesítse a maximális profit biztosításának alapját. A magyar imperializmus azonban túl gyenge volt ahhoz, hogy önálló külpolitikát folytathasson. Ezért arra törekedett, hogy kihasználja a nagy imperialista hatalmak ellentéteit, s a küszöbönálló imperialista háborúban a győztes mellé szegődve, koncot kapjon az imperialista zsákmányból. A magyar uralkodó osztályok olasz-német és angol-amerikai orientációjú csoportjait az választotta el egymástól, hogy miként mérlegelték a szembenálló imperialista blokkok győzelmi esélyeit. Ténylegesen azonban a hivatalos magyar külpolitika, amely nem akart szembefordulni a nyugati imperialistákkal, a háborúban együttthaladt a német fasisztákkal. Horthy-Magyarország hullarablóként részesedett a német fasizmus ideiglenes zsákmányából, s amint a magyar monopoltőke elfogadta azt a helyzetet, hogy a magyar dolgozóktól kisajtott profitot a német monopoltőkéhez közvetítse, úgy most a magyar kormánypolitikusok eladták az imperialista konc fejében az ország függetlenségét, és beérték azzal, hogy mint a német fasizmus helytartói, kormányozzák az állítólag meggyarapodott, de ténylegesen függetlenségét elveszített országot.

A jobboldali szociáldemokrácia, melynek belpolitikailag a Horthy-korszak idejében az a szerep jutott, hogy a munkástömegeket a rendszerrel szemben való fellépéstől visszatartsa, a német fasizmus háborús veresége esetére a magyar uralkodó osztályok második vonalát alkotta. A jobboldali szociáldemokrata vezetők, akik a szovjetellenes rablőháborút is helyeselték, arra törekedtek, hogy a háború utáni »újjárendezés« során az országot, a monopoltőke uralmának fenntartása érdekében, az angol-amerikai imperialisták szolgásgába döntsék.

Az egész Horthy-korszak alatt egyedül az illegális kommunista párt küzdött következetesen a dolgozó nép érdekeiért, a demokratikus szabadságjogokért, az ország függetlenségéért. A párt a féktelen terror, a fasiszta rendszer kiéptítése ellenére sem mondott le arról, hogy, osztályszövetségre törekedve a parasztsággal, a munkásosztály élén harcoljon a termelőerők jellegének és a termelési viszonyoknak összhangba hozásáért. Ez a küzdelem nyílt szakaszába lépett, amikor a Szovjet Hadsereg felszabadította az országot.

*

Az ország felszabadulását, *népi demokráciánk* keletkezését és fejlődését a kapitalizmus általános válságának második szakaszáról szóló sztálini tétel megvilágításában, nemzetközi összefüggésében kell vizsgálnunk. Ezzel kap-

csolatban nemcsak a Szovjetunió közvetlen segítségének — a felszabadításnak és a gazdasági, kulturális, diplomáciai támogatásnak — jelentőségét kell megmutatnunk, hanem fel kell tárnunk annak a jelentőségét is, hogy a Szovjetunió győzelme a nemzetközi erőviszonyokat alapvetően megváltoztatta a haladás erőinek javára. A Szovjetunió győzelme a magyar történelmet oly sokszor kedvezőtlenül befolyásoló nemzetközi körülményeket kedvezőekké változtatta a magyar nép előrehaladása szempontjából. A magyar nép ma olyan óriási erőre támaszkodhatik, mint a nagy Szovjetunió vezette 800 milliós szocialista tábor.

Népi demokráciánk történetíróinak elemezniök kell azt az új típusú kapcsolatot, amely a szocialista tábor országai között kialakult, s amelynek alapja, Sztálin szavaival, az, hogy »a háború utáni időszakban ezek az országok gazdaságilag tömörültek, megteremtették a gazdasági együttműködést és kölcsönös segélynyújtást« (32. l.). A Szovjetuniót szocialista jellege, mely kizár mindenfajta leigázást, kizsákmányoló törekvést, arra képesíti, hogy valóban önzetlen segítséget nyújtson a népi demokráciáknak, s az eredmény az, hogy a népi demokratikus országokban az ipar igen gyors ütemben fejlődik. A szocializmus megváltoztatta a népi demokratikus országok egymáshoz való viszonyát is. Amíg ezekben az országokban a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvénye uralkodott, addig kapcsolatukat a gyűlölködés, sovíniszta uszítás, egymás elleni háborúk jellemezték. A felszabadulással ez a helyzet fokozatosan megváltozott, és a szocialista erők győzelmével a népi demokratikus országok kapcsolata megbonthatatlan barátsággá változott át. Ugyanakkor szembe kell állítanunk a Szovjetunió segítő, baráti magatartását az amerikai és egyéb imperialista hatalmak részéről megnyilvánuló ellenséges, hódító törekvésekkel, melyeknek törvényszerű alapja a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvénye. A maximális profit biztosításának egyik fő módszere : »... más országok, különösen az elmaradott országok népeinek leigázása és rendszeres kifosztása« (40 l.).

Sztálin útmutatásai alapján foglalkoznunk kell az egyedüli világpiacon szétesésének és a kapitalista világrendszer válsága elmélyülésének kérdésével is. Meg kell mutatnunk, hogy hogyan vált hazánk a demokratikus világpiacon részévé, és kiszakadása a kapitalizmus világrendszeréből hogyan járul hozzá a kapitalizmus általános válságának elmélyüléséhez.

Sztálin megállapításai a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek objektív jellegéről, lehetőséget adnak arra, hogy megmutassuk pártunk politikájának tudományos jellegét. Pártunk sikereinek egyik fő tényezője éppen az volt, hogy a marxizmus-leninizmus tudományos elméletével felfegyverezve, helyesen ismerte fel az objektív törvényszerűségeket, támaszkodott rájuk, és megtalálta a módját annak, hogy ezeket népünk javára felhasználja. Pártunk kezdettől fogva arra az objektív gazdasági törvényre támaszkodott, hogy a termelési viszonyoknak összhangban kell lenniök a termelőerők jellegével. Ennek megfelelően célul tűzte ki a kapitalizmus megdöntését, a szocializmus megteremtését. A párt tisztában volt azzal, hogy az összhang megteremtésének előfeltétele a magukat túlélt társadalmi erők felett aratott politikai győzelem, ezek kiszorítása a hatalomból, ellenállásuk megtörése. Helyesen látta azt is; hogy ehhez szükség van olyan belső társadalmi erőkre, amelyek támogatják a párt célkitűzéseit, és képesek megtörni a magukat túlélt erők ellenállását. Ilyen erő : »... a társadalom túlnyomó többségének, a munkásosztálynak és a parasztságnak a szövetsége« (10. l.). Ennek alapján pártunk politikája arra

irányult, hogy megnyerje, maga köré tömörítse és harcba vigye a dolgozókat a reakció ellen. Pártunk, a nemzetközi és hazai viszonyok marxista-leninista elemzése alapján, helyesen választotta meg a döntő láncszemeket, amelyek megragadásával azután lépésről-lépésre eljutott a győzelemhez.

Sztálin megállapításai ráirányítják a figyelmet a magukat túlélt társadalmi erők reakciós, a termelőerők jellege és a termelési viszonyok közötti összhang létrejöttét akadályozó szerepére is. A magyar népi demokrácia történetével foglalkozó munkákban meg kell mutatnunk, kik alkották — és alkotják — nálunk a társadalom magukat túlélt erőit. Ezek szerepének és módszereinek megvizsgálása azért is fontos, mert jelentős maradványaik, a régi uralkodó osztályok deklaszálódott elemei, a kulákság, a klerikális reakció és a szociáldemokratizmus képviselői még itt élnek közöttünk, és mindenütt érezzük gátló szerepüket.

Egyik legfontosabb feladatunk annak megmutatása, hogyan valósította és valósítja meg pártunk, a munkásosztályra és a munkás-paraszt szövetségre támaszkodva, a termelőerők jellege és a termelési viszonyok közötti összhangot, a termelőerők szabad és gyors fejlődésének alapfeltételét. Az a tény, hogy a burzsoázia kiszorítása a hatalomból évekig tartó harc során fokozatosan ment végbe, azt eredményezte, hogy a tőkés termelési viszonyok felszámolása is csak fokozatosan történhetett meg. Lépésről-lépésre haladva eljutottunk oda, hogy a gyáripárban 1949-ben megszűntek a tőkés termelési viszonyok, kizárolagossá vált a szocialista szektor, létrejött az összhang a termelőerők jellege és a termelési viszonyok között. Hosszabb, bonyolultabb, nehezebb feladat ennek az összhangnak a megteremtése a mezőgazdaságban, ahol pártunk ugyancsak fokozatosan, de az önkéntesség elvét szigorúan beartva, vezeti át a dolgozó parasztságot a nagyüzemi, szocialista mezőgazdaság útjára.

Meg kell mutatnunk a szocializmus gazdasági alaptörvényének fokozódó érvényesülését hazánkban. Magyarországon a felszabadulás után már nem hathatott a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvénye. Bár a kezdeti időben a tőkés termelési viszonyok érintetlenek voltak, az a tény, hogy a monopol-tőke uralma megtört és a párt vezetőszerphez jutott a hatalomban, lehetővé tette a tőkés korlátozását, megakadályozta, hogy a lakosság többségét nyomorba döntse és kiszolgáltatassák a külföldi finánc-tőke kizsákmányolásának. Ugyanakkor természetesen még a szocializmus gazdasági alaptörvénye sem érvényesülhetett, bár a párt a Szovjetunió segítségével már sikeres küzdelmet folytatott a termelés fejlesztéséért és a dolgozók életszínvonalának emeléséért. Erre az időszakra esik az újjáépítés hősi munkája és a stabilizáció megteremtése. Csak a tőkés termelési viszonyok felszámolása és a szocialista termelési viszonyok kialakítása területén elért eredmények nyitották meg az utat a szocializmus gazdasági alaptörvénye érvényesülése előtt. E törvény a szocialista szektor kialakításával kezdett érvényre jutni, és hatóköre ennek térhódításával terjedt ki mind szélesebbre. A szocializmus gazdasági alaptörvénye ma már uralkodó szerepre emelkedett népgazdaságunkban. E törvény követelményeit tükrözi ötéves tervünk, mely új formájában határozott irányt vesz a dolgozók anyagi és kulturális életszínvonalának emelésére a termelés növelése és tőkeletesítése útján. De annak, hogy a szocializmus gazdasági alaptörvénye hazánkban maradéktalanul érvényesüljön, ma még útját állja mezőgazdaságunk helyzete. A mezőgazdaság gátló szerepével kapcsolatban először is rá kell mutatni a kulákság kérdésére. A ma még fennálló kulákgazda-

ság kapitalista gazdaság, amelynek léte akadályozza a szocializmus gazdasági alaptörvényének érvényesülését. De gátolja e törvény működését az a körülmény is, hogy mezőgazdaságunk nagyobb részben ma még a kisárutermelésen nyugszik. A kisárutermelés képtelen a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növelésére és tökéletesítésére; a modern technika széleskörű alkalmazását is lehetetlenné teszi. Azonban ötéves tervünk végrehajtása során a mezőgazdaság szocialista átszervezése terén is előrehaladunk, és ennek következtében a szocializmus gazdasági alaptörvénye a mezőgazdaságban is mindinkább érvényesül.

Meg kell vizsgálnunk a szocializmus egyéb gazdasági törvényeinek érvényesülését is, így például foglalkoznunk kell a népgazdaság tervszerű és arányos fejlődésének törvényével. Emellett figyelmet kell fordítanunk azokra a tőkés jellegű gazdasági törvényekre, amelyek még hatnak nálunk. Bár a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvénye hazánkban már nem érvényesülhet, mindaddig, amíg népgazdaságunkban vannak tőkés maradványok, bizonyos mértékben érvényesülnek kapitalista jellegű törvényszerűségek is, mint például a termelés anarchiája törvényének maradványai. Hogy a szocializmus gazdasági törvényei maradéktalanul érvényesülhessenek népgazdaságunk egész területén, ahhoz, szívós küzdelem és kitartó nevelő munka útján, egész népgazdaságunkban meg kell valósítanunk a szocialista termelési viszonyokat. A szocializmus gazdasági törvényei nem maguktól győzedelmeskednek, e törvények uralmáért kemény harcot kell folytatni a régi rendszer görcsösen ellenálló maradványaival szemben és a régi termelési formákhoz való maradi ragaszkodás ellen. E harc bemutatása a népi demokrácia történetéről szóló munkák egyik fő feladata.

E kérdések mellett nem kevésbé jelentős az, amire Sztálin művének módszere tanít. Ez a mű ismét példát mutat arra, hogyan kell megtalálni a felszín mögött rejlő döntő összefüggéseket, az új, a keletkezőben levő, és éppen ezért leglényegesebb jelenségeket. Ahogyan Sztálin az imperialista tábor látszólagos egysége mögött meglátja és megmutatja azokat az ellentéteket, amelyek elkerülhetetlenül háborúra vezetnek az imperialisták között, vagy ahogy a sokak által jelentéktelennek tartott »áruraváltás«, a termékcseré módjában meglátja és megmutatja a kommunizmusba való átmenet rendkívüli fontos láncszemét — mindez mintája a marxizmus-leninizmus alkotó továbbfejlesztésének, a társadalmi jelenségek dialektikus és materialista vizsgálatának. A magyar történettudomány csak akkor fogja az előtte álló feladatokat helyesen megoldani, ha a dialektikus materializmusnak Marx és Engels által megalkotott, Lenin és Sztálin által továbbfejlesztett módszereit is teljesen elsajátítja.

MOLNÁR ERIK

A SZOVJET TÖRTÉNETTUDOMÁNY LEGFONTOSABB FELADATAI

Írta: A. M. PANKRATOVA (Kommuniziszt, 1953. 6. sz.)

A SzKP XIX. kongresszusának történelmi jelentőségű határozatai a Kommunista Pártot és az egész szovjet népet a kommunizmusnak a Szovjetunióban való győzelméért folytatott harc programjával fegyverezték fel. A kommunizmus építésének a Párt által kidolgozott programja hazánk minden dolgozóját odaadó munkára, a Szovjetunió gazdasági hatalmának és véderejének megerősítésére, a szovjet emberek anyagi és kulturális életszínvonalának további emelésére mozgósítja.

A szocializmusról a kommunizmusra való fokozatos áttérésben nagy szerepre hivatott a Párt állandó gondoskodásától övezett szovjet tudomány. A SzKP Központi Bizottsága állandóan figyelemmel kíséri a szovjet tudomány előrehaladását, és a kommunista építés folyamán felmerült rendkívül fontos feladatok megoldására irányítja.

A Kommunista Párt azt követeli elsősorban a tudománytól, hogy történelmi módszerrel vizsgálja a természet és a társadalmi élet minden jelenségét, mélyrehatóan és minden szempontból elemezze a fejlődés dialektikáját mind a természetben, mind pedig a társadalomban. I. V. Sztálin rámutatott arra, hogy milyen fontos a dialektikus módszer tételeinek kiterjesztése a társadalom történetének tanulmányozására, mikor kiemelte, hogy »... minden társadalmi rendet és minden társadalmi mozgalmat nem az „örök igazságosság” vagy valamely más, eleve feltételezett eszme szempontjából kell értékelni, hanem azoknak a viszonyoknak szempontjából, amelyek ezt a rendet vagy társadalmi mozgalmat létrehozták és amelyekkel a szóbanforgó társadalmi rend vagy mozgalom összefügg.«¹ Ha nem ilyen történelmi szemlélettel nyúlunk a társadalmi jelenségekhez, lehetetlenné válik a történettudomány léte és fejlődése. Csakis ez a vizsgálati módszer óvja meg a történettudományt attól, hogy véletlen jelenségek zűrzavaros halmazává, durva hibák tárházává váljék.

A Párt arra tanítja a szovjet tudomány munkásait, hogy mélyrehatóan sajátítsák el a forradalmi elméletet — a marxizmust-leninizmust —, amelynek ismerete valamennyi tudományág művelői számára kötelező. Csak ezen az alapon végezhet eredményes munkát a tudós, csak így alkothat olyan teljesértékű tudományos műveket, amelyekre népünknek szüksége van.

A Kommunista Pártnak és a szovjet kormánynak tudományos kádereink neveléséről, elméleti felfegyverzésükről való állandó gondoskodása biztosítja a kommunizmus építésének ügyét szolgáló szovjet tudomány eredményes fejlődését. Ezt a gondoskodást az összes tudósok, köztük a történettudomány művelői is szünet nélkül érzik.

A szovjet történettudomány a kommunizmus építéséért folyó harc ideológiai frontjának fontos részlege. Ez a tudomány a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek ismerete alapján tanulmányozott tények történetének

¹ Sztálin: A leninizmus kérdései. Bpest, 1953. 645—646. l.

konkrét tudásával gazdagítja a szovjet embereket, elősegíti a dolgozók kommunista öntudatának kialakítását. A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy a társadalom fejlődésének története mindenekelőtt a termelés fejlődésének története, a termelési módok története, a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének története, a társadalom létfenntartásához szükséges anyagi javak termelőinek története.

A Párt és a szovjet kormány leleplezte M. N. Pokrovszkij »iskolájának« antimarxista, lényegében likvidátor jellegét és megtisztította a talajt a hazai történelemnek a dialektikus és történelmi materializmus alapján történő konkrét tanulmányozása számára. A Párt Központi Bizottságának közbelépésére a tudomány sok területén, többek között a történettudományban is felfedtek a szovjet emberek számára erkölcs és hagyomány tekintetében idegen áramlatokat, leleplezték és szétzúzták a burzsoa ideológia különböző megnyilvánulásait és a különféle vulgarizáló torzításokat. Rendkívül nagy hatást gyakoroltak a tudomány fejlődésére azok a filozófiai, biológiai, fiziológiai, nyelvészeti és politikai gazdaságtani viták, amelyeket a Központi Bizottság kezdeményezésére és irányításával indítottak. Ezek a viták megmutatták, hogy a tudomány különböző területein komoly ideológiai rések tátonganak, és erős ösztönzést adtak a kritika kifejlesztéséhez és a vélemények harcához. Leleplezték Marr vulgár-materialista elméletét, a szubjektivistát, idealistát nézeteket, szétzúzták a több tudományágban uralkodó arakcejevi rendszert.

A Párt azt tanítja, hogy egyetlen tudományág sem fejlődhet sikeresen a kölcsönös feldicsérésnek és a hibák elhallgatásának áporodott légkörében. A kritika elfojtása, a tudósok egyes csoportjai által maguknak vindikált egyeduralom elleni harc a legfontosabb feltétele a tudomány fejlődésének, a pangás és rothadás elhárításának a tudományos munkában. Malenkov elvtárs a XIX. Pártkongresszuson a Központi Bizottság munkájáról tartott beszámolójában azt a feladatot tűzte ki, hogy »... magasabb színvonalra kell emelnünk a szovjet tudományt, a tudományos munkában ki kell fejlesztenünk a bírálatot és a vélemények harcát, szem előtt tartva, hogy a szovjet tudomány csakis ezen az úton haladva töltheti be küldetését — csakis így foglalhatja el az első helyet a világ tudományában.«²

I. V. Sztálinnak »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. klasszikus műve kimagasló hozzájárulás volt a marxizmus-leninizmus kincses-tárához, tudományos, elméleti alapot adott a szocializmusról a kommunizmusra való áttérés útjára vonatkozóan. Ez a mű egyben azt is tanúsítja, hogy mennyire gondoskodik a Párt a szovjet tudomány felvirágoztatásáról, a tudományos káderek marxista-leninista neveléséről.

A szovjet történészek a Párt és a kormány fáradhatatlan gondoskodása következtében értek el bizonyos sikereket az utóbbi években. A tudományos kutatás középpontja áttolódott a termelés történetének, az anyagi javakat termelők történetének, a népek történetének területére. Több történelemtankönyvet írtunk. Megjelent szépszájú monográfia, amelyek új szempontból dolgozták ki a történelem fontos kérdéseit, illetve új problémákat vetettek fel. A legjobb munkákat Sztálin-díjjal jutalmazták. A szövetségi köztársaságok tudományos akadémiáinak történettudományi intézetei a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének segítségével kidolgoztak, illetve kiadtak összefoglaló műveket egyes népek történetére vonatkozólag.

² A SzKP XIX. Kongresszusa. Bpest, Szikra, 1953. 111. 1.

Történettudományunk eredményei közé sorolhatjuk a szovjet archeológusok számos komoly felfedezését. De helytelen lenne megelégedni ezekkel a sikerekkel, túlértékelni az eredményeket. A történettudomány területén az ügyek állása a maga egészében nem kielégítő.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének vezetősége túl lassan szervezi át munkáját. Az Elnökség hosszú időn keresztül nem értékelte megfelelően a Történettudományi Intézet szerepét és jelentőségét, elsősorban a szovjet társadalom történetével és a legújabb kor történetével foglalkozó osztályokkal kapcsolatban. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának elnöksége 1953 március 20-án hozott határozatában kénytelen volt megállapítani, hogy a Történettudományi Intézet nem boldogul a rábízott feladatokkal, a történettudomány alapvető problémáinak kidolgozásával. Az Intézet vezetősége fő erőit a feudalizmus problémáira összpontosította és nem gondoskodott a szovjet társadalom története, a legújabb kor története és a népi demokratikus országok története aktuális problémáinak terén felmerült rendkívül fontos feladatok megoldásáról. Az Intézetben 1950–1952-ben 34 monográfia készült, de ezek közül csak 3 foglalkozik a szovjet időszak és a legújabb kor történetével.

Az Intézet sorozatosan nem teljesíti terveit, és ennek az az oka, hogy az Intézetben nincs eléggé kifejlődve a kritika és önkritika a tudományos munkában, hogy az Intézet sok munkatársa nem érez kellő felelősséget a tanulmányok írásával és kiadásával kapcsolatban. Olyan fontos feladatok megoldása marad el, mint a Szovjetunió szovjetkori történetét és a legújabbkor egyetemes történetét tárgyaló marxista tankönyvek. Mindeddig nem dolgozták át a Szovjetunió történetéből a feudalizmus és a kapitalizmus korszakát tárgyaló elavult tankönyveket. Nem folyt kielégítően a több kötetre terjedő »Egyetemes történet« és »A Szovjetunió története«, valamint egyéb kiadványok előkészítése. Lejárt már a megjelenésükre előirányzott összes határidő is. Ezideig csak egy kötet jelent meg Moszkva történetéből. Hosszú éveken át ellenőrzés és eredmény nélkül dolgozott a Történettudományi Intézet leningrádi tagozata. A leningrádiak tervét nem hangolták össze a Történettudományi Intézet általános tervével. A leningrádi intézet tervének nincsen semmiféle aktuális jelentősége, tudományos tematikájukat az ókornak és a feudalizmus korának problémáira összpontosították.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetében hatalmas kéziratanyag gyűlt fel, amelyről azt tartják, hogy elkészült, holott az a helyzet, hogy ez az anyag alacsony eszmei-elméleti színvonala miatt nem alkalmas arra, hogy nyomdába adják. Számos munkát nyomtatás közben selejtezték ki, ami nagy kárt jelent az államnak. Kevés teljesértékű tudományos munka jelenik meg aktuális történettudományi kérdésekről a köztársaságok és az egyes területek tudományos intézetei részéről is. A Történettudományi Intézet nem hangolja össze és nem irányítja ezeknek az intézményeknek a tevékenységét és nem nyújt kellő segítséget az egyes köztársaságokban és területeken dolgozó történészeknek. Kevéssé segíti elő a tudományos munkák színvonalának emelkedését a Történettudományi Intézet lapja, a Voproszi Isztorii.

Nem áll kielégítően a helyzet a tudományos káderképzésben és a szovjet társadalom történetének, az új és legújabb kor történetének területén. Mindeddig nem szervezték meg a legmagasabb képzettségű történészkaderek — a tudományok doktorai — tervszerű képzését. Elég arra rámutatni, hogy

a Történettudományi Intézet legújabb korral foglalkozó osztályán dolgozó munkatársainak sorában csak egy »tudományok doktora« van. Az aspiránsok és doktorandusok kiválasztása gyakran sem a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének, sem más tudományos kutatóintézeteknek, sem a főiskolák történeti tanszékeinek keretében nem történik előre átgondoltan, hanem tervszerűtlenül, vaktában. Sok disszertáció tematikája nem felel meg a történettudomány előtt álló feladatoknak. A megvédett disszertációk zöme a kéziratárba kerül és semmi haszna sincs belőlük a tudománynak.

Számos igen fontos történeti problémát mindeddig még nem dolgoztak fel, vagy leegyszerűsítve, primitíven, helytelenül dolgozták ki. Gyengén van megszervezve a szovjet társadalom történetének és a külföldi országok legújabbkori történetének kutatása. Nem elég konkrétan és mélyenszántóan mutatták be, hogy milyen szerepet játszik az alap és a felépítmény a történeti folyamatban. Az elvi alapvetést nyújtó marxista-leninista módszertani tételeket figyelmen kívül hagyják és ez azt eredményezi, hogy vulgárisan értelmezik a termelés szerepét, és szubjektivista-idealista vagy objektivista hibákat követnek el.

*

A tudomány és a gyakorlat számára elsőrangú fontosságú a szovjet társadalom kérdéseinek kidolgozása. A szovjet korszak tudományos történetének megírása azt jelenti, hogy be kell mutatnunk a szovjet társadalom létrejöttének és fejlődésének folyamatát, a szovjet állam megteremtéséért és megszilárdításáért, a szocializmus, illetve a kommunizmus országunkban való felépítéséért folytatott harc nagyszerű tapasztalatát.

Még mindig nem becsülik meg kellőképpen a szovjet társadalom és állam történeti problémáit. Ezt meggyőzően bizonyítja az a tény is, hogy az utóbbi 2—3 év alatt nem jelent meg egy jelentős munka sem a szovjet társadalom történetéből. A történészek munkáiban nem nyertek elég mélyreható és sok szempontú megvilágítást olyan fontos kérdések, mint a Kommunista Párt és a szovjet állam szerepe a szocialista társadalom fejlesztésében, a szocializmus, a kommunizmus építésében. Az, ami a szovjet társadalom kérdéseinek kidolgozása terén eddig történt, nem felel meg a tudomány virágzásáról gondoskodó Párt és kormány által elénk — szovjet történészek elé — állított követelményeknek. A Szovjetunió történetének szovjet korszakával foglalkozó kutatómunka eszmei-elméleti színvonala elég alacsony. Nem jelent meg valóban alapos elemzés a szovjet társadalom fejlődésének törvényszerűségeiről. A szovjet társadalom történeti irodalma főleg leíró jellegű, a tényeket felületesen, empirikusan fejt ki.

A közgazdászok és filozófusok által elkövetett szubjektivista, idealista hibák a történészek munkáiban is megtalálhatók. Így pl. M. P. Kim professzor »Lenin a szovjet társadalom fejlődésének gazdasági törvényszerűségeiről az átmeneti időszakban« c. cikkében a szovjet rendszer számos különböző »törvényszerűségét« állítja fel és erre a helytelen következtetésre jut: »A társadalmi-gazdasági formációk fejlődésében vagy az ösztönösség törvénye vagy a tudatosság törvénye uralkodik — harmadik út nem létezik. Az összes szocializmus előtti társadalmak fejlődésükben az ösztönösség törvényének voltak alávetve. A szocializmus megszünteti az ösztönösség törvényét és ugyanakkor érvényre juttatja a tudatos fejlődés törvényét, az előre kitervezett, céltudatos

haladás törvényét a gazdasági és kulturális építés területén.³ Ez a megállapítás, amellet, hogy összekeveri az ösztönösséget az objektív valósággal, oda konkludál, hogy szükségtelen az objektív törvényszerűségek tanulmányozása. Kim professzornak az a megállapítása, hogy a szocializmusban »a tudatosság törvénye« és »az előre kitervezett, céltudatos haladás törvénye« uralkodik, teljesen tagadja a szocializmus gazdasági törvényeinek objektív jellegét, mert ha valami »objektív«, ez azt jelenti, hogy független az emberek tudatától és akaratától.

Néhány más történész is helytelenül ábrázolja cikkeiben, illetve egyetemi előadásaiban a szovjet állam szerepét, tevékenységét elszakítja a szocialista termelés fejlődésének anyagi feltételeitől és törvényeitől. A Moszkvai Állami Egyetem kiadásában a Szovjetunió történetének egyes kérdéseiről megjelent előadások túl vannak zsúfolva adatokkal és idézetekkel, nem tárják fel a szocializmus gazdasági törvényeinek működését, az alap és felépítmény kölcsönhatásának sajátosságait a szovjet társadalomban, nem mutatják be a szocialista gazdaság fejlődésének objektív törvényeit és azt, hogy miként használja fel a Kommunisták Pártja és a szovjet állam ezeket a törvényeket. Számos előadás szól a gazdasági átalakulásról, de ezt csak a szovjet állam politikájának eredményeként ábrázolják; nem tárják fel, hogy a Pártnak és az államnak ezekben az átalakulásokban követett politikája milyen gazdasági feltételeken és objektív szükségszerűségeken alapul.

A szovjet állam történetéről szóló munkák nagyrésze kevés figyelmet szentel a proletárdiktatúra gazdasági előfeltételeinek. Sztálin elvtárs kimutatta, hogy a szovjet hatalom azért győzött országunkban, mert arra a gazdasági törvényre támaszkodott, amely szerint a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell állniuk a termelőerők jellegével. Országunk termelőerői, különösen az iparban, társadalmi jellegűek voltak, a tulajdonforma pedig a magántulajdon, tőkés tulajdon volt. A szovjet hatalom társadalmasította a termelőeszközöket, az egész nép tulajdonává tette őket és ezzel megsemmisítette a kizsákmányolási rendszert, létrehozta a gazdasági szocialista formáit.

A szocialista formációra jellemző új gazdasági törvények és elsősorban a szocializmus gazdasági alaptörvénye a társadalom életének új gazdasági feltételeivel együtt jöttek létre.

Egyes történészek nem veszik teljesen figyelembe a szocializmus gazdasági alaptörvényének jelentőségét, melynek fő vonásai és követelményei: az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítása a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növelése és tökéletesítése útján. Természetesen, mikor ennek az alaptörvénynek a hatását konkrét történeti kutatásoknál elemezzük, kapcsolatba kell azt hoznunk a termelőeszközök és munkaeszközök magántulajdonának felszámolásával.

Amikor azt kutatjuk, hogy milyen szerepet játszott az ártermelés a szovjet társadalom különböző szakaszaiban, igen fontos rámutatni arra, hogy a Szovjetunióban — ahol a termelőeszközök nem magántulajdonban, hanem szocialista tulajdonban vannak, ahol a kizsákmányolási rendszert már régen felszámolták — az ártermelés sajátos ártermelést jelent. Így történik meg az,

³ A SzK(b)P Központi Bizottsága Társadalomtudományi Akadémiája. Ucsonie Zapiszki. VI. füz. Tanulmányok és cikkek V. I. Lenin halálának 25. évfordulójára. M. 1949. 121. l.

hogy az árutermelés már egy bizonyos idő óta szocialista társadalmunk szolgálatában áll, anélkül, hogy kapitalizmushoz vezetne. Ez a probléma szinte egyáltalán nem merül fel történészeink munkáiban. A történészek főiskolai előadásaikban, cikkeikben és disszertációikban nem mélyednek el az árutermelés elemzésébe, megelégednek a kereskedelem, a szövetkezetek stb. felületes leírásával.

Egyes szerzők komoly szubjektivista hibákat követtek el, a szovjet társadalom és állam fejlődését fejtegetéseik során elszakították azoktól az objektív gazdasági törvényektől, amelyeken a Párt politikája nyugszik. Ezek a szerzők nem vették számításba például azt, hogy a mezőgazdaság kollektivizálásának politikája abból a gazdasági alaptörvényből indult ki, hogy a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell állniuk a termelőerők jellegével. A falun még meglévő, elmaradt burzsoa individualista termelési viszonyok gátolták a termelőerők fejlődését. A pártot a kollektivizálási politika kidolgozásánál az a marxista-leninista tétel vezette, hogy a kisárutermelő parasztgazdaság nem képes a bővített újratermelésre, és hogy gazdaságunk huzamosabb ideig nem állhat két különböző alapon — a szocialista nagyipar és a paraszti kisgazdaság alapján. Csak az államhatalom részéről kezdeményezett, alulról, a széles paraszti tömegek részéről támogatott és felülről irányított forradalom vezethetett ahhoz, hogy falun a termelőerők és a termelési viszonyok összhangba kerültek. De ez a forradalom csak akkor járhatott sikerrel, miután az ország szocialista iparosításának eredményeképpen új termelőerők keletkeztek és biztosították a falu traktorokkal, kombájnokkal és más különböző mezőgazdasági gépekkel való ellátásának lehetőségét.

A Párt zétúzta a gazdasági törvények szubjektivista és voluntarista értelmezését. Így a szovjet történészeknek lehetőségük nyílt arra, hogy mélyrehatóbban elemzhessék a Kommunista Párt politikáját, a Kommunista Párt bölcs előrelátását a politikai feladatok kitűzésében, az országfejlesztési tervek kidolgozásában, melyek mind a szocialista társadalom gazdasági fejlődéstörvényeinek mély ismeretén alapultak.

Nem eléggé tanulmányozzák történészeink azt a fontos és nagy problémát, hogy miként alakult át a proletariátus kizsákmányolt és elnyomott osztályból teljesen új, a világtörténelemben eddig ismeretlen társadalmi osztállyá, a szovjet szocialista állam építő, szervező osztályává. Komoly figyelmet érdemel a történészek részéről egy olyan új társadalmi erőnek a kialakulási folyamata, mint a munkásosztály és a parasztság szövetsége, és e szövetség barátsággá való átalakulása. Rá kell mutatni arra, hogy az új gazdasági, társadalmi-politikai és ideológiai feltételek hogyan vezettek országunkban a szovjet társadalom új mozgatóerőinek — az erkölcsi-politikai egységnek, a szovjet hazafiságnak és a népek közötti barátságunk — a kialakulásához. A szovjet társadalom mozgatóerőinek vizsgálatával foglalkozó speciális filozófiai cikkgyűjteményekben a kutatók kevésbé fejtegették az alap és a felépítmény egymásrahatását. A feladatunk az, hogy konkrétan és több oldalról tanulmányozzuk ezeket a kérdéseket és tisztázzuk azokat a társadalmi-gazdasági változásokat, amelyek a szovjet társadalom hajtóerőinek keletkezését és fejlődését kiváltották.

Rendkívül nagy tudományos és politikai jelentősége van az olyan problémák kutatásának, mint a szocialista nemzetek kialakulása és a Szovjetunió népei közti barátság megerősödése. E probléma mélyreható feltárása nagy ügyet szolgál, a szovjet embereknek a hazafiság szellemében való nevelését;

hogy büszkének kell lenniök szovjet hazájukra és a Kommunista Pártra, melynek böles politikája biztosítja a szocialista nemzetek felvirágzását. I. V. Sztálin »Nemzeti kérdés és leninizmus« c. művében kimutatta, hogy a szovjet szocialista nemzetek az oroszországi kapitalizmus megdöntése után a régi burzsoa nemzetek romjain, a szovjet rendszer megerősödése alapján, a nemzetek szocialista szellemében való gyökeres átalakulása alapján alakultak ki és fejlődtek. A Szovjetunió ezen új, szocialista nemzetei merőben különböznek a régi burzsoa nemzetektől mind osztályösszetételük, mind társadalmi-politikai érdekeik és törekvéseik tekintetében. Mentese a kibékíthetetlen osztályellentétektől és sokkal összeforrottabbak, sokkal egységesebbek, mint bármely burzsoa nemzet. A burzsoa nemzetek ideológiájára jellemző a nemzeti gyűlölködés és viszálykodás, ezzel szemben a szocialista nemzetek a proletár nemzetköziség és a népek közötti barátság ideológiájának alapján fejlődnek.

A szovjet történészeknek az a hivatásuk, hogy nagy konkrét anyagon mutassák be monográfiákban és disszertációkban a szocialista nemzetek kialakulási folyamatát, e folyamat eredményeit és világtörténelmi jelentőségét. Az utóbbi időkben megjelent brosurák és cikkek nem mennek túl az anyag egyszerű általánosításán.

A Párt és a nép azt várja a szovjet történészektől, hogy mélyenszántó marxista tanulmányokat írjanak a szovjet társadalom történetéről, a szovjet népnek a Kommunista Párt vezetése alatt a szocializmusért és a kommunizmusra való fokozatos áttérésért folytatott harcáról. Ilyen tudományos munkákban konkrét történelmi anyagon kell feltárni a szocialista társadalom objektív fejlődéstörvényeinek működését, megvilágítani azt, hogy milyen döntő szerepet játszik a Kommunista Párt és a szovjet kormány a mélyreható szocialista átalakulásban, hazánknak élenjáró ipari-kolhozállammá való átalakításában: ki kell mutatni, hogy milyen vezető szerepet játszik az orosz nép a Szovjetunió népeinek testvéri családjában, milyen nagy hatást gyakorol az élenjáró szovjet kultúra, illetve az orosz munkásmozgalom a szovjet népek kultúrájára, illetve felszabadító harcára. Rendkívül fontos kidolgoznunk munkásosztályunk és parasztságunk történetének problémáit, bemutatnunk, hogy milyen haladó szerepet játszott Oroszország az emberiség történetében a világ forradalmi és munkásmozgalmának fejlődésében. Meg kell világítanunk, hogy milyen lankadatlan harcot vívott a Szovjetunió a népek közötti béke megerősítésében, mélyreható vizsgálat tárgyává kell tennünk a Kommunista Párt által kidolgozott szovjet külpolitikát és hogy ez milyen gyökeresen eltér a burzsoa államok külpolitikájától.

A szovjet történészeknek megvan minden szükséges feltételük ahhoz, hogy teljesértékű tudományos munkákat írjanak, hiszen a Kommunista Párt a történelm fő kérdései tekintetében felfegyverezte őket a legfontosabb elvi útmutatásokkal. Nem szabad elfelejtenünk, hogy milyen nagy jelentőségük van a szovjet társadalom történetéről írt munkáknak nemcsak a szovjet emberek számára, hanem a nemzetközi proletariátus, a dolgozó tömegek számára és az imperializmus ellen, a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért küzdő összes haladó erők harca szempontjából is.

Rendkívül keveset tettünk a legújabb kor történetének tanulmányozása terén. Még mindig nincsenek komoly, átfogó tudományos munkáink azokról a törvényszerűségekről, amelyek szerint a világtörténelem a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után fejlődött, amelyek nagy forrásanyag alapján bemutatnák, hogy milyen eredménnyel járt a két rendszer — a szocialista és

kapitalista rendszer — versenye, és hogy milyen szakadatlanul nőnek a szocializmus és gyengülnek a kapitalizmus erői.

A kapitalizmus általános válságáról szóló lenini-sztálini elmélet alapos megértése lehetőséget nyújt a történészeknek arra, hogy vizsgálni tudják a kapitalista országok politikai és gazdasági fejlődését, bemutathassák azt a társadalmi erőt, amely a társadalom elhaló erőinek szétzúzására hivatott. A mai kapitalizmus periodizációjánál tekintetbe kell venni Sztálin elvtársnak azt az útmutatását, hogy a kapitalista rendszer általános válságának első szakasza az első világháború idején kezdődött és ezt főképp az váltotta ki, hogy a Szovjetunió kiszakadt a kapitalista rendszerből. Az általános válság második szakasza a második világháború idején bontakozott ki, különösen azt követően, hogy számos népi demokratikus ország vált ki Európában és Ázsiában a kapitalista rendszerből. Itt tekintetbe kell venni azt a körülményt is, hogy a kapitalista világrendszer általános válságának oka egyrészt a kapitalista világgazdasági rendszer egyre fokozódó hanyatlása, másrészt pedig a kapitalista rendszerből kivált országok — a Szovjetunió, Kína és a többi népi demokratikus ország — egyre növekvő gazdasági ereje.

Ezeknek a tételeknek a fényénél válik különösen szembeszökővé, hogy milyen hibát követtek el azok a történészek, akik a mai kapitalizmus történetének vizsgálatánál nem vették figyelembe, hogy két rendszer jött létre és fejlődött ki és hogy két tábor van a mai világban. Ha a mai kapitalizmus elemzésénél nem vesszük tekintetbe ezt a rendkívül fontos tényezőt, helytelen képet kapunk a mai kapitalista országok fejlődéséről, az osztályharcról és távlatairól. A történészeknek a kapitalizmus problémáinak vizsgálatánál nem szabad figyelmen kívül hagyniok az imperialista ellentétek kérdését sem.

A Szovjetunióban folyó kommunista építés és a népi demokratikus országokban kibontakozó szocialista építés sikerei veszett dührohamokat váltanak ki az imperialista burzsoáziából. A népi demokratikus országokban elítélt kártevők, kémek és diverzánsok pererei tanúsítják, hogy az imperializmus — a béke erői és a szocializmus elleni harcában — nem retten vissza semilyen eszköztől sem.

Az utóbbi években az imperializmus fokozta ideológiai agresszóját, hogy erkölcsileg lezüllessze a tömegeket és főleg az ifjúságot. A kapitalista országokat olyan könyvek, brosurák, folyóiratok, filmek kiapadhatatlan özönével árasztják el, amelyekben embergyűlölő háborús propagandát fejtenek ki a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen. Az imperializmus szolgálatába állítja a burzsoa történetírást is, amely a burzsoázia érdekében mindig kész volt a történeti események és tények meghamisítására. Ma a történelemhamisítás mérvé fantasztikus méreteket öltött. A kapitalista országok iskoláiban olyan tankönyvek alapján tanítanak, amelyek a fajgyűlöletet prédikálják, megmérgezik a gyermekek és a felnőttek tudatát. A cél világos: az ifjú nemzedékből olyan vad rablőhordát akarnak nevelni, mint nemrég a hitleri fasiszmus.

A múltat modernizálják, fokozottan érdeklődnek a középkor iránt, mert itt is »kapitalizmust« keresnek, a kapitalizmus »örök« voltának bizonyítékául. A történelmet, a népi mozgalmak jelentőségét meghamisítják, a fajgyűlöletet és az idealista sötétséget terjesztik. Ezek a mai polgári történetírás eszmei alapjai. Nincs bennük egy mákszemnyi tudomány sem. A burzsoa történészek munkáiban nyoma sincs sem az objektivitásnak, sem a lelkiismeretnek a történeti tények felhasználásában. Az imperialista gazdák megrendeléseit hévvel teljesítő áltörténészek, sőt egész történettudományi intézetek »tudomá-

nyos munkastílusa» a dokumentumok és tények gátlásnélküli meghamisítása, tudománytalan és rosszakaratú fejtegetések, reakciós »elméletek«, amelyekben bámulatos cinizmussal védik a monopoltőke érdekeit. A tőke »tudós« lakájainak az a feladatuk, hogy elkendőzzék a széles tömegek előtt a kapitalizmus rothadását és bomlását, és emellett igazolják a militarista politikát és a háborús készülődést. Ugyanezt a célt szolgálják a kapitalista rendszer buzgó védelmezői — a jobboldali szociáldemokraták is.

A szovjet történészek feladata az, hogy rendszeresen leleplezzék a burzsoa történelemhamisítók igazi céljait és »irányelveit«. Be kell mutatni a mai kapitalizmus gazdasági alaptörvényének működését, hogy ennek fő vonása és követelménye a maximális tőkés profit biztosítása, amelyet úgy érnek el, hogy tönkreteszik és nyomorba döntik az egyes országokban a lakosság zömét, igába hajtják és rendszeresen kirabolják a többi országok — különösen az elmaradt országok — népeit, és végül, hogy a legmagasabb profit elérése céljából háborúra készülnek és militarizálják a nemzetgazdaságot. A történészeknek arra kell összpontosítaniok figyelmüket, hogy a kapitalizmus világgazdasági rendszerének bomlása, az egységes, átfogó világpiac szétesése és a kapitalista rendszer általános válságának elmélyülése közepette hogyan alakul az osztályharc.

E kérdések vizsgálata mellett nem szabad megfeledkezni V. I. Lenin és I. V. Sztálin útmutatásairól, melyek szerint van mód arra, hogy a kapitalista és a szocialista rendszer békésen élhessen egymás mellett. A Szovjetunió soha sem zárkózott el a kapitalista országokkal való együttműködéstől.

A szovjet történészeknek, amikor a szocializmus táborá és a kapitalizmus táborá közötti ellentéteket feltárják, nagy figyelemmel kell tanulmányozniuk a két világháború történetét és be kell mutatniok, hogy milyen lankadatlan harcot folytat a Szovjetunió a békéért és a népek kollektív biztonságáért. A mai békemozgalom a történelem legnagyobb tömegmozgalma.

A legújabb kor történetével foglalkozó tudósoknak fokozottan kell tanulmányozniok a világ forradalmi és munkásmozgalmának történetét, a második világháború következményeképpen a szocializmus és demokrácia táborának kialakulását, a gyarmati és függő országok népei részéről vívott nemzeti felszabadító harc történetét, valamint a népi demokratikus országok történetét és az ezekben az országokban végbement szocialista átalakulást.

Ha a szovjet emberek és külföldi barátaink megismerkednek az egyetemes, történet problémáival, a legújabb kor, az európai népi demokratikus országok, a nagy Kína történetének kérdéseivel, a koreai, vietnami és a többi keleti népek felszabadító harcának történetével, jobban meg fogják érteni, hogy milyen világtörténelmi szerepet tölt be hazánk, milyen nagy nemzetközi jelentőségű a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a szocializmus győzelme a Szovjetunióban, amelynek lelkesítője és szervezője a Szovjetunió dicső Kommunista Pártja.

*

A szovjet történészek egyik rendkívül fontos feladata, hogy megvizsgálják a törzsek, népek és nemzetek kialakulásának problémáit, a marxizmus-leninizmus alapján helyesen fejteggessék az egyes népek eredetének, létrejöttének és kialakulásának különböző szakaszait. A szlávok eredetének kérdését marriista szellemben magyarázták nemcsak számos történeti tanulmányban, hanem még a Szovjetunió történetéről szóló egyetemi és iskolai tankönyvekben is.

A burzsoa történettudomány az orosz nép kialakulásának történetét felcserélte az ősi orosz állam keletkezésének történetével. Több mint kétszáz éve folyik a polémia a normann elmélet híveivel, akik azon igyekeznek, hogy a ruszokat szembeállítsák a szlávokkal, a ruszokat idegenből jötteknek, hódítóknak és a szláv államiság megteremtőinek tüntessék fel. A szovjet történészeknek hosszú harcot kellett vívniuk a normann elmélet híveivel és a marristákkal, míg szétzúzták az áltudományos normann elméletet.

A történészek nagy apparátussal vizsgálják az orosz, az ukrán és a bjelorusz nép kialakulásának, e népek történeti bölcsőjének, a kievi államnak történetét. Mint a legújabb kutatások kimutatták, már a VI—VII. században létrejött az összes keleti szláv törzseket tömörítő és számos másnyelvű törzset asszimiláló régi orosz nép magva. A IX. században orosz földnek kezdték nevezni a régi orosz állam keretében egyesült összes keleti szláv törzsek területét. A régi orosz nép felölelte az egy nyelvet beszélő, egységes kultúrájú oroszok, ukránok és bjeloruszok őseit. A régi orosz nép belső egysége nem bomlott fel még a feudális széttagoaltság korában sem, mint erről gyönyörű költői emlékünkből, az »Igor-ének« tanúskodik. Csak a mongol hódítás és Rusz egyes részeinek ezt követő politikai szétesése után, kb. a XIV. században váltak ki az egységes orosz népből önálló népekként az ukrán, a bjelorusz és a nagyorosz népek.

Az egyes népek keletkezésének tanulmányozásához alapvető útmutatásokat adnak a marxizmus-leninizmus klasszikusai. Ezen útmutatások fényénél az összes nemzeti köztársaságokban folyik a munka, hogy a Szovjetunió népeinek történetéről átfogó műveket írjanak. A szovjet történészek nagy késéssel kezdték vizsgálni e népek kialakulásának problémáit és még mindég sokkal tartoznak e téren a hazának és a szovjet tudománynak.

Pártunk ideológiai kérdésekben hozott határozatai történészeinket engesztelhetetlen harcra mozgósítják a burzsoa-nacionalista ideológia, a nacionalizmus csökevényei ellen. Az utóbbi években kiderítették, hogy a múlt számos nacionalista mozgalmát antimarxista módon értékelték. Mint tudjuk, G. Guszejnov »A társadalmi és filozófiai eszmék Azerbajdzsánban a XIX. században« c. művében és más szerzők sok munkájukban elferdítették a müridizmus mozgalmának jellegét, Samilnak e mozgalomban játszott szerepét, és a müridizmust haladó, nemzeti felszabadító és demokratikus mozgalomnak tüntették fel. Egyes történészek a müridizmusról és Samilról írt munkáikban elferdítették a nemzeti kérdés marxista elméletét és felületesen, dogmatikusan vizsgálták e kor tényeit és forrásanyagát, nem értették meg, hogy a müridizmus Törökország és Anglia által sugalmazott reakciós mozgalom, amely máig is a pánizlámizmus alapja, és hogy az imperialisták ezeket az áramlatokat a Szovjetunió elleni provokációk és diverziós cselekmények szervezésére használják fel.

Az az éles kritika, amellyel a pártsajtó a Samil-mozgalom idealizálását illette, arra sarkalta a szovjet történészeket, hogy a többi feudális-monarchista nacionalista mozgalmat is felülvizsgálják és átértékeljék. Kiderítették, hogy burzsoa-nacionalista felfogás tükröződik J. Bekmahanov »Kazahsztán a XIX. század huszas-negyvenes éveiben« c. művében, ki Keneszari Kaszimov reakciós mozgalmát nemzeti felszabadító mozgalomként tüntette fel. Ilyen idealizált formában került ez a mozgalom »A Kazah SzSzK történetébe« is, amelynek egyik szerkesztője én voltam. Samil, Keneszari Kaszimov és más feudális-monarchista mozgalmak hibás, történelemellenes értékeléssel kerültek bele

egyetemi és középiskolai tankönyvekbe, többek között az én szerkesztésemben megjelent tankönyvbe is.

A szovjet történészeknek az a feladatuk, hogy alkotó módon tanulmányozzák a nemzeti mozgalmak történetét, számbabéve a konkrét történeti feltételeket és a marxizmus-leninizmus klasszikusainak e kérdésre vonatkozó útmutatásait. »A nemzeti mozgalmak óriási többségének kétségtelen forradalmi jellege épp annyira viszonylagos és sajátságos, mint amennyire viszonylagos és sajátságos egyes külön nemzeti mozgalmak esetleges reakciós jellege«. ⁴ A marxizmus-leninizmus azt követeli, hogy a nemzeti mozgalmak kérdését közvetlen kapcsolatba állítsuk annak a kornak az osztályharcával, amelyben az illető mozgalmak lezajlottak.

A feudális korában nemesi nemzeti kérdés állt fenn, és a nemzeti mozgalom a feudális-monarchista nacionalizmus zászlaja alatt fejlődött. A kapitalizmus fejlődésének időszakában a burzsoa nemzet kérdése került előtérbe és a nemzeti mozgalom burzsoa-nacionalista jellegűvé vált.

A marxista-leninista elméletnek, a Kommunista Párt nemzeti politikájának gyenge ismerete, valamint a kritika és önkritika hiánya a tudományos munkában, a hibákkal való megbékélés voltak az okai annak, hogy elég gyakran szerepeltek burzsoa-nacionalista hibák és felfogások egyes történészek, irodalomtörténészek és filozófusok műveiben. Mivel még megmaradtak nálunk és történettudományi művekben is felülik fejüket a burzsoa ideológia csökevényei, nem szabad ellankadni, hanem fokozott harcot kell folytatni a burzsoa-nacionalista hibák és nézetek ellen.

A nemzeti mozgalmak értékelése szempontjából komoly hibákban szenved a nem-orosz népek Oroszországhoz való csatlakozásának kérdésében az úgynevezett »legkisebb rossz« fogalmáról folytatott vita. Ez a vita értelmetlen, elvont jellegű volt, mert nem konkrét történeti kérdésként tárgyalta az egyes népek Oroszországhoz való csatlakozásának kérdését és a történészek figyelmét egy már eldöntött kérdés felé irányította, hogy vajjon haladó jellegű-e az egyes népek Oroszországhoz való csatlakozása. A XIX. Pártkongresszuson bírálat tárgyává tették, hogy ez a vita nem segítette a nemzeti köztársaságok történetét a történeti kérdésekben felülről burzsoa nacionalizmus elleni harcban, hanem éppen ellenkezőleg, akadályozta őket. Ilyen vitát indítottak ahelyett, hogy nagyszámú történelmi adat, levéltári anyag és dokumentum alapján részletesen kifejtették volna, hogy haladó és üdvös volt a nem-orosz népek csatlakozása Oroszországhoz. Egyáltalán nem becsüljük le a cárizmus gyarmatosító politikájának reakciós voltát, de nem szabad megfélemlenünk arról, hogy azok között a konkrét történelmi viszonyok között, amikor az angol-francia gyarmatosítók által támogatott Törökország és Irán részéről a teljes rabságba döntés és kipusztítás veszélye fenyegetett több népet, számukra az egyetlen megoldás az Oroszországhoz való csatlakozás volt, és ez a csatlakozás különösen jótekonnyal hatással volt további sorsukra nézve.

A »legkisebb rossz« fogalmát egyes történészek dogmatikusan, talmudista módon alkalmazták, anélkül, hogy számbavették volna a történeti tényeket, elemezték volna az objektív pozitív következményeket, amelyekkel a nem-orosz népeknek Oroszországhoz való csatlakozása járt. A szovjet kutatóknak az a feladata, hogy a valóságnak megfelelően mutassa be az egyes népek

⁴ *Sztulin, Művei*, 6. köt. Bpest, 1951. 156. l.

Oroszországhoz való csatlakozásának objektív, társadalmi-gazdasági és kulturális következményeit, egyre fokozódó közeledésüket, közös harcukat a cárizmus és a kapitalizmus ellen. Be kell mutatni azt, hogy míg a nem-orosz népek feudális felső rétege szövetségre lépett az orosz földesurakkal és burzsoáziával, addig ezzel szemben az elnyomott népek a nagy orosz néppel kötöttek szövetséget.

Malenkov elvtárs a XIX. Pártkongresszuson a Központi Bizottság munkájáról tartott beszámolójában hangsúlyozottan kiemelte, hogy kádereinket a proletár nemzetköziség és a népek közti barátság megerősítésének szellemében kell nevelnünk. »A szocializmus ellenségei — mondta Malenkov elvtárs — nem képesek megérteni, hogy a Nagy Októberi Forradalom és a szocialista átalakulások eredményeként országunk népeit a teljes egyenjogúság alapján nyugvó tartós barátság fűzi össze. Pártunk azzal, hogy következetesen megvalósította a lenini-sztálini nemzetiségi politikát — megszilárdította a soknemzetiségű Szovjetállamot, kifejlesztette a Szovjetunió népeinek barátságát és kölcsönös együttműködését, minden módon támogatta és elősegítette az országunkban élő népek nemzeti kultúrájának felvirágzását, engesztelhetetlen harcot folytatott minden néven nevezendő nacionalista elem ellen.«⁵

A soknemzetiségű szovjet állam történelmileg törvényszerűen lett a nemzetek igazi egyenjogúságának és barátságának mintaképvé, mert itt teljes diadalt arattak a Kommunista Pártnak a nemzeti kérdésben követett lenini-sztálini eszméi. Nagy Pártunk megtisztelő szerepet tölt be, a világ forradalmi és munkásmozgalmának »rohambrigádja« volt és lesz. A dolgozók milliói a világ minden országában, az elnyomott népek a gyarmati és függő országokban a Szovjetunió tapasztalatából okulnak, a Kommunista Párt által vezetett szovjet nép harcának és eredményeinek példájából tanulnak.

*

Az utóbbi időkben történészeink mélyrehatóbban, több oldalról kezdték kutatni a feudális termelési módot, a feudalizmus gazdasági alapjának és felépítményének kérdését, az árutermelés szerepét a feudalizmusban és a kapitalizmusra való áttérés időszakában. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e kérdések vizsgálatánál még sok a tévedés és hiba.

A sajtóban már kritika tárgyává tették Sz. V. Veszeloovszkij »A feudális földtulajdon Északkelet-Oroszországban« c. munkáját. Veszeloovszkij akadémikus könyvében nyíltan kiállt a feudalizmusnak a jogtörténeti iskola képviselői által hirdetett burzsoa-idealista felfogása mellett. Korábbi munkáiban Sz. V. Veszeloovszkij létrehozta a földesúri kapitalizmus elméletét. Ez az anti-marxista nézet szerepelt kissé újjáalakított formában az említett könyvben is. A kievi és a moszkvai államban találta meg a kapitalizmus csiráit, tagadta a feudális gazdaság naturális jellegét, eltúlozta az általa vizsgált időszakban a feudális földbirtokokon végzett árutermelést.

Megállapíthatjuk, hogy erős elmaradás mutatkozik annak az óriási anyagnak az elméleti általánosítása terén, melyet a tudomány a feudális korról összegyűjtött. Ez különösen szembeszökően megmutatkozott annak a két vitának a során, amely az utóbbi években egyrészt a kapitalizmus keletkezéséről, másrészt a Szovjetunió történetének periodizálásáról a Voproszi Isztorii

⁵ A SZKP XIX. Kongresszusa. 89—90. l.

hasábjain lefolyt. Egyes történészek (mint pl. K. V. Bazilevics) azt javasolták, hogy a feudális társadalom történetét a járadékformák szerint periodizálják, anélkül, hogy bármi kapcsolatba hoznák azt a termelési módban bekövetkezett változásokkal. Ebből kiderül, hogy nem értették meg a feudalizmus gazdasági alapjait és a feudális kizsákmányolás jellegét. Számos történeti munkában, sőt tankönyvekben is Oroszországban a feudalizmus kialakulási folyamatát a gazdaságon kívüli kényszer tényezőivel magyarázták.

Az állam történetével foglalkozó történeti és jogtudományi irodalmunkban találkozhatunk egy irányzattal, amely túlbecsüli a felépítmény-jelenségek viszonylagos önállóságát. Így pl. Sz. V. Juskov professzor kétségtelenül eltúlozta, a feudális állam és a gazdaságon kívüli kényszer szerepét. Hibásan azt bizonygatta, hogy a feudális állam mintegy megelőzi a feudális viszonyokat, hogy nem a feudális tulajdon határozza meg a feudális állam keletkezését és fejlődését, hanem ellenkezőleg, a feudális állam hozza létre a feudális tulajdont. Ez az állítás az állam szerepének és keletkezési körülményeinek idealista fel fogása.

A szovjet történészek számára nagyjelentőségű a különböző társadalmi formációkban folytatott árutertermelés szerepének helyes, marxista beállítása. Mint I. V. Sztálin rámutatott, »az árutertermelés megvolt a rabszolgatartó rendben és kiszolgálta azt, de nem vezetett kapitalizmusra. Az árutertermelés megvolt a feudalizmusban és kiszolgálta azt, de — föllehet előkészítette a tőkés termelés bizonyos feltételeit — nem vezetett kapitalizmusra.«⁶ Csak meghatározott történeti feltételek között vezethet kapitalizmusra.

A marxizmus e módszertani tételei arra kötelezik a történészeket, hogy elmélyülten vizsgáljanak olyan gazdasági problémákat, mint a kereskedelmi tőke problémája, a kereskedelmi tőke történeti szerepe, az eredeti tőkefelhalmozás a különböző országokban, a manufaktúra időszaka a kapitalizmus fejlődésében stb.

Ezzel szemben egyes történészek összekeverik az árutertermelést a tőkés termeléssel, helytelenül értelmezik a tőke olyan »elavult formáit«, mint a kereskedelmi és uzoratóke. A marxizmus-leninizmus klasszikusai többször is rámutattak arra, hogy a kereskedelmi tőke a kapitalizmus előtti formációk keretei között jön létre, és sem keletkezésében, sem fejlődésében nem kapcsolatos valamely meghatározott termelési móddal, hanem annak a termelési módnak a fejlődésére gyakorol hatást, amely keletkezése idején éppen létezik. Egyes történészek figyelmen kívül hagyták ezt a körülményt és helytelenül értékelték a kereskedelmi tőke történeti szerepét. Az úgynevezett Pokrovszkij-iskola történelemellenes módon, szöges ellentétben a marxizmussal, a kereskedelmi tőkét önálló formációként kezelte. Innen származtak a »kereskedelmi kapitalizmusról« — mint a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmeneti korszakról — gyártott antimarxista elméletek. A Pokrovszkij-iskola» nézetei ellen vívott harcban jutott felszínre egy másik hibás irányzat, amely tagadta a kereskedelmi tőke szerepét a feudalizmusban és a feudalizmusnak a kapitalizmusra való átmeneti időszakában.

Komoly módszertani hiba a kereskedelmi és uzoratóke kialakulásának és felhalmozódásának folyamatát összekeverni az eredeti tőkefelhalmozás folyamatával anélkül, hogy számba vennék a feudalizmus bomlásának és

⁶ Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Bpest, 1952. 19. 1.

a kapitalista termelési mód létrejöttének lehetőségét meghatározó összes feltételeket. Ez az eljárás jellemző az összes burzsoa történésekre, szociológusokra és közgazdászokra. Ezeknek az eredeti tőkefelhalmozásról gyártott hamis elméleteiből teljesen eltűnik a kistermelő kisajátítása.

A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy a közvetlen termelőnek a termelőeszközöktől való megfosztása jelzi az egyszerű árutermelésről a kapitalista árutermelésre való áttérést. A kapitalista termelés ott kezdődik, ahol a termelőeszközök magánkézben összpontosulnak, a termelőeszközöktől megfosztott munkások pedig kénytelenek munkaerejüket áruként eladni. E fő feltétel nélkül nincs tőkés termelés.

De, mint ezt a Szovjetunió történetének periodizálásáról folytatott vita megmutatta, a felszólalók nem ezekből a marxi-lenini útmutatásokból indultak ki a kapitalizmus keletkezésének kérdésénél. Csodálatos, hogy sok történész és közgazdász nem elemzi azokat a történeti feltételeket, amelyek között az egyszerű árutermelés kapitalista termeléssé válik. Összekeverik az árutermelést a kapitalista termeléssel, szem elől tévesztik, hogy a feudalizmusról a kapitalizmusra való áttérés fő és döntő feltétele a munkaerő áruvá válása és az a körülmény, hogy a kapitalisták létrehozzák a bérmunkások kizsákmányolási rendszerét. Ha az alaphól kiindulva vizsgáljuk a XVII. század társadalmi rendszerét, akkor kétségtelen, hogy ez feudális jellegű, mert a feudális földtulajdon rendületlenül fennáll ebben az időszakban. Az árutermelés Oroszországban a XVII. században még nem terjedt ki olyan korlátlanul, mindent átfogó módon, mint a kapitalizmusban, a munkaerő még nem vált áruvá; ezért nem lett még az értéktöbblet törvénye a termelés szabályozója.

Nem érthetünk egyet V. Pasutonak és L. Cserepnyinnek azzal a következtetésével, melyet az oroszországi feudalizmus korszakának periodizálásával kapcsolatos vita összefoglalása során levontak.⁷ Cikkükben azt állították, hogy már a XVII. században a feudális monarchia burzsoa monarchiává való fejlődéséről beszélhetünk. Nem helytálló egyes történészeknek (Sz. V. Juskov, I. I. Szmirnov, stb.) a vita során képviselt ama álláspontja sem, hogy a történet periodizálásának alapjául az államformák változását kellene venni. A Szovjetunió történetének periodizációs vitája befejezetlen maradt. A Voproszi Isztorii, amely a vitát megindította, nem tudta a vitát megszervezni és végigvinni, nem vonta le a végkövetkeztetést a vitás kérdésekben. A vita folyamán sok helytelen nézet és hibás megállapítás hangzott el, de ezeket nem illették kritikával sem a Voproszi Isztóriiben, sem a Történettudományi Intézetben.

Az árutermelés problémájával és tőkés termeléssé válásával kapcsolatos az a kérdés is, hogy milyen szerepet töltött be a manufaktúra-időszak a kapitalizmus fejlődésében. V. I. Lenin »A kapitalizmus fejlődése Oroszországban« c. művében és egyéb munkáiban a manufaktúrának szigorúan meghatározott szerepe van a kapitalista termelési mód fejlődésében — a kézműipar, a kisárutermelés és a gépipar között foglal helyet. »Az iparnak ez a formája — írta V. I. Lenin, mikor meghatározta a manufaktúra helyét a kapitalizmus fejlődésében — mint tudjuk, már a kapitalizmus messzemenő formáját jelenti, s ugyanakkor már a kapitalizmus utolsó és legmagasabb formáját, vagyis a gépi nagyipart közvetlenül megelőző fejlődésfok.«⁸

⁷ Lásd Voproszi Isztorii, 1951. 2. sz.

⁸ Lenin, Művei, 2. köt. Bpest, 1951. 451. l.

A XVII—XVIII. században több kapitalista jellegű manufaktúra állt fenn, de nem ezek határozták meg az ebben az időszakban uralkodó termelési módot. A termelési mód továbbra is feudális volt, és ez a születőben lévő kapitalista manufaktúrát erősen akadályozta. A kapitalista manufaktúra csak a XVIII. század végén erősödött és nőtt meg mennyiségileg annyira, hogy a maga részéről visszahatott volna arra a feudális alapra, amelyen »építészeti díszítmény« gyanánt (Marx) díszelgett. Tehát a manufaktúra-időszakot Oroszországban későbbi időre kell tenni, kb. a XVIII. század végére, sőt a XIX. század első felére, amikor a kapitalista manufaktúrák erősen elterjedtek és meggyorsították a feudális alap bomlását.

Az árutermelésnek tőkés termeléssé való átalakulásával szorosan kapcsolatos az oroszországi ipari forradalom kérdése is, amely nagy érdeklődést váltott ki a történészek között. A Voproszi Isztoriiában (1952. 12. sz.) és a Voproszi Ekonomikiben (1952. 12. sz.) megjelent egy-egy cikk erről a kérdéstről (V. K. Jacunszkij professzor, ill. Sz. G. Sztrumilin akadémikus tollából). A két cikk különféleképpen tárgyalja az ipari forradalom problémáját, és különféleképp határozza meg kezdetének és befejezésének idejét. V. K. Jacunszkij jobban megalapozta álláspontját ténybeli és elvi szempontból. De sajnos, a cikkírók egyáltalán nem kielégítően használták fel a rendkívül fontos lenini-sztálini útmutatásokat az árutermelés és a tőkés termelés szerepéről és nem ezekből indultak ki.

Egyik kutató sem szentelt kellő teret a burzsoa történetírás kritikájának, bár köztudomású, hogy számos speciális és összefoglaló munka, melyet Nyugat-Európa gazdaságtörténetéről Sombart-féle burzsoa szerzők írtak, antimarxista felfogásban tárgyalja az ipari forradalom történetét. Sz. G. Sztrumilin akadémikus a szovjet történészekkel polemizálva úgyszólván tisztán statisztikai bizonyításra szorítkozik és nem hozza összefüggésbe az oroszországi ipari forradalmat a marxizmusnak a kapitalista termeléssé átalakuló árutermelésről szóló tételeivel; ezenkívül pedig teljesen figyelmen kívül hagyja a termelőerők és a termelési viszonyok kölcsönhatásának problémáját.

Sok történésznél elmosódik a minőségi különbség, sőt a határ az új, kapitalista viszonyok kialakulási időszaka és a kapitalista viszonyok megszilárdulásának és győzelmének időszaka között. Oroszország történetében ilyen határ volt a jobbágyság eltörlése. Ekkor forradalom ment végbe, a jobbágytartó feudális formációt felváltotta az új, kapitalista formáció. De még ez a változás sem hozta teljes összhangba a termelési viszonyokat a termelőerők jellegével. A feudalizmus maradványai, a földesúri latifundiumok és az önkényuralom akadályozták a kapitalizmus fejlődését és elkerülhetetlenné tették a burzsoa demokratikus forradalmat Oroszországban.

Az osztályharcnak, az állam, politika, ideológia, kultúra történetének a gazdasági alaptól, az anyagi termeléstől való elszakítása idealista jellegű hibákhoz vezet. Az ideológiának a társadalmi-gazdasági alaptól való elszakítására például szolgálhat G. Makogonyenko néhány munkája. »A. N. Ragyiscsev élete és munkássága« c. művében úgy fejt ki Ragyiscsev társadalmi-politikai nézeteit, hogy az olvasóban azt a benyomást kelti, mintha a paraszt-ság osztályok feletti erő lett volna, képes lett volna a feudális-jobbágytartó rendszert önállóan megsemmisíteni, új társadalmi viszonyokat létrehozni és saját, burzsoáellenes ideológiáját megteremteni. A Pugacsov-felkelés -- G. Makogonyenko szerint -- »megmutatta, hogy maga a nép kész és képes is nemcsak kínzóitól felszabadítani magát, hanem önkezeléssel új államot, új kultú-

rát létrehozni» (53. l.) Makogonyenko azt is megállapítja, hogy a Pugacsov-felkelés »eldöntötte a jövő kultúrájának és e kultúra megteremtőinek kérdését is« (u. o. 52. l.). Ezek a hibás következtetések ott díszelnek az I. V. Sztálin műveiből vett idézetek mellett, melyek szerint a parasztság a proletariátus segítsége nélkül nemcsak új társadalmi rendet nem képes létrehozni, hanem még az önkényuralmat sem tudja megdönteni. Makogonyenko elvtárs munkáiban nem elemezte konkrétan a XVIII. századvégi társadalmi-gazdasági rendjét és nem ebből indult ki a társadalom életének vizsgálatánál.

Ugyanilyen hibás beállítással idealizálja munkáiban a parasztság szerepét a feudálisban B. F. Porsnyev is, aki erős kritikát is kapott ezért a szovjet tudományos körök részéről, bár meg kell jegyezni, hogy egyes bírálói sem állnak teljesen marxista alapon. Így pl. V. V. Birjukovics »A feudális társadalom fejlődésének néhány kérdéséről« c. cikkében (Voproszi Isztorii, 1952. 2. sz.) Porsnyev professzor hibáit bírálva, egyoldalúan csak azt a tényt emeli ki, hogy a parasztok minden vágya a kapitalista viszonyok elérésére irányult. A bíráló egyáltalán nem érinti a parasztság és a nagyburzsoázia társadalmi-politikai törekvései közötti különbséget és minden figyelmét a parasztság érdekeinek gazdasági tartalmára összpontosítja.

Emlékeztetünk arra, hogy Lenin harcolt a parasztság narodnyik idealizálása ellen, mely szerint a parasztság osztályfeletti, antikapitalista erő lenne és ugyanakkor leleplezte Plehanovot, aki nem vette figyelembe a parasztság forradalmi lehetőségeit.

*

A Kommunisták Pártja a nép érdekeiből kiindulva arra serkenti a társadalomtudományok művelőit, beleértve a történészeket is, hogy egyre jobban emeljék a tudományos munka színvonalát. Ennek alapja a marxizmus-leninizmus elméletének mélyreható tanulmányozása. A történeti kérdéseket csak a dialektikus és történelmi materializmus alapján lehet marxista módon kidolgozni. A történész, illetve bármely más szovjet tudományág művelője csak úgy tud eredményes munkát végezni, ha teljesen elsajátította a forradalmi elmélet alapjait, a marxizmus-leninizmust. Csak úgy lehet kiküszöbölni az elméleti hibákat és leküzdeni az elmaradást a szovjet történészeknél, ha határozott harcot folytatunk a betűragás és dogmatizmus ellen, vagy a marxista-leninista elmélet felületes kezelése ellen, amikor egyesek meglegszenek azzal, hogy a vizsgált témához néhány idézetet kikeresnek, ahelyett, hogy kutatásuk alapjává tennék a marxizmus-leninizmus legfontosabb elméleti útmutatásait.

A történettudomány fellendítése, a szovjet történészek elméleti képzettségi színvonalának emelése tekintetében rendkívül nagy jelentőségű a Pártnak az a követelése, hogy ki kell fejleszteni a kritikát és önkritikát, alkotó vitákat kell rendezni, mert semmiféle tudomány sem fejlődhet és nem érhet el sikereket a vélemények harca, a kritika szabadsága nélkül.

A Párt, a nép tőlünk, történészektől, valamint a szovjet tudomány összes művelőitől megfeszített alkotó munkát, komoly tudományos műveket követel. A szovjet történészek alaposan elsajátítva a marxizmus-leninizmust, követve a pártosság elvét a tudományban, minden erejüket latbavetik, hogy érdemes munkával gazdagítsák a szovjet tudományt és a kommunizmus építését.

MARX ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEM

I

»Századunk egyik legkiválóbb férfja, a tudomány egén eddig ragyogott csillagok legfényesebbje, egyike a legnemesebb embereknek, aki valaha is a földön járt: *Marx Károly*, a tudományos, modern szocializmus megteremtője — *nincs többé*. Harcokban gazdag, a dolgozó nép felszabadításának szentelt életét március 14-én, Londonban, ahol 1849 óta száműzetésben élt, befejezte,¹ — írta Marx halálára Frankel Leó.

Hetvenöt éve nyugszik Marx Károly a londoni temetőben. Az elmúlt hetven év alatt nem volt szellemi és politikai irányzat, melyet inkább igyekeztek volna előbb agyonhallgatni, aztán bebörtönözni, kiirtani, mint Marx Károly tanítását, tanításának harcosait. Ennek ellenére Marx eszméi ellenállhatatlanul és feltartóztathatatlanul egybeforrtak és egyre inkább egybeforrtak minden nép elnyomottjainak harcával, eszmei fegyverévé és kiindulópontjává váltak a világtörténelem eddig legnagyobb jelentőségű átalakulásának: az új, kizsákmányolástól mentes szocialista társadalom megszületésének.

Miben rejlik eszméinek és a marxizmus alkotó alkalmazásának minden ellenállást leküzdő, új világot teremtő erőforrása? Abban, hogy Marx a társadalmi fejlődés tudományos törvényeit fedezte fel.

Darwin a szerves természet fejlődési törvényét, Marx az emberi történelem fejlődési törvényét fedezte fel² — mondotta hetven évvel ezelőtt Marx sírjánál tartott emlékbeszédében Marx nagy harcostársa, Engels. Marx fedezte fel — mondja Engels: »azt az eddig ideológiai burjától ellepert egyszerű ténnyt, hogy az embereknek előbb enniök, inniök, lakniök és ruházkodniök kell, mielőtt politikával, tudománnyal, művészettel, vallással stb. foglalkozhatnak; hogy tehát a közvetlen anyagi létfenntartási eszközök termelése s ezzel egy nép vagy korszak mindenkori gazdasági fejlődési foka az az alap, amelyből az illető emberek állami berendezései, jogi felfogása, művészi, sőt vallási képzetei kifejlődtek, így tehát ebből az alapból kell ezeket magyarázni, nem pedig ahogy eddig történt, megfordítva.«³

Marx a társadalmi fejlődés valóságos objektív törvényeinek feltárással természetes és észszerű magyarázatát adta az addig az emberek gonoszságával magyarázott osztályuralomnak, s egyben bebizonyította, hogy a kapitalizmus társadalmivá vált termelőerői következtében »az utolsó ürügye is eltűnt annak, hogy az embereket — legalább a leghaladottabb országokban — uralkodókra és elnyomottakra, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra osszák; hogy az uralkodó nagypolgárság betöltötte történelmi hivatását, hogy a társadalom

¹ Arbeiter-Wochen-Chronik 1883 március 25. — Ld. A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai (MMTVD) I. Bpest, 1951. 456. l.

² V. ö. *Marx-Engels*, Válogatott művek. II. Bpest, 1949. 163. l.

³ U. o.

vezetésére nem alkalmas többé, sőt a termelés fejlődésének akadályává lett.«⁴

A tudományos törvények, ahogy azt Sztálin elvtárs legutóbbi művében megállapítja, objektív, vagyis az emberek akaratától független törvények, olyan törvények, melyeket az embereknek nincs módjukban megváltoztatni. Mődjukban van azonban felfedezni, számbavenni és pusztító erőből saját javukra építő erőként felhasználni.⁵ A társadalmi fejlődés Marx és Engels által felfedezett alaptörvénye a termelőerők fejlődésének, a termelőerők fejlődésével kapcsolatban meghatározott termelési viszonyok kialakulásának, a termelőerők és termelési viszonyok ellentmondásai kifejlődésének és összeütközésének, illetve szükséges összhangjának törvényét foglalja magában.

Ez a törvény a kapitalizmus keretei közt az emberek tudatától és akaratától függetlenül érvényesül és a természeti törvény erejével kényszeríti a tömegeket a kapitalizmus elleni harcra, a termelőerők és a kapitalista termelési viszonyok közötti ellentmondás megszüntetésére. A társadalmi fejlődés törvénye azonban, mint objektív, mint tudományos törvény nemcsak azonos, de különbözik is a természeti változások objektív törvényeitől. Különbözik abban, hogy a társadalmi fejlődés törvényei nem az emberek küzdelmétől függetlenül, automatikusan, hanem emberi küzdelem által érvényesülnek.

Marx történelmi jelentősége nem abban van, hogy az osztályharcot — amit egyébként a feudalizmus elleni vitájában már a polgári történetírás felfedezett — feltalálta, hanem abban, hogy feltárta ez osztályharc gazdasági forrásait és ezáltal valóságos tudományos alapra helyezte az emberi történelem megértését. Marx Károly világtörténelmi jelentősége abban van, hogy megmutatta, feltárta a kapitalizmus ellentmondásainak a forrását és megalapozta a proletárdiktatúra elméletét. Ezzel tudományos alapra helyezte a kapitalizmus megsemmisítésére hivatott osztály, a munkásosztály küzdelmét, a munkásosztály forradalmi pártjai számára tudománnyá változtatta a politikát.

Marx azonban nemcsak általában, elméletileg foglalkozott a munkásosztály felszabadításának és társadalmi fejlődésének kérdésével. »Marx mindenekelőtt forradalmár volt« — mondja Engels már idézett emlékbeszédében. Marx nemcsak a kapitalizmus elméleti kritikáját és a tudományos szocializmus általános elméletét dolgozta ki, hanem egyesítette ezt a munkásosztály gyakorlati harcával. Az elmélet és a gyakorlat egyesítése pedig mint a helyes, a reális politikai tájékozódásnak és mint a munkásosztály helyes politikai célkitűzéseinek és a tömegek felvilágosításának és meggyőzésének feltételét követelte meg az osztályharc konkrét, vagyis történelmi vizsgálatát. Marx a társadalmi fejlődésnek a mozgás törvényeinek konkrét, vagyis történelmi elemzését a munkásosztály politikai nevelésének és egyben megnyerésének fegyverévé változtatta.

A történelem könyve természetesen mindenki számára nyitva áll. Történelemmel nemcsak a kommunisták foglalkoznak. A történelemmel való foglalkozásnak nemcsak Marx felfedezései óta van pozitív jelentősége. A múlt tapasztalatainak gyűjtése, összefüggéseinek a tudatosítása mindenkor elengedhetetlen része a népek életének és a társadalmi haladásnak. Bizonyos tapasztalatok gyűjtése, tudatosítása és felhasználása nélkül ideiglenesen sem képzelhető el se az egyén, se pedig az egyének tíz- és százazreit, millióit egységbe

⁴ I. m. 160. l.

⁵ V. ö. *Sztálin*: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Bpest, 1952. 6. l.

foglaló osztályok, s a társadalom élete és fennmaradása. A történelmi tapasztalatokra és tanulságokra való hivatkozás, a történelemmel, a múlt tapasztalatainak gyűjtésével és felhasználásával való foglalkozás része volt az eddigi társadalmaknak és, a munkásosztályt megelőző osztályok harcának, például a polgárság feudalizmus elleni harcának is. Csakhogy ugyanazon nép történetében a különböző osztályok és ideológiai képviselőik különböző tényeket jegyeznek fel, tartanak figyelemreméltónak, és ugyanazon tényekből is különböző következtetéseket vonnak le. Hogy mit jegyez fel és mit olvas a történelemből a feudalizmus, vagy az egyes uralkodók krónikása, mit a polgárság vagy a polgárság különböző nemzeti érdekeltségű csoportjainak történetírója, az nem véletlen. A történetírás, a történettudomány felépítmény, az alapot szolgálja. Az egyes osztályok és ezek képviselői — nem érdektelenül, hanem azért és azzal a céllal fordulnak a történelemhez, hogy annak tapasztalatait saját érdekükben felhasználják, uralmukat vele igazolják. A történelem valóságos menetét és szükségleteit éppen ezért minden osztály csak addig és annyiban képes megérteni, ameddig és amennyiben érdekei egyeznek, illetve nem kerülnek szembe a társadalmi fejlődés alaptörvényeivel. A történelmi fejlődés valóságos menetét és szükségleteit csak olyan osztály értheti meg, melynek érdekei ellentmondás és fenntartás nélkül egyeznek a társadalmi fejlődés objektív szükségleteivel. Ez az osztály pedig a munkásosztály. Ezért nem véletlen, hogy a munkásosztály és tudatos képviselői azok, akik a történelem folyamán először képesek nemcsak egyes tényekben és nemcsak bizonyos mértékig, hanem alapvető összefüggéseiben, objektív törvényszerűségei szerint megérteni, s egyben a munkásosztály és az elnyomottak politikai harcának, a helyes politikai vezetésnek és előrelátásnak erőforrásává változtatni az osztályok harcának, a történelemnek megértését. A reakció, mert saját bukását képtelen mint a történelem objektív és valóságos ítéletét elfogadni, kommunista erőszakról fecseg. Valójában azonban a haladó erők világszerte növekvő sikereiben az jut kifejezésre, hogyan segíti törvényszerűen győzelemre a kommunisták helyes, a történelmi fejlődés alaptörvényének és a népek szükségleteinek megfelelő politikáját a népek millióinak harca.

A magyar reakció — mint a Kommunista Kiáltvány megjelenése óta minden ország burzsoáziája — a marxizmust mint a nemzettől idegen szellemi áramlatot igyekezett feltüntetni. A társadalmi fejlődésnek és a kapitalizmusnak Marx által feltárt alaptörvényei azonban alaptörvényei minden ország és minden nép történeti fejlődésének. A kapitalizmus a munkásosztály létrehozásával minden országban a nemzeti fejlődés alapvető és központi kérdésévé teszi a munkásosztály harcát. E harc győzelmének pedig előfeltétele, hogy egyesítsék a munkásosztály gyakorlatát és Marx eszméit, alkalmazzák a marxizmus elveit és módszereit. A marxizmus alkalmazása minden országban törvényszerű előfeltétele a munkásosztály felszabadulásának, de előfeltétele annak is, hogy bármely nép saját sorsának tudatos urává és irányítójává váljék.

A magyar nép múltjának nagy történelmi küzdelmei a tapasztalat gazdag forrását nyújtják. Vajjon tanult-e Kossuth, Petőfi, Tancsics nemzetünk hősi múltjából, népünk évezredes küzdelméből? Kétségkívül tanult. A magyar nép sok évszázados küzdelmének tapasztalatai és a nyugati haladó mozgalmak a magyar szabadságharc ideológiai erőforrásai voltak. De 1848 nemesi vezetése nem lehetett képes arra, hogy Mohács vagy a Rákóczi-szabadságharc bukásának valóságos okait *egészében* megértse, tanulságait maradéktalanul alkalmazza.

A szabadságharc után 1848 megoldatlan kérdéseinek megoldása lett a magyar történelem első és közvetlen feladata. Vajjon közelebb jutott-e a történelemnek, nemzeti fejlődésünk követelményeinek megértéséhez és megvalósításához a kiegyezés után a Tiszáék és Horthy Magyarországáé, s az azt kiszolgáló polgári történetírás? Nem jutott közelebb. Ellenkezőleg, egyre élesebben szembekerült vele. Az úgynevezett liberális kor történetírása, mely 1867 elfogadásával lényegében megtagadta az 1848-as forradalmat, formailag még tiszteletben tartotta 48 emlékét, a magyar nép 1848-cal és a Rákócziakkal kapcsolatos érzelmeit, sőt mint az eszmék »túlzásoktól ment« képviselője, mint ez örökség »reális« megvalósítója kívánt feltűnni a tömegek előtt.

Az ellenforradalom ideológiai kiszolgálói azonban nem elégedhettek meg többé a 48-as eszmék meghamisításával. Ezek az eszmék még meghamisított formában is veszélyesekké váltak az ellenforradalmi reakció számára. A Horthy-korszak klerikális reakciót és a fasizmust képviselő történetírása ezért nyíltan szembefordult a nemzet legnagyobb hagyományaival, s a szkepticizmus, a cinizmus légkörével igyekezett körülvenni nemzeti történetünk legnagyobb erőfeszítéseit és történelmi hőseit. Rákóczival és a Rákócziak korával szemben a középkort, Kossuthal és 1848—49-cel szemben III. Károly és Mária Terézia »helyreállító korát« magasztalta, mint a »magyar erők hatalmas nekilendülésének« a korát.

Az ellenforradalom, ahogy népellenes és hazaáruló politikájának gyakorlatában, úgy ideológiájában is a legélesebben szembefordult a nemzeti fejlődés követelményeivel. Ideológiailag is bizonyosságát adta annak, hogy a magyar burzsoázia mindörökre szembekerült a nemzet túlnyomó többségének törekvéseivel, valóságos szükségleteivel; többé nem 1848 örökségének valóra váltását, nem a nemzeti és társadalmi haladás segítését, hanem ennek minden eszközzel való megakadályozását tűzte ki célul s ennek érdekében a történelem valóságos tartalmát és tendenciáját elleplezte és megghiúsította.

A magyar történelem útmutatásait és megoldatlan kérdéseit Marx tanításai alapján, Lenin és Sztálin példáját követve, elméletileg és gyakorlatilag a magyar munkásosztály és forradalmi pártjának képviselői oldották meg. A nemzeti függetlenség és népszabadság, a demokrácia sárbatiport zászlaját — Horthy vérbíráival szembefordulva, az úgynevezett történelmi osztályok népellenes és hazaáruló politikájával a magyar nép, a magyar munkásosztály harcát: hat nagy történelmi perét szembeállítva — elsőnek Rákosi elvtárs emelte magasra. 1848-nak a polgári történetírás által megoldatlan kérdéseit, az új forradalom győzelméhez vezető út ideológiai tisztázását keresve, Révai elvtárs tette világossá Marx halálának 50. évfordulójára írt munkájában. 1848 örökségéte földreform végrehajtásával, a nemzeti függetlenség és a népi demokrácia vívmányaival a magyar munkásosztály és forradalmi pártja váltotta valóra.

Népi demokráciánk győzelme számunkra is példája és történelmi bizonyítéka annak, hogy Marx eszméinek alkalmazása nemcsak része a magyartörténelemnek, hanem újjászületésének, új, szabad, tudatos és szocializmust építő életének és történelmének, valóságos fejlődésének legfontosabb ideológiai forrása is.

II

A reakció több mint hetven éven keresztül igyekezett Marx eszméit és a munkásmozgalmat a magyarságtól idegen irányzatként feltüntetni. Számunkra, az új szocialista nemzet fiai számára új nemzeti büszkeségünk forrását

jelenti, hogy a marxizmus fellépésétől kezdve a legszorosabban összekapcsolódott, szerves részévé vált népünk történelmének.

1848, a Kommunista Kiáltvány megjelenésének éve, egyben a magyar szabadságharc születésének éve is, s ez nem véletlen időbeli egybeesés csupán. Az 1848-as polgári forradalmak ellenmondásaikban és egész történetükben a demokratikus forradalom, a nemzeti szabadságharc, valamint az új osztály: a munkáosztály, az új forradalom, a proletárforradalom jövődjé törvényszerű eggyéválásának történelmi szükségszerűségét juttatták kifejezésre. Ezt az egységet legvilágosabban Marx és Engels harca és állásfoglalása mutatja számunkra. Marx és Engels ugyanakkor, amikor a Kommunista Kiáltvánnyal az új forradalom, a proletárforradalom világtörténelmi jelentőségű programját jelentették meg, az európai reakcióval és burzsoa szövetségeseivel szemben a nemzeti elnyomatás ellen fellépő népek s a magyar nép legkövetkezetesebb és legigazibb védelmezőiként lépnek fel. »Mi — írta Engels — a harc alatt Magyarország mellett álltunk; bátran mondhatjuk, lapunk, a „Neue Rheinische Zeitung” többet tett, mint akárki más, hogy a magyar ügyet Németországban népszerűsítse...«⁶

Marxot a magyar szabadságharc nemesi vezetése nem akadályozta meg abban, hogy világosan lássa a magyar forradalom polgári jellegét, s — a reakció főerőivel szemben nemzetközi szempontból is haladó jelentőségét. A német burzsoázia ú. n. demokratái, akik a népgyilkos Habsburg-reakció égisze alatt is ragaszkodtak a német burzsoázia uralmához az elnyomott keleteurópai népek felett, a magyarság küzdelmét, mint dőlőfős feudális népelnyomók harcát igyekeztek Európa előtt feltüntetni. Marx mára is útmutató példát adva leplezi le és utasítja vissza a demokrata köntösben fellépő német burzsoa reakció rágalmait és teszi világossá a magyar forradalom igazi jellegét és jelentőségét. „... Ha a magyarok valóban a »legdőlőfősebb népelnyomók« főnemesi kasztját alkotják is, mit bizonyítana ez? Vajjon tisztára mossa-e ez Windischgrätzet, Blum Róbert gyilkosát?! A »Gesamtmonarchie« lovagjai, Németország közvetlen ellenségei és Schwauffenbach barátai, a Windischgrätzek, Jellasicsok, Schlickek, meg a többiek talán el akarják nyomni ezt a főnemesi kasztot? És talán szabaddá akarják tenni a paraszti földtulajdont? A horvátok és csehek talán a Rajnai tartomány mintájára véghezvitt földosztásért harcolnak? Mikor a lengyelek felkeltek Oroszország ellen, ki gondolt arra, hogy csak egy »főnemesi kaszt« áll az élükön? Arról volt szó, hogy az idegeneket elűzzék. Egész Európa rokonszenven kísérte a mozgalmat megindító »főnemesi kasztot«, mert a lengyel nemesi köztársaság mégiscsak óriási haladás volt a cári zsarnoksághoz képest...«, de különben is... a magyar mágnások, az Eszterházyak és a többiek már a harc kezdetén kimenekültek, Olmützbe mentek hódolatukat kifejezni... s a magyar hadsereg »főnemesi tisztjei« voltak azok, akik a harc kezdetétől mindmáig újra meg újra elárulták nemzetük ügyét. És hogy van az, hogy az országgyűlés többsége még ma is Kossuthal van Debrecenben, noha a mágnások közül mindössze tizenegyen jelentek ott meg?»⁷

Engels Kossuthot 1848-ban az 1789-es francia forradalom legnagyobbjaihoz hasonlította⁸ és mint a proletárforradalomba torkolló európai vajúadás

⁶ Engels: Forradalom és ellenforradalom 1848-ban. É. n. 2. kiad. Új Könyvtár 4. 141. l.

⁷ A magyarok harcáról. Kölnische Zeitung 1849 február 17. — Ld. Marx-Engels, Művei. VII. 283—284. l. oroszul.

⁸ V. ö. Engels: A magyarok küzdelme. Neue Rheinische Zeitung 1849 január 12. — Ld. Marx-Engels-Lenin-Sztálin: Proletárnemzetköziség és hazafiság. Bpest, 1952. 19—20. l.

fontos tényezőjét értékelte a magyar forradalmat. Marx és Engels a párizsi júniusi felkelés bukása után a Kelet-Európában fellángoló nemzeti mozgalmaktól, elsősorban a magyar forradalomtól várta az új európai forradalmi hullám elindulását. »Ausztria, Oroszországnak a Balkán-félsziget határán legszívósabb és legkonokabb ellenfele, a romlás szélére került a magyar és bécsi felkelés következtében — írja Engels. — A magyarok győzelme azonban egyértelmű volt az európai forradalom újabb kitörésével, és a magyar hadseregben lévő számos lengyel biztosította azt, hogy ez a forradalom nem áll meg majd a lengyel határon. Miklós cár ekkor a nagylelkűt játszotta. Bevonlattatta hadait Magyarországra és ezzel megpecsételte az európai forradalom bukását.«⁹ »... A forradalom éveiben Magyarország leverése az orosz csapatok által — írja ugyancsak a magyar forradalmat értékelve Engels —, ugyanolyan döntő esemény volt Kelet- és Közép-Európa számára, mint amilyen a párizsi júniusi harc volt a Nyugat számára.«¹⁰

Marx és Engels az 1848—49-es években messzemenő elismeréssel méltányolták és emelték ki Kossuth forradalmi szerepét, a forradalmak bukása után viszont éles bírálattal illették emigrációs tevékenységét. Következetlenség volt ez? Megváltoztatta Marx 1848—49-ben alkotott véleményét? Kossuth 1848—49-es szerepét tekintve egyáltalában nem. Az 1848—49-es forradalmak lezárulása azonban alapvetően megváltoztatta az új forradalom történelmi feltételeit és követelményeit. Marx az 1848-as forradalmak elemzése alapján mint alapvető történelmi tény állapította meg, hogy a burzsoáziával szemben, mely az 1848-as forradalomban bebizonyította, hogy többé nem lehet új forradalom vezetője, — a történelmi haladás alapvető kérdéseinek a megoldása a munkásosztály történelmi hivatása. Marx Kossuthtal szembeni kritikája része és egyenes következménye volt az 1849 után bekövetkezett új helyzetnek, melyben Marx élesen fellépett a kispolgári forradalmárvádokkal, a munkásosztályt igazi feladataitól eltérítő és a népeket reakciós hatalmi versengés eszközéül kiszolgáltató illúziók politikájával szemben. »A forradalmakat nem parancsszóra csinálják — írja Marx a Ferenc József ellen elkövetett Libényi-féle merénylet alkalmából. A népek 1848 és 1849-es szerűnyű tapasztalatai után, amelyet szereztek ahhoz, hogy nemzeti felkelésre kerüljön sor, valamivel több kell, mint távolban levő vezérek írásos felhívásai.«¹¹

Marx magyar szabadságharcra kapcsolatos megállapításai tanulmányozásának és feldolgozásának alapvető jelentősége volt a Horthy-fasizmus elleni harc szakaszán. 1848 és a függetlenségi és demokratikus küzdelem azonban csak *egyik* kérdése a proletárforradalomnak — maga a főkérdés, mint minden modern nemzet történetében, nálunk is a munkásosztály és pártja kibontakozásának, az egész dolgozó néppel való egységének, harcának és győzelmének a kérdése. Az új, szocialista nemzet kialakulása érdekében éppen ezért népünk 1848-at követő történetének keretében a magyar munkásosztály és pártja küzdelmét kell előtérbe állítanunk. Amint az ellenforradalom és a fasizmus elleni harc szakaszán, úgy mai feladataink megoldásában is felbecsülhetetlen segítséget nyújt számunkra Marx történelmi útmutatásának tanulmányozása és feldolgozása. Az 1848-as forradalmak után Marx és Engels szembefordultak a forra-

⁹ Engels: A cári intervenció. Ld. Marx—Engels: Művei. XVI/2. 27. l. oroszul.

¹⁰ Engels cikke a Der Volksstaat 1874. 69. számában. — Ld. Marx—Engels: Művei XV. 221. l. oroszul.

¹¹ Marx cikke a New-York Daily Tribune 1853 március 8-ki számában. Ld. Marx—Engels, művei. IX. 107. l. oroszul.

dalmi illúziókkal, az 1848-as forradalmak bukását azonban távolról sem a forradalmi erők hosszú időre szóló vereségeként, a reakció maradandó győzelmeként értékelték. Ellenkezőleg, a társadalmi fejlődés tudományos törvényeinek ismerete, a kapitalista fejlődés történelmi elemzése alapján teljes mértékben tudatában voltak annak, hogy a 48-as polgári forradalmak bukását, és a munkásosztály, valamint a nemzeti mozgalmak átmeneti vereségét egy új forradalmi kor kibontakozásának kell követnie, amely jelentőségében és méreteiben messze felülmúlja a polgári forradalmakat. »Az úgynevezett 1848-as forradalmak — mondja Marx 1856-ban — csak kisjelentőségű epizódok voltak, apró rések és repedések az európai társadalom kemény kérgén. De bepillantást engedtek az alanti mélységekbe. A látszólag szilárd felszín alatt óceánokat tártak fel, amelyeknek csak mozgásba kell jönniök és akkor sziklakontinenseket képesek darabokra zúzni. Lärmásan és zavarosan kiáltották világgá a proletariátus felszabadítását, a XIX. század titkát, e század forradalmainak titkát.«¹²

1848 örökségének megvalósítása és továbbfolytatása a munkásosztályra várt, s Marx és Engels egész erejét és figyelmét a munkásság önálló osztályként való megszervezésére, a munkásosztály további kidolgozására összpontosította. Az I. Internacionálé megteremtésével, a kispolgári demokrácia bírálatával, a munkásosztály önálló politikájának kidolgozásával, a proletárdiktatúra történelmi szerepének meghatározásával, Marx minden ország munkásosztálya számára kidolgozta és megmutatta győzelmének alapvető politikai követelményeit. Marx politikai tevékenysége és elméleti munkássága szorosan összeforrt az egyes országok munkásmozgalmával és történelmével való közvetlen foglalkozással, ennek során a magyar munkásmozgalomnak nyújtott közvetlen segítséggel is. Marx 1849-et követően éles bírálattal fordult szembe Kossuth reális osztálybázisát veszített emigrációs politikájával, ugyanakkor azonban elsősorban Frankelen keresztül messzemenő támogatást, segítséget nyújtott az új magyar forradalom, a proletárforradalom hivatott történelmi képviselőjének, a magyar munkásmozgalomnak. Frankel a párisi kommün bukása után 1871—1875-ig mint az I. Internacionálé ausztria-magyarországi levelezője az anarchisták és kispolgári demokraták elleni küzdelem során Marx és Engels közvetlen tanítványa és harcostársa volt. Magyarországra hazatérve, Frankel az önálló magyar munkáspárt megteremtéséért harcolva a munkásmozgalom alapvető kérdéseiben — a marxista álláspontot képviselte. Frankel Marx oldalán Marxtól és Engelstől tanulta meg az önálló és forradalmi munkáspárt jelentőségét és állította a párt magyarországi megteremtésének történelmi feladatát életének és tevékenységének középpontjába. »... Ma már nem kételkedhetünk többé abban, — hogy a politikai kérdés nem oldható meg mindaddig, amíg a burzsoázia kezéből ki nem szakítottuk a törvényhozó hatalmat, s hogy eme hatalom elhódítása mit sem ér, ha nem vesszük egyúttal kezünkbe a kormány gyeplőit. Március 18-a forradalma megmutatta, hogy a proletárság meghódíthatja ezen hatalmat. Minthogy a vagyonos osztályok a politikai hatalmat mindig csak előjogaik meghosszabbítására használták, a politikai hatalom meghódítása képezi a munkásság főkötelességeinek egyikét. Hogy ezt eredményesen kivívhassák, a munkásoknak egész különálló, a vagyonos osztályok minden egyéb pártjaival harcban álló pártként kell szervezked-

¹² Marx : Beszéd a »People's paper« évfordulóján. — Ld. Marx—Engels, Válogatott művek. I. Bpest, 1949. 335. l.

niök, mert csak így érhető el a társadalmi forradalom győzelme és célja : az osztályuralom megsemmisítése.«¹³

Frankel Magyarországra hazatérve — a magyar munkáspárt megteremtésére összpontosította minden erejét. E harc során a 67-es magyar reakcióval, Tisza Kálmánnal szemben harcolt a munkásság és a dolgozó nép demokratikus jogaiért — elsősorban az általános választójogért, igyekezett a reakcióval szemben bizonyos együttműködést kialakítani a 48-as baloldallal, ugyanakkor azonban egy pillanatra sem feledkezett meg a demokratikus követelések részleges, a döntő társadalmi kérdés megoldása szempontjából korlátozott jelentőségéről. »Szeretném még külön hangsúlyozni, hogy sem a termelőtársulatok, sem az általános választójog esetleges kiharcolása nem vezet a társadalmi kérdés megoldásához : egyik éppen olyan önámítás, mint a másik ; a társadalmi kérdést csak a mai állam és társadalmi rend elleni győzelmes harc után lehet tartósan, minden részletében megoldani . . .«¹⁴

Frankel harca és politikája történelmi bizonyítéka annak, hogy a magyar munkásmozgalom születésétől kezdve kapcsolatban volt Marx forradalmi tanításaival. A magyar munkásosztályt ez a tanítás tette képessé arra, hogy a reakció, a rendőrügynökök, provokátorok aknamunkájával szemben 1880-ban »Általános Munkáspárt« néven létrehozza első önálló pártját. Ugyanakkor Frankel a Párisi Kommün, az első proletárdiktatúra harcosa, Marx tanítványa, nyíltan és tudatosan magáénak vallotta 1848 örökségét. »Azok a márciusi napok, amelyeket hazánk az 1848-as esztendőben átélt, nekünk szociáldemokratáknak is fontos emléknapjaink, mert megmutatják, mire képes a zsarnokság ellen fellázadó nép. Ha a mozgalom félúton hajótörést szenvedett is, mindenesetre mégis volt belőle annyi haszon, hogy legalább az addig mindenható nemesség hatalma megtört . . . Harminckett esztendő múlt el azóta — és mi történt közben? . . . Az a rend, amely a márciusi napokban uralomra került, többnyire elfelejtette már a meggyilkolt szabadságharcosokat vagy csak azért emlékszik rájuk, hogy hitehagyottságát takargassa ; igazi szabadságra már régen nem vágyakozik, hivatalra, rendjelekre vadászik most ; megelégszik a majmolt szabadság csalóka álmaival ; az ország érdekeit, iparát, jólétét eladta a nép elnyomóinak ;«¹⁵ »Mi, szocialisták, mi vagyunk az igazi hazafiak, mert csak egyedül mi akarjuk megteremteni hazánkban a közszabadságot, műveltséget, szellemi, erkölcsi és anyagi jólétet. Ez jelenti a szocialista elvek megvalósulását.«¹⁶

A magyar munkásmozgalom a 67-es évek utáni időkben nemcsak célkitűzéseit tekintve egyezett a magyar nép tömegeinek érdekeivel, de nem volt elszigetelt az akkor még 48 forradalmi hagyományaihoz közvetlenül kapcsolódó értelmiség soraiban sem. Az értelmiség egy részében, bár kisebb mértékben, mint a cári Oroszország értelmiségében, de megvolt az érdeklődés és a hajlandóság a munkásmozgalomhoz való közeledésre, a munkásmozgalom és a marxizmus kérdéseinek a megértéséhez. Bizonyítja ezt a Párizsi Kommün sajtóvisszhangja.

¹³ Frankel Leó Farkas Károlyhoz, 1872 augusztus. — Ld. MMTVD I. Bpest, 1951. 239. l.

¹⁴ Arbeiter-Wochen-Chronik. 1880 augusztus 29. — Idézi Aranyosi Magda : Frankel Leó. Bpest. 1952. 184. l.

¹⁵ Arbeiter-Wochen-Chronik 1880 március 14. — Ld. MMTVD I ; Bpest, 1951. 399—400. l.

¹⁶ Arbeiter-Wochen-Chronik 1877 december 23. — Ld. MMTVD I. 319. l.

A forradalmat gyalázó reakciós klerikális sajtóval szemben a baloldali sajtó és az írók egy része őszinte rokonérzéssel, jelentőségét megsejtve foglalkozott a Párizsi Kommunéval és Haynaura s a magyar forradalmat vérbetipró ellenforradalomra emlékezve, megvetéssel ítélte el a győztes burzsoázia elvakult terrorját. »... A mozgalom élén nem helyi érdek, de oly előrehaladott társadalmi eszme áll, melynek hullámlása időnap előtt a francia határokon túli partokon is érezhető lehet... Ez országban, mely a múlt század végén a társadalmi egyenlőség eszméjét szülte... most a tőke és a nagy vagyon nyomásán szeretnének enyhíteni. Ez pedig valódi világméretű kérdés... a pénztelen munkások harca... oly vízőzönszerű áram, mely új alakot adna a földgömb társadalmának.«¹⁷

»... Mi most Páris falai alatt történik az egyike a világ páratlan jeleneinek. A polgárok küzdelme ily nagyszerűségében még eddig elő nem fordult a világtörténelemben. Lehet ezt kicsinyíteni, lehet leszólni, lehet gyanúsítani, de a tény mindig tény marad, hogy Páris polgársága, most a polgári küzdelem legnagyobbszerű példáját írja... Hirdessen bármit az európai sajtó, de a történet ítélszéke előtt Páris hősi küzdelmét nem lehet befeketíteni.«¹⁸ A »Szabadság a nép zászlaja« c. lap, »Mi tehát a Commune« c. népszerű cikkében a kérdést a magyar viszonyokkal igyekezvén megértetni, a következőket írja: »A Commune annyit jelent, hogy a Deák párt háromszáz évvel hátra van a szabadság fogalmával... minden jót jelent már csak azért is, mert oly helyről, ahol a Commune pártoló emberek vannak, a Deák párt elszalad.« »A kommuné vérbefojtatott, — az Internacionálé párisi tagjai bebörtönöztek, de az Internacionálé él és mozog Franciaország minden részében.«¹⁹ »A kormány rosszabb a kannibáloknál.«²⁰ »A szociális gondoskodás a rendőrségből és a hátultöltő puskából áll«²¹ — írják az ellenzéki lapok.

A baloldali értelmiség munkásmozgalom iránti érdeklődése mutatkozott meg abban is, hogy számos magyar lap foglalkozik ebben az időben nemcsak rágalmakon, hanem tárgyilagos ismertetéssel keresztül is Marx eszméivel és az Internacionáléval. Több lap közli Marx arcképét. A Hon »Emlékek az Internacionálé köréből« címen 1871-ben tárcasorozatot közöl Marx egyik korabeli magyar tisztelőjétől, György Aladár tanártól.

»Az Internacionálé — olvassuk a visszaemlékezésekben — kétségkívül egyike az irányzatok legnevezetesebbjeinek...« György maga látogatója volt a bizottmány üléseinek, személyesen ismerte Marx Károlyt, akiről az őszinte csodálat és elismerés hangján ír. »... Sokszor ültünk... együtt álmodozva. Néhány perc alatt végigfutottunk a történelem phasisain, egyik eszme üldözte a másikat. Petőfi, Eötvös, Kossuth s a külföldi rokonérzelmű férfiakról is gyakran emlékezett meg, habár természetesen nézetüket korlátozottaknak találta...«²²

Marx tanítása a magyar munkásmozgalom és az új forradalom kérdéseiben világos és máig érvényes útmutatást adott a haladás és reakció nemzetközi harcában való helyes tájékozódás tekintetében is. 1848 a nemzeti függetlenség, demokrácia, a földkérdés megoldatlan problémái mellett nem kevésbé súlyos

¹⁷ Politikai Ujdonságok 1871 április 5. 169. l.

¹⁸ Szederkényi Nándor cikke a Magyar Ujság 1871 május 7-i számában.

¹⁹ Ugron Gábor cikke az Ellenőr június 15-i számában.

²⁰ Fővárosi Lapok 1871 július 16. 749. l.

²¹ Ellenőr 1871 július 18. 301. l.

²² Hon 1871 október 20—22—25. sz.

örökséget, problémát hagyott hátra a magyar progresszió helyes nemzetközi orientációja tekintetében is. 1848 megmutatta, hogy a burzsoázia nemcsak a demokratikus forradalmat árulta el, de saját hatalmi érdekeiből kiindulva, nem támogatja az elnyomott népek nemzeti szabadságharcát sem. Palmerston állásfoglalása 1849-ben világossá tette, hogy a burzsoázia a nemzetek függetlenségi harcait nem a népek nemzeti egyenjogúságának az elvéből, hanem első-sorban saját hatalmi érdekeiből kiindulva ítéli meg. A magyar polgári progresszió és annak politikai képviselői, mind a belpolitikában, mind a nemzetközi orientáció tekintetében is képtelenek voltak támaszt és reális erőforrást találni a nemzeti függetlenség kiharcolásához.

Kossuth ugyan már 1867-es Cassandra-levelében világosan megjósolta Magyarország jövődő háborús katasztrófáját Ausztria oldalán, azonban a nemzetközi orientáció tekintetében hiányzott a reális perspektívája. Kossuth, mint azt Duna konföderációs terve bizonyítja, helyesen ismerte fel, hogy a Habsburgok elnyomó uralmával szemben a magyarság csak saját hegemoniájáról lemondva, a dunai kisépekkel szövetkezve vívhatja ki és biztosíthatja nemzeti önállóságát. Az összefogás létrehozásához a nemzetközi segítséget Kossuth a nyugati hatalmak valamelyikétől várta. Egyrészt nem látta, hogy minden ilyen reménykedés irreális illúzió a nyugati hatalmak tényleges hatalmi érdekeivel szemben, másrészt nem látta, hogy bárminő hatalmi csoport segítségének csak újabb függés, újabb szolgaság lehetne az ára.

Mint Kossuth, Marx és Engels is Ausztriában és a cári Oroszországban látták az európai haladás két legfőbb akadályát, de szemben Kossuthal, egészen másképp és más irányból várták ezeknek az európai haladás útjából való eltávolítását. »Törökország és Ausztria volt a régi európai államrendszer utolsó támasza, amelyet 1815-ben újra összefoldoztak, — írja Marx az 1878-as keleteurópai válsággal kapcsolatban — és az ő pusztulásukkal ez a rend végleg összedől. Ez az összeomlás, amely számos, elébb 'lokális', végül 'általános' háború során valósul meg, meggyorsítja a *társadalmi válságot* és vele együtt mindezeknek a fegyverüket villogtató felfujt hatalmaknak a pusztulását.«²³

Marx és Engels az 1878-as boszniai okkupációban, a keleteurópai osztrák német előretörésben világosan felismerték a világháború közeledtét, ugyanakkor azonban a történelem által azóta igazolt formában e világháborús veszély megszüntetésének és az európai és nemzetközi helyzet alapvető megváltozásának új esélyeire és erőforrásaira is rámutattak. Marx és Engels, mint az egész nemzetközi helyzetet megváltoztató új tényezővel, számoltak az orosz forradalommal.

Marx és Engels útmutatásai és elgondolásai, a nemzetközi helyzet értékelésére vonatkozó állásfoglalása vezette Frankelt, amikor az országot a német imperializmus szekeréhez láncoló reakcióval és a 48-as baloldal nemzetközi tájékozatlanságával szemben is, nyugatról kelet felé fordulva az 1870-es évek végén már maga is a végtelen Oroszországban készülődő forradalomtól várja azt az új nemzetközi erőforrást, mely alapvetően fogja megváltoztatni a magyar progresszió helyzetét és lehetőségét is. »Mi ezt a merényletet — bár érthetőnek találjuk — mégsem helyeseljük, írja a Sándor cár ellen 1879 ápr. 20-án elkövetett merénylettel kapcsolatban. Nem azért, mert sajnáljuk a cárt, hanem azért, mert szilárdan meg vagyunk győződve arról, hogy a cár elpusztí-

²³ Marx: A keleti kérdéshez. Levél Liebknechthez (1878). — Ld. Marx—Engels, Művei. XV. 381 l. oroszul.

tásával enyhíteni lehetne ugyan a zsarnoki uralmat — ez egyébként az utó akaratától függ —, de az abszolutizmus továbbra is éppen úgy uralkodna Oroszországban, mint azelőtt. Mégpedig, véleményünk szerint, olyan abszolutizmus, amelyet csak forradalommal, az 1879-es francia forradalomhoz hasonló forradalommal törnek meg. És egy ilyen forradalmat — mégha egyúttal az orosz trón is rombadőlné — Európa minden népe, tehát Ausztria-Magyarország népe is, kitörő lelkesedéssel üdvözlölné, mert ez a forradalom ugyanakkor egycsapásra megsemmisítené az egész európai reakció támaszát. Kétségtelen, hogy a régi orosz társadalom újat hord méhében. Kétségtelen, hogy forradalom előestéjén vagyunk. És e forradalomban megszületik az új Oroszország. Az Oroszországon kívül élő népeknek fogalma sem lehet arról a zsarnoki önkényről, amely napról-napra kiáltóbb ellentétbe kerül az orosz nép felvilágosultabb részével. Ez a zsarnoki önkény nem akadályozhatja meg ezt a forradalmat, és nagyon valószínű, hogy utolsó műveként kénytelen lesz majd vállalni a bába szerepét. A Néva partján eldőrdült lövések forradalmat jelző előfájások voltak és ezen a forradalmon megtörnek a cár 'legerélyesebb rendszabályai' is.²⁴ Az orosz forradalom, melyről Marx-szal és Engels-szel együtt Frankel álmodott, melynek elérkezését történelmi szükségszerűségnek tartották, 40 évvel később győzedelmeskedett, a történelem valamit késett, de a Marx és Engels tanítását követő Frankel, miként a magyar munkásosztály és a dolgozó magyar nép alapvető belső kérdéseit, az új magyar forradalom előkészítését, vezetőjét, jellegét, úgy nemzetközi erőforrását tekintve is helyesen ismerte fel a magyar haladás új, történelmileg szükséges és reális orientációját.

Vajjon mi adott lehetőséget a reakció számára, hogy a magyar munkásmozgalomnak, a marxizmusnak és nemzeti történelmünknek 1848-tól elválaszthatatlan egysége ellenére nemzetietlenséggel vádolja, a magyar történelemtől idegen irányzatként rágalmazza a magyar munkásmozgalmat? A lehetőséget, illetve a látszat lehetőségét ehhez Marx forradalmi eszméinek elárulása, az opportunizmus győzelme nyújtotta. Az 1880-as évektől, Frankel távozása után a magyar munkásmozgalomban is — szemben az addig Frankel által képviselt és az I. Internacionálé útmutatásait követő iránnyal — egyre inkább a Marx tanításait eláruló, opportunista irányzat erősödött és vette kezébe a munkásmozgalom vezetését.

Míg 1883-ban, Marx halálának alkalmával Frankel cikkével együtt a Népszava is Lassalle-lal szemben Marx Károlyt állítja eszményképül a magyar munkásság elé, mint azt a csodálatos férfit, aki a világgal megértette azt »az aránytalanságot, mely a tőke és a munka közt létezik«. Aki kiszegezte »a lobo-gót, mely valamennyi munkást maga köré gyűjt«²⁵ — addig az 1890-es évektől s különösen a századfordulót követően a nyugati országok munkásmozgalmaihoz hasonlóan, a szociáldemokrata párt ideológiájában és vezetésében nálunk is egyre inkább Lassalle és Bernstein, az opportunizmus és reformizmus eszméi kerülnek túlsúlyra. 1883-ban a Népszava még szembenáll azokkal a szociáldemokratákkal, akik »Lassalle Nándort tekintik úgy, mintha ő alapította volna meg Németországban a szociáldemokráciát« — mondván, hogy »Lassalle nem ismerte az emberiséget úgy, mint Marx. Volt egy idő, amelyben Lassalle alkudozásba kezdett a világ legravaszabb emberével, Bismarckkal, Marx ezt

²⁴ Arbeiter-Wochen-Chronik. \ 879 április 20. — Közli Aranyossi Magda : Frankel Leó, 300—302. l.

²⁵ Népszava 1883 március 25. — Ld. MMTVD I. 460. l.

sohasem tette volna.«²⁶ Ezzel szemben az 1890-es évek végére a szociáldemokrata párt kiadványai már Lassalle Ferdinándot állítják a magyar munkásság elé, mint a »század legnagyobb bölcsészét«, mint »a szociáldemokraták legnagyobb vezérét«, aki először tanította, hogy »a munkásságnak a mai társadalmi rend keretében simulni kell a mai társadalom törvényeihez, igyekeznie kell, annak keretén belül maradva, magának minél nagyobb előnyöket kivívni... A Marx nemzetgazdasági tételeire alapított szociáldemokrácia, nem engedné meg a mai társadalmi rend semminemű törvényének elismerését. Ezt a rideg, de szabatos, tiszta jégréteget megtörte Lassalle tana, aki számítva a társadalom folytonos haladási processzusára, lángelméjével meggondolta, hogy jöhet idő, melyben a szociáldemokrata követelések elvei fogják uralni a társadalmat, akkor is már, amikor még annak teljes átalakulása nem következett be.«²⁷

Marx tanainak, tudományos alaptételeinek nyílt és teljes megtagadása jut kifejezésre a szociáldemokrata párt ugyanez időben »A szocializmus alaptételei« címen kiadott broszúrájában. »A szocializmus — olvassuk ebben — nem akarja a birtokososztályt a nem birtokos osztály javára megrövidíteni. A szociális kérdés nem osztály, hanem kultúrkérdés. A szocializmus nem vesz el semmit senkitől, hanem mindenkinek ad.« A szociáldemokrata pártnak, mint nyugaton, nálunk is a reformizmus lett az ideológiája. A magyar szociáldemokrata párt opportunistá, Marx tanait megtagadó álláspontját — a magyar munkásosztálynak a nyugatival szemben kiélezett helyzetére és forradalmi hangulatára való tekintettel — nyíltan és forma szerint nem merete bevallani, Marx tanításának megtagadását e tanítás reformizmussal való összeegyeztetésével, a különbségek elmosásával igyekezett leplezni. Garami az »Elméleti szocializmus« kérdéséről írt cikkében azt próbálta elhitetni, hogy »marxizmus« és »revizionizmus« — ezek »határozatlan kifejezések«, s »hogyan hol kezdődik az egyik és hol a másik, azt lehetetlen pontosan megállapítani.«²⁸ A szociáldemokrata pártnak a marxizmust és revizionizmust egyeztető álláspontja azonban csak takarója volt annak, hogy a munkásmozgalom első szakaszában Frankel által képviselt irányával és törekvéseivel szemben Marx tanítását a munkás mozgalom, a párt és a forradalom minden döntő kérdésében megtagadta. A dolgozó néppel való forradalmi együttműködés helyett a liberális burzsoázia szövetségére számító szociáldemokrata párt a proletárforradalom megtagadását összekötötte Kossuth örökének a megtagadásával. Ahelyett, hogy a nemzeti történet megoldatlan kérdéseinek következetes képviselőjeként igyekezett volna fellépni, Kossuth emlékének kiirtását tekintette feladatának. »... óriási küzdelmet kellett nekünk éveken keresztül folytatni azért, hogy ... a Kossuth-kultuszt, mely Magyarországon olyan gyökeres volt, valahogyan a nép lelkéből, amennyire lehet kiirtsuk«,²⁹ — mondotta Buchinger.

A magyar munkásmozgalomban tehát nem a marxizmus, hanem éppen a Marx forradalmi tanítását eláruló reformizmus volt a forrása annak, hogy a szociáldemokrata párt, lemondva a munkásosztály és a dolgozó nép forradalmi mozgósításáról, a demokráciát az osztrák példa nyomán — az osztrák császár kezéből várta, s hátat fordított az egészében feudálisnak minősített 48-as forradalom örökségének, hátat fordított nemzeti történelmünknek.

²⁶ U. o.

²⁷ Vas- és Fémmunkások Szaklapja 1898 augusztus 18.

²⁸ Szocializmus 1908—1909. 511. l.

²⁹ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1904. évi... XI. pártgyűlésének jegyzőkönyve. Bpest, 1904. 79. l.

A magyar munkásmozgalomban az ideiglenesen érvényesülő nemzetietlen és kozmopolita irányzat nem a marxizmusnak, hanem éppen a marxizmus hiányának, a marxizmus elárulásának volt egyenes következménye. A reakció rágalmaira lehetőséget a munkásmozgalom valóban meglévő hiányosságai adtak, de a magyar munkásmozgalom e hiányosságaiban is nemzeti fejlődésünk hiányosságait, korlátozottságát juttatta kifejezésre.

Az 1870-es években a magyar munkásmozgalom legjobbjait, elsősorban Frankelt és a még viszonylag kisszámú munkásságot kétségkívül nem kis mértékben éppen a magyar társadalom kiélezettebb ellentmondásai tették különösen fogékonyá az új forradalmi eszmék keresésére, a Párizsi Kommunénel kapcsolatos rokonszenvtüntetésre, az I. Internacionálé eszméinek befogadására. Ugyanakkor azonban éppen a nagyipari munkásságnak a nemzeti függés következtében korlátozott fejlődése akadályozta is a munkásmozgalom progresszív irányzatának megerősödését. Lehetőséget nyújtott arra, hogy részben a kisipari szakmákon, részben az osztrák tőkétől függő nagyiparban kialakuló keskeny munkásarisztokráciára támaszkodva, az országnak a nyugati országoktól eltérő forradalmi ellentétei ellenére a magyar munkásmozgalomban egy ettől idegen, opportunista és a burzsoáziával együtt imperialista érdekeket szolgáló kozmopolita irányzat kerüljön vezetőszerepre.

A marxizmust eláruló szociáldemokrata opportunizmussal szemben a magyar kommunistákat éppen Marx forradalmi tanítása vezette vissza a nemzeti történet tanulmányozásához, segítette annak megértésében. A magyar kommunisták Marx és Engels tanítását, a Kommunista Kiáltványt tanulmányozva értették meg, hogy a munkásoknak a kapitalizmusban nincs és nem is lehet hazájuk, de ugyancsak Marxtól és Engelstől, a Kommunista Kiáltványból tanulták meg, hogy a munkásosztálynak a politikai hatalmat meg kell hódítania, a kapitalizmust meg kell semmisítenie és »önmagát nemzeti osztállyá kell emelnie«.³⁰

III

A magyar munkásosztály ma már »nemzeti osztállyá szervezte önmagát«, az új, szocialista nemzet vezetőosztályaként vezeti dolgozó népünk harcát a szocialista Magyarország építésének az útján. Népi demokráciánk ma már Lenin és Sztálin segítségével valóráváltotta a modern nemzeti fejlődés objektív követelményeit: Magyarország, polgári nemzetből szocialista nemzetté alakulva, új világot, a szocializmus világát építi. Új hazánk építésének, mint húsz évvel ezelőtt felszabadulásának, egyik döntő kérdése népünk politikai és ideológiai egységének elmélyítése. Ebben pedig — nem kevésbé, mint a hatalomért való harc szakaszán — elsőrendű szerep vár marxista történetírásunkra. Népünk győzelme ma népünk egész történelmének marxista feldolgozását és ezen keresztül egész népünk marxista szellemű nevelését teszi feladatunkká.

Új történetírásunk feladatai kiszélesedtek, megnövekedtek. Ugyanakkor népünk új helyzetével, új feladataival kapcsolatban megváltoztak történetírásunk a marxizmus alkalmazását illető követelményei is. Új iskoláinkban és egyetemeinken ma népünk egész történelmét kell tanítanunk. Népünk győzelme ma egész történelmünk marxista feldolgozását és ezen keresztül

³⁰ *Marx—Engels*: A Kommunista Párt kiáltványa Bp. 1952. 53—54. l.

egész népünk marxista szellemű politikai nevelését teszi közvetlen gyakorlati feladatunkká.

Marx nemcsak 1848, nemcsak a munkásmozgalom és a szocializmus, hanem népünk egész történetének megértéséhez ad közvetlen és felbecsülhetetlen jelentőségű segítséget. Marx az 1848-as forradalom, majd az 1871-es Párizsi Kommün értékelése és főműve, »A Tőke« mellett behatóan foglalkozott az európai nemzeti államok kialakulásának kérdéseivel is. Tanulmányai alapján rendszeres feljegyzéseket készített az európai népek történetéről, melyeket »Kronológiai jegyzetek« címmel a Marx—Engels—Lenin Intézet adott ki. E jegyzetek jelentős tényanyagot és fontos észrevételeket, megjegyzéseket tartalmaznak a magyar nép történetére vonatkozóan is, a magyarok európai megjelenésétől a XVI. század közepéig terjedő időre. Mint a feljegyzések bizonyítják, Marx nemcsak 48-cal kapcsolatban, de az egész európai történet szempontjából figyelemreméltó jelentőséget tulajdonított a magyar nép történetének. Különösen fontosnak tartotta a magyar nép törökök elleni harcainak, elsősorban Hunyadi János harcainak európai jelentőségét. »Hunyadi nem törődve jéggel, hóval, szibériai hideggel, nem tágít, míg csak 1444-ben újév táján el nem foglalja a fő hágókat és a Kornoviczki ösvénynél szét nem szórja a török hadsereget. Jóllehet ez a háború csak öt hónapig tartott, döntő fontossága miatt mégis hosszú háborúnak nevezik. Timúr ideje óta nem szállta meg a törököket ilyen félelem. . . «³¹ — jegyzi fel Hunyadi ú. n. hosszú hadjárásával kapcsolatban.

Marx feljegyzéseinek részletes tanulmányozása és felhasználása az új magyar történetírásunk elsőrendű feladata. A közvetlen történeti tényanyagon és megjegyzéseken túl azonban Marx feljegyzései igen fontos útmutatásul szolgálnak történetírói munkamódszerének alapvető követelményeire vonatkozóan. A feljegyzések világos bizonyítékai annak, hogy Marx a legfontosabb tények megállapítását, kiválogatását és kritikai ellenőrzését a materialista történetírás első feladatának, kiindulópontjának tekintette. A marxista történetírás számára a tényanyag megállapítása előfeltétele annak, hogy a történetírás a történelemben kifejezésre jutó objektív törvényszerűségeket feltárja és a helyes következtetéseket levonja, a történelmet a helyes politikai előrelátás forrásává változtassa. Más oldalról elsőrendű jelentősége van a tények feltárásának abból a szempontból is, hogy milliók számára ez teszi közérthetővé és mindennél meggyőzőbbé a történelmi tapasztalatokat.

De a tények feljegyzése és dokumentációja egymagában nem biztosítja a történelem valóságos tartalmának, törvényszerűségeinek és objektív követelményeinek feltárását, a helyes történelmi előrelátás forrását. A marxista történetírás már a tények megállapítása tekintetében is szöges ellentétet a vértelen praktícizmusnak, a materializmus színében fellépő, de a történelem lényeges összefüggéseit és törvényszerűségeit tagadó, lényegében ezt elhallgató pozitívizmusnak. A marxista történetírás, már a tények megállapításánál a lényegesnek a lényegteltentől való megkülönböztetését, a gazdasági alapról, az osztályok harcából és a haladó történelmi erők oldaláról való kiindulást s ezzel a helyes elvi állásfoglalást követeli a történetíróktól. Marx feljegyzései éppen ezért különösen tanulságosak és fontosak számunkra, mert már a tények

³¹ *Lándor Béla*: Marx jegyzetei a magyar történelemlről. Új Hang (Moszkva) 1941. 4. sz. 48. l. — V. ö. A Történettudományi Intézet Értesítője, Kézirat gyanánt. 1950. 10—12. sz. 133. l.

feljegyzésén keresztül is kifejezésre juttatják történelmi felfogását, a történelem eseményeinek értékelését. Így például nagy figyelmet fordít a honfoglaló magyarok életmódját jellemző tényekre, általában a legfontosabb politikai események mellett a gazdasági alapra, ugyanakkor meztelen tényekkel leplezi le az addig misztikus köddel bevont fejedelmi családok, a feudális uralkodó osztályok hatalmi harcát, melyek során azok semmiféle büntől, erkölcstelen-ségtől nem riadtak vissza.

Ha Marx Kronológiai Feljegyzései a tények jelentőségére hívják fel figyelmünket, Marx történelmi tanulmányai, az »Osztályharcok Franciaországban« a »Louis Bonaparte Brumaire 18-ája« és a »Polgárháború Franciaországban« a tényanyag marxista feldolgozásának klasszikus példáját mutatják számunkra. Marx e történelmi tanulmányainak rendkívüli meggyőző erejét, történelmi igazságát nem a tények vagy idézetek nagy tömegének felsorakoztatása, hanem a tényeken keresztül a törvényszerű föltárása — a tények közti elvi összefüggések megvilágítása adja. Marx a társadalmi harc döntő tényein keresztül az alaphoz végbemenő változásoknak s az ezt törvényszerűen követő osztályharcoknak: a történelemben fellépő újnak a megmutatását tekinti feladatának. Marxot ebben tudományos elveiből, pártos álláspontjából következő kritikai módszere segíti. A valóság feltárását mindenkor az ellenséges nézetek elleni harcból bontakoztatja ki. E kritikai módszer a reakciós nézetek elleni harc révén Marx történelmi művei harcba vonják, állásfoglalásra kényszerítik az érdekelteket, s ezzel művei mint az osztályharc cselekvő részesei hatnak. Marxnak a harc az eleme az elmélet terén és a történetírásban egyaránt, a vitát, a kritikát, a téves és reakciós nézetek elleni harcot a valóság helyes felismerése előfeltételének tekintette. »Ha a jövő megtervezése és minden időkre szóló megépítése nem is feladatunk, azonban annál kétségtelenebb, hogy mit kell ma cselekednünk. Véleményem szerint minden fennállónak kíméletlen bírálását, kíméletlent abban az értelemben, hogy nem szabad visszariadni a kritika semmiféle eredményétől és a ma hatalmasaival való semmiféle összeütközéstől.«³²

Marx e kritikai módszerének alkalmazása a magyar történetírásban is a valóság feltárásának előfeltétele.

A magyar történelem marxista feltárásánál fel kell használnunk a polgári történetírás forrásait és feldolgozásait. A polgári történetírásnak azonban még pozitív tényanyagát sem lehet kritikai ellenőrzés nélkül fölhasználni, még kevésbé lehet a lefűnt kor reakciós ideológiáját kritika nélkül hagyni, márcsak azért sem, mert ez az ideológia nemcsak a tegnap könyveiben, hanem az értelmiség jelentős részében öntudatlanul ma is élő örökség.

Az ellenforradalmi kor szemlélete nemcsak a munkásosztály, nemcsak a parasztság történetének megtagadásában és megrágalmazásában, hanem elméleti álláspontjában is kifejezésre jutott. Kisebb-nagyobb hamisítás-tól, fontos tények elhallgatásától, jelentéktelen kiemelésétől a liberális kor történetírói sem riadtak vissza, de a liberális kor történetírása általában még a tények feltárására támaszkodott, bizonyos értelemben elismerte az osztályokat és az osztályharcot, s ha korlátozott formában is, de kifejezésre juttatta a polgárság feudalizmus elleni harcát és a feltörekvő polgárság vagy polgárosodó birtokos osztály nemzeti törekvéseit. Ebben a tekintetben alapvetően más volt az ellenforradalmi kor ideológiai álláspontja. Ha a liberális kor

³² Marx Rugehoz, 1843 szeptember. — Ld. Marx és Engels válogatott tanulmányai. I. H. é. n. 153. l.

történetírása azért nem értette meg a történelmet, mert csak mint politikai történelmet tekintette, az ellenforradalmi kor történetírói nemcsak azért nem értették meg, mert szembefordultak magával a politikai történetírással, hanem azért sém, mert a történelemnek még korlátozott materialista felfogását is megtagadták. Az ellenforradalmi kor történetírása az idealista filozófia legreakciósabb irányzata, a klerikalizmus alapján állva, a történelem valóságos tényeinek kutatása helyett az irracionálist, a kikutathatatlant tette meg a történelem tartalmává. Hóman és Szekfü szerint az »emberi történet nem egyéb, mint az emberi lélek története, . . . a magyar nép története nem egyéb, mint a magyar lélek története.«³³

A liberális kor történetírásának korlátozott nézőpontja ellenére is érdeme volt, hogy a nemzeti történelem bizonyos tényanyagára, mégpedig a feudalizmus és az idegen elnyomás elleni küzdelmet kifejező tényanyagra támaszkodott. Az ellenforradalmi kor ezzel szemben a tényeknek még korlátozott értelemben való számbavételét sem bírta el s így az ellenforradalom történetírása még távolabb került a történelem valóságos tartalmának és törvényszerűségeinek feltárásától. Az ellenforradalmi kor történetírása már nem szorítkozott egyes tények elhallgatására vagy meghamisítására, nem-lényeges összefüggések kiemelésére. A megismerés elvi alapját és lehetőségét egészében tagadva, a »lelki beleélést«, a lelki, a pszichológiai megértést állította a történetírás középpontjába.

A magyar történetírásnak az ellenforradalmi korszakban bekövetkezett válsága, csődje elválaszthatatlan a történetírás e legreakciósabb, legrothadtabb filozófiai irányokkal való összefonódásától. Tudományos fejlődésünk értékelését tekintve közhelyként szokás emlegetni, hogy Magyarországon a filozófiának nem volt jelentősége, nem volt szerepe. Ez a nézet azonban opportunista szemethúnyás a marxista ideológia tényleges feladatai előtt. Magyarországon igenis volt szerepe az ellenséges ideológiának. Éppen ezért népünk nagy történelmi kérdéseinek megoldása, helyes politikai tájékozódása elválaszthatatlan többek között annak a klerikális és gyökerében reakciós ideológiának leleplezésétől, hogy »a történeti okság *pszichikai okság*, . . . *Teleológikus* természetű, s ez kizár minden exakt törvényformulázást a történelem köréből«, s »a történetben . . . mindig számolnunk kell az irracionális tényezőkkel.«³⁴ Az ideológiának a tudat kialakításán keresztül reális szerepe van a történelem alakításában. Így e reakciós ideológia és reakciós történetírás képviselői nem kis mértékben felelősek népünk történelmi tudatának elhomályosításáért, felelősek azért, hogy történelmünk igazi tanulságainak megtagadásával megakadályozták, hogy nemzeti szabadságharcaink a faszizmus elleni harcban népünk helyes tájékozódásának, a nemzeti ellenállás kiszélesítésének forrásává legyenek.

Az ellenforradalom ideológiájával szemben a kommunistákat az a tény tette képessé a magyar történelem megértésére, hogy pártos álláspontjuk Marx filozófiájában és módszerében: a történelem marxista elemzésében gyökeredzik. 1867 után a polgári történetírók — akár Görgeynek, akár Kossuthnak adtak igazat — Kossuth és Görgey személyi tulajdonságaiban keresték a 48-as probléma megoldását. Révai elvtárs a polgári történetírás különböző irányjaival és a 48-as forradalom polgári jellegét tagadó Szabó Ervinnel szemben a gazdasági alapon, a termelőerőkben és termelési viszonyokban s az osztályharcban

³³ Hóman—Szekfü: Magyar Történet. I. 2. kiad. 10. l.

³⁴ Kornis Gyula: Történetfilozófia. Bpest, 1924. 141. l. (Kornis kiemelései.)

végbement változások vizsgálata útján világította meg nemzeti történelmünk valóságos problémáit, tárta fel ellentmondásait, magyarázta meg tanulságait.

IV

Marx történelmi és tudományos felfogását a polgári ideológiától és történelmi felfogásától minden téren elsősorban a nyíltan vallott pártos állásfoglalás különbözteti meg. Szemben a polgári ideológia és történelmi felfogás minden addigi — az egész emberiség, az egész nemzet nevében fellépni kívánó — képviselőivel, Marx nyíltan és határozottan mint a munkásosztály történelmi harcának tudományos képviselője lép fel. A polgári történetírás és a polgári ideológia a pártosságot ugyanakkor eleve mint az objektív valóság megismerésének ellentétét, akadályát tüntette fel. A polgári ideológia pártosságát tekintve ez valóban így is van. A polgári ideológiának a pártosságot és az objektív megismerést, mint egymást kizáró ellentétet feltüntető álláspontja egyrészt a valósághoz való viszonyát tükrözi, másrészt éppen ezáltal szolgálja osztályának azt a célkitűzését, hogy a polgárság érdekeit mint általános emberi, illetve nemzeti érdeket tüntesse fel és fogadtassa el az összes többi osztályokkal. A polgári ideológia pártosságot illető álláspontja tükörképe annak, hogy a polgári történetírás, mint az egész társadalom és a haladás érdekeit csak ideiglenesen és átmenetileg szolgáló, a fejlődés és a társadalom többségének érdekeivel szükségszerűen szembekerülő osztály történetírása, éppen osztályálláspontjánál fogva képtelen a történelmi fejlődés valóságos és maradéktalan megértésére. Egyben tükörképe annak is, hogy mint ideológia, osztálya érdekeit csak úgy szolgálhatja, csak úgy befolyásolhatja saját osztálya érdekében az egész társadalmat, ha letagadja valóságos pártosságát, ha történelmi felfogását osztálytól független objektív igazságként próbálja elfogadtatni.

A polgári ideológia ez álláspontjával ellentétben a marxista ideológia egyrészt nyíltan vallja pártos álláspontját, másrészt egyenesen a valóság megismerésének előfeltételeként követeli meg a történetírás pártosságát. Marx történelmi és tudományos állásfoglalásában a pártosság nem egyszerűen egy osztály harcának a támogatását, hanem ezen keresztül a történelmi és anyagi valóság megismerésének előfeltételét foglalja magában. Marx Károlyt, korának legnagyobb tudósát és gondolkodóját, az emberi történelem objektív tartalmának megértésére és törvényeinek tudományos feltárására elsősorban pártos álláspontja tette képessé; az, hogy a történelmet nemcsak mint a reakciós és haladó erők harcát fogta fel, hanem ebben a harcban maga fenntartás és ellentmondás nélkül a leghaladóbb erő, a munkásosztály képviselőjeként lépett fel. Ami Marx számára az egész emberi történelem, ugyanaz minden ország marxistái számára a nemzeti történelem megértésének, helyes feltárásának és oktatásának az első feltétele és kiindulópontja.

A mi új történetírásunk ma már általánosságban a marxizmus álláspontját teszi magáévá, a magyar történelmet a munkásosztály és a dolgozó nép harcának és felszabadulásának az oldaláról tekinti. Új marxista történetírásunk éppen pártos álláspontja és a marxizmus alkalmazása által máris többet ért el népünk alapvető történelmi kérdéseinek a feltárásában, mint a polgári történetírás az elmúlt száz esztendő alatt. Helytelen volna azonban elfeledkeznünk arról, hogy az új feladatok, jelen esetben népünk történetének feldolgozásával kapcsolatban a pártosság általános és elvi álláspontjának el-

fogadása a történetírásban sem automatikusan lesz azonossá a marxizmus tényleges alkalmazásával és népünk jelen harcainak szükséges és következetes ideológiai támogatásával. Ha le akarjuk mérni a pártos álláspont helyes és következetes érvényesülését történetírásunkban, úgy ezt elsősorban történetírásunk főfeladatainak helyes kijelölésén, s az egyes feladatok megoldását tekintve, a marxista módszer tényleges és helyes alkalmazásának az ellenőrzésén keresztül kell tennünk.

Hogy meghatározzuk jelen történetírásunk stratégiai feladatát, induljunk ki az ellenforradalmi kor történetírásának bírálatából. Az ellenforradalmi kor történetírói a 67-et követő ú. n. liberális történetírást főként két szempontból támadták. Elsősorban általában bírálták és elvetették, mint egyoldalúan csak politikai szempontokból kiinduló történetírást, mondván, hogy »a tisztán politikai történetírásnak nincs iránytűje.«³⁵ Ebben a bírálatban volt egy rész igazság is. A csak politikai szempontból kiinduló, a politikai harcok gazdasági okait, a gazdasági alapot figyelmen kívül hagyó történetírás nem értheti meg a történelem valóságos menetét és törvényszerűségét. Az ellenforradalmi kor történetírása azonban természetesen nem a történelem materialista magyarázatával kívánta megoldani nemzeti történelmüknek a liberális történetírás által megoldatlan kérdéseit. Ellenkezőleg. A szabadságeszizmével egybeforró nemzeti gondolat helyett a realitás minden elemét nélkülöző vallás és a faj fogalmát állítva a nemzeti történet középpontjába, a liberális kor történetírásának még korlátozott értelemben vett valóságos tartalmát, minden — még korlátozott értelemben — progresszív tendenciáját is megtagadta és felszámolta.

Az ellenforradalom történetírói azonban a liberális kort nemcsak általában, mint politikai történetírást, hanem mint pártos történetírást is bírálták a liberális kor történetíróit, akik 1848-at és a nemzeti történetet a függetlenségi párt és a közhangulat álláspontjából kiindulva értékelték és fogták fel. Sőt bírálták a 67-es álláspont képviselőit is, mint opportunistákat, mint megalkuvókat, mint olyan irányzat képviselőit, akik félve a nemzeti közhangulattól, félve a népszerűtlenségtől, behódoltak és nem mertek nyíltan szembefordulni a nemzeti közhangulat Rákóczi, Kossuthot, a nemzeti szabadságharcokat eszményítő nézeteivel és képviselőivel. Az ellenforradalmi kor történetírása tehát a pártos történetírás bírálatából indult ki. Természetesen mindez nem jelentette azt, hogy az ellenforradalmi kor történetírása nem osztályérdeket, nem politikai célt szolgált, maga is nem pártos álláspontról nézte és értékelt a magyar történelmet. Miként a politikust, a történetírót is nem elvi álláspontja, pártatlanságát hangoztató kijelentései, hanem tevékenysége és e tevékenységén keresztül kifejezésre jutó osztályérdekek alapján kell megítélnünk. Az ellenforradalmi kor valóságos pártálláspontja nemcsak abban jutott kifejezésre, hogy az ellenforradalom és a klerikális reakció szolgálatában a szabadságharcok korával szemben a középkort, Kossuthal szemben III. Károly és Mária Terézia korát állította eszményképül és előtérbe, nemcsak abban, hogy a rendi alkotmányt »a történelmi múlt és a vallásos hit glóriájával«³⁶ vonta be, de elsősorban és döntő módon abban jutott kifejezésre, hogy a magyar munkásosztályt és tudatos képviselőjét : pártját — és ennek történelmi küzdelmét mint a nemzet-

³⁵ *Szekfü Gyula* : A politikai történetírás. — Ld. *Hóman Bálint* (szerk.) : A magyar történetírás új útjai. Bpest, 1932. 408. l.

től és a magyarságtól idegen áramlatot, idegen mozgalmat igyekezett feltüntetni. Az ellenforradalmi történetírás és ideológia pártos álláspontja ebben a tekintetben nemcsak közvetlenül a proletárdiktatúra, a kommunizmus és a marxisták nyílt rágalmozásában és gyalázásában jutott kifejezésre, de — ami a nép és az értelmiség egész nevelése szempontjából következményeiben még károsabb volt — az jutott kifejezésre, hogy a nemzeti történelem fülypontját a múlra helyezte — a nemzeti történelem szempontjából kizárta, nemlétezőnek kívánta tekinteni a munkásosztályt és mozgalmát. A magyar történelem és a magyarság fogalmát — az ú. n. történelmi osztályokra s az alig számbavehető polgárság mellett is legfeljebb a parasztság és értelmiség fogalmára korlátozta. Az ellenforradalmi történetírás ideológiailag első és központi feladatként azt tekintette, hogy a nemzet többségét — a dolgozó népet és az értelmiséget elválassza, elidegenítse, távoltartsa a modern nemzeti fejlődés új — a nemzeti történelem kérdéseinek megoldására hivatott — képviselőjétől, a munkásosztálytól és ideológiájától, a marxizmustól.

Ha az ellenforradalom történetírásának az volt a főcélja, hogy a nemzeti történelmünk alapvető kérdéseinek megoldására hivatott osztályt, a munkásosztályt a nemzet többségétől elidegenítse, új, népi demokráciánk megszilárdítását, a szocialista nemzet építését szolgáló történetírásunk első és legfontosabb feladatának a munkásosztály és nemzeti történelem, a marxizmus és magyarság elválaszthatatlan egységének, a munkásosztály nemzeti történelemben vitt szerepének, öntudatraébredésének, önálló és forradalmi pártjéért, valamint a marxizmus elsajátításáért és helyes alkalmazásáért vívott küzdelmének és e küzdelem törvényszerű győzelmének tudatosítását kell tekintenünk.

Történetírásunk komoly eredményeket ért el 1848 és a munkásosztály nemzeti örökségéhez való viszonyának tisztázása, a demokratikus és függetlenségi küzdelmek előtérbeállítása terén. Lehetetlen azonban megfeledkeznünk arról, hogy 1848, a függetlenségi és demokratikus küzdelmek öröksége csak a proletárforradalomhoz vezető út egyik döntő kérdése, de maga a főkérdés számunkra is, mint minden modern nemzeti történet számára a munkásosztály és a dolgozó nép egységének, a munkásosztály és pártja kibontakozásának, harcának és győzelmének a kérdése. Az új szocialista nemzet kialakulása, az új szocialista nemzeti egység ideológiai segítése érdekében éppen ezért fokozottabb gondot és munkát kell fordítanunk népünk 1848-at követő és mai történetére, elsősorban a munkásosztály és pártja történetére.

Hiba volna azonban azt gondolni, hogy a pártosság fogalmát a munkásosztály történelmi szerepének az előtérbeállítása egymagában kimeríti. Az ellenforradalmi reakció történetírása nemcsak a munkásság, a parasztság harcainak, progresszív nemzeti jelentőségének emlékét is igyekezett kiirtani a magyar történelemből. Ha a liberális kor történetírása a XIX. századvégi agrármozgalmak hatására is, ha a békéltetés és a kiegyezés, a megnyugtató szellemében is, de Márki Sándor: Dózsa György, vagy Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története c. történeti munkáiban tények alapján foglalkozott a parasztság mozgalmaival. Az ellenforradalmi kor történetírása gyalázkodással próbálta elintézni a parasztság történelmi küzdelmeit is. A magát nemzetinek nevező polgári történetírással szemben az agrárkérdést, 48 óta a demokratikus átalakulás kulcskérdését Marx útmutatásából kiindulva ugyancsak a marxisták oldották meg. »Hogy egy polgári forradalom — írja Révai elvtárs — demokra-

tikus pártjának valóban és mindvégig következetesen demokratikus-e a politikája, annak mértéke Marx és Engels szemében a párt parasztpolitikája volt.«³⁶

Az új proletárforradalom előkészítésében és győzelemrejuttatásában ideológiailag döntő szerepe volt a munkás-paraszt szövetség problémái tisztázásának, de nem kevésbé döntő szerepe van a szövetség elmélyítésének és ideológiai alátámasztásának a szocialista építés szakaszán is. Csakhogy az új feladatok ezen a téren is új követelményeket támasztanak a történetírás területén is. A munkás-paraszt szövetség szocializmus építését szolgáló ideológiai alátámasztása ma jóval többet követel, mint a nagybirtokos Magyarország politikája elleni és földreformra irányuló szövetség történelmi szükségességének tudatosítását. A szocializmus építése, dolgozó parasztságunk nevelése ma az első és legközvetlenebb kérdésen túl, a dolgozó parasztság nevelésében is a parasztság egész történetének az oktatását teszi szükségessé. Ebben a tekintetben pedig nem elégedhetünk meg a liberális burzsoáziát szolgáló feldolgozásokkal.

A munkás-paraszt szövetség elmélyítése ma a parasztság s egész dolgozó népünk kegyetlen és valóságos történelmi sorsának Acsádyn és Márkin messze túlmenő feltárását követeli tőlünk. Az új történetírás és az arra támaszkodó oktatás, nevelés feladata, hogy évszázadok mérhetetlen és kegyetlen paraszti szenvedéseinek valóságos és tényszerű, történelmi feltárásával a magányos paraszti megmozdulás tragikus sorsának megmutatásával tegye világossá egész parasztságunk előtt, mit jelent számára a munkásosztály segítsége, vezetőszerpe. Saját történetének megismerése kell, hogy világossá tegye egész dolgozó parasztságunk előtt, hogy jövője és felemelkedése elválaszthatatlan a munkásosztálytól, elválaszthatatlan a szocializmustól.

Marx pártos állásfoglalása a történettel való foglalkozás terén kifejezésre jutott abban, hogy munkásságában a döntő súlyt korának történelmi jelentőségű eseményeinek tudományos elemzésére helyezte. A burzsoa történetírás, a burzsoázia hanyatlásával párhuzamosan, a történelmet egyre inkább a távolabbi múlttal való foglalkozással azonosítja, a történelmet elszakítja a jelentől és a jelenkor eseményeivel való foglalkozást nem tekinti tudományos feladatnak. A marxista történetírás ezzel szemben az elmélet és gyakorlat egyesítésének elvi feltételeként, mert ez egyet jelent a jövőért harcoló osztály közvetlen ideológiai segítségével, egyenesen megköveteli a közelmúlt és a jelen kérdéseinek tudományos elemzését, a múlt és jelen történeti összekapcsolását.

Marxnak a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeit magában foglaló felfedezése kétségkívül az egész emberi történelem megértésének kulcsát adja kezünkbe. Marx igen behatóan foglalkozott a legrégebb korok és társadalmak történetével, de legfontosabb történelmi munkáiban, a marxista történeti elemzés klasszikus példáiban: a »Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája«, az »Osztályharcok Franciaországban« és a »Polgárháború Franciaországban« című tanulmányaiban saját kora döntő jelentőségű történelmi eseményeinek elemzésén keresztül adott világtörténelmi jelentőségű útmutatást a nemzetközi munkásmozgalom számára.

Népünk világnézeti és politikai nevelése szempontjából kétségkívül nélkülözhetetlen és azért igen nagy jelentősége van népünk egész története tudományos feldolgozásának a magyarság fellépésétől a honfoglaláson,

³⁶ Révai József: Marx és a magyar forradalom. — Marxizmus, népiesség, magyarság. 96. l.

a Hunyadiak, Rákócziak, Kossuth korán keresztül napjainkig. A parasztság politikai nevelése szempontjából nélkülözhetetlen a Dózsa-felkelés, a XVIII. századi parasztmozgalmak, az aratósztrájkok történetének, a munkásság számára az 1919-es proletárforradalom mellett az 1870-es évek, az 1912-es, 1930-as évek munkásmozgalmi történetének részletes és rendszeres feldolgozása. De a múlt részletes történeti feldolgozása nem helyettesítheti a jelen kérdéseivel való foglalkozást, melyeket össze kell kötnünk korunk társadalmi változásainak tudományos elemzésével.

A különbség a régi, a 3 millió koldus Magyarországa, valamint a Sztálin-várost építő, a mezőgazdaságban is a szocializmus alapjait lerakó új ország között, alig felmérhető. A múlt és a jelen e gyökeres különbsége, a szocialista építés eredményeinek jelentősége, a növekedésből származó átmeneti nehézségek forrása és kiküszöbölésük útja nem automatikusan válnak tudatossá dolgozó népünkben. Ahhoz, hogy a növekedés átmeneti nehézségei ne az ingadozás, ne a bizonytalanság érzetét keltsék, hanem egységes erőfeszítés forrásává váljanak, egész népünknek világosan kell látnia a gyökeres különbséget régi és új élete között. Világosan kell látni azt a különbséget, ami lényegében abban van, hogy míg az ezerholdasok és a bankárok Magyarországon a hatalom meghódításában, a termelési viszonyok forradalmi megváltoztatásában, addig ma a hatalom birtokában és az új termelési viszonyok között, a termelőerők növelésében és a termelési viszonyok fokozatos fejlesztésében van milliók felemelkedésének, életük jobbátételének törvényszerű feltétele. Egész népünk tudatos meggyőződésévé kell válnia, hogy a föld, a gyár, a termelőeszközök birtokában saját kezében van gazdag jövőjének záloga.

Éppen ezért különleges jelentősége van számunkra felszabadulásunk és népi demokráciánk történetének. Népi demokráciánk története bizonyos értelemben más feladatok elé állítja történetírásunkat, mint a régi korok történetének feltárása. A régi korokkal kapcsolatban nagy feladat a tények megállapítása, a forráskutatás is. Napjaink történetének tényei azonban többé-kevésbé ismeretesek. Az új történetírással szemben ez még élesebben állítja fel a követelményt, hogy az események megállapításán és ismertetésén túl a tények tudományos elemzésén keresztül kell világossá tennie a törvényszerűt, a jelen és a múlt szembeállításán keresztül a haladó erők erőforrásait és feladatait.

! Pártunk 30 év küzdelmén keresztül megtanulta, s egész népünk számára tanítja a marxizmus-leninizmus alkalmazását, a történelmi fejlődés megértését. Az országépítés új feladatai, a mindennapi praktikus munka tömege azonban lépten-nyomon azt a veszélyt hordja magában, hogy a részletek nehézségei vagy eredményei közben szem elől tévesztjük e munka és harc összefüggését, nem látjuk az összefüggését mindennapi munkánk és a népek nagy történelmi küzdelme közt. A múlt ideológiai elmaradottságának örökségként nemcsak a közvetlen gyakorlati politikai és gazdasági élet, hanem a tudományok területén is munkánk egyik gyengesége a practicizmus, a tények vagy marxista tételek egyszerű ismétlése. A practicizmus pedig, mint a múltban, ma is törvényszerűen az oportunizmus, a szektáriánizmus, a tömegektől való elszakadás és bizonytalanság forrását hordja magában, nehezíti és akadályozza az új szocialista nemzeti egység elmélyítését, feladataink könnyebb és biztosabb megoldását.

A tömegek megnyerése, a szocialista építésből fakadó új feladatok megoldása éppen ezért ma ugyanúgy, mint a múltban a hatalomért való harc szakaszán, Marx halhatatlan eszméinek élő és teremtő alkalmazását követeli. »Az elmélet jelentőségének és az eddigi eredmények ismertetésének munkájánál összehasonlíthatatlanul fontosabb . . . a marxizmus-leninizmus tanításainak magyar viszonyokra való alkalmazása« — írta Rákosi elvtárs a Társadalmi Szemle 1. számának bevezető cikkében. »Mi egyáltalán nem úgy tekintünk Marx elméletére, — idézi ezzel kapcsolatban Lenint — mint valami befejezett elméletre, amit érinteni nem szabad; ellenkezőleg, az a meggyőződésünk, hogy ez az elmélet csak alapköveit rakta le annak a tudománynak, melyet a szocialistáknak minden irányban tovább *kell* fejleszteniök, ha nem akarnak elszakadni az élettől.«³⁷

*

A haladás ellenségei azzal vádolják a kommunistákat, hogy nem becsülik az eszméket. Valóban nem becsülik, sőt üldözik a nép megtévesztését szolgáló eszméket, de mindennél inkább becsülik a valóság objektív törvényeit feltáró, a tudományos eszméket, melyek segítik a népeket életük jobbátételében, a világ megváltoztatásában. A munkásosztály és a marxisták megbecsülései az ilyen eszmékkel szemben távolról sem csak szavakban, megemlékezésekben, hanem a nagy eszmék gyarapításában, alkotó továbbfejlesztésében jutnak kifejezésre.

Példájá ennek korunk, Lenin és Sztálin kora, és példája, bizonyítéka ma már a mi népünk története is.

Hetven esztendő múlt el Marx halála óta. Az a Marx által felfedezett és először a Kommunista Kiáltványban meghirdetett igazság, hogy a dolgozók a mi korunkban már kizsákmányolás nélkül is élhetnek, sőt, hogy csakis a kizsákmányolás megszüntetése által lesz módjuk igazában ember módjára élni, ma már Lenin és Sztálin, valamint tanítványai harcának eredményeképpen Moszkvától Pekingig, Berlinton Szófiáig, Prágáig és Budapestig — eszméből valóság lett. Az óceán, melynek megmozdulását Marx az 1848-as forradalmak után megjósolta, mozgásba jött, a Nagy Októberi Forradalom és a második világháború viharában sziklakontinenseket, hatalmas kapitalista országokat tett semmivé, s a világ egyharmadán valóráváltotta a proletariátus felszabadítását. A szocializmus, mely hetven esztendővel ezelőtt tudományos eszme volt, ma valóra vált. Valóra vált, mert e tudományos eszmék megvalósítása százmilliók szükségletét, a társadalmi fejlődés objektív törvényeit fejezte ki. Valóra vált, mert e tudományos eszmék megvalósítását százmilliók küzdelme követelte. Valóra vált, mert milliók küzdelme és Marx halhatatlan eszméinek alkalmazása Lenint és Sztálint adta a világnak.

Marx és Engels öröksége — Lenin és Sztálin örökségével gazdagodott, és ma százszor inkább, mint hetven évvel ezelőtt, záloga és megdönthetetlen erőforrása az új világért harcoló, és ma már új világot építő népek újabb győzelmeinek, a kapitalizmus végső vereségének. A magyar történetírás és a tudomány minden képviselőjének nagy és lelkesítő, hazafias hivatása, hogy Marx eszméit és a marxizmus helyes alkalmazását segítsen egész tudományunk éltető szellemévé, népünk új győzelmeinek, hazánk és a magyar tudomány és kultúra felvirágzásának forrásává tenni.

MÓD ALADÁR

³⁷ Rákosi Máttyás: Válogatott beszédek és cikkek. 3. bőv. kiad. Bpest, 1952. 74. l. — V. ö. Lenin; Marx, Engels, marxizmus. Bpest, 1949. 102–103. l.

BÁLCESCU MIKLÓS

(1819—1852)

A közelmúltban, november 29-én volt száz esztendeje, hogy Bălcescu Miklós, a román nép egyik legnagyobb fia, fiatalon, 33 éves korában, száműzetésben eltávozott az élők sorából. Csak nemrégiben ünnepelte a magyar nép Kossuth Lajos születésének százötvenedik évfordulóját. Ez a két emlékezés szoros kapcsolatban van egymással. A szabad román és magyar nép hálával és szeretettel emlékezik meg haladó hagyományairól, tanul nagy fiainak példájából. Bălcescu és Kossuth azok közé a nagy történeti személyiségek közé tartoznak, akiknek életéből és küzdelmeiből mi, késő utódok is gazdag tanulságokat meríthetünk, példamutatásuk a mi célkitűzéseink megvalósítását is elősegíti.

Mint Kossuth, Bălcescu Miklós is a kisnemesi származású értelmiség azon tagjaihoz tartozott, akik a nemzet érdekeit a nép érdekeivel kapcsolták össze. Mindketten felismerték koruk nagy követelményeit, mindketten népük haladó célkitűzéseinek megvalósításának szentelték életüket. A feudális rendszer mélyreható válságának idején élték le gyermek- és ifjúkorukat. A fejlődő kapitalista termelőerők szétfeszítéssel fenyegették a régi termelési viszonyokat, gyűltek a forradalmi energiák, melyek arra voltak hivatva, hogy eltávolítsák az akadályokat egy új termelési rend zavartalan fejlődése útjából. Bălcescu és Kossuth egyaránt felismerték az újnak, az előremutatónak történeti szerepét korokban és életüket határozottan a fejlődés szolgálatába állították.

Bălcescu is, Kossuth is népük azon fiai közé tartoztak, akik a nemzet fogalmába belekapcsolták az elnyomott köznépet is, a feudalizmus mélyreható válságának idején hallatlan méretekben elnyomódott parasztságot. Mindketten a reformerek sorából emelkedtek fel, akik az időkkel együtt nőttek és forradalmárokká váltak, mindketten a forradalom következetes vezetésére törekedtek. Osztályhelyzetük és egyéniségük lehetőségeinek korlátai közt mindketten tudatosan törekedtek a polgári átalakulás előkészítésére és a forradalom következetes vezetésére.

Közös vonásuk az is, hogy idegen elnyomás igájába görnyedt népük szabadságának és függetlenségének kivívását tűzték ki feladatukul, hogy utat nyissanak szabad fejlődésük előtt. A kor nemzeti ideológiájának hatókörében éltek, de nemzeti korlátaikat áttörve, meglátták az elnyomott népek összefogásának és közös küzdelmének szükségességét és ezt részben a gyakorlatban is képesek voltak érvényesíteni. A demokrácia elveit honfitársaik döntő többségénél következetesebben képviselték és alkalmazták és nem volt kortársaik közt a román és a magyar nép keretein belül senki sem, aki a történelem törvényszerűségeiből annyit megértett volna, mint ők.

Sorsuk is sokban hasonló. A forradalmak bukása után a száműzetés keserű kenyerét ették. De míg Bălcescu fiatal korban tüdőbaj áldozata lett,

Kossuth, a másik nagy száműzött megaláztatásban, de töretlen lélekkel érte meg az emberi kor magas határát.

Abban is hasonló azonban sorsuk, hogy száműzetésük idején nemzetük uralgó osztályai hátafordítottak az ő eszméiknek s minthogy e nagy eszméket nem temethették el, meghamisították igazi arcukat és saját képükre és hasonlatosságukat igyekeztek azokat átalakítani. Bălcescu nem volt ismeretlen a kapitalista és földesúri Romániában sem, gyakran emlegették és idézték, de nem haladó szerepét domborították ki, hanem a sovinizmus apostolaként mutatták be. El kellett érkeznie annak az időnek, amikor a román nép nagy fiának, Bălcescu Miklósnak, végre igazi arcát is megláthatja a nép és újra igazi valójában nyújthat példát a nép iránti odaadó szeretetben és áldozatos küzdeni tudásban, újra építő erejévé válhat a román nép életének.

A magyar történettudomány és az egész magyar nép együtt ünnepli a testvéri román történettudománnyal és az egész román néppel Bălcescu Miklóst, aki a két nép baráti összefogásáért és testvéri együttműködéséért a maga korában többet küzdött bárki másnál. Halálának százéves fordulója alkalmából felidézzük Bălcescu nemes alakját és tisztelettel adózunk nagysága előtt mi magyarok is.

I

Bălcescu Miklós a bukaresti Szent-Száva kollégiumban, az ország legelső, nemzeti hagyományokkal övezett iskolájában végezte középiskolai tanulmányait. Már fiatal korában nagy érdeklődést mutatott a nemzeti történelem iránt, olyan időben, amikor a kollégiumban a román nép történetét még nem is adták elő. A család kívánságának megfelelően a fiatal Bălcescu katonai pályára lépett. A drinápolyi béke megszabadította a román fejedelemségeket a török kereskedelmi monopóliumától és így élénkebben bekapcsolódhattak a nemzetközi piacba. A Regulamentul Organic (Szervezeti Szabályzat) néven ismert alkotmány nagy haladást jelentett ugyan az ország kapitalista fejlődése feltételeinek tekintetében, de ugyanakkor a parasztságot kíméletlenül kiszolgáltatotta a földbirtokosoknak. A nagybirtokos osztály, kihasználva a piaci lehetőségeket, fokozott mértékben fogott hozzá a gabonatermeléshez, de hitel és a kellő munkaerő hiányában szokatlanul barbár formák közt nyúlt a robotmunka nagyméretű fokozásához. Az eredeti tőkefelhalmozás folyamata ennél fogva erősen meggyorsult és igen kínos formákat öltött magára. De míg a nagybirtokosok javarésze ilyen körülmények közt is megtalálta a maga számítását, az áruterelő kis- és középbajárság, akárcsak a mi középbirtokos nemeségünk, a feudalizmus béklyóinak szorítását fokozottabban érezte és képviselőjévé lett az akkor a haladást jelentő kapitalizmusnak.

Ebben a kategóriában helyezkedik el Bălcescu is, aki már 1840-ben résztvett a kapitalista átalakulásban érdekelt rétegek egy csoportjának földalatti szervezkedésében. A cél a hatalom megdöntése volt, amit a parasztkérdés törvényhozási reformja követett volna egy olyan program keretében, mely módot adott volna arra, hogy a jobbagység megváltsa magát. Fel akarták fegyverezni a parasztságot és a haza védelmében érdekeltté tett nép hadserege által fel akarták szabadítani az országot a török szuverénítás és a cári orosz protektorátus alól. A mozgalmat elárulták, szereplői súlyos büntetésben részesültek, köztük Bălcescut három évi börtönre ítélték. Mint Kossuth, Bălcescu is tanulásra használta fel a raboskodást, áttanulmányozta a nemzeti történetre vonatkozó összes rendelkezésre álló forrásokat. Mikor két év múlva az új

fejedelem szabadon bocsátja, Bălcescu számára a katonai pálya bezárult, a közhivatali pályát ellenben, melynek mélységes korrupciója undorral tölti el, tudatosan eltolja magától és az értelmiségi pályát választja. Az értelmiségi pálya ebben az időben még nem jelentett megélhetést Havaselnén, szegénysége viszont megakadályozta abban, hogy a vagyonosabb bojárfiúk módjára Párisban folytassa tanulmányait. Nem törődve nélkülözéssel, üldözéssel, meg nem becsüléssel és értetlenséggel, Bălcescu kizárólag hazája szolgálatára szentelte életét. Nem sokkal a börtönből szabadulása után több hasonló gondolkodású társával 1843-ban megalapítja a Dreptate-Frăție (Igazság-Testvériség) nevű titkos egyesületet, mely lényegében az 1840-i összeesküvés programját képviselte és fejlesztette tovább.

Egyelőre nyíltan csak a kulturális szervezkedés útja nem volt teljesen elzárva. Bălcescu beutazza az országot, a mult emlékeit tanulmányozza és megismerkedik a nép hallatlan nyomorúságával. Bejárja Erdély egy részét és Moldvát, ismeretéseket köt minden románlakta terület fiaival. 1845-ben Magazin Istoric pentru Dacia (Dácia, Történelmi Tára) néven az erdélyi származású Treboniu Launiannal együtt történeti folyóiratot alapít, melyben történeti írásait és fontos történeti forrásokat közöl. Első két jelentősebb írása jellegzetesen mutatja irányát. »A földművelő dolgozók társadalmi helyzete« és »A haderő és hadművészet a románoknál« továbbviszi az 1840-i összeesküvés fonalát és tudományos eszközökkel irányítja rá kortársai figyelmét a parasztkérdésre és a nemzeti függetlenség kivívásának egyik főeszközére, a hadseregre. A nemzet felszabadítását ettől a két tényezőtől várja: a szabaddá tett parasztnép fogja a multban oly fényes sikerrel forgatott fegyverek segítségével kivívni a haza függetlenségét.

A fiatal Bălcescu történetírása komoly igényekkel lépett fel. A nép történetét akarta megírni az uralkodókéval szemben, a társadalom és az intézmények történetét az eseménytörténettel szemben. A fejlődés, a haladás elve vezeti, a nemzet anyagi alapjainak fejlődése érdekli és a demokrácia elveit igyekszik érvényesíteni. Ez a történetírás nem öncélú feltárása a multnak. A cenzúra által megengedett keretek határán belül mozgósítja honfitársait, ráirányítja figyelmüket kora alapvető problémáira és indításokat ad a konkrét cselekvésre. Mély bizalom él benne a nemzet ereje és jövője iránt. Hadtörténeti írásaiban figyelemreméltó szempontokat hangsúlyoz. »Egy akár másodrendű állam is döntőbírójává válhat a politikai egyensúlynak — írja —, ha idejében tud vetni súlyt a mérlegbe.«¹ Ez olyan elv, melyet Lenin magas fokon az Októberi Forradalomban alkalmaz.² A hadsereget a »minden osztályhoz tartozó nép« köréből kívánja toborozni,³ melyet előbb érdekeltté kell tenni a haza megvédésében. Egészséges elve az is, hogy a népfölkelésnek és a gyalogságnak juttat döntő szerepet a néphadsereg felépítésében.⁴ Bekapcsolja népe haladó hagyományait is, a nemzeti mozgalmat Tudor Vladimirescu 1821-i népmozgalma szerves folytatásának tekinti.

Bălcescu buzgón résztvett az Asociația Literară (Irodalmi Társaság) munkájában, mely kulturális eszközökkel harcolt a nemzet felélesztéséért.

¹ *N. Bălcescu: Opere, Editie critică I. k. 1. r. București, 1940. 88. l.*

² »A döntő pillanatban, a döntő helyen döntő túlerő — a katonai sikereknek ez a 'törvénye' a politikai siker törvénye is...« *Lenin — Sztálin: Az Októberi Forradalomról. Bpest. 1949. 122. l.*

³ *Opere I. k. 1. r. 88. l.*

⁴ *I. h. 64, 84. l.*

Egy történelmi társulat eszméjét is felveti, sajnos siker nélkül. Kitézi egy nemzeti történet megírásának feladatát. »A románoknak — írta — ma szükségük van megerősödni hazafiasságban és bátorságban és állhatatos jellemet kell szerezniök. Ezeket az eredményeket, hisszük, elérhetnék, ha volna egy jó nemzeti történetük és ha az eléggé elterjedne.« . . egy nemzet, mely 18 század folyamán annyi szükség közepette megőrizte nemzetiségét, nem vesztet el többé. Ez a meggyőződés azután több bizalmat lehel belénk a jövő iránt és arra ösztönöz bennünket, hogy több lelkesedéssel műveljük a politikai és társadalmi reformot, melynek az a rendeltetése, hogy méltóvá tegyen bennünket elfoglalni a hozzánk illő rangot az európai népek nagy családjában.«⁵

Bălcescu írásai egy következetes demokratikus reformprogram körvonalait bontakoztatják ki előttünk. Mirabeaut idézi: »Az előjogok elmúlnak, de a nép örökké megmarad.«⁶ A bojárságot történelmi példákon leplezi le. A nemzeti történelem lapjai »az alsó osztályok többszázados kegyetlen üldözését bizonyítják a felső osztályok által« — olvassuk a parasztságról írt tanulmányában. »Kialakult az a társadalmi szörnyűség — írja —, hogy néhány egyén egy egész országot rabságban tart.« Ezt a visszaélést »a természet magas törvénye« fogja megtorolni.⁷ Ami a bojárokat illeti — olvassuk tanulmányában — »mindenki másnál jobban meg vagyunk róla győződve, hogy a haza minden szenvedését azok önzésének, hitvány ambíciójának és gyávaságának köszönhetke.«⁸ »Jaj azoknak a nemzeteknek, amelyeknél a polgárok egy kis száma a maga hatalmát és boldogulását a tömegek rabságára alapítja! Azok bizony elpusztulnak!«⁹

A havaselvei nehéz körülmények közt Bălcescu tevékenysége súlyos akadályokba ütközött. Szorosan együttműködött a moldvai haladó körökkel, elsősorban a fiatal Mihail Kogălniceanuval, akinek lapjában, a Propășirea-ban (Haladás) egyik tanulmánya is megjelenik. Bălcescu egész tevékenysége felkészülés a nemzet felszabadításának nehéz feladatára. Tanulni akar, minél többet. Kitérő örömmel fogadja tehát, amikor a bukaresti Irodalmi Társaság ösztöndíja lehetővé teszi számára a párisi tanulmányozást. 1846 júniusa óta a szajnaparti fővárosban találjuk, ahol sok kedves barátjával találkozik, elsősorban Ion Ghicával, akihez haláláig terjedő meleg és őszinte barátság fűzi. Ott van Rosetti, a Brătianu fivérek, akik ebben az időben még a haladás oldalán álltak, de ott van sok bukaresti francia ismerőse is, Colson volt követségi titkár, Vaillant, az 1840-i összeesküvés tagja, Billecocq konzul, akik jelentős szerepet játszottak a román újjáébredési mozgalomban. A román diákok élénk egyesületi életet éltek, közösen tervezgették, hogyan alakítsák át hazájuk életét a fejlődés követelményeinek megfelelően. Lelkes hívei voltak a Collège de France tanárainak, Adam Mickiewicznek, Edgar Quinetnek és Jules Micheletnek, de megismertek a korabeli polgári és utópista szocializmus számos képviselőjének, különösen Proudhonnak írásaival is. Ghica vezeti be Bălcescut a lengyel emigráció vezetője, Adam Czartoryski herceg szalonjaiba. A párisi fiatalok kapcsolatot tartanak fenn az erdélyi Barițcal, a Gazeta de Transilvania szerkesztőjével is. A havaselvei és a moldvai ifjak Párisban közelebb kerülnek egymáshoz, mint otthon és együtt tárgyalják meg jövőendő egyesülésük kérdéseit.

⁵ Opere I. k. 1. r. 107. l.

⁶ I. h. 187. l.

⁷ I. h. 193. l.

⁸ I. h. 157. l.

⁹ Opere I. k. 1. r. 198. l.

A francia burzsoa állam fejlettebb viszonyai, melyeknek inkább csak előnyös oldalait látják meg, összehasonlítva hazai viszonyaik elmaradottságával, példát nyújtanak a román ifjak számára és harcra lelkesítik a nemzet érdekében. »Egy ilyen dicső múltú nemzet — írja Bălcescu Párisból a Magazin Istoric számára — egy nemzet, melyet a Gondviselés 18 évszázadon át megőrzött, . . . nem lehet arra ítélve, hogy most, a XIX. században vesszen el, a felvilágosodás és a szabadság századában. Ez a hit bátorságot adna, hogy dolgozzunk nemzeti jövőnkért, ez a hit megmentene bennünket.«¹⁰

A párisi ifjak a román burzsoa nemzet létrehozását, az összes románlakta területek politikai egyesítését tűzik ki célul. Bălcescu ennek a célnak érdekében egy nagyszabású történeti mű elkészítéséhez fog hozzá. Mihály vajdának, a románlakta területek első, ideiglenes összefogójának történetét írja meg. Ez tölti ki idejének javarészét.

Így érkezünk el 1848 elejére, amikor Itáliában, Svájcban, Németországban a forradalom előjelei kezdenek megmutatkozni. A román ifjak ezekben az időkben egy lépést tesznek előre, a reformtól a forradalom felé. A februári forradalom aktív szereplői közt őket is ott találjuk. Harcolnak a barrikádokon, s maga Bălcescu az első sorokban hatol be a tömeggel a Tuilériákba és tép le Lajos Fülöp trónusának kárpitjából egy darabot, amit »a köztársaság első napjáról« keltezett levelében elküld barátjának, Alexandri költőnek. »Csodálatos forradalom — kiált fel —, mely megváltoztatja a föld képét.«¹¹

Ebből az átalakulásból nem maradhat ki a román haza sem. Az ifjak azzal az elhatározással sietnek haza, hogy ott forradalmi úton viszik előre népük ügyét. A fiatalok kapcsolatokat építettek ki az ideiglenes francia kormány egyes tagjaival, Ledru-Rollinnal és Lamartine-nal, aki a román diák-egyesület díszelnöke volt; kapcsolatuk volt a lengyel emigrációval is, maga Bălcescu hazautaztában Berlinben találkozott Czartoryski herceggel és meggyeztek a havaselvei forradalom lengyel támogatása felől.

II

Amikor Bălcescu április 20-a körül Bukarestbe megérkezett, a 48-as román mozgalmak első felvonása már lezajlott. Moldvában a gyenge, szervezetlen és a népre nem támaszkodó polgári mozgalmat Sturdza Mihály fejedelem könnyedén leszerelte. Erdélyben a balázsfalvi gyűlés előtti kornak lázas készülődése folyt. Nemcsak a párisi ifjak tettek lépést a reformtól a forradalom felé, hanem a többi havaselvei polgárosodó elemek is. A polgári forradalom feltételei Havaselvén is adva voltak. A feudalizmus válsága itt is éretté tette a helyzetet a polgári átalakulásra. Ezt kívánták elsősorban az elnyomorodott parasztság nagy tömegei, érdekelve voltak benne az árutermelésben résztvevő középbjások, a többnyire kisbojári származású értelmiségi elemek, a céhrendszer béklyóiban szorongó iparosok és kereskedők, a kispolgárság és a városi plebejus elemek. A forradalomnak tehát az európai mozgalom nem *oka*, hanem *alkalma* volt, amint azt Bălcescu helyesen megállapította.¹² A forradalom követelői eleve is két csoportba tömörültek. A mérsékelt elemek Eliade Rădulescu lapszerkesztő körül gyülekeztek, a radikálisokat Bălcescu személye és a Dreptate-Frăție köre képviselte. Bălcescu összefogta a két csoportot és

¹⁰ Opere I. k. 1. r. 250. l.

¹¹ Studii 1948. II. 17. l.

¹² Bălcescu Miklós Válogatott Írásai. Bpest 1950. 144. l. (Ezentúl BVI.)

megállapították a forradalmi programot, mely magába foglalta a főbb polgári szabadságjogokat a havaselvei viszonyokhoz alkalmazva. Leglényegesebb pontjai a nemzeti függetlenség és a jobbágyság felszabadításának követelményei voltak. Már a program megállapításában nézeteltérések merültek fel a radikális és a mérsékelt csoport közt. Eliade Rădulescu csatlakozásának feltétele az volt, hogy ő írja meg a forradalmi kiáltványt. Így történt, hogy míg a program tartalmi megalkotása elsősorban Bălcescu érdeme, a megszövegezés Eliade tollából fakadt és eleve is elszintelenítette a követelések eredeti radikalizmusát.

A mozgalom belülről eleinte a parasztságra és a hadsereg egy részére igyekezett támaszkodni, kifelé többféle segítségre számított. Elsősorban Lamartine megígért támogatásában bíztak, de a munkásosztálytól megrettent francia kormány képviselőjében Lamartine a forradalom kirobbantásának elhalasztását javasolta küldötte, a pesti származású Mandl doktor útján. A forradalmárok számítottak a lengyel emigráció támogatására is, de ez nem jelentett számukra komoly erőt. Gondoltak a magyar forradalommal való szövetségre, valamint a magyarországi és az erdélyi románok fegyveres segítségére is. Végül abban reménykedtek, hogy a forradalmi átalakulás iránt a török szuverén hatalom jóindulatú semlegességet fog tanusítani, tehát bizonyos legális indokolást kívántak a forradalomnak adni. A remélt külföldi támaszok közül azonban, mint látni fogjuk, egyik sem bizonyult valóságosnak.

A forradalmi bizottság még a mozgalom kirobbanása előtt két diplomáciai akcióba fogott bele. Az egyik Bălcescu közvetlen kezdeményezésének volt eredménye. Május folyamán levélben megbízta a Bécsben tartózkodó erdélyi származású tanárt, Treboniu Lauriant, a balászfalvi küldöttség tagját, hogy lépjen közvetlen érintkezésbe a pesti kormánnyal és tárgyalja meg egy magyar-román szövetség és konfederáció kérdéseit. De az erdélyi román vezetőréteg a bécsi reakció támogatásában bízott és a magyar forradalom közeli összeomlására számított s így Laurian elkerülte a pesti kormányt, melynek tagjai az akcióról nem is értesültek.¹³ Nem kétséges, hogy a szövetségi tárgyalások elmaradásáért a magyar kormány elriasztó nemzetiségi politikája is felelős.

A másik diplomáciai lépés Ion Ghica kiküldése volt a Portához, hogy a forradalmi mozgalom iránt ott bizalmat gerjessen. Minthogy az erdélyi románok nem voltak abban a helyzetben, hogy fegyveres támogatást nyújtsanak havaselvei testvéreiknek, Ghica küldetése maradt az egyetlen külpolitikai reményesség, amikor a mozgalom az olténiai Islazban a forradalmi kiáltvány nyilvánosságra hozásával június 23-án kirobbant.

Az iszlazi zászlóbontást a bukaresti mozgalom fellángolása követte, mialatt Bălcescu Prahova megyét állította talpra agitációjával. Bibescu fejedelem lemondott és az ország ügyeinek intézését a forradalmi ideiglenes kormány vette kezébe, melynek Bălcescu külügyminisztere lett.

A román polgári forradalom leglényegesebb kérdései a nemzeti függetlenség kivívása és a jobbágyság felszabadítása volt.

Az Iszlazi Kiáltvány 1. pontja a közigazgatás és a törvényhozás függetlenségét követelte »Mircea és Vlad szerződésai alapján és bármely külső hatalom be-nem-avatkozását a belső ügyekbe.«¹⁴ Ez nem a *nemzeti függetlenség*, hanem csak az *autonómia* programja volt, mely magába foglalta a török

¹³ Ld. I. Tóth Zoltán: A magyar-román szövetség kérdése 1848-ban. Századok 1948.

¹⁴ *Anul 1848 în Principatele române. Acte și documente.* I. 495. l. (I—VI. k. București 1902—1910. Ezentúl: Anul 1848.); BVI 125. l.

szuverénitás fenntartását.¹⁵ Bălcescu és radikálisabb társai a Portától való teljes függetlenülést az adott helyzetben nem tartották felvethetőnek, de a függést legalább a legcsekélyebbre igyekeztek leszorítani. A helyzet helytelen megítéléséből következett, hogy a román forradalmárok egy percre is hihettek a szultán jóakarátában egy polgári forradalmi mozgalom iránt. Később Bălcescu így vonta le a tanulságot: »A népek szabadsága nem jöhet a császári udvarokból, a császárok és zsarnokok kegyéből, hanem csak az összes románok szoros egységéből, valamennyiök közös felkeléséből és az összes elnyomott népek szolidaritásából.«¹⁶ »Hiába térdepeltek és könyörögtök a császárok kapui és miniszterei ajtai előtt — írja Bălcescu. — Semmit sem adnak nektek, mert nem akarnak és nem is tudnak. Készüljetek rá, hogy magatok vegyétek el tőlük, mert a világ császárai, urai és bojárai csak azt adják oda, amit a népek tőlük elragadnak. Készüljetek fel tehát a férfias harcra, mert a nép csak fáradtsággal és áldozattal, kiontott vérével szerezheti meg jogainak és kötelességeinek ismeretét.«¹⁷

A havaselvei forradalom és a nemzeti függetlenség sorsát megpecsételte az a tény, hogy képviselői nem ismerték fel, mit ér a forradalom és a nép számára egy reakciós nagyhatalom segítségébe vetett bizalom.

Az Islazi Kiáltvány kimondta »a jobbágyok felszabadítását, akik kártalanítás fejében tulajdonosok lesznek.«¹⁸ A forradalmi bizottmányok kemény harcot kellett megvívnia e pont érdekében, a mérsékeltek ugyanis Eliadeval az élükön szívesen mellőzték volna. Így történt, hogy ez a fontos pont csak a 13. helyen szerepel. A 13. pont részletesebb kifejtése a kiáltványban szól a robot és a közmunkák megszüntetéséről, de nem állapítja meg a parasztnak juttatandó föld mennyiségét, hanem a földbirtokosok nemeslelkűségére fellebbez és »egy darabka föld«-ről szól, »mely elegendő egy család és állatai táplálására.«¹⁹ A jobbágyfelszabadítást a később összehívandó alkotmányozó nemzetgyűlés törvényhozói feladatává teszi. Az alkotmányozó gyűlést azonban a forradalom idejében nem hívták össze. A kiáltvány és a kormány megismételt közleményei arra biztatták a jobbágyságot, hogy egyelőre csak művelje tovább a földesúr földjét és takarja be a termést a bojári csűrökbe, majd három hónap múlva az alkotmányozó nemzetgyűlés megoldja kérdéseit. Az Islazi Kiáltvány az osztálybéke hangoztatásával sem maradt adós. »Nyujtsatok segédkezet valamennyien, hogy egyetlen testté tömörítsük a társadalom összes osztályait, hogy azt szégyen nélkül nevezhessük nemzetnek.«²⁰ A nemzeti egységet azonban nem a parasztoknak tett ígéretek, hanem föld juttatása hozhatta volna létre.

Kevesen értettek Bălcescuvval egyet, amikor a parasztság földhözjuttatását sürgette. Érvelésében a földkérdést a nemzeti függetlenség ügyével kapcsolta össze. »Egyetlen nemzetnek sincs biztonsága, nem oltalmazhatja

¹⁵ »Az 1848-as forradalom tehát jogilag nem irányult sem a Porta, sem Oroszország ellen, amidőn — új alkotmányt nem proklamálva — csupán a régi szerződések betartásának kérdésére szorítkozott. A románok jóhiszeműségükben arra számítottak, hogy ezek a hatalmak készek lesznek a szerződések szentségét tiszteletben tartani, s nem tagadják meg tőlük a törvények megreformálását az autonómia jogán...« Bălcescu: A forradalom menete a románok történelmében. BVI 150. l.

¹⁶ Opere I. k. 2. r. 130. l.

¹⁷ BVI 152. l.

¹⁸ Anul 1848 I. 496; BVI 126. l.

¹⁹ Opere I. k. 2. r. 148. l.

²⁰ U. o. 154. l.

magát ellenséges törekvésektől, nem védekezhetik semilyen betörés ellen, csak akkor, ha tagjainak túlnyomó része birtokos, azaz más szóval, ha érdekeik láthatólag és kézzelfoghatólag szorosan kapcsolódnak az ország érdekeihez.« Ha a haza megvédéséről van szó, »akkor fegyveres csapatok, katonák nem elegendők, akkor olyasvalamire van szükség, ami mindezeknél több: a felfegyverzett összlakosságra, fanatikus parasztoakra, akiket a hazaszeretet szent tüze hevít, egyszóval fegyvertragadó kisbirtokosok kellenek . . . ahhoz, hogy hazánk legyen s meg is oltalmazzuk, feltétlenül szükséges birtokossá tenni a parasztot. E nélkül nincs jövő, nincs nemzetiség.«²¹

Eliade kiáltványa azonban azzal áltatta a régi rendszer kizsákmányoltjait és elnyomottjait, hogy »mától kezdve valamennyiünknek egy az asztalunk, egy testvéri lakomára terítenek nekünk, ugyanazok lesznek a jogok valamennyiünk számára.«²² Az osztálybékés nemzetegység lakomáján azonban a parasztnak nem terítettek, még az asztalról lehulló morzsák is csak ígéretnek maradtak. A forradalmi tábor túlnyomó többsége megelegetett a polgári szabadságjogok deklarálásával, a parasztot azonban igyekezett kisemizni.

Bălcescu és az a néhány radikális ifjú, aki egyetértett vele, ilyen körülmények közt csak diktatórikus eszközökkel érvényesíthette volna a jobbágyfelszabadítás követelményét. Sajnos ez nem történt meg. A forradalmi kormány már létezésének harmadik napján átalakult, Bălcescu tárca nélküli államtitkárrá lett, elnökké pedig a »mérsékelt« többség Neofit metropolitát, a klerikális és földesúri reakció prototípusát tette meg. Neofit első dolga az volt, hogy titokban a szultán és a cár fegyveres intervencióját kérte. Az első pillanatban a nagybojárri reakció bénultan figyelte az eseményeket, de mihelyt a »forradalmi« jobbszárny Eliade támogatásával az ő főképviseelőjét tette meg elnöknek, hamarosan ellentámadásba ment át és a reakciós főtisztikar segítségével elfogatta a kormány tagjait, köztük Bălcescut is. Csak a bukaresti nép bátor fellépése volt képes kiszabadítani őket és helyreállítani a forradalmat. De Neofit továbbra is a kormány élén maradt! Amikor pusztá álhírre, mely szerint a cári csapatok előzőnleni készülnek az országot, a kormány július 10-én, ellenállásra nem is gondolva, a hegyek felé menekült, Neofit levetette az álarcot és visszaállította a bojáruralmat. Ismét a bukaresti nép felkelése állította vissza a forradalmat és hívta vissza az elmenekült kormányt. Neofit még ezután is megtarthatta a kormányelnöki tisztséget, ami csak úgy volt lehetséges, hogy a »mérsékelt« nem mérsékelték, hanem többségükben árulói voltak a forradalom ügyének. Bălcescu túl enyhén ítélkezett, amikor megállapította, hogy az »gyenge kormány volt«,²³ nem a tettek, hanem a viták kormánya volt.²⁴

Hiába vallotta Bălcescu, hogy »nekünk energikus, erős kormányra van szükségünk, mely érzelmesség nélküli politikát folytat . . . A forradalom ne alkudozzék ellenfeleivel, győzze le őket, vagy azok győzik le őt.« Mindez pontosan bekövekezett a havaselvei forradalomban. Nem következett be viszont Bălcescu követelése, hogy a forradalmi kormány »terjessze és fegyverezze fel a forradalmat. Vagyis a forradalom meggyőződését bele kell önteni

²¹ BVI 37, 38. 1.

²² Opere I. k. 2. r. 154. 1.

²³ BVI 160. 1.

²⁴ *I. Ghica*: Amintiri din pribegia după 1848. Bucuresti 1889. 483. 1.

a nép lelkébe és azután fegyvert adni a kezébe és azt mondani : Most már van hited, légy kész meghalni érte!²⁵

Ez a helyzet felveti a forradalmi vezetés és diktatúra kérdését. A forradalmi bizottmány kisebbségben lévő radikális tagjai nélkül a mozgalom kísérletet sem tett volna a hatalom átvételére. De Bălcescu és társai elkövelték azt a hibát, hogy a hatalomátvételt a forradalom győzelmének tekintették, könnyűszerrel kiadták kezükből az első napokon birtokolt hatalmat és ahelyett hogy azt szorosabbra fogták volna, hagyták a kormányhatalmat elmosni az árulás útjára hamar rálépő mérsékelték által. Nem szervezték fegyvelmezett forradalmi párttá a radikálisokat, nem vették kezükbe a hadsereget és a belügyi kormányzást, nem zúzták szét a régi államapparátust, melyet az árulók vehettek újra kezükbe. Maga Bălcescu később felismerte ezt a hibát : »túl érdektelenek voltunk a hatalom iránt s ezáltal mi okoztuk a forradalom bukását. Nem azért lettünk forradalmárokká, hogy megkaparintsuk a hatalmat. . . . Ha becsvágóak lettünk volna, megpróbáltuk volna a forradalom győzelme után a hatalmat kizárólag saját kezünkben megtartani és talán helyesen cselekedtünk volna.«²⁶ Bălcescu hibáját azért követte el, mert maga is lehetők tartotta a forradalom lebonyolítását »a testvériség köteléke és az összes társadalmi osztályok megőrzése által« és összeolvasztásukat »egyetlen széles érdelemben«²⁷ vagyis hitt az osztálybékében. »Erkölcseleg és anyagilag megjavítani a szenvedő munkások [értsd parasztok] sorsát, megőrizve és megjavítva a felső osztályok anyagi és erkölcsi jólétét — ez volt a nehéz probléma, — írta 1850-ben — melynek megoldását a nemzeti párt románjai 1848-ban keresték.«²⁸ Késő volt, amikor később megállapította a radikálisokról, hogy »Az engedékenység szelleme által elragadtatva elfelejtették, hogy az előjogosok sohasem bocsátanak meg egy forradalomnak, mely szétzúzza a privilégiumokat ; megalkudtak elveikkel és [ezáltal] a bojárokat támogatták.«²⁹

A mérsékelték árulása és a radikálisok hibái a forradalom erőit nagy mértékben meggyengítették. Menekülése után a kormány a bojárok megnyerése kedvéért formálisan is elejtette a jobbagyfelszabadítás kérdését. A forradalom ezután úgyszólván csak annyiból állt, amennyire a hatalom eszközeivel alig rendelkező, a forradalmat következetesen képviselő Bălcescu és egy-két segítőtársa erejéből telt. Bălcescu nagyszerű lendülettel igyekezett megújítani a forradalmat. Kezébe vette és forradalmi eszközzé avatta a sajtót, létrehozta a forradalmi kormánybiztosok intézményét, sürgette a forradalmi néphadsereg megteremtését, síkraszállt a függetlenség eszméje mellett, szorgalmazta az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását és újra felvetette a jobbagyfelszabadítás kérdését.

A Popolul Suveran (Az uralkodó nép) című hirlapban tüzes, mozgósító erejű és sokszor tudományos megalapozottságú cikkekben dobja fel újra és újra a forradalom időszerű kérdéseit. De ezt a lapot csak az értelmiség és a városi tanult elemek olvassák, ezért megszervezi a Foaia Satului (A falu lapja) nevű népujságot, hogy a parasztság mozgósításának eszközévé tegye.

A falu mozgósításának másik eszköze Bălcescu kezében a nagy francia forradalom hagyományaiban gyökerező forradalmi kormánybiztosok, a komisz-

²⁵ BVI 134. l.

²⁶ BVI 133, 134. l.

²⁷ Opere I. k. 2. r. 7. l.

²⁸ I. h. 7. l.

²⁹ Opere I. k. 2. r. 68. l.

száriusok intézményének megteremtése volt. Célját kifejezik Bălcescu szavai: »forradalmi meggyőződést önteni a nép lelkébe és azután fegyvert adni a kezébe.«³⁰ Bălcescu a kormány többségének ellenkezése dacára harcolta ki a kormánybiztosi intézményt létrehozó rendeletet. Minden megyébe 2–3 alkotmányhű és a nép nyelvén beszélni tudó egyént küldött ki, köztük sok erdélyi emigránst. A Bălcescu által készített utasítások »az alkotmány papjainak« nevezik a biztosokat. Kötelességökké teszi: »ébresszék rá a népet, hogy érezze nagy hatalmát, ha akarata erős és szilárd.« »Ébresszék fel benne a nemzeti büszkeséget, ami a népek megváltása forradalom idején.« »Tüntessék el a parasztokból az idegen hadseregektől való félelmet, amit a belső ellenség sugal nekik.«³¹ »Feltűzteni és nem csillapítani kell őket — írja egyik levelében a kormánynak. — Dolgozzatok szívvel. Izgassátok a népet és a parasztokat.«³²

A biztosi intézmény másik feladata az alkotmányozó nemzetgyűlési választások előkészítése volt. Bălcescu az általános és közvetlen választójog barátja volt, míg Eliade és társai a korporációs, 100 bojárból, 100 kereskedőből és 100 parasztból álló képviselőket kívánták cenzusos alapon, hogy ezzel végleg lehetetlenné tegyék a jobbágyfelszabadítást. Hiába érvelt Bălcescu, hogy az általános és közvetlen szavazat erősebb fegyvere a nemzetnek a fegyveres nemzetőrségnél. »Mi azt akarjuk, hogy a nemzetgyűlés erejét a nép egészének támasza adja meg.« A népnek »éreznie kell, hogy saját küldöttei vannak.«³³ Az alkotmányozó gyűlés szeptember 6-ra történt elhalasztása azonban gyakorlatilag teljes elmaradását jelentette.

Hogý megmentse a helyzetet, Bălcescu egy 17 parasztból és 17 bojáról álló vegyesbizottság felállítását követelte, melynek feladata javaslatot tenni a parasztság fölhözjuttatásának módja felől az alkotmányozó nemzetgyűlésnek. A választott képviselők augusztus 21-én ültek össze Bukarestben Alecu Racoviță idős bojár elnöklete és Ion Ionescu dela Brad, Bălcescu hűségese követője alelnöklete alatt.³⁴

Időközben a forradalom sorsa kívülről is rosszra fordult. A szultán kiküldötte, Szulejmán pasa július 26-án megjelent a Dunánál és nem a »jövővényeknek« minősített forradalmárokhöz, hanem az őt boldogan váró »bojárokhoz és előkelőkhöz« folyamodott. A forradalom által eltörölt Regulamentul Organic rendelkezése alapján a forradalmi kormány helyébe fejedelmi helytartótanácsot követelt, ami augusztus 6-án, a régi kormány tagjai közül, majd 21-én 3 tagból a Regulamentul Organic alapján, a pasa által követelt formában létre is jött. Bălcescu hiába tiltakozott a megtörténtek ellen. »Ne felejtjük el — figyelmeztette honfitársait a Popolul Suveranban közölt cikkében, — hogy kötelesek vagyunk megvédeni nemzetiségünket és jogainkat, ha kell, akár vérünk ontása árán is. Ha elbukunk a szent harcban, essünk el férfiasan, ahogy őseink tették; és kiáltunk velük együtt: inkább változzék hazánk kiterjedt sírmezővé, csak maradjon meg a románok hazájának.«³⁵

Szulejmán pasa augusztus 22-én érkezett meg Bukarestbe. Ugyanaznap kezdődtek el a vegyesbizottság konkrét tárgyalásai a parasztok fölhözjuttatá-

³⁰ BVI 134. l.

³¹ Anul 1848 II. 201–3. l.

³² I. h. 94. Hasonló megnyilatkozása: Studii 1949. IV. 176–80. l.

³³ Opere I. k. 2. r. 164. l.

³⁴ Részletesen ld. *Gh. I. Gheorgescu — Buzău: Aspectul revoluționar al revoluției din 1848 în Muntenia. București 1948.*

³⁵ Anul 1848 III. 179. l.

sáról és érkezett meg Bălcescu a helytartótanács megbízásából Konstantinápolyba, hogy utolsó reménytelen kísérletet tegyen a Porta szándékainak megváltoztatására. Most döbönt rá arra, hogy a radikálisokat Eliade és társai talán szándékosan szórták szét: Ghica és ő Konstantinápolyban, A. G. Golescu Bécsben és Párisban vannak kiküldetésben. Bălcescu a távolból is küzd a parasztok ügyéért a Popolul Suveran hasábjain. A fejlődés megköveteli a változást, nem lehet »egy egész társadalmat mozdulatlanságra és szenvedésre ítélni egy önző kisebbség érdekében. Ha igazságtalanság egyeseket feláldozni valamennyi hasznára, mennyire inkább kiáltó igazságtalanság, ha az összességet egyesekért áldozzák fel.«³⁶

Szulejmán jelenléte arra ösztönözte a bojárokat, hogy lehetőleg szabotálják a vegyesbizottság munkálatait, egy talpalatnyi földet sem akartak átengedni a parasztnak. De tárgyalniok kellett a tömegek nyomása miatt. A nép küldöttségei egymást érték, s a parasztok ezrei gyülekeztek a városban, várva a tárgyalások eredményeit, a pasa serege pedig még csak a Dunánál tartózkodott. Már-már megegyezésre került a sor, amikor augusztus 31-én a helytartótanács nevében megjelent Eliade Rădulescu és azzal az ürüggyel, hogy a vegyesbizottság békesség helyett még nagyobb háborúságot szerzett a parasztok és a bojárok közt, feloszlatta azt. A bojárok most már nyugodtak lehettek: a földbirtok monopóliumát semmi sem veszélyeztette többé. 1850-ben Bălcescu visszatekintve a forradalomra, így írt a bojárokról: »Az ország számított a bojárookra, romlottságuk, telhetetlen önzésük és zsákmányoló szellemük ellenére... az ország csak eltévelyedett embereket látott bennük, akik megtagadják bűneiket a közös haza nagy veszedelme előtt. Az ország csalódott, a bojárok nem románok... ők csak egyszerű bojárok, ennyi az egész!«³⁷

Amikor Bălcescu sikertelenül próbálta Konstantinápolyban a török csapatokat visszavonatni Havaselvéről, azzal tért vissza Bukarestbe, hogy újra kezdje a forradalmat, talpra állítja a nemzeti hadsereget. De nem talált támogatásra. Magheru vállalta csak, hogy Olténiában szembe fog szállni a török csapatokkal a rendelkezésre álló haderővel. Bălcescu eleitől fogva sürgette a mozgó gárda és a pandúr csapatok felállítását, kiáltványt követelt a parasztság fegyverbe állítására. »Mit meg nem tettünk... hogy rávegyük a kormányt a csapatok összevonására, az ország felfegyverzésére. Minden hiábavaló volt.«³⁸ Észébe jutott, amit a lengyel Czajkowski mondott neki szeptember 6-án Konstantinápolyban: »A románok követeket küldtek mindenhová, de nem szavaztak meg egyetlen zászlóaljot sem... a politikában csak azokat védik meg, akik magukat is meg tudják védeni.«³⁹

A szultán csapatai már útban voltak Bukarest felé, amikor Bălcescu egy politikai klub helyiségében, a városban tartózkodó sokezer paraszt képviselőinek jelenlétében, javaslatot tett egy utolsó, elkeseredett ellenállás vállalására Bukarest falainál. Szavai nem találtak meghallgatásra. »Akkor eltakartam szememet — olvassuk Mihály vajdáról szóló nagy művében —, hogy ne lássam többé a megalázó látványt —; a pogány Călugăreninél táborozott, gyalázó lábakkal tiporva őseink megszentelt földjét... és megtört szívemből

³⁶ Opere I. k. 2. r. 281. l.

³⁷ U. o. 88. l.

³⁸ I. Ghica: Amintiri 486. l.]

³⁹ P. P. Panaitescu: Emigrația polonă și revoluția română dela 1848. București. 1929. 69. l.

e szavak törtek elő: „Őseink istene elhagyott bennünket! Őseink átka van rajtunk.”⁴⁰

Egy küldöttség tagjaként Bălcescu megkísérelti, hogy kemény szavaival »bizonyos méltóságot kölcsönözzön a forradalom bukásának,⁴¹ de Fuad Effendi meg sem hallgatta. A küldöttség tagjai a török foglyai lettek, a szultán csapatai kisebb ellenállás után megszállták Bukarestet. Magheru Olténiában az angol és a francia konzulok tanácsára nem állt ellen, hanem harc és sereg nélkül Erdélybe távozott. Csak a nép fordult szembe szórványosan a behatoló elnyomókkal, majd csend lett az országban. Két nap múlva a cári csapatok is megjelentek Bukarest falai közt.

A havaselvei forradalom gazdag tanulságokkal szolgál arra, hogy a hatalom megszerzése még nem jelenti a forradalom végleges győzelmét, hogy jól megszervezett párt és forradalmi erély nélkül nem lehet a belső reakcióval megbírkózni, hogy az opportunistá osztálybéke és az egyezkedés az osztályellenségekkel a forradalom bukását jelenti belülről; hogy a nagyhatalmaktól és az uralkodóktól várni egy nép jogainak megvédését a forradalom bukását vonja maga után kívülről. Tanulságul szolgál a havaselvei forradalom arra is, hogy csak az érdekeltté tett nép fegyveres ereje viheti győzelemre a forradalom ügyét a támadó reakciós hatalmakkal szemben.

Ezeknek a tanulságoknak jórészt Bălcescu részint a forradalom idején, részben utána, mint láttuk, levonta. A hibákat azonban el nem követetté tenni nem lehetett. Bălcescu forradalmi személye korlátai ellenére is úgy ragyog az opportunistá, gyáva és áruló álforradalmárok közt, mint valami csillogó drágakő. Tragédiája és a román nép tragédiája volt, hogy a polgári elemek fejletlensége következtében nem állt rendelkezésre elég számottevő réteg, mely forradalmi célkitűzéseit követte volna és a meglévő erőket sem szervezte forradalmi párttá. Így a havaselvei forradalmi kísérlet, Bălcescu nagyszerű erőfeszítései ellenére is, anélkül ért véget, hogy a polgári forradalom bármely főkérdését megoldhatta volna.⁴²

De Bălcescu még nem adta fel a harcot, az emigrációban újra megindította a küzdelmet a forradalom újakezdéséért.

III

A török Bălcescut és több elfogott társát hosszas huza-vona után dunai hajóra tétette és embertelen körülmények között tartotta, majd a Bánságban partra tette. A havaselvei forradalom menekültjeinek zöme, mintegy kétszáz ember, ebben az időben Brassóban és Szebenben gyülekezett. Bălcescu is erre felé vette útját. Reménye az volt, hogy az erdélyi román comité és a menekült havaselvei sereg lehetővé teszi a forradalom újakezdését. Csalódnia kellett: a comité akkor már teljesen az osztrák abszolutizmus szövetségese volt, Magheru pedig, mint tudjuk, sereg nélkül érkezett Erdélybe. Bălcescu Dél-erdélyben, Ghica Konstantinápolyban a tavaszi terv újrafelvételét, a magyarokkal való összefogást szorgalmazta. Az emigráció zöme helyeselte ezt a tervet, de erről az erdélyi magyar birtokosztály és a comité kiélezett ellentéte miatt akkor már aligha lehetett komolyan szó. Az emigrációt belső viszályok

⁴⁰ Istoria Românilor sub Mihai-Vodă Viteazul. 4. kiad. București 1937. 94. 1. (Ezentúl: MV).

⁴¹ P. P. Panaitescu: Contribuții la o biografie a lui N. Bălcescu. București 1924. 74. 1.

⁴² Revoljuții 1848—1849. Moszkva 1952. I. 371. 1. (N. V. Bereznyákov.)

gyengítették és a magyarok ügye decemberben igen súlyos volt Erdélyben. Amikor az osztrák hatóságok Magherut kiutasították, az emigránsok nagy része is eltávozott, Bălcescu pedig Belgrádba vonult. A népek összefogásának gondolata mindinkább előtérbe lép politikai gondolkodásában. A népek — írta január 18-án — »ahelyett, hogy megegyeznének egymással, hogy segítenék egymást, egyik a másikat nyomta el és ebben az évben . . . elbuktak.«⁴³ »A szláv és a román elem kifejlődése és megőrzése mellett Kelet-Európa érdekében akarjuk a török és a magyar megőrzését és kifejlődését.«⁴⁴ A magyar szabadságharc ebben az időszakban, kívülről tekintve, nem sok sikerrel kecsegtetett, ezért Bălcescu Konstantinápolyba ment Ghicához. Az emigrációt sem ő, sem más nem tudta egy táborba összefogni, a forradalom ügye mindenfelé hanyatlóban volt.

A kétségbeejtőnek látszó helyzetben végre új fénysugár jelenik meg előbb Erdélyből, majd a magyar Alföldről. Bem ragyogó hadjárata kiveri az osztrákokat Erdélyből és fordulat következik be a magyar szabadságharc főfrontján is. Bălcescu értesül az A. G. Golescu és Teleki közt Párisban történt közlekedésről, s a lengyel emigráció is az abszolutizmus ellen harcoló népek összefogása érdekében működik. Minderről Bălcescu Konstantinápolyban pontos értesüléseket szerzett. »Mégkísérlem, hogy életet adjak előző évi ajánlatainknak«⁴⁵ — írta 1848 májusi magyar-román szövetségi javaslatára célozva. Ghicával együtt elhatározzák, hogy román légiót szerveznek a magyar szabadságharc támogatására. Áprilisban együtt indulnak Magyarország felé a román Bălcescu, az olasz Monti és a lengyel Ilinski. Kalandos utazás után Bălcescu május 9-én Pancsovára, Perczel táborába érkezik. »Azt hiszem, jól tettem, hogy ide jöttem és használni fogok. Majd meghasad a szívem, amikor látom a bátor magyarokat és lelkesedésüket és amikor arra gondolok, mily sülyedésben vagyunk és mily csúnya szerepet játszottunk mi románok eddig.«⁴⁶ »A magyar hadsereg ma az egyetlen, mely a szabadságért harcol.« A románoknak is itt van a helyük, »ahol a szabadság sorsa eldőlt.«⁴⁷ Helyre kell hozni az erdélyiek hibáját, akik »teljesen elmerültek Ausztria reakciós mozgalmában.«⁴⁸

Bălcescu Mehádián Bemmel találkozik, aki Kossuthhoz küldi. A kormányzó elnök Debrecenben május 28-án fogadja. A konföderációról, a román légió tervéről és az erdélyi románoknak nyújtandó nemzeti jogokról tárgyalnak. A kormány jelentős jogokat hajlandó engedélyezni a románoknak, de feltétlenül ragaszkodik a magyar államnyelvhez és a területi egység fenntartásához. Bălcescu a magyarok és a románok kölesönös fanatizmusában és türelmetlenségében látja a megegyezés nehézségét. Személyesen adja át a kormánynak a debreceni román képviselők mérsékelt nemzetiségi törvénytervezetét. A magyar nyelv diplomatikai szerepét és a területi integritást is készséggel elfogadják. Sajnos, közbejött a kormány Pestre költözése, majd a cári intervenció teremt zavaros viszonyokat és a tárgyalások elhúzódnak. Egy hónap múlva a kormány kénytelen székhelyét Szegedre áttenni. Bălcescu ezt az időt igyekszik jól felhasználni. A magyaroknak megmagyarázza, hogy »az egyéni

⁴³ *Panaiteacu*: Contribuții 96. l.

⁴⁴ I. m. 97. l.

⁴⁵ *Studii* 1948. III. 213. l.

⁴⁶ *Ghica*: Amintiri 264. l.

⁴⁷ *Studii* 1948. III. 213. l.

⁴⁸ *Panaiteacu*: Contribuții 107. l.

szabadság nem elegendő, a népek nemzeti szabadságot akarnak.«⁴⁹ A románok felé így érvel : »Lássák be, hogy rabokból, akik voltak, nem lehetnek egyszerre urakká, következképpen még alacsonyabb helyzetben is meg kell maradni a magyarok mellett, a jövő azonban az övéké ; nemzetiségük alapvető biztosítéka Olténia, Havaselve és Moldva szabadságában rejlik. Ezt pedig csak a magyarok segítségével lehet megszerezni. Áldozatokat kell hozni a jelenben, a jövő előnyeiért.«⁵⁰ »Érzem, hogy akik szeretik a szabadságot, — írja Ghicának —, azoknak szükséges támogatni a magyarokat, akik az egyetlen felfegyverzett nép, mely ugyanakkor harcol a cár országa és szövetségesei, a zsarnokok ellen.«⁵¹

Mialatt Bălcescu a magyarokkal tárgyal, Párisból Teleki figyelmezteti Kossuthot (május 14.) : »A különféle nemzetiségek iránt legyünk jogosztásban mentől bőkezűbbek: Nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarország is. Nőttünk az eseményekkel . . . Európát emancipálni nekünk jutott s szerintem nincs más választásunk, vagy el kell vállalni a szerepet, vagy bukunk . . . A corpus jurisből, a régi államkonceptióból engedni kell : áldozatot kell hozni a horvátok, a szerbek és a románok javára.« A kielégített nemzetiségekkel konföderációra kell lépni, »melynek hatalma örökre megtörendi az abszolutizmus szörnyetegét . . . kívánnám, sok hazámfiat lennének tanui annak, mint kívánnak szlávok és románok símulni hozzánk és annak, mint akarnak Ausztria megbuktatására kezet adni. Ha megnyugtadjuk, utolsó csepp vérig velünk lesznek ; ha nem — nem.«⁵²

Batthyány Kázmér külügyminiszter június 25-én nyújt át Bălcescunak egy békülési tervezetet ; a tárgyalások felettle, a cári intervenció idejében, mindinkább elhúzódnak. Bălcescu szorongva írja Ghicának : »Nagy aggodalommal nézek a jövő felé. Ha Magyarország elbukik, akkor mi is teljesen elbukunk, és pedig sok időre.«⁵³

A román légió tervezetét Bălcescu június 23-án adja át Batthyáynak. Végre július 14-én Szegeden két nevezetes okmány aláírására került sor. Az egyik az ú. n. *Projet de pacification* (békülési tervezet),⁵⁴ a másik a légiós egyezmény.⁵⁵ »Ghica, drága Ghicám — írja Bălcescu barátjának — térdelj le és mondj köszönetet Istennek. Hazánk meg lesz mentve.« Kossuth belemegy, hogy a román légió a kibékítendő Iancu csapataival együtt menjen át Havasclvére. Kossuth »valóban nagy ember. Most hiszem, hogy a szabadság ügye győzni fog. Sohasem voltam olyan boldog, mint ebben a pillanatban.«⁵⁶

A *Projet de pacification* a románokat külön nemzetiséggé nyilvánította, megőrizte a magyar nyelv államnyelv jellegét és jelentős nyelvi jogokat engedélyezett a községi igazgatásban. Bălcescu maga mondja tollba Kossuthnak a Bem tábornokhoz szóló utasításokat. Az országgyűlés július 28-án meghozza Szegeden, a *Projet de pacification* szellemében, az első nemzetiségi törvényt és békítő kiáltványt bocsát ki a román néphez. Bălcescu a békülési tervvel lélekszakadva siet Iancu hegyei felé. Iancu és Kossuth közt a kiegyezés ügyé-

⁴⁹ BVI 187. l.

⁵⁰ BVI 187. l.

⁵¹ Ghica : Amintiri 289. l.

⁵² Háborús Felelősség I. 1930. 507—8. l.

⁵³ Ghica : Amintiri 318. l.

⁵⁴ Magyar nyelven : BVI 201—3. l.

⁵⁵ I. h. 204—8. l.

⁵⁶ Ghica : Amintiri 366—7. l.

ben megelőzőleg eredmény nélküli levélváltás folyt le. Iancu égette a zsarnoksággal kötött szégyenletes szövetség, hajlandó is lett volna a megegyezésre, sajnos a cári intervenció Erdélyben annyira előrehaladt, hogy csekély erővel nyílt fellépésre már nem mert vállalkozni, csupán jóindulatú semlegességéről biztosította Kossuthot. Amikor ezzel a válasszal Bălcescu augusztus 8-án Aradra érkezett, Kossuth azonnal írt Bem tábornoknak. Levelét már Lüders cári tábornok katonái fogták el. A kiegyezés és az összefogás ügye elkészt.

Következett Világos és a menekülés a Bánságon keresztül. Bălcescu rendíthetetlen derültségére jellemző, hogy a teljes homlás idején hírt véve Bemről, kijelentette: »Nincs még minden veszve. Csak egy felvonás fejeződött be...«⁵⁷ Szemben a menekülők tömegével, Orsováról Bemhez indul. »Úgy számítom, hogy most egy román mozgalmat kezdhetünk«⁵⁸ — írja augusztus 15-én. Bemmél Erdélyben már nem találkozhatott, útját erre Iancu hegyei felé vette. Iancu rejtegette, míg dézsás parasztnak öltözve a Bánságon keresztül sikerült elmenekülnie. Október 16-án érkezett meg Párizsba.

IV

A havaselvei forradalom története megmutatta, hogy a polgári elemek fejletlensége és a forradalomban tanúsított következetlensége miatt a reakciós belső és külső erők felülkerekedtek és így a polgári átalakulás nem mehetett végbe. Azok az elégtelenségek és hibák, amelyek a forradalmárokat 1848-ban jellemezték, hasonló, vagy még súlyosabb formában tovább éltek az emigráció korában is. Bălcescu volt az egyetlen, aki a forradalom folyamán elkövetett hibákat komolyan felmérte és kijavításukra kísérletet tett.

Abból indult ki, hogy a forradalom előbb-utóbb szükségképpen újra ki fog törni Európában és hazájában egyaránt. Az elkövetett hibákat nem szabad megismételni. Az emigrációt tehát egységes táborra kell szervezni. »Mikor anarchia van, kézbe kell venni a dolgok irányítását, nem várva azt másoktól«⁵⁹ — írta 1850-ben Bălcescu — »meg kellett szervezni a demokráciát és fel kellett szabadítani a parasztot, birtokossá kellett őt tenni. Egyszóval demokratikus és szociális forradalmat kellett végrehajtani.« »... a jövőendő forradalma nemcsak demokratikus és szociális, hanem ... a nemzeti egység forradalma lesz.« A 48/49-es román mozgalmak belső egyenetlenségei és egymástól elszigetelt volta miatt a nemzetiség, a nemzeti egyesülés kérdését a nemzeti függetlenség kérdésének rendeli alá. »A mi Romániánk létrejön, ez mélyeséges hitem. Vak, ki nem látja. Létre jön Törökország, vagy Ausztria által és hasznára aszerint, hogy egyik vagy másik siet támogatására. Létre jön a kettő ellenére is, ha akadályozni akarnák. A felvilágosult magyarok nem ellenzik többé és boldogok, ha ezen az áron konföderációban élhetnek velünk.«⁶⁰

Az emigráció egységes szervezetté való kiépítése azonban nem sikerül. Bălcescu sorozatos kísérletei egymásután csődöt mondanak. Napoleon reakciós politikájától eleve undorral fordul el, egyideig Palmerstonban bízik, majd személyes találkozásuk teljesen kiábrándítja. Nem vezettek gyakorlati ered-

⁵⁷ Aricescu: Corespondențe secrete și alte inedite ale capilor revoluțiunei române dela 1848. Bucuresci 1874. 6. l.

⁵⁸ Ghica: Amintiri 406. l.

⁵⁹ U. o. 353. l.

⁶⁰ BVI 132—3. l.

ményre a lengyelekkel, Mazzinival, Louis Blanc-nal, a magyar emigránsokkal felvett kapcsolatai sem.

Elvesztvén reményét az emigráció megszervezettségében, Bălcescu irodalmi úton kísérli meg befolyásolni és vezetni száműzött honfitársait. Egy folyóirat létrehozásán fáradozik. A România Viitoare (A jövő Romániája) egyetlen száma 1850 novemberében jelenik meg. A forradalomból azt a tanulást vonja le, hogy az összes románok összefogásának és egységes akciójának hiányában és amiatt kellett elbuknia, mert nem fejlődött kifejezett népmozgalommá. »Az 1848-as forradalom a népért volt ugyan, de nem volt népcsinálta forradalom.«⁶¹ A jövő forradalma »nem korlátozódhatik többé arra, hogy a románok szabadok, egyenlők, föld- és tőketulajdonosok legyenek . . . A forradalom nem fog megállni a belső szabadság követelésének határánál, melyet a külső szabadság, az idegen uralom alóli felszabadulás nélkül képtelenség elérni, hanem nemzeti egységet és szabadságot fog követelni. Jelszava Igazság, Testvériség, Egység lesz . . . És csak ha a szent háború megmenti a nemzetet az idegenek nyomása alól és visszahelyezi szabadságába és egységébe, lesz képes a nép gyűlése, az alkotmányozó nemzetgyűlés békében megvalósítani az összes politikai és társadalmi reformokat, melyekre szüksége van és megalapozni a demokrácia uralmát, a nép uralmát a nép által.«⁶²

A román nép azonban nem csak saját erejére számíthat, össze kell fognia a szabadságukért harcoló összes elnyomott népekkel. »A győzelem, az igazság napja közeledik, amelyen a népek felkelnek, hogy elsöpörjék a zsarnokok maradványait a föld színéről. Akkor ti is egy emberként felkeltetek és megkezdtetek a nemzeti harcot, a felszabadulás harcát. Akkor nem lesztek többé egyedül az ellenséggel szemben, Európa összes népei segítségetekre sietnek és együtt lesznek veletek, akkor valamennyien megérik, hogy egy az ellenségük és együtt kell a harcot megvívni ellene.«⁶³

»A jó román kézikönyve« című munkájában Bălcescu hibáztatja a havas-elvei forradalmat, amiért nem kiáltotta ki a köztársaságot. Ugyanis a nép kormányzás közben, szabad intézményekben szerzi meg a szükséges politikai tapasztalatokat és — mint írja — »zsarnokság alatt nem lehet felvilágosítani a népeket.«⁶⁴

Legkitűnőbb munkája 1850-ben »A dunai fejedelemségek gazdasági kérdése« cím alatt jelent meg.⁶⁵ A parasztkérdéssel foglalkozó munkát Bălcescu »bárdcsapásoknak« szánta a Regulamentul Organic és a bojárok ellen,⁶⁶ akik »az ország nyílt sebei és rákfenéi«, rosszabbak, mint a törökök és a tatárok.⁶⁷ Bălcescu kifejti, hogy a paraszt földhözjuttatása erkölcsi, politikai és gazdasági szükségszerűség. »Úgy gondoljuk, a társadalom baja, a javak szélsőséges egyenlőtlensége, nem a tulajdon elvéből következik . . . A törvény feleljen meg az általános haladás követelményének, vagyis terjessze ki a föld használásának, a birtoklás alapjának jogát és korlátozza a visszaélés lehetőségét vele, vagyis a monopóliumot és az előjogot. Az eszköz, mely elhárítja a javak túlnagy egyenlőtlenségét és az akadály, mely az embernek kizsákmányolását

⁶¹ BVI 159. l.

⁶² Opere I. k. 2. r. 106—7. l.

⁶³ I. h.

⁶⁴ Manualul bunului român. Ed. P. V. Haneş. Bucureşti. 1903.

⁶⁵ Magyarul: BVI 51—122. l.

⁶⁶ Ghica: Amintiri 507. l.

⁶⁷ Opere I. k. 2. r. 12. l.

egy másik ember által meggátolja, ebben rejlik : biztosítani mindenki számára a létszükségletet a munka teljes szabadsága által és lehetőséget nyújtani mindenki számára termelőtőke szerzésére, ami ugyanakkor munkaeszköz is legyen. . . . Egy jól megszervezett társadalom kötelessége minden tagjának előbb földet adni, azután a föld megműveléséhez szükséges tőkét. A föld bekebelezése a kisszámú előjogosok által a társadalom örökségéből kiszorított tagjait nyomorba juttatja . . .⁶⁸ Bălcescu egy lépéssel tovább megy 1848-i álláspontjánál, most már váltság nélkül kívánja földhöz juttatni a parasztságot és hitelellátására egy földhitelintézet felállítását javasolja.

Miközben irodalmi tevékenységével próbálja helyettesíteni az emigráció tehetetlenségét, testi állapota rendkívül megromlik, régi tüdőbaja elhatalmasodik rajta. Ágynak dől, de közben folyton foglalkozik nagy politikai tettnek szánt művével, Mihály vajda történetével, melybe belefogalja egész politikai hitvallását. Amikor híret veszi Napoleon államcsínyjének, véromléseket kap és állapota aggasztóan megromlik. A délfraanciaországi Hyères szigetén ápolják. Betegágyn is minden gondolata hazájáé. »Miért ne fordítanók egész szeretetünket egy nagy és el nem múló tárgyra? És mi lehet egy ember számára nagyobb, mint a haza?⁶⁹ Hyèresi súlyos napjaiban hinnuszt zeng a szabadságról : »Lelkem mégis dicsőít téged, isteni szabadság s bár a vérengzés emberei fekete lepellel takarták el édes arcodat, (ez az arc) mégis hiszi, hogy eljön a boldog nap, a győzelem napja, amikor az egész emberiség felkel, hogy szétszaggassa a leplet és ellenségeid megkövülnek napfényének láttára.« Amikor a szabadság végső diadalt arat — folytatja Bălcescu —, »nem lesz több ember s nemzet rabsorban, nem lesz ember ember ura, sem nép más nép ura, csak az *Igazság* és *Testvériség* uralkodnak!⁷⁰ A román nép semmi jót sem várhat a kormányoktól, hiszen a török is a »piláfot« a reakciósnak adta, míg a forradalmároknak csak »rugást« juttatott,⁷¹ — hanem a felszabadító harcot »természetes szövetségeseivel, vagyis a népekkel, nem pedig a kormányokkal« együtt kell megvívnia. A kormányok kegye csak pillanatnyi sikert jelenthet, de a megoldást csak a forradalom hozhatja meg.⁷²

A jövő forradalma megoldja a nemzetek szabadságának kérdését is. »A vér mindaddig szüntelenül folyni fog, míg Európa térképe át nem alakul ; a hódításra, a nemzeti jogok eltiprására felépített országok össze fognak roppanni, a nemzetek ki fognak egészülni szabadságukban és a népek szent szövetsége létre fog jönni.«⁷³

A népek összefogásában legtöbb figyelmet a magyar-román viszonyra szentel. »E két nemes nép, melynek annyi érdeke kötelességükké teszi, hogy testvériesen éljenek együtt, egymást töri szét Ausztria hasznára.«⁷⁴ Így a románok és a magyarok 1848-ban egymás ellen harcolva, ugyanazon téves elvekből indultak ki és ugyanazon iga alá estek.⁷⁵ A két nép megértését akadályozza a magyar uralkodóosztályok döllye és hatalomvágya. Már Debre-

⁶⁸ I. m. 58. l.

⁶⁹ *Gândirea* III. 344 l.

⁷⁰ *Istoria Românilor sub Mihaiu Vodă* Viteazul. 2. kiad. (A. I. Odobescu). București 1887. XIII.

⁷¹ *I. Ghica* : Amintiri 482. l.

⁷² I. m. 555. l.

⁷³ *Opere* I. k. 2. r. 103. l.

⁷⁴ *MV* 26. l.

⁷⁵ I. m. 298. l.

cenben így szólt Bălcescu a magyarokhoz : »A felsőbbség és a demokrácia nem elegyíthetők egymással : én azt hiszem, éppen abba, a sírba fogtok beleesni, melyet a nemzetiségek számára ástok.«⁷⁶ Az emigráció idején a magyarokkal folytatott konföderációs tárgyalások során (1851 február) Bălcescu látnoki erővel mutat rá arra, ami később, 1867 után következett be. »Ha a magyarok továbbra is kitartanak elveik mellett, helyzetüket csak úgy védhetik meg, ha lemondanak a szabadságról és diktatúrát gyakorolnak a nemzetiségek felett. . . . a magyarok mint a román és szláv népegyenlőséget uraló és elnyelő politikai test, okvetlenül új összeütközéseket idéznek elő a népek közt és állandósítják a polgárháborút.«⁷⁷ Mire vezetne ez? »Arra, hogy a magyar nemzet, saját javának vélt érdekében, elpusztítaná önmagában a szabadság minden csíráját és diktatúra jármába hajtaná önön fejét, hogy erőszakkal fojtsa el a nemzetiségek ellenkezését, mert másként a legcsekélyebb mértékben liberális uralom mellett is az általános választáslegszerűbb gyakorlata által, a szláv és román többség egyhamar megdöntené a törvényes, vagyis a magyar államot. A magyar állam történelmi és politikai egységének fenntartása egyértelmű a magyar faj öngyilkosságával. Mi románok, kiknek sorsa szorosan összefonódik a magyarokéval, ezt semmiképpen sem akarjuk.«⁷⁸ »A szabadság — állapítja meg Bălcescu — nem maradandó és nem alapozható meg zsarnokság, hanem csak szabadság által.«⁷⁹

Mélységes előrelátással világította meg Bălcescu a magyar-román viszonyt még annyi időn keresztül megmérgező erdélyi kérdésről : »nem jogos, nem hasznos és nem is lehetséges megtisztítani Erdély országát az idegen [nem román] népességtől, mely majd harmadrésze az egész lakosságnak ; . . . a hosszas birtoklás pozitív és tagádhatatlan jogokat ad, hogy egy akármilyen kicsiny nemzetiséget is tiszteletben kell tartani, mert szent annak a joga élni az általa elfoglalt [lakott] földön . . . a természet útja felette áll minden történelmi jognak, minthogy a föld az embereké és nem az emberek a földé. Az Erdélyben megoldandó kérdés a multban és ma nem abban áll, hogy mit akarnak tenni külön-külön a románok, a magyarok, a szászok és székelyek, hogy csak ők egyedül maradjanak meg ebben az országban és kiűzzék a többi népeket, hanem a közös jog, vagy egyenlőség kinyilatkoztatásában az egyének és nemzetiségek számára, annak keresésében, miként lehetnek összhangban . . . Kétségtelen, hogy az erdélyi románok száma mindenestre természetes és jogos felsőbbiséget biztosít számukra az ország ügyeiben és az Erdélyt bizonyos mértékben román országgá fogja átalakítani.«⁸⁰

Bălcescu próféciája ma már valóság. Erdély földjén minden nép szabadon és összhangban él természetes jogaival és közös erővel építi valamennyiök javára a szocializmus. Valósággá vált, amit Bălcescu Zamoyski grófnak 1850 július 1-én írt : »A mi politikai elvünk egyszerű : a nemzetiségek tisztelete, elismerése, egyenlősége és összetartása . . . mi hisszük, hogy erőinket csak így leszünk képesek egyesíteni és csak így leszünk képesek kölcsönös biztosítékokat találni minden belső és külső ellenség ellen.«⁸¹

⁷⁶ *I. Ghica*: Amintiri 355. l.

⁷⁷ BVI 218. l.

⁷⁸ BVI 218—9. l.

⁷⁹ MY 297. l.

⁸⁰ l. m. 297—8. l.

⁸¹ BVI 223. l.

A maga korában, Marx és Engels kivételével, senki sem látott bele olyan élesen a nemzetek jövőjébe, mint Bălcescu. Ez nem a véletlen műve. Többen rámutattak már, hogy Bălcescu gondolkodásában és a történelemről vallott felfogásában az idealista alapvonások mellett számos dialektikus és materialista vonás is felismerhető.⁸² Emiatt felvetették a kérdést, nem keresendő-e felfogásában a Kommunista Kiáltvány közvetlen hatása? Messze vezetne, ha e kérdést részletesen akarnók tisztázni. A közvetlen hatás egyelőre még nincs határozottan bizonyítva.

A fejlődés és az osztályharc gondolatát korlátozott formában a burzsoa gondolkodás is ismerte. Elég itt Thierryre és Guizotra utalnunk. A fejlődés és az osztályharc, mint állandóan ható tényező Bălcescu gondolkodásában idealista elemekkel keveredve jelenik meg. »Az emberiség története bemutatja a jog szüntelen harcát a zsarnokság ellen, a jogából kismimizett osztály harcát bitorló ellen, izzó harcot, mely gyakran bosszúállás jellegét ölti, végnélküli harcot, hisz napjainkban is tart még, s tartani fog mindaddig, míg a zsarnokság árnyéka is lesz, míg a népek el nem nyerik jogaik teljességét s az *egyenlőség* úrrá nem lesz a világon.«⁸³ Az osztályharc »már társadalmunk létrejötténél felmerült. Megjelent akkor, amikor őseink közt eltűnt az egyenlőség, amikor már születésüknél fogva voltak szegények és gazdagok, rabszolgák és urak, kizsákmányoltak és kizsákmányolók.«⁸⁴

A materialista és idealista elemek keverednek Bălcescu fejlődéselméletében is. »Az emberiség nem áll egyhelyben . . . Szakadatlanul halad előre, minden akadályt szétzúzva a cél előtt, melyre Isten úja mutat. Fejlődése szabályosan követi a haladás fizikai törvényeit. . . mennyi változás, mennyi átalakulás! Az erkölcsei világban éppenúgy, mint az anyagiban.«⁸⁵

A forradalom Bălcescunál is a fejlődés szükségképpen velejárója. »Nem más az, — írja Bălcescu — mint a társadalmunkban és minden társadalomban eleitől fogva működő szüntelen és gondviselészerű folyamat kifejlődése.«⁸⁶ » . . . a történelem is tanúsítja — olvassuk másutt —, hogy a forradalom változásról változásra vezet a román nemzetet a nemzetek történelmi fejlődése egyetemes törvényének útján. Ez pedig a *nép [plebejánizmus] hatalomra emelése*, vagy, ahogyan mi fogalmazzuk meg: a román nép, a középkor eme rabszolgája emberi, állampolgári és nemzeti jogainak kiteljesítése.«⁸⁷ A kispolgári illúzionizmus szólal meg benne, amikor a polgári forradalomtól a demokratikus fejlődés betetőzését várja a nemzet kiteljesedése formájában: »a nép rabszolgából jobbágygá, majd proletárrá (értsd: kisajátított paraszttá), azután birtokossá válik, s most rázza le magáról az utolsó kizsákmányolást és azcn van, hogy tulajdonossá legyen.«⁸⁸ A román társadalom fejlődésében a munkásosztály Bălcescu idejében még nem alakult ki, érthető tehát, ha történelmi koncepciójában nem tartogatott helyet a proletariátus számára. Előadásom előző szakaszában rámutattam azonban arra, hogy milyen elismeréssel

⁸² G. Zane; Marx și Bălcescu. Viața Românească 1927. 4. sz. 40—59. l.; P. Apostol: Despre elementele dialectice în cugetarea lui N. Bălcescu. Studii 1949. III. 72—84. l.; Gh. I. Georgescu—Buzău N. Bălcescu, gânditor de pe poziții materialiste. Viața Românească 1950. 3. sz. 334—345. l.

⁸³ BVI 156. l.

⁸⁴ BVI 54. l.

⁸⁵ BVI 159. l.

⁸⁶ BVI 129. l.

⁸⁷ BVI 149. l.

⁸⁸ BVI 150. l.

szólt Bălcescu a bukaresti nép forradalmi szerepléséről. Bălcescu kitartott a kispolgári tulajdon mellett⁸⁹ és a jövőt a nemzetekben kiteljesülő társadalmi egységekben látta, melyeken belül az egyenlőség uralkodik. Ezért írja Ghicának: »Európában biztosan nem osztályharc, hanem nemzetek harca lesz.«⁹⁰

Az a bíráló, melyet Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban az utópista és a kispolgári szocialistákról gyakoroltak, nagymértékben vonatkozik a Bălcescu által képviselt álláspontra is, utat mutatva arra, hogy ilyen irányban is kutatóandók a nagy román forradalmár szellemi alapjai.

Más irányú kapcsolat is van azonban Marx és Bălcescu közt. A Tőke I. kötetének 3. szakaszában Marx a román bojári kizsákmányolásra vonatkozó adatokat közvetve Bălcescu »A dunai fejedelemségek gazdasági kérdése« című művéből merítette.⁹¹ Figyelemreméltó, hogy »A dunai fejedelemségek gazdasági kérdése«-nek Csernyisevszkij Szovremennyik című lapjában is volt visszhangja.⁹²

Minden körülmények közt leszögezhetjük, hogy Bălcescu korának nemcsak leghaladóbb román politikusa és legkövetkezetesebb forradalmára, hanem polgári korlátai ellenére is leghaladóbb gondolkodója volt.

*

A hiyeresi gondos gyógykezelés után Bălcescu felkelhetett betegágyából, de egészsége többé nem állt helyre. Árnyéka volt önmagának. Hazájába szeretett volna visszatérni és újból politikai tervekkel foglalkozott. Konstantinápolyon át hajón Galacig jutott el, de a reakciós Știrbei-kormány nem engedte meg, hogy a haza földjére lépjen. Itáliába vonult, ifjúkori szép emlékeinek színterére, Palermóba. Itt érte utól a halál egy kietlen szállodai szobában, mindenkitől elhagyatva, 1852 november 29-én. A kapucinusok temetőjének egyik tömegsírjába temették el. Hamvait nem lehet a többiekétől szétválasztani.⁹³

Ott fog tehát pihenni örökre, Palermo szegényeinek csontjai közt.

De emléke, tanításai, példamutatása, ma, száz év elmúltával élőbben hatnak, mint valaha. A román nép és a magyar nép azóta megvalósította mindazt, amiért Bălcescu élt és küzdött. De megvalósították azt is, ami Bălcescu korának legmesszebbmenő álmait is meghaladja és ott állanak az emberiség boldog jövőjének harcos építői közt.

I. TÓTH ZOLTÁN

⁸⁹ *I. Ghica*: Amintiri 511, 605. l.

⁹⁰ *I. m.* 285. l. Vö. BVI 186. l.

⁹¹ *Marc Elias Regnault*: Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes. Paris 1855. c. művét használta, mely Bălcescu írásának mintegy 30 lapját veszi át a szerző megnevezése nélkül.

⁹² *Ld. Gh. Haupt*: Despre Nicolae Bălcescu și cercurile revoluționar-democratice din Rusia. Studii 1952. IV. 94–108. l.

⁹³ *Al. Isăceanu*: Mormântul lui Nicolae Bălcescu. București (1934); *G. Falzone*: Contributo alla conoscenza del luogo e della data di morte di Nicola Bălcescu letterato e storico romeno. Palermo 1946.

A MAGYAR FEUDÁLIS TÁRSADALOM TÜKRÖZŐDÉSE A KÉPES KRÓNIKÁBAN

A Képes Krónika a magyar történelemnek, irodalomnak és művészetnek egyaránt felbecsülhetetlen értéke. Hosszú évszázadokon át a bécsi udvari könyvtárban őrzött kódex latinul írott szövege, annak teljes magyar fordítása, és egyes miniaturáinak képe a kiegyezés évében, 1867-ben jelent meg nyomtatásban: A kiegyezés megalkuvó politikájára jellemzően Ferenc Józsefnek, »a magyar szabadság helyreállítójának« ájtatos felajánlásával.¹ Ez idő óta került a kódex az érdeklődés és megbecsülés középpontjába: terjedelmes irodalom keletkezett körülötte. E kiadás megjelenése óta állandó visszatérő témája a történelem-, de az irodalomtörténetírásunknak is. Miniaturái iránti érdeklődés a huszas években vette kezdetét, fokozott megbecsülése 1932 óta lendült föl — amióta a kódex visszakerült Bécsből Magyarországra, a Széchenyi könyvtár gyűjteményébe. Egybehangzó vélemény, hogy a Képes Krónika árpádkori történelmünk egyik leghitelesebb forrása. Régi irodalmunkban a Képes Krónika »a magyar királymondáknak emberi valósággal, történeti regényességgel, magyar ízzel, dicsőség és borulat váltakozó hangulataival oly igen teljes, igazi nemzeti története.«² Régi művészetünknek a Képes Krónika egyik kimagasló alkotása. Miniaturái nemcsak hazai, de nemzetközi viszonylatban is elsőrangúak.

E tanulmány célja nem az, hogy a kódex külső történetének egyes, még homályos részletét megoldja; az sem, hogy a miniaturáknak művészeti stílusával és stíluskritikai fejtegetésekkel ismét foglalkozzék. Célkitűzésünk az, hogy kielégítő kísérletet nyujtsunk annak rögzítésére, mily mértékben és hogyan tükröződik a magyar feudális társadalom a Képes Krónika szövegében és miniaturáiban.

A Képes Krónika a XIV. század második felében készült, I. Lajos udvarában, akkor, amikor a magyar feudális társadalomban az árutermelés és polgárosodás fokozódó fejlődésével párhuzamosan az osztályharc erősödik a dolgozó tömegek és az uralkodóosztály között. A feudális uralkodóosztály gazdagsága és pompaszeretete, az új életfeltételeknek megfelelően, a világi művészet szinte ugrásszerű fejlődését idézi elő. A feudális társadalom fejlettségének e fokán az eddig kötött, egyházi irányította művészettel szemben létrejön — eddigi

¹ *Toldy F.*: Marci Chronica de Gestis Hungarorum, Pest, 1867. *Szabó Károly* magyar fordításával. — A Képes Krónika latin szövegének legújabb kiadása *Szentpétery, Emericus*: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Bpest. 1937. Vol. I. 219—505. lapok, *Domanovszky Sándor* bevezetésével és jegyzeteivel. — A Képes Krónika szövegének újabb szemelvényes fordításait lásd: *Madzsar Imre*: A Bécsi Képes Krónika, Bpest. 1900. Magyar Könyvtár 188. szám és *Kardos Tibor*: Kálty Márk Képes Krónikája Bpest. 1938.

A tanulmányunkban közölt Képes Krónika magyar fordítású szövegidezéteit mindenkor *Toldy* id. m.-ből vettük. Az idézetek mellett zárójelben az ott alkalmazott fejezetszámokat közöljük.

² *Hornáth János*: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bpest. 1931. 67. l.

ismereteink alapján — az első és páratlanul álló világi tárgyú festészeti alkotás, a Képes Krónika.

Amint Stámbok írja, »a művészet a valóságot tükrözi és a művész, aki tudatosan alkot képet, művébe mindig határozott eszmét visz be. Ezek az eszmei áramlatok bármilyen művészetben felfedezhetők, bármilyen formában is jelenjék az meg; akár mint ó-orosz ikonkép, vagy mint a XIII—XIV. századi olasz mesterek művei, a barokk mesterek allegorikus kompozíciói, vagy a XVII. század holland realistáinak bibliai tárgyú képei: mindenütt és mindig, bármilyen stílusban és műfajban, a különféle mesterek társadalmi felfogása mutatkozik meg, ha műveiket a tükröződés lenini elméletének szempontjából figyeljük.«³

A Képes Krónika miniaturáinak értékét nemcsak azok világi témája és fejlett művészi kidolgozása határozza meg. Festője a feudális társadalom udvari légkörében felismeri és művészetében kifejezésre juttatja társadalmi jellegzetes megnyilvánulásait. Művét természetesen még nem a tömegeknek, hanem egy kis uralkodó réteg számára készíthette. A miniaturafestészet megadott, szűk keretei között, annak szerény kifejezőeszközeivel monumentálisat alkotott. A kiválasztott témákon és azok értékelésén keresztül tudatosan rávilágít a feudális uralkodóosztály bűneire. A miniaturákon már kifejeződésre jut az egyház világhatalmának bukása, és az a tény, hogy e korban a vallás már kezd formalisztikussá válni. És hol burkolt formában, hol nyíltan, a valóság felismerésében már őszinte, realiztikus törekvéssel igyekszik festeni az uralkodók, a feudális nagybirtokosok kegyetlen, kapzsi, önönmaga érdekeit néző voltát. Társadalmi léte pontosan meghatározta és irányította tudatát. Egy művészi alkotás nem vizsgálható a társadalom osztályharcainak keretén kívül; fokozottan áll ez a miniaturafestészetre, amely nem önálló műfaj, hanem szerves részét alkotja a középkor könyvének. Szerepe kettős: egyrészt a kódex pergamenlapjainak díszítése, másrészt a szöveg illusztrálása, kis képecskékkel való szűkített vagy bővebb magyarázata. Parányi műalkotásokban a miniátor — tehetsége szerint — tükörképét adja kora társadalmának is. Nem egyszer többet mond, mint a szövegíró, s nem egyszer a művészet legmagasabb fokára jut el a kicsiny képeken: a haladó művészeti eszmék kifejezésre juttatása nem egyszer korábban jelentkezik a miniaturafestészetben, mint a monumentális művészetben. Így van ez a Képes Krónikában is. Miniátora állásfoglalásának pontos lerögzítéséhez a szöveg vizsgálata, a sorozatos történelmi eseményeknek a társadalmi harcok szempontjából való megvitatása elengedhetetlenül szükséges. Egyik fontos feltétele ez a miniaturista művészetének helyes megismeréséhez és értékeléséhez. Ezért a művészi szempontokon túl, részletesebben kell foglalkozni a szöveggel; ennek, részben még kellőképpen nem vizsgált mondanivalójával.

Árpádkori történelmünk helyes felismerése a kiegyezés utáni polgári, még inkább ellenforradalmi történetírásunk kuszaságában, a »keresztény« vezérlő gondolat, az »idoneitás elvé«-nek érdekében, ennek misztifikáló zűrzavarában sikkadt el, hamisítódott meg. A Képes Krónikában, amint az ősgestában, elsősorban »a krisztusi hitet, a keresztény gondolatot megtestesítő, ellenfelének megbocsátó, a béke és kiengesztelődés szellemét hirdető gyeges király«

³ Stámbok, A.: Protiv idealiszticeszkovo isztolkovánij razvitija iszkusztva. A művészet fejlődésének idealista magyarázata ellen. Szovjet művészettörténet II. Múzeumok és Műemlékek Országos Központja kiad. (Kézirat gyanánt. 14—15. l.)

eszmény kifejeződését látták.⁴ A Képes Krónika szövege, még inkább miniatürafestészete teljes egészében feudális társadalmunk jellegzetes tükröződését mutatja: a társadalmi harcok kifejezésre jutnak a miniatürákban. A miniatürák jelentőségének vizsgálatához elengedhetetlenül szükséges a történelmi eseményekben mutatkozó társadalmi harcok felismerése. A miniatürák helyes értékeléséhez ez a kiindulási alap.

I

A Képes Krónika szövegét régi gestákból és krónikákból 1358-ban állította össze, és a régi anyagot kiegészítette Kálti Márk, székesfehérvári őrkanonok. E szövegről írott másolatot minden bizonnyal Meggyesi Miklós, I. Lajos udvari festője, a királynak lengyel trónra emeltetése előtt, 1370-ben díszítette miniatürákkal.⁵

Kálti Márk még Károly Róbert idejében udvari pap, aki gyorsan halad előre az udvari ranglétrán. Erzsébet királyné kancelláriájában dolgozik, majd budai plébános. 1358-ban, mint székesfehérvári őrkanonok, birtokkal, házzal, dús javadalmakkal rendelkezik; őrzi az ország kincseit s így nyilván gazdag forrásanyag és kútfők állottak rendelkezésére krónikája megszerkesztésekor.

Az eddigi szövegvizsgálatok alapján a Képes Krónika magában foglalja többek mellett az I. András vagy I. László udvarában íródott, elveszett első gestát, és ennek ugyancsak elveszett II. Géza-kori folytatását; egy elveszett XIII. századi hun-magyar krónikát, Kézai Simon 1282–1285 között írott krónikáját, ennek elveszett III. András-kori folytatását, végül egy ugyancsak elveszett XIV. századi krónikát.⁶ Ezekből, az elveszett XIV. századi krónikát

⁴ *Hóman—Szekfü*: Magyar Történet. 3. kiad. 1935. I. köt. 298. l.

⁵ Jakubovich Emil állapította meg a Képes Krónika szövegírójának azonos voltát *Kálti Márkkal*, az »Adatok a legrégebb okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez« c. tanulmányában Magyar Nyelv 1924/1925. évf. 35–38 l. Ugyancsak Jakubovich vetette fel az egykorú oklevelek alapján, hogy a krónika miniatüra Meggyesi Miklós lehet. Lásd: *Jakubovich E.*: Nagy Lajos oxfordi kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora. Magyar Könyvszemle, 1930. évf. 391–392 l.

A Képes Krónika keletkezési idejét meghatározza a kódex címlapjának díszítése, ahol Nagy Lajos király lengyel címere még nem szerepel, mint pl. egy másik kódexén, a Képes Krónika miniatüra által díszített oxfordi kódex címlapján. Viszont a Képes Krónika címlapján megtalálható I. Lajos 1370 júliusában született Katalin leányának védőszentje. I. Lajost 1370 novemberében koronázták lengyel királlyá és így a Képes Krónika címlapja 1370 július és november közötti időben készülhetett. Középkori kódexek festésénél szokás volt, hogy a miniatürok azokat nem pontosan a lapok sorrendjében díszítették. Valószínű, hogy ez esetben is a kódex címlapja közvetlenül a díszítések befejezése előtt készült. A Képes Krónika címlapja díszítésének kormeghatározó jelentőségére lásd: *Hoffmann Edith*: Régi magyar bibliofílek. Bpest. 1929. 22. l. *Jakubovich E.*: Nagy Lajos oxfordi kódexe id. m. 385–387. l., *Berkovits I.*: A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniatürai, Kny. Magyar Könyvszemle, 1938.; *Berkovits*: La miniatura ungherese del periodo degli Angioini (Kny. Janus Pannonius 1947.) A Képes Krónika miniatürainak irodalmáival. A Képes Krónika számos miniatüra-jának képét közli *Dercsényi Dezső*: Nagy Lajos kora. Bpest. é. n.

⁶ A Képes Krónika szövege a régebbi gestákhoz kapcsolódik; így a régebbi gestákról és krónikákról szóló tanulmányok vonatkoznak a Képes Krónika szövegére is. Régi magyar kódexirodalmunkra vonatkozó hatalmas anyag felsorolását, — mivel e tanulmány forráskritikai vizsgálatokkal nem foglalkozik — mellőzzük, s csak néhányat, így *Domanovszky Sándor* munkáit: A budai krónika, Századok, 1902; Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta, Századok, 1933; Kézai és a hun krónika, Károly Emlékkönyv 1934. A magyar királyi krónika XIV. századi folytatása, Berzeviczy Emlékkönyv 1934; *Madzsar Imre*: A hun krónika szerzője, Történelmi Szemle 1922, *Hóman Bálint*: A szent

követve, tevődött össze Kálti Márk szövege. Az előbeszéd és a magyarok bibliai származtatásának levezetése után — ami Kálti önálló munkája — a hunok történetétől, a hun hadjáratoktól Károly Róbert uralkodásáig mondja el a magyar történelmet; Károly Róbert 1330-as, Bazaráb vajda ellen viselt hadjárata vereségével fejeződik be Kálti Márknak a »magyarok régi és legújabb tetteikről, eredetükről és gyarapodásukról, győzedelmükről és vakmerőségükről« írott munkája. Kálti Márk a szöveg bevezető soraiiban azt mondja, hogy krónikáját »össze szedvegetve különféle régi krónikákból, azok igazságait leírva és hamisságait teljességgel megcáfolva« állította össze. De Kálti Márk egyházi ember; mindenkor és elsősorban az egyházi szabályoknak, vallásos követelményeknek tesz eleget. Ha ennek ellenére a Képes Krónika szövegében ellentmondásokba keveredik, amint ezt a továbbiak folyamán látni fogjuk, elsősorban nem az ő érdeme.

Meggyesi Miklós, a Képes Krónika miniátora, I. Lajos kedvelt udvari festője volt. A művész a feudális osztálytársadalom korábbi fokán a kézművesek sorába tartozott. A feudális civilizáció korának átmeneti idejében, a polgárosodás erősödésével társadalmi helyzete javult, emelkedett. Hazánkban a feudalizmus fejlődése korábbi fokán már maradt fenn adat arra, hogy a művészek tehetségük erejével kiemelkedtek saját osztályrendjükből: az uralkodók ritkábban nemességgel, inkább birtokadományokkal jutalmazták őket. Már III. Béla idejéből maradt fenn oly jelentős adat, hogy a király egy művészeknek és minden lezármazottjának »örökös szabadságot« adományozott. A művészek jövedelmeikből maguk is vásároltak birtokokat.⁷

Meggyesi Miklós apja, Hertul mester, a XIV. század elején Károly Róbert király udvari festője volt, aki »a király kegyelméből, érdemes szolgálataiért« 1326-ban a Sopron megyében, a Fertő-tó mellett fekvő Meggyes birtokot

László kori Gesta Ungarorum és XII. — XIII. századi lezármazói, 1925 és *Győrffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet, 1948 említjük.

⁷ Tecus apja Dénes artifex kapott »szabad« kiváltságot. »Tecus, filius Dionysii artificis, qui aperuit in elevatione sepulchrum Sancti Ladislai regis et a gloriosissimo rege Bela dato pro eo artificie perpetua libertate donatus est cum omni generatione ab eo successura...« *Karácsony János* — *Borovszky Samu*: Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. 1903. 288. l. Nr. 352 (341). — *Kandra Kabos*: A váradi Regestrum. 1898. 464 l. 341. sz. 1255-ben IV. Béla Pertoldus zólyomi kőfaragó- és építőmesternek, (magister Pertoldus lapicida noster de Zohum) a királyi várak építésében tett szolgálataiért földet adományozott. (*Szentpétery I.*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. köt. 328 l. 1051 sz.)

Egy oklevél tanúsága szerint — már korábban, 1243-ban — IV. Béla felesége, Mária királyné, udvari ötvösének, Szemöcs mesternek nemességet adományozott. (Országos Levéltár) 1329-ben Tauher Henrik kőfaragónak szülője van; fennmaradt vörösmárvány sírkövének szövege szerint mint a »királyné serviense« halt meg. (*Horváth Henrik*: Budai kőfaragók és kőfaragójelek. Bpest. 1935. 36 l.) Egy oklevélben szerényen »kőhordó«-nak említett Jensl nevű óbudai kőfaragó ötvenholdas birtokát leánya, 1373-ban minden rajta lévő épülettel 180 forintért eladta. (*Szönyei Ottó*: Régi magyar templomok Bpest. é. n. 13 — 14 l.) János mesternek, aki a királyi kőházak tervezésében és építésében uralkodójának mindig a legnagyobb meglegedését érdemelte ki, »Nagy Lajos 1365-ben egy budai telket adományoz. a rajta lévő házakkal, épületekkel és minden tartozékával. (Az oklevelet közli *Gerece Péter*: Pécsi püspöki múzeum. Archaeológiai Értesítő Uj. foly. XIX. 1899. 279 — 280 l., *Horváth i. m. u. o.*) Ez időből két festőnek is fennmaradt a vörösmárvány sírköve, Ábel festőnek és az 1370-ben meghalt János királyi festőnek sírkövén is. a nemesi címer helyett művészetük jelvénye, egy címerpajzsmezőbe illesztve három üres kis pajzs van kifaragva. E sírkövek, mivel a szokásos nemesi címet nem faragtatták rájuk, az elhúnytak mesterségének címerét viselik. János festő sírköve a budai Mátyás templom falán, Ábel festőé a Halászbástyai Kömlektárban van elhelyezve.

kapja. Hertul mester később, 1348-ban I. Lajos udvari festője. A közbeeső időkben azonban jövedelme korántsem lehetett kielégítő. Bizonyítja ezt, hogy a Károly Róberttől kapott birtokot »szükségtől kényszerítve« elzálogosította, majd eladta. A birtokot Hertul mester fia, Miklós festő vásárolja vissza »saját pénzén« 1356-ban. Meggyesi Miklós I. Lajos kedvelt udvari művésze, címerfestője, aki egy oklevél tanúsága szerint a festőművészet terén is nagy érdemeket szerzett és »sok és különféle nemű kedves és tetszetős művet« készített a királynak, aki ezekben »méltán gyönyörködhetett és fog is gyönyörködni«. A király Miklós festőt szolgálataiért »kegyesen« megjutalmazta Meggyes birtok határában, a Fertő-tavon szedett királyi vám adományozásával.⁸

Meggyesi Miklós különben I. Lajos egy oklevelének szavai szerint »már gyermekkorában a király szolgálatába szegődött és abban híven kitartott«. Hertul mestert az oklevelek »magister«-ként említik. Hertul mesternek, az udvari festőnek a fia, mint gyermek, vajjon milyen minőségben szolgálhatta az akkor még ugyancsak gyermek I. Lajost? Akkori társadalmunkban a királyi udvarokban a főnemesek gyermekei nevelkedtek, apródokként, fegyverhordozókként. Hertul mesternek, az udvari festőnek a fia nyilván a ranglétra alacsonyabb fokán, szolgálattelvő apródként személyes szolgálatot teljesíthetett a gyermek királyfi mellett. Bizonyosra vehető, hogy élete és társadalmi helyzete nem volt zökkenőmentes: apja, szükségűl kényszerítve, eladja birtokát. Ő maga, mint gyermek, az udvarban nevelkedett, innen eredhet műveltsége, a latin nyelv tudása, a régi magyar történelem ismerete. Itt ismerkedett meg az udvari étellel, az intrikákkal, eselszöveésekkel. A gyermek Lajos környezetében tanulhatott, majd később az udvari festőműhelyben. Mint címerfestő a kancellárián is dolgozott. Valószínűleg járt külföldön, Olaszországban, ha máskor nem, úgy az első nápolyi hadjáratok idején. Művészetében ugyanis az olasz művészet nemcsak közvetett, de közvetlen benyomásai is felismerhetők.⁹

A Képes Krónika festője királyi kedvelt lesz, gazdagodik, birtokot vásárol; a jövedelmező királyi vám adományozásával már pénzjövödelmeket kap, majd később minden bizonnyal nemességet is. Fiát ugyanis — akinek érdemeiről mit sem tudunk — 1383-ban egy oklevél »nobilis vir« gyanánt említi.¹⁰ Így mindenképpen köti az uralkodója iránti kötelező tisztelet: ennek

⁸ Egy 1326-ban kelt oklevél említi, hogy Károly Róbert Meggyes birtokot adományozta Hertul mesternek. (Az oklevelet közli *Házi Jenő*: Sopron szab. kir. város története, I. köt. 47 l.) I. Lajos király 1348-ban említi udvari festőjeként Hertult. (Oklevél közlése u. o. 90—91 l.) I. Lajos, Miklós festő.érdemeit kiemelve, 1352-ben megjutalmazza a Fertő-tói vámmal. (*Nagy Imre*: Sopron vármegye története, Oklevéltár I. köt. 237 l.) A király 1356-ban ismételen méltatja Miklós mester érdemeit a festőművészet terén. (*Házi i. m. I. köt. 107—109 l.*) Meggyes birtok jelentősége mellett bizonyít az a körülmény, hogy mikor Miklós festő fia, 1385-ben, örökös nélkül meghal, Mária királyné a megszakadás címén visszaszálló birtokot Sopron város polgárainak adományozta; az özvegynek, Dorottya asszonynak 50 márkát fizetve hitbér fejében. (*Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza, III. kt. 620 l.) Az oklevélidézeteket és részletesebb összefoglalásukat lásd: *Jakubovich E.*: Nagy Lajos király oxfordi kódexe i. m. 391—392 l.)

⁹ Az olasz miniaturaművészethez való viszonyát lásd: *Berkovits*: La miniatura i. m. 27—33 l.

¹⁰ »nobilis vir Nicolaus filius Nicolai filii Hertlini condam domini Karoli regis Hungarie felicis memorie pictoris de Medyes«. Az oklevelet közli *Házi J.*: i. m. I. köt. 200—202 l.

igyekszik is eleget tenni. Köti a krónika szövege is, amihez ugyancsak alkalmazkodnia kellett. Mindenképpen pontosan eleget akar tenni a rábízott feladatnak. Mindezek ellenére nem egyszer oly egyéni felfogás domborodik ki művészetében, amivel nem egyszer túlhalad a szöveg mondanivalóján és az egyház hivatalos ideológiáján. A miniátor a Képes krónikát már I. Lajos uralkodásának utolsó szakaszában festette. És ez időben a király tudvalevően folytonos ellentétekben s vitában állott a pápával a püspökségek adományozása, még inkább a pápai tized ügyében. Így a világi miniátor kifejezőmódja egyezett és megfelelt I. Lajos állásfoglalásának.

Ez időben a feudális társadalom uralkodó művészete egyházművészet : a templomok freskóin és szobrain keresztül a túlvilági élet gyönyörűségeinek hangzatosításával kívánta az egyház a kizsákmányolt tömegek nehéz sorsának »türelmes viselését« propagálni. A középkor művészei, amikor a templomok vagy a feudális főurak palotáit díszítik freskókkal, a megadott témákon keresztül csak rejtve, néhol, burkolt formában fejezheték ki társadalmuk osztálykülönbségeit. A Képes Krónika is király számára készült : de a téma, a világi szöveg kapcsán, a miniaturista módot és kifejezési formát talált a lehetőségek keretén belül, állásfoglalása érzékeltetésére. Mindenkor a valóság, a való élet pontos és őszinte visszaadására törekedett. 43 nagyméretű miniaturában és 96 iniciáléképben vetíti elénk a magyar mult gazdag és tragikus eseményeit. A magyarok hősiessége, a vitézi tettek, mozgalmas harcok, győzedelmes ütközetek és vereségek, ármányok és cselszövések, kegyetlen megvakítások, vérengzések, királygyilkosságok, uralkodók elleni merényletek, koronázások és temetések festése, az udvari életet bemutató képekkel váltakoznak a kódexben.

A festőnek tehát a kapott feladat folytán, a hivatalos egyházművészet kötött témáival szemben, világi tárgyú eseményeket ; nem a túlvilági, hanem a földi életet, a feudális uralkodóréteg életét, egy feudális uralkodócsalád érdekeinek megfelelően kellett megfestenie. A művész határozottan közömbös is, nem tanúsít különösebb érdeklődést az egyház és a túlvilág ábrázolása iránt : és a témák kiválasztásában, azok értékelésében megtalálja a formát, hogy miniaturáin olykor elemi erővel törjön fel társadalmi valóságos eszmei tartalma és képe. Olyan ábrázolások, mint például a koronázások, pápai követek érkezése, egyes nemzetségek ősei, vagy templom felajánlások nem igen érdeklik : közömbösebben, konvencionálisan festi meg ezeket. A művésznek a Képes Krónikán kívül ismeretes még egy munkája : I. Lajos egy másik könyvének, az Oxfordban őrzött Aristoteles Secretum secretorum kódexnek díszítése.¹¹ Itt a kódex címlapját, a király iniciáléba helyezett kis félalakjával — nagyobb érdeklődés híján — ugyancsak konvencionálisan festette meg. De a művészt érdeklő események ábrázolásakor világosan kifejezésre jut állásfoglalása. Ott, ahol kedvére való témákat fest, nem hazudik, nem követi a szöveg esetleges hamisításait : az igazság, a valóság kifejezésére törekszik. A királyok dicső tettei szinte eltörpülnek a kegyetlenkedések, megvakítások, a feudális uralkodóosztály egyéni érdekeit szolgáló cselszövések, árulások mellett. Túlzás nélkül állítható, hogy a feudális társadalomnak ily gazdag, sokoldalú képekben való tükröződése talán sehol másutt nem található e korban.

¹¹ Hogy az oxfordi kódexet a Képes Krónika miniátora festette, *Hoffmann Edith* állapította meg i. m. 21—22 l.

II

Meggyesi Miklós a Képes Krónika díszítését Kálti Márk szövegének megírása után mindössze egy évtizeddel később készítette. Ennek ellenére : a szöveg és a miniaturák történelemfelfogása között nagy a különbség. A miniaturlista a XIV. század második felében, saját korának társadalmi és művészeti szemléletével alkot, teljes egészében annak tükröződését adja. Kálti Márk ezzel szemben a Képes Krónika szövegét a régi gestákból és krónikákból állította össze. Az események leírásában így híven tolmácsolja az előző századok udvari történetíróinak szavait, amelyek mondai elemekkel, históriás ének-motívumokkal, szájhagyományokkal telítődtek. Így a korábbi századok történeti leírásaiban, a krónika folytonosan írott egyes részeiben nem egyszer a kortárs szavai, a nép száján élő mondai örökségek, hagyományok csendülnek fel.

Hazánkban a XII., XIII. században az egyház és a nagybirtokos feudális osztály gazdagodása elősegíti a külföldi keresztény műveltség színvonalának rohamos utólérését. Az udvari kancellária fejlesztésével az írásbeliség : kolostorok, templomok építésével az egyházművészet : várak és királyi paloták építésével világi művészetünk fejlődik a külföldi feudális kultúra nyomán, s jelentős művészi alkotásokat hoz létre.

De az egyháznak és az uralkodóosztálynak a középkori egyházi tanok szellemében irányított művészete s irodalma — az udvari történetírásunk — mellett párhuzamosan él egy ezzel ellentétes olyan megnyilatkozás, ami a társadalmi küzdelmeknek, osztályellentéteknek és harcoknak kifejezője. A históriás énekmondók énekei, a nép ajkán fakadt mondák költői hagyománya, ha tele is vannak csodás elemekkel — az elnyomott és kizsákmányolt tömegek érzéseiből fakadnak, azok mondanivalóját örökítik meg. És ez a költői hagyomány oly mélyen él a magyarság tudatában, hogy még az egyházi műveltségű kortársak, az udvari történetírók sem tagadhatják meg. Ha motívumaikban ellentétben állanak is az egyház és az uralkodóosztály érdekeivel, az udvari történetírók a korábbi idők eseményeinek leírásánál vagy átdolgozásánál a mondákra és szájhagyományokra is támaszkodnak. Még Anonymus is, aki az uralkodóosztályhoz igazodó udvari krónikás tudós göggyével veti meg a »paraszatok hazug meséit és a népekesek csacska énekeit«, bármennyire igyekszik is tudatosan mellőzni, józan fővel átalakítani azokat, nem mentesülhet hatásuk alól. Így, ezúton következtek be a Képes Krónikában is azok az ellentmondások, amelyek a hivatalos szempontokkal és az egyház érdekeivel ellentétesek.

A Képes Krónika a legteljesebben őrizte meg az utókor számára a népmondák költői világát : az előbeszédet és a magyarok bibliai származtatását a magyarokkal azonosított hunok, Hunor és Magyar, a csodaszarvas, nőrablás és Attila dicső tetteinek költői elbeszélése követi. Bóven találhatók ezután a magyar nemzetségi társadalom, a honfoglaláskori, portyázó hadjáratok mondái, az Emese álma, a fehér ló mondái. Kidomborodik még Botond vitézsége vagy a pogány Lehel vezér dicsőítése a német »keresztény« császárral szemben. A magyar királymondák is fellelhetők a krónikában. I. István, Aba Sámuel, I. László, Salamon életéből ; röviden a Bánk bán merénylet, bővebben Zách Felicián mondája.

A hun-magyar azonosság, az Attila származás, attól az Attila királytól, aki »tízszáz ezer emberével harcolt (7) régi időktől fogva él a magyarságban. Egy egykorú külföldi krónikás feljegyezte, hogy Salamon király anyja, Anasz-

tázia, Bölcs Jaroszláv kievi nagyfejedelem leánya »Attila híres kardját« aján-dékozta Ottó bajor hercegnek, mivel a trón visszafoglalásában Salamon segít-ségére volt.¹² A hun hagyomány, az Attila származás említése már jelentkezik Anonymus gestájában. A hun-magyar azonosság Kézai Simon krónikájába, majd a Képes Krónikába egy elveszett hun-magyar krónika nyomán jutott. Az elveszett hun-magyar krónika keletkezési időpontját a XIII. század második felére, V. István uralkodása idejére helyezi irodalmunk.¹³

Oly elevenen élnek a pogány mondák a nép tudatában, hogy amint a XIII. század társadalmi erőinek harca váltja ki egy hun-magyar krónika megírását, úgy magukévá teszik nemcsak Kézai Simon, Kun László udvari krónikása, hanem a XIV. század közepén élő udvari történetíró, Kálti Márk, sőt későbbi történetíróink is.

A hun-magyar azonosság, az Attila hagyomány mondáinak hangsúlyo-zódása az egyre erősödő társadalmi harcok eredménye. A keleti származás, a pogány hunok és magyarok hősiességének hangsúlya, a dicső őshaza utáni vágyódás a fennálló, s az egyház által alátámasztott és szentesített társadalmi renddel való szembehelyezkedésnek egyik kifejeződése.¹⁴ A mondák költői mondanivalója, a szenvedőkkel és elnyomottakkal való gyakori együttérzése és a históriás énekek képezték tulajdonképpen irodalmi tükröződését a kizsák-mányoltak osztályharcainak. Molnár Erik írja, hogy a regösök, vándoréneke-sek »az egyház írásbeli, iskolás kultúrájával ellentétben az ismeretterjesztés régi, szóbeli módszereit alkalmazták s nélkülözhetetlenek voltak az írástudat-lan társadalomban. Felette valószínű, hogy az egyházi kultúrával szemben, mely az uralkodó osztály szolgálatában állott, a dolgozó tömegek eszmevilágá-nak is hangot adtak énekeikben. Erre mutat az, hogy egyrészüket utóbb királyi falvakban telepítették le, ami állami ellenőrzés alá helyezésüket jelentette, s hogy azokat közülük, kik továbbra is vándoréletet folytattak, az egyház üldözte.«¹⁵

¹² *Lambertus Hersfeldiensis*, *Annales* II. rész. *Monumenta Germaniae historica* Scriptorum. V. 185 l. — *Gombos F. A.*: *Catalogus fontium historiae Hungariae*. Bpest. 1937—1938. II. 1391—2.

¹³ *Győrffy György* a hun-magyar krónika szerzőjét Ákos mesterrel azonosítja, aki 1244-ben udvari káplán, 1248—1251-ben székesfehérvári örkanonok, 1248—1261-ig királynői kancellár; 1254—1272-ig budai prépost volt. I. m. 152—180 l. (*Győrffy i. m.* közli a hun hagyomány, hun mondák nagy irodalmát.)

¹⁴ A XIII. században az egyház I. István verses históriájának megíratásával véde-kezik a hun-magyar krónika és a Kézai-krónika Attila kultusza és I. István király érde-meit elhomályosító törekvései ellen. E verses históriát 1280—1290 között minden bizony-nyal egy esztergomi ágostonrendi szerzetessel iratta Lodomér esztergomi érsek. A verses história is elismeri a hun-magyar azonosságot és Attilának a magyar nép feletti uralmát. A história szerint ugyanis a magyar nép Attila uralkodása idején zsarnokság alatt élt és I. István érdeme, hogy a kegyetlen és féktelen nép hívóvé változott. Lásd: *Mezey László*: *Szent István XIII. századi verses históriája*. Magyar Századok. Irodalmi Művelt-ségünk történetéhez. Bpest, 1948. 41—51 l.

Magyarországon a XIII. században a hatalomban és javakban erősödő egyház mély erkölcsi züllése is kiválthatott egyházellenes hangulatot. Közismert tény a pannon-halmi bencések erkölcsi züllöttsége. Fennmaradt például adat arra vonatkozóan, hogy az ittebői bencések nem misemondás céljaira használták az egyházi kelyheket, hanem beolvasztották hamispénz verésre. Lásd: *A pannonhalmi sz. Benedek-rend története*. Szerk. *Erdélyi László* II. köt. 209 l.

¹⁵ *Molnár Erik*: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig*. Bpest, 1945. 275 l.

A Képes Krónika szövege különben a XII. század végétől II. Géza halálától, a XIII. század végéig, III. András uralkodásának kezdetéig rendkívül sivár. Nagyrészt csak a királyok uralkodásának adatait sorolja fel szárazon: egy évszázad történelmi eseményeinek adja kronológikus felsorolását. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a késői krónikás a XIII. század végén, vagy a XIV. században nem kívánta átvenni például Kézai keresztényellenes, Kun László tetteit dicsőítő szövegét, nem ismerte az esetleg e században írt, de számunkra fenn nem maradt udvari gesta-folytatásokat. Másik oka az lehetett, hogy nem támaszkodhatott a mondákra és a hagyományra. III. Béla, II. András, IV. Béla, V. István és az ellenkirályok uralkodása nem adott alapot népmondák keletkezésére. Ha voltak is históriás énekek, költői mondák például Bánk bán merényletéről, a krónikás csak szűkszavú tényként említi. Részletesebb leírása nem lett volna illő egy olyan királynál, aki a krónikás szerint mint a »kereszténynek seregének« vezére »dicsően győzedelmessé lesz«. (78) Tény, hogy a Képes Krónika szövegében a felsorolt idők eseményeiből hiányoznak a költői népmondai elemek. Lehet, hogy e kor királymondái és a rájuk vonatkozó szájhagyomány oly mértékben állt ellentétben az egyház és a feudális uralkodóosztály érdekeivel, hogy később semmiképp sem volt beilleszthető a hivatalos udvari történetírás keretébe.

Az Attila hagyomány nemcsak a mondákban és feudális történetírásunkban, de a Képes Krónika miniaturáiban is erőteljesen tükröződik. Nemcsak az erre vonatkozó miniaturák nagy számában, de a témák kiválasztásában és ezeknek külső motívumokkal való alátámasztásában is. Számos miniatura örökíti meg a hunok vitézi tetteit és a magyarok »ős« királyának vitézségét, életét: természetesen a művész feudális társadalmának szemléletében. A csataképeken a hunok feudális páncélos lovagokként harcolnak. Attilát, a hős királyt több ízben egyedül is megfesti a miniatűr: trónusán ülve olyan méretekben illeszti az iniciálé keretébe, mint sehol másutt a rokon beállítású magyar királyokat: Attila kiválóságának érzettetésére pedig akkora arany koronát illeszt a fejére, mint a címlap I. Lajos királyáén kívül magyar királynál másutt nem igen fest. Az Attila származás, a hun-magyar azonosság hangsúlyát alátámasztja a címerek festésével. A hunok, illetve Attila címere és zászlaja a vörös, arany vagy fehér mezőre festett fekete karvaly. Az Attila származás érzékeltetésére ugyanezt a címet viselik pajzsukon a magyar vezérek Előd, Álmos, sőt Taksony és Árpád is. Ugyanekkor azt is érzékeltetni kívánja a festő, hogy a hunok seregében magyarok harcoltak. A hunoknak a rómaiak felett vívott cezumauri győzelmének képén a harcoló katonák egyikének pajzsára a vörös-fehér sávós régi magyar címet festette. Ez a miniatura különben a kódex legmozgalmasabb csataképe: véres hullák fölött folyó közelharcban ábrázolja a hunok győzelmét (5a lapon). Megfesti Attila halálát is, közvetlen őszinteséggel. Amint a szöveg írja, »a menyegzői éj gyönyörei után orra vére megerede, s amint hanyat fekvé aludt, száján át torkára tódula, s ott az aludt vér a lélekzetvételt meggátolván, Attilát megölte« (10) A művész, bár középkori értelemben, de annyira realiztikusan festette ezt a jelenetet, hogy egy későbbi jámbor szemlélője nyilvánvalóan szemérmetlennek tartotta, s erőszakosan csaknem a felismerhetetlenségig elmázolta. Amennyire kivehető, Attila és felesége ugyanis egymás mellett fekszik, egy lépcsőzetes, hatalmas ágyban, közös vörös takaró alatt, miközben a lehúnyt szemű király testét elönti a vér (9a lapon). (Házastársak, szerelmes párok hasonló beállítása általában csak a XV. század második felében jelentkezik a művészetben.)

A hun mondakör képei között festi a miniátor a kódex egyik legszebb s igen jelentős miniaturáját: a magyarok, illetve hunok első pannóniai bejövetelét. Nemcsak a keleti mesék színpompás világának örökítésére törekedett itt, hanem társadalmi osztálykülönbségeinek bemutatására is. (E miniaturára később még visszatérünk.) A mondák világa pompázó kis képek festésére ihlette a művészt; a mesék színes, csillogó világát, játékos kedvességét igyekezett megörökíteni. A Hunor és Magyar témát, a csodaszarvas mondát a szöveg és monda nyomán saját korára jellemző vadászjelenetekként festi, friss természet megfigyeléssel.

Amikor a mondák közt nemzeti történelmünk harcos eseményeire kerül sor, ezek ereje a művészt magával sodorja; a harcos, hazafias, hősi cselekedeteket, a csatajeleneteket nemzeti büszkeséggel és a hagyománytisztelet erejével festi, nem egyszer azt sejtetve, hogy személyes élmények nyomán készültek. Beleéléssel ábrázolja továbbá Kund, Hédervári Dezső önfeláldozó cselekedeteit, Béla herceg győzelmét a pomerániai felett, Botond vitézségét. A nemzetségsők és a vezérek festésénél már kissé unottabb ecsettel dolgozik: példamutató hősi cselekedetek nélkül. Annál inkább felélénkül a Lehel monda festésekor. Lehel és Bulcsu »derék vezérek« miután fogságba estek »elvitték őket a császár elébe. S midőn a császár kérdezte tőlök, miért olyan kegyetlenek a keresztényekhez? így szólának: Mi a nagy Isten bosszúja vagyunk, kiket rátok ostorul bocsátott: mert akkor a ti kezeitekbe esünk és elveszünk, mikor titeket üldözni megszűnünk«. És Lehel »amint kürtjét előhozták, a császárhoz közeledvén ... azzal, amint mondják, oly erősen sujtotta fejbe a császárt, hogy arra az egy csapásra szörnyet halt...« (33). A miniátor azt a pillanatot örökítette meg, amint Lehel kürtjével odasujt a trónoló császár koronás fejére, kinek vére sűrű cseppekben ömlik az arcára (17b lapon).

A mondaábrázolások között a kódex egyik legszebben sikerült képe a fehér ló mondája. Színesen, széles elbeszélő kedvvel ábrázolja a több jelenetre tagolt képen. Középpontba azt a jelenetet festi, amint Árpád megkóstolja az ország vizét. A ravasz magyar követ, Kusid jelentős szerepét pontosan érzékelteti, mindenkor a középpontba helyezve. Itt még Szvatopluk és a fehér ló átadásának jelenetével is a mondák színes világát örökíti meg. A fehér ló szépségét annak nagyobb méreteivel, csillogó arany nyergével, díszével hangsúlyozza (11a lapon). Egy másik kitűnő és jellegzetes miniaturáján hasonlóan, szintén mintegy a keleti mesevilág színes gazdagságát akarta megörökíteni: a »különféle nemzetek betelepődését« ábrázoló képen. Itt arra törekszik, hogy az idegenek különféle nemzetiségét kifejezésre juttassa úgy az arctípusokban, mint a színes öltözékükkel. A díszes, keleti öltözékekben festett idegenek vannak a középpontban; párnás fejdíszű fátylakat viselő asszonyaikkal együtt ülnek lovaikon. Mögöttük olaszos öltözékű lovasok, majd páncélos lovagok közelednek. A miniátor sikeresen oldotta meg feladatát; bizonyos, hogy kortársai a jellemzések alapján pontosan feismerhették a különböző nemzeti-szerű idegeneket.

A magyar mondák között többek mellett a művész megfestette Nándorfehérvár elestét: azt a döntő eseményt, mikor a bátor magyar fogoly leány fáklyával fölgyújtja a várost. De érdekes, hogy a piros ruhás leány fejére kis aranykoronát illeszt. A művész mindenkor lekiismeretes pontossággal festette a címereket, koronákat, az ábrázolt személyiségek rangjának megfelelően. Hogy Nándorfehérvár felgyújtását királyleány által végeztette, az csak egy fent nem maradt, ismeretlen mondai motívum követésével magyarázható. Amint

I. László király életének megfestésekor olyan részletet örökített meg, amiről a krónikás nem írt, de a festő legendákból és mondákból ismerte. Így például a király halottas szekereinek lovak nélkül való megérkezését Váradra.

III

Ha régi gesta- és krónikáiróink feldolgozták is műveikben a mondai elemeket, arra törekedtek, hogy a hivatalos szempontoknak, az egyházi és a feudális uralkodóosztály érdekeinek megfelelően alkalmazzák. Ha még kellő következetességgel ezt keresztül vinni nem tudták és egy-egy mondat, jelző alkalmazásával olykor ellentmondásokba keverednek is, ez ellensúlyozódik a történelmi tények tudatos hamisításával.

A XI. században veszi kezdetét a magyar udvari történetírás és ezzel történelmünk tudatos meghamisítása, mindenkor az egyház és az uralkodóosztály érdekeinek megfelelően. Egyik párhuzamos kísérőjelensége ennek a hamis oklevelek készítése.

A magyar történelem meghamisítása első királyunk, az országalapító István uralkodásától veszi kezdetét, és végig vonul többé-kevésbé az egész krónikán. A kereszténység felvétele, ez a társadalom fejlődésében döntő, haladó lépés, kezdetben erőszakos módon történt: amint azt a Képes Krónika szövege néhol egy-egy mondattal említi. Gézának »némelyeket fegyverrel kell vala meghódítani... minthogy többek voltak, akik a hit ellenzői, mint követői« (19), továbbá Géza és fia István »némely lázadókat a fegyver rettenésével, másokat jó szántokból térítették a keresztiségre« (23). Másutt az olvasható, hogy István uralkodása alatt a »magyar nemzet hajlandóbb vala a pogány szertartáshoz szítni, mint a keresztényen valláshoz« (41). Száz évvel később, amikor az egyház tekintélye és javadalma a Béla-ág uralmán keresztül megszilárdul, Kálmán király decretuma is nyíltan kimondja, hogy I. István »egész népe barbár szokásokban sinylett, tudatlan volt és csak kényszerből lett keresztény«. ¹⁶ Ennek hivatalos beismerése mind a krónikában, mind Kálmán szavaiban arra mutat, hogy a nép tudatában erősen élő tények beismerése az egyház taktikájának megfelelően helyesebb volt, mint tagadása.

I. István legközelebbi rokonainak, Gyula és Koppány vezéreknek legyőzetésénél a krónikás természetesen a legnagyobb elismeréssel adózik I. István királynak. Koppány még az ősi nemzetségi örökösödési jogszokás alapján, mint Géza nemzetségének tagja, feleségül akarta venni István anyját, hogy így magának biztosítsa a királyi hatalmat. Már most Koppány bűnösségének fokozott bizonyítására a krónikás az egyházi tanok értelmében a vérfertőzés hamis vádjával illette Koppányt: mivel »István király anyjával vérfertőző házasságra lépni, Szent Istvánt megölni és birodalmát a maga hatalma alá akará vetni« 36. Hangsúlyozza Koppány felnegyeltetésének igazságos voltát, hiszen az egész Somogyország vezérének legyőzetése óriási hasznot hozott az egyháznak. István ugyanis elrendelte, »hogy a Koppány vezér tartományában lakó egész nép gyermekeiből, gabonájából és barmaiból örökre tizedet adjon Szent Márton monostorának« (36). (Ennek teljesítését különböző időkben igyekeztek elodáznii.)¹⁷ A rendkívül súlyos büntetések, amelyek az új kereszt-

¹⁶ Kálmán király I. decretuma a Corpus Jurisban. *Hóman—Szekfü* i. m. 311 l.

¹⁷ 1301 október 31-én Boccasio Miklós pápai követ »Somogy megye nemességét nti, hogy a szent királyok által rendelt egyházi tizedet Szent Márton apátságának adják meg«. Anjoukori Okmánytár I. köt. 15–16 lap, 11. sz.

tényi államban a kizsákmányolásnak első új jelentkezési formái, ellenállást váltottak ki a magyarságban; ezért ragaszkodtak a régi nemzeti formákhoz, miután ebben ellenállási eszközt láttak a kizsákmányolással szemben. A vérengzések és az ezeket követő súlyos terhek Koppány alakját elhomályosítani nem hagyták. Csak növelték Koppány tiszteletét, és fokozták ezt a hagyományban és a mondákban. E mellett bizonyítanak a Képes Krónika következő mondatai, amelyek jóval Koppány legyőzetésének leírása előtt, a Hont—Pázmán nemzetségről szólva kerültek a szövegbe. Itt a krónikás az idegenből jött lovagokkal kapcsolatban írja, hogy ezek »tanácsából és segélyével állítottott király a magyarok fölébe, és taszítottott gyalázatos szolgálásra sok nemes magyar, ki Kopány vezérhez ragaszkodott és a keresztiséget és keresztény hitet megvetette.«(23) De nemcsak Koppány tisztelete őrződött meg a hagyományokban: sokkal súlyosabb következményekkel járhatott Vazul megvakítása. Ennek tragikus, véres árnyéka rávetült I. István uralkodására, századokon át elhomályosítva az országalapító király érdemes cselekedeteit. Vazul megvakítása és megsüketítése az elkövetkező időkben korántsem lehetett »keresztényi szent király«-hoz méltó cselekedet, és I. Istvánt nyilvánvalóan szenttéavatásakor mentesíteni kellett a megbélyegző cselekedet súlya alól. Már a XI. század végén I. István szenttéavatása idején, I. László udvarában születik meg a tények meghamisítása; István tehetetlen öreg uralkodóként való beállítás, és a Vazul merényletnek Gizella királynéra való áthárítása. Ezért lesz az István által jelölt örökös, az idegenből jött Péter király német; s a király unokaöccséből átváltozik a királyné öccsév, amint ez a Képes Krónikában is olvasható. Azon állítás, hogy I. László udvari történetírója azért lett Vazul párti, mert a pogány Vazul László király nagyapja volt, és ezért tulajdonította Gizellának a megvakítás cselekedetét,¹⁸ elleplezi a való tényeket. Hiszen I. László származása körül is később az egyház érdekeinek megfelelő hamisítások történtek. László apja, I. Béla király és testvérei, I. András király és Levente herceg származására vonatkozóan a Képes Krónika azt írja, hogy: »Némelyek azt beszélik, hogy ez a három testvér Vazul herceg fia volt s egy Táton nemzetségbeli leánytól és nem törvényes házasságból született s ezen egybeköttetésért nyerték volna a Tátoniaktól a nemességet. Világosan nem igaz, és nagyon rosszul beszélik, mert a nélkül is nemesek, minthogy azok Szár László fiai, aki, amint mondják, Ruthéniából vett nőt, kitől az a három testvér származik.«(49) Előbb már a Képes Krónika szövegében maga I. István szólítja fel menekülésre »unokaöccse Szár László fiait, Andrást, Bélát és Leventét.«(41) Anonymus és Kézai Simon, ha ilyen cáfolatot nem is irtak, de ugyancsak Szár fiaiként említik a hercegeket.¹⁹ Viszont a Gellért legenda, a német Altaichi évkönyvek és a zágrábi és váradai krónikák a Vazul származást említik. Ezért a Szár származás hangoztatásának okát és a Vazul származás hivatalos cáfolatának létrejöttét azzal magyarázták, hogy a dicső és előkelő ősökkel rendelkező bizánci, francia, angol, spanyol, olasz és más udvarokkal rokoni kapcsolatba került Béla ági uralkodóink megtagadják a pogány ősanyát és felcserélik Szár László feleségével, aki uralkodó családból származott.²⁰ Továbbá a hamisítást Anonymus

¹⁸ *Hóman—Szekfü* i. m. I. köt. 235 l.

¹⁹ V. ö. *Szentpétery*, *Scriptores* i. m. 55. és 173 l.

²⁰ *Hóman*, *Gesta* i. m. 91 l. — *Váczy Péter*: A Vazul-hagyomány középkori kútfoinokban. *Levéltári Közlemények* 18—19 évf. 1940—1941 évf. 333—337 lapon, a hómani elméletet tovább fejlesztve, a Vazul származást még azzal is magyarázza, hogy Vazulnak pogány feleségével kötött házassága egyházi szempontból érvénytelen volt;

követte el első ízben, ki III. Béla jegyzője volt. E magyarázatoknak egyetlen pontja fogadható el, hogy minden valószínűség szerint a hamisítás Anonymus korában történhetett. Ugyanis III. Béla uralkodása alatt, 1192-ben történt I. László szenttéavatása. Miként I. István szenttéavatásakor, úgy most is az egyháznak volt elsődleges érdeke a Vazul származás megtagadása. A pogány Vazul szemben állt az első magyar királyi szenttel, I. Istvánnal. Ha a megvakítás tényét I. István feleségére háritották is, I. László méltatlanul megvakított nagypapját, Vazult viszont egy, a népmondák kedvelt királya, a »kiátkozott magyarok«, Aba Sámuel és hívei bosszulták meg. Ezért került udvari történetírásunkba nyilván már I. László szenttéavatása idejében a hercegeknek és a Béla ágnak nem Vazultól, hanem Szár Lászlótól való leszármaztatása, ki bár ugyancsak pogány volt, de nevének említése nem kavarta fel az egyház érdekeit sértő, kifejezett egyházellenes tényeket: amelyek ennek ellenére természetesen tovább éltek a nép tudatában és fölszívódtak a hagyományba.

A Képes Krónika miniátora korántsem támogatja a krónikás történelemhamisításait alátámasztó illusztrációk festésével. A művész állásfoglalása más. A legtöbb esetben elhallgatja és nem fest történelemhamisító, avagy reakciós felfogású képeket: ha mégis illusztrálja a szöveget, képeivel mást fejez ki, mint a krónikás. A pogány lázadásoknak részletes és becsmérő szövegű leírásaival ellentétben a miniaturista kifejezetten kerüli a pogány lázadások megfestését. Továbbá az I. Istvánnal szembenálló »pogány« vezéreket, Koppányt, Gyulát és katonáikat mindenkor a királlyal és seregével egyenrangú, harcos vitézekként szerepelteti, azonos páncélos lovasokként. Fontosnak tartja megfesteni, és tárgyilagosan ábrázolja Koppány felnégyeltetését. Koppány lefejezésekor I. István királyi ornátusban, hermelinbéléses köpenyben, glóriával övezett koronás karimás sisakban lován ülve ad utasítást Koppány felnégyeltetésére. István öltözékével is érzékeltetni kívánta, hogy Koppánnyal szemben István lett a győztes magyar király, tekintve, hogy a csatajelenetekben mindenkor páncélba öltözött harcos királyként ábrázolta (19b lapon). Az öltözékekkel való jellemzés a miniaturista jellegzetes sajátossága: amint a címerek, zászlók festésével is nem egyszer jellemezni és magyarázni kívánta az eseményeket.

és a Vazul származás elismerése hitelesítette volna azt a rágalmat, hogy András, Béla és Levente hercegek törvénytelen származásúak. Továbbá e rágalom terjesztése csak egy »fattyú trónkövetelőnek« volt az érdeke, aki nem más, mint Kálmán fia, Borisz. Borisz trónkövetelő harca II. Géza uralmát fenyegette; Váczy szerint ezért a Szár-származást legkorábban II. Géza névtelen krónikása írta, és a későbbi krónikások, így Anonymus is, az ő művéből vették át a Szár származás hangoztatását. — Váczy elsősorban ott téved, hogy nem Borisznak volt érdeke Géza törvénytelen származtatásának hangoztatása, hanem ellenkezőleg; a hatalmát veszélyeztetve érző II. Vak Béla és II. Géza királyoknak kellett rábizonyítani Boriszra, hogy nem Kálmán fia. Borisz nem törvénytelen házasság folytán vált »fattyúvá«, hanem miként a Képes Krónikában a krónikás is, II. Vak Béla és II. Géza érdekeinek megfelelően írja, Kálmán király feleségét »visszaküldé« apja országába, »ki is házasságtörésből szült Borics nevű fiút« (66). Vak Béla is itt azt a kérdést teszi fel a lázongó főnemeseleknek, hogy »Borics fattyú vagy Kálmán király fia?« (69). Érdekes az is, hogy amíg a Képes Krónikában a krónikás mindenkor gyűlöletes hangon ír Kálmán királyról, ezen a ponton mellette áll. Váczy érvelése különben már önmagában hordja a cáfolatot. Hiszen Borisz, mint Kálmán király fia, ugyancsak a Béla-ágból származott s Vazul ükunokája volt. Így a Vazul pogány házasságából való törvénytelen származás rágalma ugyanúgy érintette volna Boriszt is, mint akár II. Géza királyt, akinek apja, II. Vak Béla volt Vazul ükunokája.

A művész I. Lajos címerfestője volt, s a Képes Krónikában mindenkor gonddal ügyelt a címerek és rangok pontos feltüntetésére; a császári, királyi korona és a hercegi kalpagok megfelelő alkalmazására. Feltűnik a miniaturákon, a régi, fehér-vörössávos és az új, kettőskeresztes magyar zászló váltakozó festése. Ez első pillanatban a festő játékoságának tűnhet. Alaposabb vizsgálat után megállapítható, hogy a miniátor mindenkor tervszerűen alkalmazta, egyes eseményeknél; bőséges magyarázatok helyett így rögzítve le az eseményekkel kapcsolatos felfogását a tesrvéharokban, vagy egyes uralkodók cselekedeteinél. Azok a királyok buknek el a régi magyar zászló alatt, akik a miniátor felfogása szerint szembekerültek az egyházzal: így Aba Sámuel, vagy Salamon király. I. István címere mindenkor az új magyar címer, a kettős kereszt. De a Koppány felnegyeltetését követő iniciáléban I. Istvánt emellett oly vértzetben festi, amely vörös-fehérsávos, vagyis az ó magyar zászló színei (20a lapon). Nyilvánvalóan szükségesnek tartotta érzékeltetni a miniaturista, hogy a győztes I. István király Koppány nemzetségével egyazon nemzetségből származott; a király ereiben is az Árpád-nemzetségnek a vére folyt, amelynek egyes vezető lázadó egyéniségeit I. István legyőzte.

Vazul megvakítását is megfesti a miniátor: de hogyan? Nemcsak mint egy kegyetlen cselekedet tényét, hanem egybekapcsolja Imre herceg sírba-tételének jelenetével. Egy képen ábrázolja a két eseményt, a súlypontot mintegy Vazul megvakítására helyezve a virtuózan felépített miniaturán (4. kép). Ezáltal a szöveg sorainál jóval fokozottabban érezteti Vazul megvakításának a további idők, a feudális osztálytársadalom fejlődése folyamán oly messze kiható következményeit. A miniaturán az előtérben alul helyezik a koporsóba Imre herceg tetemét. A koporsó mellett, a miniatura szélén áll kíséretével I. István király és a királyné. De úgy a király, mint a királyné nem is elhalt fiukat siratják, hanem feljebb, a sziklás talajon fekvő, Imre tetemével ellentétesen beállított, vele egykorú fiatal Vazul megvakítását nézik. Az öreg I. István király állához támasztott sajnálkozó kéztartással tekint a lekötözött Vazulra, kinek egy, a testén ülő katona meggörnyedt háttal, pontos szakértelemmel égeti ki a szemét. A Vazul megvakítását követő képen, mikor Szár László fiait menekülésre inti I. István, a miniaturista a szöveghez híven már ágyban fekvő beteg uralkodóként festi (22b lapon).

Hosszas volna a Képes Krónika szövegének egyes történelemhamisításait mind megemlíteni, valamint a kódex minden miniaturájával foglalkozni. Csak röviden emeljük ki a szöveghamisításokból a legjellegzetesebbeket, amelyek elsősorban az egyház és uralkodók érdekeit szolgálták, amint a miniaturák között csak a felhozott példák nyomán mutatunk rá a szöveggel való összefüggéseikre és ellentéteikre.

Az egyházat híven szolgáló II. Vak Béla a krónikás szerint keresztényi jó király, »ki mindenféle gonosztól tartózkodván, jóságos cselekedetek gyakorlásában alázatosan foglalkozik vala« (69). A krónikás helyeslően és részletesen írja le az aradi országgyűlésen a király megvakítása bosszújaként beállított vérengzést; ami ugyancsak az egyháznak hajtott mérhetetlen hasznot. A krónikás a vérengzést mindenesetre a királyné beszédén felbuzdult »egész nép«-nek tulajdonítja, mondván, hogy »az egész nép azon főurakra rohana, kiknek tanácsából a királyt megvakították vala, és némelyeket közölök megkötözének, másokat megeseonkítának, hatvannyolcz gazembert pedig azon helyt kegyetlenül megölének. És minden maradékaikat, úgy a férfiakat mint az asszonyokat azon nap rovásba foglalák: ezen kívül minden birtokuk a székes

egyházak közt lón kiosztva». (69) Ezekután egyáltalán nem csodálkozni való, hogy amikor a vérengzés következtében a magyar főnemesek megtagadják királyukat és helyébe Kálmán király és Vladimir Monomachos kievi nagyfejedelem leányának fiát, Boriszt akarják megválasztani, a krónikás fölöttébb fölháborodik. »Mint hogy pedig a magyarok mindig igazságtalanul háborognak, mint a sós tenger...« — írja — »követeik által hivatgatják vala a fattyú Boricsot«. (69) A trónkövetelő Borisz, aki egyaránt veszélyezteti az egyház világhatalmi politikáját híven kiszolgáló II. Béla és utóda, II Géza hatalmát, a krónikában fattyúvá lesz, minthogy így »nem méltó az ország koronájára« (69) és »fattyúgyermekkei az egyháznak semmi közössége« sincs. (71) Viszont amikor ugyanaz a II. Béla király egyházi érdekeket sértő cselekedeteket követ el, egyszerre borivóvá lesz, aki részegségében udvaroncái minden kívánságát teljesíti. Így »Pócs és Saul egyházi férfiakat részegségében ellenségeik kezébe adá, kik is itélet nélkül megölettek«. (69)

Az aradi országgyűlés vérengzését megfestette a miniaturista : a szöveg méltató soraival, a krónikás egyházi érdekeket képviselő lelkes beállítással és ellentétben : az uralkodóra és hitvesére korántsem hízelgő módon (5. kép). A miniátor a vérengzést elsősorban a királyné cselekedetének minősíti. II. Béla vakon, bábszerűen ül a királyné mellett, aki két karját előrenyújtva figyel és irányítja a kivégzést, az előtte térdeplők lefejeztetését (57a lapon). A vérengzésnek ilyen leegyszerűsített megfestésével a miniaturista mentesíti a szövegben szereplő »egész népet« a vérengzés vádjá alól. Ezt kifejezetten a királyi pár, elsősorban a királyné kegyetlenkedésének tulajdonítja : csak a kivégzendőket és a hóhért festette, de senki mást az »egész nép« közül. A miniátor Borisz trónkövetelő harcát nem festi meg. II. Gézánál megörökíti, amint Konrád császár kereszties hadával Magyarországon át Jeruzsálemba megy : és a császár pajzsával védi magát a magyarok nyila ellen (60a lapon). III. Istvánt, III. Bélát, Imre királyt és III. Lászlót csak konvencionálisabban mutatja be, jelentősebb történelmi események festése nélkül.

A krónikás fölöttébb elfogult II. András király tetteinek leírásánál, kit csak dicsőíteni tud : mivel leánya, Erzsébet szent, s mivel Jeruzsálemba vezet hadat, hol »dicsően győzedelmessé lesz«. (78) Bánk bán merényletét, mint már említettük, szükséztlenül tényként rögzíti. Természetesen nem említi az aranybullát, az ezt előidéző belső harcokat, Andrásnak Imre királlyal szemben folytatott trónkövetelő harcát, amely határozott pápaellenes mozgalmat idéz elő az országban, a hazai főpapság egy részének támogatásával. A krónikás nem vesz tudomást az interdictumról sem : avagy a keresztieshadjárat szerencsétlen kimeneteléről, amikor András, tanulva az elődöktől, ezt saját hatalmi törekvéseinek, egyéni érdekeinek szolgálatába állította. Amidőn az András vezette nagy sereg tömegei az éhínség és nélkülözések következtében elpusztultak s lemorzsolódtak, a király, megmaradt harcosaival a szultán csapatait messze elkerülve, fosztogatott és pusztított. A krónikás győztesként állítja be a királyt, aki »királyi kincsét feltárva, különböző szentek ereklyéit összevároszrola : úgymint Szent István első vértanu koponyáját, szent Tamás apostol és Szent Bertalan jobb kezét, továbbá egy darabot Áron vesszejéből, és azon hat korsó egyikét, melyekben Krisztus a vizet borrá változtatta, és sok egyébet, amit akkor öszszegyűjthetett«. Csakugyan elképzelhető, hogy a cinikus, eszes király keresztieshadjárata kudarcát idehaza különböző ereklyék hozatalával igyekezett tompítani, amely ereklyék arra utalnak, hogy árusításukra nemcsak az egyház, de a mohamedánság is jó kereskedelmi érzékkel rendelkezett.

Valószínű, hogy II. András egyéniségének ilyen forma átváltódása és meghamisítása később, az utolsó árpád-házi király, III. András uralomrajutása érdekében történhetett, ki tudvalevően II. András unokája volt.

A miniaturista II. András tetteinek festésénél nem talált módot arra, hogy eltérjen a dicsőítő szövegtől. II. Andrást az új magyar címerrel ruhazza fel, és ő sem vesz tudomást akár a belső lázadásokról, akár az interdictumról. A Bánk bán merényletet sem festette meg. De ugyancsak nem festi meg azt sem, amiről a krónikás oly dicsőítően írt; a kereszteshadjárat győzelmét és a király diadalmas hazatérését. Andrást a kereszties hadjáratokkal kapcsolatosan a miniaturista úgy ábrázolja, amint serege élén halad Jeruzsálem felé (62b lapon).

II. András uralkodásának ily módon való jellemzése után a szöveg IV. Béla erényességét és vallásosságát is kiemeli, ámbár leányát, boldog Margitot nem említi. A tatárjárást, amikor pedig »Magyarország csaknem egész katonasága odavesze (80)« csak egészen röviden közli. A tatárjárás lebecsülése különben megfelelt az egyház hivatalos politikájának; az események való elhallgatásával igyekezett leplezni a magyarságnak a pápától való teljes cserbenhagyását. Elhallgatja IV. Bélának fiával, V. Istvánnal folytatott véres háborúit a két részre szakadt országban. De ezek leírása folytán nem emelhetne volna ki a krónikás a király sírfeliratát, amely szerint IV. Béla uralkodása alatt »a családtság elrejtőzött, a béke erősen állt és a becsület uralkodott.« (82) A morva hadjáratokkal kapcsolatban különben az olvasható, hogy »Béla király békességes ember, de a hadjáratokban s ütközetekben legkevésbé sem vala szerencsés.« (81) Vagyis, miután Béla »erénnyel teljes férfiu« volt, nem isten kegyének elvesztése volt oka a vereségeknek, hanem a szerencse hiánya. — A miniaturista megfesti a tatárjárást: de nem mutatja be, csak érezteti annak mindent elsöprő félelmes erejét. Azt a pillanatot örökítve meg, amidőn IV. Béla királyt a tatárok »kegyetlenül üldözik« és a király, lován menekülve, vágtaiban visszatekint az őt nyomon követő tatár lovasokra (63a lapon).

Kun László király, kiátkozása előtt, még mint »vitéz Józsué« harcol »nemzetéért és országáért... Isten segítségétől támogatva« (84). Majd azonban »törvényes nejét megvetvén... minél több más kún leányokat tart vala ágyasokul, kiknek szerelme miá szive megromlott, és az ország nagyjai és nemesei előtt méltán gyűlöletben áll vala.« (85) Királyok ágyasai másutt, korábban is szerepelnek a krónikában. II. István »törvényes nőt nem akar vala venni, hanem ágyasokkal él vala.« (68) I. Andrásnak »ágyasától... született György fia.« (49) Megszokott volt ez a feudális társadalom királyi udvaraiban, és elfogadott. A XIV. században Károly Róbert királynak is több törvénytelen gyermeke volt. De a krónikában ez a lehangsúlyozottabb vétke Kun Lászlónak. Majd végül is Kun László királyt »ezen fölül, mivel kún és nem katolikus módra él vala«, Fülöp fermói püspök kiátkozza. (86) A krónikás a pápai követnek a budai zsinat határozataiból csak azt közli, hogy a magyarságnak megtiltja a kun hajviselet és kun süvegek viselését. És elhallgatja az elzüllött egyházi rendek és papok elleni intézkedéseket és szabályokat.

Meglepő a pogány Kun László uralkodásának értelmezése a festő szerint, bár a királyt a szövegnek megfelelően mindenkor kun ruhában festi. Kun László meggyilkolásakor ugyancsak kun ruhában fekszik sátorában, amint menekülő két gyilkosa is kun ruhában van. De amíg sátrát két oldalt az ómagyar címer, középen, a sátor nyílásánál, Kun László teteme fölött az új magyar címer díszíti (65a lapon). A miniátor a régi sávós országcímet ott találta az

Anjou uralkodóház családi címerében, amiáltal az Anjouk ősi magyar származása nyert igazolást; ugyanakkor Anjou uralkodóink családi címerük mellett használták az új címert. A miniatör a régi és új címer ismeretében, ezek ellentétével jellemezte az egyes uralkodókat. Nehéz választ adni, mit is akart Kun Lászlóval kapcsolatban ezzel a miniatör érzékelteni. Vajjon a szöveggel ellentétben, a kiátkozott király tragikus elbukás fölött érzett rokonszenvét óhajtotta ezzel kifejezni? Vagy annak tragikumát, hogy Magyarország törvényes uralkodója pogány módra, kun ruhában, sátorban hal meg két kun gyilkos keze által? Vagy az egyház és a keresztény gondolat győzelmét a király tragikus halála következtében? Nehéz helyzetben van a kutató, amikor a felvetett kérdésekre kielégítő választ szeretne adni; egyelőre megelepszik a problémák felvetésével. Magyarázatot csak újabb történeti szempontok és megvilágítások alapján lehetne talán adni. Tény az, hogy a festőnél mindez több, mint játékosság: határozott és tudatos állásfoglalás nemzeti hagyományaink festésénél. Mindeneset Kun László sátorán az Anjou királyokhoz hasonlóan két címert festett: amit például nem alkalmazott Aba Sámuelnél, bár ott a király elbukását rokonszenves megvilágításban festette meg.

Alig húsz évvel Fermói Fülöp ittjárta után újabb pápai követ érkezett hazánkba. Boccasino Miklós dominikánus szerzetes és kardinális. 1301-ben, az Árpádok kihalásakor azért jött, hogy az ország közvéleményével és a már megkoronázott László királlyal, a cseh király fiával szemben, kiharcolja egyháza érdekeit és a magyar trónt az Anjou Károly Róbertnek biztosítsa. Károly Róberttel, néhány Anjou-párti főnemesen és főpapon kívül, szembenállott az egész ország, mind az oligarcha kiskirályok, mind a köznemesek, az erősbödő polgári réteg, sőt az alsó papság, a ferences, dominikánus és pálos szerzetesek egy része is. Boccasino elérte, miközben egyházi átokkal fenyegetőzött, hogy jelenlétében az esztergomi és a kalocsai érsek Károly Róbertet kikiáltották az ország királyává, aki ezután fegyveres sereggel indult az ország és Buda meghódítására. A budai lakosság azonban ellenállt az ostromnak, olyanmódon, hogy Károly Róbert seregei visszavonultak Buda alól. Nem sokkal ezután történt az a forradalmi megnyilvánulás, ami az első egyházszakadási kísérlet volt Magyarországon: a kiátkozott budaiak viszontátokkal feleltek a pápának. A budai kiátkozás az Anjou Károly Róbertet támogató pápa, főpapság és feudális főurak ellen irányult. A Képes Krónika krónikása természetesen a legnagyobb fölháborodással ír a budai kiátkozásról. A Képes Krónika szövege szerint »ál és ravasz papok támadának«, kik az egyházi tilalom idején a népnek istentiszteleteket tartottak. »Sőt, még a rosszat rosszal gonoszabbul tetézvén, a népet összehíván s lámpákat gyujtván, a pápát, a Krisztus helytartóját, Magyarország valamennyi érsekét és püspökét, s a szerzeteseket mind közönségesen kiátkozottaknak főn hangon hirdetik vala.« (92)

A budaiak pápakiátkozása nem egyedülálló eset a feudális társadalom történetében. Alig korábban, ha nem is már a városi lakosság, gazdagodó polgárság és az alsó papság egy része, de hatalmas uralkodó, Szép Fülöp francia király nyilvánította etreneknek VIII. Bonifác pápát. Azt a pápát, akit az irodalomban Dante tett halhatatlanná azért, hogy a »Pokol«-ban már ott látta azt a mély gödröt, melyet még Bonifác pápa életében, az ő számára egyik elődje, III. Miklós pápa ásott.

Szép Fülöp fellépése siettetete az egyház világhatalmának hanyatlását. E hanyatlási folyamat a pápák avignoni fogságával fejeződött be. A budaiak

pápakiatkozása nem egyéni akció, hanem a pápák világhatalmi politikájával szemben álló osztályharcok függvénye volt.

A Képes Krónika művésze megfestette a budai pápakiatkozás jelenetét is, hol a szöveg beállításával szemben, képét kifejezetten a haladás szolgálatába állítja. A Krónika előbb idézett szövege a cselekedetet fölháborodottan »ál és ravasz papoknak« tulajdonította. Ezzel szemben a miniátor, ki oly visszataszítóan festi a szöveg nyomán például Kálmán királyt púposnak, kancsalnak, ugyanakkor az ál és ravasz papokat is módjában lett volna torzító külső jelekkel jellemezni. De ő nem ezt tette. Ellenkezőleg, két díszes ornátusba öltözött tonzúrás papot festett: egyikük égő gyertyát tartva, kis templomharangot kongatva, a másik könyvvel a kezében közösítik ki az oldalt ülő, aszott, sovány, görnyedt pápát, ki a dominikánus rend öltözkéiben van (9. kép). A budai kiátkozás pontos dátuma nem ismeretes. Történetírásunk mindenkor VIII. Bonifác pápa elleni cselekedetként említi. A Képes Krónika szövege kissé zavaros fogalmazásban VIII. Bonifác utódára, a Budán járt Boccasino Miklóstra céloz, ki 1303-ban, Bonifác pápa halála után XI. Benedek néven lesz pápa. De Boccasino Miklós, aki VIII. Bonifác világhatalmi politikájának hű folytatója, alig nyolc hónapig volt pápa. 1304 júliusában hirtelen meghalt²¹ (ami a mérgezések korszakában korántsem volt rendkívüli jelenség). Utóda, a francia V. Kelemen pápa már teljesen alárendelte magát Szép Fülöp érdekeinek, és vele, vagyis a pápák avignoni fogságával lezárul az egyház világhatalmi politikájának harca. Mármost a Képes Krónikában a miniátor a dominikánus Boccasino Miklóst festette meg a kiátkozott pápaként: olyan beállításban, mintha ez még budai itt tartózkodása alatt következett volna be. A festő azt a pápát festi kiátkozottnak, aki korábban Magyarországon szembehelyezkedett az ország közvéleményével; terrorisztikus kiátkozásai pedig gyűlöletesebbé tették az egyházat és fokozták az ellenállást annak világhatalmi politikai törekvéseivel szemben.²²

A Képes Krónika festőjének állásfoglalása — azáltal, hogy a budai eseményeket a szöveg álpapjaival szemben ily módon festette, és egyáltalán szükségesnek tartotta megfesteni, — nem lehet kétséges.

A pápák világhatalma bukásának tulajdonítható különben, hogy a Képes Krónikában — hol egyházellenes sorok soha nem találhatók, egyetlen esetben, a XIV. század folyamán olvasható egy oly részlet, amely egy pápát nyíltan sikkasztással vádol. »Kelemen pápa a Szent János keresztes vitézei által a világ keresztyénei között megbecsülhetetlen kincset gyűjtete nagy gondosan« keresztes hadjárat céljaira »de azután ezzel a roppant kincsel valóssággal semmit sem cselekedtek«⁽⁹⁵⁾ Ez a szöveg azonban nem bizonyítja azt, mintha udvari történetírásunkban a hamisítás, a tények elhallgatásának mértéke ez időben már csökkent volna. Csupán az új életfeltételeket előidéző gazdasági fejlődés következtében változott. E pápa ellen írott sorok már akkor készültek, mikor az egyház világhatalma megszűnt; és látszatra V. Kelemen pápa volt ennek egyik előidézője azáltal, hogy székhelyét Avignonba tette. A Képes Krónikában a pápa sikkasztására vonatkozó szöveg

²¹ Baldini, Vittorio: *Cronologia Ecclesiastica* ... Bologna, 1670. 210 l.

²² Az Árpádkorban az egyház kizsákmányoló szerepére és világhatalmi törekvéseire vonatkozóan lásd Molnár Erik i. m.; Lederer Emma: *Az egyház szerepe az árpádkori Magyarországon*. Századok, 83. évf. 1949. 79—105 l.; Kardos Tibor: *A huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában*. Századok, 84. évf. 1950. 121—127 l.

már pápa és ellenpápa hatalomért való marakodása idején íródott : s került bele az egyházirodalomba is.²³

IV

A Képes Krónika megőrizte az utókor számára a magyar mondák költői világát. Egyben bizonyosságul szolgál arra nézve, hogy a feudális társadalmunk udvari történetírói az egyház és a feudális uralkodók érdekeinek megfelelően meghamisították a magyar történelmet. Így a XIV. században Kálti Márk székesfehérvári őrkanonok is munkáját, a Képes Krónika szövegét a középkori egyházi tanok szellemében állította össze, az egyház és a feudális érdekek szolgálatában. Noha hangoztatja előbeszédében, hogy azt különféle régi krónikákból, »azok igazságait leírva s hamisságait teljességgel megczáfolva« állította össze, de már e sorok után is bizonyosságot ad arra nézve, hogy igazságérzetét az egyház érdekei irányítják. Bibliai idézettel példázza, hogy isten által »és nem saját erejükkel uralkodnak a királyok, és fognak uralkodni a magyarok királyai«. Tekintve, hogy isten földi helytartója a pápa, már nem is kellett részletezőbb skolasztikus magyarázat ahhoz, hogy a magyar királyoknak a pápa által kell uralkodniok. A történelmi események leírásánál különben az isteni gondviselés, a mennyei segítség mindig kidomborodik. A győzelmeket ezek irányítják. A kudarcok, vereségek pedig a bűnök és a fennhézás következményei.

A Képes Krónika festője Kálti Márknak az egyházat híven kiszolgáló szövegével azonban ellentétbe kerül. Ez elsősorban a Képes Krónika címlapján ismerhető fel : amelyet a miniátor új, s a kor művészetében még korántsem általános művészi felfogásban festett (1. kép). A címlapon kifejezésre jut ez idők vallásosságának már kezdődő formalisztikus jellege is.

A Képes Krónika címlapján Kálti Márk előbeszédében csak munkája keletkezési idejét rögzíti le az 1358-as évszámmal, de uralkodója, I. Lajos nevét egyáltalán nem említi. Viszont a címlap szövegében ott találhatók azok a már idézett sorok, amelyek szerint isten által uralkodnak a magyar királyok. Mármost a miniátor a címlap felső részén hangsúlyozottan I. Lajost festi meg, hatalma teljében, egyházi, főpapi környezet nélkül. Nagyobb méreteivel kiemelve, középen helyezi el trónusán, jogarral, országalmával a kezében. Tőle jobbra páncélos magyar lovagokat fest, balra öt, különböző keleti viseletbe öltözött férfiút, kezükben íjjat, tegezt vagy görbe keleti szablyát tartva. Szemben a teljes fegyverzetű, lovagi öltözékű páncélos magyar főurakkal, ezek arca egymástól eltérő, egyéni jellegű : portrészzerű hűséggel hangsúlyozottan más-más nemzeti jelleg kifejezése. Bennük mindenkor a király udvari főméltóságait vélték felismerni ; de inkább gondolható az, hogy itt a miniátor Magyarország és az uralkodó hűbéreseit festette meg, a király hatalmának bemutatására. Talán ezért is törekedett annyira az arcok festésénél a különböző népek vezetőinek ábrázolására.

I. Lajos személyének ilyenforma kiemelésével szemben isten megfestésére csak a címlap egy parányi iniciáléjában szorítkozik. A »Per me reges regnant atq̄ dominus deus« szövegkezdő kisebb P betűjében festi meg Krisztus kis félalakját. Ezentúl isten, vagy akár Mária ábrázolása sehol a kódexben nem

²³ *Baluzius* : Vitae paparum Auenionensium I. 82. lapon hasonlóan közli a sikasztás tényét, bővítve azzal a megjegyzéssel, hogy ez a keresztény népek között nagy skandalumot okozott. E szöveg latin idézetét lásd *Szentpétery* i. m. 487. l. 3. jegyzet.

található. Ha a Képes Krónika festője az egyház diktálta hivatalos művészet szellemében és Kálti Márk szövegéhez híven kívánt volna eljárni, akkor a XIV. században még fokozottan úgy kellett volna beállítani uralkodóját, amint például egy évszázaddal később Mátyás királyt festették meg a római Missaléban. E ferences misekönyvet Bécsben, 1469-ben Georgius Cathedralis készítette.²⁴ A Mátyás királyt ábrázoló miniaturán az uralkodó teljes királyi díszben alázatosan térdel a közepén álló, feltámadó Krisztus alakja előtt. Corvin Mátyás, bár nagyszabású könyvtár fejlesztésére törekedett s ezidőben vetődhetett fel a budai könyvmásoló és könyvfestő műhely létesítésének terve is, a kódexet mégis tovább ajándékozta Magyarországi Tamás szerzetesnek, amint ez a kódex bejegyzéséből kitűnik. Nem kell erősebb fantázia annak feltételezéséhez, hogy éppen a humanista művészetet kedvelő Mátyás király ízlésének korántsem felelt meg ez a művészi stílusában maradi, a középkori egyházi tanok szellemében készült, azt kifejezni akaró munka. Mátyás király ilyen ábrázolása is amellett bizonyít, hogy a Képes Krónika festője már száz évvel korábban ellentétbe került a hivatalos egyházi fölfogással, és az általa irányított művészettel. Uralkodóját, nagyobb méreteivel, és környezetébe való beillesztésével kifejezetten az egyháztól már független, hatalmas feudális királynak festi: e cselekedetével éles ellentétbe kerülve Kálti Márk előbeszédével. Mindez a világi festőnek már az egyházzal ellentétes állásfoglalását mutatja.

A továbbiak során vallásos képeket, szentek ábrázolása, I. István és I. László magyar királyokon kívül alig egy-két esetben festett. Így I. István születésénél a Hartvick legenda téves értelmezése folytán megjelenő István protomártír, Nagy Lajos születésekor festett családi védőszent, az Anjou toulousei Lajos és a címlap kis iniciáléjában a király leánya, Katalin születésére utaló Katalin szent festésén túl (hol kicsiny méretekben látható a király és királyné térdeplő alakja), sem szentek, sem más, kifejezetten vallásos téma a kódex 139 miniaturája és iniciáléja között nem szerepel. Csupán néhány izben fest a csata menetét irányító, isteni segítséget jelképező angyalt; amint I. Géza és I. László királyt is, a legendák és mondák alapján angyalok koronázzák meg. A művész nem festi meg, bár a szöveg részletesen leírja, Gellért püspök megöletését vagy szembenállását Aba Sámuellel. I. István és I. László királyt elsősorban a magyar történelem eseményei között örökíti meg, harcos, vitéz királyokként, fejük köré festett glóriával utalva szent voltukra. Imre hercegnek csak a sírbatételét festi, de ezen a miniaturán a hangsúly inkább az ezt követő eseményen, Vazul megvakításán van. Főpapatokat gyakran fest, de mindenkor az őket megillető helyen, a koronázások konvencionálisabb festésénél, olykor az egyházra korántsem hízelgő módon. Így Péter király elfogatását és megvakítását a krónikás kifejezetten úgy írja meg, hogy a menekülő Péter királyt »Endre herceg követe . . . békesség és az őt megillető tisztesség színe alatt« visszahívta, majd azután »az említett követ el akará fogatni s kötözve Endre herceghez vinni. Péter azonban ezt előre megtudván . . . három nap vitézül harczolva védi vala magát. Végre az íjászok katonáit mind leölelék, maga pedig elevenen fogságba juta, s megvakítva Fejérvárra vitették; ott a

²⁴ A kódex miniaturájának képét lásd: *Tietze, H.*: Die illuminierten Handschriften der Rossiana in Wien-Lainz. (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich.) Lipcse, 1911. 181. 31 sz. — *Hevesy, André*: La bibliothèque du roi Matthias Corvin. Paris, 1923. 76 l. XI. tábla. — Mátyás király emlékkönyv, szerk. *Lukinich I.* Bpest é. n. I. köt. 447 l.

szörnyű fájdalom miatt rövid idő múlva elhala«(48). Már most a miniátor úgy ábrázolja egy miniaturán Péter megvakítását, hogy két jelenetet kapcsol össze. Az egyik jeleneten a földön fekvő, megkötözött Pétert — akinek királyi koronája mellette hever — a testén ülő katona megvakítja ; két szeme helyén, miként Vazulnál, vérfolt vöröslük. E jelenet mellett egy hosszú, sovány püspök áll, aki — miközben a megvakítás jelenete felé néz — a már kezében lévő királyi koronát a mellette álló, alacsonyabb András herceggel együtt fogja (30a lapon). E miniatura festésével a szöveggel szemben a miniátor Péter megvakítását nemcsak az ifjú András hercegnek tulajdonítja, hanem egyházi irányította cselekedetnek is. Itt különben a miniátor az egyház hatalmát a hercegnél magasabb püspök méreteivel és középpontba helyezésével is kidomborítja (6. kép). Vagy nézzük például II. Géza halála után fia, III. Istvánnal szemben fellépő II. Géza öccse és Vak Béla fia, IV. István ellenkirály festését, aki »bitorolta a koronát öt hónapig«.(73) Itt, a szövegben egyáltalán le nem írt, kissé értelmetlen s szinte megmagyarázhatatlan ábrázolásban, közepén két díszes öltözékű püspök áll, ezek egyikének kezében van a királyi korona : mellettük egy lovas vágat el a koronáival, míg a másik oldalon ül hercegi kalpagban István, kinek egy udvaronca súg valamit (7. kép). A közepén álló két püspök vagy meg akarja koronázni az ellenkirályt, vagy tőlük rabolják el a koronát. Mindenesetre a kép középpontjában a két püspök áll a királyi koronával; vagyis a miniátor felfogása szerint a király és ellenkirály választás kérdése az ő kezükben, illetve az egyház kezében van (61a lapon). Ez ellentmond természetesen annak a történeti ténynek, hogy a XII. századi magyar trónküzdelmekben ez a szerepe elsősorban Bizáncnak volt.

A Képes Krónika miniátora megfesti a flagellánsokat is : azt az eretnek-mozgalmat, amely a későbbi időkben azután az egyház fennhatósága alá került. Négy, önönmagát sebesre ostromozó flagellánsot festett a művész : görnyedő hátuk meghajlott vonalával érzékeltette az önsanyargatás fájdalmát. Mögöttük a sziklás háttérbe négy templomot festett (63b lapon). A miniátor a flagellánsok festésénél különben már kialakult ikonográfiai típust követett. Már korábban, egy nápolyi templom freskóin láthatók flagellánsok. Itt a Hét szentség freskosorozaton található három önönmagát ostromozó flagelláns, a Képes Krónika miniaturájával rokon ábrázolásban. De a nápolyi freskón korántsem találjuk meg a hasadt ruhának, a vérző sebnak és az ostromozásnak oly kifejező érzékeltetését, mint a Képes Krónikában.²⁵

A miniaturista továbbá fontosnak tartotta megfesteni azt, amit különben a szöveg is részletesen leír, — hogy egy »Vilhelm nevű olasz« szekszárdi apát, kihallgatva Vid és Salamon királynak Géza herceg megvakítására vonatkozó terveit, »levetvén a barát ruhát s világi öltözetet öltvén és kardot kötvén lóra üle, és a herceghez nyargala« értesíteni a fenyegető veszélyről.(58) A festő csakugyan megörökítette azt a pillanatot, amint a tonzúrásféjű apát lovagi ruhában, oldalán karddal megjelenik az ágyban fekvő Géza hercegnél (41a lapon). De nem elégedett meg azzal, hogy az apátnál csak megfesse a lovagi ruha és a tonzúra furcsán ható ellentétét. Fontosnak tartotta megörökíteni azt is, amint az apát gyors igyekezettel átöltözik a lovagi ruhába. Két szolgáló segít a meztelen felsőtestű tonzúrást apátnak, ki hosszú harisnyában, rövid alsóban igyekszik magára öltetni a lovagi öltözetet. Hogy miért festette meg

²⁵ A nápolyi Chiesa d'Incoronata e freskójának képét közli: *Venturi, A.*: *Storia dell'arte italiana*. V. köt. 643 l. 524. kép.

a miniátor ezt a kora művészetében feltűnő, különös ábrázolást, számos következtetést lehetne erre találni. Bár az apát a krónikás szerint jót tett, ilyen formában való megfestésével a miniátor egyáltalán nem követte az egyházművészet idealizáló, művészi kifejezési formáit. A művész az apátnak ilyen beállításával és megfestésével nemcsak a ma emberét mosolyogtatja meg, de valószínűleg megmosolyogtatta a kortársait is.

V

Kálti Márk a Képes Krónika szövegét egyháza érdekeinek megfelelően állította össze. Amint a korábbi századok krónikásai is nem egyszer elhallgatták a valót, de az egyház érdekeit sértő tényeket. De amikor a krónikások egy, az egyház és uralkodójuk által is elismert bűnös király tetteit írták meg, rávetítik saját koruk uralkodóosztályának bűneit, saját királyaik kegyetlenkedéseit, nyilván nem egyszer személyes élmények alapján, miként a miniaturista is nem egyszer személyes élményeit ugyancsak lerögzíti, például a királyi udvarok életének képein. Így a Képes Krónika szövegében a korábbi idők egyik udvari krónikása a feudális királyok udvarának erkölceit a gyűlöletes Péter király életében örökíti meg: »Péter igen kicsapongó vala, és azon időben senki biztos nem lehetett neje tisztasága, vagy leánya vagy huga szüzessége felől a király testőreinek incselkedése miatt, kik azokon büntetlen erőszakoskodnak vala.«(43) Feudális királyok szadista kegyetlenkedéseiről többek között szinte dantei hangon, erős realizmusra való törekvéssel II. István cselekedeteinél olvasható, aki »Krisztina úrasszonyt megégetteté, s az emberekre lóganéjból tüzet rakat s mellettök főzet vala s égő nagy viaszgyertyákat csepegtet vala az ember fenekébe.«(68)

Ezenkívül, a hivatalos álláspontoknak nem egyszer ellentmondó mondai elemek átvételével, az utókor számára megörökítik a nép hangulatát, a nép gondolkodásának eszmei tartalmát. A szövegnek néha csak egy-egy mondatával vagy jelzőjével a krónikás akarva akaratlanul rávilágít feudális társadalmunk osztályellentéteire s fokozódó osztályharcaira. Érzékelhetővé teszi számunkra a kizsákmányoltak helyzetét, az uralkodók és környezetüknek kegyetlenkedéseit, kapzsiságát, intrikáit, a háborúk mögött rejlő egyéni érdekeket, a háborúk okozta gazdasági válságokat és elszegényedést, az áldatlan testvérharcok és vérengzések mögött az egyház hatalmas nyereségeit.

Az osztályellentétek, a feudális társadalom fejlődése folyamán kialakuló osztálykülönbségek oka és magyarázata még mintegy biblikus formában jelentkezik a Képes Krónika szövegében. A krónikás nem veszi át Kézai Simon krónikájából az udvari szolgáló népek helyzetének ismertetését, de magyarázni igyekszik a hunokkal kapcsolatosan a nemesek és szolgák közötti osztálykülönbségek okát és létrejöttét a magyarok első pannóniai bejövételéről szóló fejezetben. E szerint azt a hűnt, aki a hadbavonulásra szólító »parancsot megvetette... a scythiai törvény karddal vágatta ketté... vagy irgalmatlanul a köznép szolgaságába vetik vala. Tehát az ilyes vétkek és kihágások válassztották el egyik hűnt a másiktól; különben ugyan is, miután minden hűn egy apától és egy anyától származott, hogyan mondhatnák egyiket nemesnek másikat nem nemesnek, ha ily esetekért elmarasztva nem lett volna szolgává?« (3). Ezentúl a szolgák csak egy-kétszer, jelentéktelen említéssel szerepelnek a szövegben. A parasztok, ha szóba kerülnek, a krónikás közömbösen, vagy megvetőleg említi őket. Mégis, a paraszttömegek erejét több ízben kénytelen elis-

merni. A hercegeknek Salamon ellen vívott harcaikban Géza herceg, megfogyatkozott seregébe az intrikus Vid becsmérő szavaival »a szolgákat hívta és az aratókat szedte össze«. Amire Erneyei ispán azt a választ adja, »hogy amit ezer kaszás vág, tízezer villás föl nem tudja majd gyűjteni.«(58) A kizsákmányolt tömegek félelmet keltő erejét a pogány ázadások leírásánál érezteti fokozottan; I. Béla országgyűlésén »nem csak azok, akiket hívtak volt, hanem minden parasztok és szolgák Magyarország egész népével együtt a királyhoz Fejérvárra menének. S a király és a püspökök s valamennyi előkelők a töméntelen sokaság láttára megijedének, nehogy rájuk találjanak rohanni, és a városba vonulván azt őrizék.«(52)

Az Árpádkor első századában, amint Molnár Erik írja, »a kereszténység nyíltan a kialakuló uralkodó osztály harci ideológiája gyanánt jelent meg. Viszont a pogányság, a nemzetségi renddel összekapcsolt vallásos hit, az e rend szabadságait védelmező tömegek és vezérek harci ideológiája lett. Ettől kezdve száz éven át a társadalmi harcok elsősorban a kereszténység és pogányság harcának ideológiai mezében folytak, bevezetve a magyar történetben azt a korszakot, amelyben a társadalmi küzdelmek vallási küzdelmek alakjában játszódnak le.«²⁶ I. Béla országgyűlésén az elnyomott tömegek pogány jelszóval, de gazdasági érdekekből támadják az uralkodó osztályt. Nemesak a püspökök megkövezését és a gyűlölt papok megfojtását követelik pogány jelszó alatt, hanem a dézsmálók fölakasztását is.(52) Sőt már az első lázadás idején a Képes Krónika szerint Péter király táborába küldött követek útján követelik azt is, hogy a »dezsmedőt konczolják föl« és »az adót végkép töröljék el«.(47) Mindez Aba Sámuel uralkodása és elbukása után következett be, annak a királynak halála után, aki megsemmisítette »mind azon rendeleteket és adó-kivetéseket«, amelyeket elődje, Péter hozott.(44)

Aba Sámuel a belső viszályokat szító, birtok és vagyon adományozásokat követelő uralkodóosztály tagjaival szemben a szervezetlen dolgozó tömegek erejére támaszkodott, számításon kívül hagyva az egyház és a német császár ekkor még együtt haladó világhatalmi törekvéseinek szorító ölelését. Szembe került Gellért püspökkel s az elégedetlenkedő főurakkal; szembekerült az egyházzal és a német császárral. Ezekkel a feudális hatalmakkal szemben a dolgozó tömegek ereje kevésnek bizonyult. A Képes Krónika krónikása a gyűlölt Péter király zsarnoksága után Aba Sámuel pártján áll, akit a magyarok »magok közül« választottak királlyá. De Aba később a krónikás szerint »bátorságot kapva, garázda kezd lenni . . . úgy gondolkozik vala, hogy az uraknak mindenök köz a szolgálkál . . . megvetvén a nemeseket, s mindig a parasztokkal és nem nemesekkel fogván össze . . . parasztokkal, nem nemesekkel eszik, lovagol és beszélget szüntelen«. Mindez a krónikában a német császár szerint »bizony nem nemes emberhez, hanem ellenkezőhöz illik.«(45) Aba Sámuel viszont a német császárhoz menekült magyar összeesküvő nemeseket úgy jellemzi, hogy »azok Magyarország rablói és tolvajai, és főfő bujtozatók a háborúra és viszálykodásra a császár és a magyarok közt.«(45) A krónikás gyűlöletes képet kívánt festeni Aba Sámuelről: de elbeszélésén keresztül az utókor számára élesen rávilágít Aba elbukásának tragikumára, úgy örökítve meg, amint a nép tudatában és a mondák világában élt. A krónikás nem tudja elhagyni, hogy a ménfői csatában »amint mondják Aba király lett volna a győzedelem, hacsak némely Péter király barátságában megmaradt magyarok

²⁶ Molnár Erik i. m. 141–142 l.

zászlóikat a földre nem hányták és el nem szaladtak volna». Viszont a németek azt beszélik, »hogy midőn csatára közeledtek, égi jellel vékony köd mutatkozik, és az Isten által támasztott iszonyú vihar rémítő port hordott a magyarok szeme körül, kiket már azelőtt, azért hogy Péter királyt megcsúfolták vala, a pápa úr átok alá vetve kárhoztatott . . . de végre a császár Isten segélyével szerencsés győzelmet nyere«. (45) A német, keresztényi császár győzelmét tehát a krónikásnak kritika nélkül el kellett fogadnia. Máskép reagált azonban a tömegek képzelőereje. A krónikás elárulja, hogy a meggyilkolt Aba Sámuel holttestét mikor néhány esztendő múlva »a sírból fölásták, szemfödelét s öltözetét romlatlanul és sebhelyeit beforrva találták«. (45) A nép tehát szentté avatta királyát. De a ménfői csatában, mint árpádkori történelmünkben mindenkor, az egyház pártfogoltja kerül ki győztesként a királyharcokból, míg a másik elbukik, ha később népe szentté is avatta.

A Képes Krónika miniatúráin Aba Sámuel nem »garázda«-ként, hanem hős, ismerhető szerepel. A szöveggel szemben a festő határozott rokonszenve ismerhető fel a szerencsétlen sorsú király mellett. A ménfői csatát bemutató miniatúrán világosan érződik és kifejezésre jut a Képes Krónika festőjének tiszteletadása a tragikus hősnek, Aba Sámuelnek. A miniatúra alatti iniciáléba azt is megfesti, hogy Aba levelet küld a császárnak, kikérve a hozzá menekült viszályt szító és háborúra bujtogató főnemeseket, megígérve, hogy a magyarok »hűségesen engedelmeskedni fognak a császárnak«. (45) De ez mit sem használt. A ménfői csata miniatúráján remek szerkesztésben fölépítve három jelenetet festett meg a miniatúr (3.kép). Középen, véres hullák fölött gázolva látjuk a két sereget; ezek élén egymással szemben helyezi el a lován ülő Abát és a német császárt, aki ugyancsak lovon ül. E közben Aba áruló katonái megadják magukat, egyikük kezéből a régi magyar zászló eltört rúdjaival a porba hull, míg a miniatúra keretét áttörve magasan lobog a német sassal díszített győztes zászló. E jelenet két oldalán Aba megölését, továbbá az imádkozó győztes császárt festi. A császár, fején a királyi koronával a miniatúra szélén festett, rögtönzött kis oltár előtt a szöveghez híven »alázatosan és áhítatosan leborult, meztláb testére darócot öltve«. (45) A miniatúra másik szélén Aba Sámuel páncélos lovagként hal meg; két kezével a földön heverő, leesett királyi koronája felé nyúl, miközben egy katona kardját a király szívébe szúrja (25b lapon). Ez a miniatúra a kódex legszebb képei közé tartozik. Aba tragikus elbukását éppen az ellentétek virtuóz hangsúlyával éri el a művész. Igyekszik tárgyilagos lenni; a csata tragikus kimenetelét elsősorban az eltört, porbahullt magyar zászlóval és a középen diadalmasan lobogó német zászlóval kívánta érzékeltetni. Fokozza még a hatást a korántsem kedvelt, de az egyház követelményeinek híven eleget tevő, meztláb, szőrös darócban térdelő német császárnak kissé groteszk beállításával. A veszős és Aba halálának drámai érzékeltetésével szemben így a császár alakja mintegy kizökken a kompozícióból.

A Képes Krónika ismert németgyűlölete I. István uralkodása alatt, a »német« Péter uralomra jutása érdekében történt Vazul megvakításával veszi kezdetét, amelyért a német hűbériség ellen harcoló Aba bosszúját méltányosnak ismeri el a krónikás. Péter gyűlöletes beállítását fokozza, hogy a krónikás szavaival »fene vadak módjára ordító németekkel és fecskemódra csácsogó olaszokkal« veszi körül magát, és »az erősségeket, várakat és kastélyokat németeknek és olaszoknak adja vala át, hogy őrizzék«. (43) Végül midőn Aba Sámuel legyőzete után Péter másodszer átveszi a hatalmat, a német császár-

nak »Magyarországot az aranyozott láncával átadá a magyarok és németek színe előtt«. (46) A Képes Krónika szövegében az is olvasható, hogy a pogány lázadók voltak azok, akik »Péter király ellen föllázadván, valamennyi németet és olaszt, kik különböző tiszteket viselve Magyarorszáiban el valának szórva, csűf halállal végezének ki«. (47) Ez időben, amint már volt szó róla, az egyház és a német császár nagyhatalmi törekvései még közös úton haladtak. De már Salamon idején a németellenes hangulat egyezett az egyház érdekeivel. Az egyház ezután nem egyszer a magyarok németellenességét fel is használta és irányította saját érdekeinek megfelelően egyes árpádházi királyaink későbbi trónviszályainál s az egyes pártharcoknál. Az Árpádkorban, a társadalmi erők bonyolult harcában a magyarság németgyűlölete összetevődésében igen sokrétű: de a hazánkban élő idegen, német feudális főurak és ezzel párhuzamosan az olasz főpapsággal való szembenállás és gyűlölet is a társadalmi harcok egyik jelentkezési formája volt.

A Képes Krónika szövege a feudális társadalom dolgozó tömegeinek szegénységéről, nyomorult szolgálhelyzetéről egy esetben emlékezik meg erős drámai jellemzéssel. A krónikás Kún László uralkodása alatt, miközben a gazdagok megfogyatkozásaért panaszkodik, drámai hangon ecseteli a köznemesség elszegényedését és az elnyomott nép szolgálai helyzetét. Az országban kezdenek »belső háborúk támadni, városok összeromboltatni, falvak tűz által elpusztulni, a béke és egyetértés teljesen összetapodtatni, a gazdagok megfogyatkozni, és a nemesek a szegénység szüksége miatt parasztkodni. Azon időben nevezik vala az ország lakosai a talyigát, azaz a két kerekű szekeret, László szekérének; minthogy a folytonos rablás miatt az igavonó barmok az országban megfogyatkoztak vala, s aztán az emberek, barmok módjára, talyigába fogva, pótoltják vala az állatokat.« (87) Természetes, hogy a krónikás nem ismerhette fel a bajok igazi okát, azok gazdasági hátterét. Sirámával azonban rávilágít feudális osztálytársadalmunkban, a kizsákmányolt tömegek tragikus, állati helyzetére. Valószínű azonban, hogy tévesen, és Kún Lászlóval szembeni elfogultságból tulajdonítja a királynak, hogy róla nevezték el az állat helyett ember által húzott »László szekerét«. Sokkal valószínűbb, hogy ennek elnevezése az I. László halála után keletkezett mondákon alapszik. Ezek szerint I. László holttestét a király végső akarata ellenére a nagy meleg miatt Nagyvárad helyett a közeli Székesfehérvárra vitték. Amikor ott a halottas szekér elől kifogták a lovakat, ez lovak nélkül, magától elgördült Váradra.

Feltételezhető, hogy e mondamotívum nyomán nevezte a nép, minden bizonnyal már jóval Kún László uralkodása előtt az általa húzott kétkerekű talyigát László szekérének. Ez esetben a mondai elemeknek egy, a gyakorlati életre, a kizsákmányolás jellemzésére való alkalmazása ismerhető fel. A Képes Krónikában ezenkívül elvétve csak a középkori egyházi tanok bibliai gazdag-szegény ellentétével találkozunk. Például I. István »ágyékában aranyos erszényt hordoz vala, és midőn szegényeket látott, rögtön oda járul és saját kezével gazdálkodik vala nekik«. (39)

Az elnyomottakkal való együttérzését a miniátor ugyancsak egy esetben, a kódex egyik legpompásabb miniatúráján fejezi ki, amikor a hunok, illetve magyarok első pannoniai bejövételét festi. Művészi tehetségével, belülről fakadó meggyőződéssel oly mértékben domborítja itt ki az uralkodóosztály és a kizsákmányoltak életének ellentéteit, ami ugyancsak példa nélkül való még kora művészetében. A magyaroknak, illetve hunoknak első pannoniai bejövételénél talál módot arra, hogy társadalmi osztálykülönbségeit megfesse

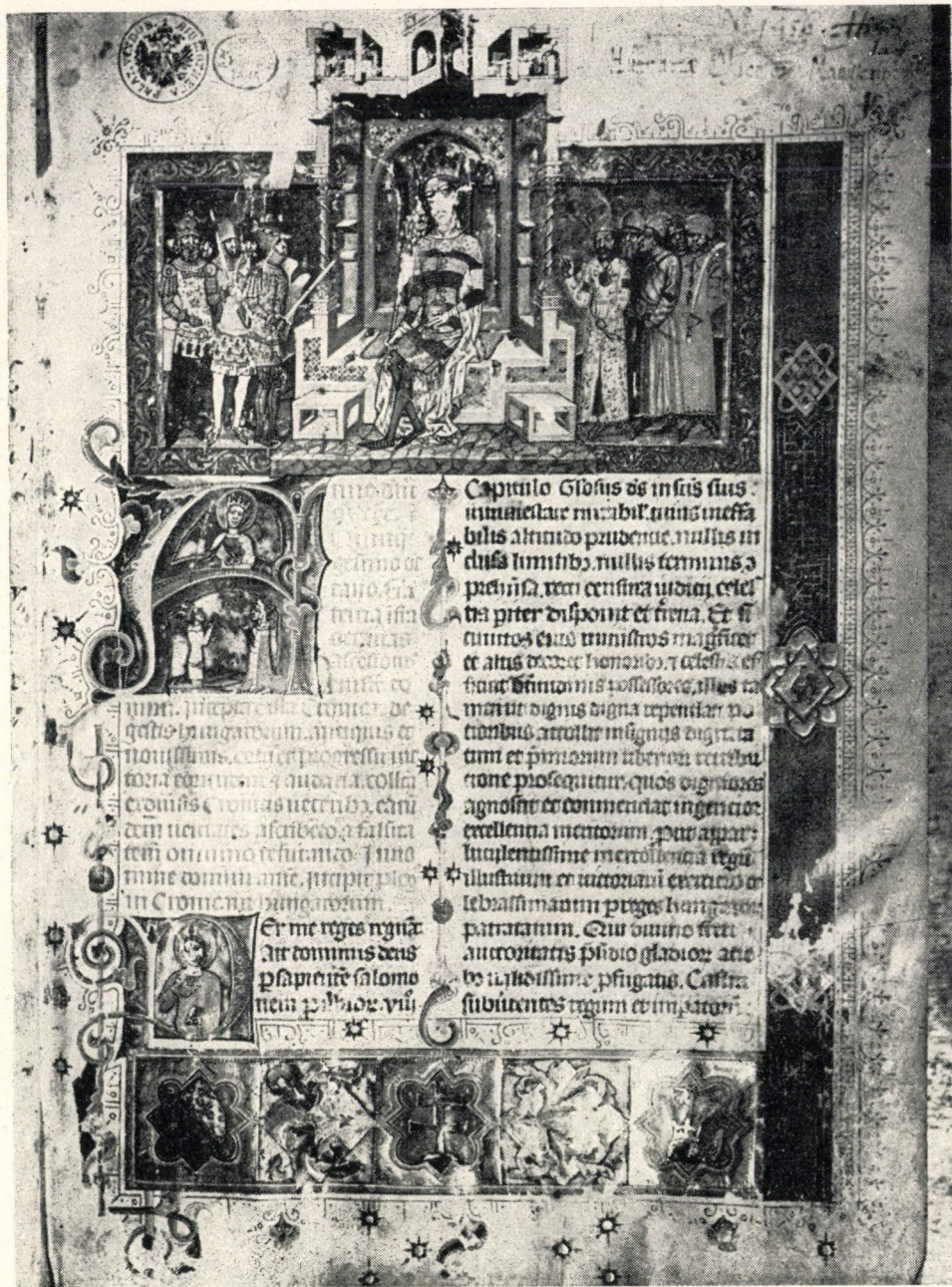

2. kép. »A magyarok első bejövetele Pannoniába« (4a lap)

3. kép. A német császár győzelme Aba Sámuel felett, Aba meggyilkolása (25 b lap)

1. kép. A Képes Krónika címlapja

4. kép. Imre herceg sírjátétele,
Vazul megvakítása (22 b lap)

5. kép. Az aradi kivégzés
(57a lap)

6. kép. Péter király megvakítása,
András herceg átveszi a koronát
(30 a lap)

7. kép. A korona elrablása
(61 a lap)

8. kép. Nándorfehérvár bevétele,
a zsákmányolt kincsek elosztása
(37a lap)

9. kép. »A pápát a budai papok
kiátkozzák« (67b lap)

10. kép. A váradi székesegyház
építése (50b lap)

11. kép. Bazaráb vajda népe
győzelme I. Károly király felett
(73b lap)

és kidomborítsa. Nagytornyú bástyákkal övezett sziklavarak között vonul az előkelőek lándzsás lovasserege, soraikban asszonyaikkal együtt lovagolva (4a lapon). A Képes Krónika szövege röviden úgy említi az eseményt, hogy a hunok eljutva a Tiszáig, nem mentek »tovább feleségeikkel és barmaikkal; mert feleségeikkel, szekereikkel és sátraikkal« jöttek el Scythiából. (3) Amint a rendkívül rossz állapotban lévő miniatúrán felismerhető, ezt híven meg is örökíti a miniatör. De ezentúl az uralkodóosztály lovascsapata mellett ott gyalogolnak a szolgák, asszonyaikkal; görnyedt hátukon nagy terheket vive. Egyikük gyermekeit is a hátán viszi, összezsúfoltan egy nagy, fonatos kosárban: ennek nehéz terhét a mögötte gyalogoló felesége is előrehajoltan segíti vinni, kezével támasztva a kosarat. Viszont az előkelőek gyermekei a mögöttük haladó, színes mintás szőnyeggel fedett lovas szekereken kényelmesen utazva, kíváncsian tekintgetnek előre. (A »barmokat« a felvonuló lovakon kívül még két tevével jelezte a művész: ezzel is érzékeltetni akarva a hunoknak és magyaroknak keleti származását) (2. kép).

A kizsákmányolóknak és kizsákmányoltaknak ily éles dialektikával, kítúnó művészi meglátással való kifejezése szinte páratlan a maga nemében a korabeli művészetben. Az ellentéteket nemcsak a kompozíció megszerkesztésével és az elnyomottaknak hatalmas zsákok alatt görnyedő testtartásával, gyermekeiknek nyomorúságos helyzetével érzékelteti; hanem alátámasztja az előkelőségek pompázó ruházatával szemben a gyalogosok egyszerű, kurtaingos, szegényes öltözékével és az uralkodóosztály gyermekeinek kiváltságos helyzetével.

Ez a miniatúra már nem a középkor biblikus gazdag-szegény ellentétének, hanem a társadalmi osztálykülönbségeknek a festő korát meghaladó és előre-mutató kifejezése. Az osztálykülönbségeknek valóságot tükröző, ily mértékű megfestése e kor művészetében szinte egyedülálló. A XIV. század ötvenes éveiben festett híres pisai freskón, a miszticizáló, haláltánc alap gondolatú »Halál diadalá«-n — ezen a félig vallásos, félig világi témán, amit az olasz trecento egyik kítúnó művésze, Francesco Traini festett — például a beteg, nyomorult koldusoknak és a feudális uraknak és hölgyeknek élesedő realizmussal festett képe még határozottan csak a bibliai gazdag-szegény ellentétet fejezi ki. Kítúnó festője nem tudja érzékeltetni, sőt nem is törekszik a társadalmi harc és az osztályellentétek bemutatására, avagy az elnyomott dolgozóknak a feudális osztálytól való függése és alárendelt, kizsákmányolt helyzete érzettetésére, amit a Képes Krónika művésze oly virtuózan oldott meg.

A Képes Krónika miniatúrájának éppen ez a virtuózitása ad rendkívüli értéket.

VI

A Képes Krónika szövegében föllelhetők gazdasági tényezőkre való utalások: a kereskedelmi tőke fejlődésével összefüggő gazdasági tényezőkkel, ezzel kapcsolatosan a kizsákmányolt tömegekre súlyosodó terhekkal; de természetesen az egyház szempontjából, az egyház érdekeinek megfelelően. I. Béla pénzügyi reformjaival kapcsolatosan írja a krónikás, hogy a király »nem engedi vala, hogy a kereskedők és pénzváltók átkozott, telhetetlen zsarolásukkal fölösleges nyereséget gyűjtsenek az együgyű parasztoktól. Mert ez az az ok, amely a népeket a legnagyobb szegénység és nyomorúság veszedelmébe szokta dönteni«. (52) A király egyúttal »kegyelmesen megkönnyíté a magyarok terhét a tartozó szolgálattételben, hogy elengede nekik a szokott fizetések ből

és a régi adókból«. (52) E sorokat nyilvánvalóan nem a XI. századvég krónikása írta, hanem az ősgesta egy későbbi átdolgozója. A kereskedők és pénzváltók kapzsiságának említésével, ha a krónikás részben rátapint is a való helyzetre, elsősorban egyháza érdekeit és nem a szegényekét képviselte. A pénzforgalom növekedésével, az uzsoraüzletek által is meggazdagodó tőkészek érdekei összeütköznek gyakran az egyház anyagi érdekeivel, csökkentik az egyház hasznát. A XIII. század elején például — befurakodva a sókereskedelembé, — komoly konkurenciát jelentenek az azt eddig kisajátító egyháziaknak.²⁷ Később, a polgárosodással párhuzamosan már az egyház maga is szabályos bankügyletekkel, uzsorakölcsönökkel foglalkozik. (Olaszország minden városában még ma is virul a Vatikán szentlélek bankja.) Hazánkban az egyházi alapítványok szolgáltatják a banküzletek alapját: ezekből nyújtanak uzsorakölcsönöket.²⁸ Az egyház vagyonára és állandó adományokkal való gazdagodására nem egyszer található utalás a Képes Krónikában. A már idézett szövegekből megállapítható volt, hogy a lázadók, összeesküvők legyőzése, kivégzése az egyháznak óriási hasznot jelentett: a kivégzettek vagyonát és birtokait az egyház kapta. Vak Béla aradi vérengzése után, amint már idéztük, a kivégzettek birtokait az egyházak között szétosztották és a krónikás föl is jegyezte, hogy ennek folytán »gy Magyarországhban valamennyi egyházi szabados falut királyi adománynak neveznek«. (69) — Ezenkívül a királyok egyes székesegyházak alapításakor dús javadalmakat adtak. I. Géza megalapította a »vácsi egyházat, és azt sok birtokkal és faluval megajándékozta; de nemcsak azt az egyházat, hanem a budait is, melynek a pesti vámot, Somogyban három falut és drága ékességeket adományozott.« (59) Hogy egy szerzetesi kolostornak mily nagyona volt, arra nézve is nyújt adalékot a Képes Krónika. A magyarság még portyázó hadjáratai idején fölégette a fuldai monostort, »hol csak úgy mérték a sok aranyat.« (33)

A Képes Krónika festője kétízben ábrázol egyházalapítást, rendkívül szárazon, az egyházművészetben megszokott, konvencionális formában: I. István és felesége egymással szemben térdelve, felemelt kezükben az ó-budai egyház modelljét, — Károly Róbert és felesége ugyanúgy a lippai templom kis modelljét tartják. Harmadesetben azonban már a miniaturista nem a templom alapítását, hanem annak építését mutatja be, amikor magával ragadja a munka ábrázolása. Ebben az egyetlen esetben fest munka közben dolgozókat, de annál jelentősebben; létrehozva ezzel művészetünkben az első művészi munkaábrázolást. A nagyváradi székesegyház építésénél oldalt áll két kísérőjével a templomalapító I. László király, de itt a hangsúly nem anynyira a királyon van, hanem a dolgozókon, a templomi építés munkáján; I. László is felemelt jobbival erre mutat. A félig kész templom falán egy kőműves rakja a köveket, amelyeket daru segítségével juttatnak fel hozzá. A kövekhez szükséges habarcs nagy edényben, egy beépített állványon előtte van elhelyezve. A habarcsot hosszúnyelű szerszámjával simítja. A templom mellett egy másik dolgozó hosszúnyelű kapával egy gödörben friss habarcsot készít. A miniátor csak két dolgozó munkást festett meg; de ezek beállításával éreztetni tudja az építés munkamenetét (10. kép).

A Képes Krónika szövegében nem egyszer támpontot kapunk arra nézve is, hogy feudális társadalmunkban a gazdasági tényezők fejlődésére milyen

²⁷ Lederer Emma i. m. 91 l.

²⁸ Lederer Emma: A középkori pénzügyletek története Magyarországon. 1932. 38—39 l.

következményekkel jártak a háborúk : akár győztek a vitézen harcoló magyarok, akár vereséget szenvedtek. Így a tatárjárás a mezőgazdasági termelés megbénulását és ezzel éhínséget idézett elő ; »A tatárok három esztendeig maradának Magyarországon. És minthogy azon esztendőekben a magyarok nem vethettek, azért kimenetelök után sokkal többen veszték el éhen, mint amennyien fogságba hurczoltattak és fegyverrel megölettek.« (80) Győztes háború idején, mikor II. Géza »Magyarország határain túl«, a németek felett »Isten kegyelméből szerencsés győzelmet nyervén« — ámbár előzőleg »a németek az ütközet elején erőt vettek a magyarokon, kik, mint az eretnekek, eleinte mindig forronganak, de végre lecsihadnak«, — a krónikás néhány sorral odébb, az események összefüggésének érzetése nélkül írja, hogy ezután »azon napokban éhség sanyargatta Magyarországot, melyben az emberek nagy része elveszett.« (70) A krónikás, bár nem mutat rá az okozati összefüggésekre, kritika nélküli közlése élesen igazolja azt aényt, hogy osztálytársadalmainkban a háborúk anyagi terheit az elnyomott, kizsákmányolt tömegek viselték : és ha a király győz is, a nép éhenpusztul.

Találunk olyan közléseket is, amelyek egy királynak vesztes csatában való magatartásáról, hozzátartozóival való együttes meneküléséről, serege csúfos cserbenhagyásáról tanúskodnak. Kálmán király oroszországi hadjáratánál olvashatók az alábbi sorok, a menekülő király és hátramaradt serege ellentétes sorsának bemutatására ; drámai hangon, a valóság tükröztetésére törekszik a krónikás. »A király tehát és minden hozzá tartozói nyakra-főre futva jövének Magyarországba.« »Olyan romlás vala ott, hogy ritkán voltak a magyarok olyan romlásban. Akik pedig a magyarok közül, az erdőben megmenekültek, az éhségtől elkényszeredve, esizmáik talpát is megsütik és megeszik vala . . . annyi veszedelem esett ott, ami nincs megírva, hogy ki sem lehet mondani.« (65)

Megmutatja számunkra a Képes Krónika azt is, hogy mi volt egy sikeres hadjárat, országok, városok elpusztításának tulajdonképpeni célja : a király és a feudális uralkodóosztály tagjainak kapzsi meggazdagodása. Egy sikeres hadjárat hadizsákmánya óriási jövedelmet jelentett : ennek szétosztása nyilván nem egyszer széthúzásoknak és ellenségeskedéseknek lett a magva. Salamon király nándorfehérvári győzelménél »sok aranyat és ezüstöt, drágaköveket, tündöklő gyöngyöket, és csaknem megbecsülhetetlen kincset szedének, melynek megosztásában viszálykodás támadt a király és a hercegek közt . . . Ez lőn tehát a bajok oka s a viszálykodás magva közöttök. Tudniillik, amint a kincsen osztoztak, a király, Vid és Frank püspök . . . és Vid veje Ilia tanácsára azt négy részre osztá, s a negyedrészt adá a hercegnek, hogy a más három részből egy legyen az övé . . . a második rész legyen Vidé, a harmadik rész Iliáé, miért a herceg nagyon megneheztele.« (56)

A Képes Krónika festője részletesen mutatja be a feudális társadalom uralkodóosztályának kapzsi osztozkodását a hadizsákmány és kincsek felett. Nándorfehérvár bevételénél, miközben a háttérben a bátor magyar leányt festi, amint felgyújtja a várat : az előtérben nagy asztal mellett zajlik az osztozkodás (37b lapon). Az asztal mellett ül az álnok Vid, ki a kincseket négy részre osztja : két részt magának és a vejének juttat, továbbá egy nagyobb részt a mellette álló Salamon király kapja, míg a hercegeknek, Gézának és Lászlónak közösen csak egy kisebb hányada jut. A festő gondosan és hűen érzékelteti a krónikás szavait, hogy az osztozkodás lett »a bajok oka és a viszálykodás magva« közöttük. De a szöveggel ellentétben, Salamon király iránt

érett rokonszenvéből nyilván, nem a király osztja szét ily módon a hadizsákmányt, hanem az álnok Vid (8. kép).

Vid tehetetlen kapzsísága mellett megfest a miniátor nagybirtokos főnemeseket is, kik önző érdekeik védelmére az egyik királytól elveszik, a másiknak fejére helyezik a koronát. Így a tehetetlen gyermek Salamon király fejről veszi le két feudális főúr a koronát, hogy még ugyanazon képen nyomban I. Béla fejére illesszék (34a lapon). A miniátor akkor helyez két eseményt egy kép keretébe, mikor ezek szerves összefüggését kívánja hangsúlyozni. Ez az ábrázolás különben ugyancsak a szövegtől és a történeti tényektől függetlenül, a miniátor teljesen egyéni fölfogásában készült.

Hogy milyen volt a hűbéri viszony a XIV. század elején és egy, hűbéri iga alá vetett nép helyzete és elnyomatása, erre élénk fényt vet Károly Róbert üzenete Bazaráb vajdának, »jóllehet a vajda a tartozó adót a királyi felségnek mindig hűségesen megfizette«. A király a követeket »főnhéjazó elmével« utasítja, hogy mondják meg a vajdának: »Ő az én juhaim pásztora, rejtekeiből majd kihuzom szakállánál fogva«. (103) A fennhéjazó elmét és az idézett szöveget azért írta a krónikás, hogy az ezután bekövetkező csata tragikus kimenetelét a magyarok kevélykedéséért ért büntetésként magyarázhassa. De e szavakkal a krónikás, ha talán nem is tudatosan, rávilágít a hűbéres népek kizsákmányolt osztályhelyzetére. A Bazaráb ellen folytatott ütközet tragikus lefolyását, a bekerített magyarság szenvedését és halálfélelmet különben korahumanista költői hasonlatokkal jellemzi: »Így tartott ugyanis ez a keserves eset péntektől fogva keddig. Mely napok alatt úgy egymáshoz verődnek vala a válogatott vitézek, mint mikor a gyermekeket a bölcsőkben ringatják, vagy mint a nádszálak, melyeket a szél ingat«. (103)

A Képes Krónika miniaturáin a csataképek, győzelmek és vereségek, a királyok és a feudális urak cselszövéseinek ábrázolása mellett kis szerep jut a nép, az elnyomott tömegek festésére. De a már említett, a magyarok első pannoniái bejövetelét ábrázoló képen kívül ott, ahol a téma alkalmat ad, a miniátor bemutatja az osztálykülönbségeket. A hűbéres népek meghódolását is többször megfesti. Így például a »rutének« hódolását (49b lapon), amint az ajándékokat hozó »rutének« vezetője görnyedten a földig borul a páncélos lovagjaival körülvett, trónusán ülő hatalmas uralkodója, I. László előtt. A kódex két legutolsó miniaturáján pedig Károly Róbert vereségét festi oly módon, hogy kitűnően érzékelteti a sziklakövekkel harcoló nép elsöprő erejét. (11. kép).

Az Anjou uralkodóházzal kapcsolatos események festésénél a miniátor bármennyire alkalmazkodik a hivatalos légkörhöz, — amint ez a kódex címlapján jellegzetesen kifejeződött, — az udvar érdekeivel mégis ellentmondásba kerül. Nem annyira a Zách-merénylet festésénél, mint éppen a kódex e két utolsó miniaturáján, ahol Károly Róbert vereségét ábrázolja. Itt nem annak bemutatására törekszik, hogy a szöveg értelmezése szerint, a Zách-merénylet utáni kegyetlenkedések miatt a királytól elfordult a szerencse és az uralkodó fennhéjazása következtében való büntetést jelent a vereség. A miniátor elsősorban arra törekedett, és sikerült is bemutatása, hogy Bazaráb népe miként semmisíti meg a királynak, lóhullák között heverő, egymásra verődő sebesült, páncélos seregét. Eközben megtalálta a kifejezési formát arra is, hogy egyaránt érzékeltesse a csúfosan menekülő király félelmét és Hédervári Dezső önfeláldozását. Bazaráb vajda népe a sziklák mögött megbújva, hatalmas sziklakövekkel és nyilakkal semmisíti meg a király páncélos katonáit. És a

művész a miniaturán korántsem hízeglő módon ábrázolja a magyar uralkodót. Gyáva menekülését két ízben is pontosan megfesti, amint pajzsa mögé lapultan félve pillant vissza hátrahagyott és pusztulásra ítélt seregére (72a és 73b lapon).

A Képes Krónika XIV. századi szövegírójának szemlélete a társadalmi fejlődés nyomán bővül: vallásos beállítottsága kora humanista érintődésekkel gazdagodik. Mikor megírja a Zách Felicián merényletet, királya érdekeinek és a hivatalos szempontoknak megfelelően, elrettentő példaként részletezi és beszéli el a király kegyetlen bosszúját, a »gyönyörű szűz« Zách Klára megcsonkítását és a Zách nemzetség kiirtását. Ennek ellenére ezt követően úgy ír, hogy ezután a királytól, ha nem is az isten kegye, de »a forgandó szerencse arczát elfordítva elbucszúék tőle és hátat fordíta neki«. (102)²⁹ De a Bazaráb vajda elleni hadjáratnál már visszatér az isteni büntetés emlegetésére, amit a Zách család kiirtásakor nem hangoztathatott. A hadjárat veresége azért következett be, hogy a magyarok »gyakor győzedelmek miá el ne kevélyedjenek, vagy legalább, ha már elkevélyedtek, megfenyítessenek, hogy alázatos-ságot tanuljanak« (103).

A Zách-merényletnek nemcsak a szövegleírása, hanem témájánál fogva miniaturája is külön figyelmet érdemel, és e korban ugyancsak páratlan a maga nemében. A miniátor itt az uralkodó apja ellen elkövetett merényletet ábrázol, negyven év távlatából. A jelenetet leegyszerűsítve festette. Edényekkel dúsan megrakott asztal mellett ül a király és királyné, s megrettenve figyelik Záchot, aki kardjával a király felé sújt, miközben a királyné karját védőleg férje elé emeli. Közben egy étekhordó Záchot hátúlról kardjával leszúrja (71a lapon). A miniátor, ha nem is elrettentő példaként, de mindenesetre a szöveg követése nyomán festette meg a képet, a középpontba Zách alakját és megölését helyezve.

VII

A Képes Krónika szövegében a polgárosodás és az új életfeltételek nyomai is visszatükröződnek. A korai századok leírásaiban a királyi és nemesi származás hangoztatása súlyponti kérdés. III. Andrásnak, az utolsó árpád-házi királynak II. Andrástól való származása ugyancsak döntően fontos. De a krónikás már a lírai, szerelmi történetek stílusában örökítette meg III. András nagyapja, II. András és estei Beatrix házasságát. Az estei »örgróf pedig megtudván, hogy a király özvegy, gyönyörű szép és szépen fölékesített leányát a király szeme elébe állítja vala. S a király látván, hogy a leány szép, és szemekinek tetszetős, minthogy anélkül is meg akart házasodni, még azon nap egybe kele azon kisasszonynyal s elvivé magával Magyarországra« (88) III. András származásának további leírásánál nem kívánja elhallgatni, sőt az árpád-házi származás mellett hangsúlyozottan és dicsekvően írja, hogy anyai nagyapja Velence »egyik előkelőbb és gazdagabb polgára« volt, ki megtudván, hogy III. András apja István »magyarországi király fia, hozzá adá nőül leányát és minden vagyonában részessé tevé«. III. András továbbá Magyarországra »nagybátyjai tanácsára és segélyével« érkezett, »kik véghetetlen gazdagok voltak« (88). Vagyis a velencei patrícius származás, a hatalmas pénzvagyon folytán csaknem egyenértékűvé lesz itt a királyi származással.

²⁹ Kardos Tibor mutatott rá arra, hogy a fortuna említése a Képes Krónikában már a humanizmus jelentkezésének tekinthető. — Kardos T.: A magyar humanizmus kezdetei. Pécs. 1936. 40 l.

A Képes Krónika XIV. században írott szövegében a krónikás már korahumanista realizmussal igyekszik a hivatalos történelemhamisításokon túl érzékeltetni a valóságot: természetesen mindenkor úgy és azt, ami által nem sérthette egyháza és uralkodója kizsákmányoló érdekeit. A korahumanista realizmus jelentkezése a szövegnél fokozottabban felismerhető a Képes Krónika díszítéseiben. Azzal a különbséggel, hogy festőjük, a krónikásokkal ellentétben — bár igyekszik alkalmazkodni a szöveghez — nem egyszer ellentétbe kerül az egyház érdekeivel; amint erre már a felhozott példák nyomán rámutattunk.

Gyökeresen más az irodalomnak a kifejező eszköze, mint a művészetnek. A nyelv a gondolat kifejezési eszköze: az írott szó közvetlenebbül alkalmazható a haladó eszmék közlésére, mint a festészet, szobrászat. A társadalom új eszméi: a haladó gondolat kifejeződése általában az irodalomban jelentkezik a legkorábban és festészet, szobrászat ennek nyomában halad. Ezáltal a Képes Krónika egyes szövegrészei őszinteségre való törekvésének más és talán kisebb a jelentősége e korban, mint a miniaturákban mutatkozó realiztikus törekvésnek.

A Képes Krónika miniaturistája a magyar festészet »újjászületésének« szinte ugrásszerűen jelentkező első és jelentős művésze. A magyar művészetben mindeztideig nemcsak a festészet, de a miniaturaművészet is teljes egészében egyházi volt; ³⁰ témáival az egyház követelményeit szolgálta. A Képes Krónika miniaturái azonban már elszakadtak az egyházművészettől, s azzal ellentétes felfogásúak. Feudális osztálytársadalmunk fejlődésében a polgárosodás, az új életfeltételek jelentkezésének kezd kifejezőjévé válni. A korahumanizmus eszmei tartalma erőteljesebben csendül fel a miniaturákban, mint a maradisággal teli, általánosságban a középkori egyházi tanokat követő szövegben. A Képes Krónika díszítéseinek nem egy motívuma felismerhető az egykorú miniaturaművészetben: de azoknak trászadalomkifejező ereje egy-egy miniaturán, egy-egy motívumban jelentkezik, s korántsem oly sokrétűen, mint a Képes Krónikában. A Képes Krónika miniaturistája az egyházzal már ellentétes világi magatartásával is függetleníti művészetét a feudális egyházművészettől.

A feudális középkor művészeit, ha egyházi kódexeket festettek, kötik a témák és az ezzel kialakult sematikus ábrázolások. Az egyházi törvények, a középkori egyházi tanok követése bénítólag hat a könyvfestészetre. Az egyházi kódexfestészetben, ha a művész saját, őszinte érzéseit, felfogását akarta kifejezésre juttatni, elsősorban a lapszélékre szorult, hol a mindennapi élet jelenségeit a díszítő ornamentika közé bujtatva fejezte ki. Már a XIII. századi francia művészetben kezdetét veszi ez. Franciaországban már a XIII. század végén festenek az egyházi kódexekben a szövegtől független, világi tárgyú díszítőelemeket, állatokat, lantot pengető, szarvasra vadászó »drôlerie«-ket, későbbi időkben vadászjeleneteket, gereblyező nőt stb. Ugyanakkor már a vallásos témák nem egyszer világias jelleget öltenek. A bibliai jelenetek feudális királyok, középkori pécélos lovagok képeit tükrözik. A társadalmi harcok, osztálykülönbségek bemutatása is jelentkezik az egyházi miniaturaművészetben: de inkább a félelem adta, és nem a rokonszenv megnyilvánulásában. Egy francia miniaturista a XIV. században egy északfrancia bibliában a vallásos tárgyú miniaturák festése mellett a bibliában szereplő

³⁰ A Képes Krónika miniaturáinak stílusbeli kapcsolatát a magyar művészet-hez lásd; *Berkovits*: La miniatura i. m. 35–39 l.

»insipienst«, az »együgyűt« festi meg, aki nem ismeri el a krisztusi tanokat. És hogyan festi? Nem megszokottan, bohócszerű, kopasz vagy »drólerie« ábrázolásban, hanem egy nagy követ erőteljes lendülettel elhajító, lázadó parasztként, »Jacques Bonhomme« gyanánt.³¹

A XIII. század végén, a XIV. század első felében Olaszországban a kereskedelem fejlettsége, a polgárság erősödése, a manufaktura létrejötte, a céh-polgárság előretörése új világi festészetet hoz létre: a gyakorlati, mindennapi élet könyveinek díszítéseit: ezeknek a kereskedelmet, a dolgozókat és a munkát bemutató miniatúráit. A hivatalos anyakönyvek és jegyzőkönyvek kezdőbetűiben hivatalnokok, prokurátorok képei, jegyespár található.³² A gazdag céhek könyveiben a mesterséget és munkát bemutató miniatúrák. Természetesen festenek ezekben is vallásos tárgyú képeket, mint az egyes céhek védőszentjeit, de ezentúl, hol egy, hol több képet is munkájuk ábrázolásáról. Így Bolognában a XIII. században az asztalosok céhe lajstromában már 1248-ban, majd egy másik, 1270-ben festett miniatúrán látható egy-egy asztalosmester, amint padja mellett görnyedten dolgozik. Ugyancsak Bolognában, az 1339-ben készült »Matricola dei Drappieri«, a selyemszövők céhének nyilvánartási könyve, címlapján egy kereskedelmi ügylet lebonyolítását ábrázolták: amikor a selyemszövők díszes munkájukat megvételre ajánlják a kereskedőnek, aki alkalmazottak kíséretében jelent meg. A kapitalizálódás kezdetének tényére világít rá a XIV. század végén egy rendkívül jelentős miniatúra, amely 1394-ben ugyancsak Bolognában készült és a bolognai Monte bankház könyvében maradt fenn. A »Libro dei Creditori del Monte« e miniatúráját a század egyik legkiválóbb miniatóra, a bolognai Niccolò di Giacomo festette: ki e bankháznak még másik két könyvét is díszítette. Ez a nagyméretű miniatúra két részre tagozódik: a képen jobbra a város védőszentje, Petronius püspök látható, kezében a város modelljét tartva, mellette balra pedig a felhalmozott, kereskedelmi tőke ábrázolása. Hármasszerű nagy kincsesládában, dúzzadó zsákokban és a háttérben hegyként tornyosuló aranyhalmazzal mutatja be a város hitel-társulatának, a Monte-bankháznak kincseit. S. Petronio, a város védőszentje hatalmas templomát Bolognában 1391-ben kezdik építeni, nyilvánvalóan a városi Monte-bankház uzsoratókijének hozzájárulásával. A kiváló miniatör itt a szentnek és a hatalmas vagyonnak egymás mellé állításával az egyház és a bankház közös érdekeit mutatja.³³

Olaszország egyetemén a XIII., XIV. században orvosi tankönyvekként a kiváló tadzsi és arab tudósok, Avicenna és Albucasis műveit használták; ezeket miniatúrákkal is díszítették, így műtétek bemutatásával is. Így a Budapesten lévő XIII. századi Albucasis kódex, valószínűleg már Károly Róbert vagy I. Lajos udvarában használatos volt: egy itt élő olasz orvos útján juthatott Magyarországra. E kódex miniatúráinak egyikén a művész műtétet ábrázol, hol a beteg asszonyt koronás császárnő gyanánt festette.³⁴ Kifejeződik

³¹ A kódexet Saint-Omerben, a Városi Könyvtárban őrzik. A külföldi irodalomban említi *Vitzthum, Georg*: Die pariser Miniaturmalerei, Lipcse 1907. 145–146 l., — a hazai irodalomban *Berkovits I.*: A pécsi püspöki könyvtár festett kéziratái és ősnymtatványai, Magyar Könyvszemle, 1937. 42–43 l.

³² V. ö. *Berkovits I.*: A budapesti Egyetemi Könyvtár Dante-kódexe s a XIII. és XIV. századi velencei miniatúrafestészet története. 1928. 18., 19., 29., 30. képek.

³³ A bolognai miniatúrafestészet e jellegzetes világi tárgyú képeit lásd: *Fava, Domenico*: Emilia e Romagna. (Tesori delle Biblioteche d'Italia) Milano. 1932. 126., 127., 152. és 10. sz. képek.

³⁴ A kódex ismertetését és miniatúrájának képét lásd: *Berkovits I.*: A budapesti Egyetemi Könyvtár Albucasis-kódexe. Magyar Könyvszemle, 1937. 229–240 l.

ezáltal, hogy ez időben a betegségek gyógyítása még csak a feudális uralkodó-osztály kicsiny rétegének jutott osztályrészül.

A Képes Krónika festője ismerhette az olasz világi, gyakorlati élet könyveit, s ezekben a társadalom életének egy-egy jellegzetes bemutatását. Ez időben nagyszámmal készültek külföldön lovagregények is, az elbeszéléshez kapcsolódó világi csataképekkel: ezek hatása is fölismerhető a Képes Krónika festőjének művészetében. Viszont kora művészetének, éppen és elsősorban a lovagregények egyes tendenciáinak nyoma sincs a Képes Krónika miniatúráin. A Képes Krónika festője sohasem törekszik a külsőségek fényűző pompájának és az udvar lovagi életének kifejezésére. A feudális társadalom urainak ünnepségei, nagyúri szórakozásai, henyé mulatozásai nem érdeklik. Az udvari környezetet unottan festi, élettelenül: az udvar hölgyei bábszerűek, merevek, csak amikor keleti viseletű asszonyokat fest, akkor élénkül fel; festői viseletükön keresztül is érzékelteti kecsességüket. Az udvari életből személyes élményeket egy-kétszer tükröztet, így az I. István születésénél az ajtó előtt álló udvari előkelőségek ságását, bűgását, vagy például a korona és a kard mondájának festésénél, ugyancsak az ajtó előtt lejátszódó jelenetben, amikor »a kiáltók ispánja« figyelmezteti Béla herceget, hogy a kardot válassza. A csatajelenetek festésénél is, amint már írtuk, érezhető a személyes élmények.

A Képes Krónika miniatúráinak művészetére jellemző, hogy a feudális lovagkor költészete, a szerelmi líra hatása teljes egészében hiányzik. Bár gyakran fest nagyúri, királyi környezetet, sehol hajbókoló lovagokat, bajnoki győzelemnek örvendező előkelő hölgyeket nem. Csak történelmi események keretében találkozunk a vadászat egyszerűbb jeleneteivel, de egyetlen egyszer sem kis ölebet tartó nemes hölgygel, avagy szerelmes lovaggal, a külföldi miniatúraművészet e jellegzetes ábrázolásaival. Meglepő az is, hogy a páncélos királyok, lovagok, bár pajzsukon ott ékeskedik a címerük, — és a vezérek, a különböző nemzetségek ősei is származásuk megkülönböztető jelvényeit büszkén viselik — soha nem ülnek a kor divatjának megfelelő, a ló alakját eltorzító, címeres takaróval beborított lovon. A kecses, karsú lovak ritmikus mozgásának valószínű visszatükröztetése vonzza a művészt, de a dekoráció tarkasága nem.

Királyi esküvő festésénél, így Anjou Károly Róbert és második felesége, Erzsébet házasságkötésénél az udvari etikett szabályait követi. Két kürtös fujja az Anjou címeres zászlókkal díszített kürtöket. A nagynövésű, királyi menyasszony két főnemes kíséretében szemben áll a királlyal, ki kezében tartja a királyné koronáját. A két házasulandó tisztas távolban áll egymástól: az egyik főnemes előrenyújtott lábtartásával mintegy védi, fokozza a királyi menyasszony megközelíthetlenségét. A miniatúrista az esküvői jelenetet közvetlenül Károly Róbert elhalt első felesége sírbatételének képe mellett festi (70a. lapon). Ezáltal is érződik az esküvői képen, hogy nem a szerelem, de az érdek fűzi össze ezt a házasságot is; »a lovag, a báró vagy fejedelem nősülése politikai lépés, alkalom a hatalom növelésére új szövetségek révén; a nemesi vagy uralkodói ház érdeke dönt, nem az egyén tetszése«, amint ezt Engels írta.³⁵

A Képes Krónika díszítése a mondák mesebeli költői világán túl, korántsem tár derűs világot élénk. Komoran mutatja be történelmünk tragikus eseményeit, a feudális osztálytársadalom uralkodó rétegének önző cselekedeteit.

³⁵ Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Előszó a 4. kiadáshoz 1891. Marx—Engels Válogatott művek 2. köt. 229—231 l.

A mondák képeinek színes festése mellett csak a vitézi tetteknél s a lendületes csatajelenetekben ad élénkebb képet. Az udvari szórakozások ábrázolása a miniaturistától távol áll.

VIII

A mondák világán túl, amikor a Képes Krónika festője »igaz« történeteket fest, változik felfogása és ábrázolási módszere. Ezekben a miniaturákban nem az udvari élet szépségeit, színességét festette meg, elsősorban nem uralkodójának és feudális osztályának érdekeit szolgálta. Oly felfogással festette meg miniaturáit, amint az társadalma tudatában élt. Láttá és kifejezte művészetében feudális társadalmunk bomlasztó erőt. Oly mértékben mutat rá a magyar feudális társadalom bomlasztó fekélyeire, mint feudális művészetünkben sehol más nem. Éles megfigyelő képességgel ábrázolja az uralkodó osztály mohó kapzsiságát, önző, egyéni érdekeit a nemzeti érdekekkel szemben, amely utóbbiak alárendelt függvényei lesznek a királyok és nagybirtokosok hatalmi törekvéseinek. Olyan uralkodóknál, kik a dolgozó tömegekre, parasztokra, polgárookra s köznemesekre kívántak támaszkodni, művészetében kifejezésre juttatja az irántuk érzett rokonszenvét, mint Aba Sámuelnél vagy Kun Lászlónál. Láttuk, hogy fest olyan témákat, amelyek nem hízelgőek az egyházra. Megfest nem egyszer olyan jeleneteket, amelyek nem hízelgőek a királyokra sem. Az emberi szenvedélyek sodra, azoknak látszólagos történelemmozgató szerepe, a feudális társadalom uralkodó rétegének belső rothadása, intrikái és kegyetlenkedései kíváncsnak esetjére.

A Képes Krónika miniaturái, már műfajuknál fogva sem készülhettek a tömegek számára ; nem úgy, mint az egyházművészet termékei, a templomok freskói, oltárai, plasztikai díszítései. A nép számára hozzáférhetővé tett egyházművészettel az egyházi hatalom a túlvilágban való hit kifejezésére és megerősítésére törekedett. Bizonyos, ha a Képes Krónika festője művészetével már a tömegekhez szólhat, az egyházművészettel szemben éppen ellentétes hatást, a való élet megismerését idézte volna fel bennük.

A XIV. század második felében készült egyházművészeti alkotásokon, elrejtve egy-egy nagy oltár kicsiny predellaképén, találkozunk királyok kegyetlenkedésének festésével, de csak bibliai téma keretében, szentek mártíromságaival kapcsolatosan. Így például Spinelló Aretinonak 1385-ben festett oltárán (Budapest, Szépművészeti Múzeum). Itt Nemesius és Keresztelő János mártíromságának bemutatásánál festi a művész a biblikus királynak és Salomének, továbbá a római császárnak kegyetlen voltát ; de természetesen a középkori egyházi tanok tanítása szerint, annak kifejezésre juttatásával. Amíg a vallásos témák festői csak burkoltan, vagy az egyházi érdekeknek megfelelően mutatják be társadalmuk osztálykülönbségeit, a Képes Krónika festője a világi ábrázolásokon keresztül nyíltan érzékelteti társadalma osztályharcait.

Természetesen a Képes Krónika festőjének művészetében is kimutathatók a társadalmi erők bonyolult harcában jelentkező ellentmondások. A mondák és legendák csodákkal telített eseményeinek lerögzítésében köti a mult, a hagyománytisztelet, így I. László király életének egyes eseményeinél. De azért, hogy a csatajelenetek, vitézi tettek mellett előszeretettel festi a királyok kegyetlenkedéseit, megvakításokat, kivégzéseket, sikerül kifejezésre juttatnia a kizsákmányoló osztályérdekeket képviselő kis uralkodóréteg egyéni érdekeivel szemben a köztudatban élő kritikai állásfoglalást.

A Képes Krónika festőjének művészetét egy osztrák vizsgálója így jellemezte: »Meglepő a miniátornak az a tehetsége, ahogy a kicsiny fejecskéket élettel, sőt rendkívül egyénítve festi. A miniátor messze fölülmúlja a giotteszk miniaturafestészet átlagos munkáit. A miniátor e naturalisztikus törekvéssel magyarázható, hogy a magyarokat és más népeket, kunokat, románokat, ruténokat stb. nemzeti típusokként fesse, amelyek gyakran mongol arc típusokra emlékeztetnek. A miniátor ezeket a népeket a ruházatukkal is karakterizálja.«³⁶ A művésznak ez a jellegzetes és kifejező sajátossága fölismerhető a címlapon, az egyes hűbéres államok vezetőinek festésénél, és többé-kevésbé végighúzódik az egész krónikán: mindenkor a festő valóságra törekvő szándékát bizonyítja. A miniátor különben a címlapon I. Lajos testtartásában a király kis testi hibájának, kissé félvállú tartásának a kifejezésére is törekedett. A művész realiztikus törekvéseinek igazolására felhozzuk, hogy Stámbok például az orosz művészetben jelentkező realista törekvéseket a régítől eltérő új árnyalatokban s színezésben is felismeri, amikor a következőket írja: »Ha például Szimon Usakov az ikonok sötét arcai helyett világosabb arcokat, az élő emberarcnak megfelelőbb színeket vezetett be, ezzel egyben el is tért az ikonfestészet kánoni módszerétől és egy lépést tett előre a realista művészet felé.«³⁷

A krónika szövege alkalmat adott a miniaturistának, hogy ne irodalmi regényalakot, de valóságos uralkodót fessen meg torzan, csúnyán, ami egyedülálló ábrázolás e kor idealizáló művészi felfogásában. Még a realista festészet bölcsőjében, a francia miniaturaművészetben sem találkozunk e korban púpos, kancsal királlyal. És a Képes Krónika miniátora milyen nagy gonddal igyekszik Kálmán királyt torznak, szőrösnek, púposnak, vaksinak, álnoknak megfesteni. Kálmán nagy fejét nyak nélkül illeszti a törzsre; hátán nagy púp ékeskedik, még akkor is, amikor ágyában fekszik. Két szemgolyóját a külső szemsarkokba illeszti, így éreztetve kancsalságát. Ha áll, a király jobb lábfeje torz, rövidebb. Ellenszenves lényé azáltal is hangsúlyozódik, hogy például a vele kibékülő Álmos herceg kedves, ifjú lovag (53a s 54b lapon).

E korban a külföldi művészetben torzító ábrázolásokkal csak a Dante kódexekben, avagy a monumentális festészet Utolsó Ítélet freskóin találkozunk, mint például Giotto padovai freskóján. Azonban ezeken is a torzítások nem az egyes pokolbeli bűnösök festésekor mutatkoznak, hanem Geryonnak, vagy az ördögöknek ijesztő alakjában, a víziók torz és furcsa éreztetésében. A Képes Krónika festőjének ismernie kellett Dantét és a Dante-kódexek illusztrációit. 1321-ben halt meg Dante, s bár a Divina Commedia teljes egészében csak halála után került nyilvánosságra, miniaturákkal díszített szövegmásolatai szép számmal készültek Olaszországban már a harmincas, negyvenes években. A XIV. századi Dante-kódexek miniaturái azonban mindenkor a bűnözőket és azok szenvedéseit ábrázolják, de nem mint a Képes Krónika művésze, az uralkodók és feudális főurak gonosz cselekedeteit.

A Képes Krónika miniátora őszintén a leplezetlen igazság megfestésére törekszik. A bűnök, kegyetlenkedések, a kicsinyes emberi gyarlóságok festésén keresztül művészetében őszinte, komor realizmusra való törekvés van. A művész, a feudális uralkodóosztály kizsákmányoló durvaságainak ábrázó-

³⁶ Hermann, H. J.: Die italienischen Handschriften des Dugente und Trecento 3. (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich, N. F. V. 3.) Bécs, 1930. 289 l.

³⁷ Stámbok, A. i. m. 22. l.

lásáig hatol. A miniaturákon a XIV. század művészetének még kötött jellegű kifejező formáival az emberi érzéseket arcminikával és gesztusokkal jellemzi. De ha gesztusokkal jellemez is, sohasem festi az emberi szenvedélyeket külső páthosszal, nagy mozdulatokkal. Itt ismét ellentétbe kerül a szöveggel, hol a királyok nem egyszer, a középkor túlfokozott vallásos rajongásában elérzékenyülten zokognak. I. Géza király »zokogva leborula« és úgy ismeri el, »hogyan vétkezett« (61); vagy amint Géza öccsét, Lászlót meglátta, »a nagy fájdalom miá sírvafakad vala« (58). A mogyoródi ütközet után László herceg »jöllehet ellenségei voltak is, akik elestek, még is . . . keservesen siratá őket, nagy jajgatással tépvén arcát és haját, mint az anya fiai temetésén« (59). Ezzel szemben a miniátor sehol sem festi a fájdalmat széles gesztusokkal; I. Lászlót mindenkor harcos, hős vitézként ábrázolja a csataképeken. Még a temetéseken is csak egyetlen egyszer fest egy, e korban különösen a francia művészetben kedvelt, köpenyét arcához emelő sirató figurát, I. István sírbatételénél. De ezt is farizeus, szemforgató főnemesként, aki a püspökök csoportja mellett, miközben köpenyét két kezével állához emeli, sunyin előrehajolva, álszent ravaszúsággal tekint ki a képből (23b lapon). A művésznek a valóság ábrázolására való törekvése különben friss, közvetlen természetszemléletében is jelentkezik. A bizánci művészet tájfestő örökségei mellett fokozódó természet megfigyelés mutatkozik a virágok festésénél. A csatajelenetek sziklás talaján kis ötszirmú, fehér és tulipánszerű vörös virágok bukkannak elő a földből, vékony zöld száron, hajladozó zöld fűszálak között. Ennek festésével is a miniaturista már valószerű tájat igyekszik megörökíteni.

A szöveg ellentmondó beállításain túl, a festő a maga módján, tőle telhetően igyekszik reálisan bemutatni a tényeket: amint láttuk, a szöveg-nél nem egyszer többet fejezve ki. Rendkívüli tehetségével számos esetben, az általa választott témák festésével a szövegtől eltérően mutatja be és hangsúlyozza az eseményeket. Saját meglátásán és érzésein keresztül közelebb jutva a valósághoz.

A Képes Krónika művésze realiztikus törekvéseinek jellemzésére — természetesen kora stilizáló művészetéhez viszonyítva — már-már alkalmazhatók Engels szavai, melyek szerint a realizmus »magaiban foglalja a részletek hűségén kívül a tipikus jellemek tipikus körülmények közötti hű ábrázolását.«³⁸ A Képes Krónika miniátora a részletek pontos hűségét kora művészetének kifejezőeszközeivel megvalósítani még nem tudja, de a feudális társadalom uralkodóinak és kizsákmányoló főnemesének tipikus jellemét adja mindenkor, amint környezetükben is általános jelenségek tipikus rajzát adja.

A Képes Krónika miniaturái nemcsak egyenrangúak a korabeli külföldi művészetek termékeivel, de mesterük sok tekintetben nem is egyszer megelőzi külföldi kortársait. A királyok, királynék, a nagybirtokos főnemesek, lovagok, főpapok tipikus ábrázolásával, cselszövéseik, kegyetlenkedéseik festésével minden írott szónál kifejezőbben tükrözi a feudalizmus uralkodó rétegének kegyetlen, kizsákmányoló voltát. A Képes Krónika miniaturáit nemcsak a mozgalmas csatajelenetek virtuóz megszerkesztése, a történelmi eseményeknek szélesen hőmpölygő elbeszélése teszi egyedülállóvá a XIV. századi magyar művészetben, hanem elsősorban a feudális társadalom hű tükröződése.

BERKOVITS ILONA

³⁸ Engels: Levél Margaret Harkness-hez, 1888 április elején. Marx—Engels: Válogatott levelek, Bpest. 1950. 471. l.

KÖZLEMÉNY

A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZI REAKCIÓ A SZOVJETUNIO ELLENI HÁBORÚ TÁMOGATÓI SORÁBAN

Sztálin elvtárs — mint ismeretes — »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. zseniális művében mély elemzését adta a második világháború okainak. A második világháborút — mint azt Sztálin elvtárs megállapította — a kapitalizmus általános válsága szülte. A kapitalista országok, amelyeknek belső és egymásközötti ellentéteit még inkább kiélezték az időközben jelentkező gazdasági válságok, új háború útján akartak kilábolni e válságból. Ennek a háborúnak a során akarta az egyik kapitalista csoport megteremtteni uralmát a másik csoporton. »Az Amerikai Egyesült Államok arra számított, hogy kiüti a sorból a legveszélyesebb konkurensait, Németországot és Japánt, megkaparintja a külföldi piacokat, a világ nyersanyagforrásait és kivívja a világhuralmat.«¹

Ugyanakkor az imperialisták mindent megkíséreltek annak érdekében, hogy egszses támadó frontot hozzanak létre a Szovjetunió ellen. Ezzel magyarázható azok az engedményeik is, amelyekkel a második világháború kitörése előtt a legéheőbb agresszornak, a fasiszta Németországnak kedveztek, azért, hogy az támadásra induljon a szocializmus országa, a Szovjetunió ellen. Egyrészt azonban — mint azt Sztálin elvtárs tanítja — az imperialisták szovjetellenes egységfrontjára irányuló törekvésnél erősebbnek bizonyultak az imperialisták egymásközötti ellentétei, másrészt az imperialistákat meggondolásra készítette az a halálos veszély, amelyet a Szovjetunió megtámadása jelentett volna számukra. Így történhetett azután, hogy a második világháború az imperialisták egymásközötti háborújával kezdődött.

A második világháború előkészítése és lefolyása a földkerekség valamennyi számottevő politikai tényezőjét mozgásba hozta. Világos tehát, hogy nem maradhatott háttérben a pápával az élén a katolikus egyházi reakció sem, amely a fasizmust kezdettől fogva már azzal a gondolattal támogatta, hogy az végezni fog a szocializmussal és a Szovjetunióval. Ez a meggondolás indította a vatikáni reakciót arra, hogy a második világháború előkészítése idején a »benemavatkozás« politikáját, a fasiszta agresszorok szabadjárja engedését és a Szovjetunió ellen fordulását támogassa.

Ezt a politikát támogatta az egész katolikus hierarchia Franciaországtól Kínán át egészen Washingtonig.

Ez volt a politikai vonala a magyar katolikus klérusnak is, amely maga is szerves része volt a magyar finánciókés és földbirtokos uralkodóosztályoknak. A magyar katolikus klérusnak e magatartását féktelen népgyűlölete és szovjetellenessége eleve meghatározta.

A katolikus klérus, míg egyfelől határozottan szembeszállt az anti-fasiszta, háborúellenes népfronttal, másfelől az agressziók »jogosultságát« igyekezett bizonyítani. Ez a magatartás egyenes folytatása volt az egyház korábbi

¹ Sztálin : A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Bpest, 1952. 31. l.

politikájának: így lépett fel már a fiatal szovjet hatalom ellen megindított intervenció idején, majd az 1929/33-as gazdasági világválság éveiben is a Szovjetunióval szemben. A magyar katolikus egyház maga is, akár a Vatikán, arra számított, hogy az agressziót sikerül a Szovjetunió ellen terelni.

Japán Kína elleni, illetve Olaszország Abesszinia elleni agressziós lépését így mentegeti Porubszky Géza plébános a képviselőházban: »Ennek a két, velünk rokonérzésű népnek a lelke valahogyan azt mondta: ha talán a morális igazságokon kívül esik is, de élni akarunk és ha nem találjuk meg a kenyerünket itt bent az országban, akkor elmegyünk olyan területre, ahová kultúrát lehet vinni, ahol meg tudjuk keresni kenyerünket...«² Sőt a klérus belső lapjában, az Egyházi Lapokban a japán agresszorral kapcsolatban azt olvashatjuk, hogy a »katolicizmus szempontjából nem mindegy, hogy Ázsia legelső országa milyen állást foglal el Egyházunk iránt...«³ Mégpedig azért nem közömbös, mert Japán terjeszkedése »döntő befolyással lehet misszióink egész további fejlődésére.«³ Tehát nemcsak egyszerűen arról volt szó, hogy az egyház körei a fasiszta »Lebensraum«-elmélet hirdetőjévé váltak, hanem az egyház a »katolicizmus« kiterjesztésének fontos előfeltételét látta az agresszív hatalmak területi hódításaiban.

A magyar katolikus egyház, éppúgy mint a Vatikán, helyeselte a német agresszor döntő, Magyarországra is veszedelmes lépését, Ausztria megszállását is. Lapjuk meglepéssel nyilatkozik az áruló osztrák burzsoázia magatartásáról: »Oktalan lett volna a meddő feláldozás (t. i. az ellenállás. O. S.) és az okosság a félreállást javasolta.«⁴ Sőt megállapítja a lap azt is, hogy bár előfordultak túlkapasok, de akik ezt csinálták, azokat »a« nemzeti szocialista vezetők keményen megfékeztek... Egyes intézkedések is történtek az egyház javára.«⁵

Az imperialisták által tervezett Szovjetunió elleni felvonulási területbe beletartozott Magyarország is, amely gazdaságilag és emberanyagban is fontos láncszeme, »bástyája« volt az agresszió kiszélesítésének. Ez az elgondolás vezette a Vatikánt, amikor Budapestet jelölte ki az Eucharisztikus Világkongresszus színhelyéül. A magyarországi fasiszta kormány és a katolikus egyház teljes együttműködése is biztos sikert ígért egy Magyarországon tartandó katolikus tömegdemonstrációnak.

Az Eucharisztikus Világkongresszus mellett, hogy rá akart mutatni Magyarország földrajzi helyzetének fontosságára a szovjetellenes tervek szempontjából, a »katolicizmus« nevében, idoelgőiai tekintetben is igyekezett megteremteni az imperialista államok Szovjetunió elleni összefogását.⁶ »Krisztus ügyéért harcolni, szenvedni«, »Krisztus győző«, »Krisztus parancsol«, »Krisztus uralkodik«, ... és hasonló jelszavak mellett gyülekeztek a fanatizált és félrevezetett tömegek.⁷ Sőt, XI. Pius pápa körlevele nyomán a magyar püspöki kar azt is kihirdette, hogy »300 napi búcsút« nyerhetnek, »... akik az Eucha-

² Képviselőházi Napló 1939 jan. 20. (Továbbiakban: K. N.)

³ Egyházi Lapok 1938 jan. 29. (A továbbiakban: E. L.)

⁴ U. o. 1938 márc.

⁵ U. o.

⁶ A kongresszuson ugyanis egy sor imperialista állam egyháza képviseltette magát. Többek között jelen voltak: Dougherty philadelphiai bíboros, Verdier párisi bíboros, Van Roey belga bíboros, Hlond lengyel prímás, Goma y Tomas toledói érsek, Hinsley westminsteri érsek és többek. Album Congressus XXXIV. Eucharisti Internacionalis. Bpest. 1938.

⁷ E. L. 1938 febr.

risztikus Kongresszus érdekében valami jót tesznek vagy segílyt adnak.«⁸

A valóságos, a jelszavakban ki nem fejezett célok azonban mások voltak, amint az Dragó püspöknek, a kongresszus előkészítőbizottság olasz tagjának körleveléből is kiderül: »... a budapesti nagygyűlésen való részvétel kedves kötelesség kell, hogy legyen valamennyi katolikus számára — írja a püspök — annál is inkább, mert a kongresszus egyik főcélja a világ katolikusainak egységes állásfoglalása a kommunizmus ellen...«⁹

A pápa legátusaként megjelent Pacelli vatikáni bíboros, az Eucharisztikus Kongresszus ünnepi szónoka, valóban e főcélnak megfelelően is járt el. »Az erőszakos felforgatással szemben — hangoztatta az összesereglett tömegek előtt —, amelyet az istentagadó kommunizmus úttörői igyekeznek általánossá tenni a világon, joga és kötelessége a fenyegetett nemzeteknek, hogy saját érdekükben ellentálljanak és ne engedjék, hogy a keresztény társadalom felforgatói más nemzetek közé is elhurcolják a forradalom és osztályharc gyújtogató fákljait...« Ugyanez alkalmából Pacelli bíboros a kommunizmus és a Szovjetunió ellen felajánlotta »azokat a szellemi erőket, amelyeket az Istenbe és Krisztusba vetett hit adhat az egyének és a társadalomnak.«¹⁰ Goma y Tomas toledói érsek, a fasiszta Franco cinkosa pedig Spanyolország példáját, mint »mementót« hozta fel a kongresszuson: »Az egész világnak, mely most az Eucharisztia ünnepére egybegyűlt itt Budapesten, tanulnia kell Spanyolország példájából... A katolikus Spanyolországnak az az óhaja, hogy ez a kongresszus Isten szava legyen, mely a hit és az oltáriszentség által felhívja a világot az egyesülésre...«¹¹

Az ünnepi szónokok sorában olyan közismert fasiszták, politikai kalandorok és kultúrpolitikusok is szerepeltek a magyar kormány részéről, mint Imrédy Béla és Hóman Bálint.¹²

Míg a Budapesten megtartott Eucharisztikus Világkongresszus a »katolicizmus« jegyében, addig a müncheni tárgyalások a »béke« nevében készítették elő a Szovjetunió-ellenes egységfrontot. A müncheni megegyezés lényegében az angol, francia imperialisták, Hitlerrel és Mussolinivel közös műve volt, amelyet háttérből az amerikai imperialisták mellett támogatott a Vatikán is.

A müncheni megegyezés célja a hitleri agresszió kelet felé, Szovjetunió felé való terelése volt, amelyet Csehszlovákia szétdarabolása árán az imperialistáknak sikerült is látszólag megoldani. Sztálin elvtárs ezzel kapcsolatban az imperialistákról mondotta: »...átengedték a Szudétavidéket, a sors kényére-kedvére dobták oda Csehszlovákiát, megszegvén mindenféle és fajta kötelezettségeket; azután pedig hazug kiabálásba kezdtek a sajtóban, hogy »az orosz hadsereg gyenge«, hogy »az orosz légiflotta bomlik«, hogy a Szovjetunióban »zavargások vannak«; még inkább Kelet felé ösztökélték a németeket,

⁸ Püspökkari értekezlet jegyzőkönyve 1938 márc. 16. (A továbbiakban: Ppkk-ért. jkve.)

⁹ Nemzeti Ujság 1938 ápr. 30. Az Osservatore Romano jelentése nyomán közli. (A továbbiakban: N. U.)

¹⁰ N. U. 1938 máj. 29. Pacelli Jenő 1938 máj. 28-án az Eucharisztikus Világkongresszuson elhangzott beszédéből.

¹¹ Magyar Kurir 1938 máj. 28.

¹² N. U. 1938 máj. 28. Megjegyzendő, hogy a kongresszus anyagi támogatói sorában ott találjuk a magyar fináncburzsoázia több csoportját is. Hegedüs Lóránt TÉBE elnök pl. felhívta a hercegprímás figyelmét, hogy tartóztassa papjait a »szélsőséges« hangtól és emlékezteti arra, hogy a TÉBE és GYOSZ anyagilag támogatják a kongresszust. (Ppkk. ért. jkve. 1938 márc. 16.)

könnyű zsákmányt ígértek nekik, maguknak pedig azt mondták: kezdjétek csak el a háborút a bolsevikok ellen, aztán majd minden jól megy. El kell ismerni, hogy ez is nagyon hasonlít az agresszor ösztökélésére, buzdítására.¹³

A Vatikán maga is készséggel támogatta e terven belül azokat az akciókat is, amelyek Csehszlovákia egységére törtek. Szlovákiában a szlovák klerikális autonomistákon, Kárpát-Ukrajnában pedig görögkatolikus papi ügynökségén keresztül Csehszlovákia egységének feláldozása árán akarta megszilárdítani szovjet-ellenes pozícióit.¹⁴

A magyar uralkodóosztályok, az egyház körei évtizedes revizionista terveket látták valóraválni Csehszlovákia szétzúzásával és a hitleri agresszió keletretörésével. A Vatikán, amely az ellenforradalmi magyar uralkodóosztályokat és a magyar egyházat mint feltétlenül biztos szovjetellenes bázist tartotta nyilván, támogatta azok imperialista terjeszkedési terveit. Különösen az Eucharisztikus Világkongresszus alkalmából Budapesten járt Pacelli vatikáni bíboros államtitkár volt »nagy megértéssel« a magyar revizionista uralkodóosztályok területi igényei iránt.¹⁵ A magyar katolikus egyháznak is jelentős földbirtokai voltak a szóbanforgó területeken. Nem véletlen tehát, hogy éppen a hercegprímás, aki a Felvidék Magyarországhoz való csatolásakor 32 ezer hold földbirtokot kapott kezébe, előzőleg »imát« rendelt el ennek sikeréért.¹⁶

A hercegprímás, miután Horthy hadserege bevonult a Felvidékre, azt hirdette, hogy »isten nyúlt bele« a magyar történelembe és »soha el nem múló hálára« figyelmeztette a nemzetet azok iránt a »böles államférfiak« iránt, akik a területi gyarapodás fejében az országot az agresszorok táborához kötötték.¹⁷ A fasiszta agresszorokhoz való viszonyt illetően Serédi hercegprímás gondolatát, a katolikus egyház állásfoglalását tükrözte a piarista Kornis professzor képviselőházi dicshimnusza, amelyben azt hangoztatta, hogy a revízió »... sohasem diadalmaskodott volna egyrészt Hitler Adolf akaratzenije, ... másrészt Mussolini Benito csodálatos diplomáciai bölcsesége és komoly elszántsága nélkül. ... A német- és olasz birodalom jóindulata és igaz barátsága el nem múló hálára kötelezi nemzetünket.«¹⁸

A klerikális reakció hasonló módon reagált 1940-ben Erdély északi része és 1941-ben Délvidék Magyarországhoz való csatolásakor is — melyek megannyi állomása az ország Hitlernek való kiszolgáltatásának.

Az agresszorokkal való szorosabb kapcsolat, azok területrablásaiban való részesedés és Hitler szomszédsága rányomta bélyegét a magyar belpolitikára is. Az uralkodóosztályoknak e külpolitikája az ország gazdasági életének militarizálásával, fegyverkezéssel és a dolgozó tömegek fokozott kizsákmányolásával, gúzsbakötésével járt.

Az egyház, ahol lehetett, maga is anyagi és erkölcsi támogatást biztosított a háború fegyveres előkészítéséhez. Az Egyházi Lapok világosan állást-

¹³ *Sztálin*: A leninizmus kérdései, Bpest. 1952. 710. l.

¹⁴ *Sejman, M. M.*: A Vatikán a második világháborúban. Bpest. 1952. 50. l.

¹⁵ Küm. respol. 1938. III. 34/39 pol. 1937. Vatikáni magyar követ jelentése a miniszterelnöknek arról, hogy »a magyar katolikus kisebbség kulturális igényeit és a magyar kormány indokolt érzékenységét illetően úgy Pacelli bíboros államtitkár úr, mint az államtitkárság szakreferensei részéről megvan a »legnagyobb megértés«.

¹⁶ Ppkk. ért. jkve. 1938 okt. 4.

¹⁷ Felsőházi Napló 1938 nov. 12. Serédi hercegprímás beszéde. (A továbbiakban: F. N.)

¹⁸ K. N. 1938 nov. 8. Kornis Gyula beszéde.

foglalt »keresztény erkölcsi tanítás« szempontjából a háború szükségessége mellett és leszögezte: »Mint hogy az egyik eszköz erre — t. i. a háborúra — a fegyveres erő, az államhatalomnak nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy szükséghez mért fegyveres erőt tartson . . . Az állam alattvalóinak pedig ex justitia legali eredő lelkiismeretbeli kötelességük, hogy az állam előírásainak e pontban eleget tegyenek.«¹⁹ »Vitéz« Makray Lajos plébános, az Egyesült Kereszténypárt szónoka pedig nyíltan kimondotta, hogy »fegyvert pedig, ha tíz körmünkkel kell a földből kikaparni és ha szánktól kell elvonnunk a falatot, akkor is juttatnunk kell a magyar hadseregnek.«²⁰

A püspöki kar csatlakozott a hadigazdaság kifejlesztését célzó 1938-as győri milliárdos beruházási programhoz.²¹ Légvédelem fejlesztése címén pedig 50 000 P-t ajánlott fel a Horthy Miklós Repülő Alapra.²² Nagy összegekkel vettek részt a második világháború hadikölcsönkötvénye, az »Erdélyi kölcsönkötvény« jegyzésében is. A primási aula maga jegyzett 75 000 pengőt.²³ A Szent Benedek rend 70 000 pengőt jegyzett.²⁴ Nem titkolta el az egyház azt sem, hogy birtokait is szívesen állítja a háborús termelés szolgálatába. Hagyó Kovács Gyula, a ciszterciták előszállási jószágkormányzója a nagybirtok létjogosultságát a háború előestéjén azzal bizonyítja, hogy ez előnyösebb a háborús termelés szempontjából, a »kisbérlettel, részesműveléssel« szemben, amely »veszélyes katonailag is.«²⁵ Mint érdekelt haszonélvező, ott volt a bányász- és ipari termelésnek a háború szolgálatába való állításánál is. A veszpréme gyházmegyei püspökség 1937—38-ban például olyan bérletszerződést kötött a Magyar Bauxittal, hogy az igénybevett területek állandó bére mellett a kitermelt bauxit mennyiségének megfelelően külön százalékot kapjon.²⁶ Mivel ennek 50%-át a veszprémi püspök a törzsvagyonhoz volt köteles csatolni, így nem csak neki, de az egész katolikus egyháznak érdekében állott, hogy minél több bauxitot termeljenek a hadiipar — és elsősorban a német hadiipar számára. Az esetek egész sora bizonyítja, hogy az egyház nem csak szavakkal, de anyagiakkal is segítette a háborús előkészületeket.

Az egyház azonban a belső nyugalom, az osztálybéke és a folyamatos termelés felett őrködött elsősorban. Ha a gazdasági válság idején és azt követően Magyarországon a »hóhé« funkciójának ellátására szükségessé vált a statárium és több más kommunista-ellenes eljárás bevezetése, akkor érthető az is, hogy ugyanabban az időben hatalma biztosítására a kormány fokozottan igénybevette a »papi« funkció ellátására az egyház szervezeti és propaganda apparátusát.²⁷ A háborús előkészületek idején a Horthy-fasizmus, amely a »keresztény kurzus« jegyét viselte homlokán, még inkább kihasználta ezt a lehetőséget. Ezért kérte bizalommal 1938-ban Keresztes-Fischer — az ellen-

¹⁹ E. L. 1938 dec.

²⁰ K. N. 1939 dec. 5.

²¹ Ppkk. ért. jkve. 1938 okt. 4.

²² U. o.

²³ Esztergomi Herceggprimás Levéltára 9114/1941 dec. 16. (A továbbiakban: EHL).

²⁴ N. U. 1941 dec. 23.

²⁵ EHL 9495/1939. I—II. (Hagyó Kovács megjegyzései a kishaszonbérlet-tervezethez.)

²⁶ EHL. 3040/1939 máj. 9. A veszprémi püspökség bérletszerződése a Magyar-Bauxittal.

²⁷ V. ö. Lenin megállapításával: » . . . Minden elnyomó osztálynak, uralma fenntartása érdekében két társadalmi funkcióra van szüksége: a hóhé és a pap funkciójára. A hóhének el kell fojtani az elnyomottak tiltakozását és felháborodását. A papnak vigasztalni kell az elnyomottakat . . . « *Lenin Művei* 21. k. Bpest. 1951. 227—228. l.

forradalmi korszak véreskező belügyminisztere — a hercegprímáson keresztül az egyház segítségét». . . a keresztény és nemzeti eszme megerősítésére, a társadalmi osztályok közötti ellentétek kiegyenlítésére és a nép lelkéhez férkőző tévtanok eloszlására.« A hercegprímás támogatásáról biztosítja a belügyminisztert. »A magam részéről a legnagyobb készséggel kívánom támogatni Nagyméltóságodnak a társadalmi osztályok közötti ellentétek kiegyenlítésére, a magyar nép lelkéhez férkőző tévtanok eloszlására irányuló törekvéseit, s működésére Isten áldását kérem.«²⁸

A gazdasági válság idején és ezt követően is, Magyarországon egyre szélesebb tömegek előtt vált nyilvánvalóvá a szociáldemokraták árulása, amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a burzsoázia még kevésbé leplezett és tetszetős utakon kísérlje meg a munkásosztály és a dolgozó tömegek befolyásolását. Az egyház, mely kapcsolatban állt a széles tömegekkel és a munkásosztály barátjának szerepében tetszelgett, megfelelőbb volt erre a szerepre. Valójában azonban semmi köze nem volt a dolgozók elemi érdekeihez. Saját maguk leplezik le önmagukat a klérus tagjai ezzel kapcsolatban — mint az egy bányavidéki plébános fargyilagos leveléből kiderül: — »Bennünket világi papokat — írta a plébános — úgy szociális, karitatív, valamint vallási érdekek összefognak különböző iparvállalatokkal, hogy egyoldalúan a munkás-ság szociális érdekeinek nekifeszülni, érte harcolni, egyenlő volna hivatásunk legvitalisabb érdekeit feláldozni.«²⁹

Az Actio Catholica keretében Magyarországon a katolikus egyház több tömegszervezetet hívott életre, melyek valamennyien a pápai enciklikák szociális demagógiája alapján álltak és azt terjesztették. Ilyen szervezetek voltak: a Hivatásszervezet, EMSZO (Egyházközségi Munkásszakosztály), KALOT (Katolikus Agrárfijúsági Legényegyletek Országos Tanácsa) és a KALÁSZ (Katolikus Leányszövetség). E tömegszervezetek a munkásmozgalom bomlasztását és a fasiszta diktatúra megerősítését szolgálták. Jellemző Rákosi elvtárs megállapítása a hivatásszervezetről és rokonszervezeteiről, amikor azt mondja, hogy »annak idején sohasem tudtuk, hogy hol végződik a hivatás és hol kezdődik a fasizmus«.³⁰

Míg Olaszországban és részben Németországban, ahol nyílt fasiszta diktatúrát vezettek be, feloszlatták a katolikus tömegszervezeteket, mert a fasizmus megteremtette a maga tömegpártját, addig Magyarországon éppen a második világháború előestéjén és idején kezdtek kiszélesedni a katolikus tömegszervezetek. Ez a helyzet azzal magyarázható, hogy a magyar fasizmusnak, mivel nem tudott létrehozni a német- és olaszországihoz hasonló tömegpártot, szüksége volt a katolikus tömegszervezetekre, amelyek nemcsak, hogy nem veszélyeztették, hanem támogatásukról biztosították.

Nem véletlen tehát, hogy az EMSZO egész országra való kiterjesztése 1938-ban következett be, azzal a fenntartással, hogy azt anyagilag az »egyház-megyei ordináriusok« fogják segíteni.³¹ 1939-től kezdte el működését a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete is.³² A KALOT, amelynek megalapítása egyes egyházmegyéekben »kötelezőleg lett előírva«, 1940-ben lett önálló jogi

²⁸ EHL. 2269/1938 máj. 21. Keresztes-Fischer belügyminiszter és Serédi hercegprímás bizalmas levélváltása.

²⁹ EHL. 1307/1943 febr. 11. A táti plébános levele a hercegprímáshoz.

³⁰ Rákosi Máttyás: Válogatott beszédek és cikkek. Bpest. 1950. 57. l.

³¹ Ppkk. ért. jkve. 1938 okt. 4.

³² E. L. 1940 ápr. 61—62. l.

személyé és ez alkalommal fogadtatja el alapszabályzatát a belügyminiszterrel.³³

E szervezetek irányításában nagy szerepet játszottak a fasiszta kormány-szervek. 1939-ben az EMSZO, Hivatásszervezet és KALOT szervezeteket az egységes irányítás biztosítása végett éppen a miniszterelnök kezdeményezésére egyesítették a »Magyar Szociális Népmozgalomban«. Ebben a mozgalomban a kormány a hercegprímás belegyezésével Kovrig Béla miniszterelnökségi tanácsoson keresztül érvényesítette befolyását.³⁴

A katolikus tömegszervezetek mozgósítása mellett az egyház a dolgozó nép elleni tevékenysége során felhasználta a templomi hadállásait is. A dorogi bányalelkészi hivatal pl. úgy akarta a kolónia mellett lakó 3000 bányász körében uralkodó »szociális feszültséget« levezetni, hogy őket, mert »sem világi, rendőri, sem papi vezetők nincsen«, plébániaileg Dorog-bányához javasolta csatolni.³⁵ A budapesti Augusztus-telepi kápolna lelkésze azért kért segílyt 1939-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól, hogy az ottani munkások között, ahol »márcsak koldus és koldusabb között van különbség«, az »evangéliumi szót« hatásosabbá tehesse.³⁶ Ugyanakkor Szmracsányi egri érsek egy lelkészszeg felállítását kérte Ruda-bányára a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól, mert ott 1200 hívő lakik, »akiknek legnagyobb része minden szélsőségre hajló bányamunkás.«³⁷ A klérusnak e tevékenységét, különösen a munkásosztály körében kevés siker követte. Éppen ezért a rendelkezésére álló sokrétű lehetőségek mellett a klérus nem szűnt meg a kormány felé sem hangoztatni, hogy elsősorban ő is az erőszakban bízik: »Bízunk abban — mondotta a piarista Kornis Gyula a képviselőházban —, hogy a kormány útjában áll minden forradalmasító törekvésnek, politikai, társadalmi, gazdasági téren egyaránt és felhasználja . . . a közigazgatás minden erejét és a megtorlásra az állam büntetőjogi hatalmának minden szigorát.«³⁸

Hitler szomszédsága és befolyásának növekedése Magyarországra különösen a nyilas mozgalom fellendülésében érezte hatását. A nyilasok Hitler magyarországi ügynökségének szerepét vállalták, melyen keresztül bármikor befolyásolhatta a magyar uralkodóosztályok német-barátság szempontjából ingatag elemeit.

Az egyházi reakció, amely következetesen harcolt a baloldali »veszély« ellen és az uralkodóosztály egységes frontjának megteremtéséért, nemcsak hogy nem szállt szembe a nyilas mozgalommal, hanem kapcsolatot is teremtett vele. Különösen a szélső-soviniszta és antiszemita egyházi körök tevékenykedtek a nyilasokkal való feltétlen jóviszony megteremtésén. E tekintetben is fontos szerepe volt a hazaáruló és kalandor politikájáról ismert Mindszenty Pehm Józsefnek, aki a német fasiszta elöretörésének idején »hasznosnak« látta a kapcsolat kimélyítését a nyilasokkal. Éppen ezért legitimista barátai mellett jóviszonyt tartott egyes nyilas körökkel is. A jezsuitákon keresztül Szálasi Ferenc használhatóságáról és jelleméről érdeklődött. A budai jezsuita manréza lelkigyakorlatosház igazgatója, P. Révai Tibor S. J. a következőképpen válaszolt Mindszenty Pehm érdeklődésére a náluk lelkigyakorlaton többször megjelenő Szálasi

³³ N. U. 1940 okt. 31.

³⁴ E. H. L. 5953/1943. Mihalovics A. C. titkár jelentése a tömegszervezetekről.

³⁵ E. H. L. 8443/1940. Hóka Imre bányalelkész jelentése az 1940-es dorogi sztrájkokról.

³⁶ OL. V. K. M. I. 6. 4577/1939.

³⁷ OL. V. K. M. I. 4/2. 4293/1939.

³⁸ K. N. 1939 márc. 9.

Ferencsel kapcsolatban: »Igen jól viselte magát. Azóta is megfordult itt. Egy-két pátérrel szívesen érintkezik. Hogy országos vezetésre van-e rátermettsége, nem tudom. Katolikus szempontból megbízhatónak tartom.« A levélből az is kiderül, hogy Szálasi ígéretet tett arra, hogy munkatársait is biztatni fogja hasonló lelkigyakorlatokban való részvételre.³⁹

A bizonyítékok arra mutatnak, hogy Mindszenty Pehm Józsefnek imponált Szálasi személye és szükségesnek tartotta a nyilasokkal való jóviszony fenntartását. 1938 tavaszán Mindszenty Pehm József vagy hetven olyan papot hívott össze Budapestre, akik jelentős befolyást gyakoroltak a politikai élet menetére, avégből, hogy tisztázzák a katolikus politika viszonyát a különböző mozgalmakhoz. Ez a papi értekezlet Mindszenty Pehm József apátot, Nyisztor Zoltán jezsuita szerzetest és Tóth Zoltán nyilasérelmű papot azzal bízta meg, hogy egy memorandumot készítsenek, amelyben rögzítik a klérus álláspontját többek között a »nemzeti szocializmussal« kapcsolatban is. Erről Mindszenty Pehm József önéletrajzában a következőket írta: »Ezzel a memorandumunkkal, melyet esperesi értekezleteken keresztül az ország minden egyházközségébe eljuttattunk, a nyilasok térjoglását segítettük elő.«⁴⁰ Ilyen és hasonló eset nem egy előfordult még a továbbiakban.

A katolikus egyház kifelé mutatott semleges álláspontja nagyon sokszor a nyilasok titkos támogatását takarta. Mindenekelőtt két ok magyarázza azt, hogy — bár alapvető elvi ellentétek nem voltak — mégsem foglalt egyértelműen és nyíltan állást a nyilas mozgalommal kapcsolatban. Egyrészt az, hogy a klérus a nyilas kalandorok és karrieristák feltétlen támogatásával saját politikai és gazdasági pozícióit veszélyeztette volna, másrészt ezzel tekintélye és befolyása megingott volna azon becsületes katolikus tömegek körében, amelyek nem értettek egyet a nyilasokkal. Az egyház félt ezektől a következményektől és éppen ezért nagy óvatosságot tanusított a nyilasokhoz való viszonyában.

A katolikus egyház e felemás magatartásának az 1939-es választásokon meg is mutatkozott az eredménye. A nyilasok éppen ott értek el eredményeket, ahol a katolikus egyházi reakció a legerősebb volt. Az Egyházi Lapok, miután megállapítja, hogy a választások »nem jártak annyira veszedelmes eredményre«, a következőket írja ezzel kapcsolatban: »Katolikus szempontból pedig különösen tudomásul kell venni és kellően gondolkodni kell azon a tényen, hogy a szélső jobboldal épp kifejezett katolikus kerületekben aratott győzelmet vagy igen nagyszámú szavazatot mutatott fel.«⁴¹

Az egyház körei azonban távol álltak attól, hogy szót emeljenek Hitler magyarországi ügynökei ellen. »Kerülni kell minden összeütközést« — írta az Egyházi Lapok.⁴² Tehát hagyini a nyilasokat megerősödni és nem fellármázni a közvéleményt ellenük, mert ellenkező esetben veszélyben foroghat az egész magyar fasizmus rendszere.

Ennek az állásfoglalásnak adott hangot a katolikus klérus politikai napilapjában, a Nemzeti Ujságban is, amikor az országgyűlési választások legfontosabb eredményének azt tudja be, hogy a »nemzet útjából« elsöprődtek a »baloldal« és a »moszkvai erő«, tehát szabad az út a háború felé. Ugyanakkor megállapította, hogy a »baloldal felőrlődése a szélsőjobboldali ellenzékét...

³⁹ A Mindszenty-bűnügy okmányai. 1949. 12. 1.

⁴⁰ U. o. 13. 1.

⁴¹ E. L. 1939 április. 102. 1.

⁴² U. o. 105. 1.

előretöréshez juttatta«, majd kifejezi reményét az újonnan előretört szélső-jobboldal »felelősségteljes« munkája iránt.⁴³ Ezzel mintegy kifejezésre juttatták azt az álláspontjukat, hogy szívesen vennék, ha a nyilasok nem veszélyeztetnék a Horthy-fasizmus »önálló« törekvéseit és teljesen beleilleszkednének a magyar uralkodóosztályok egységfrontjába.

Az uralkodóosztályok, a klérus ezt az egységfrontot meg is oldotta. Alapvető véleménykülönbség, amely a magyar reakció belső egységét veszélyeztette volna a háborús felkészülés, a szovjetellenesség és a dolgozó tömegek bilincsbevétele szempontjából, nem volt.

*

Az imperialista hatalmak külső, szovjetellenes egységfrontja, amelyre a magyar reakció is számított, nem jött létre. A sztálini külpolitika, felismerve az imperialisták egymásközötti objektív ellentéteit, meghíúsította ezt és azt, hogy az agresszív hatalmak már 1939-ben megtámadják a Szovjetuniót. A Szovjetunió 1939-től arra törekedett, hogy honvédelmét ütőképessé tegye határainak megtámadása esetére. A Szovjetunió ezzel a lépésével mintegy a fasizmus leverésének alapját teremtette meg.

*

Hitler, miután Nyugat-Európában és a balkáni országokban megszilárdította hadállásait, megtámadta a Szovjetuniót. A magyar katolikus klérus Hitler e lépésében évtizedes kívánságainak megvalósítását látta és éppen ezért ujjongó örömmel fogadta azt. Közi-Horváth plébános, az Egyesült Kereszténypart szónoka a parlamentben adott kifejezést ennek az örömmek, amikor kifejtette, hogy Hitleréknek »...nem volt egyetlen cselekedetük, amelyet nagyobb őszinte együttérzéssel, lelkesedéssel kísértünk volna, mint a kommunizmus ellen megindított harcot. Legyen most már valaki barát vagy ellenség, de ha tisztességes ember, az egész világon mindenkinek éreznie kell azt, hogy tegnap egy olyan probléma elintézése indult meg, amely immár negyedszázad óta szörnyű lidércnyomásként nehezedett az egész művelt keresztény civilizációra.«⁴⁴

A magyar kormány a kassai repülőprovokáció megrendezése után — bár a Szovjetunió jóindulatúan figyelmeztette a hadbalépés következményeire — felzárkózott Hitlerhez és hadat üzent a Szovjetuniónak. »Horthy véres bandája mindenkor ott található, ahol remény van arra, hogy valamit rabolni lehet — állapította meg Rákosi elvtárs. — Most, amikor Európa vérszomjas tigrise, a német fasizmus a Szovjetunióra támad, a sakálok között, akik utána kullognak, a német fasiszták bérence, Horthy is ott van.«⁴⁵

A katolikus egyházi körök állásfoglalása a háború elindítása mellett nem volt új az új helyzetben sem. A magyar nagybirtokos és nagyfőkécs egyház örömmel kapott a kilátásba helyezett haszon után, amellyel a háború kecségetett és mint a szocializmus kibékíthetetlen ellensége, e háborútól várta annak egyszersmindenkori felszámolását. Ezen túlmenően a Vatikán — amely állandóan a Szovjetunió-ellenes egységfront kiszélesítésén buzgólkodott — azt kívánta, hogy a klérus kövesse a fasiszta területablókat. A Vatikán szándéka

⁴³ N. U. 1939 máj. 31.

⁴⁴ K. N. 1941 jún. 24.

⁴⁵ *Rákosi Mátvás*: A magyar jövőért. Bpest. 1947. 7. l.

ugyanis az volt, hogy a katonai megszállók nyomában járó »misszionáriusok« békítsék ki a lakosságot a fasiszta megszállókkal, bomlasszák a fasiszták által megszállt területek lakosságának partizánharcát és nem utolsósorban nyerjék meg a fegyverekkel megfélemlített tömegeket a »katolicizmusnak«. ⁴⁶ »Végsősoron — mint azt M. M. Sejnman megállapította — a Vatikán arra számított, hogy a németek segítségével behatol a Szovjetunióba.« ⁴⁷

E tevékenység előkészületeit még a Szovjetunió megtámadását megelőzően elvégezték. Ezt az előkészítést szolgálta az úgynevezett »uniós egyesülés«, melynek feladatát a pápa »Rerum Orientalium« kezdetű apostoli levele többek közt »az elszakadt keresztény testvéreknek az egyházzal való újraegyesülés« kérdésének tanulmányozásában határozott meg. ⁴⁸ Tekintettel arra, hogy a cári Oroszország területén a »pravoszláv« hit volt az uralkodó, fenti tervében a Vatikán a Szovjetunió népeire is gondolt. Az egyesülés megkönnyítését célozta az is, hogy a magyar püspöki kar 1941-ben olyan pontokat vett fel a katekizmusba, melyek szerint »hit és erkölcs dolgában« nincs különbség a római katolikusok és a skizmatikusok közt. ⁴⁹

Az »uniós egyesülés« szervező- és propaganda munkáit már a Szovjetunió megtámadását megelőzően is elsősorban a római »Keleti Intézetben« vagy a »Russicumban« képezték ki. Az »egyesülés« előkészítésével kapcsolatos lehetőségeket azonban Magyarországon is ismerte a klérus. Zakar András — aki egyébként a felszabadulás után Mindszenty bizalmasa lett — 1941-ben azt írta a hercegprimásnak, hogy »tanulmányai folyamán nemesnek és nagynak tűnt fel a munka az unió érdekében«, és így folytatja: »A mai idők pedig különösen alkalmas lehetőségeket ígérnek elsősorban az oroszországi kereszténység megerősödése számára... alázattal esedezem a római Keleti Intézetbe, vagy a Russicumba...« ⁵⁰

A Szovjetunió megtámadása után a Vatikán irányításával kiképzett papi »missziósok« özöne indult el a fasiszta területrablók nyomában. A magyar katolikus püspöki kar egyik tagja, Sztojka Sándor munkácsi püspök maga is szemügyre vette, hogy kiket indíthat el ilyen »misszióra«. A Vatikánnak a munkácsi szeminárium »spiritualisát« ajánlja és, mint írja, még többeket tudna ajánlani ilyen célra. Ebből az alkalomból jelentést tett arról, hogy a magyar hadseregben sok olyan görögkatolikus van, akiket térítésre fel tudnak használni. Azt írta, a Szentszéktől anyagi segítséget kér, hogy a fasiszták által megszállt területekre továbbra is »szentképeket« és »jambor könyveket« küldhessen. ⁵¹

A magyar klérus azonban, mint ahogy nem beszélt a fasiszta terület-
rablók igazi szándékairól, nem szólt nyíltan a katolikus egyház hódító célkitűzéseiről sem. Az agresszoroknak — mint ismeretes — nem új módszere a támadást »védelemnek« beállítani és az uralkodóosztályok érdekei helyett »nemzeti« érdekekről beszélni. A magyar egyházi reakció *elsősorban* éppen ebben a tekintetben, az imperialista rablóháború igazi jellegének eltussolásában és az agresszor »szerecsen-mosdatásában« nyújtott jelentős segítséget a magyar

⁴⁶ Sejnman, M. M.: A Vatikán a második világháborúban. 23. l.

⁴⁷ Sejnman, M. M.: A Vatikán a két világháború között. Bpest. 1950. 166. l.

⁴⁸ Szombathelyi püspök körlevele 1939. 5. l.

⁴⁹ Magyar Nemzet 1941 máj. 17.

⁵⁰ EHL. 859/1941. (Zakar András kérvénye)

⁵¹ U. o. 7440/1941 okt. 14. (Sztojka Sándor munkácsi püspök jelentése a Szentszékhöz a megszállt szovjet területek vallási helyzetéről).

fasiszta kormány propaganda-apparátusának. Az egyház papjaira, mint »vallási« tekintélyekre jobban figyeltek a hívők széles tömegei, mint az állam propagandaszerveire. Az egyháznak így inkább módjában állt, hogy papjain keresztül az uralkodó osztályok szempontjából kedvező irányba hangolja híveit a háború kérdését illetően.

A Szovjetunió megtámadását követően egyik vasárnapon, nem véletlen, hogy a hivatalosan ajánlott »prédikációs-vázlat« hazug módon épp a háború jellegét igyekezett hamisan beállítani, amikor a következőket írta: »A magyar föld és a magyar faj védelme a hadsereg által, a magyar lélek ápolása a templomokban, a rávaló adó megfizetése sokszor nagy áldozat, a katonáskodás is nehéz teher, de a hívő magyar ember szívesen meghozza...«⁵² Nem különben ezt a gondolatot akarta mindenáron meggyökereztetni az az ismert ima, amely úgy szólt, hogy a »magyarnak« a »honvédelem adta a kezébe a fegyvert« a Szovjetunióval szemben »és ő bátran elfogadta«.

Mindez természetesen azt szolgálta, hogy a hívő tömegek előtt az ország igazságtalan- és rablóháborúban való részvételét szükségesnek, jogosnak minősítse és a fasiszta agresszorok támogatását úgy állítsa be, hogy az feltétlen kötelessége a vallásos, »a hívő magyar embernek«. Éppen ezért volt a tömegekre nézve az egyház propagandája több és veszélyesebb, mint a világi propaganda-szervek lármája.

Ez adottságát az egyház kihasználta arra, hogy híveit a háborúban való aktív részvételre serkentse. »A közös sorsot élő és váró nemzet minden fiának lelki és testi ereje végső megfeszítésével kell részt venni ebben a harcban és küzdelemben« — hangzik az egyik egyházmegyei tanács jegyzőkönyve.⁵³ Ezért cserében azt ígérte, hogy az »Isten« és a »haza« jutalomképpen honorálni fogja az »áldozatvállalást.« Egyik számottevő befolyásos folyóirata pedig azt írta, hogy »a háborúból értékek, erények, Istennek kedves, hazának hasznos tények születnek, sőt azt is mondhatjuk, hogy ez a háború nagy vetés.«⁵⁴ Másutt a front veszélyeit úgy állította be a hívek előtt, hogy azok »közelebb emelik az embert Istenhez.«⁵⁵ Ismét másutt az egyház »Krisztus nevében« felszálló bombázóról és »Isten nevében« dörgő ágyúról írt az ifjúságnak, hogy annak vallásos meggyőződésére appelláljon és így csábítótá tegye előtte a Szovjetunió ellen folyó rablóháborút.⁵⁶ Mindszenty a rablóháborúban való elpusztulást »a harcos élet koronájának« nevezte. »A legnagyobb áldozatot az hozza, aki — a honvédelmi miniszter szerint — vérért, egészségét, testi épségét, életét adja a hazának« — mondotta a fasiszta területablók támogatására serkentő Mindszenty.⁵⁷

Az egyház propagandája azonban más tekintetben is segítségül szolgált az agresszoroknak, akik a Szovjetunió népei ellen folytatott háborúra szeretnék volna Európa valamennyi nemzetét megnyerni. »Hitler tudvalevőleg rablóhadjáratát úgy állította be — mondotta Rákosi elvtárs — mint az európai civilizáció kereszteshadjáratát a bolsevizmus ellen. Hogy ennek a beállításnak nyomatékokot adjon, igyekezett minél több európai országot a háborúba

⁵² E. L. 1941 augusztus. 145. l. Pünkösöd után IX. vasárnapra rendelt szentbeszéd-vázlatából.

⁵³ Jelentés az erdélyi római katolikus egyházmegyei tanács 1942 nov. 26-ra összehívott közgyűléséről. Kolozsvár 1942.

⁵⁴ Magyar Kultúra 1944. I. 116. l.

⁵⁵ N. Ú. 1942 nov. 11.

⁵⁶ Kommunisták harca a magyar ifjúság boldog életéért. (Bpest.) 1950. 146. l.

⁵⁷ Szabad Nép 1948 dec. 21. idéz Mindszentytől.

bevonni . . .⁵⁸ A fasiszta agresszorok csoportját és támogatóikat nem habozott az egyházi reakció »Krisztusi világrend« fogalmával álcázni, amely — mint írták — »egész Európa« védelmében szemben áll »a III. Internacionálé . . . végrehajtóival«. ⁵⁹ »Az forog kérdésben — állapította meg az egyik egyházmegyei tanács közgyűlése —, hogy a kereszténység, a krisztusi világnézet, vagy a pogányság és az istentagadás uralkodjék-e a világon? Ezért megy a harc életre-halálra és ezért kész a küzdő ember a legnagyobb áldozatokra is.«⁶⁰

Az egyház politikai napilapjában, a Nemzeti Ujságban kifejezetten »Európa háborújáról« írtak és e háború erkölcsi »tartalmát« »jogosnak« ítélték.⁶¹ Ezek után érthető az is, hogy a nyilas Meskó Zoltán olyan »kereszties-hadjáratnak« határozta meg a háborút, amelyben az ország »Krisztussal egyesülve« küzd a »keresztény kultúráért, műveltségért.«⁶²

E puszta jelszavak azonban nem voltak elég konkrétak, semmi kézzelfoghatót nem ígértek a háború résztvevőknek és a háború terheit nyögő dolgozó népnek. Az egyházi propaganda azért olyan jelszavakról is gondoskodott, amely »világi« eredményeket is ígért az »Istenhez való felemelkedés« és az »erények« mellett azoknak, akik részt vesznek a harcban, illetőleg támogatják azt.

Az országban a Horthy-fasizmus idején állandóan magas volt a munka nélküliek száma. Az egyház háborús szociális demagógiája elsősorban ezeket árasztotta el ígéreteivel. Hirdeti, hogy a háború a munkanélküliség számára »üdvös hatású« lesz, mert a keresztény fiatalság panaszának okát, a »diplomás nyomort«, a »nélkülözést«, »állástalanságot« megszünteti, sőt a munkásság munkanélküliségét is »felszámolja«. ⁶³ Tobler János, a »Keresztény szocialista« mozgalom egyik vezető funkcionáriusa a »Mi napunk«, a »keresztényszocializmus« napjának felkelését jövendőli a háború eredményeként megszülető »Új Európában«. ⁶⁴

A magyar katolikus egyház szervezett propagandája tehát a Szovjetunió elleni rablőháború kezdeti szakaszában teljes mértékben a támadókat igazolta és segítette. Ez az állásfoglalása természetesen összefüggött a terület-rablók ismert nyugateurópai sikereivel és a Szovjetunió ellen megindított támadás kezdeti sikereivel. Az egyház képviselői minden vitát mellőztek a fasiszta támadó körökkel, amelyekről azt tételezték fel, hogy rövid úton, »villámháborúval« végezni fognak a Szovjetunióval és korlátlan urai lesznek az európai kontinensnek. Ezért az egész katolikus egyházi hierarchia, a magyar klérus is igyekezett a lehető legjobb viszonyt tartani a leendő győzőkkel. Így akarta előre kiérdemelni a várt zsákmányt. A magyar katolikus egyház teljes szolidaritását azzal is kifejezte, hogy »győzelemért való imádkozást« rendelt el. Erre annál is inkább szükség volt, mert a harcegprimás így akarta elejét venni annak, »hogy a magyar egyház vezetőjéről bárki is defetizmust tételhessen fel.«⁶⁵

⁵⁸ Rákosi Máttyás: A magyar jövőért. 165. l.

⁵⁹ Hadiüzemi tájékoztató előadások. I. 1942.

⁶⁰ Jelentés az erdélyi római katolikus egyházmegyei tanács 1942 nov. 26-ra összehívott közgyűléséről. Kolozsvár 1942.

⁶¹ N. U. 1941 július 24. Kapuvári Vargyas Tivadar érseki tanácsos cikke.

⁶² K. N. 1942 jún. 26.

⁶³ Keresztény Szociális Munka. (1943-as szerzeményezés) 115. l.

⁶⁴ U. o. 45. l.

⁶⁵ EHL. 7988/1941. A hercegprimás levele Hóman Bálinthoz. Ugyanebben fejti ki, hogy az ima azért könyörög, »hogy hazánk minden ellenségén erőt vehessen«.

A »tengelyhatalmak« iránti hűségen az egyház még saját soraiban sem engedett részt ütni. Maga a hercegprímás lépett fel tradicionális tekintélyével a kishitűek ellen, amikor a püspöki karnak tudomására hozta a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter utasítása nyomán, hogy »elő ne forduljon az ország szövetségeseinek kritizálása«, hogy a fasisztákról ne kíséreljen meg senki roszzszat szólni.⁶⁶ A Szovjetunió elleni háborúnak e kezdeti és számukra biztató szakaszában egyre inkább azt hangoztatták, hogy Magyarország szövetsége a »tengelyhatalmakkal« nem akármilyen szövetség, hanem »értékesebb« és »kipróbáltabb«, mint bármelyik »neofita« szövetséges barátsága.⁶⁷ Ezzel mintegy Magyarországnak a csatlósok körében is megkülönböztetett helyzetére akartak rámutatni azért, hogy a könnyűnek látszó rablóhadjárat befejezésekor megkülönböztetett részt kapjanak a magyar nagytőkés és nagybirtokos uralkodóosztályok a közösen szerzett zsákmányból.

Magyar katolikus egyházi körök valósággal el voltak ragadtatva a »tengelyhatalmak« gyors előretörésétől, magasztalták, népszerűsítették azokat a háború kezdeti időszakában. »Mindszenty, ... és a többiek magasztalták Hitlert, Mussolinit ...« — mondotta Rákosi elvtárs az egyház vezetőinek háborúalatti szerepléséről szólva.⁶⁸ A Szovjetunió elleni háború kezdeti sikerétől fellelkesült Mindszenty az olasz fasiszmust és Mussolinit mint a »mai Olaszország nagyátévojét« dicsóítja.⁶⁹ A székesfehérvári püspök az 1941 szent-istvánnapi körmenetben 15 ezer ember előtt fejezte ki elismerését és örömét a »dicsőséges német és magyar fegyverekről«, amelyek »Isten különös kegyelméből« elhárítják a »szovjet veszélyt«.⁷⁰ Nyisztor Zoltán pápai kamarás, a Horthy-fasizmus jezsuita tollforgatója, bízva a villámháború sikerében, már a Szovjetunió elleni támadás első napjaiban befejezett ténynek vette a Szovjet-hatalom felszámolását.⁷¹

A háború népszerűsítése és a háborúra való mozgósítás mellett egy másik fontos feladat várt az egyházi reakcióra: a hátsországi helyzet megszilárdítása. Míg a Szovjetunióban, ahol egy közös cél — a fasiszta területablók kiűzése az országból — vezette a hátsországot és — a frontot, addig Németországban és a csatlós országokban más volt a helyzet. Ezekben az országokban, így Magyarországon is, a fegyveres terror és a demagógia különböző módszereit kellett igénybe venni, hogy a hátsországi dolgozó népét a kormány ideig-óráig a háború kiszolgálására kényszerítse.

A magyar nép legjobbjai, elsősorban a kommunisták látták és hirdették, hogy ez a háború a nemzet érdekeitől idegen célokért folyik és nagyarányú szervezés és propaganda munkához fogtak azért, hogy az országot elszakítsák Hitlertől és kivezessék a háborúból. A kormány ezekkel a hazafiakkal szemben különösen 1942 elejétől a legvéresebb erőszakot alkalmazta. Ezt az erőszakot nagyon jól kiegészítette az egyházi szervek bomlasztó tevékenysége és demagógiája. »Idehaza Krisztus frontját kell építenünk és erősítenünk — jelöli ki a

⁶⁶ Ppkk. ért. jkve. 1942 márc. 11.

⁶⁷ K. N. 1941 nov. 19. Közi-Horváth József felszólalása.

⁶⁸ Rákosi Máttyás: Válogatott beszédek és cikkek. Bpest. 1950. 305. l.

⁶⁹ Mindszenty: Édesanya II. k. 53. l. (A Mindszenty-per okmányai nyomán.)

⁷⁰ Szabad Nép 1948 máj. 8.

⁷¹ N. U. 1941 jún. 28. Ny. Z. programként jelöli meg annak az útnak a megírását, amely a Szovjetuniótól a »szent Oroszorszáig« vezet.

teendőt az Actio Catholica mozgalommal kapcsolatban egyik jelentés — hogy 1918 és 19 újra meg ne ismétlődhessék.«⁷²

»Krisztus frontja« nagyon tág értelmű kifejezéssé vált a háború éveiben. Az egyházi reakció is többoldalú tevékenységre gondolt a háború folytatásához szükséges »belső egység« megerősítése érdekében. A »belső egység«, vagy »Krisztus frontja« kiépítése címen az egyházi reakció elsősorban fontosnak és jogosnak tartotta — és éppen azért kérte is — az erőszakszervezet fokozott fejlesztését. Közi-Horváth József, az Egyesült Kereszténypárt nevében szólva, a belügyi tárca költségvetésének tárgyalásakor a »magyar királyi csendőrség és rendőrség anyagi megerősítését«, »szociális helyzetének javítását« és »felszerelésének tökéletesítését« követelte.⁷³ A hasonló követelések nem maradtak eredménytelenek, mert a karhatalom kiterjesztéséről és megerősödéséről gondoskodott is a belügyi kormányzat.

Ugyancsak lényeges szerepre vállalkozott az egyházi reakció »a belső front« másik szakaszán, a háború folytatásához szükséges gazdasági utánpótlás megerősítésével kapcsolatban. Hitler a háború kezdetén inkább élelmiszer szempontjából fosztotta ki Magyarországot. Ez nem ment könnyen, mert a magyar dolgozó paraszt csak az erőszaknak engedve adta át termelvényeinek nagy részét a hatóságoknak. Az egyházi reakció, hogy a fasiszta hatóságok garázdálkodását megkönnyítse, »hazafias kötelességnek« nevezte a többtermelést.⁷⁴ A püspökök ugyanakkor körlevelet bocsátottak ki, amelyben arra ösztönözték a papságot, hogy a »Jurcek-féle« háborús begyűjtési terv maradéktalan teljesítéséhez minden támogatást adjon meg. »Felhívom t. Papjaimat — írta Grósz József szombathelyi püspök —, hogy a hatóságokat minden rendelkezésükre álló eszközzel segítsék.« A közéletmezés feladatát a püspök elsősorban a »honvédség megfelelő ellátásában« jelölte meg, mely »minden áldozat vállalására méltó és érdemes«. ⁷⁵ A parasztság ilyen irányú ösztönzésében és különösen a szegényparasztság elégedetlenségének csitításában nagy szerepe volt a plébániáknak és egyházközségeknek is.⁷⁶

Nehezebb feladat várt az egyházi reakcióra a városi munkásság körében. Míg a parasztság egy része sokkal inkább a kormányzat által képviselt reakció és az azt támogató katolikus egyház befolyása alá került, a városi munkásságban — különösen 1942 elejére — nagy befolyásra tett szert a KMP politikája, amely a Hitlerrel való szakítást, a háborúból való kilépést és a Szovjetunióval való különbékét követelte. A Salgótarjáni Kőszénbánya R. T. egyik bányaelkésze arról írt a hercegprímás helytartójának, hogy az egyházi reakció »sokszorosan felfokozott munkája is kevés« a többzernyi »dolgozó munka-

⁷² AC. Budapesti csoportbizottság jelentése 1942. 14. 1. Nyilvánvaló, hogy »1918 és 19« számukra is a háború befejezésének és a proletariátus hatalomrajutásának emlékét jelentette.

⁷³ K. N. 1941. nov. 12. (Közi-Horváth József felszólalása.)

⁷⁴ K. N. 1941. jún. 13. Reibel esperes felszólalása.

⁷⁵ Szombathelyi püspök körlevele 1941. VII. 44. 1.

⁷⁶ A viharsarokban a békéscsabai erzsébethelyi plébánia a »proletárnegyed romboló eszméiről« hivatkozva kért segílyt. (OL. VKM. I. 6—23762/1943.)

A békéssámsóni katolikus egyházközség azzal indokolta segélykérelmét, hogy ott a »kommunista eszmék igen rokonszenvesek« (OL. VKM. I. 6—45677/1942).

Telepes községekben maga az állam gondoskodott egyházi intézmények létesítéséről, hogy »...a telepes községeknek súlyos adósságokkal terhelt, következésképpen az izgatásokra könnyen hajló lakói mindjárt a kezdet kezdetén rendszeres lekipásztori gondoskodás alá vették«. (Győri püspök körlevele 1942. jan. 4. 1.)

fegyelmének és bizalmának megtartásához» és fájdalmasnak tartja »ellenakciók megnyilatkozását.«⁷⁷

Ilyen tapasztalatok és megfontolások alapján fokozottan szükségessé vált a kormány irányítása alatt álló fasiszta »Nemzeti Munkaközpont« tevékenysége mellett az egyházi reakció befolyása alatt működő »Hivatásszervezet« országos megmozdulása is.⁷⁸ Ez a háború idején csakúgy, mint az előbbi, a haditermelés folytonosságát volt hivatva biztosítani és a munkásságot a nemzeti függetlenségi mozgalomtól távortartani. Ezt a feladatot szolgálta az EMSZO háború alatti tevékenysége is, amely nagyrészt a püspöki kar támogatását élvezte.⁷⁹ Hasonló feladatok végrehajtásának megkönnyítésére az »Actio Catholica« külön szónokképző konferenciákon képezett ki szónokokat, azért, hogy propagandistái időszzerű alapelveknek megfelelően tudjanak a munkáshallgatósággal beszélni.⁸⁰ Munkáslakta városokban és más helyeken éppúgy, mint szegényparaszti vidéken, a klérus egyre inkább erősítette, illetve bevetette a templomokat és az egyházközségeket is a munkásosztály körében szélesedő Hitler- és háborúellenes harc megakadályozására.⁸¹

Az ifjúságot, mint a »belső front« egyik pillérét, különösen féltették. Mindent elkövettek, hogy az ifjúságot távortartsák a nemzeti függetlenségi mozgalomtól. Amikor az 1942 márc. 15-i antifasiszta és háborúellenes tömegdemonstrációra meghívták az egyház, befolyása alatt álló KIOE-t, akkor az távolmaradt. Későbbi elutasító magatartásával kifejezte, hogy nem kíván együttműködni a magyar ifjúság függetlenségi mozgalmával.⁸² Az egyházi iskolákban valóságos csendőr-szerepre vállalkozott a klérus, hogy elejét vegye az ifjúság körében kibontakozó mozgalomnak. Mint írták, »a nemzeti öntudat« és az »egység« megőrzése szempontjából fontosnak tartják, hogy az egyházi középiskolák igazgatói éppúgy figyeljék a szociáldemokrata pártba belépő diákokat, amint ahogy a »csendőrök figyelik a szociáldemokrata főiskolai hallgatókat.«⁸³

A püspöki kar már 1941 végén közös körlevelet bocsátott ki az ifjúság »helyes neveléséről«, amelyben különösen az Actio Catholicát és az ahhoz tartozó szervezeteket emeli ki, mint olyanokat, amelyek elsősorban felelősek az ifjúság kézbe tartásáért. A körlevél féltve óvja az ifjúságot attól, »ami

⁷⁷ EHL. 9444/1942.

⁷⁸ N. U. 1942 febr. 28.

⁷⁹ EHL. 6861/1941 nov. 23. A püspöki kar biztosította az EMSZO-t támogatásáról, azonban a katolikus »cél« és »eszköz« pontoságra figyelmezteti.

⁸⁰ Budapest AC. szónokkonferencia előadásai 1942. 40. l. Ez a füzet a »néhány időszzerű alapelvekben arra hívta fel a szónokokat, hogy mindig vegyék figyelembe, milyen összetételű csoportnak beszélnek. »Ha munkáshallgatósággal, akkor ne kezdjük vallással, mennyországgal, hanem kezdjük azzal, hogy Magyarországon ma is 1 millió proletár sínylődik. Mutassunk érdeklődést . . . Ha uraknak beszélünk, itt igenis kezdjük Istennel, lélekkel.«

⁸¹ Csepel-Királyerdőn a lazarista Missziós társulat azért épített templomot, mert »a lakosság szellemi és erkölcsi életét erősen megfertőzte a szociáldemokrácia«. OL. VKM. I. 6—20787/1943.

A pestszentlőrinci plébános szintén hasonló megfontolás alapján kért templomot Szentlászló-telepre. OL. VKM. I. 6—23315/1943.

A mikófalvi plébános 2000 pengőt kért és kapott a VKM-től, hogy a templom erejét hathatósabbá tegye az ottani bányász és gyári munkásokkal szemben. OL. VKM. I. 6—17350/1943.

⁸² Népszava 1942 ápr. 19.

⁸³ EHL. 242/1942 jan. 12. (Dr. Kemenes Illés tan. ker. főig. szigorúan bizalmas körlevele.)

huszonegynehány év előtt történt», az első világháború befejezésével és a Tanácsköztársaság megteremtésével. »Annak — mint írják — nem szabad megismétlődnie, bármennyire csábít is az ellenséges propaganda rádión és névtelen röpiratokban.«⁸⁴

Az egyházi reakció, bár elsősorban az Actio Catholica keretében működő szervezetek megszilárdítását tartotta legfontosabb feladatnak, nem hanyagolta el a levanteintézménnyel való szorosabb együttműködést sem. Erre azért volt különösen szüksége, mert míg az egyházi reakció a maga szervezetein belül a megfélemlítéshez legfeljebb a »elkiterror« eszközét alkalmazhatta, addig a militarizált levanteegyületben elsősorban a katonasághoz hasonló fegyelmi eljárások voltak érvényben. Teljes együttműködés esetén hatásosabb eredményt ígért a kettős terror. Az egyházi szervezetek eddig is »készségesen közreműködtek, hogy a levanteintézménnyel szemben itt-ott mutatkozó ellenszenv megszűnjék,« — jelentette ugyanaz a közös körlevél és egyben kifejezte azt a reményét is, hogy »a levanteintézménnyel . . . karöltve fognak a vallásos szervezetek . . . működni a jövőben is.«⁸⁵

Ezt a remélt együttműködést realizálta az a megegyezés, amelyet 1941 végén Bély Alajos altábornagy, a levanteintézmény országos parancsnoka kötött a KALOT szervezetet képviselő két jezsuita páterrel, Kerkai Jenővel és Nagy Töhötömmel.⁸⁶

Bély Alajos a magyar ifjúság nevelési programját együtt dolgozta ki a német »Reichsjugend Führerekkel«. E program, amint arra az »európai« ifjúsági vezetők bécsi kongresszusán rámutatott, a »bolsevizmus elleni élet-halálharc« szempontjait figyelembevéve, nagy teret biztosít az »ifjúság nevelésénél a vallásérkölcsi tényezőknél«. A magyar hercegprímás sietett kifejezni Bélynek a bécsi kongresszuson elmondottakért »őszinte örömet« és »hálás köszönetét.«⁸⁷ Bély Alajos a háború idején egyetértésben dolgozott a katolikus egyház vezetőivel.⁸⁸ Ez az összhang még akkor is töretlen maradt, amikor Bély Alajos 1944-ben elindította a levante kiharcolását Németországba.

Az egyházi reakció szinte minden ponton, — a termésbeszolgáltatástól kezdve az ipari termelés frontján keresztül az ifjúság különböző csoportjaiig, igyekezett aláásni a háború- és fasizmus elleni mozgalmat.

A fasiszta terror az ország belső életét teljesen megbénította és a kormány rendeletei a demokratikus szabadságjogok kiirtásán túl a legelemibb emberi jogokat is ostrom alá vették. A kormány, amely legfontosabb feladatnak a nemzeti függetlenségi harc felszámolását tekintette, kifejezésre juttatta, hogy ebben sem nélkülözheti az egyház tevékenységét. A kormány és vezetőszervek, éppen mert ismerték az egyház állásfoglalását a háborút illetően és tudták, hogy a klérus és az egyházi tömegszervezetek is a náci- és háborúellenes nemzeti függetlenségi mozgalom megbénításán fáradoznak, szélesebb lehetőségeket

⁸⁴ Győri püspök által közzétett püspökkari körlevél 1941, 44+1 l.

⁸⁵ Győri püspök által közzétett püspökkari körlevél.

⁸⁶ Szabad Nép 1945 aug. 8. közlése nyomán.

⁸⁷ EHL. 7426/1942 szept. 15.

⁸⁸ U. o. 7480/1942. Bélyt felkéri az egyház képviselői, hogy a következő katolikus nagygyűlésen tartson beszédet az ifjúság neveléséről. Bély Alajos pedig 1944-ben »köszönetét fejezte ki a püspöki karnak és a lelkeskedő papságnak a készséges támogatásért, amellyel a levanteintézmény felvirágoztatásához hozzájárult«. A püspöki kar Bély köszönete után » . . . szükségesnek tartja, hogy a papság belépjen a levanteegyületbe«. Ppkk. ért. jkve 1944 márc. 14.

biztosítottak az egyházi propagandának. Erre nézve nagyon jellemző pl. az igazságügyminiszter 1942 februári »szigorúan bizalmas« értesítése, melyben a vidéki igazságügyi szerveket arra utasítja, hogy az egyház »pásztorleveleinek, egyházmegyei és egyéb vallási természetű kiadványainak sajtóellenőrzésre való bemutatását ne kívánják s azok sajtó útján való terjesztése elé akadályt ne gördítsenek.«⁸⁹

Annak ellenére, hogy Hitler és csatlósai a Szovjetunió ellen elindított háború népszerűsítésére és a háborúhoz feltétlen szükséges belső egység összehozására igénybe vették valamennyi erőszakszervezetüket és propagandistájukat, tervük nem járt eredménnyel. A háború eseményei a szovjet front és a szovjet hátszág erejét igazolták, egyben rámutattak a fasiszta terület-arábról gyengeségére és hátszágainak ingatagságára.

Sztálin elvtárs már 1941 novemberében megállapította a »villámháború esztelen tervéről, hogy az végleg meghiúsultnak tekinthető.«⁹⁰ A további események e megállapítás érvényét még inkább nyilvánvalóvá tették.

A szovjet-német frontokon a katonai erőviszonyok megváltoztak a Szovjetunió javára. Hitlernek ahhoz, hogy tovább folytathassa szovjetellenes háborúját, katonai utánpótlásra volt szüksége. Az új magyar kormány, az 1942 májusában kinevezett Kállay-kormány eleget tett Hitler igényeinek. Ha addig legfőképpen gazdaságilag volt az ország a németeknek kiszolgáltatva, 1942 tavaszától többszázezer emberből álló magyar katonai egységek felett szabadon rendelkezhetett a fasiszta Németország a magyar kormány jóvoltából.

Amikor 1942 tavaszán Kállay miniszterelnök bejelentette a parlamentben, hogy a magyar kormány új katonai egységeket küld a frontra, a klérus helyeselte azt. Mátéffy pápai kamarás, az Egyesült Kereszténypárt képviselője leszögezte, hogy már »... régebben vesszük ki becsülettel és hűséggel részünket abból a harcból, amelyet a baráti hatalmak a bolsevizmus ellen folytatnak. Ezt az áldozatot — válaszolta Mátéffy Kállay bejelentésére — a jövőben is mindannyian magyar becsülettel kívánjuk meghozni. Ebben a kérdésben köztünk nem volt, nincs és nem is lesz soha különbség és nézeteltérés.«⁹¹

A keleti fronton beálló fordulat nem idézett elő észrevehető változást a magyar katolikus egyház tengelybarát politikájában. A villámháború csődje után is kitartóan ragaszkodott ahhoz a harcbanálló félhez, amely elsők között látszott biztosítékot nyújtani a Szovjetunió megsemmisítésére. Az ország katonai erejének fokozott igénybevételével azonban az egyházi reakciónak egy *harmadik*, lényeges szerepe is előtérbe került: a harcbanálló katonai alakulatok »elki szükségleteinek biztosítása.« A klérus már többször felhívta a figyelmet a katona »vallásos« lelkiségének fontosságára a harc szempontjából. »Ha ez a lelkiség megvan — mondotta Reibel esperes kereszténypárti képviselő —, akkor meg fogja állni a helyét a legnagyobb zivatarban is.«⁹²

A frontra induló és a fronton lévő katonák számára tehát olyan »vallás-erkölcsi« útravaló, illetőleg biztatás kellett, amelyet jellegénél fogva csak az egyházi reakció tudott legeredményesebben biztosítani. A klérus és elsősorban a táborig lelkészek számára ezt a funkciót a hercegprímás a Szovjetunió ellen folytatott háború idején a »hadsereg vallás-erkölcsi nívójának emelésében« és a »belső fegyelem helyreállításában, illetve megalapozásában« jelölte meg.⁹³

⁸⁹ MMI. Arch. XXII/53/1941/3.

⁹⁰ Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Bpest. 1949. 16. 1.

⁹¹ K. N. 1942 márc. 20. (Mátéffy felszólalása)

⁹² K. N. 1939 okt. 18. (Reibel Mihály felszólalása.)

⁹³ Ppkk. ért. jkve. 1941 okt. 8.

Ennek elvégzéséhez számtalan eszköz állt az egyház rendelkezésére a papi áldástól és imától kezdve a vallásos olvasmányig és az imakönyvig, amelyeket a klérus, visszaélve a hívő tömegek ezek iránti tiszteletével, a katonák vérengzővé és rablóvá nevelésére használt fel. A fronton lévő csapatok tábori lelkészei nyíltan megírták, hogy azért kellene pl. »imakönyvek és egyéb olvasnivalók a katonáknak, mert azok alkalmasak arra, hogy erősítsék bennük a hitet, növelve a tiszta és egyenes gondolkodást, jó katonákká, jó harcosokká tegyék őket.«⁹⁴

Ennek érdekében az Actio Catholica a »katolikus társadalom különleges feladatává« teszi, hogy »a katonák el legyenek látva a) imakönyvvel és ha csak lehet, rózsafüzérrel, érmeckékkel és szentképekkel is, b) vallásos, komoly tárgyú folyóiratokkal és füzetekkel, könyvekkel.«⁹⁵ Szmrecsányi egri érsek a »főpásztori áldás« mellett az »általja megszentelt Magyarok Nagyasszonya érmeckéket« küldte több ezer példányban a frontra induló katonáknak 1942 nyarán. Egyben megígéri, hogy »nem szűnik meg imádkozni a jó Istenhez, hogy a hadak útján vezérelje zászlóikat győzelemtől, győzelemre és oltalmazza valamennyiüket« a német fasizmus oldalán véghezvitt vérengzésekben és rablásokban.⁹⁶ Mindszenty Pehm József a háború idején egy alkalommal vásárolt 2838 P értékben 1500 db imakönyvet, hogy azt mintegy lelki »felmálházás«-képpen a frontra induló katonáknak adhassa.⁹⁷ Hász István, a második világháború tábori püspöke a Honvédelmi Minisztériummal együttműködve 100 000 imakönyvről gondoskodott, hogy azokat indulás alkalmából kiosszák a frontra menő honvédesapatoknak. »Ilyen módon ugyanis radikálisan tudjuk megoldani az imakönyvkérdést, — írta megnyugvással a püspök — mert ellenőrzés mellett győződiünk meg róla, hogy minden keresztességünk imakönyvvel indul ki a frontra.«⁹⁸

Az igazságos háború tudatától és a szocialista haza mélységes szeretetétől fűtött szovjet harcosokkal szemben, Horthy áldással, imakönyvekkel ellátott és »malasztalal kesített« katonái természetesen nem tudtak helytállni. Noha az egyház propagandája az ország népe felé egyre bizonyította, hogy a »kereszt-tesvitézék« szívesen harcolnak, a valóság mégsem ez volt.⁹⁹

1942 második felére a keleti fronton a magyar csapatok körében általánossá vált az elkeseredés. Egye szélesebb körökben terjedtek el a fronton lévő

⁹⁴ EHL. 8421/1942 Magyar Hadsereg róm. kat. lelkési hivatalának jelentéséből.

⁹⁵ VPL. 4699/1942 pro memoria AC országos alelnökének értekezletéről.

⁹⁶ N. U. 1942 jún. 25.

⁹⁷ VPL. 4134/1944.

⁹⁸ EHL. 8982/1942 Hász István levele a hercegprímásnak, amelyben továbbá a következőket is írta: »Az imakönyvekkel való ellátás ügye ezután is főgondomat alkotja és egyúttal minden telhetőt elkövetek a lelki olvasmányok és kegytárgyak kiküldése terén is.«

⁹⁹ Erre nézve jellemző többek között egy levél, amelyet Németh János tart. tábori lelkész a cenzura kikerülésével küldött a hercegprímásnak. »... Mikor kiindultunk, mindenkitől azt hallottuk, hogy hat hónap után leváltják az összes kintlevőket, s most, amikor újabb harcok előtt állnak csapataink, ismét csak azt hallják, hogy ez az utolsó, mert ezen harc után a leváltás következik. Mindnyájan azt kérdezzük szinte önkéntelenül, hogy a sok ígéretésnek mikor lesz már vége? ... Egy szóval az ígéretések miatt, az állandó, pihenés nélküli harcok miatt, az ellátásból eredő legyengülés miatt, a vezetők (különösen tényleges tisztek) elmenekülése miatt, az állandó veszteségek hatása miatt, igen sokszor a löszrel való rossz ellátás miatt és az ígért leváltásnak elmaradása miatt; nem hazudok, ha azt írom, hogy a hangulat mindenütt a legrosszabb ... Valóban azt kell megállapítanom, hogy valóban mindenütt a legszörnyűbb a hangulat, s ha ez a hadsereg itt marad télen, a legrosszabbra készülhetünk el.« EHL. 8982/1942 nov.

katonák között a hírek a hátország nyomoráról, egyre többen győződtek még a Szovjetunió ellen folyó háború igazságtalan és esztelen voltáról. »A hadifoglyok, tiszték és legénység egyhangúlag megerősítik, hogy a fronton lévő magyar katonák mind tudják, hogy tulajdonképpen a német náciknak kaparják ki a gesztenyét a tűzből« — mondotta Rákosi elvtárs 1942 szeptemberében, és hozzátette, hogy ezért »egy honvéd sem akar vérezni, szenvedni...«¹⁰⁰

Ilyen körülmények között egyre nagyobb szükség volt a papi intő szóra. A hadsereg tábori lelkészsége maga is leszögezte, hogy »a jó Isten tudná megmondani, hol tartanánk már, ha a vallás nem tanított volna meg az isteni gondviselésbe vetett hitre, az előljárók iránti feltétel nélküli engedelmességre, s a keresztiek zúgolódás nélküli viselésére...«¹⁰¹ A front felbomlását tehát a felettesek terrorja mellett elsősorban a papi »vallásos vigasszal« igyekeztek meggátolni. És a »vallásos vigasz« nem jelentett mást, mint a háború kilátástalanságának, az esztelen vérpocsékolásnak és a keserves tapasztalatoknak, egyszóval a valóságnak a szemérmetlen meghazudtolását. Maga az egyik tábori lelkész írta, hogy az elkeseredett és megnyomorított katonák »... panaszaira válaszolni sem lehet... mi magunk látjuk, hogy mennyire igazuk van, de ezt (t. i. a valóságot) nem mondhatjuk meg, mert akkor lázítók lennénk...«¹⁰²

Mint az kiderült a hadsereg tábori lelkései hivatalának jelentéseiből, a papok maguk is tudták, hogy a »vallásos vigasszal« nem sokáig tudják eltusolni a valóságot, éppen azért fogyó reménnyel is néztek a jövőbe. »Mi lesz, ha a sok keserűség áttöri a gátakat — írták a jelentésben — s a pap hitegető szava is csak olyan lesz, mint a pusztába kiáltott szó...«¹⁰³ Más alkalommal egy tábori lelkész így juttatja kifejezésre aggodalmát: »... hiába lesz a mi szavunk — írta a hercegprímásnak küldött levelében — most nem a hazai, hanem a kinti front fog összeomlani.«¹⁰⁴

Magyarország hercegprímása, bár megfelelően volt tájékozva a front állásáról, a katonák hangulatáról, a »harci kedv« színvonaláról, még sem emelt szót a hallottak nyomán, sem az esztelen háború beszüntetéséért, sem a honvédek hazahozataláért. Ellenkezőleg, újabb tábori lelkészgárdáról gondoskodott 1942 végén, hogy a fenti körülmények ellenére is »tartsák a lelket« Horthy bomladozó katonai egységeiben. »A püspöki kar eddig sem zárkózott el a szükséges számú lelkészek átengedésétől, — írta nagybaconi Nagy Vilmos honvédelmi miniszternek — ezután sem fog kifogást emelni, hogy a nagyobb szükségletnek megfelelően újabb tartalékos tábori lelkészeket behivatnak.«¹⁰⁵

A magyar katolikus egyház vezetői tehát távolálltak attól, hogy az országot akár egy lépéssel is lesegítsék a szovjet-elleni háború útjáról és kiszabadítsák az agresszorok táborából. Az egyház felelős körei a háborús veszteségek eltusolásának és a háború minden körülmények között való folytatásának álláspontjára helyezkedtek. Ennek a káros álláspontnak jellemző kifejezője a hercegprímás »szigorúan bizalmas« értesítése papjai számára. »Krisztusban kedves Fiaim és Testvéreim — írja a hercegprímás. — A közzétett harctéri hivatalos jelentésekből, valamint az illetékes államférfiúnak, a magyar királyi miniszterelnök úrnak hivatalos megnyilatkozásából értesültünk, hogy az a harc,

¹⁰⁰ Rákosi Máttyás: A magyar jövőért. 52. l.

¹⁰¹ EHL. 4182/1942. Magyar Hadsereg róm. kat. lelkései hivatalának jelentéséből.

¹⁰² U. o. 8982/1942. Németh János tábori lelkész levele a hercegprímáshoz.

¹⁰³ U. o. 8421/1942. Magyar hadsereg róm. kat. lelkései hivatalának jelentéséből.

¹⁰⁴ EHL. 8982/1942. Németh János tart. tábori lelkész levele a hercegprímáshoz.

¹⁰⁵ U. o. A hercegprímás levele nagybaconi Nagy Vilmos honvédelmi miniszterhez.

melyet hazánk védelmében most vívunk, az utóbbi időben . . . hazánk fiainak soraiból is sok áldozatot kívánt . . . hogy a haza szent ügyéért minden szükségű áldozatot meg kell hozni, a fájdalomnak természetes érzését fogja kiváltani. Ezen nem lehet csodálkozni . . . Ezeknek (t. i. a szovjet csapatoknak, O. S.) utat engednünk nem lehet és nem szabad . . .¹⁰⁶ A magyar katolikus egyház vezetőjének e felszólítása rámutat arra, hogy az egyház, mint a Szovjetunió ellen folyó rablőháború feltétlen támogatója, függetlenül a háborús helyzet alakulásától, változatlanul »bárminő nehéz fájdalmas és veszteséges ez a küzdelem«, további vérontásra serkentett, mert — mint írja — a vereség »pusztulásunkkal lenne egyenlő«.

Azt, hogy az egyház és az uralkodóosztályok szembekerüljenek a háborúval és az agresszív tengelyhatalmakkal, eleve megakadályozta a Szovjetunió és a magyar nemzeti függetlenségi mozgalom élén álló munkásosztály elleni féktelen gyűlöletük. A magyar uralkodóosztályokkal összenőtt egyház a háborúból és az agresszorok köréből való kiszakadást csak ezek oldalán állva biztosíthatta volna. De mert erre képtelen volt, más kiutat választott.

*

A Szovjetunió ellen folytatott rablőháború második esztendejében alapvető fordulat állott be a háború menetében. E fordulat legfontosabb állomása a sztálingrádi csata volt. »Sztálingrád volt a német fasiszta hadsereg alkonya. A sztálingrádi csata után mint ismeretes, a németek nem tudtak többé magukhoz térni.«¹⁰⁷ Nyilvánvalóvá vált tehát, hogy Hitler elveszti a Szovjetunió ellen indított rablőháborút.

A Szovjet hadsereg győzelmei nagy rémületet keltettek mind a nyugati imperialisták, mind a hitleri Németország és csatlósai körében. Az Amerikai Egyesült Államok és Anglia imperialista kormányai halogatták a második front felállítását és lépéseket tettek a kapitalizmus általános helyzete megszilárdítása érdekében az imperialista Németország megmentésére. Ugyanakkor Hitler csatlósai pedig lázasan keresték a kapcsolatokat az angol és amerikai imperialistákkal, ily módon keresve a háborúból való kiutat, jogosan tartva saját népük felelősségrevonásától.

A magyar uralkodóosztályok a maguk módján reagáltak a háború menetében beálló változásokra és mindent elkövettek, hogy ép bőrrel kerülhessenek ki a háborúból. »A magyar reakciónak semmiképp sincs ínyére, hogy a legyőzöttek táborában találja magát — mondotta Rákosi elvtárs — . . . S a magyar kormánykörök reakciós klikkjének komoly gondokat okoz, hogyan készítse elő a maga számára a visszavonulási utat . . .«¹⁰⁸

Míg a Vatikán nemzetközi méretekben fáradozott a hitleri koalíció megmentésén, a magyar katolikus egyházi reakció ugyanezt tette hazai viszonylatban.

A magyar katolikus reakció kezdettől fogva igyekezett a Szovjetunióval egy koalícióban lévő, de annak legyengülésére spekuláló imperialista országokkal a kapcsolatot folytonosságát biztosítani.

Serédi hercegprímás már a Szovjetunió megtámadását követően tárgyalásokat kezdett Angliával és az Amerikai Egyesült Államokkal, hogy a Magyar-

¹⁰⁶ EHL. 1043/1943. (A hercegprímás szigorúan bizalmas értesítése a papság számára)

¹⁰⁷ Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. 108. l.

¹⁰⁸ Rákosi Mátyás: A magyar jövőért. 105. l.

ország elleni hadüzenetet megakadályozza és biztosítsa, hogy Anglia és az Egyesült Államok részéről méltányolják Magyarország részvételét a Szovjetunió ellen folyó rablőháborúban.¹⁰⁹ E tárgyalások során fontos közvetítőszerepet vállalt a Vatikán is.

A háború menete folyamán ezek a kapcsolatok tovább mélyültek, különösen azután, hogy nyilvánvalóvá vált a »villámháború« kudarca keleten. 1942 folyamán előtérbe került a *Habsburg-restauráció* kérdése, egyike azoknak a terveknek, amelyeket az imperialisták a hitleri Németország legyengülése és a Szovjetunió megerősödése esetén akartak megvalósítani. »A katolikus reakciós államszövetség az amerikai imperialistáknak régi dédelgetett terve, — állapította meg Rákosi elvtárs a terv régi keretével kapcsolatban. 1942-ben Habsburg Ottó ezt a tervet az előkelő amerikai »Foreign Affairs« hasábjain fejtette ki. És hogy az Amerikai Egyesült Államok kormánya ezt a tervet helyeselte, ezt az a körülmény mutatja, hogy megengedték Habsburg Ottónak, hogy az amerikai hadseregen belül osztrák légiót szervezzen.¹¹⁰

A pápa 1942 tavaszán a magyar honvédezerkar főnökével ismertette ezt a tervet: »A pápa kifejtette azon törekvését — írta Szombathelyi közlése nyomán Ujszászi vezérőrnagy —, amely odairányul, hogy 'egy egységes, nagy katolikus monarchiát teremtsen a Dunavölgyben a Szovjetunió ellen', amely monarchia Bajorországból, Ausztriából, Magyar- és Horvátországból, esetleg Csehszlovákiából állana.«¹¹¹

A magyar hercegprímás, Serédi — bár óvatosabb formában — ugyancsak a pápával való jóviszony fontosságára és a pápa Magyarországgal való mindenkori szándékára utalt: »A római pápák — mondotta Serédi a kolozsvári Actio Catholica díszgyűlésén —, akik bátran megküzdöttek az ariánusoknak, a nesztoriánusoknak, a pelágiánusoknak stb. tévtanaival: megküzdöttek a szakadárokkal is, meg a kívülről jövő véres vagy nem véres üldözésekkel és mindig megmutatták a helyes utat, amelyet követve nem tévedhetünk...« A hercegprímás arra is emlékeztetett, hogy »neki köszönjük a Szent Koronát és vele a magyar nemzetet Európában megillető független állami életünk kialakítását; a tatár és török és más veszedelem idején pedig, amikor mindenki elfordult tőlünk vagy éppen szembefordult velünk, az ő bőkezű anyagi- és erkölcsi támogatásukkal annak megvédését és biztosítását...«¹¹²

¹⁰⁹ EHL 228/1945. Serédi emlékirata: »... Hadüzenetünket nekünk szóló angol hadüzenet követte, ... Én ugyan az Apostoli Szentszéken keresztül megpróbáltam ezt a hadüzenetet megakadályozni, de Maglione bibornok államtitkár azt a sürgönyválaszt adta, hogy már minden közbenjárás hiábavaló... Pedig én azt reméltem, hogy ha a dolog diplomáciai viszony megszakításánál tovább nem megy, akkor elsimítható a háborús összeütközés, kivált hazánk légiterében. Az angol hadüzenet után az Amerikai Egyesült Államoknak viszont a Bárdossy-kormány üzente meg a háborút... Talán azt gondolta a kormány, hogy Amerika messze van, tehát a hadüzenetnek ránk nézve nem lesznek gyakorlati következményei, viszont a német szövetségnek kedves dolgot cselekszik. Én a hadüzenet előtt kétszer hosszasan beszélgettem a budapesti amerikai követtel, aki kifejtette előttem, hogy lelkiismeretesen tanulmányozta hazánk történetét és mostani helyzetét és mivel látja, hogy a magyar nemzettel sok igazságtalanság történt: azért küldetése céljának azt gondolta, hogy neki iparkodni kell Magyarország igaz ügyeit (a Szovjetunió elleni háborút és Magyarország időben való megmentését a Hitler-fasizmus oldalán bekövetkező összeroppanástól O. S.) támogatni«.

¹¹⁰ Rákosi Máttyás: Válogatott beszédek és cikkek. 1952. 273. l.

¹¹¹ Rákosi Máttyás: Válogatott beszédek és cikkek. 1950. 370. l.

¹¹² N. U. 1943 nov. 3.

A Habsburg-restauráció tervét az országon belül az egyház vezetői mellett elsősorban a nagybirtokos körök melengették. A »Magyar Összetartás Társas Körében« Zichy János, Csekonics István grófok és többek »heteken át tartó ankétot rendeztek«, hogy a »Habsburg konfederáció« megteremtésének lehetőségeiről tárgyaljanak.¹¹³

Az amerikai és az angol imperialisták természetesen nem kötötték le magukat egyetlen terv, a Habsburg-restauráció terve mellett, hanem a külpolitikai helyzet és a háború alakulásától tették függővé, hogy terveik közül melyiket tolják előtérbe. Magyar katolikus egyházi reakció szempontjából azonban a katolikus Habsburgok restaurálása volt a legkívánatosabb. Egyrészt azért, mert a katolikus Habsburg-monarchia volt az az államforma, amelyben az egyházi reakció, középkori kiváltságaiba visszahelyezve, akadálytalanul tobzódhatott. Másrészt a Habsburgok restaurálása átmenetileg lehetővé tette volna a véres ellenforradalom és a második világháború idején exponált fasiszta vezetők mellőzését és ennek folytán a tömegek megtévesztését. Erre a szempontra célzott Sigray Antal is, amikor arról beszél a felsőházban, hogy a királyság jelenti többek között »a békét, mert a királysághoz és a király személyéhez ennek a vértengernek özönéből, amely az egész világot előnti, egy csepp sem tapad.«¹¹⁴

A magyar katolikus reakció tevékenységével egyidejűleg a fasiszta Németországtól való elkülönülésen és az ellenforradalmi rendszer átmentése előkészítésén fáradozott Horthy és Kállay miniszterelnök klikkje is. Az országon belül a magyar reakciónak az angol és amerikai imperialistákkal szorosabb kapcsolatban álló »ellenzéki« szárnyát igyekezett előtérbe helyezni, így biztosítva egyrészt a Horthy-rendszer folytonosságát, másrészt az ellenforradalmi Magyarország külpolitikájának új irányzatát. Ez a klikk Horthy személyében az ellenforradalmi rendszer fő pillérét látta és Horthy dinasztikus törekvéseit képviselte.

A hercegprímás és az általa képviselt egyházi reakció vonala az alapvető kérdésekben, mint a Szovjetunió elleni rablőháború továbbfolytatása és a belső nép- és kommunista ellenes terror fokozása, megegyezett Horthyékkel. Voltak viszont ellentétek bizonyos kérdésekben, így például a kormányzóhelyettes tisztséggel kapcsolatban. A hercegprímás, mint a Habsburg-monarchia híve, már előzetesen gondoskodni kívánt arról, hogy Horthy István, a kormányzó fia, mielőtt kormányzóhelyettségé válását, »becsületszavát« adja a legitimista vezetőknek, hogy »soha nem nyúlna a Szent Korona után«.¹¹⁵ A hercegprímás hasonló megfontolások alapján követett el mindent abban az irányban is, hogy a kormányzóhelyettes halála után ne legyen kormányzóhelyettes, illetve királlyá válasszák annak fiát, ifjú Horthy Istvánt, ennek gondolatával ugyanis a Horthy—Kállay klikk foglalkozott.

A klérus álláspontjával egyetértettek vatikáni körökben is, bár — és ezt hangsúlyozni kell — a Vatikán *stratégiai tartalékként* kezelte a restauráció kérdését, tehát nem a mindenáron való és az időelőtti restauráció álláspontján állt. Ezt a politikáját tükrözi a második világháború utáni tevékenysége és ezen belül a kalandor Mindszenty József hirtelen felívelő pályája. Míg Mindszenty 1938—39-ben a nyilasokkal szimpatizálva remélt nagyobb karriert,

¹¹³ Küm. Respol. 589. tsz. 48/58. 1943.

¹¹⁴ F. N. 1943 dec. 14.

¹¹⁵ EHL. 9807/1941. A hercegprímás feljegyzései a kormányzóhelyettes megválasztásakor.

1943-ban, miután a német fasizmus és ügynökségeinek sorsa megpecsételődött, Habsburg-legitimista propagandát folytatott. 1944-ben pedig már mint veszprémi püspök kérte a hercegprímást, hogy tájékoztassa »a királyi család megbízottjának«, Sigray Antalnak sorsáról és nyújtson segítséget annak. Levelében azt is megjegyezte, hogy »mint a királyné kancellárja, nem lehet közömbös« legitimista politikussal szemben.¹¹⁶ Mindszenty József, zalaegerszegi apátplébános, a Vatikán jóvoltából lett alig másfél év leforgása alatt veszprémi püspökké, majd hercegprímássá. Püspöki kinevezése is már a szokásostól eltérő körülmények között történt, mert sem a kormány, sem a hercegprímás nem ajánlották püspöki székre, mivel — mint az Serédi hercegprímás jellemzéséből kiderül —, még az egyház szempontjából is »veszedelmes«, »erőszakos«, »népszerűtlen« kalandornak tartották.¹¹⁷ A Vatikánnak viszont éppen ilyen mindenre elszánt főpapra volt szüksége, amilyent — mint a felszabadulás utáni tapasztalatok mutatták — Mindszentyben meg is kapott.

A magyarországi legitimisták tevékenysége, amelyet végső soron a Vatikán és az amerikai-angol imperialisták irányítottak, nagyon sokrétű volt és az alapvető feladatok szem előtt tartásával több eshetőséget is számításba vett. Így voltak olyanok, akik azt a reményt, hogy Magyarországot az imperialisták »szabadítják« fel, elejtették, és beférköztek az ellenállási mozgalomba. Ezeknek a taktikai célja az volt, hogy a mozgalmat dezorganizálják és »mérésékelt« keretre korlátozzák, később pedig jelentős vezetői pozíciókba ülve, az országot az imperialisták kezére játsszák.

Magyarországon ilyen szempontból a felszabadulás idején és azt követően jelentős szerepet játszott a Független Kisgazda Párt, amely kimondott gyűjtőmedencéje volt a burzsoa reakciónak. Ezen belül jelentős befolyása volt az egyházaknak és különösen a katolikus egyháznak is. A Kisgazda Párt polgári tagozatának, amelyet a városi burzsoázia befogadására hoztak létre, 1943-ban Varga Béla boglári plébános lett az elnöke. Varga Béla nem sokkal e tisztség elvállalása előtt Svájcban járt. Útjáról többek között azt írta, hogy »minden dolgot teljes sikerrel elvégeztem.«¹¹⁸ Tehát eredménnyel járt a svájci út. A »sikerrel elvégzett dolgok« azonban olyan természetűek, amelyekről levélben nem akart írni, viszont utalt arra, hogy ezekről jelentést kíván tenni.

Feltehető, hogy a legitimista Varga Béla, akinek a háború idején is sikerült tartani a kapcsolatot az imperialistákkal, már akkor közönséges ügynök volt, aki az egyház felelős vezetőit is informálta a gazdáitól kapott utasításokhoz híven.¹¹⁹ A veszprémi püspökséggel különösen Mindszenty püspökké való kinevezése után működött együtt. Együttműködésük, mint az a Mindszenty bűnperből ismeretes, akkor vált szorosabbá, amikor Mindszenty hercegprímás lett. Erre vet fényt egyik levele is, amelyben a felszabadulás után mint jelentős politikai tényező közölte Mindszentyvel, hogy : »Itt az ország már nem ment-

¹¹⁶ VPL. 1614/1944. Mindszenty levele a hercegprímáshoz.

¹¹⁷ EHL. 9369/1944. A hercegprímás Rotta nunciushoz küldött jellemzése.

¹¹⁸ VPL. 5577/1942. Varga Béla levele a veszprémi püspökhöz.

¹¹⁹ Sigray Antal és Eckhardt Tibor már 1939-ben úgy jellemezték Varga Bélát, mint »megbízható, hithű legitimistát«, akivel »egyházi hatóságai is minden tekintetben meg vannak elégedve«. Ez alkalommal kérték, hogy Varga Béla a Kisgazda Pártban működhesen. »Nem Varga Béla akar itt képviselő lenni, hanem az egyháznak és a pártnak van nélkülözhetetlen szüksége, hogy a katolikus egyházat . . . képviselje, aki Gaal Gasztonnak volt legjobb barátja és a királyi család teljes bizalmát bírja«. EHL. 4270/1939.

heti meg magát. Csak a Jóisten segíthet és a külföld. «Nem vitás, hogy »külföldön« az imperialistákat értette.¹²⁰

Az egyház vezetőkörének és felelős tényezőinek e tevékenysége, amelyet az imperialisták és a Vatikán irányításával végeztek, a Mindszenty- és Grösz-féle hazaárulók összeesküvésének a *kezdeti kifejlődését* mutatja.

E tevékenységet annak idején az egyház és az uralkodóosztályok mérvadó körői úgy igyekeztek beállítani, mint a háborúból való kilábolás egyetlen útját. Bár ők jól tudták, hogy a háborúból csak a fasiszta Németországtól való elszakadás árán léphetnek igazán kivezető útra. »De — mint azt Rákosi elvtárs megállapította — ehhez a szakításhoz a magyar népre kellene támaszkodniok... a saját népükre nem mernek appellálni s így nem marad számukra egyéb, mint tovább követni Hitlert a pusztulásba.«¹²¹ Az egyház körének a mélyen reakciós mesterkedése, hogy nem a háború felszámolására, hanem annak folytatására és nem a fasiszta Németországgal való határozott szakításra, a nemzeti függetlenség megteremtésére, hanem annak újbóli eladására spekuláltak, katasztrofális kárt okozott a nemzeti függetlenségi mozgalomnak és az egész nemzetnek.

Európában általában a katolikus egyház vezetői, látva a háború kimeneteletét, az angol-amerikai imperialisták sugalmazására *felélesztik* tömegpártjaikat és tömegszervezeteiket, illetve új katolikus pártokat is alapítanak. A Szovjetunió és a kommunista pártok egyre erősödő befolyásának reméltek így gátat emelni, de kísérlet volt ez arra is, hogy az imperialisták szovjetellenes törekvéseinek megfelelően, tömegbázist építsenek ki azokban az országokban, melyeket előrelátóhatólag a Szovjetunió fog felszabadítani. E pártok és tömegszervezetek — mint azt a magyar példa is megmutatta — a népi demokratikus országokban a restauráció pillérei lettek volna.

Nálunk 1943 második felében széles szervező munkához kezdett az Egyesült Keresztény Párt. Nagyválasztmányi ülésén sietve tárta fel célkitűzéseit, hogy eloszlassa az uralkodóosztályok és a fasiszta kormány esetleges aggodalmaait. Ugyanakkor a párt szűk tömegbázisának kiszélesítése céljából a népszerűség és a tömegek megtévesztése kedvéért felvette a hangzatos »Néppárt« nevet. A pap Közi-Horváth József a párt nagyválasztmányi ülésén félreérthetetlenül elmondotta, hogy az uralkodóosztályok szempontjából miért lett egyszerre olyan sürgős a párt szervezése. »Ha még a legutóbbi hónapok eseményei után is lennének olyanok, akik a mi részünkről feleslegesnek tartanák a politikai szervezkedést — mondotta Közi-Horváth —, azoknak a Néppárt egykori nagy agitátorával, Prohászka Ottokárral azt feleljük: »Hiába hangoztatjuk jó elveinket, ha nem teremtünk nekik politikai képviselőket.« . . . Operemus, dum tempus habemus!« (Dolgozzunk, amíg időnk van.) Ezzel a felhívással fordul jubileuma napján a Néppárt is a keresztény magyar társadalomhoz. Dolgozzunk, szervezkedjünk, álljunk csatasorba addig, amíg nem késő, sorakoztassunk fel minden mozgítható erőt a külső és a belső bomlasztó szándékok ellen . . .¹²² Nem véletlen, hogy Közi-Horváth éppen a magyar fasizmus egyik egyházi ideológusára, az ellenforradalmár Prohászka Ottokárra emlékeztetett.

Gróf Zichy János, a Keresztény Párt vezetője szintén a Néppártnak az első világháborúban és az azt követő forradalmakban szerzett tanulságait idézi fel, amelyre »a nemzet megújulását és az ország feltámadását lehetett

¹²⁰ VPL. 4066/1945.

¹²¹ Rákosi Máttyás: A magyar jövőért. 201. l.

¹²² N. U. 1943 nov. 17.

ráépíteni; míg a vele szemben álló világnézeti és politikai célok és irányok olyan katasztrófába vitték az országot, amelyből csak a Néppárt alapelveinek felidézésével lehetett kivezetni. Végül azért, hogy a Keresztény Párt ellenforradalmi útjára való emlékeztetést ne vélje senki öncélú mondanivalónak, elmondja a következőket is: »Mi mindnyájan meg vagyunk győződve arról, hogy történelmi parancsszónak engedelmessékedünk, amikor... a Néppártot az elkövetkezendő idők nagy feladataira előkészítjük s erőinket ezeknek szolgálataira megszervezzük.«¹²³

Hasonló hangokat hallattott a hirhedt Schlachta Margit is a »Keresztény Női Tábor« alakulásának negyedszázados évfordulója alkalmából, »amelyre annál inkább gondolunk, mert felhős ég alatt, viharok közt kezdtük a keresztény Budapest megszervezését. A mostani nehéz idők — mondotta Schlachta — emlékünke idézik az akkori nehéz időket és felhívják a Női Tábort hivatásának betöltésére.«¹²⁴

1944 elején báró Apor Vilmos győri püspök utasítására a hercegprímás tudtával a »demokratikus« Néppárt Pálffy József grófon keresztül az ellenállási mozgalomba is beforakodott.¹²⁵

Még szélesebbkörű tevékenység folyt a tömegszervezetek megerősítésére. Báró Apor Vilmos győri püspök az egyik püspökkari értekezleten kifejtette, hogy miért volt erre akkor különösen szükség. »A mai nehéz viszonyok közt — hangoztatta — de máskor is, valóban szükség van olyan szervezetre, amely a katolikus elveket és érdekeket társadalmi és politikai síkon is képviseli. Az elmúlt világháború után bekövetkezett események világosan mutatták, hogy mit jelent a szervezett fellépés...«¹²⁶ A Magyar Katolikus Vallás és Tanulmányi Alapok 1944-re szóló költségvetésének előkészítésénél a legfőbb szempont az volt, hogy — mint a jegyzőkönyv írta — »a katolikus intézmények válságos időkben is erősek legyenek és helyt tudjanak állni...«¹²⁷ Ennek megfelelően anyagilag is fokozottan támogatták őket. A hercegprímás maga állapította meg, hogy a katolikus tömegek minden sejtjébe beépült Actio Catholicának a »... rendkívüli viszonyok között fokozott tevékenységre van szüksége, ami természetesen fokozott költségekkel jár...«¹²⁸ Az Actio Catholica számára 1944-re az 1940-es kiutalásnak több mint kétszeresét irányozták elő.¹²⁹

Az egyházi reakció különböző katolikus tömegszervezeteken keresztül 1943 végétől koncentrált rohamot intézett a munkásosztály ellen. A hercegprímás 1943 decemberében közös levelet írt ez ügyben a Keresztény Szocialista Szakszervezetek Országos Szövetségének elnökéhez és a Hivatásszervezet elnökéhez, amelyben hangsúlyozta, hogy »a mai nehéz időkben, midőn szélsőséges pártok törekednek a munkásságot a vallás és a fennálló társadalmi és állami rend ellen izgatni, különösen fontos, hogy keresztény világnézeten álló munkásszervezetek egyetértésben, közös arcvonalat alkotva küzdjenek a felforgató törekvések ellen.«¹³⁰ A primás felszólítása nyomán, 1944 elején egyesült is az a három szervezet (Keresztény Szocialista Szakegyesület, Hivatásszervezet

¹²³ U. o.

¹²⁴ U. o. 1943 nov. 21.

¹²⁵ V. P. L. 727/1945. Szekfü Gyula bíráló levele az egyház jobboldali vezetőiről.

¹²⁶ Ppkk. ért. jkve. 1944 márc. 14.

¹²⁷ OL. Magyar Katolikus Vallás és Tanulmányi Alapok ellenőrző bizottságának jegyzőkönyve 1943 dec 11.

¹²⁸ U. o.

¹²⁹ Ppkk. ért. jkve. 1943 okt. 6.

¹³⁰ EHL. 10629/1943.

és EMSZO), amely elsősorban a munkásosztály egységének megbontásán és harcossá válásának megakadályozásán fáradozott. Jellemző, hogy az elvi alapok első pontjában, mint közös platformot, a »kommunista rendszer« elleni harcot határozták meg.¹³¹ A püspöki kar ezt a »közös arcvonalat« 70 000 P-vel segítette, az egyéb támogatás mellett.¹³²

A parasztság körében elsősorban a KALOT szervezetet mozgósították. P. Kerkay Jenő S. J. és P. Nagy Töhötöm S. J. a primásnak küldött levelükben írták, hogy a »tömegek lelkében a baloldali radikalizmus számára erős támaszpontokat hoztak létre nemcsak a világháborús körülmények, hanem a szovjet-orosz közelség és az ügyes agitáció is.« Ennek a megakadályozására az említett páterek felajánlották a »Kalot mozgalom« kiépített állásait, főként a tanfolyamokon kiképzett hivatásos munkatársakat . . . »Ugyancsak húsz »Népfőiskolát« javasoltak ilyen vezetők további kiképzésére. A püspöki kar természetesen elfogadta a kezdeményezést. Ennek nyomán jelentős anyagi támogatásban részesítették mind a KALOT, mind a KALÁSZ szervezeteket. A győri püspök 70 000 P beruházásért vállalt felelősséget, a székesfehérvári püspök pedig 30 000 P bankkölesönt folyósított a KALOT-nak. A veszprémi püspök a KALOT balatonberényi táborozását támogatta. A szombathelyi egyházmegyében még az egyházközségi és templompénztárakat is megvámolták a KALOT és KALÁSZ »főiskolák« fenntartására.¹³³

A háború utolsó esztendejében nagy összegeket adományozott az egyház az irányítása alatt működő Központi Sajtó Vállalat lapjainak támogatására is. Serédi hercegprímás maga hívta fel adakozásra a püspököket, hogy »... a KSV lapok anyagi nehézségek miatt egyházunk és hazánk mérhetetlen kárára éppen most lehetetlen helyzetbe ne kerüljenek.«¹³⁴ Ő 50 000 pengőt, főkapitánja 25 000 pengőt ajánlott fel a KSV-nak. Míg az 1930-as években 72 000 P-t juttattak évenként a KSV-nak, 1944-ben 500 000 P-t irányoztak elő a klérus gondjaira bízott katolikus »vallásalap« pénzéből.¹³⁵

A KSV által kibocsátott lapok, a Nemzeti Ujság és Új Nemzedék olyan jól »helyálltak« a fasiszta sajtóorgánumok sorában, hogy még a német SS tiszték is elismeréssel nyilatkoztak róluk és irányítójukról, a katolikus egyházzal. Mihalovics Zsigmond egy SS főhadnagy látogatásáról írt a hercegprímásnak, aki KSV-nál megfordulva azt a kijelentést tette, »hogy jól tudja, hogy a kommunizmus után keletkezett a KSV s hogy a katolikus papság a legerélyesebben ellenállott a magyar bolsevizmusnak. Azt is kijelentette, — folytatja Mihalovics a jelentést — hogy a bolsevizmus ellen az egyetlen komolyan számításba vehető erő a katolikus egyház körül felsorakozó hívősereg.«¹³⁶ Nem csodálatos ezek után, hogy a fasiszmust kiszolgáló KSV lapot, a Nemzeti Ujságot 1944-ben többen is kritikával illették: Szekfü Gyula, Eckhardt Sándor és mások állapították meg egy, a hercegprímáshoz írt levelük-

¹³¹ U. o. 6469/1944.

¹³² U. o. 883/1944. Hercegprímás levele Wünscher Frigyeshez. E levélben arra is utal, hogy helyes lesz az, ha a nagyobb bányavállalatok is támogatják a fenti szervezeteket.

¹³³ Szombathelyi püspök körlevele 1944. 44. 1. A püspök azt írta körlevelében, hogy a KALOT főiskola fenntartására szükséges összeget be kell küldeni »egyesületi, egyházközségi vagy templompénztári forrásokból... lehetőleg minél előbb...« az egyházmegyének.

¹³⁴ VPL. 4804/1944. A hercegprímás levele a püspökökhöz.

¹³⁵ OL. VKM 45—46. 10. Jelentés a Magyar Katolikus Vallás és Tanulmányi Alapok ellenőrző bizottságának 1944—45. évi munkájáról.

¹³⁶ EHL. 6647/1944, 3092/1944.

ben, hogy: »A Nemzeti Ujság minden erkölcsileg megengedhető határon túlment a . . . jobboldaliságnak a támogatásában, vagy legalább is falazott neki . . .« Sőt arról is írnak e levélben, hogy az alsópapság » . . . világnézetileg sok tekintetben összezavarodott, kül- és belpolitikailag tájékozatlan, sőt korlátozott és primitív, azért a felelősség elsősorban a Nemzeti Ujságot terheli.«¹³⁷

Az egyház vezetői a katolikus pártok, tömegszervezetek és sajtó mozgósításán túl, bizalmasan figyelmeztették papjaikat, »hogy ezekben a sorsdöntő időkben semmiféle olyan mozgalomba ne sodortassanak híveink, mely alkalmas lenne belső nyugtalanságot, széthúzást, vagy rendbontást kelteni.«¹³⁸ A hercegprímás ezt maga is fontosnak tartotta és hangsúlyozta, hogy háború után az irányító »hatalmak« mindenekelőtt »azokra az országokra fognak támaszkodni, ahol nyugalom lesz. Tehát a nyugalmat minden erőnkkel fenn kell tartani . . .«¹³⁹ Mások a főpapok közül, mint a győri püspök is, a »nyugalom« a fasiszta területre látók hátszországának nyugalma biztosítása érdekében egyenesen utasították papjaikat, hogy »a törvényhatóságot . . . hathatósan támogassák . . .«¹⁴⁰

Az egyház sajtósági módszereivel is tevékenyen fellépett a függetlenségi harc ellen, amelyekkel aztán a »törvényhatóságok« munkáját kiegészítette és alátámasztotta. Ilyen sajátos és veszélyes módszere volt mindenekelőtt az, hogy világnézeti alapon megkísérelt részt teremteni a magyar hazafiak és a vallásos tömegek között. »Nem lehet nemzeti érdek — hangzik az Egyházi Lapok képmutató fejtegetése — a magyar lelkek elszakítása Istentől és üdvösségüknek bármilyen veszélyeztetése. Nem lehet tehát egy lelkiismeretes magyartól megkövetelni azt, hogy politikai, vagy hasonló szempontokért megtagadja legfőbb kötelességét: az Evangélium hirdetését.«¹⁴¹ Az egyházi reakció tehát a »nemzeti érdeket«, a »haza érdekében« való összefogást nem tartotta összeférhetőnek az »üdvösséggel«, a »lelkiismeretes magyarral« és az »evangélium hirdetésével«. A haza megtagadására való felszólításnak ez a formája nem volt más, mint a lelki terror egyik változata, amelyhez azért folyamodtak, hogy a befolyásuk alatt lévő vallásos tömegeket visszatartsák egy fontos politikai akciótól, az ország függetlenségéért vívott harctól. Ezt a mérgező álláspontot tette magáévá az egyház és hirdette a széles tömegeknek. A győri püspök is ezt juttatta kifejezésre, amikor körlevelében azt hirdeti, hogy » . . . ellensége a magyar hazának és Istennek az is, aki a mai súlyos helyzetet arra használja, hogy a népben nyugtalanságot és visszavonást szítson . . .«¹⁴² A püspök a »nyugtalanság« és a »visszavonás« szítóin nem kétséges, hogy a háború ellenzőit értette.

A tömegek aktív ellenállásának, háborúellenes harcának leszerelésére volt egy másik veszedelmes módszere az egyházi reakciónak, amelyet különösen 1944-ben alkalmazott széles körben. Hogy elködösítse az imperializmus és fasiszmus természetét, amely a második világháborút is szülte, hogy elterelje a tömegek figyelmét a háborús bűnösök felelősségéről, egyre azt hangoztatta, hogy a *háború az Istenről való megfélemlítés következménye és Isten büntetése*

¹³⁷ VPL. 4708/1944. Szebfü Gyula és mások bíráló levele.

¹³⁸ Győri püspök körlevele 1943. 39. l. (melléklet).

¹³⁹ Magyar Nemzet, 1944 márc. 18.

¹⁴⁰ Győri püspök körlevele 1943. 39. l. (melléklet).

¹⁴¹ EL. 1944 jan.

¹⁴² Győri püspök körlevele. 1944. 12. l.

az emberiség bűneiért. Következésképpen tehát az Istenhez kell imádkozni, őt kell kérni, hogy a háborúnak vessen véget.

Ezt a gondolatot már 1943 áprilisában szétkürtölte a vatikáni rádió.¹⁴³ Magyarországon 1944-ben vált felkapottá, amikor a pápa nyomán »imahadjáratra« szólított az ország több püspöke is, utalva az Actio Catholicára, amely ennek érdekében országos propagandát fejtett akkor ki.¹⁴⁴ E propaganda keretében a győri püspök azt írta, hogy a »vezeklés gyakorlásával iparkodjunk hős katonáink áldozatos munkájába bekapcsolódni . . . törekedjünk az irgalmas Istent kiengesztelni és a hőn óhajtott békét tőle kieszeni.«¹⁴⁵ A szombathelyi püspök, győri társához hasonlóan, miután megállapította, hogy »az igazságos béke még nagyon késik«, arra utasítja papjait, hogy különböző »felajánlásokat« végezzenek templomaikban.¹⁴⁶

Nem volt véletlen Árpádházi Margit szenttéavatásának időpontja sem. Ez alkalmat adott arra a háború végén, hogy a klérus »szent Margit« példája nyomán »önmegtagadást« és »nagylelkű áldozatot« hirdessen, »hogy — amint a szombathelyi püspök körlevele írta — egymásért és hazánkért keresztény türelemmel viseljük . . . a mindennapi munkával kapcsolatos nehézségeket, a háborúval szükségszerűen velejáró szenvedéseket és nélkülözéseket.«¹⁴⁷ Az egyház természetesen hallgatott arról, hogy ezekkel az »imamozgalmakkal« a tömegek háborúellenes aktivitását akarja megbénítani és a rendszer elleni gyűlöletüket akarja levezetni.

Az egyház lényegéhez ez a módszer állt a legközelebb, azért a püspökök nem is mulasztották el esperesi kerületi értekezleteken keresztül felhívni erre a papság figyelmét. Valamennyi esperesi kerület papsága összeült az úgynevezett »háborús-szentbeszéd«-téma megbeszélésére, ahol azt tárgyalták, hogyan kell hatásosan alkalmazni ezt a módszert, amelynek segítségével a hívőkből ki lehet ölni a cselekvő ellenállás, a háború elleni »nyugtalanság« csíráját. Egyik ilyen esperesi értekezleten felolvasott minta-»háborús igehirdetés« főgondolatai a következők: »a háború Isten büntetése, a kegyelemszerzés ideje, Isten a benne bízokat, ha megpróbálja is, nem hagyja el, tudnánk-e vértanúk lenni, ha erre kerülne a sor«?¹⁴⁸ Nyilvánvaló tehát, hogy a hívők passzivitását csak a fasisztákkal szemben tartotta fontosnak a klerikális reakció, a fasizmus megsemmisítői ellen pedig harcot hirdetett, mintegy vértanúnak nevezve azt, aki ebben a harcban esik el. Ez a gondolat még inkább kiderül egy másik, »háborús igehirdetést« megbeszélő esperesi kerületi értekezletből, amelyet Mindszenty József egyik esperese a következőképpen foglalt össze: »A kerület papsága . . . oda nyilatkozott, hogy Nagyméltóságod atyai rendelkezései értelmében a súlyos időkben a végsőkig állja a vártát.«¹⁴⁹

Az imádságos tűrés, passzivitás jelszavát hirdető mozgalmakban azonban megtalálni a szovjetellenes mozgósításon túl a felszabadulás-utáni anti-demokratikus szervezkedés csíráit is. Pl. »mentsük meg hazánkat . . . engesz-

¹⁴³ *M. M. Sejnman*: A Vatikán a második világháborúban, 220. l. »1943 áprilisában a vatikáni rádió azt a kijelentést tette, hogy a háború: Isten büntetése az emberiség bűneiért«.

¹⁴⁴ Szombathelyi püspök körlevele 1944. 39. l. Írta, hogy ennek érdekében az AC-nak kell propagandát kifejteni.

¹⁴⁵ Győri püspök körlevele 1944. 48. l.

¹⁴⁶ Szombathelyi püspök körlevele 1944. 67. l.

¹⁴⁷ Szombathelyi püspök körlevele 1944. 4. l.

¹⁴⁸ VPL. 10.067/1944. Jelentés a somogyvári esperesi kerületből.

¹⁴⁹ U. o. 10.066/1944. Jelentés a somogyacsai esperesi kerületből.

teléssel» jelszóval elindított katolikus főiskolás mozgalom vezetői azt írták egyik levelükben a hercegprímásnak, hogy ezen belül »önkéntes mentőszolgálatot« is szerveznek, »mert nagy veszedelem esetén (pl. bolsevista betörés és a katolikus szervezetek felosztása esetén) ennek keretében lehetne folytatni az egyházi lélekmentő munkát.«¹⁵⁰

A magyar katolikus egyháznak a szervezői és propagandatevékenysége azon túl, hogy az ellenforradalom folytonosságát és a vég szélén álló magyar reakció restaurálását szolgálta, — mintegy számolva azzal a lehetőséggel, hogy az országot a Szovjetunió fogja felszabadítani, — nagyban hozzájárult a háború végsőikig való folytatásához is. Hozzájárult elsősorban azzal, hogy éppen akkor vezette legeszeveszettebb támadását a nemzeti függetlenségi harc ellen, amikor a nemzet a legválságosabb időket élte.

*

Sztálin elvtárs a hitlerellenes koalíció legfőbb céljaként tűzte ki: »felszabadítani Európa népeit a fasiszta hódítók uralma alól és támogatni őket abban, hogy a fasiszta leigázók által szétdarabolt nemzeti államaikat visszaállíthassák.«¹⁵¹ Míg az imperialisták újabb és újabb kísérleteket tettek egy új szovjetellenes »védelmi övezet« kialakítására, a Szovjetunió áldozatot nem kímélve, minden erejét latbavetette, hogy a német fasizmus igájában nyögő országoknak szenvedését megrövidítse.

A magyar uralkodóosztályok előtt nyilvánvalóvá lett, hogy a háborút elvesztették, de a Szovjetunió ellen és a magyar nép ellen táplált gyűlöletük megakadályozta őket abban, hogy szakítsanak Hitlerrel. »A háború kérelhetetlenül közeledik a magyar határok felé — figyelmeztetett Rákosi elvtárs. — Manőverek, tessék-lássék gesztusok, hazug cáfolatok ezen nem változtatnak. Aki az országot meg akarja menteni, annak el kell szakadnia Hitlertől.«¹⁵² A magyar uralkodóosztályok, a magyar klérus nem lépett erre az útra.

Az egyház vezető körei egy úton jártak a »totális« háború híveivel. A hercegprímás maga sem ítélte el az esztelen és áldozatos háborút, hanem azt a »nemzet létéért folyó küzdelemnek« nevezte.¹⁵³ Ezt a felfogását nyilvánosság előtt is kifejezésre juttatta, amikor a budapesti Szent István bazilikában arról szólt, hogy »háború útján« kell biztosítani a nemzet »jogainak« érvényesítését és az »igazságos békét.«¹⁵⁴ Hasonlóképpen, Székesfehérvár püspöke nyílt harci felhívást intézett a lakossághoz, amelyben arra emlékeztetett, hogy »régebben ilyenkor véres kardot hordtak körül az országban és avval toborozták fegyverbe a férfiakat, munkára az asszonyokat.«¹⁵⁵ Az egri érsek pedig a hevesmegyei vitézi szék egyik ünnepségén mintegy mozgósításképpen jelentette ki, hogy »ha szükség lesz rá, újra felveszem a tábori egyenruhát.«¹⁵⁶ A szombathelyi egy-

¹⁵⁰ EHL 4629/1944 jún. 14.

¹⁵¹ Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. 119. l.

¹⁵² Rákosi Máttyás: A magyar jövőért. 243. l.

¹⁵³ EHL 5776/1944. Circulares a hercegprímástól 1944 jún. 29.-én.

¹⁵⁴ N. U. 1944 aug. 17. Nagyboldogasszonyi beszéd a Bazilikában. Ennek érdekében a honvédelmi miniszter kérelmének megfelelően a hercegprímás felszólította püspökeit, hogy mozgósítsák »tehermentesítő munkálatokra« híveiket: »... iparkodjanak megérteni, hogy amilyen mértékben az itthonmaradt polgárok tehermentesítik a frontokon érettünk küzdő fiainkat, ugyanolyan mértékben növelik azok erőt és munkájuk sikereinek reményét.« EHL 7634/1944.

¹⁵⁵ Szabad Nép 1948 máj. 8. száma idézi.

¹⁵⁶ N. U. 1944 febr. 24.

házmegye új püspökének első körleveléből változatlanul a győzelembe vetett hit csendül ki, amikor a fasiszták táborát a »sátán táborával« szembenálló »Krisztus táborának« nevezte és kijelentette, hogy »mi hisszük és tudjuk, hogy a győzelem Krisztusé.«¹⁵⁷ Mindszenty József veszprémi püspök maga is több cselekményével bizonyította, hogy nem adja fel bizalmát a Szovjetunió elleni háborút illetően.¹⁵⁸

A püspöki kar odaadta a háború folytatásáért a templomok harangjait is, sőt arról intézkedett, hogy egyes papok »tekintettel a zavartalan leszereléshez fűződő nagyfontosságú honvédelmi érdekre . . . legyenek a vállalkozók segítségére«, akik a harangok leszedését végzik.¹⁵⁹

A csődbejutott háború további anyagi támogatását szolgálta az 1944 elején elindult »buzakölcsönjegyzés« is, amelyhez a hercegprímás 100.000 P-vel járult hozzá és papjait is arra szólította fel, hogy »csekély tőkédiket buzakölcsönbe fektessék.«^{159/a}

Nem emeltek szót az egyház vezetői a háború továbbfolytatásával és a német megszállással együtt járó belső vérengzések ellen sem. A zsidók ellen elkövetett bestialitásokról folytak ugyan tárgyalások az egyház és a kormány között, de mert azt akarták az egyház vezetői, hogy a »magyar királyi kormány helyzetét ne nehezítsék« — mint a hercegprímás írta — nem vitték az ügyet a nyilvánosság elé.¹⁶⁰ Az egyik érsek is csak elvi megfogalmazásokat javasolt a zsidókérdéssel kapcsolatos körlevélben, azért, hogy az antiszemita ne támadhassák az egyházat. »Kerüljük az egyház kárát« — írja a százezreket pusztulni hagyó, de az »egyházát féltő« érsek.¹⁶¹ Jellemző az is, hogy Mindszenty püspök arra utasította »bizalmasan« az egyházmegye papjait, hogy járjanak közbe az irányban, hogy 5 holdon aluli zsidóbirtokot csak »katolikus gazdák« kapjanak.¹⁶² Ugyancsak az ő püspöki székhelyén 1944 jun. 25-én történt meg az is, hogy »a ferences templomban a házfőnök kifejezett engedélyével külön hálaadó istentisztelet volt, Te Deummal azért, hogy a zsidóságtól megszabadult a város.«¹⁶³

Az egyháznak tehát nemhogy érdemileg nem volt szava Hitler és magyarországi cinkosai ellen, hanem segítségükre sietett. Legfőbb feladatát abban látta, hogy a Szovjetunió elleni harcot, amelynek szolgálatára Hitlerék az egész ország erejét be akarták vetni, ne engedje feladni. Ebben léli magyarázatát az is, hogy még a nemzetvesztő Szálasi banda támogatói közé is felzárkózott a Szovjetunió és az ország felszabadítása ellen folyó harcban.

¹⁵⁷ Szombathelyi püspök körlevele 1944. 24. l.

¹⁵⁸ 1944 júniusában tisztelgő látogatást tesz az egyik Balatonkenesén üdülő német tisztnél, Schlemmer birodalmi altábornagynál. VPL. 2640/1944. A püspöki kancellár közölte a veszprémi polgármesterrel, hogy Mindszenty rendszeresen hív a püspöki palotába magasrangú tiszteket szállásra. U. o. 2894/1944.

¹⁵⁹ Szombathelyi püspök körlevele 1944. 18. l. Harangok igénybevételéről.

^{159/a} EHL 307/1944.

¹⁶⁰ EHL 2793/1944. A hercegprímás levele a püspöki karhoz, melyben beszámol a kormánnyal való tárgyalás eredményéről.

¹⁶¹ U. o. 5176/1944. Egri érsek levele a hercegprímáshoz 1944 jún. 24. Hasonlóképpen vélekedik Mihalovics Zsigmond, az A. C. igazgatója is, aki arról ír a hercegprímásnak, hogy sokan a zsidók közül zárdákban akarnak megbújni, azonban — mint írja : »a hozzánk fordulóknak meghagytuk, hogy nem kockáztathatjuk a katolicizmust.« EHL 6647/1944.

¹⁶² VPL. 1971/1944. Bizalmas értesítés a plébánosoknak.

¹⁶³ U. o. 3075/1944. Mindszenty levele a ferences tartományfőnökhöz.

A nyilas banda, amely Hitler és magyar cinkosainak legutolsó magyarországi tartaléka volt, Hitler jóvoltából 1944 okt. 15-vel uralomra került. Rákosi elvtárs e napok eseményéről mondotta, hogy »nem túlzás azt állítani, hogy Magyarország történelmének legsúlyosabb katasztrófáját éli át.«¹⁶⁴

E nemzeti katasztrófát — bár Hitler második fegyveres betörésének közvetlen következménye volt — érlelte a magyar uralkodóosztály és az egyház nyilaspártokat melengető reakciós politikája. Ha esetenként vitába szálltak is a nyilasokkal, az sem jelentett mást, mint a széles tömegek figyelmének elterelését a fasiszta kormányzat egészéről, amely végső soron tűrte és támogatta a nyilasokat. Az alsópapok közül a háború idején többen kérték a püspöki kart, hogy foglaljon állást a mozgalommal kapcsolatban. »Az állásfoglalás Öminenciája véleménye szerint az Apostoli Szentszékhez tartozik — hangzott a püspöki kar véleménye —, amely már behatóan foglalkozott a kérdéssel, de a fenti mozgalmakkal szemben cenzurát nem alkalmazott a sokszor jóhiszemű párthívekkel szemben; annál kevésbé volna alkalmazható az a püspöki kar részéről.«¹⁶⁵

Nyisztor Zoltán prelátus, az Actio Catholica sajtószakosztályának vezetője a nyilasokat »csak eltévelyedett bárányunknak« nevezte, akiket szembeállít a baloldallal, amelyet »született ellenségünknek« bélyegezett. »A nyilasokat már ismerjük . . . Ezek az emberek, akik itt Magyarországon a szélsőjobboldalt csinálják, sem vezéreikben, sem tömegeikben az Egyháztól, vagy a magyar fajtól idegen elemek nem voltak . . .«¹⁶⁶ Tehát mind a Vatikán, mind a magyar katolikus egyház számítottak a nyilasmozgalomra, a mindenre elszánt szélsőjobboldali népellenes és a szovjetelleni háború továbbfolytatására alkalmas erőkre.

Ezek után világossá válik, hogy legelsőnek miért éppen a Vatikán ismerte el Szálasi kormányát.¹⁶⁷ A hercegprímás maga is értesítette elismeréséről Szálasi Ferencet és kifejezésre juttatta azon »hó kívánságát«, hogy az ország és a nemzet »a nagy világégből« »minél nagyobb területi és lelki integritással« kerüljön ki.¹⁶⁸

Az egyház papjai közül, mivel legfelsőbb egyházi hatóságai törvényesnek minősítették Szálasi uralmát, többen le is tették az esküt Szálasi Ferencre. Witz budapesti érseki általános helynök megállapította, hogy a »haza szolgálatára és törvényes vezetésre esküt bátran tehetünk.«¹⁶⁹ Az esküvel a papság jelentős része formálisan is kötelezte magát arra, hogy szolidáris lesz a Szálasi banda kormányával. Jellemző, hogy a vatikáni nuncius, a pápa magyarországi képviselője, amikor országossá vált a felháborodás az egyház behódoló magatartása miatt, »sem pro, sem kontra nem nyilatkozott«, tehát hallgatólagos beleegyezését adta a további feleketésekhez.¹⁷⁰ Ezek után a püspöki kar egyik tagja, báró Apor Vilmos győri püspök — akinek egyébként a felszabadulás után szenttéavatását sürgették — következőket írta az esküről: »azt a fenn-

¹⁶⁴ Rákosi Mátyás: A magyar jövőért, 296. l.

¹⁶⁵ EHL. 1424/1942. A hercegprímás válasza a mendei plébános kérdésére.

¹⁶⁶ E. L. 1944 jan. Nyisztor Z. újévi cikke.

¹⁶⁷ Mindszenty bűnügy okmányai. 1949. II. I. Mindszenty hivatkozása arra, hogy a Vatikán ismerte el elsőnek Szálasi kormányát.

¹⁶⁸ EHL. 8228/1944. A hercegprímás levele Szálasi Ferenchez.

¹⁶⁹ EHL. 8154/1944. Witz levele a hercegprímási hivatalhoz.

¹⁷⁰ EHL. 8154/1944. Rotta pápai nuncius levele a VKM. I. ü. oszt. vezetőjéhez.

hatóságom alatt álló szerzetes és világi tanerők, hitoktatók, az eskü kivételére felhatalmazott szerv által közölt helyen és időben letehetik.¹⁷¹

A hadseregben, mely a »hungaristák« vezetése alá került, a tábori lelkészek feladatait illetően minden maradt a régiiben. Voltak olyan papok, illetőleg volt papok, akik nem is egyszerűen lelkészként szolgálták a nyilasok-vezette hadsereget, hanem fegyveres szolgálatot teljesítettek. Lackovics József pl. fegyverrel az oldalán a nyilas »fővezérségtől« származó nyílt parancssal működött a katonai alakulatoknál.¹⁷² Kun András páter, aki a hírhedt »Számonekérő Szék« helyettes vezetői tisztjét töltötte be, részt vett a nyilasok által rendezett tömeggyilkosságokban is. Mint a vádirat nyomán írja a Szabad Nép, »kiderült, hogy később már zsidók helyett katonákat is gyilkolt, akiknél a jobboldali gondolat hiányát kifogásolta.«¹⁷³

Egészében is csatlakozott az egyház az ország felszabadítása ellen tüzével-vással hadakozó nyilasokhoz. A hercegrímás a nyilas hordákat »hazafias kötelességből, a haza szent ügyéért« harcolóknak nevezte, akiknek »a lehetőség szerint mindenki iparkodik segítségükre lenni.«¹⁷⁴ Éppen ezért azt sem ellenezte, hogy püspökei és papjai a nyilasok által megrendelt nyilas propaganda-témákról prédikáljanak.¹⁷⁵ A székesfehérvári püspök szerint a nyilas Országos Mozgósítási Kormánybiztosság által rendelt prédikációs-témák »katolikus szempontból templomi szószéken is komolyan tárgyalhatók.«¹⁷⁶ A pálosok külön »Szálasi-miséket« tartottak, »amelyekre egyszerű nyilas csoportok is jártak« — vallotta Csellár a Grösz-per alkalmából.¹⁷⁷

A nyilasok honorálni látszottak az egyház magatartását. Még a hatalomra-jutásuk előtt egy szerv alakult a mozgalmon belül, amely az »egyháziak hivatásrendje« néven működött, hogy az, ha a párt hatalomra jut, önállóan intézze a klérus ügyeit. E szervnek vezetésével egy olyan pap volt megbízva, aki már 1940-től püspöke engedélyével bent dolgozott a nyilas pártban.¹⁷⁸

Bár voltak próbált összeütközések a Szálasi-uralom idején, az ország felszabadításának megakadályozásáért közös táborban küzdő egyházi és állami hatóságok között, amelyekből az egyház a felszabadulást követően politikai tőkét akart magának kovácsolni, de ezek nem elvi és nem az alapvető kérdésekkel kapcsolatos véleményeltérésekből adódtak.¹⁷⁹ Mindenféle szépít-

¹⁷¹ Győri püspök körlevele 1944 nov. 28.

¹⁷² EHL. 8650/1944. Witz levele az érseki általános helytartóhoz.

¹⁷³ Szabad Nép 1945 szept. 12. A vádirat nyomán közli.

¹⁷⁴ EHL. 8939/1944. A hercegrímás levele Szálasihoz.

¹⁷⁵ U. o. 9132/1944. Hercegrímás levele a székesfehérvári püspöknek.

¹⁷⁶ U. o. Székesfehérvári püspök levele a hercegrímásnak. A nyilas Országos Mozgósítási Kormánybiztosság, mint a székesfehérvári püspök leveléből kiderült, a következőket kívánta prédikáltatni: »A bolsevizmus Isten-, hit-, család-, magántulajdon-ellenes voltáról... Az igazi szocializmusról... A törvények tiszteletbentartása, a vezetők iránti engedelmisség, mint a rend, fegyelem, a lelkek megbékélésének alapja, és így természetes forrása a jobb jövőnek... A hősi élet szemléletéről. Áldozatvállalás a hitért...«

¹⁷⁷ Grösz József és társai bűnpere. Bpest 1951. 131. l.

¹⁷⁸ EHL. 8650/1944. Witz budapesti érseki helynök jelentése.

¹⁷⁹ Székesfehérvár püspökének őrizetbevételével kapcsolatban meg kell állapítani, hogy az ellene felhozott vádak alapján véne nem helytálló, mert a püspök — mint azt fentebb olvashattuk — a nyilasok által kívánt prédikációt valójában nem tagadta meg. Továbbá két személy szabadonbocsátása fejében kész volt misét mondani a nyilas főispán beiktatásakor. V. P. L. 4194/1945. levél a hercegrímásnak a székesfehérvári püspök őrizetbevételéről. Mindszenty József veszprémi püspök pedig kincstári anyag-

getéssel szemben meg kell állapítani, hogy az egyház alapjában véve végig azok oldalán állt, akik az országot a pusztulás felé vezették. A hitleri banditákkal és magyar zsoldosaikkal szemben még akkor sem emelte fel szavát, amikor azok elhurcolták a nemzet kincseit, felrobbantották a magyar hidakat, vasutakat, kifosztották a gyárakat, falvakat, elvitték a fiatalság ezreit, kifosztott, tönkretett országot hagyva maguk mögött.

*

Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy az egyház jelentős hasznot vágott zsebre akkor, amikor a magyar dolgozó nép egésze a háború terheit, következményeit viselte. Az egyház vagyongyarapodása azt mutatja, hogy a klérus nem önzetlenül, nem anyagi haszon nélkül támogatta a háborút. Részint ez a vagyoni gyarapodás magyarázza azt is, hogy a háború utolsó esztendejében miért tudott olyan nagy összegeket költeni szovjetellenes propagandára és saját szervezeti kiépítésére. Az egyház erről nem beszélt, de a tények ezt jól mutatják.

Az egyház befolyása alatt álló pénzügyintézet, a Nemzeti Hitelintézet, a Szovjetunió ellen folyó háború második esztendejében emelte alaptőkéjét. A Magyar Katolikus Vallás és Tanulmányi Alap azontúl, hogy ebből az alkalomból a részvények jelentős részét megvásárolta, még újabb részvényeket is akart szerezni.¹⁸⁰ A haszon rohamos növekedéséhez az is hozzájárult, hogy a nevezett pénzügyintézet betétállománya 60%-kal emelkedett.¹⁸¹ Sőt nőtt kölcsönállományának összege és fiókinvézeteinek száma is. A háború vége felé vetődött fel az a gondolat is az egyház vezetőkörében, hogy kifizető lenne egy tisztán katolikus pénzügyintézet fenntartása is.¹⁸² Ennek a lehetősége annál is inkább adva volt, mivel az egyházi nagyjavadalmasok »kényszerfavágásból« és feltehetőleg állat-, valamint élelemszállításból csak a Magyar Katolikus Vallás és Tanulmányi Alapok jövedelmét számítva, cca 6 millió pengő készpénz felett rendelkeztek.¹⁸³

Megnőtt az egyes egyházi nagyjavadalmasok jövedelme is. A zirci apátság 1943-ban már 300 000 pengővel akart részt venni a Nemzeti Hitelintézet alaptőkeemelésében.¹⁸⁴ Az apátság különösen könnyen tehette ezt, mert jövedelme a háború idején háromszorosára emelkedett.¹⁸⁵ A piarista rend másfélmillió pengős zsidóingatlant vásárolt, kastéllyal, gazdasági épületekkel

hálmózis miatt került szembe a helyi hatósággal. Szálasit változatlanul elismerte és olyan »államfőt« tisztelt benne, »aki lelkiyakorlatokon vesz részt és buzgó katolikus életet él«. Mindszenty bűnügyi okmányai 1949. 11–12. l.

¹⁸⁰ OL. Magyar Katolikus Vallás és Tanulmányi Alapok ellenőrző bizottságának jegyzőkönyve. 1943 máj. 26. Arra szólított fel, hogy igyekezni kell megszerezni azokat az új részvényeket is, amelyeket mások a részvényérdekeltségeik alapján lejegyezhetnek.

¹⁸¹ U. o.

¹⁸² U. o. 1943 dec. 11. »... az egri érsek úr nagy katolikus érdekek tartja, hogy a pénzügyintézetek terén egy kifejezetten katolikus intézettel rendelkezünk«.

¹⁸³ U. o.

¹⁸⁴ U. o.

¹⁸⁵ Grósz József és társai bűnpere. 1951. 99. l. Megemlítenő, hogy Hagyó Kovács Gyula cisztercita jószágkormányzó Enderdy (Hadarits) Vendel zirci apáttal egyetértve, már a háború idején küldött ki illegálisan Rómába 20, 40, 80 ezer pengős tételeket, azonban a fasiszta bírósági szervek eltekintettek az ellene indult bűnvádi eljárástól. MMI. XII. 531/1942/4.

szesz- és likőrgyárral és cselédlakásokkal.¹⁸⁶ A csornai prépostság új földeket és Budapesten bérházat szerzett.¹⁸⁷

Egyes egyházmegyei nagyjavadalmasok háborús gyarapodására mutat az is, hogy egy új Egyházmegyei Takarékpénztár jött létre, illetőleg a meglévő egyházmegyei takarékpénztári részvénytársaságok alaptőkéje megnőtt és a részvényesek osztaléka szaporodott.¹⁸⁸ Mindszenty József zalaegerszegi apátplébános szintén döntően a második világháború idején gyarapította kétszeresére 100 holdját és háromszorozta meg jövedelmét.¹⁸⁹

Ez a felsorolás csak egy töredékét képezi annak a haszonnak, amelyet az egyházi javadalmasok, mint az uralkodóosztály tagjai a háború idején bezsebeltek.

*

A kérdéses időszak alapvető történelmi feladatainak végrehajtását, mint a nemzeti erők összefogása, az ország elszakítása a náciktól és az ország felszabadítása a Szovjetunió oldalán a fasizmus uralma alól, az egyház a legmesszebbmenően ellenezte és gátolta. Az egyház vezetői jobban gyűlöltek saját népüket és a felszabadító Szovjetuniót, mintsem hogy azokkal összefogjanak az ország megmentése érdekében. A történelmi felelősség, amely a magyar katolikus egyházat terheli az ország háborúban való részvételéért és annak következményeire, nagyon jelentős és súlyos.

A magyar katolikus egyház e súlyos felelősséggel terheltén indult el a felszabadult ország, a magyar népi demokrácia korszakában. Ezt a magával hozott terhet még súlyosabbá tette azokkal a cselekedeteivel, amelyeket a felszabadulás után a magyar dolgozó nép ellen, mint az imperialisták és a Vatikán ügynöke elkövetett. E cselekmények azt mutatják, hogy az egyház nem szűnt meg irányul másra, mint a hatalom kiragadására a dolgozó nép kezéből és »az egy darab középkori Magyarország felépítésére.«¹⁹⁰

Felszabadult dolgozó népünk azonban a Magyar Dolgozók Pártja vezetésével éberén őrzi a nehezen megszerzett hatalmat és kemény kézzel sújt le azokra, akik ezt bárhonnan is fenyegetik.

ORBÁN SÁNDOR

¹⁸⁶ OL. Kegyesrend jegyzőkönyve. Budapest, 1942 máj. 6.

¹⁸⁷ OL. VKM 1944. 8. köt. 16067. sz. I. oszt. Csornai prépost jelentése.

¹⁸⁸ *Galántai*: Pénzügyi Kompass megfélelő számai.

¹⁸⁹ EHL. 9369/1944. Mikes János volt szombathelyi püspök levele a hercegprímáshoz, amelyben felsorolta Mindszenty József apát »érdemeit«.

¹⁹⁰ VPL. 4188/1948. ad. 1945. Mindszenty zirci apáthoz írt leveléből.

SZEMLE

ELEKES LAJOS:

HUNYADI

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952. 509 l. + 7 kép)

Elekes Lajos műve nemcsak az első, marxista szemlélettel megírt önálló munka Hunyadi János koráról, de az első modern monográfia is törökellenes harcaink legnagyobb hősről. Teleki nagy összefoglaló feldolgozása immár száz esztendő ; Pór Antal gyengécske életrajza a kiegyezés után jelent meg. (A külföld jobban érdeklődött Hunyadi harcai iránt: Teleki munkájának megjelenését tüstént nyomon követte Chassin másodkézből megírt összefoglalása.) A Horthy-korszakban nem Hunyadiról, hanem Kapisztrán Szent Jánosról készült több kötetes, vaskos monográfia. Hogy mennyire nem tartották fontosnak Hunyadi hősi harcait, a törökellenes küzdelmeket, a központi hatalom megerősítésére irányuló kísérleteket, arra jellemző Hóman megjegyzése az 1440-től 1457-ig terjedő évekről, mely szerint e periódus fő érdekessége a királyválasztási jogot magukhoz ragadó rendek kormányzása, ezért a fősúlyt a rendi kormányzás ecsetelésére kell fektetnünk.¹ E tudománytalan, a lényeget elködösítő beállítással ellentétben Elekes Lajos helyesen állítja vizsgálódása homlokterébe a korszak döntő problémáit: a magyarság és a szomszédnépek létét, önálló államiságát veszélyeztető török hódítást, amely parancsolóan sürgeti a központi hatalom megerősítését, a népi tömegek hősi elszántságát, áldozatkészségét, amellyel az uralkodóosztály által cserben hagyott honvédelem ügyét felkarolják, Hunyadi hadvezéri és államférfiúi nagyságát, aki felismerte a törökellenes harc és a központosság kérdésének összefüggését és meglátta, hogy a kizsákmányolt dolgozók patriotizmusa a honvédő háborúk kiapadhatatlan erőforrása. A sulypontok helyes kiemelése, az arányos tagolás, a világos szerkezeti felépítés hozzásegíti az olvasót, hogy ezeket a főkérdéseket egy pillanatra se tévessze szem elől.

Az első két fejezet azokat az előzményeket tárgyalja, amelyeknek megismerése elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy megértsük az ország helyzetét, állapotát Hunyadi fellépése idején; így válik világossá törekvéseinek haladó volta, hősi küzdelmeinek kimagasló jelentősége. Vázolja a török állam kialakulását, balkáni terjeszkedését, a pásaság és a nyugati hatalmak ezzel kapcsolatos magatartását; rámutat Nagy Lajos balkáni politikájának, a dinasztikus- és erőszakos térítő-hadjáratoknak súlyos következményeire, a töröktől fenyegetett népek ellenállóképességének gyengítésére.

Talán nem lett volna felesleges itt bővebben kitérni a nyugati kereszténység hirhert álláspontjára a török terjeszkedés által fenyegetett balkáni »eretnekekkel és szakadárokkal« kapcsolatban: arra a nézetre t. i., hogy éppen vallási »tévelygéseik méltó büntetéseképpen« zúdult rájuk az oszmán birodalom pusztító ereje s így a nekik nyújtott segítség lényegében azt jelentené, hogy újjat húznak az »isteni gondviseléssel«. Nyugaton volt olyan nézet is, hogy a segítségnek mintegy az előfeltételeként meg kell várni, míg a balkáni »eretnekek«, »szakadárok« a halálos veszély torkában »megtérnek« s csak azután szabad rajtuk segíteni, mert addig előttük történő megmentésüket »helytelenül« értelmeznék és még jobban megrögződnének vallási »tévelygésükben«.

A továbbiakban a munka ismerteti a török társadalom és haderő szerkezeti felépítését, rámutat a szakadatlan expanziós törekvések belső okaira, a török terjeszkedés erőforrásaira, valamint gyengéire. A szerző meggyőzően ábrázolja, milyen halálos veszéllyel fenyegette a török a leigázott népeket és hogyan pusztította a még szabad, vele szomszédos országokat. Ezután tér rá a magyar uralkodóosztály honvédelmi politikájának tárgyalására. Zsigmond támadó kísérleteinek kudarcra után megközdődik a déli védővár-vonal kiépítése, ezzel párhuzamosan a birtokos-nemesség kialakítja a török veszedelemmel kapcsolatos álláspontját, amely évtizedeken keresztül szinte változatlanul tükröződik a törvényekben, országgyűlési tanácskozásokban, koronázási feltételekben: a honvédelem anyagi terheit a jobbágyokra kell hárítani (de a jobbágy-ságot nem fegyverzik fel); a királyt kell kötelezni az ország megvédésére (de megfelelő lehetőségeket, hatalmat, pénzt nem bocsátanak rendelkezésére), a szavakban megajánlott

¹ Hóman—Szekfü: Magyar történet. II. 633. 1.

nemesi felkelést, a köteles bandériumokat nem állítják ki az erre a célra megszavazott adókat, zsoldpénzeket elszakasztják stb.). Ennek a politikának a súlyos következményei mutatkoznak meg Zsigmond és Albert alatt: a magukra hagyott balkáni népek elbuknak az egyenlőtlen küzdelemben és a török Magyarország határaihoz nyomul, betöréseivel, pusztításával megkezdí az ország védekezőképességének felörlését. Gyengülő királyi hatalom, féltelenül önző feudális uralkodósztály, egyre növekvő anarchia, fokozódó fizikai és lelki terror a jobbagyság felé a belpolitikai helyzet jellemző vonásai, a külpolitikára pedig a katonai tehetetlenség, az ország elszigetelődése, a nyugati keresztény hatalmak teljes közönyössége nyomja rá bélyegét. Ekkor lép fel Hunyadi János, középkori történelmünk egyik legkiemelkedőbb alakja, hogy összefogva minden tényezőt, mely akkor haladó, előremutató volt, megragadva minden lehetőséget, megpróbáljon történelmi fordulatot adni a katasztrófa felé száguldó ország végzetes pályájának.

Hunyadi hivatásos katonaként kezdi történelmi szereplését. Talán jobban rá lehetett volna mutatni, hogy a XV. században a zsoldos jelenti az európai hadszervezet egyik fejlődő, előremutató elemét s egyben a török elleni sikeres védekezés egyik fő pillérét. Ezzel kapcsolatban hangsúlyoznunk kell: a magyarországi viszonyok, a polgári kezdetek, az árutermelés, pénzgazdaság fejletlensége tükröződik abban az ellentmondásban, hogy egyfelől elengedhetetlenül szükség van zsoldosokra, másfelől nincs pénz a fizetésükre. Ennek az ellentmondásnak feudális jellegű feloldása adja meg a nyitját a Hunyadi-birtokok eredetének: Hunyadi, a zsoldosvezért zálog- és adománybirtokokkal fizetik s így emelkedik nagybirtokossá. Magyarország — a polgári fejlődés viszonylagos elmaradottsága miatt — gyenge volt ahhoz, hogy a teljességgel csodott mondott feudális honvédelmi rendszert pénzben fizetett korszerű zsoldosereggel helyettesítse. Hiába mondatta ki az uralkodósztály Alberttal, Ulászlóval, hogy saját költségükön, zsoldosaikkal védik meg az országot, ha ehhez nem állottak rendelkezésre megfelelő jövedelmek. Más szükségmegoldás után kellett tehát nézni s ebben a feudális jellegű megoldási módban rejlik a Hunyadi-birtokok »titka«. Hunyadi nem pénzrel, hanem feudális méltóságokkal, hivatali- és magánbirtokok adományozásával fizetik. Ha megvizsgáljuk azokat a tisztségeket, amelyeket Hunyadira ruháztak, vagy birtokainak fekvését, egyaránt arra az eredményre jutunk, ami a fentieket megerősíti: a leginkább fenyegetett terület a Délvidék és Erdély volt, ide kötötték Hunyadi tisztségei s itt terült el a Hunyadi-birtokok döntő része is. Persze, ugyanakkor — éppen a velük járó kötelezettségek miatt — ezek a területek voltak azok, ahol a török fokozatos előnyomulása óta az oligarchák legkevésbé versengtek a tisztségekért és hivatalokért. Itt rejlik Hunyadi nagyságának egyik alapvonása: mint nagybirtokos sem válik tartományúrrá; óriási jövedelmeit valóban arra fordítja, amit az ország létérdeke sürgetően követelt: a haza megmentésére.

A műben megfelelő terjedelemben kerülnek tárgyalásra Hunyadi hadszervezeti újításai, hadvezéri művészetének jellemző vonásai. Kevésbé részletes az itáliai és csehországi tapasztalatok elemzése, holott mindkettő igen fontos. Az elsőt illetően talán rá lehetett volna mutatni az itáliai zsoldosvezérek, a »condottiere« típusától eltérő vonásokra. Ez lényeges kérdés egyfelől azért, mert az összetevés már egyes kortársak előtt is kézenfekvőnek látszott, másfelől azért, mert az itáliai zsoldosvezérek közül többen szintén kísérletet tettek (nem egyszer sikerrel) az államhatalom megragadására és államuk centralisztikus jellegű kiépítésére — persze, csupán saját kis fejedelemségük területén. A condottierek félig feudális lovagok, félig pénzemberek; uralomra kerülésük annak a kompromisszumnak a terméke, amelyet az itáliai gazdag polgárság kötött a feudálizmussal a parasztság, a városi plebejusok és a konkurrens városok ellen. Hunyadinál a hatalom megragadásának indítóoka és célja egészen más — a törekvés formai oldalának minden hasznossága ellenére is. A második kérdésnél sokkal világosabban, élesebben kellett volna arra utalni, hogy a csehországi út nemcsak a hadvezetés művészetének elsajátítása tekintetében gazdagította sok tapasztalattal Hunyadi, hanem megismertette őt a parasztság, a plebejus-elemek hősiességével, a bennük rejlő magas potenciális katonai értékkel is. A huszita hadviselés forradalmi újításai csak harcászati kifejezései annak, hogy a huszita hadsereg forradalmi néphadsereg volt. Az igazságos célért küzdő népfelkelők mindent elsöprő erejéről kétségkívül itt győződött meg Hunyadi s a veszély válságos óráiban ezekre az élményekre támaszkodva mert a néphez fordulni. A csehek zsoldbavételének kérdése elválasztandó ettől, mint különálló probléma. Itt már nem néphadseregről van szó, hanem a fegyveres felkelés leverése után forradalmi alapjától elszakadt, vallásilag-politikailag egyre mérsékeltébbé váló, de az időközben szerzett forradalmi, hadszervezeti és hadviselési újításokat továbbra is megtartó katonaelemekről, amelyek a nemzeti fejlődésért vívott harc bajnokaiból az európai politika keresett áru-cikkévé váltak.

alapján való összefogás eredményes realizálásához a közös ellenség elleni közös harcban. A bel- és külpolitika egymásnak megfelelő jellegéről szóló marxista felfogás helyességének fényes bizonyítéka ez. A szerző helyesen állítja szembe Hunyadi nagyszerű koncepciójával a pápaság, a Habsburg-udvar, az olasz városok, a nyugati államok felelőtlen, önző, szüklátókörü, kétszínű politikájával és a magyar feudális uralkodóosztály hasznosuló, gáncsoskodó, hazafiatlan magatartásával. Hunyadi minden nehézséget legyűr s szinte egymaga szervezi egyik legnagyobb szabású vállalkozását, a hosszú hadjáratot, melynek európai jelentőségére Marx mutatott rá. Ezt a jelentőséget érezhették meg azok a nyugati dolgozók, akik önként magukra öltötték a keresztet, hogy a magyarságnak és a létükben fenyegetett balkáni népeknek a segítségére siessenek. A hosszú hadjárat eredményei nagyrészt elvesznek a »pápai tréfa« következtében megindított és kudarcra végződött 1444-es hadjárat, a várnai csata után. A szerző részletesen rávilágít a velenceiek és genovaiak gyalázatos árulására, melynek nagy része volt abban, hogy a török váratlanul át tudta szállítani haderejét Kis-Ázsiából a Balkánra s tönkre tudta verni a magyar sereget. A fenyegető ellentámadás lehetősége ekkor már szinte kézzelfoghatóan a centralizációt sürgeti. Ennek a centralizációnak a képviselője Hunyadi János, akit a bárók is fogcsikorgatva kénytelenek elismerni a központi hatalom képviselőjének. A Hunyadi kormányzóságával foglalkozó rész e könyv egyik eredményekben leggazdagabb fejezete: ez a rész szemléltetően mutatja, hogy a marxista történetfelfogás merőben új és egyedül helyes szempontok felvetésével egészen más irányba terelte történetkutatásunkat, teljességgel más megvilágításba helyezte egész korszakok értékelését és lehetővé tette a történeti valóság megismerését. Az eddig rajzolt zűrzavaros kép helyett feltárul előttünk Hunyadi politikájának értelme, célja: nyomonkövetjük a kevésbé veszélyes bárói csoportokkal kötött átmeneti megegyezéseken, a megyei nemességgel és a polgári elemekkel kiépülő szövetségen, a Hunyadi-párt megszervezésén keresztül a központi hatalom megszilárdítása felé vezető út egyes állomásait: a kormányzó jogkör köré emelt bárói korlátozások fokozatos felszámolását, az állami jövedelmi források lépésről-lépésre történő kézbe vételét, az adóbehajtás központosítását, a pápai beavatkozás visszautasítását, a Habsburg-Cillei-párt korlátozását, a központi kormányzati szervek (tárnoki szék, kancellária) csírájának fejlesztését, a haderő központosítására irányuló kezdeti lépéseket (bárói zsoldok megszüntetése, királyi dandár kiépítése). Mindezt Hunyadi beállítja a döntő cél, a török visszaszorításának szolgálatába. A bel- és külpolitika dialektikus összefüggésére talán nem ártott volna nyomatékosabban rámutatni: a reakciós bárók nemcsak Hunyadi előremutató belpolitikáját ellenezték, hanem külpolitikái koncepciójának megvalósítását is igyekeztek minden rendelkezésükre álló eszközökkel elgáncsolni. Ezt fejezte ki az 1448-as hadjárat szabotálása, majd elárulása Brankovics és a bárók részéről. A rigómezei vereség lényegében a legsúlyosabb kudarc volt a stratégiai cél, a török Európából való kiszorítása felé vezető úton és belpolitikai visszahatásában lehetővé tette a központi hatalom újabb aláaknázását. Hunyadi cseh-osztrák-magyar rendi szövetséggel próbálja ezt ellensúlyozni, de eredményt nem ér el. V. László, a Cillei által irányított Habsburg bábkirály alatt Hunyadi fokozatosan visszaszorul s lényegében ismét saját erőforrásaira támaszkodva kell feltartóztatnia a töröknek Konstantinápoly eleste óta állandóan fokozódó nyomását. A honvédelemre megszavazott adók nagyrészét a nagybirtokosok, a megmaradt összegeket a király és udvaroncái sikkasztják el. Amikor a döntő támadás megindul Belgrádon keresztül, a király és Cillei megszökök az országból, példát adva az uralkodóosztálynak, hogy mi a valóság helyzetben a teendő. A könyv befejező részében a világraszóló belgrádi diadal részletes leírását kapja az olvasó. Elekes Lajos a források nagy bizonyítékainak ismertetésével teljességgel szétzúzza a gyökeréig hamis »Kapisztrán-legendát«. A fejezet középpontjában a hazáját védő, az uralkodóosztálytól magára hagyott nép hősiessége, elszánt kezdeményezése, Hunyadi hadvezéri nagysága, az európai népi szolidaritás nagyszerű példájának kiemelése áll. A tárgyalásmód méltó a téma nagyszerűségéhez: napokra, szinte órákra felbontva kapjuk az ide-oda hullámozó döntő küzdelem eseményeit. A leírás fordulatos mozgalmassága, minden al-objektivitástól mentes, lelkesítő, helyes pártossága kiemeli a csata jelentőségét, a hazáját védő magyar sereg harcának igazságos jellegét.

A munka utolsó fejezete a marxizmus-leninizmus tanításának szellemében összefoglaló értékelést adja Hunyadi János életművének, hadszervezeti újításainak és röviden áttekinti »utóéletét«, személye és tettei megítélésének változásait a későbbi századok során, a feudális és kapitalista történetírás által elrajzolt Hunyadi-portré jellemző vonásait.

*

Elekes Lajos könyvének megjelenése kiemelkedő állomás tudományos történetírásunk fejlődésében. Alapvető mondanivalójával, megállapításaival, eredményeivel, a kutatás és feldolgozás módszerével teljesen egyetértünk. Alig egy-két részletkérdés vehető csupán fel, — a már fentebb említettek kivül — ahol kevésbé meggyőzőnek, vagy megalapozottnak látszik a szerző felfogása, eljárása. Így vitatható, hogy nem lett volna-e helyesebb a befejező értékelőfejezetet tehermentesíteni az olvasóközönség legnagyobb részét kevésbé érdeklő historiográfiai áttekintéstől és ezt egy bevezetésbe, vagy függelékbe rakni. Nem lehet teljesen egyetérteni a historiográfiai résznek Teleki művére vonatkozó értékelésével sem. Teleki nagy munkája — számos hibája ellenére — a magyar polgári történetírás egyik legkiemelkedőbb alkotása, melynek hibáira helyes ugyan rámutatni, de döntően mégis pozitívan kell értékelni. Sémmitképp sem lehet negatívként elkönyvelni azt, hogy Teleki nem érvényesített olyan szempontokat, amelyeket csak a marxista történetfelfogás vetett fel. (Viszont hibáztatni kell a mű elején megadott lapalji bibliográfiai jegyzetekben az orosz és szovjet munkák említésének teljes hiányát, holott az orosz és szovjet tudomány behatóan foglalkozott a török birodalom, Bizánc és a balkáni államok történetével. — elég csupán Florinszkij, Levcsenko, Pagagyin, Szmirnov, Szokolov, Vasziljevskij, Uzpenszkij, valamint Gorjanov, Grekov, Gyerzsavin, Tyihomirov és Udaljcov nevére utalni.)

Bővebb tárgyalást érdemelt volna a rendiség fejlődése Zsigmond korától kezdve: az 57—58. oldalon csak futólagos említés történik a megyei nemesség »szervezkedéséről« s így eléggé előkészítetlenül bukkan elő 1437-ben a »rendi unió« — nem beszélve arról, hogy a rendi állam és a centralizáció kapcsolata teljességgel homályban marad az olvasó előtt (292. l.). Nem teszi világosabbá a képet a 483. oldalon szereplő megjegyzés (a rendi állam továbbfejlesztése a központosítás vonalán) sem. Az 1437-es erdélyi parasztfelkelésnél a városi plebejusok mellett feltétlenül kiemelve kell említeni a románok részvételét (62. l.). Elekes elvtárs hosszú idő óta behatóan foglalkozik a románok történetével. Régebbi munkásságával kapcsolatban — igen helyesen — konkrét önkritikai szempontokat is felvet (73. l. I. sz. jegyzet) s ezt példamutató kezdeményezésként könyvelhetjük el.

Az 1397-es törvénynek az ú. n. telekkatonaságra vonatkozó rendelkezését ismeretve a szerző felveti azt a kérdést, hogy vajjon a jobbágyoktól szedett pénzdóról van-e szó, amelyen zsoldosokat kívántak volna fogadni, vagy a jobbágyok felfegyverzéséről. Elekes elvtárs szemelláthatóan óvatosan nyúl a problémához, s csak az 1454-es szövegre való hivatkozással kockáztatja meg azt a feltevést, hogy esetleg magukat a jobbágyokat kötelezték volna katonáskodásra (40. l.). Ennél korábbi peröntő adattal is rendelkezünk azonban: mindkét 1437-es kolozsmonostori egyezményben előfordul a parasztok hadbaszólítása a török ellen. A *második* egyezmény idevonatkozó részét más összefüggésben, a parasztságnak a marosszentimrei vereség után Mezd bég serege elleni mozgósításával kapcsolatban említi a könyv (151. l. 6. sz. jegyzet), de ezt a telekkatonaságra vonatkozó törvényekkel együtt »papirosrendelkezésnek« tartja. Ez a felfogás téves. A második kolozsmonostori egyezményről tudjuk, hogy — bár a parasztok ismételt győzelme után jött létre — az első egyezménynél *kedvezőtlenebb* feltételeket ró a parasztságra; az első egyezményhez viszonyítva az uralkodóosztály jobban tudta érvényesíteni benne a maga akaratát. Ebben a második egyezményben azt olvassuk, hogy a parasztok a vajda, vagy az alvajda parancsára *kötelesek* hadbaszállni az ország ellenségei ellen. A szöveg minden kétséget kizáróan azt bizonyítja, hogy ez a rendelkezés *csakis az uralkodóosztály kívánságára* kerülhetett bele a második egyezménybe. Joggal felvethető, van-e értelme annak, hogy egy ilyen utasítás végrehajtására kötelezzék a parasztságot akkor, ha az uralkodóosztály egyáltalán nem akarja a jobbágyágot mozgósítani. De véglegesen eldönti a kérdést az *első* egyezmény szövege, amelyben arról van szó, hogy a bandérium tartására kötelezett főurak gondoskodjanak megbízható hadi figyelőszolgálatról és ezáltal kerüljék el a jobbágyok kósza híreken alapuló hiábavaló hadbaszólítását. A megszövegezés világosan mutatja, hogy ez a rendelkezés viszont a *parasztkövetelésre* került bele az első egyezménybe, nyilvánvalóan a tapasztalatok eredményeképpen, vagyis: a jobbágyokat többször feleslegesen hívhatták hadba, tehát szó sincs »papirosrendelkezésről.«

Viszonylag gyengén sikerült rész az, amely Hunyadinak az osztályellentétek »elkendőzésére« s *általán* a törökellenes összefogás erősítésére irányuló törekvéseit fejtegeti (352—353. l.); itt némi bizonytalanság érezhető az osztályharc és függetlenségi harc dialektikus összefüggését feltáró marxista felfogás alkalmazása terén, s az óvatos megfogalmazások között végeredményképpen elveszett a mondanivaló lényege. Ugyancsak az osztályharc kérdésével kapcsolatos az a megállapítás, hogy a magyar urak Zsigmond

huszitaellenes hadjárataiban való részvételükkel, kegyetlenkedéseikkel »csak annyit értek el, hogy a husziták áttették a hadviselés színterét Magyarországra« (61. l.). Ez helyes észrevétel, de csak egy töredékét fejezi ki az igazságnak. A husziták betörései a szomszédos országokba részben azt a célt szolgálták, hogy gyengítsék a feudális reakció velük szembenálló és egymással szövetségelt erőit, másrészt azonban szövetségeseket kerestek ezekkel a betörésekkel: mozgósítani és felszabadítani akarták a szomszédos országok parasztságát is. (Egyébként Tóth Zoltánnak a fekete seregről írott munkájából néhány felületes megállapítás kritikátlan átvétele sem helyesítható; pl. hogy Lipan után a szoldbaszegődő csehek elsősorban nehéz lovasokká alakultak volna; legalább ilyen fontos a cseh gyalogság, szekerészek, tűzerek szerepe is.)

Elekes Lajos párhuzamai, aktualizálásai általában helyesek, de találkozunk túlzásokkal is. Így a 487. oldalon Hunyadi hadvezetéséről azt írja, hogy »számos előremutató elemet tartalmaz, köztük (noha természetesen még csak csíraformában) olyanokat is, melyek teljes kifejlődésüket napjaink élenjáró szovjet hadvezetésében érték el.«

Meg kell még említeni, hogy könyvkiadásunk magasabb színvonalra emelésének egyik legfőbb gátja az elszett munka, amely a technikai kivitelezés hiányosságaiban, nagyszámú sajtóhibáiban mutatkozik. A kötet végén található sajtóhiba-jegyzék távolról sem öleli fel valamennyi hibát. Ugyanígy a sietséggel magyarázható egyes helyeken a stílus és a fordítás-szövegek pongyolása.¹

*

Elekes Lajos munkája fejlődő marxista történettudományunk kiemelkedő jelentőségű alkotása és méltán nyerte el a legmagasabb tudományos kitüntetést, a Kossuth-díjat. Tárgyválasztásával, a tudományos elemzés marxista módszereinek helyes alkalmazásával, harcos állásfoglalásával, lelkesítő stílusával segíti Pártunk mai harcát; segíti népünk haladó hagyományainak feltárását, dolgozóink politikai nevelését, történelmi öntudatának emelését. Szerencsésen egyesíti magában a tudományos alaposág és a helyes értelemben vett népszerű ismeretterjesztés követelményeit. Jelentős eszközt ad kezünkbe az ifjúság hazafias neveléséhez. A mű az egyetemi oktatásnak is nélkülözhetetlen segédkönyve: egyetemi hallgatóink máris nagy örömmel fogadták és szívesen forgatják.²

KARÁCSONYI BÉLA

A NAGYBIRTOKOS ARISZTOKRÁCIA ELLENFORRADALMI SZEREPE 1848/49-BEN.

Összegejtötte és szerkesztette Andics Erzsébet. II. k. Iratok 1848. március 15 — 1849. március 4. (Magyarország újkori történetének forrásai). (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952. 559 l.)

Andics Erzsébet jelentős munkát végez a magyar történetkutatás és -írás ama területén, amelyet 1945 előtti történészeink tevékenysége nemcsak ferde, torzító, nem egyszer tudva hamisító szempontok szerint művelt — úgy, amint művelte a többi is, aszerint, ahogy a feudális vagy polgári osztályérdek és osztályszemlélet diktálta, rendszerint több-kevesebb klerikális mellézköngével és a mindenkori politikai hatalom előtt

¹ Pl. a 38. oldalon: »vetélytársaik, a nemrég felkoncolt Lackfiak-vezette liga (?) tagjainak teljes gúzsbakötését« stb., vagy a 61—62. oldalon: »A husziták hatásai (?) lendületet adtak a szomszédországok, elsősorban hazánk népi megmozdulásainak«, vagy a 321. old. 67. jegyzetében: »ut aliquid fecisse videretur«: »hogy úgy lássék, mintha valami történt volna«, — holott itt világosan Carvajalról van szó és a helyes fordítás: »hogy úgy lássék, hogy mégis csinált valamit«; a 350. oldalon szereplő vers harmadik sora valahogyan sántít, stb.

² Talán erre való tekintettel sem ártott volna több térképábrát és főleg szemléltető illusztrációkat adni. Meg kell még jegyeznünk, hogy a könyv viszonylag magas áron került forgalomba: egyáltalán nem tudunk egyetérteni az Akadémiai Kiadó politikájával. A Kiadónak fokozottabban kellene arra törekednie, hogy a széles olvasóközönségnek szánt kiadványait minél több dolgozó és egyetemi hallgató megvásárolhassa.

való hajbókolással — hanem ezenfelül még igen lényeges részeit *agyonhallgatni* is megpróbálta, jó darabig meglehetősen sikerrel. Akkor az a jelszó volt kiadva (mi, idősebb historikusnemzedék, mennyi kárát tapasztaltuk ennek a magunk bőrén!), amelynek éppen a megfordítottja igaz: a »közelmúlt« — hallottuk folyvást s el is hittük — még nem alkalmas történettudományi feldolgozásra, mert még hiányzik hozzá a megfelelő »történelmi távlat«. Értsd: a pozitívista vagy szellemtörténész álobjektívizmusát zavarba hozza, hogyha a jelenbe közvetlenül belenyúló történelmi anyaggal kell dolgoznia, mert ezt mégis bajos »tárgyvilágosság« címén úgy átgúnynia és kiforgatnia a maga eleven és gazdag valóságából, mint a régebbi korokét — ennél fogva sokkal jobb egyszerűen hozzá se nyúlni, legalább is ama részeihez, amelyeknek feltárásából és feldolgozásából, esetleg még minden »átértékelő« igyekezet mellett is, a hatalmon levő elnyomó osztályokra és politikai rendszerre meg a velük összenőtt egyházi érdekekre kellemetlen igazságok derülnének ki.

A tárgyalt mű összegyűjtője és szerkesztője teljes igazsággal látta meg, hogy az új magyar történettudományok sürgető feladata 1848—49-es forradalmunk és szabadságharcunk történetének s az azt közvetlenül megelőző negyedszázad és közvetlenül követő háromnegyedszázad történetének anyagpublikációval és monografikus munkával minél teljesebb feltárása. Enélkül ugyanis képtelenek vagyunk megérteni, hogyan jutott el országunk 1825—49 közötti nagyszerű felfelé íveléséből 1920—44 végzetes lejtőjére, majd posványába; képtelenek vagyunk felmérni ezeréves történetünk legmélyebbre ható fordulatát jelentő felszabadulásunkat, s végül képtelenek vagyunk felismerni a valódi arcát mindazoknak az ellenséges, haladásellenes erőknek, amelyek szabadságharcunk tragikus végét okozták, és amelyek, ha határaink közül ma már legnagyobb részben kiszorítva is, változott formában, »korszerű« álarcokban ma is leskelődnek még reánk és körülöttünk.

Andics Erzsébet már több monografikus munkával megmutatta, hogyan kell 1848/49 történetét egyfelől a szándékosan beomlani engedett aknákból kiemelhető hatalmas új anyag előtárásával, másfelől a dialektikus és történelmi materializmusnak a teljes és igazi valóságot egyedül megragadni képes szempontjai alkalmazásával kibontani az elhallgatások, torzítások és hamisítások eladdig szinte áttörhetetlennek látszott tömkelegéből, s valóban *élő és ható* történelemmé tenni.

A jelen kötet a dereka annak a hatalmas, három kötetre tervezett tudományos vállalkozásnak, amelynek célja: megmutatni a kapitalizmusba lassan áthajló magyar feudalizmus igazi arcát, dokumentált tények ezreinek erejével távolítva el róla a történeti, a politikai és a szépirodalomban egészen 1944-ig túlnyomóan érvényesült romantikus és »szellemtörténeti« kendőzést — megmutatni, hogy 49-es katasztrófnak *belső* (tehát nem a külpolitikai vonalra tartozó) okai közül a legsúlyosabb a nagybirtokos főnemességnek kezdetlől fogva gonoszul elszánt ellenforradalmi tevékenysége volt, nem pedig a forradalom és a szabadságharc vezetői által elkövetett, többé-kevésbé súlyos hibák. Ezeket a hibákat — amelyeket új történettudományunk is lát és elismer, sőt egy részükre elsőül mutatott rá helyes megvilágításban — a 49. 67. majd 1920 utáni feudális-polgáriklerikális-ellenforradalmi, végül egész vagy félfasiszta szellemű történetírás természetesen a maga szája íze szerint nagyon is kihangsúlyozta, eltúlozta, a valódiá mellé és tetejükbe álhibákat is koholva, csak azért, hogy a nemzeti ügy elárulására valóságos bünszóvetkezetest alkotott arisztokráciának, a vele egy híron pendülő magasklérusnak és a lényegileg azonos osztályérdek alapján egyre jobban hozzásimuló középbirtokos nemesség legvagyonosabb részének kártevő magatartása fölött annál mélyebb hallgatással lehessen elsiklania. A valóság most, az itt összegyűjtött, a III. kötetben folytatódó, az I. kötetben pedig — amelyet természetesen éppoly feszült érdeklődéssel várunk, mint a harmadikat — a szerkesztő bevezető tanulmányával kommentálandó és kiértékelendő dokumentum-anyagból derül ki és fog kiderülni: a nagybirtokos arisztokrácia szabadságharcunk győzelme esetén már 1849-ben százszázalékosan rászolgált volna *legalább is* arra a sorsra, amelynek 1945 óta részese lett; csak arra a száz esztendőös túrelmi időre nem szolgált rá, amely még 1849 után is jutott neki.

A kötet anyaggyűjtése — a célnak ezt esetben leginkább megfelelő időrendi egymásutánban — forradalmunk és szabadságharcunk első 12 hónapját öleli fel, addig az időpontig, ameddig Windischgrätz hadműveleteinek sikere s ezzel az ellenforradalom győzelme Bécs szemében biztosítottnak látszott, s Kossuth remek szervezőmunkájának eredménye: a fiatal honvédsereg nagyszerű ütőképessége még nem bontakozhatott ki teljes erejében. Ez anyaggyűjtésnek történettudományi értékéről, a fentebb tett általános megállapítások után, külön is hangsúlyoznunk kell azt, hogy forradalmunk és szabadságharcunk történetére nézve legelőször itt történik meg olyan kutatóknak

értékesítése, amelyeket *ebből a szempontból* vagy éppen senki sem vállalt meg, vagy ha megvállaltott is, távolról sem mérített ki, legkevesebbé éppen a nagybirtokos arisztokrácia szerepének megvilágítására. Olyan szélességben és mélységben, ahogyan az itt — a mű sajátos célkitűzésének megfelelően — történik, eleddig még a *hazai* anyagot (az Orsz. Levéltár különböző osztályai, ill. gyűjteményei, az Orsz. Széchényi-könyvtár kéziratára) sem búvárolta át senki, a *külföldit* pedig (bécsi házi, udvari és állami, valamint hadilevéltár, Erdélyi Múzeum levéltára, Metternich-levéltár Plassy) még sokkal kevésbé — sőt a két legutóbb említett, legalább is e sorok írójának tudomása szerint, eleddig még egyáltalán nem is került *rendszeres* vizsgálat alá a magyar forradalom és szabadságharc történelmi megismerésének meggazdagítása és elmélyítése érdekében. Néhány szórványos és teljesen megokolt esetben a gazdag gyűjtés kiegészül nyomtatásban már előzőleg megjelent, de ma már csak nagynehezen hozzáférhető anyaggal is.

A kötet 46—337. sorszámok alatt (ez minden bizonnyal azt jelenti, hogy az 1—45. sorszámozású anyag időrendileg a március 15-ét közvetlenül megelőző eseményekhez kapcsolódik s az I. kötetben fog jönni, bevezető jelleggel) összesen jóval több, mint háromszáz darab dokumentumot tartalmaz: t. i. jó egynéhány sorszám alá beírt sorozással több, egymással a legszorosabb tárgyi és időrendi kapcsolatban levő irat van egybefoglalva — igen helyesen. Minden számot pontos regista vezet be, az idegennyelvű szövegekhez bő magyar kivonat, sőt a legjellemzőbb részek szörszerinti fordítása csatlakozik; a megértést és a tanulmányozást lábjegyzetek segítik elő.

A tartalmi és módszери ismertetés és méginkább bírálat *részleteibe* belehatolni, azt hisszük, nem volna helyénvaló addig, amíg a tervezett három kötetből csak egy, mégpedig épp a középső tehető vizsgálatunk tárgyává. Ily esetben az ismertetés szükségképpen ki van téve annak, hogy félszeggé válik, a bírálat pedig ezenfelül még méltánytalanná is. Itt tehát legyen szabad csupán néhány legfontosabb utalásra szorítkoznunk s néhány olyan észrevételt tennünk, amelyeknek a későbbi kötetek összeállításakor talán hasznát lehet majd venni.

Már ennek az I. kötetnek anyagából kiderül, hogy pontosan az ellenkezője igaz Berzeviczy Albert amaz állításának, amely szerint a magyar ókonzervatívok (tehát az ellenforradalmár nagybirtokos arisztokrácia politikai élcsapata) »majdnem kivétel nélkül jó hazafiak voltak, de az üdvöt ott keresték, ahová többé nem volt visszatérés: az 1848 előtti állapotok alapján.« (Az abszolutizmus kora Magyarországon I. 195.) Az igazság, amely mellett letagadhatatlanul tanúskodik kötetünknek minden lapja, éppen az, hogy ebben a társaságban még kivételképen sem igen akadtak olyanok, akikre — bár csak a legszerényebb *polgári* mértékkel mérve is — alkalmazható lett volna a »jó hazafi« jelző. Annál kevésbé, mert hiszen ezek az állítólagos jó hazafiak, amikor a »haza üdvét« keresték — mint a kötetünkben közölt nagyfontosságú memorandumok egész sora bizonyítja — többségükben egyáltalán nem csupán a »restitutio in integrum«-ot hangoztatták, tehát nem pusztán a 48 előtti »rendi alkotmány« alapjára óhajtottak visszatérni, hanem, bár egymás közt eltérő árnyalatokkal, az »összmonarchikus« gondolatnak voltak a szószólói, vagyis »korszerűen« tovább kívánták volna fejleszteni 1847-et, olyan elgondolások szerint, amelyekben (ismételjük, a legszerényebb mértékkel mért) hazaszeretnek, a nemzeti önállóság feltésének, a nép java és fölemelkedése kívánásának nem pislog egyetlenegy szilkrája sem. Ők az egész hatalmas nemzeti megmozdulásban nem képesek egyebet látni, mint »kommunizmust« (ez a dicsőséges név az ő szöveg sötét agyuk számára természetesen nem egyéb, mint a rablás szinonimája); minden akciójukat, tervezgetésüket, memorandumozásukat vagyunk hitvány feltése alapozza meg; reszketnek a »koldusbotra« jutástól (28. 51.), szívük szerint egyetértének a bukotti Metternichel, aki szerint ma »mindenki fehér [azaz ellenforradalmár]. akinek veszteni valója van« (224.) és zajosan helyeselnek Windischgrätznek, akinek az a véleménye, hogy »in dem Besitz« kell keressni a konzervatív elv támaszát (501.), a monarchia nagybirtokos nemesség nélkül nem állhat fenn (334.), arra nem támaszkodni a monarchia részéről öngyilkosság volna (464.) Ezen a közös alapon legfeljebb csak másodrendű jelentősége van az egyes javaslattevő és magukat felkínáló arisztokraták közötti kétségtelen nézeteltéréseknek a »pacificálás« és az új állami berendezkedés módja és mértéke tekintetében. Ezen nézeteltéréseknek a végigelemzése igen tanulságos lesz akkor, ha majd az egész anyag előttünk fog feküdni — de a dolog lényegén ezek éppúgy nem változtatnak egyik esetben sem, mint ahogy nem teszi vizsgálatóbbá a képet a visszataszítóan cinikus Deseffy Emilnek a *saját* osztálya fölött is — persze Bécs használatára — megsuhogtatott ostroma (»a nemesi osztályok... végképpen erkölcsi csödbe jutottak«, »a magyar főnemesség, belsejében tökéletesen elrothadt, javíthatatlan emberfaj« 268.), meg az a nem éppen mágnásos eleganciával kifejezett véleménye, hogy ha a 48 előtti bürokrácia

áll majd vissza a magyar központi igazgatásban, akkor »trágyadombról árnyékszékbe jutunk.« (394.)

Ahogy valamennyiököt egyesíti vagyonuk rettegő féltése, úgy fűti mindnyáját a nemzet ügyének képviselői, elsősorban Kossuth iránti mérhetetlen gyűlöletük, melynek megnyilatkozásai nem egyszer az őrvongéssal határosak (különösen épületesek Károlyi László meg Pálffy Móric tájékezései 136—140., 181—183). Kossuth pokoli politikája — így riadozik Esterházy Móric már 48 májusában — anyagilag és erkölcsileg a halál szélére sodorta az egész arisztokráciát, úgy hogy itt már nem segíthet az az egyébként valami vizasztalást jelentő jó hír sem, ha igaz, hogy Kossuth tédeje komolyan meg van támadva! (86.)

Természetes, hogy emiatt a jövőre vonatkozó terveikben és javaslatokban kiemelkedő helyet foglal el a bosszúállás lihegő vágya: Dessewffy Emil maga elismeri, hogy rendcsinálási javaslatai Caraffára emlékeztetnek — de hisz nem mehet másképpen! (202.) Szécsen Antal — ez a jó darabig még 1867 után is a magyar tudományos és irodalmi (!) élet állítólagos értékei közt számontartott és körüludvarolt nagyképű gróf — túlságosan engedékenyeknek találja Windischgrätz pacifikáló módszereit (390.) s nemcsak ezt mártja be alaposan a külföldre szökött vén Metternich előtt — akit a magyar és európai ellenforradalmárok még a bukása után sem tekintenek kihúzott sorsjegynek —, hanem a sötét herceg-tábornagy előtt csúszó-mászó magyar urakat is (496.). Ezek a »gutgesinnt« magyar urak egyébként olyan gyalázatosan árulkodnak egymásra Windischgrätz, illetőleg Welden altábornagy előtt is, hogy az még a viharedzett marsallt is felhábortítja s természetesen »a magyar jellemet« illető utálkozó kijelentésekre fakasztja (442—444.).

Semmi sem érhetőbb ezek után, mint az, hogy a nagybirtokos arisztokrácia — a nemzeti ügyet mindvégig hűséggel és becsülettel szolgáló kis töredékét leszámítva — a legelső szóra engedelmes eszközül ajánlkozik a pacifikálás munkájának gyakorlatban való közigazgatási és törvénykezési keresztülvitelére is. Kötetünk a legbővebb dokumentációval szolgál ehhez — annyira, hogy itt egyes példákat kiválogatni szinte lehetetlen — s egyben néhány kirívó esettel azt is szemlélteti, hogy ez urak közül nem egy külön is már előre megfizettette, vagy legalább is szörnyen szeretne volna megfizettni magát ezekért a szolgálataiért (Apponyi Antal 154—155., Dessewffy Emil 59. sk., 122—127., Bethlen Lajos 101—102.). Nem ok nélkül magasztalja Dessewffy Emil a fiatal császársban nemcsak a »ragyogó tehetséget«, hanem azt is, hogy »pénzzel nagyilekű« (394.). Az aztán különösen fájdalmas látvány, hogy ezek az erkölcsi posványban gázoló s nagyon kevés kivétellel még általános politikai tanultsággal sem rendelkező emberek milyen hamarosan megtalálják — az osztályérdek végsőleg közös volta miatt — a maguk szövetségeseit a nagyobb birtokú középnemességben. Pedig emennek erkölcsi és politikai színvonala, hazafisága, a nemzet ügye iránti felelősségérzete nagy átlagban összehasonlíthatatlanul különb az arisztokratákénál — s mégis, ama tagjait, akiknek a forradalomtól anyagi és egyéb tekintetben legtöbb félni és félteni valójuk van, az arisztokraták példája egyre szaporodó tömegekben rántja magával az ellenforradalom szolgálatára Windischgrätz előnyomulásakor. Ennek legszégezetesebb példája ifj. Pázmány Dénesnek, a 48-as országgyűlés ülő elnökének (1832—36-ban még az »országgyűlési ifjúság« egyik országhangú tagjának!) és Ghyczy Kálmánnak, a 48-as kormány igazságügyi államtitkárának (1861-ben és azután is sokáig szereplő, egy darabig éppen »balközépi« politikus!) szolgálai behódolása már 1849 januárjától (399., 412—418.). Windischgrätzhez benyújtott nagy emlékiratuk Magyarország újarendezéséről egyebek mellett azért is különös figyelmet kíván, mert ebben már a 67-es dualizmus rendszere lényegileg éppúgy fel van vázolva, mint a Dessewffy-féle és más főúri memorandumokban a 67 előtti összmonarchikus kísérletezések többféle változata. Az 1867-i »kiegyezés« — amint már ezek az előzmények világosan előrevetítik — valójában nem »a trón és a nemzet« kibékülése, illetőleg kompromisszuma volt (az 1945 előtti politikai, történeti és pedagógiai irodalom hamis tanítása szerint) — hanem az arisztokrácia és a középnemesség már 48/49-ben megindult együttműködésének ünnepélyes szentesítése a külpolitikailag megroppant, pénzúgyileg csúf felé sodródó s ennélfogva arisztokráciára és középnemességre egyaránt rászoruló monarchikus hatalom által: hármójuk eltérő, ha nem is lényegileg ellenkező érdekeinek összeegyeztetése a »korona« mágikus fényében, és a már akkor erős osztrák s még csak fejlődő magyar ipari és bankkapitalizmus nyújtotta új szanalási lehetőségek igazete alatt.

Nevezetes anyagot találunk a kötetben arra vonatkozólag is, miként igyekeznek az ellenforradalmár arisztokrácia biztosítani az *egyházaknak* teljesen az összbirodalmi állami akarat szolgálatába állítását. Dessewffy Emil (269—271.), kivált pedig Andrassy

(György (353. sk.) elsősorban a protestantizmusban látják ugyan a már évszázadok óta annyi forradalmi erjedést előidéző rossz kovászt s éppen ezért a legszigorúbb megrendszabályozását ajánlják (az abszolutizmus protestánsellenes intézkedéseinek is itt van tehát a gyökerük!). De ugyanők még a katolikus főpapság magatartásában is találnak »gutgesinnt« szempontból kifogásolni valót s a császárnak ebben a tekintetben is erélyt és óvatosságot ajánlanak. Hamar kitént, hogy az utóbbi egészen fölösleges túlbuzgóság volt: »a trón és az oltár« jól megalapozott szövetség szerencsésen túlélt 48 átmeneti kis ingadozásain s az 1855-i osztrák konkordátumban addig soha nem látott teljességet ért el. De valami különös gerincességet a protestáns egyházvezetők sem tanúsítottak az ellenforradalmi követelményekkel szemben — amire szintén van a kötetben több érdekes adat. (425., 468—469.)

A nemzeti ügyhöz való hűség s az önkénnyel szemben való ellenállás bátor és önfeláldozó szelleme igenis élt az egyházak, főleg a protestánsok alsópapságában s a nép között élő egyéb értelmiségben (tanítók, jegyzők). Ezeknek a példája és hatása kétségtelenül szította a magyar föld dolgozó népének az ellenforradalommal a legreménytelenebbnek látszó helyzetben is dacolni kész elszántságát, amelynek gyönyörű példái vannak a kötetben aktaszerű hitelességgel felsorakoztatva. (A nagyszerű fejrnyegyei népi ellenállás, amely három nemzetiségű parasztságból tevődik össze 447—449., a somogyi hősies földalatti szervezkedési kísérlet 516—518. stb.) De a nép ellenálló, forradalmi szelleme egyébként is mindenütt fellobbant, ahol a népben élt annak tudata, hogy sorsa jobbrafordulását csakis a 48-as vívmányok kiküzdőitől, elsősorban Kossuthtól remélheti — és ahol a nép ösztönös helyességgel el tudott jutni annak meglátására, hogy földesurainak és a császárnak az ügye azonos ügy. Az arisztokrácia elárulja az országot, amelynek földje óriási hányadában az övé — a dolgozó nép viszont kész mindhalálig védeni az országot, amelynek földje csak kis részben, csak nemrég és egyelőre még csak papíron lett az övé. A kötet tulajdonképpeni témájának sötét hátteréből ez a fényugár ragyog elő legszebben és válik eleven erővé számunkra ma, amikor az ország és annak földje végleg és visszavonhatatlanul a dolgozó magyar népé lett, de békés alkotó munkában s ha kell, honvédő helytállásban ma sem és sohasem nélkülözhető számára száz évvel ezelőtől hős elődeink forradalmi példaadása.

E rövid tartalmi ismertetés után még sokkal rövidebbre foghatjuk azt a néhány megjegyzést, amelyet főleg a szerkesztési módszeréhez és technikájához kívánunk megtenni.

A tervbevelt I. kötetben minden bizonnyal teljes jelentőségében kidomborodik majd, de már addig sem ártott volna a jegyzetelés során felhívni a figyelmet arra, amit ez ismertetésben már többször érintettünk: csak a Metternich-levéltárnak ebben a kiadványban való, eddig még nem történt kiaknázása derít először bőséges fényt arra az eddig alig ismert s még kevésbé kiértékelt tényre, hogy a bukkott kancellár, az európai ellenforradalomnak jóval több mint egy emberöltőn át fő demürija, jó darabig komolyan számított az újból való élrekerülésre s ehhez a számításához a benne reménykedő és vele szorgalmasan levelező magyar arisztokraták adták főként az alapot.

A tudományos pontosság szempontjából nagyjelentőségű a 144. sz. irathoz fűzött, s következményesen a 147. és 158. sz. iratokra is tartozó megállapítás (160. lap, jegyzet), amely szerint végérvényesen eldöntöttnek tekinthető, hogy ennek a három, egymással szoros kapcsolatban álló memorandumnak (mindhárom Schwarzenberg Félix osztrák miniszterelnökhöz) nem Majláth János, hanem Dessewffy Emil a szerzője — de a jegyzetben szeretttük volna ezt még félreérthetlenebbül megfogalmazva látni.

Brunow londoni orosz követ levele Metternichhez (161. szám), IX. Pius pápa segítségkérő levele V. Ferdinándhoz (162. sz.) és ugyanannak gratulációja a trónralépett Ferenc Józsefhez (295. sz.) önmagukban igen jellegzetes és tanulságos dokumentumok ugyan, de kötetünk témájával még távoli kapcsolatba is alig hozhatók s így felvételük fölöslegesnek látszik. Ugyanigy fölösleges volt nézetünk szerint a 207. lap német szövegében olvasható hosszú magyar névsort a magyar kivonatban újra lehozni. A 157. lap német szövegének »verbreitet« szavát a magyar kivonaton siettében »vorbereitet«-nek olvasta és ennek megfelelően téves fordítást adott. A 29. lapon a francia eredeti félreértéséből éppen az ellenkezője jött ki a szöveg értelmének (a helyes fordítás ez: »amig egy alkotmányos árnyékirályság legalább épségben meg tudja tartani a birodalmat«). A jegyzetelés pontossága általában kiváló, de apróbb elnézések és hiányok akadnak benne. Példaként említtük, hogy a bankból kivett »Interesek« (181.) nem »részvényeket« jelentenek, ahogy a jegyzetelő gondolja, hanem kamatokat. A Kremsier-re vonatkozó két jegyzet közül (330., 335.) elég lett volna az egyik. A 441. lapon meg lehetett volna jegyezni, hogy ott Mária Dorottyról, József nádor protestáns vallású és magyar-

barát özvegyéről van szó, akinek »notorisches intrigantes Religionstreiben«-je a valóságban jámbor pietista bibliakränzchenek tartásában állott, és csak a Zichy Ferenc és Windischgrätz rémlátásaiban tűnhetett föl politikailag gyanúsnak. Lamartine-t helytelen »történész«-nek nevezni csak azért, mert az »Histoire des Girondins« regényes rajzát megírta (29.) Jó néhány helyt elfért volna még valamelyes jegyzet: pl. Toperczer Eugén (magyarul akkor »Ödön«) buktatta meg Arany Jánost a nagyszalontai képviselőválasztáson (410.); Asztalos Pál (az ifjabbik u. o.) az »országgyűlési ifjak« egyik leglelkesebbje, később Kossuth egyik legnagyobb baloldali híve volt, kiváló erdélyi kormánybiztosi működése közben hirtelen halt meg 1849 tavaszán; a 425. lapon említett »Palotai József, a kegyesrend kormányzója« nem más, mint Purgstaller József, a piarista filozófus, aki csaknem egész rendjével együtt igen hazafias és merészen haladó szellemben viselkedett 1848/49-ben, meg is szenvedett később érte; a 49. lapon említett Luczenbacher János nevű tudós később Erdi János néven ismeretes. Meg lehetett volna jegyezni, hogy az 55. lapon említett német hazafias ének kezdő sora (melyet Jósika János ott pontatlanul idéz): »Was ist des Deutschen Vaterland?« — a szerzője pedig Ernst Moritz Arndt, akinek ez a verse a »nagy német« törekvések egyik sokat idézett kifejezője lett; nagyon jellemző a bécsi forradalomban egymást keresztező tisztázatlan hangulatokra és törekvésekre, hogy 1848 áprilisában a tüntetők a bécsi utcán még egymás után éneklék ezt, meg az ugyancsak nem »nagy német« — Gotterhaltét! Stb. — Sajtóhiba az egész hatalmas kötetben csak elvétve akad s köztük is a legtöbb első pillanatra felismerhető és kiigazítható. Tartalomjegyzékül a regesták vannak sorban leköszölve a lapszámok jelzésével, ami igen hasznos dolog, de egyáltalában nem pótolhatja a kötetnek technikai szempontból leglényegesebb hiányát: a részletes név- és tárgymutató elmaradását. Feltehető ugyan, hogy a III. kötet végére jönni fog egy, a megelőzők anyagát is felölelő egységes index — és nagyon kívánatos is, hogy jöjjön —, azonban nézetünk szerint ilyen testes köteteknél ez nem helyes módszer. Nemcsak azért nem, mert az egyes kötetek megjelenését hosszabb időköz választja el egymástól, hanem azért sem, mert a mű tudományos kezelhetősége rendkívül nyűgössé válik, hogyha három ekkora kötetnek az indexét csak a legutolsóban lehet megtalálni. A helyes eljárás szerintünk csak az, amivel a Magyar Jakobinusok Irataiban, meg a Kossuth Összes Munkáinak XI. kötetében (sajnos, a XIII-ban már nem!) találkozunk: külön index minden kötetnek a végére, mégpedig nemcsak a puszta nevekkel, hanem a legszükségesebb lexikális jegyzetekkel is. Eképpen a lábjegyzetanyag tetemes része is a név- és tárgymutatóba koncentrálnálható, és nem fordulhat elő az, hogy ugyanazon tárgyra ill. személyre vonatkozó lábjegyzet többször is megismétlődik, amikor a lábjegyzetelés már önmagában is nyomdatechnikailag meglehetősen helypazarlással jár.

A nagyon várt további két kötetből bizonyára könnyen elmaradhatnak az ilyen és ehhez hasonló hiányok, illetőleg szépséghibák. És általában hadd lehessen aláhúzottan kifejeznünk azt a reménységünket, hogy az I. és a III. kötet most már nem fog túlságosan hosszú ideig váratni magára. Akármily gazdag dokumentációt szolgáltat forradalmunk és szabadságharcunk történetének ez eddig homályosan vagy hamisan ismert fejezeteihez egymagában ez a II. kötet is — száz százalékos tudományos hasznavehetősége mégis csak *együtt* lesz a három kötetnek, annyira, hogy a középső kötetet egymagában közrebocsátani szerintünk nem is volt egészen célszerű elgondolás, és a korrekcióját mielőbb meg szeretnők kapni a másik két kötettel. Minden okunk megvan remélni azt, hogy a három kötet együtt a marxizmus-leninizmus szellemében megújult és méginkább megújuló magyar történettudomány egyik legkülönb, reprezentatív teljesítményének fog bizonyulni, félelmesen igaz és tanulságos világosságot vetve (olyat, aminő a feudális és polgári történetírásban soha nem volt lehetséges) a magyar nép 48/49-es forradalmi haladását makaesul elgáncsolni igyekvő s utóhatásaikban még teljes egy századig, felszabadulásunkig érvényesült sötét erökre.

RÉVÉSZ IMRE

KOSSUTH LAJOS AZ ORSZÁGOS HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY ÉLÉN

(Első rész. Kossuth Lajos összes munkái XIII.)

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952. 976. l.)

Dolgozó népünk a közelmúltban, 1952 szeptemberében ünnepelte Kossuth Lajos születésének 150. évfordulóját. A magyar történettudomány a Kossuth Emlékkönyv mellett elsősorban Kossuth Lajos összes munkái XIII. kötetének kiadásával vetté ki részét a megemlékezésből. A XIII. kötet a sorozat 1848–49-es részének harmadik kötete és Kossuth az Országos Honvédelmi Bizottmány élén végzett munkásságának

1848 szeptember közepe és december 31-e, tehát a Honvédelmi Bizottmány megalakulása és Debrecenbe költözése közötti időszakát öleli fel.

A hatalmas, közel 1000 oldalas kötet elsőrendű feladata, hogy hozzáférhetővé tegye a kossuthi örökségnek azt a részét — állapítja meg a Magyar Történelmi Társulat előszava — »amelynek feltárását az elmúlt száz év történetírása a leginkább szembe-ötölő célzatossággal mellőzte el.« E feladat megoldásának teljessége szempontjából rendkívül helyes az az eljárás, hogy a kötet nem csupán az eddig kiadatlan anyagot tartalmazza, hanem a már előzőleg elszórtan megjelent beszédeket, cikkeket, rendeleteket stb. is felöleli. De nemcsak Kossuth írásai kaptak helyt ebben a kötetben, hanem az Országos Honvédelmi Bizottmány aktái is. Az olvasó — legyen szakember vagy érdeklődő — a magyar polgári forradalom és nemzeti szabadságharc történetére az 1848 szeptember-december 31-e közötti időből együtt kapja a legjelentősebb forrásokat.

Ezen az általános értéken túlmenően a kötet különös, egyéni értékét az adja meg, hogy a benne közölt nagymennyiségű anyag új megvilágításba helyezi 1848 utolsó negyedének számos problémáját, mint például a magyar szabadságharc vezetőinek a bécsi októberi forradalomhoz való viszonyát, vagy Görgey 1848 december közepén kezdett visszavonulását. S ami még ennél is több, teljesen új, eddig lényegében ismeretlen az az anyag, ami a honvédelem Schwechat utáni szervezésére vonatkozik. Elsősorban újjak azok a dokumentumok, melyek azt bizonyítják, hogy Kossuth milyen gondosan és a lehetőségekhez képest maximálisan törekedett a feldunai hadsereg mindenirányú erősítésére. Az idevonatkozó iratok a kötetnek majdnem a felét teszik ki, és ebben a részben találjuk meg Kossuth forradalmi katonai elveit is. De hozzásegíti történéseinket ez a kötet az 1848—49-re vonatkozó irodalom számos olyan ferdítésének vagy tudatos hamisításának a cáfolatához is, mint az az állítás, hogy Kossuth 1848 őszén a határvonal minden körülmények közötti védelmezését követelte, vagy az a másik vélemény, mely a móri vereségért Perczelt, de közvetve Kossuthot tette felelőssé.

A kötet a Magyar Történelmi Társulat bevezető előszava után Barta István szakmai tudnivalókat tartalmazó előszavával folytatódik. Az első lényeges irat Kossuth képviselőházi beszéde 1848 szeptember 15-én, melyben felveti a Honvédelmi Bizottmány létesítésének gondolatát. A következő dokumentumok híven tükrözik a szeptemberi forradalmi napok, a szeptemberi fordulat lázas lüktetését. Kossuth alföldi toborzó körútja, az ellenforradalmi diktátort, Lambert altábornagyot törvénytelen kívül helyező forradalmi határozat után a fiatal, még csak alakulóban levő honvédsereg első győzelmének, a szeptember 29-i pákozdi csatának a dokumentumaival ismerkedünk meg. A kormánybiztosok jelentése szerint: »Szeptember 29-e kiszámíthatatlan következtési nap: e csata döntött hazánk sorsa felett, nemzeti önállásunk első alapköve tegnap tetetett le, az elestek vérével erősítve, minden ármány és viharok ellen.« (56. l.)

Ez a kiragadott példa bizonyítja, mennyire helyes az összeállításnak ez a mód-szere, hogy a kötetben megtaláljuk a Kossuthhoz, ill. az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz intézett legfontosabb jelentéseket, beadványokat is; ezek nélkül a kötet, szabadságharcunk ez alapvető forráskiadványa csonka és hiányos lenne.

A kötet részletesen foglalkozik a Jellasicssal kötött fegyverszünettel, a Bécs felmentése körüli huzavonával, a magyar forradalom politikai és katonai vezetőinek a bécsi forradalomhoz való állásfoglalásával, ingadozásával. Az ingadozás következményeit Kossuth megjelenése sem tudta kiküszöbölni, az október 30-i schwechati csata visszavonulással végződött.

A megérdemelt kudarc Kossuthot azonban nem hangolta le, közvetlenül a csata után írott pozsonyi levele már az új helyzet feladataival foglalkozik: »...készülnünk kell, mert az ellenség is készülend alkalmasint« (314. l.) A készülésnek kettős célja van. A közvetlen cél az, hogy a lehető legjobban késleltetni Windischgrätz támadásának kezdetét, hogy ezalatt a közvetett cél, a tavaszi támadó hadjáratra való felkészülés megvalósítható legyen. Ennek érdekében követeli Kossuth a Windischgrätz elleni védelem időszakában a harcászati támadást (422., 581—582. l. stb.), de fel sem veti azt, hogy a határvonalat kellene védelmezni. Az az állítás tehát, amelyet az irodalomban Görgeyék terjesztettek (ld. Görgey A.: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. I. köt. 84. l. és id. Görgey I.: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. I. köt. 64. l.) sőt nyomukban modern feldolgozás is (Kosáry D.: A Görgey-kérdés és története. 24. l.) minden alapot nélkülöz. Jellemző, hogy ugyanakkor arról az emberfeletti munkáról, mellyel Kossuth — nem egy esetben a többi hadsereg rovására — ellátta a feldunai hadsereget felszerelt újoncokkal, intézkedéseket tett a hadsereg forradalmi vezetésének és szellemének biztosítására, megszervezte a fegyver- és hadianyaggyártást, összeíratta és -szedette a fegyvereket, felruházta és élelmezte a hadsereget.

minderről a felszabadulás előtti irodalom jóformán meg sem emlékezik. Azt pedig, hogy Kossuth a francia forradalom és háború történetének ismeretében olyan forradalmi katonai elvek felismeréséig jutott el, hogy felülmúlta a legjobb magyar tábornokokat is. először és egyedül Rüstow porosz hadtörténész állapította meg »Az 1848—1849-diki magyar hadjárat történeté«-ről írt munkájában (I. köt. 80. l.). Most, Kossuth munkái XIII. kötetében sorra megtalálunk olyan elveket, mint az, hogy a honvédsereg főharcmodója a támadás legyen (792. l.), mely sikerének biztosítására a főcsapás irányába túlsúlyt kell létrehozni (894. l.), még a mellékirányok meggyengítése árán is (877—878. l.). A mozgó- és az állóvédelem, a tűzérség tömegben való támadó alkalmazása, az ellenség csapatainak egyenkénti megtámadása és szétverése, a felderítés fontossága és az ellenség kémtevékenységének meggátlása, a lovasság újszerű alkalmazása, a központi (fővezérségi) tartaléksereg és nem utolsó sorban a partizánharc — ezek Kossuth legfőbb, a hivatalos Habsburg hadviselés gyakorlatán messze túlmutató elvei. Az alkalmazásukért folytatott harc szervezés része Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén végzett nagyszabású tevékenységének.

Az őszi nagy szervezés természetesen nem egyedül a feldunai hadsereg mindenirányú megerősítésére vagy harcának sürgetésére korlátozódik. Magában foglalja ez a munka a Honvédelmi Bizottmány szervezését, a megyék alkalmassá tételét a honvédő harc vitelére, találunk intézkedéseket partizánmozgalom szervezésére, és nem utolsó sorban a kormánybiztosi intézmény létrehozására és a kormánybiztosok személy szerinti — csaknem mindig megfelelő — kiválogatására.

Történezeink épp Kossuth munkái XIII. kötetének összeállításakor figyelték fel a forradalmi kormánybiztosi intézmény jelentőségére, mely intézmény történetének alapvető forrása ez a kötet.

Hosszú oldalakat töltene meg a kötet tartalmának nem részletes, hanem még főkérdések köré csoportosított felsorolása is. Az egyes hadszínterek, így a Dráva melléke, Délvidék, Erdély, a Felvidék; a hadianyaggyártás, a tisztakar problémái, a partizánmozgalom szervezése és irányítása mellett Kossuth még egyes emberek ügyeivel is személyesen foglalkozik.

1848 november elejétől kezdődnek a Bessel kapcsolatos iratok, decembertől kezdve találjuk meg az erdélyi harcok részleges anyagát, majd december 16-tól közel 200 oldalt tölt ki a téli hadjárat Windischgrätz betörésével kezdődő december havi anyaga. Az időrend egymásutánjában következnek Kossuth támadást sürgető, végül már követelő, parancsoló levelei a harc nélkül hátráló Görgeyhez. Kossuth itt ismét számtalan felhasználható elvet fejtett ki, reális tanácsokat adott hasztalanul, végül már a kétségbeesés hangján. Minden lehetőt elkövetett, Görgey erősítésére rendelte Perczelt, s december legvégén, amikor már Görgey harc nélkül Győrt is kiűrtette, utasítva őket az együttműködésre, ütközetre adott parancsot.

Ismeretes, hogy Perczel december 30-án eleget tett Kossuth kívánságának. Mór előtt bevárta a túlerejű ellenséget, megütközött és vesztett, mert Görgeytől a remélt segítség nem érkezett meg. Görgeyek az irodalomban egyfelől eltúlozták a móri vereség nagyságát és következményeit, másfelől Görgeyt igyekeztek tisztára mosdatni. Id. Görgey István: 1848 és 1849-ből c. 1885-ben megjelent könyve X. fejezetében Görgey melegségére »huszonhárom darab eredeti okirat«-ot közöl, nem közli azonban Kossuth fenti, Görgeyhez intézett levelét, sem a Perczelhez december 28-án és 29-én küldött leveleket. A 28-i levélben Kossuth így ír Perczelnek: »Igyekezzeél Görgey balszárnyával csatlakozni; ütközz, ha valami detachirozott nem túlnyomó erő áll előtted: de mindennek előtt ne resquirozd seregedet, ne hagyj magad elmesztetni, s combináld a két sereg mozdulatait.« A december 29-i levélben pedig többek között: »Valami győzelmeckét edes Móriczom! különben az örökös ritirada lever minden bátorságot a nemzetben«.

Görgey nagy, többszáz kilométeres visszavonulásának következménye azután az lett, hogy a kormány a főváros feladására kényszerülve a képviselőházzal együtt Debrecenbe távozott, hogy onnan szervezze a további ellenállást és előkészítse a tavaszi támadó hadjáratot.

Barta István szerkesztői munkájáról egészében és részleteiben is megállapíthatjuk, hogy az alapos, gondos, szinte kifogástalan, ellene érdemleges kifogás alig emelhető. Az egyes darabok szigorú időrendben, egy napon belül pedig fontosságuknak megfelelően következnek egymás után. Helyes az a megoldás, hogy a beadványokat stb., tehát azokat az iratokat, melyek nem Kossuthól vagy a Honvédelmi Bizottmánytól származnak, eltérő betűtípussal közli. Az eligazodást a részletes tartalomjegyzék és a regeszták könnyítik meg. Feltétlenül szükséges és a további kötetekben még részletesebben

kidolgozandó az a módszer, hogy a szerkesztő az egyes iratoknál jegyzetben feltünteti, hogy milyen más intézkedés vagy rendelet kapcsolódik közvetlenül hozzá. A regesztákkal kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy rövidségük néhol az érthetőség rovására megy. A következő regeszta pl. (874. l.) »Kossuth rendelkezései Szintay János beregmegeyi kormánybiztos dec. 21-i jelentésével kapcsolatban« nem tartalmazza az alatta levő két kiadvány lényegét, hogy t. i. Mészáros hadügyminiszter igyekezzék mielőbb megtámadni Schlicket. A további kötetek értékét nagyban emelné, ha a regeszták terjedelmesebbek és főleg pártosság tekintetében magasabb igényűek lennének.

Ami a pártosság kérdését illeti, ez a kötet az Országgyűlési Tudósításokhoz képest rendkívül komoly fejlődést mutat. A szerkesztő pl. szembeáll azzal a hamisítással, hogy Kossuth toborzókörűje voltaképpen Jellasics előli menekülés volt (57. l.), és sok más között helyesen értékeli Zsófia főhercegnő szerepét is. (649. l.) Azonban még mindig találkozunk — nem egy helyen — az objektivizmusnak legalább a maradványaival. Így a 299. oldalon levő jegyzet szerint a Jellasics táborában elfogott Ivánka Imre ezredesben »a magyar sereg egyik legszebb reményekre jogosító tisztjét veszette el«. Ez az Ivánka Prágában Windischgrätz alatt résztvett a forradalom leverésében, testi-lelki jóbarátja volt Görgeynek, így minden okunk megvan annak föltételezésére, hogy ez az »elfogás« valójában átállítás volt. Kívánatos lenne az is, ha a szerkesztő id. Görgey István könyvéről a 638. oldalon legalább annyit megemlített volna, hogy Kossuthellenes, nem egyszer gyalázkodó hangú munka.

Ami végül a kötet teljességre való törekvését illeti, itt is a dicséret hangján kell szólnunk. A szerkesztő egész eldugott területekről hozott napfényre sok esetben teljesen ismeretlen, döntő fontosságú anyagot. Annál érthetlenebb az a tény, hogy a kötet nem tartalmazza Kossuth Perczelhez írt fent idézett két levelét, jöellehet mindkettőt kiadta Mészáros Károly: Kossuth levelezése a magyar szabadságharc karvezéreivel c. Ungvárt, 1862-ben megjelent könyve 37—38. oldalán. Helyes az a törekvés, hogy Kossuth munkáit lehetőleg gyors ütemben jelentessük meg, de ez nem történhetik a teljesség rovására. Helyes lenne, ha a szerkesztő kutatásait a helytörténetre is kiterjesztené, azokat a vidékeket illetőleg, ahol Kossuth megfordult. Így pl. Szávay: »Győr város monográfiája« tartalmazza Kossuth egy ismeretlen, október 16-án Lukács Sándor kormánybiztoshoz írt levelét, (valószínűleg OHB 1848:1137) és Kossuthnak október 21-én Győrben kiadott »An das brave Volk des Wieselburger Comitats« lelkesítő kiáltványát (Szávay 385. és 387. l.). A helytörténeti munkák és vidéki levéltárak a következő kötet szempontjából fokozott jelentőségűek: hiszen ismeretes, hogy Kossuth március hónapban és április elején szinte megszakítás nélkül a hadseregrel tartózkodott.

E hiányosságok a továbbiakban könnyen megszüntethetők, s ezektől függetlenül már a jelenlegi kötet is rendkívül nagy érték 1848—49 történetével foglalkozó kutatók, de a legszélesebb tömegek számára is, arról nem is szólva, hogy több vonatkozásban alapja más, 1848—49 történetére vonatkozó, remélhetőleg a közeljövőben kiadásra kerülő forráskiadványoknak.

BORUS JÓZSEF

LUKÁCS LAJOS, MÉREI GYULA, SPIRA GYÖRGY:

KOSSUTH LAJOS

Rövid életrajz

(Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1952. 235 l.)

A Magyar Történelmi Társulat Kossuth Lajos születésének 150. évfordulója alkalmából a két kötetes, magas tudományos színvonalon megírt Kossuth-Emlékkönyv kiadásán kívül rövid népszerű életrajz megírásával is áldozni kíván a XIX. századi magyar történelem legnagyobb alakja emlékének.

E munka éppen Kossuthnak történelmünkben játszott szerepénél fogva egyike a legfontosabbaknak a Történelmi Társulat haladó hagyományainkat, nagyjainkat népszerűsítő sorozatában. De ezen túlmenően még egy szempontból nagy jelentősége van e népszerűsítő életrajz megjelenésének: kevés olyan személyisége van történelmünknek, akinek igazi történelmi szerepét az uralkodóosztályok érdekeit képviselő történetírás száz éven át annyira igyekezett volna elhallgatni vagy meghamisítani, mint Kossuthét. Sőt nem egy olyan történeti munka jelent meg, amely a rágalmazás-hangján szólt munkásságáról. A múlt történetírása mindent elkövetett, hogy kiölje népünk szívéből az 1848—

49-es forradalom és szabadságharc vezére iránt érzett szeretetet és ezzel megakadályozza, hogy eszméi hajtóerővé váljanak a demokratikus átalakulásért és függetlenségért folyó küzdelemben.

A népszerű formában megírt életrajz új történetírásunk első kísérlete arra, hogy összefoglaló képet adjon Kossuth történelmi pályafutásáról. A szerzők munkáját nagyban megkönnyítette az, hogy a korszak kérdéseinek alapvető marxista értékelésén kívül Kossuth működésének egyes szakaszairól is több részletes marxista tanulmány állt rendelkezésükre. Ennek ellenére a munka nem üti meg azt a mértéket, amelyet a téma, a feladat és a szerzők képességei alapján elvárhatnánk. A könyv írói nem törekedtek eléggé arra, hogy az egyes részleteket szerkezetileg és elvi álláspontjukat illetően összehangolják.

Mérei Gyula Kossuth életének a 48-as forradalom kitöréséig terjedő szakaszát tárgyalja. Az 1832/36-os országgyűlésen »Név, ismeret, pártfogás nélkül« megjelenő Kossuth az Országgyűlési Tudósítások megindításával, majd a Törvényhatósági Tudósításokkal az ellenzéknek már olyan harcos sajtóorganumát teremti meg, melyben a bécsi udvar az ellenzék legveszedelmesebb fegyverét látja. A nemesi reformmozgalom több vezetőjével együtt Kossuthot is börtönbe vetik, hogy erejét megtörjék, de a több évi rabságból kiszabadulva, még nagyobb elszántsággal lép a politikai küzdőtér porondjára.

A Pesti Hirlap hasábjain még határozottabban veti fel »A nap nagy kérdéseit, mikben a Honnak jövődjöje rejtezik.« A reformkorszak egyes követeléseit — a jobbágyfelszabadítástól az általános közteherviselésen át az önálló ipar megteremtéséig — ő foglalja egységes programmba és rendeli alá ezt a programot a nemzeti függetlenség ügyének.

Ő ismeri fel elsőnek az ellenzéki párt megteremtésének fontosságát, ő látja legvilágosabban az előttük álló feladatok nagyságát. A nemesi reformpolitikások legtöbbször eltérően Kossuthot nem sürgeszítik el a pillanatnyi balsikerek. Ha az ellenzék mérsékelt reformjavaslatai elbuknak az országgyűlésen, ő az, aki még radikálisabb követelésekkel lép fel, elvesztve ezáltal a nemesség ingadozó rétegeinek a bizalmát, de fokozottabban mértékben megnyerve a nép támogatását. 1848 tavaszán az európai forradalmak hírének hatására — melyek jelentőségét sajnálatos módon nem hangsúlyozza a szerző — az események élére áll és a néptömegek mozgalmaira támaszkodva, kiharcolja az áprilisi törvényeket.

E rész talán a legjobban magán viseli a kellő elmélyülés hiányából szükségképpen fakadó hibákat. Eltekintve a kisebb tárgyi és elvi pontatlanságoktól, a szerző nem érte el azt a célt, hogy Kossuth egyéni, emberi alakjának kibontakozását bemutassa az olvasónak. Nem domborítja ki, hogy Kossuth nélkül a reformkorszak nem vált volna a szabadságharc előkészítő szakaszává.

Spira György Kossuth életének legfontosabb időszakával, a forradalom és szabadságharc alatt kifejtett tevékenységével foglalkozik. Helyesen emeli ki azt a hatalmas, szinte emberfeletti politikai irányító és szervező munkát, melyet Kossuth a forradalom és szabadságharc győzelme érdekében kifejtett. A szabadságharc két legfontosabb megoldatlan problémáját: a paraszt- és nemzetiségi kérdést azonban csak igen szűkszavúan tárgyalja. E kérdésekre vonatkozó lényegében helyes, de az események összefüggéseiből mozaikszerűen kiragadott megállapításai nem alkalmasak arra, hogy világos képet adjanak Kossuthnak e két döntő fontosságú kérdésben elfoglalt álláspontjáról és ezekkel kapcsolatban elkövetett hibáiról.

Az áprilisi törvények értékelésénél csak olyan általános megjegyzéssel találkozunk, hogy ezeknek megvoltak a »nemesi korlátai«. A továbbiakban sem elemzi azt a kérdést, hogy a jobbágyfelszabadításra vonatkozó áprilisi törvények mennyiben elégtették ki a parasztság egyes rétegeinek a követeléseit.

A nemzetiségekről csak akkor beszél, amikor azok a bécsi udvar politikája miatt szembefordulnak a forradalommal. Meg sem említi, hogy 1848 március 15.-ke közös győzelme volt Magyarország valamennyi elnyomott népének, hogy a márciusi forradalom valamennyi vívmányát, s a 12 pontot örömmel üdvözölték az összes nemzetiségek. Ezért nem derül világos fény arra, hogy Kossuth és a magyar kormány milyen súlyos hibát követett el akkor, amikor a nemzetiségek követeléseiből semmit sem teljesített, lehetővé téve ezzel azt, hogy e mozgalmakban fellépő reakciós elemek a bécsi kamarilla kezdeményezésére a magyar szabadságharc ellen fordítsák a nemzetiségi tömegeket.

E fejezet másik alapvető hibája, hasonlóan az előző fejezethez, hogy a magyar forradalom és szabadságharc eseményeit az 1848-as európai forradalmak menetéből kiszakítva ismerteti.

Lukács Lajos az emigrációs Kossuth-életét és az ország függetlenségének megteremtéséért folytatott küzdelmeit ismerteti. Leleplezi a nyugati polgári államok vezető köreinek kétszínű vagy gyakran nyílt ellenséges magatartását Kossuth Lajossal és rajta keresztül az egész magyar függetlenség ügyével szemben. A nyugati kapitalista országok számára az Ausztriával való jóviszony fenntartása sokkal fontosabb volt a magyar nép függetlenségénél. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy ez országok dolgozó kisembereinek a magyar ügy iránt tanúsított magatartása merőben különbözött az uralkodó körök álláspontjától.

Foglalkozik az 1850-es évek elején Magyarországon lezajlott függetlenségi mozgalmakkal is. Ezek egyik részét alkották azoknak a kispolgári szervezkedéseknek, melyek szálai a londoni Európai Demokrata Szövetséghez vezettek és amelyeknek irányításában Mazzinin kívül Kossuth is jelentős szerepet játszott. A mozgalmak tárgyalásánál azonban csak azok vezetőinek »forradalomcsináló« politikáját ítéli el és egyáltalán nem beszél osztálykorlátaikból fakadó politikai tévedéseikről. Pedig a munkásmozgalom vezetői, Marx és Engels nemcsak a forradalmi helyzet hiányának fel nem ismerése miatt törtek pálcát a polgári forradalmár emigránsok felett, hanem bíráló tárgyává tették az utóbbi kérdésben elfoglalt álláspontjukat is. A szerző ahelyett, hogy a magyarországi mozgalmak értéklésénél Marx alapvető megállapításaira támaszkodnék, egyoldalúan mint »a hősi erőfeszítés és a hazaszeretet példamutató cselekedetei«-ről beszél e mozgalmakról.

Az utolsó fejezet az olvasó elé tárja a turini magányban élő Kossuth életét, bemutatja azokat az erőfeszítéseket, melyekkel Kossuth a kiegyezést követő ellenforradalmi rendszerből szükségképpen fakadó veszélyekre igyekezett felhívni a nemzet figyelmét. Fejtegeti Kossuthnak a 48-as párthoz való viszonyát és hangsúlyozza nagyságát a 48-as párt szűklátókörű megalkuvó tagjaival szemben. A szerző ugyanakkor elsiklik afölött, hogy Kossuth a maga hajthatatlan 49-es függetlenségi álláspontjának minden tévedésével is mennyire fölötté áll a forradalmat megtagadó Andrassy Gyuláknak és Tisza Kálmánoknak.

A könyv stílusa — a kirívó magyartalanságokról nem is szólva, — sok kívánnivalót hagy maga után. A szerzőknek nem sikerült a munkát tartalmának és céljának megfelelő lendületes és eleven stílusban megírni, pedig ez előnyösen segítette volna elő népünk hazafias nevelését.

Nem érthetünk egyet a szerzőknek az egykorú forrásokból vett idézetek sokszor oldalakon át tartó felesleges és nem egyszer az érthetőség rovására menő közlésével. Úgy gondoljuk, hogy népszerű munkánál célravezetőbb, ha a szerző a források gyakori idézése helyett saját szavaival mondja el az eseményeket.

A munka, ha értékét csökkentik is a felsorolt hibák, igen jelentős szerepet fog betölteni dolgozó népünknek legszebb honvédő hagyományai szellemében, nemzeti nagyjaink példáján keresztül történő hazafias nevelésében.

VÖRÖS ANTAL

BALLA ALADÁRNÉ:

SALLAI IMRE ÉS FÜRST SÁNDOR ÉLETE ÉS MÁRTIRHALÁLA

(Budapest, Szikra, 1952. 203 l.)

Múlt év júliusában volt 20 éve, hogy a háborút előkészítő Horthy-fasizmus meggyilkolta Sallai Imrét és Fürst Sándort, a Kommunisták Magyarországi Pártjának vezetőségi tagjait. Mártírhaláluk évfordulója alkalmából jelent meg a Magyar Munkásmozgalmi Intézetben folyó párttörténeti kutatómunka újabb eredménye: Balla Aladárné könyve.

Sallai Imre és Fürst Sándor élettörténetének feldolgozását azonban az évfordulónál mélyebb aktualitás tette szükségessé: népünk igénye hőseinek megismerésére. Nevelő példájuk megmutatása egész történetírásunk kötelező feladata. A szerző tehát elsősorban arra törekedett, hogy a rendelkezésére álló — meglehetősen kisszámú — dokumentum alapján plasztikus, élő rajzot adjon Sallairól és Fürstről, — a tények bemutatásával, tudományos, pártos elemzésével és általánosításával nevelje olvasóit hazafiasságra, helytállásra, szívós, céltudatos munkára, s a történeti példán tanítsa: a kommunista párt ereje, vezetőinek erkölcsi nagysága mindig a tömegekkel való mély

kapcsolatában rejlett. Ehhez pontosan meg kellett jelölnie Sallai és Fürst szerepét a nagyvár történelemben, hatásukat a haláluk óta eltelt húsz esztendő során.

Sallai és Fürst élettörténetének együttes feldolgozása sajátos szerkesztési nehézségek elé állította a szerzőt, s mert ezekkel nem sikerült teljesen megbirkóznia, — politikai célkitűzései sem érvényesülhettek maradéktalanul. Mivel a két — nagyrészt egymástól függetlenül menett — életrajz társadalmi-történeti megalapozása ismétléseket kívánt volna, melyeket a szerző elkerült, éppen a dolgozó tömegek szerepe nem domborodik ki megfelelően a különböző periódusokban.

Az előrehaladottabb kutatások, a dokumentumok nagyobb száma lehetővé tette, hogy a szerző aránylag részletesebben dolgozza ki Sallai Imre forradalmi antirrnilitarista harcának és a Tanácsköztársaság idején végzett kommunista munkájának történetét. Ezek a részek megismertetnek Sallai fejlődési útjával, amely nem volt mentes a kisebb-nagyobb kerülőktől (pl. szindikalista befolyás), s amelyen a szociáldemokrata párt áruoló politikájával való szembe fordulás vitte döntő módon előre. Miként a könyv egészében, itt is rövid áttekintést ad a szerző az életrajzi tények megértéséhez szükséges nemzetközi és hazai eseményekről, ezzel egyúttal teljesebbé téve a történeti képet.

A munka szerkezeti arányait tekintve, elegendőnek tűnik, amit Sallai emigrációs éveiről mond el a könyv, kétségtelen azonban, hogy mind a bécsi emigránsok szervezetében, mind pedig a nemzetközi munkásmozgalomban kifejtett tevékenységével behatóban lehetett volna foglalkozni. Az olvasókat érdekelné: milyen tudományos munkát végzett Sallai a moszkvai Marx-Engels Intézetben, s különösen, hogy a mezőgazdaság kollektivizálásában hogyan segítette a Volga-vidék dolgozó parasztjait.

Fürst Sándor kommunistává fejlődésének leírása kevésbé kimunkált. Igaz, az ő útja rövidebb és egyszerűbb is, mint Sallaié: az ellenforradalom éveiben Rákosi Mátyás nagy példáján nevelődik, kiváló képességeivel csakhamar a párt vezetői közé emelkedik. Az 1929 augusztusi I-i nemzetközi békenap előkészítése idején provokátorok rendőrkékre juttatják s a fiatal forradalmár csak évek múltán szabadul a börtönből.

A párt munkájának széles szektorát világítja meg, s ennek tükrében vizsgálja a szerző Sallai és Fürst együttműködésének rövid, de jelentős időszakát. Sallai a Központi Bizottság magyarországi titkárságának vezetője, Fürst vele együtt dolgozó vezetőségi tag volt. Életrajzirójuk kimutatja, hogyan javult meg ekkoriban a konspirációs-munka, szilárdult meg a vezetés, növekedett a párt tömegbefolyása. Sallai és Fürst működésének komoly része van abban, hogy a munkásosztály gazdasági követeléseire vívott harc a fasiszta kormány egész politikája elleni harccá szélesedett, a Szovjetunió ellenes háború meghusztalásáért folyó békeküzdelemmé nőtt.

Sallai és Fürst elfogatásának és a statáriális tárgyalásnak a leírása irodalmi eszközök felhasználásával mutatja meg a nemzet kommunista hőscinek bátorságát, akaraterejét, a nép ügye iránti odaadását. A gyalázatos bírói komédia, az akkori joggal is ellentétes ítélet hatalmas tiltakozó mozgalmat váltott ki világszerte, s e mozgalom nagyságát és erejét meggyőzően illusztrálják a gondosan összeválogatott példák és idézetek. A rokonok és védők visszaemlékezései alapján a két kommunista vértanú utolsó óráit is rekonstruálni tudta a szerző.

A befejező rész, amely Sallai és Fürst kivégzésének visszhangjával foglalkozik, s a munkásmozgalom fejlődésére gyakorolt hatásukat vázolja, szükségképp csak a leglényegesebb tények elmondására szorítkozik, de így is — és ez a munka egészére elmondható — sok újat ad tudományunknak, propagandamunkánknak.

Kár, hogy bizonyító anyagát meglehetősen szűk területről merítette a szerző: a párt-sajtó mellett a Munkásmozgalmi Intézet Archivumának egy gyűjteményét használta csak fel. Helyes lett volna a korabeli polgári sajtót is idézni, különösen a gazdasági válság időszakának tárgyalásakor. Egy-egy idézet a Népszavából meggyőzőbbé tette volna a szociáldemokraták sorozatos árulásának leleplezését.

A könyv stílusa általában híven alkalmazkodik tartalmához, azonban néhol szólammakkal igyekszik pótolni az adatok hiányát.

E fogytékosságok ellenére Balla Aladárné munkája nem nélkülözhető első lépés Sallai Imre és Fürst Sándor életrajzának részletesebb felderítéséhez.

WILLIAM Z. FOSTER :

AZ AMERIKAI FÖLDRÉSZ RÖVID POLITIKAI TÖRTÉNETE

(Budapest, Szikra, 1952. 841 l.) (Outline Political History Of The Americas. International publishers, New York 1951)

A századforduló egyik amerikai történésze, Rhodes igen tömören — bár jellegzetes amerikai nagyvonalúsággal — határozta meg a kapitalista történelemírás jellegét. Szerinte az nem egyéb, mint »a gazdagok kedvelt időtöltése«. Mint az Amerikai Történelemtudományi Társulat 1949. évi kongresszusán kitűnt, az elmúlt 50 esztendő alatt semmiben sem változott az amerikai történészek véleménye a történetírásról és önmagukról. Az A. T. T. elnöke, C. Read kongresszusi beszámolójában minden kertelés nélkül bevallotta, hogy a történészek számára »a történetírás nem egyéb, mint a megélhetés módja, kivéve azt a kevés szerencsést, akik örökölték vagy sikerült gazdagon nősülniük.« Read tudtunkra adja, hogy a történelemlkönnyveket szigorúan cenzurázzák. »Igen fontos, hogy a történészek ezt az ellenőrzést elfogadják és támogassák, mert ez nélkülözhetetlen az amerikai életforma megőrzéséhez.« Azután útmutatást ad történészeknek ahhoz, hogy hogyan írjanak. »Ha a múlt és jelen között a szokásos analógiát megállapítottuk, ennek az analógiának az alapján nyugodtan megadhatjuk mindazt, ami hiányzik a dokumentációnkból.« A történelemhamisítók elnöke nem mondja meg nyíltan, hogy ez egyszerűen a múlt tudatos eltorzítását jelenti a burzsoa ideológia érdekében, csupán szerényen odaveti: »meg kell értenünk, hogy nem minden kell elmondani az utcasarkokon, ami a laboratóriumokban történik...« »bizonyos értékeket el kell fogadnunk és ezeket minden körülmények között meg is kell védenünk.« Ezt már nem kellett részletesebben megmagyarázni. A gazdagon nősült és másképp kitartott történészek megértették, milyen »értékeket« kell megvédeniük.

A Columbia-egyetem egyik professzora például élesen megbírálta azokat a történészeket, akik történelmi könyveikben még mindig rabló-báróknak hívják a nagy vagyonok megalapítóit és felhívta őket arra, hogy ábrázolják hősöknek »a business úttörőit.« Ezt az iskolát az Egyesült Államokban Robinson, Schlesinger és társai képviselik. Robinson hevesen elítéli azt a »naiv« történelemszemléletet, amely a királyok, hadvezérek, hódítók tevékenységét történelemformáló tényezőnek tekinti. Leszögezi, hogy »a gazdaságnak igen nagy jelentősége van« a társadalom fejlődésében. Robinson és követői azonban kizárólag azért hivatkoznak a gazdasági tényezők történelmi szerepére, hogy a királyok, hősök, hódítók helyére »a történelem irányítóiként« a kapitalista világ királyait, a Morganokat, Rockefellereket, Du Pontokat, Fordokat ültessék. Ez az »eklekticizmus« a mindenható fináncetöke talajából nőtt ki.

Az egyéniség történelmi szerepének szubjektivistá-idealista »elméletét« az amerikai filozófusok, mint például a trockista John Dewey és szellemi örököse, Sidney Hook, továbbá olyan történészek mint Croce és Toynbee arra használják fel, hogy ezekkel igazolják a kapitalista rablóhadjáratokat és a terrorista diktatúrákat.

Száz és száz könyv jelent meg az amerikai országok és népek történetéről, de Foster elvtárs előtt mindössze két történész vállalkozott arra, hogy megírja a nyugati félteke összefüggő történetét.

William Z. Fosternek, az Egyesült Államok Kommunista Pártja elnökének »Outline Political History of the Americas« (»Az amerikai földréz rövid politikai története«) című nagy munkája az első olyan mű, amely a történelmi materializmus alapján tárja fel az egész nyugati félteke történelmi fejlődését. A mű arányaiban is nagyszabású. Részletesen tárgyalja Amerika történetét Kolumbusz partralépésétől, attól az időtől kezdve, amikor az első konquistádorok »először térdre, majd a bennszülöttekre vetették magukat« egészen a koreai agresszióig. Foster elvtárs Marx-Engels-Lenin-Sztálin tanításából indul ki, akik írásaikban megvilágították Amerika történelmi fejlődésének alapvető kérdéseit. Ezeket a tanításokat vonatkoztatja az amerikai történelmi fejlődés sajátos jelenségeire, szem előtt tartva a történelmi materializmusnak azt az alapvető tételét, hogy a társadalom története mindenekelőtt a termelési mód fejlődésének, az anyagi javak termelőinek — a dolgozó tömegeknek a története.

A könyv egy olyan kontinens történelmét tárja fel, ahol négy évszázaddal ezelőtt még a hódítók az indiánok törzsközösségi társadalmát pusztították, és ahol ezalatt a négy évszázad alatt véres forradalmi harcok folyamán alakult ki a termelési viszonyok négy alaptípusa. Ilyen hatalmas anyagot egy kötetben csak vázlatosan lehet feldolgozni, de ez a vázlatos mű is igen nagy jelentőségű, s rendkívül értékes tanulságot nyújt.

A mű nagy érdeme abban van, hogy alkotóan alkalmazza a marxizmust a nyugati földteke népei történelmi fejlődésének sajátosságaira. Például az eredeti felhalmozás sajátos vonásainak feltárásánál vagy annak elemzésénél, hogy az európai burzsoa demokratikus forradalmak miként hatottak az amerikai nemzetek kialakulására, vagy a caudillidizmus lényegének meghatározásánál, stb. stb.

Foster periodizálása az amerikai fejlődés sajátosságaihoz alkalmazkodik. Amerika történelmét három »fejezetre« osztja fel. Az első, a »gyarmati korszak«, a forradalmi nemzeti felszabadító mozgalmakkal fejeződik be, melyeknek lényege »a feudális rendszer ellen intézett forradalmi támadás, széleskörű ószsamerikai burzsoa, azaz *kapitalista* forradalom volt«; a második fejezet a függetlenségi háborúkkal (a 22 nemzet kialakulásával) kezdődik és a kapitalista rendszer általános válságának kezdetével, az első világháború kitérésével végződik. — A harmadik fejezet az első világháborútól máig eltelt időszakról szól.

Az amerikai kapitalizmus kitartott történéseinek tankönyvein felnevelt amerikai dolgozó Foster elvtárs könyvéből megismeri latinamerikai szövetségeseit, és tudatára ébred nemzetközi kötelezettségeinek.

A könyv megdönthetetlen elméleti és politikai vádirat az amerikai imperializmus világuralmi törekvései ellen és meggyőzően leleplezi, hogy milyen kevéssé helytálló az a legenda, hogy a nyugati féltéke biztos támaszpontja a Wall Streetnek.

A könyv bebizonyítja, hogy nem az óriási gyárak, nem a hadiipar az Egyesült Államok kapitalizmusának legfontosabb szülöttei, hanem a munkásosztály, amely éles osztályharokban edződött meg, dacolt a terrorral és az áruló szakszervezeti vezetőkkel, s erős szakszervezeteket épített ki a monopóliumok fellegváraiban, és megteremtette élcapatát, a Kommunista Pártot, mely napról napra szilárdabban vezeti a harcot az imperializmus ellen.

A könyv jelentőségét nem lehet eléggé megbecsülni. A történések számára valóságos kincsébánya, mert óriási, eddig még nem ismert agyagot tár fel. Bő bibliográfiája megkönnyíti a további tudományos kutatást ezen a területen. A történelmet tanulók számára pedig nélkülözhetetlen kézikönyv, amelynek elvi megállapításaira bátran támaszkodhatnak.

*

Foster elvtárs behatóan tárgyalja Amerika gyarmatosítását és az eredeti tőkefelhalmozást Amerikában, azt, hogy 50 évig tartó kíméletlen emberirtás után milyen féktelen vadállatiasság közepette indult fejlődésnek a kapitalizmus a primitív országokban. A spanyolok és portugálok uralmuk alá hajtották a mai Egyesült Államok határáig terjedő hatalmas területet, de 400 évig tartott, míg a civilizáció »áldásait« szóró fegyverek megtörték az indiánok utolsó nagyobb fegyveres ellenállását, s a nyugati féltéke teljesen az európai és amerikai uralkodó osztályok kezébe került. A modern idők történelmében alig találunk ehhez a hódításhoz hasonlót. »A hódítás a világkapitalista rendszer megszületését és kialakulását kísérő egyik legszörnyűsebb vérfürdő volt« — mondja Foster elvtárs, s ennek a vérfürdőnek során az egyház aktív közreműködésével az indiánok millióit pusztították el.

A spanyol gyarmati uralom háromszáz éve alatt 6 milliárd dollár értékű aranyat és ezüstöt szipolyoztak ki az amerikai gyarmatokból. Latin-Amerika bányái 1800 körül évente 40 millió dollár értékű aranyat és ezüstöt ontottak Európába, tízszer annyit, mint a többi ország együttvéve. Kétségtelen, hogy ez hatalmas tényezője volt az európai tőkefelhalmozásnak és a kapitalizmus fejlődésének. »Amerika arany- és ezüst-országainak felfedezése, a bennszülött lakosság kiirtása, rabszolgaságba döntése és bányákba kényszerítése, Kelet-India most kezdődő meghódítása és kifosztása, Afrika átváltoztatása a feketebőrűek elleni kereskedelmi vadászterületté, jelzik a tőkés termelés korszakának hajnalát. Ezek az idilli folyamatok az eredeti felhalmozás *főmozanatai*.« (Marx. Tőke I. k. 811. l.)

*

Amerika gyarmatosításának egyik jellegzetes vonása, hogy a hódítók kapitalizmus előtti kizsákmányolási formákat a rabszolgaságot, a peon, a mita rendszert használnak fel, hogy így biztosíthassák a szükséges munkaerőt a bányák és a hatalmas kiterjedésű (külterjesen gazdálkodó) ültetvények és állattenyésztő farmerek számára. A kizsákmányolók brutálisan alkalmazták a rabszolgaság minden elképzelhető formáját. Rabszolgaságba döntötték az indiánokat, és később, amikor forma:lag megszüntetik a rabszolgaságot, bevezetik az *encomienda* rendszert, a peon rendszert, a bányászatban

a kényszermunkát, a mita rendszert. Az egyház támogatta és alkalmazta Latin-Amerikában a gazdaság és politikai szolgaság valamennyi formáját.

Foster elvtárs Marxot idézve bizonyítja be, hogy milyen fontos gazdasági tényező volt a rabszolgaság a korai kapitalizmus fejlődésében. »A közvetlen rabszolgaság éppúgy tengelye a polgári iparnak, mint a gépek, a hitel stb. Rabszolgaság nélkül nincs gyapot, gyapot nélkül nincs modern ipar. A rabszolgaság volt az, amely értékessé tette a gyarmatokat; a gyarmatok teremtették meg a világkereskedelmet és a világkereskedelem a nagyipar feltétele. A rabszolgaság tehát elsőrendű fontosságú gazdasági kategória.«

Ismerteti a szerző a rabszolgaság és a peon-rendszer mellett a munkarabszolgaság egy harmadik, sajátos amerikai formáját: az amerikai fehér rabszolgaság rendszerét. A »szabad« bér munkás végtelen kizsákmányolását mind a spanyol, mind az angol gyarmatokon élesen világítják meg a műben felsorakoztatott tények és adatok. A munkásoknak nem voltak szakszervezeteik, nem voltak politikai jogaik. A fehér bér rabszolgák csaknem ugyanazon az alacsony gazdasági színvonalon éltek, mint a néger és mulatt rabszolgák, vagy az indián és mesztic peonok.

*

Igen értékes anyagot nyújt az amerikai forradalmak marxista elemzése. A 60 éven át több szakaszban lezajlott forradalmak kiterjedtek Anglia, Franciaország, Spanyolország és Portugália valamennyi nagyobb gyarmatára. A forradalmak sorozata »mindenekelőtt offenzívamozgalom volt, a feltörő osztály hatalmas erőfeszítése, ... hogy uralma alatt új világrendszert hozzon létre — a kapitalizmust.« A forradalom egy-két kivétellel fenntartotta a feudális rendszer néhány sajátos vonását. A 13 angol gyarmaton (Egyesült Államok) a forradalom polgári jellegű volt, míg a latinamerikai országokban a polgári forradalmat komolyan hátráltatták a forradalom feudális vonásai. Valamennyi forradalomnak megvolt a maga nemzeti sajátossága, de fő politikai célkitűzésük: a nemzeti függetlenség, azonos volt.

A távolkeleti gyarmatok harcaival összehasonlítva, sajátos jellegzetessége az 1776 és 1837 között lezajló, egész Amerikára kiterjedő forradalomnak, hogy míg a Távolkeleten az illető ország őslakossága harcol a külföldi imperialisták és beküldött helytartóik ellen, addig az amerikai forradalmakban a főszerepet az európai bevándorlók és leszármazottaik játszották.

Foster elvtárs helyteleníti azt a felfogást, hogy a latinamerikai nemzeti felszabadító harc csupán a gyarmatok elszakadására irányuló küzdelem lett volna és nem forradalom. Bebizonyítja, hogy a kapitalizmus fejlődésének megkönnyítése szempontjából a nemzeti függetlenség kivívása feltétlenül szükséges volt, és annak ellenére, hogy a latinamerikai forradalom sok hűbéri maradvánnyal volt terhes, mégis nagy lépéssel vitte előre a társadalmat a fejlődés útján: megteremtette a politikai demokrácia bizonyos minimumát. Ugyanakkor az egyház és állam szétválasztása már csak a 13 angol gyarmaton történt meg, noha sok országban a forradalomnak élesen antiklerikális jellege volt.

A 60 évig tartó polgári forradalmi folyamat azonban »nem hajtotta végre azokat az alapvető demokratikus reformokat, melyekre az új nemzetek dolgzó millióinak égető szükségük volt«. A következő szakaszban gyakran forradalmi erejű harcok folynak a demokratikus követelések megvalósításáért. Ez a szakasz, amely Foster elvtárs periodizálása szerint 1837-től az első világháborúig tart, a nagy osztályharcok szakasza, melyek középpontjában a földért, a nagybirtok ellen vívott küzdelem állott. Ezek a forradalmi harcok Haitiban, Mexicóban, Kanadában és az Egyesült Államokban komoly eredménnyel jártak — de nem voltak elég jelentősek ahhoz, hogy döntő módon befolyásolják a földkérdés megoldását egész Latin-Amerikában.

A kor legnagyobb demokratikus győzelme a rabszolgaság eltörlése volt az egész nyugati féltekén. Ez két nagy forradalmi háború eredménye volt: a haiti forradalom és az Egyesült Államok polgárháborúja. A peon rendszer elleni hosszú küzdelem még a mai napig sem járt eredménnyel. Az 1910-es mexicói forradalom a peon rendszer megszűnésére vezetett, de a többi országban még ma is fenntartják a rabszolgajellegű peon rendszert. Az Egyesült Államokban még ma is több millió ember van peon sorban.

A függetlenségi háború és az első világháború között majdnem másfél század alatt a nyugati földrész népei sok jelentős győzelmet arattak. A dolgozók helyzete azonban nagy általánosságban nem javult, sőt rosszabbodott. Nem jött létre valódi politikai demokrácia sem. »A népek nem élvezhetnek valódi szabadságot és jólétet a kapitalizmus alatt. Csak a szocializmus, mely gyökerükben oldja meg a nép számára a föld, az ipar, a művelődés, az életszínvonal, a faji megkülönböztetés és a politikai hatalom alapvető kérdéseit, számolhatja fel végérvényesen ezeket a problémákat, melyek oly régóta

gyötrik egész Amerika tömegeit. Az amerikai népeknek e hosszú időszak alatt az a legnagyobb és legjelentősebb vívmányuk, hogy eltörölték a rabszolgaságot, létrejöttek a munkásmozgalom gazdasági és politikai alapjai, s hogy a munkások körében megkezdődött a szocialista osztályöntudat kialakulása.» Ezzel fejezi be Foster elvtárs a forradalmak beható elemzését.

*

A műben jelentős helyet kap a jenki imperializmus kialakulására jellemző sajtóvonások elemzése, a pánamerikai politika leleplezése, és általában annak tárgyalása, hogyan igyekszik a jenki imperializmus Latin-Amerikát mint háterszágot megszervezni.

Lenin az amerikai imperializmus történetét »a véreskező imperializmus véres történetének« nevezte. Az Egyesült Államok, Amerika legfőbb háborús gyújtogatója, 1775 óta 114 háborút indított, és ezek túlnyomó többsége barbár, embertelen irtóháború volt védtelen vagy rosszul felfegyverzett népek ellen. Ha maga nem viselt háborút, akkor egymásra uszította az egyes országokat, hogy így jusson profithoz, területhez. És mindig megtalálta annak a módját, hogy beleavatkozzék azokba a nemzeti háborúkba is, melyeket fiatal amerikai országok határaik kialakításáért és szuverénitásuk megteremtéséért vívtak. Ezek mögött a véres háborúk mögött ott találjuk a vérből hasznot húzó, egymással versengő angol és amerikai imperializmust.

A rohamosan fejlődő amerikai kapitalizmus első nagy diplomáciai lépése a Monroe-elv deklarálása volt, melyben »már kétségtelenül bennerejlett az egész nyugati félteke fölötti amerikai hegemonia gondolata« — mondja Foster. Ennek a hegemoniának megvalósítására azonban akkor még nem kerülhetett sor, az Egyesült Államok kapitalistái csak a XIX. század vége felé érezték magukat elég erősnek ahhoz, hogy érvényt szerezzenek a Monroe-elvnek.

A fiatal jenki imperializmus két feladatot tűzött maga elé: le akarta igazni Latin-Amerika népeit és ki akarta űzni Angliát erről a gazdag vadászterületről. Először gazdasági téren indult meg a küzdelem és az amerikai kapitalizmus alig negyedszázad alatt már túlszárnyalta Angliát mind tőkebefektetésben, mind a kereskedelem ellenőrzésében. Azóta lépésről lépésre szorítja vissza egykor nálánál sokkal hatalmasabb versenytársát.

Politikai téren a jenki imperializmus a Pánamerikai Unió megalakításával (1889) akarta az első súlyos csapást mérni Angliára. Az Egyesült Államok renkívüli gazdasági és politikai súlyával kezdettől fogva csaknem mindig befolyása alatt tartotta az Unió Konferenciáját, de a konferencia által elfogadott szerződéseket csak nagyon ritkán sikerült ratifikáltatni a tagállamokkal. Az első pánamerikai kongresszus óta, melyet Bolívar hívott össze 1826-ban, 208 konferenciát rendeztek, s ezeken több mint 100 szerződést írtak alá. E szerződésekből a 21 köztársaság csak egyetlenegyét ratifikált.

Az Amerikai Államok Szervezetének keresztelt átszervezett Pánamerikai Unió ennek ellenére jelentős fegyver az amerikai imperializmus kezében, mert azt az illúziót kelti a latinamerikai népekben, hogy a pánamerikanizmus megvalósult.

Az amerikai imperializmus háborús stratégiájában igen fontos szerepet játszik az az elgondolás, hogy Latin-Amerika és Kanada a jenki imperializmus biztos háterszága, ideális támaszpont a világ meghódítására.

Foster elvtárs meggyőző érvei leleplezik a háborús stratégia eme központi tételének hazug voltát. Nyomon követi a 22 nemzet kialakulását és fejlődését, a burzsoa forradalom eseményeit, a nemzeti függetlenségi harcokat, melyeket először az »anyacország, majd az utolsó félszázadban a jenki imperializmus ellen folytattak. Részletesen elemzi, milyen hatalmas befolyást gyakorolt az amerikai földrész népeire a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a szocializmus sikeres megvalósítása, a Szovjetunióknak a fasisztákon aratott történelmi jelentőségű győzelme.

Foster megmutatja, hogy a nyugati félteke forradalmi múltú és adottságú népei bármely pillanatban felrobbanthatják a Wall Street háborús stratégiáját. Megmutatja, hogy az amerikai monopoltőkének nem az atombomba a »legdöntőbb« terméke, hanem egy olyan politikai helyzet, melyben az Egyesült Államoktól délre fekvő 20 országban a nép gyűlölettel ejti ki a jenki szót, s megmutatja, hogy ezekben az országokban az egyre jobban erősödő szakszervezeti mozgalom és a kommunista pártok mind jelentősebb erőt képviselnek a rothadt rendszer megszüntetéséért folyó küzdelemben. »A latin-amerikai forradalom, akárcsak a kínai, imperialistaellenes agrármozgalomként indult, de nem telik bele sok idő, és a szocializmus felé fog fordulni. A világkapitalizmus általános

válságának Latin-Amerikában elkerülhetetlenül ezzel a következménnyel kell járnia» — mondja Foster elvtárs.

Foster elvtárs tények egész sorával bizonyítja be azt a lenini-sztálini tanítást, hogy az amerikai imperializmus a legélősebb és leginkább rabló jellegű, a legreakciósabb, legarcátlanabb, legvéresebb és legféltelenebb imperializmus.

Leleplezi az Egyesült Államok politikájának szovjetellenes irányzatát, ami nemcsak a második világháború kitörésekor, hanem a háború folyamán is megmutatkozott, amikor a német fasizmust uszították a Szovjetunióra.

Ennek a korszaknak legjelentősebb mozzanatai az 1929-ben kezdődő nagy gazdasági válság a dolgozók elleni vad terror, fasiszta szervezetek működése, Roosevelttel »New Deal«-je és a Latin-Amérikával szembeni »jószomszédság« politikája, az államapparátusnak a monopóliumok alá rendelése, élesedő belső és külső ellentmondások, a Wall Street nagy offenzívája a nyugati félteke bekebelezésére (a Clayton terv 1945) és az egész világ leigázására, — valamint a dolgozók ellenállása, a szakszervezetek rohamos fejlődése, az amerikai imperializmus rothadása, a második világháború következtében egyre mélyülő általános válság, s ezen belül a fenyegető gazdasági válság és a Latin-Amerikában érlelődő szocialista forradalom.

A könyv élesen szembeállítja a hanyatló, rothadó, haldokló kapitalizmust a Szovjetunióban rohamosan fejlődő szocializmussal és megmutatja ennek forradalmasító hatását Amerika dolgozó népére. Megmutatja a hatalmas és egyre erősödő Szovjetunió vezetete demokratikus országokat, ahol a békéért harcoló tömegek jólétének szüntelen emelése, az egyre növekvő anyagi és kulturális igények kielégítése a főcél, szemben az Egyesült Államok által vezetett imperialista táborral, ahol a maximális profit érdekében a dolgozók millióit akarják megint háborúba vinni, ahol a dolgozók elnyomrodása fokozódik.

*

Ennek az óriási anyagot feldolgozó könyvnek egészen vázlatos ismertetésére szorítkozhatunk csak itt. Még megközelítő képet sem kapnánk azonban Amerika történetéről, ha nem érintenénk még egy fontos kérdést, mellyel a könyv igen behatóan és részletesen foglalkozik: az amerikai munkásmozgalom kialakulását, fejlődését és mai helyzetét. Annál is érdekesebb ez az anyag, mert a szerző 50 éve aktívan részt vesz a forradalmi munkásmozgalomban és megalakulása óta vezetője a Kommunista Pártnak.

Az Egyesült Államok szakszervezeti mozgalmával ellentétben a latinamerikai szakszervezetek fontos szerepet játszottak és egyre nagyobb szerepük van a földbirtokosok, gyárosok, klerikálisok és a jenki imperializmus elleni harcokban. A latinamerikai szakszervezeti mozgalom antikapitalista, az osztályharc alapján áll, a munkásosztály önálló politikai akciójának szószólója és támogatója. A latinamerikai szakszervezetek »végső fok« a szocializmus megvalósítására törekkenek.

Foster részletesen tárgyalja az amerikai szervezetelek alakulását, fejlődését, erejét, leírja, hogyan igyekeznek az amerikai imperializmus felhasználni az Egyesült Államok két nagy szervezetének (A. F. L. — C. I. O.) mindenre kész reakciós vezetőit a Latin Amerikai Szakszervezeti Szövetség (C. T. A. L.) felrobbantására.

A könyv kimerítően foglalkozik az Egyesült Államok és Kanada munkásmozgalmának fejlődésével. Különös figyelmet érdemel az a rész, amelyben a szerző bemutatja, hogy reagált a szervezett munkásság a világgazdasági megroppanására és a szocializmus térhódítására, és az a rész, amelyben beszámol arról, hogyan lett úrrá a munkásmozgalomban az imperializmus munkásügynöksége, mely nyíltan támogatja a kapitalista rendszert és híven követi a Wall Streetnek az előretörő szocializmus megsemmisítésére irányuló politikáját.

A kapitalizmust kiszolgáló szakszervezeti vezetőknek azért sikerült irányító pozícióikat megtartaniuk, mert »az aránylag jól fizetett szakmunkások jelentős rétegére, a munkásarisztokráciára támaszkodhattak«. A mai amerikai szakszervezeti vezetők korruptsága és a Wall Streetnek erre a célra fordított összegei példátlanok a munkásárulás szennyes történetében. Sok szakszervezeti vezető hatalmas évi jövedelemmel rendelkező tőkés, aki részt vesz mindenféle kapitalista vállalkozásban.

Az Egyesült Államokban a megszervezhető munkásoknak mindmáig csak alig egyharmadát szervezték meg. Az A. F. L. több mint 7 millió, a C. I. O. 4 millió tagot számlál, más, ezektől független szakszervezetekhez pedig körülbelül 3 millió munkás tartozik.

A Wall Street urai tisztában vannak azzal, hogy milyen veszélyt jelentene háborús terveik számára egy haladó vezetés alatt álló szakszervezet. Ezért igyekeznek mindenütt megosztani a munkásmozgalmat, különösen pedig elszigetelni a haladóbb szervezeteket. Az Egyesült Államokban a C. I. O. kizárta a baloldali szakszervezeteket, az egyes szakszervezetekben az Amerikaelenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság aktív közreműködésével valóságos hajszát indítanak a haladó gondolkodású dolgozók ellen; az A. F. L. és a C. I. O. vezetői a Wall Street utasítására és hatalmas összegek felhasználásával igyekeztek felrobbantani az olasz és francia szakszervezeteket és megbontani a Szakszervezeti Világszövetség egységét.

Az Egyesült Államok munkásságának nagy többsége még mindig nem elég öntudatos, világszemlélete még nem szocialista, de ma még meglévő illúzióikat egyre jobban szétfoszlatják és megsemmisítik a világkapitalizmus fokozódó általános válságából fakadó problémák. Már láthatók a tömegek balratolódásának jelei.

*

A könyv nagy vonalakban felvázolja az amerikai kommunista pártok fejlődését és megemlíti azok vezetőit. Az amerikai földrészen 20 kommunista párt van. »A kommunista pártok, mint megannyi hatalmas mágnes, magukhoz vonzották a munkásosztály leghaladóbb és legfejlettebb rétegeit...«

A kommunista pártok fennállásuk óta szakadatlanul harcolnak a munkásság magasabb életszínvonaláért, fáradhatatlanul védik a nép szabadságjogát és mindent megtesznek a szakszervezetek, szövetkezetek, parasztszervezetek és más tömegszervezetek megszervezése és kiépítése érdekében.

A kommunisták tevékenyen védik népeik nemzeti érdekeit és ugyanakkor igazi internacionalisták; harcolnak az imperializmus és különösen a Jenki imperializmus ellen; építik a béketábort, a népfrontot.

Amerikában mindenütt üldözik a kommunista pártokat. Számos vezetőt meggyilkoltak, sokszázat pedig börtönbe vetettek. A kommunista pártok többsége illegálisan működik. Ma még vadabban üldözik a kommunistákat, mint valaha, és ebben az Egyesült Államok jár elől. De a legvadabb terror sem semmisítheti meg a dolgozó tömegek érdekeinek igaz képviselőjét: a kommunista pártot. Példa erre a Brazíliai Kommunista Párt. Foster elvtárs idéz W. H. Lawrencenak a New York Timesben megjelent cikkéből: »A kiközösítéssel fenyegető római katolikus egyháznak kétségtelenül hatalmas ereje, s a hadsereg és a politikai rendőrség együttes erőfeszítései ellenére is a kommunistáknak még mindig szilárd földalatti szervezetük s mintegy 40—50 000 párttagsági könyvvel rendelkező tagjuk van, nem is beszélve a szimpatizánsok ezreiről. Bár a párt legfőbb vezetői, köztük a legendás hírű Luis Carlos Prestes is, kénytelenek voltak a rendőrség elől elrejtőzni, a pártnak még az illegalitásban is több, mint 20 újságot sikerül kiadni Brazília területén.«

Foster elvtárs a pártok erejéről beszélve megállapítja: »a kommunisták erejét a nyugati féltéken, akárcsak másutt, még hozzávetőlegesen sem lehet felmérni a párttagok vagy a politikai választásokon a kommunista pártra leadott szavazatok számával.« »A kommunista befolyás mindig az legnagyobb, ahol az osztályharc a legbonyolultabb és a legnehezebb.«

Foster elvtárs az »Amerika és a jövő« című fejezetben valóságos programot fektet le az amerikai munkásosztály és élcsapata, az egyes amerikai országok kommunista pártjai számára. Megállapítja, hogy az Újvilág kommunista pártjainak ma mindennek előtt az a feladatuk, hogy leleplezzék a fasiszta háborús uszítók aljas hazugságait és »más demokratikus és békeszerető szervezetekkel együtt szilárd erővé egyesítsék a nyugati féltéke nagy tömegeit a világbéke megőrzése érdekében.«

Az amerikai földrész kommunista pártjai sohasem tévesztik szem elől, hogy végső célkitűzésük a szocializmus. Marxista-leninista képzettségük és törhetetlen forradalmi harci szellemük azt a feladatot állítja eléjük, hogy tanítsák a tömegeket a nagy igazságra: az igazi jólét, demokrácia és béke csak a kapitalizmus megszüntetésével és a szocializmus megvalósításával jöhet létre. Ezt a feladatot a kommunista pártok teljesíteni is fogják, mert — Foster elvtárs befejező szavai szerint — »a kapitalizmus hanyatlásának és a szocializmus eljövételének korában a forradalmi társadalmi erők gyors ütemben növekszenek a harmadik világháború elleni harcban.«

50 évvel ezelőtt a kapitalizmus diadalmaskodott az egész világon és a kommunisták csak elenyésző kisebbséget alkottak a hatalmas tömegekben; ma azonban a kapitalizmus szemlátomást rothad és a kommunisták 800 millió embert vezetnek a szocializmus felé.

Ez a világ fejlődésének iránya általában, és ez az útja a nyugati félteke népeinek is. Az a nagy történelmi folyamat, amely több mint négy és fél évszázaddal ezelőtt kezdődött Amerikában, amikor Kolumbusz partraszállt a Nyugatindiai-szigeteken, nem a Wall Street fasiszta, Jenki uralma alatt álló világhoz vezet, hanem a szocializmus új és szabad világához.»

PÉTER JÓZSEF

ZUR PERIODISIERUNG DES FEUDALISMUS UND KAPITALISMUS IN DER GESCHICHTLICHEN ENTWICKLUNG DER UdSSR DISKUSSIONSBEITRÄGE

(20. Beiheft zur »Sowjetwissenschaft«, Berlin, 1952. 475, 1 l.)

A szovjet történészek körében 1949 ősze és 1951 tavasza között igen élénk vita zajlott le a Szovjetunió története periodizációjának alapvető kérdéseiről. A periodizáció fontosságát Sztálin elvtárs is ismételt hangsúlyozta, így Kirov és Zsdánov elvtársakkal együtt írott megjegyzéseiben »Az újkör története« és »A Szovjetunió története« tankönyvek tervezetével kapcsolatban. Nem kétséges, hogy a helyes periodizáció a történeti valóság megismerésének, az egyes korszakok tartalma helyes értékelésének egyik alapfeltétele. A vita ennek megfelelően igen széleskörű volt, megmozgatta nemcsak Moszkva és Lenin-grád történészeit, hanem a többi vidéki egyetemi város kutatóit és előadóit is. Széleskörű kollektívák vitatták meg a felvetett kérdéseket. A vita nagy részét a Voproszi Isztorii folyóirat hasábjain zajlott le, a folyóiratnak nem is állott módjában, hogy minden hozzászólást közöljön. Ezenkívül a SzKP Központi Bizottsága mellett működő Társadalomtudományi Akadémián és a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében is megvitatták a már megjelent cikkeket. A vita K. V. Bazilevics és N. M. Druzsinyin cikkeivel indult meg. A vita lefolyásáról — bár hiányosan és eléggé szűk körben — a magyar közönség is tudomást szerzett. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Értesítője közölte a két vitanyitó tanulmányt, Bazilevics: Kísérlet a Szovjetunió története feudális korszakának periodizálására (Értesítő 1950. 7—9. sz. 83—133. l.) és Druzsinyin: A kapitalista viszonyok történetének periodizációjához Oroszországban (Értesítő 1950. 4—6. sz. 10—43. l.) c. cikkeit, azután pedig a vita további anyagából is egyes cikkeket (Gudosnyikov N.: Megjegyzések N. M. Druzsinyin professzor cikkére: »A kapitalista viszonyok történetének periodizációjához Oroszországban«. Értesítő 1950. 4—6. sz. 44—53. l. és Bakanov P.: A Szovjetunió története periodizálásának alapelveiről és a kapitalista korszak kezdeti szakaszáról. Értesítő 1950. 4—6. sz. 54—82. l.), valamint a Voproszi Isztorii szerkesztőségének vitazáró cikkét: A Szovjetunió történetének periodizációjával kapcsolatos vita eredményeiről (Értesítő 1951. 4—6. sz. 44—55. l.). Természetes azonban, hogy ez a néhány fordítás távolról sem adhatott teljes képet a vita menetéről, a felmerült problémákról és azokról a megoldásokról, amelyeket különböző oldalról ajánlottak. Éppen ezért igen hasznos volt az a németnyelvű kiadvány, amely úgyszólván valamennyi fontos cikk teljes szövegét közli.

Nyilvánvalóan nem lehet feladatunk az, hogy egy szűkremért ismertetés keretei között akár részletesen bemutassuk az itt felmerült problémák gazdagságát, akár pedig megkíséreljük, hogy a vita tanulságait levonjuk és alkalmazzuk a magyar történettudomány problémáira. Ennek megfelelően itt csak arra szorítkozhatunk, hogy a vita fő problémáira és sajátosságaira felhívjuk a figyelmet.

A vita legfőbb problémája az volt, milyen kritériumok alapján kell a periodizáció megalkotásánál kiindulni. Már a két vitaindító cikk ezen a téren nem mutatott egységes álláspontot. Bazilevics a feudális korszak beosztásánál a termelési mód változásaiból, a feudális járadék három formájának, a munka-, termény- és pénzjáradéknak a változásaiból indult ki, ezen belül pedig az osztályharc egyes szakaszait és az állam szerkezetének változásait vette fogódzókul. Ezzel szemben Druzsinyin az osztályharcot tette meg fő kritériummá, és ezen belül az alkorszakok beosztásánál juttatott helyet a politikai történet felépítményi jelenségeinek. A vita résztvevői, bármennyire eltértek is konkrét javaslataikban és módosításaikban a két vitanyitó cikk megállapításaitól, végeredményben vagy az egyik, vagy a másik alapelvet fogadták el. I. I. Szmirnov és A. Predtyecsenszkij viszont más alapelveket javasoltak. Szmirnov szerint az állam szerkezetében és osztályösszetételében beállott változásokat, végeredményben az államtörténet jelenségeit kell a periodizáció alapjává megtenni, mert ezek a változások magukban foglalják

és tükrözik a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésében beállott változásokat. A kritika helyesen jegyezte meg erről a javaslatról, hogy visszakanyarodást jelentene az orosz polgári történetírás periodizációs elveihez, hiszen ez is az államforma változásait vette alapul skémájának felállításánál. Predtyecsenszkij ismét más kritériumot ajánlott, azokat a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésében beállott válságokat, amelyek a felépítményben is válságok formájában mutatkoztak meg. Predtyecsenszkij szerint ez az alapelv közelíti meg leginkább azt az alapvető követelményt, hogy a periodizáció felépítésénél az alap és felépítmény dialektikus egységéből kell kiindulni. A kritika azonban ezt a javaslatot is általában elvetette.

A vita egyik alapvető kérdése volt a kapitalista »uklad« kérdése is. Druzsinyin vetette fel itt ezt a fogalmat a periodizációban, a hozzászólók elvi szempontból is foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Az »uklad« fogalma Druzsinyin megfogalmazásában a feudális társadalomban már többé-kevésbé megérett tőkés formákat jelenti. Ennek a fogalomnak a tisztázása és a magyar viszonyokra való alkalmazása külön sürgős feladat, amelynek azzal kellene megindulnia, hogy az új fogalom számára megfelelő magyar nevet találjunk (a német fordítás mindenütt tőkés »formák«-nak fordítja az ukladot, de az előszóban a szerkesztők bevallják, hogy ez a kifejezés sem egészen kielégítő).

A vita egyik nagy eredménye és tanulsága volt az a rengeteg tényanyag, amelyet a vita résztvevői állításuk alátámasztására cikkeikben felhoztak. Erre a legjellemzőbb az a tény, hogy egyes vitacikkek messze meghaladták az eredeti kérdésfeltevést és egészen új szempontokat is hoztak az orosz történelem egyes kérdéseinek megvilágításához az általuk gyűjtött anyag alapján. Így V. Mavrogjin az orosz nép etnogenezisének a kérdéseit vetette fel, P. Ivanov igen értékes tanulmányában tisztázta az orosz »felvilágosodott abszolutizmus« problémáját és bebizonyította azt, hogy a látszólagos humánus intézkedések és felfogások csak arra szolgáltak, hogy leszereljék a nép egyre fenyegetőbbé váló elégedetlenségét, amely még a Pugacsov-féle felkelésnél is nagyobb arányú kirobbanással fenyegetett. V. Dovzsenok és M. Brajcsjevskij igen meggyőzően bizonyították éppen Bazilevics kiindulópontjával szemben, hogy a feudális viszonyok megerősödését már a IX–X. századra kell tenni, a prefeudális korszakot pedig a VI–VIII. századra, mert máskülönben érthetetlen volna a kievi állam magas kultúrája és Európa életében játszott vezető szerepe. De felemlíthetők itt a XVIII. századi manufaktúra jellegére vonatkozóan felhozott vitaanyagot is, ahol több hozzászóló is konkrét tények alapján igyekezett megoldani azt a kérdést, vajjon ez a manufaktúra kapitalista jellegű volt-e, vagy pedig a gazdaságon kívüli kényszer alapján zsákmányolta ki a manufaktúrába berendelt jobbágmunkásokat és ennek megfelelően nem tekinthető tőkés üzemnek.

Hosszan sorolhatnók még azokat a témákat, amelyekhez hatalmas bizonyító anyagot gyűjtöttek össze a szovjet történetészek.* Már a vita során felmerült annak szükségé, hogy a Szovjetunió egyes népeinek történetére vonatkozólag is meg kellene állapodni a periodizáció alapvonalaiban. A hozzászólások közül ki kell emelni G. Moszberg és A. Vasszar közös tanulmányát az Észt SzSzk történetének periodizációjáról. A cikk igen hasznos azért is, mert élesen megbírálja és leleplezi az észt burzsoa történetírás hamisításait. I. Miller hozzászólásában nemcsak az orosz történelem periodizációját vizsgálta, hanem utalt a lengyel történelem hasonló problémáira is és ezzel konkrétan is megmutatta az egyes népi demokratikus országok történettudománya számára, hogy ezeknek a kérdéseknek a felvetése mindenütt halaszthatatlan és fontos feladat.

A vitát a Voproszi Isztorii szerkesztősége szerkesztőségi cikkel zárta le. Ebben kiemeli, milyen széleskörű volt a vita, mennyi új problémát vetett fel, milyen sürgető feladatokra hívta fel a figyelmet. A vita egyik pozitívumaként könyveli el, hogy a vita résztvevői általában elleneztek a periodizációs alapelveknek ökonomista megfogalmazását, elleneztek azt, hogy a periodizáció felállításánál pusztán a termelés változásaiból kell kiindulni. Hiányolja ezzel szemben, hogy még mindig milyen kevés volt a tényanyag, hogy egyes hozzászólók nem támasztották eléggé alá érvelésüket konkrét történeti bizonyító anyaggal. A vita egyik nagy hiányossága volt, hogy bár a Szovjetunió történetének periodizációját akarta adni, lényegében csak az orosz történelem periodizációjára szorítkozott. Itt merül fel annak szükségessége, hogy az egyes szövetséges köztársaságok történetének az eddigivel behatóbb tanulmányozása alapján ezeknek a népeknek a

* Talán ide kívánkozik az az utalás (hogy az anyag terjedelméről legalább fogalmat nyerjünk), hogy a nagyformátumú vaskos kötet úgynevezett petit-szedéssel készült, tehát valójában sokkal nagyobb kötetről van szó, mint azt a pusztá lapszám jelzi.

történetéhez is elvi szempontból helytálló, alapos periodizációt dolgozzanak ki. Ugyancsak nem vették kellőképpen figyelembe az egyes hozzászólók az egyetemes történettel való kapcsolatok kérdését, ennek az volt az eredménye, hogy nem mutatkozott meg eléggé Oroszországnak az európai fejlődésben játszott szerepe.

A konkrét periodizációban azonban ez a szerkesztőségi cikk nem mondotta ki a végső szót, csak annyit állapított meg, hogy ezen a téren még igen nagy véleménykülönbségek állnak fenn. Így a vita lezárásának tulajdonképpen Druzsinyin cikkét kell tekintenünk, amely végeredményben eredeti álláspontjának újabb és pontosabb megfogalmazása, és V. Pasuto és L. Cserepnyin cikkét, akik az időközben elhunyt Bazilevics helyett foglalták össze a feudalizmus korabeli történelem periodizációjának alapkérdéseit. Így a vita nem vezetett egységes álláspontra. Ezt kifogásolta igen élesen L. Makszimov a Bolsevik c. folyóiratban írott bírálatában (magyarul ld. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Értesítője, 1952. 7–9. sz. 112–124. l.). L. Makszimov általában a Voproszi Isztorii munkásságával foglalkozik és így keríti a sort a periodizációs vitára. Szerinte »a Voproszi Isztorii szerkesztőség helyett, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusainak világos útmutatásaira támaszkodva leküzdené a történészek közti nézeteltéréseket, inkább kitérő, 'semleges' álláspontot foglal el, közömbös magatartást öltve s mintegy recitálva a vita egyes résztvevőinek ellentmondó kijelentéseit, és végül is tartózkodik attól, hogy saját véleményét kifejtse és határozott állást foglaljon el a vita eredményeinek leszűrése során« (Ld. u. o. 120. l.) Makszimov ugyanakkor mint a vita egyik alapvető hibáját mutatja ki azt, hogy a hozzászólók, nehogy az ökonomizmus hibájába essenek, többnyire helytelenül elszakították a felépítmény fejlődését az alaptól.

Ez a kemény bírálat azonban egyúttal az egész vitának egy igen hasznos és megiszivlelendő tanulságára mutat rá, arra az éles, csak elvi szempontokat ismerő vitaszellemlere, amely ebben a vitában is uralkodott. A szovjet történészek megszivlelték Sztálin elvtárs tanítását: »Semmiféle tudomány sem fejlődhet és érhet el sikereket a vélemények harca, a kritika szabadsága nélkül« (A szovjet nyelvtudomány kérdései, [Marr vita] Budapest, 1950. 245. l.) Számunkra az ismertett vitarendkívül gazdag tanulságokkal szolgál. A magyar történettudomány egyik legfontosabb feladata, hogy tanuljon a szovjet történészek vitáiból, magáévá tegye az éles elvi vitaszellemet és leküzdvé eddigi súlyos hiányosságát, bátran éljen a kritika és önkritika fegyverével.

Végül még néhány szót kell szólnunk magáról a könyvről, a német fordításról. Ez a kötet kétségtelenül megmutatja, hogy a fiatal Német Demokratikus Köztársaság történettudománya meglátta azt, hogy a Szovjetunió élenjáró történettudományának a nyomán haladva, a marxista-leninista világnézet alapján állva, lehetséges csak a múlt tudományos megismerése. A gondos fordítás, az egyes szakkifejezéseket megmagyarázó jegyzetek, az egész munka kiállítása azt mutatják, hogy a német történészek nagy erőfeszítéseket tesznek, hogy kövessék a szovjet történettudomány példáját. Ebből is azt a tanulságot meríthetjük, hogy még fokozottabban és elmélyültebben tanulmányoznunk kell a szovjet történettudomány eredményeit és igyekeznünk kell azokat elsajátítani és hazai viszonyainkra hasznosítani.

NIEDERHAUSER EMIL

N. P. GRACIANSZKIJ—SZ. D. SZKAZKIN:

KÖZÉPKORI TÖRTÉNETI CHRESTOMATHIA

I—II. köt.

Egyetemi segédkönyv

I. köt. Szerk. Borzsák István (Budapest, Tankönyvkiadó, 1952, 376 l.) II. köt. Szerk. Győri János. (Budapest, Tankönyvkiadó, 1953. 327 l.)

N. P. Gracianszkij és Sz. D. Szkazkin középkori szöveggyűjteményeinek első és második kötete viszonylag gyors egymásutánban látott magyar fordításban napvilágot. A két kötet megjelenése több szempontból jelent fordulatot történelemtanításunk módszerében és tartalmában is. A történelem oktatása Magyarországon, különösen középiskolai fokon, hagyományosan nem állott egyébből, mint hogy a tanár előadásokat tartott, amelyekben az előadó egyénisége szerint dominált a többé-kevésbé logikus okfejtés vagy a merő szónokiasság és a frázisok. Az irodalom tanításának középiskolai módszeréből az eredeti források olvasása nem hatott a történelmi tanításra. S ha a tanulók

olvastak történelmi forrásokat, az főként az irodalmi tanítás keretén belül történt. Egyetemeinken néhány alapvető középkori latin forrást olvastak, szerzőnként, de már sem görög nyelvű kútföket, sem egyéb európai nyelven írott forrásokat nem dolgoztak fel. Marezali *Enchiridion*-ja csak a magyar történelem dokumentumaiból adott hasznos gyűjteményt. Arra, hogy világtörténeti méretű szöveggyűjteményeket hozzanak létre, történészeink nem gondoltak. Evvel a módszerrel, mely szinte eltakarta a történelem közvetlen erőit, alig lehetett mély történeti tudást szerezni.

A Közigazgatási Minisztérium azért is határozta el, hogy e szovjet középiskolai segédkönyvet lefordíttatja magyarra és kiadatja, hogy a főt vázolt helyzetet minél hamarább meg lehessen szüntetni. Nálunk a könyvből egyetemi segédkönyv lett. Szerzői az eredeti szovjet kézikönyvet is inkább tanári vezérfonalnak tekintették, mintsem tankönyvnek. Célja az, hogy a tanár olvasson fel belőle megfelelő szemelvényeket, de azokat kísérelje magyarázattal. A segédkönyvnek a szovjet oktatásban az volt a feladata, hogy a középiskolai történeti oktatást a tanulókörök, illetve tanulók otthoni munkájával elmélyítse, megtanítsa őket önálló forrásfeldolgozásra, történeti gondolkodásra.

A két kötet tömegével adja a történeti elbeszélő forrásokat, törvényeket, rendeleteket, okleveleket, jegyzőkönyveket, irodalmi alkotásokat. Úgy távolítja el az életet befedő leplet, mint ahogyan az anatómiai atlaszok eltüntetik a bőrfelületet és teljes részletességében tárják fel az emberi organizmus minden összefüggését. Anyaga annyira gazdag, hogy a hallgatóság készülségéhez lehet idomítani felhasználását. Az egyszerű megjelenéstől és a világos, leíró összefoglalástól egészen a tényközlések száraz formájáig, amelyből a marxizmus-leninizmus iránymutatásai alapján következtetésekkel lehet kibontani a történeti folyamatot, minden megtalálható. Ez az antológia példát mutat a látókör kitágítására s ugyanakkor arra, hogy a történelmet egy Kelet-Európában élő népek Kelet-Európa felől kell tekintenie és nem szabad megtagadnia hazája múltját. Éppen ezért elmondhatjuk, hogy ez a két kötet nem csupán módszertanilag jelent fordulatot, de tartalmi köre szerint is. Teljes hitelességgel és szemléletességgel tárul elénk az a világ, amely tulajdonképpen körül fog, s amelyet addig elzártak előlünk, a sláv világ, Bizánc, az arab világ, emellett Skandinávia története. A szöveggyűjtemény mindezt úgy adja, hogy megfelelő helyes arányban megtaláljuk a nyugateurópai és a német történelmet is, mely eddig a magyar történet-szemléletet szinte teljesen lefoglalta. A szöveggyűjtemény a marxizmus-leninizmus tanításának kiváló illusztrációja. Az osztályharcot mint világméretű, óriási küzdelmet mutatja be egymás után következő fázisaiban. A római rabszolgotartó birodalom küzdelme a rabszolgákkal és barbárokkal; a feudalizmus kibontakozása; a parasztság harca a feudális urakkal; a városok küzdelme a feudálisokkal; a királyság kiemelkedése; a nép tiltakozásának válasos formái: az eretnokségek; a polgárság kibontakozása, mind konkrét elemeiben válik láthatóvá az olvasó előtt.

Igen tanulságos az egyes korszakok kultúrájának szerepeltetése a két kötetben. Már szóba került, hogy igen sok forrás elbeszélő jellegű. Ezalatt nemcsak azt kell értenünk, hogy a nagy klasszikus írókat, Tacitust, Caesart, Strabont, a középkor irodalmi értékű krónikásait aknázza ki az Antológia, de szatirikus és epikai költeményeket is, legyen az Sidonius Apollinaris vagy a Roland-ének. Ez utóbbinak felvétele különösen jellemző a szerzők módszerének alaposágára. G. I. Trajnina bevezetése a Karoling-korhoz felhívja a tanár figyelmét arra: vessék össze Einhard leírását, Nagy Károly hispániai hadjárataról a Roland-ének megfelelő helyével, amelyből világosan kiderül, hogy Nagy Károly seregét nem a szaracének támadták meg, hanem a feudális uralkodó által létükben veszélyeztetett baszk hegyilakók. Ezáltal a tanárnak és tanulónak alkalma nyílik elmélyedni abban, hogy az irodalmi felépítmény hogyan is jön létre. Hogyan képviseli alapja érdekeit, miként alakul át a történeti valóság az arab-frank küzdelem nagyobb jelentőségű, világraszóló tényének hatására alatt, melynek olyan kultúrformáló ereje volt, s amelyben a nép hazafisága méltán összpontosult. Hogyan érvényesül benne az uralkodó osztály és a dinasztia érdeke.

A szöveggyűjtemény második kötete a középkori és renaissance kultúra történetileg döntő jelenségeiből mintegy 50 oldalnyi válogatást ad. Ilyen terjedelemben természetesen csak ízelítőt lehet adni és több megoldás is elképzelhető. A szerzőké igen találékony. Soha nem tévesztik el, hogy ez a gyűjtemény történeti gyűjtemény. Kitűnően látszik ez olyan nagy írók kiválasztásánál, mint pld. Dante, Boccaccio vagy Campanella. Nem vitás, hogy az *Isteni Színjáték*-nak vannak művészileg emelkedettebb és nagyobb erejű énekei, mint a Pokol 34. éneke, ahol a pokol mélyén az áruzókat ábrázolja. De ha valaki, akinek számára Dante jellemzésére nem áll több rendelkezésére, mint 2 oldal, Dantet mégis legnagyobb műve felől akarja megközelíteni egy történeti antológia

keretében, akkor a kiválasztás elsőrangú, mert Dante egész politikai szenvedélye, az elv-feladás, az áruulás iránti megvetése, a császárság melletti vallomása mind kifejezésre jut ebben az énekben a dantei fantázia roppant erejű képein keresztül. Vagy például Boccaccióból azt a részt választották ki, amikor egy jámbor firenzei alaposan megszégyenít egy pénzre éhes inkvizitort. Az egyháziak kapzsiságát, álszenteskedését, a nép gyűlöletét irántuk kevés helyen ábrázolja Boccaccio ennyire szemléletesen, egyszerűen és röviden. (1 nap, 6. novella). Vagy például Campanella *Napállamából* a munka szépségéről szóló részt választották ki, amelyben Campanella szembeállítja a Napállam boldog állapotát a korabeli Nápoly szörnyűséges képével, ahol hetvenezer lélek lakik, »de közülük alig tíz-tizenötezer dolgozik, ezeket viszont mértéktelen munkával szüntelenül, nap mint nap, kínozzák és tönkreteszik.«

Általában a szemelvények kiválasztása hosszú érlelési folyamat eredményének látszik. Ezért van az, hogy a dokumentumoknak ebben a rengetegében valóságos hiányt alig találunk, olyant, mint például a pápaság politikai igényeinek és a renaissance irodalomnak egyaránt jellemző dokumentuma, az ú. n. Konstantinusi adománylevélnek Valla-féle cáfolata, vagy az olasz városok keleti kereskedelmi kapcsolatainak tárgyalásánál Marco Polo egy-két fejezete. De egyetemi oktatóink ezt mind pótolhatják és egy antológiának nem is az a feladata, hogy minden elképzelhető igényt kielégítsen. Annál is inkább, mert a szerzők szövegyűjteményét mi használjuk, itt Magyarországon. Ha egyszer meg fog születni e kiváló szövegyűjtemény útmutatásait követő hasonló magyar vállalkozás, ott például a román, a cseh, a lengyel történelemnek, a Balkán történelmének jellemző forrásai erőteljesebb szerepet fognak kapni, mint ebben a gyűjteményben. Addig is ki lehet egészíteni használat közben a román és balkáni történetre vonatkozó bizánci forrásokkal, a lengyel anyagot Callimachus műveiből vett szemelvényekkel vagy például a híres *Consiliūmmal*, a cseh történet, az osztrák történet anyagát Ennio Silvio Piccolomini, Dubravius és mások munkáinak részleteivel.

Külön kell említenünk a bevezetések érdemét. Például a Karoling-korszakhoz szóló bevezetés, a keresztes háborúk indítékainak összefoglalása, a Jacquerie, a Ciompi-felkelés, a huszita háborúk ábrázolása mintaszerű abból a szempontból, hogy a gazdasági alapot, a társadalmi szerkezetet, az osztályharc fázisait, a kulturális felépítményt, belső egységben ábrázolják, mindenki által nyomon követhető világossággal s az egyes mozzanatok pedagógiai értékének állandó lemerésével. Minden lényeges kérdésben a szovjet tudomány legújabb eredményeit tartják szem előtt s következetlenségek, eltérések alig-alig állapíthatók meg. A szerzők által adott Machiavelli arckép is kitűnő, de A. D. Epstein a szovjet történelemtanárak folyóiratának 1951 évi második számában lényegesen tovább megy, mind Machiavelli pozitív értékelésében, mind pedig osztálykorlátainak feltárásában. (I. Irodalomtudományi Értesítő, III. évf. I. 122—123. l.) Némkülönben leegyszerűsített formában tárgyalja az eretnekekről szóló, egyébként mintaszerű bevezetés Giovanni Pian del Carpini tatárországi utazásának motívumait. A tatárok keresztény hitre térítésében a pápa maga sem hitt s a ferences barát küldetése teljességgel politikai és katonai jellegű volt, amint erre a marxista-leninista kutatás éppen napjainkban mutatott rá. Részlet-tévedésnek tekinthető, hogy a bevezetés Husz Jánosról szólva őt a prágai egyetem rektorának nevezi. Az újabb cseh kutatások bebizonyították, hogy Husz János ugyan tanára és szellemi vezetője volt a prágai egyetemnek, de rektora, bizonyíthatólag, nem. A »rektor« kifejezés, melyet nevével kapcsolatban használtak, a Betlehem-kápolna rektorságára vonatkozik és helytelen szövegértelmezéssel vitték át az egyetemre.

A két kötet rendkívüli jelentőségét azon is le tudjuk mérni, hogy magának a magyar történelemnek az oktatására mennyi indítékot adnak a szemelvények. E tekintetben különösen figyelemre méltó a keleteurópai anyag. *Hunyadi Mátyás* jobbágyvédelmének megértéséhez kitűnő támpontot ad a bizánci történelem, ahol a képzőmunka éppen úgy, mint a kolostori földek fölőszása, a parasztság védelme azt a célt szolgálta, hogy az ország adózőképesége és katonai ereje ne csökkenjen. A. D. Epstein bevezetése Justinianus császár Novelláihoz és V. A. Nyemirovskij bevezetése a *Prágai Pontokhoz* Mátyás király utolsó évtizede törvényhozásának megértéséhez ad támpontokat; még jobban megszilárdít abban a meggyőződésünkben, hogy a cseh nemesség szekularizációs törekvései, melyek a *Prágai Pontokban* jutottak kifejezésre, valóban nagy mértékben hatottak bátorítónan Hunyadi Mátyásra és morva kancellárjára, Filipec Jánosra az egyház hatalmának megnyirbálására hozott törvényekben. Másrészt a Justinianus-féle *Novellák* és általában a bizánci törvényhozás szenvedélyes hangja, vitairatszerű jellege hasonlít Mátyás király erkölcsi felháborodására, melynek törvényeiben oly erőteljesen ad hangot. Törekvéseit tehát egyrészt a cseh polgárság és nemesség

nemzeti-egyházi álláspontjával, másrészt a klasszikus ókornak a római jogon keresztül tükröződő késő császári politikájával látja rokonnak. Nem kevésbé tanulságos az a nagy gazdasági és politikai jelentőség, melyet a szovjet szerzők Raguzának tulajdonítanak, melyet — mint tudjuk — Anjou Lajos foglalt el 1358-ban és amely a XVI. század elejéig Magyarországhoz tartozott. Az Anjouk adriai-tengeri és balkáni politikájának kereskedelmi elemei nagyobb figyelmet érdemelnek, mint amilyent nekik tulajdonítunk. Az orosz kereskedelmi fejlődés viszont arra mutat, hogy a magyarországi kelet felé irányuló kereskedelem jelentőségét is alábecsültük. Ezek csak példák a szöveggyűjtemény termékenyítő hatására, mely lépten-nyomon előbukkan.

Néhány szót kell szólnunk a magyar szerkesztők és munkatársaik teljesítményéről. Mivel az eredeti szöveggyűjtemény középiskolai használatra készült, szükségtelennek látszott az egyes szövegek forrásainak rendszeres feltüntetése. Amikor azonban a magyar kiadást egyetemi használatra készítették elő, ez elengedhetetlennek látszott és valóban a szerkesztők: Borzsák István, Győry János és munkatársaik, Mezey László, Gyóni Mátyás, Váczy Péter, Perényi József fáradságos, sokszor igen nehéz munkát végeztek a pontos források felkutatása érdekében. A szerkesztők a hazai viszonyoknak megfelelően többhelyütt szaporították a megértést célzó jegyzeteket. Az első kötet végén külön jegyzeket állítottak össze az idegen kifejezésekből. Általában nagyfokú gondosság jellemezte munkájukat. A szovjet összeállítók sokszor szélesebb terjedelmű részekből vonták össze a gondolatmenet lényeges pontjait és a legjellemzőbb, legfontosabb tényeket. Ezeket az eredeti szövegekből kellett összeszedni. A fordítók világos, jó magyarságú fordításban adják vissza a szemelvényeket. A történeti szakkifejezések meglepő pontossággal kerülnek át a magyar nyelvbe. Az irodalmi részek fordítását is komoly gondnal végezte a II. kötet szerkesztője. Már klasszikussá vált, vagy nyomtatásban megjelent egyéb fordítások mellett a középkor és a renaissance líra fordításában főként Jékely Zoltán munkájára támaszkodott.

A valószínűleg hamarosan bekövetkező II. kiadás számára jegyezzük meg, hogy néhol a jegyzetek nem eléggé magyarazzák meg a tárgyi nehézségeket. Pl. az I. köt. 257. oldalán szó esik a nikolaitákról. De nem tudunk meg semmit a szekta lényegéről, pedig az ebben az esetben, amikor a dűskáló és tobzódó főpapságról van szó, nem elhanyagolható. A következő oldalon a »patarén« szó magyarázatában szükséges lett volna a kifejezés nyelvi eredetére utalni, stb. Néhol kisebb szerkezeti hibák vannak. A germánokról szóló bevezetés 7., 8. és 9. szemelvényről szól, azonban ezek a szemelvények ilyen számon nem találhatók. M. A. Zinovjev a történeti dokumentumok felhasználásáról szóló bevezetésében másként magyarázza a forróvíz-próbát, a hineumot, mint a 102. lapon található jegyzet. Ezek inkább technikai hibák, a következő kiadásban könnyen kiküszöbölhetők.

Maga a mű, mint kifejtettük, fordulatot jelent a világtörténet és általában történet-tanításunk módszerében és nagy mértékben kibővíti anyagát. Igaza van M. A. Zinovjevnek bevezető tanulmányában, az olyan történelmi ismeretek, melyeket ifjúságunk csak bemagol, és amelyekhez nem kapcsolódnak konkrét képzetek, nem minősíthetők igazi történelmi tudásnak. Ez formális tudás! A történelemnek, mint tudomány, igazi ismerete csakis a történelmi dokumentumokból meríthető. Ezért olyan nagy jelentőségű N. P. Gracianszkij—Sz. D. Szkazkin *Középkori Történelmi Olvasókönyvének* magyarra átültetése. Lehetővé teszi a történelmi tanítás módszerének magváltozását, a forráskutatásra való készség kibontakozását és hasonló jellegű magyar munkák megindulását. A Közlötársügyi Minisztérium kezdeményezése, a Tankönyvkiadó vállalkozása, a szerkesztők és munkatársaik teljesítménye elismerést érdemel.

KARDOS TIBOR

A. B. RANOVICS:

A HELLÉNIZMUS ÉS TÖRTÉNELMI SZEREPE

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952. 450 l.)

Ranovics professzornak a hellénizmusról szóló posthumus könyvét az orosz eredeti alapján már ismertettük a Századok 1952. évf. 2. számában. Most megjelent e jelentős történelmi alkotásnak magyar fordítása is.

Fontos esemény ez a magyar ókortudomány szempontjából: hiszen az ókori történelem valamennyi területe közül talán éppen a hellénisztikus történelem az, amely nálunk viszonylag a legelhanyagoltabb. A görög rabszolgatartó társadalom fejlődésének

ez a végső szakasza pedig nemcsak igen fontos, mondhatni izgalmas problémákat vet fel, de megoldásukhoz is meglehetősen nagy anyagot szolgáltat. A görög társadalom egy-két évtized alatt nemcsak meghódítja, de megtermékenyíti és át is alakítja, a klasszikus rabszolgatartásnak új, magasabb fokára emeli az ókori Keletnek nagyrészt még házi-rabszolgaságon alapuló társadalmait. Az új államalakulatok megdőbentő változatossága, s e sokféleségen keresztülülő egység: a megannyi formában megnyilvánuló klasszikus rabszolgaság; a görög és keleti formák — gazdasági-társadalmi rendszerek és ideológiák — találkozása, egymásrahatása; az osztályharenak új, bonyolult, a hódítók és meghódítottak, görögök és óslakók etnikai küzdelmével súlyosbított és ugyanakkor a görög társadalomban addig nem tapasztalt tudatosságú formái; a görög és ókori keleti kultúrák találkozásának, egymásrahatásának, egymásbaolvadásának problémái: mind csak egy-egy részét alkotják a hellénisztikus kor rendkívül összetett problémakörének.

Annál sajnálatosabb, hogy a hellénisztikus történelem középponti problémáival foglalkozó magyar irodalom meglehetősen szegény. A felszabadulást megelőző években a részletproblémákkal foglalkozó számos publikáció mellett mindössze két, jelentősebb művet tudnánk megnevezni: *Moravcsik Gyula*: A papiuszok világából c. kötetét (szöveggyűjtemény, fordítással, bevezetéssel és jegyzetekkel) és *Dobrovits Aladár*: Egyiptom és a hellénizmus c. tanulmányát, amely főként a kulturális és vallási felépítmény jelenségeivel foglalkozik. A felszabadulás óta a hellénizmus valamely centrális kérdésével tudományos, marxista módon foglalkozó tanulmány tudomásunk szerint nem jelent meg.

Nagy örömmel kell ezért üdvözlölnünk a szovjet ókortudomány elhúnyt, kiváló művelőjének most magyar nyelven is megjelent könyvét, amelyben nemcsak a hellénizmus megértését előmozdító művet, hanem főként az általa felvetett szempontok szellemében való további kutatásra, a további kérdések önálló felvetésére és megoldására ösztönző alkotást láthatunk. Nemcsak az élenjáró szovjet tudomány eddigi kutatásainak összegezését, hanem a marxista tudomány szakadatlan fejlődésének, szüntelen előrehaladásának egy mérföldkövét értékeljük benne.

A könyv tartalmáról, beosztásáról az orosznyelvű kiadás ismertetése során már szó esett, a szovjet kritika szempontjait pedig maga a magyar kiadás is érvényesíti. Nálunk újabban elterjedő, igen helyes eljárást követve, a fordítók függeléként közlik I. K. Zeljinnek a *Vesznyik Drevnyej Isztorii* 1951. évf. 2. számában megjelent tartalmas bírálatát, amely a komoly érdemek mellett a hiányosságokra, függőben maradt kérdésekre, még megoldásra váró problémákra is rámutat.

Zeljin ismertetése, s a Századok 1952. 2. számában megjelent ismertetés már megemlíthetett egyet-mást azokból a gazdag tanulságokból, amelyeket Sztálin: *Marxizmus és nyelvtudomány* c. művéből erre a tárgykörre meríthetünk (pl. a hellénisztikus kultúrának, mint felépítménynek, a saját alapjára való aktív visszahatását illetően). Ennek az ismertetésnek keretében néhány olyan szempontra óhajtunk még rámutatni, amelyek főként I. V. Sztálin utolsó művéből (A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban) indulnak ki és a hellénizmusra, közelebbről a Ranovics könyvében tárgyalt kérdésekre is vonatkozathatók.

I. V. Sztálin útmutatásainak felhasználásával jelentősen el lehet mélyíteni azokat a megállapításokat, amelyeket Ranovics a hellénisztikus kor *árutermelésére* vonatkozólag tesz. Itt csak néhány észrevételre szorítkozhatunk:

Ranovics szerint a keleti árutermelés Nagy Sándor korában kapcsolódik be a klasszikus ókori gazdaság rendszerébe (124. l.). Rá lehetne mutatni arra, hogy az ókori Kelet s a görög világ között már az V. században is meglehetősen élénk áruforgalom volt. Xenophon tanúsága szerint (Oik. VIII. 11.) pl. az V. században Peiraicus kikötőjében nem kevésbé lehetett szír és főniciai beszédet hallani, mint görögöt.

Ranovics az antik városokról csak mint »földműveléssel foglalkozó városokról« (119. l.). Kissé szűkkörűnek érezhetjük — éppen az ókori áruforgalomra vonatkozó megállapítások fényénél — a városok »földművelő jellegének« egyoldalú hangsúlyozását. Már a hellénizmus korára — és a klasszikus, sőt archaikus korra — vonatkozólag is foglalkozniunk kell a főként ipari és kereskedői jellegű városok, emporionok kérdésével — amint ezzel a kérdéssel a késő ókorra vonatkozólag Szuzjumov foglalkozott (V. D. I. 1951. 4. sz.).

Elmélyült tanulmányozást igényel a templomi rabszolgatartó nagybirtok jellege. Kétségtelen ugyanis, hogy — amiként Ranovicsnak Strabon alapján közölt adataiból is kitűnik (183. lap), az egész hellénisztikus világban — a királyi birtokok után — a templomi birtokok rendelkeztek a legtöbb rabszolgával. Ezeknek gazdálkodása lehetett viszonylag leginkább képes árutermelés folytatására.

Ugyanakkor, amikor magának a könyvnek az alapján is lehetőség nyílik a rabszolgaságon belüli áruforgalomnak a sztálini tanítás szellemében való további tanulmányozására, ugyancsak Ranovics kutatásai adnak módot arra, hogy a rabszolgaságon belüli áruforgalom korlátozottságaira is nyomatékosabban és konkrétan mutassunk rá.

Ranovics adataiból is kiderül az, hogy a hellénisztikus kor áruforgalma döntően külkereskedelmi jellegű. Ez a megállapítás különleges jelentőséget nyer, ha összevetjük Marx ama tételével, hogy a kezdetlegesebb közösségekben »a termékeknek árukká való fejlődése nem egyazon közösség tagjai közötti cseréből, hanem különböző közösségek közötti cseréből keletkezik. Ez érvényes . . . a rabszolgaságra is.« (A tőke, III. k. 213. lap.) Kirívóan mutatkozik meg ez a tény Egyiptomban, ahol a termék legnagyobb részét, pl. a gabonatermést csaknem teljes egészében ellenszolgáltatás nélkül az osztrácyállamnak kellett átadni, olyannyira, hogy még a paraszt vetőmagjáról is az állam gondoskodott. Ez esetben tehát belső ártermelés kialakulásáról aligha lehet beszélni, annak ellenére, hogy az államok közötti viszonylatban nagyarányú gabonaszállítások folytak. Az egyes államok közötti — vagy később: a provinciák és Itália közötti — gabona- és egyéb élelmiszerszállítások »áruforgalmi« jellegét is új megvilágításba helyezi az a sztálini megállapítás, hogy »az áru a termelés olyan terméke, amelyet bármely vásárlónak eladnak . . .« (i. m. 52. lap). Tehát ebben a viszonylatban a hatalmas arányú szállítások ellenére a szó igazi értelmében vett »áruforgalomról« nem beszélhetünk.

Mindez átvezet bennünket a rabszolgaság helyesebb és teljesebb meghatározásához. Mert ha meggondoljuk azt, hogy pl. az egyiptomi paraszttól a legszűkebb értelemben vett életszükségleten kívül a rabszolgatartó állam ellenszolgáltatás nélkül minden terményét elvette; ha ennek alapján számbavesszük az egyiptomi parasztnak teljes gazdasági irányítottságát és kiszolgáltatottságát, akkor különösképpen ösztönző erejűnek kell tartanunk Ranovicsnak azt a megállapítását (235. l.), hogy a »rabszolgaság« fogalmát a szokványos és mintegy »ideális« meghatározáson túl jelentékenyen ki kell bővíteni. Ezt a megállapítást s a belőle levonható konzekvenciákat jelentősebbnek érezzük azoknál az adatoknál, amelyek Egyiptomban egy-egy birtokon 20—30 rabszolga meglétéről tanuszkodnak.

A fentiekben Sztálin utolsó művének egy megállapításából kiindulva óhajtottunk rámutatni egy-két olyan lehetőségre, olyan távlatra, amely Ranovics könyvének, a benne kifejtett gondolatoknak és felsorakoztatott tényeknek elmélyítésével, a további kutatás számára adódik. Kétségtelen, hogy a könyv magyar fordításának megjelenése hozzá fog segíteni ahhoz, hogy e lehetőségek realizálásában a magyar ökortudomány is résztvegyen.

Befejezésül nem mulaszthatjuk el, hogy ki ne emeljük a fordításnak és szerkesztésnek, a magyar ökortudomány három kiváló művelője Borzsák István, Harmatta János és Gyóni Mátyás közös alkotásának, érdemét. A fordítás mind végig nemcsak hűséges, hanem fordulatossá és gördülékeny is és nagymértékben megkönnyíti a sokszor bonyolult gondolatmenetek megértését.

HAHN ISTVÁN

JÜRGEN KUCZYNSKI:

A MUNKÁSOSZTÁLY HELYZETE FRANCIAORSZÁGBAN. 1700—1948
(Budapest, Szikra, 1951. 263 l.)

JÜRGEN KUCZYNSKI:

A MUNKÁSOSZTÁLY HELYZETE ANGLIÁBAN. 1750-TŐL NAPJAINKIG
(Budapest, Szikra, 1951. 223 l.)

»A munkásosztály helyzete Franciaországban 1700—1948« annak a sorozatnak hatodik köteteként jelent meg, amelyet Kuczynski a főbb kapitalista országok munkásosztálya helyzetének történeti alakulásáról írt. A munkát a Szikra kiadó V. Ljubimovának, a munka szovjet kiadásához írott előszavával s az orosz kiadás rövidítéseit figyelembevéve jelentette meg.

Kuczynski munkájának fő érdeme, hogy összefoglaló és ugyanakkor módszeresen dokumentált képet ad a francia munkásosztály helyzetéről — a francia kapitalizmus egészének fejlődésével összefüggően. A legsokoldalúbban a XIX. század végétől az első imperialista világháborúig terjedő történeti szakaszban tárgyalja a francia munkás-

osztály helyzetét. A munka legnagyobb értékét azok a rendszeresen összegyűjtött és módszeresen feldolgozott statisztikai adatok jelentik, amelyek a munkásosztály helyzetének legfontosabb tényezőire — köztük elsősorban a névleges- és a reálbérré, a munka termelékenységére vonatkoznak.

A polgári forradalmat megelőző időszakra összegyűjtött anyag megmutatja, hogy a munkások helyzete a XVIII. század folyamán állandóan romlott s rosszabb volt a korabeli angol munkásosztályénál. — Az 1789—1848 közötti korszakon (az ipari kapitalizmus korai szakasza) belüli három történeti szakaszban a munkásosztály helyzetét a következők jellemzik: *a forradalom alatt és Napoleon idején* a feudalizmus utolsó évtizedeihez képest — egészében tekintve — javultak a munkaviszonyok — mivel 1789 előtt a feudalizmus általános válsága idején a munkások és parasztok helyzete rendkívül nyomorúságos volt. A viszonyok ekkor »rendezetteké» váltak; a növekvő munkaerőhiány a nők és gyermekek fokozott munkábaállításához vezetett, de a nők munkabére a férfiakénak 60%-át, a gyermekeké pedig a nők bérének a felét sem érte el. — *1820 után* a francia munkásosztály helyzete — az általános irányzatnak megfelelően — rosszabbá vált, mint amilyen a polgári forradalom előtt volt: az ipari proletariátus száma jelentősen növekedett, az egy munkásra eső teljesítmény emelkedett. *A júliusi monarchia idején* a helyzet tovább romlott, a reálbérek is csökkentek.

Az 1850-től 1870-ig terjedő szakaszt (»az érett kapitalizmushoz vezető átmeneti szakasz») elemezve, Kuczynski rámutat arra, hogy 1848 körül olyan helyzet alakult ki, amelyben a burzsoázia a kizsákmányolás addigi módszereit nem tudta tovább érvényesíteni. Rá kellett térnie a munkaintenzitás növelésére, »azon igyekezett, hogy óránként és naponként mentől többet sajtoljon ki a munkásból. Ugyanakkor megrovidította a munkaidőt. Fel kellett emelnie a reálbéreket, hogy a munka intenzitásának fokozásával egyre többet tudjon kipréselni a munkásból» (118. l.) A munkások nem akarták tűrni a kizsákmányolás addigi formáit, de a munkásosztály nem volt elég erős ahhoz, hogy meghódítsa a hatalmat és tartós szövetséget kössön a parasztsággal és kispolgársággal.

Ezt a szakaszt gazdaságilag a gyáripar gyors növekedése és a fokozódó tökekoncentráció jellemzi. Elre kerül a bányászat, a vas- és acélipar s a gépgyártás; a textilipar elveszti vezető szerepét. Az 1850-es években zajlik le az ipar és közlekedés gépesítésének fő folyamata. — A banktőke szerepe megnő: a tőke bevonását az iparba ipari beruházási bankok alapítása lényegesen megkönnyíti. Megteremtődik a bankok és az ipar szoros kapcsolatának, a fináncőtőke kialakulásának az alapja.

A munkásosztály helyzete rosszabbodott. Az 50-es években rövidült ugyan a munkanap, de csökkentek a reál-hetibérek és fokozódott a munka intenzitása, a lakásviszonyok is romlottak; a 60-as években pedig általában fokozódott — a reálbérek javulása mellett — a munka intenzitása, s az előző évtizedekhez viszonyítva is gyorsabban romlottak a lakás- és egészségügyi viszonyok. Ugyanakkor a francia tőke kizsákmányolt területét a tőkekivitellel s így megnőtt a francia tőke által kizsákmányolt munkások száma. — A munkások nehéz körülmények között harcoltak ebben az időszakban helyzetük romlása ellen.

Ennek és a következő fejezetnek (»Az érett kapitalizmus időszaka 1870—1900») rendkívül gazdag a proletariátus gazdasági helyzetére vonatkozó tényanyaga, melyen keresztül sokkal mélyebben érthetjük meg: mit jelentett az imperializmus kibontakozásának idején a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének törvénye Franciaországra nézve, hogyan változott a francia kapitalizmus. Míg az egész ipari termelés mintegy megkétszereződött és gyors ütemben fejlődött a vasútépítés: az ország részesedése a világtermelésben állandóan csökkent. A külkereskedelmi fejlődés és a kereskedelmi flotta fejlődése kedvezőtlen volt. A parasztság elnyomódása a fokozódó eladósodásban és a viszonylagos technikai elmaradottságban jutott kifejezésre. A mezőgazdaság gépesítése lassan haladt előre.

Az ország a világ gazdaságban elfoglalt pozíciójából viszonylagosan vesztett, de a második legnagyobb hitelező-országgá vált: a századfordulón évente mintegy egy milliárd frankot fektettek be külföldön. Ennél csak a gyarmatbirodalom kialakításának volt a fináncőtőke számára nagyobb jelentősége: meredek emelkedéssel váltotta fel a profitráta süllyedő tendenciáját. Ezek között a feltételek között a munkásosztály helyzetére (Kuczynski — sajnos — a statisztikai feldolgozásban nem tesz különbséget az akkorra már kialakult munkásarisztokrácia s a szakmunkások és tanulatlan munkások helyzete között) egyrészt a névleges bérek emelkedése, másrészt a reálbérek hullámlása jellemző. A munkanélküliség ebben a periódusban nagyobb volt, mint Angliában vagy Németországban. A nők helyzete nem javult lényegesen, bár szerepük a gazdasági élet-

ben megnövekedett. A munkaidő általában csökkent — főleg a nagyüzemekben —, elterjedt a vasárnapi pihenőnap, szokásossá vált a szombati rövidebb munkaidő, amely azonban még a 90-es években is napi 9—11 órát jelentett. A megrövidült munkanap és emelkedő reálbérek mellett azonban a munka termelékenysége jelentékenyen emelkedett. Az egészségügyi viszonyok romlottak: a beteggondozás fejlődése stagnált, a szociális törvényhozás alacsony színvonalon volt, a törvényes intézkedéseket nem hajtották végre. A közműn leverése után tomboló reakció ellenére néhány év múlva fejlődésnek indul a szocialista mozgalom. A szakszervezeti mozgalom nagyobb méretű kibontakozása később indult meg. A szakszervezeteket csak 1884-ben engedélyezték, addig illegálisan működtek. A szervezett munkások száma a századfordulón elérte a félmilliót. A munkások elemi demokratikus szabadságjogaisem voltak biztosítva a gyakorlatban. A gyarmati lakosság helyzetéről — jellemző módon — nem gyűjtöttek valamennyire is átfogó és használható adatokat.

A munka utolsó fejezete (»A hanyatlás 1900—1918«) és az általános válság szakasza (1918-tól) 1948-ig, de következetesen csak a második világháborúig mutatja be a munkásosztály helyzetének alakulását. Képet kapunk arról: hogyan vitte romlásba a finansztöke a nemzetgazdaságot, milyen áruló tevékenységet folytattak a francia monopol-tökések az első és második világháború idején. »Az ipari termelés viszonylagos hanyatlása a XX. században gyorsabb ütemben folytatódott és oda vezetett, hogy Franciaország 1938-ban nem volt többé ipari nagyhatalom.

A kapitalizmus általános válsága leplezetlenül megmutatkozott a két világháború közötti francia külkereskedelem jelentős hanyatlásában. Ezt a szakaszt a francia gazdaságban végbemenő monopolizálási folyamat fokozódása és az agresszív imperialista külpolitika jellemzi. — A koncentráció és a monopolizálás folyamata a nehéziparban indult el, de a vegyiparban is hatalmas méreteket öltött. A francia monopol-tökések a német monopol-tökésekkel közös kartelleket létesítettek. A XX. században a gyarmatbirodalom megkétszereződött, ehnek következtében a fegyverkezési kiadások állandóan növekedtek. A termelés hullámlása a gazdasági élet ennek megfelelő bizonytalansága gyakoribb és intenzívebb volt, mint az előző szakaszban.

A bérek fejlődését a különböző iparágakban való egyenlőtlenség jellemzi első sorban. A reálbérek nagymértékben hullámoztak, emelkedési tendenciájuk megszűnt. Új kizsákmányolási módszereket vezettek be. A világháború után, miután a háború alatt a bérek a háború előtti színvonal alatt mozogtak, az emelkedés nem érte el a háború előtti emelkedést. Ez a viszonylagos emelkedés is megszűnt a világgazdasági válság hatására: 1935-ben érték el a bérek — jelentős hullámlás után — a mélypontot. A népfrentkormány hatalomrajutása fordulatot jelentett a bérek alakulása tekintetében is.

A világgazdasági válság Franciaországot később, de akkor annál súlyosabban érintette, mint a tőkés országok többségét. A válságot követő években a francia munkásjobban szenvedett a munkanélküliségtől, mint a többi kapitalista ország proletariátusa. Az élet- és a munkaviszonyok tehát a kapitalizmus általános válságának első szakaszában romlottak.

Kuczynski érinti »Szakszervezetek és sztrájkmozgalom« cím alatt a munkásmozgalmat is s rámutat arra, hogy a munkásosztály helyzetének romlása még nagyobb arányokat öltött volna, ha a szakszervezetekbe tömörült munkásság nem harcolt volna életszínvonalának leszorítása ellen. A sztrájkmozgalom, mely az első világháború előtt különösen nagyméretű volt, a háború első időszakában visszaesett s csak a háború vége felé és a háború követő első időben élénkült meg. A kapitalizmus ideiglenes stabilizációja idején a sztrájkmozgalom mélyen az első világháború előtti színvonal alá süllyedt. Süllyedt a gazdasági válság idején is. »Csak a népfrentmozgalom, csak a munkásosztály egyesítésének kezdete, csak a munkásmozgalomba befurakodott áruló reformista erők bizonyos fokú háttérbe szorítása tette lehetővé a sztrájkmozgalom kiszélesítését« (243 l.). A második világháború előtt a reakció támadása ismét a sztrájkok számának csökkenéséhez vezetett. A megszállás idején csökkent számú, de sokkal magasabb színvonalú sztrájkok zajlottak le, gyakran partizánmozgalommal összekötve.

A háború utáni döntő sztrájkokat az Általános Munkásövetség vezette. A francia finansztöke nemzetellenes politikájának a második világháború előkészítése és ideje alatt, s a háború után »...újából sikerült megakadályoznia az ország valóban demokratikus átalakítását. Saját erejével azonban a francia finansztöke már nem tudta elérni helyzetének viszonylagos stabilizálását. Csupán arra volt ereje, hogy belekergesse az országot a második világháborúba, majd pedig német szuronyokra támaszkodjék.« (243. l.)

Összefoglalóan jellemzi Kuczynski a gyarmatok dolgozóinak nyomortúságát és az imperializmus időszakában egyre jobban romló munka- és életfeltételeit is. De rámutat

arra is, hogy: »...növekszik Franciaország és a gyarmatok dolgozóinak ellenállása.« (250. l.).

Nem eléggé szoros összefüggésben vizsgálja Kuczynski a munkásosztály helyzetét — mint erre és a következőkben mondottakra felhívja a figyelmet Ljubimova értékelő tanulmánya — a proletariátusnak a kapitalista elnyomás ellen folytatott politikai és gazdasági harcával, amely pedig a munkabér és a profit alakulását jelentős mértékben befolyásolja. Kuczynski korszakbeosztásából nem világlik ki, hogy az 1870-ig terjedő periódus valójában egyetlen történelmi korszak: a kapitalizmus győzelmének és megerősödésének kora. Az imperializmus kibontakozásának korszakában nem az imperializmusnak a forradalmi és a monopóliumok uralmával jelentkező vonásait emeli elsősorban ki, hanem az előző korszak továbbra is meglevő — de már nem elsősorban jellemző — vonásait. Az 1900-tól 1948-ig terjedő időszakot viszont egy fejezetbe összevonva tárgyalja, a kapitalizmus általános válságának korszakát *külön* nem elemzi. A kapitalizmus általános válságának időszakára vonatkozólag nem veszi kellőképpen figyelembe az adóra és az inflációra vonatkozó, a munkásosztály helyzetét különösen súlyosbító adatokat.

»A munkásosztály helyzete Angliában« 1949-ben jelent meg Berlinben, magyar fordításban 1951-ben jelentette meg a Szikra könyvkiadó. Az első fejezetben az ipari forradalom korszakában (1750—1840) elemzi a munkásosztály helyzetét. Az 1840—1900-ig terjedő időszakot mint a kapitalizmus hatalmas kibontakozásának és kezdődő hanyatlásának éveit tárgyalja, ami azonban valójában már magában foglalja az imperializmus kialakulásának korszakát is. Az 1900-tól 1939-ig terjedő időszakot »Az imperializmus szakasza a második világháború kitöréséig« cím alatt jellemzi — itt is egybeolvad az első világháború előtti imperialista korszak tárgyalása a kapitalizmus általános válságának korszakával — majd külön fejezetben vázolja a munkásosztály helyzetét a második világháborúban, végül pedig áttekintést ad a második világháború befejezését követő évekről: a kapitalizmus általános válságának újabb szakaszáról. A felsorakoztatott statisztikákból kikövetkeztetett tények messzemenően igazolják — bár Kuczynski elvileg nem domborítja ki a munkásosztály helyzetének a kapitalizmus általános válságára jellemző megkülönböztető vonásait. — hogy a kapitalizmus általános válságának korszakában a maximális profit biztosításának az ország lakossága többségének fokozott nyomorba döntése az eszköze.

Kuczynski az általa tárgyalt történelmi periódusokban először az általános gazdasági helyzetet ismerteti, majd a munkásosztály helyzetének elemzését adja, végül pedig a munkásmozgalom korabeli fejlődéséről számol be. A rendelkezésünkre álló terjedelem lehetőségeink megfelelően csak a munkásosztály helyzetére vonatkozó legjellemzőbb megállapításokat emeljük ki.

Az ipari forradalom kibontakozásával a XIX. század első felében a reálbérek jelentősen csökkentek. A munkanélküliség rendkívül váltakozó volt, és a XIX. század 40-es éveiben volt súlyos. A munkásosztály helyzetének romlásához nagymértékben hozzájárult a pénzbüntetések rendszere, továbbá a truck-rendszer, amellyel arra kényszerítették a munkásokat, hogy az ipari tőkések tulajdonában levő üzletekben magas áron vásárolják meg a szükséges árucikkeket. Az ipari forradalom időszakában egy ideig — különösen a textiliparban — a gyermekmunka volt a gyári rendszer alapja. Hozzájárult a munkásosztály életszínvonalának rosszabbodásához a városok túlnépesedése, a nyomorúságos lakásviszonyok. »A munkásság anyagi létfeltételeinek folyamatos romlása — írja Kuczynski — már magában véve is a munkásosztály szellemi életének és erkölcsének romlását okozta. Ráadásul az uralkodóosztály mindent megtett, hogy a tömegek kulturális életszínvonalát csökkentse« (42. l.). Ez a szakasz a munkásosztály kíméletlen, extenzív kizsákmányolásának az időszaka volt: a tőkések a bérek emelése nélkül hosszabbították meg a munkanapot s egyidejűleg a gépek fokozott bevezetésével növelték a munka intenzitását is.

Az 1840—1900 közötti korszakban a reálbérek csak a XIX. század 70-es éveiben érték el a XVIII. század 30-as éveinek színvonalát, a profitok viszont hallatlan mértékben növekedtek. A munkaidő csökkenését ellensúlyozta a munka állandóan fokozódó intenzitása. Nagymértékben növekedett az országon kívül — elsősorban a gyarmatokra összpontosulva, a tőkekivitel kapcsolatos — ipari tartaléksereg. Az angol munkásosztályt a munkanélküliség különösen az időszakos túltermelési válságok idején sújtotta erősen. Tovább romlottak a munkásosztály táplálkozási viszonyai. A termelőerők hatalmas fejlődése ellenére az egész munkásosztály részesedése a nemzeti jövedelemben nem vált kedvezőbbé, a munkások száma viszont a lakosság többi részéhez képest növekedett,

az egyes munkás helyzete tehát jelentősen rosszabbodott. A XIX. század második felében növekedett a munkásság abszolút és relatív elnyomorodása.

Az 1900 és 1939 közötti időszakban a gazdasági ciklusok egyetlen bérátlaga sem érte el a reálbérek 1900 körüli színvonalát. A tőkésök a reálbér csökkentésével emelték a kizsákmányolás fokát. A kapitalizmus általános válságának időszakában megnövekedett és állandósult a munkanélküliség, az ország egyes részeiben elérte az 50%-t is. A kormányok a munkafeltételek javítását célzó intézkedések jelentős részét a munka intenzitásának emelése céljából valósították meg, ami viszont az egészségügyi viszonyok rosszabbodását eredményezte. Az első imperialista világháború különösen hozzájárult az angol munkásosztály elnyomorodásához. A kapitalizmus általános válságának időszakában »rendkívüli mértékben elmélyült a szakadék a 'két nemzet', ... a nép tömegei és az uralkodóosztály között. A tőke rendkívüli nyereségekre tett szert és a munkások helyzete az angol kapitalista társadalomban abszolút és relatív értelemben egyaránt rendkívül romlott« (154. l.). Az újabb világháború a munkások helyzetének további romlását eredményezte.

A második világháború után, a munkáspárti kormány működése idején sem növekedett a reálbér: 1948-ban körülbelül ugyanazon a színvonalon mozgott, mint a háború végén. Növekedett viszont a munkanélküliség. 1948 után a munkások helyzete lényegesen rosszabbodott, különösen nagy méreteket öltött a viszonylagos elnyomorodás, mivel a profitok gyors emelkedése és a termelési eszközök felhalmozódása jelentős ütemben fokozódott.

Mindkét munkának — mint arra már rámutattunk — legfőbb értéke az a hatalmas tényanyag, amely módszeres feldolgozásban ismerteti meg az olvasóval a francia és az angol munkásosztály helyzetét. Az egyes fejezetek végén a korszakra vonatkozó alapvető források felsorolását és értékelését tartalmazó függelék ad Kuczynski oly módon, hogy az megkönnyíti a téma keretein belüli tovább kutatásokat, sőt irányt is mutat azoknak. A köteteket táblázat- és tárgymutatók teszik könnyebben kezelhetőkké.

A kötetek kétségkívül fontos lépést jelentenek a francia és az angol munkásosztály helyzete történeti feltárásának útján. Alapot szolgáltatnak e rendkívül fontos témák további, elmélyültebb feldolgozására, további kutatások, újabb adatok feltárása alapján, Sztálin elvtárs »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. műve szempontjainak világánál.

INCZE MIKLÓS

VICTOR PERLO :

AZ AMERIKAI IMPERIALIZMUS

(Budapest, Szikra, 1952. 307 l.)

Rövid ismertetés keretében nehéz összefoglalni mindazt a gazdag anyagot, amelyet Victor Perlo könyvében feldolgozott. Jelentős segítséget nyújt ez a könyv az amerikai hódítók igazi arculatának leleplezésében, szétrombolja azokat a hiedelmeket, amelyekkel az amerikai burzsoa sajtó, rádió, filmek és más propagandaeszközök nap nap után igyekeznek megfertőzni az amerikai népet, hogy szolgálatkész ágyúöntelékét s az imperialista agresszió aktív támogatóját faragják belőle. Az amerikai tőkésök bérelt írói szünet nélkül gyártják a romlott, erkölcsstelen propagandát, az országon belül e propaganda ellensúlyozására harcol az Amerikai Kommunista Párt, a demokratikus szervezetek és az egész amerikai béketábor: Victor Perlo könyve fegyver e harcban.

Lenin elemzéséből kiindulva, Perlo megmutatja, mennyire hazug az amerikai tőkésök állítása, hogy »az Egyesült Államok hadereje nem támadó, hogy az amerikai tőkés társaságok a békés verseny és a fogyasztók szolgálata révén hatolnak be a világ egyes területeire« (12. l.). Leírja az amerikai imperialisták működését, behatolási módszerét, kezdve az 1898-ban megindított spanyol-amerikai háborún, amely az első fontosabb amerikai kísérlet a világ újrafelosztására. Ez azonban csak a »szerény« kezdet volt; az amerikai imperializmus, amely háborúval és elnyomással kezdte pályafutását, továbbra is ezen az úton gyarapodott. Háborúkat indított, fegyveres beavatkozást kezdett a Fülöp-szigetek, Mexiko, Cuba, Puerto-Rico, Nicaragua, Panama, Haiti, Columbia, a Dominikai Köztársaság, Costa-Rica, Honduras és Kína ellen; a két világháborúban játszott szerepe és a második világháború után a katonai, politikai és gazdasági beavatkozás más országok belügyeibe erősítette hatalmi pozícióját. És mindez a véres

elnyomás, a dolgozó nép nyomorbadóntése, az »amerikai szabadság«, az amerikai civilizáció nevében történt. Amerika mai urai nem változtattak nagyon propagandájukon és még ma is különböző változatokban ismételtetik azokat az üres frázisokat, melyekkel A. J. Beveridge, Indiana egykori szenátora már 1898-ban leírta a nép megtévesztésére az amerikai monopóliumok hódító útját: »Az amerikai törvény, az amerikai rend, az amerikai civilizáció és az amerikai zászló meg fog honosodni a mindmáig vad és szellemi sötétségben tespedő partokon, amelyeket Istennek ezek az ügynökségei széppé és ragyogóvá változtatnak majd«. (11. l.)

Ez a »majd« még több mint egy fél század múlva sem következett be. Az amerikai imperialisták még mindig a gyarmatosítók civilizáló szerepéről beszélnek, arról, hogy az uralmuk alatt élő népek jólétét akarják. Victor Perlo tényekkel cáfolja meg ezt az állítást. Ha csak a Fülöp-szigeteket vesszük példának, tisztán láthatjuk propagandájuk hazug voltát.

A Fülöp-szigetek népe már a múlt század végén hősiesen harcolt felszabadításáért és csak 3 és fél évi elkeseredett harc után, politikai árulás segítségével sikerült az egyesült amerikai-spanyol hadseregnek elfoglalnia a szigetek főbb pontjait. A »civilizációs küldetést« hirdető gyarmatosítók igazi arcukat az egyik republikánus lap, a sanfranciscói Argonaut 1899 januárban írott szavai mutatják: »Imperialista terveink keresztülvitele érdekében jó lenne megvesztegetni néhány lázadó tisztet, hogy játsszák kezünkre Aguinaldót és más vezéreket... kánpad, hüvelykzszorító, tűzpróba, forró ólom, a felkelők forró vízben való megfojtása... íme néhány módszer, mely hatással lenne a malájok szellemére.« (19—20. l.). Figyelemre méltó, hogy 1900-ban Douglas MacArthur apja lett a katonai kormányzó, neve örökké átkozott lesz a kínzás legkedveltebb módszere, a »vízkúra« bevezetéséért. Fia, hatalmas fülöpszigeti földbirtokok tulajdonosa, melyeket a manilai sörgyárral együtt apja a »civilizációs küldetés« folyamán szerzett (24. l.), Koreában tüllett-még e kínzás módszerein is. A szigetek népfelszabadító mozgalmának letiprása után nyitva állt az út a hirhedt kulturális felemelkedés előtt is. A fülöpszigetiek jogosan büszkéek régi és gazdag kultúrájukra: a spanyolok benyomulása előtt a szigetek lakói majdnem 100%-ban írástudók voltak. Amikor a spanyol uralom alól felszabadították hazájukat, nemzeti nyelvükön tanító iskolákat létesítettek. Az amerikai hódítók azonban angolnyelvű oktatást kényszerítettek a szigetlakókra és a tanítás a gyarmatosítók dicséretének szellemében történt. A nagybirtokokat érintetlenül hagyták, így a mezőgazdasági munkások és parasztok gyermekei még ezekbe az iskolákba sem járhattak, mert a földeken kellett dolgozniuk a földbirtokos számára. Így az Egyesült Államok uralma alatt az írástudók arányszáma 50% körül mozgott. Az amerikai tőkések megállapítása ellenére az élet-színvonal sem javult, a szigetek a világ legtermékenyebb vidékei közé tartoznak, de a monopóliumok tevékenységének eredményeképpen kénytelenek a legfőbb élelmicikket, a rizst is importálni. Még a burzsoa források is kénytelenek beismerni, hogy a »civilizációs küldetés« kudarcba fulladt. És ez a kép, mint a szerző rámutat, nagy vonalakban ugyanaz Cubában, Puerto-Ricóban vagy a többi gyarmaton, míg Koreában az amerikai imperializmus bestiális gaztettei messze felülmúlják még a japán megszállók barbárságát is.

Az amerikai imperializmus szószólói azt a legendát is terjesztették, hogy a nemzetközi kartell »európai« jelenség, hogy az Egyesült Államok monopóliumai a nemzetközi szabadverseny alapján állnak. Ezt az állítást a »Wáll Street birodalma« c. fejezetben a szerző nagy tényanyaggal cáfolja meg. Az első nemzetközi kartellek egyikét például Mellonék alakították meg 1896-ban, a svájci-német alumínium tröszt részvételével. A két világháború között a legfőbb amerikai társaságok benne voltak többek között a nemzetközi vegyi, olaj, acél, kén, réz, elektromos felszerelési, cink, kálium, nitrát, alumínium és fegyverkezési kartellekben. (54. l.) Roosevelt elnök 1944-ben Hull külügyminiszterhez intézett levelében méltatlankodását fejezi ki amiatt, hogy a náci kartelltagok, főleg az I. G. Farben szoros kapcsolatot tartottak fenn egymással. De az amerikai monopóliumok — bár Roosevelt elnök elkendőzi működésüknek ezt a részét — és különösen az I. G. Farben kartelljárta, a Standard Oil of New Jersey, éppoly bűnösek voltak, mint a német monopóliumok. Az amerikai kormány is éppoly aktívan segítette a kartelleket, mint a német kormány.

Roosevelt ebben a levélben, amelyben méltatlankodását fejezi ki a náci és német kartelltagok együttműködéséről, említést tesz az amerikai nép monopóliumellenes hagyományairól. A szerző helyesen szembeállítja az amerikai nép demokratikus mozgalmait az amerikai kormány údemokratikus, a nép félrevezetését szolgáló »monopóliumellenes« törvényjavaslataival. Az amerikai nép maga gyarmati állapotból, forradalmi háborúval vívta ki szabadságát. A XIX. század utolsó éveiben még a farmerek és a városi kispolgárság is részt vettek a trösztellenes, ellenzéki megmozdulásokban, az Anti-

imperialista Liga, a Népi Párt, valamint az ország értelmiségének legjobb képviselői, köztük Mark Twain is, az amerikai imperializmus terjeszkedése ellen harcoltak. Törekvéseik nem voltak meddőek, majdnem megakadályozták a Fülöp-szigetek annexiójáról szóló törvény keresztülvitelét a Kongresszusban és segítséget tudtak adni a szabadságáért harcoló fülöpszigeti népeknek (17. l.). Ezért hozták az amerikai tőkésék a Sherman- és a Clayton-féle trösztellenes törvényeket, amelyek csupán a nép megtévesztését célozták, ezért szónokolnak Amerika mai urai az amerikai monopóliumok békés, jóakarátú, s a népek felemelkedését szolgáló terjeszkedéséről.

Itt azonban azt kifogásoljuk, hogy sem a szerző, sem a szerkesztő nem magyarázza meg ezeket a törvényeket, melyekre hivatkozik. Lehet, hogy Amerikában ezek a törvények olyan közismertek, hogy nem szorulnak magyarázatra; a magyar olvasó azonban, aki kevésbé járatos az amerikai történelemben, jogosan megkívánja a szerkesztőtől a megfelelő magyarázó lábjegyzetet.

Ama hamis érvek között, melyekkel az amerikai imperialisták igyekeznek bizonyítani uralmuk jogosultságát, szerepel a »nyersanyaghiány« legendája, mely szerint az ország védelmére szükséges az, hogy a monopóliumok megkaparintsák az összes lehetséges külföldi olaj- és fémlelőhelyeket. Az utolsó tíz év alatt a monopóliumok egyre nagyobb mértékben helyettesítik a hazai nyersanyagot a külföldivel. Nem azért, — amire a szerző is utal — mert a hazai nyersanyagforrások apadnak, ellenkezőleg, az új kutatási módszerekkel felkutatott és valószínű tartalékok nagyobbak, mint valaha; hanem nagyobb profitot szereznek a tőkésék azokból a gyarmati vagy függő országokból, ahol a béreket a minimumra szorították le és mert a trösztök felvásárolják a nyersanyagokat versenytársaik és a szocialista világ előtt. Ebből a törekvésből a kormány is kiveti részét azzal, hogy óriási mennyiségű nyersanyagot tárol. »Az Egyesült Államok imperializmusa, mint valami hatalmas élősd, kiszívja az egész kapitalista világ természeti kincseit.« 1948-ban például a kapitalista világ rézfogyasztása 51%-a, a kőolajfogyasztás 67%-a, természetes gumifogyasztása 48%-a, gyapjúfogyasztása 34%-a az Egyesült Államokra esett. A könyvnek egyik legsikerültebb része Truman imperializmusának elemzése. Amerikában a trösztök, az új Eisenhower-kormányral a legteljesebb mértékben alárendelték az államapparátust saját bűnös céljaiknak; a Truman-kormány azonban kevésbé nyíltan, de szintén teljesen a trösztök szolgálatában állott. A szerző több példával cáfolja meg Trumannak azt az igyekezetét, amellyel Amerikát úgy tünteti fel, mint a világ elmaradott népei kulturális felemelkedésének fontos tényezőjét. Libériában például az amerikai gumiágynás, Harvey Firestone civilizációs hivatása abban jutott kifejezésre, hogy »25 évvel később Firestone gumiültetvényein kívül még egyedül csak az amerikai tengeri- és légítámaszpontok és a Republic Steel Co egyik vasércbányája képviselte ott a civilizációt« (135. l.). Ime egy velős mondatban a Truman-politika igazi arcúata: a bennszülöttek brutális elnyomatása, a kényszermunka, az éhbérek, a tudatlanság és betegség terjesztése, szemben a gyümölcsöző gumiültetvényekkel és vasbányákkal és a kapitalisták számára még hasznosabb támaszpontokkal, a szocializmus országa, a népi demokráciák ellen.

A következő fejezetekben leírja a szerző a gyarmati extraprofit forrásait és ezek között rámutat a délamerikai népek leigázására és itt kiemelhetjük a szép Hawai-szigetek igazi helyzetét. Az ENSz »Önkormányzattal nem rendelkező területek« c. 1949-es jelentése így elemzi e sziget népének valódi helyzetét. »1778-ban a Hawai-szigetek lakossága . . . 300 000 körül volt. Az európaiak és amerikaiak megjelenésével kapcsolatos újabb betegségek és társadalmi bomlás gyorsan lepassztotta számukat. A hawai szigetlakók száma állandóan csökkent és 1948-ban már csak 10 000-et tett ki. Úgy látszik, hogy a tiszta hawai lakosság pusztulásra van ítélve.« (92. l.) Az imperialista »tudomány« korábban civilizációs küldetés gyanánt a szifilisz, az alkoholt, a törzsek között szított háborúkat hozta, most raffináltabb módszerekkel dolgozhat a gyarmati népek kiirtásában: a kinzókamra, az atombomba, napalm és a baktérium »superpropaganda« fegyvere.

A maximális profit biztosítására a monopóliumok fokozottabb mértékben zsákmányolják ki a hazai nemzeti kisebbséget: a jogfosztott, minden megaláztatásnak kiszolgáltatott néger népet. Perlo a rövid IV. fejezetben tisztán és meghatóan leírja e valóban gyarmati kizsákmányolást. »A néger munkája általában a legfárasztóbb, legvesélyesebb, legkellemetlenebb és legegészségtelenebb« — bizonyítja be a szerző. »Semmiel sem indokolható elfogadhatóan, hogy például az öntődei néger forgácsolókat nem minősítik szakt munkásnak és nem is fizetik ennek megfelelően.« (99. l.) A négernek bére alacsonyabb, mint a fehér dolgozóké: 1949-ben egy brit küldöttség érkezett Amerikába, hogy tanulmányozza az »amerikai életformát«, a termelékenység fokozására irányuló módszereivel együtt. Jelentésük szerint az acélöntődékekben nagyrészt néger munkásokat

foglalkoztatnak, akiknek fejenkénti termelése 50—90%-kal haladja meg a brit munkásokét, elhanyagolt helyiségekben és olyan melegben, amelyet a brit munkások nem bírnak elviselni. »Miert fogadják el a négerek ezeket a munkaalkalmakat, melyeket a legtöbb fehér munkás elutasít; a brit látogatók, akik maguk is hozzászoktak az afrikai színes népek kizsákmányolásához, azt állítják, hogy a néger munkások »különös gyönyörűséget« találhatnak az ilyenféle munkában. A valóságban a faji megkülönböztetést és elkülönítést használják fel arra, hogy az éhség fegyverével ilyen munkákra kényszerítsék a néger munkásokat. Az embertelen erőfeszítést a munkáltatók követelik, akik, a jelentés szerint, magas munkanormákat állapítanak meg, s ezeket az új munkásoknak 30—60 nap alatt el kell érniök, különben elbocsátják őket.« (101. l.)

A négerek embertelen kizsákmányolásához hozzájárul a magasabb monopol-ár, amelyet fizetni kénytelenek, a magasabb lakbérek rosszabb lakásokért és a politikai jogtalanság. (103, 106. l.) Ez természetesen kihat a fehérek helyzetére is, de még veszélyesebb az, hogy »A négerelnymó Jim Crow-rendszer támogatása az Egyesült Államokban a külföldi imperialista terjeszkedés és támadó háború támogatására vezet, mely rettenetes következményekkel jár az Egyesült Államok egész népére, különösen pedig az amerikai munkásságra.« (106. l.)

A továbbiakban leírja és elemzi a szerző a függő országok leigázására irányuló mesterkedéseket, a monopóliumok terjeszkedését gazdasági téren, mely párosul a politikai államszínnyel, az uralkodó klikkek vezéreinek megvesztegetésével, megfélemlítésével: ehhez Nyugat-Németország és Görögország a legkirívóbb példák, de Saudi Arábiát, Iránt és sok más országot is megemlíti. Nyugat-Európa gazdasági leigázásával kapcsolatban vizsgálja alá veszi annak főbb mozzanatait: a nagyarányú dömping — amely abban különbözik a korábbi dömpingtől, hogy nem olcsó, hanem sokkal magasabb áron kénytelenek vásárolni az amerikai trösztöktől, a bérrögzítés (ha kellett, puska-golyókkal szereztek ennek érvényt), az áremelés, az európai munkásokszálya háritott súlyos adók, a lakásépítési és népjóléti kiadások csökkentése, a magas katonai kiadások és az amerikai kormány által előirt, ismételt pénzleértékelések«. (181. l.) A jobboldali szociáldemokraták itt is jelentős szerepet játszanak; ahogy az egyik amerikai miniszter kifejezte, »fölrnek 100 hadosztállal, vagy a külügyminisztérium összes csikos-nadrágos diplomatáival.« (185. l.) Az amerikai kísérlet a világ újrafelosztására, a nyugati félteke és Nyugat-Európa gazdasági leigázása nemcsak azokon a részekben idézi elő az alacsony és egyre süllyedő életszínvonalat, hanem Amerikában is. Ezt még a burzsoa források, — pl. a Heller-költségvetés — is kénytelenek elismerni. E költségvetési eredményeket elmezeve Perlo megállapítja, hogy egy munkás átlagos keresete, még ha egész évben volt is munkája, a megyén alatta maradt annak az összegnek, amely a feleség és két gyermek ilyen szerény keretek között való eltartásához szükséges.

A lakosság legnagyobb része számára az »amerikai életforma« nem magas, hanem nevetségesen alacsony életszínvonal, különösen ha azt munkája eredményeire viszonyítjuk. Alacsony az ázsiai, délamerikai és egyéb helyeken szerzett zsákmány ellenére is.« (265. l. Kiemelés tőlem. E. D.)

Ezzel szemben, az amerikai munkások növekvő vagyont termelnek a monopóliumok számára: az »amerikai paradicsom«-ban is a gazdagság felhalmozása az egyik oldalon, a szegénység, nyomor és elnyomás felhalmozása a másikon.

Megemlíthetjük a könyvnek sok más erényét is: a polgári demokrácia hanyatlása, a bizonyos körökben népszerű Európai Egyesült Államok jelszavainak megcáfolása (171—172. l.), az amerikai nép szembeállítás a nagytőkés vezetőivel, a gyarmati munkások és nemzeti burzsoázia szerepe a rabiga eldobásában, mindezek emlékeztetése ezek Victor Perlo könyvét. Erénye az is, hogy a burzsoázia, a burzsoa kormánykörök és a jobboldali szociáldemokraták saját kijelentéseivel és megnyilatkozásaival cáfolja meg hazug érveiket. Emellett azonban a könyvben komoly hibák és hiányosságok észlelhetők.

Elsősorban meg kell említenünk a párt szerepének elmosódását és a szakszervezeti mozgalom kellő értékelésének hiányát. Így frázisszerűen hat ismétlődő állítása, hogy a nép a monopóliumok és nagytökek ellen harcol, annak ellenére, hogy lényegében véve igaz van. Nemcsak, hogy nem mutatja meg az amerikai vagy más országok kommunista pártjainak szerepét a hazafias, felszabadító mozgalmakban, hanem érintetlenül hagyja azt a fontos kérdést, mennyiben és hogyan harcol az amerikai nép saját kormánya ellen. Az amerikai munkások büszkék lehetnek harci hagyományaikra; Debbs, Joe Hill és számos más szervezett munkás rettentetlenül harcolt és harcol ma is a monopóliumok legvadabb terrorintézkedései ellen. A Kommunista Pártban, amely kis létszámmal, de nagy befolyással vezet a hazafias, békeszerető dolgozókat a felszabadulás útján, a börtön, a kínzás, sőt még a halál árnyékában sem szünteti meg harcát, átvette a rothadt

amerikai burzsoáziától a szabadságjogok kivívására irányuló mozgalom vezetését. Így negatív, elmosódott képet nyerünk a demokratikus erők szerepéről a mostani osztályharcban az amerikai imperializmus ellen. A béketábor értékelésében szintén megtaláljuk ezt a passzív, frázisszerű elemzést: azt a veszélyt rejtí magában, hogy passzívan, túlzott bizalommal fogadjuk el a béketábor erejét: nem látjuk további teendőinket e tábor erősítésében, a békéért vívott harcban.

Hiányzik továbbá a könyvből a munkásosztály elnyomorodásának marxista kifejtése. Bár a könyv forrásmunkák tekintetében jól dokumentált, módszerei néha tudománytalanok: sokhelyütt hoz adatokat, hogy megmutassa az amerikai vagy más népek nyomorúságát. Ezeket azonban a könyvben szétszórta és rendszerint csak egy évre vonatkozóan találjuk. Teljes, jobb és meggyőzőbb képet kaphattunk volna, ha ezeket az adatokat összehasonlítja a szerző a korábbi évek adataival. Ennek megvilágítására csak egy példát említünk itt: a 86. oldalon Chiléről azt a föltételezt érdekes tényről közli, hogy »1935–36-ban az összes megmunkált földek 57 százaléka 626 nagybirtokos kezén volt. Ugyanakkor a megművelt területeknek csak 0,6 százaléka volt a fejenként öt hektárnál kevesebbrel rendelkező 790 000 kisbirtokos!« Ebből azonban nem derül ki, vajjon rosszabbodott-e a helyzet az amerikai tőkés uralma alatt és ha igen, mennyiben? Az amerikai gyarmati és függő országokra nézve megállapítja, hogy »miután az Egyesült Államok imperializmusa mind Iránba, mind a Kongóba behatolt, a nép helyzete viszont ennek folytán egy cseppet sem javult.« (25. l.) A szerző azonban oly tényeket sorol fel, melyek arra a következtetésre mutatnak, hogy nem az a baj, hogy a helyzet nem javult, hanem az, hogy erősen rosszabbodott. Ezt a következtetést azonban nem vonja le; s összehasonlító adatok hiányában nehezen is bizonyíthatta volna be.

A szerkesztés helyenként gyenge, sok az ismétlés; a szerző a különböző fejezetekben szereplő országokat túlsok szempontból vizsgálja, az anyagot jobban összevonhatta volna, hogy szemléltetőbbé, meggyőzőbbé tegye. A sok apró tény között a nagy vonalak néha elmosódnak. Így például a II. és IX. fejezeteket össze lehetett volna vonni. A gyarmati országok ipari fejlődéséről nem mindig kielégítő, sőt néha ellentmondásos az értékelés. Különösen ezzel kapcsolatban, de az egész anyag értékelésében támaszkodnunk kell Sztálin elvtárs legutolsó zseniális művére, amely jelentős segítséget ad e problémák kellő elemzéséhez, megoldásához. A Perlo által előttünk feltárt tényanyag leleplező erővel támasztja alá a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvényének fő követelményeit, megmutatja az amerikai imperialisták határtalan étvágyát, ahogy maximális profitjuk biztosítása céljából saját népüket nyomorba döntik, az elmaradott országokat és Nyugat-Európát leigázzák és kifosztják és végül, az országot militarizálják azzal a céllal hogy az amerikai népet az eddigiéknél pusztítóbb háborúba kényszerítsék. Amerika népe azonban nem akar háborút. Victor Perlo könyve erősíti a béke harcát azzal, hogy lerántja a leplet az amerikai monopóliumok hazugságairól, bemutatja igazi embertelen mivoltában.

Annak ellenére, hogy Perlo tanulmánya inkább publicista jellegű, tanárainknak, nevelőinknek is jelentős segítséget nyújt. E hasznos könyv adatokkal, jó szemléltető anyaggal világítja meg az amerikai imperializmus történelmi fejlődését napjainkig; a szerző úttörő munkát végzett a problémák feltárásában. Egyben azt a feladatot állítja a történészek elé, hogy elmélyültebben, jobb tudományos módszerekkel foglalkozzanak az amerikai imperializmus történetével és így még eredményesebben cáfolják meg a burzsoa »tudomány« hamis állításait.

ELRICK DORIS

NORDEN, A.:

SO WERDEN KRIEGE GEMACHT

(Berlin, Dietz Verlag, 1950. 172 l.)

Malenkov elvtárs mondta a SZKP XIX. kongresszusán: »Most az a feladat, hogy még magasabb fokra emeljük a néptömegek aktivitását, fokozzuk a béke híveinek szervezetségét, fáradhatatlanul leleplezzük a háborús gyujtogatókat, s ne tőrjünk, hogy hazugságaikkal behálózzák a népeket. Fékezzük meg és szigeteljük el az agresszív imperialista tábor kalandorait, akik profitjuk kedvéért véres vágóhídra hurcolnák a népeket. Ez a haladó és békeszerető emberiség legfőbb feladata.« (Társadalmi Szemle

1952. 10. sz. 981. l.). E fő feladat a háborús gyujtogatók leleplezésének területén előtérbe állítja a történetírók felelősségét és fokozza az olyan művek jelentőségét, mint Norden »Így készül a háború« c. munkája. Ez a könyv Németországban 1950-ben, röviddel azután jelent meg, hogy a hidegháború a Távol-Keleten nyílt agresszióba ment át. Leleplezései döbbenetes erejűek és aktualitásuk a békeharc fokozódásával állandóan erősödik.

A könyv fő érdeme, hogy megismerteti és meggyűlölteti az amerikai imperializmus néhány fő jellegzetességét, melyek napjainkban szinte kikristályosodva jelentkeznek. Közép-Amerika országainak megtámadásánál Norden megmutatja, hogy a gyarmatosításnak egy új formájával állunk szemben: pénzügyi művelettel kezdődik, különböző machinációkkal, nyugtalanság keltésével, egyes politikusok megvesztegetésével, mások jegyilkolásával folytatódik és azzal végződik, hogy az USA vagy megszállással vagy megszállási fenyegetésekkel eléri, hogy bábkormány kerüljön uralomra, mely minden zsarolásának enged (13–15. l.). Közvetlen kapcsolhatjuk ezt Lenin tételéhez, mely szerint »... a fináncetöke és az ennek megfelelő nemzetközi politika... az állami függőség több átmeneti formáját hozza létre.« Gondolatsorunk végén pedig ott állnak a mai USA-bábkormányok és uralomrajutásuk körülményei. — A munka már a Fülöp-szigetekkel kapcsolatban kirobantott spanyol-amerikai háborúnál a függetlenség és szabadság demokratikus jelszavainak ugyanolyan képmutató felhasználását tárja fel, mint amilyen ma megnehezíti harcunkat az amerikai háborús gyujtogatókkal szemben. — A. Norden kiemeli azt a részletekbe menő hasonlóságot, ami egyik részről Hitler-Németország, másik részről az USA agressziója és annak módszerei között fennáll. Mintha a mai USA-ról olvasnánk a következő sorokat: »A válságból a háborúba menekültek, mert nem akarták a haditermelést békegazdálkodásra átállítani« (74. l.). Hitler idézete a Lengyelország elleni háború megindításakor amerikai tábornokok hangján csendül ma újra: »Brutális eljárást! Semmi könyörületet! Az erő a jog. A legnagyobb keménységet!« (76. l.).

Az imperialisták provokációs hamisításainak egy a jellegük, az egyes változatok csak az időbeli és helyi körülményektől függnek, erre világít rá a szerző, amikor egymás mellé állítja a Karlsruhe és Nürnberg bombázásának álhírét a németek Franciaország elleni hadüzenete előtt 1914-ben és Hitleréknek a gleiwitzi rádióállomás ellen lengyel uniformisba öltöztetett Gestapo-emberekkel és elítélt gonosztevőkkel intézett támadási színjátékát — mi pedig hozzáfűzhetjük a nagyon hasonló kassai »bombázást«. Folytatják a sort a berlini légihíd körüli események 1948-ban, — melyeknek célja szintén háború kirobantása volt, ha ez meg is hiúsult a béketábor szilárdságán, — végül pedig a koreai háború megindításakor amerikai-délkoreai részről alkalmazott szemfényvesztő mesterkedések.

Közös vonások az imperializmuskorabeli agressziónál Norden megállapítása szerint: a támadás szinte pillanatra »időzített«, a szövetséges agresszorokat terrorizálja a mindenkor adott »vezető-agresszor«. (A mi szempontunkból továbbkutatási lehetőségre ad kiindulópontot Tisza álláspontjának hirtelen megváltoztatására vonatkozólag az első világháború elindításakor az az adat, mely a német politika változására utal ugyanakkor (37. l.).

Jelentős újabb vonásokat is talál Norden az amerikai imperializmus fejlődésében. Így a katonai hierarchia felső köreinek összeolvadását a magán-hadiiparral a második világháború után (112. l.). A kozmopolitizmus és a sovinizmus együttes felhasználását (137. l.). Helyes elvi megállapítása, hogy fegyverkezés és háború úgy hozzátartozik a kapitalizmushoz, mint láva a vulkánhoz (124. l.) és hogy a külső agresszió feltétlenül belső reakcióhoz vezet. (135. l.).

Vannak azonban a munkának fogyatékoságai is. Annak ellenére, hogy a könyv amerikai agressziós cselekedettel kezdődik és Clay USA tábornagy kábelével: »... csak mi vezethetjük a világot« feltárja az USA világalurmi törekvését, végül pedig azt is hangsúlyozza, hogy ez szervesen összefügg a Szovjetunió gyűlöletével, mégsem vonul töretlenül végig a munkán az amerikai fináncetöke felülkerekedésének fokozódó tendenciája az imperialista táboron belül a monopolkapitalizmus kialakulásától napjainkig. Nem esik szó például arról, hogy az USA 1917-ben miért változtatta meg elszigetelődesi politikáját és a szerző csak 1919-től számítja Wilsonék intervenció szándékát a szovjetek országa ellen. Ugyanakkor szovjet történetírók 1948-tól kezdve szinte sorozatosan megjelent tanulmányokban meggyőzően bizonyítják az USA elsördülő szerepét a Szovjet-ország elleni intervencióban a szocialista állam születésének pillanatától kezdve. (Grischfeld, A.: Az USA szerepéről a szibériai és távolkeleti szovjetellenes intervenció szervezésében. Voproszi Isztorii 1948. 7. sz.; Berjozkin, A.: Az USA a Szovjetország elleni aktív harc szervezője és résztvevője, 1918—20. 1949.; Guliga, A.: Az USA szovjetellenes intervenciójának kezdeti szakasza 1917—18. Voproszi Isztorii 1950. 3. sz.).

Mindenesetre jeleznie kellett volna a szerzőnek az USA már Wilson idejében kibontakozó világalpolmi törekvéseit, az amerikai monopóliumok gazdasági érdekelttségét Szovjet-országra nézve, annak ellenére, hogy a semlegesség jelszavával álcázták magukat.

Helyenként csak a fináncetöke gazdasági behatolását mutatja meg a szerző egyes áldozatul kiszemelt országokra és nem tárja fel, hogy az államhatalom politikailag ehhez hogyan kapcsolódott. Például a spanyolországi német intervenciónál nem mutatja meg, hogyan támogatta az USA külpolitikája Hitlert, hogy egy fasiszta hídfőt kiépíthessen további háborús terveire, sőt elsikkad az USA politikai felelőssége Münchenért (71. és 87. l.), annak ellenére, hogy az előzményeknél részletesen, mélyrehatóan megmutatta, hogyan segítette uralomra Hitlert az amerikai fináncetöke németországi tőkebefektetéseivel és a munka legelején megállapította, hogy a fináncetöke rablásait csak az államhatalom bevetése biztosítja (20. l.) Amennyire fokozottan értékeljük a mű erőnyeit az idő távlatában, annyira felfigyelünk e hibájára, hogy nem mutatja ki eléggé az amerikai fináncetöke és állam kapcsolatát. Sztálin »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. munkájában megállapította, hogy a monopóliumok és az államgépezet kapcsolatát még az »összenövés« kifejezés sem határozza meg elég mélyen, mert »a dolog lényege abban van, hogy a közeledés folyamán nem egyszerű összenövés megy végbe, hanem az államapparátus alárendelése a monopóliumoknak«. (Társ. Szemle, 1952. okt. sz. 915. l.) És erre erős fényt vet a mai helyzet, amikor Eisenhower kormányában soha nem tapasztalt nyíltsággal szerepelnek a milliárdosok közvetlen képviselői. Nagy érdeme azonban A. Norden munkájának, hogy olyan adatösszefoglalásai, mint amit például Dullesről ad (54. l.), nagy segítséget nyújtanak a jelenlegi állapot megértéséhez. Egyébként a szerző a második világháború végétől már töretlenül vezeti az amerikai agresszió leleplezésének vonalát gazdasági és politikai téren egyaránt.

A. Norden munkájának szerkezetében is mutatkoznak zavaró tényezők. A szerző többször és indokolatlanul eltér a kronológiától. Elsőnek a mexikói intervenció háborút tárgyalja, mert így alkalma nyílik hangsúlyozni, hogy ezt ugyanaz a Wilson indította, aki később a békeértekezleten mint a demokrácia védelmezője lépett fel és így rögtön a munka legelején ráirányíthatja a figyelmet az amerikai politika álszent mivoltára. Indokolatlan azonban, hogy miért nem tért vissza ez után a spanyol-amerikai háborúhoz, miért került ez a hatodik helyre, holott Lenin épp ezt és az angol-búr háborút tekinti az első imperialista háborúknak. Ugyancsak a könyv elejére kívánkoznak az imperializmus sajátságai, melyekre csak a 97. oldalon kerül sor.

Egész más elbírálás alá esnek azok az időrendi előregrások, melyeket a szerző az aktualizálás érdekében tesz (pl. 71. l.), amikor szinte magával ragadja az a párhuzam, ami az amerikai fináncetöke bűnös cselekedetei között az első világháború után és a második világháború után megnyilvánul és ami az ő hazáját, Németországot elsősorban fenyegeti. Az ilyen elébevágás az előadást egyáltalán nem bontja meg, növeli hatását, szenvedélyességét. A párhuzam keresésénél pedig a szerző soha sem téveszti szem elől a változott nemzetközi helyzetet. A háború előkészítésének boszorkánykonyhája mellett megmutatja a béke táborának kemény és egyre fokozódó küzdelmét és pontosan meghatározza azt a kulcsponti helyzetet, melyet Németország a békeharcban elfoglal. A könyv így nem csak az imperializmuskori agressziók történetét foglalja össze és hívja fel figyelmünket különösen az első világháború kitérésével kapcsolatban értékes dokumentumanyagra, hanem segíti tájékozódásunkat a jelenlegi bonyolult nemzetközi helyzetben.

WEINER MAGDA

KRÓNIKA

A haladó emberiség, az egész világ dolgozói mélységes megilletődöttséggel és fájdalommal értesültek Joszif Visszarionovics Sztálin elhunytáról. A magyar tudomány művelői 1953 március 7-én, a Magyar Tudományos Akadémia gyászülésén emlékeztek meg J. V. Sztálin haláláról és adtak kifejezést nagy gyászuknak. Az ülésen Rusznyák István, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke mondott gyászbeszédet.

Hangsúlyozta, hogy »Sztálin elvtárs halálának híre szörnyű csapásként érte a világ összes dolgozóit, a Szovjetunióban, Kínában, a népi demokráciákban és a kapitalista igában sanyilódó országokban és a gyarmatokon egyaránt«. A magyar dolgozók és köztük a tudomány dolgozói is, könnyes szemmel és elakadó szívveréssel olvasták a hivatalos közleményt, amelyből bizonyossá vált, hogy eltávozott tőlünk korunk legnagyobb embere, harcosa, tudósa. Ezek a szomorú napok tudatosították bennünk igazán, hogy Sztálin nem csak egy népé, sőt nem csak az egész emberiségé, hanem minden egyes emberé is külön-külön. A gyász még drágábbá teszi számunkra e nevet, amely egy egész dicsőséges történelmi korszakot jelöl. Az ő névével, az ő vezetésével, tanításai nyomán milliók és milliók szabadultak fel a tőke uralma alól, hatalmas népek, egész országok jutottak ki a szabadság és függetlenség széles országútjára.

A sztálini kor a tudományok fejlődésének is új korszakát nyitotta meg. A szocializmus építésének óriási feladatai soha nem látott lehetőségeket nyitottak meg a kutatás és kísérletezés előtt. A sztálini korszak tette az addigi kivételt általános érvényű szabállyá: széleskörűen megvalósítva a tudomány és gyakorlat szoros, termékeny kapcsolatát. Sztálinnak, a marxizmus-leninizmus korunkban legnagyobb képviselőjének és alkotó továbbfejlesztőjének egész tevékenysége a dialektikus materializmus sugárzó fényforrása volt a szovjet tudomány számára. Sztálin legnagyobb oktatója és nevelője a világ haladó tudósainak. Sztálin felfedte a szocializmus gazdasági alaptörvényét, tudatossá tette a kommunizmust építő szovjet dolgozók milliói jövőjének perspektíváját és új harcra lelkesítette a szovjet tudósokat.

A mi népünk az életet, a szabadságot, a békés alkotó munka lehetőségét, örömét és nagyszerű eredményeit, ragyogó szocialista jövőjét legnagyobb jötevőjének, a nagy Sztálinnak köszönheti. A tőle tanult kommunista pártosság, a mélyen történelmi módszer, a kristálytisztá okfejtés, a legtudományosabb és egyben legegyszerűbb stílus, tudományunk fejlődésének máris szerves része és további fejlődésének forrása. Szinte kézzelfoghatóan lemérhetjük azt a hatalmas hatást, amelyet Sztálin elvtárs két utolsó műve gyakorolt a magyar tudományos életre. A nyelvtudomány kérdéseivel foglalkozó műve nemcsak egyszerűen a fejlődés kapuit nyitotta meg, hanem minőségi ugrást is eredményezett a magyar nyelvtudomány egész további fejlődésében. Valamennyi tudományág számára alapvető jelentőségű volt az alapról és a felépítményről szóló marxi-lenini tanítás továbbfejlesztése, az alap és a felépítmény szabatos meghatározása és kölcsönös viszonyuk minden oldalú megvilágítása. Éppen most, ezekben a hónapokban kezd kibontakozni az a hatalmas lendület, amelyet Sztálin utolsó korszakalkotó nagy műve, »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban«, jelent az egyetemes és a magyar tudomány számára.

És ha lesújtva is a nagy Sztálin elhunytá felett érzett mélységes bánattól és gyásztól, de szilárdan és megingathatatlanul bízva Sztálin ügyének halhatatlanságában, fogadjuk meg mi magyar tudósok, hogy méltók leszünk a sztálini tudomány örökségéhez, alkotó munkásságunkat még fokozottabban a szocializmus építésének és a békéért folyó

harcnak szolgálatába állítjuk, még hívebb fiai leszünk a nagy Sztálin által felszabadított hazánknak, még szorosabban és egységesebben sorakozunk fel Pártunk mögé, forrón szeretett vezérünk, Rákosi Mátyás mögé, aki Sztálin szellemében vezetni népünket boldog jövője felé — fejezte be ünnepi beszédét Rusznyák István.

*

A nemzetközi munkásmozgalom, a haladó tudomány képviselői ez év márciusában szerte a világon megemlékeztek Marx Károly halálának 70. évfordulójáról.

A magyar tudósok 1953 március 13-án, a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülésén adóztak Marx Károly emlékének.

Az ülésen Molnár Erik akadémikus »Marx, a nemzetközi munkásmozgalom vezére« címmel tartott előadást.

A nagy személyiségek történelmi szerepével foglalkozva, bevezetőben megállapította, hogy a kor, amely kitűzi a történelmi feladatot, megteremti a feladat megvalósításának eszközeit, köztük a nagy embert, a nagy történelmi személyiséget is. A nagy embert csak azok a korok, azok az osztályok hívhatják életre, amelyekre nagy történelmi feladat várakozik.

Marx munkásságának, tevékenységének bemutatása, értékelése során rámutatott arra, hogy Marx a társadalom kritikájánál a dialektikus módszert alkalmazta, amely a meglevő pozitív megértésébe tagadásának, szűkségszerű elmúlásának megértését is belefoglalja, minden keletkezett formát a mozgás folyamatában, tehát mulandó oldaláról is felfog, semmi előtt meg nem hódol, lényegében kritikus és forradalmár. Ez képesítette arra, hogy megragadja a meztelen valóságot, hogy felismerje a kapitalizmusban azt, ami haladó, de azt is — és főként azt — ami elkerülhetetlenül pusztulásba sodorja. A dialektikát Marx és Engels kovácsolta a forradalmi kritika ellenállhatatlan fegyverévé, kiküszöbölte Hegel dialektikájából a metafizikai vonásokat. Marx nagy jelentőséget tulajdonított a »felszín« és a »lényeg« dialektikus ellentétpárjának a kapitalizmus kritikája szempontjából. A kapitalizmus kritikájánál teljes tudatossággal alkalmazta azt a dialektikus eljárást, amely áttöri a dolgok felszíni leplet, hogy rejtett lényegükhöz férközzék. Így jutott el egyik leghatalmasabb felfedezéséhez, az értékőbbletchez is.

A dialektikus módszerrel függ össze Marx másik hatalmas felfedezése is, a történelmi materialista elmélete, amely a felszínen uralkodó eszmék és véletlen események mögött felfedte a történet rejtett, de törvényszerű végső hajtóerejét.

A dialektika azonban csak akkor válik valóban tudományos módszerré, ha a materialista filozófiával párosul. A kettőt Marx egyesítette, aki ugyanakkor, amikor a dialektikát materialistává tette, az addigi metafizikai, szemlélődő materializmust a dialektikus materializmus magasabb fokára emelte, ami a filozófia történetében forradalmi fordulatot jelentett. Mind a dialektikus módszert, mind a materialista filozófiát Marx alkalmazta először következetesen a társadalom területén. Ezzel Marx a társadalomról szóló tanítást valóban tudományos alapra helyezte, megalapította magát a társadalomtudományt.

A társadalom termelési módjának történetéből, ebből az addig »titkos történetből« vezette le Marx a munkáosztály világhivatását. E világhivatás következtében a proletariátus pártjának aktívan kell fellépnie és fel kell használnia az objektív társadalmi felteteleket arra, hogy a munkásságot felvilágosítsa, megszervezze és harcba vezesse a kapitalizmus forradalmi megdöntésére.

Marx a materializmust annyiban is következetesen végigvitte, hogy kiterjesztette az elmélet területéről a gyakorlati tevékenység területére. Az elsőbbség pedig a materialista elméletnek és a kommunista gyakorlatnak ebben az egységében a gyakorlatot illeti. Marx arra törekedett, hogy forradalmi úton megváltoztassa a létező világot. A filozófus

és a történeti személyiség, akik előtte külön alakok voltak, nála egységben olvadtak össze úgy, hogy a filozófus felolvadt a forradalmárban. Marx hatalmas elméleti munkáját közvetlenül a forradalmi gyakorlat szolgálatába állította. Nem érte be azzal, hogy a legszigorúbban tudományos elmélet fénysugarával világította meg a gyakorlati munkásmozgalom útját. Ő maga állt a munkáosztály élére, hogy előrevetesse a felszabadulásért vívott gyakorlati küzdelemben. 1864-ben Marx szervezi meg az Első Munkás Internacionálét, melynek egész fennállása alatt vezére volt. Akkor, amikor az egyes nemzeti államok alapján szocialista munkástömegpártok jöttek létre, ezek fejlődését is Marx irányította a program, szervezet, taktika kérdéseiben adott útmutatásaival. A gyakorlati harcok vezetése közben dolgozta ki Marx a munkásmozgalom ma is érvényes, alapvető szervezeti, stratégiai és taktikai irányelveit. A legelső feladatnak erős és szervezett párt létrehozását tekintette. A Kommunista Kiáltvány állította fel a politikai harc taktikai alaptételét is.

A nemzeti kérdéssel foglalkozva Marx megállapította, hogy »az a nép, amely leigáz egy másikat, saját láncait kovácsolja, mert az idegen nép elnyomása a saját magára nehezedő reakciót erősíti és táplálja«. Az elnyomott nemzetek proletáriátusa addig komolyan hozzá sem foghat a társadalmi felszabadulásért vívott harchoz, míg a nemzeti elnyomást le nem rázta magáról.

A háborúk kérdésében Marx egyetlen álláspontot tartott helyesnek, azt, hogy a proletáriátus használja ki a háborús helyzetet saját maga felszabadítására. Az ő korában, amelyben a nagy európai államok nemzeti konszolidálódása még folyamatban volt, egy-egy burzsoa állam háborúja még progresszív történeti szerepet is játszhatott.

Lenin, Marx és Engels leghűségesebb és legkövetkezetesebb tanítványa, a kapitalizmus új, imperialista szakaszának, a gyakorlati osztályharc új tapasztalatainak megfelelően tovább is fejlesztette a marxizmust a marxizmus-leninizmus új alakjában.

Sztálin, aki átvette Lenin kezéből a nemzetközi munkásmozgalom vezetését, még konkrétabbá tette és döntően továbbfejlesztette a marxizmust a kommunizmust építő korszak új viszonyainak és követelményeinek megfelelően. Marx tanítása nem dogmák gyűjteménye, hanem a cselekvés vezérfonala. Marx gondolata öltött testet a győzelmes szocializmus országaiban, a nagy Szovjetunióban éppen úgy, mint újjászületett hazánkban, Magyarországon. Az út irányát, amelyen mennünk kell, először ő mutatta meg, — fejezte be beszédét Molnár Erik.

Ezután Mód Aladár tartott előadást »Marx és a magyar történelem« címmel.

Rámutatott arra, hogy a magyar reakció, mint a Kommunista Kiáltvány megjelenése óta minden ország burzsoáziája, a marxizmust mint a nemzettől idegen szellemi áramlatot igyekezett feltüntetni, ugyanakkor pedig meghamisította a magyar történelmet.

A magyar történelem útmutatásait és megoldatlan kérdéseit Marx tanításai alapján, Lenin és Sztálin példáját követve, elméletileg és gyakorlatilag a magyar munkáosztály és forradalmi pártjának képviselői oldották meg.

Mód Aladár hangsúlyozta, hogy Marx és Engels az európai reakcióval és burzsoa szövetségeseivel szemben a feudális és nemzeti elnyomatás ellen harcoló magyar nép legkövetkezetesebb és legigazibb védelmezőiként lépnek fel. Marx leleplezi és visszautasítja a demokrata köntösben fellépő német burzsoa reakció rágalmait és világossá teszi a magyar forradalom igazi jellegét és jelentőségét.

Marx Kossuthot 1848-ban az 1789-es francia forradalom legnagyobbjaihoz hasonlította és mint a proletárforradalomba torkolló európai vajúdas fontos tényezőjét értékelte a magyar forradalmat. Elsősorban a magyar forradalomtól várta az új európai forradalmi hullám elindulását. Marxnak ezek a megállapításai különös jelentőséggel bírtak a Horthy-fasizmus elleni harc szakaszán. Marx 1849-et követően éles bírálattal

fordult szembe Kossuth reális osztálybázisát elvesztett emigrációs politikájával, ugyanakkor azonban, elsősorban Frankelen keresztül, messzemenő támogatást, segítséget nyújtott az új magyar forradalom, a proletárforradalom hivatott történelmi képviselőjének, a magyar munkásmozgalomnak. Frankel Marx oldalán, Marxtól és Engelstől tanulta meg az önálló, forradalmi munkáspárt jelentőségét és állította a párt magyarországi megteremtésének történelmi feladatát egész életének és tevékenységének középpontjába. Ez a tanítás tette képessé arra a magyar munkásosztályt, hogy elsősorban Frankel harcának eredményeképpen, a reakció, a provokátorok aknamunkájával szemben 1880-ban »Általános Munkáspárt« néven létrehozza első önálló pártját.

A magyar szociáldemokrata párt nyíltan nem merte megtagadni Marx tanait, azonban a marxizmust és revizionizmust egyeztető álláspontja egyedül azt a célt szolgálta, hogy a szociáldemokrata párt leplezze azt a tényt, hogy a munkásmozgalom, a párt és a forradalom minden döntő kérdésében megtagadta Marx tanításait. Ezzel szemben a magyar kommunistákat éppen Marx forradalmi tanítása vezette vissza a nemzeti történet tanulmányozásához, annak felismeréséhez, hogy a munkásosztálynak a politikai hatalmat meg kell hódítania, a kapitalizmust meg kell semmisítenie.

Marx tanulmányai alapján rendszeres feljegyzéseket készített az európai népek történetéről, melyeket »Kronológiai jegyzetek« címmel a Marx-Engels-Lenin Intézet adott ki. E jegyzetek jelentős tényanyagot és fontos észrevételeket, megjegyzéseket tartalmaznak a magyar nép történetére vonatkozóan is, a XVI. század közepéig terjedő időre. Különösen fontosnak tartotta a magyar nép török elleni harcainak, elsősorban Hunyadi János harcainak európai jelentőségét.

Marx feljegyzéseinek részletes tanulmányozása és az új magyar történelem megírásával kapcsolatos felhasználása történetírásunk elsőrendű feladata.

Marxnak az elmélet terén és a történetírásban is egyaránt a harc az eleme: a vitát, a kritikát, a téves és reakciós nézetek elleni harcot a helyes felismerés előfeltételének tekintette. Marx e kritikai módszerének alkalmazása a magyar történelemírásban is előfeltétele a valóság feltárásának.

Marx tudományos és történelmi munkásságát nemcsak elvi álláspontja és módszere, hanem tárgyválasztása és munkásságának súlypontja is alapvetően szembeállítja a polgári történetírással. A marxista történetírás számára a múlt és a jelen közvetlen szembeállítása, az újnak, a jelen kérdéseinek tudományos elemzése egyike a legfontosabb feladatoknak. A tömegek megnyerése, mint a múltban, a hatalomért való harc szakaszán, Marx halhatatlan eszméinek élő és teremtő alkalmazását követeli. Sztálin elvtárs műveinek mélyebb megértése, saját viszonyainkra való alkalmazása minden eddiginél inkább megköveteli Marx műveinek elmélyült tanulmányozását.

Kiemelte még Mód Aladár, hogy a szocializmus, mely hetven esztendővel ezelőtt tudományos eszme volt, ma valóra vált. Valóra vált, mert százmilliók szükségletét, a társadalmi fejlődés objektív törvényeit fejezte ki. Valóra vált, mert e tudományos eszmék megvalósítását százmilliók küzdelme követelte. Valóra vált, mert milliók küzdelme és Marx halhatatlan eszméinek alkalmazása Lenint és Sztálint adta a világnak.

A román nép nagy fiának, Bălcescu Miklós halálának 100. évfordulója alkalmából a Magyar Történelmi Társulat ünnepi ülést tartott 1953. január 22-én. Az ünnepi ülés előadója, I. Tóth Zoltán ismertette Bălcescu élettörténetét, e harcoss életpályának azokat az eseményeit, melyek különösen jelentősek ma számunkra. Párhuzamot vonva Kossuth és Bălcescu között, rámutatott arra, hogy mindketten a kisnemesi értelmiség tagjai voltak, akik reformerekből lettek forradalmárokká és vezették népük harcait 1848/49-ben a szabadságért, a polgári átalakulásért.

Bălcescu a havaselvei polgári forradalmi kísérlet legradikálisabb képviselője volt. Kitartóan küzdött a jobbágyság földhözjuttatásáért, létrehozta a forradalmi biztosok intézményét, hadsereget és általános szavazati jogot követelt. Következetes képviselője volt az elnyomott népek szolidaritásának, közös harcának. 1848-tól fáradozik a magyar-román szövetség, megegyezés létrehozásán. A közreműködésével létrejött megegyezés volt az alapja az 1849-i nemzetiségi törvénynek. A magyar forradalom bukása után a román emigráció egységes megszervezésére törekedett. Egyik főképviseelője volt a népek szolidaritására épülő és a reakciós nagyhatalmak ellen irányuló dunai konföderációs tervnek. Bălcescu egyik művét közvetve Marx is felhasználta a Tőke I. kötetében. Politikai nézetei sok vonatkozásban mutatják a tudományos szocializmus megalapítóinak hatását.

Bălcescu élete és munkássága, ennek tanulmányozása különösen aktuális számunkra ma, amikor a magyar és a román nép testvéri szövetségben, a nagy szovjet nép támogatásával építi a szocializmust.

*

A Történettudományi Intézet ünnepi ülést tartott 1953 február 20-án Zdeněk Nejedlý, a Csehszlovák Köztársaság miniszterelnökhelyettese, a Csehszlovák Tudományos Akadémia elnöke 75. születésnapjának tiszteletére.

Részvett az ünnepi ülésen Štefan Major, a Csehszlovák Köztársaság magyarországi követe, s a követség több tagja.

Az ülésen Kovács Endre, a történettudományok kandidátusa mondott beszédet.

Ismertette Zdeněk Nejedlý elvtársnak, a cseh nemzet nagy fiának életét és munkásságát, küzdelmét a burzsoázia ellen, amely Huss János, Zsiska és a többi népi forradalmár alakját frázisokba burkolta, forradalmiságukat leplezte. Már az első világháború előtt érdeklődéssel figyelte a munkásmozgalmat és felháborította a szociáldemokraták opportunizmusa. 1917 döntő fordulat volt Z. Nejedlý életében. Habozás nélkül csatlakozott ezután a munkásosztály forradalmi mozgalmához. 1921-től kezdve mint tudós, mint író, mint politikus rendületlen hűséggel szolgálta a kommunisták pártját. A második világháború idején Moszkvában élt, a Lomonoszov egyetemen tanított. 1945 áprilisa óta megszakítás nélkül tagja a csehszlovák kormányak. Z. Nejedlý a béketábornak egyik legkiemelkedőbb harcosa. Történelmi munkássága sok segítséget nyújtott a magyar történészeknek is.

»Azt kívánjuk csehszlovák elvtársainknak, hogy Zdeněk Nejedlý professzor még hosszú ideig álljon teljes életerőben, egészségben a Csehszlovák Tudományos Akadémia s így a csehszlovák tudományos élet első posztján« — fejezte be beszédét Kovács Endre.

Az ünnepi ülést Molnár Erik akadémikus zárta be, rámutatva arra, hogy »ez az értékes előadás egy ki nem mondott figyelmeztetést is tartalmazott. A magyar történet-tudósoknak alaposabban kell foglalkozniuk a csehszlovák történelemmel«.

*

A Budapesten megtartott ünnepi előadások mellett a Magyar Történelmi Társulat Északmagyarországi Csoportja rendezésében két előadás zajlott le Egerben.

Nagy József: Heves megye a Tanácsköztársaság idején című előadásában sok érdekes és értékes helyi anyagot mutatott be.

Szántó Imre: A parasztság helyi jellegű megmozdulásai Heves és Külső-Szolnok megyében 1790—1795 címmel megtartott előadása is azt mutatta, hasznos és szükséges elsősorban vidéki történészeinknek foglalkozni a helyi történelmi eseményekkel, mert ez úton is közelebb kerül dolgozó népünkhöz, a magyar történelem sok fontos kérdése.

A MAGYAR MUNKÁSMOZGALMI INTÉZET MUNKÁJA ÉS FELADATAI

I

A magyar uralkodó osztályok tudós lakájai a múltban meghamisították, elferdítették a magyar történelmet, nem a dolgozó nép harcok életének, küzdelmeinek, szabadságharcainak történetét írták meg, hanem a »királyok és hadvezérek«, a »hódítók« és »leigázók« tetteire korlátozták a történetírást. A legutóbbi évszázad történetének fő hajtóerejét képező modern munkásosztály történetét pedig csaknem teljesen elhallgatták. Rendkívül nagy és felelősségteljes feladat vár tehát a népi demokratikus Magyarország történészeire, különösen pedig a magyar munkásmozgalom történetének kutatóira. A feladatnak a megoldásához óriási segítséget adott Pártunk, amikor nem sokkal a két munkaspárt egyesülése után, 1948 őszén, Rákosi elvtárs kezdeményezésére létrehozta a Magyar Munkásmozgalmi Intézetet. A MDP Politikai Bizottságának az Intézet létesítéséről szóló határozata kimondja:

»Az Intézet célkitűzése *elsősorban* a magyar munkásmozgalom történelmére és jelenére vonatkozó dokumentumanyagok rendszeres és tervszerű gyűjtése, rendezése, feldolgozása. Ezzel párhuzamosan a dokumentumanyag publikálása, a magyar munkásmozgalom harcok és hősi hagyományainak népszerűsítése. Előmozdítása annak, hogy a magyar munkásmozgalom történetének gazdag tanulságai a jelen gyakorlatában felhasználásra kerüljenek és alkalmazást nyerjenek.

Az Intézet célkitűzése *másodsorban* a nemzetközi munkásmozgalom történetére vonatkozó anyagok tervszerű és rendszeres gyűjtése.

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet tehát a MDP Központi Vezetősége mellett működő pártintézmény. Feladata elősegíteni a magyar munkásmozgalom igazi történetének feltárását, megmutatni a munkásosztálynak és elsősorban a magyar kommunistáknak a felszabadulásért, a proletariátus diktatúrájáért vívott hősi küzdelmét. Úgy mutatni be az utolsó évszázad magyar történelmét, hogy az valóban »az anyagi javak termelőinek . . . a dolgozó tömegeknek, a népnek« a története legyen. Úgy ábrázolni az utolsó évtizedek történetét, hogy abból nyilvánvalóvá váljék az a történelmi igazság, melyet Rákosi elvtárs 1947-ben így fejezett ki:

»A mi pártunk, a Magyar Kommunista Párt kemény történelmi párt, amely az utolsó harminc esztendő magyar történetébe áldozattal, vérrrel és verejtékkal írta be a nevét«.

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet a megalapítása óta eltelt négy esztendő alatt igyekezett a rábízott feladatokat teljesíteni, igyekezett a magyar munkásmozgalom története kutatásának és feltárásának valóban tudományos központjává válni. Az Intézet gyors fejlődése az elmúlt években, kifejezésre jutott abban a külső megnyilvánulásban is, hogy 1951 őszén új helyiségbe, Budapest egyik legnagyobb és legszebb épületébe, a volt legfelsőbb bíróság, a Kúria épületébe költözött. Az Intézet munkájának *tartalmi fejlődését* és növekedését röviden az alábbiakban ismertetjük.

II

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet szervezeti felépítése: Az Intézetnek öt osztálya van. Ezek közül kettő, a tudományos osztály és a múzeumi osztály közvetlenül a dolgozók tudományos szükségleteit elégíti ki, a Párt agitációs és propaganda munkájának a munkásmozgalom történetével kapcsolatos feladatait támasztja alá. A többi három osztály, a könyvtár, az archívum és a dokumentumgyűjtő osztály feladata az előbbi két osztály és az Intézetet kívüli tudományos kutatók munkájának elősegítése, támogatása.

Az Intézet tudományos osztálya munkájának középpontjában a magyar munkásmozgalom története megírásának előkészítő munkája áll. Ezt a célt szolgálják elsősorban a forráskutatás és ezek alapján 'dokumentumgyűjtemények kiadása, a kutatók és tanulók rendelkezésére bocsátása. Az Intézet megkezdte a »*Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai*« című tíz kötetre tervezett munka kiadását. A mű első kötete 650 oldal terjedelemben már megjelent. A többi kötet szerkesztési munkája folyamatban van és az elkövetkezendő két év alatt folyamatosan megjelennek. Ezekben, a munkásmozgalom egész történetét átfogó dokumentum-köteteken kívül az Intézet összeállít speciális, egy-egy témakörre vonatkozó dokumentumgyűjteményeket is. 1949-ben, az első magyar proletárdiktatúra létrejöttének harmincadik évfordulójára az Intézet szerkesztésében megjelent a »*Magyar Tanácsköztársaság 1919*« című dokumentum kötet. Ugyancsak a Magyar Munkásmozgalmi Intézet szerkesztette a »*Rákosi-per*« című

nagy dokumentum-kötetet, amely 1950-ben jelent meg először. A »Rákosi-per« eddig négy kiadásban, összesen több mint negyedmillió példányban fogyott el és így a magyar könyvkiadás eddigi történetében a legnagyobb példányszámot elérte magyar mű. Az elmúlt két év folyamán francia, olasz, német és román nyelven is megjelent.

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet összeállítja két kötetben a *magyar ifjúmunkásmozgalom történetének válogatott dokumentumait*. Az első kötet 1951-ben jelent meg, a második még a folyó évben elkészül. A dokumentum-kötetekhez sorolható az a nagyalakú 24 táblából álló képes album is, amelyet a magyar munkásmozgalom történetének szemléltetésére állított össze a Magyar Munkásmozgalmi Intézet és amelyet még 1949-ben adott ki. Megjelent továbbá »*Magyar május elsejék*« címmel egy dokumentum-kötet, amely a magyar munkáosztály májusi ünnepeit (1890—1952) mutatja be.

Elkészült továbbá — jelenleg már lektorálás alatt áll — egy, a magyar munkásmozgalom egész történetét felölelő *Olvasókönyv*.

Az Intézet működésének első éveiben, a különböző dokumentum-kötetek szerkesztése során, munka közben fejlődött ki és erősödött meg az Intézet tudományos kollektívája. Most már célul lehetett kitűzni az egyes tudományos munkatársak elé a dokumentum-kötetek mellett önálló monográfiák elkészítését is. Rövidebb tanulmányok jelentek meg az Intézet munkatársainak tollából a *Párizsi Kommun magyarországi hatóságáról, 1912 május 23-ról*, az első világháború előtti magyar munkásmozgalom legnagyobb tömegtüntetéséről, barrikádharcáról. Tanulmány készült a Magyar Tanácsköztársaságról, valamint Lenin és Sztálin útmutatásairól a magyar Kommun tanulságaival, hibáinak és eredményeinek jelentőségével kapcsolatban. Tanulmány jelent meg a *Bethlen—Peyer paktumról*, amelyben a magyar szociáldemokrácia a Tanácsköztársaság bukása után kiszolgáltatta az ellenforradalmi rendszerek a magyar munkáosztályt és a parasztságot; *1930 szeptember 1-ről*, a fasizmus elleni küzdelem kimagasló forradalmi jelentőségű tömegharcáról és végül a magyar szociáldemokrácia árulásáról a második világháború idején. Mindezek a tanulmányok nem csupán az említett eseményekkel, hanem azok előzményeivel, létrejöttük körülményeivel és történelmi hatásaikkal is foglalkoznak, és ily módon képet adnak a magyar munkásmozgalom történetének egy-egy szakaszáról. Két nagyobb *életrajzot* írtak eddig az Intézet munkatársai. Az egyik: »*Sallai és Fürst élete és mártírhála*«, a magyar kommunista mozgalom két nagy mártírjának életét mutatja be, akiket 1932-ben végeztetett ki a Horthy-fasizmus. A másik »*Frankel Leó élete*«, a múlt századbéli magyar munkásmozgalom nagy alakjának, Marx és Engels barátjának és hűséges tanítványának állít méltó emléket.

Ezek a kiadványok nagy népszerűsége tettek szert, közelebb hozták a magyar dolgozókhoz a magyar munkásmozgalom harcos multját. Különösen a pártiskolákon és a főiskolákon a magyar történelem és a magyar munkásmozgalom történetének tanításában veszik nagy hasznát ezeknek a kiadványoknak.

III

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet múzeumi osztálya állandó jellegű múzeumokat és alkalmi kiállításokat hoz létre a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetének szemléltetésére. Már az Intézet megnyitásakor, 1948 november 20-án bemutatásra került a *magyar munkásmozgalom történetét szemléltető múzeum*. Ez a múzeum akkor mindössze három teremben volt elhelyezve, ennélfogva rendkívül zsúfolt és mégis hézagos volt. Egy év múlva átalakítva és kibővítve már tíz terem töltött meg. Most pedig az Intézet új épületében 1953 április 4-én nyílt meg és 16 terem foglal el.

A magyar munkásmozgalom történetét bemutató múzeum anyaga, nagy táblákra feldolgozva, vándorkiállítás céljára is elkészült. Ez a vándorkiállítás két példányban csaknem három évig járta az országot, 183 városban és községben, valamint 20 budapesti nagyüzemben került bemutatásra. Látogatóinak száma ezalatt a három esztendő alatt meghaladta a 630 ezret. Külön kiállításokat rendezett és mutatott be az Intézet a Magyar Tanácsköztársaságról (1949), a magyar ifjúmunkásmozgalom történetéről, a magyar kommunista sajtó történetéről (1950), a Párizsi Kommunról (1951).

Már az Intézet új épületében került bemutatásra 1952 március 9-én Rákosi elvtárs hatvanadik születésnapján a »*Rákosi Mátyás harcos élete*« című kiállítás. A kiállítás nyolc terme végigvezette a látogatót Rákosi elvtárs küzdelmes életének, a magyar dolgozó nép, a munkáosztály szolgálatában eltöltött évtizedeknek a történetén. Az életrajzi kiállítást kiegészítette a Rákosi elvtárs 60. születésnapjára külföldről és az ország minden tájáról, a dolgozó nép minden rétegétől beérkezett sokezer ajándéktárgy bemutatása. Ez az ajándék-kiállítás külön 20 nagy terem foglalt el. A »*Rákosi Mátyás harcos*

élete» kiállítás nem egészen négy hónapig volt nyitva és ezalatt látogatóinak száma meghaladta a négyszázötvenezeret.

A látogatók mélyen megrendülve szemlélték azokat a dokumentumokat, fényképeket, művészi ábrázolásokat, amelyek megmutatták Rákosi elvtárs hősi küzdelmeit, helytállását a magyar és nemzetközi munkásmozgalom különböző frontjain. Meghatottan néztek körül abban a teremben, amelyben 1935-ben a fasiszta bíróság életfogytiglani fegyházra ítélte Rákosi elvtársat és amely eredeti helyén, eredeti berendezésével a kiállítás egyik legmélyebb hatású részlete volt. Fel nőttek és gyermekek egyaránt órák hosszat gyönyörködtek a magyar dolgozó nép nagyszerű alkotóképességét és rendíthetetlen szeretetét és háláját tolmácsoló számtalan, szebbnél-szebb ajándéktárgyban.

A Rákosi elvtárs életét bemutató kiállítást később vidékre is elküldtük, bemutattuk a nagy vidéki városokban.

1952 szeptember 9-én, a bolgár nép felszabadulásának ünnepén nyílt meg az Intézet helyiségeiben a Dimitrov elvtárs életét bemutató kiállítás. A kiállítás másfél hónapig volt nyitva és igen nagy érdeklődést váltott ki a főváros dolgozóiból.

Az Intézet által eddig létrehozott kiállításokat és múzeumokat együttesen mintegy kétmillió néző tekintette meg, tehát Magyarország összlakosságának több mint husz százaléka. A Budapesten tartózkodó külföldiek rendszeresen látogatják az Intézet múzeumait, mint hazánk fővárosának egyik nevezetességét, tudományos és kulturális felemelkedésünk mutatóját.

1952 május elsejére, a nemzetközi munkásmozgalom nagy seregszámleljének napjára nyitotta meg az Intézet új múzeumát, a *Szovjetunió Kommunista Pártja története múzeumot*. Ez a múzeum 16 teremből áll. A sztálini »Rövid tanfolyam« minden fejezetének anyaga külön teremben van elhelyezve. Az 1938 óta eltelt idő történetét további két teremben mutatjuk be. Külön termet szentelt a múzeum a Szovjetunió és Sztálin elvtárs Magyarországnak nyújtott segítsége bemutatásának. A múzeum utolsó terme pillantás a megvalósulóban lévő jövőbe: a kommunizmus nagy építkezéseit mutatja be. A látogatók és hivatalos bírálók egyaránt kiemelik a múzeum rendkívül nagy hatását a szemlélőre, a múzeum ízléses és kulturált berendezését, a kiállított művészi reprodukciók, festmények, szobrok, makettek nagy számát és magas színvonalát. Nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy a múzeum nem áll meg a Párttörténet 12. fejezeténél, hanem szemléltető képet nyújt az azóta eltelt időkről is. Kiemelik annak a kezdeményezésnek a jelentőségét, hogy a múzeumban a nagy Bolsevik Párt történetének keretében szemléltetően bemutatja az orosz munkásmozgály harcainak magyarországi egykorú visszhangját és hatását. A Munkásmozgalmi Intézet ezt a munkát természetesen nem tekinti befejezettnek, további rendszeres kutatások eredményeként különösen a múzeum magyar vonatkozásait állandóan építeni, fejleszteni szándékozik.

A »Bolsevik Párt története« múzeum elkészítése úttörő vállalkozás volt. Létrehozását Rákosi elvtárs kezdeményezte. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet a moszkvai Lenin-múzeumot tekintette példaképének e múzeum elkészítésénél. Hatalmas segítséget nyújtottak a Szovjetunióban megjelent albumok és más szemléltető anyagok, valamint a szovjet művészek által készített festmények, szobrok, rajzok Magyarországra küldött reprodukciói. Fel nem mérhető jelentőségű segítséget jelentett az Intézet számára a Magyarországon tartózkodó szovjet professzorok önzetlen, baráti közreműködése, alkotó bírálati és tanácsai. Az Intézet igyekszik ezt a múzeumot állandóan fejleszteni és kiegészíteni. Így a Szovjetunió Kommunista Pártjának világtörténelmi jelentőségű XIX. Kongresszusa, közvetlenül annak lezajlása után, már bemutatásra került a múzeum utolsó, a kommunizmus építésének szentelt termében.

Magyarországon a pártoktatásban és a főiskolákon most a dolgozók tízezrei tanulják a Szovjetunió Kommunista Pártja dicső történetét és használják fel tapasztalatait a szocializmus magyarországi építéséhez. A megnyitás óta eltelt egy esztendő megmutatta, hogy a múzeum a Párttörténet tanulmányozásának rendkívül fontos, szinte nélkülözhetetlen eszközévé válik. A különböző párttörténelmi tanfolyamok hallgatói az egyes fejezetek tanulásakor egy-egy terem alapos áttanulmányozásával, az ismétléseknél pedig a tanult anyag újbóli áttekintésével mélyítik el és elevenítik fel a tudásukat. Legutóbb a múzeum látogatókönyvébe az egyik látogató, a többiek véleményét is tolmácsolva, ezt írta:

»A múzeum megtekintése után sokkal jobban megértettük és megismertük azt a hatalmas harcot, amit a Bolsevik Párt folytatott, mely harc eredményeként hazánk szabad és boldog. A múzeum áttanulmányozása az összefoglaló vizsgára való felkészüléshez úgy az elméleti, mint a gyakorlati kérdésekben nagy segítséget nyújtott.«

Ebben a tanulási évadban a budapesti pártiskolák, az iskolán kívüli pártoktatás és a főiskolai oktatás a Párttörténet és a marxizmus-leninizmus tanításánál már a tantervben gondoskodnak a múzeum szervezett és rendszeres látogatásáról.

1953 március 14-én, Marx Károly halálának 70. évfordulója alkalmából nyílt meg az öt teremről álló *Marx Károly emlékkiállítás*. Ez a kiállítás bemutatja a tudományos szocializmus kidolgozójának, a nemzetközi munkásmozgalom első nagy vezérének életét és harcait.

IV

Mindazok az eredmények, amelyeket a Magyar Munkásmozgalmi Intézet eddigi fennállása alatt elért, nem változtatnak semmit azon a kétségtelen tényen, hogy a magyar munkásmozgalom történetének feltárása, marxista-leninista feldolgozása még csak a kezdeti lépésekig jutott. A Szovjetunió Kommunista Pártja történetének most folyó széleskörű, százezreket átfogó tanítása különösen élesen megmutatta, milyen óriási hiányt jelent a magyar párttörténet rendszeres és alapos megírásának késlekedése. Ezért mondotta ki a MDP Politikai Bizottsága a pártoktatásról szóló, 1952 június 5-i határozatában:

»Az egész pártpropaganda elméleti színvonala emelésének egyik fő akadályá most a magyar munkásmozgalom, a Magyar Kommunista Párt és népi demokráciánk történetének hiányos kidolgozása. Emiatt még a magasabbfokú tanfolyamokon is gyakoriak voltak a mesterkélt, a történelmi helyzet különbözőségeit figyelmen kívül hagyó párhuzamok, a vulgarizálás.«

A határozat megmutatta azt az utat is, amely e hiányosságok kiküszöböléséhez vezet, amikor kimondta:

»Ki kell dolgozni és a SzK(b)P történetét tanulmányozók oktatási anyagába be kell építeni a magyar párttörténet rövid tanfolyamát és a magyar népi demokrácia történetének alapvető tételeit, alapulvéve az utóbbihoz Rákosi elvtársnak a Pártfőiskolán »Népi demokráciánk útja« címmel tartott előadását. A Pártfőiskolán 1952 október 1-ig fel kell állítani a magyar párttörténeti tanszékét.«

Ez a határozat új, nagy feladatokat állít a magyar történetkutatás egész frontja és különösen a Magyar Munkásmozgalmi Intézet elé. A MDP Agitprop osztálya mellett, a Központi Előadói Iroda keretében működő Magyar Párttörténeti Munkaközösség az Intézettel szorosan együttműködve, a közelmúltban befejezte a magyar párt történetét átfogó hat előadás téziseinek elkészítését. A tézisek jóváhagyása után, azok alapján kezdődtek meg a Pártfőiskolán Andics Erzsébet elvtársnő 1953 április 7-i előadásával azok az előadások, amelyek az alapját fogják képezni a párttörténet rövid tanfolyamának. A Magyar Munkásmozgalmi Intézetnek a dokumentumok és történelmi anyagok helyes és gyors összegyűjtésével és kiválasztásával kell állandó segítséget nyújtania az előadások elkészítéséhez, továbbá össze kell állítania azt az anyagot, amelyet a legkülönbözőbb oktatási formákban a magyar munkásmozgalom történetének elmélyült tanulmányozásához és feldolgozásához olvasmányként fognak felhasználni. Az intézetnek kell elsősorban gondoskodnia azokról az előadó kádereknek a kineveléséről is, akik a párt és állami oktatás rendkívül kiterjedt hálózatában biztosítani tudják a magyar párttörténet tudományos színvonalon történő előadását és alapos szeminaryumi, tanulókori feldolgozását.

A Politikai Bizottság említett határozata szempontokat ad az Intézet további tudományos kutatómunkája számára is. Így az Intézet előtt álló egyik legfontosabb feladat, hogy kiterjessze kutatási területét a felszabadulás utáni idők történetére. Az egyes történelmi kérdéseket feldolgozó monografikus munkák közül a közeljövőben a pártoktatás közvetlen alátámasztására és elősegítésére az Intézet elsősorban a következő két munkát igyekszik elkészíteni: »Az amerikai imperializmus szerepe a Magyar Tanácsköztársaság megdöntésében és az ellenforradalmi rendszer megszilárdításában«, valamint »A magyar szociáldemokrácia áruulásának útja (1918–1948)«. Úgy gondoljuk, hogy ezek a munkák hozzá fognak járulni az amerikai imperialisták jelenlegi gonosz tetteinek mélyebb megértéséhez és a szociáldemokratizmus maradványainak felszámolásáért folytatott ideológiai felvilágosító munka eredményességéhez.

A magyar dolgozók internacionalista szellemben nevelését a Politikai Bizottság határozata a pártpropaganda egyik alapvető, központi feladatának jelöli meg. Az internacionalista szellem erősítésnek szolgálatában állítja fel a Magyar Munkásmozgalmi

Intézet a magyar párttörténetet és a SzKP történetét bemutató múzeumai mellett a *nemzetközi munkásmozgalom történetét szemléltető múzeumot*. Ennek a múzeumnak a teljes elkészítése évekig tartó munkát igényel. Éppen ezért határozott úgy már régebben pártunk Politikai Bizottsága, hogy a múzeumot fokozatosan kell elkészíteni és a dolgozók rendelkezésére bocsájtani. Először — az 1953-as év második felében — elkészül a népi demokratikus országok — a világ forradalmi munkásmozgalmának ez új »rohambrigádjai« — munkásmozgalmának történetét bemutató múzeum. A magyar dolgozó népet kizsákmányoló a múltban igyekeztek szembeállítani a szomszédos népekkel, a csehszlovákok, a román dolgozókkal. Óriási jelentősége lesz tehát annak, ha bemutatjuk e népeknek és a többi, szocializmust építő népeknek küzdelmes útját az elnyomó osztályok uralmának megdöntéséért folytatott harcban és a miénkhez hasonló nagyszerű felemelkedését, a Szovjetunió segítségével kivívott felszabadulásuk óta.

V

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet előtt komoly, nagy feladatok állnak. E feladatok elvégzéséhez biztos, szilárd támaszt nyújt az Intézetnek Pártunk állandó segítése, irányító, bíráló közreműködése. Pártunk vezető funkcionáriusai és elsősorban Rákosi elvtárs állandóan figyelemmel kísérik az Intézet munkáját. Rákosi elvtárs meglátogatja kiállításait és múzeumait, építő bírálatával segít kiküszöbölni hiányosságait.

Emellett elengedhetetlenül fontos az Intézet jó munkájához a nemzetközi kapcsolatok megteremtése, a nemzetközi tapasztalatok kicserélése. Elsősorban itt természetesen a Szovjetunió több mint háromévtizedes eredményeire, gazdag tapasztalataira gondolunk. A Bolsevik Párt történetét bemutató múzeum felállításánál rendkívül nagy segítséget jelentettek a Budapesten élő szovjet elvtársak, a párttörténet tudósainak szívélyes útmutatásai, javaslatai, bírálatai. De az Intézet munkájának minden területén természetesen a Szovjetunió történészeinek és történetkutató intézményeinek munkáját tekinti példaképének, azt igyekszik követni és munkamódszereit elsajátítani.

Úgyanakkor rendkívül fontosnak és szükségesnek tartjuk a szoros és rendszeres kapcsolat megteremtését a testvérpártok és különösen a népi demokratikus országok pártjainak történészeivel és történetkutató intézményeivel. Egyes ilyen intézményekkel vannak már kapcsolataink, de ezek nem elég rendszeresek. Feltétlenül szükséges ennek szorosabbá tétele, az állandó kapcsolat megteremtése, a történetkutató munka megjavítása, a rendelkezésre álló dokumentum és könyvanyag rendszeres kicserélése és a munkamódszerek, tapasztalatok rendszeres átadása érdekében.

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet öt éve áll fenn. Ezalatt az idő alatt szocializmust építő országunk egyik jelentős tudományos intézményévé fejlődött. Az előttünk álló feladatok azonban sokszorta nagyobbak, mint a már elvégzett munka. Új tudományos kérdések egész sorát kell kiképeznünk és a kutatómunkának az eddiginél sokkal több és jobb tudományos eredményével kell hozzájárulnunk népünk hatalmas méretű felemelkedéséhez.

Réti László

a Magyar Munkásmozgalmi Intézet
igazgatója

BESZÁMOLÓ AZ ORSZÁGOS TÖRTÉNELEMTANÍTÁSI KONFERENCIÁRÓL

A Közoktatásügyi Minisztérium Iskolai Főosztálya 1952 november 3. 4-én Országos Történelemtanítási Konferenciát tartott Budapesten, amelyre meghívta a legjobb budapesti és vidéki általános iskolai és középiskolai történelemtanárokat, az Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársait, az egyetemek és főiskolák történelemtanárait. A konferencia célja az volt, hogy megvizsgálja iskolai történelemtanításunk mai helyzetét és kijelölje a legközelebbi feladatokat.

Történelemtanáraink, tudományos dolgozóink a konferencia referátumában felvetett kérdésekre rendkívül aktívan reagáltak — felszólalásaikból sok igen értékes módszertani megfigyelés, sok újítás, sok eddig ismeretlen hiba került napvilágra.

A konferencia referátuma — amelyet Usatáry Mária, az Oktatásügyi Minisztérium főelőadója tartott — történelemtanításunk helyzetét és feladatait ismertette.

Országunk hatalmas szocialista fejlődése az oktató-nevelő munkát is fokozott feladatok elé állítja: »olyan új nemzedék formálódjék és nőjön, amely szilárdan bízik

népe ügyének igazában, amely az új világ építésének útján felmerülő nehézségeket könnyedén le tudja küzdeni; amely tisztában van történelmi küldetésével és kész nagy Pártunkat tüzőn-vizen át követni» — ez a feladat, amint ezt pártunk Központi Vezetősége meghatározta.

Ahhoz, hogy történelemtanításunk ennek a feladatnak megfeleljen, tanulóinknak széleskörű tárgyi tudást kell adni és a marxizmus-leninizmus szellemében jó hazafiakká kell nevelni őket. Erre a célra a történelem az egyik legjobb nevelő eszköz, — egyrészt ugyanis, mint a társadalom fejlődésének tudománya, alkalmas arra, hogy a tanulóknak a marxista-leninista világnézetet kifejlessze, másrészt pedig, forradalmi és honvédó hagyományaink ismertetése révén alkalmas arra, hogy kialakítsa, erősítse a szocialista hazaszeretetet, kifejlessze a szolidaritás érzését a világ összes dolgozóival.

Pedagógusainkat a felszabadulás után a történelem tanítása nagy nehézségek elé állította, mert nevelőink kevés segítséget kaptak az idealista történelemszemlélet felszámolásához. Az iskolai történelemtanításban fordulatot hozott a Magyar Dolgozók Pártjának a VKM munkájával kapcsolatos 1950 márciusi határozata és a Párt II. Kongresszusának határozata. Nagy jelentősége volt ebben a vonatkozásban a Központi Vezetőség 1952 június 27-i határozatának.

Egész ideológiai fejlődésünk szempontjából felmérhetetlen segítséget jelentettek Sztálin elvtárs nyelvtudományi és közgazdaságtani művei: ez utóbbinak hatása most kezd kibontakozni.

Nagy segítséget nyújtott Karcov módszertani munkájának megjelenése és más szovjet tapasztalatokat közvetítő kiadványok. A Századok, a Társadalmi Szemle történelmi cikkei, a Magyar Történelmi Társulat kiadványai, a Művelt Nép kiadásában megjelent népszerű sorozat, a Munkásmozgalmi Intézet kötetei — mind elősegítették, hogy pedagógusaink népünk igazi történetét taníthassák.

A történelemtanítás mai helyzetére jellemző az a tény, hogy a középiskolákban a tanulmányi érdemjegyek középértéke történelemből néhány tizeddel magasabb, mint a magyar, az általános iskolában pedig rosszabb, mint a magyaré és a számtané.

Ha e számszerű eredmények mögé tekintünk, elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy a tanulók a tananyag kézenfekvő összefüggéseit felismerik, de az egyetemes és a magyar történelem összefüggéseit már nem látják világosan. Nem kielégítő a tanulók kronológiai tájékozottsága, hasonlóképpen sok kívánnivalót hagynak maguk után topográfiai ismereteik is. Sokkal súlyosabb hiányosság mutatkozik meg a történelem marxista értelmezéséhez szükséges alapfogalmak ismeretében. Az itt mutatkozó hiányosság bizonytalanná teszi a tanulóknak a társadalmi fejlődés egyes kérdéseiről adott megállapításait. A nem kielégítően megértett materialista történelemszemlélet teszi lehetővé, hogy felbukkanjanak idealista történelemszemléletből származó elemek: fel-feltűnnek a klerikális, a burzsoa nacionalista, sőt a fasiszta történelemszemlélet nyomai is. Mindezek a hibák oktató-nevelő munkánk másik célját, a szocialista hazafiságra való nevelés megvalósítását is hátráltatják.

Mi a helyzet ebben a vonatkozásban?

Vannak pedagógusaink, akik a hazafias nevelésnek valóban szép példáit mutatják gyakorlati munkájukban. Általában azonban ez a szempont még nem áll eléggé az előtérben, még nem alkalmazzák eléggé tudatosan, sok helyen még csak járulékos elem gyanánt kezelik. Tanáraink egy része nem mer hazafias lenni, hazafiságra tanítani, mert attól fél, hogy a nacionalizmus hibájába esik. Mások népünk nagy haladó államférfiainak, hadvezérei lekicsinylik, hazafiságukat helytelenül egyéni célokból magyarazzák. Pl. Hunyadi János nagy honvéd háborúit gyakran birtokainak feltéséből vezetik le. Igen gyakori hiba haladó-pozitív hőseink sematikus, színtelen, vérszegény, egyénesítés nélküli ábrázolása is.

Rákosi Mátyás elvtárs hősie harcát a népeinyomó Horthy-fasizmus ellen jól ismerik tanítók és tanulók egyaránt: de ugyanakkor az ellenforradalmi korszak többi hős harcosáról, mártírjairól, Sallairól, Fürstről, Schönherz Zoltánról, Rózsa Ferencről rendkívül keveset tudnak, áldozatos példamutató életük jóformán ismeretlen a tanulók előtt. Általában tanításunk nem aknázza ki eléggé a Rákóczi szabadságharcban, az 1848—49-es forradalomban és szabadságharcban, a magyar Tanácsköztársaság dicső harcaiban rejlő hatalmas, hazafiságra, áldozatkésztségre tanító nevelő erőt. A proletariátus harcáinak bemutatásánál sok helyütt szenvtelenység érvényesül: hiányzik az igazi érzelmekeltés, az elnyomással és a kizsákmányolással szembeni gyűlöletre nevelés. Nem elég erőteljes még a klerikális reakció néppellenes cselekedeteinek, háborús törekvéseinek konkrét adatok fényében való leleplezése sem: tanáraink sokszor még nem ismerik a politikai leleplező, felvilágosító munka nagy jelentőségét a szocializmus építése,

népünk védelme szempontjából. Bizonytalanság mutatkozik az aktualizálás vonalán is. A felületes politizálás kérdésének felvetése óta a tanárok még nem találták meg az aktualizálás helyes módjait, ezen a téren némi visszavonulás tapasztalható.

A tárgyi tudás és az eszmei politikai nevelés területén mutatkozó ezen hiányosságokon kívül vannak fogyatékoságok is.

A történelemórákon — sok értékes kezdeményezés ellenére — még mindig kevés szerepet kap a szemléltetés. Tanáraink nem fektetnek elég súlyt arra, hogy plasztikus képet rajzoljanak a történelem kiemelkedő eseményeiről, főbb korszakairól, kiváló egyéniségeiről. Pedig egy jól megválasztott idézet, egy-egy példa valamelyik újabb történelmi munkából az óra színvonalát nagymértékben emeli. Még mindig vannak tanárok, akik nem értik meg, hogy a történelemtanítás alapvető feltétele az órákra való jó felkészülés. Az óravázlatok készítése terén határozott javulás észlelhető és a hibák inkább csak az óra levezetésében, különösen a számonkérésben mutatkoznak.

Örömmel látjuk az iskolán kívüli oktató-nevelő munka területén mutatkozó fejlődést. Elsősorban a szakkörök egészséges fejlődését említhetjük meg. A szakkörök munkaterveinek összeállítása a tanár és tanuló közös munkája alapján történt, nagyrészt igen helyesen a forradalmi és haladó hagyományaink elmélyültebb, alaposabb, megismerését tűzte ki feladatul. Rendszeresen látogatják tanulóink a kiállításokat, múzeumokat is. A szakkörök részéről követésreméltó öntevékeny kezdeményezések indultak az iskolák történelmi szemléltető eszközökkel való ellátására is.

A történelemtanítást hátráltató tényezők közül meg kell említeni a középiskolai tantervet: az 1950-es tantervi utasítás nem megfelelő, mert nem használja ki a tananyagban rejlő fontos nevelési lehetőségeket. Ezenfelül helytelen a tananyagelosztás is: az utolsó évben hatalmas korszak történetének tanítását írja elő (1849-től napjainkig).

Rendkívül nagy jelentőségük van a tankönyveknek ma, amikor a tanárok egy része most teszi magáévá a marxizmust, mert a szakirodalom még nem mindig jut el a tanárokhoz és a továbbképzés sem tud még gyors segítséget nyújtani. Ezért különösen hátráltatta történelemtanításunkat az, hogy gimnáziumi tankönyveink haladó hagyományainkat nem ápolták eléggé, elhanyagolták a magyar- és egyetemes történelem összefüggéseit és a nemzetiségi kérdés tárgyalásánál magukra hagyták a tanárokat. A használatban levő általános iskolai tankönyvek pedig, amelyek megjelenésükkor úttörő jelentőségük voltak, ma már erősen elmaradtak a fejlődés követelményei mögött.

Az idei tanévben megoldandó a legfontosabb feladat, a tanulók tárgyi ismereteinek megszilárdítása. Pedagógusainknak Lenin tanítását kell szemük előtt tartaniok: minden egyes tanuló elméjét és emlékezetét az alapvető tények ismerete alapján kell fejleszteniük és tökéletesíteniük, mert a kommunizmus tartalmatlanná, ürességgé, pusztá cégérré változik, a kommunistából egyszerű szájhős lesz, ha tudatában nem dolgozza fel az ismereteket.

Másik főfeladatunk a hazafias nevelés elmélyítése.

Az első célt úgy érhetjük el, ha konkrét anyagot tanítunk, nem általánosságokat, ha a tények, adatok, fontos évszámok, földrajzi helyek ismeretét szigorúan megköveteljük, ha rámutatunk az összefüggésekre a magyar és egyetemes történelemben és a magyar történelmen belül is, ha gyakran — egy-egy meghatározott szempontból — újra áttekintjük az anyag egyes részeit. Ugyanakkor szívós küzdelmet kell folytatnunk a burzsoa idealista, klerikális történelmi felfogás minden maradványa ellen.

Tovább kell haladnunk a megkezdett úton a hazafias szellemben való nevelés terén is. Itt az a feladatunk, hogy történelmünk dicsőséges korszakainak előadásánál elsősorban a pozitívumokat hangsúlyozzuk, erőteljesen jellemezzük a haladás hőseit: ismertessük meg a munkásmozgalom nagyjait és napjaink kiemelkedő alakjait, a békes építőmunka hőseit is. Meg kell mutatnunk a történelem tanítása terén a honvédő nép hősiességét, meg kell mutatnunk, hogy népünk milyen nagy tudott lenni harcban és helytállásban, ha igaz úgyről volt szó.

Történelemtanárainknak az eredmények és hibák ismeretében, pártunk Központi Vezetőségének határozatait, a Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. Kongresszusának felbecsülhetetlen értékű útmutatásait birtokában hozzá kell látniok a reájuk váró feladatoknak az eddigienél is sikeresebb megoldásához.

A referátumot követő *hozzászólások* a hiányosságok felszínrehozásával egyidejűleg azt is megmutatták, hogy a pedagógusok komoly erőfeszítéseket tesznek a történelemtanítás megjavítására.

Az általános iskolai történelemtanítás főkérdéseivel foglalkozott Vass Károly (Pécs, Pedagógiai Főiskola). Az alsófokú történelemoktatás főfeladata az, hogy a gyermekekben szemléletes képet fejlesszen ki a műltről. Ennek a célkitűzésnek a szempontjából bírálta a tantervet, a tankönyveket és a tanmeneteket, melyeknek legfőbb hiányossága, hogy nem veszik tekintetbe a tanulók életkori sajátosságait. A tanulók jó része csak gépiesen jegyzi meg a történelmi tényeket, azonban a köztük levő ok-okozati kapcsolatot nem ismeri fel, sem a történelmi jelenségek lényegét nem érti meg.

Az alapfogalmak tisztázása elsődleges feladat, csak ennek segítségével jutnak el a tanulók a történelem marxista értelmezéséhez. Az alapfogalmak tisztázását azonban nem lehet egy tanítási órához kapcsolni, hanem azokat fokozatosan kell feltárja a tanár. — A műltről alkotott képek szemléletessé tétele érdekében fel kell használni a Történelmi Képsorozatot, a dia-filmeket, térképeket. Mindez erőteljesen hozzájárul a tanulók tárgyi ismereteinek megszilárdításához is. Jó eredményt akkor lehet elérni, ha sikerül nemcsak értelmi, de érzelmi élménnyé tenni a történelemtanítást.

Zsebesi István (Zagyvapálfalva, ált. iskola) kapcsolódva más felszólalásokhoz, amelyek a történelmi alapfogalmak tisztázását sürgették, saját módszerét ismertette: a történelmi vázlatfüzet végén kis idegen szavak szótára-szerű részt rendszeresített, ahová feljegyeztette minden egyes alkalommal az órán felmerülő alapfogalmakat, terminusokat és azok rövid magyarázatát. Laczko Sándor (Pécs, gyak. ált. iskola) szintén a szemléletesség emelésére szolgáló módszereiről beszélt: térképek, térkép-vázlatok készítése, történelmi képgyűjtemény összeállítása, amiben a tanulók is részt vesznek, jól szolgálja ezt a célt. Komoróczy Györgyné (Debrecen, Fazekas gimnázium) értékes példákat sorakoztatott fel arra vonatkozólag, hogy levéltári látogatással, kiállítások megtekintésével, régi újságokkal hogyan lehet a történelmi anyagot szemléletesebbé tenni. Dombó József (Bpest, Jedlik Ányos gimnázium) tapasztalata szerint a múzeum-látogatásoknál a legjobb megoldás csak egy bizonyos anyagnak a bemutatása, t. i. annak, amelyik éppen a tanított tananyaghoz kapcsolódik. Harkay Pál (Bpest, Rákóczi Ferenc közgazd. technikum) gyakorlatban mutatta be, hogy hogyan lehet színes krétarajzzal élményszerűvé tenni a nándorfehérvári ütközet tanítását.

A pedagógusok továbbképzésének kérdését több felszólaló érintette. Bellér Béla (Bpest, szakfelügyelő) utalt arra, hogy milyen nagy jelentősége van Sztálin elvtárs nyelv-tudományi és közgazdaságtani műveinek a pedagógusok továbbképzésében. Gyáni Imre (Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor gimn.) értékes hozzászólásában azt hangsúlyozta, hogy történelemtanításunk jelen szakaszában munkánk legfontosabb része az ideológiai képzés fokozása. Az oktatás helyes módszere nem választható el a pedagógus világnézetétől. Az óravezetésben mutatózó hiányosságok lényegében a pedagógusok ideológiai felkészültségének hiányosságaiból fakadnak. Véleménye szerint jelenleg a történelemtanárok ideológiai továbbképzése azért rekedt meg, mert együtt képezik őket a többi szakos tanárokkal, holott nyilvánvaló, hogy a történelemtanárok ideológiai felkészültségének nagyobbnak kell lennie. Szükségesnek tartja, hogy a történelemtanárok ideológiai képzésében sor kerüljön a politikai gazdaságtan tanítására, mert a tanulók tudatlansága a tanároknak e téren mutatózó bizonytalanságait tükrözi felsajátítva. A szakmai továbbképzés viszont feltétlenül konkrét történelmi tényanyag elsajátítása útján kell, hogy történjen. Rámutatott arra is, hogy a helytörténeti elemek megbeszélésének különösen akkor van nagy jelentősége, ha azokat — pl. Hódmezővásárhelyen Szántó Kovács Jánosra vonatkozó anyagot, — szervesen beleépíti a tanár a tananyagba és nem ettől függetlenül tárgyalja.

A középiskolai tanárképzés kérdéseiről beszélt Berky Imre (Szeged, Tömörkény István gimn.) Véleménye szerint igen sok a tennivaló ebben a kérdésben. A tanárjelöltek szakmai felkészültsége nem elegendő és módszertani kérdésekkel lényegében véve csak akkor kezdenek foglalkozni, amikor már tanítanak. Az egyetemen csak általános szakdidaktikát kapnak. Három vagy négy óra meghallgatása után kezdenek tulajdonképpen tanítani, így nem eléggé felkészülten indulnak el a tanári pályán. Ezeket a megállapításokat támaszotta alá Veress Géza (Debrecen, tanítóképző) és Jávorka Péterné (Bpest, XV. ált. isk.), akik a kezdő tanárok nehézségeiről beszéltek. Véleményük szerint a minisztérium nem ad elég segítséget módszertani vonatkozásban. Az irányító tanmenetek és a módszertani levél mellett hasznos volna egy szaklapot megjeleníteni, amely módszertani cikkeket közölné. Nagy Erzsébet (Bpest, Varga Katalin lgimn.) a módszertani levél feldolgozásáról beszélt. A kiadvány jelentőségét abban látja, hogy világosan megmutatja a történelemtanítás célját és az ehhez vezető utat. A munkaközösség tagjai röpdolgozatok útján felmérték, hogy a tanulók világosan ismerik-e a hazafiság tartalmát,

majd tervszerűen a hazafiságra való nevelést helyezték az órák középpontjába, végül lemérték a módszerek helyességét és eredményeit.

A *feudális és burzsoa történetírás maradványairól* beszélve, *Pamélnyi Ervin* (Orsz. Levéltár) jellemezte az ellenforradalmi korszak történetírását, amely az uralkodóosztályok legreakciósabb részének érdekeit képviselte. Példákon mutatta be, hogy a feudális és burzsoa történetírás nacionalista, kozmopolita, klerikális és fasiszta elemi hogyan mutatkoznak még mindig történelemoktatásunkban, megbontva a marxizmus-leninizmus egységét, osztálybékét, sovinizmust hirdetve, sok kérdésben hazug objektivizmusra tanítva.

A *hazafiság, pártosság, aktualizálás* kérdéseivel foglalkozott *Spira György*. (Tört. Tud. Int.) Kiemelte, hogy a hazafiságra és internacionalizmusra való nevelés nem választható el egymástól. A 48–49-es szabadságharc történetéből vett példákon bizonyította be, hogy a kozmopolitizmus menyire összeférhetetlen az igaz hazafisággal. Részletesen elemezte a hazafiság fogalmának, tartalmának változását, fejlődését. Fontosnak tartja, hogy tanáraink a hazafiságra való nevelésnél a helyi történet elemeit nagymértékben alkalmazzák.

A pártosságról szólva kiemelte annak nagy jelentőségét, hogy a tanárok mindig mutassanak rá az egyes történelmi folyamatokban a kezdődő, fejlődő újra, — a pusztuló, hanyatló régivel szemben. Ezt Kossuth példáján mutatta meg, aki önmagában győzte le fejlődése folyamán a burzsoa nacionalizmus tendenciáit. Történelemtanításunknak olyannak kell lennie, hogy ha az előadások során a tanár nem is utal mindig a mai helyzetre, a tanulók öntevékenyen kapcsolják össze a múltat a jellel. A pártos ábrázolás nem kíván mindig közvetlen utalást a múltból a jelenre; ezt olykor a tanulóknak maguknak kell megtenniük.

A *munkásosztály történetére*, mint a hazafiság új forrására hívta fel a figyelmet *Kató István*. (Bp, Tud. egyetem). A burzsoa és a szociáldemokrata történetírás a munkásosztály történetét kiszakította a nép történetéből. Nekünk együtt kell bemutatnunk. A munkásosztály megjelenése a magyar történelemben fontos fordulópontot jelent, mert ez volt az az osztály, amely a legnagyobb jelentőségű fordulatot hozta létre.

Hahn István (Bpest, Ped. Főiskola) a *hazafias nevelésnek az egyetemes történet anyagának tanítása* közben mutatkozó lehetőségeiről szolt. Az egyetemes történet rendkívül alkalmas a hazafiság és nemzetköziség szellemének a tudatosítására, mert megtanítja a tanulókat minden nép függetlenségéért, szabadságáért lelkesedni, együttérzést kelt a rabszolgák, jobbágyok és gyarmati népek sorsával és szabadságharcával. Ilyen alkalommal mindig rá kell mutatnunk a legyőzöttek erejére és végső győzelmére.

A *helytörténeti elemek beépítését* a történelemtanításban több felszólaló saját tanításából vett példákkal mutatta be.

Balogh György (Eger, tanítóképző) azt fejtegette, hogy a helyi hagyomány nemcsak közvetlen hatásaiban erős, hanem közösséget mozgató ereje is felbecsülhetetlen tényező. Eger 1552-es ostromával a helyszínen ismertette meg diákjait. Az élményszerű előadás nyomán a tanulók párhuzamba állították az osztály tagjait az esemény szereplőivel.

Borsányi Károly (Bpest, Apáczai Csere gimn.) beszámolt arról, hogy az újpesti ipar fejlődését, az újpesti munkásmozgalom történetét, hogyan ismerteti a tanítási órákon és a történelmi szakkörökben.

Polgár László (Debrecen, Fazekas gimn.) is azt hangsúlyozta, hogy a hazaszere-tetre való nevelés igen fontos eszköze a helytörténeti emlékek felhasználása. A magyar történelemben bele kell építeni a város és a falu történelmi emlékeit, helyi hagyományait. Amikor pl. a magyar történelemben elérkeznek az 1848/49-es forradalom és szabadságharc tanításához, a debreceni iskolákban azokat az eseményeket tárgyalják bővebben, amelyek akkor Debrecenben játszódtak le. Az események színhelyét meglátogatják. Így a tanuló előtt megelevenednek a város utcái, a régi falak jelentőséget kapnak, élettel telítődnek; szülőhelyének történelmi emlékein keresztül a tanuló részesévé válik a magyar múltnak. Nemcsak a nagyobb városok országos jelentőségű történelmi emlékeit kell felhasználni, hanem kisebb falvakét is.

A debreceni tanítóképző és a Fazekas gimn. történelmi szakköre ebben a tanévben az egyes fontosabb utcák történetét és neveit dolgozza fel, sőt foglalkoznak az iskolai hagyományok, az iskola múltjának feltárásával is. Azok a haladó egyéniségek, akik az iskola tanulóit voltak, az iskola névadója egész nemzedékeket nevelhetnek a magyar haza iránti szeretetre és odaadásra.

Az *egyházi reakció elleni küzdelem* fontosságára mutatott rá *Kalmár Árpád* (Bpest, Ped. Főiskola) felszólalása. Saját tanári tapasztalatai alapján bizonyította, hogy a

klerikalizmus ellen legjobban a történelemtanításon keresztül lehet küzdeni. Tanítás közben egy-egy anyag tárgyalása alkalmából kell kifejtetni a konkrét adatokat ismeretve, hogy az egyházat óriási vagyona, a mindenkori uralkodó osztályokhoz való anyagi, politikai és személyi kapcsolatai, vatikáni irányító szerve szorosan hozzákapcsolták az osztálytársadalmak fenntartásának ügyéhez. A magyar nép történelme rendkívül gazdag anyagot nyújt ennek bizonyítására. A klerikalizmus elleni küzdelemben jó módszer az antiklerikális hagyományok felelevenítése is. Nagy hatást gyakorol a hallgatókra, ha megismerik, hogy pl. Zrínyi, Rákóczi, Kölcsey, Petőfi, Kossuth mennyire elítélték az egyház reakciós tevékenységét. *Gönczy Gáborné* (Abaújszántó, ált. isk.) a tanyai tanítónő küzdelmét esetelte a klerikális reakció működésével szemben.

Mód Aladár felszólalásában összefoglalta a konferencia eredményeit és hiányosságait. Ez a konferencia nemcsak történelemtanításunk eddigi helyzetének megváltoztatásához, iskolai munkánk megjavításához ad igen komoly segítséget, hanem magának az iskolai munkának is. A történelemtanításnak az iskolában először közvetlen jelentősége van magának az iskolai munkának szempontjából; az ifjúságunk hazafias erkölcsi nevelése szempontjából, közvetlenül abból a szempontból, hogy magán az iskolán belül változtassuk meg a helyzetet, teremtsünk olyan feltételeket, olyan magatartást alakítsunk ki az ifjúságban, amely megfelelő arra, hogy a tanulmányi munkát elvégezhesse. Mi az elmúlt esztendőkből kétségkívül értünk el komoly eredményeket oktatási munkánk, ifjúságunk körében, a tanulmányi színvonal megjavítása terén, de még mindig igen komoly és igen súlyos hiányosságok vannak — mondhatnánk — az egész vonalon. Még mindig magas a bukások arányszáma, általában alacsony a tanulmányi színvonal, az egyetem nem kap megfelelő képzettségű hallgatókat a középiskoláktól, a középiskola az általános iskola felső tagozatából, az általános iskola felső tagozata az alsó tagozattól.

Ezek a bajok alapvetően ifjúságunk magatartásával, a tanárok munkájának nevelési szempontból megmutatókozó hiányosságaival függnek össze. A változtatásnak a döntő kulcsfontja a történelemtanítás módja és eredményessége, mert a történelem-oktatáson keresztül közvetlenül lehet politikai öntudatra, hazafiságra nevelni az ifjúságot. Az iskolában döntő módon ennek a tantárgynak tanításán és ezzel a tantárggyal kapcsolatos nevelési célkitűzéseink eredményességén dől el az ifjúság hazafias szellemének, hazafias magatartásának kialakítása.

A hazafias nevelés tekintetében kétségkívül igen komoly feladata van minden szaktárgy tanítójának, érvényesítenie kell a hazafias nevelés szempontjait. De egyetlen tanár számára sincs adva az a lehetőség, mint a történelemtanár számára, egyetlen tárgy keretében sem olyan közvetlen, elsőrendű és kifejezetten középponti feladat a hazafias nevelés biztosítása, mint éppen a történelem keretében, és azok a hiányosságok, amelyek megmutatkoznak egész iskolai munkánkban, szorosan összefüggnek éppen a történelemtanításunk hiányosságaival.

A történelemtanárnak elsőrendű politikai szerepe van az egész tantestület szellemének alakításában és formálásában; segítenie kell a más tantárgyban dolgozó pedagógusoknak is a hazafias szellem érvényesítésében. Iskoláinkban a hazafias nevelés terén mutatkozó általános hiányosságok szorosan összefüggnek azokkal a problémákkal, amelyekre — igen helyesen — maga a referátum és a konferencián felszólaló elvtársak is rámutattak.

Döntő jelentősége van azonban a történelem tanításának az életre való nevelés szempontjából. A mi célunk az iskolán keresztül, az iskolai oktatás útján olyan ifjúság kialakítása, amely — mikor kikerül az életbe, a termelésbe, a kulturális életbe, ott szilárdan és megingathatatlanul képviseli a szocializmus építésének és az új hazafiságnak a szellemét. Kétségkívül a magyar népi demokrácia az elmúlt esztendőkből igen komoly eredményeket ért el. Szilárdan és biztosan halad előre, de ez a szilárdság és biztonság nem ment a nehézségektől, megpróbáltatásoktól. Hogy a nehézségeket a mi népünk határozottan, céltudatosan és a jövőbe vetett szilárd bizalommal tudja leküzdeni, hogy lássa a nehézségen túl a perspektívát — ennek a döntő kérdése, hogy új ifjúságunk világosan látja-e mai harcunk összefüggéseit népünk egész történetével.

Ebben a vonatkozásban a történelmi oktatás távolról sem teljesíti feladatát. A fő cél: alapvetően megjavítani a történelemoktatást. A döntő kérdés: hogyan?

Legfőbb hiányosság az élményszerűség hiánya. Az egyes történelmi események előadása szematikus ízű, száraz ismertetés, amely nem ment a formalizmustól. Ezen a hibán részben tankönyveink helyes szerkesztésével lehet és kell segíteni. Igen fontosak voltak azok a felszólalások, amelyek azt mutatták, hogyan lehet a helytörténeti emlékeknek a tananyagba való beépítésével közvetlenné tenni a gyermekek számára a történelmi anyag oktatását.

Rendkívüli jelentőségű a politikai nevelés kérdése. »Ezeknek az elvi kérdéseknek jelentőségét húzza alá a SzKP XIX. kongresszusa, amely utat mutatott minden nép számára.

Ebből a szempontból nagyon fontos a párt és a munkásosztály harcának helyes ábrázolása az ellenforradalom korszakában.

Hiányossága volt a konferenciának, hogy egyetlen felszólaló sem szólt népünk küzdelméről a kultúráért, az ideológiai felszabadulásért, a kultúra elsajátításáért. Apácai Csere János, Kölcsey, Kossuth példája ma is példaképei az ifjúságnak, ha a nevelő lelkesen és pártosan tanítja életpályájukat.

Nem lehet hazafiasságról beszélni anélkül, hogy ne vigyük át gyermekeink, az ifjúság tudatába, hogy ennek a hazának megtartása legszorosabban összefügg a Szovjetunióval. A hazafiasság fogalma számunkra egyet jelent azzal, hogy a munkásosztály és Pártunk vezetésével építjük szocialista jövőnket, a Szovjetunióval való rendíthetetlen együttműködésben, — fejezte be Mód Aladár felszólalását.

РЕЗЮМЕ

Эрик Мольнар:

ПРОИЗВЕДЕНИЕ И. В. СТАЛИНА «ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛИЗМА В СССР» И ВЕНГЕРСКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА

Произведение И. В. Сталина «Экономические проблемы социализма в СССР» дает великолепную программу деятелям науки и ставляет целый ряд новых заданий перед работниками венгерской исторической науки. Однако это произведение И. В. Сталина не только показывает задания, но предоставляет и средства к их осуществлению.

В произведении И. В. Сталина центральное место занимает вопрос о характере экономических законов. Подчеркивается марксистское учение об объективном характере экономических законов, о проявлении общих законов в специальной форме, а вместе с тем оно обогащается новыми положениями: определением основного экономического закона современного капитализма и социализма.

Деятели венгерской исторической науки должны в своих трудах показать объективный характер экономических законов, но одновременно и то, что передовой класс распознает эти законы и пользуется ими в своей борьбе против отжившего класса.

На основе учений сталинского произведения доклад просматривает всю историю Венгрии.

При исследовании периода феодализма подчеркивается, что внеэкономическое принуждение не является самостоятельной силой, оно появляется только как противоречие между феодальной собственностью на землю и крестьянским землевладением, как основное противоречие феодального способа производства. Сталинские учения относительно феодальной собственности на землю требуют ликвидации буржуазной фальсификации общинного землевладения. На основе показаний, данных Сталиным, наша историография должна исследовать и вопросы о товарном производстве во время феодализма в городе и в деревне.

Относительно возникновения и развития капитализма основное указание представляется законом обязательного соответствия производственных отношений характеру производительных сил. Передовой класс в своей борьбе пытается опираться на этот закон, но вместе с тем во время буржуазной революции буржуазия, или класс, выступивший от ее имени, за свою ограниченность не сумели полностью распознать экономические законы. Эти положения следует с особенной заботой применять к исследованию специальных условий Венгрии. В связи с буржуазной революцией 1848/49 гг. и ее успехами можно констатировать, что полного соответствия производственных отношений характеру производительных сил не получилось, потому что не произошла полная ликвидация феодализма и продолжала сохраняться колониальная, т. е. с 1867 г. полуколониальная зависимость Венгрии от Австрии.

Закон обеспечения максимальной капиталистической прибыли стал входить в действие в Венгрии в начале XX в. Этот процесс характеризуется в Венгрии двумя особенными чертами: с одной стороны наличием в нашей стране сильных феодальных пережитков, и в связи с этим участием финансового капитала в чрезмерной эксплуатации аграрного пролетариата, с другой стороны тем, что Венгрия входила в число отсталых стран, находилась в полуколониальном, зависимом положении. Наша историография должна показать иностранных эксплуататоров народа, их методы. Но она должна показать и другую сторону дела: венгерские господствующие классы угнетали и подвергали систематическому грабежу и другие народы. В военном развале строя монополистического капитала начал пробивать себе путь экономический закон «обязательного соответствия производственных отношений характеру производительных сил.» Таким образом возникает вопрос о том, насколько рабочий класс Венгрии распознал этот закон, насколько пытался опираться на него, почему предательские вожди социал-демократии препятствовали этому процессу. Историки Венгерской советской республики должны показать, что в течение этого краткого промежутка времени этот закон начал действовать, они должны и разработать проблему, какие мероприятия делала Венгерская советская республика в целях приведения в действие экономического закона социализма.

Обеспечение максимальной прибыли привело во время режима Хорти к дальнейшему чрезмерному обнищанию, разорению рабочего класса, аграрного пролетариата. Внешняя политика режима Хорти, его стремление к завоеванию чужих территорий было направлено к расширению базиса обеспечения максимальной прибыли. Вступая на путь открытой измены, правые социал-демократы стремились сдерживать рабочий класс от революционных выступлений и сохранить страну и после войны под господством монополистического капитала. Во все время режима Хорти только подпольная Коммунистическая партия боролась за интересы трудящегося народа.

Освобождение страны, развитие народной демократии и у нас должны исследоваться в свете сталинского учения о втором этапе общего кризиса капитализма, в его международных отношениях. Следует раскрыть значение основного изменения соотношений сил посредством победы Советского Союза в пользу сил прогресса. Наши историки должны анализировать отношения нового типа, создавшиеся между странами лагеря социализма. Необходимо противопоставить помогающее, дружественное поведение Советского Союза вражеским, захватническим стремлениям со стороны США и других империалистических государств. Следует показать, каким образом стала наша страна частью демократического мирового рынка, каким образом факт, что она вырвалась из капиталистической системы, способствует углублению общего кризиса капитализма. Наша партия опиралась в своей политике на экономический закон обязательного соответствия производственных отношений характеру производительных сил. На основе марксистско-ленинского анализа международных и отечественных условий она правильно выбрала решающие звенья цепи. На основе сталинского учения нам следует показать, кто составил — и составляет — в нашей народной демократии отжившие силы общества. Одно из самых важных наших заданий показать, каким образом наша Партия, опираясь на рабочий класс и на союз рабочих и крестьян, осуществила и осуществляет соответствие производительных сил и производственных отношений. Основной экономический закон социализма начал действовать в нашей родине только после возникновения социалистического уклада, и его сфера влияния расширялась в мере распространения последнего все шире. Основной экономический закон социализма сегодня поднялся уже на господствующее положение в нашем народном хозяйстве. Однако для того, чтобы экономические законы социализма полностью входили в действие по всей области народного хозяйства, необходимо во всем нашем народном хозяйстве создать социалистические производственные отношения.

Вопросы, поставленные в докладе, не исчерпывают заданий, навязанных производством И. В. Сталина деятелям исторической науки. Венгерская историческая наука разрешит стоящие перед нею задачи правильно только тогда, если она освоит и применит указания и диалектический материалистический метод произведения И. В. Сталина.

Аладар Мод:

МАРКС И ВЕНГЕРСКАЯ ИСТОРИЯ

Для понимания венгерской истории, для разрешения ее проблематических, теоретических и практических вопросов учение Маркса оказало и оказывает и в настоящее время огромную помощь.

Одним из источников этой помощи является то, что марксизм с момента его появления имел связь с историей нашего народа, стал ее органической частью. 1848 год, год опубликования Коммунистического Манифеста, является одновременно годом начала венгерской освободительной борьбы, — и это не случайное хронологическое совпадение; они выразили преобразование, историческую необходимость будущей закономерной спаянности демократической революции, национальной свободы, а также рабочего класса и пролетарской революции. Маркс ясно видел истинный характер и значение венгерской революции, расценивал ее как важный фактор выливающегося в пролетарскую революцию европейского возникновения и вместе с Энгельсом — на основании исторического анализа капиталистического развития — сознавал, что за падением буржуазных революций 1848 года должна начаться новая революционная эпоха. В целях осуществления наследия 1848 года он обратил свою силу и внимание на организацию рабочих в самостоятельный класс, на создание самостоятельной революционной партии рабочего класса и созданием революционной теории рабочего класса разработал для рабочих классов всех стран основные политические требования победы. Он оказал вен-

герскому рабочему движению и непосредственную поддержку, в первую очередь, через Лео Франкеля. Характерно, что именно Франкель — боец Парижской Коммуны, ученик Маркса — открыто и сознательно признал своим наследием 1848 года. Реформизм в венгерском рабочем движении, изменивший учению Маркса, был источником того, что социал-демократическая партия квалифицировала позже национальную историю «феодалным наследием». Против оппортунизма социал-демократов именно революционное учение Маркса вернуло венгерских коммунистов к изучению национальной истории.

Связь между марксизмом и венгерской историей оказывает венгерским историографам-марксистам помощь для понимания нашей новой истории. Однако, Маркс интенсивно занимался также и вопросами формирования европейских национальных государств и в «Хронологических записках» дал много материала и важных указаний относительно венгерской истории за период от появления венгров в Европе до середины XVI столетия. Сверх этого «Хронологические записки» дают указание и на метод труда материалистической историографии. Они показывают, что первоочередной задачей, исходной точкой историографии Маркс считал установление, отбор и критическую проверку важнейших фактов. Маркс доказывает, что марксистская историография уже при установлении фактов требует от историографа отличия существенного от несущественного, исходя из экономического базиса, из борьбы классов и со стороны прогрессивных исторических сил и в связи с этим правильной принципиальной установкой.

Дальнейшие указания получаем мы относительно требований марксистской историографии, анализируя исторические работы Маркса, классические примеры марксистской разработки фактов. Маркс через факты показывает закономерность, принципиальную взаимосвязь между фактами, появляющееся в истории новое. В достижении этой цели ему помогает его критический метод: его партийная и доводящая до правильного опознания установка разворачивается из борьбы против враждебных взглядов. В связи с этим перед венгерской историографией стоят еще большие задачи в области критики реакционной идеологии прошлой эпохи. Исторические труды Маркса показывают пример и выбором темы. Марксистская историография не отделяет резко прошлое от настоящего. Научный анализ нового, вопросов настоящего она считает одной из важнейших задач, так как это равно непосредственной идеологической помощи рабочему классу, борющемуся за будущее. Мы должны понять, что всесторонняя историческая разработка прошлого не может заменить занятия вопросами настоящего, исследование этих вопросов мы должны связать с научным анализом общественных изменений нашей эпохи. В этой работе наибольшую помощь оказывают нам труды товарища Сталина, но именно более глубокое понимание их, применение их в наших условиях требует еще более глубокого, чем раньше, изучения трудов Маркса. Таким образом может выполнить свой первоочередной долг наша новая историография; таким образом может бороться она против теоретической отсталости, выработать реальное сознание венгерского народа относительно своего исторического положения, своих задач, закономерных требований достижения успеха.

Патриотическим призванием венгерской историографии является, следуя указаниям Маркса, сделать идейное наследие Маркса, Энгельса, Ленина и Сталина источником процветания венгерской науки и культуры.

Золтан И. Тот

НИКОЛОЭ БАЛЧЕСКУ (1819—1852).

Доклад на совместном заседании (12 января 1953 года) Академии Наук Венгрии и Исторического Общества Венгрии, проведенного по случаю 100-летней годовщины со дня смерти великого румынского пагриота и демократа-революционера Николоэ Балческу. Автор в краткой биографии о Николоэ Балческу обсуждает исторические вопросы и события, важным участником которых является Балческу. Автор проводит сопоставление между Балческу и Лайошем Кошут, указывая на многие сходные черты их ролей. Оба они принадлежали к интеллигенции, происходили и среды мелкого дворянства, оба из реформистов стали революционерами и в эпоху революционных движений 1848—1849 годов играли руководящую роль в борьбе их народов за буржуазное преобразование, за свободу и независимость. Балческу активно боролся за достижение этих целей еще до начала революции, с помощью культивации передовой национальной истории.

Николаэ Балческу был самым радикальным, самым последовательным представителем валашской гражданской революционной попытки. Против умеренного крыла революции — он настойчиво боролся за наделение крепостных крестьян землей. Он создал революционную печать, на основании традиций великой французской революции создал институциональные коммиссаров, подчеркивал важность создания народной армии, опирающейся на силу наделенного землей крестьянства, требовал для народа всеобщего избирательного права. Он опирался на народ, но, к сожалению, не объединил в сильную партию, которые выпустили власть из своих рук. Из-за руководства революцией и стремления к классовому примирению он не уделил надлежащего внимания борьбе против умеренного крыла — позже предателя революции, не смог добиться раскрепощения крестьян. Ибо вторжение турецкой армии положило конец революционной попытке (от 23 июня по 25 сентября 1848 г.).

Как во время революции, так и после подавления революции Балческу был представителем солидарности угнетенных народов и их совместной борьбы против абсолютистских угнетательских держав, — Вены и царизма. Уже летом 1848 года Балческу делает венгерскому правительству предложение о заключении союза, весной же 1849 года он едет в Венгрию, чтобы примирить венгерское правительство и руководителей румынской национальности, сражающейся на стороне Вены. 14 июля 1849 года он заключает с Лайошем Кошут соглашение о создании румынского легиона и соглашение по делу о примирении венгерского и румынского народов. Это последнее соглашение явилось основой закона о национальностях, принятого Венгерским Государственным Собранием в Сегеде 28 июля. Деятельность Балческу не имела значительного практического результата, так как — вследствие царской интервенции — венгерская освободительная борьба вскоре потерпела поражение.

После поражения венгерской революции Балческу старался организовать единую румынскую эмиграцию и вел значительную политическую-литературную деятельность. Одно из его произведений использовал косвенно и Маркс в I томе «Капитала». Мышление Балческу имело много диалектических и материалистических черт. Возможно, что в этом сыграли роль не только утопический и мелкобуржуазный социализм, но и Коммунистический манифест. Его мнение о классовой борьбе, о ликвидации эксплуатации человека человеком, о развитии и о революции во многих отношениях напоминают о трудах основоположника научного социализма. Во время эмиграции он был одним из главных представителей плана Дунайской конфедерации, основанной на солидарности народов и направленной против реакционных великих держав.

Балческу скончавшаяся в молодом возрасте, ему было всего лишь 33 года. Жизнь Балческу, как самого прогрессивного румынского политического деятеля, мыслителя своей эпохи и последовательного революционера, служит нам примером и оказывает большую помощь и в нашей современной борьбе.

Илона Беркович:

ОТРАЖЕНИЕ ВЕНГЕРСКОГО ФЕОДАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА В ИЛЛЮСТРИРОВАННОЙ ХРОНИКЕ

«Иллюстрированная Хроника» — неоценимое сокровище истории, литературы и искусства Венгрии. Ее текст, написанный на латинском языке является одним из наиболее достоверных источников истории эпохи королей дома Арпада, ее иллюстрации — выдающимся произведением нашего древнего искусства. Текст «Иллюстрированной Хроники» составил в 1358 году секешфехерварский каноник Марк Калтьи из древних хроник и гест, дополнив старые материалы. Рукописную копию текста украсил миниатюрами, по всей вероятности придворный художник и гербописец короля Лайоша I Миклош Меддеш, закончивший эту работу в 1370 году, до возведения короля на польский престол. «Иллюстрированная Хроника» была изготовлена для короля; Миклош Меддеш в связи с темой и светским текстом нашел способ и форму для верного, жизненного отображения действительности. Он отобразил события прошлого венгерского народа в 43 крупных миниатюрах и 96 инициальных рисунках. Картины, отображающие героизм венгров, их богатырские подвиги, мятежную борьбу, победоносные сражения и поражения, казни и интриги, беспощадные ослепления и кровопролития, убийства королей, покушения на жизнь монархов, венчания и похороны королей чередуются с картинами, показывающими жизнь при дворе. В связи порученной ему задачей худож-

ник, против установленных форм официального церковного искусства, должен был рисовать не загробную, а земную жизнь, жизнь феодального господствующего слоя общества в соответствии с интересами феодальной царствующей династии. Однако при выборе тем, в их оценке он стремится к выражению действительности. Прославленные подвиги королей становятся в его рисунках как бы почти незначительными по сравнению с жестокостью, ослеплениями, интригами и предательствами, служащими личным интересам феодального господствующего класса.

Иллюстрации «Иллюстрированной Хроники» были изготовлены лишь одним десятилетием позже, после написания текста хроники Марком Калтьи. Несмотря на это, между текстом и миниатюрами имеется большая разница в толковании исторических событий. Миниатюрист создает с общественным и художественным воззрением своей эпохи; дает ее отражение. Марк Калтьи же составил текст «Иллюстрированной Хроники» из древних хроник и гест. Таким образом, в описании событий он подлинно передает слова придворных историков предыдущих столетий, которые были так насыщены элементами мифов, былины, преданиями. Так, в историческом описании предыдущих столетий из отдельных, последовательно написанных частей хроники звучит голос современника, живущие в народе былины, устные предания и традиции. В сознании народа языческие былины, например, настолько живы, что, когда борьба общественных сил XIII столетия вызывает написание гуннско-венгерской хроники, Марк Калтьи, и даже последующие за ним венгерские историки, перенимают акцентировку легенды об Аттиле; традиции этой легенды сильно отражаются и в миниатюрах «Иллюстрированной Хроники». Среди картин цикла гуннских преданий художник рисует одну из замечательнейших миниатюр кодекса: первую иммиграцию венгров, т.-е. гуннов в Паннонию, стремясь показать общественные классовые различия. Если наши летописцы и анналисты в и разрабатывали в своих произведениях элементы мифов, они все же стремились применять их в соответствии с официальной точкой зрения. Если же они не могли осуществить это с надлежащей последовательностью и, применяя отдельные фразы, впадали в противоречия, что это уравнивается сознательной фальсификацией исторических фактов. В XI столетии начинается венгерская придворная историография и одновременно с ней и сознательная фальсификация нашей истории в соответствии с интересами церкви и господствующего класса. Однако миниатюрист «Иллюстрированной Хроники» зачастую выражает иное, чем летописец; он впадает в противоречие с верно служащим интересам церкви текстом Марка Калтьи уже на заглавном листе, где в его творчестве получает выражение уже начинающийся формальный характер религиозности эпохи. В начальном тексте заглавного листа Марк Калтьи фиксирует лишь время издания своего труда, не упоминая имени короля. Но цитатой из библии он отмечает, что венгерские короли царствуют божьей милостью. С другой стороны, миниатюрист на заглавном листе в окружении знати и вассалов изображает Лайоша I в расцвете его власти, как независимого от церкви короля. Выдвигая таким образом короля Лайоша I, миниатюрист ограничивается изображением бога в маленьком инициале заглавного листа; кроме же этого изображения во всем кодексе нельзя найти другого изображения ни Бога, ни Марии.

Художник «Иллюстрированной Хроники», вероятно, был знаком с итальянскими книгами о светской, практической жизни и с характерным показом в них общественной жизни. В его творчестве проявляется также влияние картин, изображающих сражения, иллюстраций заграничных рыцарских романов. В венгерском искусстве до того времени церковной была не только живопись, но и искусство миниатюр; своей тематикой они служили требованиям церкви. Но миниатюры «Иллюстрированной Хроники» уже оторвались от церковного искусства, их трактовка событий совсем противоположная. Они начинают выражать появление обуржуазивания и новых условий жизни в развитии нашего общества.

Шандор Орбан:

ВЕНГЕРСКАЯ КАТОЛИЧЕСКАЯ ЦЕРКОВЬ ВО ВРЕМЯ ВОЙНЫ С СОВЕТСКИМ СОЮЗОМ

Венгерская католическая церковь, располагавшая большим капиталом и крупными земельными владениями, была частью венгерского контрреволюционного господствующего класса. Как враг трудящегося народа и как противник Советского Союза, католическая церковь имела большое политическое влияние во время хортистского фашизма. Она широко поддерживала и дополняла средства фашистского террора про-

тив венгерского трудящегося народа а во внешней политике поддерживала все инициативы, способствующие нападению на Советский Союз. Ватикан особенным образом поэтому поддерживал венгерские ревизионистские претензии, именно поэтому в Будапеште был организован и Всемирный евхаристический конгресс в 1930 году.

Хотя венгерская католическая церковь в сущности сохранила связь также и с империалистическими Америкой и Англией, в отношении нападения на Советский Союз она безусловно поддерживала фашистских захватчиков. Все это она делала для того, чтобы, скрыв противоречивость антисоветской войны интересам венгерского народа и ее несправедливость, оправдать этот шаг гитлеровской Германии и ее венгерских приспешников. Внутри страны католическая церковь была одним из главных противников антигитлеровского и антивоенного движения. Антисоветский военный фронт, начавший разлагаться ко второй половине 1942 года, она поддерживала даже и тогда, когда решающая часть венгерской общественности уже опознала, что союзники гитлеровцев проигрывают войну.

В такой обстановке венгерская католическая церковная реакция выступала за продолжение войны против Советского Союза, во внешнеполитическом же отношении все более ориентировалась на американских империалистов, стараясь укрепить с ними свои связи; приняла участие в подготовке реставрации Габсбургов, чтобы с помощью этого — в случае разгрома гитлеровской Германии — сделать страну членом зависимой от империалистов, антисоветской, «католической конфедерации». Одновременно она вела широкую деятельность в интересах создания внутренней базы реакции, чтобы в случае освобождения страны с ее помощью воспрепятствовать захвату власти трудящимся народом.

Эти глубоко реакционные стремления католической церкви, в конце концов, довели ее до поддержки хищнического правительства Салаша, как последней венгерской агентуры Гитлера. На стороне этой авантюристической банды католическая церковная реакция до последней минуты ставила себе целью поспрепятствовать освобождению страны.

Освободительная Советская Армия весной 1945 года смела с лица земли Гитлера и его последнего сателлита — фашистскую Венгрию. Перед освобожденным венгерским трудовым народом открылась возможность ликвидировать своих угнетателей и взять власть в свои руки. Церковная реакция — как остатки венгерской реакции — выступив против венгерской народной демократии, после освобождения страны стала агентурой американских империалистов и Ватикана, и даже не чуждаясь и новой войны, дабы лишь вернуть свою прежнюю власть. Однако Венгерская Партия Трудящихся и государство венгерской народной демократии как в прошлом, так и в будущем ударит по тем, кто захочет лишить трудящийся народ власти.

RÉSUMÉ

ERIK MOLNÁR:

»LES PROBLÈMES ÉCONOMIQUES DU SOCIALISME EN U.R.S.S.« DE STALINE, ET LA SCIENCE HISTORIQUE HONGROISE

L'ouvrage de Staline »Les problèmes économiques du socialisme en U. R. S. S.« donne aux hommes de la science un vaste programme et impose aux travailleurs de la science historique hongroise tout un ensemble de tâches nouvelles. Cependant, l'ouvrage de Staline ne se contente pas de signaler les tâches : il fournit en même temps les moyens propres à les réaliser.

Le problème du caractère des lois économiques occupe une place d'importance capitale dans l'ouvrage de Staline. Celui-ci souligne l'importance de l'enseignement marxiste sur le caractère *objectif* des lois sociales, la manifestation sous forme spéciale des lois générales. Simultanément, il enrichit cet enseignement de thèses nouvelles, en définissant la loi économique fondamentale du capitalisme moderne et du socialisme.

Dans leurs travaux, les historiographes hongrois doivent montrer le caractère objectif des lois économiques. De plus, il leur appartient de démontrer que la classe avancée, en lutte contre la classe qui a fait son temps, sait découvrir et mettre à profit ces lois.

À la lumière des enseignements de l'ouvrage stalinien, la conférence fait un tour d'horizon complet de l'histoire hongroise.

Examinant l'époque du féodalisme, elle souligne que la contrainte extra-économique n'est pas une force indépendante, mais qu'elle apparaît simplement comme l'antagonisme de la propriété terrienne féodale et de la possession terrienne paysanne, antagonisme fondamental du mode de production féodal. Les enseignements staliniens concernant la propriété terrienne féodale exigent la liquidation de la thèse mensongère bourgeoise de la communauté terrienne. C'est également à la lumière des enseignements staliniens que l'historiographie hongroise devra examiner les problèmes de la production marchande féodale à la campagne et dans la ville.

La loi de la correspondance nécessaire entre les rapports de production et le caractère des forces productives fournit des indications d'importance fondamentale concernant la naissance et le développement du capitalisme. Dans sa lutte, la classe avancée s'efforce de s'appuyer sur cette loi. Toutefois, en raison de ses entraves, la bourgeoisie, ou bien la classe agissant au nom de celle-ci, fut incapable, à l'époque de la révolution bourgeoise, de découvrir complètement les lois économiques. En examinant les conditions spéciales ayant prévalu en Hongrie, il faut appliquer ces constatations avec un soin particulier. Concernant la révolution bourgeoise de 1848—1849 et ses résultats, il convient de signaler qu'une correspondance complète entre les forces productives et les rapports de production ne s'établit pas, et cela parce que la liquidation intégrale du féodalisme ne s'accomplit point et, vis-à-vis de l'Autriche, la Hongrie demeura dans un état de dépendance coloniale, transformée en dépendance semi-coloniale après 1867.

En Hongrie, la loi du profit capitaliste maximum commença à se manifester après le tournant du siècle. Ici, ce processus était caractérisé par deux faits spéciaux : d'une part, le pays possédait de fortes survivances féodales et le capital financier participait à l'exploitation effrénée du prolétariat agrarien, d'autre part, la Hongrie appartenait aux pays arriérés et vivait dans un état de dépendance semi-coloniale. Il appartient à nos historiographes de montrer les exploités étrangers du peuple, ainsi que leurs méthodes. En même temps, ils doivent éclairer un autre aspect du problème : en effet, les classes dominantes hongroises opprimaient d'autres peuples aussi, et les pillaient méthodiquement. C'est à travers l'effondrement du système du capitalisme monopoliste, effondrement survenu à la suite de la guerre, que la loi selon laquelle les rapports de production et le caractère des forces productives doivent nécessairement correspondre entre eux, essaya de se frayer un chemin. Il y a donc lieu de poser la question : Dans quelle mesure la classe ouvrière hongroise a-t-elle compris cette loi, dans quelle mesure s'est-elle efforcée de s'appuyer sur cette loi, et pourquoi les leaders social-démocrates, traîtres à la classe ouvrière, ont-ils entravé ce processus ? Les historiographes de la République des Conseils auront à démontrer que durant cette courte période, la loi en question

commença à s'affirmer. Il faut également étudier en détail le problème des mesures que la République Hongroise des Conseils prit en vue de faire valoir les lois économiques du socialisme.

Sous le régime Horthy, la course au profit maximum approfondit encore davantage l'extrême paupérisation de la classe ouvrière et du prolétariat agrarien, et intensifia leur dépouillement. La politique étrangère du régime Horthy, ses aspirations à subjuguer des territoires étrangers, avaient pour objectif d'élargir la base de la recherche du profit maximum. S'engageant ouvertement dans la voie de la trahison, la social-démocratie de droite s'efforça de freiner la classe ouvrière dans ses initiatives révolutionnaires, et de maintenir le pays, même après la guerre, sous la dépendance du capital monopoliste. Sous le régime Horthy, le Parti Communiste illégal fut seul à lutter pour les intérêts du peuple travailleur.

Quant à la libération du pays et au développement de notre démocratie populaire, il convient de les étudier à la lumière de l'enseignement stalinien sur la deuxième phase de la crise générale du capitalisme, et de les examiner dans leurs corrélations internationales. Il nous faut montrer l'importance du fait que la victoire de l'Union Soviétique modifia d'une manière fondamentale le rapport des forces, et cela au profit des forces du progrès. Nos historiographes ont le devoir d'analyser les rapports qui, d'un type nouveau, se sont établis parmi les pays du camp socialiste. Il faut montrer combien l'Union Soviétique, qui fait bénéficier ces pays d'une aide amicale, diffère par son attitude des impérialistes américains et autres puissances impérialistes, dont les aspirations anti-populaires ont pour objet la conquête. Montrons également comment notre pays s'intégra dans le marché mondial démocratique et comment, en se détachant du système capitaliste, il contribue à la crise générale du capitalisme. Dans sa politique, notre Parti s'est appuyé sur la loi économique de la correspondance nécessaire entre les rapports de production et le caractère des forces productives. Grâce à l'analyse marxiste-léniniste des conditions internationales et de la situation intérieure du pays, il sut choisir d'une manière juste les maillons décisifs de la chaîne. A la lumière des enseignements staliniens, il nous faut également montrer ceux qui, dans notre démocratie populaire, ont constitué — et constituent encore — les forces sociales qui ont fait leur temps. Une de nos tâches les plus importantes consiste à montrer comment, appuyé sur la classe ouvrière et l'alliance ouvrière-paysanne, notre Parti a réalisé et réalise la correspondance entre les forces productives et les rapports de production. En Hongrie, la loi économique fondamentale du socialisme ne s'affirma que grâce à la création du secteur socialiste, et c'est encore grâce au développement de celui-ci qu'elle élargit sans cesse son rayon d'action. Aujourd'hui, la loi économique du socialisme joue déjà un rôle dominant dans notre économie populaire. Toutefois, pour que les économiques du socialisme s'affirment entièrement dans tous les domaines de l'économie populaire, il nous faut réaliser dans toute notre économie populaire les rapports de production socialistes.

Les questions soulevées au cours de la conférence n'épuisent pas la totalité des tâches que l'ouvrage de Staline impose aux historiographes hongrois. La science historique hongroise ne saura apporter une solution adéquate aux problèmes à résoudre que si elle s'assimile les enseignements et aussi la méthode matérialiste dialectique, exposés dans l'ouvrage de Staline.

A. M. PANKRATOVA :

LES TÂCHES LES PLUS IMPORTANTES DE L'HISTOIRE EN U.R.S.S.

(Kommunist, 1953, fasc. 6).

Les recherches historiques soviétiques constituent un important secteur de la lutte idéologique pour l'édification du communisme. L'auteur insiste sur le rôle de l'histoire dans la formation de la conscience des travailleurs ; à ce propos elle passe en revue les thèses qui doivent déterminer le travail des historiens soviétiques. Pour rehausser le niveau des recherches historiques en U. R. S. S., il est indispensable de développer encore mieux l'esprit critique. Seule les conclusions dégagées de controverses fécondes peuvent assurer à l'Union Soviétique la première place dans la vie scientifique internationale.

Malgré les beaux résultats qui ont été obtenus jusqu'à nos jours, l'état des recherches historiques en U. R. S. S. n'est pas encore satisfaisant. A. M. Pankratova ne dissimule pas les faiblesses dont l'élimination est particulièrement urgente. Elle exerce une sérieuse critique à l'égard de la direction de l'Institut Historique à l'Académie

des Sciences de l'U. R. S. S, puisque le dit Institut, se proposant de résoudre les problèmes de caractère féodal, a négligé l'histoire moderne et tout particulièrement l'histoire de la société soviétique.

L'auteur indique, les preuves en main, les lacunes qui se manifestent dans l'activité de l'Institut Historique. Elle traite d'une manière détaillée les erreurs et les lacunes qu'elle découvre dans les travaux des historiens soviétiques. Examinant les travaux historiques des dernières années à la lumière de l'étude de I. V. Stalin sur les problèmes économiques en U.R. S. S., elle fait ressortir les fautes qui marquent de leur empreinte l'appréciation de l'histoire récente des Soviets. Outre ces réflexions critiques, l'auteur signale les problèmes dont l'étude s'impose dans la phase actuelle de l'édification du communisme.

L'auteur critique sévèrement la science bourgeoise qui s'est subordonnée, aux velléités de conquête de l'impérialisme et souligne le fait, que les historiens soviétiques ont pour tâche de montrer le vrai visage de l'histoire dans les pays bourgeois.

Dans ce qui suit A. M. Pankratova traite des problèmes de l'époque féodale et énumère les questions qui demandent une réponse urgente. Comme plus haut, elle analyse quelques erreurs des oeuvres parues au cours des dernières années ; ces fautes ont une grande importance même au point de vue des principes des recherches historiques contemporaines.

Pour conclure, A. M. Pankratova rappelle les exigences immenses du parti et du peuple soviétique vis-à-vis des historiens. Pour s'acquitter de ces tâches, on doit étudier à fond le marxisme-léninisme et appliquer d'une main sûre la méthode qui en résulte. Les historiens soviétiques ne doivent jamais perdre de vue ces principes ; leurs efforts seront facilités par le développement de la critique et de l'auto-critique, ainsi que par les discussions scientifiques du proche avenir. Sans ces conditions préalables, les historiens soviétiques ne sauraient s'acquitter des grandes tâches qui s'imposent à eux.

ALADÁR MÓD :

MARX ET L'HISTOIRE DE HONGRIE

A tous ceux cherchant à comprendre l'histoire de Hongrie et à solutionner, au point de vue théorique et pratique, ses problèmes encore non résolus, l'enseignement de Marx ne cesse d'offrir une aide inappréciable.

Cette contribution résulte avant tout du fait que, dès ses origines, le marxisme s'était intimement lié à l'histoire du peuple hongrois. 1848 fut marqué non seulement par la parution du Manifeste Communiste, mais aussi par le déclenchement de la guerre d'indépendance en Hongrie. A coup sûr, il ne s'agit pas d'une coïncidence fortuite. Ces deux dates font voir qu'il existait des liens aussi étroits entre la révolution démocratique et l'idée de la liberté que plus tard entre la classe ouvrière et la révolution du prolétariat. Marx reconnut aussitôt le vrai caractère de la révolution de Hongrie ; il n'hésitait pas à y voir un facteur décisif de ces douloureuses convulsions de l'évolution européenne qui, un jour, aboutiront à la révolution du prolétariat. S'appuyant sur l'analyse historique du développement du capitalisme, il était — de même qu'Engels — fermement convaincu que l'échec des révolutions bourgeoises serait suivi de l'aurore d'une nouvelle ère révolutionnaire. Pour contribuer à la mise en pratique des idées de 1848, il concentra son attention et ses efforts en vue de l'organisation de la classe ouvrière et de la création d'un parti révolutionnaire au sein de cette classe ; il élaborait la théorie révolutionnaire de la classe ouvrière et formula pour les travailleurs de tous les pays les exigences politiques fondamentales comme autant de gages de la victoire de la classe ouvrière. Quant au mouvement ouvrier de Hongrie, il lui offrit un précieux appui par l'intermédiaire de Léon Frankel et il est significatif que celui-ci, fidèle disciple de Marx et remarquable combattant de la Commune de Paris, professait ouvertement les idées de 1848. Plus tard le parti social-démocrate qualifiera d'« héritage féodal » l'histoire de la nation hongroise, mais ce ne sera qu'un reflet du réformisme, mouvement traître à l'enseignement révolutionnaire de Marx. Contrairement à l'opportunisme des social-démocrates, ce sera précisément l'enseignement révolutionnaire de Marx qui, un jour, reconduira les communistes hongrois à l'étude de l'histoire nationale.

Les rapports qu'il y a entre le marxisme et l'histoire de Hongrie aident les historiens marxistes hongrois à interpréter l'histoire moderne de leur pays. Mais Marx s'occupait

intensivement aussi de la formation des États européens ; dans ses Remarques chronologiques il réunit et commenta un grand nombre d'importantes données concernant l'histoire médiévale des Hongrois (dès leur apparition en Europe jusqu'au milieu du XVIe siècle). Outre l'examen des faits concrets, les Remarques jettent une vive lumière sur la méthode exigée par la conception marxiste de l'histoire. Il en résulte que, d'après Marx, la première tâche de l'historiographie consiste à établir les faits les plus importants ce qui implique la nécessité d'y opérer un choix et d'y appliquer un rigoureux contrôle critique. L'exemple de Marx nous montre ce que la méthode marxiste demande aux historiens : quand on cherche à distinguer les faits significatifs des faits insignifiants, on doit prendre pour point de départ la base économique et la lutte des classes ; autrement dit, on doit envisager les problèmes sous l'angle des forces progressistes de l'histoire et prendre, dès le début, une position nette au point de vue idéologique.

Pour être encore mieux renseignés sur les exigences de l'historiographie marxiste, nous n'avons qu'à analyser les études historiques de Marx comme autant d'exemples classiques de l'utilisation marxiste de la documentation. Ce que Marx cherche à dégager des faits, ce sont des lois et des connexions illustrant certains principes, en un mot tout ce qui paraît nouveau à un moment donné. L'attitude de Marx, déterminée par sa position de parti, est un guide sûr dans la dédale des faits ; c'est au cours des attaques dirigées contre les thèses des adversaires qu'elle se révèle le mieux. A ce propos l'auteur signale une des tâches urgentes des historiens hongrois : ils ont encore beaucoup à faire pour démasquer l'idéologie réactionnaire du passé. D'autre part, dans l'oeuvre de Marx même le choix des sujets est significatif. L'historiographie marxiste n'admet pas de barrière entre le présent et le passé : analyser ce qu'il y a de nouveau à un moment donné ou ce qui paraît tel à notre époque, voilà une de ses tâches essentielles. Par là l'historiographie marxiste offre directement son appui idéologique à la classe ouvrière qui ne cesse de lutter pour l'avenir.

De fait, on ne doit jamais perdre de vue que même l'étude la plus approfondie des faits historiques ne peut nous dispenser de nous occuper aussi des problèmes de notre époque ; l'examen des problèmes historiques doit se combiner avec l'analyse scientifique des transformations sociales qui se déroulent sous nos yeux. Dans ce domaine l'aide la plus précieuse nous est offerte par les oeuvres du camarade I. V. Staline, mais pour les comprendre et pour en pouvoir appliquer les thèses à notre pays, il est indispensable d'approfondir l'étude de Marx. C'est ainsi que l'historiographie hongroise s'acquittera de sa tâche primordiale qui a trait à la lutte contre les idées rétrogrades au point de vue théorique. Grâce à ces préoccupations les historiens donneront au peuple hongrois une vision nette de sa position historique, de ses tâches et des lois de son essor. L'enseignement de Marx marque la voie pour des siècles ; la tâche patriotique des historiens consiste à transformer le legs spirituel de Marx, Engels, Lénine et Staline en une intarissable source d'énergie pour la science et la civilisation hongroise.

ZOLTÁN I. TÓTH :

NICOLAS BĂLCESCU (1819—1852)

Cette conférence fut faite à la séance solennelle de l'Académie Hongroise des Sciences et de la Société Historique Hongroise à l'occasion du centenaire du grand patriote et démocrate révolutionnaire roumain (le 22 janvier 1953). L'auteur esquisse la vie de Bălcescu et à ce propos il évoque les événements historiques au cours desquels son héros a joué un rôle mémorable. Il fait le parallèle entre Bălcescu et Louis Kossuth pour mettre en relief les traits analogues de leurs carrières. Tous les deux hommes politiques, issus de l'*«intelligentzia»* de la petite noblesse, parurent dans l'arène de la vie publique à l'ère des réformes pour devenir plus tard des révolutionnaires : en 1848—49, se mettant à la tête du mouvement révolutionnaire de leur pays, ils jouèrent un rôle essentiel dans la lutte du peuple pour les réformes bourgeoises, la liberté et l'indépendance. En ce qui concerne Bălcescu, il avait déployé une vigoureuse activité dans ce but dès avant la révolution, contribuant par ses travaux progressistes à l'essor de l'histoire nationale.

A coup sûr, Bălcescu fut la figure la plus radicale et la plus intransigeante de la révolution bourgeoise de Valachie : s'opposant à l'aile modérée de la révolution, il luttait pour le partage des terres entre les anciens serfs avec un esprit de suite remarquable. Il organisa non seulement la presse révolutionnaire, mais — s'inspirant des traditions de la Révolution Française — même l'institution des commissaires révo-

lutionnaires ; il insistait sur la nécessité de créer une armée populaire fondée sur les masses paysannes installées dans la possession de la terre et capable d'engager le combat contre les agresseurs extérieurs ; enfin, il réclamait un droit de vote général. Il s'appuyait sur le peuple, mais malheureusement n'a pas réussi à ramasser en un puissant parti les radicaux qui, par suite de cette occasion manquée, cédèrent le pouvoir aux autres tendances. Dans ces conditions les chefs du mouvement, ayant en vue surtout la conciliation des intérêts de classe, négligeaient la lutte contre l'aile modérée et plus tard contre les traîtres de la révolution. En même temps ils échouèrent dans leur lutte pour l'émancipation des serfs. En dernière analyse ce fut la pénétration de l'armée turque qui mit fin à la tentative révolutionnaire de Valachie (23 juin—25 septembre 1848).

Pendant la révolution et même après elle Bălcescu se montrait un représentant convaincu de la solidarité des peuples opprimés et de leur lutte commune contre les puissances absolutistes, en premier lieu contre Vienne et le tzarisme. Déjà en été 1848 Bălcescu fit au gouvernement hongrois une proposition concernant l'alliance hungaro-roumaine et au printemps de 1849 il se rendit en Hongrie pour créer un rapprochement entre le gouvernement et les chefs de la nationalité roumaine qui s'étaient rangés du côté de Vienne. Le 14 juillet 1849 fut conclu l'accord de Bălcescu et Kossuth au sujet d'une légion roumaine ; à la même date les deux hommes politiques signèrent aussi un « projet de pacification » concernant la réconciliation des Hongrois et des Roumains. Sur la base de cette convention l'Assemblée Nationale vota à Szeged, le 28 juillet, la loi sur les nationalités. Néanmoins l'activité de Bălcescu eut peu de résultats pratiques, puisque — à cause de l'intervention tzariste — elle fut bientôt suivie de l'échec de la guerre d'indépendance.

Après cette catastrophe Bălcescu fit des efforts considérables pour créer une organisation solide des émigrés roumains. En outre, il enrichit d'importantes contributions la littérature politique. Un de ses ouvrages fut utilisé par Marx au t. 1er du Capital. Dans les idées de Bălcescu on reconnaît bien des traits de la pensée dialectique et matérialiste. Il n'est pas exclu qu'il ait mis à contribution non seulement les travaux conçus sous le signe du socialisme utopique et de la petite bourgeoisie, mais aussi le Manifeste Communiste. Au sujet de la lutte des classes, de l'abolition de l'exploitation humaine, du progrès et de la révolution il professait des vues qui, à plus d'un égard, rappellent les oeuvres des fondateurs du socialisme scientifique. Pendant son émigration il était un des principaux représentants du projet d'une confédération danubienne, fondée sur la solidarité des peuples et dirigée contre les grandes puissances réactionnaires.

Bălcescu mourut jeune, à l'âge de 33 ans. Néanmoins sa vie et son exemple doivent nous inspirer même dans nos luttes d'aujourd'hui : on révère en lui non seulement un grand penseur et un révolutionnaire intransigeant, mais aussi la figure la plus progressiste de la vie politique roumaine de son époque.

HÉLÈNE BERKOVITS :

REFLETS DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE FÉODALE DANS LA CHRONIQUE ENLUMINÉE

La Chronique Enluminée constitue une valeur inappréciable de la littérature et de l'art hongrois ; en même temps elle a une grande importance pour l'histoire de Hongrie. Son texte latin est une de nos sources les plus authentiques pour l'histoire de l'époque de la dynastie d'Árpád ; ses enluminures témoignent du haut niveau de l'art hongrois médiéval. Le texte de la Chronique Enluminée fut rédigé en 1358 par Marc Kálty, chanoine (custode) de Székesfehérvár ; il travailla sur la base des anciennes gestes et chroniques, mais il y ajouta aussi ses propres additions. La copie de la chronique fut illustrée de miniatures probablement par Nicolas Meggyesi, peintre et armoriste du roi Louis Ier (1342—1382) ; ce travail fut achevé en 1370, c'est-à-dire avant l'avènement de Louis au trône de la Pologne. La Chronique Enluminée fut faite à l'usage du roi ; le texte, par suite de son caractère laïque, permettait au miniaturiste d'évoquer mille détails concrets de la réalité. 43 miniatures de grandes dimensions et 96 initiales renvoient aux événements de l'histoire du pays. Sur les pages de ce précieux manuscrit les peintures évoquent tantôt la vaillance et les hauts faits des Hongrois, ainsi que des scènes de bataille, des victoires et des défaites, tantôt des intrigues, des scènes d'aveuglement, des massacres et des attentats contre la vie des rois. Les couronnements et les funérailles alternent avec les scènes qui donnent une idée de la vie de la cour. En un mot, l'artiste, délivré

par le sujet même des prescriptions rigoureuses de l'art religieux, avait à illustrer un texte où il n'était point question de l'au-delà, mais de la vie terrestre, notamment de la vie d'une couche dominante de caractère féodal. Ce sujet devait être illustré conformément aux intérêts d'une dynastie féodale. Il n'en reste pas moins que le choix des tableaux témoigne du souci de révéler l'aspect réel d'une époque : les hauts faits, tant de fois glorifiés, des rois semblent s'effacer dans cet amas d'actes de cruautés où l'aveuglement, la cabale et la trahison, mis au service des intérêts personnels des membres de la classe dominante, jouent un rôle essentiel.

La différence chronologique qu'il y a entre la rédaction de la chronique de Marc Kálti et les enluminures ne peut être plus d'une dizaine d'années. Néanmoins nous avons affaire à deux conceptions foncièrement différentes de l'histoire. Le miniaturiste travaillait selon la conception sociale et artistique de son époque : l'oeuvre d'art qu'il crée est un reflet de ce milieu historique. Tout autre fut le procédé de Kálti qui travaillait d'après les anciennes gestes et chroniques. En racontant les événements du passé, il reproduisait fidèlement les paroles des historiographes antérieurs de la cour où il y avait souvent des éléments légendaires, des motifs tirés des chants historiques, ou de la tradition orale. On retrouve donc dans son texte la tradition vivante du peuple, y compris certaines légendes payennes. D'autre part, les vieilles sources reflètent toute une série de conceptions historiques. Au XIIIe siècle la lutte des forces sociales avait donné lieu à la composition d'une chronique hunno-magyare ; au milieu du XIVe siècle Marc Kálti, de même que certains chroniqueurs postérieurs, admit également l'identité des Huns et des Hongrois et fit ressortir l'importance de la légende d'Attila. Les traditions concernant le grand roi des Huns pénétrèrent aussi dans les enluminures : pour s'en convaincre, on n'a qu'à examiner la miniature représentant la « première conquête de la Pannonie par les Hongrois » (c'est-à-dire par les Huns) ; à cette occasion l'artiste essayait de signaler les différences de classe de son époque.

En ce qui concerne les motifs tirés des légendes historiques, il convient de préciser que les auteurs de gestes et les chroniqueurs avaient toujours tâché de les adapter au point de vue officiel. Naturellement, ils n'y réussissaient pas sans difficulté ; parfois une phrase ou une simple épithète pouvait engendrer des contradictions plus ou moins fâcheuses. En tout cas, ils ne reculaient point devant la falsification des faits historiques ; ce procédé, conforme aux intérêts de l'Eglise et de la classe dominante, remonte au XIe siècle, c'est-à-dire à l'époque qui vit naître l'historiographie hongroise de la cour. Mais le miniaturiste, à plus d'une occasion, ne suit pas fidèlement le chroniqueur, qui subordonne sa plume au service de l'Eglise : cette divergence se révèle même sur le frontispice du manuscrit où, au point de vue artistique, on retrouve quelques reflets du formalisme naissant du sentiment religieux. Au frontispice, au début du texte Marc Kálti précise la date de la composition de l'ouvrage, mais le nom du roi, sous le règne duquel la chronique fut rédigée, il ne le mentionne même pas ; il se borne à faire ressortir, à l'aide d'une citation biblique, la thèse que les rois de Hongrie règnent « par la grâce de Dieu ». En revanche le miniaturiste plaça à la même page un vigoureux portrait représentant Louis Ier entourés d'aristocrates et de vassaux, comme un souverain indépendant de l'Eglise. Parallèlement à cette mise en relief du pouvoir royal, le miniaturiste ne consacre à Dieu qu'une initiale minuscule du frontispice ; il est encore à remarquer qu'à l'exception de cette image le manuscrit ne contient aucune autre représentation de Dieu ou de Marie.

L'enlumineur pouvait bien connaître les manuscrits laïques d'Italie où il avait l'occasion de voir maintes présentations artistiques de la vie sociale ; les scènes de bataille qui figuraient parmi les illustrations des romans chevaleresques, constituaient indubitablement une des sources de son inspiration. Néanmoins, au point de vue de l'évolution hongroise, il convient d'insister sur le fait que jusqu'à l'époque de la Chronique Enluminée non seulement la peinture, mais aussi l'art de la miniature avaient un caractère exclusivement religieux : le choix des thèmes était déterminé par les exigences de l'Eglise. Les miniatures de la Chronique Enluminée se détachent de l'art religieux ; au surplus, elles s'opposent à la conception de l'Eglise. Par suite de l'évolution sociale de la féodalité, même en Hongrie l'art commence donc à refléter les nouvelles conditions de vie, ainsi que les formes bourgeoises de la société.

ALEXANDRE ORBÁN :

L'ÉGLISE CATHOLIQUE DE HONGRIE PENDANT LA GUERRE CONTRE L'UNION SOVIÉTIQUE

L'Église catholique de Hongrie en tant que grand capitaliste et grand propriétaire constituait une partie intégrante de la classe dominante contre-révolutionnaire. Ennemie du peuple travailleur et de l'U. R. S. S., elle exerçait une puissante influence sur la vie politique sous le régime fasciste de Horthy. S'opposant aux intérêts des travailleurs hongrois, elle accordait son appui à tous les moyens de la terreur fasciste ; sur le plan de la politique extérieure, elle appuyait toutes les initiatives préparant l'attaque contre l'Union Soviétique. En revanche, le Vatican contribuait à l'affermissement des exigences révisionnistes hongroises et, pour faire ressortir l'importance de la Hongrie, elle organisa à Budapest, en 1938, le Congrès Eucharistique Mondial.

Ces faits signifiaient l'insertion de la Hongrie dans l'agression contre l'Union Soviétique.

Bien que l'Église catholique de Hongrie restât en relation avec les pays impérialistes occidentaux, l'Angleterre et les États-Unis, elle appuyait aussi les conquêtes des envahisseurs fascistes en territoire soviétique. Elle fit tous les efforts pour taire le caractère injuste de cette agression, diamétralement opposée aux intérêts du peuple hongrois et pour justifier les démarches de l'Allemagne hitlérienne et de ses satellites hongrois. A l'intérieur du pays l'Église passait pour une des plus sérieuses entraves du mouvement contre l'hitlérisme et la guerre. L'Église appuyait le front militaire antisoviétique, déchu à un état de décomposition dès la seconde moitié de 1942, même à l'époque où bien des Hongrois prévoyaient déjà l'échec d'Hitler et de ses alliés.

Dans cette situation la réaction catholique hongroise s'orientait vers la poursuite de la guerre antisoviétique et cherchait à approfondir ses relations avec les impérialistes américains. Elle participait aux discussions qui avaient pour but de préparer le terrain pour la restauration de la monarchie des Habsbourg ; dans ce cas, après la défaite de l'Allemagne hitlérienne, la Hongrie serait devenue le membre d'une Confédération catholique antisoviétique, en étroite dépendance des États impérialistes. En même temps elle déployait une activité de vaste envergure pour créer, à l'intérieur du pays, un nombre suffisant de bases réactionnaires qui, après la libération du pays, auraient dû empêcher l'accès au pouvoir du peuple travailleur.

Ces efforts profondément réactionnaires ont, en dernière analyse, obligé l'Église catholique d'accorder son appui même à Szálasi, le dernier agent d'Hitler en Hongrie, et à son gouvernement aventurier. Fidèle à cette clique, la réaction catholique hongroise luttait jusqu'au dernier moment *contre* la libération du pays.

Au printemps de 1945 Hitler et son dernier satellite hongrois furent balayés par l'armée soviétique libératrice. Les masses laborieuses hongroises eurent enfin le moyen de régler leur compte aux oppresseurs d'hier et de prendre en main le gouvernail du pays. Mais la réaction cléricale en tant qu'arrière-garde de la réaction hongroise s'opposa à la démocratie populaire hongroise : après la libération elle s'allia aux impérialistes et au Vatican. Elle veut rétablir son prestige à tout prix même, s'il faut, par une nouvelle guerre mondiale. Mais ses tentatives se heurtent à la résistance ferme du Parti des Travailleurs Hongrois et de la démocratie populaire hongroise qui, hier comme demain, inflige de rudes coups à tous ceux qui essaient de contester la domination du peuple travailleur.

A kiadásért felelős: Mestyán János

Műszaki felelős: Tóth Ferenc

Kézirat érkezett: 1953. VI. 22., Terjedelem: 18 3/4 (A/5) fv.

Nyomott példány: 3200

Akadémiai nyomda, V., Gerlőczy-u. 2. — 25603/53 — Felelős vezető: Ifj. Puskás Ferenc

Ara: 14,— Ft

Előfizetés egy évre: 24,— Ft

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY KÉRDÉSEI

a sorozat egyes kötetel haladó honvédő hagyományainkkal, a nemzetközi és magyar munkásmozgalommal és történelmünk egyéb fontos kérdéseivel ismertetik meg dolgozó népünket

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY KÉRDÉSEI sorozatban eddig megjelent:

1. <i>Grekov, B. D.</i> : Sztálin és a történettudomány.....	1,— Ft
2. <i>Andics Erzsébet</i> : A magyar munkásmozgalom az 1914—18-as világháború alatt	2,— „
3. <i>Lederer Emma</i> : Az egyház szerepe az Árpád-kori Magyarországon	1,50 „
4. <i>Pach Zsigmond Pál</i> : Az eredeti tőkefelhalmozás gyarmati korlátai Magyarországon 1848 előtt	1,50 „
5. <i>Girsfeld, A.</i> : Az Egyesült Államok szerepe a szibériai és a távolkeleti szovjetellenes intervenció megszervezésében	1,— „
6. <i>Zsigmond László</i> : A második világháború előzményei	2,— „
7. <i>Réti László</i> : A Bethlen—Peyer-paktum	2,— „
8. <i>Kovács Endre</i> : Bem József és a magyar szabadságharc	1,80 „
9. <i>Elekes Lajos</i> : Hunyadi hadserege	1,80 „
10. <i>Kató István</i> : A magyar jakobinus mozgalom	1,80 „
11. <i>Molok, A.</i> : Párizs munkásai a Kommün napjaiban	1,50 „
12. <i>Esze Tamás</i> : II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata	4,50 „
13. <i>Wittmann Tibor</i> : Bethlen Gábor, mint hadszervező	2,— „
14. <i>Elekes Lajos</i> : A délkeleteurópai népek összefogása a török hódítók ellen Hunyadi háborúiban	1,80 „
15. <i>Székelgy György</i> : A török hódítók elleni védelem ügye a Dózsa-paraszt-háborútól Mohácsig	1,80 „
16. <i>Barta István</i> : Kossuth alföldi toborzó körútja 1848 őszén	1,50 „
17. <i>Magos György</i> : Az amerikai imperialisták szerepe a Horthy-fasizmus stabilizálásában (1924—1929)	2,50 „

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

szerkesztésében megjelent

NÉPSZERŰ KIADVÁNYOK

MŰVELT NÉP KÖNYVKIADÓ

<i>Fekete Sándor</i> : A márciusi fiatalok (Szikra kiadás)	15,— Ft
<i>Kovács Endre</i> : Bem apó	4,— „
<i>Fekete Sándor</i> : Vasvári Pál	3,50 „
<i>Elekes Lajos</i> : Hunyadi János	2,50 „
<i>Esze-Küpeczi</i> : Esze Tamás	3,— „
<i>I. Tóth Zoltán</i> : Varga Katalin	3,— „
<i>Karsai-Pamlényi</i> : A fehér terror	6,50 „
<i>Hudrovics-Wellmann</i> : Parasztmozgalmak a 18. században	6,— „
<i>Várkonyi Ágnes</i> : Vak Bottyán	4,50 „
<i>Csonka Rózsa</i> : A klerikális reakció az ellenforradalom győzelméért	4,50 „
<i>Pálffy Ilona</i> : Nők a magyar függetlenségért	4,— „
<i>Nagy Kálmán</i> : Stromfeld Aurél	4,— „
<i>Incze Miklós</i> : Válság és nyomor a Horthy-rendszerben	4,— „
<i>Kossuth Lajos</i> : Fel mindnyájan a hon védelmére II. kiad. (Összeállította: <i>Bartu István és Spira György</i>)	11,— „
<i>Heckenast—Karácsonyi—Lukács—Spira</i> : A magyar nép története. Rövid áttekintés	23,— „
<i>Merei—Spira—Lukács</i> : Kossuth Lajos. Rövid életrajz	22,— „
<i>Soós Imre—Szántó Imre</i> : Eger vár védelme 1532-ben	6,— „
<i>Wittmann Tibor</i> : Bethlen Gábor	10,50 „
<i>Magos György</i> : Az angol és amerikai monopólium szerepe a Horthy-fasizmus megszilárdításában	6,— „
<i>Heckenast Gusztáv</i> : A Rákóczi szabadságharc	8,50 „

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

kiadványai

Kossuth Lajos *Összes Munkái* XI. kötet. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: *Barta István*

Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez

Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés

H. Balázs Éva: Jobbágylevelek

Újabbban megjelent

Kossuth Lajos *Összes Munkái*. XIII. kötet (Kossuth 1848/49-ben III. k.) Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén. Összeállította: *Barta István*. A magyar jakobinus mozgalom iratai II., III. kötet. Összeállította: *Benda Kálmán*

Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története

Lederer Emma: Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon

Pach Zsigmond Pál: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon

Elekes Lajos: Hunyadi

Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára 1802—1952. I—II.

A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben

Szerk: *Andics Erzsébet*

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA

kiadványai közül eddig megjelent:

Magyar Történeti Bibliográfia I., II. és III. kötete

Haraszi Éva: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen

Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I.

I. Tóth Zoltán: Parasztmozgalmak az erdélyi Érchegységben 1848-ig

S. Sándor Pál: Parasztságunk a Habsburg-önkényuralom korszakában 1848—1867.

Kovács Endre: Magyar-cseh történelmi kapcsolatok

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. I. 1867—1892

Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerkesztette: *Székely György*

Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790.

Szerkesztette: *Spira György*

Makkai László: A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen

A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza. Szerkesztette: *Balázs Béla*

A *Studia Historica* sorozatban megjelent:

1. Йозеф Реван, почетный член Академии Наук Венгрии: Марк и венгерская революция 1848—1849. гг.

2. Эржебет Андич, член Академии Наук Венгрии: Церковная реакция во время революции 1848—1849 гг. в Венгрии.

3. Эрик Мольнар, член Академии Наук Венгрии: Основание венгерского государства

4. П. Ж. Пах, Первоначальное накопление капитала в Венгрии

5. Петер Ханак: Угнетенные народы австрийской империи и венгерская революция 1848—1849 гг.

6. *Győző Ember*: Louis Kossuth à la tête du comité de la défense nationale

Előkészületben a *Studia Historica* 7. száma

Megjelent az *Acta Historica* 1., 2., 3. és II/1—2. száma

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

87. ÉVFOLYAM

1953. 2—3. SZÁM

1953

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, VIII., PUSKIN-UTCA 26

87. ÉVFOLYAM, 1953. 2-3. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

FŐSZERKESZTŐ:

ANDICS ERZSÉBET

FELELŐS SZERKESZTŐ: EMBER GYÓZÓ

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: HANÁK PÉTER

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BENDA KÁLMÁN, BOLGÁR ELEK, **CZÓBEL ERNŐ**, KOSÁRY DOMOKOS, LÉDERER EMMA,
MÉREI GYULA, MÓD ALADÁR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, PACH ZSIGMOND PÁL,
RÉTI LÁSZLÓ, ZSIGMOND LÁSZLÓ

A SZÁZADOK 1953-as ÉVFOLYAM 2-3. SZÁMÁNAK TARTALMA

TANULMÁNYOK:

- Pankratova, A. M.*: Az 1905—1907. évi első orosz forradalom nemzetközi jelentősége 213
Incze Miklós: A néptömegek helyzete Magyarországon az 1929—1933. évi gazdasági válság idején 233
Grosfeld, Leon: Az amerikai—angol imperializmus lengyelelles politikája 1918—1939. 312

KÖZLEMÉNY:

- Vörös Károly*: Noszlopy Antal visszaemlékezései 319

VITA:

- Ladányi Andor*: A történeti programviták tanulságai 378
Sándor Vilmos: A magyarországi ipari kapitalizmus kezdeti kibontakozásának néhány kérdése (1849—1867) 384

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSÉNEK FRONTJA:

- A szovjet történészek néhány elsőrendű fontosságú feladatáról 427
Vesely, J.: Csehszlovákia és a Magyar Tanácsköztársaság 434

SZEMLE:

- Kossuth Lajos az OHB élén (ism. *Borus József*) 438
Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I. k. (1867—1892) (ism. *Perényi József*) 440
A magyar nép története. Középkorok számára I., II., III. k. Történelem szakiskolák számára I., II. k. (ism. *Dolmányos István*) 442
Stejnberg, J. L.: A középkor brit agresszió története (ism. *Niederhauser Emil*) 445
Lemin, I. M.: A brit birodalom válságának kiéleződése a második világháború után (ism. *Gál Éva*) 447
Huch, Ricarda: Der Dreissigjährige Krieg (ism. *Makkai László*) 450

KRÓNIKA:

- Tarle, J. V.*—*Pankratova, A. M.*—*Tretyakov, P. N.*: A Magyar Történész Kongresszus 453
H. Harasztiné Éva: Beszámoló a Magyar Történész Kongresszusról 463

PEJOME 487

RÉSUMÉ 489

AZ 1905—1907. ÉVI ELSŐ OROSZ FORRADALOM NEMZETKÖZI JELENTŐSÉGE*

1905-ben, majdnem ötven évvel ezelőtt indult meg Oroszországban az a forradalom, amely rendkívül nagy szerepet játszott nemcsak a Szovjetunió, hanem a nyugateurópai és a keleti országok népeinek történetében is. Tartalmát tekintve polgári-demokratikus forradalom volt, — de az imperializmus korszakában zajlott le, a proletariátus vezette, és harci eszközei proletárjellegűek voltak. Az 1905-ös forradalom sok tekintetben különbözött a korai polgári forradalmaktól. A XVII—XVIII. században Európában lezajlott polgári forradalmak a kapitalizmus fejlődésének manufaktura szakaszában játszódtak le, amikor még nem volt nagyipar, falun pedig a feudalizmus uralkodott. A burzsoázia ebben az időszakban még felfelé haladó osztály volt. A proletariátus és a parasztság a korai forradalmakban a burzsoázia vezetése alatt vett részt. A proletariátus még gyenge volt és nem tudatosodtak benne osztályérdekei. A korai polgári forradalmakban még nem merült fel — nem is merülhetett fel — az a harci feladat, hogy a proletariátus az általános demokratikus forradalomban vezető szerepet vívjon ki. Nem állhatott a proletariátus előtt ebben az időszakban az a harci feladat sem, hogy a polgári-demokratikus forradalmat szocialista forradalommá fejlessze át.

A proletariátus először a nyugateurópai országokban, az 1848-as európai forradalmak időszakában lépett fel mint önálló forradalmi osztály. Marx úgy értékelte a párizsi munkások júniusi felkelését, mint az első nagy összecsapást a modern kapitalista társadalom két alapvető osztálya között. A nem eléggé szervezett és szövetségesek nélküli párizsi proletariátus a burzsoáziával való első osztályösszecsapásban vereséget szenvedett. A parasztság Franciaországban még teljesen a burzsoázia befolyása és vezetése alatt állott és nem támogatta a felkelő munkásokat; a proletariátusnak már ez az első önálló fellépése is megmutatta, hogy nem állhat meg félúton. A burzsoa köztársaság keretén belül a proletariátus nem érhetett el sem az igazi szabadságot, sem gazdasági helyzetének reális megjavulását. Ezért van az, hogy a forradalmi proletariátus élenjáró rétegei már az 1848-as forradalom folyamán követelték a burzsoázia megdöntését.

A forradalmi időszakot Nyugateurópában a Párizsi Kommün tetőzte be. A Kommün bukása után az 1872—1904-es évek »békés« időszakára következett. V. I. Lenin ezt az időszakot jellemezve azt írta, hogy »a Nyugat végzett a polgári forradalmakkal. Kelet még nem érett meg rájuk«.¹

Ebben az időszakban valamennyi európai kapitalista országban gyors fejlődésnek indult a kapitalizmus és új, magasabb szakaszába — az imperializmus szakaszába — lépett.

* 1953 június 10-én, a Magyar Történelem Kongresszuson elhangzott előadás.

¹ *Lenin*, Vál. Műv. I. köt. Bpest, 1949. 72. l.

A kapitalista fejlődés egyenlőtlensége következtében az európai forradalmi mozgalom fokozatosan keletre tolódó központja a XIX. század végén Oroszországba helyeződött át. A történelem színpadára lépett a forradalmi orosz proletariátus.

Oroszország a többi kapitalista országnál később lépett a kapitalista fejlődés útjára. Az 1861-es reform után a kapitalista fejlődés folyamata olyan gyorsasággal haladt, hogy Oroszország néhány évtized alatt tette meg azt az utat, amelyhez Nyugateurópában évszázadokra volt szükség. Azonban a termelőerők fejlődését Oroszországban akadályozta a feudális jobbágytartó viszonyok jelentős csökkenvényeinek fennmaradása. A feudalizmusnak 1861, a jobbágyság eltörlése után továbbélő maradványai közé tartozott elsősorban a földesúri birtok és a földbirtokos nemesség jelentő önkényuralom.

A proletariátus a lehető leghatározottabban támogatta a parasztoknak a földesúri latifundiumok és a féljobbági függőség felszámolásáért indított harcát. A proletariátus e harc élére állt, hisz igen nagy érdeke fűződött a jobbágyság csökkenvényeinek felszámolásához, mivel azok megnehezítették és feltartóztatták a proletariátusnak a szocializmusért vívott harcát.

Az orosz burzsoázia, amelyet szoros szálak fűztek a cárizmushoz és amelyet csábítottak a cári kormány megrendelése, szubvenciói és különféle konca, s főleg megrémített a proletariátus forradalmi fellépése, a földbirtokosok szövetségét kereste a munkások és parasztok ellen. Az oroszországi burzsoáziának nemcsak hogy nem éltt érdekében a polgári-demokratikus forradalom teljes győzelme, hanem — mint minden imperialista ország burzsoáziája — ellenforradalmi erő volt. Az egyetlen társadalmi erő, amely megteremthette a termelőerők és termelési viszonyok összhangját az országban, csak a proletariátus és a parasztság szövetsége lehetett.

A cári Oroszországban a XIX. század végén és a XX. század elején a kapitalizmus átnőtt az imperializmusba. Oroszországban már a XX. század kezdetén a nagyiparba fektetett alaptőke majdnem háromnegyede részvénytőke volt. Megjelentek a monopolszervezetek, trösztök és szindikátusok. Fokozódott a külföldi tőke beáramlása. A külföldi tőke fokozatosan kezébe ragadta az orosz ipar döntő ágait. A kölcsönök, szerződések és tőkebefektetések rendszere révén a cárizmus mind szorosabb kapcsolatba került a külföldi tőkével és függő viszonyba jutott tőle. A cárizmus és az imperializmus érdekei egyre inkább összefonódtak. Ezért van az, hogy az oroszországi forradalmi proletariátus minden — a cárizmus ellen irányuló — fellépése a világimperializmus érdekeit is érintette.

Oroszországban a forradalom előestéjén rendkívül kiéleződtek az osztályellentétek és nemzeti ellentétek. Az első orosz forradalom idejére Oroszország az imperializmus valamennyi ellentmondásának csomópontjává vált. Ugyanakkor Oroszországban már fellépett az a forradalmi erő is, amely meg tudta oldani ezeket az ellentmondásokat. Ez az erő az orosz proletariátus volt, a modern társadalom legforradalmibb osztálya.

Az 1905-ös forradalom előtt az orosz proletariátus száma majdnem három millióra rúgott. Az orosz proletariátus fejlődésének sajátossága a nagyüzemekben való koncentráltságának magas foka volt. Az orosz proletariátus fokozatosan az ország politikai életének vezető erejévé vált. Az oroszországi munkásmozgalom forradalmiság és lendület tekintetében túlszárnyalta a nyugateurópai munkásmozgalmat. Oroszországban, Nyugateurópától eltérőleg, igen nagy jelentőségre tett szert a sztrájk — a proletariátus osztályharcá-

nak sajátosan proletár fegyvere. Az 1900-as évek elején a politikai sztrájkok, az utcai tüntetésekkel párosulva átmenetet jelentettek a proletariátus forradalmi harcának új, magasabb fejlődési szakaszába. A proletariátus azt a történelmi feladatot tűzte maga elé, hogy az oroszországi polgári-demokratikus forradalom élére álljon és a nemzetközi forradalmi proletariátus élcsapatában haladjon a szocializmusért vívott harcban. E feladat sikeres megvalósításához az oroszországi proletariátusnak a régi, reformista pártoktól eltérő, élenjáró forradalmi pártra volt szüksége.

Oroszországban új típusú proletárpárt állt a cárizmus megdöntéséért és egyidejűleg a szocializmusért folyó harc élére.

A forradalom az 1905 január 9. (22)-i eseményekkel indult meg. A cári kormány ezen a napon a cárnál védelmet kereső pétervári munkások békés felvonuló tömege közé lövetett. Mint ma már megállapítást nyert, a munkástüntetés fogadására és szétverésére valóságos haditervet dolgoztak ki.

A cárizmus véres terrorcselekménye országszerte, de az ország határain túl is, tiltakozást váltott ki. A január 9-i események történelmi jelentősége abban áll, hogy óriási népi tömegeket ébresztett politikai öntudatra.

A január 9-i véres eseményekre a nyugateurópai proletariátus azzal válaszolt, hogy tiltakozó tüntetéseket rendezett az orosz követségek épületei előtt, nagygyűléseket tartott, gyűjtést szervezett a megölt orosz munkások családjai javára, a szocialista parlamenti képviselők interpellációkat jegyeztek be. Az 1905 januárjában az európai országokban tartózkodó cári követek jelentéseikben kénytelenek voltak beismerni, hogy milyen tömegtiltakozás nyilvánult meg a nemzetközi proletariátus részéről a cárizmus véres büntette ellen. A diplomaták közlései rendkívül tendenciózusak, helyenként teljesen elferdítik a tényeket, azonban ezek a jelentések sem tudják elpalástolni, hogy milyen erős felháborodás nyilvánult meg a munkástömegek részéről a cárizmus véres gaztettével szemben, és milyen páratlanul megnövekedett a világ proletariátusának szolidaritása az oroszországi forradalmi proletariátus iránt. A pétervári »véres vasárnap« eseményei mindenütt együttérző visszhangot váltottak ki.

Svédországban, a stockholmi »Ifjú Szocialisták Klubja«-ban szervezett nagygyűlésen a svéd szocialisták elhatározták, hogy tiltakozásukat az orosz misszió háza előtt juttatják kifejezésre. A rendőrség, tudomást szerezve az utcai tüntetésről, az orosz főkonzulátus háza előtt fogadta a tüntetőket és a mellékutcákba szorította vissza őket.

Rómában az egyetemisták zajos tüntetést rendeztek a vatikáni orosz misszió épülete előtt. Úgy tervezték, hogy a tüntető tömeg végigvonul a város fő utcáin, megáll a Capitoliumnál és a Capitoliumtól az orosz követséghez vonul. Az összevont nagyszámú katonaság és rendőrség azonban szétszórta őket.

Madridban a hatóságok betiltották a cári kormány büntette elleni tiltakozásra összehívott nagygyűlést és külön intézkedéseket tettek a követség védelmére. A spanyol munkások mégis tiltakozó tüntetéseket rendeztek a bilbanoi orosz konzulátus épülete előtt.

Belgiumban számos városban rendeztek tiltakozó gyűlést. A brüsszeli Népházban tartott gyűlésen ezerkét százán vettek részt és a belga szocialista párt összes kimagasló képviselője beszédet tartott. Az egyik felszólaló, De Brucker, kijelentette: »Az a forradalom, amely most Oroszországban lezajlik, nem egyszerűen a francia forradalom megismétlése lesz . . . Az orosz forradalom megingatja az egész mai társadalmi rendszert, mint ahogy a francia forra-

dalom megingatta a XVIII. század társadalmi rendszerét. Az, ami most Oroszországban végbemegy, nemcsak az orosz proletariátus, hanem az egész világ proletariátusának ügye...²

Ezt a kijelentést lelkes tapssal fogadták a gyűlés résztvevői.

A Párizsban és Franciaország sok más városában szervezett gyűlések tiltakozó határozatokat hoztak nemcsak az orosz munkások legyilkolása, hanem a cárizmus politikai helyzetét alátámasztó francia-orosz szövetség ellen is. A Tivoli-teremben január 30-án tartott gyűlésen a párizsi munkások külön kiáltvánnyal fordultak a francia proletariátushoz és felhívták arra, hogy fokozza a munkásosztály ügyéért folytatott harcát: »Polgártársak, az orosz proletariátus a saját ügyéért harcolva a ti ügyetekért is harcol — szól a kiáltvány. A cárizmus megdöntése csapást mér valamennyi ország nagy ellenforradalmi erőire. Az orosz forradalom új korszakot jelent a szocialista mozgalomban, függetlenül az országhatároktól.³

Szajna megye szakszervezeti szövetsége táviratban üdvözölte a pétervári munkásokat és biztosította őket, hogy Párizs munkásai teljes szívükből együttéreznek velük a forradalom ügyében: »Párizsnak, a forradalmi városnak munkásai mellettetek állnak és kijelentik: számíthatok ránk és segítségünkre. Le a cárral! Le a kizsákmányolókkal! Éljen a szocialista forradalom!«⁴

A radikális francia értelmiség a kiváló francia író, Anatole France és mások részvételével megalakította az »Orosz Nép Barátainak Társaságát«-t. Maxim Gorkij proletáriró, amikor értesült a Társaság megalakulásáról, levélben üdvözölte Anatole France-t, amelyben nagyra értékelte az orosz és a francia dolgozók közti szolidaritás megnyilvánulását.

»Szívemnek teljes melegével megörültem — írta — mert az Ön megnyilatkozása az orosz nép mellett nemcsak a művészet erejébe vetett hitemet erősíti meg, hanem életre kelti a világon a népek testvériségénk nagy álmát.«⁵

Az értelmiség kiváló képviselői minden országban felemelték szavukat a január 9-e előestéjén letartóztatott Maxim Gorkij védelmében, úgy hogy a cári kormány kénytelen volt rövidesen szabadon bocsátani a nagy orosz író.

Amikor a Téli Palota előtt a tüntető munkások közé lóttak, egész Németországban tiltakozó gyűléseket hívtak össze a cárizmusnak az orosz munkásokkal szemben elkövetett terrorcselekménye elleni tiltakozás jeléül. A német munkások kijelentették, hogy készek követni az oroszok példáját, készek a politikai tömegharc útjára lépni.

Münchenben a helyi szociáldemokraták két nagygyűlést szerveztek, amelyen a parlamenti szociáldemokrata vezetők hosszú beszédeket tartottak és megpróbálták a munkások figyelmét elterelni a német munkásmozgalom égető kérdéseiről. De a gyűlésen felszólaló munkások leleplezték ezeket a manővereket. Különösen felháborította őket az, hogy fenntartották a politikai bűnösök kölesönös kiadásáról Bajorország és Oroszország közt létrejött szerződést. A gyűlés résztvevői határozatot hoztak, melyben követelték a szegényteljes szerződés felbontását. Két nap múlva egy második, még népesebb tiltakozó tömeggyűlést rendeztek. A gyűlésen hozott határozatban forró együttérzésüket fejezték ki az orosz forradalmi munkások iránt. Felhívták a német munkásokat, hogy csatlakozzanak ehhez a határozathoz.

² Krasznij Archiv, 9. köt. 38. I. (oroszul).

³ L'Humanité, 1905 jan. 30. sz.

⁴ L'Humanité, 1905 jan. 24. sz.

⁵ Gorkij, M.: Korai forradalmi sajtócikkek. Goszpolitizdat, 1938. 39. I. (oroszul).

A január 9-én Péterváron lejátszódott események után Ausztria-Magyarország proletariátusa különösen aktívan és forró együttérzéssel lépett fel a cári önkényuralom ellen forradalmi harcra kelt orosz proletariátus védelmében. Országszerte nagygyűléseket, összejöveleteket, tiltakozó tüntetéseket rendeztek a cárizmus bestiális terrorcselekménye ellen.

A cári Oroszországhoz legközelebb eső Ausztria-Magyarország egyike volt azon nyugateurópai országoknak, ahol az orosz forradalom különösen erősen éreztette hatását. Ez elsősorban abból következett, hogy a soknemzetiségű Habsburg monarchiában sok gyújtóanyag volt. Az Ausztria-Magyarországot marcangoló osztályellentétek és nemzeti ellentétek komoly gazdasági és politikai válságot váltottak ki az országban.

Az orosz proletariátus forradalmi harca forró szimpátiát és együttérzést váltott ki — nemzeti hovatarozástól függetlenül — Ausztria-Magyarország munkásai között. A parlament megnyitásával kapcsolatban Bécsben összehívott gyűléseken a munkások mély megindulással, állva hallgatták a szabadságért vívott harcban elesett orosz munkásokról szóló híreket.

Január 23-án Bécsben nagy munkásgyűlést tartottak. A szónokok beszédét minduntalan ilyen közbekiáltások szakították félbe: »Éljen a forradalmi Oroszország!«, »Le a cárizmussal!«, »Dicsőség a szabadság vértanúinak!«, »Éljen a forradalmi Oroszország, éljenek a forradalom hősei!«.

A nagygyűlésen résztvevő rendőrtiszt kijelentette, hogy »megengedhetetlen a forradalom dicsőítése«, de a szónokok ugyanabban a hangnemben folytatták tovább beszédüket. Az osztrák szociáldemokraták arra használták fel a munkások forradalmi megnyilvánulásait, hogy fokozták harcukat az általános választójogért. A szociáldemokraták és különösen jobboldali szárnyuk részére az általános választójogért folytatott harc öncél volt, nem kötötték ezt össze a proletariátusnak a szocializmusért vívott osztályharcával. A forradalom veszélyével csak ijesztgetni akarták az uralkodó osztályokat. Így pl. Schumayer szocialista képviselő a következőket jelentette ki: »A papi uralom és a félabzsolútizmus nem folyhat tovább. Ha a kormány ezt nem érti meg, akkor nézze meg Oroszországot«. Ezután a jelenlévő rendőrbiztos a gyűlés folytatását nem engedélyezte.⁶

A január 26-án, a bécsi »Munkásklub«-ban tartott nagygyűlésen a bécsi munkások forró szimpátiájukat fejezték ki »az orosz forradalom hősei iránt«. »Visszafojtott lélegzettel figyeljük azt a gigászi harcot, amelyet a forradalmi Oroszország a véreskezű zsarnokság — az összes népek ellensége — ellen vív — írták a bécsi munkások határozatukban: »A fájdalom és felháborodás tölti el szívünket, ha a Pétervár utcáin végrehajtott aljas gyakosságokra gondolunk és mégis boldogok vagyunk, hogy megértük ezt a régvárt napot, amely fordulópontot jelent a történelemben. Megindult az orosz nép felszabadításáért folyó harc utolsó szakasza. Örökké élni fog az elesett hősök emléke! Szívünk mélyéből sikert kívánunk a dicső harcosoknak.«⁷

A nagygyűlés után a bécsi munkások tüntetést akartak rendezni, de a rendőrség nem engedélyezte a felvonulást. A munkások és a rendőrség között utcai összeütközésekre került sor. Az osztrák szociáldemokrácia vezetői mindenképpen vissza akarták tartani a munkásokat az energikus tettektől.

A rendőrség fokozott erővel üldözte az osztrák-magyar monarchia forradalmi érzületű polgárait. Különösen fokozódtak a terrorakciók a szláv népek

⁶ Wiener Arbeiter Zeitung, 1905 jan. 24., 30. és 31. sz.

⁷ U. o. 1905 jan. 27. sz.

és a magyarok ellen. Ausztria vezető körei félték attól, hogy az orosz forradalom áttérjed a soknemzetiségű Ausztria-Magyarország területére. Rendkívül nagy aggodalommal töltötték el őket a lengyelországi események, mivel a lengyel munkások szoros kapcsolatban álltak a galíciai és cseh munkásokkal. A januári általános sztrájk és az azt követő események napjaiban a lengyelországi proletariátus az orosz munkásokkal vállalva harcolt a cárizmus és a kapitalizmus ellen. Január 14-től kezdve egész Lengyelországon sztrájkhullám vonult végig.

A január 9-i pétervári események, a Varsóban lezajlott általános sztrájk és a katonasággal való véres összeütközések, a Lodzban, Krakkóban, Kalisban és Lengyelország más városaiban lezajlott sztrájkok viharos tüntetéseket váltottak ki Magyarországon, Galiciában és Csehországban.

A prágai munkások nagyszabású tiltakozó gyűlést tartottak, a gyűlés után pedig kivonultak az utcára és páratlan tüntetést rendeztek. »Az orosz forradalom — mondták a gyűlésen a munkások képviselői — az egész proletariátus és az egész civilizált világ ügye«. Az Ausztria-Magyarország gyáraiban és üzemeiben rendezett gyűléseken ilyen hangok hallatszottak: »Mi is orosz módra akarunk beszélni«. Ez azt jelentette, hogy a munkások követni akarták az elnyomók ellen harcra kelt orosz munkások forradalmi példáját.

1905 márciusában a bécsi munkások nagyszabású tüntetést rendeztek az 1848-as forradalom áldozatainak sírjai előtt. Ezen a tüntetésen több mint 50.000 bécsi munkás vett részt. »Innen a Néva felé fordítjuk tekintetünket« — mondta az egyik szónok. A zsarnokság áldozatainak sírjaira helyezett koszorúk szalagjain a következő felirat volt: »Az 1905. évi orosz forradalom hőseinek«.⁸

A magyar munkásmozgalomnak az 1900-as évek elején elért fejlődéséről és az orosz forradalom magyarországi visszhangjáról külön referátumok hangzanak ehelyütt el, ezt a kérdést csak röviden érintem. Meg kell azonban mondanom, hogy eddig ezt a kérdést csak igen gyéren világították meg a történettudományi irodalomban. A magyar burzsoa történetírás teljesen elhallgatta, hogy milyen hatást gyakorolt az orosz forradalom a magyar munkásmozgalomra, sőt általában keveset foglalkozott a magyar munkáosztály és a munkásmozgalom történetével. Elsőízben a népi demokratikus Magyarország fiatal történészei kezdték kutatni ezeket a fontos és általános érdekű kérdéseket. Érdeklődéssel várjuk a munkásmozgalom történetéről, többek között az 1905—1907-es orosz forradalom éveiben kibontakozott magyar munkásmozgalom történetéről és az első orosz forradalommal való kapcsolatukról szóló monográfiákat. Hangsúlyoznunk kell, hogy ebben az időben Magyarországon is sok gyűjtőanyag halmozódott fel, amely kielezte a proletariátus forradalmi harcát. A magyarországi munkások nehezebb körülmények között éltek, mint az osztrák munkások. A maximális profitot kisajtoló külföldi tőke is kizsákmányolta őket. A magyarországi munkások még azoktól az elemi politikai és szabadságjogoktól is meg voltak fosztva, amelyeket az osztrák munkások részben már megszereztek.

Annak ellenére, hogy a hivatalos statisztikák szerint Magyarországon 1900-ban 2049 ipari nagyvállalat működött, amelyben 212.000 gyári munkás dolgozott, az uralkodó osztályok tudomást sem vettek a munkáosztályról mint új társadalmi erőről, holott a munkásság már az 1848—49-es forradalomban is nem kis szerepet játszott. Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés után

⁸ *Mordvinov, M.*: Az 1905. évi orosz forradalom visszhangjai Ausztria-Magyarországon. *Борьба классов*, 1—2. szám. 1935. 48. l.

fejlődésnek indul a szocialista munkásmozgalom. Az 1870—71. évi jelentős sztrájkok megmutatták a magyar munkásoknak a Párizsi Kommünnel szemben érzett szolidaritását. A magyar munkások körében erősödött az erők megszervezésére irányuló törekvés.

A reformizmusra, a munkásarisztokrácia létrehozására szolgáló gazdasági bázis Magyarországon sokkal kisebb volt, mint Ausztriában.

Magyarországon éppen úgy, mint Oroszországban, a munkásosztály nem haladhatott előre a szocializmus felé a polgári-demokratikus forradalom feladatainak megoldása nélkül. A magyarországi proletariátus fontos politikai feladata volt a Habsburg monarchia politikai uralma alóli nemzeti felszabadítás.

A magyar burzsoázia, mint az orosz burzsoázia is, hajlamos volt a kompromisszumokra és a megegyezésre a nemzeti és a társadalmi politika területén. Csak a magyar munkásosztály tudott igazi hazafi lenni, következetesen és energikusan harcolni saját és idegen kizsákmányolói és elnyomói ellen. Így nem is csodálható, hogy az orosz munkásoknak a demokráciáért és a szocializmusért vívott bátor és önfeláldozó harca élénk és forró visszhangra talált a magyarországi munkások körében.

A századforduló éveiben a magyarországi munkások helyzete tovább romlott. 1904 októberében a belügyminiszter betiltotta több szakszervezet működését. A munkások 1905 elején viharosan tiltakoztak ez ellen a rendelkezés ellen.

A magyar proletariátus ujjongással fogadta annak hírért, hogy az orosz munkások támadásba mentek a gyűlölt cárizmus ellen, mivel a cárizmus iránti gyűlölet még 1849 óta megmaradt a magyar nép szívében. Budapesten és más magyarországi városokban kora tavasszal utcai tömegtüntetések zajlottak le. A munkások demokratikus követelésekkel léptek fel. A reformista szociáldemokraták kezdetben vissza akarták tartani a munkásokat a tüntetés-től, de látva, hogy ez lehetetlen, taktikát változtattak és a munkás tömegmozgalmat a magyar burzsoázia érdekében akarták felhasználni. 1905 augusztus-szeptemberben a szakszervezeti és szociáldemokrata vezetők a proletariátus osztályharcát kizárólag az általános választójogért folytatott harc vágányára akarták terelni.

Az osztrák-magyar kormányajtó el akarta hallgatni az Ausztria-Magyarországon lezajló tömegmozgalmat, azonban a dualista monarchia elnyomott munkásai és parasztjai között továbbra is ott égett az orosz forradalmi kezdeményezés tüze. Fokozódott Ausztria-Magyarország kizsákmányolt tömegeinek szolidaritása, különösen a szomszédos Galícia dolgozói, Lengyelország és Oroszország proletariátusa iránt. Növekedett erejükbe vetett hitük, egyre magasabbra lángolt a saját burzsoáziájuk ellen a szocializmusért folytatott harcra való törekvésük tüze. Az osztrák-magyar proletariátus az általános demokratikus mozgalomban a munkásosztály hegemoniájáért küzdött, de még nem volt következetesen forradalmi pártja és ez gyengítette harcát.

V. I. Lenin, általánosítva az Oroszországban kibontakozó forradalomról és az európai kapitalista országokban keltett visszhangjáról szóló gyér és elszórt sajtóközleményeket, így írt »A forradalom kezdete Oroszországban« c. cikkében: »Most az egész világ proletariátusa lázas türelmetlenséggel tekint Oroszország proletariátusára. Oroszországban a cárizmus megdöntése, amelyet munkásosztályunk olyan hősiessen elindított, fordulópont lesz valamennyi

ország történetében, meg fogja könnyíteni minden nemzet összes munkásának ügyét, minden államban, a földkerekség minden sarkán».⁹

Az Oroszországban meginduló forradalom közvetlen hatására napról-napra fokozódott a nyugateurópai proletariátus osztályharca. V. I. Lenin kifejezése szerint »az egész világ öntudatos munkásai«, akiket »annyira kiszípolyozott a burzsoa reakció«, »most lelkiileg felélednek, látva az oroszországi forradalom sikereit«.¹⁰

Az oroszországi forradalmi harc óriási lendülete és a többi országban megnyilvánuló széleskörű visszhang az oroszországi forradalmi proletárpárt elé azt a feladatot állította, hogy kidolgozza a kibontakozó forradalom szervezett vezetésére vonatkozó taktikáját.

A pártnak nem álltak rendelkezésére kész minták arravonatkozólag, hogy milyen legyen a proletárpárt legcélszerűbb szervezeti felépítése és leghatásosabb taktikája az új történelmi korszakban kibontakozó polgári-demokratikus forradalomban. Az orosz forradalmi szociáldemokraták nem használhatták fel a nyugateurópai pártok régi tapasztalatát, mert ezek a pártok reformista, opportunistá pártokká váltak, lemondtak a szocializmusért folytatott harcról.

Az OSzDMP III. kongresszusa, melyet a bolsevikok Londonba hívtak össze, V. I. Lenin vezetésével kidolgozta a marxista párt új taktikáját, amely merőben eltért a szociáldemokrata pártok addigi taktikai elveitől. A bolsevikok által összehívott III. pártkongresszus elfogadta a Lenin által javasolt politikai platformot és teljesen magáévá tette Leninnek az orosz forradalom jellegéről, hajtóerőiről és távlatairól vallott álláspontját. A kongresszus abból indult ki, hogy az 1905. évi forradalom, objektív tartalmát tekintve, polgári-demokratikus forradalom, de a proletariátusnak kell e forradalom élére állnia, szövetségben a forradalmi parasztsággal. A forradalom győzelme esetén az országban végbemenő demokratikus átalakulásnak meg kell tisztítania a talajt a proletariátusnak a szocializmusért folytatott osztályharca számára.

A kongresszuson a legfontosabb taktikai kérdés a fegyveres felkelés kérdése volt. A kongresszus abból indult ki, hogy a polgári-demokratikus forradalmat végig kell vinni. Ezért az ideiglenes forradalmi kormányról hozott külön határozatában a kongresszus rámutatott arra, hogy a győzelmes felkelés után olyan ideiglenes forradalmi kormányt kell alakítani, amelyben nagyszámban résztvesznek a szociáldemokraták, hogy biztosítsák a munkásosztály önálló érdekeit.

A mensevikek, akik tagadták a proletariátus vezetőszerepét a polgári-demokratikus forradalomban, a forradalom vezetőjének Oroszországban a burzsoáziát tartották. Azt javasolták, hogy a forradalom győzelme esetén az állami dumának megfelelő képviselői intézményt kell létrehozni, amelyben a vezetés a liberális burzsoáziáé lenne. Az orosz mensevikeket támogatták a II. Internacionále opportunistá vezetői — Kautsky stb. A II. Internacionále vezetői, Kautskyval az élükön, nem fogadták el a bolsevikok III. Kongresszusának határozatait, sőt nem voltak hajlandók még arra sem, hogy nyilvánosságra hozzák. V. I. Lenin 1905 júliusában a Leipziger Volkszeitung szerkesztőségéhez intézett nyílt levelében Kautskyt mint képmutatót leplezte le, aki a párt és az Internacionále egységének örve alatt a bolsevikok ellen harcol.

⁹ Lenin, Művei. 8. köt. 80. l. (oroszul).

¹⁰ U. o.

A II. Internacionále teoretikusai fátyolt borítottak Marxnak és Engelsnek a permanens forradalomról szóló tanítására. Abból indultak ki, hogy a polgári forradalom után 50—100 éves hosszú szünetnek kell beállnia, amely alatt a proletariátus a burzsoáziával majd »békésen« együttműködik és várakozik, amíg el nem jön az idő az új, szocialista forradalom számára.

A nyugateurópai szociáldemokraták nem hittek a parasztság forradalmi lehetőségében és azt tartották, hogy a szocialista proletárforradalom számára még nem értek meg az objektív feltételek és csak akkor fognak megérni, amikor a proletariátus többséggé válik a nemzetben belül. V. I. Lenin szétzúzta ezt a rothadt, proletárelenes álláspontot. »A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban« c. művében világos képet adott az orosz szociáldemokratáknak arról, hogy a polgári-demokratikus forradalomnak át lehet és kell nőnie szocialista forradalomba. V. I. Lenin továbbfejlesztette Marxnak a permanens forradalomról szóló tanítását és kidolgozta a szocialista forradalom kész elméletét, amely gyökeresen különbözött az európai szociáldemokrácia régi felfogásától.

Az orosz proletariátus vezérei, V. I. Lenin és I. V. Sztálin nem az 1789-es vagy 1848-as francia forradalom tapasztalataiból, hanem az 1871-es Párizsi Kommün későbbi tapasztalataiból és az orosz forradalom fejlődésének egész menetéből indultak ki. Azt tanították, hogy győzelmes felkelés eredményeképpen Oroszország munkásai és parasztjai a Párizsi Kommünhöz hasonló új, népi államot hoznak létre. Ez az új típusú népi állam — mondta V. I. Lenin — a proletariátus és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája lesz, amelynek nemcsak az a hivatása, hogy a forradalom ellenségeinek ellenállását leküzdje, hanem hogy biztosítsa a demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövését.

V. I. Lenin, az orosz kommunisták (bolsevikok) pártjának vezére, az új történelmi feltételeknek megfelelően, továbbfejlesztve Marx és Engels tanításait, megtisztította azt az opportunisták torzításaitól és ferdítéseitől, és nemcsak az orosz proletariátust, hanem a nemzetközi proletariátust is felfegyverezte forradalmi elmélettel, megmutatván neki a szocializmusért vívott történelmi harc célját, útjait és eszközeit.

A forradalom Lenin által kidolgozott elmélete halomra döntötte az európai szociáldemokraták opportunistá nézeteit, akik tagadták a parasztság forradalmi lehetőségeit és a proletariátus vezetőszerpét a forradalomban. Az 1905-ös forradalom tapasztalatai szemléletesen megmutatták, hogy az agrárkérdés az orosz polgári-demokratikus forradalom legfontosabb sajátossága, s a parasztság a forradalom egyik legfontosabb mozgatóereje.

Az orosz parasztság mozgalma 1905—1907-ben politikai tekintetben érettebb és forradalmibb volt, mint az előző polgári forradalmakban, de forradalmi lehetőségei még távolról sem bontakoztak ki teljesen. A parasztok a forradalom időszakában a földesúri udvarházaknak csak 1/15 részét semmisítették meg, még túl széttagoltan, szervezetlenül és nem elég harcossan tevékenykedtek. A proletárok és parasztok szövetsége már kialakulóban volt, de még ösztönös és kiforratlan volt. Ebben rejlett az orosz forradalom vereségének egyik oka. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy milyen nagy történelmi jelentősége és szerepe volt ennek a szövetségnek nemcsak az orosz forradalom, hanem a nemzetközi proletariátus egész elkövetkező forradalmi harca szempontjából is.

A proletariátus által vezetett első orosz forradalom a harenak olyan új eszközeit és formáit mutatta meg, amelyeket az előző forradalmak még nem ismertek. Az 1905-ös forradalomban különösen fontos szerepet játszott a sztrájk, mint a tömegek felrázásának és politikai nevelésének fő eszköze.

Az 1905—1907-es sztrájkok megmutatták azt, amit eddig az emberiség még nem ismert: milyen hatalmas erőt képes kifejteni a forradalmi proletariátus. 1905 januárjában a sztrájkolók száma tízszeresen meghaladta az Oroszországban az utóbbi 10 év alatt sztrájkoló munkások évi átlagát. A május elseji s az ezt követő nyári sztrájkok arról tanuskodtak, hogy milyen gyorsan nőtt a munkásosztálynak — a forradalom vezető erejének — politikai érettsége. A gazdasági sztrájkok, majd a tüntetések s a rendőrséggel és a katonasággal való összeütközések iskoláján átment munkások mind újabb rétegei kapcsolódtak be a politikai harcba. A forradalom során az általános sztrájk eszméje egyre népszerűbb lett.

Az ország összes körzeteit átfogó októberi sztrájkban kb. két milliónyian vettek részt és a sztrájk nem kevesebb mint 120 városban bontakozott ki. A cári Oroszország még nem látott ilyen méretű politikai mozgalmat. Az októberi sztrájk olyan ígéretet kényszerített ki a cárizmustól, hogy politikai szabadságjogokat ad és törvényhozó állami dumát hív össze. Az október 17-i kiáltvány azonban képmutatás volt. A kiáltványt azért adták ki, hogy időt nyerjenek és azután támadásba menjenek át a forradalom ellen. Letartóztatások, agyonlövésések, a forradalmárok bestiális megkorbácsolása, zsidópogromok: ezt hozta a népnek a valóságban az október 17-i kiáltvány.

A burzsoázia az októberi sztrájk napjaiban nyíltan átállt a cárizmus oldalára. Az orosz burzsoázia vezető pártja — a kadet párt — amely a kapitalista földesurak és a városi burzsoázia érdekeit védelmezte, valamint az októberisták pártja, amely a nagyburzsoáziát és az elpolgárosodó földbirtokosokat egyesítette, azt követelte a kormánytól, hogy állítsa helyre a »rendet« az országban és ne riadjon vissza bármilyen kegyetlen megtorló intézkedéstől sem. Az új kormány, Vitte gróffal az élen, szavakban kénytelen volt alkotmányt adni, a valóságban azonban a forradalom leverését szervezte meg. A burzsoázia összeesküdött a cárizmussal a forradalom ellen, de ezt a forradalmi proletariátus új előretörése megghiúsította.

Az októberi általános sztrájk idején világossá vált, hogy a sztrájk egész fejlődésmenete kikerülhetetlenül fegyveres felkeléshez vezet. Az egész Oroszországot átfogó politikai sztrájk megmutatta a proletariátus szervezett harcának erejét. Világossá vált az is, hogy a fő összecsapások még hátra vannak. E harcok vezetésére a proletariátus új szervezeti formáira volt szükség. Ilyen új formát jelentettek a tömegek forradalmi alkotóereje által létrehozott Munkásküldöttek Szovjetjei.

A proletariátus szervezetének szovjet formája először Ivanovo-Voznyeszenszkben — ebben a nagy proletár központban — az ivanovoi textil-munkások nyári sztrájkja idején merült fel. Sokkal szélesebb körben terjedtek el a szovjetek az 1905-ös októberi általános sztrájk alkalmával, amelyben nagy szerepet játszott a pétervári munkásküldöttek szovjetje. Ez a szovjet az általános sztrájk vezetésére alakult sztrájkbizottságból nőtt ki.

A pétervári szovjet vezetését a mensevikek kerítették kezükbe, akik a szovjet szerepét a munkások tisztán szakszervezeti jogainak védelmére, a proletariátus és a cári kormány közti közvetítő szerepre akarták korlátozni.

A mensevikeknek ez az áruló állásfoglalása nemcsak a szovjetet gyengítette meg, hanem az egész pétervári proletariátus harci energiáját is csökkentette.

Ahol a szovjetek élén a bolsevikok álltak, ott azok mindenütt gyorsan magas fejlődési fokot értek el és a felkelés szerveivé váltak. Ez domborodik ki a moszkvai Szovjet példájából, amely rendkívül nagy szerepet játszott a decemberi fegyveres felkelésben. A munkásküldöttek szovjetjei megalakultak majdnem minden nagy ipari központban. A szovjetek, annak ellenére, hogy kezdeti stádiumban voltak és még csak ösztönös, kialakulatlan formát értek el, egy lépést jelentettek előre a Párizsi Kommünhöz képest. A szovjetek nemcsak a felkelés születőben levő szervei, hanem a proletariátus és a parasztság diktatúrájának csírái is voltak.

Az 1905-ös szovjetek tapasztalata különösen nagy értéket jelentett az orosz proletariátus számára 1917-ben, a februári polgári forradalom során és a februári forradalomnak a szocialista forradalomba való továbbfejlesztése idején.

1917 októberében a munkás-, katona- és parasztküldöttek szovjetjei a szovjet köztársaságot létrehozó győzelmes felkelés szerveivé, a szocializmust építő győzedelmes proletariátus államhatalmának új formájává váltak.

Az első orosz forradalom betetőzése volt az a fegyveres felkelés, amely 1905 decemberében nemcsak Moszkvában bontakozott ki, hanem — bár nem egyidejűleg — számos más városban is. A moszkvai munkások páratlan hősiességgel 9 napig harcoltak a barrikádokon a cárizmus óriási katonai erői ellen.

A moszkvai munkások hősi fegyveres felkelése azonban nem tudta sokáig tartani magát, elfojtották. A vereség egyik legfőbb oka a nem elég alapos szervezettség volt mind Moszkvában, mind vidéken. A moszkvai fegyveres felkelés egymástól elszigetelt egyes kerületek felkelésévé vált. Miután a felkelést vezető bolsevikokat letartóztatták, a moszkvai kerületek közös haditerv hiányában csupán védekező harcot folytattak. A decemberi felkelés során nem harcoltak minden erővel azért, hogy a katonaság átálljon a nép oldalára. A proletariátus szervezettsége elmaradt a mozgalom növekedése és lendülete mögött. Igen kevés fegyverrel rendelkeztek. A szociáldemokrácia nem alkotott egységes, összeforrott pártot. A mensevikek áruló magatartása rendkívül nagy kárt okozott a felkelésnek és kihatott a felkelés kimenetelére is.

A moszkvai felkelés legfőbb tanulságát V. I. Lenin abban látta, hogy a proletariátus még nem sajátította el a felkelés művészetét. A proletariátus fegyveres felkelésének tanítását Marx és Engels dolgozta ki. A II. Internacionále opportunistái igyekeztek elferdíteni és eltemetni ezt a tanítást. V. I. Lenin és I. V. Sztálin az új korszak tapasztalata alapján továbbfejlesztve a marx tanokat, arra szólították fel a proletariátust, hogy sajátítsa el a felkelés művészetét és gondosan készüljön fel a felkelésre.

A moszkvai felkelést nem támogatta idejében a többi város proletariátusa és így az nem vált a proletariátus egységes szervezett fellépésévé.

A mensevik Plehanov azt vetette a munkások szemére, hogy idő előtt indultak harcba. Azt mondta: »Nem kellett volna fegyverhez nyúlni«. Lenin erre azt válaszolta Plehanovnak: »Ellenkezőleg; sokkal határozottabban, erélyesebben és támadóbban kellett volna a fegyverhez nyúlni, meg kellett

volna magyarázni a tömegeknek, hogy békés sztrá k egymagában lehetetlen s rettenthetetlen és kíméletlen fegyveres harcra van szükség.¹¹

V.I. Lenin arra tanította a proletariátust, hogy a felkelés művészetének főszabálya az önfeláldozóan bátor, visszavonhatatlanul döntő *támadás*. A védekezés a fegyveres felkelés halála. A felkelő moszkvai munkások pedig a támadás taktikája helyett a védekezés taktikáját követték. Az oroszországi proletariátus a továbbiakban levonta az 1905-ös felkelés tanulságait. Az 1917-es októberi pétervári felkelés sikerét már a proletariátus forradalmi pártjának vezetése alatt végzett gondos előkészítés biztosította. 1917 októberében az orosz proletariátus a maga oldalára vonta a hadsereg nagyrészét és egyidejűleg az ország fő központjaiban megszervezte a burzsoázia hadállásainak megrohamozását. A bátor, támadó taktika biztosította a teljes és döntő győzelmet az októberi felkelésben.

Az 1905-ös decemberi felkelés veresége után a forradalmi fellendülést Oroszországban fokozatos apály váltotta fel. A cárizmus leszámolt a munkások és parasztok forradalmi tömegeivel, de ugyanakkor nem merte a forradalom összes vívmányát eltörölni. A cárizmus egyik harci fegyvere a forradalom ellen az állami дума volt. A cár arra számított, hogy ennek segítségével eltéríti a parasztságot a forradalomtól, de ezek a számítások kudarcot vallottak. Az 1906 április 27-én megnyitott első állami дума és az 1907 február 20-án megnyitott második állami дума jóval ellenzékiebbek voltak, mint ahogyan a kormány számította. Ezért Sztolipin kormánya provokáció-pórt szervezett a II. állami дума szociáldemokrata frakciója ellen, hogy így ürügyet nyerjen a дума feloszlatására. 1907 június 3-án éjszaka a szociáldemokrata frakciót letartóztatták és rögtön ezután cári rendeletet adtak ki az állami дума feloszlatásáról. Így tetőződött be az az államsíny, amelyet az ellenforradalmi osztályok a decemberi felkelés veresége óta rendszeresen előkészítettek.

A forradalom vereségét Oroszországban elősegítette a külföldi imperialisták támogatása és segítsége. Az imperialisták attól féltek, hogy elvesztik oroszországi tőkebefektetéseiket és hogy a forradalom átterjed Nyugat-európára is. Az oroszországi eseményektől megijedt nemzetközi tőzsde minden forradalmi fellendülésre az orosz papírok árfolyamának csökkentésével válaszolt. A kormánykörök és a tőzsde Franciaországban meglepéssel fogadta az állami дума felállításáról szóló október 17-i kiáltványt és Vitte gróf miniszterelnöki kinevezését, arra számítva, hogy ezzel elcsitul az elégedetlenség az országban és éket vernek a forradalom erői közé.

Az október 17-i kiáltványt az európai pénzemberek a cári kormány részéről az engedmények végső határának tartották. Amikor a sztrájk hullám újabb lendületet vett és a sztrájk fegyveres felkelésbe csapott át, az orosz papírok pánikszerűen kezdtek zuhanni a külföldi tőzsdén, a francia és angol bankárok pedig nagy kölcsönöket szorgalmaztak az orosz kormány részére, hogy megmentsék a cárizmust a pénzügyi csódtól és segítséget nyújtsanak neki a forradalom elleni harcban.

1906-ban a francia kormány 2¼ milliárd frank kölcsönt nyújtott a cári kormánynak. A nemzetközi tőkének ezt a gesztusát a cári Oroszországnak a világimperializmus rendszerében elfoglalt helye határozta meg.

¹¹ Lenin, Vél. Múv. I. köt. Bpest, 1949. 691. 1.

Az első orosz forradalom idejére már nem a cárizmus lépett fel, mint a nemzetközi reakció fő támasza, hanem a reakciós imperialista Európa mentette meg a cárizmust a forradalomtól. Az imperialista országok az egymás közti éles ellentétek ellenére egységes frontot alkottak az orosz forradalommal szemben. Az oroszországi forradalmi események mind fokozottabb rettegést váltottak ki a nyugati imperialisták körében, mert az orosz forradalom győzelme közvetlenül fenyegette volna anyagi és társadalmi érdekeiket. A külföldi hatalmak — elsősorban az USA — segítségével meggyorsították a Japánnal való békekötést és így a cárizmus szabad kezet kapott a fokozódó forradalom elleni harcra. Az októberi politikai sztrájk idején a külföldi imperialisták azt követelték a cárizmustól, hogy indítson döntő harcot a forradalom ellen. A császári Németország fokozott katonai előkészületeket tett arra, hogy csapatokat dobjon át az orosz határon. A német aknarakók és cirkálók parancsot kaptak, hogy álljanak készenlétben arra az esetre, ha a cári családot külföldre kellene szállítani.

Lenin »A forradalom első győzelme« c. cikkében 1905 novemberében azt írta, hogy a nemzetközi imperializmus a cárizmussal egységfrontot szervez az orosz forradalom ellen: »Nézzék meg: egész Európa izzik. Az európai burzsoázia zavarban van és kész milliókat és milliárdokat feláldozni, csakhogy megállítsa a tüzet Oroszországban... Az európai ellenforradalom kezet nyújt az orosz ellenforradalomnak.«¹²

Abban az arányban, ahogy az oroszországi forradalom növekedett, fokozódott a nyugateurópai proletariátus forró együttérzése az orosz forradalom iránt és az az elszántság, hogy követik oroszországi testvéreik példáját. Az orosz forradalom a proletariátus forradalmi mozgalmát világszerte magasabb fokra emelte és most elsőízben mutatta meg a proletariátusnak az imperializmus ellen az egész világon eddig ismeretlen, páratlan terjedelmű és erejű forradalmi támadását.

Az 1905—1907-es forradalom az osztályharc nagy iskolája volt nemcsak az orosz proletariátus, hanem Lengyelország, a Baltikum, Finnország proletariátusa és a cárizmus által elnyomott nemzetiségek munkásosztályának számára is. Mindezek a munkásosztatok válllvetve tevékenykedtek az orosz munkásosztály és forradalmi pártjának vezetése alatt.

Az »orosz tapasztalat« közvetlen hatása alatt a nyugateurópai munkások is fokozták gazdasági és politikai harcukat. A munkások az egyre szélesebb méretű és egyre forradalmibb jelleget öltő sztrájkok útján igyekeztek kivívni alapvető jogaikat. Igen erősen mutatkozott ez meg Ausztria-Magyarországon, ahol a sztrákok száma 1905-ben — az előző évekhez viszonyítva — rohamosan megnőtt. Így 1903-ban a sztrájkok száma 1902-höz képest 272-vel nőtt.¹³

A sztrájkot a proletariátus nemcsak gazdasági, hanem politikai harcában is felhasználta fegyverként, különösen az általános választójogért folyó egyre inkább fokozódó harc során. A soknemzetiségű Ausztria-Magyarországon a választási rendszer az uralmat az osztrák uralkodó osztályoknak biztosította. A többi nemzet — a csehek, lengyelek, ukránok stb. — még voltak fosztva politikai jogaiktól. Ausztria-Magyarországon 1905-ben erősen kiéleződött az agrár- és a nemzeti kérdés. Galiciában például a

¹² Lenin, Művei 9. köt. 402. l. (oroszul).

¹³ Muhina, R. Sz: Az általános választójogért folytatott harc 1903-ban Ausztriában. Ucsonie Zapiszki LGU. 18. füz. 1951. 50. l.

földbirtokosok németek vagy lengyelek voltak, a parasztok pedig ukránok. Csehországban a munkások és parasztok a csehek, a földbirtokosok és a burzsoák viszont németek voltak. A Habsburg-monarchia hagyományos politikája volt, hogy egyik népet a másik ellen uszítsa. Mindez-fokozta a dualista monarchia belső válságát. Ez a válság különösen 1905 szeptemberében éleződött ki, miután Ferenc József császár Ischlbe koronatanácsra hívta össze a monarchia két részének minisztereit, hogy megvitassák az általános választójog Magyarországon való bevezetésének kérdését. Magyarország tekintetében nem hoztak döntést ebben a kérdésben, de ez alkalmat adott arra, hogy szeptember 26-án az osztrák birodalmi gyűlés ülésén az általános választójog kérdését megvitassák. A cseh képviselők azt javasolták a kormánynak, hogy haladéktalanul nyújtson be törvényjavaslatot az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog bevezetéséről a képviselőházi választásoknál. Nemcsak a szociáldemokraták, de Ausztria számos körzetéből a burzsoázia képviselői is követelték az elavult választási rendszer megreformálását. 1905 októberében volt esedékes majdnem az összes ausztriai tartományi gyűlés ülészakának megnyitása.

Október 3-án a cseh tartományi gyűlés szociáldemokrata frakciója felhívással fordult Prága és egész Csehország proletariátusához és felszólította őket, hogy indítsanak harcot az általános választójogért és hirdessenek sztrájkot a tartományi gyűlés megnyitásának napjára. A szociáldemokraták felhívására október 10-én Prága majdnem valamennyi üzeme beszüntette a munkát. Példájukat követték a többi város munkásai is nemcsak Csehországban, hanem egész Ausztria-Magyarországon is. A tartományi gyűlések megnyitásának napján Sziléziában, Dalmáciában, Tirolban és Galiciában gyűléseket és tüntetéseket rendeztek, ahol általános választójogot követeltek.

Ezekben a napokban tört ki Oroszországban a vasutasok általános sztrájkja. Ez még inkább fokozta a cseh és az egész szláv proletariátus mozgalmát a jogaiért folytatott harcban. »Az osztrák proletariátusnak nem szabad elmaradnia az orosz proletariátustól« — írta ekkor a *Právo Lidu* c. cseh újság.¹⁴

A Bécsben ugyanezekben a napokban tartott tömeggyűlésen a szociáldemokrata Nemecek ezeket mondta: »Az orosz példából kell erőt merítenünk és egyben azt a tanulságot levonnunk, hogy nem lehet más úton sikert elérni, mint ahogy az Oroszországban történt. Nem marad más hátra, mint hogy orosz módra szóljunk.«¹⁵

A proletariátus tömegmozgalmának hatására a szociáldemokrácia aktívabb tette politikai harcát, de becsapta a munkásosztályt, amikor az orosz forradalmat csak úgy akarta bemutatni, mint az »alkotmányért«, az általános választójogért folytatott harcot. Arról igyekeztek meggyőzni a munkásokat, hogy legfőbb feladatuk az általános választójog kiharcolása és a továbbiakban parlamenti úton kell folytatniuk a harcot. Határozottabban léptek fel a szláv területek szociáldemokratáinak a képviselői. »Keleti szomszédaink megmutatják nekünk — mondta Nemecek képviselő — hogy nem igaz az, mintha a forradalmak kora lejárt volna. Oroszországban megmutatták,

¹⁴ *Právo Lidu*, Prága 1905 nov. 1.

¹⁵ *Zd. Nejedlý*: Az 1905-ös orosz forradalom csehországi visszhangja. Voproszi Isztorii, 1945. I. sz.

hogyan lehet forradalom, ha van hozzá igazi forradalmi lelkesedés, bátorság és elszántság.«¹⁶

Egy másik képviselő, Dacinsky is ugyanezt a gondolatot fejtette ki. »Ránk is harc vár és lelkesít bennünket, amikor Oroszországra tekintve, látjuk testvéreinknek a szabadságért vívott hősi harcát. . . Vajjon itt annyira erőtlenek vagyunk, hogy nem tudunk a halálba menni jogainkért és szentmeggyőződésünkért?«¹⁷

1905 október 30-án a kongresszus a következő határozatot hozta: »Ausztria nemzetközi szociáldemokrata munkáspártjának egyesült kongresszusa lelkesedéssel és testvéri szolidaritással üdvözli azt a forradalmi harcot, amelyet Oroszországban a cári önkényuralom ellen a leigázott és az emberi szabadságjogoktól megfosztott népek vívnak. . .«

A következő nap, 1905 október 31-én a kongresszuson felolvasták az október 17-i cári kiáltvány szövegét, amelyben a cár ígéretet tett, hogy összehívja a törvényhozó állami dumát. A kongresszus vezetői nemcsak hogy nem leplezték le az orosz cárnak ezt az áruló manőverét, hanem úgy mutatták be az október 17-i kiáltványt, mint a forradalom teljes győzelmét. A kiáltványt »Éljen az orosz forradalom!« felkiáltással fogadták. A delegátusoknak azt javasolták, hogy haladéktalanul látogassanak el a különböző vidékekre és szólítsák fel a népet az általános választójogért való harcra.

A kongresszus felhívást intézett Ausztria proletariátusához, amelyben hangsúlyozta, hogy »az orosz forradalom dicső győzelme után az osztrák proletariátusnak teljes erejével ki kell harcolnia az általános és közvetlen választójog bevezetését. Ha ez halasztást szenved, készen kell lenni a végső eszközök alkalmazására. Munkások, Ausztria nem maradhat el Oroszország mögött és nem is fog elmaradni! Ausztria proletariátusa mindig méltó testvére lesz az orosz munkásoknak.«¹⁸

A tömegek nyomására az osztrák szociáldemokrácia oppurtunista vezetői végül is kénytelenek voltak kihirdetni a tömegsztrájknak a munkások között népszerű jelszavát. Az osztrák szociáldemokrácia október 31-i felhívásában a sztrájkot »a proletariátus utolsó, erős és döntő fegyveré«-nek nevezte.

1905-ben Ausztria-Magyarországon az általános választójogért folyó harcot új, forradalmi módszerekkel vezették. Ebben világosan megnyilvánult az orosz forradalom hatása. Az egész országban utcai tüntetések zajlottak le, amelyek gyakran a rendőrséggel való véres összeütközéssel végződtek. A tüntetők vörös zászlók alatt vonultak fel. Bécsben és más városokban a munkások a rendőrséggel való összeütközések után botokkal, sőt revolverrel felfegyverkezve indultak a tüntetésekre.

Prágában a november 5-i tüntetésen 15 embert öltek meg és hatvanat súlyosan megsebesítettek. Erre a prágai munkások hozzáláttak barrikádok emeléséhez. Ezeket a tömegakciókat a november 28-i, 5 órán át tartó óriási bécsi tüntetés tetőzte be. A munkások olyan fenyegetően léptek fel, hogy a rendőrség nem mert akcióba lépni a tüntetők ellen. 1905 november végén az ausztriai vasutasok léptek sztrájkba.

¹⁶ Protokoll über die Verhandlungen des Gesamt-Parteitagés der Sozial-Demokratischen Arbeiter-Partei in Österreich. Wien, 1905. 75. l.

¹⁷ U. o. 77. l.

¹⁸ U. o. 122—123. l.

Az osztrák kormányt az a veszély fenyegette, hogy kitör az általános sztrájk. Így, félve a forradalom kitörésétől, inkább engedményeket tett. Gautsch miniszterelnök november 11-én kijelentette, hogy »korszerű alapokon« fogják végrehajtani a választójogi reformot.

A magyar munkások sem szüntették be forradalmi harcukat. 1906 tavaszán és nyarán sztrájkhullám vonult végig az országon. Komoly mozgalom indult meg a cselédek és mezőgazdasági munkások között is. A reformista vezetők becsapták a magyar dolgozókat, mikor azt a reményt keltették bennük, hogy a bécsi udvar a munkások és parasztok forradalmi harca nélkül is megadja Magyarországnak az általános választójogot. A bécsi udvar csakugyan kiegyezett a magyar földesuraknak és a burzsoázia egy részének »nemzeti koalíciójá«-val. Az osztrák-magyar viszályt 1907 októberében a kiegyezés újabb 10 évre szóló meghosszabbításával szabályozták. A magyar szociáldemokrácia a Habsburgokkal való együttműködés útjára lépett, azonban a forradalmi szellemmel telt magyar munkások folytatták osztályharcukat. Az 1912 májusi budapesti barrikádharok a munkásmozgalom újabb fellendülését jelentették. A magyar munkások harcos hagyományai nem haltak el, hanem hallatlan erővel támadtak fel újra az orosz forradalom hatására 1917—1919-ben.

Rendkívül nagy szerepet játszott az 1905-ös forradalom a német proletariátus forradalmasításában is. Az oroszországi események közvetlen visszhangja volt 1905 januárjában a Thyssen ércbányák bányászai közt megindult sztrájk, amely azután átesapott a munkaidő megrövidítését követelő ruhrvidéki bányászok általános sztrájkjába. A vállalkozók megrémültek a bányászok példa nélkül álló fellépésétől és fenyegető erejétől és készek voltak némi engedményeket tenni. A kormány azonban katonaságot és csendőröket küldött a Ruhr-vidékre, a szakszervezeti vezetők pedig elárulják a bányászokat és a munkások tiltakozása ellenére befejezettnek nyilvánították a sztrájkot.

Németországban az 1905. évi legnagyobb osztályösszecsapások sorába tartozott a krimitschauji textilmunkások és a berlini villamosipari munkások sztrájkja, 1905 szeptemberében. A vállalkozók azzal válaszoltak a sztrájkra, hogy a villamosiparban tízezer munkást elbocsátottak. 1905-ben a sztrájkokban résztvevő és kizárással büntetett német munkások száma több mint háromszorosára nőtt és elérte az 507.964 főt. A sztrájkmozgalom fokozódása arról tanúskodott, hogy megnőtt a forradalmi lendület a németországi munkásmozgalomban. A gazdasági jelszavak alatt megindult sztrájkok hamarosan politikai jelleget öltöttek.

A németországi sztrájkmozgalom fokozódása és az orosz forradalom kibontakozása a német proletariátus előtt felvetette az általános sztrájkot, mint a munkásmozgalom egyik központi problémáját. A régi parlamenti harci módszerek már nem voltak elegendők.

Az 1905-ös orosz forradalom tapasztalatainak hatására a politikai tömegsztrájk kiállta a harci próbát. Az általános sztrájk eszméje mindinkább áthatotta a német munkások tömegeit, de a németországi szakszervezeti és szociáldemokrata vezetők nem akarták elismerni az általános sztrájk szükségességét. Az 1905 májusában Kölnben tartott szakszervezeti kongresszus határozatában kinyilvánították, hogy a kongresszus »nem is tartja szükségesnek az általános sztrájk eszméjének megvitatását.«

A Patyomkin cirkálón kitört felkelés, az Ivanovo-Voznyeszenszkben, Lodzban és másutt Oroszországban kibontakozott sztrájkok azonban továbbra

is forradalmasító hatást gyakoroltak az európai proletariátusra. Különösen nagy benyomást keltett a nyugateurópai proletár tömegekben a Patyomkin cirkálón kitört felkelés, amely azt mutatta, hogy megingott a cárizmus legerősebb támasza, a hadsereg. A »patyomkinisták« bátor magatartása, a nemzetközi proletariátushoz intézett felhívásuk, az, hogy megtagadták a »bűnbánat«-ot és visszatértet a cári Oroszországba, fokozta az európai munkások rokonszenvét az orosz forradalom iránt. Magyarország, Románia és más országok munkásai kiálltak a »patyomkinisták« védelmében. A sztrájkmozgalom fokozódott valamennyi országban. A szociáldemokrata párt jénai kongresszusa ezért már lehetségesnek tartotta, hogy általános sztrájkot hirdessen ki Németországban, mert ez a proletariátus »egyik leghathatósabb harci fegyvere a felszabadulásához szükséges fontos, alapvető jogok kivívására.« A kongresszus határozatban kimondta, hogy a politikai tömegsztrájk elsősorban a hámosztályos porosz választási rendszer elleni támadásra szolgálhat eszközul.

A németországi baloldali szociáldemokraták, élükön Rosa Luxemburggal, lelkesen védték az általános sztrájk eszméjét és felhívták a munkásokat az orosz példa követésére. Maga Rosa Luxemburg azonban komoly mensevik hibákat követett el a tömegsztrájk szerepének kérdésében. Ő is, mint az összes szociáldemokraták, a sztrájkban »a legerősebb fegyvert, a proletariátus osztályharcának legvégső eszközét látta és nem kapcsolta össze a tömegsztrájkot a fegyveres felkeléssel.

Ezzel szemben V. I. Lenin, összegezve a decemberi felkelés eredményeit, ezeket írta: »... most végre nyíltan és mindenki hallatára be kell ismernünk a politikai sztrájkok elégtelenségét s a legszélesebb tömegek között kell agitálnunk a fegyveres felkelés mellett... Leplezni a tömegek előtt az elkeseredett, véres, írtó háború szükségességét, azt, hogy ez a háború az eljövendő fellépések közvetlen feladata, annyi, mint megcsalni önmagunkat is, a népet is.«¹⁹

A II. Internacionále opportunista pártjai az általános sztrájkban a munkásosztály mozgalmának betetőzését látták. A proletariátus politikai jogainak kivívását nem kötötték össze a hatalom fegyveres megragadásának szükségességével. A nyugati reformisták azt próbálták bebeszélni a proletariátusnak, hogy az utcai felkelések ideje lejárt, hogy a politikai sztrájk az egyedüli fegyver a proletariátus kezében. Az orosz opportunisták — mensevikek és eszerek — is a II. Internacionálénak ezt a tanát vallották. A moszkvai felkelés tapasztalata megcáfolta a II. Internacionále opportunistáinak azt az elméletét, hogy a tömeges utcai felkelések és a barrikádharcok ideje elmúlt.

Az 1905 decemberében lezajlott moszkvai felkelés arról tanuskodott, hogy milyen hatalmas harci energiával rendelkezik a proletariátus: a szabadságért, demokráciáért és szocializmusért folyó küzdelem legelszántabb harcosa. Bebizonyította, hogy a politikai sztrájkot össze lehet kapcsolni fegyveres felkeléssel és szemléltetően megmutatta, hogy a forradalom döntő aktusa a felkelés.

Az általános sztrájk és a proletariátus 1905. évi felkelésének tapasztalata élénk visszhangot váltott ki a francia proletariátus körében is. A francia munkások nem csupán együttérzésükről biztosították az orosz munkásokat, hanem még sokkal aktívabban vettek részt a sztrájkharcokban. Míg 1901-

¹⁹ Lenin, Vál. Műv. I. köt. 691. l.

ben kb. százezer munkás sztrájkolt, addig 1906-ban már ötszázhétezer. A francia munkások között egyre népszerűbbé vált az általános sztrájk eszméje.

A munkásmozgalom vezetői között nem volt meg az egység az általános sztrájk kérdésében. Jaurès és hívei elismerték, hogy szükség van az általános sztrájkra, de nem tartották a forradalmi harc eszközének és nem mutattak rá a fegyveres felkeléssel való kapcsolatára. A tömegsztrájkot csak mintegy kiegészítő eszköznek tartották, hogy ezzel reformokat kényszerítsenek ki a kormánytól.

A francia szocializmus másik áramlata — a guesdeisták — lemondtak a politikai hatalom kivívásának forradalmi taktikájáról. A guesdeisták elítélték az általános sztrájk eszméjét túlbecsülő anarchistákat és anarchoszindikalistákat, ők maguk viszont, Engelsre hivatkozva, lebecsülték ezt a harci fegyvert. Engels azonban — mint Sztálin elvtárs megjegyezte — nem bármiféle általános sztrájkot bíralt, hanem csak »az anarchisták általános gazdasági sztrájkját, melyet az anarchisták a proletariátus politikai harca helyett javasoltak.«²⁰

Az 1905-ös orosz forradalom hatását tapasztalhatjuk abban is, hogy Angliában is kiéleződtek az osztályellentétek és fokozódott a munkásmozgalom. Különösen megnőtt az angol munkások harci aktivitása 1906—1909 között, amikor az ipari válság következtében a munkások zöme elnyomorodott.

1911-ben Angliában fellángolt a dokkmunkások általános sztrájkja. Ugyanebben az évben indítottak általános sztrájkot a vasutasok is. A legnagyobb és legharcosabb jellegű volt a Dél-Wales-i szénbányászok sztrájkja 1912-ben. Ez a sztrájk kb. 2 millió munkás részvételével 35 napig tartott. Az angol flotta szén nélkül maradt. A kormány félt nyílt harcra bocsátkozni a munkásokkal és sietve törvényt hozott a bányászok körzetek szerinti minimális béréről.

V. I. Lenin a szénbányászok sztrájkjáról megállapította, hogy ez kiemelkedő esemény Anglia életében. »Angliában a társadalmi erőviszonyokban eltolódás következett be, amelyet nem lehet számokkal kifejezni, de amelyet mindenki érez.«²¹

Tömegsztrájkok, tömegtüntetések és utcai összecsapások zajlottak le 1905—1907 között Nyugateurópa más országaiban is, tanúsítva a nemzetközi proletariátus forradalmi energiáját. A nyugateurópai proletariátus tragédiája az volt, hogy nem állt az élén igazi új típusú forradalmi proletárpárt, amely képes lett volna a tömegeket az imperializmus megdöntéséért, a szocializmus győzelméért folyó harcban vezetni. Csak az orosz bolsevikok mutatták meg az 1905-ös forradalomban, hogy össze tudják kötni a gazdasági sztrájkot a politikai sztrájkjal és a politikai sztrájkról át tudnak térni a felkelésre. — Az orosz bolsevikok a tömegek között végzett fáradhatatlan munkájukkal, a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeinek mélyreható ismeretében, a stratégiai és taktikai kérdések tudományos kidolgozásával előkészítették az orosz proletariátust az 1917 októberi döntő harcokra. Csak olyan következetesen forradalmi párt vezetésével, mint amilyen a marx-lenini elmélettel felfegyverzett bolsevik párt volt, válhatott az 1905-ös forradalom a Nagy Októberi Szocialista Forradalom »főpróbájá«-vá, a világforradalom előjátékává.

²⁰ Sztálin, Művei, 6. köt. Bpest, 1951. 94. l.

²¹ Lenin, Művei, 18. köt. 438. l. (oroszul).

Az első orosz forradalom Ázsiában is megnyitotta a demokratikus forradalmak korszakát. A cári Oroszországban, ahol a lakosság 57%-a tartozott az elnyomott nemzetiségek közé, különösen nagyjelentőségű volt, hogy a proletariátus vezetése alatt a számos nem-orosz nemzetiség is részt vett a forradalomban. Az oroszországi paraszti agrárforradalom a tatár vidékek elnyomott népei számára egyben nemzeti felszabadító, antiimperialista harc is volt. E harc tapasztalatainak ekkor is rendkívül nagy nemzetközi jelentőségük volt és e jelentőségük még máig is fennáll. Ezek a tapasztalatok szemléltetően megmutatták, hogy a paraszti tömegharcot a szocialista proletariátus vezetése alatt össze lehet kapcsolni és össze is kell kapcsolni a nemzeti felszabadító harccal. Az 1905-ös orosz forradalom hatására Ázsia népei politikai életre, »az elemi emberi jogokért, a demokráciáért folytatott harcra« ébredtek.²²

A forradalmi Oroszország példája és az a tapasztalat, hogy a munkásosztály és a parasztság szövetségének formájában új társadalmi erő jött létre, megmutatta Irán, Törökország, Kína, valamint a világimperializmus félgymarmatait képező többi keleti ország népeinek a társadalmi és nemzeti felszabaduláshoz vezető utat.

Rendkívül nagy eszmei befolyást gyakorolt az orosz forradalom az 1905—1911. évi iráni forradalomra. Az iráni parasztok és munkások Oroszország szomszédsága következtében szoros kapcsolatban álltak az orosz forradalmi népi tömegekkel. Az elnyomorodott parasztok és kézműiparosok tömegével menekültek Iránból a Kaukázuson túlra és Oroszország Káspitengeren túli körzeteibe, hogy ott munkát keressenek. Különösen sok munkás ment Iránból Bakuba, az olajtelepekre. Az oroszországi munkásosztály az iráni dolgozókra már az 1905-ös forradalom előtt is forradalmi befolyást gyakorolt, az orosz forradalom pedig erős lökést adott a forradalmi mozgalomnak Iránban, ahol a széles népi tömegekre kettős elnyomás — a helybeli feudális urak és a külföldi imperialisták elnyomása nehezedett.

Az orosz forradalom a cárizmusra mért csapásával egyben a cárizmus által támogatott iráni feudális reakcióra is csapást mért. Különösen erős volt az orosz forradalom hatása Irán északi tartományaiban (Azerbajdzsánban és Giljánban). Ezek a körzetek voltak az ország valamennyi forradalmi megmozdulásának tűzfészkei. Ezeken a területeken keresztül valósult meg az orosz forradalom forradalmasító hatása egész Iránra.

Az iráni dolgozók az orosz munkások és parasztok példája nyomán alakították meg forradalmi szervezeteiket, — az endszümeneket — és fegyveres forradalmi osztagaikat — a fedájok csapatait. A fedáj-osztagok katorai kiképzést kaptak. Vezetőik az iráni és a Kaukázusontúlról Iránba jött munkások voltak. Ez utóbbiak kimondottan azért jöttek, hogy az iráni forradalomnak gyakorlati segítséget nyújtsanak. A kaukázusontúli bolsevik szervezetek a forradalom kezdetétől fogva rendkívül nagy eszmei és gyakorlati segítséget nyújtottak az iráni demokratikus mozgalomnak. Az orosz forradalom hatására Iránban 1907-ben alakították meg az első szociáldemokrata csoportokat. Különösen nagy segítséget nyújtottak a kaukázusontúli bolsevikok az 1908 őszen kibontakozott tebrizi felkelésnek. A kaukázusontúli bolsevikok segítségével Tebrizben műhelyt állítottak fel bombák és gránátok gyártására. Sok Tebrizbe jött bolsevik esett el az iráni nép szabadságáért vívott harcokban. 1908 őszen a bolsevikok bakui bizottságának megbízásából Iránba

²² *Lenin*, Művei, 19. köt. 66. l. (oroszul).

érkezett Szergo Ordzsonikidze, aki szoros kapcsolatban állt Irán demokratikus rétegeivel és rendkívül nagy tekintélynek örvendett közöttük. A kaukázuson-túli bolsevikok 1911 végéig segítették az iráni forradalmárokat, egészen addig, míg az iráni forradalmat egyesült erővel elnyomta az iráni belső reakció, az észak-iráni területeket megszálló cári Oroszország és az imperialista Anglia, amely az ország déli városaiba vonult be.

V. I. Lenin felhívta a nyugateurópai és oroszországi proletariátust, hogy nyújtson segítséget az iráni népnek a sah és a külföldi imperialisták elleni harcában. A szocialista sajtóban leleplezte az imperialista hatalmaknak az iráni forradalom ellen irányuló ellenforradalmi politikáját. Rámutatott arra, hogy a nemzeti felszabadító forradalom útja az egyedüli reális út az elnyomott népek felszabadulásához.

Az 1905-ös orosz forradalom közvetlen hatására, az 1908–1911. évi török polgári forradalom időszakában Törökországban megmozdultak a parasztok, a munkások, de a hadsereg is. Az ifjútörök szervezetek azonban nem akartak forradalmi harcot vívni az imperialisták ellen a szultáni hatalom megdöntéséért, hanem csak alkotmányos rendszer felállítására törekedtek. Ez azután a török forradalom meggyengüléséhez, majd elnyomásához vezetett. V. I. Lenin a keleti forradalmi eseményeket és a burzsoa nacionalisták szerepét a következőképpen jellemezte: »Az ázsiai forradalmak megmutatták nekünk, hogy a liberalizmus ott éppoly jellemtelen és aljas, hogy a demokratikus tömegek önállósága ott éppoly rendkívüli jelentőségű, megmutatták a proletariátus éppoly éles elhatárolódását mindenféle burzsoáziától. Aki az Európában és Ázsiában szerzett tapasztalatok után osztályok fölött álló szocializmusról beszél, azt érdemes egyszerűen ketrecbe zárni és úgy mutogatni, mint valami ausztráliai kengurut.«²³

Az 1905-ös orosz forradalom erős hatására indultak harcba Kína népi tömegei is az imperialista elnyomás ellen, a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért. A széleskörű nemzeti mozgalom Kínában a nagy kínai forradalmár, Szun-Jat-szen nevéhez fűződik, aki politikai elveit 1907-ben Tokióban, a kínai egyetemisták gyűlésén fejtette ki. Szun-Jat-szen tanítása a polgári-demokratikus forradalomnak és az imperialisták által leigázott Kína nemzeti felszabadításának programja volt. V. I. Lenin nagyra értékelte Szun-Jat-szennek és híveinek harcos, őszinte demokratizmusát és antiimperialista programját. Az 1911–1912-es kínai forradalom megdöntötte a monarchiát és Kína köztársasággá vált, azonban a liberális burzsoázia kompromisszumos politikája és a kínai demokrácia gyengesége következtében Kína nem volt képes felszabadítani magát az imperialista rabság alól és megoldani az agrárforradalom feladatait. Csak az oroszországi forradalmi tömegek példája által lelkesített kínai munkások és parasztok további önfeláldozó harca vezette el a kínai népet a feudalizmus és az imperializmus felett aratott, és a második világháború után bekövetkezett teljes győzelemig.

Mint láttuk, az 1905–1907-es forradalomnak rendkívül nagy nemzetközi jelentősége volt. E forradalom tanúsította, hogy a XIX. század végén uralkodó »békés időszak«-ra a világtörténelem új korszaka köszöntött be, a forradalmak viharának és előretörésének korszaka. A világtörténelem ezen új szakaszában a fiatal orosz proletariátus került a nemzetközi munkásmozgalom élére.

A. M. PANKRATOVA

²³ Lenin, Vál. Műv. I. köt. 73. l.

A NÉPTÖMEGEK HELYZETE MAGYARORSZÁGON AZ 1929—1933. ÉVI GAZDASÁGI VÁLSÁG IDEJÉN*

A kapitalizmus általános válságának talaján keletkezett 1929—1933-évi gazdasági túltermelési válság az első *világválság* volt az első imperialista világháború után. Ez az általános jellegű válság a különböző országokban egyenlőtlenül bontakozott ki, összefonódott az agrárválsággal — ami a válság elmélyülését eredményezte — és különösen elhúzódó volt. A pénz- és hitelválság később tört ki, de annál nagyobb erővel pusztított.

A termelés rohamosan csökkent. Hatalmas mértékben növekedett a munkanélküliség. A dolgozók életszínvonala katasztrófálisan süllyedt. 1932 végéig az Egyesült Államok ipari termelése az első világháború előtti színvonal 84%-ára, Angliáé 75%-ára, Németorszáé 62%-ára süllyedt, az 1928 évi színvonalhoz képest pedig az Egyesült Államok ipari termelése 56%-ra, Angliáé 86%-ra, Németorszáé 55%-ra esett. 35—40 millió munkanélküli volt a kapitalista világban.

Ebben az időszakban az első ötéves tervet megvalósító szovjet állam a szocializmus építése terén újabb sikereket ért el: az ipari termelés növekedése átlag évi 22% volt; 1932 végéig a Szovjetunió ipari termelése a háború előtti színvonal 334%-ára, az 1928. évi színvonalnak pedig 219%-ára emelkedett. A Szovjetunió az ipar, a közlekedés és a mezőgazdaság számára megteremtette az új, korszerű technikai alapot.

A kapitalista országok súlyos agrárválsággal is küzdöttek. Az Egyesült Államokban a mezőgazdaság termelésének értéke az 1929-ben elért 11 milliárd dollárról 1932-ben 5 milliárd dollárra zuhant. A legnagyobb gabonatermelő országokban 8—10 százalékkal csökkent a vetésterület. Az agrárválság a tönkrement parasztok millióit juttatta koldusbotra.

* Az 1929—33. évi világgazdasági válság hatását Magyarországon a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete által szervezett munkaközösség kutatta és dolgozta fel. A több éven át folyt anyaggyűjtő és feldolgozó munka eredményeiből — mely eredmények kiterjednek a huszas évek Magyarországa nemzetgazdaságának felvázolására, főleg pedig az ipari, agrár- és pénzügyi válság magyarországi hatásának elemzésére, s annak a harcnak a bemutatására, amelyet a dolgozó magyar nép a válság terheit a néptömegekre hárító fasiszta kormányok, a fasiszta Horthy-rendszer ellen, a kommunistákkal az élen vívott, végül a válság tartós következményeinek értékelésére, — a jelen tanulmány a dolgozó magyar nép helyzetének romlását, az ország lakossága többségének nyomorbadöntését tárgyalja a válság éveiben. — Az *Incze Miklós* szerkesztésében készült munka azon fejezeteinek elkészítésében, amelyek alapján ez a tanulmány íródott, a következők vettek részt: *Incze Miklós* és *Karsai Elek* dolgozta ki a munkásosztály helyzetét a huszas években; *Incze Miklós* dolgozta ki továbbá a középrétegek elnyomódását a válság éveiben (utóbbihoz felhasználta a volt Közgazdaságtudományi Intézetben készült, a magán- és közalkalmazottak helyzetére vonatkozó számításokat), továbbá a különös fajtájú pangás időszakát; a dolgozó parasztság helyzetét *Petőcz Pál* és *Incze Miklós* (az anyaggyűjtő munka zömét *Petőcz Pál* végezte el), a munkásosztály válság alatti helyzetét *Karsai Elek* dolgozta fel.

A Szovjetunió mezőgazdasága viszont a traktorok és a korszerű mezőgazdasági gépek alkalmazására képtelen kis egyéni parasztgazdaságokat korszerű eszközökkel felszerelt, nagyüzemű, kollektív gazdaságokban egyesítette. A Szovjetunió mezőgazdasága kollektív munka alapján megszervezett nagyüzemű mezőgazdasággá változott.

A válság terheinek áthárítása a tőkések vállairól a dolgozó tömegek vállaira sokkal nagyobb mértékben történt meg, mint az eddigi válságok során. A kapitalizmus általános válságának ezen a szakaszán a monopóliumok a függő, gyarmati vagy félgymati országok fokozott imperialista kizsákmányolása révén, termékeik árának erőszakolt magasán tartásával és ugyanakkor a munkabérek hallatlan mértékű leszorításával, a nyersanyag- és élelmiszerszállító, kész iparcikkeket vásároló országok kiszolgáltatott helyzetének kiaknázásával kerestek kiutat a válságból, a dolgozó tömegek hallatlan arányú kizsákmányolása, egész országok kirablása árán. Ennek természetesen megvolt az a következménye, hogy a tömegek vásárlóereje tartósan nem felelt meg a piacrakerülő árutömeg értékének és ennél fogva a válság különösen elhúzódott.

A munkások és tőkések, az imperialista és a gyarmati országok, valamint az imperialista hatalmak közötti ellentétek a válság hatására rendkívül kiéleződtek.

A világgazdasági válság tehát elmélyítette a kapitalizmus általános válságát, mind gazdasági, mind politikai téren. Kitérőse végetvetett a kapitalizmus 1924—29 közötti ideiglenes és részleges stabilizációjának. Ezt a stabilizációt — többek között — az jellemezte, hogy az első világháborút követő forradalmi hullám elültével a kapitalista államok emelni tudták — az előző gazdasági ciklushoz képest — termelésüket s a piacok viszonylag még szilárdak voltak. A válság azonban végetvetett a piacok addigi stabilitásának, végsőkéig élezte a piacokért folytatott harcot, tovább mélyítve ezzel a kapitalizmus általános válságát. Nem véletlen, hogy a világgazdasági válság idején forradalmi válság érelődött számos kapitalista országban, s ebből a válságból a burzsoázia egyes államokban csak fasiszta diktatúra nyeregbeültetésével tudott — hatalma fenntartása érdekében — kivezető utat találni. A kapitalizmus általános válságának elmélyülésével egyidejűleg tehát a politikai reakció is fokozódott.

A válság következtében a kapitalista országok — a válságot követő pangás idején, sőt az új gazdasági válság jelentkezéséig — nem voltak képesek termelésüket a válság előtti színvonal fölé emelni. A termelés lényegében stagnált. Ilyen helyzetben találta a kapitalista világgazdaságot az 1937-ben jelentkező újabb súlyos gazdasági válság, amely a második világháborúhoz vezetett. Mindez mutatja a kapitalista rendszer fokozódó bomlását, az általános válság elmélyülését minden téren.

*

† Az 1929—33. évi világgazdasági válság Magyarországon rendkívül súlyosan pusztított. A súlyos ipari válságot elmélyítette a mezőgazdaság krónikus válsága, a kisárutermelő paraszti tömegek elégtelen vásárlóereje. Magyarországon az agrárlakosság helyzetét, vásárlóerejének csökkenését még nagyarányú eladósodottsága is súlyosbította. Ipari vonatkozásban a világgazdasági válság általános lefolyásától eltérő jelenségekkel találkozunk.

olyan közepes fejlettségű kapitalista országokban, amelyek a válság előtt iparcikkfogyasztásuknak aránylag jelentős részét fedezték külföldi eredetű készárúkkal. Az ipari tőkések érdekében a kormányok a válság alatt megtiltották, vagy erősen korlátozták a külföldi készárú behozatalát és ezzel legalább részben ellensúlyozták a belső piac zsugorodását, mert az elmaradt készárúbehozatal helyébe belföldi iparcikkek léphettek. Ez volt a helyzet Magyarországon is: a fogyasztási iparok egy része az államhatalom segítségével, a korábban eléggé jelentős behozatal elzárása útján tudta részben ellensúlyozni a belső piac zsugorodását, s ezért a magyar ipari termelés a válság alatt nem csökkent olyan mértékben, mint ahogyan csökkennie kellett volna akkor, ha azelőtt is teljes egészében ellátta volna a magyarországi belső piacot. Az ipar egy részének ez a viszonylag kedvezőbb helyzete azonban nem érvényesült megfelelően a munkásosztály felé. A munkanélküliek tartalék-hadseregét a mezőgazdasági dolgozó lakosság krónikus munkanélkülisége és helyzetének akut rosszabbodása is erősítette; a tőkések tehát kényük-kedvük szerint állapíthatták meg a munkabéreket. Ugyanakkor a dolgozó parasztság helyzete minden addiginál rosszabbra fordult, mert a nagybirtok fölényét a kormány nagybirtok-támogató, a válság terheit a dolgozó lakosságra áthárító politikája is kiélezte.

A rendkívül súlyos gazdasági válság körülményei között az osztályharc kiéleződött. A maguk külön csoportérdekeit egymással szemben is érvényesíteni akaró uralkodó osztályok a válság terheit az állam segítségével teljes mértékben a dolgozókra igyekeztek hárítani, hogy burzsoa kivezető utat találjanak a válságból. A széles néptömegek elégedetlensége, a rendszerrel való mind határozottabb szembefordulásuk a válság által előidézett tömegnyomor következtében oda vezetett, hogy a rendszer politikai stabilitása megrendült.

Az uralkodó körök népellenes politikája ellen a munkásosztály legjobbjai: a kommunisták szervezték a dolgozó tömegek ellenállását, a fasiszmus erőivel szemben a kommunista párt vezetésével harcoltak elnyomóik ellen.

A válság hatása Magyarországon mély nyomot hagyott a termelésben, a jövedelemeloszlásban, az életszínvonalban, az árstrukturában, az ország pénzügyi és nemzetközi helyzetében; ezek a változások tartósaknak bizonyultak, nem multak el a válsággal és irányt szabtak az ország további történetének a második világháborút megelőző években.

A mezőgazdasági terméshozamok nem emelkedtek, s a mezőgazdasági árszint a válság előttihez képest továbbra is kedvezőtlenül alakult. A mezőgazdasági munkabér-keresetek javulása nagyon későn, csak 1936-ban indult meg és akkor is kismértékű volt. Az ipar — a behozatali tilalmak hatása alatt — fejlődött ugyan, de rendkívül egyenlőtlenül. Az ipari munkáskeresetek és az alkalmazotti fizetések egészen 1935-ig csökkentek és később is alig javultak. Megerősödött a militarizálás, fokozódtak az agresszív törekvések. A magyar kapitalizmus különös rothadtsága és élősdisége nyilvánult meg abban is, hogy a dolgozókból kisajtott profit nagy részét külföldre vitték, ami igen jelentős tényezője volt annak, hogy a bővített újratermelés csak korlátozottan valósult meg. A külföldi kölcsönök beáramlása az 1931. évi nemzetközi pénz- és hitelválság hatására megszűnt. Az adóssági kamatok fizetése 1931 közepe után jórészt csak belföldi pengőben történt, de a külföldi hitelezőknek Magyarországon lévő, át nem utalható követeléseit részben ipari tőkeberuházásra fordították. Mindez összefüggött azzal, hogy a nemzet-

közi hiteleknek még az a rendszere sem állott helyre, amely az 1931. évi pénz- és hitelválság kitöréséig úgy-ahogyan működött, továbbá azzal, hogy a fokozott militarizálás és az agresszív országok gazdaságának a hadigazdálkodásra való átállása következtében, a kapitalista világpiac kezdődő bomlásának egyik tüneteként, mind nagyobb mértékű elzárkózás érvényesült az egyes kapitalista nemzetgazdaságok között.

Magyarország, amelynek sorsát az uralkodó körök a fasiszta Németországhoz kötötték, politikailag és gazdaságilag mindinkább függvényévé lett az agresszív, terjeszkedő, új világháború kirobbantását előkészítő német imperializmusnak. A fasiszta Németország ugyanis Magyarország belső gazdasági életében is nagy szerepre tett szert, mivel a gazdasági expanziót politikai nyomással támogatta. A magyar tőkések pedig — bár gazdaságilag ezer szállal voltak összekapcsolva az angol-amerikai finánc-tőkével és e kapcsolataikat a tartós pangás idején, a második világháború előkészítésének éveiben is fenntartották — közben arra spekuláltak, hogy a fasiszta Németország oldalán a maximális profit újabb forrását jelentő piacokra, területi hódításokra tehetnek szert, ha a nyugati imperialisták eredménnyel terelik kelet felé Németország agresszióját.

Egyedül a Kommunisták Magyarországi Pártja folytatott az illegális rendkívül súlyos körülményei között következetes harcot a gazdasági válságot követő években is a fasizmus és az új világháború előkészítése ellen, a dolgozó magyar nép érdekeiért. A magyar munkásosztály legjobbjait, a kommunistákat, a fasizmus és a háború elleni küzdelemben az a tudat erősítette, hogy a szocialista építés a Szovjetunióban győzelmesen halad előre. A Szovjetunió békepolitikája, harca a fasiszta agresszorok megfékezéséért, az új világháború kirobbantásának megakadályozásáért, erőt és kitartást adott a magyar munkásosztály, a dolgozó nép küzdelmeinek is.

*

Jelen tanulmányunkban annak a kérdésnek a vizsgálatát tűztük ki feladatként, hogyan alakult Magyarországon a világgazdasági válság idején a dolgozó tömegek helyzete. Természetes azonban, hogy a válság hatásait nem lehet csupán a válság éveire korlátozva tárgyalni. Véleményünk szerint az a tétel, hogy a kapitalizmus gazdaságtörténetét az egyes országokban a gazdasági ciklus egészét tekintve kell elemezni: a dolgozó tömegek helyzetének vizsgálatánál is kötelező.

Ipari munkásság

A proletárdiktatúra leverése után minden addiginál súlyosabb helyzetbe került a magyar proletariátus. Az antant imperialisták segítségével berendezkedő ellenforradalom legyilkolta vagy bebörtönözte a munkásosztály legjobbjait és csírájában fojtott el minden megmozdulást, amely a munkások helyzetének legcsekélyebb javulását eredményezhette volna. Ugyanakkor megszűnt az 1914—1918. évek militarizált ipari termelése és addig nem látott arányú munkanélküliség következett be, az ellenforradalmi rendszer pedig hihetetlen mértékűre növelte a háború örökségeként ittmaradt, a dolgozók járulékos kizsákmányolását eredményező inflációt.

A munkanélküliség arányairól fogalmat nyújthat, hogy míg 1913-ban a magyar gyáripár munkásai közül 219 000 dolgozott azon a területen, amely a békeszerződésben megállapított határok közé esett, addig a háború után az első gyáripári statisztikai felvétel 1921-ben csak 136 000 gyáripári munkást talált Magyarországon. Az ellenforradalmi rendszer kezdetén ennél is lényegesen kevesebb volt a munkáslétszám, amint azt egyes rendelkezésre álló részlet-adatok bizonyítják. 1913-ban az új országterületen levő *nehézipari* gyárak összesen 80 000 munkást foglalkoztattak. Ez a szám az első világháború végéig 140—150 000-re emelkedett,¹ 1921-ben azonban csak 63 000 volt, 1919-ben és 1920-ban tehát ennél is jóval kevesebb. Az 1919 és 1921 közötti időből csak néhány nagy nehézipari gyár munkáslétszámát ismerjük. Adataink szerint 7 nagy gyár munkáslétszáma, amely 1913-ban együtt 24 000, 1917-ben pedig 56 000 főnyi volt és a Tanácsköztársaság uralmának végén, 1919 júliusában még mindig 28 000-et tett ki, vagyis meghaladta a békebeli létszámot: két hónappal később, 1919 szeptemberében 12 500-ra zuhant és 1920-ban és 1921-ben változatlanul csak 20 000 körül mozgott.² Ezt az adatot alátámasztja egy másik, amely szerint a vasas szakszervezetbe tartozó, foglalkoztatott munkások száma Budapesten 1918 októberében 42 477, 1919 októberében 9953, 1920-ban 16 011 volt.³

Megemlíthetjük még, hogy a szakszervezetek, amelyek 1919-ben még juttattak a tagjaiknak némi munkanélküliségi segílyt, 1919 október 31-én 114 000, 1919 december 31-én pedig már 150 000 segélyezett munkanélküli tagot tartottak nyilván.⁴

A hatalomra került ellenforradalom azonnal könyörtelenül leszállította a béreket. Az új bérek lényegesen alacsonyabbak voltak a Tanácsköztársaság idején érvényben volt színvonalnál.

Az infláció és a reálbérek ezzel kapcsolatos csökkenése természetesen már a háború alatt jelentős volt. Az akkori Szakszervezeti Tanács adatai szerint 1918 végéig a munkáscsalád »létminimuma« az 1914 júliusinak 6,8-szorosára drágult, míg ugyanakkor az átlagos munkáskereső csak 5,7-szeresére, az átlagos alkalmazotti fizetés pedig 3,4-szeresére nőtt. 1918 december és 1919 júliusa között — ugyanezen számítás azerint — a létminimum költsége tovább nőtt ugyan, az 1914. évinek 11,1-szeresére, de ugyanakkor a munkáskeresőket 11,6-szorosra, az alkalmazotti fizetések 6,2-szeresre emelkedtek. Így tehát a Tanácsköztársaság alatt — a háború kitörése óta először — a munkabérek utólérték a drágulás mértékét s a fizetések is valamelyest közeledtek ehhez. Ezzel szemben 1919 júliusától december végéig 21-szeresre nőtt a létminimum, s ugyanakkor a munkabéreket 8,3-szorosra, a fizetéseket 4,7-szeresre szorította vissza a reakció.

A tőkések korlátlan hatalommal diktálták a munkabéreket; a kormány nyíltan megtagadott minden beavatkozást a munkásság érdekében. 1919 október 30-án Hegyeshalmy kereskedelemügyi miniszter rendeletileg tiltotta meg a közigazgatási hatóságoknak, hogy munkabérekérdésekkel foglalkozzanak, mert »a proletárdiktatúra megszűntével annak bérrendszere is megdőtt s az önrendelkezési jog visszazáll az üzemtulajdonosokra, a munka-

¹ A Közgazdaságtudományi Intézet számítása.

² *Laky Dezső*: Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Bpest, 1923. 364. l.

³ Szakszervezeti adat.

⁴ Szakszervezeti adat.

bér megállapítása a munkaadó és az alkalmazottak szabad megegyezésének van fenntartva.⁵

A »szabad megegyezés« biztosítása céljából a GyOSz közös »munkabérbizottságba« tömörítette a munkaadókat, s azok előre megállapodtak a fizetendő munkabérekben.⁶

A »szabad egyezkedés« eredményeiről ékesszólóan beszélnek az alábbi adatok, amelyek a munkabéreknek 50%-ig, a nőknél ennél is messzebb terjedő leszállítását és a Tanácsköztársaság által bevezetett heti 48 órás munkaidőnek néhol 78 óráig történt megnövelését mutatják.⁷

S z a k m a	M u n k a i d ő		M u n k a b é r		Leszállítás %
	1919. VII. 31.	1919. VIII. 31.	1919. VII. 31.	1919. VIII. 31.	
	heti óra		korona		
Esztergályos	48	48	316	168	62,8
Kovács	48	48	408	168	71,1
Vegyészeti munkás	48	48	300	210	51,0
Téglagyártó	48	52	384	146	73,4
Malommunkás	48	66	264	184	51,2
Könyvkötő	48	48	408	240	58,9
Nyomdai szakmunkás	48	48	408	260	55,7
Nyomdai segédmunkás	48	48	288	168	58,1
Szállítómunkás	48	78	400	250	56,3
<i>Női munkások:</i>					
Gépgyári munkás	48	48	235	93	72,3
Könyvkötő	48	48	268	145	62,5
Nyomdász	48	48	264	148	60,7
Téglagyártó	48	52	240	104	66,7
Vegyészeti munkás	48	48	240	150	58,2

Így tehát a munkások — illetőleg azok, akik a már említett nagyarányú munkanélküliség közepette egyáltalán keresethez tudtak jutni — egyik napról a másikra 50—70%-át veszítették el a keresetüknek 1919 augusztusában; s a következő hónapok során tovább csökkentette azt a mindinkább fokozódó infláció. Miután — mint már említettük — 1919 decemberében a megélhetés költsége 21-szerese, a munkabér pedig csak 8-szorosa volt a háborúelőttinek: a munkásosztály állandóan kereső tagjai is csak alig 40%-át tudták biztosítani háborúelőtti életszínvonaluknak a Horthy-korszak »hajnalán«.

Az ellenforradalmi terrorral keresztülvitt könyörtelen bérlészállítás az egész Horthy-korszakra véglegesen ráütötte a bélyegét. Húsz éven át még

⁵ Egri Közlevéltár, polgármesteri iratok, 1919—7276.

⁶ Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének jelentése, 1921. 21—22. l.

⁷ Gál Benő: Az árak alakulása a háború idején — Statisztikai gyűjtemények.

Bpest, é. n.

⁸ Figyelembevétel a koronaértékben egy hónap alatt bekövetkezett 30%-os romlást is.

csak rövid időre sem sikerült a magyar munkásságnak elérnie az első világháború előtti életszínvonalat, amely pedig maga is nyomoruságosan alacsony volt. Az utóbbi tény azért kell nagyon nyomatékosan hangsúlyozni, mert akkor, amikor — mint az világszerte szokásos volt — a háború utáni életszínvonalat a háborúelőttivel összehasonlították, az emberek általában hajlamosak voltak arra a tévedésre, hogy a »békeszínvonalat«, a háborúelőtti állapotokat »normálisaknak«, kielégítőeknek tekintsek. Néhány adattal be kell mutatnunk, mennyire nem voltak azok.

A XX. század első évtizedében világszerte rohamosan nőttek az élelmiszerárak és a lakbérek, messze maguk mögött hagyva a munkabéreket. Budapesten pl. a kiskereskedelemben 1901 és 1911 közt a disznóhús 84, a zsír 83, a borjúhús 87, a marhahús 45, a bab 64, a kenyérliszt 55%-kal drágult; a proletárlakások béreinek emelkedését e tíz év alatt 60—100%-osra becsülték. Ezzel szemben még a legjobban szervezett munkások is csak jóval kisebb, 20—40%-os keresetemelkedést tudtak kiharcolni. A magyar munkásosztály életszínvonala tehát a háborút megelőző tíz év alatt nagyon súlyosan romlott.⁹

A Központi Statisztikai Hivatal létfenntartási indexszáma egy négytagú munkáscsalád megélhetési kiadásait 1913-ra nézve 1380 koronára becsülte. Tényleg azonban az indexszám kiszámításánál alapulvett árumennyiség távolról sem képviselte az összes megélhetési kiadásokat.¹⁰

Ha az indexszám szerkesztésénél figyelmen kívül hagyott legszükségesebb kiadásokat is figyelembe vesszük, kb. 20%-kal többre, 1660 koronára kell tennünk egy négytagú budapesti munkáscsalád 1913. évi eltartási költségét. Ezzel szemben 1913-ban a legjobban fizetett nehézipari szakmunkás teljes (évi 2500 órás) foglalkoztatottsága mellett évi 1800 koronát kereshetett; a nehézipar betanított munkásai 950, munkásnői 800 koronát, a textiliparban a szakmunkások 1125, a munkásnők 500 koronát, az építőiparban a napszámosok 775, a napszámosnők 575 koronát kereshettek teljes foglalkoztatottság mellett; persze ennyi munkaalkalomhoz az építőiparban úgyszólván senki, a többi iparágban is csak kevés munkás juthatott.¹¹

⁹ Magyar Közgazdasági Társaság: A drágaság (ankét-anyag). Varga Jenő tanulmánya, Bpest, é. n. 259. l.

¹⁰ Így pl. az indexszámban alapulvett élelmiszermennyiség szűkösen számítva biztosította volna ugyan a család elméleti kalóriaszükségletét, de ezen belül rendkívül szegényes zsirollátást (az optimális szükségletnek csak a fele!) és gyenge állati fehérjeellátást vettek alapul; teljesen hiányzott a vaj, zöldség, hagyma, friss fozelék, gyümölcs, fűszer, rizs, kávé, tea; cukorból a négytagú család fogyasztása heti félkiló, tojásból heti 3 db. (!), tejből napi 1 liter. A ruházati kiadások is igen szűkösen és hiányosan vannak számítva, a lakbért, fűtést és világítást egyszobakonyhás lakás után számolták. Teljesen hiányoznak a zöldfőzelék, gyümölcs, só, pótkávé, szappan, gyufa stb. beszerzését biztosító kiadások, úgyszintén a felsőkabátnak, ágy- és asztalneműnek, lakás- és háztartási berendezéseknek több évre szóló beszerzéseiből egy évre eső utánpótlási hányadok, úgyszintén a dohány, újság, kulturális, közlekedési stb. szükségletekre szükséges összegek. Ha ezek közül csak a legfontosabbakra vagyunk tekintettel, nagyon szűkösen számolunk, ha ezeken a címeken még 20%-ot adunk a kiszámított költségekhez.

¹¹ 1913-ban Magyarországon az osztrák-magyar monarchia »koronája« volt a fizetőeszköz. A korona az első világháború végéig eredeti értékének kétharmadát veszítette el, s a háború után, az 1924 nyarán bekövetkezett stabilizálásig, eredeti értékének 1/18 000-ed részére devalválódott. A stabilizációtól 1927. január 1-ig a devalvált, de már »stabil« papírkorona volt a fizetőeszköz, ekkor váltotta azt fel a pengő. A pengőkorszak előtt számolási egységként sűrűn használták a háborúelőtti koronát, »aranykorona« megkülönböztetéssel. Az 1927-ben bevezetett pengő aranyparitásában 0,86 régi aranykoronának felelt meg.

Tehát csak az egész évben rendszeresen foglalkoztatott nehézipari szakmunkások engedhették meg maguknak azt a »fényűzést«, hogy ilyen családot maguk tarthassanak el. Az összes többi kategóriák keresete mélyen az említett színvonal alatt maradt, nem is szólva a huzamosabb munkanélküliség gyakori eseteiről. S a családfő keresetének kiegészítésére ebben az időben nagyon kevés volt a lehetőség, mert az egész munkáslétszámnak akkoriban csak egyötöde volt nő, amellet a nők keresete aránytalanul kevesebb is volt a férfiakénál.

Ilyen nyomorúságos volt tehát a Horthy-korszak idején állandó összehasonlítási alapként szereplő »békeszínvonal«; és két évtizeden át még ezt sem sikerült elérnie a magyar munkásosztálynak!

A reakció korszakának kezdetén, mint már láttuk, a teljesen foglalkoztatott munkások életszínvonala is csak 40%-a volt a »békebelinek«. Alábbi táblázatunk az éltszínvonal további alakulását mutatja. A gyáripari munkások átlagos évi nominális keresete és a reálkereset 1913-ra vonatkoztatott indexszáma így alakult:¹²

É v	Névleges kereset pengőben	Reálkereset indexszámokban 1913 = 100	É v	Névleges kereset pengőben	Reálkereset indexszámokban, 1913 = 100
1913	1835	100,0	1929	1483	68,5
1921	522	64,0	1930	1426	73,0
1922	505	64,0	1931	1316	71,0
1923	500	51,2	1932	1172	65,3
1924	965	55,7	1933	1132	67,5
1925	1273	64,0	1934	1125	68,5
1926	1318	70,4	1935	1113	66,6
1927	1407	69,1	1936	1132	64,0
1928	1465	68,1	1937	1147	60,9

A táblázat a névleges kereseteket az inflációs papírkoronákról aranykoronára s azon keresztül pengőre átszámítva közli. Ismeretes, hogy — amint az rendszerint történni szokott — az infláció kezdeti szakaszán a belföldi árak (és még kevésbé a bérek) még nem emelkedtek olyan mértékben, mint ahogyan a valuta romlott; így volt lehetséges, hogy 1921-ben és 1922-ben az 500 pengőnek megfelelő évi bér vásárlóereje a háborúelőtti életszínvonal 64%-ának felelt meg. De 1923-ban és 1924 első felében már más volt a helyzet: az áremelkedés legalább ugyanakkora, sőt sokszor nagyobb mértékű volt, mint a valuta romlása, a munkabérek pedig — amint az minden inflációban történni szokott — lemaradtak a versenyben. Így aztán 1923-ban, a gyáripar inflációs prosperitásának csúcspontján, amikor a tőkések hatalmas profitokhoz jutottak, már csak az 1913. évi reálbér fele maradt meg a munkáséknak; s 1924-ben is alig javult a helyzet. A reálbér a válság előtti korszak-

¹² Magyar Statisztikai Szemle, 1938. 456—457. oldal. Az ottani táblázaton szereplő, 1921 = 100 alapú indexszámokat az idézett cikkben található utalások alapján, 1913 = 100 alapra számítottuk át. Az 1937. évi adatokat más forrás (gyáripari statisztika) felhasználásával, láncindexszám számításával nyertük.

ban az 1926. évvel érte el »csúcspontját«. Igen szerény csúcspont volt ez, hiszen még mindig több mint 30%-kal maradt el az 1913. évi színvonal mögött! Innen kezdve azonban a reálbér ismét csökkent: az 1925—1926. évi »szanálási válság« után a magyarországi árak, s velük a létfenntartási költségek erősen emelkedtek, s a munkabérek természetesen ismét lemaradtak a versenyben.

Tanulmányunk során még vissza fogunk térni a kereseti és megélhetési viszonyok alaposabb elemzésére. Ki fogjuk mutatni, hogy az a kép, amelyet ez a táblázat nyújt, még sok tekintetben helyesbítésre szorul, s hogy a valóságban az itt ábrázoltnál is rosszabb volt — különösen a világgazdasági válság alatt, amikor a munkanélküliség rendkívüli arányú növekedését is figyelembe kell venni a munkásosztály életszínvonalának meghatározásánál — a magyar gyáripari munkásság kereseti és megélhetési helyzete. Ezt megelőzően azonban képet kívánunk adni azokról a viszonyokról, amelyek a világgazdasági válság kitörésének évében, 1929-ben meghatározták a magyar gyáripari munkásság helyzetét.

Az 1929. évben már jelentősen romlott a munkások elhelyezkedési lehetősége és nőtt a munkanélküliség, amint azt az állami munkaközvetítő hivatal 1929. évi jelentése is megállapította.¹³ Ennek a hivatalnak az adatai persze nem alkalmasak a munkanélküliség tényleges nagyságának a mérésére, mert a hivatal közvetítését nem kellett kötelezően igénybevenni; nem minden munkakereső jelentette be magát a hatósági közvetítőknél, s a felvételek is csak részben történtek ezeken keresztül. 1929-ben 64 805 férfi- és női munkakeresőt tartott nyilván a Munkaközvetítő Hivatal, viszont 34 377 betölthető munkahelyet jelentettek be hozzá és 26 701 esetben hozott létre közvetítést. Az arány tehát az volt, hogy 100 munkakeresőre átlag csak 53 betölthető hely és csak 41 tényleges közvetítés jutott. Ez az arány a munkások egyes csoportjai között nagyon eltérően alakult:

Munkakategória	100 munkakeresőre esett	
	betölthető hely	tényleges közvetítés
Férfi szakmunkások összesen	47	34
Ebből: vas- és fémipar	47	37
gépgyártás	34	23
faipar	38	33
textilipar	48	27
ruházati ipar	58	40
élelmezési ipar	35	23
Férfi gyári segédmunkások és napszámosok ...	65	55
Női munkások összesen	61	49
Összes férfi és női munkás	53	41

A különböző csoportok számbeli súlya is nagyon különböző volt, s az adatok értékeléséhez tudnunk kell, hogy az összes munkakeresőknek kb. 63%-a volt férfi szakmunkás, akik közül egy-harmad jutott a nehéziparra és a ruházati iparra (a textilipari munkakeresők száma aránylag cse-

¹³ A m. kir. Állami Munkaközvetítő Hivatal 1929. évi jelentése, Bpest, 1930. 10. l. A szövegben és a táblázatban közölt adatokat a jelentés alapján idézzük, illetőleg az ottani adatokból nyertük számítás útján.

kély volt) s csak egyharmad az összes többi iparágakra. Az utóbbiak túlnyomó része is a faiparhoz és — kisebb részben — az élelmezési iparhoz tartozott. Az összes munkakeresők közül tehát 63% volt a férfi szakmunkás, 25% a férfi segédmunkás és napszámos és csak 12% esett a nőkre, akik között szakmunkás alig volt.

Mint a táblázat mutatja, a szakmunkások sokkal nehezebben tudtak elhelyezkedni, mint a napszámosok és a nők. A szakmunkás-átlaghoz viszonyítva is igen rossz volt a betölthető munkahelyek aránya a gépgyártásban, a faiparban és az élelmezési iparban. Az átlagnál kedvezőbb arány csak a ruházati iparban alakult ki; ez javította az átlagot. A konfekcionáló nagyipar ekkoriban fejlődött rohamosan (a kézműipar rovására) s a munkanélkülivé vált szabósegédek és tönkrement kisiparosok egy részét — azonban, mint az adat mutatja, az összes munkakeresőknek csak 40%-át — felszívta.

A munkanélküliség abszolút nagyságának megállapítására alább, a munkásság válságallati helyzetének tárgyalásánál teszünk kísérletet. Mint ott ismertettett számításaink mutatják, 1929-ben az ipari munkanélküliség már nagyon jelentős arányú lehetett. 1929-ben és 1930-ban együttesen több mint 120 000 ipari és bányászati munkás és napszámos vesztette el a keresetét s ennek a számnak ha nem is a fele, de jelentős része 1929-re kellett, hogy essen. Erre vall az is, hogy a szakszervezetek munkanélküli tagjainak aránya az 1928. évvégi 9,6%-ról 1929 végéig 13,1 és 1930 végéig 17,6%-ra nőtt, vagyis a növekedés a két évben körülbelül egyforma volt.

Még a klerikális reakció is kénytelen volt foglalkozni a munkásosztály nyomorával. Budapest egyik proletárkölvárosából jelentik 1929-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak: »A hívek száma 18—19 000, 10 000-et a népjóléti minisztérium telepített ki a különböző nyomortanyákról; oly szegények, hogy a lakbérfizetés negyedében 100—300 családnak kell állandóan felmondani, mert nem tudják a lakbért sem megfizetni. A gyári munkások 50%-a évek óta munka nélkül lézeng, sok a legjobb esetben 3 napot dolgozik hetenként, s annyit sem keres, hogy családját kenyérrel tudná ellátni.«¹⁴

Mit javasoltak a vezető egyházi körök ennek a szörnyű nyomornak az enyhítésére? Megtudjuk a vonatkozó iratból: új segédlelkészi állás szervezését Pestszentlőrinc számára.

A szociáldemokrata vezetés alatt álló szakszervezetek csak tagságuk munkanélküliségét tartották nyilván. A tagság azonban az egész ipari, bányászati munkásságnak és a napszámos-rétegnek csak kb. negyedrészt foglalta magában. Így is jellegzetes azonban az az adat, hogy a szakszervezeti tagok közül 1927 végén 8,9%, 1928 végén 9,6%, 1929 végén pedig 13,1% volt munka nélkül (utóbbi évben a vasipari munkásoknak 12, az élelmezési ipariaknak 15, a bőripariaknak 16%-a), vagyis a szakszervezeteken belül a munkanélküliség két év alatt, 1927 és 1929 vége között 41%-kal nőtt.¹⁵

Az 1929. évi szakszervezeti kongresszuson mondotta a faipari szakszervezet titkára: »Itt Budapesten a világ legjobb szakmunkásai a szó szoros értelmében éhen vesznek el. A Thék-gyár, amely világhírű, az utolsó 20 embert is elbocsátotta, köztük 30—34 év óta ott dolgozó munkásokat. . . Mi a helyzet? az asszony elmegy mosni, a gyerek elmegy a gyárba, a nagy, hatalmas, erős munkásember pedig odahaza főz, takarít, hámozza a krumplit. . . Jöttek

¹⁴ VKM 1929. I., I. ü. o. 170—1. 413.

¹⁵ A Szakszervezeti Értesítő megfelelő számainak adatai.

hozzánk elsőrendű szakmunkások, akik arra kértek, helyezzem el őket utcaseprőnek, kiderült, hogy nem lehet, mert nincs állás. Nemcsak műbutorasztalosok, hanem mindenfajta foglalkozási ág képviselve van az utcaseprők között: 6 mérnök, . . . 12 felsőipariskolát végzett, 9 érettségizett, 2 jogvégzett, 9 kereskedelmi alkalmazott, 1 zenész, 54 bőripari munkás, 14 építőipari munkás, 10 szabóipari munkás, 41 vasipari munkás, 22 élelmiszeripari, 13 faipari, 21 egyéb ipari munkás.¹⁶

Mit »követeltek« ezeknek az állapotoknak az enyhítésére, a munkásosztály mind fokozottabb nyomorbadöntésének megakadályozására a jobboldali szociáldemokrata vezetők? Tudósít erről — többek között — az előbb idézett forrás is (172. oldal): »Nem kellene ennek a kérdésnek megoldásához más, csak jóakarátú belátás a kapitalisták részéről. Ha a kapitalizmus csak csekély belátással rendelkezne, enyhíteni tudna a kérdésen. . . « Ebből kiindulva azt indítványozta a szakszervezeti kongresszus szociáldemokrata szónoka a kapitalistáknak, hogy ne dolgoztassák túl hosszú ideig a munkásokat, hogy a többiek is munkához jussanak.

A kapitalisták nem sok hajlandóságot mutattak arra a »jóakarátú belátásra«, amelyért a szociáldemokrata szónok oly alázatosan könyörgött.

Szó sem volt a munkaidő rövidítéséről. Ellenkezőleg: a tőkésék mindjobban a munkásosztály rovására igyekeztek »takarékoskodni«; egyrészt kevesebb munkással többet dolgoztattak, növelték a munka intenzitását, másrészt csökkentették a munkanapok számát és emelték a napi munkaidőt. Megtehették: a 8 órás munkanap ebben az időben egész Európában még csak Magyarországon és Törökországban nem volt kötelezően bevezetve.

A válságig állandóan emelkedett a munkaidő. A napi munkaidőtartam hosszabbodását mutatják az alábbi adatok, amelyek mindenkor július hó első munkanapjára vonatkoznak:¹⁷

É v	8 óránál hosszabb	10 óránál is hosszabb
	munkaidejű munkások az egész munkáslétszám százalékában	
1923	49,0	20,1
1924	50,9	22,0
1925	51,6	35,0
1926	54,3	37,9
1927	53,4	38,7
1928	56,6	40,4

Különösen a 10 óránál is többet dolgozó munkások arányszámának rohamos emelkedése megdöbbentő: 1929-ben is 39%-os volt az arányuk. 1929-ben a hivatalos gyáripari statisztika szerint is 8,97 volt az 1 munkásra eső napi munkaórák átlagos száma. Egyedül a nyomdaipar dolgozott 8 órán aluli átlaggal, a többi gyáripari ágakban kivétel nélkül meghaladta a napi munkaidő a 8 órát, de voltak szakmák (téglaagyártás, textilipar, élel-

¹⁶ A szakszervezeti mozgalom Magyarországon, Bpest, 1926—1929. 136. 1.

¹⁷ Magyar Statisztikai Szemle, 1930. 130. 1.

mezési és vegyészeti ipar), ahol csaknem 9 és fél óráig emelkedett a munkaidő. 1929-ben a munkaidő így alakult:¹⁸

Munkanap hossza	Gyáripari munkások száma 1929-ben a napi munkaidő hossza szerint csoportosítva	
	t é l e n	n y á r o n
8 óránál kevesebb	14 597	10 280
8 óra	122 060	97 773
8½ óra	12 999	11 034
9 «	18 243	18 343
9½ «	8 601	7 789
10 «	47 061	66 083
10½ «	3 761	7 090
11 «	8 095	10 965
11½ «	242	341
12 és annál több óra	9 448	10 108
Összesen	245 107	239 806

1929 nyarán tehát az egész gyáripari munkáslétszámnak csak 45%-a dolgozott 8 órás vagy — kis részben — annál rövidebb munkaidővel, s ez az arány télen is csak 55%-ra javult. Viszont nyáron 10 órát és annál is többet dolgozott a munkások 29%-a, sőt ezen belül csaknem 5%-uk 11–12 órát, 4%-uk pedig több mint 12 órát teljesített; és télen sem csökkent a 10 óránál többet dolgozók aránya 28% alá.

Különösen a textilipar vezetett a munkások agyondolgoztatása terén. Nyáron a textilipar 42 961 munkásából csak 5 625, vagyis 14% dolgozott 8 órás munkanappal, viszont 27 764, vagyis csaknem 65%-uk 10 óránál hosszabb munkanapokat teljesített.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal mind nyomatékosabban ajánlotta a magyar kormánynak a 8 órás munkanap kötelező elrendelését. (Persze nem a magyar munkások sorsa fájt ennek a hivatalnak, hanem az, hogy a munkaidő szabályozatlansága fokozta a magyar ipar versenyképességét a nyugati imperialista államok iparával szemben.) A GyOSz 1929. évi jelentésében »diplomáciai hangon« ugyan, de az akkori nyelvet értők számára félreérthetetlenül a teljes elutasítás álláspontjára helyezkedett: »A magyar ipari termelés a maga egész különleges helyzeténél fogva ebben a kérdésben fokozott óvatosságot és előrelátást köteles tanúsítani.«¹⁹

A kormány természetesen a tőkés álláspontját képviselte. Vass József népjóléti miniszter 1929 január 30-án egy interpellációra válaszolva a parlamentben kijelentette: »Nincs reményem arra, hogy a közvetlen jövőben a törvényhozást a kormány tudná foglalkoztatni ezzel a törvényjavaslattal, amely többé-kevésbé el is készült a Népjóléti Minisztériumban. Végre is ez olyan szociálpolitikai kérdés, amelynek kell, hogy gazdasági adottságai

¹⁸ Statisztikai Évkönyv. 1930. 100. l.

¹⁹ A GyOSz 1929. évi jelentése. 78—79. l.

legyenek és ha a gazdasági adottságok nincsenek meg, akkor légüres térbe kerülne maga a törvényhozás.²⁰ Érdemes megemlíteni, hogy Vass József utóda, Ernszt Sándor pontosan két évvel később, a válság kellős közepén majdnem ugyanezekkel a szavakkal válaszolt egy, a munkaidő szabályozásával kapcsolatos interpellációra: »nem tudok szabadulni ama aggodalmaimtól, hogy a munkaidő korlátozása ma a termelési költségek emelése okán a hazai ipar bel- és külföldi versenyképességét nem egy iparág tekintetében veszélyeztetné és ezzel nagyobb mértékben váltana ki munkanélküliséget, mint amilyen mértékben lehetővé tenné új munkaerőknek a termelési folyamatba való beállítását... Elvi álláspontom tehát a washingtoni egyezménynek megfelelő köztörvényi szabályozást sürget, gazdasági adottságaink azonban a kérdésnek óvatos kezelésére és a munkaidő törvényi szabályozása időpontjának nagy körültekintéssel való megválasztására készítetnek.«²¹

A munkások agyondolgoztatásának másik jellegzetes jelensége volt a női és gyermekmunkások különlegesen súlyos helyzete. A magyar törvényhozás 1872—1928-ig lényeges változtatást nem hozott a női és gyermekmunka szabályozásáa terén. A munkáltatók önkényének semmi sem szabott határt. Különösen a téglagyárakban, a textilgyárakban és a ruházati iparban állandóan nagy számban dolgoztattak nőket és fiatalkorú munkásokat. A szombathelyi iparfelügyelő egyik jelentésében arról ír, hogy: »Téglagyárak ahelyett, hogy szállítóberendezéseket létesítenének, a zsindelet a sajtólóktól a szárítóba kora reggeltől estig fiatal, akárhányszor gyermekmunkásokkal hordatták. Fiatal munkásoknak törvénytelen foglalkoztatása öt téglagyárban tapasztaltatott.«²²

Hasonlóképpen igen elterjedt volt a téglagyárakban a nőmunkások törvényellenes dolgoztatása is. Az iparfelügyelőknek a legkirívóbb esetekben jelentést kellett ugyan tenniök az elsőfokú közigazgatási hatóságoknak a visszaélésekről, a hatóságok azonban még az igen enyhe törvényes szabályokat sem alkalmazták. Az iparfelügyelők 1928—1930. évi tevékenységéről szóló jelentés megállapítja: »Téglagyárakban is kifogásolniok kellett egyes iparfelügyelőknek a nőmunkások törvényellenes foglalkoztatását. Ezek a nőmunkások kézi cserép- és téglavetésnél a szabadban dolgoztak és nyáron a munkát reggel 4—5 óraker kezdtek, este pedig 7—8 óraker végeztek be, közben a déli órákban hosszabb munkaközi szünetet tartva, hogy inkább a hűvösebb napszakokban dolgozzanak. Ily munkaidőbeosztás mellett azonban nem volt meg a törvényben megkívánt, megszakítás nélküli 11 órai éjjeli pihenőidejük...«²³

Amikor végre tető alá hozták a női és gyermekmunkát »szabályozó« 1928. V. tc.-et, ez sem változtatott a helyzeten, mert nem lehetett a törvény rendelkezéseinek érvényt szerezni addig, amíg nem adták ki a végrehajtási utasítást. Ez pedig a végtelenségig húzódott, többek között azért is, mert a tőkésék, valahányszor ilyen rendelettervezet kiadása napirendre került, az »ipari termelés érdekeire« hivatkoztak és ezzel sikerült elodáznok a végrehajtási utasítás megjelenésének idejét. Amikor végre hosszas vajudás után elkészült a kereskedelemügyi minisztériumban a szóbanforgó törvény végrehajtási utasítása, akkor a Munkaadók Központja arra kérte a kereskedelemügyi minisztert, hogy a törvény végrehajtása különösen a textil-

²⁰ Képviselőházi napló 1929 január 30. 245. ülés

²¹ Képviselőházi napló 1930 január 27. 457. ülés.

²² A m. kir. iparfelügyelő tevékenysége az 1919—1925., 1928. években, 311. l.

²³ Az iparfelügyelő tevékenysége az 1928—1929—1930. években. 34. l.

ipar területén »bizonyos kimérettel és átmeneti könnyítések biztosításával történjék meg.«²⁴ A Munkaadók Központja kívánságait »a kereskedelmi kormány honorálta is« és a törvény életbelépésének időpontját 1931 július 1-ében állapította meg, sőt, »a textilipar részére az életbelépést illetően további félévi haladékot adott.«²⁵

A gyermekmunkáról szóló törvényről egyébként érdemes még megemlíteni, hogy hatálya nem terjedt ki a mezőgazdaságra, a vasúti, postai, táviró és távbeszélő üzemekre. A többi munkaterületeken pedig a törvény megtiltotta ugyan a 14 éven aluli gyermekek foglalkoztatását, de nyomban hozzátette: »átmenetileg azonban addig, amíg a gyermekek mindennapi elemi népiskolai oktatása a betöltött 14. életévig ki nem terjesztetik, a 12. életévüket betöltött gyermekek is foglalkoztathatók.« A törvényszakaszhoz fűzött hivatalos magyarázat szerint ezt »az iskolát nem látogató gyermekek elzúllásának megakadályozása érdekében« kellett megengedni!²⁶

Ugyanezen törvény szerint nőket a szülés előtt és után 6—6 héten át nem volt szabad foglalkoztatni, de bér erre az időre csak akkor járt nekik, ha ezt a szolgálati szerződés kifejezetten kikötötte. Tehát a terhes és szoptató anyákat kizárták a munkából, viszont bért erre az időre nem kaptak, hiszen a munkaadók — a »szabad egyezkedés« már ismert feltételei közepette — természetesen sohasem voltak hajlandók erre szerződésileg kötelezni magukat.

A gyáripar urainak »szociális gondolkozására« jellemző az is, hogy amikor 1927-ben a kereskedelmi miniszter rendeletet adott ki a 16 éven aluli gyermekek ipari alkalmazása előtti kötelező orvosi vizsgálatról, nyíltan megírták: »Nekünk csak egy kívánságunk volt, még pedig az, hogy a gyárakban dolgozó munkásokra, illetve alkalmazottakra a rendelet hatálya visszamenőlegesen ki ne terjesztessék, mert hiba lett volna egy ilyen intézkedéssel az üzemek életében nehézséget okozni.« A »lett volna« finoman utal arra, hogy ezt a »hibát« a kereskedelmi minisztérium valóban nem követte el.²⁷

Az ipari munkásság szociális juttatásai is nyomorúságos színvonalon álltak.

A gyáripari felügyelők jelentései szerint 1929-ben felügyeletük alá tartozott 17 713 üzem 298 675 munkással. Az alábbi statisztikai összeállítás mutatja az ezeken az ipartelepeken működő szociális intézményeket :

Szociális intézmények	Telepek száma	Munkások száma
Étkezőhelyiség	545	113 500
Fürdő	356	81 984
Mosdóhelyiség	971	142 459
Orvos	122	55 278
Orvosi rendelés	86	35 325
Kisdédóvó	31	30 285
Könyvtár	31	30 285

²⁴ A GyOSz 1931. évi jelentése, 85—86. l.

²⁵ U. o.

²⁶ Magyar Törvénytár, 1928. évi törvénycikkek. Bpest, 1929. 232. l.

²⁷ GyOSz. 1927. évi jelentése. 445—446. l.

Mint az adatokból kiszámítható: kereken 300 000 ipari munkás közül 53%-nak nem volt mosdója, 66% nem étkezhetett külön helyiségben, 73%-nak nem volt fürdője, 82%-ukat nem kezelte gyári orvos, 99%-uk nem helyezhette el gyermekét gyári kisdedóvóban és ugyanannyian nem használhattak gyári könyvtárt.

Igen alacsony volt a *társadalombiztosítás* színvonala. A társadalombiztosítási intézmények összes szolgáltatásai (táppénzek, segélyek, gyógyászati költségek stb.) 1929-ben csak 50,5 millió pengőt tettek ki, ugyanakkor, amikor a gyári- és kézműipar évi munkabérösszege kereken 700 millió pengő volt. Később pedig nemcsak nem bővítették, nem fejlesztették az egészségügyi intézményeket, hanem évről-évre kevesebbet fordítottak a segélyezésre, gyógyszerekre, az orvosi szolgálatra, s mind többet adminisztrációs kiadásokra, sőt még az államnak nyújtott »kölsönökre« is.

Vessük össze ebből a szempontból az OTI bevételeit és a biztosítottaknak nyújtott szolgáltatások összegét:²⁸

Év	Bevétel	Szolgáltatások		A munkásoktól elvont összeg 1000 P
	ezer pengőben		%	
1929	55 630	50 471	90,7	5 159
1930	51 401	44 670	86,9	6 731
1931	47 669	35 614	82,0	12 055
1932	40 460	35 614	88,0	4 846
1933	40 371	26 773	66,3	13 598

Tehát még a hivatalos statisztika szerint is 1933-ban az OTI biztosítottak az 1929. évi meglehetősen nyomorúságos színvonalhoz képest közel 30%-kal kevesebb gyógyszerben, segélyben, orvosi ellátásban részesültek. (Egyébként kiegészítésül érdemes megjegyezni, hogy 1930—1933 között az OTI orvosok száma 2515-ről 2416-ra csökkent.)

Anélkül, hogy a »szociális intézmények« részletes vizsgálatába kellene bocsátkoznunk, az adatokból megállapítható, hogy a magyarországi ipari munkásság az ipartelepek túlnyomó többségében még a minimális egészségvédelmi, betegségmegelőző, szociális, kulturális intézményekkel sem volt ellátva.

A munkások baleset elleni védelme is rendkívül alacsony színvonalon állt. 1929-ben a balesetbiztosítási díjat vagy járulékot fizető üzemekben 31 923 baleset történt. Az összes biztosított munkások közül minden huszonötödikét ért baleset; de a bányászok közül csaknem minden ötödik (100 közül 19!) sérült meg, a téglaiipari munkások közül minden tizenharmadik, az építkezéseknél minden tizenötödik, a vasiparban és a közlekedésnél minden tizennyolcadik, a gépgyártásban és a vegyészeti iparban minden huszadik.²⁹ S ezek csak a balesetbiztosításra kötelezett üzemeknek és csak a *bejelentett* baleseteknek az adatai.

Ilyen viszonyok között dolgozott és nyomorgott 1929-ben a magyarországi gyáriipari munkásság. Szükséges volt ezeknek a viszonyoknak az

²⁸ A Statisztikai Évkönyvek adatai alapján.

²⁹ Statisztikai Évkönyv, 1929. 46. l.

ismertetése, hogy lássuk : az ipari munkásság helyzete, amely 1929-től kezdve a válságban, sőt végig az azt követő depresszió keresztül is folyton tovább romlott, már 1929-ben is kétségbeejtő volt ; rosszabb, mint a megelőző három év alatt bármikor és lényegesen rosszabb, mint a világháború előtt.

A munkabérek alakulását feltüntető táblázatunk — eltekintve attól, hogy, mint látni fogjuk, az összszerűségek tekintetében is a valóságosnál magasabb bérátlagokat tartalmaz — 1929-től kezdve felétlenül helyesbítésre szorul a munkanélküliség akkor megindult rohamos emelkedése miatt.

Az akkori magyar hivatalos statisztika semmiféle rendszeres időszaki nyilvántartást nem vezetett a munkanélküliségről. Ez megfelelt annak a kormánypolitikának, amely a munkanélküliséget »magánügynek« tekintette és az olcsó jótékonykodáson, vagy a kizsákmányoló inségmunkákon túlmenően még a válság idején sem volt hajlandó róla tudomást szerezni. Magyarországon az egész fasiszta rendszer alatt nem volt munkanélküliségi segély. Nagyön tanulságos ebből a szempontból a munkanélküliség elleni biztosítás elgáncsolásának története, amely 1926—1928-ra nyúlik vissza. A népjóléti minisztériumnak már 1926-ban tárgyalnia kellett volna ezt a kérdést, de — mint a GyOSz egyik jelentésében önértzetesen megállapította — »azoknak az érveknek és ellenvetéseknek a hatása alatt, amelyeket az egész magyar gazdasági élet felvonultatott a népjóléti minisztérium törvénytervezete ellen, levette a javaslatot a napirendről, ellenben a mi kezdeményezésünkre úgy határozott, hogy megindítja az előmunkálatokat a megőregedés és megrokkánás esetére szóló biztosítás bevezetése érdekében.«³⁰

A jelentés azonban mindjárt arról is beszámol, hogy a főváros közgyűlése határozatot fogadott el, amely szerint, ha országos keretekben nem lesz meg a biztosítás, a főváros vezesse be azt községi alapon. Erre ismét fellépett a GyOSz : »A kérdés azonban nem juthatott tovább az első és nyers terv kidolgozásánál, mert mi is és a többi érdekeltségek is kénytelenek voltunk a leg-határozottabb formában fellépni ezzel az eléggé át nem gondolt kezdeményezéssel szemben. (Kiemelés tőlem — I. M.) Eljártunk ennél fogva sürgősen az illetékes kormánytényezőknél és feltártuk előttük azokat az elvi szempontokat, amelyek miatt annak idején a gyáripar a szociális biztosításnak ezzel az ágával szemben kénytelen volt állástfoglalni. Külön rámutattunk arra, hogy ezúttal nem egy helyi, hanem országos jelentőségű kérdéstről van szó, amelyben a főváros nem vághat elébe a törvényhozás elhatározásának s a főváros közgyűlése nem sajátíthatja ki ilyen nagyfontosságú problémák helyi megoldása jog-címén a törvényhozás funkcióit. Mértékadó tényezők osztották is ezt a felfogásunkat s úgy vagyunk informálva : közölték a székesfőváros vezetőségével, hogy a kormánynak nem volna módjában jóváhagyni a főváros közgyűlésének idevonatkozó esetleges határozatait s így helyesebb, ha a főváros az ügyet leveszi a napirendről.«³¹

Az egészben talán a legjellemzőbb, hogy a GyOSz urai még azt sem tartották érdemesnek, hogy legalább a látszatát megőrizték annak, mintha valamilyen érdelemes, tárgyi észrevételeik lettek volna a terv ellen, amelyek figyelembevétele esetén meg lehetne kezdeni a tárgyalásokat. Ennél brutálisabb nyíltsággal már nem lehetett volna megmondani azt, hogy Magyarországon erről a kérdéstről még csak beszélni sem szabad. A munkanélküli

³⁰ A Magyar Gyáriparosok Szövetségének 1928. évi jelentése. Bpest, 84—86. l.

³¹ U. o.

segély teljes hiánya, a munkások teljes kiszolgáltatottsága tette a magyarországi tőkéseket és csatlósait élet és halál uraivá, akik előtt — mint egy hivatalos jelentésben olvashatjuk — »életerős emberek térdenállva, sirva könyörögnek, hogy tartsák őket továbbra is szolgálatban.«³² A munkásság nyomorúságos helyzetére és kiszolgáltatottságára éles fényt vetnek azok a levelek, amelyek közül néhányat itt idézünk.

Braunász József írja a Wolfner-gyár »Nagytekintetű Igazgatóságának«: »... magyarhonos, hadviselt, nős, hetedmegammal élő családapá vagyok, vizsgázott gépész. Az összes rendszerű gőzkazánok, gőzgépek szakszerű kezelését és javítását értem. Ezenkívül különféle speciálgépek kezelésében is jártassággal bírok és hosszú gyakorlattal rendelkezem... feleségem munkaképtelen beteg, gyermekeim pedig részben szintén kereset nélkül vannak, részben kiskorúak. Ezenkívül pedig még tehetetlen édesanyámat is nekem kell támogatnom. És kevés alkalmi munkát leszámítva már 4 év óta nem bírok állandó keresethez jutni és ennek folytán bizony nagyon sokszor leg-
elemibb szükségleteinket is nélkülözzük.«³³

Ifj. Takács Lajos, Újpest, Horthy Miklós-út 97 alól írja Horthy Miklósnak: »... már 1931. évi II. f. hó 7 óta [vagyis két év óta!] teljesen munkanélkül vagyok és 'még hozzájárul a feleségem betegsége, gyógyítani nem bírják a magas fokú láz miatt, most jelenleg is itt állok minden kereset és lakás nélkül. Fiatal 24 éves vagyok és szeretném az életem létminimumát megkeresni.«³⁴

Heincz Jánosné, Újpest, Arany János-u 6. alól ezt írja: »Nagyságos Faragó úrnak«, aki pár napi munka után elbocsátotta: »1933 május 10-én a nyomor miatt már elkövettem a kisfiammal az öngyilkosságot, de most élni szeretnék és dolgozni kis családomért. Tessék valamit elkövetni érdekemben, hogy újból dolgozhassam... ne tessék bennünket fiatalokat pusztulni hagyni két kitűnő tanuló gyermekemmel.«³⁵

Egy másik asszony, aki 21 éves és négy polgárit végzett, »bármely munkát elvégezne« s azt írja: »ha húsz fillért fogok kapni óránként, azt a legnagyobb hálával és köszönettel fogom fogadni.«³⁶

*

Az ipari munkanélküliek országos számát egyetlen alkalommal állapították meg félig-meddig megbízható módon: az 1930 december 31-én tartott népszámlálás alkalmával.³⁷

A népszámlálás a gyár- és kézműipar, a bányászat és a kohászat munkáslétszámát az egész országban kereken 653 000-ben állapította meg azzal, hogy ezek közül 1930 december 31-én 156 000-en voltak munka nélkül. Ha a 653 000 munkásból levonjuk a 156 000 munkanélkült, a népszámlálás szerint a foglalkoztatottak száma 497 000. Ez a szám kb. 10%-kal kisebb, mint a társadalombiztosítási statisztika által erre az időpontra kimutatott ipari és

³² M. M. I. A. XXII. 4. 11/1930/2.

³³ OL. Wolfner-gyár, Igazgatóság, Személyzeti Osztály, felvételi kérelmek. 1934—1938. — 1936 jún. 22.

³⁴ U. o. 1933 január 29.

³⁵ U. o. 1936 március 31.

³⁶ U. o.

³⁷ Mint azt a dolgozó parasztság helyzetéről szóló adataink mutatják, a mezőgazdasági munkanélküliségről a népszámlálás sem nyújtott képet, már csak a felvételi időpont miatt sem.

bányászati munkáslétszám, aminek nyilván az eltérő statisztikai csoportosítás az oka; a társadalombiztosítási statisztika a kereskedelem és más ágazatok fizikai dolgozóit is ide sorolta. Minthogy a foglalkoztatás és a munkanélküliség évenkénti változásait a továbbiakban csak a társadalombiztosítási statisztika adataival mérhetjük, annak adataiból az 1930-ban talált aránynak megfelelően 10%-ot kell levonnunk. A társadalombiztosítási statisztika így korrigált adatai 1929—1932 között a foglalkoztatottak számának nagyarányú csökkenéséről számolnak be. Az iparban és bányászatban foglalkoztatott munkások száma 1929-ben 578 000, 1932-ben 429 000 volt, vagyis három év alatt kereken 150 000-el, 24%-kal csökkent. Ezt a csökkenést teljes egészében úgy tekinthetjük, hogy az a munkanélküliek számát növelte; az iparban munkanélkülivé vált munkások ugyanis természetesen másutt nem tudtak tömegesen elhelyezkedni, s ha lehettek is szórványosan ilyen esetek, azokat kiegyenlíti az, hogy viszont a többi gazdasági ágak munkanélküliei közül legalább ugyanannyian helyezkedtek el az iparban.

Ez a csökkenés azonban még nem ad képet a teljes munkanélküliségről. Két tényezőt kell figyelembe vennünk: egyrészt a már 1928-ban is munka nélkül voltak számát, másrészt az újonnan munkába lépni kívánó fiatalok számát. Munkanélküliség már 1928-ban is volt. Ekkor a magyar ipar a konjunktúra csúcsán állott; tudjuk azonban, hogy tőkés viszonyok közt elképzelhetetlen a »teljes foglalkoztatottság«. Nemcsak azért, mert a tőkésék érdeke, hogy mindig legyenek munkanélküliek, akiknek a munkaerőkinálata nyomja a béreket, hanem azért is, mert a tőkés gazdaság szervezetlenségével, anarchiájával, a munkások nyomorával és embertelen munkafeltételeivel szükségképpen együttjár a gyakori munkahelyváltoztatás, és az is, hogy ilyen alkalmakkor még a legjobb konjunktúra idején is rövidebb-hosszabb időt álláskereséssel tölt a munkás. Különböző tőkés országoknak a jó konjunktúrájú időszakokra vonatkozó adatai alapján azt kell feltennünk, hogy Magyarországon 1928 átlagában az ipari és bányászati munkásságnak mintegy 5%-a lehetett munka nélkül.³⁸

A népszerűség szaporodása következtében az évente munkaképes korba lépő évfolyamok létszáma valamivel nagyobb volt, mint a munkából kilépőké, ezért évről-évre nőtt a keresni kívánók összes száma. Ezt a tényezőt arra a korszakra vonatkoztatva évi átlagban 5000 főre becsülhetjük.

Ha tehát az 1930. évi népszámlálás adatát a foglalkoztatottság és munkanélküliség tekintetében kiinduló pontként elfogadjuk, abból 1928-ig visszamenően, továbbá 1930 utánra kiszámíthatjuk a munkaképesek összes számának, valamint a tényleg foglalkoztatottaknak és a munkanélkülieknek az adatait.³⁹

³⁸ 1928 végén a szakszervezetek 159 000 tagja közül 15 000, vagyis 9,6% volt munka nélkül. A szakszervezeti tagok azonban alig több, mint negyedét tették az egész munkáslétszámnak. Leginkább képzett szakmunkások voltak, akik — akkor még — lehetőleg csak a szakmájukban igyekeztek elhelyezkedni, ezért az ő esetükben a »helyváltoztatással járó munkanélküliség« akkoriban valószínűleg nagyobb volt az átlagosnál. Amellett adatunk az év végére vonatkozik, amikor az építőipar idényszerűsége miatt a munkanélküliség nagyobb volt az évi átlagnál. Ezekre tekintettel állapítottunk meg az egész munkásságra és az egész év átlagára csak 5%-os munkanélküliségi arányt.

³⁹ A táblázat első oszlopa az 1930. évvégi népszámlálásból indul ki, amelynek 1930. évi átlagra átszámított adatát 1930 után évenként 5 000-rel növeltük, illetőleg 1930 előtt ugyanilyen módon csökkentettük. A második oszlop a társadalombiztosítási statisztika által megadott foglalkoztatottsági létszám, 10%-kal csökkentve, évi átlagban; a munkanélküliek számát a két számadat különbsége adja.

A bányászatban, kohászatban, a gyár- és kézműiparban (évi átlagok):

É v	A munkaképes munkások összes száma	E b b ől		
		foglalkoztatott	munkanélküli	
			1 0 0 0 f ő	%
1928	649,0	615,2	33,8	5,0
1929	654,0	578,4	75,6	11,6
1930	659,0	528,7	130,3	19,8
1931	664,0	482,8	181,2	27,3
1932	669,0	429,3	239,7	35,8
1933	674,0	432,1	241,9	35,9
1934	679,0	468,1	210,9	31,1
1935	684,0	501,0	183,0	26,7
1936	689,0	550,8	138,2	20,0
1937	694,0	604,2	89,8	12,9

Így tehát a munkásosztály helyzetére döntően jellemző adat: a munkanélküliség elképesztő arányban nőtt meg a válság alatt. Teljes három éven keresztül, 1932—1934-ben, gyakorlatilag minden harmadik keresőképes munkás munka nélkül volt, s nem sokkal volt jobb a helyzet a megelőző és a későbbi években sem. A munkanélküliek számának rohamos növekedése 1932-ig, majd hosszú éveken át húzódó állandósulása mindennél jobban mutatja a válság lefolyását. Még 1937-ben is jóval nagyobb volt a munkanélküliség az 1928. évinél.⁴⁰

⁴⁰ Számításunk magyar vonatkozásban először kísérli meg rendszeresen, évről-évre felbecsülni az ipari munkanélküliek létszámát. Módszerünk alátámasztására megemlítjük, hogy a szakszervezetek által vezetett munkanélküliségi nyilvántartás adatai bizonyos szükségyszerű korrekció után szintén eléggé hasonló alakulást mutatnak. Mint már említettük, az ipari munkásságnak a válság küszöbén csak egynegyede (később még kisebb hányada) volt szakszervezeti tag. A szakszervezeteken belüli munkanélküliségi arányszám a válság alatt mindig alacsonyabb volt annál, amit az egész munkásságra nézve kimutattunk. Ez azonban érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a szakszervezetek taglétszáma évről-évre csökkent és 1928-tól 1933-ig 158 000-ről 119 000-re esett. Már pedig nagyon valószínű, hogy elsősorban éppen azok a munkások léptek ki, akik munkanélkülivé lettek. Ha feltesszük, hogy a kilépő tagoknak csak a fele munkanélküli volt, akkor már az általunk kiszámított országos adatokkal eléggé párhuzamos munkanélküliségi arányokat kapunk (évi átlagokban):

É v	A szakszervezetek taglétszáma 1000 fő	Ebből munkanélküli %	Az 1928. évi volt taglétszám-ból munkanélküli, ha a kiléptek felét is munkanélkülinek számítjuk %	A munkanélküliség országos százalékaránya
1929	158	10,2	10,2	11,6
1930	151	14,7	16,2	19,8
1931	132	21,3	26,2	27,3
1932	122	25,4	31,0	35,8
1933	119	23,4	30,0	35,9
1934	117	21,0	28,7	31,1
1935	118	16,3	24,8	26,7
1936	118	14,1	23,2	20,0
1937	120	12,7	21,7	12,9

A szakszervezeten belüli munkanélküliség arányszámának valamivel kisebbnek kellett

Az ismertetett adatokból, amelyek szerint 1928 és 1933 közt évről-évre állandóan nőtt a munkanélküliek száma, természetesen az is következik, hogy a munkanélküliség átlagos időtartama is állandóan hosszabbodott; hiszen ilyen irányzat mellett csak ritkán fordulhatott elő, hogy aki elveszítette a munkáját, rövid időn belül mást kapott helyette. Azok közül, akik 1929 óta elvesztették a munkájukat, igen sokan 1934-ig, vagy még későbbig egyáltalán nem jutottak állandó munkához.

A munkanélküliség elhúzódása legalább annyira súlyos jelenség, mint nagy arányai. A munkanélküli az első hónapokat még csak átvészeltette valahogyan, rokon, baráti segítségéből, kölcsönökből, holmijának eladogatásából, de aztán hónapról-hónapra súlyosabb, reménytelenebb lett a helyzete. Ebből a szempontból nyagyjelentőségű az egy munkanélküliire jutó munkanélküliség időtartam (napokban kifejezve):

	1930	1932
Vas- és fémipar.....	169	563
Gépipar	230	583
Kő-, föld-, agyagipar.....	147	434
Faipar	153	488
Bőripar	167	581
Textilipar	165	456
Ruházati ipar	204	528
Élelmezési ipar	232	581
Vegyipar	213	574
Sokszorosító ipar	229	674

Számítási módszerünk természetéből következik, hogy eddig csak a teljesen munkanélkülivé vált munkások számára lehettünk figyelemmel. A részleges munkanélküliség kihatásait számszerűen nem tudjuk felmérni, ez azonban nem jelenti azt, hogy azok nem voltak nagyon súlyosak. Fogalmat nyújtanak erről az alábbi adatok:⁴¹

É v	Az üzembentartott ipartelepek közül évente 50 napnál hosszabb ideig szüneteltették az üzemet		A szüneteltetés folytán kieső üzennapok
	szám	az összes ipartelepek számának százalékában	
1929	494	14,0	69 100
1930	534	15,2	78 642
1931	587	17,0	87 151
1932	860	25,8	133 483
1933	821	24,5	131 284

lennie az országosnál azért is, mert az utóbbinál figyelembe vettük az évente munkába lépni kívánó, de munka nélkül maradó fiatalokat is, míg a szakszervezeteknél nem. Annak viszont, hogy 1936-ban és 1937-ben a szakszervezeti arányszám a rosszabb, első-sorban a fokozott faszálódás és ezzel kapcsolatban a munkaadók részéről a szervezett munkások ellen megnyilvánuló növekvő gyűlölet volt az oka.

⁴¹ Statisztikai Évkönyvek (gyáripari statisztika).

Arról, hogy a szünetelő üzemeknek mennyi volt a munkáslétszáma, tehát hány napi munkakeresettől estek el munkásaik, nem számol be a statisztika. De ha csak az egy üzemre eső átlagos létszámot vesszük alapul, akkor is a válság alatt több mint évi tízmillió munkanap keresetének a kiesésével kell az üzemszüneteltetések miatt számolnunk.

*

A munkanélküliség arányának és tartamának ez a hozzávetőleges felmérése feltétlenül szükséges volt ahhoz, hogy a továbbiakban — a bérek és keresetek alapján — helyes képet kaphassunk a megélhetési viszonyokról. Egyedül a keresetekből, sőt még a keresetek és az árak egybevetéséből megállapítható reálkeresetekből sem alkothatunk fogalmat a munkásosztály válság alatt elnyomorodásáról. Ehhez meg kellett állapítanunk azt is, hogy a munkásosztályon belül milyen volt az arány a keresők és a nem-keresők között.

»Amikor a tőkés országokban a munkásosztály anyagi helyzetéről beszélnek, — írja I. V. Sztálin — rendszerint a termelésben foglalkoztatott munkásokra gondolnak és nem veszik számításba a munkanélküliek úgynevezett tartalékhadseregének anyagi helyzetét. Helyes-e, ha ilyen módon vizsgálják a munkásosztály anyagi helyzetének kérdését? Azt hiszem, hogy nem helyes... a munkanélküliek feltétlenül a munkásosztályhoz tartoznak... nyomorúságos helyzetük feltétlenül befolyásolja a termelésben foglalkoztatott munkások anyagi helyzetét.«⁴²

Az 1930. évi népszámlálási statisztika szerint 1930 végén 100 kereső ipari munkásra 91 eltartott családtag jutott. Ez a szám azonban még nem fejezi ki a munkásháztartások tényleges megterhelését, s ennek a megterhelésnek a válság során, a munkanélküliség növekedése folytán bekövetkezett nagyarányú fokozódását. *Erről csak akkor kapunk megfelelő képet, ha az eltartottak közé számítjuk nemcsak a tényleg kereső munkások eltartottjait, hanem a keresőképes, de tényleg munka nélkül lévő munkásokat és azok családtagjait is.* Ezek eltartása ugyanis — a munkásságot, mint osztályt tekintve — szintén túlnyomórészt a munkásosztály kereső tagjainak a vállára nehezedett valamilyen formában, akár úgy, hogy keresőképes korba került, de elhelyezkedni nem tudó fiaikat, leányaikat, vagy még munkaképes, de munkát kapni már nem tudó szüleiket kellett eltartaniuk, akár úgy, hogy munkanélküli rokonaikat, barátaikat kellett kisebb-nagyobb segélyekkel, juttatásokkal, lakással stb. segíteniük.

Legfeljebb az enyhíthetett volna valamit ezen a súlyos helyzeten, ha egyes munkanélküliek, akiknek falun volt rokonságuk, oda húzódhattak volna le az éhezés elől. A népességi statisztika azonban nem mutat ki tömegesebb ilyen mozgalmat, ellenkezőleg a mezőgazdasági munkanélküliek egy részét is a városokba hajtotta a nyomor, hogy »szerencsét próbáljanak«.

Így tehát nagyban és egészben helytálló az a megállapításunk, hogy a munkásosztály munkanélkülijeit a munkásosztálynak kellett eltartania. A ténylegesen keresők számát tehát az egész munkásosztály létszámával kell szembeállítanunk; így kapjuk meg azt, hogy egy keresőre hány eltartandó személy jutott, ideértve a keresőképes, de állandóan vagy időlegesen munka nélkül levő munkásokat is.

⁴² Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Bpest, 1952. 45. l.

É v	A bányászat, a kohászat, a gyár- és kézműipar népessége			
	ténylegesen keresők (1000)	keresők, eltartottak és munkanélküliek együtt** (1000)	100 keresőre hány eltartott és munkanélküli jut?	100 keresetre összesen hány sz. n. ly jut?
1928	615,2	1 229	100	200
1929	578,4	1 245	115	215
1930	528,7	1 261	138	238
1931	482,8	1 277	164	264
1932	429,3	1 293	201	301
1933	432,1	1 309	203	303
1934	468,1	1 325	185	285
1935	501,0	1 341	168	268
1936	550,8	1 357	147	247
1937	604,2	1 373	127	227

Mielőtt tehát a munkabérekkel és a keresetekkel foglalkoznánk, tudnunk kell azt, hogy *még 1928-ban átlag két embernek kellett megélnie egy ipari munkáskeresetből, addig 1932-ben és 1933-ban háromnak*: s hogy az 1928. évi állapottól még 1937-ben is eléggé messze voltak a munkáscsaládok ebben a tekintetben is.

A válság alatti és utáni munkabérek vizsgálatánál kezdetként először a gyáripari statisztikának már közölt évi kereseti adataiból kell kiindulnunk, mert csak itt van lehetőség arra, hogy az évi kereseteket is megállapítsuk. Természetesen nyomatékosan kell azonban utalni arra, hogy ezek az adatok a gyárak közlésein alapulnak; a ránkmaradt egyes munkabérlisták vizsgálata minden esetben meggyőz arról, hogy a gyáripari statisztika munkabér- és kereseti adatai magasabbak voltak a valóságosaknál. Erre a kérdésre később fogunk visszatérni.

A gyáripari statisztika szerint az átlagos évi kereset névleges értéke 1929 és 1933 közt 23%-kal csökkent, de még a válság után, 1934-ben és 1935-ben is tovább csökkent néhány százalékkal, s még 1937-ben is alacsonyabb volt a válság mélypontjának kereseti színvonalánál.⁴³

	Évi kereset	Heti kereset pengőben
1929.....	1526	29,34
1930.....	1497	20,78
1931.....	1390	26,73
1932.....	1243	23,90
1933.....	1183	22,75
1934.....	1125	21,62
1935.....	1115	21,44
1936.....	1135	21,82
1937.....	1150	22,11

⁴³ A népszaporodásnak megfelelően növelve.

⁴⁴ A gyáripari keresetek adatsorát a Statisztikai Évkönyvekben közölt gyáripari statisztikából vettük. Ezek az adatok lényegtelenül (maximálisan 2,9%-kal) eltérnek azoktól, amelyeket a 240. oldalon a Magyar Statisztikai Szemle 1938. 456—457. oldalai alapján bemutattunk. Vizsgálataink szempontjából az eltérésnek nincs jelentősége.

Míg tehát a foglalkoztatottságról közölt adataink 1933-tól kezdve javulásról számolnak be : ezt a folyamatot ellensúlyozta a keresetek további csökkenése. A növekvő munkáslétszámban — a textilipar előretörésének és a nehézipar lemaradásának megfelelően — mind nagyobb a hányada az alacsonybérű segédmunkásoknak, tanoncoknak és nőknek. (1929 október 1-én a gyáripárban 30,7% volt a nők aránya, 1933-ban 35,0%, 1937-ben pedig már 33,1%) Csaknem töretlenül mutatja ezt az irányzatot a társadalombiztosítási statisztika is, amely szerint a napi 2 pengőnél kevesebbet és a napi 6 pengőnél többet kereső munkások számaránya az összes munkások %-ában kifejezve a következőképpen alakult :

É v	Napi 2 P-t, vagy annál kevesebb	Napi 6 P-t, vagy annál több
	bruttó munkabért kereső munkások az egész létszám százalékában	
1929	25,6	29,5
1931	34,4	19,7
1932	39,1	16,5
1933	42,1	14,6
1934	50,5	11,8
1935	48,9	11,0
1936	49,3	11,0

Láttuk azonban : az alacsonyabb keresetek hátrányát nem ellensúlyozta az, hogy legalább többen részesedtek azokban : hiszen az egy keresetre jutó fogyasztók száma is nőtt.

Mindenekelőtt azonban azt kell megállapítanunk, mit jelentettek ezek a névleges keresetek az árakkal való összehasonlításban? Erre a célra a már idézett létfenntartási index-számot használjuk fel, amely szerint egy öttagú család heti létfenntartási kiadásai a következőképpen alakulnak :⁴⁵

K i a d á s	1929	1930	1931	1932	1933	1934
	p e n g ő					
Élelmiszer	29,10	26,63	25,57	21,66	17,92	16,29
Tűzelés és világítás	5,15	5,13	5,03	4,44	3,95	3,46
Háztartási cikkek	4,62	4,62	4,62	4,48	4,26	4,18
Ruházkodás	13,68	14,01	13,56	12,84	11,19	10,34
Lakás	10,32	10,32	10,32	10,32	10,32	10,32
Egyéb kiadások	12,48	13,31	13,82	13,45	13,11	12,98
Összesen	75,35	74,02	72,92	67,19	60,75	57,57
Évi szükséglet P	3918	3849	3792	3494	3159	2994
Index-számok (1929=100)	100,0	98,2	96,8	89,2	80,6	76,4

⁴⁵ A Szakszervezeti Értesítő megfelelő évfolyamaiból. Az egyéb kiadások : iskolaszemélyzet, betegsegélyző, rokkantbiztosítás, egyleti illeték, újság, borbély, dohányzás, kereseti és rokkantadó, jövedelmi adó, közlekedés.

Ezt az adatsort akkor hasonlíthatjuk össze a keresetekkel, ha a munkanélküliség adatainak elemzése alapján megállapítjuk: átlagosan hány kereső esett öt fogyasztóra. Ezt a 254. oldalon közölt táblázatnak azokból az adataiból számíthatjuk ki, amelyek azt mutatják, hogy 100 keresetre hány személy jutott. Pl. ha 1928-ban 100 keresetből 200 személy élt, akkor öt személyre átlagban 2,5 keresettel számolhatunk. Ugyanígy átszámítva a többi évek adatait, a következő eredményekre jutunk:

É v	Hány kereset jut átlagban öt fogyasztóra	Öt fogyasztóra jutó összes kereset évenként	Öt fogyasztó szükséglete évenként	Hiány a szükséglettel szemben
1929	2,32	3540	3918	378
1930	2,10	3144	3849	705
1931	1,90	2641	3792	1151
1932	1,66	1997	3494	1497
1933	1,65	1942	3159	1217
1934	1,75	1968	2994	1026

A munkásnyomor itt tárul fel előttünk a maga teljes nagyságában. A keresetből már 1929-ben nem lehetett megélni, csaknem 10% volt a hiány akkor is, 1930-ban pedig majdnem 20%-ra nőtt. 1931-ben 30, 1932-ben 43%-os volt a hiány, 1933-ban az árak valamivel jobban estek a keresetnél, de így is épp 40% hiányzott a megélhetéshez. 1934-ben is csak kisebb javulás volt, a hiány még akkor is 34%!

Ha azonban részletesebben vizsgáljuk a munkáscsaládok háztartási költségvetését, ennél is nagyobb hiányokra bukkanunk. A háztartási kiadások egy bizonyos, nem jelentéktelen részénél ugyanis a válság alatt sem volt lehetőség megtakarításokra. Ilyenek voltak a lakbérre, tüzelésre és világításra fordított kiadások. Ezeket semmit sem lehetett megtakarítani: olcsóbb lakás nem volt, főzni és világítani feltétlenül kellett, már pedig a tüzelőanyagok, a villanyáram, a gáz stb. ára alig csökkent. Vonjuk le ezeket a kiadásokat a rendelkezésre álló kereseti összegről:

É v	Az öttagú család keresete	A lakás, tüzelés és világítás költsége	Élelmezésre és egyéb kiadásokra mfrad	Élelmezésre és egyéb kiadásokra szükséges
1929	3.540	804	2736	3160
1930	3.144	803	2341	3112
1931	2.641	790	1843	3053
1932	1.997	746	1251	2789
1933	1.942	742	1200	2477
1934	1.968	717	1251	2336

Mivel a lakásra, tüzelésre és világításra csaknem mindig ugyanannyit kellett költeni: a többi szükséges kiadásoknak pl. 1932-ben csak 45%-ára maradt fedezet. Mivel az ellensúlyozás lehetőségei: az albérlők, ágyrajárók tartása, a ruhanemű stb. eladogatása vagy zálogbarakása,⁴⁶ rokoni támogatások, hatósági ingyenebédék igénybevétele stb. igen korlátozottak voltak, nyilvánvaló, hogy az egyensúlyt csak a munkáscsalád élelmezésének és ruházkodásának mennyiségi csökkentése és minőségi leromlása árán lehetett fenntartani.

Miután ennyivel kevesebb jutott az élelmezési kiadásokra, felmerül a kérdés, hogy ilyen körülmények között hogyan romlott az élelmezés? Ezen a téren természetesen csak elméleti megfontolásokhoz folyamodhatunk. Nyilvánvaló, hogy a munkáscsalád a rendelkezésre álló lehetőségeken belül igyekezett mindig elsősorban a létfenntartáshoz és munkavégzéshez szükséges kalóriákat biztosítani, még pedig mindig olyan élelmiszerek útján, amelyekben a kalóriák az adott viszonyok között a legolcsóbban voltak megszerezhetők. Eközben persze a táplálkozás többi követelményei: a megfelelő mennyiségű zsír, fehérje, ezen belül állati fehérje, úgyszintén a vitaminok stb. fedezése erősen háttérbe szorult. Azt, hogy milyen, úgyszólván megoldhatatlan problémák előtt álltak akkoriban a munkás-háziasszonyok, alábbi adataink mutatják.⁴⁷

K i a d á s	A Szakszervezeti Tanács indexszáma szerinti szükséglet	A rendelkezésre álló összeg beosztása melletti fedezhető szükséglet
	1932. évi árakon, hetenként P	
Összes kiadás	67,19	38,40
Lakás	10,32	10,32
Fűtés, világítás	4,44	4,44
Egyébre marad	52,43	23,64
Ebből: élelmezés	21,66	10,51
ruházkodás	12,84	3,00
háztartási cikkek	4,48	2,13
egyéb	13,45	8,00

⁴⁶ A Postatakarékpénztár zálogházai által nyújtott kölcsönök száma az 1929. évi 2,1 millió darabról 1932-ig 2,2 millióra, 1934-ig 2,4 millióra nőtt; jellegzetes módon a kölcsönösszeg nagyjából ugyanakkora — 52 millió pengő — maradt.

⁴⁷ Számításokat végeztünk arra nézve, hogy az adott laktér-, tüzelőanyag- és világítási költségek levonása és a minimális ruházkodási (cipőtalálás, varrócérna), háztartási (gyufa, szappan) és egyéb költségek fedezése után megmaradó összeget hogyan lehetett volna *optimálisan*, vagyis a lehető legnagyobb kalóriaszám biztosítása mellett élelmezésre felhasználni. A fent közölt táblázatunk azt mutatja, mennyi jutott a többi költségek figyelembevételével élelmezésre; a 258. lapon lévő táblázatunk pedig azt, hogy az élelmezésre maradt fedezet *optimális* beosztás mellett milyen élelmiszerek beszerzését tette lehetővé, szemben azokkal az élelmiszermennyiségekkel, amelyeket a Szakszervezeti Tanács indexszáma eredetileg előíranyzott.

Az élelmezésnél tehát igen jelentősnek kellett lennie az életszínvonal-csökkenésnek. Azt, hogy ez milyen mértékű volt, mutatja az idézett számítás, amely szerint a heti élelmiszermennyiség összetételének a következőképpen kellett megváltoznia, hogy a 21,66 és a 10,51 P közötti különbséget meg lehessen takarítani:

Élelmiszer	A Szakszervezeti Tanács indexszámában szereplő	A tényleges lehetőségnek megfelelően módosított
	heti élelmiszermennyiség 1932-ben	
Marhahús	1 kg	—
Sertéshús	1 kg	—
Lóhús	—	1 kg
Füstöltzalonna	1 kg	—
Zsír	0,50 kg	0,75 kg
Kenyér	13 kg	15 kg
Főzőliszt	1 kg	1 kg
Burgonya	10 kg	10 kg
Savanyú káposzta	3 kg	2 kg
Szárzabbab	2 kg	3 kg
Só	0,50 kg	0,50 kg
Cukor	0,70 kg	0,25 kg
Tojás	4 db	2 db
Tej	7 liter	4 liter
Összes költség	P 21,66	P 10,51
Összes kalória	76,455	72,890
Összes zsír (gr)	2,294	1,457
Összes fehérje (gr)	2,591	2,294
ebből állati (gr)	608	364
Összes szénhidrát (gr)	11,852	12,915

Az így lerontott étrendben már a kalóriatartalom is kevesebb 5%-kal. Az eredeti kalóriatartalom éppen elegendő volt egy nehéz testimunkát végző férfi, egy könnyű testi munkát végző nő és a 3 gyermek szükségletére; a leszállított kalóriatartalom már nem tudta fedezni a nehéz testimunka külön szükségletét. A zsírmennyiség már az eredeti étrendben is mélyen alatta volt a kívánatos mennyiségű fogyasztásnak, most pedig még 40%-kal csökkent. A fehérjefogyasztás (a bab miatt) nőtt ugyan, de az összes fehérjéből eredetileg is csak 26%, most pedig 12,5% volt állati eredetű, holott a táplálkozásban 40%-os arányt tekint kívánatosnak.

Nem szerepel az étrendben semmiféle friss főzelék és gyümölcs; már pedig, mint látjuk, a többi kiadások rovására nem lehetett az élelmezésen semmit sem javítani.

A ruházati szükségletekre az eredetileg előírányzott 12.84 pengő helyett 3 pengő maradt, ami még cipőtalpalásra és a foltozáshoz való cernára is kevés

volt; a háztartási cikkek közül legfeljebb gyufára, szappanra, ha futotta. Az »egyéb kiadások« (adó, betegsegélyző-, rokkant-biztosítás, iskolaszer stb.) tételeit nem lehetett csökkenteni; itt legfeljebb a villamospénzen és a dohányon lehetett takarékoskodni.

Így élt egy munkáscsalád 1932-ben akkor, — s itt egész sor feltételhez kell kötnünk még ezt az életszínvonalat is — ha az öt családtagra — (az átlagnak megfelelően) $1\frac{2}{3}$ gyáripari kereset jutott; vagyis (a férfinak a férfikeresetek átlagánál valamivel jobb, az asszonynak pedig a női kereset-átlagnak megfelelő keresete volt; ha az egész éven át állandóan volt munkájuk, ha nem terhelte őket az átlagosnál nagyobb számú idős családtag vagy munkanélküli rokon eltartása; ha nem dohányoztak és szeszt nem fogyasztottak, ha nem volt adósságuk, ha annyira el voltak látva ruhával és berendezési tárgyakkal, hogy semmit sem kellett vásárolniuk, stb., stb.

Azonban a munkáscsaládok tízezereinél hiányzott ezek közül a feltételek közül egy vagy több is; ezek azután elképzelhetetlen és kilátástalan nyomorúsággal küzdöttek.

A főváros 1932 decemberében — amikor a lakosok száma az egymilliót csak 20 000-el haladta meg —, 67 474 családot, összesen 184 155 családtaggal tartott nyilván mint »inséges« családot. Ez a lakosság 18%-a! Ezek közül volt:

munkaképtelen család	10,263
szellemi szükségmunkás család	4,592
szakmunkás család	21,751
napszámos család	30,868
Összesen :	<u>67,474</u>

A támogatásra szoruló családok száma az egész esztendő folyamán e szám körül mozgott: 1932 januárban 60.237, májusban 68,934, júniusban 63.321, decemberben 67.474 volt. A májusban nyilvántartott családok közül:

egyedülálló férfi vagy nő volt	16,974
gyermektelen házaspár	30,085
egygyermekes házaspár	9,940
kétgyermekes házaspár	6,189
háromgyermekes házaspár	3,219
négygyermekes házaspár	1,207
négynél több gyermekes	1,320

Ilymértékű nyomor mellett még a Horthy-rendszer sem tudott bizonyos segélyakciók szervezése elől elzárkózni. Így például 1932-ben a fővárosban összesen 17,2 millió ingyenebédet osztottak ki, ami napi átlagban 47,670 ingyenebédet jelentett. Ilyenre szorult tehát a főváros lakosságának közel 5%-a!

A dolgozó és főként a munkanélküli tömegek súlyos helyzetét jól jellemzi a következő, az 1932. évre vonatkozó idézet: »A jelenlegi nehéz gazdasági viszonyok miatt a legtöbb óvodai korban levő gyermeknek nem volt megfelelő ruházata, úgyhogy emiatt a szülők nem küldhették gyermekeiket az óvodákba. Másrészt pedig nem hajlandók a gyermekeket naponta kétszer az óvodába és hazakísérni. Erre legtöbbször idejük sem volt, mert sok esetben az anyának kellett dolgozni a munkanélküli családfő helyett,

vagy pedig ha nem járt munkába, akkor a déli órákban kellett a főzőhelyen az ebédért jelentkezni.«⁴⁸

Igen sok munkást a nyomor a végső kétségbeesésbe kergetett, már nem látott más kiutat, mint az öngyilkosságot. A munkásság fokozódó elnyomorodását mutatja az ipari foglalkozású öngyilkosok számának emelkedése is a válság éveiben. A hivatalos statisztikai kimutatás foglalkozási ágak és az öngyilkosság valószínű oka szerint kategorizálja az öngyilkosokat. E szerint azon ipari foglalkozásúak száma, akik nyomor, keresetnélküliség miatt követtek el öngyilkosságot, a következőképpen alakult :⁴⁹

É v	Öngyilkosok száma	%
1929	311	100,0
1930	394	126,6
1931	537	172,6
1932	667	214,4
1933	749	240,8

Az ipari foglalkozásúak nyomor és keresetnélküliség miatt elkövetett öngyilkosságainak száma tehát 1929-1933-ig közel két és félszeresére emelkedett.

*

A dolgozó parasztság

A külföldi intervenció és a nép belső ellenségeinek segítségével uralomra jutott ellenforradalom politikai rendszerének egyik jellegzetessége volt, hogy tömegbázisát a kulákság és a kispolgárság köréből igyekezett kiépíteni, s ugyanakkor gyöngíteni a dolgozók: a szegényparasztság és a munkásosztály szövetségét. Ennek a célnak a szolgálatába állították a földreform-demagógiát is. Azonban: »minél jobban eltávolodott a forradalom veszélye, annál kevesebb hajlandóságot éreztek a magyar nagybirtokosok a földreformra, annál inkább csökkentették a földhözjuttatás mértékét s a végén az egész földreform elsikkadt.«⁵⁰

Hosszas huza-vona után végül is az 1920. évi XXXVI. t. c.-kel megszületett egy látszatföldreform, lényegében azért, hogy konszolidálja a nagybirtokrendszert. A »földreform« a hivatalos beszámolók szerint összesen 1,224.000

⁴⁸ Budapest Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyve XXI. év 1933. 535 l. Az, hogy nem csupán a munkásosztály volt súlyos helyzetben, az hogy még a segélyezés terén is osztálykülönbségeket teremtettek, kiderül az alábbi, ugyanerről a helyről vett idézetből: »Az intelligens szegények részére... létesült 4 főzőhely. Ezek a főzőhelyeken ugyanolyan éfrend szerint és ugyanolyan adagolás mellett főztek, mint a többi főzőhelyeken, azzal a különbséggel azonban, hogy lóhús és lóhúsból készült debreceni helyett mindenkor marha- vagy sertéshúst használtak fel. A lényeges különbség a kétféle főzőhely között az, hogy ezeken az ú. n. intelligens szegények főzőhelyein a helyben étkezők terített asztaloknál és felszolgáltan kapták edéjüket.« (kiemelés tőlem — I. M.)

⁴⁹ A Statisztikai Évkönyv adatai alapján.

⁵⁰ Rákosi Máttyás: A magyar jövőért. Bpest, 1947. 178. l.

katasztrális holdat mozgatott meg az ország 16.1 millió holdas területéből. Ebből azonban 153 000 holdnál a tulajdonjog nem változott, mert ezen a területen csupán »kishaszonbérletek« létesültek; ezenkívül az adatban szerepel 260 000 házhely is, kereken 60 000 katasztrális hold területtel. Így tehát kereken egymillió holdnyi volt a tulajdonjogilag gazdát cserélt mezőgazdasági földterület.

Ha azonban a földbirtokmegoszlás statisztikai adatait vizsgáljuk, — amelyekből csupán a 100 katasztrális holdon aluli és az azon felüli gazdaságok aránya derül ki — akkor a következő képet nyerjük:

	1918	1921	1925	1928
Összes terület	16.100	16.100	16.100	16.100
100 holdon alul	7.267	7.590	8.058	8.218
100 hold felett	8.813	8.510	8.042	7.882
u. az, %	54,1	52,9	50,0	48,2
Ebből szántó, összesen.....	9.710	9.683	9.692	9.676
100 holdon alul	5.443	5.594	5.950	6.109
100 hold felett	4.267	4.089	3.742	3.567
u. az, %	43,5	42,2	38,6	36,8
A 100 holdon felüli birtokcsoport területvesztesége összesen	—	303	468	160
szántóterületének csökkenése ..	—	178	347	175
A 100 holdon aluli birtokcsoport területnyeresége összesen	—	303	468	160
szántóterületének növekedése .	—	151	356	159

Az ellenforradalmi Magyarországon a birtokmegoszlás még a háború előtti országterület birtokmegoszlásánál is rosszabb volt. Az első világháború előtti országterületnek 32%-át, a szántóterületnek 43%-át magában foglaló országterületen maradt a 100 holdnál nagyobb gazdaságok szántóterületének 62%-a (külön az 1000 holdon felülieknél ez az arány több mint 70%!). Így azután míg az első világháború előtti Magyarországon a szántóföldnek 30%-a volt a 100 holdon felüli birtokosoké, addig az ellenforradalmi Magyarországon még ennél is jóval rosszabb volt az arány, csaknem 44%.

Táblázatunk mutatja, hogyan változtak meg ezek az arányok az 1920-as évek alatt.

1921 június 20-án kezdte meg működését a földreformtörvénnyel létesített Országos Földbirtokrendező Biróság; a földigénybevételeknek a törvény szerint 1925 decemberéig kellett befejeződnie. Mint adatainkból kiderül, ez alatt az idő alatt 468 000 holddal csökkent a nagybirtok összes területe, szántóterülete pedig 347 000 holddal. A Horthy-rendszer »földreformja« tehát nem sokkal többet juttatott az alacsonyabb birtokkategóriáknak, mint amennyi a spontán birtokelaprózódás, parcellázás, stb. során amúgy is jutott volna. Az 1918 és 1921 között eltelt 3 év alatt a 100 holdon felüli birtokok állománya évenként 100 000 holddal csökkent. 1921 és 1925 között — négy év alatt — az évi átlagos csökkenés 116 000 hold volt. 1925 és 1928

között — 3 év alatt — már csak évi 55 000 holddal csökkent a 100 holdon felüli birtokok állománya.⁵¹

Kétségtelen tehát, hogy a »földreform« által formálisan »megmozgatott« földterület igen jelentős része úgy cserélt gazdát, hogy nem okozott változást a 100 holdon felüli és aluli birtokállomány között. Amellett nem szabad elfelejtenünk, hogy ezzel a folyamattal egyidőben folytatódott a tőkés gazdaság törvényeinek megfelelően — a koncentráció folyamata is, amely részben ellensúlyozta a »földreform« hatását.

Néhány jellegzetes adatot érdemes kiemelni annak bemutatására, hogyan forgácsolták szét az igénybevett földeket.

A »hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárva és mezőgazdasággal foglalkozó földnélküli munkások« közül 242 298-an kaptak egyenként legfeljebb 3, átlag véve 1,5 hold földet. Arra használtak fel tehát 363 000 holdat, hogy életképtelen, gazdaságilag hasznosíthatatlan parcellákat adjanak, amivel — mint még látni fogjuk — nemcsak nem segítették, hanem a magas megváltási árral egyenesen tönkretették a juttatottakat. Hasonlóképpen jártak a »közszolgálati alkalmazottak, kisiparosok, ipari munkások és tovább-
szolgáló katonák« közül 46 813-an, akik fejenként legfeljebb 1 hold, átlag tehát kb. $\frac{3}{4}$ hold földhöz jutottak. Erre 35 000 holdat fordítottak.

A földreform során felhasznált földek többi, nagyobbik részét — eltekintve a nagyobb darabokban osztogatott közép- és kulákbirtokoktól, amelyekhez a Horthy-rendszer támaszai jutottak — főleg a meglévő földek »kiegészítésére« használták fel. A kiegészítés elvileg legfeljebb 15 holdig történhetett. Valójában a befolyásos kulákcsaládok ezen az úton egyenként sokkal több földhöz jutottak, mert családtagonként igényeltek földet.

Polgári szerző megállapítását idézzük a földreform eredményeiről: »... azoknak a mezőgazdasági kisüzemeknek a száma, amelyek elégségesek egy földműves család megélhetéséhez, a földreform során alig változott, ellenben teremtettek a törvény alapján több mint félmillió olyan törpegazdaságot, 5 holdon is alul, amelyen egy család megélni nem tud, akkor, amikor több ezer holdas latifundiumok terpeszkednek az országban. Főlemelkedett 1 millió 200 ezerre a megélhetést nem nyújtó törpegazdaságok száma.«⁵²

Ugyanez a szerző vallja be a »földreform« mérlegeként: »... a nagy latifundiumokat [a földreform] meg nem szüntette, mert csak 1 millió hold körüli földet osztottak ki mintegy 420 000 egyén között, de ebből a nagybirtok csak 650 000 holdat adott, a többit kisebb birtokosoktól vették el. Végeredményben a nagybirtok szerencsésen megszapta a földreformot. Az új törpebirtokosok elviselhetetlen váltságösszeggel terheltek meg, beruházáshoz nem jutottak...«⁵³

Az utóbbi idézet már részben magyarázatot ad az adatok imént említett ellentmondására; a földreform során felhasznált földek egy része kisebb birtokokból adódott. Abból a 650 000 holdból is, amivel a nagybirtok az

⁵¹ A táblázatban a szántóterület alakulását külön is kimutatjuk. Ennél 1918-1921 között évi 60 000 hold volt a 100 holdon felüli birtokállomány csökkenése, 1921 és 1925 között 87 000 hold, 1925 és 1928 között megint kb. évi 60 000 hold. Az utóbbi adat — amely szerint a 100 holdon felüli birtokállomány összes területe kevésbé csökkent, mint a szántó területe — egyben arra is utal, hogy ezekben az években a nagybirtokok részesedése a szántóföldön kívüli művelési ágakban még fokozódott is: 4,300. 000-ról 4,315 000 holdra nőtt.

⁵² *Fejes János*: A magyar földkérdés kialakulása, Debrecen. 1943. 222. l.

⁵³ U. o. 223. l.

idézett szerző szerint »megusztta« a földreformot, 153 000 hold csupán kis-haszonbérletek alakítására szolgált. Ezt levonva a 650 000 holdból, 497 000 hold maradna a nagybirtok területvesztéségre, ami elég közel áll az adatainkban kimutatott 468 000 holdhoz.

Az egészségtelen birtokmegosztást azonban ezek az adatok még nem tárják fel teljesen. Hiányzik a 100 holdon aluli birtoknagyságok részletezése. Ennek az érzékeltetésére nem tudunk más adatot felhasználni, mint az 1935. évi mezőgazdasági üzemi felvételt. Ez az adat jelentékenyen későbbi ugyan, de a 20-as évek és 1935 között sem volt lényeges különbség abban a tekintetben, hogy a legkisebb, életképtelen birtokok rendkívül nagy aránnyal szerepeltek. Az 1935. évi felvétel adatai a következők:

Földbirtokok nagysága kat. holdban	Birtokosok száma	Birtokok területe kat. holdban
1— 5 kat. hold ⁵⁴	529.079	1,343.450
5— 10 « «	204.471	1,477.376
10— 20 « «	144.186	2,025.946
20— 50 « «	73.663	2,172.300
50— 100 « «	15.240	1,036.162
100— 200 « «	5.792	805.164
200— 300 « «	2.126	516.875
300— 500 « «	1.714	663.676
500— 1000 « «	1.362	944.250
1000— 2000 « «	581	798.490
2000— 3000 « «	187	452.109
3000— 5000 « «	117	451.376
5000— 10000 « «	101	680.084
10000— 20000 « «	48	690.953
20000— 50000 « «	25	855.106
50000—100000 « «	10	671.475
100.000 kat. holdon felül	1	209.256

Ezek az adatok világosan igazolják, hogy az ellenforradalom »földreformja« alapján véve érintetlenül hagyta a nagybirtokrendszert, hatalmas hasznot biztosított a nagybirtokosoknak. A nagybirtokosok és kulákok megerősítését szolgálta, egyúttal pedig fokozta a dolgozó parasztság elproletarizálódását.

Az Országos Földbirtokrendező Biróságnál a nagybirtokosok és a nagytőkések emberei örködték azon, hogy földet csak ott és olyan mértékben vegyenek igénybe, ahol és amennyiben az a nagybirtoknak előnyös. Hónapo-

⁵⁴ Magyar Statisztikai Közlemények 114. köt. 101—102. 1. Csak azok a birtokok, amelyekhez szántóföld is tartozott. Ezekon kívül összeírtak még 628 433 »birtokost«, akiknek birtoka 1 kat. holdnál kisebb volt. Ezek között nyilván igen sok volt a nem földműveléssel foglalkozó személy (pl. telektulajdonosok); de az ilyen egészen apró »birtokok« majdnem feléhez: 292 548 darab egy holdon aluli birtokhoz szántóföld is tartozott, s az ilyenek zöme nyilván paraszti tulajdonban volt.

kig, sőt évekig heverték elintézetlenül a földigénylők kérvényei. Igen sok igénylőt utasítottak el azzal, hogy nincs igénybevehető föld. Az uralkodóosztály mindent elkövetett, hogy a lehető legalacsonyabbra szorítsa a földigénylők számát. Sok uradalom egyenesen elbocsátotta azokat a cselédeket, akik földet mértek igényelni. Erre világít rá egy ránk maradt levél, amelyet az esztergomi főkáptalan tapsonyi uradalmának cselédei írtak. Mutatja egyben a parasztság sóvárgását a föld után, mutatja, hogy az egy-másfél holdas kis parcelláért minden áldozatra képesek voltak.

»Alulírottak az esztergomi főkáptalan tapsonyi uradalmának mezőgazdasági cselédei vagyunk, de miután a földreform után mi is földet igényelünk. . . [és] az uradalom többszöri felhívására, ami olyan módon történt, hogy majdnem erőszakoskodásnak is lehet nevezni, sem mondtunk le az igénylésről, elbocsátott bennünket a szolgálatból. Részben vagy itt születünk az uradalomban, részben pedig hosszú évek óta szolgáljuk az uradalmat, sőt olyan is van az elbocsátottak között, akiknek ötven évi szolgálata van ezen uradalomban megszakítás nélkül, ami után már nyugdíjképes is volna, de csak azért van elbocsátva, mert nem volt hajlandó lemondani a részére javaslatba hozott 1½ hold földről. . . Most a lehető legrosszabb jövő áll előttünk és nagyszámú családnak előtt, miután a család fenntartásához szükséges élelem megkeresése is szinte ki van zárva, a részünkre javaslatba hozott földnek birtoklása pedig záros határidőn belül kilátástalan.«

». . . kérjük Kegyelmességedet, hogy hatalmi állásánál fogva kegyeskedjék odahatni, hogy az uradalom mindazon ideig (legfőlőbb ezen évben) tartson meg bennünket a szolgálatában, amíg a részünkre javaslatba hozott földet birtokba vehessük. És amennyiben tudunkkal az uradalmi cselédség legnagyobb része engedve az erőszakos nyomásnak a részünkre javaslatba hozott földről lemondott (nem akarván a mi bizonytalan helyzetünkbe kerülni), aminek folytán nagyobb mennyiségű föld maradna fent, alázattal kérjük Kegyelmességedet, hogy a részünkre javaslatba hozott 1—1½ hold földnek 3 holdra való kiegészítéséhez segédkezet vagy tanácsot adni kegyeskedjék.«⁵⁵

A tapsonyi cselédek kérvényét a földművelésügyi minisztériumban »ad acta« tették, azzal a megjegyzéssel, hogy »a panasz tárgyatlan, mert a panaszosok a cselédlakásokból már kiköltöztek.« Az, hogy miért voltak kénytelenek kiköltözni a tapsonyi cselédek lakásaikból — a minisztériumot már nem érdekelte.

A földreform miatti cselédelbocsátások számát nem ismerjük ugyan, de hogy ezek igen jelentős mértékben érintették a szegényparasztságot, azt nemcsak a tapsonyi parasztok levele mutatja, hanem az is, hogy később (1927-ben) az Országos Mezőgazdasági Kamara is kénytelen volt a kérdéssel foglalkozni: »Most, hogy a földreformeljárás nagyrészt befejezettnek tekinthető, — írta az OMK évi jelentése — elérkezettnek látjuk az idejét annak, hogy a földreformnak a gazdasági cselédugyben való kihatásait gondos vizsgálat tárgyává tegyünk. Az egész országra kiterjedő részletes adatgyűjtésünkkel feltárni óhajtottuk azt, hogy a földreformeljárás során milyen mérvű cselédelfmondás indult meg. . .«⁵⁶ Az csak természetes, hogy ez az irányított adatgyűjtés, »megnyugtató« eredménnyel zárult; számunkra ebből csak

⁵⁵ OL. FM. 1925—620—25.902 (Kiemelés tölem. — I. M.)

⁵⁶ OMK 1927. évi jelentése, 158. l.

az a fontos, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozni kellett a nyilvánosság előtt is.

A »földreform« egyik, nem lekicsinyelendő hatása a nagybirtok szempontjából az volt, hogy megkönnyítette a mezőgazdasági proletariátus kiszákmányolását. A földreform elsősorban a törpebirtokok számát gyarapította. A mintegy 300 000 új törpebirtok 1—2 holdas parcellája nem biztosította a parasztesalád mindennapi kenyerét sem, kénytelenek voltak tehát a szomszédos nagybirtoktól bérmunkát is vállalni. Az egy-másfél holdak juttatásával tehát a nagybirtokosok lekötötték birtokaik közelében a munkacserőt, hogy ily módon is biztosítsák a bármikor igénybevehető mezőgazdasági tartaléksereget.

De felhasználták a nagybirtokosok a földreformot arra is, hogy magas megváltási díj fejében szabaduljanak meg távol fekvő, rosszminőségű földjeiktől. A nincstelen szegényparasztoknak mindenütt rosszminőségű, szikes talajú, falutól távol fekvő földek jutottak. A szentesi igénylők jórésze például a Szentestől légvonalban 10—12 kilométerre fekvő derekegyházi határban kapott földet. Sokszor egyenesen hozzáférhetetlen területeket jelöltek ki a juttatottak számára, mert az uradalmi utak használatát rendszerint nem engedték meg, s olykor évekbe telt, amíg sikerült az útkérdést rendezni.

Hasonló volt a helyzet a házhelyjuttatásoknál is. A földreform során igénybevett területből 58 598 kat. holdat házhelyeknek osztottak ki. A valamire való házhelyeket természetesen nem a dolgozó parasztság kapta. A Budapeستől 30 km-re fekvő Gödöllőn például a házhelyek többségét budapesti állami alkalmazottak kapták meg.⁵⁷

A többi város határában sem juttattak a dolgozó parasztok részére házhelyeket. A kalocsai házhelyjuttatások névsorát vizsgálva szintén az derül ki, hogy a juttatottak többsége tisztviselő és közalkalmazott.⁵⁸

Hogy a házhelyjuttatásokból hány szegényparaszt részesült, azt megállapítani nem tudjuk. Azt azonban tudjuk, hogy a szegényparasztoknak juttatott házhelyek csaknem mind nedvestalajú, a falutól távol fekvő földes területek el.

Még az Országos Mezőgazdasági Kamara is kénytelen volt megemlékezni az egészségtelen házhelyjuttatásokról: »... több helyen nedvestalajú terület szolgál a földbirtokreform keretében adott házhelyül, ahol a mi egyszerű építkezési módjaink szerint lehetetlen egészséges lakóházat építeni,« — írta az OMK 1925. évi jelentésében.⁵⁹

A rosszminőségű és távolfekvő »juttatott földek« árát és fizetési feltevéleit véglegesen csak 1928-ban állapították meg, ezzel is kedvezve a földbirtokosoknak, akiknek nem lett volna érdekük a földreformtörvény idejében, inflációs pénzben történő megváltás. A földreform pénzügyi kérdéseinek rendezéséről az 1928. évi XLI. t. c. és az 1300/1929 M. E. sz. kormányrendelet intézkedett. A törvény alapelveként mondta ki a földbirtokosok »teljes kártalanítását«. Valójában azonban teljes kártalanításon túlmenően is jelentős támogatást kaptak a nagybirtokosok, a földhözjuttatottak teljes tönkretétele árán.

⁵⁷ OL. FM. 1926—29—61590.

⁵⁸ OL. FM. 1926—29—77410 (68740)

⁵⁹ Idézett jelentés, 18. l.

Az 1928. évi törvény szerint ugyanis a kiosztott földek árát a kataszteri tiszta jövedelem⁶⁰ alapján kellett kiszámítani. A kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után 60 pengő kártalanítás illette meg a birtokost. A vagyonváltás során állami tulajdonba átment mezőgazdasági ingatlanok után pedig az évi haszonbér 25-szörösével terheltek meg azokat, akik az ilyen földekből kaptak. A törvény intézkedései szerint a földhözjuttatottaknak 52 év alatt egyenlő évi részletekben kellett a megváltási árat kifizetniük. Az évi törlesztőrészlet a megváltási ár 5%-a volt, melyhez kezelési költség címén még 0,4%-ot számítottak. Mivel a kataszteri tiszta jövedelem országos átlaga a szántónál holdanként 10 aranykorona volt, az átlagos kártalanítás 600 pengőt tett. Ennek évi 5,4%-os törlesztési részlete 32,40 pengő, ami 52 év alatt 1684.80 pengőt tesz ki. A 32.40 pengős törlesztési részlet 30 pengős búzaár mellett is súlyos teher volt, de amikor a válság éveiben 10 pengő alá szállt a búzaár, egyenesen teljesíthetetlenné vált.

Vegyünk 1 hold átlagtermésének 6 q búzát. (Sok rosszminőségű kiosztott földön nem volt ritkaság a 3—4 q-s termés sem.) A 10 pengős búzaár mellett a 6 q búzából több mint 3 a reformföld árának törlesztésére ment volna. Ha ehhez még hozzászámítjuk az adót, a cséplőrészt, a vetőmagot stb., kitűnik, hogy az ellenforradalom földreformjának »áldásaiból« részeseülő dolgozó parasztnak egész évi munkája után még annyi sem maradt, hogy saját élelmezésének minimumát biztosíthassa. A reformföldesek emberfeletti küzdelmet folytattak a földért. Éjt nappallá téve dolgoztak, a család munkabíró tagjai éhbérért vállaltak munkát a nagybirtokon, hogy így fedezhessék a reformföld költségeit.

A törvény a kataszteri tiszta jövedelem megállapításánál is sok visszaélésre adott alkalmat. Bevezették a »minimumot«, hogy a nagybirtokosok szikes, mocsaras talajú, tehát azoktól a legértéktelebb földjeiktől, melyeknek kataszteri tiszta jövedelme igen alacsonyan volt megállapítva, szintén jó áron szabaduljanak meg: kimondták, hogy a holdanként 4 koronánál kisebb kataszteri tiszta jövedelem is 4 koronának veendő. Azonkívül a törvény a földbirtokosnak jogot adott arra, hogy a földreform során igénybevevett földje kataszteri tiszta jövedelmét korrigáltassa, azaz a tényleges értékhez viszonyítva aránytalanul magasan állapíttassa meg.

A visszáságok országsszerte nagy felháborodást keltettek. 1929 decemberében az Országos Mezőgazdasági Kamara is kénytelen volt foglalkozni a kérdéssel: »...Egyik igazgatóválasztmányi tagunk által felhozott konkrét eset szerint egy azelőtt 3.99 korona kataszteri tiszta jövedelmű föld új kataszteri tiszta jövedelme az ár megállapítás szempontjából 11 koronában állapított meg, olyan homokbuckák pedig, amelyek 25—30 fillérrel voltak nyilvántartva, az ellenérték kiszámításánál 4.70 korona kataszteri tiszta jövedelemmel szerepelnek.«⁶¹

Az idézet mutatja, hogy nem lényegtelen »korrektúráról« volt szó. A kiszombori földek parcellázásakor az I/a osztályú föld árát 1440 pengőben, törlesztési részletét 78 pengőben, a III. osztályúét 1200, illetőleg 64 pengőben állapították meg kat. holdanként.

⁶⁰ A »kataszteri tiszta jövedelem« az a kulcsszám volt, amelynek alapján a földadót kiszámították, s amelynek a földterületek minőségi, fekvésbeli, stb. különbségeit kellett volna kifejezésre juttatnia.

⁶¹ OL. FM. 1930 — 29 — 37508.

Az első osztályú föld holdja tehát 52 év alatt 4043 pengőbe került volna.⁶²

Még magasabb árakat állapítottak meg egy vasmegyei birtokon : első osztályú földre 1600 pengőt, másodosztályúra 1500-at, harmadosztályúra 1400-at ; »az első osztályú föld holdja tehát 52 év után 4472 pengőbe került volna, ugyanakkor, amikor ezen a vidéken az első osztályú föld holdját szabadkézből 1200 pengőért adták-vették.«⁶³

1400—1500 pengős megváltási árakat állapítottak meg Enyingen is, ahol 210-en összesen mintegy 400 katasztrális hold földet kaptak. Panaszos levelük szerint : »Ezek a földek Enying község belterületétől 6—8 km távolságban fekszenek. A hozzájuk vezető út az esztendő 7 hónapjában majdnem járhatatlan. Gyenge, abrakatlan lovakkal azokra trágyát nem hordhatunk, mert egy nap sem tudunk fordulni egynél többet, egy kocsiderék trágyával. Ha a trágyát fuvarossal hordatjuk, egy fordulóért elkérnek 3 pengőt. Egyezőval a nagy távolság és rossz utak miatt képtelenek vagyunk ezen földeket megfelelően munkálni.«⁶⁴

Mint később, egy másik panaszbeadványukban írták: »A földhözjuttatottak egy része már le is mondott a földekről és Enyingen alig fog akadni, aki a megüresedett földeket átvegye. Mi ragaszkodunk a földhöz, nekünk kell a föld, hiszen a földmunka élethivatásunk, a megélhetésünk, a kenyerünk, de ezek a földek csak munkát adnak, de ebből jövedelmünk annyi sincs, amennyi a törlesztési részlet és adók kiegyenlítésére szükséges volna.«⁶⁵

A juttatott földek ára már az 1930-as évek kezdetén általában 30—40 %-kal magasabb volt, mint a helyi forgalmi ár, a válság éveit folyamán pedig ez az eltolódás még rohamosabban fokozódott. Képet alkothattunk erről, ha a reformföldek ismertetett 1000—1500 pengős áraival összevetjük a Földművelésügyi Minisztérium hivatalos adatait, melyek szerint 1933-ban a szántóföld ára kat. holdanként országos átlagban az 5 holdon aluli parcelláknál 500—700 pengő közt mozgott, míg a 100 holdnál nagyobb földdarabok esetében 280 és 440 pengő között.

De a tőkés és földbirtokosok államának gondja volt arra is, hogy a nagybirtokosoknak ne kelljen jó áron túladott földjeik ellenértékére 52 évig várniok. A birtokosok azonnali »kártalanítására« megalapították a Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezetet. A kártalanítás pénzügyi fedezetére az állam 36 millió dollár (205 millió pengő) kötvénykölcsönt vett fel a Kreuger-féle svéd gyufatrösztől. A kölcsön után, mely 50 évre szólt, 5,5% kamatfizetést vállalt; ellenszolgáltatásul átengedte a trösztnek a magyar gyufagyártás monopóliumát s megengedte, hogy az a gyufa fogyasztói árát 50%-kal nyomban felemelhesse. Ebből a svéd gyufakölcsönből elégitette ki az állam a földbirtokosokat. Ezzel tehát megszűnt a jogviszony a földbirtokosok és a juttatottak között, akik ezután már közvetlenül az államnak tartoztak.

A rosszminőségű, távolfekvő földekkel hatalmas gond szakadt a szegény-parasztok nyakába. Nemcsak a magas megváltási ár, hanem a föld megművelése is terhet jelentett, amelyet igaerő és munkaeszközök híján csak újabb terhek vállalásával láthattak el. Az új gazdák igaerő- vagy vetőmag-

⁶² OL. FM. 1927—29—21327.

⁶³ Nagy Imre: Agrárpolitikai tanulmányok. Bpest, 1950. 239. 1.

⁶⁴ OL. FM. 1931—29—51627.

⁶⁵ U. o.

kölcsönért kénytelenek voltak a kulákokhoz fordulni, akik azután kegyetlenül kiuzsorázták a megszorult szegényparasztokat.

A gazdasági felügyelők általában arról számoltak be, hogy a földhözjuttatottak legtöbbször nincs gazdasági felszerelése, mással szánttatnak diágra pénzért vagy robotért. A bérszántást általában rosszul és nem idejében végzik el, így a föld megművelése elégtelen. Vetésforgót nem alkalmaznak, minden évben kalászoszt vetnek és igen sok föld paragon hever.⁶⁶

*

A fasiszta rendszer éveiben a magyar mezőgazdaság eladósodásának üteme igen gyors volt: háromszor olyan gyors, mint az első világháború előtt.

Az első világháború után a magyar mezőgazdaság az infláció révén megszabadult háborúelőtti tartozásaitól. Amíg azonban a nagybirtok jól ki tudta használni a háborús és inflációs konjunktúrát, addig a dolgozó parasztok elszegényedtek, lerongyolódtak. A pénz elértéktelenedése őket is megszabadította adósságaiktól; de a háború alatt elvesztett állataik, leromlott felszerelésük pótlására alig telt a folyó bevételekből; a stabilizáció után tehát rohamosan eladósodtak.

Az egész magyar mezőgazdaság adósságterhe a stabilizációtól a válság mélypontjáig névleges értékben is 16-szorosra nőtt. De még nagyobb a *reálteher* növekedése, hiszen ez alatt az idő alatt a mezőgazdaság által piacra vitt termékek ára rendkívüli mértékben csökkent. Az adósság- és kamatterhet a mezőgazdaság pénzjövedelmével és az áralakulással alábbi táblázatunk hasonlítja össze:

Gazdasági év	Adósságteher az elől megadott év végén mill. P	A mezőgazdaság termelésből származó pénzbevétele mill. P	Adóssági kamatok és törlesztések évi összege mill. P	Piacra vitt mezőgazdasági termékek termelői ára 1924/25—1926/27 = 100	Az adósságok	
					reálteher 1925—1927. évi vásárlóerejű millió P-ben	
1925/26	135,5	1399,4	20,2 ⁶⁷	92	147,3	21,9
1926/27	429,6	1406,6	55,9 ⁶⁷	96	447,5	58,4
1927/28	835,9	1447,8	100,3 ⁶⁷	105	796,1	95,5
1928/29	1171,6	1507,8	130,0	100	1171,6	130,0
1929/30	1718,3	1444,8	191,0	85	2021,5	224,4
1930/31	1936,4	1078,4	215,0	70	2767,3	307,1
1931/32	2116,5	807,2	225,0	57	3713,0	394,8
1932/33	2178,7	662,9	167,0	48	4539,0	348,9

1925 végén tehát a mezőgazdaság adóssága tizedrész annyi sem volt, mint a termelésből származó évi pénzbevétele. A válság küszöbén, 1928/29-ben az összes adósság névleges értéke még mindig csak 78%-a volt az évi pénzbevételnek. De 1930/31-ben már csaknem kétévi, 1931/32-ben már két és félévi, 1932/33-ban pedig már több mint három évi pénzbevétel kellett volna az egész adósság kifizetéséhez. S míg a válság küszöbén az évi kamat- és törlesztési teher alig 9%-át vette igénybe az évi pénzbevételnek, addig

⁶⁶ OL. FM. 1926—29—47.394.

⁶⁷ Általunk becsült adatok.

1931/32-ben a pénzbevételnek csanem 28%-a, és 1932/33-ban, az »adósvédelmi« intézkedések kamatmérséklése után is, több mint 25%-a lett volna szükséges az adósságszolgálat maradéktalan teljesítéséhez.⁶⁸

Az aránylagos megterhelést a mezőgazdasági árszint zuhanása fokozta katasztrofális mértékűre. Mint árindexszámunk mutatja, 1932/33-ban több mint kétszerannyi mezőgazdasági terméket kellett volna eladni 1000 pengőnyi adósság kifizetéséhez, mint amennyi 1928/29-ben elég lett volna. Ezen az alapon kalkulálva, az egész adósság reálterhe 1932/33-ban csaknem négyszerese, az adósságszolgálat évi reálterhe pedig az adósvédelmi intézkedések kamatmérséklése ellenére is 2.7-szerese volt az 1928/29 évinek, míg a kamatmérséklés előtt, 1931/32-ben, a kamatok reálterhe 3.4-szerese volt az 1928/29. évi tehernek.

Az 1932. évvégi mezőgazdasági adósságteher birtoknagyság szerint következőképp oszlott meg (millió pengőben).⁶⁹

Birtoknagyság	Adósságteher mill. P	A csoportba tartozó gazdaságok		A csoport eladósodottsága 1 kh-ra pengő
		száma (1000)	területe 1000 kh	
5 holdig	676,3	1506	1509	448
5—10 hold	184,7	204	1477	125
10—20 hold	227,9	144	2026	112
Dolgozó parasztok:	1.088,9	1854	5012	217
20—50 hold	258,5	74	2172	119
50—100 hold	106,1	15	1036	102
Kulákok:	364,6	89	3208	113
100—500 hold	223,8	10	1986	113
500—1000 hold	126,8	1	944	134
1000 holdon felül	369,0	1	4829	76
Nagybirtokosok:	718,8	12	7559	95
Összes birtokosok	2.171,3	1955	15779	137

Az 1 holdra eső adósságteher tehát a dolgozó parasztságnál (s itt is elsősorban a legkisebb birtokkategóriánál) volt a legsúlyosabb; lényegesen kisebb a kulákok esetében s legkisebb a nagybirtokon.

Ezek az adatok azonban csak nagyon tökéletlen képet nyújtanak, mert az egyes birtoknagyságcsoportok összes területét, nem pedig a megterhelt gazdaságok területét hasonlítják össze az adósságok összegével. Nincse-

⁶⁸ Természetesen az adósságszolgálat nagyrésze fizetetlenül maradt; tulnyomórészt ez — és részben az adóhátralékok növekedése is — okozza azt, hogy a mezőgazdaság adósságterhe 1931 után is nőtt, bár akkor már új hiteleket gyakorlatilag nem kapott.

⁶⁹ *Konkoly-Thege Gyula*: A magyar föld jelzálogos terhei az 1932. év végén Bpest, 1933 alapján.

⁷⁰ Az 1935. évi (2¼ évvel későbbi) gazdasági üzemmstatistikai felvétel szerint. A birtoknagyságváltozások ez idő alatt nem lehettek lényegesek. Az adatokba felvettük az 1 holdon aluli »birtokok« területét is, mert ezeken is voltak terhek (pl. házépítési kölcsönök).

nek olyan adataink, amelyek az összes adósságok és a megterhelt terület közti kapcsolatot mutatnák ki; ilyenekkel csak a *hitelintézeti* adósságokról rendelkezünk. Ezeknek az összege, 1358.6 millió pengő, csak 62%-a volt az összes adósságnak. Az alábbi táblázaton feltüntetetten kívül is voltak még tehát adóssággal terhelt területek, s a táblázatban szereplő gazdaságoknak is voltak még egyéb adósságaik.

Birtoknagyság	Adósk száma	Megterhelt terület 1000 kh	Holdan-kénti teher	Összes teher	Az összes teherből	
					törlesztéses kölcsön	váltó-kölcsön
millió pengőben						
5 holdig	485 019	891	463	412,3	5,5	103,7
5—10 hold	68 539	496	183	90,7	8,1	78,6
10—20 hold	40 658	575	202	116,2	19,9	90,1
Dolgozó parasztok:	594 216	1962	316	619,2	33,5	272,4
20—50 hold	22 230	672	214	144,2	36,8	97,6
50—100 hold	5 031	345	223	76,8	21,3	47,8
Kulákok:	27 261	1017	217	221,0	58,1	145,4
100—500 hold	3 485	746	217	162,1	57,3	84,2
500—1000 hold	627	438	203	88,9	34,8	39,9
1000 holdon felül	499	1602	167	267,4	136,3	84,1
Nagybirtokosok:	4 611	2786	186	518,4	227,4	208,2
Összesen	626 088	5765	235	1.358,6	320,2	626,0

Az adatok, ha csak az összes teher egy részére nézve is, jól mutatják a dolgozó parasztság nyomasztó eladósodottságát. A 20 holdnál kisebb gazdaságok közül kerekén 600 000-nek volt bankkölcsöne, vagyis minden harmadiknak. A dolgozó parasztoknak azonban — előző táblázatunk szerint — a bankkölcsönökön kívül még 470 millió egyéb adósságuk is volt. E kölcsönök egy része azokat terhelte, akiknek bankkölcsönük is volt, egy része azonban további, valószínűleg két-háromszázezernyi parasztgazdaság terhét jelentette; így tehát legalább minden második parasztnak volt komoly mértékű adóssága, nem tekintve azokat az apró-cseprő tartozásokat boltosoknál, kulákoknál stb., amelyekre természetesen a statisztika nem terjed ki, de amelyek csaknem minden dolgozó paraszt életét megkeserítették a válság alatt. Rendkívül súlyos volt az 1 hold földet terhelő bankadósság, különösen a legkisebb kategóriában, s a válság alatt kialakult alacsony földárakhoz képest. (A földművelésügyi minisztérium adatgyűjtése szerint az 1—5 holdas parcellák ára 1932-ben holdankint 5—700 pengő volt.) Az 5—10 holdas birtokok aránylag kisebb terhelésének az az oka, hogy ezek sorában már kevesebb volt az újonnan földhözjuttatott, akit a föld megváltási ára, házhely és házépítés címén terhelt adósság; egyéb címen pedig, földjük kicsiny volta miatt, kevésbé juthattak bankkölcsönhöz, s inkább egyéb, be nem kebelezett adósságaik voltak. Az egy holdra eső bankköl-

csönök összege fokozatosan nő a 10—20, a 20—50 és az 50—100 holdas kategóriában; csakugy ezeknél ugyanígy fokozatosan csökken a nem bank-szerű kölcsönök jelentősége (ezekre az összes adósságokból 44% esett a dolgozó parasztnál, 39% a kulákoknál és csak 28% a nagybirtokosoknál). Így tehát az eladósodott birtokok összes terhének holdankinti átlaga valójában a birtoknagysággal fordított arányban csökkent.

A kölcsönfeltételek szerint is éles különbség van a dolgozó parasztek, a kulákok és a nagybirtokosok közt. A dolgozó parasztek összes banktartozásából (a földreform-adósságon kívül) csak 5% volt hosszúlejáratú, törlesztéses kölcsön és közel 45% az egészen rövidlejáratú, magas kamatú váltókölcsön.⁷¹ A kulákok banktartozásából már 27% volt törlesztéses kölcsön, a nagybirtokosokéból pedig 40%!

1932 októberében a kormány kénytelen volt a mezőgazdasági adósságok ügyében intézkedni; persze nem azért, hogy komoly segítséget nyújtson az adósságok közt vergődő dolgozó parasztnak, hanem, mert az adósságfizetések teljes lehetetlenülése miatt az egész bankszervezet az összeomlás küszöbén állt, s mert segíteni kellett az adósságok miatt szintén bajbajutott nagybirtokosokon és kulákokon. A finánc-tőke nem törődhetett bele abba, hogy az adósok százezrei egyszerűen, önkényesen megtagadják a fizetést; a végrehajtások erőszakolása pedig forradalmasította volna a vidék népét. A »megoldást« a »gazdavédelmi« intézkedések hozták meg. Ezek lehetővé tették, hogy azok a birtokosok, akiknek az adóssága földjük kataszteri tiszta jövedelmének bizonyos többszörösét meghaladja, birtokuk »védetté« nyilvánítását kérhessék, ami azt jelentette, hogy a tőkertartozások megfizetésére, illetőleg törlesztésére haladékot kaptak, kamatfizetési kötelezettségüket pedig maximálták. A földhözjuttatottak is különféle terjedelmű halasztásokat kaptak tartozásaik fizetésére; ehhez már sem a »megváltást szenvedett« (helyesebb kifejezés lett volna »megváltást élvező«!) nagybirtokosoknak, sem a finánc-tőkéseknek nem volt közvetlenül közük, mert a földhözjuttatottak hitelezője az államkincstár s azon keresztül a Kreuger-bankház volt. Ugyanakkor az állam »átvállalta« a 10 holdon aluli birtokok adósságainak egy részét; vagyis azokat a tartozásokat, amelyeknek a behajtásáról a bankok nem is álmodhattak, hiszen az akkori árak mellett az adósok egész vagyona is csak adósságuk töredékét fedezte volna. Ezeknek az adósságoknak a tekintetében a finánc-tőkések persze boldogan vállalták, hogy ezentúl az állam legyen az adósuk és fizessen a dolgozók adójából, hiszen így csak a behajtás módja változott, lett számukra kényelmesebb. A védettséget élvező nagybirtokosok pedig »szabadon egyezkedhettek« hitelezőikkel, amit megkönnyített az is, hogy az ő hosszúlejáratú tartozásaik egy része idegen valutára szólt, ezek pedig a válság alatt devalválódtak.⁷²

Mindezek az intézkedések azonban nem változtattak azon a helyzeten, hogy még 1932/33-ban is a mezőgazdaság egész pénzbevételéből 25%-ot kellett volna adósságszolgálatra fordítani, sőt a jó termésű 1933/34 évben is 22%-ot,

⁷¹ A földváltás is hosszúlejáratú tartozás volt ugyan, de az nem szolgálta termelő-eszközök beszerzését, s ezért figyelmen kívül kell hagyni.

⁷² Az egész mezőgazdaság adóssága 1932 és 1938 közt a felsorolt tényezők és a teljesített törlesztések eredményeképpen 2179-ről 1600 millióra, az adósságszolgálat 225-ről 75 millióra csökkent; azonban az utóbbi még mindig 8,2%-a volt a mezőgazdaság akkori pénzbevételének, bár ebben az évben az adósvédelmi intézkedések következtében törlesztést nem kellett fizetni, csak kamatot.

szemben az 1928/29 évi alig 9%-kal ; mert a kamatmérséklések jóval kisebbek voltak az áreséseknél. S ami az egész mezőgazdaságra érvényes volt, még sokkalta súlyosabban érvényesült a dolgozó parasztság felé.

*

Nemcsak az adósságok fojtogatták a dolgozó parasztságot, hanem az aralakulással semmiféle arányban nem álló *közterhek* is.

A pénzbevétel és az egyenesadóteher viszonyát a Közgazdaságtudományi Intézet egy, meghatározott viszonyok között gazdálkodó, 15 holdas középparaszti gazdaságra nézve a következőképp számította ki⁷³:

É v	Pénzbevétel				Egyenes adók		Fogyasztási és beruházási kiadásokra maradó készpénz	
	összesen		a készpénzben fizetendő termelési költség levonása után					
	P	1925—27 = 100	P	1925—27 = 100	P	1925—27 = 100	P	1925—27 = 100
1925 ...	1740	106	1460	107	219	100	1242	109
1928 ...	1484	96	1211	89	219	100	993	87
1929 ...	1401	86	1148	84	219	100	930	82
1930 ...	1163	71	937	69	198	91	739	65
1931 ...	907	55	661	49	195	89	466	41
1932 ...	865	53	670	49	203	93	468	41
1933 ...	920	56	736	54	206	94	530	46
1934 ...	760	46	581	43	210	96	371	33
1935 ...	745	65	546	40	204	93	343	30
1936 ...	1121	68	931	69	213	97	719	63
1937 ...	1153	70	953	70	229	105	724	68

Ennél a középparaszti gazdaságnál tehát az egyenes adók az egész pénzbevételből 1925-ben 12,6%-ot vettek igénybe, 1928-ban 14,8%-ot, 1932-ben pedig már 23,4%-ot,⁷⁴ mert a nagy mezőgazdasági áresések ellenére a dolgozó parasztság egyenes adóterhe összesen csak 11%-kal lett kevesebb 1931-ig, s 1932-ben, a válság mélypontján, már újból emelkedni kezdett. Nem csekély részben az adóteher merevsége okozta, hogy a dolgozó parasztságot a fogyasztási és beruházási kiadásokra megmaradó pénze oly hallatlan mértékben — néha a válságelöttinek egyharmadára — esett vissza.

Az idézett tanulmány részletesen feltárja a magyar adórendszer antiszociális voltát, s különösen pedig annak antiszociális kezelését a válság alatt. A mezőgazdaság adózásának alapja a földadó, amelyet *azonos kulcs alapján* fizetett az egyholdas paraszt és a 210 000 holdas Esterházy herceg. A földek osztályozását még a múlt században végezték el. Természetesen már akkor is

⁷³ A Közgazdaságtudományi Intézet kéziratosa anyaga.

⁷⁴ A termelési készpénzkiadások levonása után megmaradó készpénzből 1925-ben 15, 1928-ban 18, 1932-ben 30%-ot vittek el az egyenes adók.

kedveztek a befolyásos nagybirtokosoknak a dolgozó parasztság rovására. A későbbiekben az aránytalanság csak nőtt. Egyrészt a »kiigazítások« ismét csak a nagybirtokosok adóalapjának a leszállítása irányában történtek. Másrészt, a mezőgazdaság kapitalizálódása, a tőke behatolása következtében, egyre inkább megmutatkozott a mezőgazdasági nagyüzem fölénye a kisüzemmel szemben. A mezőgazdaság termelői erőinek fejlődésével a munka termelékenysége sokkal nagyobb mértékben nőtt a nagybirtokon, mint a kisbirtokon, a nagybirtok valóságos tiszta jövedelme mindig nagyobb és nagyobb lett a kisbirtokhoz viszonyítva. Földadóját azonban továbbra is az évtizedekkel korábban aranykorában megállapított kataszteri tiszta jövedelem után fizette. Figyelembevétel tehát az árútermelés és a jövedelmezőségi viszonyok különbözőségét, nyilvánvaló, hogy az egyforma kulcs szerinti földadókezelés valójában erősen regresszív volt a nagybirtok felé.

Ez az aránytalanság az ellenforradalom éveiben tovább fokozódott, amit nagymértékben elősegített, hogy — mint láttuk — a földreformtörvény lehetővé tette azoknak a nagybirtokosoknak, akiknek addig alacsony volt a kataszteri tiszta jövedelmük, hogy az igénybevett földjük kataszteri tiszta jövedelmét a jobb megváltási ár érdekében korrigáltassák. A dolgozó parasztság kezébe jutott földnek így nemcsak az ára lett magasabb, hanem adóterhe is.

A földadó számos más adónak volt a kivetési alapja. Ezért különösen súlyos volt az a stabilizációs intézkedés, amely a földadó kulcsát 1925-ben az addigihoz képest 25%-kal felemelte. Ez intézkedés 1930-ig volt érvényben, amikor ismét a régi kulcsot állították helyre. Már előbb, 1929-ben csökkentették pár százalékkal a házadót, ez a csökkentés azonban már 1932-ben és 1933-ban a *válságra tekintettel* kivetett »szükségadó« miatt 25%-os emelkedésre változott. A rendszer egyébként is az volt, hogy az alap-adóknál megállapított kirakati mérsékléseket »rendkívüli« pótlékok bevezetésével hatástalanították. Így pl. a vagyoadót, (amelyet egyébként szintén egyforma kulcs szerint vetettek ki a dolgozó parasztságra és Esterházy hercegre) 1932-ben a vagyontárgyak értékelési kulcsának leszállításával kb. 25%-kal mérsékeltek, de *úgyanakkor* 100%-os rendkívüli pótlékot vetettek ki utána, vagyis valójában 50%-kal emelték. A jövedelemadónak az áresések miatti csökkenését is »rendkívülinek« nevezett, de egy évtizeden át érvényben tartott pótlékokkal (1932: 15%, 1933: 45%, 1934-től 60%) ellensúlyozták. De ennél is súlyosabb terhet jelentett a vármegyei és községi pótheadók kulcsának rohamos emelkedése. Törvény írta elő, hogy ezek a pótheadók nem haladhatják meg az alapadók (föld- és házadó) 50%-át. Ez alól évről-évre nagyobb számú község kapott felmentést, úgy hogy a helyi adók terhe már 1930-ban országos átlagban is 70%-a volt az alapadónak, s 1937-ig csaknem 100%-ig emelkedett. A már említett számításnál alapul vett középparaszti gazdaságban az évi adóterhe egyedül 1929 és 1931 között csaknem 25%-kal nőtt meg.

*

A földreform, az adósságtéher és az adók általános ismertetése után ki kell most térnünk a dolgozó parasztság egyes rétegeinek a helyzetére. Előbb azonban át kell tekintenünk összetételét és létszámát a válság idején. Az 1930. évi népszámlálás adatai a következő, idesorolandó csoportokat különböztették meg:

Csoport	Keresők	Keresők és eltartottak ⁷⁵
Gazdasági cselédek	218.044	599.622
Egyéb földnélküliek.....	478.255	1,005.267
5 holdon aluli szegényparasztok	443.606	1,490.369
Szegényparasztok összesen	1,139.905	3,095.258
Kis- és középparasztok (5 -20 holdig)	268.149	1,065.431
Kulákok (20 -100 holdig)	68.222	286.281
Középbirtokosok (100 1000 holdig)	6.638	22.901
Nagybirtokosok (1000 holdon felül).....	745	2.242
Gazdatisztek	5.611	13.223
Földnélküli mezőgazdasági vállalkozók	5.193	14.057
Mezőgazdasági lakosság összesen	1,494.463	4,499.393

A táblázatnak az 5 holdas birtokosokig terjedő adatai csaknem pontosan 3 millió embert foglalnak magukban; ez az a »hárommillió koldus«, akikről Magyarországot a »hárommillió koldus országának« neveztek el, bár jogosultabb lett volna a »háromezer nagyúr országa« elnevezés.

A teljesen nincstelen, vagy legfeljebb egy kis viskóval rendelkező agrárproletariátus és az 5 holdon aluli birtokú törpebirtokosság alkotta Magyarországon a szegényparasztságot, azt a hárommillió részeg, amelynek megélhetése teljesen vagy túlnyomó részben a bérmunka valamilyen formájától (éves vagy hónapos cseléd, summás idénymunkás, részesművelő vagy részesarató, napszámos stb.) függött. Az 5 holdon aluli birtokok átlagos nagysága alig 2½ hold volt; ez a föld a válság előtt is csak kivételes viszonyok közt tudott egy családnak bármily nyomorúságos megélhetést nyújtani; a családfő és a családtagok többé-kevésbé rendszeresen kénytelenek voltak bérmunkát is vállalni. Ebből a szempontból tehát egybefonódik a teljesen nincstelenek és a törpebirtokosok sorsa; mindkét csoport helyzetét döntően a mezőgazdasági bérmunka viszonyainak ismertetésével kell jellemeznünk

A dolgozó parasztság helyzetének ismertetését tehát a bérmunkára utalt rétegekkel kell kezdenünk. Éppúgy, mint az iparban, itt is egyrészt a munkaalkalmak, másrészt a munkabérek nagyarányú csökkenésével találkozunk a válság éveiben. A mezőgazdaságban azonban különleges helyzet adódott abból, hogy a rendelkezésre álló munkaerő itt korábban sem volt teljesen és főleg nem volt egyenletesen kihasználva.

Egy 1930. évi birtokmegoszlási és termelési adatokra támaszkodó számítás⁷⁶ szerint az egész mezőgazdasági lakosság munkateljesítő képessége (476 millió normál férfimunkanap) egész éven át átlag 76%-ban volt kihasználva, ezen belül azonban a gazdasági cselédek munkaképessége (57 millió nap) egész éven át 100%-osan, a 10—100 holdas »kisbirtokos és kisbérlió osztályé« (91 millió nap) 96%-ig, a 10 holdig terjedő »kisbirtokosok és kisbirtokos-

⁷⁵ A »segítő családtagokat« eltartottnak vettük.

⁷⁶ A mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 6. sz. különkiadványa, Bpest, 1932.

napszámosoké» (328 millió nap) pedig csak 66%-ig volt kihasználva. Azonban az utóbbi 66%-os »átlagon« belül egészen szélsőséges különbségek voltak, egyrészt a 8—10 holdas birtokokon nagyjából teljesen elfoglalt, idegen munkát alig, vagy egyáltalán nem vállaló középparasztok és a nincstelen, vagy csak 1—2 holddal rendelkező munkástömegek között, úgyhogy az utóbbiak foglalkoztatottsága évi átlagban 66%-osnál sokkal alacsonyabb lehetett még 1930-ban is, tehát akkor, amikor a magyar mezőgazdaság termelési és értékesítési viszonyai még jelentősen jobbak voltak a későbbiekénél.

Az idézett számításához meg kell még jegyezni, hogy ez a szerző az általa részletesen kiszámított munkaszükségleti adatokhoz, mielőtt azokat a munkateljesítőképeség adataival szembeállította volna, 25%-ot hozzáadott a munkahely megközelítésével és a munkahely napközi változásával járó idővesztés címén. Ez a bérmunkások foglalkoztatottsága és keresete tekintetében félrevezető. A munkaadók ugyanis a napkeltével és napnyugtával, vagy más módon mindig igen pontosan meghatározták a munkábaállás és abbahagyás időpontját, nem törődve azzal, hogy a napszámosnak esetleg órákba telt, míg a munkahelyre és onnan haza gyalogolt. A munkahely megközelítésével járó idővesztés tehát sem több napszámosnak nem adott munkaalkalmat, sem pedig az egyes napszámos keresetét nem növelte. A napközi munkahelyváltozás hathatott ugyan ilyen értelemben, de persze a munkáltatók nagyon is ügyeltek arra a munkák beosztásánál, hogy a fizetett munkaidő effajta kieséseit a minimumra csökkentsék.

Ha tehát az idézett polgári szerző számaiból az imént a nincstelen és 1—2 holdas rétegeknek évi átlagban 55—60%-os foglalkoztatottságára következtettünk: ezt a fenti okból még korrigálnunk kell és évi foglalkoztatottságuk *felső határát* 50%-ra kell becsülnünk.

Ugyanezen szerző adatai szerint a munkaerősükséglet idényszerű eloszlása is szélsőségesen egyenlőtlen volt. A nincstelenek és 10 holdon aluli birtokosok munkateljesítő képessége novembertől március végéig átlag csak 20—25%-osan volt kihasználva (a nincsteleneké és a törpebirtokosoké tehát ennél is nagyon sokkal kisebb mértékben!). Igen rossz, legfeljebb 50%-os, a bérmunkát vállalók esetében pedig ennél is sokkal rosszabb volt az augusztusi és októberi foglalkoztatottság is, és így mindössze az évnek 5 hónapjában, április-július között és szeptemberben talált ez a réteg az egész teljesítő-képességét úgy-ahogy megközelítő munkaalkalmat.

Hasonló eredményekre jut egy másik szerző is:⁷⁷

»Még ha figyelembe vesszük is a kisegítő és rekompenciós alapon (a fogatosmunka ellenszolgáltatásaképpen) végzett munkában eltöltött napokat, akkor is legfeljebb 50%-ot, mint maximumot fogadhatunk el munkásaink évi foglalkoztatottságát illetőleg. Ezzel szemben 1910-ben hivatalos kimutatás szerint a napszámosok munkában eltöltött napjainak száma 225-öt tett ki, ami legalább 80%-os foglalkoztatottságnak felel meg.« Vagy másutt: »A háború előtt a mezőgazdasági munkás átlag 220 napot töltött munkában és keresete 450—850 P között mozgott. Ma [1936] jó, ha 150-180 munkanapot dolgozik és 250—300 P-t keres.«⁷⁸

⁷⁷ Kerék Mihály: A mezőgazdasági munkás anyagi helyzete. Magyar Szemle 1934 január.

⁷⁸ Kerék Mihály: A mezőgazdasági munkásság kereseti és életviszonyai. Magyar Gazdák Szemléje. 1936. 503—504.1.

A polgári szerzők ismételten rámutattak arra, hogy Magyarországon a teljes mezőgazdasági munkaerőszükségletet a nyári, júniusvégi-júliusi »csúcs« szabja meg. Ilyenkor gyakorlatilag minden munkáskéz el van foglalva; »természetes« azonban, hogy a munkák egyenlőtlen évi eloszlása következtében az év többi hónapjaiban nem lehet mindnyájukat foglalkoztatni.⁷⁹ De ezeknek az apológétáknak már a kiindulásnál sem volt igazuk. Sok adatunk van arra, hogy még a legnagyobb nyári dologidőben is igen sokan maradtak munka nélkül.

1925 június 11-én, tehát közvetlenül az aratás megindulása előtt ezt írták a jászárokszálási kubikosok: »Helyzetünk a legkétségbeejtőbb, dolgozni szeretnénk, hogy magunknak és éhező gyermekeinknek csak száraz kenyere meglegyen... Aratási munkát jó termés idejében is csak csekély részünk kapott... Valamennyien munkaszeretők, szorgalmas népei vagyunk ennek az országnak, nem könyörödományt kérünk, hanem munkáért esedezünk, hogy családunkért aggodó lelkünk... megnyugvást leljen... Kegyeskedjék előbb munkához juttatni, mert a télen családunkkal együtt éhenhalunk.«⁸⁰

A hivatalos jelentések szintén arról tanuskodnak, hogy aratás idején is jelentős volt a munkanélküliek száma. A hajdúvármegyei gazdasági felügyelőség 1925 július hó 1-én kelt levelében többek között az alábbiakat jelentette a földművelésügyi miniszternek: »Ez idő szerint aratás és cséplési munkálatok nélkül maradt egyének száma Balmazújvároson 300—400 férfi, 100—200 nő, Mikespéresen 30—40 férfis 20—25 nő, Hajdúsámsonban 150—180 férfi, 100—120 nő...

»Hasonlóképpen aratás és cséplési munka nélkül maradt Nádudvaron mintegy 250 férfi és 100 nő...

»A hajdúböszörményi járásban... általában mindenütt jelentkezik munkanélküliség, így munka nélkül maradt Hajdúböszörmény városban 80 férfi, 71 nő, Hajdúnánáson 120 férfi, 90 nő, Hajdúhadházon 85 férfi, 78 nő, Alsójózsán 200 férfi, 200 nő, Felső-Józsán 250 férfi, 250 nő, Hajdúdorogon 600 férfi, 400 nő, Téglásán 10 férfi, 10 nő.«⁸¹

Nem volt különbség a helyzet a dunántúli megyékben sem. »Somogy vármegye birtokain — írta az Alsó-dunántúli Mezőgazdasági Kamara — Zala, Vas, Borsod és még más idegen vármegyéből alkalmaznak mezőgazdasági munkásokat, akkor amikor somogyvármegyei munkások ezerszámra maradtak munkaalkalom és valószínűleg téli kenyér nélkül.«⁸²

A válság idején a földterületek használatában nem következtek be olyan nagy eltolódások, amelyek a művelés munkaigényességét jelentős mértékben módosíthatták volna. A legnagyobb eltérés az 1930. és 1932. év területhasználatában mutatkozik. Ekkor a területváltozások és az azokkal kapcsolatos munkaigények a következők voltak:

⁷⁹ Arra, hogy mennyire elterjedt volt ez az apologetikus felfogás, jó példákat találunk a hivatalos ügyiratokban is. »A mezőgazdasági munkások körében — írta a szolnoki gazdasági felügyelő hivatalos jelentésében — munkanélküliség észlelhető nem volt, kivéve a téli hónapokat, amely a mezőgazdasági munkálatoknál természetes jelenség.« — OL. FM. 1928—29—59247.

⁸⁰ OL. FM. 1925—62—27450.

⁸¹ OL. FM. 1925—62a—25203.

⁸² OL. FM. 1925. 62a—25203/27492.

Termény	Munkaigény nap/hold	Terület 1000 kh		Szükséglet, 1930	Mill. nap 1932
		1930	1932		
Kalászosok ⁸³	8,5	5.338	5.102	45,4	43,4
Kukorica	22,0	1.868	2.047	41,1	46,0
Burgonya	23,0	480	518	11,0	11,9
Cukorrépa	40,0	130	74	5,2	3,0
Takarmányrépa	30,0	191	229	5,7	5,9
Dohány	160,0	41	40	6,6	6,4
Kender, len	20,0	42	25	0,8	0,5
Egyéb kapások	20,0	240	259	4,8	5,2
Szálatakarmány	9,0	1.116	1.176	10,0	10,6
Ugar	1,0	260	253	0,3	0,3
Szántó föld összesen.....	—	9.705	9.723	130,9	134,2
Szőlő	120,0	372	366	44,6	43,9
Fenti szükségletek összesen.....	—	—	—	175,5	178,1

A kukorica, burgonya, takarmányrépa területnövekedését és az ugar csökkenését tehát jelentős részben ellensúlyozta ugyan a cukorrépa, a dohány és a szőlő területcsökkenése, de a mezőgazdaság összes elméleti munkaigénye nemcsak csökkent, hanem jelentéktelen mértékben ugyan, de még növekedett is. Ez azonban az *összes* munkaigény, nem pedig a *bérmunka* iránti igény. Az utóbbinak a számszerű megállapítására adatok hiányában nincs mód. Enélkül is tudjuk azonban, hogy miután kukoricából a kulák- és a nagybirtok csak kb. 43%-át, burgonyából 33%-át termelte az egésznek, viszont a cukorrépatermelés 92%-át, a len- és kendertermelésnek 80%-át, s csaknem az egész dohánytermelést ezek a birtokok állították elő:⁸⁴ a kukoricánál és a burgonyánál mutatkozó 5.8 millió többlet-munkanapból csak 2.4 millió növelte a bérmunkaszükségletet, viszont a cukorrépánál, a dohánynál, a kendernél és a lennél a munkaigény-kiesés 3.1 millió napjából 90% a bérmunkát csökkentette. E területváltozások tehát egyúttvéve nemcsak nem növelték, hanem 0.4 millió nappal csökkentették is a bérmunka iránti igényt. A kalászosok területcsökkenése miatt 1 millió nappal csökkenthetett a bérmunka, míg a szálatakarmányoknál és a takarmányrépánál együtt 0,9 millió napnyi többletigény jelentkezik; a szőlő munkaigényének 0.7 millió napos csökkenése teljesen a bérmunka rovására ment. Így tehát a szántóföldi növénytermelés és a szőlő bérmunkája 1.2 millió nappal csökkent, amikor még azt is figyelembe kellene venni, hogy a munkateljesítő képesség az új évfolyamok munkábalépése és a régebbiek kiöregedése közötti különbszet miatt két év alatt legalább 3 millió munkanappal nőtt.

»A... nyomor arra készítette a kisbirtokosokat, hogy saját családtagjaik munkáját nagyobb mértékben vegyék igénybe, mint azelőtt, úgyhogy... olyan munkákat, amelyeket azelőtt esetleg napszamosok beállításával végeztek, most azok nélkül, erejük nagyobb megfeszítésével végzik el... Számos birtok a külterjesebb gazdasági termelésre tért át. Így pl. a műtrágyázás visszafejlőd-

⁸³ Kölessel és tatárkával együtt.

⁸⁴ Az 1935. évi üzemi statisztikai felvétel szerint.

dése csökkentette a munkaszükségletet... a kiszórás munkaszükségletének elmaradása... és a terméshozamnak... csökkenése (következtében).⁸⁵

Azt a tendenciát, hogy a birtokosok állandó munkásaik fokozott kizsákmányolása útján igyekeztek csökkenteni a napszámos- és hónapos munkae-
rő iránti igényeiket, sok utalás mutatja. Így pl. Kerék Mihályé: »A mezőgazdasági termelés dekonjunktúrája több helyen arra készteti a föld-
birtokosokat, hogy az aránylag drága részes-aratás helyett gazdasági cselé-
dekkel végeztessék ezt a munkát...⁸⁶ S ennek mutatkozik is az ered-
ménye, amennyiben... újabban ezeknél — a gazdasági cselédeknel — is
megállapították a kalóriahiányt, aminek oka a bércsökkentő tendenciák elle-
nére a gazdasági cselédek munkarejének túlerőtető kihasználásában rejlik.⁸⁷

Vagyis a cselédek bérét leszállították, s ugyanakkor velük végeztettek
olyan munkákat is, amelyeket korábban külön e célra fogadott napszámosok,
summások és aratók végeztek.

Ez a jelenség volt az, amely döntően súlyosbította a munkanélkülisé-
get. A dolgozó parasztoknak az a része, amely azelőtt néha — különösen
aratáskor — alkalmazott idegen munkae-
rőt, a válság alatt a saját maga és
családtagjai végző erőfeszítésével, kiuzsorázásával igyekezett ezt elkerülni.
A kulákok és a nagybirtokosok pedig az állandó cselédjeiknél fokozták a
végő-
kig a munkaintenzitást, hogy csökkentsék a bér munka volumenét,
csökkentsék az önköltséget.

Számszerűen nem tudjuk lemérni, hogyan hatott ki ez az irányzat a
munkanélküliségre; de ha meggondoljuk, hogy amennyiben a nagybirtoko-
soknak és a kulákoknak sikerült cselédjeiket csak 10%-os teljesítményfoko-
zásra hajszolni — már pedig ez valószínűleg még jobban is »sikerült« — akkor
ez további 6 millió munkanappal csökkentette a bér munkások foglalkoztatá-
sát, így tehát 1932-ben a nincstelenek és törpebirtokosok munkaképessé-
gének kihasználása összesen 10 millió munkanappal volt rosszabb, mint két évvel
azelőtt. S miután tudjuk, hogy a magyar mezőgazdasági munkásnak egész
évben átlag 150 napi keresményből kellett megélnie: könnyű kiszámítani,
hogy a 10 millió munkanap kiesése azzal jelentett egyet, mintha 67 000
munkás a teljes évi keresetét veszítette volna el. Természetesen a kereset-
kiesés sokkal szélesebb tömegek között oszlott el: két év alatt a mezőgazdaság-
ban legalább 200.000 kereső veszítette el a korábbi foglalkoztatottságának
egyharmadát, a mezőgazdaság krónikus részleges munkanélkülisége tehát
két év alatt, akut módon, erősen megnőtt.

Egy másik, nem annyira a válsággal, mint az időjárással összefüggő,
de fontos körülmény volt, hogy a kalászosok termése 1931-ben, de különösen
1932-ben igen rosszul sikerült. 1930-ban a négy gabonaféléből összesen kb.
20 millió q termett a 20 holdnál nagyobb birtokokon, 1932-ben csak 17.8
millió q. Ha az arató- és cséplőmunkásrészt mindkét évben egyformán 11.5%-
nak vesszük is, kiténik, hogy az aratók csak személyes gabonából 200 000 q-val
kerestek kevesebbet, s persze a szalmakeresmény is arányosan csökkent.
Egy aratópár keresménye, amely átlagosan mellett velük egy gabonából
10—12 q között mozgott, 1932-ben néhol 6—8 q-ra is lecsökkent.⁸⁸

⁸⁵ A mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon. 25—26. l.

⁸⁶ Magyar Gazdák Szemléje, 1936. 503. l.

⁸⁷ U. o. 1936. 505. l.

⁸⁸ V. ö. Kerék Mihály: Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megél-
hetési viszonyaihoz. Magyar Gazdák Szemléje, Bpest, 1933. 590. kk. l.

Igy tehát, míg az 1930. évi termés aratórésze mintegy 180—200 000 aratópárnak, (vagyis körülbelül ugyanannyi családnak) biztosította az évi gabona- és szemestakarmányszükségletét, addig az 1932. évi aratórészből ugyanilyen elosztás mellett 18—20 000 családdal kevesebbnek jutott volna. Persze a valóságban az egy aratópárra jutó keresmény is erősen csökkent. De még ha figyelembe vesszük is, hogy egy-egy párra kevesebb kereset jutott, akkor is kétségtelen, hogy többezer olyan aratópár lehetett 1932-ben, akinek semilyen, vagy csak minimális kereset jutott.

A munkakategóriákat sorra véve, elsősorban a *gazdasági cselédekkel* kell foglalkoznunk, akiknek fokozódó kizsákmányolásáról már megemlékeztünk. »Gazdasági (külső) cseléd az, — olvasható az 1907: XLV. t. c.-ben — aki szerződéssel kötelezi magát, hogy valamely gazdaságban személyes és folytonos szolgálatokat bérért teljesít legalább is egy hónapon át.« A gazdasági cselédség munkaviszonyában maradtak fent a legteljesebb mértékben a feudális maradványok. Ilyen volt maga a cselédszerződés is, mely még a cseléd mozgási és költözködési szabadságát is korlátozta. A cselédtörvényből idézzük: »A cselédnek sem ünnep-, sem vasárnapokon, annál kevésbé munkanapokon szolgálati helyéről engedelem nélkül távoznia nem szabad.« Azt a cselédet, aki »szolgálati helyét« »engedelem nélkül« a legrövidebb időre is elhagyta, vagy a munkaviszonyát »alapos ok nélkül« megszakította, a munkaadó csendőrrökkel kísértethette vissza. A »testi fenyíték alkalmazását« rendszerint nem tekintették »alapos oknak«.

Az olyan cselédeket, akiknek alkalmazási idejét a szerződés kifejezetten egy évnél rövidebb időben állapította meg, »hónaposoknak«, a többieket éves cselédeknek nevezték. A nagybirtokon az »éves cselédek« voltak túlsúlyban és legfeljebb kiegészítőül, a legnagyobb dologidőre vettek fel hónaposokat, ezzel szemben a kulákbirtokokon főleg hónaposcselédet alkalmaztak.

A cselédjárandóság az uradalmakban a »konvenció« volt, amely egész évre megállapított lakás-, föld-, természetbeni és pénzjárandóságokból állott; a kulákbirtok hónaposainak (a bennkosztos cselédeknek) a fizetését jelentős részben élelmezésben adták ki, vagyis azon a sovány kosztos tengődtek, amit a kulák felesége nyújtott nekik. Helyzetüket az uradalmiakkal szemben rosszabbá tette az is, hogy sokszor csak a nyári hónapokra vették fel őket, télire pedig szélnek eresztették. Munkájuk még terhesebb volt, mint az uradalmiaké, mert a gazdasági munkán felül minden nehéz házimunkát is ők láttak el. Az ilyen cseléd rendszerint egymagában szolgált, sorstársaitól elszigetelve, teljes kiszolgáltatottságban.

Milyen volt az uradalmiak sorsa, akikre nemcsak a kulákok rabszolgái, de sok »önálló« paraszt is irigykedve gondolt a válság idején? »Jó nektek, — mondogatták — mi gondotok a kenyérre, az adóra?«⁸⁹

Megvolt a »biztos bérük«. Persze, nem volt valami sok. A konvenciót az idők során mindinkább csökkentette a birtokosok kapzsisága és a munkanélküli tartaléksereg nyomása.

Országos átlagban az »egész konvenció«, vagyis egy teljes munkaerejű férficseléd egész évi díjazása, 1930 körül a következőképp alakult: ⁹⁰

⁸⁹ *Ilyés Gyula*: Puszták népe, Bpest, é. n. 198. l.

⁹⁰ A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás. Bpest, 1938. 19. l.

12 hektoliter búza,
 8 hektoliter rozs,
 4 hektoliter árpa,
 1 kat. hold föld használata,
 napi 1 liter tej,
 20 pengő készpénz.

Jellegzetes módon a gabonafélék mennyiségét *nem súlyban, hanem őr-mértékben* állapították meg a cselédszerződésben. Ez is lehetőséget biztosított az uradalomnak a cseléd kijátszására. Mint ismeretes, a gabonafélék hektolitersúlya igen tág határok között ingadozik. Az idézett szerző a konvencióban szereplő hektolitereket a búzánál 82, a rozsnál 78, az árpánál 64 kilogrammal számította át. Ezzel jelentősen túlértékelt a cselédkonvenció használati értékét, mert nyilvánvaló, hogy akkor, amikor a budapesti tőzsdén a legjobb jegyzett búzaminőség 80, a legrosszabb 77 kilogrammos hektolitersúlyú volt, egyetlen uradalom sem mért a cselédeinek 82 kilogrammos búzát, sőt még 77 kilogrammosat is aligha. Ha reálisan értékeljük a hektolitereket, megállapíthatjuk, hogy kereken 9 mázsa búzát, 5 1/2 mázsa rozst és 2 1/4 mázsa árpát kapott a gazdasági cseléd (persze igen sok helyt a búza helyett is rozst adtak).

Sok vita folyt a felett, hogy »mit ér a konvenció?« Bennünket elsősorban az érdekel, hogy mibe került a birtokosnak? Ha a gabona- és a tejjárandóságát megszorozzuk a termelők felé érvényesülő évi átlagárakkal, a használatra átengedett földet pedig az egy holdra eső átlagos évi kukoricatermés kétharmadával vesszük egyenlőnek, s ehhez évről-évre 20 pengő készpénzt adunk,⁹¹ akkor a konvenció önköltségi árát a következőképp állapíthatjuk meg:

É v	A konvenció pénzértéke termelői árakon	Indexszám, 1924/25—1926/27 = 100	A mezőgazdasági termékek termelői árai, 1924/25—1926/27 = 100
1924/25	786	114	109
1925/26	638	94	92
1926/27	648	95	96
1927/28	700	101	105
1928/29	585	85	100
1929/30	555	80	85
1930/31	474	69	70
1931/32	386	56	57
1932/33	313	45	48
1933/34	246	36	45
1934/35	343	50	51
1935/36	338	49	56
1936/37	383	55	51

⁹¹ A birtokos a cselédek földjét megszántotta, a vetőmagról és a szántáson kívüli munkákról a cseléd gondoskodott. Mivel ugyanakkor a művelésre kiadott kukorica-földeket »harmadosan« adták ki (vagyis a részesmunkás az összes kézimunkákért a termés egyharmadát kapta) a cselédföld önköltségi árát a kukoricatermés kétharmadával vehetjük egyenlőnek.

Még ha figyelembe is vesszük, hogy a földbirtokos a termény- és pénzjárandóságon kívül valamilyen nyomorúságos lakást is nyújtott a cselédnek (a lakásviszonyokkal még foglalkozni fogunk), akkor is szembetűnő, hogy a cselédbér önköltségi ára a stabilizáció óta állandóan kedvezőtlenebbül alakult még a mezőgazdasági termékek termelői árszínvonalánál is. Különösen kiéleződött a különbség 1933/34-ben. Ekkor a cselédbér a válságelőttinek 36%-ába került a birtokosnak, míg a mezőgazdasági termékek árszínvonalának ugyanakkor elért mélypontja 45%-a volt a válságelőttinek. Tegyük ehhez hozzá, hogy a nagybirtokosok általában az átlagosnál kedvezőbb áron tudták értékesíteni termékeiket, s hogy a munkabéren kívüli termelési költségek is alacsonyabb volt az átlagosnál: azonnal nyilvánvalóvá lesz a mezőgazdasági cselédek kizsákmányolásának a válság alatt bekövetkezett fokozódása. És ha kiszámítjuk azt, hogy egy teljes munkaerjű férfi munkateljesítménye pl. 1933/34-ben alig többbe, mint napi 80 fillérbe került a földbirtokosnak, s ezt az adatot összehasonlítjuk a férfinapszámháttal, amelyek ebben az időben évi átlagban 1.30—1.40 pengő körül mozogtak: megértjük azt is, miért törekedtek a birtokosok a válság alatt az állandó cselédek munkájával helyettesíteni az alkalmi bérmunkát. Ezekkel a rendkívül alacsony cselédháttal a birtokosok átlagban cselédenkint 20 kat. hold megmunkálását és a hozzátartozó állatállomány ápolását biztosították, eltekintve az aratástól és egyes különlegesen munkaintenzív kultúráktól, amelyeknél summásokat stb. alkalmaztak.

Természetesen a cseléd számára a kapott konvenció a fent kimutatottnál nagyobb értéket jelentett. Ezt a többletet azonban minden esetben a saját munkája tette hozzá. A kenyérgabonából (amelynek 10—12%-át egyébként az őrlés költsége emésztette fel) a parasztszöny sűtött kenyeret; a kukoricából és árpából a keservesen megszerzett malacból egész évi gondozás, hízalás után lett hús és zsír, a kukoricaföldet a cseléd családtagjainak kellett legalább 20 munkanap ráfordításával megművelnie.

De a gyakorlatban még ezt a nyomorúságos konvenciót is megrovították. Más volt a konvenció a papíron, a törvényben, a statisztikában, és más volt a gyakorlatban.

»Papírforma szerint — írják egy, címében is jellegzetes cikkben („A falu apró bajai“) — egy mezőgazdasági cseléd 16 mázsa gabonát. . . 1 hold kukoricaföldet, egy kis kertet, szoba-konyhás, illetve konyhaszolgáltatós lakást, tüzelőanyagot, napi 1 liter tejet és sertéseinek legelőt kap — évente. . . A másik oldalban azonban szörnyűséges dolgokat tapasztalunk. Konvenciósi földeknek. . . a legrosszabbat adják. Vizmosfá területek, szikesek nem egy helyen szerepelnek a törvényiszabta munkabér látszatául. Előfordult, hogy a konvencióban kimért tejet lefőlték, más helyen ezínált búzát mértek konvencióba.«⁹²

⁹² Malcomes Béla: Magyar Gazdák Szemléje, Bpest, 1935. 560. l. — Az állami gabona-felvásárló szervezet a nagybirtokosok kedvéért megállapított, a világpiacit meghaladó áron vásárolta fel a búzát, s ennek egy részét sokkal olcsóbban, takarmányozási célokra visszaadta nekik. De mivel a lisztforgalmi adóváltás jelentős bevétele volt a kincstárnak, aminek egy részétől elesett volna, ha a takarmányozási célra kiadott olcsó búzát megőrlik és emberi táplálkozáásra használják fel: a takarmányozási búzát egy — állítólag az egészségre ártalmatlan — festékkel vöröstre festették, hogy a malmokban könnyebb legyen ellenőrizni, nem őröltetnek-e ilyen búzát. Az uradalnak azonban nem sokat törődtek a kincstár érdekeivel: az olcsón vásárolt, pirosra festett takarmánybúzát mérték ki a cselédeknek, s rájuk bízták, hogy őröltessék meg, ahol és ahogyan tudják.

Hozzátehetjük ezekhez az »apró« bajokhoz a közismert cselédlakásviszonyokat. A hónaposok általában istállóban laktak, de nem volt sokkal különb az éves cselédek helyzete sem. Sok uradalomban a disznóól is különb volt (nem is beszélve a lóistállóról), mint a cselédek nyomorúságos viskói, amelyek sokszor még kemény sem voltak, a közös konyhából a füst az ajtón ömlött ki. Különösen elmaradtak voltak a lakásviszonyok az egyházi birtokokon. A hosszú, nyomorúságos, földhöz tapadt házakban egy-egy szobában több család lakott együtt s hogy ez mit jelentett, arról helyes képet csak akkor alkothatunk, ha figyelembe vesszük, hogy a cselédeknek egy-egy család hat-hét, sőt nem ritkán tíz lelket is számlált. S ha a lakásviszonyokhoz hozzávesszük a munkaerő mindjobban fokozódó kihasználását, a kötelező egészségügyi ellátás gyakori teljes hiányát, előttünk áll a »csglédsor«.

A cselédek helyzetének komoly rosszabbodása is a válság idejére esik, azután pedig nem következik jelentősebb javulás, úgyhogy a mondottakat sok tekintetben még 1937-re is vonatkoztathatjuk. Ez a rosszabbodás, a kizsákmányolás már említett fokozódásának általános jelenségén kívül, legélesebben itt is a készpénzbevétel és az iparcikkárak közötti arány megváltozásában jelentkezik. A cselédnek a válság előtt általában 40—50 pengő évi készpénzbér járt; ezt a birtokosok — saját készpénzbevételük csökkenésére hivatkozással, de azt meghaladó arányban, s főleg nem az iparcikkék árváltozása arányában — csökkentették, egészen 20 pengőig, sőt sokszor kevesebbre is. A cseléd többi készpénzbevétele ezenkívül a háztáji tehén-, sertés- és baromfitartás termékeiből, valamint a gabonakonvencióból »kikopalt« rész eladásából származott. Az agrárarak csökkenése tehát jelentős részben őket is sújtotta.

Teljesen hamis az egykorú polgári szerzőknek az a beállítása, amely szerint a cseléd, az arató, a részes és summás munkás nem érzi úgy a válságot, mint a birtokos, hiszen természetben ugyanannyit kap, mint azelőtt. Először is, természetben szintén lényegesen kevesebbet kaptak; de másrészt a naturálbér egy részét mindig pénzzé kellett tenniök, hogy a legnyomorúságosabb iparcikkészükségletüket: a só, petróleumot, gyufát, egy-két ruhadarabot megvehessék, s ezen a téren sokkal súlyosabb helyzetbe kerültek még a dolgozó parasztnál is, mert sokkal kisebb volt a keret, amelyből gazdálkodniok, amelyen belül az éhezés vagy a ruhátlanság között válogatniok kellett. Ezekre a rétegekre tehát az agrárrolló sokszoros súllyal nehezedett.

A cseléd felesége, idősebb családtagjai és gyermekci biztos és olcsó, helyhezkött munkaerőtartalékot jelentettek az uradalom számára. Ilyen családtagokból, gyermekekből és öregekből állott az uradalmi cselédség legjobban kizsákmányolt, fél-, sőt negyedkonvencióért dolgozó része is. Az 1930. évi népszámláláskor számbavett 218 000 kereső gazdasági cseléd közül legalább egyharmadának nem volt egész konvenciója. Félkonvenciót adtak, de egész embert követeltek! A beteg vagy kiöregedett cselédeket az uradalmak irgalmatlanul elbocsátották.

Nagyon sok öreg cseléd panaszos levelét lehetne idézni. Így többek között Alsóalap-Aranypusztáról a 62 éves Propohány György kérvényét vagy az 54 éves Bodnár József levelét, aki 30 évig szolgált a Munk testvéreknél és került betegen, tehetetlenül az árokpartra. Vagy a pannonhalmi Szt. Benedek-rend öreg cselédjének, a 70 éves Lerner Istvánnak a levelét, akit

35 éves szolgálat után bocsátottak el minden nyugdíj nélkül,⁹³ de talán mind-egyiknél jellemzőbb a szombathelyi káptalan kisémmizett, öreg cselédjének, Nagy Józsefnek a levele: »Büntetve soha nem voltam és most 44 év után az uraság, mint egy elhasznált, kivénhedt tárgyat kidobott a szolgálatból, minden indokolás nélkül. Azt mondták, öreg vagyok, nem tudok már dolgozni, így nem használhatnak tovább. 44 éven keresztül ezt nem mondták nekem, de most, amikor a szolgálatban megöregedtem, most már mehetek a nagyvilágba és legjobb esetben a hátralévő napjaimban koldulhatok, hogy éhen ne haljak feleségemmel együtt. Ez lett 44 évi szolgálatom jutalma.⁹⁴

Nehéz azonban eldönteni, hogy a mezőgazdasági proletárok melyik csoportjának volt sanyarúbb helyzete. Igen nyomorúságos volt a summások élete is. Summásoknak nevezték azokat a mezőgazdasági idénymunkásokat, akik 20—30 főnyi csoportokban a lakásuktól távolfekvő helyekre, nagybirtokokra szegődtek el, 2—5 vagy 6 hónapra. Szívesen szerződtek summásokat, mert ezek voltak a legjobban kizsákmányolható munkáscapatok. A messzi földről szerződtetett summások, fiatal leányok, legények, szinte rabokként dolgoztak embertelen körülmények között az idegenben. Még hazaszökni sem tudtak, mert nem volt útiköltségre sem pénzük és különben is szigorúan őrizték őket.

1925 tavaszán a Monor környéki falvak — Hosszúberekpéteri, Káva, Bélye, Pilis, Albertirsa — munkásai, számszerint mintegy 126-an elszerződtek a Grünwald testvérek és Schiffer ercsi bérgazdaságába summás munkásoknak 2 hónapra. Az élelmezésük olyan rossz, a munkaviszonyuk és a bánásmód pedig olyan embertelen volt, hogy pár hét után kénytelenek voltak otthagyni a munkát, kidültek a sorból. »... a munkások oly rosszul tápláltak, hogy egy részük már hetekkel ezelőtt kidőlt a munkából, kénytelenek voltak a munkáról megszökni. A kenyér a legtöbb esetben sületlen, a lisztet, valamint a kovászt rosszul kezelik és e miatt ehetetlen, a húst romlott állapotban kapják... Ehhez járul még Fazekas György munkavállalkozó goromba eljárása, üti-veri a munkásokat és munkásnőket. Így legutóbb is Bániczki Mária pilisi lakost többször pofonverte, Halápi Máriaát, ugyancsak pilisi lakost pedig a bottal agyba-főbe verte« — olvassuk a summások helyzetével foglalkozó levélben.⁹⁵

Legjobban jellemzi a summások helyzetét a Fejér vármegye vitézi székének 1927. évi július havi »nemzetvédelmi« jelentése.

»Fültanuja voltam egy beszélgetésnek, — írja a jelentés — melyben egy gazdaság vezetője elmondotta, hogy hevesi summás munkások, akik harcteret jártak, mesélték fiatalabb társaiknak, hogy hány saját tisztet lőttek le a háború alatt. Oktatták a fiatalokat, hogy ha a harctérre viszik őket, ne előre, hanem hátra lőjenek.

»... igazán baromi állapotban kell élniük az egyes gazdaságokban eltöltött hat hónap alatt. Asszonyok, leányok, férfiak, fiúk egy helyiségben összezsúfolva.⁹⁶

A bér munkának még két fontos formájáról kell megemlékeznünk, azokat jól megkülönböztetve egymástól: a részesmunkálatokról és a részes-

⁹³ A cselédelbocsátások aktaszámjai OL. FM. 77—100.105—1927, 77—36.810—1928, 77—34.222—1928.

⁹⁴ OL. FM. 1928—77—37.518.

⁹⁵ OL. FM. 1925—62—27.449.

⁹⁶ OL. FM. 1927—62—111.242.

bérletről. Az előbbinél a munkás valamely munkálatot, vagy egy meghatározott növénykultúra többféle munkálatait vállalta a learatott termény meghatározott részéért; az utóbbinál »bérelője« volt a földterületnek, de a bért nem előre meghatározott összegben, hanem a termés meghatározott hányadában, természetben adta át a tulajdonosnak.

A részesmunkának legáltalánosabb, a kenyérkereset szempontjából döntően fontos formája volt a kalászosok részes aratása és cséplése, de nagy jelentősége volt egyebütt is. A válság küszöbén egyes fontos munkáknál a részesmunka a következő arányban szerepelt:

aratásnál	100%-át
cséplésnél	90%-át
széna és sarjú-kaszálásnál ...	64%-át
takarmányrépánál	60%-át
tengerinél	77%-át
burgonyánál	45%-át

részesmunkában végezték el.⁹⁷

»Különös figyelemben részesítjük — írta az Országos Mezőgazdasági Kamara fentidézett jelentésében — a részesmunka alakulását... Az elmúlt évi jelentésünkben már megállapítottuk, hogy a részes... munka térhódítása jelentős léptekkel halad előre és az ország egyes vidékein meg is haladja a részesmunkálatok elterjedésének háború előtti mértékét.«⁹⁸

A jelentés elmondja azt is, hogy miért kísérték olyan »különös figyelemmel« a részesmunka elterjedését. A nagybirtokosoknak és a kulákoknak érdekük volt a részesmunka elterjedése.

Érdekük volt elsősorban azért, mert ezzel a munka intenzitását növelni tudták. A részesmunkásokat nem kellett a munkára hajszozni, hiszen azok abban a reményben, hogy jobb munka esetén többet keresnek, igyekeztek alapos munkát végezni.

»... a napszámos és kisebb mértékben a summás munkálatoknál a teljesítmény csökkent« — írta az OMK 1929. évi jelentésében. Ez arra indította a birtokosokat, »hogy a munkáltatási módok helyett olyanokat alkalmazzanak, amelyeknél a fokozottabb ellenőrzés terhei elkerülhetők.«⁹⁹

A földbirtokosok azonban nemcsak megtakarítottak, hanem nyertek is a változáson. Tisztában voltak ugyanis a részes munkára kiadott földművelési viszonyaival, tudták, hogy az milyen termést adhat, könnyűszerrel köthettek tehát a munkásokra hátrányos szerződést.

Egy másik lényeges oka volt a részesmunka elterjedésének — idézzük az OMK évi jelentését — »a nagymértékű tőkehiány, ami csak olyan munkáltatási mód igénybevételét engedi meg... ami tőkebefektetést nem igényel. Sőt nem ritka esetben a birtokosokat arra is kényszerítette a tőkehiány, hogy üzemszerük és vetésforgójuk megváltoztatásával olyan termelési ágakra térjenek át, amelyek részért művelhetők.«¹⁰⁰ Bevallása ez annak,

⁹⁷ OMK 1928. évi jelentése. 177—178. l.

⁹⁸ OMK 1928. évi jelentése. 158. l.

⁹⁹ OMK 1929. évi jelentése. 158. l.

¹⁰⁰ OMK 1929. évi jelentése. 178. l.

hogy a földesuraknak előnyösebb volt a hárommillió koldus fokozott kizsákmányolása, mint a mezőgazdaság gépesítése, racionalizálása, belterjesebbé tétele. A tőkés magyar mezőgazdaságra is érvényesek Sztálin elvtárs szavai: »A kapitalizmus az új technika mellett van, amikor ez a technika a legnagyobb profittal kecsegtet. A kapitalizmus az új technika ellen és a kézi munkára való áttérés mellett van, amikor az új technika többé nem kecsegtet a legnagyobb profittal.«¹⁰¹

Az aratórészt állandóan csökkentették. Az első világháború előtti 1/10 helyett az ellenforradalmi korszakban az 1/11 vált általánossá, sőt igen gyakori volt már a 20-as években is az 1/13 rész is. A körmendi járásban pl. már 1925-ben a gazdasági felügyelő hivatalos jelentése szerint aratási munkálatokért 1/13 részt fizettek és az aratás időtartamára élelmezésként (3 hétre) 30 kg rozst, 5 kg búzát, 1 kg zsírt, 1 kg babot és 1 kg sót adtak fejenként. Mellékjárandóságul az aratóknak 800 öl illetményföldet adtak, vagy pedig harmados répa-, tengeri- vagy burgonyaföldet művelhettek, vagy hetedéért rétet kaszálhattak. Kötelezték azonban az aratómunkásokat, hogy télen »fakitermelést tartoznak a tuskó és gyökér felerészéért végezni.«

Hasonló feltételek mellett kaptak 1/13-ad részt többek között a vasvári járás aratómunkásai is. Az aratómunkát a nagybirtokosok itt is robothoz kötötték: »Télen fakitermelésre köteleztetnek, — olvassuk a hivatalos jelentésben — melyért kapják a gyökér és tuskó felerészét, hasáb fát pedig megállapodás szerinti mérsékelt áron és mennyiségben. Mellékszolgáltatásul a kapások és őszitermények kiadása, betakarítása körüli munkálatokat tartoznak teljesíteni rendes folyó napszámber mellett.«¹⁰²

A cséplőmunkások általában 3%-át kapták az elcsépeelt gabona mennyiségének. A tengeri, cukorrépa és burgonya összes munkájáért pedig 1/3, sőt 1/4 részt kaptak a részes munkások.

Az aratók kizsákmányolásának országszerte elterjedt módja volt, hogy az aratáson kívül különféle egyéb gazdasági munkák elvégzésére is kötelezték őket. Persze olyan munkákra, amelyekre az uradalom különösen megerőltető voltak vagy felmerülésük időpontja miatt nem, vagy csak drágán kaphatott volna napszámost. Az aratók vállalták ezeket, sokszor mélyen a szokásos napszámber alatt, csakhogy az aratórészt biztosítsák.

A szombathelyi gazdasági felügyelő ezt egyébként — mint 1927 márciusában kelt levele tanúsítja — egészen magától értetődőnek találta: »A tisztelettel bejelentett munkabérek határozottan alacsonyok« — írta a földművelésügyi miniszternek a január havi 1,80—1,60 pengős férfi és az 1,40—1,20-pengős női, valamint a 80 filléres gyermek napszámberéről. — »A járási gazdasági felügyelők azonban megfelelőnek találják. Ezt indokolja azon körülmény, hogy a gazdasági munkások tényleg ennyi bérért vállalnak munkát, aminek oka az, hogy ezen munkások nagyrésze vagy mint úgynevezett summásmunkás vagy pedig aratás és cséplés és egyéb részesmunkák révén az év többi időszakában keresethez jut.« Vagyis: miután van keresetük az év többi időszakában, a télen vállalhatnak akár ingyen munkát is.¹⁰³

Az Országos Mezőgazdasági Kamara pedig egyenesen az aratómunka előfeltételének tüntette fel a robotot. »... aratást csak azok a munkások

¹⁰¹ Sztálin, i. m. 41. l.

¹⁰² OL. FM. 1926—62/c 18.000/72.840.

¹⁰³ OL. FM. 1927—62—50.019.

kapnak, akik egyéb munkákat is vállalnak a gazdaságban...» — írta az OMK 1929. évi jelentésében.¹⁰⁴

A részesmunkások nélkülözéseit megrázóan írja le Illyés Gyula: »A napi élelmükből is igyekeztek annyit megtakarítani, amennyit csak tudtak. A 100 kilométerre kiszállt kenyérkeresőtől otthon egy fészekalja apróság várta a táplálékot. Azon voltak, hogy a részükből minél kevesebbet fogyasztanak el, minél többet juttassanak haza... Vasárnap csak délben ettek. A kenyérral való takarékoskodásra ötletes módszert eszeltek ki. A kapott liszt- és burgonyamennyiséghez mérten kinek-kinek naponként egy fél cipóra volt joga. Aki nem vette ki a részét, az kenyér helyett kis fadarabkát kapott a gazdától saját tintaceruzás aláírásával. Ezek a fadarabkák pénznek számítottak, felmutatójuknak a szakácsné bármikor bizonyos mennyiségű lisztet és burgonyát szolgáltatott ki... Valóban a szájuktól elvonva gyűjtötték a »tőkét«, volt aki havonta három-négy kenyeret összekoplalt. A szalonnát egy hétre szétosztották, e téren a takarékoskodás a szabadverseny alapján folyt. A fekvőhelyek felett csüngő darabok mutatták a heti győztest.«¹⁰⁵

A *részesbérlok* rendszerint kevésföldű törpebirtokosok, nincstelen parasztok voltak. A termésnek rendszeren a felét adták haszonbérként a földbirtokosnak. Ez a természetbeni haszonbér a feudális terményjáradék alig módosult formája volt; csak éppen nem személyi függésen, hanem szerződéses viszonyon alapult. De még a személyi függés is sok tekintetben fennmaradt. A részesbérlok formálisan szabad volt, azonban lényegében még annyira sem, mint a bérmunkás, aki »szabadon« eladhatta munkaerejét. A részesbérlokt ugyanis saját 1—2 holdas törpebirtoka helyhez kötötte, részesbérletet csak a faluja határában, lehetőleg földcskéje közelében vállalhatott. Ezt a kényszerhelyzetét a bérbeadó birtokosok, kulákok tudták és személyi függés formájában mindenképpen ki is használták. Meghatározták, hogy milyen terményt mikor vessen a részesbérlok, mikor arasson, mikor és mennyi földet trágyázzon. A bérloknak különböző szolgáltatásokkal, baromfival, favágással, mosással, takarítással stb. kellett »kedveskednie«, hogy a nyomorúságos bérletet továbbra is biztosíthassa magának.

A válság alatt, mint már rámutattunk, nagy mértékben csökkent a pénzért végzett mezőgazdasági *napszámomunka* jelentősége. Az Országos Mezőgazdasági Kamara megállapítása szerint¹⁰⁶ a napszámban végeztetett munkák az összes mezőgazdasági bérmunkának alig 20%-át tették.

Így is nagyon fontos tényező azonban a napszámber, hiszen az összes bérmunka értékének 20%-a is 60 000, egész éven át dolgozó mezőgazdasági munkás munkabérért fedezte volna, a valóságban pedig háromszor-négyszer annyit érintett, mivel egy-egy munkavállaló nem igen teljesített 80—100 napszámnál többet. Az év egy részében arattak vagy más szerződéses munkát végeztek, az év bizonyos részében pedig gyakorlatilag lehetetlen volt munkát kapniuk.

A napszámberék statisztikáját a földművelésügyi minisztérium vezette a gazdasági felügyelők jelentései alapján. Az adatokat sokszor kifogásolták. Jelentéseiben az Országos Mezőgazdasági Kamara is többször kiemelte,

¹⁰⁴ Idézett jelentés, 181. l.

¹⁰⁵ *Illyés Gyula*, i. m. 249—250. l.

¹⁰⁶ A kamara jelentései, 1927—1930.

hogy az általa gyűjtött adatok a napszámbéreket 20—25%-kal alacsonyabbnak mutatják, mint a Földművelésügyi Minisztérium adatai.¹⁰⁷

A napszámbérek azonban egyrészt az év különböző hónapjaiban, másrészt ugyanazon időpontban is területek, sőt az egyéni munkavállalók nyomorának mértéke szerint is hallatlanul széles határok között ingadoztak, úgyhogy az akkori statisztika számára még akkor is megoldhatatlan feladat lett volna a bérek megfelelően reprezentáns ábrázolása, ha osztályérdekek nem követelték volna az adatok lehető szépítését. Az alábbi számokat csupán annak az érdekeltetésére közöljük, hogy milyen mértékű bércsökkenés publikálását látta elkerülhetetlennek a Földművelésügyi Minisztérium. (Évi átlagok, melyeket négy negyedévi adatból számítottak ki, előttünk ismeretlen átlagolási módszerrel; adatok egy napra pengőben):¹⁰⁸

1913	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
F é r f i n a p s z á m b é r e k							
2,70	3,12	3,08	2,68	2,28	1,72	1,38	1,37
N ő i n a p s z á m b é r e k							
1,88	2,35	2,28	1,90	1,67	1,28	1,02	1,02
G y e r m e k n a p s z á m b é r e k							
1,36	1,60	1,62	1,40	1,17	0,93	0,70	0,67

Az a csökkenés, amit a hatósági statisztika kénytelen volt bevallani, maga is eléggé súlyos volt ahhoz, hogy figyelemre méltassuk. Különösen látszik ez akkor, ha — az ismeretlen átlagolási módszer hibáit kiküszöbölendő — évenként csak egy időpontra, s egyféle napszámra számított, nyilván a legmagasabb színvonalat jelentő napszámbéreket vetjük össze egymással és a napszámosok szempontjából legfontosabb ruházatközlési költséggel.¹⁰⁹ (L. a 283. old. táblázatát.)

Mint látható, még 1929-ben is, amikor a mezőgazdasági árszint a legkedvezőbb és a mezőgazdaság pénzbevétele az egész fasiszta rendszer alatt a legnagyobb volt, a napszámbérek legmagasabb színvonalát jelző nyári férfi napszámbérek nominálisan is csak 10%-kal haladták meg az 1913. éveket, reálértékben pedig — a ruházati cikkek kiskereskedelmi árából kiindulva — 17%-kal maradtak azok mögött. 1929-től 1933/34-ig a nominális napszámbérek 60%-kal csökkentek, tehát erősebben, mint a mezőgazdaság pénzbevétele, s a korszak végén is csak 58%-át érték el az 1929. éveeknek. A reálbérek sem alakultak kedvezőbben. A mezőgazdasági napszámos

¹⁰⁷ V. ö. OMK 1932. évi jelentése, 230. l.

¹⁰⁸ OMK 1935. évi jelentése, 282. l.

¹⁰⁹ A ruházatközlési költséget azért tartjuk a legalkalmasabb mérőszámoknak, mert a legtöbb mezőgazdasági napszámos csupán az év egy bizonyos részében végzett ilyen bérnapszámos munkát; egyébként aratással, más részesmunkákkal, felesműveléssel, vagy a maga pár hold földjén dolgozott s úgy-ahogy természetben előteremtette sovány ételmét. A napszámmal szerzett készpénz főleg ruhára s néhány nélkülözhetetlen bolti cikkekre kellett.

1933-ban feleannyi ruháralvót sem vásárolhatott magának ugyanannyi munkateljesítményért, mint 1913-ban; később pedig még kevesebbet.

É v	A nyári férfinapszámbekek az Országos Mezőgazdasági Kamara adatai szerint			A ruházati cikkek kiskereskedelmi árándexszáma		A napszámbekekért vásárolható ruházat cikkek mennyisége indexszámokban	
	fillér	1913 = 100	1929 = 100	1913 = 100	1929 = 100	1913 = 100	1929 = 100
1913	392	100	—	100	—	100	—
1929	430	110	100	132	100	83	100
1930	360	92	84	127	96	72	87
1931	320	82	74	116	88	71	86
1932	240	61	56	111	84	55	66
1933	180	46	42	103	78	45	54
1934	170	43	40	102	77	42	51
1935	170	43	40	103	78	42	51
1936	180	46	42	117	89	40	48
1937	250	64	58	136	103	47	57

S még az sem állítható, hogy a munkateljesítmény ugyanaz maradt. A legváltozatosabb eszközökkel hajszolták a napszamosokat is, fokozták munkaintenzitásukat, igyekeztek kiválogatni a nagy munkaerő kínálatból a legtöbbet teljesítőket. Másrészt arra is sok példa volt, hogy az azelőtt férfiakkal végeztetett munkát most sokkal alacsonyabb bérért dolgoztatott nőkkel és gyermekekkel végeztették.

Kerék Mihály 1932 őszén 96 mezőgazdasági munkáscsalád kereseti és háztartási adatait gyűjtötte össze az ország három különböző részéből.¹¹⁰ Adatgyűjtéseinek itt csak összesített eredményeit közölhetjük, amelyek ezeknek a munkáscsaládoknak az átlagos bevételeiről, fizetési kötelezettségeiről, az ezekre tényleg teljesített fizetményekről és a megélhetésre megmaradt összegekről számolnak be. Az adatok értékeléséhez meg kell jegyezni, hogy az összeírt családok átlagos létszáma 5,5 fő volt. Átlagban egy családra jutott 69,10 P aratási kereset, 137,70 P egyéb munkakeresmény és 112,00 pengő, mint a saját föld és állattartás hozadéka. Az összesen 318,80 pengőnyi bevétellel szemben 191 pengő fizetési kötelezettség jutott egy családra (ebből adóssági kamatra 19,70 P, adóhátralékra 61 P, egyéb tartozásokra és kötelezettségekre 85 P, 1932. évi adóra 25,30 P). Ezekre a kötelezettségekre tényleg fizettek átlagban 28,70 pengőt, (vagyis ebben az évben 162,30 pengővel, az egész évi keresményüknek több mint felével nőtt az eladósodásuk!) a megélhetésükre pedig, részben a természetben megkeresett vagy megtermelt termékek elfogyasztásával, részben készpénzben, összesen 290,10 pengőt fordítottak. Ebből tehát egy napra 0,79 pengő, egy családtagra és egy napra 0,14 pengő létfenntartási költség esett.

Még ha figyelembe is vesszük, hogy a családok egy részénél a lakás nem okozott külön kiadást (mert saját viskójukban laktak, amely után »csak«

¹¹⁰ Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megélhetési viszonyaihoz. Magyar Gazdák Szemléje. 1933. 590. kk. I.

a kölcsönrészleteket és az adót kellett volna fizetniök) s tekintettel vagyunk arra is, hogy a bevételeknél a természetbeni keresmények és saját előállítású termékek az akkori rendkívül alacsony termelői árakon vannak értékelve: akkor is megdöbbenően alacsony ez a megélhetési alap. Összehasonlításként hadd említsük meg itt is, hogy az akkori Szakszervezeti Tanácsnak a budapesti öttagú munkáscsalád létminimumára vonatkozó indexszáma szerint, amelyet jelen tanulmányunkban az ipari munkásság életviszonyainak mérésénél felhasználunk, 1932-ben *lakkér nélkül* családtagonként és naponként 1,62 pengő kiadásra lett volna szükség.

A főleg bérmunkára utalt agrárproletáriátus után meg kell vizsgálnunk a középparasztság helyzetét is.¹¹¹

A Horthy-rendszer közigazgatásai általában megegyeztek abban, hogy az ú. n. »egészséges kisüzemi birtoknagyság« az országos átlagnak megfelelő minőségű (vagyis kat. holdankint 11 aranykorona kataszteri tisztajövedelműnek minősített) földből 15 kat. hold körül lett volna. Ez volt az akkori irodalom szerint az a földnagyság, amely körülbelül ellátta a parasztcsaládot élelemmel és a szükséges pénzbevétellel, s munkaerejét is lefoglalta, úgyhogy tagjai nem voltak kénytelenek bérmunkát vállalni; s viszont, amelynek munkaszükségletét maga a család el is tudta látni, úgyhogy csak a gabonafélék aratásánál és cséplésénél szorultak idegen segítségre.

Ezt az annakidején »egészséges parasztbirtoknagyságnak« tekintett területet vettük egy *elképzelt, középparaszti viszonyok közt a lehető legjobban megszervezett gazdasági üzem* alapjául, s ennek a gazdaságnak, s a tulajdonosként rajta gazdálkodó parasztcsaládnak a válság alatti sorsát fogjuk ismertetni. Közölt adataink igen részletes számítások eredményei, amelyek során elkészült ennek az elképzelt gazdaságnak a pontos üzemterv-, vetésforgó-, takarmányozási-, trágyázási előirányzata, stb. Részletesen megállapítottuk azt is, hogyan táplálkozhatott és ruházkozhatott egy ilyen összetételű évi jövedelmű parasztcsalád, milyen iparcikkeket vásárolhatott termelési, fogyasztási célra, stb. Munkánk során Lenin ismert tanítását igyekeztünk követni, amely szerint »a kis- és nagy gazdaságok jövedelmezőségének... összehasonlítását illetőleg egyszersmindenkorra teljesen alkalmatlannak és parlagiasan burzsoá-védelmézőnek kell minősítenünk minden olyan következtetést, amely nem veszi figyelembe a következő három körülményt: 1. Hogyan táplálkozik, hogyan él és hogyan dolgozik a földműves? 2. Milyen gondozásban részesül és hogyan dolgozik a jószág? 3. Hogyan trágyázzák és ésszerűen használják-e ki a földet?«¹¹²

E példában minden tekintetben a dolgozó paraszt számára elérhető legkedvezőbb feltevésekből indultunk ki.¹¹³

¹¹¹ Ez a rész a Magyar Közgazdaságtudományi Intézet már idézett részletes számításain (lásd tanulmányunknak a parasztság eladósodásáról és adóterheiről szóló részét) alapul.

¹¹² Lenin: Az agrárkérdésről, I. köt. Bpest, 1950. 136. l.

¹¹³ Ez a 15 holdas parasztgazdaság 12 holdnyi, az országos átlagnak megfelelő minőségű szántón, 1—1 hold réten, legelőn és belsőségen gazdálkodik, vetésforgó szerint, amelyben a négy gabonaféle, kukorica, burgonya, takarmány- és cukorrépa, borsó és szalastakarmány, köztes-, illetőleg utóterményként bab, tök, mák és csalamádé szerepel, továbbá kertjükben megtermelik a háztartásnak szükséges káposztát, hagymát, zöldséget. stb. A szántóföld holdankinti termése minden évben pontosan akkora, mint az azévi országos átlag (vagyis magasabb, mint a 20 holdon aluli gazdaságok tényleges átlaga volt!). Tartanak 2 lovat, 1 tehenet, 1 anyakocát, 15 tojóstyúkot, 4 tojó libát és kacsát, a megfelelő számú himállattal. A tejhozam magasabb a paraszti átlagnál; el is adnak belőle,

Lássuk már most, hogyan boldogult volna ez a polgári közgazdászok ideális elképzelése szerint megkonstruált gazdaság a válság viharában?

Ha az előállított termékekből minden évben levonjuk a termelés folytatásához szükséges részt (vetőmagot, takarmányt stb.) megkapjuk *azt a terméktömeget, amely elfogyasztható, vagy piacra vihető*. Az egész terméktömeg mennyiségi alakulásának érzékeltetésére minden terméket állandóan az 1925—1927. évi átlagárakon értékelünk, s ugyanígy ábrázoljuk a piacra vitt terméktömeget is.

É v	Saját fogyasztás és piacrahozatal együtt	Piacrahozatal	Piacrahozatal az egész százalékában számítva
	1925—1927. évi változatlan árakon pengőben		
1925	2616	1764	67
1926	2497	1645	66
1927	2370	1517	64
1928	2386	1533	64
1929	2424	1572	65
1930	2276	1423	63
1931	2148	1296	60
1932	2368	1516	64
1933	2633	1781	68
1934	2379	1527	64
1935	2268	1416	62
1936	2620	1768	68
1937	2575	1723	67

Megjegyezzük, hogy a táblázat azért nem tartalmazza a saját fogyasztás adatát, mert az — változatlan árakon értékelve — az összes években egyformán 852 pengő.

Az ujonnan előállított termékmennyiség (táblázatunk első rovata) aránylag nagy állandóságot mutat. Az 1925—1927. évek átlagához képest 1931-ben van a legnagyobb kilengés: ekkor a termelés 14%-kal kevesebb, mint 1925—1929-ben. Ezenkívül rossz évek még 1930 és 1935 (−9%). A többi évek egyikében sem nagyobb az átlagtól való eltérés $\pm 5-6\%$ -nál. (A legjobb évek 1933, 1936 és 1925.) A kilengések persze sokkal kisebbek, mint az országos termelés volumenéé, mert a termelés itt sokoldalúbb, kiegyenlítettebb. A piacra vitt mennyiség azonban már jobban ingadozik, hiszen a változó termékmennyiségekből évről-évre ugyanakkora saját fogyasztás kerül levonásra.

egy sertést maguknak hizlalnak, egyet, vagy ha van elég takarmány, kettőt eladásra; a többi szaporulatot mint malacot vagy süldőt adják el. Sok a baromfi- és tojáseladás is. Így tehát a növényi termények jórészt nem közvetlenül, hanem állati termékékké feldolgozva viszik piacra. Az értékesítés mindenkor az országos évi átlagnak megfelelő termelői árakon történik. Az előállított élelmiszereknek kereken egyharmadát a család (apa, anya, 15 és 12 éves gyermek) elfogyasztják. Az előírányzott táplálkozás az országos átlagnál valamivel jobb, de a biológiai optimumot nem közelíti meg (zsír- és állati fehérjehiány). A családnak adóssága nincs. Bérmunkát csak a gabonaaratásnál és cséplésnél alkalmaznak.

Igen jelentősek azonban a változások, ha a termelést (illetőleg ennek csak a piacra hozott részét) a *mindenkori tényleges árakon* értékeljük. A gazdaság tényleges pénzbevétele és a piacra vitt terméktömeg változatlan árakon számított értéke nagyon eltér egymástól, s a két sor egybevetéséből megkapjuk az értékesítésnél érvényesülő termelői árak átlagindexszámait is.

É v	Piacrahozatal				Értékesítési árak indexszámai
	változatlan árakon		tényleges árakon		
	P	index 1925—1927=100	P	index 1925—1927=100	1925—1927 = 100
1925	1764	107,4	1740	106,1	98,8
1926	1645	100,2	1605	97,9	97,7
1927	1517	92,4	1573	95,9	103,8
1928	1533	93,4	1484	90,5	96,9
1929	1572	95,7	1401	85,5	89,3
1930	1423	86,3	1164	71,0	82,1
1931	1296	78,6	1007	55,3	70,3
1932	1516	92,0	865	52,8	57,4
1933	1780	108,1	920	56,1	51,9
1934	1527	92,6	760	46,4	50,0
1935	1416	85,8	745	45,4	52,9
1936	1768	107,3	1121	68,4	65,8
1937	1723	104,5	1154	70,4	67,2

Az itt bemutatott pénzbevételt (piacra vitt termékek tényleges árakon) tehát egyrészt az időjárás hatásai befolyásolták, mint láttuk, aránylag kisebb mértékben; másrészt az árváltozások, mint e táblázaton látjuk, döntő mértékben. A gazdaság termékeinek árai 1934-ig átlag épp felére estek az 1925—27 éviéknél; s mivel ebben az évben (és 1935-ben is) az időjárás is különösen rossz volt, itt és nem 1933-ban volt a gazdaság pénzbevétele a legalacsonyabb: az 1925—1927. évinek 46, illetve 45%-a.

Hogyan használta fel a gazdaság a pénzbevételeit? Mindenekelőtt a *pénzben fizetendő termelési költségeket*, azután a *közterheket* kellett kifizetnie; *adóssága*, mint láttuk, nem volt, így a maradványt részben *fogyasztási*, részben *beruházási* célokra fordíthatta.

Ennek a kiszámítását már közöltük a parasztság adóterheinek tárgyalásánál (l. a 272. old. lévő táblázatot). Itt elég utalnunk arra, hogy a készpénzben jelentkező termelési költség, mely nagyjából iparcikkekéből, állatorvosi költségből és biztosítási díjakból áll, sokkal kevésbé olcsóbbodott, mint ahogyan a pénzbevétel csökkent. A pénzbevétel a mélyponton, 1934-ben és 1935-ben 46—45%-ra zsugorodott. Ekkor a termelési költség már túl volt a mélypontján: 68, illetve 71%-a volt az 1925—1927 évinek. Így aztán a levonása után fennmaradó pénzösszeg sokkal meredekebben csökkent, mint az egész pénzbevétel; a mélypontja 1935-ben volt, az 1925—1927 évinek 40%-án.

Még jobban kiélezte ezt a hatást a közterhek merevsége. Ezeket az említett korábbi táblázatunkon közöltük és részletesen tárgyaltuk is. A levonásuk után fogyasztási és beruházási célra megmaradó pénzjövdelem tehát még erősebben zsugorodik: 1933-ban a jó termés ellenére csak 46%, 1934-ben és 1935-ben pedig — nemcsak azért, mert rossz volt a termés, hanem azért is, mert az ipari árak és a közterhek már »a válság elmúltát« jelezve emelkednek! — az 1925—1927. évinek 33, illetőleg 30%-ánál érkezik el a mélypontra.

Egyhármadánál is kevesebbre zsugorodott tehát az a pénzösszeg, amellyel ez az »ideálisan«, a lehető legkedvezőbb körülmények közt gazdálkodó középparasztcsalád rendelkezhetett.

Hogyan alakultak ezzel szemben a *fogyasztási szükségletek* árai? Itt mindenekelőtt számolnunk kell az úgynevezett »*apró bolti kiadásokkal*«, amelyek a család számára nélkülözhetetlen, csak boltban beszerezhető fogyasztási cikkek vásárlásához szükségesek. Alapulvett számításunk a lehető legszűkebben állapította meg e cikkek körét.¹¹⁴ Mindezek a cikkek a válság alatt csak nagyon kis mértékben olcsóbbodtak, évi árösszegük állandóan 100 pengő körül mozgott, úgyhogy míg a válság előtt csak kb. 10%-át vették igénybe a rendelkezésre álló készpénzösszegnek, addig a válság mélypontján 1/5-öt, a legrosszabb (1935-ös) évben majdnem 1/3-ot kellett ezekre a teljességgel nélkülözhetetlen cikkekre költeni a megcsappant készpénzösszegeből.

A fogyasztási szükségletek másik nagy csoportja a *ruházkodás*. E szükséglet nagyságának kiszámításánál is csak a legszerényebb igényeket vette figyelembe az alapulvett számítás.¹¹⁵

Az így kalkulált ruházkodási kiadások mérsékelt voltát mutatja, hogy a Szakszervezeti Értesítő részére az egész fasiszta rendszer folyamán hónapról-hónapra kiszámított »létminimumindexszám«, amely öttagú munkáscsaládra vonatkozik, pl. az 1925—1927 évek átlagában évi 703 pengőben adta meg a család ruházkodási kiadásait. Az általunk alapulvett számítás (tekintettel arra, hogy 3 helyett csak 2 gyermekkel számol és mert a falusi öltözködés olcsóbb a városinál s a házivarrás is olcsóbbítja a kiadásokat) éppen *feleannyi* összeget irányoz elő ugyanerre az időszakra; a további évekre nézve ezt a felére csökkentett összeget aránylagosan módosították úgy, ahogyan a Szakszervezeti Értesítő által számított ruházkodási költségek változtak. Eszerint bizonyosak lehetünk abban, hogy az ezirányú költségek nagysága nem túlzott. A jobboldali szociáldemokrata Szakszervezeti Értesítőről ugyanis semmiképp sem tételezhető fel, hogy a munkások létfenntartási helyzetét túrhetetlennek

¹¹⁴ A számítás az ételek elkészítéséhez szükséges minimális mennyiségű són, paprikán, eceten és élesztőn kívül csupán évi 22 kg. cukrot vett fel (vagyis fejenként és évenként 5.5 kg-ot, amivel szemben az országos cukorfogyasztás fejátlaga az 1930—34 években 11 kg. volt!) és a tej fogyasztásával kapcsolatos igen csekély (fejenként évi 1.5 kg) pótkávészükségletet. Ezenkívül minimális mennyiségű petróleum-, gyertya-, gyufa- és szappanszükséglettel (illetőleg ha a szappant otthon főzik, lúgkóvásárlással) számoltak még.

¹¹⁵ A férfinál és a fiúnál feltételezték, hogy sok éven át viselnek ünneplőként egy-egy rend ruhát, egy-egy felsőkabátot és kalapot (a fiú esetében a kinőtt ruhát eladják vagy elcserélik), a munkában pedig 2 év alatt használnak el egy-egy rend olcsó munkaruhát és kalapot vagy sapkát. Az asszony és a lány csak a felsőkabát, illetőleg nagykendő és fejkendő szükségletüket veszik készen: évente egy-egy ruhát (hol nyárit, hol télit) varrnak maguknak. A fehérneműt és az ágyneműt is maguk varrják. A család lábbeliszükségletét, cipőjavítási és harisnyavásárlási kiadásait is igen szerényen állapították meg, figyelemmel arra, hogy jobb időben meztláb járnak és dolgoznak, s télen is harisnya helyett inkább kaptát hordanak, ami kitelik a varrási hulladékokból.

igyekezett volna feltüntetni. Nyilván nagyon szerényen állapította meg tehát a ruházatkodás költségeit is; mi pedig ennek a költségnek összegszerűen csak a *felével*, aránylagosan pedig (figyelembevételre, hogy példánkban egy gyermekkel kevesebb szerepel) 60%-ával számolunk.

É v	Rendelkezésre álló készpénz P	Összes fogyasztási kiadás		Megmaradó készpénz (+) vagy hiány (-) P
		P	1925—27 = 100	
1925	1242	600	109,6	+ 641
1926	1096	532	97,2	+ 564
1927	1085	511	93,3	+ 574
1928	993	543	99,1	+ 450
1929	930	556	101,4	+ 374
1930	739	564	103,0	+ 175
1931	466	557	101,7	— 91
1932	468	531	96,9	— 63
1933	530	485	88,4	+ 46
1934	371	461	84,1	— 90
1935	343	444	80,1	— 101
1936	719	472	86,1	+ 247
1937	724	502	91,6	+ 222

A válság hatását végső fokon és legélesebben ez a táblázatunk mutatja meg. A fogyasztási készpénzkiadások még kevesebb hajlandóságot mutatnak a csökkenésre, mint a termelést szolgálók. Míg a pénzbevétel 1932-ben a válság előttinek alig több, mint a felére esett, addig a fogyasztási kiadások csak 3%-kal mérséklődtek! Így aztán, míg a parasztcsaládnak a válság előtt az adók kifizetése, a maga és családja nagyjából kielégítő élelmezési és nagyon szűkösen mért egyéb fogyasztási szükségletének biztosítása után (főként a termés nagyságától függően), még 5—600 pengő felhasználható készpénze maradt: ez a *»felesleg«* már 1929-ben kétharmaddra, 1930-ban egyharmadával is kevesebbre zsugorodott, a következő években pedig 100 pengő körüli hiánnyá változott át (kivéve az igen jó termésű 1933 évet; amikor egy minimális *»felesleg«* jelentkezett). Azt, hogy ez a hiány mit jelentett, abból ítéltük meg, hogy 1931-ben, 1934-ben és 1935-ben, amikor számításunk szerint a 100 pengőt is megközelítette vagy meghaladta, a család az elé a választás elé került: *vagy* lemond a különben is nagyon nyomorúságosan megszabott ruházati beszerzések 40%-áról, *vagy* pedig a nadrágszíjat húzza szorosabbra és a saját szájától elvont élelmiszerek piacrahozatalával fedezi ezt a hiányt. Minthogy pedig a család pl. 1935-ben *összesen* is csak 478 pengőt kapott volna az általa elfogyasztott, saját termésű élelmiszerekért: a hiány fedezése érdekében több mint 20%-kal kellett volna csökkenteni saját élelmiszerfogyasztásukat. Ez persze a táplálkozásnak ennél is nagyobb arányú károsodá-

sával járt volna, hisz ilyen esetben természetesen nem a liszt, burgonya és bab fogyasztását csökkentik, hanem a legértékesebb fehérjéket és vitaminokat tartalmazó tej, tojás, baromfiús fogyasztását. Bizonyos, hogy a valóságban a parasztság túlnyomó része a két »megoldást« vegyesen alkalmazta, vagyis sokkal rosszabbul táplálkozott és ugyanakkor rosszabbul is ruházkodott, mint azelőtt.

Mindebből azonban még mindig nem kapunk teljes képet arról, milyen mértékben érintette a válság a példának vett családot. Ha ugyanis a mondottak alapján azt a megállapítást tesszük, hogy 1931 és 1935 között mind a táplálkozási, mind a ruházkodási színvonalat csökkenteni kellett a válság előttihez képest, mégpedig 5 év átlagában az előbbit kb. 10, az utóbbit 20%-kal : ez is csak abban az esetben áll, ha 1. a család 1931 és 1935 közt egy fillért sem fordított termelési vagy háztartási felszereléseinek utánpótlására, 2. ha semmiféle előre nem látott nagyobb kiadás, veszteség, bevételkiesés nem érte, 3. ha a két gyermekem kívül senki mást nem kellett eltartania. 4. ha egyetlen fillér adóssága és adótartozása nem volt.

*

Ezek a fenntartások világosan arra utalnak, hogy ez a család az átlagosnál kedvezőbb helyzetben volt s hogy az átlagnak ennél is nagyobb mértékben kellett életszínvonalát csökkentenie. Felmerülhet a kérdés: nem volna-e lehetséges a súlyosbító tényezők hatását is felmérni? Erre azonban nincs reális lehetőség. Mindezekkel a tényezőkkel ugyanis csupán az *országos átlagok* figyelembevételével számolhatnánk. Csak azt tehetnénk meg, hogy a család költségvetését megterheljük a berendezések amortizációjával, az állatelhullás és hasonló szerencsétlenségek valószínűségi adataival, egy további gyermek vagy idős családtag tartási költségeivel, a mezőgazdasági eladósodás országos átlagával, illetve ennek törlesztéseivel és kamataival, vagy akár az egy férfitra eső országos szeszfogyasztás nem lekicsinyelendő (évi 40—50 pengős) költségével, stb.

Ezekről az újabb feltevésektől azonban példánk nem válnék »tipikusabbá«, amint hogy nem tipikus az a régi állatorvosi könyvekben lerajzolt ló sem, amelyen egyszerre tanulmányozhatók a világ összes lóbetegségei. Ellenkezőleg, ezzel elködösítettük volna »a *kisárütermelők differenciálódásának*« fontos történeti folyamatát. Ismeretes, hogy a tőkés rendszerben az egyes kisárütermelők *különböző* körülmények között, *különböző* rátermettséggel és szerencsével gazdálkodnak. Az egyiknek van adóssága (s ha van, akkor alighanem az »átlagosnál« több van, hiszen mások viszont adósságmentesek), az egyiket több, a másikat kevesebb csapás éri; az egyik tud és akar »kupeckedni«, a másik nem és így tovább. Éppen az a fontos és kiemelendő, hogy *a válság alatt és a rákövetkező két évben a magyar középparasztság differenciálódásának folyamata különösen meggyorsult a rentabilitási körülményeknek ama végsőig való kiéleződése következtében, amelyet adataink is jól szemléltetnek.*

Az 1—4 alatt felsorolt megfontolásoknak azonban mégis nagy a jelentőségük. Ezek alapján érthetjük meg teljesen, milyen labilis volt még a legkitűnőbbben vezetett középparaszti gazdaságok helyzete is a válság idején és utána. Ezért érdemes velük egyenként foglalkozni.

A beruházások és az utánpótlások kérdésével eddig nem foglalkoztunk. De enélkül is kétségtelen, hogy az az 5—600 pengő készpénz, amely *a válság előtt* e középparasztszalád számára a folyó termelési költségek, adók és fogyasztási készpénzkiadások kifizetése után még rendelkezésre állott, nyilvánvalóan nem biztosította a bővített újratermelésnek a legesekélyebb lehetőségét sem. Ennek az összegnek minden fillérére szükség volt ahhoz, hogy a paraszt a termelő és háztartási berendezéseit úgy-ahogy azonos színvonalon tarthassa és a váratlan csapásokat, amilyen egy-egy súlyosabb betegség,¹¹⁶ vagy egy ló, tehén, anyakoca vagy hízó elhullása, egy-két-három évi kemény koplalás árán kiheverhesse. Azt, hogy ez a válság előtt sem volt túl könnyű, mutatja, hogy a példaként szereplő gazdaság holtfelszerelését beszerzési árban mintegy 2000 pengőre, átlagos elhasználódásukat 10 évre becsülve, a normális eszköz-utánpótlást évi 200 pengőre tehetjük, az állatállományét pedig 200—300 pengőre.¹¹⁷

Mindent összevéve tehát a válság előtt a termelőberendezések utánpótlása évi 4—500 P készpénzbe került volna. De a megadott árakból következtethetünk arra is, hogy mit jelenthetett például a gazdaság költségvetésében egy ló vagy egy tehén elhullása. Már egy anyakoca vagy egy hízó elhullása is 150 pengő körüli rendkívüli terhet, illetve bevételkiesést okozott.

Ha ezeket az amortizációs hányadosokat, illetőleg a veszteségek elképzelhető nagyságát¹¹⁸ szembeállítjuk a válság előtti évek évi »pénzfeleslegével«¹¹⁹ jól láthatjuk, hogy a középparaszt helyzete már akkor sem volt valami könnyű, s nagyon kevés kellett volna ahhoz, hogy súlyos nehézségek közé kerüljön, földeladásra kényszerüljön, azután pedig lassan-lassan a szegényparasztközé kerüljön. Ennek a kényes helyzetnek az ismeretében most már könnyen felmérhetjük, mit jelentett ennek a készpénzfeleslegnek az összezsugorodása, aztán megszűnése, majd pedig 100 pengő körüli hiánnyá változása a válság alatt és után.¹¹⁹

Jelentette ez mindenekelőtt azt, hogy *1930 második felétől kezdve egészen a háború kitöréséig a legjobban kezelt, teljesen adósságmentes közép-*

¹¹⁶ »Adatok vannak rá, hogy egy hatéves gyermek félévi betegsége egy, három kereső férjiből és négy munkabíró nőből (kiemelés tőlem — I. M.) álló veszprémmegyei család házat és hat hold földjét emésztette fel.« Malcomes Béla írja ezt a Magyar Gazdák Szemléje 1935. évf. 358. lapján. (A mondatból nyilvánvalóan következik, hogy ez a betegség először is felemésztette mindazt, amit 6 hold hozamából és 7 ember keresetéből erre a célra fordítani lehetett, s azonfelül elvitte a házat és a földet.)

¹¹⁷ 1929-ben (s ezek az adatok nagyjából vonatkoznak a megelőző évekre is) nagykereskedelmi áron 85 pengő volt egy eke, 630 pengő a legolcsóbb vetőgép, 107 pengő egy kukoricamorzsoló, 175 pengő egy kézidaráló és így tovább. Valamilyen értéket képviselt a ház és konyha szerény berendezése, s ennek az elhasználódása is; időnkint költeni kellett valamit a ház, istálló, ólak, kukoricagóré javíthatására, stb. Egy könnyű igásló minőség szerint 250—500 pengőbe, egy fejőstehén 3—400 pengőbe került. 2 ló és 1 tehén után tehát évi 100—150 pengőt kellett volna értékállóan megtakarítani 8—10 éven át, vagy pedig saját nevelésű csikóval, üszövel kellett volna pótolni az előregedett állatot, ami csökkentette volna ugyan a készpénzkiadásokat, de mivel két-három év alatt kellett volna végrehajtani, ezalatt nagyon megterhelte volna a gazdaság takarmánymerlegét és piacrahozható terménymennyiségét.

¹¹⁸ Tűz- és jégkárról azért nem beszélünk, mert a termelési költségben szerepelnek a biztosítási díjak.

¹¹⁹ Itt mellékesen utalunk arra is, hogy 1936 után sem volt a válság előttihez fogható nagyságú felesleg, mert a mezőgazdasági terményárak emelkedése távolról sem tartott lépést az iparcikkárakkal és az adóterhekkel.

paraszti gazdaságban sem lehetett szó az épület-, eszköz- és állóteke megkivánt mértékű felújításáról, sőt sok évben még kellő karbantartásáról sem; illetőleg, hogy minden efféle kiadás csak a példánkban feltételezett, egészen véve sem kielégítő táplálkozási és ruházkodási színvonal rovására mehetett; de a legtöbbször ezeknek a legvégső megszorításával sem lehetett volna elérni még a termelőeszközök teljes utánpótlását, vagyis az egyszerű újratermelést sem; bővített újratermelésnek pedig még a gondolata sem merülhetett fel.

Másodszor jelentette azt, hogy a családtagok súlyosabb betegsége, állat-elhullás és hasonló szerencsétlenség végleges lejtőre kellett, hogy taszítsa még az adott viszonyok közt legjobban gazdálkodó középparaszteszaládot is. Ha a tehénük elhullott, évekig kellett kuporgatniok egy másikra, közben tejfogyasztás és tejeladás nélkül élve. Ha az egyik hízó megdöglött, akkor vagy a család nem ehetett egész évben zsírt és húst, vagy pedig elmaradt egész készpénzbevételének 20%-a. Ha az egyik ló pusztult el, többé nem vehettek másodikat, hanem eggyel kellett tovább kínlódnik, idő előtt elhasználva az állatot és rosszabbul művelve a talajt. Ebből kisebb termések következtek, azért is, mert kevesebb istállótrágyát kapott a föld, eltekintve attól, hogy elmaradt a példánkban figyelembevett műtrágyavásárlás is. Ha pedig az egyetlen ló veszett el, akkor mehettek bérszántásért a kulákhöz vagy a nagybirtokoshoz, holdankint egy mázsa búza alapon, amikor is 12 hold felszántása érdekében összes pénzbevételük 20%-áról kellett lemondaniok. (Vagy csak 10%-áról, ha ugyanakkor a saját kenyérfogyasztásukat *felére* csökkentették!) A kizsákmányolásnak ehhez a formájához járultak hamarosan a többiek: a hitelre szerzett gabona vagy pénz; a bolti adósság; a bér munkavállalás: újabb és újabb állomásai csak ennek a lejtőnek, amelyen nem igen volt többé megállás.

Vázlatosan utalnunk kell itt arra is, milyen lett volna a helyzet, ha a család összetétele más, ha nem csupán négy, még pedig munkabíró tagja van. Az ala pulvett számítás feltevése szerint az apán és anyán kívül a 15 éves fiú szintén teljes erejével résztvesz a gazdasági és házkörüli munkában; a még iskolába járó 12 éves lány is végez nagy dologidőben külső munkát, s a háztartás, baromfiak körül is segít. Nincs a családban munkavégzésre nem képes apró gyermek vagy öreg. Országos átlagban más volt a helyzet. Az 1943. évi gazdálapstatisztika¹²⁰ szerint középparaszti viszonyok között egy gazdálkodó család átlag 4,5 tagból állott; az idetartozó népességből kerekén 17% volt a 12 éven aluli gyermek és 8,1% a 66 éven felüli, vagy más okból munkaképtelen családtag. Így tehát a népesség egynegyede csaknem tiszta tehertételt jelentett a családok számára. Ha kiszámítjuk, milyen lett volna a középparaszteszaládunk helyzete, ha még egy kisebb gyermekük van, vagy pedig egy öreg családtagot kell tartaniok, természetesen még sokkal kedvezőtlenebb eredményekhez jutunk. A gyermek lett volna a nagyobb tehertétel. Egy harmadik, 9 éves gyermek tartása először is a pénzbevételben okozott volna súlyosabb kiesést. Kevesebb élelmiszert lehetett volna piacrahozni. Nőtt volna a bolti kiadás, a ruházkodás és az iskolai költség is.

A legutóbbi táblázatunk szerinti »megmaradó készpénz«, illetőleg a hiány ez esetben így alakult volna (pengő):

¹²⁰ A Mezőgazdaságpolitikai Intézet közleményei, 11. sz. 5. l.

É v	Két gyermeknél	Három gyermeknél
1925	+ 641	+ 426
1926	+ 564	+ 355
1927	+ 574	+ 367
1928	+ 450	+ 230
1929	+ 374	+ 184
1930	+ 175	+ 95
1931	— 91	— 165
1932	— 63	— 215
1933	+ 46	— 85
1934	— 90	— 232
1935	— 101	— 262
1936	+ 247	+ 101
1937	+ 222	+ 63

A harmadik gyermek tehát igen súlyosan esett volna latba a család háztartásában. Még az 1925—1927 években sem igen maradt volna annyi készpénzük, amennyi az épület, a felszerelések és állatok normális utánpótlásához szükséges 4—600 pengőt fedezhette volna; *egy ilyen, vagy ennél nagyobb létszámú középparaszti család tehát még a mezőgazdaságra nézve legkedvezőbb három évben is részben vagyoni felülés árán kellett, hogy fedezze fogyasztási szükségleteit.* Az ilyen családokban már 1929—1930-ban komoly gondok jelentkeztek, 1931-től 1935-ig pedig állandóan a legsúlyosabb helyzetben éltek. A pénzbevitel még a bőtermésű 1933. évben is éppen csak fedezte a termelési és fogyasztási kiadásokat (amortizációra ebben az évben sem jutott semmi!), egyébként azonban annyira összezsugorodott, hogy a ruházkodási szükségleteknek 40—80%-áról kellett volna lemondaniok, ha változatlan színvonalon akartak volna táplálkozni; vagy pedig, ha változatlanul akartak ruházkodni, a saját táplálkozásukra szolgáló élelmiszereknek több mint felét is piacra kellett volna még vinniök. Ilyen kategórikus formában persze egyik eset sem fordult elő; bizonyos tehát, hogy egyidejűleg mind a táplálkozásnak, mind az öltözködésnek igen erős megszorítására kényszerültek az ilyen családok anélkül, hogy a termelőberendezések pótlására még csak gondolhattak volna is.

Az utóbbi szempontból külön érdemes hangsúlyozni, hogy az ilyen összetételű középparaszti családok számára az 1935 utáni évek is alig hoztak könnyebbülést. A »pénzfelesleg« ekkor is csak egynegyede volt az 1925—1927. évekbeli, utánpótlási célra szintén elégtelen összegnek. És mivel ekkor már az utánpótlásnak közel egy évtizeden át tartó elmaradása elkerülhetetlenné tett bizonyos eszköz- és állatbeszerzéseket, épületjavítást: ezeknek érdekében a családnak éppúgy meg kellett szorítania táplálkozását és ruházkodását, mint a legrosszabb válságévekben. Ha ezt nem tette, akkor vagy végképp lezüllött a gazdálkodás színvonala, vagy pedig földeladás vált elkerülhetetlenné.

Végül meg kell kísérelnünk megállapítani, *milyen lett volna a középparaszti-család helyzete, ha azt adósságok is terhelték volna?*

Mint már említettük, az átlagos (holdankinti) adósságteher nem sokat mondana, mert ez az átlag igen nagy eltéréseket takar. Nyilvánvaló, hogy amennyiben a gazdaságnak egyáltalában volt adóssága, annak nagyobbának kellett lennie, mint a területegységre, vagy más alapon kiszámítható országos átlag,¹²¹ hiszen ugyanakkor voltak olyan gazdaságok is, amelyeknek semmi adósságuk nem volt. Ezért a példának vett gazdasághoz hasonló nagyságkategóriába tartozó *eladósodott* gazdaságok országos adataiból kiindulva, kerekén 5000 pengőre kell becsülnünk a gazdaság terhét az 1932. év végén. Feltételezzük, hogy ez a teher olyan ütemben szaporodott fel 1925 óta, ahogyan a magyar mezőgazdaság eladósodása folyt. A teherből 3000 pengő volt hosszúlejáratú, ami nagyon kedvező feltevés az országos arányhoz képest. De, mint rögtön látni fogjuk, még ez az adósgazdaságok szempontjából átlagosnak mondható, sőt kedvezőbben megoszló megterhelés is messze túlhaladta volna a példának vett gazdaság pénzügyi kereteit, még akkor is, ha az eredeti példánkban szerepeltetett *kétgyermekes* családra gondolunk. A pénzgazdálkodás helyzetét azonban csak a maga teljes összefüggésében vizsgálhatjuk helyesen, vagyis az áruladásból és a felvett hitelekkel származó pénzbevételeket egyesítenünk kell.

É v	Pénzbevétel felesleges vagy hiánya az adók, a folyó termelési és fogyasztási kiadások levonása után »+« vagy »-« P	Felvett hitelek és kifizetett kamatok, törlesztések különbözete »+« vagy »-« P	Összesen: amortizációra és beruházásra maradó összeg (+), illetőleg eladósodás (-) P
1925	+ 641	—	+ 641
1926	+ 564	+ 1092	+ 1656
1927	+ 574	+ 802	+ 1376
1928	+ 450	+ 712	+ 1162
1929	+ 374	+ 692	+ 1066
1930	+ 174	+ 472	+ 646
1931	— 91	— 548	— 639
1932	— 63	— 436	— 499
1933	+ 45	— 326	— 281
1934	— 90	— 208	— 118
1935	— 101	— 182	— 283
1936	+ 247	— 182	+ 65
1937	+ 222	— 182	+ 40

Ez a táblázat élesen mutatja a magyar mezőgazdaság eladósodott részének megdőböntő helyzetváltozását. Az ilyen gazdaságok helyzete a válság alatt még sokkal nagyobb mértékben rosszabbodott a korábbihoz képest, mint azoké, amelyek nem adósdottak el, mert míg a válság előtt a fogyasztási és termelési kiadások fedezése után aránylag jelentékeny összegek álltak rendelkezésükre, amelyeket amortizációra és új beruházásokra használhattak

¹²¹ Országos átlagban 1932 végén a gazdaadósságok az ország földterületének 1 kat. holdjára 136,40 P-t, az egész kataszteri tisztajövedelemnek 15-szörösét tették.

fel: addig a válság alatt és után, amikor újabb hitelek már nem vehettek fel, viszont a korábbi hitelek kamatait és törlesztéseit fizetniük kellett, pénzügyi helyzetük rosszabb lett, mint az el nem adósodottaké. Így pl. míg 15 holdas példánkban az adósságmentes gazdaságok »pénzhiánya« a válság alatt évi 60—100 pengő volt, addig az átlagosan eladósodott hasonló gazdaságnak 1931-ben 600, 1932-ben 500 pengő, stb. hiányt kellett volna fedeznie, hogy a folyó kölcsönszolgáltatnak is eleget tehessen; s a gazdaadósságok »rendezése« után, az 1933—1935 években is jelentős hiányai voltak, sőt 1936 után is a termésből származó feleslegek nagyrészt elvitték az adóssági kamatait.

Persze igaz, hogy az itt leírt eladósodási helyzet a középparasztságnak csak, egynegyedét kitevő esetekben állott fenn, s hogy itt is nagyok voltak az egyéni különbségek. Az adatokból azonban azt is láthatjuk, hogy az adósság a válság alatt már akkor is tökéletesen tarthatatlan helyzetet teremtett volna, ha a példánkban szereplő összegnél jóval kisebb.

Nagymértékben súlyosbította a középparasztság helyzetét a közterhek súlya és a kíméletlen adóbehajtás is. Erről tanúskodnak a számtalan adat közül kiragadott alábbi idézetek.

»Már többen is írtak levelet és személyesen is többen panaszkodtak abban az irányban, — számolt be az egyik képviselő a 33-as bizottság ülésén — hogy a zárgondnokok könyörtelenül bántak el velük, hogy kisöporték magtárjukat, hogy a legtöbb helyen az egyhónapi ellátásra szükséges kenyérnek valón kívül semmit sem hagytak, vetőmagot pedig egyáltalán nem hagytak.«¹²²

1932 végén a 33-as bizottság egyes tagjai félelmükben azt tartották helyesnek, hogy a kormány vessen gátat legalább némileg a falusi adóvégrehajtásoknál, árveréseknél általánossá vált igazságtalanságoknak, mert — mint egyikük mondotta — »... gazdaságilag, de politikailag is nagyon komolyan kell venni ezt a kérdést... az országban végighullámszik egy olyan izgalom, amelynek politikai és társadalmi következményeit senki sem tudja vállalni.« Ennek alátámasztására számos, a fasiszta rendszert leleplező tényrt hoztak fel: »Ma kaptam egy jelentést, — mondotta az egyik képviselő — hogy Mágocson, Baranya megyében egy 200 pengő értékű tehén 75 pengőért kelt el, de a vevő 10 pengő haszonnal a tulajdonosnak visszaadta. Az árverés költsége, a főbíró és a csendőrség kiszállási költségén kívül 72 pengőt tett ki.« — Egy másik levél arról számol be, hogy egy tehenet 47 pengőért adtak el, egy bikát, melynek ára 270 pengő, 108 pengőért és egy lovat, amely megér 150 pengőt, 35 pengőért, a kukoricát pedig métermázsánként 1 pengőért, sőt ötven fillérért. Baján 10 pengőért árverezték a tinókat.¹²³

Egyes vidékeken havonta hajtották be az adókat: »A gazdánál árverést tűz ki a járási végrehajtó adó miatt és azután elhalasztja az árverést 20 százalék fizetése ellenében. Rá egy hónapra megint kitűzi az árverést és megint 20 százalékot követel tőlük. Így megy ez hónapról-hónapra — magam sem akartam elhinni, de utánanézttem és meggyőződtem róla, hogy így van« — mondotta a 33-as bizottság ülésén az egyik felszólaló.¹²⁴

¹²² OL. Elnöki tanács irattára, 33-as bizottság jegyzőkönyvei VI. 169. 1931 október 8.

¹²³ OL. Eln. tan. irattára, 33-as bizottság jegyzőkönyvei, XIII. 81.

¹²⁴ OL. Eln. tan. irattára, 33-as bizottság jegyzőkönyvei, XIV. 58. l.

»Ha abból indulok ki, amit szűkebb hazám, a Tiszántúl mutat ezidő-szerint — mondotta a kormány újabb adóemelési szándékával kapcsolatban az egyik képviselő, — fel kell hívnom a bizottság figyelmét arra, hogy mit kívánhat a pénzügyminiszter úr például Bihar vármegye területéről valamely adót felemelő rendelkezésével? Egy megye területén, ahol öt millió pengő értékkel kevesebb búza termett az idén, mint tavaly — ez csak egy tétel — és kétmillió pengő értékű bolettával kapott kevesebbet a vármegye közönsége az idén, mint tavaly — ez tehát már hét millió pengő hiány a tavalyival szemben — egy megyében, ahol az útdó és közmunkaváltság teljes összegében a transzferalapra fizetődik be és abból egy krajcár sem marad meg az alispán kezében, egy megyében, ahol a vármegye úgy tartja fenn magát, hogy az alispán kocikázik, autóba ül és elvisz magával számvevőségi közegeket, ráutazik az egyes községekre, előhivatja az előljáróságot és kisebb-nagyobb terror gyakorlásával behajtja az adót; ahol így vegetál az egész vármegye, ahol a kinnlevőségek, a vármegye adófizető polgárságának a hátraléka kétszer akkora, mint az egész vármegye egy évi költségvetése, amikor az adóhátralékok ilyen óriásiak, ilyen horribilis nagyok, nem tartom lehetségesnek, hogy például ezen a területen, speciálisan Bihar megye területén, de az elemi kár sújtotta többi határos megyékben is valami adótöbbletet eredménnyel lehessen behajtani.¹²⁵

Egy másik felszólalás mutatja, hogy ez nem volt szórványos jelenség nemcsak Bihar megyére és a vele szomszédos, elemi csapást szenvedett megyékre vonatkozott: »Legyen meggyőződve... t. Képviselőtársam, hogy mindaz a körülmény, amelyet ő észlelt Bihar megyében, éppen olyan mértékben megvan a szegedi tanyákon, vagy megvan Fejér megyében, vagy a Dunántúlon és a Tiszántúlon egyformán.«¹²⁶

*

Az adott területnagyságon, az adott történelmi helyzetben lehetséges *legkedvezőbb* viszonyok feltételezése alapján, képzeletben felépített parasztgazdaságunktól így jutunk el a *magyarországi középparaszt-tömegek akkori valóságos helyzetének megismeréséhez*: annak a felismeréséhez, mennyire borotva-élen járt még ez a »minta-középparaszt« is, s hogy még a hozzá hasonlók is milyen tömegesen kerültek rá arra az útra, amely a táplálkozás, a ruházat hihetetlen mértékű leromlása, az életerőnek ebből következő hanyatlása, az épületek, a felszerelés és az állatok utánpótlás nélküli elhasználása, a talaj kiuzsorázása, a terméshozam csökkenése felé vezetett. E megfontolások világánál érthetjük meg igazán Leninnek azt a tanítását, amely a mi fejtegetéseinknek is iránymutatott: »A mezőgazdasági kisüzemi termelés mindenféle rablógazdálkodással tartja fenn magát: rablógazdálkodás a földműves munkájával és életerejével, rablógazdálkodás a jószág erejének és minőségének rovására, rablógazdálkodás a föld termőerejével; s ezért minden olyan tanulmány, amely mindezeket a körülményeket egész sokoldalúságukban nem veszi figyelembe, egyszerűen polgári álokoskodások halmazának tekintendő.«¹²⁷

¹²⁵ O L. Eln. tan. irattára, 33-as bizottság jegyzőkönyvei, XIII. 173. l.

¹²⁶ O L. Eln. tan. irattára, 33-as bizottság jegyzőkönyvei, XIII. 183. l.

¹²⁷ *Lenin*, i. m. I. köt. 136. l.

A középrétegek

A válság hatása és a kormány népellenes, a monopóliumokat kiszolgáló gazdaságpolitikája a középrétegeket is sújtotta. A középparasztság helyzetét a dolgozó parasztság válság alatti sorsának tárgyalása során elemeztük. Ami a városi kispolgárság számottevő részét jelentő kézműiparosokat és kiskereskedőket illeti: jelentős részük tönkrement, csődbe jutott.

Évente többezer kisiparos és kiskereskedő ment tönkre; tömegével csukták be műhelyeiket, üzleteiket; a csődök száma megháromszorozódott. A kisiparosok 46%-a nem fizetett 1933-ban általános kereseti adót, mert jövedelme az adómentes létminimumot sem érte el. Az adófizetésre kötelezett kisiparosok 80%-ának átlag napi 1,26 pengő volt a keresete, amiből még tekintélyes részt kellett befizetni adóba. Ugyanebben az évben az Ipartestületek Országos Szövetsége a kormányhoz és a parlamenthez benyújtott panaszában lecsögezte, hogy az iparoműhelyek több mint 80%-a minden munka nélkül áll. Egyedül az építőipar válsága több mint 40 kisipari ágat sodort válságos helyzetbe.¹²⁸

A gazdasági válság az értelmiséget is rendkívüli mértékben sújtotta. Az értelmiségiek, diplomások tekintélyes része nyomorúságos fizetésért dolgozott, vagy nem tudott munkához jutni.

Hogyan élt a válság alatt a »fixfizetéses« értelmiség legnagyobb tömegét tevő magánalkalmazotti réteg? Persze nem értjük ezek közé a magánalkalmazottaknak azt a párezer főnyi legfelső rétegét, amely az ipari, és banktőkével szoros érdekközösségben, a munkások és alkalmazottak kizsákmányolásának megszervezése körül szerzett érdemei alapján, a profit terhére részesült igen magas »fizetésekben«; még kevésbé azokat a szintén »alkalmazottaknak« nevezett vezérigazgatókat és más vállalati vezetőket, akiknek a vállalatok irányítására is volt befolyásuk és a profitokból részesedtek; ennek a rétegnek a helyzete természetesen elválaszthatatlan volt a nagytőkéséktől.

A magánalkalmazottak túlnyomó nagy része a válság idején súlyosan nélkülözött. Előidézte ezt egyrészt az, hogy a fogyasztók felé érvényesülő élelmiszerárak a válság alatt is csak kisebb mértékben követték a nagykereskedelmi áraknak azt a zuhanását, amelyben a mezőgazdaság válsága megnyilvánult, az iparcikkek és szolgáltatások árai pedig még kevésbé olcsóbbodtak; másrészt az, hogy a »fix« alkalmazotti fizetések is igen jelentősen csökkentek a válság alatt; s végül — döntő mértékben — az, hogy az alkalmazottak tömeges »leépítése« s az új felvételek csaknem teljes szünetelése következtében a magánalkalmazotti réteg összes keresete még sokkal nagyobb mértékben hanyatlott, mint az egy keresőre eső összeg. A gyakorlatban ez természetesen azt jelentette, hogy — a munkásokhoz hasonlóan — az e réteghez tartozó családok jövedelme is nagyobb mértékben esett vissza, mint az egy keresőre eső összeg: a felnövekedő fiatalok nem jutottak álláshoz; s továbbra is a szülőknek kellett őket eltartani, vagy megfordítva: az állásukat veszített idősebb családtagok eltartása terhelte a fiatalok keresetét.

¹²⁸ V. ö. Incze Miklós: Válság és nyomor a Horthy-rendszerben. Bpest, 1952. 34—36. l.

Számításaink minden tekintetben igazolják ezt. Ha felbecsüljük a munkanélküli magánalkalmazottak létszámát és azt hozzáadjuk a munkában levő magánalkalmazottak eltartottjainak számához, azon az alapon, hogy őket is a keresőknek kellett eltartaniok, akkor megállapíthatjuk, hogy míg a válság előtt 1000 kereső, állásban lévő magánalkalmazottra 1237 eltartott és munkanélküli esett, addig 1933-ban már 1605.¹²⁹

Figyelembe kell venni a magánalkalmazottak helyzetének vizsgálatánál azt is, hogy amikor a válság alatt az egyes vállalatok, forgalmuk és eladási áraik csökkenése, a hitelek megvonása stb. miatt nehézségek közé jutottak, s ezeket többek között alkalmazottak elbocsátásával, a fizetések leszállításával is próbálták enyhíteni: ezek az intézkedések persze nem a vezérgazgatókat, igazgatókat stb. érintették. De nemcsak a vállalaton, hanem annak egyes osztályain stb. belül is az volt a helyzet, hogy a magasabb beosztású, tehát nagyobb fizetésű emberek maradtak vissza. A kisebb fizetésűek számarányának csökkenésére vezetett az is, hogy az új, fiatal alkalmazottak felvétele sokáig jóformán teljesen szünetelt. Így tehát, amikor pl. azt látjuk, hogy a budapesti magánalkalmazottak *átlagos* évi fizetése 1933-ban a válság előttinek még mindig 85%-a volt, s az ország összes magánalkalmazottainak évi keresete is elérte a válság előttinek 75%-át: tudnunk kell, hogy ezek az átlagos adatok távolról sem fejezik ki azt a rosszabbodást, amely az egyes alkalmazottak *egyéni* fizetésében bekövetkezett.

A felsorolt szempontok közül mindenekelőtt az alkalmazottak számára szükséges *közszükségleti cikkek és szolgáltatások* áralakulásával foglalkozunk.

A Budapesti Statisztikai Hivatal az 1929. évre vonatkozóan készített egy, 50 budapesti »tisztviselőcsaládra« kiterjedő részletes háztartási statisztikai felvételt, amely az egyes családok évi keresetére, élmezési, ruházkodási, lakbér- stb. kiadásaira, sőt az élelmiszerfogyasztás *mennyiségi* adataira is kiterjedt.¹³⁰ A felvételt — nagyon is nyilvánvaló okokból — többé nem ismételték meg; de így is felhasználható, amennyiben az 50 közül kiválasztott egyes családok 1929. évi kiadásait tételenként számbavéve, a későbbi évek árainak ismeretében megbecsülhetjük: mennyibe került volna az egyes években *ugyanakkora mennyiségű* élelmiszer, iparcikk stb., mint amennyit 1929-ben elfogyasztottak? Erre a célra példaként egy olyan háromtagú családot választottunk ki, amelynek 1929. évi keresete kb. havi 300 pengő volt.

Ennek a családnak az 1929. évi kiadásait a mindenkori megfelelő évi átlagáron kiszámítva állapítottuk meg, hogy amennyiben mindvégig az 1929. évinek megfelelő mennyiségű és minőségű élelmiszert, ruhaneműt, tüzelőt stb. vásároltak volna és egyéb szükségletkielégítésük is megfelelt volna az 1929. évi színvonalnak, kiadásainak az alábbiak szerint kellett volna alakulniuk:

¹²⁹ L. a 303. oldalon közölt táblázatot.

¹³⁰ *Illyefalvi I. Lajos*: A főváros polgári népességének szociális és gazdasági viszonyai. Bpest, 1935. 444. l.

É v	Élelmezés	Ruház- kodás	Fűtés- világítás	Egyéb	Összes kiadás ¹⁴¹	
					P e n g ő	1929 = 100
1929	1600	384	340	462	3642	100,0
1930	1402	392	333	468	3451	94,7
1931	1327	380	347	423	3333	91,5
1932	1200	360	362	424	3202	87,9
1933	1108	312	342	409	3027	93,1
1934	1058	290	342	410	2956	81,1
1935	1128	286	342	407	3025	83,0
1936	1151	304	335	418	3064	84,1
1937	1201	356	336	434	3163	86,8

Komolyabb olcsóbbodás tehát csak az *élelmezésnél* következett be ; ennek költsége a legmélyebb ponton épp egyharmaddal volt kisebb az 1929. évinél.

A *ruházkodási kiadások* az élelmezésiéknél jóval kisebb mértékben (1929—1934 között 23%-kal) olcsóbbodtak, a többi kiadások pedig még kevésbé : a *fűtés-világításnál* a szén ára 1930-ról 1931-re 14%-kal *drágult*, s ezentúl változatlan maradt ; a *tűzifa drágulása* 1930-ról 1931-re 8%-os, s ez az ár 1932 után is csak 16%-kal (a felemelés *előtti* árhoz képest csak 7%-kal!) olcsóbbodott. A gáz ára 1929 és 1935 között változatlan volt, az »egyéb« kiadásoknál is csak kismértékű (1929 és 1933 közt alig 10%-os) az olcsóbbodás ; az ilyenfajta családokat érintő lakbér pedig a válság alatt is változatlan maradt. *Egészében véve tehát a család számára az 1929. évinek megfelelő megélhetési szintvonalat fenntartása a »legolcsóbb« 1934. évben is csak 19%-kal került kevesebbe, mint 1929-ben.*

Vizsgáljuk meg ezek után a magánalkalmazottak kereseti viszonyait. A magánalkalmazottak létszámát az 1930. évi népszámlálásnak, valamint a biztosítóintézeti létszám évenkénti változásainak figyelembevételével ugyanolyan módszerrel számítottuk ki, mint az ipari munkásságét. E számításaink eredményeit az alábbi táblázat mutatja :

É v	A bányászat, ipar és forgalom szellemi dolgozói és családtagjai közül				
	állásban volt	munka nélkül volt	eltartott volt	eltartott és munkanélküli összesen	1000 állásban lévőre jutott munkanélküli és egyéb eltartott
1929	107.477	12.500	120.540	133.040	1237
1930	106.688	16.838	120.074	136.912	1283
1931	103.177	21.926	119.608	141.534	1371
1932	96.836	29.844	119.142	148.986	1539
1933	94.795	33.462	118.676	152.138	1605
1934	100.276	29.558	118.210	147.768	1474
1935	101.888	29.523	117.744	147.276	1445
1936	106.617	26.371	117.278	143.649	1347
1937	112.205	22.360	116.812	139.172	1240

¹⁴¹ Évről-évre változatlanul 856 P lakbér hozzászámításával.

Az állástalan szellemi munkavállalók több mint 33,000 főnyi tömege volt tehát az a tényező, amely az értelmiség válság alatti helyzetét oly súlyossá tette.

Azonban nemcsak az egy keresetre utaltak száma nőtt, hanem — mint tudjuk — ugyanakkor ez a kereset is csökkent.¹³²

Erről az alábbi adatokat kapjuk :

É v	Állásban lévők száma	Évi átlagos kereset (P)	Összes keresetük (mill. P)	Állásban lévők, munkanélküliek és egyéb eltartottak együttes száma	A keresetekből egy főre jutott (P)
1929 ...	107.477	2700	290,2	240.517	1270
1930 ...	106.688	2646	282,3	243.600	1159
1931 ...	103.177	2560	264,1	244.711	1079
1932 ...	96.836	2443	236,6	245.822	963
1933 ...	94.795	2308	218,8	246.933	886
1934 ...	100.276	2233	223,9	248.044	903
1935 ...	101.888	2192	223,3	249.155	896
1936 ...	106.617	2165	230,8	250.266	922
1937 ...	112.205	2155	241,8	231.377	962

Az egy főre jutó keresetösszeg tehát sokkal erősebben csökkent, mint az egy keresőre eső fizetés. Az egy fő eltartására jutó összeg a válság alatt több mint negyedével csökkent. Feltűnő az is, hogy a válság után mily hosszú ideig stagnált még, holott akkor már megindult a létfenntartás drágulása. Ennek oka, hogy a »tartalékhadsereg« a válság után is igen jelentős maradt, sőt még 1937-ben is több mint 80%-kal nagyobb volt, mint a válság előtt.

Ebben nagy szerepe volt annak is, hogy a reálkeresetekben a válság során bekövetkezett csökkenésnek az ellensúlyozására az értelmiségi családok ezelőtt nem dolgozó tagjai (főként az asszonyok és a leányok) közül is sokan állásba mentek, illetve állást kerestek. Ez nagyon fokozta a magánalkalmazotti munkaerőkínálatot, ami a fizetésemelkedés akadályává vált, annak ellenére, hogy a fokozatosan kiépülő »kötött gazdálkodás« és a monopolista államkapitalizmus tendenciáinak erősödése mellett a magánalkalmazotti létszám jobban nőtt, mint a termelés.

Az egy fő eltartására jutó összegnek 1933—1937 közti lassú emelkedését nem az egyéni fizetések emelkedése, hanem a magánalkalmazottak létszámának a szaporodása, a munkanélküliek felének a felszívódása eredményezte. (Igy pl. amikor a létszámemelkedés 1934-ről 1935-re meglassúbbodott, az eltartásra jutó összeg mindjárt visszaesett.)

Hasonlítsuk össze már most az egy fő eltartására jutó összeg alakulását a példának vett magánalkalmazotti családnak az 1929. évi szükségletkielégítési színvonal mellett adódó kiadásaiival :

¹³² Az 1929. évi keresetek nagyságát Illyefalvi idézett munkája alapján állapítottuk meg; ezt az összeget évről-évre a társadalombiztosítási statisztikából adódó átlagkeresetek változásának arányában módosítottuk.

É v	A példának vett magánalkalmazotti család háztartási kiadásai 1929. évi szükséglet-kielégítési színvonal mellett (indexszámokban) 1929=100	A magánalkalmazottak keresetéből a munkanélküliek és egyéb eltartottak beszámításával egy főre jutó összeg (indexszámokban) 1929=100
1929 ...	100,0	100,0
1930 ...	94,7	96,0
1931 ...	91,5	89,4
1932 ...	87,9	79,8
1933 ...	83,1	73,4
1934 ...	81,1	74,8
1935 ...	83,0	74,3
1936 ...	84,1	76,4
1937 ...	86,8	79,7

1930 és 1937 között tehát állandóan kevesebb jutott egy fő eltartására, mint amennyi az 1929-es színvonalú szükségletkielégítéshez a mindenkori árak mellett kellett volna.

Adatainkat vizsgálva azt kell megállapítanunk, hogy a fixfizetéses magánalkalmazottakat is komoly mértékben sújtotta a válság, ha nem is annyira, mint a munkásokat és a dolgozó parasztokat.

A válság után viszont az értelmiség helyzetének javulása még lassúbb és még kisebb arányú volt, mint a többi dolgozóké; sőt az esetek nagy hányadában javulás még 1937-ben sem mutatkozott.

*

A Horthy-rendszer a *köztisztviselőket* uralma egyik fontos támaszának tekintette. A köztisztviselők (ideszámítva a köztisztviselői nyugdíjasokat is) %-os aránya az összes népességben lényegesen nagyobb volt, mint az első világháború előtti Magyarországon.

A válság kitörését követően a kormány csak nagyon habozva szánta el magát a köztisztviselői fizetések csökkentésére; sőt 1930-ban és 1931 elején a köztisztviselői illetményeket — választási kortesfogásból — még részben fel is emelte.¹³³ Az 1930: XXVI. tc. pedig a fasiszta rendszert szolgáló fegyveres erők tagjainak kedvezett, amikor 6. —8. §-aival a fegyveres testületek tagjai, illetőleg ezek özvegyei részére a szolgálatteljesítés közben bekövetkezett baleset folytán beállott szolgálatképtelenség, illetőleg elhalálozás esetére az egyébként érvényben lévő rendelkezéseknél lényegesen kedvezőbb elbánást biztosított, s ezenkívül más kedvezményeket is kiterjesztett a csendőrség tisztjeire, továbbá a rendőrségnek fegyver- és egyenruhaviselésre jogosult tisztviselőire és az államrendőrségi detektívekre.

A horthysta fegyveres erők az 1930—31 évi állami költségvetésben további kedvezményekre tettek szert. Ekkor ugyanis a honvédségnél, csendőrségnél, folyamórségnél, vámórségnél és államrendőrségnél fizetésrendezést léptettek életbe, amely részben fizetésemelést jelentett, részben pedig azt,

¹³³ A 2000/1930 M. E. sz. rendelet az 1930. év II. lakbérnegyedétől kezdve 72 várost ill. községet magasabb lakáspénzostályba sorolt.

hogy a korábban a dologi kiadások között elszámolt juttatásokat a nyugdíjba is beszámítandó személyi pótlékokká alakították át. Az intézkedés jelentőségét mutatja, hogy jórészt ennek következtében nőtt meg a személyi kiadások aránya az 1929/30. évi állami költségvetésben képviselt 51,7% ról az 1930/31. évi költségvetésben szereplő 54,1%-ra.¹³⁴ Még 1931 július 1-én is részleges fizetésemelést léptettek életbe.

Mindez a válság idején történt, amikor az árak estek, a magánalkalmazotti és munkáskeresetek hanyatlottak, a munkanélküliség nőtt, az állam jövedelmei összezsugorodtak, a kincstár deficittel küzdött és a kormány a külföldi fináncforrásokat, az annak szolgálatában álló egyes kormányok, valamint a Nemzetek Szövetsége segítségével folytatódtak.

A köztisztviselők kezelésére jellegzetes, hogy az 1930: XLVII. tc., amely különböző új adónemeket léptetett életbe, így pl. az alkalmazotti kereseti adót pótlékoló, ú. n. különadót (amelyet később több ízben felemeltek), a köztisztviselői illetmények teljes adómentességét továbbra is fenntartotta,¹³⁵ holt a magánalkalmazottak (munkások és tisztviselők) tekintetében kimondta, hogy a különadót munkaadójuk akkor sem térítheti meg helyettük, ha a velük kötött szerződés alapján erre köteles volna.

Az 1930: XLVII. tc. a köztisztviselői létszámnak hat év alatt fokozatosan végrehajtandó 10%-os csökkentését rendelte el, majd az 5000/1931. M. E. sz. rendelet úgy intézkedett, hogy ezt a létszámcsökkenést már négy év alatt be kell fejezni, az állások természetes megüresedésének felhasználásával.

Ez az intézkedés, — amelyet csak részben hajtottak végre — elsősorban az alacsonyfizetésűeket érintette, mivel folytatódott az a tendencia, amely a magasabb fizetési osztályok számarányát növelte az alacsonyabb fizetési osztályokhoz képest.

Az összes létszám változatlansága mellett ugyanis a legalacsonyabb fizetési osztályokba sorozottak létszáma csökkent, a magasabb fizetési osztályokba sorozottaké emelkedett.

A Nemzetek Szövetségének a magyar kormány kérésére 1931 őszi Budapesten ülésező pénzügyi bizottsága az államháztartás kereteinek és ezzel összefüggésben a köztisztviselői létszámnak is erős csökkentését javasolta,¹³⁶ a kormány azonban ezt a javaslatot nem fogadta el, mert végrehajtása esetén igen nagyszámú köztisztviselőt kellett volna elbocsátani, amit el kívánt kerülni. A kormány szerint ez politikai szempontból lett volna aggályos.

A fizetéscsökkentő intézkedések a következők voltak:

Az 5000/1931. M. E. sz. rendelet 1931 szeptember 1. hatállyal léptette életbe az első fizetéscsökkentéseket, amelyeknek mérvét az 1932. évi január hó 1-ével életbeléptetett 7000/1931. M. E. számú rendelet növelte. Ez a két rendelet együttesen

¹³⁴ Tibor v. Kállay: »Die Lage des Staatshaushaltes.« Ungarisches Wirtschaftsjahrbuch. 1930. 260—263. l.

¹³⁵ A köztisztviselői illetmények a jövedelemadó alapjának megállapításánál is teljesen figyelmen kívül maradtak, tehát olyankor, amikor a köztisztviselőnek más forrásból származó adóköteles jövedelme is volt, az utóbbi után fizetendő adó progresszióját nem érintették.

¹³⁶ V. ö. A Nemzetek Szövetsége irományai. Nr. C. 794, M. 348.

az I.—III. fizetési osztályba tartozók (miniszterek és államtitkárok) fizetését	20%-kal
a IV.—VI. fizetési osztályba tartozók (min. o. főnök, min. tan. és o. tan.) fizetését	15%-kal
a VII. fizetési osztályba tartozók fizetését	13%-kal
a VIII.—IX. fizetési osztályba tartozók fizetését ...	12%-kal
a X.—XII. fizetési osztályba tartozók fizetését	10%-kal

csökkentette, A nyugdíjakat ennél nagyobb mértékben csökkentették.

Mialatt a munkanélküliség fokozódott, a munkabérek és magán-tisztviselői fizetések meredeken estek és azokat felemelt adók terhelték, a kormány a 3000/1932. M. E. sz. rendelettel 1932 július 1-i hatállyal a köztisztviselői illetményeket ismét csak viszonylag szerény mértékben csökkentette :

az I.—IV. fizetési osztályokban újabb	5%-kal
a V. fizetési osztályban újabb	4%-kal
a VI.—VIII. fizetési osztályokban újabb	3%-kal
a IX.—XII. fizetési osztályokban újabb	2%-kal. ¹

Ugyanakkor azonban leszállította a közlekedési segélyt (amelyet csupán a Budapesten szolgálatot teljesítő alkalmazottak kaptak) és a családi pótlékot is. Ezzel egyidejűleg 1 évre felfüggesztették a tisztviselők automatikus előléptetésére vonatkozó rendelkezéseket.

Az államháztartás nehézségeire való hivatkozással az 1400/1933. M. E. sz. rendelet 1933 március 1-i hatállyal még egy fizetéscsökkentést hajtott végre :

az I.—IV. fizetési osztályban	7%-osat
az V.—VII. fizetési osztályban	6%-osat
a VIII.—XII. fizetési osztályban	5%-osat

és a fegyveres testületeknél altisztek és legénységi állományú egyének illetményeinél 3%-osat.

Az 1400/1933. M. E. sz. rendelet a nyugdíjakat is tovább csökkentette. 1933 és 1938 között aztán a köztisztviselői fizetések változatlanok maradtak.

Ha összehasonlítjuk a köztisztviselői és a magánalkalmazotti fizetéseket,¹³⁷ azt találjuk, hogy a magánalkalmazottak *átlagos* fizetése igen alacsony volt a közalkalmazottakéhoz képest. A magánalkalmazotti fizetések 1929. évi havi átlaga, 225 pengő az állami alkalmazottak utolsóelőtti fizetési osztályának, a fővárosnál pedig az elsőosztályú *altiszt* fizetésének felelt meg. És ez az átlagos magánalkalmazotti fizetés a későbbiekben is sokkal erősebben csökkent. Már 1932-ben 10%-kal volt kevesebb az 1929. évinél, míg a megfelelő kategóriájú közalkalmazottaké csak 4%-kal; 1933-ban is tovább nőtt az aránytalanság.

Hangsúlyozni kell, hogy míg a közalkalmazottak létszámát a válság alatt (1930/31 és 1933/34 közt) csupán 2600 fővel, 1,8%-kal redukálták, addig 1930 és 1933 közt a biztosított magánalkalmazotti létszám 21 000 fővel, 12%-kal esett.

¹³⁷ Nem a társadalombiztosítási statisztika nyers átlagát, hanem az általunk számított adatot véve, amelyből megkíséreltük kiküszöbölni a nem szellemi munkát végző alkalmazottakat.

Voltak azonban persze olyan közalkalmazotti rétegek, amelyek igen súlyos helyzetbe kerültek. Így különösen súlyos helyzetben voltak a tanítók. 1933 végén pl. már 2500 állástalan tanító kért elhelyezést a vallás- és közoktatásügyi minisztertől; az állásban lévők közül pedig 600 tanító még a nyomorúságos illetményét sem kapta meg teljesen (a hátralékos illetmények összege több mint másfélmillió pengőre rugott).

Az Országos Tanító Szövetség ismételten tiltakozott a köztisztviselők fizetésének újabb csökkentését jelentő kormányrendeletek ellen, amelyek különösen sújtották az amúgyis rendkívül alacsony fizetésű tanítókat.

*

Különösen súlyos volt a helyzete azoknak az értelmiségieknek, akik a válság idején szereztek diplomát; ezek túlnyomó részben nem tudtak állást, illetve munkalehetőséget találni. Aki pedig mégis »elhelyezkedett«, hallatlanul súlyos, kizsákmányoló és megalázó feltételeket volt kénytelen vállalni. 1929 végén pl. a diósgyőri vasgyárban az újonnan alkalmazott mérnököket hét esztendőes szerződéssel 40 filléres órabérért vették fel azzal a kikötéssel, hogy ha a hét év letelte előtt kilépnek a vállalat kötelékéből, felvett munkabérüknek felét vissza kell fizetniük.

A budapesti mérnöki kamara 1931 október 9-i felterjesztéséből kiderül, hogy úgy a magánmérnökök, mint a tőkés vállalatok alkalmazásában lévő vagy ilyen alkalmazást kereső mérnökök helyzete teljesen kilátástalan volt. A mérnökök szinte kizárólag a minimális mértékben folyó közmunkákra voltak — mint egyetlen kereseti forrásra — utalva.

Az óbudai híd tervezésében résztvevő okleveles mérnököknek, amikor 1931-ben alkalmazták őket erre a munkára, 140 pengő volt a havi fizetésük, azonban kötelezvényt irattak alá velük: sem végkielégítési, sem nyugdíjigénnyel nem léphetnek fel és bármikor elbocsájthatók. 2 év múlva, 1933-ban olyan mértékben leszállították a fizetésüket, hogy azt még a burzsoa sajtó is kénytelen volt méltatlanságnak elkönyvelni: »a magyar állam megbízásából végzett munka után egy nő, okleveles, talán már nem is olyan fiatal gépészmérnök tudása, nyugdíj nélkül 112 pengő, míg egy nőtlen, 35—40 éves mérnök szakmájuk után való munkája 70, azaz heti 16 pengőt ér az államnak... Nehéz keresetük jóval alatta marad az annyira lenézett városi szükségmunkás havi 80 pengő létminimumának, mely munka azonban korántsem követeli meg azt a fokozott és műegyetemi végzettséget igénylő agymunkát, amelyet a híd egyes részleteinek a kidolgozása követel.«¹³⁸

Egy fővárosi altisztté kényszeredett volt egyetemi hallgató 1933-ban kérvényt írt Sipőcz polgármesterhez. Az volt a kérése, hogy ideiglenes hivatalnokká minősítsék át, — miután hosszú évek óta altiszti állást volt kénytelen betölteni. »Mint egyetemi hallgatónak édesanyám megbetegedése következtében 1925 végén azon ígéret mellett kellett elfoglalom az altiszti állást, — írja — hogy 3 hónap múlva átminősíttetem (t. i. tisztviselővé). Sajnos azóta 8 esztendő telt el anélkül, hogy ezen ígéretből valóság lett volna. Szabadjon... a magam, valamint az általam eltartott éhező családom nyomorúságától indítatva kérem, hogy kegyeskedjék ideiglenes hivatalnokká engem is átminősíteni, vagy mint ilyen újonnan alkalmazni. Kegyeskedjék továbbá tekintettel lenni, hogy öttagú családot kell eltartanom, amelynek élvehalódása

¹³⁸ Incze Miklós, i. m. 37. l.

már a végső kétségbeesésbe kerget. A szükség most kettőzött erővel látogatott meg bennünket, hogy a Tabánból ki lettünk lakoltatva... Most havi 50 pengőt kell fizetni egy egyszerű szoba-konyhás lakásért.¹³⁹ A minisztertanács is kénytelen volt — az általános tömegelégedetlenség nyomása alatt — foglalkozni az állástalan diplomások ügyével, hogy a »végső lezüléstől« megmentsék őket. A miniszterelnök rendeletére a honvédelmi minisztérium terhére két laktanyában 50—50 értelmiségi kapott lakást, »tisztai ágyat« és legénységi ellátást az Állástalan Diplomások Országos Bizottsága által nyilvántartott értelmiségi munkanélküliek közül. »A diplomások 6—12-es csoportokban külön szobákban laktak, fehér tisztai ágyat és legénységi ellátást kapnak. Ezeknek a diplomásoknak egy része eddig menhelyeken és népszállókban lakott, most nemcsak lakást és ellátást, hanem otthont is talált a kaszárnyákban, átadva helyüket a menhelyeken a többi rászoruló szegénynek. A diplomások hatonként csoportosítva, külön-külön laktak, együvé kerülnek az ugyanolyan szakmájú, hasonló gondolkodású bajtársaikkal.«¹⁴⁰ Így diesőítette a burzsoa sajtó a kormánynak ezt a szégyenletes intézkedését, amellyel megfelelő munkalehetőség és munkakör biztosítása helyett az állástalan diplomásokról »gondoskodott«.

Az állástalan diplomásokról való »gondoskodás« legkirívóbb példái közé tartozik az az eset, amikor 1933-ban Budapesten kitiltották az állástalan diplomásokat a Ráday-utcai menzáról. A Ráday-utcai menzát a főváros tartotta fenn. Egy merőkanál leves és egy merőkanál főzelék volt rendszerint az ebéd. Az egyetemi év hónapjai alatt mintegy 700 egyetemi hallgató és állástalan diplomás étkezett a menzán. Nyáron ennek a számnak kb. a fele. Az állástalan diplomások a maradékot kapták, — azt is az egyetemi hallgatók tették számukra lehetővé. Egyik nap megjelent a közgazdasági egyetem dékánja, a menza egyik felügyelője és bejelentette, hogy ott állástalan diplomások többé nem étkezhetnek, mivel »pedagógiai szempontból káros, ha a diákság és az állástalan diplomások együtt vannak.« A professzor a nyomorban sínylődió értelmiségiek megsegítése helyett azt a meggyőződését fejtette ki, hogy »az állástalan diplomásokat egyenként kellene megvizsgálni, hogy pontos képet kapjunk arról, hogyan lettek és maradtak állástalanok«, mire az egyik állástalan diplomás azt válaszolta: »Nem mi juttattuk ide az országot!... nem mi vagyunk felelősek az álláshalmozókért«. A professzor úr azonban arra hivatkozott, hogy ha a hadvezér harcba viszi a katonáit, nem mutogathatja nekik a rongyos és megvert katonákat. Erre ismét közbeszólt valaki: »Ne harcra vigyenek, hanem enni adjanak.« A közbeszólások persze nem segítettek. A menza feketetábláján megjelent egy figyelmeztetés: szeptemberben csak azok étkezhetnek a menzán, akiknek az egyetemi beiratkozása rendben van. A nagytőkés-nagybirtokos állam eltiltotta az állástalan diplomásokat a diákmenza látogatásától, arra kényszerítette őket, hogy odaálljanak az inségkonyhák elé. Az intézkedés azokat a diákokat is sújtotta, akiknek nem volt pénzüik beiratkozni az egyetemre és akik ezzel az intézkedéssel ugyancsak elestek a menzai étkezéstől. A rendelkezés éppen a legnagyobb nyomorban sínylődiókat sújtotta, azokat, akiknek a sovány menzai ebéd egésznap táplálékuk volt, akik gyakran egy évig is jártak napszámba, hogy megkeressék a következő évi egyetemi beiratkozáshoz szükséges összeget, akik egye-

¹³⁹ U. o. 38. l.

¹⁴⁰ U. o. 38—39. l.

temi leckekönyvvel a zsebükben csomagot hordtak, télen pedig havat lapátoltak.

A fasiszta rendszer semmi érdemlegeset sem tett az értelmiség és a diplomás ifjúság nyomorának enyhítéséért. 1933 elején minisztertanácson tárgyalták meg a diplomás ifjúság elhelyezkedése érdekében indított »társadalmi akció« eredményét. Az eredmény mindössze abból állt, hogy bizottságot állítottak fel, később pedig ankétot tartottak a miniszterelnökségen az ifjúság problémájáról. Az ankét vezetője jellemző módon azt vetette fel, hogy az ankéton képviselt ifjúsági szervezetek közreműködnének-e olyan »ifjúsági problémákkal foglalkozó tudományos intézet« felállításában, amely kizárólag az »általános ifjúsági helyzet« felderítésével foglalkoznék. »Foglalkozna ez a szerv a hivatásáról leszorított ifjúság statisztikai adatainak állandó kimutatásával, a mai túltermelés tanúságaiból következő gyakorlatiasabb oktatás reformjainak kidolgozásával, az ifjúság helyzetét feltűntető szociográfiai térkép elkészítésével.«¹⁴¹ A megjelent ifjúsági szervezeteknek a kormány által korrumpált képviselője támogatta az uralkodó osztálynak ezt a szemfényvesztését. Az egyik ifjúsági vezér kijelentette: »Ez az út a magyar ifjúságnak társadalmi egységéhez vezet és eredője lehet a tudomány higgadt-ságával foglalkozó ideális reformmozgalomnak«. Mindez természetesen megmaradt az »ideális reformmozgalom« vonalán, mivel az állástalan diplomások és az alkalmazásban álló értelmiségiek ínséges helyzete állandóan fokozódott.

Hóman Bálint, a Horthy-rendszer háborús bűnös, fasiszta kultusz-minisztere a tőkéseket hívta fel az állástalan diplomások egy részének elhelyezésére. Ezzel egyidejűleg olyan intézkedéseket készített elő, amelyek »alkalmassak voltak arra, hogy az egyetemekről kikerülő diplomások számát erősen csökkentsék.« Évente 2300 — 2500 diplomás hagyja el az egyetemeket és főiskolákat, holott elhelyezkedési lehetőséget ennek a létszámnak fele sem találhat — mondotta, s kifejezést adott annak a reményének, hogy »a most kidolgozott középiskolai törvény, továbbá az egyetemen életbeléptetendő szigorítások meg fogják akadályozni az állástalan diplomások számának további ijesztő fokozódását.«¹⁴² Ezek a »reformok« természetesen semmit sem segítettek az állástalan diplomások helyzetén. A diplomás értelmiségi fiatalság elhelyezkedése megoldatlan maradt.

*

Elemeztük a dolgozó magyar nép egyes rétegei helyzetének alakulását a világgazdasági válságot megelőző »konszolidáció« idején, a válság éveiben és — a válság hatásának megmutatása érdekében — a válságot követő különös fajtájú pangás idején is. Mind a munkásosztály, mind a dolgozó parasztság, mind a középrétegek helyzete a Horthy-fasizmus egész ideje alatt, így a válságot közvetlenül megelőző, viszonylag legjobb években is, jelentékenyen rosszabb volt, mint 1913-ban, az első világháborút megelőző évben. A világgazdasági válság küszöbén, 1929-ben pedig helyzetük már jelentősen rosszabb volt, mint a megelőző években.

A világgazdasági válság alatt a munkások egyéni reálkeresete jelentősen csökkent, az egész munkásosztály életszínvonala pedig a hatalmas munkanélküliség figyelembevételével még sokkal nagyobb mértékben süllyedt.

¹⁴¹ U. o. 40. 1.

¹⁴² U. o. 40—41. 1.

A mezőgazdasági munkások reálkeresete és foglalkoztatottsága is nagy mértékben esett. A dolgozó parasztságot az agrárválság fojtogatta: csekély árutermelését potom áron kellett elvesztegetnie, pénzjöveldelme a legminimálisabbra zsugorodott, de ugyanakkor a számára szükséges iparcikkek ára — a monopóliumok megerősödése és a népellenes gazdaságpolitika következtében — a mezőgazdasági cikkek áresésénél sokkal kisebb arányban csökkent. De a középrétegek — a kisiparosok, kiskereskedők és a különféle rétegekből összetevődő értelmiség — is elnyomorodtak: a kisiparosok és kiskereskedők tömegesen mentek tönkre; a magánalkalmazottak helyzetének romlását a fizetésleszállításokon kívül elsősorban a nagymérvű munkanélküliség idézte elő, hasonlóképpen az úgynevezett szabadfoglalkozású értelmiségét, különösen pedig a diplomás fiatalságét, amely a válság éveiben nem tudott elhelyezkedni.

Az uralkodó osztályok az államhatalom segítségével igyekeztek a válság terheit teljes mértékben a dolgozók vállaira hárítani. Módjukban állott ez az óriási munkanélküliség következtében (a munkanélküliség az ipari munkásságnál negyedmillió, a dolgozó parasztságnál félmillióig terjedő, az alkalmazottaknál mintegy 33 000 volt). Így aztán lehetséges volt a bérek nagymérvű leszorítása ugyanakkor, amikor az ipari árak Magyarországon a válság idején nem estek a világgpiaci árak alakulásának megfelelő mértékben, éppen a magyar tőkésekét kiszolgáló kormányoknak az állami monopolkapitalista tendenciákat érvényesítő politikája következtében.

A magyar dolgozó nép helyzetének a világgazdasági válság következtében történt romlására az a legjellegzetesebb — és ez mutatja a válság különös súlyosságát —, hogy akkor, amikor a tőkések már kezdtek kilábalni a válságból, a dolgozók helyzete még mindig tovább romlott. Egyértelműen mutatja ezt ezekben az években a reálmunkabérkeresetek alakulása, a példaképpen elemzett 15 holdas középparaszt helyzete, a mezőgazdasági napszámbérek alakulása, s az alkalmazotti rétegek helyzete. Mindezek alapján megállapítható, hogy a válságból való kilábalás idején a reálkeresetek nem emelkedtek, sőt néhány százalékkal csökkentek is, ugyanakkor — és ez a döntő — amikor az árak és a közterhek emelkedése már megindult. A dolgozó osztályok keresete tehát továbbra is stagnáló vagy éppen csökkenő irányzatot mutatott akkor, amikor az árak már emelkedő tendenciát vettek. Ez a helyzet egészen 1935-ig fennállott. Csak 1936-ban, 1937-ben mutatkozott a dolgozó osztályok helyzete szempontjából valamelyes javulás; ez a javulás azonban nemhogy az 1913-as, hanem még az 1929-es állapot elérését sem eredményezte egyik dolgozó réteg esetében sem.

A kapitalizmus magukat túlélt magyarországi erői — mint a világgazdasági kapitalizmus erői általában — elégtelenek voltak ahhoz, hogy az uralkodó osztályok »normális« burzsoá kivezető utat találjanak a válságból. A különös fajtajú pangás éveiben a maximális profit biztosítása továbbra is a dolgozó lakosság többsége fokozott nyomorbadöntésének, továbbá a kezdődő militarizálásnak az eszközével történt.

1937 második felében újabb súlyos gazdasági válság kezdődött a kapitalista világban, amely a második világháborúhoz vezetett. Ez a válság Magyarországon is jelentkezett; a magyar uralkodó osztályok azonban ekkor már áttértek a fokozott háborús előkészületekre, a nyílt militarizálásra és a monopolista hadi államkapitalizmus kiépítésére s ezzel a dolgozó tömegek helyzetének alakulásában is új fejezet kezdődött.

INCZE MIKLÓS

AZ AMERIKAI-ANGOL IMPERIALIZMUS LENGYELELLENES POLITIKÁJA 1918-1939*

Az imperialista hatalmak, és különösen az USA és Anglia ellenséges viszonya Lengyelországgal épp úgy, mint Magyarországgal szemben — amely olyan világosan lép fel és mutatkozik meg a népi hatalom megalkotásának pillanatától kezdve — mégsem csupán ettől az időponttól számítható. Ez a tény nem véletlen. Elsősorban az imperialista államok és a gyengébb népek közti viszony természetéből, jellegéből következik.

»A nagyhatalmak politikusai között kevesen vannak, — mondotta Sztálin elvtárs a finn küldöttség fogadásán 1948 áprilisában — akik a nagy nemzetekkel egyenlő félként kezelik a kis nemzeteket. Többségük felülről néz a kis nemzetekre, lenézi őket¹. A kisebb vagy gyengébb népek az imperialisták elképzeléseiben, szándékaiban, terveiben és reális politikájában legfeljebb a sakkfigurák, a kizsákmányolás és profit eszközeinek és tárgyának a szerepét játsszák, ha ugyan nem a közvetlen katonai zsákmány szerepét.

»Az imperialisták — mondotta Bierut elvtárs az Egyesült Lengyel Munkáspárt VI. kongresszusán — mindig hajlandók voltak arra, hogy a vitás európai erőviszonyokat Lengyelország rovására oldják meg.

Már a kapitalizmus korai szakaszában Lengyelországot teljesen letörölték a világ politikai térképéről, annak ellenére, hogy elkeseredett erővel harcolt függetlenségéért. Közismert Anglia, Franciaország és a Vatikán rosszindulatú állásfoglalása a XIX. századi lengyel nemzeti felszabadító harcokkal szemben.

Az imperialista hatalmak ellenséges viszonya Lengyelországgal szemben az első világháború idején mutatkozott meg teljesen világosan.

A cárizmus bukásáig, jobban mondva a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig az imperialista államok a lengyel ügyet úgy kezelték, mint a cári Oroszország belügyét, »visszautasítottak bármiféle kötelezettséget a lengyel ügyben« — amint ezt még a nemzeti demokrata M. Seyda is bevallotta.

Wilson, akit az amerikai imperializmus burzsoa apologetái úgy állítottak be, mint Lengyelország »barátját«, 1916-ban, a németekkel folytatott kacérkodás idején elismerte a Németország és Ausztria által elfoglalt területen alakított bábállamot, a Lengyel Királyságot.

De később is, már 1917-ben, miután Wilson először nyilatkozott Lengyelország »függetlenségéről«, amikor a német kancellár tiltakozott az ellen, hogy az Egyesült Államok, amely akkor még nem vett részt hivatalosan a háborúban, beavatkozott Németország belügyeibe, a berlini amerikai nagykövet kijelentette, hogy Wilson szavai csak olyan Lengyelországra vonatkoznak, »amilyent a központi hatalmak hoztak létre«.

A háború utolsó szakaszában azonban az orosz forradalom világosan és határozottan vetette fel a lengyel ügyet. Ugyanekkor az imperialista államok

* A Magyar Történész Kongresszuson, 1953 június 7-én tartott előadás.

¹ Sztálin: A békéért. Bpest, 1952. 72. 1.

minden áron meg akarták akadályozni egy erős Lengyelország létrejöttét.

A lehető legjobban körünyírbált és életképtelen Lengyelország, olyan Lengyelország, amely egykor könnyű zsákmánya lesz a mohó német birodalomnak, olyan Lengyelország, amelynek gyakorlatilag nincs kijárása a tengerre, amely a legjobb esetben a »semlegesített Visztulá«-n át jut ki a gdański kikötőhöz, Lengyelország, mint az amerikai és angol fináncotőke zsákmánya, Lengyelország, mint a Szovjetoroszország elleni felvonulási terep — íme így képzeltek el Wilson és Lloyd George a lengyel állam megalakítását.

Miért is kezeskedett volna Wilson Lengyelország függetlenségéért, hiszen még a lengyel burzsoa történész, Kutrzeba is elismeri, hogy Anglia és Amerika Lengyelországban »a szovjet kormányok elleni harc eszköze«-t óhajtották látni, de olyant, amely »csak az eljövendő Oroszország érdekében működik, ez pedig minden formájában — akár mint emigráció, akár mint az orosz tőkésék bolsevikellenes kormányai — csak olyan Lengyelországgal volt hajlandó megegyezni, amely államszövetségben van Oroszországgal. Lengyelország és a szövetségesek közt ott állt Magyarország, az eddig érdemeket szerzett és továbbra is hón óhajtott szövetséges árnyéka. Ez a törekvés olyan erős volt, hogy merem azt állítani, — írja Kutrzeba — ha bármelyik bolsevikellenes kormány — Jugenyicsé, Kolcsaké, Gyenyikiné — hatalmon maradt volna, mint reális politikai erő, a korábbi szövetséges államok közül egyetlen egy sem támogatta volna politikai és sztratégiai szempontból legjobban megindokolt követeléseinket sem.«

1917 márciusában Balfour brit külügyminiszter a vele államszövetségben lévő Lengyelország felett hatalmát megtartó »egységes és oszthatatlan« burzsoa Oroszország fenntartásának a tételét azzal az érveléssel védelmezte, hogy meg kell őrizni Oroszországot, mint »a keleti politika tényezőjé«-t, amelyet semmiféle állam sem választ el a Nyugattól.

Olyan felfogás volt ez, amelyet ebben az időben Wilson is támogatott.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom azonban, amely széttörte a népek cári börtönét és felvetette szabadságuk jelszavát, gyökeresen megváltoztatta az egész helyzetet. Lengyelország, az imperialista politikusok szándékai és titkos tevékenysége ellenére, csupán az orosz proletariátus győzelmének a következtében szerezhette vissza függetlenségét.

Az angol-amerikai imperializmus politikája azonban ebben a pillanatban is a német imperializmus érdekeinek a védelmére irányult, hiszen az ő fajtájából való volt, legfőbb támasza az eljövendő intervenció terveiben, Lengyelország érdekei ellen.

Ebből fakad a nyugati hatalmak közismert lengyelelles politikája Szilézia és a Tengeremellék kérdésében.

Ebből fakad az a kendőzetlen magatartás Lengyelországgal szemben a versailles-i békekonferencián, amelyről Kutrzeba írja, »nem egyszer az volt a benyomásom, hogy mi egyszerűen semmit sem jelentünk, hogy nálunk minden nélkülünk történik«.

Ebből fakad a versailles-i békeszerződés számos, Lengyelországot diszkrimináló rendelkezése.

Másrészt az imperialisták kezdettől fogva úgy kezelték a burzsoa Lengyelországot, mint a Szovjetköztársaság elleni intervenció eszközét.

De csak Gyenyikin leverésének pillanatában határozták el, hogy Pilsudzki hadseregét fogják felhasználni az intervenció főerejeként. A Szovjet-

unió elleni támadás költségeit a lengyel nép viselte a következő két évtized során azzal, hogy horribilis kamatokat fizetett azok után a pénzben és áruban adott kölcsönök után, amelyek a hallatlanul súlyos feltételek mellett nyújtott fegyver- és hadianyagszállítmányokkal álltak kapcsolatban.

Ma már közismert az a szerep, amelyet az ú. n. »Hoover-féle segély« játszott, hiszen ez a segélyt elfogadó ország gazdasági és politikai meghódításának volt az eszköze. Lengyelország példáján ez különösen világosan mutatkozik meg.

Lengyelországgal szemben egyébként ennek során még rosszabbul jártak el, mint más országokkal szemben.

A hitelek megtérítésének drákói feltételei, valamint az amortizációs kamatok és járulékok azonnali kifizetési kötelezettsége megrendítette a valutát és lehetővé tette az amerikai monopolistáknak, hogy fillérekért vásároljanak össze nagyértékű objektumokat az egész országban.

»Lengyelországot megvásárolják az imperializmus ügynökei — írta Lenin nem sokkal az első világháború befejezése után. — Nincs egy gyára, egy üzeme, egy iparága sem, amely ne volna az amerikaiak zsebében.«

A lengyel népgazdaságnak ezt a nagyban való felvásárlását szolgálta tulajdonképpen az ú. n. Hoover-féle háborúutáni »segély«, amelyért hálából a lengyel burzsoázia emlékszobrot emelt Wilsonnak és Hoovernek.

Ennek a »segély«-nek az eredményeképpen Lengyelország az Egyesült Államok támogatta Németország gyarmati »háterszágá«-vá lett és az akkori varsói amerikai nagykövet, Gibson, aki ennek a feladatnak a teljesítésén őrkdött, azzal dicsekedhetett, hogy Lengyelországban úgy rendelkezik, mint otthon. Tulajdonképpen ő bírta rá Pilsudzkít minden eszközzel a Szovjet-oroszország elleni kalandor hadjáratra.

Az ARA (amerikai segélyakció) azonban nemcsak az Egyesült Államok intervenciós és agresszív politikájának és többek között Lengyelország ilyen célból való kizsákmányolásának az eszköze volt. Ugyanakkor az Egyesült Államok közvetlen gazdasági terjeszkedésének és Lengyelország politikai alávetésének az eszköze is volt, amely kétszínűen »segély«-nek nevezett szervezet leple alatt folyt. Tevékenysége — ezt még az amerikai burzsoa szakirodalom is beismeri — abból állt, hogy »az élelmezési missziók, ezek alárendelt szervei, valamint az összes szövetséges és amerikai technikai missziók állandóan tevékenyen behatoltak Lengyelország életének valamennyi ágazatába 1919-ben és a következő években.«

1919-ben Lenin azt mondta, hogy »az amerikai ügynökök és spekulánsok elárasztják Lengyelországot, összevásárolják Lengyelország kincseit, amely azzal kérkedik, hogy ma már független hatalom.«²

Az amerikai monopóliumoknak ezek az üzerei és ügynökei főképpen mint az ARA missziójának hivatalnokai érkeztek Lengyelországba és forma szerint élelmiszerek szétosztásával foglalkoztak. Valójában előkészítették a talajt az amerikai tőkék behatolására Lengyelországba, s egyesek közülük mint a lengyel kormány tanácsadói döntöttek nemcsak valamennyi gazdasági, hanem politikai lépései felett is. Technikai ügyekben a lengyel kormány tanácsadója továbbra is Barber ezredes maradt, közéleti ügyekben dr. Durand, kereskedelmi ügyekben Irving Shuman, aki ezenkívül az akkori

² Lenin, Művei. 30. köt. Bpest, 1953. 143—144. 1.

miniszterelnök, Paderewski speciális tanácsadójának a tisztségét is betöltötte. Paderewski pedig teljesen alárendelte magát Hoover minden kívánságának. A tanácsadók valamint munkatársaik gyakran úgy léptek fel, mint a lengyel kormány teljhatalmú megbízottai más kormányokkal folytatott tárgyalásaiban.

Hoover emlékirataiban felemlíti, hogy amikor Varsóba utazott, ott várták tanácsait, valójában parancsait »a politikai és gazdasági ügyek egészét illetőleg«. Elmondja azt is, hogyan hozta létre megbízottja, Kellogg, a kormány lemondását és hogyan bízta meg a misszió Paderewskit az amerikaiak számára kedvezőbb új kormány megalakításával.

A Hoover-féle szervezet Lengyelországban a gyakorlatban a felsőbb hatalom funkcióját töltötte be és kisebb ügynökei az ország gazdasági kirablására specializálták magukat.

A Hoover-féle misszió szénügyi osztályának vezetője, Hoodier mindent megtett, hogy a katowicei szénmedence Lengyelországhoz való csatolását attól tegye függővé, vajjon előzetesen létrejön-e az amerikai ellenőrzés ebben a szénmedencében és a dąbrowai szénmedencében a szénbányászat felett. Egyébként az volt a terve, hogy Lengyelországban épp úgy, mint Csehszlovákiában, Magyarországon és Ausztriában, az egész szénbányászatot teljesen uralma alá hajtssa.

Hoover azonban nem elégítette ki csupán a szénbányászatnak az ellenőrzése, ugyanakkor az elosztását is irányítani óhajtotta és azt ajánlotta Hoodiernek, szerezzék meg a megfelelő teljhatalmakat és biztosította őt arról, hogy »a lengyel kormány mindent megtesz, amit akarunk«.

Ugyanakkor Hoover más ügynökei megvalósították a lengyel vasúti szállítás ellenőrzésére és a népgazdaság egyéb igen fontos ágai feletti uralomra vonatkozó terveket, sőt meghatározták a lengyel ipar struktúráját, fejlődésének ütemét és irányát, valamint a bel- és külkereskedelem jellegét és méreteit és mindezeket a kérdéseket elsősorban az amerikai nagytőke érdekeinek megfelelően oldották meg. A Hoover-féle »segély« bőven kifizetődő volt az amerikai monopóliumok számára, mind politikai, mind gazdasági téren.

Hogy ez az apparátus milyen módon működött, arra az szolgálhat tanúbizonyságot, hogy a Hoover-féle lengyelországi misszió feje, aki dr. Kellogg után ezt az állást betöltötte, W. K. Grove ezredes, a Fülöp-szigeti rabló és zsákmányoló amerikai hadsereg volt tisztje azt írta, hogy lengyelországi munkája során »eszébe jutottak Fülöp-szigeti tapasztalatai«, azaz az Egyesült Államok egyik leginkább kizsákmányolt gyarmati birtokán szerzett tapasztalatok.

A Hoover-féle szervezet tehát Lengyelországban méltóan képviselte a legrosszabb típusú gyarmati közigazgatás hagyományait, közben pedig kémszolgálatot is teljesített. Az amerikai imperialisták alkalmas eszköze volt az intervencióra és Lengyelország alávetésére.

A burzsoa-földesúri Lengyelország 20 éves fennállása alatt a nemzetközi fináncióke különös kizsákmányolásának és profitjának területe és tárgya volt, klasszikus példája annak, hogyan működik a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvénye, azaz hogyan törekszik maximális profitra — az adott esetben — »más országok népeinek rendszeres kirablása« útján (Sztálin).

A krónikus tőkehiányban szenvedő kapitalista Lengyelország viszonyai között külföldi tőke megszerzését úgy tekintették, mint a gazdasági élet minden bajának orvosságát, mint a konjunktúra megteremtésének alapvető eszközét, amelyre a nagy monopóliumok azért van szükségük, hogy tovább

növeljék nyereségeiket, a kapitalista államnak pedig azért, hogy ideig-óráig megfolytassa a költségvetés lyukait.

Ezeket a kölcsönöket olykor idegen, tőkés állam folyósította, gyakran külföldi magántőkés konzorcium az állam kezessége mellett vagy anélkül, a leggyakrabban viszont a finanszírozás folyamatai egy és ugyanazon holdingnak keretén belül mentek végbe.

A tőke beáramlása Lengyelországba nem csupán hosszú- vagy rövidlejáratú hitel formájába foglalt kölcsönszerződések útján ment végbe. Végbement ez úgy is, hogy közvetlenül vásároltak fel vagyoni állagokat, felvásároltak vállalatokat vagy azok részvényeit.

Végeredményben a külföldi tőkék beáramlása Lengyelországba 1918 és 1939 közt

1. nem hozta magával az iparosodást és a gazdasági fellendülést, sőt ellenkezőleg — elmaradottságának állandósulását és elmélyülését okozta;

2. nem hozta magával a széles dolgozó tömegek életszínvonalának emelkedését és fogyasztásuk növekedését, sőt ellenkezőleg — a dolgozó tömegek alacsony életszínvonalának állandósulására és további lesüllyedésére vezetett; a belső piac leszűkülésére, a gazdasági és politikai függés állandósulására és elmélyülésére, arra, hogy az ország a külföldi monopolitőke és a nemzetközi imperializmus egyre nagyobb rabságába jutott.

A Lengyelországban elhelyezett külföldi tőke évente hatalmas adóval terhelte meg az országot.

A mérleg- és százaléknyeréseken felül a külföldi vállalatok rejtett formában is szereztek profitot úgy, hogy magasabb árat fizettek a nyersanyagokért és segédanyagokért, amelyeket szállítóként adtak saját lengyelországi vállalataiknak, vagy alacsonyabb árakat fizettek a készárukért, amelyeket fogyasztóként fizettek ki lengyelországi vállalataiknak, a saját vállalataiknak nyújtott kölcsönök után járó magasabb kamatok, a kereskedelmi vagy technikai tanácsadás és egyéb, gyakran fiktív címen kapott tiszteletdíjak formájában, olyan nyereségek formájában, amelyeket nem osztottak szét osztalékokként, hanem amelyek a külföldi részvények értékét növelték; a szabadalmak, licenciák felhasználásáért nyújtott fizetségek formájában stb.

A későbbi években, vagyis 1932 után a külföldnek jutó haszon valamivel kevesebbet tett ki, de ténylegesen sohasem süllyedt a 400 millió zloty alá. Kilenc év alatt, 1924—1932 között Lengyelország több mint 4,5 milliárd zlotyt fizetett a külföldnek.

A »kapitalizálódás« növekedése helyett, amelynek biztosítania kellett volna az idegen tőke beáramlását, a gyakorlatban dekapitalizálódás állt be. Így pl. 1936-ban hivatalos adatok szerint 164,8 millió zloty értékű tőke áramlott be Lengyelországba, külföldre viszont 326,3 millió zloty értékű tőke vándorolt ki — ténylegesen pedig kb. 450 millió zloty, ami kb. 300 millió zloty veszteséget tesz ki.

Nem csoda, hogy a dolgok ilyen állása visszatükröződött a fizetési mérlegben és további következményeképpen a külkereskedelmi politikában úgy, hogy erőltették a prémiummal díjazott dömpinges kivitelt, számos cikket a termelési önköltség alatt adtak el, ez pedig ismét a külföldet gazdagította és elszegényítette Lengyelországot és a dolgozó tömegeket, amelyeket a belső piac magas árainak az adója terhelte meg. Ezeket az áldozatokat azért hozták meg, hogy a külföldi konszernek minden korlátozás nélkül utalhassák

át Lengyelországból kamataikat és profitjukat, amelynek a rátája legtöbbször meghaladta a 10%-ot.

Ugyanakkor csökkent a lengyel ipar birtokállománya, viszont megnőtt a külföldi tőke részesedése, végbement az a folyamat, hogy a nagyüzemeket egyre nagyobb mértékben külföldi tőke kerítette a hatalmába. A külföldi hitelező gyakran az adós vállalat tulajdonosává vált. Egy 30 millió zloty részvénytőkével rendelkező nagy részvénytársaság pl. kénytelen volt ingyen átadni részvényeinek többségét a külföldi hitelezőnek, hogy az haladékat és további hitelt nyújtson. Ebből csupán a lengyel monopolítóke »felső rétege« húzott hasznot, amely ezer meg ezer szállal fűződött a külföldi monopóliumokhoz.

Gazdagodtak a külföldi konszernek, gazdagodott a külföldi holdingokkal kapcsolatban álló hazai kizsákmányolók maroknyi csoportja, vesztett a lengyel munkás, paraszt és kistermelő, hanyatlott a lengyel ipar, kereskedelem és pénzügy, gazdaságilag elszegényedett és hanyatlott az ország.

A főszerepet ebben a szemérmetlen rablásban a különösen kétszínű és ugyanakkor hitszegő amerikai tőke játszotta, a német tőkével szövetségben.

Ma már ismereteseink országunkban a Lengyelország által az Egyesült Államokban felvett kölcsönök szégyenletes gazdasági és politikai feltételei, amilyen pl. a Dillon-féle stabilizációs kölcsön volt. Az amerikai tőke tevékenységi módszereinek klasszikus példája a hirhedt, ma előttünk oly jól ismert, Averell Harriman által alkalmazott módszerek az ő kezében lévő vállalatokban, azaz elsősorban a Giesche-féle üzemekben.

A Giesche-féle üzemek az egyik legnagyobb európai cinköntő vállalat volt, amely a legkülönbözőbb módon kombinálódott különféle szénbányákkal, cinkpléh-hengerlőkkel, kénsavgyárakkal, stb. stb. Szilézia 1922-ben bekövetkezett felosztása után az üzemek 4/5-ben Lengyelországban terültek el, azonban továbbra is német kézben Wroclawval mint központtal. A Németországban folytatott kalandor befektetések, valamint az infláció következtében a Giesche-féle vállalat válságos helyzetben volt. Harriman idejében megérkezett a segítséggel, létrehozta a Silesian-American Corporation (SACO) vállalatot és megvásárolta a »lengyel« Giesche részvényeinek 51%-át, ugyanakkor pedig többmillió dolláros hitelt nyújtott a »német« Gieschének (és 4 millió dollárral terhelte meg a »lengyel« Giesché, ami többek között azzal a kötelezettséggel járt, hogy a Giesche-féle adósságokat a »lengyel« Gieschének kellett vállalnia, valamint számos más, Lengyelország szempontjából káros pénzügyi következménnyel). A SACO megengedhette magának, hogy bőségesen segítse a német Giesché, és ezt többek között annak köszönhette, hogy a lengyel burzsoa kormány szolgálatkészen elengedte a most Harriman vezetése alatt álló »lengyel« Giesche közel 30 millió zlotyra rúgó adóhátralékát. Hála az amerikai segítségnek, amelyet a lengyel burzsoázia a lengyel adófizető pénzével nagymértékben megkönnyített, a »német« Giesche hozzálátott németországi üzemének további kiépítéséhez, többek között Wroclaw-Kowalban műselyemgyár felállításához, vagy 1934-ben Magdeburgban egy cinköntő üzem beindításához. Azonfelül berlini laboratóriumában tökéletesítette a duralumínium előállításának módszereit és ilymódon a maga részéről szintén hozzájárult annak a német léghaderőnek a modernizálásához és kiépítéséhez, amely 1939-ben rátört a lengyel falvakra és városokra.

Ugyanakkor a lengyel Felső-Szilézia területén az amerikanizált Giesche-üzemekben rövid időn belül 100 százalékkal nőtt meg a lengyel munkás munkájának a termelékenysége.

A Harriman-Giesche-féle tranzakció háttéréről és politikai értelméről azok a titkos, nem közlésre szánt és nemrég általunk közzétett okmányok beszélnek, amelyek Giesche és a lengyel minisztériumok levéltáiraiból származnak.

Egyértelmű tanúbizonyságuk felment itt az alól a kötelezettség alól, hogy bővebben kommentáljuk. Ezek szerint az okmányok szerint a szerződés megkötésekor Giesche fő célja az volt, hogy »megtartsa és biztosítsa a lengyelországi üzemek további kedvező menetét amerikai lobogó alatt«. A szerződés »Giesche szempontjából és össznémet szempontból egyaránt teljesen méltányosnak és egészségesnek bizonyult« — mondja egy másik okmány. Arról, hogy a német tőkésék véleményének megvolt a kellő alapja, a SACO legismertebb amerikai képviselőinek a kijelentései tanúskodnak. Egyikük, a hírhedt G. S. Bocks, a »lengyel« Giesche vezérigazgatója, így adta vissza a SACO másik vezetőjének, Kelleynek az álláspontját: »Az amerikaiak elvileg a megértés szellemében ahhoz tartják magukat, hogy a németek lengyelországi pozícióit a lehetőség szerint megvédjék...«, amit a »német« Giesche a német birodalmi gazdaságügyi miniszterhez írt levelében épp oly tömören mint sokatmondóan így nyugtáz: »az amerikaiak lojalitásáért a német kérdésben kezességet vállalunk«.

Az amerikai-német együttműködés értelme és célja egyaránt egyértelmű megvilágítást kap az említett okmányokban. »A „lengyel“ Gieschéből a hasznos ügy vonják ki, hogy a lehető legnagyobb nyereséget és összegeket Lengyelországból nyerjék...«

Amikor a válság következtében elesett az a lehetőség, hogy a tőkét osztalék formájában vonják ki Lengyelországból, megmaradt az a lehetőség, hogy az adósságok törlesztésének az ürügyével vonják ki a kamatokat és az amortizációs összegeket. Ezen az úton hét év alatt közel 15 millió dollárt vittek ki Lengyelországból, azonkívül pedig 1932-ben visszaszorították a cink bányászását és termelését a külföld számára, még hozzá a már válságba eső 1930-as évhez viszonyítva több százalékkal. Ez természetesen együttjárt a tömeges munkáselbocsátásokkal.

Harriman befészkelődése Felső-Sziléziába dióhéjban megmutatja az idegen tőke lengyelországi működésének kizsákmányoló módszereit, különösen azokat, amelyeket egyébként már megérkezése előtt is kipróbáltak, de az amerikaiak példájára jelentősen továbbfejlesztettek és brutálisabbá tettek. Abból álltak ezek, hogy szétrombolták Lengyelország gazdasági életét, tönkretették az ipart, nyílt és álcázott módon raboltak és csaltak, kivonták a profitot külföldre, nagy méretekben szabotálták az adókötelezettséget, fokozták a munkásosztály kizsákmányolását, különösen a gyilkos tőkés racionalizáció segítségével, meghosszabbították a munkanapot, ünnepnapokon is dolgoztattak, növelték a munkanélküliséget, a lengyel munkást úgy kezelték, mint igavonó állatot.

Azt is hangsúlyozni kell itt, hogy ugyanaz a Harriman, manapság már világosan a Népi Lengyelország esküdt ellensége, rendelkezett a legnagyobb lengyelországi kohóipari monopolista konszern, a Wspólnota Interesów (Érdekközösség) felett. Lengyelországban ő volt az igazi szén-, vas- és cinkkirály.

Nem csoda tehát, ha a harrimanek és Hooverek nem tudják megbocsátani a lengyel népek — épp úgy, mint más felszabadult népeknek sem, — hogy ma nem ők — az imperialisták — hanem maguk a népek országaik gazdái.

KÖZLEMÉNY

NOSZLOPY ANTAL VISSZAEMLEKEZÉSEI

(Adalékok az 1849. évi dunántúli népfelkelés történetéhez)*

I. BEVEZETÉS

1849 január 5-én délután egy órakor Windischgrätz herceg tábornagy hadserege bevonult a magyar fővárosba, melyből alig néhány órával azelőtt távoztak el a menekülő magyar kormány utolsó képviselői. Sokezer ember nézte Budavára falairól és a pesti partról a csapatok bevonulását, mely valóban félelemkeltő látvány volt. Kinézésük minden tekintetben kitűnő volt, és minden szemlélőben azon meggyőződést keltette, hogy a nemzeti csapatok a viszontlátás minden reménye nélkül távoztak el a fővárosból. »Magát a sereget — írja egy kortárs — mindenki bámulta, s az optimisták is hinni kezdték, hogy a rendezett, mindennel ellátott a rendezetlen bizonnal legyőzendi.«¹

A tábornagy, aki magyarországi működése alatt valósággal ontotta a különféle kiáltványokat, a főváros eleste alkalmából szükségesnek látta újabb proklamáció kiadását, melyben — abban a biztos hitben, hogy a háború lényegében befejeződött — többek között e szavakkal fordul Magyarország lakóihoz: »Minden lakosoknak hódolási nyilatkozatukat a legrövidebb idő alatt elvárom, és felszólítom az ország minden lakóit, minden elcsábított fegyvereseit, hogy fegyverüket letévén minden késedelem nélkül békés lakukba visszatérjenek és az általam kiadandó törvényes királyi parancsoknak minden

* Noszlopy Antal itt ismertetésre és kivonatos közlésre kerülő visszaemlékezései nem alkotnak egységes művet, hanem több különálló munkából, illetve töredékből állanak. Legkorábbi ezek közül az »Önéletrajz« c. kézirat (a továbbiakban is e címen fogjuk idézni); ez quart formátumban 190 levélből áll. Nincs befejezve, rajta többféle tagolási kísérlet nyomai (csomó, kötet, csomag) észlelhetők, azonkívül törlések, javítások és betoldások vannak rávezetve. Noszlopy Antal életét születésétől a hatvanas évek elejéig tárgyalja. A második munka »Az 1848/9-ki dunántúli önvédharc pótrajzul az általános Magyarhoni önvédharc történetéhez. Irta Noszlopy Antal« címet viseli. Folyamatosan számozott 225 oldalon 3 füzetre van tagolva (1—36, 37—113, 114—225. l.) Ez a kézirat csekély változtatással az »Önéletrajz« megfelelő részleteit tartalmazza: tehát annak reformkori részleteit csaknem teljesen átveszi, csupán a személyes jellegű adatokat hagyja el, az »Önéletrajz«-ban említett 48—49-es cseményeket pedig jelentéktelen kihagyásokkal teljes egészében közli. Ezt a munkát a továbbiakban »Önvédharc« címen fogjuk idézni. I. és II. füzete elé Noszlopy rövid előszókat is írt. — A kézirat anyag harmadik része egyes lapokból áll, melyek közül egyiken egy Somogy megye »szomorú helyzetének« leírásával foglalkozó, valószínűleg a 60-as évek elejéről származó tanulmány utolsó oldalai olvashatók, — a többi az »Önvédharc« más kéz által írt tisztázatának különféle töredéke. A kézirat anyagot Borsi Darázs József fedezte fel a sümegi Kisfaludy-Múzeumban, ahová valószínűleg Darnay Kálmán gyűjtésének eredményeként kerülhetett.

¹ Gelich Richárd: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. II. k. Bpest, é. n. 185. l.; Der Winterfeldzug 1848—49 in Ungarn. Wien, 1851. 94. l.; Szilágyi Sándor: A magyar forradalom története. Pest, 1850. 280. l.

készséggel engedelmeskedjenek. Csak így leend nékem lehetséges a lázadás elcsábított eszközei számára királyi kegyelemért könyörögni.²

A tábornagy feljogosítva érezhette magát e büszke mondatok leírására. Hisz alig volt három hete, hogy az újjászervezett Dunai Hadsereg élén átlépte a Lajtát, s ez a három hét egy, és akkor is győztes csatán kívül, melyet Móránál Perczel Görgey által cserbenhagyott s hibásan is vezetett hadserege ellen vívott, jóformán kardcsapás nélkül szerezte meg előnyomuló csapatai számára a Dunántúl legfontosabb területeit. Az európai reakció ünnepelte: hadjáratát maga a waterlooi győztes, az öreg Wellington herceg hasonlította Napoleon korának nagy hadműveleteihez. További tervei is hasonló sikereseknek ígérkeztek: Görgey hadserege a Duna balpartján észak felé indult, Perczel hadserege a Tisza mögé húzódott vissza, készen arra, hogy visszavonulását Debrecenig kiterjessze, a Bácska és a Bánság kiürítése küszöbön állott, — északon, a Hegyalján, Schlick gróf csapatai fenyegették a kormány új székhelyéül kijelölt Debrecent.³ Sikerei hírére Bécsben már az ország rövidesen csedékes teljes leigázásának terveit szövögetik: »nagyon szükséges — írja a bécsi reakció egyik vezető alakja, Schwarzenberg herceg Buda elfoglalásához gratuláló levelében Windischgrätznek —, hogy a magyarok előtt... minden alkalommal érthetővé tegyük, hogy ők legyőzött lázadók helyzetébe juttatták magukat, s hogy Magyarország jelenleg nagyrészen, remélhetőleg hamarosan teljes egészében meghódított ország.«⁴ S e január eleji napokban valóban úgy látszik, hogy e remények rövidesen teljesebben fognak.

I

A január hónap és február első hetei valóban ilyen következtetésekre nyújtanak alkalmat. A császári csapatok előrenyomulása némileg meglassúdott ugyan, de megtörtént a frontok kiegyenesedése éppen a déli Dunántúlon: azon a területen, mely Windischgrätz már a Dunát is túllépő, kelet felé nyomuló csapatainak oldalában mélyen benyúló ékként a császáriak előtt még ismeretlen veszélyek lehetőségeit rejtette magában.

A hadműveletek itt valójában csak december vége felé, a tulajdonképpen a egész Déldunántúlt fedező egyetlen magyar seregrész, Perczel a Muraközig előretolt csapatainak a magyar főszereg felé való visszavonulása után indultak meg. A stájer és horvát határon állomásozó, ezeknek védelmére rendelt gróf Nugent tábornagyszernagy csapatai, miután a magyar főszereghez csatlakozni rendelt Perczelt igen óvatosan egészen Körmendig követték, ott megálltak, s meggyőződve arról, hogy a magyar sereg a főszereggel egyesülendő valóban teljes erővel kelet felé vonul, Zalaegerszeg felé indultak, hogy az így immár teljesen védtelenül maradt Déldunántúlt is megszállhassák. Zalaegerszeg megszállása után délre tartva január 10-én ellenállás nélkül bevonultak Nagykanizsára.

² *Gelich*, i. m. II. k. 189—191. l.

³ A hadieseményeket részletesen tárgyalja a Windischgrätz sugalmazására írott, már idézett Winterfeldzug; ezen belül a Buda elfoglalásáig történt eseményeket az I—II. fejezet (1—125. l.) dolgozza fel. Valamennyi későbbi összefoglaló munkának ez volt a főforrása. Windischgrätz hadjáratának európai visszhangjára *Gelich*, i. m. II. k. 188. l.

⁴ *Andics Erzsébet*: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben. II. k. Bpest, 1952. 293. l.

Az óvatos tábornagy, miután az így megszállt fontosabb városokban : Zalaegerszegen, Nagykanizsán, Kőrmenden, Keszthelyen kisebb helyőrségeket visszahagyva biztosította a stájer határvidéket, s megteremtette az összeköttetést a főszereg vonalának déli sarkpontját képező Pápával, serege megcsökkent létszámát a horvát határ védelmére rendelt Dahlen altábornagy csapataival egészítette ki. Az így kb. kilencezer emberre nőtt hadsereggel folytatta továbbnyomulását a Déldunántúlt fedező legfontosabb, ekkor még magyar kézen lévő vár, Eszék felé. Január közepén az osztrákok elérték és megszállták Kaposvárt, és sietősen igyekeztek tovább Pécs felé, ahová január 30-án vonultak be. A tábornagy útközben további helyőrségeket hagyott hátra, helyreállított néhány átkelőhelyet a Dráván, majd ezekután megmaradt csapataival február elején az Eszéket ostromló sereghöz csatlakozott. A Duna jobbpartján észak felé pedig egy sereget indított el, mely a Duna-vonal és a hajózás biztosítása végett a Szekszárdon és Tolnán át húzódó vonalat volt hivatva személtartani. Egy hónappal a budai bevonulás után tehát befejeződött a Dunántúl teljes katonai megszállása is.

A katonai megszállás azonban — mint már a fentiekből is láthattuk, — elég gyenge volt. Lényegében a nagyobb városokban elhelyezett kisebb-nagyobb helyőrségekből állt, melyek éppen csak a főútvonalak biztonságának fenntartására s a környék lakosságának megfélemlítésére voltak alkalmasak, nagyobb operatív erőt azonban nem képviseltek. Az állandó fenyegető hangú rendeletek s a kíméletlen terrorcselekmények nyilván ennek a gyengeségnek ellensúlyozására akartak szolgálni. Nugent a Budától — Kőrmenden át — Nagykanizsáig húzódó vonaltól délre eső területeket tartotta megszállva, (az ettől északra, ill. nyugatra fekvő területeket a Windischgrätz vezette főszereg szállta meg) néhány kisebb helyőrségen kívül azonban az elfoglalt nagyobb városok megszállására mindössze 1,600 főnyi katonaságot tudott fordítani. Ezekon kívül 1,200 emberét Pécs megszállva tartása foglalta le, 2,200 embere február közepéig Eszék ostrománál volt lekötve. Kaposvár megszállására pl. már csak két századnyi katonaság maradt. S e gyenge katonai erőből is Windischgrätz rendeletei állandóan újabb és újabb egységeket vontak ki a Tisza-vonal felé előrenyomuló, a magyar seregek egyre erősebb ellenállásába ütköző császári csapatok erősítésére.⁵

Kétségtelen viszont, hogy e területek »pacifikálásában«, »a törvényes rend helyreállításában« a császári csapatok nem voltak egyedül. Mindazok az elemek, melyek március óta többé kevésbé leplezetlen ellenszenvvel figyelték az események folyását, elsősorban a jobbagység felszabadítása által anyagi érdekeiben súlyosan megsértett, hatalmi pozícióiból a forradalom során menesztett nagybirtokos arisztokrácia és a főpapaság, most lelkesedve gyülekeztek Windischgrätz fekete-sárga lobogója alá. A hercegprimás hódoló nyilatkozata s a tervezett hódoló papi küldöttség mellett a reformkor legreakciósabb

⁵ Nugent hadműveleteire Winterfeldzug, 14—15., 21., 25., 70., 141—142., 161., 179. l., — a megszálló csapatok erejére: u. o. 235—236. l., a kaposvári helyőrségre *Andics*, i. m. 517. l. közli Czindery egy jelentését. A Közlönyben 1849 márc. 6., 47. sz. közölt adatok szerint ezeknek a helyőrségeknek ereje tavaszra alaposan meggyengült: a cikk a zalaegerszegi helyőrséget 40, a nagykanizsait 80, a pécsit 100 főre becsüli, utóbbit ágyúval; Szigetvár őrsége a cikk szerint 70 fő, 1 ágyú, Bata-széke 100, Bajáné 60 fő. Ezt mindenben megerősíteni látszik [*Ramming*]: *Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. Pesth, 1850.* 210. l., hol a déldunántúli osztrák erők áprilisi helyzetéről így ír: »Die Regimentsbezirke waren leer, der Cordondienst wurde nur dem Namen nach betrieben«.

szereplői : a Zichyek, Majláthok, Czindery, Rohonczy, Dóry, Fiáth nyerne az elfoglalt megyékben biztosí kinevezéseket s tesznek meg mindent a forradalom emlékének kiirtására. A reakció programja, melyet Windischgrätz Schwarzenberghez írt levelében így fejt ki : »mi csak akkor tudunk valami tartósságot alkotni, ha semmiféle vonatkozásban sem engedjük meg, hogy a forradalmi törekvések uralkodjanak felettünk« — igen alkalmas arra, hogy benne e nagybirtokosréteg az érdekeinek megfelelő erős kezet megtalálja.⁶

A biztosok valóban kezdettől fogva mindenhol erélyesen lépnek fel a népnek, még a forradalom idejéből maradt követeléseivel szemben : Rohonczy Ignác sopronmegyei biztos januárban a nép kommunisztikus törekvései ellen katonaságot kér,⁷ Babarczy, Pest megye biztos a földfoglalásért elfogott acsai parasztok szabadlábrahelyezése ellen tiltakozik,⁸ Esterházy herceg ozorai uradalmának főügyésze pedig nyíltan ki is mondja, hogy a császáriak bevonulásától a forradalom alatt »majdnem tetőpontját ért anarchikus viszonyok« megszüntetését várja : »reménylhető azonban — írja, — hogy e viszonyok legközelebb megszűnnek, s a személy. és vagyonnak bátorléte szilárdul eszközöltetni fog.«⁹

Téves lenne azonban ezek után azt hinni, hogy a császári hadseregnek a teljes Dunántúl megszállása által immár kiegyenesített frontvonala mögött valóban helyreállt az a törvényes rend, melyben az ozorai főügyész reménykedik, s melynek megtartására a tábornagy és helytartói a népet állandóan, hol ígéretekkel, hol fenyegetésekkel, hol pedig a fenyegetések beváltásával igyekeztek buzdítani. Ha az előrenyomuló császári csapatok aránylag gyorsan szétszórták is a nagy tömegű, de rosszul fegyverzett, vagy éppen fegyvertelen népfelkelő tömegeket, melyek sok helyen nyílt ellenállást is megkíséreltek, a nyugalom azért nem állott helyre. E hónapokról az események leforgása után alig egy esztendővel írt hivatalos osztrák hadtörténeti munka ismeri be, hogy a császáriak számára komoly gondokat okozott a Mednyánszky-féle bakonyi csapat, mely a nép teljes támogatása mellett az osztrák főközlekedési utakat veszélyeztette s kisebb szállítmányokat vagy katonai csapatokat is megtámadott.¹⁰ A Szentendrén és Esztergomban támadt népfelkelést a kiküldött katonaság csak erősítések után tudta leverni,¹¹ és ismételt zavarok voltak Veszprém körzetében, ahol a Kisbér-Pápa-Veszprém területet, mivel a lakosság érzelme a császáriakkal szemben »igen rossz« volt, komoly katonai hadműveletekkel kellett átfésülni.¹² De heves mozgalmak voltak Dunaföldváron és a Mohács körüli partvonalon, ahová a rend helyreállítására szintén jelentős katonai alakulatokat kellett küldeni.¹³

E mozgalmak jelentőségét kiemeli az az izgalom is, mellyel az osztrák hódítókat kiszolgáló magyar urak őket fogadják. Január közepén Rohonczy panaszkodik a bakonyi guerillák tevékenységére, mely a nép magatartását még Vas és Sopron megyében is károsan befolyásolja.¹⁴ Február elején, mikor

⁶ *Andics*, i. m. 250. l.

⁷ U. o. 321. l.

⁸ U. o. 447. l.

⁹ U. o. 519. l.

¹⁰ Winterfeldzug, 141. l., *Perczel Antal*: Az első guerillacapat élete a Bakonyban 1848—49-ik évben. A Honvéd. 1870 ápr. 14., 15. sz.

¹¹ Winterfeldzug, 141. l.

¹² U. o. 169. l.

¹³ U. o. 370—371. l.

¹⁴ *Andics*, i. m. 320—321. l.

Dunapentele, Adony, Ráczalmás, Herczegfalva népe tagadja meg a császárnak szóló hűségnyilatkozat aláírását, s az erre hajlamos előljárókat agyonveréssel fenyegetik, Gaál Ede fejérmegyei biztos kér rémülten katonai segítséget.¹⁵ Alig három nap múlva Czindery somogymegyei biztos érdeklődik új börtönök létesítésének lehetőségei iránt s a falusi tanítók lázító magatartására panaszkodik.¹⁶ A tolnamegyei biztos, Dóry Ferenc szintén rémülten ír a lakosság »fanatizált« voltáról s a megyegyűlést »éljen Kossuth, nem kell király« felkiáltásokkal megzavaró többezernyi népről.¹⁷ Pár nappal később ugyanó a teveli, paksi, dunaföldvári nép fenyegető fellépéséről számolhat be.¹⁸ Ugyaneközben a napokban báró Majthényi, Komárom és Bars megye biztosa beszél Esztergom megyei zavargásokról,¹⁹ majd néhány nap múlva ismét Czindery kér katonaságot Somogyba. »Rövid időt hagyok, másképp forgatjuk azokat, akik most híznak... Éljen Kossuth Lajos, a magyarok megszabadítója« — hirdeti február végén a kaposvári főőrség előtt kiragasztott, kézzel írott plakát²⁰ a nép igazi szavát a hódítók és kiszolgálók felé.

Ezek a mozgalmak, melyek 1848—49 telén az osztrákok által megszállt területeken, s elsősorban a Dunántúlon állandóan felbukkannak, egyre világosabban mutatják meg, hogy Windischgrätz fenyegető kijelentése: »Én itt Magyarországon végezni fogok a forradalommal«²¹ — nem lesz olyan könnyen beváltható, mint azt a herceg elképzelte. A nép ellenállása különféle méretű és hevességű. Azokon a területeken, ahol — mint Mednyánszky bakonyi szabadsapatának esetében — legalább egy ideig még fegyveres katonai jellegű alakulat maradt, ez lesz az ellenállás gócpontja, melyhez a lakosság esetenként, kisebb-nagyobb katonai vállalkozásokra is csatlakozni fog. De a nyugalom ott sem áll helyre, ahol ilyen alakulatok nincsenek: az államhatalom fegyveres erejét maguk mögött érző nagy földesurak kísérletei a »communiticus törekvésekkel szemben« a »rend és nyugalom« helyreállítására itt is kiváltják a lakosság ellenállását: a földfoglalások, uradalmi tisztekkel szembeni elleniszegülések itt sem szűnnek meg.

E különböző méretű, hevességű, és szétszórt mozgalmak azonban egyben mind megegyeznek: világosan megmutatják, hogy a nép csak alkalomra, megfelelő vezetésre vár, hogy egységes, nagy népfelkeléssé szerveződve söpörje el a hódító katonáit, tábornokait s magyar szövegségeit. »Előbb az 1848-ik évi törvények oltalmazására bejönni szinlett katonai erő most az adót nagy mennyiségben szedi — foglalja össze az egész folyamatot a Közlöny egy névtelen somogyi levelezője — s falragaszok által hirdetteti, hogy a földesurak által régebben gyakorlott minden jog és hatalom régi erejében visszaállítatik. Most nyílik fel a föld népének szeme ezen csalás láttára, melyet sokan a somogymegyei földbirtokosok közül a régi állapotot visszanyerni óhajtván, maguk segítettek elő, magok vezérvén be az ellenséges csapatokat. Elkéseredett ám erre a nép, s méltó bosszúra gerjedt, s csak kis katonai erőt kell túl a Dunára rendelni, s általános lesz a népfelkelés s szét fogja zúzni az ellenséges erőt, mely a régi robotot óhajtó több földesurak által derekasan támogatatik. *Somogy megye földnépe nem akar a császári*

¹⁵ U. o. 447—449. l.

¹⁶ U. o. 458—459. l.

¹⁷ U. o. 478. l.

¹⁸ U. o. 512. l.

¹⁹ U. o. 492. l.

²⁰ U. o. 517—518. l.

²¹ U. o. 250. l.

*katonai kormány alatt maradni, s várva várja a pillanatot, midőn a magyar kormánynak mutatja be hódolatát.*²²

2

Pontosan e cikk megjelenésének napjaiban Perczel ajánlólevelével egy eddig ismeretlen nevű fiatalember jelenik meg kihallgatáson Kossuthnál, bátyjával együtt, ki a debreceni térparancsnokság egyik alantás beosztású tisztje. A magyar seregek még a Tisza-vonal mögött állanak, és még semmi sem sejteti a nemsokára meginduló tavaszi hadjárat nagy sikereit. A fiatalember mégis merész tervvel áll elő: éppen a mélyen az ellenséges front mögött lévő Somogy megye s onnan kiindulva a Déldunántúl felszabadítására vonatkozó tervét terjeszti az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke elé.

A Somogyból menekült fiatal szolgabíró, Noszlopy Gáspár, régi, de elszegényedett köznemesi családból származik. A család egyik ága még jobb módú, — azon az ágon azonban, melyből Gáspár is származik, már falusi tanítóval, jegyzővel, postamesterrel is találkozunk.²³ Noszlopy apja már maga is értelmiségi pályára szorult: anyjától örökölt kis somogymegyei részbirtoka mellett megyei ügyészi hivatalt is kénytelen vállalni. Az apa tipikus példája a reformkor köznemesi értelmiségének: »a tudományok barátja, s Döbrentei Gábornak jó barátja, s tudományos tárgyakban levelezője — írja róla fia —, több darabokat írt, mint p. II. dik József cs. életét, mi azonban a szellem miatt, mely annak ítései tárgyalatát átlengé, ki nem nyomtattathatván, családi kis könyvtárunk alatti fiókban a moly eledelül szolgál«. — Ugyanakkor már élesen szembenáll a jobb módú birtokos középnemességgel és a főnemességgel is: évtizedekig tartó ellentétei vannak egy Somssichsal, ki azután további megyei előrehaladását gátolja, s ott árt neki, ahol tud. Anyagi helyzete sem kapcsolja már az uralkodó osztály érdekeihez, »példa életéből azon eset, midőn egy egész falu birtokosait (nyilván szegény; inkább már paraszti sorban élő közbirtokos kismemesekről lehet szó — V. K.) az ellenek feltámadt hatalmasok ellen megvédve, a koldulástól menté meg«. 1838-ban hal meg: »benne — mint fia írja — a szegény ügyefogyottak jótékony pártolójakat, az o(sztrák) ház s hierarchia engesztelhetetlen gyűlölőjüket... vesztek el.« Négy fiú és hat leány maradt utána: a fiúk legidősebbike, Antal, majd sorrendben Gáspár, Titusz és Pál következnek.²⁴

²² Közlöny 1849 márc. 6. 45. sz. (Kiemelés tölem - V. K.)

²³ *Nagy Iván*: Magyarország családjai. VIII. k. Pest, 1861. 166—167. l.

²⁴ Önéletrajz, fol. 1. v., fol. 2. Az apára (id. Noszlopy Antal) vonatkozólag ld. még *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. IX. k. Bpest, 1903. 1092—1093. hasáb. U. ő közli Noszlopy Tivadarnak, az emlékiró Noszlopy Antal unokaöccsének közlése alapján a kézirat pontos címét is: »II. József császár élete és leveleinek fordítása«. E politikai állásfoglalásnak már hagyományai vannak a családban: *Szinnyei*, i. m. 1094. hasáb tud még egy, a család másik ágából származó Noszlopyról is (N. Sándor), aki *Nagy Iván*, i. m. VIII. k. 165. l. szerint elé: távoli rokon; a XVIII. sz. végén él Vas megyében, több nyelven beszél, igazi aufklärista középnemes. 1786-ból ismeretes egy munkája: »Zakkariásnak, a pápa titkos íródeákjának az ausztriai tartományokban lett vallásbéli megvilágításáról Rómában költt levelei az ő lelki barátjához. Kiadattak egy eretnek által. H. n., 1786, melyet Szinnyei szerint Petrik bibliográfiája helytelenül tulajdonít Szacsvey Sándornak. — A somogyi Noszlopyak a család vasi ágával tartják az atyafiságot: Noszlopy Antal arról a Noszlopy Lászlóról, aki 1849 július végén a Szekszárdon tanyázó és hozzájuk csatlakozó vasi önkénteseket vezeti, mint »derék rokonunkról« beszél. (Önvédhare, 196., 204. l.)

Gáspár 1822-ben született, feltehetően a somogy megyei Vrácsikon apja kis örökségén.²⁵ Neveltetéséről, ifjúságáról nem sokat tudunk. Valószínűleg azonos volt ez a kor más elszegényedett, értelmiségi pályára szoruló kisnemeseinek nevelkedésével. Bátyja, Antal — s ez jellemző a szülői házból hozott szellemre — az 1832—36-os országgyűlésen jurátusként már a Lovassy-féle társaság tagja, s az országgyűlésről hazajövet 1837-ben a reformpárthoz csatlakozik. Nyilvánvaló, hogy bátyja mellett az öccs sem vall eltérő nézeteket, — míg azonban a reformpárt 1837-i restaurációs kudarca után a megyei tisztségtől ilymódon elütött idősebb testvér anyjától örökölt kis szabolics-megyei birtokára húzódik, Gáspár otthon marad: az apai örökséget gondozza, majd szolgabírói állást vállal a megyénél. A forradalom mint a marczali járás egyik szolgabíráját találja s ő habozás nélkül áll a nemzeti ügy oldalára. Míg az elszegényedett kisnemesi értelmiség legjobbjai: a Madarászok, a márciusi ifjak Pesten szervezik a népet a forradalom vívmányainak következetes továbbfejlesztésére, addig a Noszlopyak — időközben Antal is megérkezik Szabolcsból — a maguk szűkebb körében — mely azonban egyszersmind a Dunántúl legnagyobb nagybirtokos megyéje is — viszik a harcot a konzervatív nagy- és középbirtokosok által nyíltan, vagy még csak burkoltan, de már élesztgetett reakció ellen. Az ellentétek itt, Somogyban 1848 őszén élesednek ki: a megyén Jellasics seregei vonulnak át, s míg a megye ingadozó középnemesi vezetői elnézik az áruló parancsnokok által visszavont magyar katonaság eltávozása után a megye védelmére egyedül megmaradt nemzetőrségnek szétzüllesztését, ők egyszerre előtérbe lépve hiúsítják meg e mesterkedéseket, vezetik harcba a nemzetőröket, s harcolnak az árulás és opportunizmus képviselői ellen.

Világos, hogy annak az embernek, akinek mindezen tetteiért Jellasics már 1848 szeptemberében kötelet ígér elfogatása esetére, nem sok maradása lehet abban a megyében, ahová 1849 januárjában az előbb Jellasicsot odaküldő bécsi udvar zsoldosai vonulnak be. A megye vezetését azok veszik át, akikkel Noszlopy az ősz folyamán oly élesen szembenállt s akik most a megye katonai parancsnokának, báró Burics vezérőrnagynak felhívására versengve teszik le a hűségesküt. Noszlopy ezt meg sem várva 1849 február elején nekivág a Debrecen felé vezető útnak, hogy szolgálatait a kormánynak felajánlja. Testvére, Antal, már akkor Debrecenben van: mint ősztól kezdve a hadügyminisztériumba beosztott tiszttábornokként oda a kormánnyal. De vannak ott más ismerősei is, például Kolmár József ujságíró, — emberek,

²⁵ Noszlopy Gáspár pontos születési éve bizonytalan: a legvalószínűbbnek 1822 látszik, mert az osztrák haditörvényszéki ítélet 1853-ban 31 évesnek mondja. Az »Önvéd-harc« 86. l. szerint 1849-ben 24 éves lett volna, ez azonban nyilván téves adat. Vrácsik ma Ujvárfalva, Somogy megye kaposvári járásában. — Noszlopy Gáspár életrajza mai napig nincs megírva: az egyetlen ilyen kísérletet egy napjainkban élt leszármazott, *Noszlopy Aba Tihamér* tette, aki »Mindhalálíg« címen (Régi Somogy — régi Kaposvár, Kaposvár, 1943. 18—55. l.) regényes formában dolgozta fel őse életét. Mint a már idézett kötet »Utóhang« c. cikkében (53—59. l.) elmondja, megemlékezését »családi iratok és okmányok... birtokában« írja, sajnos — a cikk jellegének megfelelően — hivatkozások nélkül. Noszlopy élettörténetét jobbakk hiányában a Somogy Megyei Tanács Népművelési Osztálya kiadásában 1952-ben megjelent kis broszúra (*Szabó Gyula: Noszlopy Gáspár, az 1848/49-i magyar szabadságharc somogy megyei partizán vezére. H. é. n.*) is elsősorban még mindig e kései utód munkájára támaszkodva, — olykor annak szövegszerű átvételével — írta meg, csupán általános bevezetéssel, néhány köztörténelmi adattal és *Hentalier Lajos: A balavásári szüret. Bpest, 1894, vonatkozó részleteivel* bővítve ki azt. A Noszlopy életére és működésére vonatkozó részleteket a továbbiakban a maguk helyén: a jegyzetekben, vagy magában a szövegben idézzük.

akik emlékeznek a szeptemberi napokban kifejtett tevékenységére, s most megragadják az alkalmat, hogy felhívják rá a kormány figyelmét. 1849 február 28-án a Közlönyben cikk jelenik meg (mint később kiderül, a hűséges Kolmár tollából),²⁶ mely Somogyból írott levél formájában számol be mindarról, amit Noszlopy az őszi hónapokban cselekedett: »Volt nekünk egy lelkes, erélyes szolgabíránk a marczali járásban, kiről kormányunk tán nem is tudja, minő kincset birt e tisztviselőben a nehéz napokban. E férfiú már azelőtt is a nép embere: de különösen a forradalmi napokban a népnek valóságos atyja, vezetője volt. Ő volt az ki a Jellachich-féle hadjárat alkalmával az ellenségnek legnagyobb gátja volt: kémjét, futárját, egy horvát katonatisztet, Terbukovich nevűt elfogatta s Keszthelyre kísértette, miért Jellachich dühében majd ajkát harapta le, mivel ezáltal hadi terve hiúsult és késleltetett. S e férfiúnak schwarzgelb nemzetőr tisztekkel is küzdenie kellett, sőt több tisztársai is csitítgaták, fenyegetvén Jellachich bosszújával: de ő rettenthetetlenül állott ügyünk mellett: a népet az ellenség élmezéséről letiltotta, nemzetörököt vevén maga mellé cirkált az ellenség útjában, annak több társakerét elfogta, s ahol csak lehetett, ártani el nem mulasztá. S ezért, midőn Jellachich Somogyban tanyázott, halálra keresteté a vakmerő szolgabíró, ki neki amnyi kárt okozott, s csak alig sikerült neki megszabadulni. E jeles szolgabíró neve Noszlopy Gáspár... Adjon az Isten az igaz ügynek minél több hasonló barátot, s kormányunknak sok ily lelkes tisztviselőt.« A tudósítás szerkesztői lábjegyzete közli, hogy értesülésük szerint »e derék polgártársunk már szerencsésen Debrecenbe érkezett.«²⁷ Egy héttel később jelenik meg a kormánylap hasábjain a somogyi helyzetről szóló, már idézett tudósítás: végső kicsengése: »csak kis katonai erőt kell túl a Dunára rendelni s általános lesz a népfelkelés... Somogy megye földnépe nem akar a császári katonai kormány alatt maradni, s várva várja a pillanatot, midőn a magyar kormánynak mutatja be hódolatát« — nyilván azzal a céllal íródott, hogy megfelelően alátámassza a Kossuthnál e napokban jelentkező két fiatalember szavainak hitelét.

A Honvédelmi Bizottmány Elnöke még kissé bizalmatlanul fogadja a tervet, mely Somogy megyéből kiindulva szerencsés esetben több más megye felszabadítását is tervezi. Kossuth aggodalmaskodik: »tudomása szerint — mondja — ellenséges erők szállván meg a dunántúli megyéket, mint ilyenek, felszabadításuknak idejét nem látja még érkezettnek, és a nemes vállalat minden eredményire kilátás nélkül *nagy veszéllyel jár*«. De Noszlopyék nem tágítanak, s Kossuth végül beleegyezik abba, hogy tervet dolgozzanak ki, s azt neki benyújtás. Alig néhány nap, s a két testvér máris kész tervezettel jelenik meg Kossuthnál. A tervezet szerint plakátokat fognak nyomtatni és a bácskai hadsereg néhány önkéntes somogyi katonájával a Dunán átkelve e hirdetményeket megyszerte elterjesztik. Majd a hirdetményekben megjelölt nagyobb helyeken toborzógyűlést tartanak, a nép élén elfoglalják Kaposvárt, elfogják a császárpárti vezetőket, a nép választása alapján új, forradalmi szellemű tisztikart hoznak létre, nemzetőrség s népfelkelés segítségével megvédik a megyét, miközben rendes katonaságot is szerveznek.

²⁶ Márczius Tizenötödike 1849 jún. 6., 41. sz. »Önvédelmi szó kénytelenség-ből. Kolmár itt elismeri, hogy a cikket ő írta, — büszkén hivatkozik paraszti származására. 1845-ből egy cikkét ismerjük, melyben a »Népjegyzők rendezése«-t, nyomorult helyzetük javítását sürgeti. (Pesti Hirlap júl. 13.) Noszlopy kormánybiztossága alatt Somogy megye főjegyzője. (Élétéről l. *Színnyei*, i. m. VI. k. 779—784. l.)

²⁷ Közlöny 1849 febr. 28. 40. sz. »Somogyból februárban...« kezdetű tudósítás.

Kossuth még mindig bizonytalankodik: a fiatalembereket, akik ily széleskörű teljhatalmat kérnek maguknak, alig ismeri, csak másodszer látja őket, hiszen mindez alig 1—2 hét leforgása alatt zajlik le. A tervezetet nem is fogadja el változtatás nélkül és őket egyelőre Perczel alá rendeli. »Azért látszik, hogy az öreg úr nem egész forradalmi ember« — állapítja meg Gáspár, mikor a legradikálisabb részleteiben megváltoztatott »félszeg oklevelet« kezeihez veszi. De így is elfogadják, abból kiindulva, »hogy azt, mint magyar kormány rendeletét, nép előtti igazolványul használni célszerű leendő, sőt mellőzni nem lehet«.

A dolgok most már gyorsan mennek: néhány nap múlva útnak indulnak Perczel szegedi főhadiszállása felé, hogy a tervükben említett »szabadságotl önkényes csapatkíséretet« összeállítsák s a plakátokat kinyomassák. Perczel egyelőre kijelenti, hogy minden katonájára szüksége van, de számukra kiállított nyílt parancsában közli a dunántúli néppel, hogy rövidesen átkel a Dunán felszabadításukra. Szabadkára küldi őket, ahol március 28-i kelettel kinyomatják plakátjaikat, majd Bajára utaznak, egyenruhákat készíttetnek a hozzájuk csatlakozott 35 önkéntes számára, s április legelejének egyik korai estjén a szákbá rakott hirdetésekkel együtt áteveznek a Dunán, hogy megkezdjék szűlföldjük felszabadítását.²⁸

Hogy ez a merész vállalkozás hogyan zajlott le: hogyan csúsztak át az osztrák megszálló csapatok örsei között Somogy megyébe, hogyan terjedtek el hírdetményeik szinte napok alatt, hogyan sereglett össze ezrével a nép s foglalta el Kaposvárt, hogyan verték ki az osztrák őrségeket a megye helyőrségeiből, s hogyan védték meg a megyét hosszú heteken keresztül jóformán minden külső fegyveres támogatás nélkül a császári csapatokkal szemben: minderről többé-kevésbé részletesen tájékoztatnak bennünket Noszlopynak a belügyminisztériumhoz intézett összefoglaló jelentései²⁹ és az a három vasikos csomó irat — Noszlopy tulajdonképpeni irattára, — mely 49-ben az osztrákok kezére került, s ma az Országos Levéltár őrizetében van³⁰. Ezenkívül néhány

²⁸ Mindezekre főforrás maga az »Önvédharc« 87—99. l. (Kiemelés az eredetiben V. K.) és Noszlopy megbízólevele, melyet a kormánytól 1849 márc. 19-iki kelettel kap. (Országos levéltár, a továbbiakban: OL. Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai. 1299. sz. cs. 1849 márc. 19. Kiadva: *Barta István: Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén.* II. k. Bpest, 1953. 676—677. l.) Ebből kiderül, hogy Noszlopy Kossuthnak 1849 márc. 11-én terjesztette be tervét. A megbízólevél felhatalmazza Noszlopyt arra, hogy a nép felvilágosítására szóban és írásban mindent megtegyen, nemzetőrséget szervezzen, népfelkelést rendeljen el, népgyűlést tartson, a hazaárulókat elfogja. Nagyobb katonai vállalkozást Perczel nélkül nem kezdhet: a megbízólevél szerint a népfelkelés felhasználása is Perczeltől függ, jelentéseket is neki kell tennie. Noszlopy csak június közepén kap teljhatalmat, nem utolsó sorban Szemere pártfogására, aki mindvégig védi őt, még az ellene megindított sajtóhadjáratral szemben is.

²⁹ 1849 május 4-ről kelt jelentése: OL. Országos Honvédelmi Bizottmány (a továbbiakban OHB) 6791/1849. sz., kivonatolán közölve: *Közlöny* 1849 máj. 27. 116. sz., május 18-i jelentése Belügyminisztérium (a továbbiakban BÜM) Elnöki 84/1849. sz., június 15-ről: OHB 8694/1849. sz., július 4-ről BÜM Eln. 464/1849. sz., július 13-ról u. o. 564/1849. sz., — utóbbi két irat sajnos hiányzik; az iktatókönyv tanúsága szerint a július 13-i jelentésben Noszlopy »az ellenség megtámadására készített tervét közli«. — E helyütt mondok köszönetet Barta István és Nagy Lajos kartársaknak, akik az idevágó anyagban folytatott korábbi kutatások tapasztalataival voltak segítségemre.

³⁰ *Ember Gyűző*: Az 1848—49-i minisztérium levéltára, Bpest, 1950. 262—63 lapon ismerteti az iratokat. Az 1298. 1300. sz. csomóban tárgyi csoportok vannak, az 1299. sz. csomó egyetlen nagy időrendi sorozat, ahol az irat kelte alkotja a jelzetet is.

rajongó vagy rosszindulatú kortárs és szemtanú rövid visszaemlékezései,³¹ a Noszlopy ellen hatásköri túllépés — túlságosan is radikális magatartása — miatt panaszkodó feljelentések³² s e stúlkapásai miatt kitört sajtó harc³³ cikkei szolgáltatóknak még adatokat működésének rekonstruálásához.

Meg az a vaskos aktacsomó, mely a Hadtörténelmi Levéltár Pesther Kriegsgericht sorozatában fekszik és Noszlopy 1852-ben folyt s halálos ítélettel végződött felségárvulási perének iratait tartalmazza.

³¹ *Bergel József*: Kaposvár 40 év óta. Kaposvár, 1877. Jellemző, hogy Noszlopy somogyi működésének egyetlen olyan kortársa, aki nyomtatásban is megemlékezik róla, 30 év után már csak néhány gúnyos szót tud mondani: a várost állandóan fel-fegyverzett, a békés nyárspolgárokat molesztáló parasztok őrzik, Noszlopy pedig »Don Quijote módjára« sehol sem lévő ellenség ellen hadakozik. (31. l.) Tevékenységére egyébként annyira nem emlékezik már, hogy Noszlopy kormánybiztosságát 1848 őszére, a Jellasics betörése előtti időre teszi. A már előbb (24. jegyzet) említett *Noszlopy Tivadar* »Emlut időkből« c. cikkgyűjteménye (Kaposvár, 1910.) 70. l. »Egy régi kormánybiztos« c. alatt, kelet nélkül, Noszlopy 1849 aug. 10-én Balatonfüredről kelt rendeletét közli. Ugyancsak Noszlopy somogyi kormánybiztosságának idejére vonatkozik *ifj. Reiszig Ede* teljes tájékoztatásra valló »Az utolsó népfelkelés« c., a Vasvármegye 1892. 45. számában megjelent cikke: ő itt a visszavonulás alkalmával Jutra rendelt nagy népfelkelésről ír. Szerinte Noszlopy, mikor meghallotta a horvátok közeledését, »azon hiszzenben, hogy nem fognak reá ismerni eltorzítá arcát s Pestre ment«. (Valójában Noszlopy az arconsokitáshoz csak utolsó vesztélyben, másodsori szökése alkalmából folyamodik.) Somogy megye 1848—49-es történetével általános-ságban foglalkozik a Magyarország vármegyéi és városai sorozatban megjelent Somogy megyei kötet 528—532. lapja, — itt néhány adat Noszlopy kormánybiztosságának idejéből. Az utolsó hetekre vonatkozólag ld. még a 65—66. sz. jegyzeteket.

³² OL. Bűm Eln. 150/1849. sz. Záborszky Imre képviselő beadványa. Záborszky különben radikális beállítottságú képviselő volt (v. ö. *Spira György*: Kossuth Lajos forradalmi szövetsége a radikális baloldallal és a népi tömegekkel, Kossuth Emlékkönyv. II. k. 1952. 172, 177. l.). Testvére, Záborszky Alajos, ekkor a szigetvári kerület képviselője. — U. o. 343/1849. sz.: Hunkár Antal veszprémmegyei kormánybiztos jelentése Noszlopyról — s ugyanezen a számon, bár Hunkár leveleivel semmi megállapítható összefüggésben Muyszer József nagyatádi r. kath. lelkésznek, ekkor a barcsi választókerület képviselőjének feljelentése Noszlopy ellen. — Mindhárom panaszos beadvány kifogásolja az »intelligencia« (ez alatt itt elsősorban a birtokos rétegek értendő) háttérbeszorítását, a népgyűléseket, a földfoglalásokat, a főleg Mérey Józsefnek, a megye 48-ban valóban hazafiasan viselkedő alispánjának mellőzését (erről különben az »Önvédharc« közlendő részletei adnak magyarázatot). Hunkár Noszlopy lemondását és Mérey főispáni megbízatását javasolja, amit az ugyanezt követelő Muyszer ezekkel a jellemző sorokkal egészít ki: »az intelligencia a kinevezésben megnyugszik, a nép pedig majd meghunyászkodik».

³³ A vitát a Márczius Tizenötödike 1849 jún. 5-i 40. számában »Egy somogyi« (mint kiderült: Atádi Vilmos) aláírású »Kormánybiztosi mintakép« c. ízléstelen hangú éles támadás nyitotta meg, mely Kolmár már idézett (ld. 27. jegyzet), a Közlönybe írt cikke képesen gúnyosan foglalkozik Noszlopy működésével. Kolmár ugyancsak a Márczius Tizenötödike jún. 6-i 41. számában »Önvédelmi szó kénytelenségből« c. alatt válaszol — erre rögtön másnap (jún. 7.), 42. sz. »Utazó« aláírású (szerzője az »Önvédharc« egyik célzása alapján gyaníthatólag Kozma Sándor lehetett) »Somogyról...« kezdetű tudósítás jelenik meg. Ebben Noszlopyt a nép felelőtlen felbujtásával vádolják (tudjuk, hogy Perczel ígért katonai támogatása nem jöhetett meg), amellet szemérem hányják a »becsületes« demokraták üldözését, s a nép földfoglalásait. A vitába ugyanezen lap máj. 16-i 50. számában Véssey Miklós honvédszázados is beavatkozik, aki a Noszlopy által 1848 őszén szervezett marczali népfelkelés sikereit igyekszik magának tulajdonítani. Az ügy tovább hullámszik: a Márczius Tizenötödike 1848 júl. 21-i 54. számában »Czáfolat Somogyból« c. alatt Sárközy Sándor és Török József utasítja vissza Atády és az Utazó aláírású cikk rágalmaival. Az 56. számban két nappal később Atády felfeldi kilétét és igen ízléstelen hangon válaszol Törökéknek, akik őt az arisztokraták zsoldosságával gyanúsították. — A vitához Noszlopy maga is hozzá készül szólni: iratai között egy válaszcikk féligkész fogalmazványra olvasható: »Felelet Noszlopy Gáspártól a Mart. f. é. 40. s. 42. sz. a. megjelent cikkre«. (OL. Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai. 1300. sz. cs. Fogalmazványok 2—3. fol.)

De a gazdag és aránylag bőséges levéltári anyag mellett is figyelmet érdemelnek azok a most napvilágra került s a továbbiakban közlendő visszaemlékezések, melyeket az események után mintegy másfél évtizeddel Noszlopy Gáspár bátyja és a kormánybiztosságban helyettese : a már többször említett Noszlopy Antal vetett papírra : »Éltem délutánján naponként közeledem a révparthoz, mely e silány élet küzdelmeinek emberi rendeltetésünknel fogva véget vetend« — írja a bevezetésben. — »Élettapasztalatom, katonai úgy mint politikai téren, habár nem mindenben követendő, mindenestre tanuságos eseményeknek alapjául szolgál ; — tollhoz nyúlék tehát, s ha egyéb nem, legyen ez kedves kis fiaimnak. . . emlék, s intés arra, hogy legyen bár a honszerlem legnagyobb áldozatokkal összeköttetve, elvbeli meggyőződésüknek legyenek szilárd hívei s a közhon szent ügyének ha kell mártírjai.«³⁴

Az idősebb Noszlopy 48 előtti életéről jóval többet tudunk mint Gáspáréről. 10 évvel idősebb öccsénél : a szülői házból korán kikerülve, Curgón, Sopronban és Kaposvárott végzi középiskoláit. A pesti egyetemen bölcsészetet hallgat és legnagyobb hatással Horváth István van rá : »Kedves emlék előttem azon kérdése, melyet miután a magyar írók műveiből, irodalomtörténetéből megrostált, hozzám utólag intézett, mondván : „Melyik a leg szebb mondat gr. Széchenyi István eddig kiadott műveiből?“ Ezen quis jacet hic-forma kérdésre ujjamat homlokomra téve, egy kis gondolkodás után felelém : hol ember uralkodik önkénnyel, ott virág helyén ravatal terem a földön, és gyászol az egész természet. — Eltalálta ön, — válaszolt elégülт mosollyal Horváth, — Isten éltesse a hon javára.«³⁵ Mint egyetemi hallgató éri meg Pesten 1831-et, a kolera elleni intézkedések kapcsán a pesti külvárosok népének első nagy megmozdulását, s ennek kíméletlen leveretését. »S mi lőn az eredmény«? — kérdi, midőn a tömegbe tüzelő katonaság elleni országos felháborodást említi : »Hisz nép ellen történt : semmi.«³⁶ Jogi tanulmányait Zágrábban végzi be, majd a megyei igazgatás megismerésére az egyik somogyi főszolgabíró mellett dolgozik. Egy évig jurátus a kőszegi kerületi táblán, s így vesz részt az 1832-36-i országgyűlésen.

Az apai házból magával hozott politikai szemlélet itt tisztázódik benne teljesen. Ez az országgyűlés, mely sok más szempontból is tisztázta a frontokat, az ő számára is új világot nyit. Az első élmény ereje kapja meg az olvasót, mikor e három évtized távlatából leírt sorokat olvassa : »Előttem új világ nyílt — tapasztalatimnak, emberismeretemnek új, eddig ismeretlen mezeje tárult fel — én látám a fényűzést s erkölesi romlottságot egyrészt teljes divatban, — a dísz, rangvágy és hiúság rabjait nagy számban szerepelni, s a gyéren felmerült önzéstelen hazafiságot a nemzet előhaladása ügyében amaz ellen nemesen küzdeni«. Közelről láthatja a kor legnevezetesebb haladó politikusait : Deákot, Tarnóczyt, Balogh Jánost, s mindenekfelett Kölcseyt, az ifjúság bálványát. Noszlopy ekkor már verseket írogat, — a kéziratokban közölt darabok után ítélve elég középszerű fokon — de Kölcsey néhány jó szót szól róluk : »a hiányokat sajátkezüleg kijavítván, midőn elkészült, vele együtt örültem a különbség felett, mit atyáskodó figyelmeztetése által előbbi s újított művem közt tapasztaltam«. Nem csoda, ha az országgyűlési

³⁴ »Önéletrajz« fol. 1.

³⁵ »Önéletrajz« fol. 3v—4r.

³⁶ U. o. fol. 4v.

ifjúság leghaladóbb csoportjának, a Lovassy-féle társaságnak lesz tagja, s e szervezkedés brutális elfojtása után »az országgyűlésről lehangolt kebelt vivék haza, — hogy is ne? szívem nemzetem millióért buzgott, s azok véres verejtékén kevés hatalmasokat hízni láttam, s az egyenlőség, testvériség még ekkor ábránd eszméi előtt egy százado állani.«³⁷

Ügyvédi oklevelet szerez, de megyei hivatalt a reformpárt bukása miatt nem nyervén, Szabolcsba költözködik anyai örökségére, és csak a forradalom hírére tér vissza ismét Somogyba. Ekkor 35 éves, középtermetű, hosszúkás, barnaarcú, sötétbarna bajszú, szakállú, de feketehajú férfi.³⁸

Ezek a hónapok : 48 ősze, amikor öccsével együtt Jellasics ellen harcol, majd 49 tavasza és nyara : helyettes kormánybiztossága, jelentik életének csúcspontját. »Jelenben, valamint száműzetésem borús napjaiban — írja visszaemlékezéseiben — mily vérző kebellet tekintek végigtiport hazám tizennyolc éves nyomorán, szintoly édesen visszagondolok a multakkal egybekötött azon emlékekre, melyeket síromig ereklyéül őrzendek szívemben. Engedjétek ti is hazámfiain, egyedüli kincseit éltemnek megtarthatni! — Azokhoz hiszem igényem is lehet — azokat lehető legdrágábban : mindenemnek, mi kedves az életben, feláldozásával vásárlám meg.«³⁹

A szabadságharc leverése után évekig bujdosik az Alföldön, egy darabig Sárosy Gyulának, az Aranytrombita híres költőjének társaságában. Öccsével nincs kapcsolatban, s az általa szervezett mozgalmaktól távol tartja magát. Az ötvenes évek közepén azonban elfogják, de egész rövid fogság után kiszabadul, s ettől kezdve teljesen visszavonulva él. Egy darabig ismerős családoknál nevelősködik, majd úgy látszik átveszi a somogyi kis birtokot. 1890 novemberében Pápán hal meg 78 éves korában, jóformán teljesen elfeledve.^{39a}

A jelek szerint valószínűleg a hatvanas évek legelején kezd hozzá önéletrajza megírásához : legalább is az eseményeket eddig mondja el. Úgy látszik, maga is érezte, hogy életrajzának leglényegesebb s legnagyobb érdeklődésre számot tartható része 1848—49 leírása, s ezért az első kézirat erre vonatkozó részét valószínűleg 1868-ban — mikor már kiadására is számíthatott — újból letisztázta. Az így létrejött második kézirat »Az 1848/9-ki dunántúli önvédharc, pótrajzúl az általános magyarhoni önvédharc történetéhez« cím alatt szerepel. Ezt a munkát kiadásra szánhatta, szabályszerűen tagelt fejezetei elé írt előszavai kifejezetten szélesebb olvasóközönséghez szólnak.⁴⁰ E kézirat 1849 augusztusával zárul ; a későbbi időszakra vonatkozó feljegyzések már

³⁷ U. o. fol. 5r, 6v, 8r.

³⁸ OL. Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai. 1300 sz. cs. Különböző iratok (német jegyzékkel) 28. sz.

³⁹ »Önvédharc« 38. l.

^{39a} Életének 1849 utáni történetéről, bujdosásáról önéletrajzának a fol. 97 után következő részei tájékoztatnak, — sok más, szemelláthatóan közkeletű történeti munkából kompilált korabeli történeti feljegyzéssel és helyenként érdekes és jellemző politikai megnyilatkozásokkal vegyesen. *Színnyei*, i. m. (IX. k. 1092—1093. hasáb) mint földbirtokost és több megye táblabíráját említi és közli néhány, még a reformkorban írt szépirodalmi cikkének adatait is. Halálának kétsoros megemlékését ld. : Vasárnapi Ujság, 1890. 48. sz.

⁴⁰ Az I. füzet elé írt bevezetés »előlegesen« már a III. füzetre hívja fel »tisztelt hazámfiain becses figyelmét« — teljesen a kor hasonló, füzetes formákban megjelent sajtótermékei íróinak stílusában.

csak az önéletrajzban található. Az önéletrajz viszont — legalább is reánk maradt jelenlegi formájában — befejezetlen.

Az öregedő férfi szemelláthatóan sokat vár 48—49-es emlékiratának közzétételétől. Talán nem is anyagiakban, mint inkább erkölcsi elismerését annak a küzdelemnek, melyet ők 1849 ezen hónapjaiban, a ragyogó lendületű tavaszi hadjáratnak, majd a tragikus összeomlásnak mintegy árnyékában a Dunántúl déli szögletében végeztek. E nagy események ugyanis már a kortársak előtt is homályba borítják ennek a széles népi alapokra támaszkodó néhány hónapos déldunántúli vállalkozásnak emlékét. 1849 tavaszának és nyarának említése már a kortársaknak sem a rosszul fegyverzett somogyi nemzetőrök, kaszás parasztok portyázásait, hanem Isaszeg, Buda, Ács, Komárom, Arad, Világos eseményeit idézi emlékezetébe. S fivére, Noszlopy Gáspárnak nevét sem somogyi tevékenységéről, hanem mint az 1852-iki összeesküvés, az önkényuralom elleni szervezkedés mártírhalált halt vezéréét ismeri a köztudat. Az »önvédharc« befejező részében a szemrehányó szavak mögött, melyekben a Dunántúl katonai szempontból történt elhanyagolását panaszolja, e magányos küzdelem feledésbe merülte feletti szomorúsága is érezhető.

Persze az a körülmény, hogy Noszlopy Antal visszaemlékezései nem találtak kiadóra, nem csupán azzal magyarázható, hogy 1868-ra megcsappant az érdeklődés a Déldunántúl e néhány hónapjának története iránt.

Noszlopy Antal életrajza világosan mutatja be politikai öntudatosodásának fejlődését: a 30-as évek elején még csak Széchenyit idézgető egyetemi hallgató, 1849-ben már széles népi alapokra támaszkodó tömegmozgalom vezetésében vesz részt. E nagy élmény — a néhány hónapos találkozás a néppel — döntő hatással van élete további fejlődésére. Szemben 48—49 oly sok más, többé-kevésbé becsületes alakjával, akiket az emigráció, vagy a börtönök évei lehiggasztanak s többé-kevésbé opportunistává, nem egy esetben egyenesen árulóvá tesznek, Noszlopy Antal életében ez a törés nem következik be. Önéletrajza mutatja, hogy a hatvanas évek legelejére már 49-es álláspontján is túlfejlődött. Tisztán és világosan látja e nagy évek sok problémáját, s különösen jellemző az, amit visszaemlékezve Táncsicsra, róla ír, — talán az összes kortárs közül legvilágosabban látva meg azokat a tényezőket, melyek Táncsics működését 48—49-ben szükségképpen befolyásolták: »Táncsics Mihály lapja — írja a Munkások Ujságjáról — a szabadság eszméjének *elméletileg* leginkább megfelelt. — *Elméletileg* mondom; mert gyakorlati oldala oly nehézségekkel áll szemben, melyek az arisztokratia megtörése átmeneti időszakában valamint később, tán századokig... tetté válni — nem mondom soha, mert a tökélyesülés elvét kellene tagadnom, — (de) igen késő időkben fognak.«⁴¹

De ekkor már ő maga is, igaz, hogy csak romantikus kispolgári képviselőin keresztül, megismerkedik a szocializmussal, s nyilván a nagy 48—49-es élmény is közrejátszik akkor, mikor ezeket írja: »Kimondom egyúttal azt is nyíltan — mondja azokra célozva, akik a szocializmus ellen beszélnek — hogy rémüléstek csak az előítéletek leveréséveli magas kötelességek elvállalásátóli irtóztatnak tanuja, de igazságosságát az elvnek nemcsak le nem rontá, de nem is gyengíté távolról sem. Századok láncai alatt zsibbadt boldogtalanok! — ugyan mi okokat használjak arra, hogy bennetek meggyőződést szerezsek, kik századokkal álltok utánna

⁴¹ »Önvédharc« 67. l. (Kiemelések az eredetiben — V. K.)

mind azon eszméletnek, melyek nyomorult érdekeiteknek útjában állanak».⁴²

48—49 híveinek legnagyobb próbája 67. Olyan próba, melyen számosan elbuknak, olyanok is, akik előzőleg évtizedeken át élték az emigránsok fájdalmas életét. Most hazajönnek, vagy ha itthon voltak, hivatalt vállalnak, címeket vadásznak, s ha 1848—49-ről beszélnek, többé-kevésbé kötelességüknek érzik, hogy Béccsel szemben — ha sok esetben csak rosszul titkolt külsőségként is, de loyális hangot használjanak. S talán öntudatlanul, de valamenynyien azon vannak, hogy elfeledtessék 48—49 forradalmi vonásait s az osztályharcot, mely ezekben a hónapokban oly élesen jelentkezett. Ekkor alakul ki 48-nak az az értékelése, mely azután évtizedeken át lassan beleivódva a köztudatba a forradalom és szabadságharc éppen leghaladóbb vonásait torzítja el.^{42a}

A kézirat azonban, amit Noszlopy 1868-ban »A dunántúli önvédharc« címen kiadásra készít — mint láttuk — nem tesz változtatásokat írójának azon a véleményén és értékelésén, mely benne az önkényuralom éveit és bujdosása alatt a már megelőzőkhöz szervesen csatlakozó lassú továbbfejlődés során alakult ki. A kézirat nem hízeleg és nem tagad meg semmit. Nem beszél megbocsátó loyális hódolattal a dinasztiairól, s nem hajlandó elismerni az ókonzervatívok mélységes politikai bölcsességét és petíciózását. Az arisztokráciában ő még mindig 48 császári biztosait és 49 muszkavezetőit látja. S ahogy nem hajlandó sárbatiporni Kossuth nevét, ugyanúgy az állandóan érezhető tisztelet és kegyelet hangja mellett is világosan és nyugodtan mutat rá Kossuth korlátaira, olykor nem elég következetesen forradalmi magatartására. És soha egy pillanatra sem hajlandó megtagadni, hallgatással mellőzni a népet: a kaszás és botokkal felfegyverzett parasztokat, akik szavukra ezerszámra hagyták ott falvaikat, tűzhelyeiket, hogy a haza védelmére keljenek. Azok a sorok, melyeket a közölt naplórészletekben is oly sok helyen olvashatunk, mutatják, milyen nagy hatást gyakorolt rá a nép ezreinek ez a hatalmas, egységes talpraállása. »Mégis szeretnék sokan azon korhadt előítéletet hiteles-ségre emelni: mintha népünk a szabadságra érett nem volna... Honnét magyarázható tehát a népnek azon, még nála míveltebb osztályt is — kevés kivétellel — felülmúló hazaszeretete általában?... Én, ki a nép közt forogtam, szíveiket önzéstelen nemzet- és hazaszeretet érzelmével buzogni tapasztalám.«⁴³ És nem hajlandó megtagadni magát 48—49-et sem, bár világosan mutat rá a hibákra: Görgey áruló magatartására, a kormány időnkénti erélytelenségére, a belső ellenséggel való nem elég elszánt bánásmódra. Noszlopy nem nagy történetíró vagy nagy politikus, de túl azokon a kis személyi gyanúsítgatásokon és intrikálásokon, melyekbe éppen ezekben az években kezdik a túlélők belefojtani 48 igaz történetét, ő — ha szűk területen is — de legalább kísérletet tesz a dolgok valóságos megrajzolására.

⁴² »Önéletrajz« fol. 189 r.

^{42a} Az efféle megalkuvásokra Noszlopy saját 49-es somogyi munkatársai körében is láthatott példákat, amint erre az »Önvédharc« közlendő részleteiben is tesz keserű célzásokat. Jellemző például Roboz Istvánnak, Noszlopy titkáranak, a »Kossuth imája a kápolnai csataterén« c., 49-ben rendkívül elterjedt röpirat szerzőjének pályafutása. Roboz 1856-ban már a kaposvári törvényszéknél vizsgálóbíró, 1861-ben Somogy megye tiszti főjegyzője, 1866-ban alapítja meg az »Önvédharc« egy jegyzetében oly keserűen említett lapját, a »Somogy«-ot, s Noszlopy Antal még megéri, hogy Roboz 1879-ben a Ferenc József-rend lovagkeresztjét, 1887-ben a királyi tanácsosi címet nyeri el. (*Szinnyei*, i. m. XI. k. 1042—1045. l.).

⁴³ »Önvédharc« 95. l.

Világos, hogy ez a munka nemcsak a volt schwarzgelbek tetszését nem fogja megnyerni, de nem sok megértésre számíthat a 48-at és Kossuth nevét saját opportunistá politikájuk fedezésére felhasználó s ennek védelmében 48-ból éppen a kaszás parasztokat elsikkasztó függetlenségi 48-as politikusoknál sem. Nem csodálható, ha az a munka, melynek szerzője a hatvanas évek elején a legnagyobb elismeréssel emlegeti Mocsáry Lajost,⁴⁴ a nemesi osztályt ostromozó munkái miatt, aki oly élesen kel ki a 48 hagyományait s emlékeit eláruló írók ellen,⁴⁵ s aki oly haraggal ír a pápaság világi hatalmáról,⁴⁶ még akkor sem talál művére kiadót. ha a kiadásra szánt szöveget csupán a történeti szempontból valóban nagyjelentőségű mondanivalóra korlátozza. Pedig, hogy ilyen mondanivalója van, ezt éppen visszaemlékezéseinek a következőkben közlendő részletei fogják megmutatni.

4

Nem lehet célunk, hogy Noszlopy Antal visszaemlékezései bevezetésének kapcsán részletesen, eseményszerűen ismertessük Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztosságának négy mozgalmas hónapját. Ezt éppen maga az emlékirat teszi meg. De éppen azért, hogy ezen emlékiratokat megfelelően értékelhessük, kell felvetni a kérdést: mi volt az oka annak, hogy ez a mozgalom, mely mindössze 38 emberrel és egy zsák plakáttal indul el, melynek kiindulásakor sem fegyvere, sem rendes katonasága nem volt, egész tartama alatt úgyszólván semmiféle külső támogatásban nem részesült, s mindent önmaga teremtett elő, így ki tudott fejlődni, s a legnehezebb körülmények között is csaknem a szabadságharc bukásáig fenntartotta magát a túlnyomó erejű s fegyverzetű császári csapatok két frontja között?

Éppen azokban a napokban, mikor Noszlopyék plakátja kikerül a szabadkai sajtó alól, 1849 április 1-én Marx és Engels cikket ír a Neue Rheinische Zeitung-ba. A cikkben Radetzky olaszországi sikereit tárgyalva az olasz ellenállás módszereiről a következőket írják: »Annak a népnek, amely ki akarja vívni függetlenségét, nem szabad a *szokványos* háborús módszerekre szorítkoznia. Tömegfelkelés, forradalmi háború, partizánharcok mindenütt — ez az egyedüli eszköz, melynek segítségével egy kis nép megbírkózhat egy nagy néppel, mely gyöngébb hadsereget képessé tesz arra, hogy ellenálljon egy erősebb és jobban szervezett hadseregnek.«⁴⁷ Világos, hogy Noszlopyék működésének eredményeit ebből a szempontból kell megvizsgálni: mennyire tudták a háborút a szokványos módszerekből kiemelni, a tömegfelkelés és partizánharc irányában fejleszteni, mennyire

⁴⁴ »Önéletrajz« fol. 178 v—179 r.

⁴⁵ U. o. fol. 179. : »...mintha elköltözött volna a magyar geniusa, kopár téren barangolva legnagyobbbész gyümölcstelenül, nemesebb hazafi irány nélkül pazaroljátok szép tehetségeiteket. Műveitek olvasásánál nem merek csak a közelebbi 16 évre visszagondolni, melynél legalább félszázaddal hátrább állatok. Ugyan mellyitek művében lehet a hazafi vigaszt, életet, irányt, mely midőn a jelent reménnyel tölténé be, a jövő nemzedéket számára rendelt, s reá váró szebb jövőre előkészítené? — Beburkolt élcek, cifra szóhalmaz, küliralmi tarkabarka eszmék utánzása minden, mi jellemzi tévesztett pályátokat«.

⁴⁶ U. o. fol. 176 v. A pápa »nem tudja, hogy a nép sokkal okosabb, semmint a zsarnokságot, jöjjön bár oltárról, ne gyűlölje« — írja a pápa világi hatalmáról.

⁴⁷ A marxizmus-leninizmus klasszikusai a partizánmozgalomról. Moszkva, 1945. 34. l. (Kiemelés az eredetiben — V. K.)

sikerült nekik — ahogy az orosz polgári forradalom során Lenin követeli a forradalmi kormánytól — megszervezni a nép forradalmi aktivitását.⁴⁸

Ez a forradalmi aktivitás — bevezetésünkben láthattuk — megvolt a népben — és megvolt a jótanács is: az OHB 1848 december végén a megszállott területek lakosságát tömegfelkelésre, partizánháborúra hívja fel.⁴⁹ Az 1849 tavaszán a dunántúli megyékbe kiküldött többi kormánybiztos feladatai között szintén mind ott szerepel az, hogy az esetleg visszatérni akaró császári csapatok ellen széles népfelkelést szervezzenek.

Ha azonban az egyes dunántúli megyékből beérkező jelentéseket olvassuk, egyre világosabban látjuk, hogy ezek a kormánybiztosok tartanak ugyan megyegyűlést, elrendelik az újoncozást, kisebb-nagyobb reguláris csapatokat össze is állítanak, — de munkájukban éppen a forradalmi aktivitásnak ez a megszervezése sikkad el.

»A zalai nép... mint egy ember kész volna az felállani, csak vezér mozdító szellem mutatkoznék« — írják Zalából május közepén.⁵⁰ Egy nappal később ugyanezen megye tapolcai járásából így jellemzik a helyzetet: »Megyei életünk halálos álmhoz hasonlít, egy igaz honfilelkű kormánybiztos erélyes honszerelmi működése könnyen jó reggelt eszközölhetne.«⁵¹ S bár a kormány által kinevezett kormánybiztos, Csertán Sándor, csak május legvégén ugyan, de mégis megérkezik a megyébe, a helyzet nem sokat változik: »Zala népe maga is kész volna elkergetni a horvátokat — írják június közepén — de hiában: nincs egész Zalában egy is olyan, aki a népet erélyes föllépésre buzdítaná, és a dolog élére állván, a népet vezetné«. Az ügyek ily lassú menetének oka a nemesség, mely fél a népfelkeléstől, attól tartva, hogy a felkelt nép a vagyon ellen tör.⁵²

Vasmegyéből 1849 június végén hasonló képet rajzol a tudósító. A nép, mely az osztrák megszállás alált »mit tehetett volna mást előkészületeknél, szívszakadra a pillanatra várva, mikor csatára szólíttatik fel a szent ügy védelmére« — most »magára hagyatott... nem volt ki hű maradva feleihez vezérésszel megindítani s irányozni akarta volna az erős gépezetet. Itt áll az ágyú felszerelve s megtöltve végelszántsággal, s nem találkozott férfiú, ki merész lélek égő fáklyával meggyújtja azt.«⁵³

Veszprém megyében szintén mi sem történik: a kormánybiztos (az a Hunkár, aki Noszlopy ellen »túlkapásai« miatt a kormányhoz ír fel — különben tisztességes és jóindulatú ember) belefut a megyegyűlési intrikákba, anynyira, hogy június közepén a Márczius Tizenötödike állandó levelezője már így teszi fel a kérdést: »Használhatja-e kormánybiztosunk teljhatalmát ép azok ellen, kik a népfenségén alapult jelen kormány elvbarátai?«⁵⁴

Igen tanulságos megvizsgálni Baranya megye ezen hónapjainak történetét is. Mikor báró Majthényit 1849 május 15-én Baranya megye kormány-

⁴⁸ U. o. 73. l.: »A forradalmi kormánynak mozgásba kell hoznia a népet, meg kell szervezni a nép forradalmi aktivitását.« Lenin cikke a Proletarij 7. sz.-ban 1905 (júl. 10-én (jún. 27.)) (Kiemelés az eredetiben — V. K.)

⁴⁹ A felhívást közli *Gelich*, i. m. II. k. 58—59. l. (1848 dec. 18.)

⁵⁰ Márczius Tizenötödike, 1849 máj. 17. 24. sz.

⁵¹ U. o. 1849 máj. 18. 25. sz.

⁵² U. o. 1849 júl. 4. 65. sz.; v. ö.: *Novák Mihály*: Zala vármegye 1848—49-ben. Zalaegerszeg, 1889. 127. l.

⁵³ Márczius Tizenötödike, 1849 júl. 3. 64. sz.

⁵⁴ U. o. 1849 jún. 20. 53. sz.

biztosává kinevezik, a népfelkelés már szervezés alatt áll. Perczelnek egy megbízottja, Kossa Dániel »tábornoki meghatalmazott« — mint önmagát nevezi — főleg a Dráva mellékéről gyűjti össze a kaszával, szuronnyal, botokkal fel-fegyverzett parasztokat, kik között azonban alig 200-nak van lőfegyvere. Ez a tízezres tömeg június elején Pécs felé indul : érkezésének hírére Siklós és Pécs helyőrsége kivonul és Turonynál megtámadja a sereget. Jellemző, hogy a császáriak csak erősítések után mernek harcba bocsátkozni. A népfelkelőket a csata során Pécs felé nyomják vissza. Minthogy a harcban az egész pécsi helyőrség résztvesz, az így üresen maradt városba június 12-én Majthényi puskalövés nélkül bevonul, »megfelelő parasztöltözetben, szűrben és kocsin«. Plakátokat nyomtat, kihirdeti kormánybiztosi kinevezését, a Függetlenségi Nyilatkozatot, tisztújítást tart, majd értesülve a népfelkelők turonyi vereségéről, kétnapos ottartózkodás után, június 13-án elmenekül a városból. A visszavonuló népfelkelés, mely éppen vele találkozandó akart Pécsre vonulni, 14-én be is jut a városba, de ott vezetőt nem találván, gyorsan szétszéled. Mindenestre jellemző, hogy a császáriak nem mernek visszatérni a városba, ágyúkkal lövik messziről, de bevonulni még a polgárság eléjük menő hódoló küldöttsége után is csak megfelelő erősítésekkel, egy hét múlva merészelnek.⁵⁵

Ebből is látható, hogy a tömegek forradalmi aktivitásának megszervezése 1849 tavaszán sok helyen már elháríthatatlan akadályokba ütközött. Nem azért, mintha ez az aktivitás a tömegekből hiányzott volna, hanem sokkal inkább azért, mert a kormány által a szervezésre kiküldött személyeket osztályhelyzetük megakadályozta azoknak az eszközöknek felhasználásában, melyek ennek a kirobbanásra váró forradalmi aktivitásnak megszervezésére szükségesek lettek volna. A jómódú középbirtokos Ivánkovic, Hunkár, Csertán, Majthényi nem mer a néphez fordulni : gyanakodva nézik a népfelkelés vezetőit, az osztrákok ellen a néppel való egységfront helyett inkább a megyei birtokos nemességgel igyekeznek egységfrontot alkotni. Világos, hogy ilyen módon éppen a siker legdöntőbb eszközétől fosztják meg magukat : azzal, hogy a Marx és Engels idézett cikkében példaként felhozott piemontiai példájára ők is »szokványos polgári szabályos háborút« akarnak viselni, szükségképpen kell, hogy alulmaradjanak az e téren számbeli és anyagi fölényben lévő császáriakkal szemben.⁵⁶

Persze félelmük nem egészen alaptalan : Somogyban is jelentkeznek parasztmozgalmak, néhány helyen földeket foglalnak vissza, legelőket vesz-

⁵⁵ Minderről *Várady Ferenc* (szerk.): Baranya multja és jelene I—II. k. Pécs. 1896—1897. II. k. 698—703. l. V. ö.: *Ramming*, i. m. 235—236. l. (Ramming szerint a császáriak szuronyrohammal vették be a várost.) *Ungár László*: Pécs 1848—49-ben. Pécs, 1934. (Specimina 66. sz.) 25—28. l., minderről csak röviden emlékezik meg, úgyhogy az események tisztázásához semmivel sem visz közelebb. E népfelkelés feledésbe merültére mi sem jellemzőbb, mint hogy *Tas Károly*: Baranya vármegye 1848-ban, Pécs, 1940. (Specimina 203. sz. Tört. Int. 21. sz.) szerint Eszék elestével (1849 febr.) »vége is volt Baranya részvételének a függetlenségi harcban«. (41. l.) A turonyi harc részleteiről maga Kossa számol be Noszlopynak 1849 jún. 11-én este írott levelében (OL. Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai, 1299. sz. cs. 1849 június 11.) ld. még ugyanerről Mitterpacher Gusztáv honvédszázados levelét 1849 június 15-én: OL. Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai. 1300. sz. cs. különböző iratok (német jegyzékek) 25. sz.

⁵⁶ Ld. 47. jegyzet.

nek el.⁵⁷ Noszlopy kénytelen erélyesen fellépni e mozgalmak ellen, melyekben, mint bátyja emlékiratai is elmondják, olykor az ellenség keze is benne van, így akarván megzavarni a nép és a kormánybiztos egységét. Mindenesetre jellemző, hogy abban a sajtóhajszában, amit 49 késő tavaszán Noszlopy ellen demagóg jelszavakkal megindítanak, állandóan visszatérő, de mindig gondosan álcázott sirámként ott szerepel a földfoglalások elnézése, »a kommunizmusnak minden kinövéséi«. Céljuk világos: ha ezek hatására Noszlopy erélyesen lép fel a parasztok ellen, elveszti legszilárdabb támaszát, — ha ezt nem teszi, a jobbratoló kormányt rábírhadják elmozdítására. Noszlopy azonban megtalálja a helyes utat. Ez az út Kossuth útja, aki egy héttel a Függetlenségi Nyilatkozat után, de még a Szemere kormány megalakulása előtt kiadott rendeletében lényegében úgy intézkedik, hogy ahol a földesúr nem tudja valamely vitás földdarab majorsági voltát bizonyítani, ott az olyat urbariálisnak, tehát a jobbágyot megillető földnek kell tekinteni. Ez a rendelet alkalmas arra, hogy becsületes végrehajtása esetén kihúzza a földfoglalások körüli ellentétek méregfogát. Noszlopynek ez úgylátszik sikerül: június 7-i rendeletében igen szigorú intézkedéseket helyez kilátásba a további földfoglalások ellen. De ugyanennek a rendeletnek előző pontjaiban nyomatékosan felhívja a szolgabírákat, hogy vitás esetekben a fenti kormányrendelet szerint járjanak el. E lépés sikerét mindennél világosabban mutatja az, hogy a tömegek továbbra sem vesztik el kedvüket, a népfelkelés ezután is zavartalanul működik, s a tömegeknek mindvégig megmaradt Noszlopyba vetett bizalmuk.⁵⁸ E bizalomnak nyilván nem kis mértékben oka az is, hogy a szegény kisbirtokos Noszlopy ez ügyben jóformán érdektelen, s a nép is tisztán látja, hogy cselekedeteiben nem önző szempontok vezetik. Az arisztokrácia ellene van, de a nép majd gallérját csokolta, midőn Noszlopy nevét említette, s azt mondta, hogy él-hal érte — írja a követválasztások alkalmával Roboz Noszlopynak.⁵⁹

Ez a bátorság és bizalom, mellyel Noszlopy jóformán feltétel nélkül a nép legszélesebb rétegeire mer és tud támaszkodni, legfőbb forrása sike-

⁵⁷ OL. Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai 1298. sz. cs. Vádlottak levelei, 10. sz. A buzsági parasztmozgalomról számol be, — ugyanerről beszél az ugyanebben csomóban található Beadványok 20. sz. is. Ugyancsak a Beadványok sorozatban még: 12. sz. Svastics Gábor szolgabíró jelentése az andócsi, bálványosi, gerézdí, acsai, kereki-i mozgalmakról, — 15. sz. jelentés a torvaji parasztok mozgalmáról, — 33. sz. iharosi legelőfoglalás, — 34. sz. liszói legelőfoglalás.

⁵⁸ A májusban nagyban elterjedt föld- és legelőfoglalások alapján a somogyi helyzetet a Márczius Tizenötödike már idézett »Utazó« aláírású tudósítása így jellemzi: »Noszlopy alatt a kommunizmusnak minden kinövéséi buján kihajtottak. Somogyban már nem legelőfoglalásról van szó, hanem elfoglaltak és leéltettek réteket, vetéseket, kimértek földeket, s a kormánybiztos nem tud erőt kifejteni ezek meggátolására vagy megzabolozására. Persze ő s az új magisztrátus nem szeretné popularitását kockáztatni.« — Az 5194/1849. számú rendeletről (Közlöny 1849. ápr. 21. 85. sz.) és értékeléséről ld. Spira, i. m. 239—241. l. Noszlopy rendelete: OL. Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai, 1300. sz. cs. Vegyes iratok. (1849. VI. 7.) Hogy a Noszlopy-ellenes sajtóhajsza mögött mennyire a reakció keze volt, világosan mutatja, hogy az egész támadás-sorozatot elindító és bezáró cikket az az Atády Vilmos írja, akinek nevét mint a földesurak érdekeit képviselő s a parasztság forradalmi megmozdulásait mindvégig leszerelni igyekvő »Nép Barátja« egyik, paraszti származását a nép felé öblös hangon fitogtatni szerető tudósítójáét ismerjük. (V. ö. Spira György: Parasztságunk és az első magyar polgári forradalom nemesi vezetése. Századok 1948., ahol a Nép Barátját és személy szerint Atádyt is részletesen értékeli.)

⁵⁹ OL. Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai, 1299. sz. cs. 1849. júl. 2. Roboz István levele. Az értelmiség alsó rétegeinek ragaszkodására jellemző Verbai János magyarátdí tanító Noszlopynak ajánlott verse. (Esze Tamás: Protestáns nemzetőrök éneke 1849-ből. Az Út, 1953. 10. sz.)

reinek. De igen fontos a másik tényező is, amit kormánybiztos társainál szintén nem igen találunk meg: a reakcióval való kemény leszámolás. Noszlopy nem fél megérkezése után teljesen új tisztikart kinevezni és semmiféle vitába sem hajlandó bocsátkozni afelől, hogy Czindery kiszolgálói közül kinek lehetne esetleg megbocsátani. A visszaemlékezésekben számos helyen történik említés a reakció különféle mesterkedéseiről: nyilván nem véletlen, hogy a Noszlopy ellen vezetett sajtóhadjárat másik központi témája éppen a volt 48-as becsületes demokraták üldözése. Noszlopy világosan látja a 48-ban még a forradalom mellett álló birtokos nemesség megtorpanását s a reakció felé hajlását. Saját helyi tapasztalatain észleli, hogy a tegnapi szövetséges ma már nem feltétel nélküli jóbarát, hanem ellenséggé is átváltozhat.

Sikereinek igen fontos harmadik tényezője páratlan mozgékonyága és cselekvőkészsége, mely a legnehezebb helyzeteken is átsegíti. A kormánybiztosoknak tulajdonképpen mindent maguknak kell előteremteniök: újoncokat, fegyvereket és pénzt egyaránt. A kormány e hónapokban már nem igen tud számukra nagyobb rendszeres ellátmányt kiutalni. Noszlopy a legváltozatosabb módszerekkel dolgozik: fennmaradt irattára tanúsítja fáradhatatlan ötletességét. Az Eszékéről hazaeresztett katonáktól vásárol egyenruhát, a puskákat darabonkint magánosoktól vásárolja; ahol hadianyagot sejt, házkutatást tartat, és Rózsa Sándor példájára börtönből kiengedett rabokat is katonáknak öltöztet be. Rendes hadereje ennek következtében állandóan gyarapszik, nyárra már egy teljes, meglehetősen fel is szerelt honvédszázalója van; — a népfelkeléssel együtt ez az erő a Déldunántúl legjelentősebb katonai tényezője. Kossa csak úgy az ő segítségét kéri, mint Csertán Zalából, vagy Ivánkovics Vasból.

Mindent összevéve, Noszlopy tevékenysége ezekben a hónapokban valóban alkalmas a tömegek forradalmi aktivitásának megszervezésére. A rendkívüli helyzet összes következtetéseinek levonásában, állandó támadó készségében, jó propagandájában, merészségében azokat a módszereket követi, melyeket Marx és Engels a németországi 48 eseményeit összefoglalva négy év után majd oly klasszikus élességgel fognak megállapítani: »Sohasem szabad játszani a felkeléssel, ha nem vagy teljesen elszánva arra, hogy levond a játék minden következményét... Ha a felkelés már megkezdődött, cselekedj a legnagyobb elszántsággal, és mindig támadj; a védekezés a fegyveres felkelés halála... Lepd meg ellenfeleidet, míg erőik szét vannak szórva, gondoskodj róla, hogy minden nap újabb sikereket tudj felmutatni, bármilyen csekélyek legyenek is azok; űrizd meg azt az erkölcsi fölényt, melyet az első sikeres felkelés biztosított számodra; vond a magad oldalára azokat az ingadozó elemeket, akik mindig a legerősebb impulzus hatása alatt cselekszenek, és mindig arra az oldalra állanak, amely biztonságosabb számukra; kényszerítsd ellenségeidet visszavonulásra, még mielőtt erőiket egyesíthetnék ellened.«⁶⁰ A visszaemlékezések és Noszlopy tevékenységének alaposabb vizsgálata azt bizonyítja, hogy a maga szűk kis körében Noszlopy ösztönösen jól oldotta meg feladatát.

Az egész mozgalom eredményességét kétségtelen kedvezőtlenül befolyásolta teljes magárahagyatottsága. Abban a nyílt rendeletben, mellyel

⁶⁰ A marxizmus-leninizmus klasszikusai a partizánháborúról. 42. l. Az idézet *Marx és Engels*: Revolution und Kontrarevolution in Deutschland. Moszkva, 1940. 113—115. lapon közölt részletből való.

Noszlopy 1849 április elején átkelt a Dunán, Perczel ígérete volt a nép számára: »Pár nap múlva a Dunán átkelendek, védelmére a népnek... készen legyenek seregem átkelésének első hírére feltámadni.«⁶¹ Később derül ki, hogy Perczel ígérete a bácskai hadműveletek alakulása következtében nem volt teljesíthető. Pedig Noszlopy helyzete ezekben a hetekben olyan volt, hogy megfelelő katonai segítséggel Jellasics elszigetelt, elég ziláltan Eszék felé vonuló hadserege Roth seregének sorsára juthatott volna. Az állandó fegyverhiány azonban rendkívül megnehezítette a népfelkelés alapjául szolgáló rendes katonaság felszerelését is, mely nélkül a csupán kaszákkal és dorongokkal felfegyverzett népfelkelés nem igen tudott megállani. Az egész dél-dunántúli felkelésnek ez a legnagyobb problémája: Kossa Noszlopyhoz intézett levelei állandóan rendesen felfegyverzett katonaságért könyörögnek, hogy a népfelkelés megfelelő alátámasztást kapjon. E levelek egyikében Kossa Görgey ígéretére is hivatkozik, melyben nekik szükség esetén rendes katonai támogatást helyezett kilátásba;⁶² — s talán nem alaptalanul keressük a népfelkelést mindig ridegen lenéző Görgey kezét is abban, hogy ez a megígért segítség a szabadságharc egész tartama alatt sem érkezett meg.

Mégis ez a három hónap, melyen át Noszlopy Gáspár Somogy megyét tartotta, bebizonyította, hogy küldetése nem volt hiábavaló. E három hónap alatt olyan hadműveleti alapot teremtett Somogyban, mely alkalmas kiindulópontul kínálkozott volna — ha az orosz betörés a kormányt nem kényszeríti a magyar seregek megosztására, — egy, mind Jellasics hátába, mind Perczel 48-as vállalkozását megismétlendő, esetleg közvetlenül Ausztria ellen irányuló támadás számára is. Mindenesetre lekötve tartotta Jellasics hadseregének egy részét, mely Baranyát biztósította a hátbatámadás ellen, és hosszú ideig feltartotta az ismét a stájer határok védelmére kényszerült Nugent tábornoszernagyot.

A cári és a császári csapatok előrenyomulásának hírére Noszlopy 1849 júliusának legvégén kénytelen feladni Somogy megyét⁶³. Terve szerint az általa szervezett honvédszászlóaljjal az általános visszavonulásban lévő magyar főszereghez fog csatlakozni, sietve, mielőtt attól őt végleg elszakítanák. Noszlopy Tolnának indul, hogy átkelve a Dunán Perczel seregével egyesülhessen, de elkésett: a folyam másik partján előrenyomuló császári csapatok már elvágták útját a főszeregtől, Ekkor kapja Klapka parancsát; induljon zászlóaljával Komáromba. Noszlopyék Veszprém felé fordulnak, ahol a parancs értelmében Mednyánszky ezredes csapatával kell találkozniok. De a kormánybiztos még menet közben is állandóan tevékenykedik: az átvonulása közben érintett területeken népfelkeléseket szervez,⁶⁴ kiáltványokat küldözget Somogyba, melyekben a népet kitartásra és a bevonult császáriakkal

⁶¹ OL. Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai 1300. sz. cs. Különböző iratok (német jegyzékkel). 28. sz. Perczel 1849 ápr. 6-án Kiskéren kelt rendelete.

⁶² OL. Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai. 1300 sz. cs. Különböző iratok (német jegyzékkel) 20. sz. Kossa levele jún. 1-én.

⁶³ A császári csapatok előrenyomulására: *Ramming*, i. m. 234, 155—159.

⁶⁴ »Önvédharc« 196—209. l., — OL. Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai. 1300. sz. cs. Fogalmazványok 37. fol.: júl. 31-én közli, hogy Baranya és Tolna megye területére is teljhatalmat kapott; ú. o. 28. fol.: aug. 5-én Fejér megye alispánjának küld. rendeletet arra hivatkozva, hogy az egész Dunántúlon övé az egyetlen még működőképes magyar haderő. Erről a haderőről Klapka (Emlékeimből. Bpest, 1886. 215. l.) így ír: »Ez az erélyes ifjú június óta foglalkoztatta a Nugent alatt működő második osztrák hadtestet, s az osztrákokkal több szerencsés kimenetelű csatát vívott. Az egész csapat, mely saját magára hagyatva a kormánnyal és a többi sereggel való minden összeköttetés nélkül küzdött, vívódott az ellenséggel, 3000 főből állott; ennek is csak egy része

szembeni ellenállásra szólítja fel addig, míg vissza nem tér.⁶⁵ Átmenetileg még egy percre felbukkan előttük a remény: a visszavonuló Zala megyei csapatokkal és a Fejér megyéből érkező nemzetőrökkel együtt Balatonfüreden augusztus közepén tekintélyes erő gyűlik össze. De ezeknek felhasználására már nem kerülhet sor: 1849 augusztus 16-án Veszprémben kapják meg a fegyverletétel híret.

A veszprémi püspöki palota nagytermében rendezett búcsúbéddel véget is ér a »dunántúli önvédharc története«. Az ezután következő események: hogyan oszlottak szét a csapatok, hogyan jutnak le a testvérek hosszas bujdosás után az Alföldre, már csak az önéletrajzban vannak feljegyezve, ott is rendkívül töredékesen. Az önéletrajz 1848—49 hónapjaiban országos érdekűvé kiszélesülő medre most ismét visszaszűkül önéletrajzzá: az öccsétől a bújdosásban elszakadt idősebb testvér, Gáspár 49 utáni tevékenységéről már csak pár sorban emlékezik meg.⁶⁶

5

Pedig annak a képnek a teljességéhez, melyet a »Dunántúli önvédharc« közlendő részletei adnak, feltétlenül szükséges — ha csak egészen nagy vonalakban is — Noszlopy Gáspár forradalom utáni működésének ismerete is.

A volt kormánybiztost többhónapos bujkálás után 1850 áprilisában fogta el az osztrák csendőrség és ekkor Pesten hadbírótság elé állították. Mielőtt azonban ítélethozatalra kerülhetett volna sor, Noszlopy megszökött

volt rendes fegyverrel ellátva, nagyobbára kaszákkal s csépekkal felfegyverzett ujonchonvédek valának velük s 100 ló, 1 fa- és 1 ércágyú.« — *Id. Szinnyei József* szerint (Komárom 1848—49-ben. Hazánk V. k. 1886. 60. l.) 9 egyfontos fémágyújuk volt, de ez nyilván tévedés.

⁶⁵ Egyik ilyen kiáltványát ld. 31. jegyzet, egy másik kiáltványa még aug. 5-én Tabról kelt: ebben a Czindery alatt szolgáló tisztikart halállal fenyegeti, ha újból szolgálatba állnak az osztrákok alatt. (OL. Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai. 1300. sz. cs. Fogalmazványok. 50—63 fol. — A rövid kiáltvány az iratok között 12 példányban van meg.

⁶⁶ »Önéletrajza 98—104., 105—108., 138—141. fol. Noszlopy Antal önéletrajza különben eldönteni látszik az öccse bakonyi szabadsapatával kapcsolatban támadt ellentétes felfogásokat. *Noszlopy Aba Tihamér* i. m. 41—43. l. és nyomán Szabó Gyula is színes részleteket ír Noszlopy bakonyi szabadsapatáról. — *Szillányi* szerint (Komorn in Jahre 1849. Leipzig. 1851. 163. l.) Noszlopy nem ment be Komáromba, hanem Világos után hónapokig bujkált a Bakonyban, szabadsapatról viszont ő már nem tud. Az idősebb testvér önéletrajza kétségtelenül tisztázza a kérdést: a két testvér egyedül igyekezett kimenekülni a Bakonyból az Alföldre és nem próbálkoztak további ellenállással. Rosszul emlékezik tehát Klapka, mikor i. h. arról ír, hogy Noszlopy Világos után Komáromba huzódott, és nyilván téves Kárpáti aláírással (Nagy Benő), a nagyváradi »Szabadság« 1884. 284—285. számában közölt (ugyanaz közölve: [*Kárpáti*] *Nagy Benő*: Egy honvéd albuma, Nagyvárad 1887, 111-118. l. is) a »Noszlopy-féle puccs« c. naplótöredékben említett azon adat, mintha ő Noszlopyval Komáromban az ostrom alatt ismerkedett volna meg. Mint később látni fogjuk, Kárpáti egyéb adatait is nagy fenntartással kell fogadni. Noszlopy bakonyi szabadsapat szervezésére csak jóval később, 1852-ben tesz kísérletet, mikor a császár elfogatására irányuló terv kudarca után üldözői elől valóban a Dunántúlra menekül, s mint a kivégzéséről a bécsi katonai kormányzóság haditörvényszéki osztálya által kiadott közlemény, és ennek nyomán a Wiener Zeitung közli, a bakonyi erdőkben szabadcsapatot alakít. (Wiener Zeitung 1853 márc. 4. 54. sz. 546. l.) Ezt megelőzőleg bakonyi szabadsapatról sem a Noszlopy későbbi összeesküvésében részes *Vasváry Ferenc* (A Noszlopy-féle összeesküvés. Hazánk, V. k. 1886.), sem a Noszlopy »bűnlajstromát« oly részletesen tárgyaló haditörvényszéki ítélet sem emlékezik meg. — Meg kell jegyezni, hogy az egész Mack-féle mozgalom története még mai napig is igen tisztázatlan, főleg Noszlopy szervezkedésének vonalán. Megnyugtató tisztázása még jelentős — e bevezetés kereteibe be nem illeszthető — de igen érdekes eredményeket ígérő kutatást kíván.

börtönéből, — a kötél általi halálra szóló ítéletet már távollétében hozták meg. Nem sokkal ezután felvette az érintkezést azzal a társasággal, mely Mack József volt honvédezered vezetése alatt országos méretű felkelést készített elő az önkényuralom megdöntésére.⁶⁷

Noszlopy az egész szervezkedést rendkívül bonyolult formája miatt (Marx és Engels az 50-es évek földalatti konspirációiról ironikusan mint valóságos »elvont felkelési düh«-ről beszél⁶⁸), már eleve kilátástalannak ítélte, s ezzel kapcsolatos álláspontját 1852 végén hosszabb levélben fejtette ki. E levélben a 48—49-es tapasztalatokból leszűrhető tanulságokat tárgyalva, élesen rámutat az új forradalom esetén a belső ellenséggel való kíméletlen leszámolás szükségességére: »Ha az 1848—49-iki forradalmi kormány forradalmi helyzetébe magát beletalálva a nemzet vérért kiszívó... nádályoknak nyakát szegi: oly sok áldozatunk mellett nem lettünk volna kénytelenek a mohácsi gyászt újjal felcsereélni — írja. »Fel kell használni a legnagyobb terrorismust, mint azt ők mi ellenünk tették, fogják tenni: mert ha ők elég megátalkodottak a terrorismust eszközül használni az igazság és szabadság ellen: kell, hogy elég lelki erővel bírjunk mi is azt felhasználni eszközül a zsarnokok ellen a szabadság érdekében«⁶⁹

A Mack-féle mozgalom felgöngyölítése már megkezdődött akkor, mikor Noszlopy, tőlük teljesen függetlenül, 1852 nyarán új kísérletet tesz: felhasználva Ferenc József magyarországi utazását, Kecskeméten toborzott barátaival a császár elfogatását tervezi. A kísérlet azonban a lassú előkészítés folytán meghiúsul és az egyenruhák, melyeket Noszlopy somogyi tapasztalatain okulva azért készített, hogy a nép rendes katonaságot lásson és bátrabban keljen fel, nyomravezetik a csendőrséget.⁷⁰ Ekkor már az egész ország csendőrsége Noszlopyt üldözi, de ő még most sem veszi el vállalkozó kedvét: a Bakonyba húzódik, új csapatot próbál összehozni: az újabb szervezkedéshez szükséges pénzt a forradalom alatti áruló magatartásuk folytán meggazdagodott személyek megsarcolásával akarja előteremteni. Az elsőnek kiszemelt Gindly Antal tengelici (Tolna megye) földbirtokost azonban 1852 november elején ellenállása során társai agyonlövik. Nem sokkal ezután, 1852 november 16-án Noszlopyt Pesten elfogják. Mégegyszer megszökik, de igen rövid idő alatt újból kézrekerül. Miután a bakonyi csapatnak a Gindly-féle gyilkosságban részes tagjait 1852 december 31-én kivégezték, Noszlopy ügyét februárban veszik elő; — a hadbíróság sürgősen letárgyalja az ő és társának,

⁶⁷ Erre vonatkozólag ld. *Berzeviczy Albert*: Az absolutizmus kora Magyarországon, 1849—1865. Bpest, 1922. I. k. 287—315. l., — a Mack-féle összeesküvés során említ szerepét *Hentaller*, i. m., továbbá *Vasváry és Kárpáti* az előző jegyzetben említett cikkei. *Noszlopy Aba Tihamér* i. m. 43—53. l. a konkrét eseményeket regényes részletekkel tarkítja. Ld. még *Jánosy Dénes*: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. I. k. Bpest, 1940. 414., 416., 425., 472., 517. l.

⁶⁸ Marx és Engels álláspontjára: *Révai József*: Marx és a magyar forradalom. Marxizmus, népiesség, magyarság. Bpest, 1948. 94—95. l.

⁶⁹ *Hentaller*, i. m. 39—65. l. teljes egészében közli a levelet.

⁷⁰ Erre ld. *Vasváry* i. m. 99—110. l., valamint az öt kivonatolót »Mikor a császárt el akarták fogni« c. cikk (Függetlenség, 1886. 38. sz.) és *Kada Elek* ugyancsak Vasváry visszaemlékezéseire támaszkodó »A mikor Kecskeméten el akarták fogni a császárt« c. cikkekészítőt. (Hazánk 1889. 25. sz.) — *Hentaller Lajos*: »Aki Ferenc Józsefet el akarta fogni« c. cikke (Függetlenség 1881. 355. sz. és Sárosmegyei Közlöny 1885. 17. sz.) Thaly Kálmánra hivatkozva, aki a történetet a Noszlopy sírján két évtized múltán is virrasztó pesti hóhértól (!) hallotta volna, közöl téves adatokat. A különféle cikkírók általában teljesen saját képzeletük szerint alakítják a történetet: egymás kivonatolása közben »színes« részletek beleszővésével torzítják el az amúgyis homályos ügyet.

Sárközy Somának perét : az ítélet halálra szól. Mikor az ítéletnek azt a részletét olvassák fel, mely szerint Noszlopy »Magyarország felségsértési függetlenségét több ízben kihirdette«, Noszlopy közbevág : »Ezt igenis tettem, és az ausztriai háztól való elszakadást akartam.«⁷¹

A halálos ítéletet 1853 március 3-án hajtották végre Pesten. A várost megtömték katonasággal, mert zavargásoktól tartottak. Noszlopy és Sárközyt kívül a Mack-féle-összeesküvésben való részvétel miatt ugyanekkor végezték ki Jubál Károlyt, a Kossuth-fiúk volt nevelőjét is. Noszlopy bátran halt meg : »Engem felakaszthatnak, de a szabadságot nem! Annak fája a mi vériünkéből fog felnőni!« — mondja a vesztőhelyre menet. Még az ítélet felolvasása után is beszélni akar a nagy számban összegyűlt néphez ; szavait a kivégző osztag dobpergése nyomja el.⁷²

*

A nagy remények, melyeket a bécsi és az európai reakció Windischgrätz herceg budai bevonulásakor táplált, így foszlottak szét. 1849 nyarán Ausztria császára az egész világ szemeláttára kézsókolva volt kénytelen segítséget kérni Európa másik zsandárától, a cári Oroszországtól. Annak a harcnak, mely ezekben a hónapokban megalázta Bécsset, s utolsó reménye volt a világ szabadságáért küzdő legjobbaknak, feledésbe merült, de nem jelentéktelen részlete a »dunántúli önvédharc«. A most következő emlékirat, mely két évtized távlatából foglalja össze eseményeit, sok helyütt pontatlan, nem emlékszik eseményekre, dátumokra, itt-ott talán kissé idealizálja is a történeteket: »Fájdalommal kell bevallanom, — írja Noszlopy Antal — miként magány és hivatalos adataim az idő súlyos körülményei miatt elsikkadván, részint a megfélemlült egyének által hűtlen kezekbe szolgáltatván, szeretett hazám önvédharc történetéhez sem időtanilag, sem részletileg oly rajzot nem nyújthattam, minőt kedvezőbb körülmények közt adandó valék ; — igyekszem azonban az emlékemben megtartott tárgyakat lehető hűséggel rajzolni. És ha e rajz folytán reánk, mint tényezőkre a sikerből kisugárzó némi dics járulna, azt ne hiúságnak, de főleg a *dunántúli nép példátlan lelkesedésének*, hazaszereztének tulajdoníthatni kérem, — egyedül a jó szándok és alkalom kellő időbeni felhasználásának érdeme legyen a vezetőké, — legyen a mienk.«⁷³ De e visszaemlékezések még így is, ezekkel a hiányosságokkal is értékes forrásai új magyar

⁷¹ Erre ld. a hadbíróság plakát formájában közzétett halálos ítéletét ; — Gindly-ügyben *Noszlopy T.*, i. m. 78. l. szerint Noszlopy az ítélet kihirdetésekor ezt mondta : »Azt nem tettem« — másik kijelentése u. o. — *Kárpáti* id. cikke valószínűtlen rémtörténetet mond el a Gindly-ügyről : elbeszélése teljesen ellentmond a hadbíró-sági közleményben vázolt elég egyszerű tényállásnak.

⁷² *Noszlopy T.*, i. m.; *Noszlopy Aba Tihamér* és nyomán *Szabó Gyula* szerint Noszlopy utolsó szavaival a Habsburgok trónjának ledőlését és az utolsó Habsburg császár száműzetésben való halálát is megjósolta volna. — 9 évvel Noszlopy kivégzése után, 1862 februárjában jelenik meg Torinóban *Vittorio Merighi* »Noszlopy« c. ötfelvonásos tragédiája. Szerző a történeti eseményeket kevéssé ismeri. Noszlopy életéről és tevékenységéről sem sokat tud — mindezt elárulja a bevezetésben közölt rövid életrajz, és a szereplők és helyzetek elképzelése, — de mindenesetre meglátja Noszlopyban azt a hőst, aki az Ausztriával szemben nemzeti függetlenségéért és szabadságáért küzdő olasz és magyar nép közös hőse lehet. A tragédia már 48 után játszódik: zárójelenete Noszlopy kivégzése, — a tragédia bevezetésében azonban a szerző Magyarországot az olasz példával bátorítja. Az olasz és magyar függetlenségi törekvések Noszlopyban való összehalálkozását indokolta az is, hogy Noszlopy kivégzésével egyidőben végzik ki az 1853 februári milánói felkelés vezetőit, — a felkelés kapcsolatban állhatott a magyarországi kísérlettel. V. ö. *Hentaller*, i. m. 153. l. — Különben Merighi valószínűleg álnév : olasz irodalmi lexikonok nem ismernek ilyen nevű szerzőt.

⁷³ „Önvédharc“ 37 l.

történetírásunknak: a dolgozó nép hazafiságának, lelkesedésének s az erre támaszkodni, ezt felhasználni képes forradalmi szervezőmunka eredményének dicsőséges dokumentumai.

II. SZÖVEGKÖZLÉS

1848/9-KI DUNÁNTÚLI ÖNVÉDHARC PÓTRAJZUL AZ ÁLTALÁNOS MAGYARHONI ÖNVÉDHARC TÖRTÉNETÉHEZ*

Írta Noszlopy Antal

Előszó

(1) Amennyiben »az 1848/9-ki dunántúli önvédharc részletes leírását, pótlékkul a magyarhoni önvédharc összes történetéhez« tűzém ki fő céloomul, jelen munkám első kötetében foglalt önvédharc politikai előzményeiről, úgy-szinte általános történelembe vágó eseményekről írni szorosán véve körömmön túl esnék bár; tekintve azonban az összefüggést, mely a multat jelennel, az összes leírással a részletes rajzot egybekapcsolja, — midőn az önvédharc előzményei érintésével nyitom meg jelen művet és korunk régibb politikai eseményeit taglalva, szebb jövőnk fiatal záloginak nézetem szerint a multak tükrét tárom fel, mintegy kulcsául a későbbi fejlemények, — s irányul egy szebb és nagyobb jövő után törő küzdelmeknek; úgy hiszem, hazámnak s reményteljes fiainak hasznos szolgálatot teszek.

* A szöveg közlése az »Önvédharc« szövegének alapján történt. A közlésre kerülő egyes szövegrészletek között a kihagyott érdemi részeket petittel szedett rövid tartalmi kivonatokban ismertetjük; — ahol egyes szövegrészleteken belül történik kihagyás, ott arra, — mivel minden esetben csupán lényegtelen részletek kihagyásáról van szó — tartalmi áthidalás nélkül, csupán.... jel utal.

Mind az eredetiben, mind a kivonatban közölt szövegrészleteknél a kézirat megfelelő lapszámait a szövegrészlet vagy kivonat előtt ( )-ben közöljük.

A szöveget a mai helyesírásra átírva adjuk, mivel kora nem indokolja az eredeti ortográfia megtartását. Csupán néhány jellemzőbb helyen: egyes szavak régiesebb formájú alakjánál tartottuk meg az eredeti helyesírást a szöveg stílusának bizonyos megőrzése érdekében. Ugyancsak stiláris szempontokból általában így jártunk el az interpunkciónál is: a mai helyesírástól sok esetben eltérő helyen és eltérő módon alkalmazott írásjelek — elsősorban a pontosvessző és a gondolatjel — aránylag sűrű meghagyása szintén a pátoszra és klasszikus tömörségre egyidejűleg — többnyire sajnos csekély sikerrel — törekvő írók és kort annyira jellemző stílus megőrzése érdekében történt.

A szövegben előforduló valamennyi rövidítést teljes egészében feloldottuk, a ma is közérthetőek (pl. t. i., f. é., stb.) kivételével, vagy ma is közérthető formára írtuk át őket. Hasonló módon mindenhol, ahol tudtuk, feloldottuk a kezdőbetűkkel történő személy- és tulajdonnévrövidítéseket (siglákat) is, mivel a kézirat egészének áttanulmányozása után megállapítható volt, hogy tudatos névelrejtés nem állt a szerző szándékában: inkább fáradtságot akart megtakarítani másolás közben a közismertebb nevek rövidítésével is. A szövegben csak olyan sigla maradt, melyet nem tudtunk feloldani: olyan siglánál, ahol a feloldás nem volt bizonyos, a valószínű feloldást lap-alji jegyzetben adjuk. Az eredeti fejezetcímeket csak ott közöljük, ahol azokra szükség van: kihagyott, vagy csak rövid töredékekben közölt részletek esetén a címet vagy egyes részeit elhagytuk.

Saját jegyzeteinket arab számmal, a kézirat eredeti jegyzeteit *-gal jelöljük. A kiemelések minden esetben a kézirat kiemelései.

Általában a szöveg kiadásánál legfőbb törekvésünk az volt, hogy a szöveget a mai olvasó minél könnyebben és közérthetőbben kapja meg. A szövegközlés fenti módszerei ezt a célt kívánják szolgálni. Egyes részletek esetleg nehezebben érthető volta, kisebb-nagyobb mondatszerkesztési hiányosságai a stílus — fent már említett — esetenkénti gyarlóságaiából származnak.

Egyéniségemet érintőleg, — magányélet csakis porszeme a roppant eseményeknek, — igyekezni fogok minél rövidebb írodort követni.

(2—16) A kézirat ilyen bevezetés után 1832-vel kezdődik: elején Noszlopy zágrábi joggyakornokságának korából az ottani illirista hangulatról beszél, majd részletesebben emlékezik vissza az 1832—36-os országgyűlésre. Ennek kapcsán röviden beszámol a Lovassy-féle társaságban való szerepléséről, ahol egy ízben egy értekezést olvasott fel a sajtószabadságról. Az országgyűlésről szóló visszaemlékezéseit átfűti a nagybirtokos főnemesség elleni lángoló harag:

(6) Midőn az alsó — megyeképviselői — táblán erőfeszült küzdelmek után kivivott törvényjavaslatokat, korszerű indítványokat, a felső vagy főrendi tábla nemzeti haladásellenes tagjai többségén megtörve látám, — az arisztokrat faj e neme ellen, — melynek hazaellenes tettei hazánk történetlapjain ánni homályt hagytanak, hazánk szebb jövőre emelkedhetése ellen ekkor is gátokat emelvén; — önkény* támadt bennem a gondolat: vajha! ezen születési és vagyoni előítélet koncán nőtt, részint árulás, nagyobb rész hazafitlanság bűnén gazdagodott szerencse kegyencei, más haza gyermekeivel e téren is egyenjogositván, egybeolvasztatnának; az igazság botránya, - nemzet kárára hozott szabadalmi, kor igényeihez szabva körülnyiratnának, — tanácskozási táblájuk, mely önkény számára természet dudvákát, úgy eltöröltetnék, hogy híre sem maradna!

(16—44) A továbbiakban a kor vezető politikusaikról: Széchenyiről, Wesselényiről, végül különös melegséggel Kossuthról ír méltató szavakat, majd a megyei élet ismertetésére tér rá. Ennek során az általa is közelebről ismert Somogy: »ez egész honban legterjedtebb arisztokrat családokból álló megye« (22. l.), Békés és Bihar vármegye politikai küzdelmeiről ad elég nagy vonalakban áttekintést.

Ezután az 1847—48-as országgyűlés eseményeire tér rá: leírja Kossuth szereplését, majd röviden és láthatóan pusztán emlékezetére támaszkodva, meglehetősen pontatlanul (pl. Latour megölését az 1848 márciusi bécsi forradalomnak tulajdonítja), a márciusi napok történetét mondja el. A pesti forradalomról írott sorai jellemző módon mutatják be a márciusi napok lényegének két évtized alatti elhomályosulását a köztudatban: »e tünetések — írja a bécsi forradalomról — Pestre is le- és áthatottak, hol az egybegyűlt néptömeg Nyáry Pál Pest megyei alispán — B. Wesselényi Miklós vezénylétök mellett, — kikhez több fiatal irodalmárok is, mint Vasvári Pál, Petőfi Sándor sat. csatlakoztak — a dagadó hullámoknak békés szellemű irányt jelölve, — harcckészen várak a bekövetkezendő eseményeket« (36. l.). Az első füzet a Batthány kormány Pestre érkezévével végződik.

A második füzet előszavában az előzmények ilyen részletes leírását indokolja: ez azért szükséges, »mert az említettem történelmi esetek lepergése óta szép időköz folyván le; szükséges azoknak felelevenítése, leginkább a fiatal nemzedék számára, — mely a kényuralomban születve vagy neveltetve, nem vett részt az önvédharc nagyszerű küzdelmeiben, s így szabad sajtó nem létében meg lón fosztva az alkalmától, a történetekről tiszta, világos fogalmakat szerezni. Nekünk, kik jelenben, de nemcsak jelennek élünk, kötelességünk a hiányt pótolni« (37. l.). Ezután tovább folytatva az események elmondását, röviden ismerteti a kamarilla mesterkedéseit s a nemzetőrség szervezését. »Megyékben százak-ezreként gyűlt a fiatal-ság a szabadság zászlója alá, — kivált Petőfi koszorús népköltőnk: »Talpra magyar, hi a hazat« ismeretes dalára felbuzdult maga a testesült gyávaság is« (41. l.).

Tulajdonképpen közvetlen személyes élmény itt: Jellasics betörésének leírásával jelentkezik újból a visszaemlékezésekben: ennek hírére ő is hazasiet Szabolcsból, hogy megvédje szülőföldjét. Szeptember elején érkezik meg Somogyba, mikor Jellasics már átlépte a Drávát. Noszlopy keserűen beszél a három árulásról: Teleki Adáméről, aki feladta a Dráva-

vonalat, István nádoréról, aki megszökött, s Mógáéról, aki Pákozdt után nem üldözte azonnal Jellasicsot. Perczel ozorai diadalát a személyes barátság hangján említi, ehhez kapcsolódva kezdi el somogyi nemzetőri élményeinek elmondását:

Jellasics horvát vezér átjövele a Dráván

(45—48) Gáspár fivérem — ekkor marczali szolgabíró, ez alárendelt szerény állásában már előjelét adta harcias honfi jellemének, ez országos átvonulási ponton erélyesen működve, mindent elkövetett, mi által az ellenségnek hátrányára lehetett; gyakran az arisztokrat szellemű magyar kormánybiztossal¹ összeütközésbe is jövé. Én mint nemzetőri főtiszt, a tiszti gyűlésekben említett fivérrel, a főtől leszármazott ferde hangulat ellen küzdve, szabadsági küzdelemekkel egybehangzó határozattá emelni elveinket nem egyszer szerencsénk volt; — befolyásunk érvényesítése iránt ismerős elvtársaink közül többen jósolva nyilváníták: »miként a tér melyre léptünk, nem középút, de oly jövőt rejtett(!), melynek magas polc vagy bukás leend eredménye«. Mindkettő valósult! — Jellasics már ekkor megigérte, hogy Gáspár öcsémet visszajövet felakasztatja az általa neki okozott hátrányokért, — ilyen volt pl. a társzekerek nemzetőrség általi lefoglaltatása, — melyek eldoboltatván², az akkori Szalamegyei szolgabíró B[ogyai] L[ajos] által, kihez átszállítottak, ez az árukból bejött mintegy 30 ezer ftnyi összeg beszámolásával, örökre adós maradt.

Az arisztokratákkal minden lépten meggyűlt bajunk, — azért mit sem tágitánk. A kis szolgabíró járásában, én mint nemzetőri tiszt a drávamelléki falvak lakosait lelkesítém, akkori csurgói tanár, Halka S. ur közreműködésével. — Szavaim, örömünkre, nem hulltanak kösziklára, de mindenütt viszhangra találtak.

Bizonyítására annak, hogy az önvédharc sikerére célzott működéseknek mely ellensége volt a bécsi sugallat után indult aristocratia, annak szála a megyékre is kiterjesztetvén, — részint annak tanúságára: miként bár egyesektől eredt határozott akarat, midőn valódi elszántsággal lép valaki az igazság küzdterére, nem marad az egészre kiható eredmény nélkül, szabad legyen két érdekes tényt felemlítenem, mely esetlegesen mindkettőnk egyidőbeni fellépését, külön helyen, igénybe vette, előre bocsátva, miként: *a »véletek, mellettetek, ha akarjátok — nélkületek: sőt ellenetek ha kell«* Kossuth által kimondott vezérelvet, minden hasonló eseteknél szem előtt tartottuk.

A horvát portyázó, vagy inkább rabló csapatok betéréseik ellen, többek közt *Csurgón*, mint nemzetőri állomáson örködvén, a tisztek eddig fejenként 1 ft. p. nap díjaztattak; ellenben a nép ingyen, tarisznyájából élelmezve magát, tön szolgálatot. — A tiszti illeték kiadására kellő pénzforrás — állítólag — kiapadván, a tisztek nagy része zúgolódott. A nemzetőr parancsnokhoz írnak; de ez a megyei kormánybiztos Sárközy Alberttől többszöri felszólítás után sem kapott választ, még kevésbé pénzt; sőt utóbb H(ochreiter) A(mbrus) helyettes alispánhoz küldött levelében, értésünkre adatá: miként ő minden forrásokból kimerülve, pénzbajunkon segíteni nem képes. — Hochreiter, ki az önvédharcznak ellensége volt, hisz nyíltan kimondá: *»malo*

¹ Sárközy Albert

² elárvereztetvén (Jellasics utánpótlást szállító szekereiről van szó, melyeket Noszlopyék elfogtak és elárvereztek).

*quietam servitutem, quam turbulentam libertatem*³ gyönyörű elvét, — az említett főispáni válasz tárgyában egybehítt tisztikart, a *nervus belli*⁴ hiányában, és a nemzetőrséget igyekezett eloszlásra bírni. Hihetőleg álfogás akart lenni a népmozgalom lehangolására, jól tudván: miként a tisztek feloszlása a nép felbomlását okvetlen eredményezendi.

A feloszlási határozatra Hochreiter elnök már-már ráüté a dobot, midőn szót emelve a főispáni levél cáfolatába ereszkedém: emlékeztetém őt kötelessége teljesítésére, és netaláni mulasztása miatti azon nagy felelősségre, mely úgy a magyar kormány, mint megye részéről őt terhelendi. — Ha, mondám folytatólag, egy millió pengő áldoztatott a Dráva őrizetére mintegy 3 hó alatt, midőn a horvát betörés még csak képzelt rém vala; mennyivel szükségesebb jelenleg a csekély összeg, midőn a horvát rablók betörése, a szomszéd lakosok személyüknek, vagyonaiknak veszélyeztetésével, napi renden van. — De titkos reactionalis szándok is rejthet itt melyet a magas aristokratáktól szolgálilag függő főispáni kormánybiztos erélytelensége alatt lappangani sejtek. — Ha ő a haza elleneinek eszköze, hasznosabb, és hazafi becsülettel összeillőbb szolgálatot teend magas állásáról lemondása által, mely erélyességet, határozottságot igényel. Egyébiránt nehogy azt vélje: mintha itt zsoldos szolgálkkal volna dolga, tisztársaimról nyilvánítom: miszerint ők, mint szabad érzelmű fiai e hazának, e válságos percekben helyöket meg fogják állani, fegyvert letenni, szétszítani semmi esetre nem fognak; — mi mint népvézénylők, bizalmunkat őrtársaink előtt kockáztatni nem akarjuk, — mi e megye földét, mely jogtalanul támadtatott meg, elvből, becsületből, nem díjért ótalmazzuk, — és a szegény nép által, mely ingven a közjóért áldozik, hazafiségben magunkat megaláztatni nem engedjük.

Azon meggyőződésben tehát, hogy kimondott elveim tisztársaiméval találkoznak, kimondott nézeteim értelmében szerkesztendő választ a kormánybiztos urnak küldetni, indítványt teszek.

Indítványom közhelyesséssel fogadtatván, a feloszlatási terv meghiusult. miről a főispáni kormánybiztos értesítetteti határozottatott, — a válasznak fent mondott értelembeni szerkesztése reám bizatván. Mi folytatók teendőinket, és még ez éjszakán Véssey Miklós nemzetőri kapitány⁵ vezénylete alatt a rablók ellen indulánk, határszéli lakostársaink nyugalmlukat biztositandók.

(48—79) Gáspárnak ugyanakkor »a Zalamegyében összegyűlt tekintélyes aristocrat klubbal gyűlt meg a baja«; — ezek a szeptember 22—25-i királyi manifestumok hatására, megrémülve a további ellenállás veszélyeitől, a fegyverletételtől tanácskoznak. Gáspár beszédére azonban, melyben leleplezi az udvar szándékait és árulással vádolja őket, elvetik a megadást és elhatározzák a Nagykanizsánál betört Nugent seregének megtámadását. Noszlopy a továbbiakban a nagykanizsai csatározásokat ismerteti, melyekben a dunántúli nemzetőrök a Jellasics utóhadát képező Nugent altábornagyot a városból kivették, majd az országos fegyverkezésről, szerb és román mozgalmakról, Perczel és Bem sikereiről ír. Néhány adatot és jellemzést közöl a 48-as sajtóról, röviden megemlékezik Perczel évvégi déldunántúli hadműveleteiről, a kormány Debrecenbe költözéséről s az ottani »párt-fondorlatok«-ról. Utóbbiaknak mint a debreceni térparancsnokság tisztje,

³ Inkább akarom a nyugalmas szolgálást, mint a zűrzavaros szabadságot.

⁴ A háború mozgatója, t. i. a pénz.

⁵ V. ö. Bevezetés, 33. jegyzet.

elég közelről lehetett szemtanuja. Élesen kikel azon képviselők ellen, kik a kormányt nem követték Debrecenbe: »midőn észrevevék e politikai chameleonok a magyar fegyver kedvezőbbre fordultát; — ismét előbújtak odvaikból, az engesztelékeny magyar kormány kezeibe vetvék magukat, jól tudván: hogy Kossuth jószívú, nagylelkű, minden, csak forradalmi ember nem« (73. l.). Hasonló elítélően ír a békepárttól és a békepárti sajtóról: »Ugy látszik, mintha némelyik ezek közt a reactio fizetett zsoldosa lett volna; vizsálysztítás, magyar kormány titkos rendeletei és tervei ki-dobolása által az ellen győzelmét feltétlen elősegítették« (73. l.).

A téli hadműveletek vázlatos, és Perczellel szemben erősen Görgey-ellenes ismertetése után részletesebben írja le egy hivatalos kiküldetését Dembinszky táborába (a szolnoki csata hőseinek vitt kitüntetések) s ennek során a sereg mellé kormánybiztosként rendelt Szemerével folytatott beszélgetését:

(79) Szemere: Mi hír van Debrecenben?

Én: A kedvező híreket mi is kívülről várjuk — mire nézve tisztelt minister urat felkérni van szerencsém.

Sz: Fájdalom — ismét az egyenletlenség, irigykedés ujsága vehető, — minek, hiszem, Debrecenben sem hiányzanak ügyölő példái.

Én: E szerint Dembinszky terve hiúsult meg talán, melytől annyit vártunk?

Sz: Ezt értém. — Én katona nem vagyok, de Dembinszky velem közlött terve szerint Schlick örbe ejtéséről annyira meggyőzettem, hogy neki — hacsak nem madárszárnyakkal — menekülni képtelenség leende. És mégis hadvezéreink irigy elfogultságuk és hiúságuk miatt, — kik a számokra jelölt állomásokat elhagyták, — a derék ősz bajnok terve dugába dőlt! Képzelheti ön boszorkodásomat! megilletődésemet! — *»Ha én Dembinszky helyén vagyok, jegyzém meg, azon urakkal katonailag fogtam volna elbánni«* —

[E beszélgetést igen jellemzően egészítik ki Noszloynak a kápolnai csatáról írott sorai:]

(82) A vezéri viszályok a bukásnak, és mindezek alapoka — ismétljük — *a kormányzói erélytelenség és szigor hiánya* volt, ki nem állta mint tekintély a visszaélések ellen és felett, nem mint közkapocs, melyben a hatalom ereje összpontosítandó volt.

Kossuth veleszületett jóságánál, szelidségénél fogva, nagylelkű bánásmódjával akart mindeneket az ügynek megnyerni és lekötelezni, nem gondolva meg: miként forradalomban polgári ügy mint katonai testületeknél alkalmazott szigor, — vagy rosszakarat és árulás elleni fegyelem, örökös, kérlelhetetlen szigora egyedüli és legbiztosb záloga a győzelem sikerének...

Nincs nehezebb, de szebb tan az *emberismeret* tanánál. A kormányzóban ez, fájdalom, nagymértékben hiányzott.

(79—87) Ezekben a napokban ér Debrecenbe Gáspár öccse, aki a császáriak által elfoglalt Somogy megyében nem volt hajlandó hűséget esküdni az uralkodónak és a kormányhoz menekült. Ketten merész tervet szőnek: »miként lehetne rövid idő alatt szülőföldünket a kényuralom láncai alól feloldani. — Minthogy éjt nap együtt valánk e gondolattal annyira megbarátkoztatott (t. i. Gáspár — V. K.) miszerint ismerve népszerűségét, nemcsak a felmerülő akadályoktól vissza nem ijesztém, sőt lehető segílyemet, áldozatkészségemet felajánlva, meggyőzém affelől, miként bárha az előlépések nem lennének veszély nélküliek, — óvatosság, kitartás és elszántság mellett az eredmény alig szenvedhet kétséget; annál kevésbbé, minthogy a Hadur áldásugara mieink fegyvereinek kedvezvén, ennek híre a haza minden részeibe villanszerűleg széthatott« (86. l.).

Kossuthali közlése tervünknek

(87—99.) A Dunántúlra átcsapás gondolata bennünk szilárd akarattá válván, nem késtünk magunkat a kormányzónál bejelenteni, oly elhatározással, hogy habár beleegyezését meg nem nyernők, ez feltett célunkban gátul ne szolgáljon.

Egy szép nap reggeli óráiban (ha jól emlékszem 1849-ki Mart. elején) nála jelentkezvén, előterjesztők szándokunkat, mely nem kevesebb, mint szülőföldünk: sőt kedvezvén a szerencse, több *dunántúli megyék felszabadítása tervéből* állott.

Kossuth helyeselve a célt, azon aggályos megjegyzést tevő: miként tudomása szerint ellenséges erők szállván meg a dunántúli megyéket, mint ilyenek felszabadításuknak idejét nem látja még elérkezettnek, és a nemes vállalat, minden eredményrei kilátás nélkül, *nagy veszéllyel jár.*

Mig hallá e szavakat a kis ember⁶, válaszul adá: miszerint ő a veszélyt illetőleg magával számot vetett, mérlegezve a körülmények nehézségeit is; mi okból kéré a kormányzót, hogy feltett tervébe belenyugodni, és azt elősegíteni kegyeskedjék. — Kossuth a tetszés bizonyos nemével mérvén át a kis testalkatú, de nagy és merész lelkű ifjút, beleegyezék azon utasítással, hogy a célra vonatkozó tervet rövid idő alatt elkészíteni, és azt megvizsgálás és erősítés végett hozzá benyújtani el ne mulasztanók. — Jellemi kifogása sem lehetvén Kossuthnak ellene a vállalkozónak, sőt hirlapi cikk is dicsérelg nyilatkozván mellette⁷ — mi több, Perczel is ajánlván őt, a kormányzónak méltó oka volt beleegyezését vállalkozási tervével kapcsolatba hozni

Ezek után rögtön, örömmel terv készítéséhez fogtunk, melynek, mint emlékszem, fő pontjai valának:

1. Kellő költséggel ellátva, idő, hely és körülményekhez alkalmazandó harci szellemű hirdetményeket nyomatni.

2. Bácskai szabadságolt önkénytes csapatkisérettel a Dunán átkelve, utunkban a nagy számba nyomatandó hirdetmények kiragasztását, és minél nagyobb terjbeni nyilvánosítását eszközölni.

3. A hirdetményileg kitűzendő népesebb helyiségekben egybegyüldött nép élén megjelenni, — azt lelkesíteni, és számukat ezáltal növelni.

4. A népvészényletet két részre osztva, átveendő, a megye székvárosát nagy tömeggel elfoglalni, és az ellenséges védseregtől megtisztítani.

5. A hazaellenes kényuralmi bérenceket s több árulókat elfogatni.

6. Új forradalmi szellemű tisztikart népbizalom alapján alakítani.

7. Az elfoglalt tért nemzetőrsereg és szükség esetén néptömeg általa fenntartani. — Végre

8. Állandó rendes zászlóaljzat alakítani, szervezni, és ezzel, mint a velök szövetkezendő nemzetőri kísérettel, a netalán berontandó ellenséget bármely oldalról mindannyiszor visszaverni.

⁶ Noszlopy Gáspár.

⁷ Ld. Bevezetés, 27. jegyzet.

Kossuth elutazása Tiszaföldvárra. Tanácskozmány Czibakházán. Kürt helység. Terv bemutatása. Nagykörösről visszahúzódása a honvéd seregnek

Kossuth debreceni szállásán tervünk bemutatása végett megjelenvén sajnálva értettük irodai személyzetétől távollétét, még pedig a honvédtábor utáni utazását Tiszaföldvárra. — Utána mentünk — itt sem találván, vett utasítás nyomán az innét nem messze fekvő Czibakházára hajtatak; itt azonban halmozott dolgai miatt vele nem értekezhetvén, a tábori törzstisztekkeli tanácskozás által elfoglalva lévén, miután itteni honvéd al- és főtiszt földieinkkel a csikorgós időben künn a szabadban néhány szót váltánk, — az e kis helyiségbe zsúfolt katonaság közt alkalmas szálláshoz nem juthatván, a szomszéd Kürt helységbe rándulánk át, hol Gr. Tige tisztje, ifjúkori ismerősöm *Demián* által szívesen fogadtatva, több napi törődésünk után kitérsalagoltuk, és pihentük magunkat.

Másnap visszamenvén én az említett hadiszállásra, *Rákoczi János* titkár által sikerült a tervek bemutatása, melyet Kossuth azon pontokig, melyek az árulók elleni intézkedést, új tisztikar szervezést, és csapat alakítást tárgyazá — vagy is a lényegét kivéve — elfogadá, és kiadatni rendélé. Átvivén Kürtön maradt fivéremnek e módosított megbízást, mely nekem kevésbé, neki sehogy sem tetszett, e szavakra fakadt elolvasása után: *»akár ezzel, akár e nélkül — látszik, hogy az öreg ur nem egész forradalmi ember«*. — Miért is mellőzni akará e minden hatalmat kizáró és erélyt korlátoló megbízás használatát; én azonban reá bírák, hogy azt mint *magyar kormány rendeletét*, nép előtti igazolványul használni célszerű leend, sőt mellőzni nem lehet . .

Utazás Szegedre. Perczel tábornokkal érintkezés. Vándor banáti véreink. Szabadkára menetel, itteni foglalkozás. Órnagy Czintula dunántúli önkényteseket ad

Kezünkben levén a félszeg oklevél, *Demián* barátunk utasítása folytán Szeged felé folytatók utunkat, hol valódi harci szellemű nép közepette új erőt teremtett Perczel tábornokot, rációk elleni működése tervével foglalkozva találtuk, — több ismerős elvbarátainkat is meglátogatva, mint pl. *Igmándy Sándor*, és a derék ősz bajnokot, *Korda* ezredeseket. — Itt volt jeles író barátunk, mint hadi történélmész, *Mészáros Károly*⁸ — (valjon e téren gyűjtött nemzeti kincsei látnak-e világot? —) . . .

Perczel tábornokot meglátogatva, fivérem közlé vele a kormányzó megbízó levelét, és túl a Dunán célba vett terve lényegét, — mit ő helyeselt, nyilvánítván egyuttal, miként ő reá, a rációkkal roppant foglalkozásai miatt, támaszkodnunk nem lehet. — Ez történt april hó egyik vasárnapján, másnap mindketten a szentiványi, deszki s több Szegeddel átellenes helyekben rációk ellen kezdett csatában résztvettünk, valamint a zenehangban is, mely az ellenoldalról szórt golyók zápora által — mint benevolus spectatorok⁹ — fülünk mellett süvöltött . . .

⁸ Mészáros a magyar kormány egyik állandó hadtörténésze volt. V. ö. *Lukinich Imre*: A szabadságharc történetirói. Századok, 1917. (Nyilván az így összegyűjtött anyag szolgáltatta az alapot »Kossuth levelei a szabadságharc karvezéreihez« c. Ungvárott 1862-ben megjelent munkájához is).

⁹ Tréfásan: jóindulatú szemlélők.

Megértvén Perczel szándokát *Sz. Tamás* bevétele iránt, fivérem szemmel látó tanuja kívánt lenni a rohammali harcnak, oda ment, — s a bevétel után visszajövén, részletesen előadá a történeteket, és a diadal örömébe részesíte, mely a plakátok útján is közhírré tétetett, melyek szerint 4000-nyi rác koncoltatván fel, s nevezetes hadi préda jutván mieink birtokába, nemzeti harcosaink teljes győzelmet arattak.

Mint érdekes jelenetet emlité fel a sáncok bevétele után Perczel tábornok üdvezletére ment baranyai nép részvétét, kik közt egy előjáró, azon közügy feletti érdekeltséget tanusító, és értelmes felfogást mutató nyilatkozatot tette: *»köszönjük tábornok urnak, még a mult évi pesti nemzetgyűlésen tett azon szavai beváltását, melyek által — a rác táborban történt árulást fejtegetve, — előre megjósolá: miként e sáncokat utóbb is tábornok ur fogja bevenni»*¹⁰.

Mégis szeretnék sokan azon korhadtt előítéletet hitelességre emelni: mintha népünk a szabadságra érett nem volna. Hát a szabadságra, melyre mindenki születik, még érni is kell? — Honnét magyarázható tehát a népnek azon, még nála míveltebb osztályt is — kevés kivétellel — felülmúló hazaszeretete általában? — honnét merül fel a bűnök legaljasbika az árulás? bizonyára nem a nép köréből, melynél legkisebb önzés mutatkozik a magasztos cél ellenében, — és ha egyes kivételekre bukkanánk, ennek okát a százados nyomtatás által gyökeret vert bizalmatlanságban, — legtöbb esetekben pedig a rossz akaratu értelmesbek általi félrevezetésben lehet és kell keresni. Én ki a nép közt forogtam, és házi életének úgy, mint gondolkozásának tanuja voltam, sziveiket önzestelen nemzet- és hazaszeretett érzelmével buzogni tapasztaltam, — és addig is, míg ragyogóbb példák felhozására leend alkalmam, legyen szabad egy nyilatkozatot felhoznom, mely köztem és egy fuvarosom közt felmerült, kinek midőn azon reményt nyujtám, hogy a magyar kormány a hon megmentése körül áldozó népre, annak idejében kiterjesztendi atyáskodó gondoskodását, azon választ nyerém: *»nem azért ótalmazzuk mi uram, e földet, melyet ősapáink vérrel szereztek, hogy jutalmat várjunk, — hanem azért, mert ez a föld a mi örökségünk, mint magyaroké; illő tehát, hogy e magyar hazában magyar legyen a gazda, minden idegen felett.»*

Perczeltől 500 pfnyi utiköltséggel segélyeztetvén, utunkat Szabadka felé folytatók, hol szülőföldünk felszabadítására kellő előlépések vevék igénybe fő gondunkat, jelesen: több ezernyi példányban székhintendő *hirdetményeket* nyomattunk, — e célból Czintula őrnagytól 35 főnyi önkénytes somogyi vitézeket kértünk, kiket nevezett derék hazánkfia, fegyverestül, egész készséggel felajánlott.

A hirdetmény, melyet itt nyomatánk, körülbelől így hangzott: *»Dunántuli Nép! — Polgártársaink! A mindenható, ki nemzetek és népek sorsát intézi, megsokalván a népjogokat tapodó Kamarilla undok bűneit, megáldá a magyar nemzet igazságos fegyverét.*

Röviden ismertetve az általános hadihelyzetet, a kiáltvány így folytatódik:

Szóval honvédseregeink sikerdús előmenetelt, és általuk szent ügyünk kedvező fordulatot vevén, itt az ideje, hogy Ti is, mint a magyar kormánytól elszakadott honfiak, lerázzátok a szolgálancokat, mely a kényuralmi erőszak és önkény által reátok nehezült.

¹⁰ Perczel a képviselőház 1848 aug. 21-i ülésén nagy beszédben leplezte le azt, hogy a császári csapatok tisztjei tulajdonképpen a szerbekkel paktálnak.

Nem festem helyzetetöket, én ismerem, ti érzitek azt, miként jól tudjátok: hogy ügyünk szent, mert a nemzeté, — harcunk igazságos, mert a szabadságé! —

Egyesüljetekek tehát egy szívvé és akarattá.

Mielőbb köztetek lesztek, mint a magyar kormány megbizottja, és szabadságtok megmentője, addig is rendelem:

1. Az eddigi törvénytelen hivatalnokok parancsai iránti engedelmesség alól felmentelek és eltíltalak.

2. Jelen soraim vételével gyűlést rendelek nagyobb tömegekben, járásokként, hogy megérkezésemkor az általam kijelölendő népesebb helyen, egy pár ezernyi nép élére azonnal állhassak.

3. Az ügy elleneinek hitelt nem adván, az ismeretes árulókat megérkezésemig elfogjátok, és zár alatt ártalmatlanná tegyétek; önbíráskodást kerülve, a törvényes eljárásra bizzátok azok büntetését.

Polgárok! Űtött felszabadítástok órája! Egyesüljetekek! Mutassátok meg, hogy magyar honnak és őseiteknek méltó fiai, és a világnak, hogy Kupának vitéz utódai vagytok, — kiknek jelszavuk: »Isten, Haza, Szabadság« — Bizom bennetek, — viszontbizalmatokat kikérve és elvárva, maradtam *Szabadságn* Mart. 28/849. *Noszlopy Gáspár* magyar kormánybiztos.«...

Ezen hirdetményt kinyomatván és zsákba rakatván, Bajára utaztunk 38an már, hol magunknak egy pár tiszt, és legényeink számára veres hajtókás kék pitykés dolmányt, és veres sinoros nadrágot varratván, — míg egyenruhánk elkészült, a város alatti szigetbe menénk egy ladikon kifürkészendők a helyet, időt, hol és mikor átmenetünket sikeresíthetnők, — mi célból csapatunk számára előre bérelt ladikon, a kis csapattal, kiknek száma egy Pécsről osztrákoktól átszökött Kablár nevű egyénnel szaporodott, egy estalkonyon, egy pár napi Baján időzésünk után csendben és rendben átkeltünk.

(99—108) E lapokon részletesen elmondja, hogyan érték el — átcúsözva a laza osztrák őrhálózatot — Somogy megye határát.

(109—113) A gondolat, hogy imádott szülőföldünkhez közelgetünk, megkettőztetvén lépteinket, szívünk is sebesebben dobogott, és a kitűzött hazafi vállalat sikerébe vetett remény egész kedélyünkre vidítólág hatott. — Ily érülettel léptünk *Jákó* (Tolna) határába, hol egy földmívelő magyar embertől tudtuk meg, hogy ez Tolna megyében szélső falu.

Örömünk gyermeki elragadtatásban tört ki! — Elvezettetők magunkat a somogyi határhalmokig, holott — mint Robinson egykor — térdre omolva csókoltuk a földet, mely szülött megyénk határszélét képezé.

Mondja a magas körök külmázos míveltje »hogy a szegény paraszt nem tud magasan érzeni«. — Oh, ha a honszeretet főuraink legtöbbjeibe, kiket hazánk vésze riasztott messze külföldre e honból, — vagy kik kéjvadászathból utazva szórják a hazai kincseket idegen földön, — ha a polgári kötelesség érzete ily fokra emelkedett volna; akkor e honnak szolgaság, lealázó önkény keblén soha nem uralgott, — e nemzet anyagi, szellemi boldogságban tündökölt volna! —

Szülőföldünkön utazván, hű bajtársainkat alig birtuk a népies hazafi daloktól, melyeket a kies ligetek viszhangzának, visszatartani. Eszembe jutott a latin költő: »nescio qua natale solum dulcedine cunctos ducit«¹¹ hon-

¹¹ Nem tudom, miféle édes módon vonz mindenkit a hazai föld.

vágyról írt mondata. — Kimagyarázhatlan hatályu a szülőföld iránti vonzalom! — Sokfelé szóratván el már ekkor hirdeteményeink, lecsillapítók az örömdalokat; a józan ész óvakodásra intett.

E napon estvére *Berkibe* jutánk... E határ azért is emlékezetes előttünk, mert ennek erdejében egy sűrű völgyben ástuk el már ekkor veszélyünkre válandott fegyvereinket, — itt bocsátók szét tűzbe próbált híveinket, szétosztva a zsákokba gyurt hirdeteményeket, *megköszönénk a haza, és megye érdekében velünk híven megosztott szenvedéseiket.* — Utasítással ellátva, könnyes szemekkel váltak el. — Az idvezítő Apostolai ily egyénekből állhattak!

A társaság már csak 5 személyre olvadt le, ezekből állott: *Noszlopiak, Kablár, Körmendy, és egy gombai szabó Nagy József nevü önkénytes közvitéből.*

Szülőföldünk ellenséges katonák, és hazaellenes hivatalnokokkal fedezetvén, pályánk veszélyesebbé vált; helyzete nagy óvakodásra intett..

A terv agyunkban készen. — Éji 12 órakor *Sörnyén*, családi kis birtokunkbani gazda ablakán kopogtatánk, — elzárkózva nyugovánk, neki is titkos hallgatást parancsolva. A gombai szabót előfutárként másnap hajnalba Marczali mezőváros tózsomszédságába, volt lakhelyéhez családunknak, *Gombára*, Anyánkhoz menesztők, azon utasítással, hogy hirdeteményeket terjesztve és terjesztetve, a népet érkeztünkről uton utfélen értesitse, — Pál fivérünket értünk küldje, szóval minden előlépéseket megtegyen arra, hogy a nép bennünket a fellépésre készen várhasson...

Fellépésünk Marczali mezővárosban. Balaton-melléken. Nikla. Öreglak. Gr. Festetich Miklóssali összeszöllalkozás. Fajsi tábor. Nagyabajomi népcraval

(114—117) Részint szétküldött futáraink, részint az általuk széthintett hirdetemények által értesülvén a nép célunk és megérkezésünk felől, a hír olyan villanszerű hatályt szült, hogy a mozgalom általánossá vált, és, mint *Pál* testvérünk által izenetet vevénk, a nép mindenütt tárt karokkal vár, és olyan kész a felkelésre, hogy már visszatartani lehetetlen.

Elérkezettnek láttuk az időt fellépésre, — családi lakunkhoz *Gombára* sieténk, és mire családunk ölelésére leszállottunk, az örömittas nép üdvövései biztos jelül szolgáltak arra, hogy megyénk felszabadításának ütött órája, és habozás nélküli tett ideje bekövetkezett.

Környezve közeli elvbarátinktól ezen napot népfelkelésre kellő intézkedéssel töltök.

Noszlopy Gáspár kormánybiztos mintegy 2000 főre szaporodott nép küldöttsége által volt szolgabirói járása Marczali mezővárosba meghívatván, estve az őt örömrivalgások közt fogadott nép körében a piacon megjelent és így szólalt fel:

Noszlopy röviden ismerteti a nép előtt debreceni működését és további terveit, majd így folytatja:

Egyesüljetek Barátim! hogy ezreiteknek mielőbb élére állva, megtörhessük a láncokat, melyeket a zsarnok kény rakott lábaitokra, — kitisztítsuk bérenceitől imádott megyénk szent földét.

Ajánlom magamat bizalmatokba, melyet kiérdemelni éltem feladatául tűztem ki.

Éljen a haza! — Szabadság! dicső kormányzónk Kossuth Lajos! (kitörő éljenzés)« Ezután az új kormánybiztos az őt környezett néptől fegyverropogás közt családi lakára kísértetvén, [a tömeg] 9—10 óra közt széteszlett.

Ezek megtörténvén, fivéremmel a székváros támadási tervét állapítók meg, úgy, hogy másnap (April 29) én a balatonmelléki, Gáspár fivérem pedig a nyugati, volt szolgabírói járása népeit keltendők fel, — a székváros közelében erőnket összpontosítandjuk, és az azt megszállott 400 zsoldos ellen harangzugás jelével támadást intézendünk, — én népezreimmel Kaposvárt keleti és déli, Gáspár pedig északnyugati irányban veendő körül, — nehogy az ellenség kiillanjék.

April 29-re virradóra *Niklára* rándultam, hol *Berzsenyi Antal* (koszorus költőnk fia) *Leiptzig Jónás* barátimat oldalam mellé véve, Balaton mellé-két jártuk be, a falvak lakói tömegestül csatlakozván hozzám. Mire az öreg-laki országotra értem, már örömmel tekintheték végig felszaporodott népeim száma felett, és ismét Somogyvárra és hegyes környékére berándulván Gamás-ról, s több szomszéd falvakból felkelt tömegek azt még nagyobbra emelik. Az öreglaki töltesen gr. *Festetich Miklós*¹² járta meg velem, — ki a derű láttára előbukkanván, segédkezet nyújtani ígért. Én — ki jól tudtam hazafisága előzményeit, visszautasítám, e szavakkal: »én a nemes grófnak, ki nehéz napokban az országgyűlést odahagyva, a magyar kormány, és nép bizalmával visszaélt, segélyét ezuttal el nem fogadhatom.« Ezen szavak után a tisztelt ur, kocsijára pattanva, annak rudját Bécs felé fordítá.

Az említettem utról letérve, annak délre fekvő erdejébe állítám fel a már 6000-nyi főből álló néptömeget. Utközben egy pár fiatal egyénnek azon nyilatkozata ütven meg fülemet, hogy ők visszajövet »*NN pincéjét, magtárát felkeresendik*«, e többekre is káros irányul befolyható konkolyhintésnek elejét venni célszerűnek látván, komolyan előterjesztém az összes népnek: »miként jelen vállalkozási célom a polgártársak magaviseletétől függ, — mindenkinek szent legyen személy és vagyonbiztonsága, — ki ezek ellen kihágást követend el, legnagyobb szigorral fogok elbánni; én szabad polgárokat, nem rablókat akarok vezetni.« — A helység előljárói a rend fenntartása iránt kezeskedvén, folytatók utunkat P. *Kovácsi* és *Kürtös* között a *Fajszi* erdőbe, hol éji tanyát vertünk....

(117—119) Elmondja, hogyan védte meg Gáspár Nagybjomban a népharag ellen Tallián Gábor gombai birtokost, aki pedig osztrák érzelmű volt és őt magát is Jellasics kezére akarta juttatni.

Kaposvár visszafoglalására indulás. Bevonulási beszéd a megyeház előtt Néptábor a város alatt

(119—120) April 30kán virradóra harc- és szabadságszomjas, de szerény magatartású népezreimmel, magunkkal sodorva a még utunkban vagy közel eső falvak lakóit, p. sörnyei, óztopáni, csoknyai, hetesi, jutai stb. polgárokat, — a felkelőket a jutai vendéglőnél megállítván, eddigi magaviseletükért 100 akó borral megvendégeltem — és a fellelkesült sereggel a város bekerítésére siettem, — de már későn, — mert mint boszuságunkra értésemre esett,

¹² Gr: *Festetich Miklós* az 1848-as országgyűlésen a lengyelöltői kerület képviselője volt, de Debrecenbe már nem ment el.

a gyáva zsoldosok csupa hírére érkezésünknek, előtte való éjjel, egy pár békés polgárt agyon lóvén — német vitézség! — az előttem 1½ órával megérkezett kormánybiztosnak is népeivel csak hült helyöket hagyván küzdelem helyett! Embereiket nem annyira, mint 4—5 ágyujokat sajnáltuk.

Bemenvén egész hadtestet képező rendben, a városi néptől oly lelkesedéssel fogadtatánk, mely a győzelem hőseinek sem válanda szegyenökre.

(120—124) Noszlopy itt elmondja, hogy a népet a megyeház elé vezette, majd az egész összegyűlt tömegnek röviden ismertette az elmúlt hónapok eseményeit. Utána a népet a városmelletti »cseres erdőbe« vezette, — »mert attól tarték, hogy a városban, mely különben is ily nagy tömeg befogadására szűk lett volna, az eddig magát példás magaviselettel kitüntetett nép, netalán kihágásokra több alkalommal birt volna« (122. l.). Este ismerősök: nemzetörtisztek, városi polgárok, környékbeliek keresik fel őket: magatartásuk még bizonytalankodó, tartózkodó és nem mernek véleményt nyilvánítani.

Zala megyéveli érintkezés. Gáspár kormánybiztos álma. Tisztújítási nehézségek Népgyűlés a csereshen május Ijén

(125—128) Elhatározván megkezdett működési célunk érdekében magunkat a szomszéd megyékkel érintkezésbe tenni, a Balaton tulsó oldalára vetők előszer figyelmünket, Zalára, mely közlekedési szempontból különben is Somogygyal legközelebbi viszonyban áll; mi okból hirdetményt hocsajítánk hozzájuk ily tartalommal: »Zala megye lelkes fiai, szomszédaink! Véreink! — A gyors szárnyakon repülő hír eddig már átvivé azon örvendetes tény, miként e megye népe f. é. april 29-kén, elszánt akaratu lelkesedéssel ezrenként felállva, Kaposvár falai alól elúzvén gyáva elleneit, székvárosunk birtokába jutott, és visszaszerezé saját erejével szabadságát. E dicsó vívmány példány a többi dunántuli polgárok, s így számotokra is. — Kövessétek öke hasonló lelkesedés és egyetértés által, és hasonló sikernek fogtok örvendeni. —

Egyesüljetek előbb magatok közt, hogy aztán velünk egyesülhessetek, hogy szabadságtokat megyétek regényes bércei visszhangozván, így kiáltson fel szívből lélekből százezer torok: »éljen a magyar haza! és szabad polgárai!«

Másik főteendő tárgyul a megye *belrendezését* tűzénk ki, — még pedig a kormányi meghatalmazás körén túl-esvén, — utólagos jóváhagyás reményében; melyre bizton számíthatnánk; mert feltettük a kormányról a már kivívott eredmény folytán, miként belátja, hogy kötött kezekkel szabadon működni, enélkül a szabadság ügyének célszerű szolgálatot tenni nem lehet. — Képtelenek valánk a megyét új tisztikar alakításával szervezni a nép közakaratanál fogva is, mely a hazaellenes hivatalnokok általi nyomatást megúnván, ezektől szabadulni óhajtott; — de a dolog állása és természeténél fogva is.

Figyelmünket oly egyénekre terjesztők ki, kiknek, mennyire lehet, tiszta hazafi elvükről multjuk kezeskedjék. Ámde fájdalommal tapasztalók, de szegyenére is megyénknek, hogy ekkor már oly tisztikart alakítani, mely elkövetkezetes tiszta hazafiakból álljon, — jobbak közül sokan a hadsereg-nél vagy magyar kormánynál szolgálván a haza ügyének — teljes lehetetlenség volt: sőt a különben főbb hivatalokra képességgel bírók közül is alig találtunk egyet kettőt, ki a magyar kormány alkotmányos cége alatt, e díszes téren szolgálatra vállalkozni bátor lett volna. —

Az első alispáni tisztségre felszólítók legelőször: *Mérey József* volt alkotmányos másod alispánt, kiről meggyőződünk, hogy magyar érzelmét a kellemetlen viszonyok közt is fenntartván, úgy is mint veterán tisztviselő, ez állásra érdemes lett volna. — De csalódnunk kelle benne; mert ő arisztokrat szempontból-e, hogy volt szolgabíró alárendeltje alatt szolgálni hiúságát sértve érezte, vagy magasstos hivatását fel nem fogva, egyéniségét kockáztatni nem akará, egész illemmel visszautasítá az ajánlatot. — Így tett *Tevely Elek* ügyvédi tekintély, ki lehet, arisztokratáktól függő helyzetéből kibontakozni nem tudva, önérdékét a haza szent ügyének fölibe emelé. . . .

Aggályunkbóli kibontakozásunkra Gáspár fivérem álma nagy előnyül szolgált. . . ki Maj. 1-sejére azt álmodá: »mintha ő méhkasokra állva, családi lakunk ablaka felé kapaszkodandó, mind addig fel nem léphetett, ingván azok alatta, míg egy előtte akadályul álló zsákot lábaival el nem rugott.« — Én ez álmot úgy magyarázám: »hogy a méhkas néptömeget, a zsákok ingatag egyéneket jelentenek« — Nem is lesz, monda ő, szervezésünkől semmi mindaddig, míg az ingatagokat mellőzve, tisztviselőinket nem a nép embeire alapítjuk. — Igazad van testvér, válaszolám, kérdezzük a népet, népbizalom legyen a támasz bajainkbóli kibontakozásra. — Ez legyen óramutató, mely szerint m gunkat tájékozhatassuk. Úgy lón! —

A diadal mámorában még mindég örömittas nép, nem tudva városbani késedelmünk okát, befelé tolongani kezde már, midőn látván menetelünket, visszarahant a *cseres* erdőbe, hova népgyűlést tartani, néhány órával előbb hirdetményeztük.

Látva a polgárok közzé értelmeseket is szép számmal, kivált a fiatal nemzedék közül sorakozva, keblünk könnyebbén dobogott.

Az idő kies volt, megfelelő a helynek, mely a lombozó liget kebelében, — természet szép templomában, szabad ég alatt, lélekemelőleg virányzott. A természet gyönyörét díszíté ama szabadszelleme néptömeg, mely szabadi-tása nagy napját ünneplendő, az erdő nyilásai közt hullámmzott.

Megérkezésünk kitörő lelkesedéssel találkozott.

Gáspár kormánybiztos ily beszéddel nyitá meg a gyűlést: »Polgártársaim! Üdvözlek titeket e nagy napon, megyénk szabadulása szent ünnepején. — Oka késedelmeknek azon belügyeitek tárgyabani intézkedés, mely által új tisztikar alakítása lón szükségessé. — Azonban, fájdalom, nem találva olyanra, ki e díszes feladatot magára vállalni elég bátorsággal és ügyszcretettel bírna; különben sem kívánván rólatok nélkületek intézkedni, hozzátok fordulok azon kéréssel, hogy választási akaratotokat nyilvánításátok azok iránt, kiket bizalmatokra érdemeseknek tartotok.

A nép: Mi kormánybiztos vezér urra bizzuk, — választásába megnyugszunk; mert senki javunkat inkább nem akarja.

Kormánybiztos: Én tehát ki fogok szemelni férfiakat, kik mentek lévén minden szolgáltságtól, mint független hazafiak bizalmatokra érdemesek lecdnek. — Neveiket bizonyos napon veletek közlendem, hogy ha emberismeretemben csalódnám, kiigazíthatatok. (helyes). Nem akarván türelmetekkel, kik a hazaszeretnek eddig oly kitünő példáját adtátok, visszaélni, — értétekre adom a tisztujítás határídejét, hogy abba mint alkotmányos polgárok részt vehessetek. — Illő, hogy a választandók népbizalom kifolyásai legyenek. Illő, hogy e szabad megye szabad polgárait hazafi érzelmű egyének vezéreljék. — Itt nem vagyon, nem születés, de jelleim és képesség teendik az érdemet. (helyes) — Az ingatagok, kétszínűek, reánk ne számítsanak, — olyanok

ők, mint vadászebek, melyek azokat követik, kiknek vállain puskát látnak (derültség). És most fogadjátok köszönetemet szabadságtok ügyében fellépésembeni lelkes támogatástokért, illedelmes, szerény magatokviseletéért.

Ezentul is hazafi segélyteket, becses bizalmatokat kikérem. (kitörő hosszas éljenzés.)

(128—132) Noszlopy ezután saját, majd Nagy Sándor nagybajomi segédlelkész beszédét ismerteti, melyek után a 17 000-nyi tömeg szétoszlik.

Nemzetőrség szervezése. Tisztválasztás. Nép áldozatkészsége. Rendes zászlóalj felszerelése

(132—137) Horvát határszélekről bejött fosztogató csőcselék csapatokról vevén hírt, melynek megyénk nyugtalanítása fő feladata volt, ugyan ezek fékezése fő érdekében állott a megyei kormánynak, mely e célra a nemzetőrség szervezését fő céljául tűzvé ki, a kormánybiztos annak létesítésébe fordítá figyelmét.

A megye kormányát két részre osztván magunk közt, én a belügyek vezetésére vállalkozám, Gáspár, a tűzről pattant harcias ifjú pedig a kül-, vagy katonai pályát választá, ugy mindazáltal, hogy szükség esetében mindkét téren mindkettőnknek karöltve helyet kelle állnunk.

Erős parancs menesztetett legelőször a székváros és közeli falvak lakosihoz, hogy ezenként a közbátorság felett őrködjének, — kiket azután sorban más járások polgárai időszakonként váltának fel: sőt nagyobb vész esetében egész megye népeinek talpon kelle állniok. — Fegyvergyakorlatok tartattak. — A székváros utcáin élénk zibongás mutatkozott, minden arc (az önző főurak, vagy a koncevesztett hivatalnokok kivételével) vidor kedélyt ábrázolt, mintha a boldogság angyala költözött volna elégülttség és remény koszorúval a halandók közé. —

Lehet-e csudálni? — hisz az emberi élet boldogsága szabadságánál kezdődik, boldogtalanság és aljas szolgaság ikeztestvérek. Nyomoru rabszolgá örülhetne-e életének?

Ekkor már a megye palotájába költözvén át, — mely elsőrendű megye épületek közt foglal helyet e honban, — irodánk itteni rendezésekor — grand miracle!¹³ — Czindery volt főispán leveleire bukkanánk, melynek tartalma irójának hazaellenes érzelmeit árulá el, — többek közt — gyalázva az önvédharcot, és ennek vezetőit, — a nép számára Vidaféle¹⁴ lapokat járattni ajánla, nehogy a szabadság vágyai benne valahogy gyökeret verjenek! —

Ezen megérkezésünk hírére megszökött matador,¹⁵ mint hallók, Topliczba menekült. — Hadd fürödjön gondolánk, mossa le hazaáruló bűneit, — élete ellen bosszunk nem terjedt ki; — hogy hátrahagyott jövedelmének némi részét, — mint például az ellenség felé hajtatni szándokolt marháí árát, — mintegy 8 ezer ft. pengő pénzben — a haza oltárára tett költségek fedezésére fordítá a kormánybiztos, nagyon természetes.

¹³ Nagy csoda!

¹⁴ Vida Károly a nagybirtokosok érdekeit kiszolgáló konzervatív reakciós Budapesti Híradó szerkesztője. (V. ö.: *Andics E.*: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen. Kossuth emlékkönyv, Bpest, 1952. II. k. 53—55. l.)

¹⁵ Czindery.

Belbátorságunk a körülményekhez képest jó lábón állván, egy hiányát érezők a megyei ügynek, és ez: a *közigazgatás* vala. Rögton hozzáfogtunk tisztikar alakításához, mely már nem találkozott, mint kezdetben, nehézségekkel, miután szerencsénkhez sok jó barátok csatlakoztak. — Ilyen a világ! — Így fogja fel az önző emberfaj hivatását!

Az új tisztválasztás alakításában elvünk vala: lehetőleg gyökeres reformot hozni be, vagy is lehetőleg demokrat szellemű egyénekkal látni el a hivatalokat, leginkább fiatal koruakkal; — azon meggyőződésben, miként új időnek új emberek kellenek, kik elfogulatlan és dicsvágyó érülettel inkább felfogják a kor és idő szellemét, és áldozatra hívó szözetát a közügynek lelkes eréllyel követendik.

A volt hivatalnokok, — a megyei pénz-, és levéltárnokon kívül — mellőztettek.

Az új tisztikar névsora a következő:

Alispánok: 1. *Berzsenyi Farkas* (elhunyt koszorus költőnk fia, demokrat érzelmű, tiszta jellemű hazafi.)

2. *Erős Lajos* fiatal, jóakarató egyén, bár egyszerű kapacitás. Főbírák: *Lipcei* (ma Leipzig) *Jónás* h. ügyvéd. *Véssey Márton* jó szándoku szerény ifju. *Mocsy János* veterán magyar. *Sárközy Sándor*, hajlott korában is ifju lélek, ellentétben fia *Miklóssal*, ki ifju korában alvó lélekkel birt. — *Berecz Antal* fő-, és *Keller Antal* alszolgabírák említendőek mint erélyes tisztviselők.

A jegyző állomások legsikerültebb választások közzé tartozó nevek dísz füzérét ékesíték. Ilyen volt a fő jegyző: *Kolmár József*, Debrecenből meghítt újságíró, az arisztokraták előtt elveiért gyűlöletes, tiszta előadása, remek tolla, hazafi lelkülete magas reményekre jogosíták.¹⁶

Aljegyző: *Bárány Gusztáv* ész és tollban amannak méltó vetélytársa. *Gáspár Pál* tiszta hazafi, és szakavatott egyén. Főpénztárnok: *Svastics Pál* üres pénztárral, — Levéltárnok: *Körmendy József* halmozott levéltárral említendőek. Ez utóbbit tiszta őszintesége, és becsülete tisztelőre érdemesíték*.

Hogy a belügyek folyama rendes kerékvágásba ment, az a dolog természetéből folyik, midőn oly egyének tölték be a hivatalt, kik iránt a nép bizalmas ragaszkodással viselteték; mert a kormányzás nehézsége egyedül a bizalmatlanság forrásából ered, mint ezt az absolut kormányzás számtalan esetei bizonyítják.

A közbátorság fenntartására berendelt nép áldozatkészségét, hálátlanság bűne nélkül multunk dicsősége iránt, nem lehet eléggé nem méltányolható szavakkal fel nem említenem, mint olyan történeti tény, mely egyik fénypontjául tekintendő önvédharcunk folyamának, — és cáfolatát azon balhiedelemnek, mintha a nép nem volna képes magasabb miveltséget feltételező nemes tettekre, feltéve, ha lelkes vezetőktől vesz irányt, — vagy csak durva erőszak vasvesszeje csalná síkra megtámadott hazája és tűzhelye védelmére.

* A történelem számára azt is fel kell jegyeznem fajunk szégyenére, miként a fent irt egyének, egy két dicső kivételével, mint Berzsenyi Farkas, Gáspár Pál, és az elhunyt derék Sárközy Sándor, — a többi nagy részt köpeny fordító lón elvileg, az az: vagy a hazaellenes kényuralom bérenceül szegődött, vagy az alkotmány ürügye alatt önkénykedő hatalom¹⁷ szolgálatába adta magát! — Ó erkölcsök! óh idők! — A nép is példájukra megváltozott.

¹⁶ V. ö. Bevezetés, 26. jegyzet.

¹⁷ Valószínűleg az Októberi Diplomával helyreállított »alkotmányosságot« (1861), vagy talán a 67-es kiegyezést érti ez alatt.

Alig hangzék el a lelkesítő szózat a székvárosból, — a nép saját házi dolgai elhagyásával bármely tisztviselő szavára ezrenként gyűlt nemcsak a székváros őrizetére, de bármely zugába, vagy helyiségére a megyének, hol az ellenség általi megtámadtatás veszélye mutatkozott, — és ha még hozzá adom: miként mindez áldozatokat a nép saját tarisznájából magát élelmezve tette folytonosan, és így önzéstelenül, oly fényt vet reá, mely szabadságharcunk történetében páratlan példányul ragyog, és örökemlékű feljegyzést érdemel.

Noszlopy Gáspár, ki természetes, született katona volt, mindenekelőtt a nemzetőrség körül fejte ki dicséretre méltó erélyt és buzgalmat, melyben gyakorlott segédei: *Fekete Lajos* jeles hazafi, *Galovics Viktor*, és főleg *Tallán Károly* sikerrel közreműködtek.

A kis csapatvezér itt nem állapotodott meg, — ő rendes katonai zászlóalj szervezésére törekedett, és helyes felfogással, — azon nézetből, hogy azt a csatában a körülményekhez képest mozgósíthassa; részint, hogy általa a népbe, mely azt gyámolitandó vala, nagyobb bátorságot, — és a kormányzatba minden eshetőségekben erőt, és biztonságot öntsön.

Utazásom Debrecenbe, szóbeli jelentés az ország kormányzójánál, Kossuth válasza, érintkezés Szemerével

(137) Noszlopy ezekután elmondja, hogy öccse Debrecenbe küldi beszámolóra eddigi eredményeiről és utasítások kérésére.

(138) A dunántúli események híre már ekkor ide elhatott. — Időm rövid, és sok teendőim lévén, mielőbb a kormányzóhoz bejutni szándékozáim, mi megérkezésünk másodnapján (849-ki május 20-ka körül) délután négy óra tájban sikerült is. — Kossuth szállása a város házánál volt. Belépve terembe, kegyelettel közeledtünk azon nagy férfiú elé, kiben a nemzet ép része szabadsága megváltóját tisztelék; — utitársam arcáról némi meglepetés volt leolvasható, mit reá, mint mindenkire, ki őt legelőször látá, a szelíd vonzó külsejű férfiú benyomása tőn... Üdvözlétem után írásbeli jelentésemet átnyújtám a kormányzónak; azon kívánatára azonban, miként ő a történeteket élő szóval általam előadatni örömeztőbb hallaná, a jelen voltak feszült figyelmök közt így szólalék fel:

(139—141) Röviden ismerteti Kossuthnak eddigi tevékenységüket, kiemelve, hogy 48 óra alatt Gáspár 10,000, ő maga pedig 7,000 embert gyűjtött. »Kossuth csudálkozva szólla közbe: 17,000 emberük volt önöknek?»

(141—143) Kossuth megköszönvén a haza és szabadság névében fáradásunkat, elégűlten kérdé: »mi volna e siker után kívánságuk önöknek? — Egyedül az, válaszolám, hogy a kivivott siker a megye és annak fenntartása újabb intézkedést igényelvén, fivérem megbízatását a körülményekhez alkalmazandó szélesebb talpra terjeszteni méltóztassék.« —

E kívánat teljesítésébe a kormányzó örömmel nyilatkozatván beegyezését, írásbeli jelentésemet Szemere Bertalan belügyminiszterhez téteté át, kihez engem a kellő okmányok kivétele végett utasított.

Szemere másnap kiadá fivérem részére a saját fényes irmodorában szerkesztett telyhatalmazást, miután több, főleg tulajdonát illető tárgyokról velem értekezett. Ezen köztünk váltott eszmecserékből értesültem általa a somogyi arisztokraták fondorlatairól, kik már ekkor fivéremtől megirigylvén

a hazafiúi polc dicsőségét, melyet saját érdeme, nem magas kegy útján szerze magának, nála kezdettek mozogni, mást a megye élére kineveztetni óhajtván, — de Szemere, ki a tett embereinek embere volt, kiváncsi alkalmat, Gáspár eredménydús tetteire hivatkozván, szélnek ereszté. —

Ugyanő aggályát fejezé ki a szomszéd Zalába kinevezendő kormánybiztos felett, — ismeretlen lévén, egyénekről tudakozódott; — én Csányi László derék hazánkfia javaslatára avisirozám, kinek tanácsa folytán csakugyan, mint a következtetés mutatá: *Csertán* Lajos lett kinevezve, szelid, becsületes hazafi; de nem elég forradalmi eréllyel birt férfiú...

A képviselők időtöltése Debreczenben. Visszautazás Pesten keresztül. Érdekes látványok

Kinyervén a belügyminisztertől megbizatosi okmányát Gáspár kormánybiztosnak, további teendőire irányul szolgálándottat, — itt töltött rövid idő alatt a követek kávéházát is meglátogattuk, — hol egy két egyén kivételével, — kiket a szerény mulatság kielégített — hazafi aggállyal tapasztalám azon időtöltést, mely többek élvezetét tárgyazá, — mely nem nemzeti szabadságot képviselőket, de henye dőzsölő mindennapi lényeket is rosszul jellemzende. Bepillantván t. i. a szőnyeggel választott setét kamrába, annak asztalait a hazard játékos követekkel, főispánokkal stb. körülülve találtam. — Valóságos bünbarlanggá alakított mulató hely, hol a nemzet atyjai, a honvész idején, egymás erszényét, haza zseiját emésztették. — Irt ez ellen derék honfitársunk, *Madarász József* egész cikket, de szavai kősziklára hullottak! — Rossz jóslat szállá meg keblemet — borus jövő lebegett szemem előtt azon ügy kivívása érdekében, melynek ily korcs napszamosai vagynak, növelvén sejtelmemet azon hír is, miszerint a dögvész a hadseregbe is elharpódzott. Inték útársamnak, és e bűzhödt legü kört odahagyva, szülőföldünkre vissza utazni sieténk, hol a nép óhajtván várt, — hol fontos teendők vártak reánk a közanya sebeit fiúi szív eréllyével orvosolni.

(143—145) Noszlopy röviden elmondja visszaútjukat: Pesten át mennek és a Városligetből nézik Buda ostromát.

Előhír. Gáspár fivéremmeli eszmecserék. Szigetvár bevétele. Eljárásomról számolás népgyűlésben. Függetlenségi nyilatkozat

(145—147) Megyének kebelébe érkezve, azon rémes arczali előhírt hallám, hogy Nagykanizsa felől 2000-nyi főből álló horvát csapat betörni készül. — »Csak ennyi?! — kérdezém — ugy se baj! tizszer annyi erővel állok elébük ha kell! — és ugy megriasztandjuk őket, hogy a hármass királyság határait is szűknek találándják!« — Vészmadaraim látván kivel van dolguk, — elnémulának.

Kaposvárra érvén május hó utónapjaiban, Gáspár megyei kormánybiztosnak átadám a belügyminisztertől küldött *teljhatalmazási okmányt*, mely oly szépen szerkesztetett, hogy három első sorai felértek egy halhatatlansággal! — többek közt így hangzék: »Üdvözlem Önt a dicsó eredményű hazafi vállalat terén! — Köszönöm a haza és szabadság szent nevében páratlan áldozattal kivívott nemes tetteit. Folytassa Ön mit kezdett eddig tanúsított eréllyel. — Adjon ég kitartást, erőt a megkezdett nagyszerű vállalat

szerencsés bevezetéséhez! — Önnek fivére által megküldöm jelen telyhatalmazást satk....

Legérdekesebb ujság volt, mely távollétemben történt, hős Zrinyink egykori törzshelyének, a történetileg nevezetes *Szigetvárnak* bevétele.

A vár bevétele megtörtént; de nem hasonlítható eredménnyel a hajdan kivívott dicsőséghez! — Ugyanis:

A várban tanyázott egy pár száz horvát őrség, néhány napig éhséggel feladásra kényszerítetvén, a vár körülvéttetett, — majd fegyverletételre parlamentair által felszólítatván, Berzsényi Imre tapintatlansága miatt a már élelméből kifogyott ellenség kiillanásra rést talált, a nélkül, hogy hült helynél egyebet hátra hagyott volna. —

Amde a helyiség mienk lón, és a megye minden ellentől kitisztázva; — elleneinké a kudarc, mely által a várt védtelen, dicstelen elhagyák.

Horváthon nem terem dicső Zrinyieket! —

(147—149) Debrecenből hazatérve a Kaposvár körül őrszolgálatot teljesítő »ezernyi polgártársak« előtt számol be útjáról: Kossuth köszönetét és elismerését adja át a népnek erősen hangsúlyozva azt, hogy Gáspár teljhatalmat kapott.

(149—152) Másik nevezetes tény, mely megjöttömet megelőző: a *függetlenségi nyilatkozat hirdetését tárgyzó*, — debreczenit kivéve tán egész honban legnagyobb — *Népgyűlés* volt. — Rajzát Kolmár József főjegyző arany tolla után olvasám, — részleteiről az abban résztvett szemtanuk előadásaiából értesültem.

Alighogy hírt vett a nép arról, hogy a századok óta hűtlen politikát követett Habsburg háztóli elszakadását a magyar hazának a nemzeti országgyűlés törvényes határozottsággal kimondá, és ezt országszerte ünnepélyesíteni rendelé; ez egész megye férfiai, hölgyei, öregek, ifjak, gyermekek, sőt a nők karjaikra vett csesemőkkel örömittasan tolongtak ezrenként a székváros felé, a hirhedt tárgyú Népgyűlésben részt veendőék. Minthogy pedig Kaposvár szűkebb helyiségű város, semhogy a 35—40 ezer főnyi nép befogadására elégséges lett volna, a városon kívüli térségeken 10—15 ezren táborkban ütéek fel sátiákat, — hova a kormánybiztost, — ki a megye termében tartá az első ünnepély megnyitását, leirhatatlan lelkesedése közt az ú. n. értelmiség nagy tömegének — a nép várya várta, — és midőn hozzájuk közelített, eget verdeső zajjal üdvözlék, és öltönyét megragadva a közelébe jutottak, mint megváltói ereklyét akaratlanul szétszaggatni törekvő őült elfogultsággal fogadták. — Mindegyik táborba megjelenvén, rövid, de velős beszédet tartott; és mint magától hallám, azon nyilatkozata: »nem tapodja többé jogainkat, — nem szívja ezentúl vérünket, vagyonunkat azon — — család, — nem rabolja életünket, kinek mi annyiszor életet adánk« leghatályosabb benyomást tett...

Kül- és belellenek

Bár megyénk a zsoldosoktól kitisztított, nem lehetett mindamellet azt teljesen nyugodtnak mondani, vagy csak azon értelemben biztosítottnak, amennyiben a minden órában talpon álló nép ezre* túlnyomó erejükön a kül- és belellenek minden törekvésük megtört. Ezen talapra fektetők tehát működési cselekvényinket.

Kül- és beellenekről tevén említést, amennyiben mindkettő létezett, a különbség ezek közt a volt : hogy a *külsők* nyílt sisakkal lépve fel, a határ-széleket gyakori betörésekkel fenyegeték ; ezek pedig titokban fűzék aljas terveiket a hazai ügy megbuktatására. — Azoktól mit sem tartánk, — mindannyiszor tett kísérleteik meggyűlölték ; emezek sokkal veszélyesebbek leendének, ha minden lépéseik ellenőrizet figyelmével nem kísértetnek....

Bár a nép tulnyomó száma és lelkesedése a közbiztonság fenntartására magában garanciaul szolgált ; nem akarván azonban a máris tetemes áldozattal járult földművelés és élelemkereséssel foglalkozó nép bizalmával visszaélni ; *rendes zászlóalj* szervezéséhez fogtunk, mely által messzebbre kiható országos honvédelmi kormányzattal egybehangzó terveinket létesítendők....

Központbani élénk mozgalmak. Huszárok alakítása

(153—154) A szabad csapatba több önkénytes jelentkezők csapván fel, nem a legénység száma, de a felszerelés gondja képezé fő aggályunkat. — A mennyiben a központi iparosok a kellő lábbelik, öltönyök és fegyverek kiállítására képtelenek voltak, más városokéi is ide édesgettettek, vagy rendeltettek. — Innét a megyeház helyisége majdnem egészen műhelyekké, gyárakká alakítatott, mi élénkséget, és oly mozgalmat idéze elő, mely bármely európai városnak dízére válandott ; — száz meg száz kéz jön mozgásba, 24 óra alatt 50 gyalog, 25 huszár lón felszerelve. Új élet világa nyíltott mindenfelé, mintha az emberek hosszú álom zsibbasztó karjaiból ébredtek volna fel. — Igen természetes: a zsarnokság életelő korszaka mi egyéb zsibbasztó álomnál? — mi hat kedvezőbbben az emberi kedélyekre, mint a szabadság arany időszak? mely alatt maga a természet és lég is egészséges, friss élet virányát jelképezi.

(154—161) A következőkben a Barcs és Iharosberény körüli csatározásokról számol be, melyek a horvátok megfutamisásával végződtek. Az iharosberényi postaállomáson elfogott osztrák levelekből tudják meg, hogy Eszéken már kevés az élelem : ezt futárral jelentik Görgeynek, de hiába : »ki sem maga sem a kormány által nem intézkedett, Görgey volt«

(161—162) Míg gunva a horvát részről zaklatásokat, feltettük magunkban, ez esetnek jövőre egy támadólag fellépés általi döntő ütközet által szárnyát szegni, — annál inkább, mert erőnk naponta gyarapodván mind *ágyuk* által, melyek a székvárosban öntettek, mind emberekben, kiknek felszerelésük annyi munkás kezet foglalkoztatott, — huszáraink is többen lévén, — kiket a Lenkeivel bejött derék *László János* százados, híres lovag gyakorolt be, — teljes igényt ápolhatánk az ellenfélen nyerendő győzelem reményéhez.

Tábor Iharosberény alatt. Huszár kaland Nagykanizsán

Összeszedvén a marczi és csurgói járásbeli nemzetőrséget, Iharosberény és szomszédos erdőszélekbe helyeztettek el külön pontokra, — maga a már megalakult zászlóalj és mintegy 100 főnyi huszárság *László kapitány* vezénylete alatt szinte Berénybe, a vadászok közeli erdőszélekbe szállásoltattak, oly célból, hogy a kormánybiztos csapatvezér, ki hirtelenkészen által nem akarta a sikert kockáztatni, bevárni kíváná a támadásra alkalmas

pillanatot a Nagykanizsán tanyázott horvát-császáriak ellen, kiknek számuk itt 600-ra ment, az elszórt portyázó segéd csapatokkal az 1000-et is meghaladta. Én ez alatt a székvárosban belügyek igazgatásával foglalkozám.

(162—163) Noszlopy elmondja, hogy 19 rabot besoroztatott huszárnak és öccse után küldte őket. Majd beszámol az ujonc huszárok nagykanizsai merész vállalkozásáról. A támadás napja előtti éjjel előrsi szolgálatot teljesítenek:

(163—164) László kapitány élvén a gyanuval, hogy kiállított ujoncai, netalán megunva a várakozást, valami véletlen mozdulatra határozzák magokat, utánnok indul szemlét tartandó, — de alighogy az első pontnál megáll, csudálva tápasztalja, hogy a kiállított előrs, utána a többi is hiányzik. — Elhaladva közel Kanizsa alá, még nagyobb lón meglepetése, midőn a város felől fegyverropogás és harci zaj úté meg fülét; — kísérelve megsarkantyuzza lovát, és sebesen vágat a városba, meg lévén győződve már arról, hogy a zajt ujoncai idézték elő. — Segítségökre menve, mire beérkezék, már állott a csata javában.

A horvátok a barátklastrom udvarába vonulván, annak zárt kapuját kopogtaták legelőbb az ujonc hősök: »*verték ki horvátok! had tanítsunk meg harcolni!*« kiáltással dörömbölve, mint hajdan Botond Constantinápol kapuja előtt. — A kapu egyszerre megnyílik és százötven fegyver dördül meg egy pillanat alatt — de — csudák csudája! — a félénk horvátok reszkető karjaiktól a házokról pattant golyók jelezék, hogy egyetlen huszár sem sértetett meg. — Ekkor neki rohanva ezek a tömegnek, megtették a hatvágást — majd a szétfutottakat a nyílt téren támadák meg, — már itt kapitányok vezénylete mellett. — A kanizsai polgárok szinte melléjük csatlakozván, részint ablakokból a megrémült ellenségre lövöldözvén, ezek fej nélkül, zavarba mintegy 600-zan, miután sokan közülök lekoncoltattak, rendetlen futás közt odahagyák a várost. A huszárok pedig már ekkor 29-en, kilehelve boszujok dühét, századosuk parancsára a berényi táborba visszalovagoltak.

Mily meglepő volt az ellenségre nézve e váratlan látogatás; kitűnik abból, hogy — mint utóbb megtudtuk — a horvátok vezérőrnagya ez idő alatt éppen fürödvén, ruháit elhagyva, pőrén menekült titokban.

29 huszár 600 ellenében győzelmet aratott! — Feljegyzem a történelem számára, mint olyan tény, mely megérdemli, hogy a magyar vitézségnek legkritikább esetei közt, fényes lapjai díszítő példányaként halhatatlan emléken örököljön!...

A reactionarok fondorlataik — buzsáki anarchia

(165—181) A kivivott siker, és ezzel arányban fokozódott népszerűség erejébe feszítve lábainkat, boldogító érzéssel tekinténk a jövőbe, bár sejtelmünk néha szomorító előérzet sugalma által zavará reményeink szép kilátását, melyet az országgyűlésen és kormányban mutatkozott egyenetlenség-, kezelésbeni ernyedtség-, árulók elleni túllengedékenységből merítünk, mint megannyi előjelekből, melyek káros befolyása egyesek műveit lerontandó, az egészre árasztandja fájdalmas következtetését.

Megyénkben hasonló alakban úté fel kórjelét, hol az arisztokratia nem tudva kibontakozni régi agygóze mámcrából, melybe azt hiú ág, születés, vagyon és rangvággy súlyeszté, minden rést felhasznált reactionális ellencélja

kivitelére nyíltan és titokban, eselszövényesen működve. — Szeme előtt elfogult féltékenység, nem haza közüdvé lebegett, — mit sem törődve azzal, hogy a kezébe vett gyilok saját keblét vérzendi meg.

Majd minden megyében felszínre kezdte vergődni ez ördögi szellem; de sehol nagyobb mértékben, mint tudadunán, és itt sehol oly leplezetlen kihívó modorban, mint Somogyban. Ügyellenes működése — kevés kivétellel — a hona szabadságáért lelkesült nép-mozgalmi törekvésnek valódi ellen-téte volt, — és talán ép ezen népbuzgalom, mely a hon oltárára szentelt áldozatkészségben nyilatkozott, az arisztokratia százados zsarolásából született honszerelem kisugárzása volt.

Hogy a mondottakról fogalmunk legyen, szabad legyen egy főesetet felhoznom.

Gáspár kormánybiztos népszerűsége, s önereje általi felemelkedése, mint nem gazdag család gyermekének, szálla lévén a gőgös arisztokraták szemeikben, a mennyiben itt alant nem árhattak, a magyar kormány előtt *sajtó* útján kívánták előkészíteni megdöntését, mely szerepre *Kozma Sándor*-ban találtak vállalkozóra, ki a somogyi kormánybiztos tetteiben újság lapokban gáncoskodott, mi alatt a fő ügyellenesek itt főzék tervöket.¹⁸

Ez utóbbiak élén I. L.¹⁹ állott, — kinek buzsáki tótjai a zsidók és ezek urodalmi ügyvéde T. által felbujtogatva, szabad legeltetés gyakorlatát kezdve, ezáltal a birtok szentsége megtámadásával szolgáltak, mint elcsábítottak, az anarchia veszélyes játéka eszközeiül. — Mit sejtve a kormánybiztos, az első hír vételével egy kápláralja legénységet küldött ki a lázadás elnyomására. B. G.²⁰ főbíró pedig a tényállás megvizsgálására.

A tettesek a fővárosba kísértettek.

Miként bámulánk, midőn a tettesek vallomásaikból kiderült, miszerint az anarchicus törekvés annak keblében fogamzott, ki a legelő foglalásban leginkább érdekelve volt, a kormánybiztos ellenes klubb fejében t. i., ki maga háza égvén, lármát kiáltott, hogy ezáltal az ifjú kormánybiztos állítólag tehetlen kormányát compromittálja! Nem iszonyodott a fejtelenség üszkét ellökni, — melynek vészes hatálya, ha eleje nem vétetik, messze horderővel terjedt volna szét a közügy kockáztatásával — csakhogy személyes boszujja egyes ember megbuktatásában tápanyagot nyerjen!

A rend, — nemtelen szándokuk dacára az illetőknek — helyreállított.

Azalatt a reactionáriusok minden követ megmozdítottak fent a magyar kormánynál ármányos tervük kivitelére, és hogy célt nem értek, Szemere Bertalan belügyminiszternek vala köszönhető, ki tettek és érdem szerint mérván az embert, Gáspár kormánybiztos állásához saját tárcáját kötötte.

Azóta az idő és körülmények, és ezek szerint az emberek változtak — az arisztokratia kezébe ragadá a gyeplőt, az értelmiség nagy része függetlenségét kenyérért felcserelte — a tiszta honszeretet keveseknél állá ki a tűzpróbát — a nép lelkesedése kihalt, — a szabadság hősei, és ezek közt az erélyes ifjú, mint vértanu alussza örök álmát, a nélkül, hogy magának élt volna! — boldog! szebb remények ölen dőlt sírjába és nem látja »*Árpád vére miként fajul*, — és nem — *a boszus egéknek ostorait nyomorult hazánkon!*« —

¹⁸ V. ö. Bevezetés, 33. jegyzet.

¹⁹ Talán Jankovich László?

²⁰ Valószínűleg Bán Gáspár, a kaposvári járás főszolgabírája.

Halálos ellene, — ki erényeiért gyűlölé — él, — sőt a jobbak fájdmára — uralkodik!

Korunk a sülyedés kora, — ha az, mi ezelőtt bűn volt, ma polgári érdemül rovatik fel, nem lehet csudálni!

Noszlopy Gáspár kormánybiztos utazása Debreczenbe. Kossuth méltatlankodása irányában

Gáspár kormánybiztos előtt nem volt titok az ellene működő reactionarok mephistofelesi ármánykodásuk; de tettei sikere- és nép szeretetben vetett öntudatát erős páncélul tekintvén cáfolatára elleneinek; hideg megvetéssel, és tettekkel felelt ellentörekvésükre, rágalmaikra. Én pedig néhány elvbarátimmal, mint *Sárközy Sándor, Török*, stb. megsokalva a hírlapi mendemondák aljas kerepléseit, felhevém a kesztyűt, és e téren is felleplezém a bűrköt, melybe az illetők hazaellenes szándokuk begöngyölve volt, megemlítvén, miként hiúságukat leginkább sérti az, hogy nem gazdag szülők gyermeke saját érdemei által, igénytelen szolgabíróból fölibök emelkedett, és kegyvadászat helyett hazafi tettek terén aratja a népszerűsége dicsőségét. — Előttök volt a tér, de tétlen veszteglének akkor, midőn aválalkozó szellem életet kockáztatott, szabadságaért honának küzdött. — A valódi érdem előtt elnémul, így szólék, az irigy rágalom szózata, dölyfös elfogultság ármánya. — »*A holdat az eb megugatja; de fényéből le nem vonhatja.*»²¹

Az említettem Debreczenbe utazás célja volt: a somogyi felszerelt zászlóaljnak rendes honvéd seregek sorába hadügyminiszteri utoni beiktatása, — *Hertelendy János* csapat parancsnokká kineveztetése! — Ez utóbbi választása Gáspár kormánybiztosnak, mint alább látni fogjuk, oly hálátlanul ütött ki, mint *Görgey* Kossuthnál, csak azon különbséggel, hogy *Hertelendy*t, mint a kormányzó *Görgey*t, nem hagyá végpillanatig nyakára nőni.

Kossuthnáli tisztelgése fivéremnek, mint tőle értém, az őt már már félrevezetni sikerült főuri intriguek következtében, kellemetlen érzéssel találkozott, oly bánásmódban részesítvén őt a kormányzó, mely nem igaz hazafit, de árulót illetett volna. Felvilágosításul szolgáljon a köztük folyt ilyforma párbeszéd:

K. Ön megyéje tekintélyes egyénei által úgy van feladva előttem, mint hivatalával visszaélő.

G. (megdöbbenve) Hogy értsem ezt?

K. Öntől a kivivott sikert nem tagadom meg; de úgy hallom baszkodik megyéjében.

G. Minő alapon nyugszik — ha bátorkodom kérdeni — kormányzó ur ezen gyanusítása?

K. Az újságokból is olvastam Ön szigorú eljárását.

G. Az újság forrásai is hamisak. — Mit tettem, az hazafi kötelesség parancsa volt. A megyét felszabadítám. A főurak némelyei rendbontást idéztek elő közvetve a nép közt, és én a rendet helyreállítám.

K. Ugy vagyok értesülve Somogyban anarchia van.

²¹ V. ö. Bevezetés, 33. jegyzet, *Sárközy* és *Török* közös cikkét, melyhez harmadik íróként, úgy látszik, *Noszlopy Antal* is csatlakozott.

G. Kereken tagadom. Megyében belőli rend és csend, zaj uralg a csataterén.

K. Hisz a hirlapok is telvék annak hírével.

G. Azokra feleltem és megcáfoltam tettel és írásban.

K. Nem olvastam.

G. Igen sajnálom, hogy mélyen tisztelt Kormányzó ur az ellenem felhozott alaptalan vádakát olvasván, védelmemet illető válaszom figyelmét kikerülte. Ily szemrehányás nem tettek emberét, de haza árulót illet. — Miért is tisztelettel kijelentem: miként én ezennel a magas kormányról reám ruházott kormánybiztosi állomásról lemondok. — Szerencsétlenül érdemesbet a kormány nálamnál, alatta mint közember fogok szolgálni; — de óhajtom, hogy a haza oltárára, miután megtörém az utat, sikeres tettekkel áldozék, és az enyimhez hasonló népszerüséggel birjon.

Ezek után Kossuth belátva némileg a hamis forrásokból merített vádak alaptalanságát, — némi szünet után a kormánybiztost a belügyminiszterhez utasítá további rendelkezésig, — s ő szomorú érzéssel távozott! —

Szemerénél megjelenvén, s a Kossuth által felhozott tárgyak felett panaszkodván, itt vigasztaló és méltányos, elismerő férfiura talált, ki őt további működési szokott hazafi eréllyel folytatására serkenté, ígérve egyuttal, hogy az ellene irigyei által félrevezetett Kormányzót fel fogja világosítani.

Mint érdekes tényt hozá fel a Belügyér a somogyi Matadorok nála tett elégtelenségek nyilvánítását, és Noszlopy Gáspár kormánybiztos ellenébe feltolt *Sárközy Albert* kineveztetése iránti szorgalmazó fellépésöket, mire alkalmilag felmutatván ő Szemerének az ajánlott egyénhez írt Czindery-féle levelezést, melyből a magyar kormány és szabadságharc ellenes tervről folyt az eszmecsere, a Belügyér örült Noszlopy Gáspárban választásának mondván: »még inkább meggyőződtem, hogy a kormányzatnak fő hibája *primae informationis* elvünek,²² és *tulhivőnek* lenni.«

Mészáros Lázár hadügyminiszterhez is bekopogtatván, itt bejelenté az általa szervezett zászlóalj beiktatása iránti kérelmét, és Hertelendy Jánost ennek parancsnokául ajánlá.

A zászlóalj 126. sz. alatt beiktatva, Hertelendy kinevezve lőn. — Ez utóbbi választás mily szerencsétlen volt, alább fogunk róla említést tenni.

Bizottmányi gyűlés — fondorlat lekiüzdése

Mig a kormánybiztos fent volt, aratva részint a méltatlanság, részint méltó elismerés díját hazafi fáradoalmainak, az időközben leküldött rendetek, és főleg aristokrat ellenmozgalmak, kik biztosan hitték a kormánybiztos elmozdítását, bizottmányi gyűlés egybehívását tették szükségessé, mi *Berzesnyi Farkas* derék első alispán elnöklete alatt meg is tartatott. — Nehogy azonban kimenetele kedvezőtlenül üssön ki, a székváros körüli előljárókat; és több elvbarátimat figyelmeztetém a kormánybiztos ellen forralt *aristokrat fondorlatokra*, és miután népszerüségünk minden kétségen fellül állott, ennek fegyverére támaszkodva, bizton néztem elejbe a nagy napnak, mely nemcsak egyes személy, de az igazság, és Somogy megye sorsa felett volt pálcát törendő.

²² Azaz azonnal elhinni a legelső tájékoztatást.

Gyűlés kezdetén látni lehetete eddig magukat soha nem mutató főuri tömeget, és ezek szószóllóiuil fogadott uradalmi zsoldosokat, — de meglátva az általam beszóllított nép ezreit, ugy látszott, vérök izgalma kissé csendesült. Nehogy azonban törekvésök nevetségessé válják önmaguk előtt is, ki kelle pattanni szikrának a hamuból, és kezdődék a küzdelem, legelőször is elég lovagiatlanul a *távollévó* kormánybiztos eljárását kezdven ócsárolni, az önmaguk által támasztott anarchiát lobbantva fel, elég igazságtalanul, melyért épen a kormánybiztos ugymint a ki erélyesen elfojtá, dicséretet érdemelt volna. — Én vevén fel a keztyüt, megfejtém a mesét, és a nép igazságszeretetére hivatkozva, kiemelém az ügy ellenesek vádjaik alaptalanságát, lovagiatlanságukat, kik egy *távollévó* személye ellen lihegnek nemtelen boszút, — de egyuttal Noszlopy Gáspár polgári érdemeit. Alig végzém be szavaimat, a néptömeg lelkesedve kiáltá: »nem kell más kormánybiztos! — éljen Noszlopy Gáspár!« Utánam *Jakab István* százados — még ekkor jó szellemű hazafi — emelt a néphez néhány szót, élczes modorban azon kérdést téven fel: »tudják-e Önök, mi bántja ezen urakat? (rájuk mutatva). Az, hogy magyar, nem német kormány van« — Erre általános derűlttség és kacaj támadván, az ellenpártnak kedve a kormánybiztos bántalmazásától tökéletesen elesett. — Utóhangul Matkovics Gy.-ügyvéd kezde igénytelenségembe kötni »nem tudja, ugymond, mi az a helyettes kormánybiztosi hivatal« — megfejtém neki és elnémitám.

Megjegyzendő: miként az első alispánt kivéve, az egész alkormányos tisztikar oly gyáván viselé magát, hogy a kormánybiztos mellett egy árva szót sem szóllott. — Illett volna, — bár nem volt szükség reá.

A nagy fellépés ekként lón devalválva. A hegy egeret szült. Az ellentábor sorai percenként ritkultak. A feltolni szánt uj kormánybiztos Sárközy Albert magát nem is mutató. Szóval: az ármány megbukott — mi ritka tünemény — és az igazság, a népszerűség hatalmával fényes győzelmet aratott. . .

Miniszteri rendeletek. Rendőri biztos felállítása. Nemzetőrség katonai lábra állításának terve. Vésztörvényszék

1849 évi Junius vége felé és Július hónapban egymást érik a miniszteri rendeletek, melyek közt említendő: a *fogyasztási adóra nézve* leküldött terv, mely azonban azon általános ellenszenvnél fogva, mellyel találkozott, sehol sikerbe nem léphetett. — És méltán! — ez Szemerének, ki külömben a maga körében erélyes és avatott férfiu volt, rossz tapintatát jellegzé két okból: 1. mert szabadságharc elvével merő ellentétes intézkedés, és 2. korszerűtlen is volt, alkalmat nyújtva a reactionnak a jó ügy ellen agitálni.

Hasonló volt ehhez a *rendőri biztos kinevezése* tárgyában küldött miniszteri rendelet, mely bármint indokolta annak a kormány részéről szükségeségét, mely a hazában tényeket és embereket illető ismeretségben korlátolva van; és tagadhatatlan tény, miként a szabadsági küzdelem főkép abban szenvedett csaknem minden időben hajótörést, hogy ez a zsarnoki önkény ellenében nem hasonló eszközöket, sőt nagylelkűséget használta; ámde mindaddig, míg a magyarban ősi vérből egy csepp buzog, a póriasan nevezett *spionkodás* mestersége jelleméhez nem fér. — Hagyjunk a bérenczolgák- és uraiknak hozzájuk méltó kémszerepet, ennek előnyei és gyalázatával! —

Ellenkezésbe a kormányi rendelettel nem jöhetvén, Somogy megyei rendőri hivatalnokul *Pomucz György*²³ szép tehetségű — jelenleg amerikai polgár — hazánkfia terjesztetett fel.

A népnek folytonos terheltetése a közügy iránti szolgálatra nézve házi, illetőleg élelem kereseti hátránya nélkül meg nem történhetvén, — kormánybiztos fivérémmel ezen különben is fegyelem tekintetében gyenge institutiót²⁴ habár nemzetőri cím mellett, ohajtottuk minden áron rendes katonai lábra állítandó őrsereggel felváltani, — mely kivéve a rendkívüli honveszélyt, a földművelőket megkímélendő, képes legyen a megye kebelében szükséges védelem teljesítésére, és rend fentartására.

Ha jól emlékszem, ugyan ezen eszme a kormánynál is megpendült, egyedül kivitele volt az idő kérdése.

Előkészítők a tervet, mely szerint egy megyebeli zászlóalj 1100 ember, felszerelése évenként 140 ezer (120-ból javítva — V. K.) pftba került volna körülbelül, — melynek fedezése az áruló javakból történende, mindaddig, míg a rendes állapot bekövetkeztével a házi adóra leende az államkormány által rovandó.

Csak Magyarhonban a már létező honvédsereg 166 zászlóalj száma 52 zászlóaljjal szaporodva, — mely erő a hon védelemre, bármely támadtatás esetében biztos garantiaul szolgáló volt volna.

A körülmények, és főlibékn tolult idők rohama ennek létesítését akadályozák, az eszme fennmaradt, míg az annak idejében sikerrel fog életbe lépni a Poroszthonban divó Landwähr példájára, melynél üdvesebbet egy európai állam sem mutathat fel.

Az idő kényszerúsége a *Vésztörvényszék*, *Vérbíróság* felállítását nélkülözhetetlenül parancsolván, helyén lesz erről is némi eszmefejlesztő megjegyzést tenni.

Hogy e magában undok eszköz, a kitűzött oél, t. i. a szabadságharc győzelmére, legnagyobb hatállyal bír, a történelmen és forradalmi napi eseményeken alapult tapasztalat bizonyítja. — A történelem, — a mennyiben ennek majd minden lapja azt mutatja, hogy a szigortóli félelem megmenté a nemzetek szabadságát akkor, midőn hasonló esetekbeni lágység, ernyedtség számtalanszor lón bukásának okozója ; — és a kinek a véletlen a szabadság küzdelmi időszakában tágasabb kört kijelölt, tapasztalnia kellett, miként a belfondorlatokkal ép annyi, sőt nagyobb baja gyűlt meg, mint magával az ellenséggel.

Ne gondolja senki, mintha e szigorú intézkedés körébe az ártatlan vér kiöntését sorozandónak bár gondolatban tartanám : ez esetben hazám, nemzetem és az emberiség javát eszközölni vágyó emberi jellemből kivetkezve, a zsarnokok hóhérai véres palástját kellene felöltönnem ; de hogy terrorismus által a ros akarat ellenében emelt gáta, — még azon esetben is, ha véletlenül egy pár ártatlan fő áldoztatnék, — a szabadság diadalát elősegítő tényező gyanánt tekintendő, tagadhatatlan tény, — ellenhatása csak ott bizonyul be, hol alkalmazása az igazságos szigor kellő határait túllépi, vagy midőn emberi bőszenvedélyek játékvává, eszközévé fajul.

²³ Pomucz megelőzőleg ügyvéd volt, Amerikában eleinte földműveléssel próbálkozott, azután ingatlanügynök lett. (*Jánossy*, id. m. 57, 338. l.)

²⁴ T. i. a népfelkelést.

Mint felelt meg a magyar kormány e szavakban: »*lakoljon az áruló!*« kimondott elvének, kitűnik abból, hogy egy két esetet kivéve, mely szinte nem neki köszönhető volt, alig volt példa arra, hogy a honárulás halállal büntetett volna: holott elleneink a legfényesb hazafi nevektől kezdve utolsó csecsemőig — midőn hatalmukba került — egy életnek sem kegyelmeztek.

Voltak ugyan vérbíróságok némely helyen felállítva, de vagy erély, s így hatás nélkül, vagy oly távol az árulók lakától, hogy — mint nálunk történt — a vádlóknak nagy áldozatuk - fáradoalmukba és költségeikbe került volna a véstörvényszék előtti megjelenés egy gazember büntetéseért; sőt tekintve az eljárásban tapasztalt lágytságot, és felmentendők részéről örökre fenmaradandó bosszút, — a hon sérelmeit túrve, fellépéseiktől visszavonulni célszerűbbnek látták. — Innét természetesen a külömben is vakmerő ügyellenesek még nagyobb vérszemet kapva, — miután az ellenfélben szigorúbb bírót találtak, az ingadozók roppant tömegével a hazaellenes zászló alá vonultak, — gonosz szándokok létesítésében határt nem ismertek. Innét magyarázhatók amaz akadályok, melyekben szabadsági küzdelmeink, mint megannyi szirtekbe ütközve, hajótörést szenvedtek.

A nagylelkűség, túlmérsékelttség béke idejébe való. Forradalomban, mely nem ábránd képzelet szülötte, mely költőként várait építeni vágy a közromlás felett, terrorismus szigora lehel a haldokló szabadság szent ügyének életet. — Sajnos! de a múlt századok mozgalmi tanúsítják: miként Szabadság csak vér nyomán tenyészik.

Miért is idegenkednénk a vértől bírói székünkben, holott a küzdőterén halállal bátran szemközt nézünk? Miért sajnálnók az árulók vérért, kik egy nemzet élete ellen hazafi vér pazarlástól nem iszonyodnak? kik miatt egyesek és a hon, annyi életet áldozni kényszerülnek.

Robespier egykor a National Conventben azt mondá: »*ha a zsarnokság önkény a szabadság ellen: a szabadság sem lehet más, mint önkény a zsarnokság ellen*« — És ebben igaza van! Midőn amaz célja elérésére minden nemtelen eszközöket felhasználni nem tartja bűnnek; a szabadság milliók boldogságát célzó nemes munkájában, miért tartjuk mi kezünkben a nagyülekűség gyáva, egyenetlen fegyverét? — oly eredményekért, mely utóvégre is annyi letapodott boldogság árán, annyi nemesek vérért issza áldozatul.

Nem tanítanak-e eléggé a zsarnokok: miként hatalmuk az általuk gyakorolt terrorismus- és nagylelkű nemzetek gyávaságának köszönheti életét? — Vagy hiszitek: hogy a harci dicsőség elég a szilárd alapra fektetett járom lerázására?! — ezt hívók a tapasztalat előtt behúnyt szemekkel csalódásban éltek, — mely azt tanítja: miként a harci vitézség a nemzet külsúlyát, becsületét — hírnevét emelheté; de életét a kormányi intézkedés szigora szerzi meg.

Nem lehet ekként csudálni: hogy megyei küzdelmeink közt nekünk is, a magyar kormány kiismert lágytságnál fogva, hasonló szirtekbe kelle ütközünk, mely a cégéres ügyellenes egyéneket fent pártolá. — Hogy ártalmas pártoskodásuk ereje ki nem fejlődhetett, azon eljárásnak lón köszönhető, miszerint a főcinkosokat egész időszaka alatt működésünknek, ártalmatlan helyzetbe, fogva tartottuk. Ilyenek voltak: Csorba József, Hochreiter Ambrus, Hódossy János, Bernát József, Roboz Pál. —

Követválasztás Gr. Festetich Miklós és Kund Vince helyett. Lemondásom Gáspár kormánybiztos előnyére

A magyar kormány rendeletéből két somogyi képviselő Gr. Festetich Miklós és Kund Vince még Pestről haza költözvén, s így helyeiket oda hagyván, helyettök új követválasztás határozatotott.

Az első Lengyeltóti kerületet képviselvén, a választási hely ide tüzetett ki...

Lengyeltótiába menve 1849 Július havában kitűzött határnapra, örömmel tapasztalók a választó kerület népeit összeseregleni, kiknek élén *Roboz István** tarta Noszlopy Gáspár érdemeit elő soroló és ajánló beszédet.

Az ellenpárt hívei Jankovics család egy pár száz volt jobbágyaiból állottak, kiknek élén fajszi kath. lelkész Kis János egy buzdító beszédre készült arisztokrat értelemben; de a néptől, melynek pajkos fiatalsága az asztalt, melyre állott, megingatván, kihallgatatlanul leszállott, — hívei a Noszlopy párthoz átjöttek, — az arisztokraták pedig az Inkey féle kastély Balatonra mosolygó erkélyéről nézték hiúsult tervök kudarcát.

(181—182) Az így képviselőnek megválasztott Noszlopy Gáspár beszédet mond: ígéretet tesz, hogy a »hazaellenes irányú hatalmasok« minden mesterkedése ellenére is kitart elvei mellett.

(182—183) Azon urakra céloznak szavaim, kik éppen most pillantanak le megvető göggel, bár megszegyenülve, ama palota ablakaiból, (reájok mutat) de már dugdossák vissza fejeiket denevér odvaikba, szégyen pírral rejtőzve a világosság elől; mert aljas fegyverök kettétört, ármányuk meghiusult (nagy hatás).

Jól tudom: hogy én, ki nem az ő kegyvadászatuk alapján, de vállalkozó szabadságszeretetem által önerőmből emelkedtem alsó hivatal pályáról jelen díszes állásomra, dacára fiatal éveimnek, szemekben szálla vagyok. — Épen ebből áll öntudatom egyedüli büszkesége, hogy állásomat, sem főúri kegynek, sem gazdagságnak, sem születésnek nem köszönöm; de élet kockázatással magam vívtam ki magamnak. (tetszés).

Szálla vagyok, hogy terjedelmes javakkal nem bírván, anyagilag hozzájuk képest szegény vagyok, — de csalódnak gögös megvetésök dölyfében, — én gazdagabb vagyok mindnyájoknál; mert életem szeretett hazámé, — mert én a nép szeretetét, bizalmát bírom. — Nem cserélném ezt fel minden kincsekkel. (általános hatás)...

Jakab István százados szinte jeles szónoklata után egy agg földművelő — megyei t. esküdt — jádi polgár, feljegyzésre méltó ily tartalmú beszéddel lepett meg: Szeretve tisztelt kormánybiztos Ur! Azon szép tulajdonainál fogva, melyekkel Isten megáldotta fiatal létére, annyira tiszteletre kötelezve úri személyéhez, mint senki más iránt, oly bizalommal vagyunk, mint fiú apa iránt. Bármit mondjanak irigyei, Ön kormányzatra alkalmas és bátor, igazságszerető férfiú, — szereti a hazát, és minket, annak fiait, a népet, és innét van, hogy mi is tiszteljük Önt, bízunk benne, mert Uram! ritka az úri rend közt valódi barátja a népnek, és aki hozzá hű, méltó, hogy a szegénység is érte mindent ajdozzék. Adott volna Isten oly sok hazafi

* Ezen egyén, kit Danielik somogyi kormánybiztos gyanánt jellemze egy művében, ma a somogyi arisztokraták népszellem rontó, szabadság ellenes subventionált journalistája! Szegény Danielik, szegény Somogy! Szegény Roboz! —

testvéreket az országnak, mint Önök : nyugodtan bocsájtánám ősz fejemet a sírba : mert hazánk nem veszne el (éljenek).*

Tudjuk mi is, hogy a nagy urak ellenségei Önnek ; de ezek közt is csak azok, kik inkább magukat szeretik, mint a hazát, inkább a zsarnokhoz hajlanak mint a néphez és szabadsághoz. — Ne csüggyesse el Önt. Legyen Önnek vígasza : polgártársai bizalma, szeretete, és saját tiszta lelke, — többet ér ez minden földi vagyonnál.

Adjon az Isten állandó egészséget és türelmet fiatal pályáján!

Ezen egyszerű, velős, tiszta előadással mondott szavak még az értelmeseknél meglepő tetszésre találtak.

Eztán a néptömeg szép rendben, nemzeti dalok harsogása között szétoszlott.

A kaposvári választókerületbeni képviselőség is megürülvén ; új választásra a határ idő kitűzetett, — megválasztatásom kétségem kívül állott ; de bekövetkezett vészes napok annak megtartását elsodorták!

Radakovics százados, fekete sárga kiáltvány

A horvátok drávántúli mozgalmairól naponként újabb hírekkel lepeténk meg. Alkalmoszerű nyeresemény volt egy derék katonának — Radakovicsnak — ki a zalai mit sem tevést megúnva néhány társával hozzánk csatlakozott, megérkezése. Fő érdemeül szolgál: hogy ő, az utóbb ügyellenessé vált, s bizalmunkra érdemetlen He:telendy János helyét sikerrel pótolá.

Ugyanez idő tájban figyelmeztetének némely község előljárók bizonyos, ellenfél részéről hintegetett, magyar kormányt alázó népbujtató kiáltvány felől. Egy példányt kezünkhez juttatván, tartalmát olvasni alkalmunk volt, mely bizonyos *Bozma* és *Kozma* nevek aláírása mellett, az osztrákoknak adandó *muszka segélyről* szólott; — sem nálunk, sem a népnél hitelre nem talált ; ámde később, fájdalom! valóságos ténnyé vált következéséről kelle meggyőződnünk. Csakhamar hivatalos úton jutott hozzánk a *Belügyminiszteri rendelet a muszkák betöréséről*. Nem késtünk ennek leérkezéssel rögtön bizottmányi gyűlést egybehívni, — mely megnyitvatván, a magas Rendeletbe foglalt »böjt meghagyás« a vész elhárítására, és e szavak : »igyekezzenek fanatizálni a népet«, mint előre sejtettük, annál kellemetlenebb ellenhatást szült ; mert mint egy protestáns lelkes helyesen megjegyzé, sem vallás, sem 19-dik századnak nem lehet hivatása böjt és fanatizmus. A kormánybiztos elnöknek sikerült az ellenszenvet azáltal lecsillapítani, miként a böjt, mint lényegre nem tartozó tárgy, szabad akarattól kinek kinek tétessék függővé, — a fő teendő a haza közveszedelme elhárítását tárgyzó intézkedésben keresendő.

Ily módcsítás folytán határozattá lőn : *általános népfelkelésre* buzdítani a népet, mi a tisztviselőkn kívül több szónokok kineveztetése mellett tartandó *Népgyűlések tartása* által foganatosítani rendeltetett.

Fivérem roppant foglalkozásai miatt kevés helyen jelenhetvén meg : én *Jakab Istvánnal*, *Kacsó L.* és *Nagy Sándor* ekkori elvbarátimmal vivők a buzdító szónoklat szerepét.

* Bocsánat, hogy az öreg értelmes polgártárs szavait úgy adom, mint füleimmel hallottam. — Ugyan ezen bókot mondá Wohlgemuth osztrák telyh. parancsnok, mint ellenfél, állítva : »ha ugymond több Noszlopyak lettek volna a forradalomban, hűjába jött volna be a muszka.«

(185—186) Ezután elmondja, hogyan csillapította le a gödri tábor zúgolódó népfelkelőit megmagyarázva nekik, hogy legnagyobb dologidőben történt mozgósításuknak köszönhető az, hogy az ellenség nem mer támadni.

Általános felkelésre buzdító népgyűlések. Népvézérré választatásom

(186—188) A muszkák bejöveteléről hírválván, a miniszteri rendelettel egybehangzólag, igyekeznék a népet a haza veszélyéhez mért lelkesedésre buzdítani, mely — dícséretére mondva a somogyi, sőt hol lelkes vezetők nem hiányoztak, az egész dunántúli népnek — oly nagy volt, mely minden várakozást kielégített. . .

Az *első* általános népfelkelési *gyűlés* pontjával a *központot* jelelénk ki, hol roppant számú nép seregelvén össze a földművelő, iparműves, és értelmes polgári rendből, — gazdag földbirtokosokból alig egy kettő, — főúr (mágnás) egy sem.

Lipesei Jónás központi főbíró nyitá meg a gyűlést, — utána *Jakab István* jeles népszónok, — ő *utánna Kacsó* ref. lelkész — nem annyira szónoklati virágokkal, mint a tárgyat érdeklő nyomatékos beszéddel. — Ezt követé *Nagy Sándor* (kiről fentebb emlékezünk) tiszta és lelkes előadással, kiemelve a fenyegető vész nagyságát, és ehhez irányzandó polgári kötelesség teljesítését. Vége a főurakról tevén említést: »*kéré őket hazaszeretetre, és sorakozni zászlóink alá!*«

Utolsó jelen sorok írója léptem fel, és a nemzeti egyetértést állítam fel győzelmünk legbiztosabb feltételeül. . .

Nem hagyám különben jó szándokból eredett azon nyilatkozatát előttem szólónak megjegyzés nélkül, miszerint ő a főurakat zászlóink alá *kérőleg* verbuválja.

Ez a zászló, mely mindenkinek nyitva áll, közsabadság, haza megmentése zászlója, — ezt követni szegénynek, boldognak polgári szoros kötelessége, kit a hon földé tart és egével fedez, — leginkább pedig azoknak, kik a hazának legtöbb javait élvezik, — és ki hideg közönyösséggel nézi a haza bajait, mint ki nem érdemes a haza jótéteményire megvetésre méltó, — annak keble nem a honé, nem az emberiségé, nem is istené; de gonosz szellemeé(!) (tetszés) — Tisztelt barátom e tárgybani kérelme ellen a nemzeti becsület nevében óvást teszek, tiltakozom, — nehogy azt gondolják a hazafiatlan érzelmű, dölyfös hatalmasok, miként a polgári kötelesség teljesítés mellőzésével, még a hazafiságban is kiváltsággal bírnak. (helyes!)...

A kaposvári erdőbe egybegyűlt néphez hasonló szellemben szállalván fel, a nép azon kívánságára, miszerint vezér nélkül nem lehetvén, járasonként választassék egy *Népvézér*, — e díszes állást köszönettel elfogadám. . .

(188—190) Majd a marcali nagy népgyűlésről számol be röviden. Ezután néhány, az általuk alakított tisztikarban nagyobb szerepet vitt személyről emlékezik meg. »Egykettő maiglan él, és önfentartási életbölcséletből az idő-, és emberekhez szabja elveit. Legyen az ő hitők szerint!« --- teszi hozzá.

Szerencse fordulat aug. elején 1849. Horvát stíriai csapatok betolon­gásaik. Nagyatád, — Simongát, — Cseberki

(191—193) A muszkák jöve­tele hírére, vérszemet kapván az idegen zsoldosok, kevésbé tartózkodtak megyénk földére betolon­gani, eddigi­eknél nagyobb erővel, horvát és stíriai határokról.

Ellenökbe, a rendes zászlóaljat támogatandó, nemzetőri hadtestet is állítánk nyugoti oldalól *Légrad* felé, élökön *Kis János* nemzetőri őrnagy vezénél a népvézenyletet, míg a kormánybiztos más pontokon buzdítja a népet, — én pedig központban a Pécs felől bevonulandó ellenség elleni intézkedést, székpont fentartását, tartám főcélomul.

Meglepetve értesülénk a híriől, miként *Kis* őrnagy *Csurgónál* csatát veszítve visszahúzódott. — Oly lelkes nép élén, mely eddig csak győzni tudott, csak gyáva parancsnok vesztette csatát. E leverő hír a központban is nyugtalanságot szült, mit növelt a kormánybiztos holléte iránti bizonytalanság. Utána siettem! — Őt rendes zászlóaljával *Csuzy* falujában, *Nagyatádon* találtam. A fiatal tisztikar vidor volt, — népdalokkal fűszerezé estebédét az urasági kastélyban, — csak minket epesztett titkos aggály. — Nem csuda! — győzelemhez vala szokva kedélyünk. Innét, egy kis jelentéktelen összeütközés után *Simongátra*, majd a központba húzódni erőrendezés szempontjából fivérem jónak látván, miután a csurgói manevre lehangoltságot szült. — Mialatt fivérem itt a szükség követelte intézkedésekkel foglalkozott, én a roppant néptömeg némi megnyugtatására, mely *Sárközi Sándor* erélyes felhívására *Cseberki* pusztára gyűlt egybe, kinemvén, megýénkben *utolsó* népgyűlést tartottam, — melyben, bár titkolám a haza jövője feletti aggály érzeményét, — szavaim bármint igyekezének a haldokló reményekbe életet önteni, — kitűnt a sors fordulat komolysága, — több ezernyi hallgatóim arcáról a lehangoltság kifejezése olvasható volt! —

Az árulók javai összeíratása. Szegedre küldetése

Ministeri rendeletből az árulók javai elnökletem alatt összeíratván (de be nem fejeztethetvén az idő rövidsége miatt) megjegyzendő azon, eljárásom alatt tapasztalt lelketlenség, mely az urodalmi tiszték részéről felmerült, kik hasznukra fordítva a hadi szerencse változékonyságát, saját zsebjeik érdekében azon cseles fogással éltek, hogy midőn a gazdasági szerelvényt előkértük, az osztrákokkal mentegetőztek; — ezeknek szinte, hihetőleg, a magyar forradalmárok eljárását veték okul sikkasztásuk palástolására.

A javadalmi mennyiség mind a mellett jelentékeny összegre rúgott; ezrekre menő bor, gabona, gyapjú szedetett be, melynek értéke egy millió forintot megközelített. — Ezeknek megvételére bécsi nagykereskedők jelentkeztek, miután azonban *Duschek* ekkori pénzügyminiszter azokat *Szegedre* vitetni rendélé, egy pár száz zászlóalji vitézek kísérete mellett elindítók a magyar országgyűlés ekkori székhelyére; — ámde az osztrák sereg már ekkor a Dunát körülállván nem csak a holmik átvitele meghiusult, német kézbe jutván a roppant értékű ingóságok; de vitézeink is alig menekülhettek vissza.

E tény felemlítése szolgáljon egyrészt cáfolatul azon rágalmazó elleneinknek, kik bennünket aljas önérdekkel vádolni lelketlenkedtek; — másrészt örök büszkeségére azon hazafi öntudatnak, miszerint mi, kiknek kincsekkeli gazdagodás tehetségünkben állott, — a tért, melyen működénk, mások hibái miatt bukva, bár szegényen, de becsülettel hagyánk el.

(193—195) Noszlopy ezekután részletesen ismerteti a köztük és Hertelendy János százados között támadt viszályt. Hertelendyt a kormánybiztos az általuk szervezett rendes zászlóalj parancsnokának tette meg, Hertelendy azonban nem vált be: — mint az emlékirat mondja — Görgey szerepét akarta játszani. A végén a kormánybiztos Hertelendyt leváltatja és el is fogatja.

Kivonulás Somogyból

(195—196) A miniszteri értesítvényből a Muszka interventioról és a magyar kormánynak Szegedre történt áthelyezéséről és országos népfelkelési tervről értesülvén; nehogy mi is, mint a magyar hadsereg és kormány kiegészítő részei, a nagy testülettől elszakíttassunk, azzal magunkat érintkezésbe hozni elhatároztuk, részint erőnk lehető legcélszerűbb felhasználása nézetéből; részint bizonytalan helyzetünkéből kibontakozás tekintetéből. Mely okoknál fogva Somogy megye térhelyét, mely a közügynek annyi előnyt, és nekünk annyi polgári örömeztetést nyújtott, — vérző szívvel bár, de meg nem tört reménnyel elhagyva, 1849ki augusztus elején a nagy Nemzettesthez közeledni sieténk.

(196—217) A következő oldalakon Noszlopy leírja Szekszárd felé vonulásukat: a Dunán átkelve akartak a főszereghez csatlakozni. Szekszárdon az 1500 főnyi somogyi zászlóalj zalai és vasi önkéntesek mintegy 600 főnyi csapatával gyarapodik. Gáspár futárt küld Szemeréhez, s utasítást kér további teendőire vonatkozólag. Szemere válasza rövid: »Sietek önnel tudatni, miként a magyar kormány és hadsereg itt (Szegeden - V. K.) pontosult össze, a túlnyomó ellenséggel vívandó élet-halál tusára. — Szívesen fogadjuk önöket sorainkba! — ha azonban ön Túladuna védelmére magát hivatva érzi; felhatalmazom és üdvözlem önt!» (198. l.). Noszlopyék bizonytalankodnak, — döntő hatással van rájuk az a hír, hogy Klapka seregének egy része Veszprémben áll. Elhatározzák a hozzá való csatlakozást. Ezt ajánlja Klapka utóbb érkező megbízottja, Mednyánszky ezredes is.

Az emlékirat elmondja, hogyan vonul át a zászlóalj Bonyhádon (keserűen említi meg az itteni gazdag sváb parasztok magyarellenességét, — Noszlopy 20 000 pft sarcot hajt be rajtuk emiatt) Tabon, Kocsolyán, Iregen át Zamárdihoz, ahol kompon átkelve a Balatonon, Fűredre vonulnak. Fűred »mégsem szűkölködött aristokrata vendégek nélkül. kik bizonyosan nem számítva megjelenésünk által okozott szerencsére, ide gyűltek a haza vészébeni részvétet kerülve, gyalázatos — haza romjaira épített — reményeiknek örömpoharát, vagy a hon szent ügye diadala esetében meritendő aggályuknak elszóródását élvezni. Meglepetésük oly szembetűnő volt, hogy közhelyen alig mutató egy-kettő magát, — majd verék az útra indulót, miglen kódként elszórtak.« (203. l.)

A csapat Fűreden újabb, kb. 900 főnyi Fehér- és Tolna megyei erősítéssel szaporodik. Innen Veszprémbe indultak, ahol még nagy terveik voltak. Klapka augusztus 10-i váratlan győzelmes kitörése feléleszti a reményeket, tervét kovácsolnak »misperint Bakony oldalán egy 80 000-ből álló hadtest, dunántúli megyékből állítandó ujoncokból alakíttassék, azon célból, hogy ez azon esetre is, ha az aldunai tábornok vész érendné, Komáromra támaszkodva, a haza megmentése erősségeül fennálljon.« (212. l.)

E nagy tervek szövögetése közben éri utól őket az összeomlás híre: Mednyánszky Komáromba hívja a csapatot, egy része be is megy a várba, a testvérek azonban kívül maradnak »a Bakony rengetegébe vetők magunkat, többnyire álöltönyben; Meszlényi József felejtethetetlen nemes gondolkodása és segélye által gyámolítottak.« (217. l.) Az emlékirat epilógusként a Dunántúl védelmének kérdését elemzi, talán arra számítva, hogy még egyszer hasznát veszi valaki az itt felvetett ötleteknek:

(217—225) Mielőtt dunántúli hadjáratra vonatkozó történelmi rajzom kárpítja legődülne, tanulságosnak látom magánynézeteimet némely, — épen az írt tényekkel lényeges összefüggésben lévő — tárgyakról utólag mellékelni. Ilyen :

Nézetem Túladuna mellőzéséről

Aki valódi, kormányra született és forradalmi férfiú; annak hona minden zugának anyagi és szellemi erejét ismernie kell.

Az előadottakból láthatóvá lévén az általunk kifejtett, mondhatni tényezőerő, — még pedig kormányi támogatás nélkül, — önkényt következik, hogy akkor, midőn egy megye is annyi áldozatszülte eredményt mutathat fel, miszerint saját területi függetlenségét önerejűleg megszerezni, és azt fegyveres erő ellenében fenntartani képes lón; mennyivel inkább tehetnék volna azt több túladunai megyék, melyeknél — ha felhasználtatott volna — a lelkesedés nem hiányzott.

Ha még azon forrásokat tekiáltjuk, melyek a hazaárulói javakból, haza irányú célokra fordíthatandók — több milliókra rúgván azok jövedelme évenként — a magyar kormány kezébe juthatának; úgy hiszem, igazam van azt állítva: miként a forradalmi kormány ily jelentékeny anyagi és szellemi erők elmellőzése által, lényeges hibát követett el.

Hát még stratégiai szempontból! — mellőzni valóságos bűn volt, miután természetes fekvése, hegyes, völgyes, bércecs vidéke, túlnyomó erő ellen is egy-egy bevehetetlen sasfészekkel, bármi vésznek szemébe nézendő vala. — Ilyenek: *Somlyó, Rezi* és több, *Kisfaludynk* által megénekelt ősi várerősségek.

Én tehát, ki a tollat kezembe nem hírnév szerzési vágyból; de csekély tapasztalatom utókornak hagyandó céljából vevém fel, azt merem tanácsolni: hogy valahányszor magyar hon szabadságáérti küzdelem életkérdése merülend fel, Túladuna tájait, úgy mint áldozatkész népeit, győzelme kivívása szempontjából felkarolni, igénybevenni el ne mulassza, anyagi, szellemi erejét szunnyadni ne engedje. Mert bárha ezen országrész az, melyben a bécsi növelde idegen szellemét beszívó, aránylag legtöbb hazafiatlan elvű tanoncok burjána nőtt fel; de azon népfaj is itt, mely ügyes tapintatú vezénylet mellett leginkább hivatva van arra, hogy áldozatkészége és lelkesedése erejével a szabadság ügyét fényes diadalra emelni segítse.* Térjünk át a vizsgálatra,

Bukásunk lényeges okairól

Bukásunk okairól eddigelé már kifejtém általános véleményemet — most újól kimondom: miután a szabadságharc kivívására három lényeges kellék szükségeltetik, u. m. *szigor az eljárásban, emberismeret a választásban, és anyagi, szellemi erők felhasználása*; — bukásunk okát a főkellékeket nélkülözött kormányban találom.

Bocsánat részrehajlatlan tollamnak! Tisztelem a magyar szabadságharc kormányát vezénylett férfiakat, — különösen annak fejének neve iránt polgári kegyelettel adózom, — de mindennél inkább szeretvén hazámat, és az igazságot, ha némi ellennézeteket fejtendek ki kormányzati modoruk ellen, magánmeggyőződésemmek minden mellékes tekintetek nélküli kifolyásaul kérem tulajdoníttatni!

Hisz ha állításaim igazak, maga legnagyobb hazánkfia, volt kormányzó, *Kossuth Lajos* sem utasítandja vissza, — nemesebb keblű ő, semhogy magát

* Midőn a fentebbi sorokat írák, 848-ki tapasztalat szólt belőlem; — igaz, azóta másban írunk; de jelenlegi süllyedését is a népnek, a korunkban szereplő álhazafiak ferde irányú törekvésnek, befolyásuknak rovom fel! —

csalhatlannak tartva, hibáját, mint ember, el ne ismerje; — ha nem, — azon esetben nekem bocsásson meg, hogy nézetemet meggyőződésből, polgári kötelességből napfényre hozván, az igazságot eltévesztettem.

Ami az *elsőt* illeti, nem hiszem, hogy az, ki forradalmunk titkaiba avatott volt, ellene mondjon azon állításomnak, miként az árulók ellenébe a magyar kormány körülménykövetelte *szigor*t nemcsak nem alkalmazott, sőt túlengevényen viselte magát. Holott ha igaz, hogy ármány ellenében a nagylelkűség egyenlőtlen fegyvere sikerre soha nem számíthat, úgy ez leginkább forradalom időszakában áll, — hol az emberek három osztályból, u.m. *ügy mellett, közömbös és ügy ellenesekből* állván, a kormány *ernyed*t eljárása a közömbösöknek utat nyit a szabadság pártjátóli elpártolásra a *szigorú* eljárást alkalmazó ellenfélhez, az ingatagok nem megvetendő számú tömegével [t. i. együtt — V. K.]; és így ezeknek elszegődésekre vagy nélkülözésekre lehetvén kihatása a szabadsági pártnak, ezekben és ezek által egy nevezetes elő anyagi és szellemi tekintetben megszűnt a nemzeti ügy részese és tényezője lenni.

Még inkább alkalmazandó ez az *ügy ellenesekre* nézve, kikre ha nem számíthatunk is, — nem is óhajtván velük szövetkezni, — de jogszerű követeléssel fellépni ellenükbe az ügy szentségénél fogva tartozunk, oly szigor fegyverével, mely által a milliók igazságos ügyének ártalmasok lenni ne tudjanak. — Hogy nemzeti kormányunk e tekintetben — egy-két esetet kivéve — nem élt körülményekhez mért, szükség parancsolta hatalmával: sőt nagylelkűséget gyakorolt a hűtlenek ellenében; tagadhatlan tény, — bizonyítják: elhanyagolt véstörvényeink.

A második hibáját, t. i. *emberismeret hiányát a választásban* sem lehet megtagadni, ha környezetére gondolunk, melyet maga ellen oly kirívólag, oly drágán fizetett! — Kell-e világosabb példát felhoznom a világozi cégéres árulónál? Azon ellenvetésre, hogy: »*emberi szívekbe Isten láthat, ki a veséket vizsgálja*» állítjuk: miként van egy kulcsa emberismeretnek, mely biztos irányul szolgál, és ez az *egyéniesség ténye*, mely az illető mellett, vagy ellene harcol.

Mit mutatott az említettem áruló — egy-két csata kivételével — egyebet, cseles fondorlatoknál? Ki elkezdve a móri csatától — a függöny legördülteig szüntelen kormányellenes úton járt, mígnen gyalázatos művét befejeznie sikerült. Mindenki előre láthatá ezt, ki figyelemmel kíséré; — maga Goyon (!) nyilván megjósolá, csak a kormány nem, mely nyakára nőni engedé: holott, annak idejébe elejét veheté vala egy szigorú fellépéssel, mely a kormányzó népszerűsége erejében a hydrát széttörte volna.

E mulasztás, megvallom, kemény és menthetlen vád; mert egy áldozó haza bukásaérti felelősséget rejleszti magában. — *ki oka az oknak, oka az okozatnak* mondat nyomán sokkal fontosabb, semmint *nem gondoltam, hogy megcsaljon!* puszta szójárat mentségül szolgáljon a kérdésben, hol egy nemzet eljátszott boldogsága forog szőnyegen.

Ily esetben az *önismeretnek* kell a kormányzó részéről számítási mérlegbe vétetni.

Ha a jólelkű, szelid gubernátor nem ismert magában természeti hajlamot szigor alkalmazhatni a polcon, melyen állott, — oly válságok között, melyek az ügy kivívása érdekében azt igénybevétték, *le kellende lépnie*; azért ő népbizalmi nymbuszából mint államférfi mit sem veszít, — és mint nagy polgár, hazafi kötelességteljesítési körében leghatályosb tényező maradt volna.

Minden időszak megteremti a maga emberét; — érdeme legkisebbé sem szenvedett volna aláztatást abban, ha egy valódi forradalmi ember veszi át a gyeplőt ott, hol a szabadsági küzdelem szigorú katonát kívánt, — midőn a szelíd megváltói szerep helyett tetterős szabadtói kart és szellemet követelt.

Hogy az érdem jutalmazás mily boldogtalan lábon állott, mutatták a bécsi járdataposókkal bélelt bureauk, valódi hazafiak, sőt nyelvünk, nemzeti-ségünk mellözése és száműzetésével.

Harmadik hiba többek közt »a nemzeti erő kellő fel nem használásából, mellözéséből áll«. — Ha Túladuna mellözését nem is említjük, — mily erélytelenségre mutat a hazai erőt több megyébe szunnyadni hagyni akkor, midőn annak vészes helyzete, minden polgár karját, ki fegyveifogható volt, — a családra nézve nélkülözhetetleneket kivéve, — igénybe vette. — Félszeg intézkedést árult el oly ujoncozás, melyben a haza erőteljes fiatalsága, virága hon trespedt, szegények tolatván többnyire zsoldosokul csatába, úrfiak, tehetős polgárok izmosb fiai kíméltetvén; — holott ha az eréllyel, igazságosan folytatnák, a fentállót erőre, számra jóval meghaladandott hadtest áll elő a közdelmi síkra, megvívandó nemcsak muszka sáskasereggel, de pokol kapuival is.

Ide tartozik azon haszontalan elemek felkarolása, kik az állam zsírján tétlenül vagy feles számmal csekély munkával élődtek, — erőteljes ifjak, kik iroda helyett karddal hasznosabban szolgálták volna a hazát.

Hát a követekről mit mondjak? Szükséges volt-e azoknak is tömegestül haza vészeiben a drága időt tétlen tölneni, — magukat tétlenségükért, sőt pártos civódásaikért fizettetni? — Azt mondják erre, jól tudom, miként »mint törvényes nemzet képviselő erkölcsi testületet« az ügy szempontjából, tehát elvileg kelle összetartani.

Ha megengedném is, — mit kereken tagadok, — hogy törvényes terrénem, vagy erkölcsi testület mentett meg valaha nemzetet, nem hiszem, hogy 12 tagból álló erkölcsi testület által választott nemzeti tanács és ministerium egy kormányzóval, súlyos felelősség terhe alatt, akár morális erő, akár törvényes intézkedés tekintetéből, ki ne pótolta volna a többiek helyét: sőt az ügynek sokat ártott fondolatok, melyek kebelében keletkeztek, elmaradva, hasznosabb eredményt nyújtottak volna.

Megfejttem, hogyan s miért?

Mint tudjuk, minden követ 30 ezer lélek képviselője volt, és így ugyanannyi bizalmi szavazat kifolyása. Nem lett volna-e célszerűbb e nép embereinek azon utasítást adni: miként mindegyik, kardot véve kezébe, mint ugyanannyi zászlóaljji vezér állott volna ki a honvédelmi síkra. Mennyi új lelkes zászlóaljjal szaporodott volna a honvédsereg! Ki e hivatásnak megfelelni nem akart vagy képtelen leende; — akadt volna vállalkozó, ki a népbizalomra érdemetlenül kipótolta volna helyét.

Azon ellenvetés, miszerint felszerelési költségük nehézségekkel járandott, szétfoszlik, ha meggondoljuk: miként minden egyes megye képes leende saját zászlóaljai fenntartására éppen úgy, sőt biztos eredmény reményében még inkább, mint adni zsoldot a követeknek, kiket nagyrészt némaságuk-, dőzsölésük-vagy civódásaikért fizetett! Ez az, mi a harefiakban rossz vért csinált.

Hátra van még bukásunk indokának stratégiai szempontból tekintendő oldala.

Én katonának nem neveltetém, tisztelt szülőimnek célja, és sajátoságos kívánalma szerint a kornak, melyben neveltetém, tanpályám feladata volt: Verbóczy Corpus Jurisával tömjénezni be agyamat, mint a táblabírói világban

szükségelt képzettség fő kellékével ; eszerint némi hadjárat ismeretemet ön-tapasztalatomnak köszönhetem ; — de meg vagyok győződve : miként bármely katonai tekintély egyetért ahban : hogy nem lehet nagyobb anomália, mint honvédsereget, tulnyomó, főleg lovasság- és tüzérségben tulerős ellenség ellenébe, *síkra*, itt is elpusztult falvak romjain keresztül, össze-vissza hurcolni!

Nincsenek-e hazánkknak erdős, hegyes, völgyes vidékei, hol a helyiség lovasság ellen, még nép által is előnyösen felhasználandott védelmül szolgált volna? —

Jól tudom, miként ez az áruló terve volt, ki éhséggel, fáradtsággal kimerített seregeinket előre kiszámított gonosz célból vitte mészárszékre, míglen lelketlen tervét létesítnie sikerült. De itt ismét arra térek : egy életrevaló kormány eszén nem járhat túl annyira egyes ember önkénye, hogy annak az egész polgári és katonai testület gyáva eszközévé váljék, és örvénybe merüljön! —

Ezen rövid — és egyéni véleményemet kifejtett tárgy előadása folytán, mintha hallanám mondatni : *»késő a vész után jajveszékelní! — törtétek után okoskodni könnyű!«* Megjegyzem : miként éppen e szomorú esemény lefestése veszi igénybe a körülményes vizsgálat és eszmefejtés célszerűségét ; nekünk, a nemzeti szabadság élő vértanúinak lévén feladatunk kijelölni az irányt, melyen az úton haladni, — mutatni az örvényt, melyet kerülni egykor hazafi kötelességében álland, — mert írva van: *»jegyezd fel hazádnak, mit látál, hogy a jövő nemzedék okuljon szenvedésid, tapasztalatod és bukásodon!«*

Aki pedig szebb jövő előtt szívét bezárja és az emberi tökélyesülés nagyszerűleg nemes ösztönének fontosságát a nemzetek történetében nem tulajdonít; azt csak sajnálni tudom, hozzá semmi szavam ; de kérem az Istent, mentsen meg az ily rövidlátó bölcselektől! — Adjon türelmet küzdelmeim azon terén, melyen csak tövisek jutnak osztályrészeül annak, ki az érdek emberein kevés jobbakkal felülemelkedve, lelkileg, szóval, tettel azon maghíntéssel foglalkozik, mely az emberiség szent ügyének előmozdítását tárgyazza ; ki e nemzet felvirágzását tűzém ki szívem végdobogásaig éltem feladataul.

VÖRÖS KÁROLY

VITA

A Századok szerkesztősége ezzel az újonnan megnyitott »VITA« rovattal hozzá kíván járulni a történettudományunk területén nem kielégítő vitaszellem fellendítéséhez. Ebben a rovatban a történettudomány kérdéseivel foglalkozó vitákat, továbbá egyes művekről, elméleti kérdésekről, historiográfiai témákról írt vitacikkeket kívánunk közölni. A rovat egyik, nem mellékes feladata a történettudomány különféle szakágainak művelői közötti s a rokontudományágakkal való szerves kapcsolat kiépítése, a kölcsönös bírálaton alapuló segítségnyújtás fokozott megteremtése is. A leközölt viták és cikkek természetesen nem lépnek fel azzal az igénnyel, hogy eldöntsenek egyes vitatott kérdéseket, ellenkezőleg, megindítani, serkenteni, kiszélesíteni akarják a vitát. A szerkesztőségnek az a célkitűzése, hogy e rovat keretében tág teret engedjen a minél szélesebbkörű hozzászólásoknak. Ezért kérjük olvasóinkat, hogy az itt közölt vitákhoz és cikkekhez, de ezen túlmenően bármilyen történeti munkához vagy problémához szóljanak hozzá, küldjék be megjegyzéseiket, vitacikkeiket szerkesztőségünkbe, vessenek fel újabb vitakérdéseket.

Reméljük, hogy a Századok vitarovata — olvasótáborunk aktív közreműködésével — fontos szerepet fog betölteni történettudományunk egyik fő hiányosságának leküzdésében, a nyílt, bátor elvi kritika szellemének meghonosításába és elősegíti az elméleti kérdésekkel való foglalkozást.

A TÖRTÉNETI PROGRAMMVITÁK TANULSÁGAI

A közelmúltban készültek el az egyetemi történeti programmok. E munka során eddig 10 programin készült el.¹

Mi a program? »A program az egyetemi és főiskolai oktatás alapvető okmánya, amely meghatározza az egyes tantárgyak anyagát, terjedelmét, tudományos tartalmát, eszmei irányát, módszerét.«² A programok kidolgozásának egyetemi történelem-oktatásunkban nagy jelentősége volt, mert felvetette és részben megoldotta azokat a fő kérdéseket, melyek munkánkban az utóbbi időben felmerültek. A programok kidolgozásának különleges fontosságát az adta meg, hogy a jelen tanévtől kezdve egyre fokozottabb mértékben kívánjuk emelni egyetemi történelem-oktatásunk színvonalát, s ez szükségossé tette a tananyag kidolgozását, a fő elvi kérdések tisztázását. Ugyanakkor a programok kidolgozása — a problémák felvetésével — rendkívül hasznos volt történettudományunk munkája szempontjából is (különösen a tankönyvkészítésnél).

Az elkészült programtervezeteket a nyár folyamán vitatták meg. E vitákban széles történész szakkörök vettek részt; miundenekelőtt a három tudományegyetem történeti tanszékeinek oktatói, de igen komoly munkát végeztek a programok megvitatásában a Magyar Munkásmozgalmi Intézet és különösen a Történettudományi Intézet munkatársai. Sajnálatos volt ezzel szemben, hogy a pártfőiskola, a katonai akadémiák és az Apáczai Cseri Pedagógiai Főiskola történeti tanszékei nem vettek részt elég aktívan a programvitákban. A programviták nagy segítséget nyújtottak a programok végső kidolgozásához. Az alábbiakban röviden összefoglaljuk a programviták főbb tanulságait.

I. A magyar történeti programviták tanulságai

A programviták közül színvonalban, eredményességben a magyar történeti programmok vitái váltak ki. Ez nem tekinthető véletlennek; történettudományunk az utóbbi években döntően a magyar történet problémáival foglalkozott, az egyetemi tankönyvek kidolgozása során elért eredmények a programok készítését és a programviták színvonalát kedvezően befolyásolták. Nem véletlen ugyanakkor az sem, hogy viszonylag leggyengébben a legújabbkori program tanszéki vitája sikerült és hogy e program még mindig átdolgozás alatt van, — kifejezése ez annak a körülménynek, hogy történettudományunk elhanyagolta a legújabbkori kérdések kidolgozását és e program szerzői a tankönyvmunka részéről lényegesen kevesebb támogatást kaphattak csak, mint az előző korszakok programjainak szerzői. Komoly szerepet játszottak a programviták eredményességében azok az elméleti viták is, amelyek a MDP Központi Előadói Irodájában és a Történettudományi Intézetben folytak le. Különösen nagy jelentőségű volt a programok készítése szempontjából *Sztálin*: A szocializmus gazdasági problémái a Szovjetunióban c. műve megvitatásának. Nagy lendítőerőt jelentettek a programviták számára a Magyar Történész-kongresszus útmutatásai is. Végül meg kell említeni azt is, hogy a programviták második szakaszában már módunkban volt feldolgozni azokat a problémákat is, amelyeket a Szovjetunió Kommunista Pártja tézisei és a Központi Vezetőség június 28-i ülésének határozatai vetettek fel. A viták színvonala általában magas volt. A kritikai szellem erős volt — az önkritika már lényegesen gyengébb. Ezután rátérünk a fő kérdésekre, amelyek a viták során felvetődtek és amelyek nagy mértékben előrevitték a programkészítés munkáját.

¹ *Lederer Emma*: Magyar történet 1526-ig, *Sinkovics István*: Magyar történet 1526—1711, *Mérei Gyula*: Magyar történet 1711—1849, *Hanák Péter—Kató István—Erényi Tibor—Galántai József—Szabad György*: Magyar történet 1849—1917, *Harmatta János—Borzsák István*: Okori-egyetemes történet, *Kulcsár Zeuzsanna*: Középkori egyetemes történet, *G. Fazekas Erzsébet—Hanák Péter—Székely Lajos*: Újkori egyetemes történet, *Zsigmond László—Szamuly Tibor*: Legújabbkori egyetemes történet, *László Gyula*: Bevezetés a régészetbe és *Bodrogi Tibor*: Etnográfia.

² 1953 június 24-i 855—5/8—1953. II/1. sz. O. M. rendelet.

1. Az elméleti kérdések szerepe a programokban

Fiatall marxista történetírásunknak alapvető problémája a marxista-leninista történelemszemlélet elsajátításának és alkalmazásának kérdése. Ezért a programmok elméleti színvonalának megvizsgálása, az elvi kérdések tisztázása elsődleges feladata volt a programvitáknak. A programok és a programviták kifejezték történet-tudományunk és történetoktatásunk elméleti fejlődését. A szerzők sok elvi kérdést felvetettek és megoldottak, több alkalommal eredményesen alkalmazták *Sztálin*: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban c. művének útmutatásait. Különösen öröndetes, hogy a programok az eddiginél lényegesen határozottabban vették fel a harcot a reakciós nézetek, sőt nem egy esetben az e nézeteket szülő «iskolák» ellen (pl. az 1711—1849 program). Ugyanakkor azonban a programviták rámutattak néhány komoly hiányosságra is. Így még nem sikerült I. V. Sztálin utolsó művének tanításait a programtervezetekben maradéktalanul érvényesíteni. A programok nem emelték ki minden esetben az objektív gazdasági törvényszerűségeket. A magyar történet 1526-ig című program nem alkalmazta az ösközösség bomlásával és a feudalizmus kialakulásával kapcsolatban a termelő erők jellege és a termelési viszonyok közti összhang törvényét. Az 1526—1711 és az 1711—1849 programtervezetek nem foglalkoztak eléggé a feudalizmust kiszolgáló árutermeletés (és ezen belül a paraszti árutermeletés) kérdésével és ezzel kapcsolatban a kapitalista fejlődés útjának problémájával. Nem volt teljesen kielégítő az alap és felépítmény viszonyára vonatkozó kérdések tárgyalása sem a programtervezetekben (így pl. az államalapításnál, vagy a XVIII. századi helyzetnél). Rendkívül tanulságosak voltak azok a megállapítások is, amelyek — talán egyedül a dualizmus-kori programok kivéve — valamennyi programtervezettel szemben elhangzottak a termelőerők fejlődése vizsgálatának elhanyagolásával, a gazdaságtörténeti részek alacsony színvonalával kapcsolatban. Ez arra figyelmeztet, hogy fiatal történetírásunk «gyermekbetegsége», az ökonomizmus elleni harcban vigyáznunk kell az ellenkező elhajlás veszélyére is.³ Meg kell említeni a programok elméleti színvonalával kapcsolatban még néhány fontos kérdést is. Feltűnő volt, hogy néhány programtervezet elvi bevezetésében szerepelt néhány elméleti kérdés, — de ezek a konkrét anyagból kimaradtak. (Pl. az 1917—1945. programrészből a munkás-paraszti szövetség és a kapitalizmus általános válságának kérdése.) Megnehezítette az elméleti kérdések kellő kidomborítását az is, hogy a programtervezetekben több helyen a lényeges és lényegtelen kérdések keveredtek, a programtervezet helyenként elveszett a részletekben és nem tudta a döntő kérdéseket eléggé kiemelni. A vita során sokat foglalkoztak azzal a kérdéssel is, hogy milyen legyen a programok jellege, vajjon mennyiben szükséges a tézisszerűség, a kérdések kifejtése. Bár ezzel kapcsolatban egészen konkrét módszereket nem lehetett javasolni, általános volt a bírálók részéről az a kívánság, hogy a program világos, pontos fogalmazású, félreérthetetlen legyen. A programra is áll az a megállapítás, hogy «minden szót, minden meghatározást mérlegelni kell».⁴

2. A néptömegek és az egyéniség történeti szerepével kapcsolatos kérdések

Az elméleti kérdések közül különös fontossága volt a néptömegek és az egyéniség történelmi szerepével kapcsolatos kérdések tisztázásának. Nagy segítséget nyújtottak ehhez a közelmúltban nyilvánosságot látott fontos dokumentumok (a SzKP tézisei, a KV határozata, Kommuniszt-cikkek, stb.). A viták során megállapítást nyert, hogy a programtervezetek nem tárgyalták elég alaposan és behatóan a néptömegek történelmi szerepét. A programtervezetek nem foglalkoztak eléggé konkrétan a néptömegek helyzetével, mindennapi életével. Gyakoriak voltak az olyan általános megállapítások, mint: «a parasztság helyzetének romlása». Persze nem illusztratív adatokra van szükség, — mint az egyes jegyzetknél tapasztalható — hanem komoly, tudományos elemzés útján általános elvi megállapításokra. Egyes programtervezetek a néptömegek harcaival sem foglalkoztak kielégítő mértékben. (A paraszti osztályharc formái konkrét elemzésének elhanyagolása, 1437 és 1514 viszonylagos súlytalansága, a nép szerepének meg nem említése az 1456. évi belgrádi győzelemmel kapcsolatban, stb.) Külön kell foglalkozni e kérdéssel a munkásmozgalom tárgyalásának problémájával. Különösen

³ V. ö. *Molnár Erik*; A magyar történetírás a felszabadulás óta; eredményei, hiányosságai és legsürgősebb feladatai. Társadalmi Szemle, 1952. január.

⁴ *Sztálin—Kirov—Zdanov*; Megjegyzések a Szovjetunió története c. tankönyvtervezethez. Társadalmi Szemle, 1949. jún.—júl.

az 1917 utáni programmtervezetnek komoly fogyatékosága volt az, hogy nem foglalkozott eléggé a párt és a tömegek, a párt és az osztály viszonyával az ellenforradalmi periódusban, a tömegek aktív szerepével. Országos történelmet kell írunk és tanítanunk — vetette fel az egyik bíráló e programmal kapcsolatban —, mert a program szinte kizárólag csak Budapestet említette meg.

A néptömegek történelmi szerepének nem megfelelő bemutatásával egyidejűleg egyes programmtervezetekben jelentkezett a személyiség történelmi szerepének szubjektívista értékelése, a személyi kultusz is. Így az 1526-ig terjedő programmtervezet egyik fejezete a »Hunyadi János harcai a török ellen« címet viselte, mintha talán Hunyadi egyedül harcolt volna a török hódítók ellen. Jelezték egyes személyek idealizálása, tevékenységük korlátainak és negatív vonásainak be nem mutatása is. (Pl. Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc, stb.) A személyi kultusz jelentkezésével találkozunk az 1917—1945 programmtervezetben is több helyen. Ugyanakkor azonban meg kell állapítanunk azt is, hogy a személyiség történelmi szerepével kapcsolatban néhányan most az ellenkező végletbe kezdenek esni: nem beszélnek a kimagasló történelmi egyéniségek érdemeiről. Így pl. a magyar történet 1917—1945 programmrész átdolgozott tervezete — az áruló Kun Bélát nem számítva — a Tanácsköztársaság egyetlen kommunista vezetőjét sem említette meg.

3. A magyar történelemnek az egyetemes történelemben való mélyebb beágyazásának, a nemzetközi összefüggések jobb kiemelésének kérdése

Sztálin—Zsdánov—Kirov A Szovjetunió története c. tankönyvtervezethez írott megjegyzéseikben hangsúlyozták, hogy olyan tankönyvre van szükség, amelyben »a Szovjetunió népeinek története... nem szakad el az általános európai történettől és általában a világtörténettől...«⁵ A nemzetközi összefüggések kiemelése, az egyetemes történelmi háttér bemutatása terén történetírásunknak és történelemoktatásunknak egyaránt komoly fogyatékoságai voltak. A programmviták rámutattak az elért eredményekre, — de ugyanakkor élesen felhívták a figyelmet a hiányosságokra is. A programmok több problémát (honfoglalás, tatárjárás, XVII. sz.-i függetlenségi harcok, az 1867. évi kiegyezés, stb.) széles egyetemes történelmi keretben tárgyaltak; ezt azonban a programmtervezetek egészére vonatkozólag még nem lehetett megállapítani. Így pl. nem ismertették a programmtervezetek kielégítően a huszita-mozgalom nemzetközi jelentőségét, a XVIII. sz.-i francia burzsoa forradalom jelentőségét és magyarországi hatását, az orosz forradalmi demokraták állásfoglalását a cári intervenció ellen, az ellenforradalmi rendszer kapcsolatait a kapitalista országokkal, az imperialista ellentétek kihatásait Magyarországra történetére. Arra is rámutattak a viták során, hogy a programok nem foglalkoztak kielégítő mértékben a Habsburg-monarchia problémáival, így pl. a Habsburg-centralizáció nemzetközi vonatkozásaival, Habsburg-Ausztria 1848 utáni politikai történetével, stb. amelyek vizsgálása nélkül pedig a magyar történet nehezen érthető meg. Nem volt megfelelő a programokban — különösen az 1917—1945 részben — a magyar munkásmozgalomnak a nemzetközi munkásmozgalommal való kapcsolatainak az ábrázolása sem; utóbbi programm nem tárgyalta elég mélyen és alaposan a Kommunista Internacionále útmutatásait, nem mutatott rá a fiatal kommunista pártok 1918 utáni fejlődésének sajátosságaira, törvényszerűségeire. E vonatkozásokon túlmenően azonban a programmviták arra is felhívták a figyelmet, hogy a magyar társadalom fejlődése kérdéseinek vizsgálata során azért is foglalkoznunk kell az egyetemes történelmi törvényszerűségekkkel, a fejlődés általános menetével, hogy bemutathassuk a történelmi folyamat nemzetközi sajátosságait.⁶ Komoly hiányossága volt pl. az eredeti tőkefelhalmozással foglalkozó programmtervezeteknek, hogy e kérdést nem igyekeztek a kelet-európai fejlődés perspektíváiban vizsgálni.

4. Magyarország soknemzetiségű jellegének fokozottabb hangsúlyozásával kapcsolatos kérdések

Sztálin—Kirov—Zsdánov már idézett megjegyzéseikben azt is kifejtették, hogy olyan tankönyvre van szükség, melyben »Oroszország története nem válik el a Szovjetunió többi népeinek történetétől.«⁷ E kérdés történettudományunkban — a naciona-

⁵ U. o.

⁶ V. ö. A. M. Pankratova hozzászólása a Történész Kongresszus keretében a Történettudományi Intézetben tartott tankönyvmegbeszélésen (MTA Történettudományi Intézet Értesítője. 1953. júl.—sept.).

⁷ Társadalmi Szemle, 1949. jún.—júl.

lizmus elleni harccal kapcsolatban — az utóbbi időben igen élesen felvetődött. A Történész Kongresszus e kérdést még jobban előtérbe állította. A viták e problémával igen behatóan foglalkoztak. Többen rámutattak — hivatkozva a szovjet történetírás példájára —, hogy a Magyar történet 1526-ig c. programmnak, — ha röviden is, — de foglalkoznia kell a honfoglalás előtt Magyarországon területén élt népek történetével, különösen a szlávok szerepével. Ugyanez a program nem foglalkozott a románok, kárpát-ukránok, stb. helyzetével, feudalizálódásuk problémáival. A magyar történet 1526—1711 c. programtervezet nem elemezte Erdély és a román nemzeti fejlődés gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális kérdéseit, összefüggéseit. Az 1711—1849 c. programtervezet nem foglalkozott megfelelő színvonalon a nemzetiségek gazdasági-társadalmi fejlődésével, harcuk fejlődési szakaszaival. Helyesen mutattak rá többen arra, hogy e program túlságosan előtérbe állítja a gyarmati helyzet kérdését — és ezzel háttérbe szorítja a magyar uralkodóosztály elnyomó politikáját. E programtervezet a soknemzetiségű ország kérdését figyelmen kívül hagyta az eredeti felhalmozás tárgyalásánál is. Röviden és sematikus tárgyalta a nemzetiségi kérdést, a soknemzetiségű állam problémáját a dualizmus-kori program is.

Míg a »történeti« Magyarországon élő testvéri népek belső fejlődésének ábrázolásával kapcsolatban a programtervezeteknek komoly fogyatékségeik voltak, az idegen hódítók elleni közös harcok bemutatása már lényegesen jobban sikerült. török-elleni harcok, Habsburg-ellenes függetlenségi harcok, stb.)

5. Periodizációs kérdések

A vitákon több, a periodizációval kapcsolatos probléma is felmerült. Ezúttal is felvetődött, hogy történelemszeink még nem dolgozták ki a feudális korszak megnyugtató tudományos periodizációját, pl. nem kísérelték meg, hogy a középkor három korszakra való marxista beosztását a magyar történetre alkalmazzák. Bár e kérdés megoldása nem könnyű (1. a szovjet és lengyel periodizációs vitát), — ennek megoldatlanságába nem nyugodhatunk bele és addig a jelenleg elfogadott korszakhatárokat csak feltételeseknek tekinthetjük. A felszólalók joggal kifogásolták, hogy a fejezetcímek nem egyöntetűek; vannak az alapra, a felépítményre, az osztályharcra, stb. vonatkozó fejezetcímek. Többen hangsúlyozták az 1790-es korszakhatár fontosságát; ezt 1954—55-től kezdve a tantervben is érvényesítenünk kell. Nagy vita volt az 1790—1848 periódus beosztásával kapcsolatban is, a kritikusok többsége 1825 helyett 1831-et javasolta alkorszak-határnak. Helyesléssel találkozott az a javaslat is, amely a kapitalista korszak kezdetét 1848-ban jelölte meg (ez utóbbi azonban tantervi kihatással nem jár). Az is felvetődött, hogy a kapitalizmus általános válságának két szakaszát kell alapul venni a legújabbkori magyar történet periodizálásában.

6. Kultúrtörténeti kérdések

Történettudományunknak és történelemoktatásunknak egyik »legsúlyosabb keresztes« metszete a kultúrtörténet. Ezt figyelembevételre komoly eredménynek tarthatjuk azt, hogy valamennyi programban szerepelnek kultúrtörténeti részek és ezek színvonala is általában kielégítő. A kultúrtörténettel kapcsolatban elsősorban szerkezeti kérdések merültek fel; több programnál (1711—1849, 1917—1950) nehézséget okozott a kultúrtörténeti részek elhelyezése. A legtöbb probléma a dualizmus korának és ezen belül különösen az első világháború előtti imperializmus korának kultúrtörténetével kapcsolatban volt. A programtervezetnek az irodalom és a képzőművészet helyzetére vonatkozó kissé sematikus és vulgáris megfogalmazásait helyesen bírálta az irodalomtörténészek jelenlévő képviselője, rámutatva a demokratikus irányzatok fejlődésére. E vita egyúttal arra is rámutatott, hogy a kultúrtörténeti részeket tovább kell javítanunk, elsősorban a történelemszaki, irodalomtörténelemszaki, művészettörténelemszaki, stb. szorosabb kapcsolata és alkotó együttműködése útján.

Mindezek a szempontok komoly segítséget nyújtottak a programok szerzőinek, akik az átdolgozások során e szempontokat nagyrészt hasznosítani tudták. (Természetesen egyes kérdések megoldása még jelentős tudományos kutatómunkát igényel s nem oldható meg csak a programok átdolgozásával.) Nem mondható ugyanez el a pedagógiai-didaktikai szempontokról.

7. Pedagógiai-didaktikai kérdések

A programmvitákon a metodikai-didaktikai kérdések eléggé háttérbe szorultak. A kapitalizmus-kori programmok vitái során ilyen szempontok alig vetődtek fel, a feudális-kori programmok vitáinál pedig a résztvevők többsége sajnálatos módon mellőzte a felmerült igen helyes észrevételeket, melyeknek különösen a debreceni Bölcsészkar professzorai adtak hangot. A metodikai-didaktikai kérdések figyelmen kívül hagyása annál is súlyosabb, mert a programmoknak ezen a téren komoly fogyatékságaik vannak. Ezek közül legfontosabb az úgynevezett kronológiai elv túlzott alkalmazásának a kérdése, ami akadályozza a didaktikai szempontból is szükséges tömörítéseknek, a logikus rendszerezésnek, egyes problémák kiemelésének, a történeti folyamat alapvető kérdései magasabb színvonalú ábrázolásának. Ez utóbbi fontosságát hangsúlyozta Tretyakov professzor is a Magyar Történeti Kongresszus keretében a Történettudományi Intézetben tartott megbeszélésen a tankönyvekkel kapcsolatban.⁸ A kronológikus elv túlzott érvényesítése például oda vezetett, hogy az 1526-ig terjedő programmban egyes részek mozaikszerűvé váltak, egyes problémák 5–6 alkalommal is megjelentek — anélkül, hogy a program a fejlődés lényeges kérdéseit rendszerezte volna (pl. a városfejlődés kérdése), — ami a történeti fejlődés alapvető vonásainak áttekintését csak korlátozottabb mértékben tette lehetővé. Hasonló észrevételek voltak az 1526—1711 és az 1711—1849 programmal kapcsolatban is. Csak az 1526—1711 program szerzője tette magáévá a bírálók több metodikai-didaktikai szempontját s a programm átdolgozása során ezek segítségével néhány kitűnő megoldást talált (L. pl. Az önálló Erdély kialakulása c. fejezetet).

Mindez arra figyelmeztet, hogy egyetemi történelemoktatásunk pedagógiai-didaktikai kérdéseivel az eddiginél sokkal behatóbban kell foglalkoznunk. Különösen fontos az is, hogy biztosítsuk a didaktikai szempontoknak a tankönyvkészítés munkájában való fokozottabb érvényesítését.

II. Az egyetemes történeti stb. programmviták tanulságai

Az egyetemes történeti programmviták színvonala — az ókori történeti programmvitájának kivételével — lényegesen alacsonyabb volt, mint a magyar történeti programmvitáké, kevesebb elvi kérdés vetődött fel a programmokkal kapcsolatban. Ennek okait vizsgálva, természetesen figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy a magyar történettel ellentétben az egyetemes történet fő problémái a marxizmus-leninizmus klaszszikusainak munkáiban, valamint az élenjáró szovjet tudományban eléggé ki vannak dolgozva, s így ezeket a szerzők nagy mértékben felhasználhatták, mégis az egyetemes történeti programmviták viszonylag gyengébb színvonalának döntő okát abban kell keresni, hogy az egyetemes történet művelése nálunk (az ókori történet kivételével) eléggé elhanyagolt állapotban van jelenleg, kevés a kvalifikált egyetemes történeti káderek száma, alig egy-két kisebb egyetemes történeti munka készült el az elmúlt évek során, stb. Hogy ennek ellenére az egyetemes történeti programmok mégis eléggé jók, színvonalasak — az elsősorban a szerzők alapos és fáradhatatlan munkájának az eredménye. Külön ki kell emelni az ókori program magas színvonalú ókori keleti történeti részét, amely abból a helyes elvből kiindulva, hogy az ókori történetet — a szovjet történelemoktatás nyomán — világtörténetként kell tanítani, igen komoly teret biztosított az ókori keleti országok (köztük Kína és India) történetének. Külön kiemelendő továbbá az újkori egyetemes történeti program kitűnően sikerült elvi bevezetése is.

A programmviták során azért így is több fontos kérdés felvetődött. Így rámutattak a bírálók néhány elvi kérdés hiányos tárgyalására a programokban: a termelőerők jellege és a termelési viszonyok összhangjának törvénye a rabszolgatársadalommal kapcsolatban, az ókori árutermelés kérdése, a rabszolgatársadalom jellemzése, — különös tekintettel a keleti és antik rabszolgaság azonos és eltérő vonásaira, az alap és felépítmény viszonya, a feudális abszolutizmus kérdése, a néptömegek és az egyéniség történeti szerepe, stb.

Rámutattak a vita résztvevői olyan problémákra is, amelyek nem kaptak kellő súlyt a programtervezetekben: a Habsburg-monarchia története, Kína és India középkori története, a középkori és újkori kultúrtörténet, a Kommunista Internacionále története, a francia és spanyol antifasiszta népfront jelentősége, a második világháború

⁸ Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Értesítője. 1953. júl.—szept.

katonai története, stb. Arra is felhívták a figyelmet a programmviták, hogy az eddignél fokozottabb mértékben kell utalni az egyetemes történetben a magyar vonatkozásokra.

Igen fontos — és megnyugtató módon nem tisztázott — kérdés az is, hogy az e tanévben meginduló »Európai népi demokratikus országok története« c. kollégium milyen anyagrészek előadását teszi feleslegessé az egyetemes történeti előadásokban, s hogy ezek a kollégiumok mennyiben kapcsolódnak egymáshoz. Felmerültek egyes periodizációs problémák is, különösen nagy vita folyt az újkor periodizációjával kapcsolatban.

Röviden foglalkoznunk kell még a Bevezetés a régészetbe és az Etnográfia c. programmok vitáival is. E programmviták fő kérdése az volt, hogy ezek az előadások, mint az elsőéves történéshallgatók fő kollégiumait kiegészítő tantárgyak, milyen anyagot tartalmazzanak. Különösen fontos volt az őstársadalmak tanítása kérdésének ismételt fölvetődése a programmvitákon, — e kérdést azonban még nem tudtuk egészen megnyugtatóan tisztázni. Az elvi problémák e programmvitákon csak kisebb mértékben szerepeltek, különösen feltűnő volt a magyar archeológia és etnográfia történetéhez való kritikátlan állásfoglalás. E programmok vitáival kapcsolatban pozitívan értékelendő még — a szakmai részletkérdésekkel való elmélyült foglalkozás mellett — a pedagógiai-módszertani problémák előtérbe állítása.

*

A történeti programmviták tapasztalatait összegezve megállapíthatjuk, hogy a viták eredményessége, az építő bírálat alkalmazása komoly mértékben hozzájárult a történeti programmok megfelelő színvonalú kidolgozásához. A vitán felmerült elvi-módszertani kérdések komoly tanulságokkal szolgáltak tudományos és oktatómunkánk számára.

A programmok megjelenésével a programmkészítés munkája még nem nyert befejezést. Több program kidolgozására a közeljövőben fog sor kerülni.⁹ Szükséges azonban hogy az elkészült programokat is — a gyakorlati tapasztalatokat és az új tudományos eredményeket figyelembevéve — tanáraink időről-időre felülvizsgálják és azokon a szükséges javításokat, esiszólásokat elvégezzék. Reméljük, hogy a programmkészítéssel kapcsolatos további munkálatok még az eddigieknél is fokozottabb mértékben fognak hozzájárulni egyetemi történelemoktatásunk színvonalának emeléséhez.

LADÁNYI ANDOR

⁹ *Kató István—Esti Béla—Balázs Béla: Magyar történet 1917—1950, I. Tóth Zoltán (szerk.): Európai népi demokratikus országok története, Szilágyi Loránd; Latin nyelv.*

A MAGYARORSZÁGI IPARI KAPITALIZMUS KEZDETI KIBONTAKOZÁSÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE (1849—1867)

Lederer Emma »Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon« c. munkájában kimutatta, hogy az abszolutizmus idején az ipari kapitalizmus az 1848-as forradalomnak és a kapitalista termelési viszonyok uralkodóvá válásának hatása alatt indul gyorsan fejlődésnek Magyarországon. E megállapításai, valamint az a törekvése, hogy általános elvi eredményekre igyekezett jutni: Lederer Emma munkájának fő érdemei. Lederer Emma könyve azonban — amint Nemes Dezső elvtárs bírálatában helyesen állapította meg¹ — hasznos kezdeményezése ellenére sem tekinthető olyan munkának, amely kellően megvilágítaná a magyarországi ipari kapitalizmus kezdeti szakaszának fejlődését.

Amikor tanulmányunkkal most hozzá kívánunk járulni e problémakör néhány kérdésének tisztázásához, ez egyben szükségessé teszi, hogy vitába szálljunk Lederer elvtársnő megállapításaival, bíráljuk feldolgozási módszereit, rámutassunk könyvének hiányosságaira, — de csak annyiban, amennyiben a felmerülő kérdésekhez kapcsolódnak. Nem tekintjük feladatunknak, hogy »Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon« kimerítő bírálatát nyújtsuk, hogy valamennyi lényeges hibáját kiemeljük.

I

Lederer elvtársnő munkája szerint az abszolutizmus idejének magyarországi iparfejlődése egyetlen, az egész korszakra kiterjedő egységes fejlődési szakaszt képez. Ezt az álláspontot nem fogadhatjuk el.

Lederer elvtársnőnek a fejlődés történeti menetének követése elől való elzárkózása, annak figyelmen kívül hagyása, hogy az abszolutizmus idejének mind politikai, mind gazdasági vonatkozású eseményei időnkint jelentősen különböző feltételeket szabtak és különböző lehetőségeket teremtettek az ipari kapitalizmus fejlődése számára, munkájában többrendbeli hiányosság forrása lett. A törvényszerűen fennálló belső periódusoknak, »a termelésnek válságtól fellendülésig, fellendüléstől válságig tartó megszakításokkal végbemenő fejlődése« — és a politikai válságok által meghatározott szakaszoknak egyetlen, az egész korszakra kiterjedő periódussá sematizálása, meggátolta a politika eseményei és a gazdaság fejlődése közti kapcsolatok felismerését, elfedte a fejlődés ütemét és akadályává vált a felhalmozott adatok rendszerezésének. A korszakon belüli periodizálás elhanyagolásában látjuk egyik okát annak, hogy nem sikerült az adatok feldolgozása alapján az ipari fejlődés eredményeiről meggyőző, túlzásoktól mentes összképet alkotnia.

E módszerbeli hiányosság következményeként az ipari kapitalizmus abszolutizmus alatti fejlődése és az 1849-ig a tőkés ipari fejlődésben elért

¹ Társadalmi Szemle, 1952. 1308—1315. l.

eredmények közötti kapcsolat egységes tárgyalására sem került sor. Ez vezetett egyben arra is, hogy nem merült fel az ipari kisárutermelés és a gyáripart megelőző tőkés ipari formák továbbfejlődésének, illetőleg felbomlásának kérdése — egyrészt a közös vámterület hatásának, másrészt az ipari forradalom kezdetének szempontjából. Fontos lett volna, a reformkor iparfejlődésének eredményeiből kiindulva a fejlődés történeti menetét legalább is felvázolni. Mindez pedig tulajdonképpen olyan elemi követelmény, amelynek kielégítése egy szintetikus jellegű történeti munkától feltétlenül elvárható.

*

A politikai események az abszolutizmus időszakát két fő belső periódusra osztják. Az 1849—1859 közötti első periódus az ellenforradalmi terrornak, a Bach-rendszernek, az összmonarchia kialakításának, a centralizmus kiépítésének: az abszolutizmus kibontakozásának szakasza. Az 1859—1866 közötti második periódus az ellenforradalom gyengülésének, az összmonarchia és a centralizmus bomlásának: az abszolutizmus válságának szakasza, melynek utolsó évei már a kiegyezés közvetlen előtörténetéhez tartoznak. Az abszolutizmusnak e politikai szempontból egymástól elütő két szakasza a magyarországi ipari kapitalizmus fejlődése számára egymástól elütő feltételeket és lehetőségeket teremtett.

Az 1849—1859 közötti első szakaszon belül az 1853—1854-ben kezdődő és 1857-ig tartó kapitalista fellendülés a magyarországi ipari kapitalizmus kezdeti fejlődésének menetét tovább tagolja. Az 1853-ig tartó rövid szakasz alatt, az elbukott szabadságharc után fellépő ellenforradalmi terror tombolásának idején az 1848-ig a tőkés ipari fejlődésben elért egyes eredmények elvesznek. A vasútépítés stagnál, a vastermelés csökken,² a magyarországi hitelintézetek váltótárcája az 1847. évben elért szintet csak 1851-ben éri el újra és igen lassan növekszik.³

2

A szabadságharc bukása után az Ausztria és Magyarország közötti *gyarmati viszonyban* bekövetkezett változások és a súlyos feudális maradványok nagy mértékben korlátozták a magyarországi ipari kapitalizmus kezdeti kibontakozását. Ezért rendkívül fontos, hogy az Ausztria és Magyarország közötti gyarmati viszony gazdasági tartalmában beállott változást mélyrehatóan elemezzük, meghatározzuk a magyarországi ipari fejlődés új feltételeit, ill. korlátait, és rámutassunk a gyarmati kizsákmányolás fokozódására.

A Magyarország gyarmati helyzetében a szabadságharc bukása után beállott változás ilyen természetű elemzését azonban hiába keressük Lederer elvtársnő munkájában. Több alkalommal hangoztatja ugyan a magyarországi ipari kapitalizmus fejlődésének gyarmati korlátozottságát, (lásd 6., 11., 21. l.) de ezen túl alig jut. Nem tekinthetjük a gyarmati korlátok magyarzatának, hanem csak *tautológiának* azt a megállapítását, hogy az osztrák burzsoázia »nem vágta útját... az ipari kapitalizmus kibontakozásának olyan fokig, amely a gyarmati függőség korlátai közt elérhető volt«. (6. l.)

² Magyarország gyáripara 1898-ban, 2. füz. 64. l.

³ Magyar Stat. Közlemények. Új sor. 35. köt. 72. l.

Az, hogy »... a gyarmati függés, melynek keretei között Magyarország már mintegy 150 éve élt, új formában mutatkozott. Már nem egyedül arról volt szó, hogy Magyarország nyersanyag-kincsei ellássák az osztrák ipart és élmezzeék Ausztria lakosságát, hanem a korlátlan kihasználás új lehetőségei nyíltak meg« (10. l.), egyrészt csak általánosságban mutat rá arra, hogy a gyarmati viszonyban új gazdasági tartalom jelentkezett, anélkül azonban, hogy ennek az új tartalomnak a lényegét megjelölne; másrészt teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy az Ausztria és Magyarország közötti gyarmati viszony 1848 előtt sem korlátozódott Magyarország nyersanyagellátó szerepére, hanem Magyarország Ausztria számára iparcikkeinek biztosított felvevő piaca is volt. Magyarország gyarmati függőségének ezt a döntő oldalát figyelmen kívül hagyva arra vezet, hogy a magyarországi iparfejlődésre gyakorolt hatásával nem számolunk: »Az osztrák vámpolitika, amely Magyarország nyersanyagkincseinek kihasználására irányult, nem utolsó sorban a magyar gyapjút kívánta megszerezni az osztrák textilmanufaktúráknak. Ez vezetett ahhoz, hogy Magyarországon a textilipar nem tudott kifejlődni« — állítja Lederer elvtársnő. (10. l.) Az osztrák vámpolitika valóban egyrészt a magyarországi nyersanyagok megszerzését célozta, másrészt azonban egyenlőtlen versenyfeltételeket szabott az ausztriai textilipar érdekében a magyarországi textilipar fejlődése rovására. Alapvetően az utóbbinak s nem a nyersanyagok megszerzésére irányuló vámpolitikának következménye volt,⁴ hogy Magyarországon a XVIII. század végén, a XIX. század elején keletkező nagy manufaktúrák — Sasvár, Majk, Rákospalota, stb. — az 1820-as évek körül megszűnnek.⁵

Sem a fenti idézetekből, de »Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon« egyetlen, Magyarország gyarmati függőségével foglalkozó elvi megállapításából sem tűnik ki, hogy Magyarország gyarmati függősége az 1849 utáni teljes politikai elnyomatás, az ország függetlenségének teljes megszüntetése idején gazdaságilag is fokozódott. Lederer elvtársnő ott, ahol ennek feltétlenül helye volna, sohasem említi meg, hogy az Ausztria és Magyarország közötti gyarmati viszonyban az alapvető árupiaci kapcsolatoknak két oldala van, — hogy az osztrák burzsoázia döntően gyáriparának termékei útján zsákmányolja ki gyarmati módon Magyarországot és az osztrák burzsoázia ausztriai gyárainak magyarországi versenye korlátozza a magyarországi iparfejlődést. Sehol nem mutat rá — szinte úgy tűnik fel, hogy ez nem véletlen, — hogy az abszolutizmus idején közössé változtatott vámterület az ausztriai gyáripar számára fokozottabban szabaddá tette Magyarország iparcikk-piacát: Magyarország gyarmati függése az árupiaci kapcsolatok útján fokozódott; a magyarországi iparfejlődés korlátai megnövekedtek. Sőt, azzal a megállapításával, hogy »az osztrák burzsoázia hajlandó volt Magyarország régi gyarmati helyzetét úgy megváltoztatni, hogy koncessziókat tesz Magyarországon belül a jobbágyfelszabadítás után fejlődésnek indult iparnak«, (14—15. l.) hangsúlyozza, hogy Magyarország gyarmati kizsákmányolása az osztrák gyáripar által

⁴ »Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon« ellentmondásai közé tartozik, hogy a textilipar helyzetének tárgyalásánál a szerző (257. l.) végül mégis eljut az alapvető mozzanat felismeréséhez és ez tükröződik az »Ipari munkásság« fejezet zárórészében is (181. l.).

⁵ Sándor Vilmos: *Mérei Gyula, Magyar ipar fejlődése 1700—1848 c. munkájának ismertetése.* M. T. Akadémia Társ. Tört. Tud. Oszt. közleményei II. köt. 1. Bpest, 1952.

csökkent és az osztrák burzsoázia *alapvető* gyarmattartói szerepe nem a magyarországi iparfejlődés akadályozása, hanem »koncessziók« útján való előmozdítása, illetőleg szerepe 1849 után ebben az irányban változott meg.

Az Ausztria és Magyarország közötti gyarmati viszony alapvető gazdasági tartalmának elsikkadása és a gyarmattartó osztrák burzsoázia szerepének a fentihez hasonló értékelése, úgy mondhatjuk: alaphangja Lederer elvtársnő munkájának. Az osztrák burzsoáziát teszi meg a magyarországi ipari kapitalizmus fejlődésének legfőbb mozgatójává; a kapitalizmus Magyarországon »... az osztrák burzsoázia irányítása, gyámkodása mellett bontakozott... az osztrák burzsoázia szívesen látta a vállalkozói szellem kifejlődését Magyarországon, szívesen fektette be a tőkét a magyarországi iparvállalatokba...«⁶ írja s az osztrák burzsoáziának Magyarországgal kapcsolatos szerepében ezt tekinti alapvetőnek. A kérdésnek ilyen beállítása rendkívül helytelen, mert Magyarország gyarmati függőségének elmosásához, az osztrák burzsoázia Magyarországot gyarmatosító, mélységesen kizsákmányoló szerepének apologizálásához vezet.

3

Az Ausztria és Magyarország közötti gyarmati viszony alapvető tartalmát 1848 előtt, valamint 1849–1867 között Magyarországnak Ausztriától az árupiaci kapcsolatokon alapuló függősége képezte, melynek során egyrészt Magyarország mint Ausztria nyersanyagellátója szerepelt, másrészt az osztrák államhatalom az osztrák burzsoázia érdekében a vámrendszer, a protekcionizmus, az állami beavatkozás és az elnyomás valamennyi módszerét felhasználta, hogy az ausztriai ipar fejlődése és az ausztriai tők felhalmozás fokozása érdekében Magyarország ipari fejlődését akadályozza s Magyarország piacát az ausztriai ipar számára biztosítsa.

1848 után a feudális termelési viszonyokat kapitalista termelési viszonyok váltják fel. Magyarország gyarmati függősége és gyarmati kizsákmányolása az 1849 előtti helyzethez viszonyítva *fokozódott*. 1849 után a termelési viszonyok és a termelőerők közötti viszony kedvezővé vált, mind Ausztriában, mind Magyarországon a termelőerők kibontakozása számára. Ugyanakkor azonban a közös vámterület létrehozásával az ausztriai ipari kapitalizmus fejlődési lehetőségei a magyarországi ipari kapitalizmus fejlődési lehetőségeinek rovására az 1848 előtti helyzethez viszonyítva megnövekedtek. Magyarország gazdasági és politikai beillesztése az összmonarchiába s az osztrák burzsoázia magyarországi gyarmati érdekeit szolgáló abszolutizmus fokozottan akadályozta az ipari kapitalizmus kibontakozását Magyarországon. 1849-től Magyarország gyarmati függősége — a gyarmati viszony alapvető gazdasági tartalmának változatlanlansága mellett — a *kapitalista termelési viszonyok létrejöttének következményeként fokozódott*, mert az osztrák burzsoázia az Ausztriában gyorsabb fejlődésnek induló ipari kapitalizmus segítségével elmélyítette és kiszélesítette Magyarország gyarmati kizsákmányolását. A kapitalista termelési viszonyok között a fejlődésbeli színvonalkülönbség, amely Ausztria agrár-ipari és Magyarország agrár jellegében nyilvánult meg, — az abszolutizmus idején — a magyarországi ipari kapitalizmus kezdeti kibontakozása mellett — mindinkább egy ipari-agrár jellegű Ausztria és döntően agrár-

⁶ Lederer Emma: Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon. Bpest, 1951. 257. l.

jellegű Magyarország közötti színvonalkülönbséggé mélyült. E változás folyamatát érzékelteti az a különbség, amely a termelésben alkalmazott gőzgépek lóerőszámának alakulásában Magyarország és Ausztria között létrejött.⁷ A magyarországi ipar gépesítésének az ausztriainál lényegesen gyorsabb ütemű fejlődése ellenére a különbség a két ország gyáriparának jelentősége, hatóképessége és az ország gazdaságában elfoglalt helye között mind nagyobbá válik; Magyarország iparának gépesítése 1863-ban egy évtized fejlődésének különbségével áll az ausztriai iparé mögött. A felhasznált gépi erő mennyisége közötti különbség mellett a gőzgépek szénrel való fűtésében mutatkozó különbség is rámutat a magyarországi iparfejlődés elmaradottságára. 1863-ban Ausztriában 48,957 lóerőből 37,032 lóerő, 76,2% előállítására, Magyarországon 10,425 lóerőből 4,044 lóerő, 38,8% előállítására használtak fel kőszén.⁸

4

Lederer elvtársnő a magyarországi ipari kapitalizmus fejlődésének kérdését az abszolutizmus hatalmi rendszerén belül az osztrák burzsoázia és a feudális nagybirtok közötti erőviszonyok alakulásának kérdésével kapcsolja össze. Felfogása szerint az a körülmény, hogy az osztrák burzsoázia a feudális nagybirtokkal állandó harcban áll a kapitalista fejlődést akadályozó egyes feudális maradványok felszámolásáért, döntő jelentőségű a magyarországi ipari kapitalizmus fejlődési lehetőségei szempontjából, mert Lederer elvtársnő véleménye szerint az osztrák burzsoázia felülkerekedése az abszolutizmus kormányzatán belül a magyarországi kapitalizmus fejlődését meggyorsítaná. Kétségtelen, hogy az osztrák burzsoázia és a feudálisok osztályszövetségén belül álltak fenn kebelbeli ellentétek, az osztrák ipari burzsoázia érdekei nem mindig érvényesültek, — de a magyarországi ipari kapitalizmus fejlődése szempontjából nem a fennálló ellentétek, hanem érdekközösségük volt a főkérdés. Az osztrák ellenforradalmi burzsoáziának más célok mellett a feudálisok és az udvar szövetségére elsősorban Magyarország szabadságharcának felszámolása végett, az összmonarchia burzsoa gazdasági érdekeit is szolgáló megteremtésének, az összmonarchia nemzeti elnyomásának biztosítása céljából volt szüksége. A magyarországi ipari kapitalizmus fejlődése szempontjából tehát az abszolutizmus kormányrendszere által képviselt uralkodó-osztályoknak a proletariátus, a dolgozó nép kizsákmányolásán és a nemzeti-gyarmati elnyomás biztosításán alapuló — a magyarországi ipari kapitalizmus fejlődését akadályozó — osztályszövetsége, s nem ellentéteik képezték a főkérdést.

Magyarország bekebelezése az összmonarchiába objektíve elsősorban az *osztrák burzsoázia* gazdasági érdekeit szolgálta, és a feudálisok érdekeit annyiban, amennyiben az ausztriai ipari kapitalizmus fejlődésében ennek a rétegnek is számos képviselője érdekelt volt. Az osztrák burzsoázia képviselői, élükön Bach Sándorral, ennek megvalósítását legfőbb céljuknak tekintették. »Egy külföldi diplomata előtt Bach 1853-ban 25 évre tette azt az időt, amelyre szüksége van a Magyarországon való akadálytalan működésre abból a célból,

⁷ Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik. Herausgegeben von der K. K. statistischen Zentralkommission Wien, 1864. 11. Jahrg. IV. 44. 1. (Továbbiakban: osztr. stat. munka).

⁸ U. o. 47. 1.

hogy ottani terveit teljesen megérlelje. E határidő lejártával véleménye szerint »végre megnyertük a játszmát, akkorra Magyarország német-szláv gyarmattá válik, ahol a szláv elemek a németiséget az elnyomástól megvédik és a magyarság végleg legyőzött, csak szórványosan fellépő jelenség lesz.«⁹

Téves nyomon halad Lederer elvtársnő akkor is, amikor az osztrák burzsoáziát és kormányon belüli képviselőit az 1856-ban készült Toggenburg-féle iparrendelet-tervezet alapján az iparszabadság híveinek tünteti fel. Ebből a tervezetből, amely a teljes iparszabadság elvét akarta keresztül vinni, Lederer elvtársnő szerint azért nem lett semmi, mert »ellentétben volt mind az osztrák, mind a magyar feudális uralkodóosztály érdekeivel«. A tények azonban meglepően egészítik ki a különben elfogadható magyarázatot. A kortárs történetíró szerint ugyanis: »a törvénytervezetet a pesti és a linzi kamara helyesen fogadta el. Ennek ellenére halva született gyermek maradt... mert a bécsi, innsbrucki és prágai kereskedelmi kamarák az iparszabadságot elvben ugyan elismerték, de a szabó és kesztyűs sógorok kedvéért hirtelen bevezetését »ártalmasnak« minősítették és néhány évi haladékot kértek az előkészületek megtételére.«¹⁰

A bécsi és prágai kamarának egyöntetű, a pesti kamaráéval ellentétes állásfoglalása arra a feltevésre vezet, hogy a rendlettervezet bukásának valódi okát az osztrák burzsoázia gyarmatpolitikájában keressük. Alátámasztja feltevésünket a tervezet indokolása, amely Magyarországgal kapcsolatban kimondja, hogy: »...az iparszabadság keresztülvitele nem jelentéktelen eszköz ennek az országnak kolonizációjához.«¹¹ Az osztrák burzsoázia széles rétegeinek csak olyan iparszabadság felelhetett meg, amely nem veszélyeztette magyarországi árukivitelét, mert számára nem Magyarország ipari kolonizációja, hanem árukivitelének biztosítása volt a döntő, s 1856-ban az ipari kolonizáció szabadjára eresztése, egy feltámadó magyarországi nagyipar versenye éppen árukivitelét veszélyeztette volna.

5

»Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon« döntő hiányossága, hogy szerzője képtelen volt az abszolutizmus alatti iparfejlődés fő vonásainak és valódi méreteinek felismeréséig eljutni. Az olvasóra a rendezetlen adatok halmazát hagyományozta, amelynek útvesztőjében még a tárgykörben többé-kevésbé járatosak sem tudnak eligazodni. Fokozza az eligazodás nehézségét az adatok feldolgozásának terjedelme és a jelentőségük közötti aránytalanság, a novellisztikus bőbeszédűség, az összefüggések és perspektívák kidolgozatlansága.

Lederer elvtársnő nem emeli ki megfelelő súllyal a gyarmati függés növekedésének következményeit és bizonyítékait, min: pl. a papíripar hanyatlását, vagy a cukorgyártás osztrák kézre jutását. Sőt, a gyarmati elnyomás következményeit bizonyító adatokat igyekeznek kétségbe vonni. A papíripar tárgyalásánál pl. (249. l.) az ellenforradalmi történetírást (Horthy-fasizmus) azzal vádolja, hogy egyrészt csak egy papírgyár keletkezését hajlandó az abszolutizmus alatti fejlődésnek betudni, másrészt »ugyanakkor arról beszél, hogy az előző korszakban alapított papírgyárakból éppen ebben a korszakban

⁹ Rogge, W.: Österreich von Világos bis zur Gegenwart, Wien, 1873. I. k. 359. l.

¹⁰ Rogge, i. m. 430. l.

¹¹ Lederer, i. m. 15. l.

lesz gépi nagyipar». Lederer elvtársnő úgy állítja be a kérdést, mintha e két tény ellentmondana egymásnak, holott a magyarországi papirgyártás éppen azért nem szélesedik tovább, mert a magyar burzsoázia, gyenge tőkefelhalmozása következtében a papirgyártás gépesedésével nem tud lépést tartani. — Egyébként a Horthy-fasizmus történetírása, amely reakciós beállítottsága révén a közelmúlt magyar történetében az abszolutizmus elnyomó rendszeréhez vonzódott leginkább — a dualizmus korszakának »liberalizmusa« is túlsok volt számára — Lederer elvtársnőt megelőzve emelte ki az abszolutizmus iparfejlődésének jelentőségét. Ezért — aki a polgári forradalom eredményéből indult ki — semmi ok nem támasztja alá Lederer elvtársnőnek azt a gyanúját, hogy néhány papirgyárat eltitkoltak volna.

*

1853—1856 között a kapitalista gazdasági fellendülés talaján az ausztriai ipari kapitalizmus a német vámunió állandó nyomása alatt, amely az osztrák ipari burzsoáziát versenyharcra kényszerítette, valamint az összmonarchia piacaira támaszkodva gyors ütemben fejlődött. A bécsi kereskedelmi kamara történetírója elmondja, hogy az osztrák tőkések 1853—1856 között »... semmi-féle erőfeszítéstől nem húzódoztak, hogy a termelés technikáját fejlesszék, különösen a sör- és szeszgyártásban, a vegyészeti iparban, a gépek és műszerek gyártásában. — A szövőiparban a mechanikai szövőszék nagyobb részét kiszorította a kézisövőszéket. — Valóságos átalakulás zajlott le a papiriparban, ahol a merített papír gyártását a géppapír majdnem teljesen kiszorította. Hogy Bécs ipara tevékenységét lényegesen kibővítette, azt az a körülmény is mutatja, hogy a kőszénfogyasztás 1854-től 1856-ig 1 millió bécsi mázsáról 1,7 millióra növekedett. A gépgyártás már azon a ponton volt, hogy a fonó- és szövőgépek kivételével mindenfajta gépet a legjobban el tudott készíteni. Az első lokomobil is elkészült az egyik bécsi gépgyárban.¹² Lederer elvtársnő idézi egy K. H. Werner nevű szerzőnek a véleményét (63. l.), aki azt állítja, hogy az osztrák ipar a 60-as évekig beruházási pénztőke hiányában technikailag nem fejlődhetett megfelelően. A bécsi kamara adatai ennek ellentmondani látszanak. Valójában azonban arról van szó, hogy a nehézipar nem fejlődhetett megfelelően. Erre a kérdésre még vissza fogunk térni.

Ausztriában tehát 1853—1856 között több fontos iparágban jelentősen *előrehalad az ipari forradalom*. Az ausztriai ipar gyors fejlődésének alapját nagy mértékben a gyarmati Magyarország szolgáltatta, egyrészt az adók és a kényszerállamkölcson révén történő kifosztása útján, — másrészt a közössé tett vámterület következményeként, amely az osztrák ipar számára lehetővé tette a magyarországi piac mind nagyobb méretű kihasználását. Mindehhez járult, hogy a magyarországi terménykereskedelmet átmenetileg az osztrák burzsoázia fokozódó mértékben ragadta magához. »A terménykereskedelemben a Bécsi—győri vonal létesítése óta Bécs elérte azt az előnyt, hogy a Szegedről és Pestről kiinduló export, amelynek azelőtt Pest volt a központja, most már Bécsben koncentráldott.«¹³

Az Ausztriában egyidejűleg több iparágban meginduló ipari forradalom iparáganként különféleképpen hatott a magyarországi ipar fejlődésére.

Az ausztriai textilipar és papiripar gépesítésével a magyarországi vállalkozók zöme nem tudott lépést tartani; a gépesített ausztriai textil-

¹² Zapf, J.: Die Wirtschaftsgeschichte Wiens. Wien, 1888. 86—88. l.

¹³ U. o. 88. l.

ipar versenyét a közös vámterületen az a néhány textilgyár, amely a 40-es évek alatt keletkezett, nem állta s rövidesen tönkrement. A gépesítéssel az ausztriai textilipar olyan előnyre tett szert, amelyet a magyarországi textilipar a következő fél évszázad alatt sem tudott behozni. Így pl. 1841-ben Ausztriában 145 pamutfonó 899 868 orsóval és 18 242 munkással 178 294 mázsa nyersanyagot dolgozott fel, míg 1870-ben 134 fonóüzem 1 404 657 orsóval és 20 454 munkással 513 798 mázsát.¹⁴ 1852-ben Magyarországon a textiliparban 4 gőzgép volt 46 lóerővel, 1863-ban 6 gőzgép 90 lóerővel (lényegében a textildestőkben), Ausztriában ugyanakkor a gőzgépek száma 180-ról 487-re, a lóerő 3185-ről 10 220-ra emelkedett.¹⁵ A magyarországi és ausztriai textilipar ilyen óriási színvonalkülönbsége alapján a közös vámterület be tudta tölteni azt a szerepét, hogy az ausztriai ipari burzsoázia legfőbb tőkefelhalmozási forrásának, a textiliparnak fejlődését Magyarországon megakadályozza.

A papírgyártásban 1849—1867 között Magyarországon egyetlen új papírgyár keletkezett.¹⁶ A meglévő, régi technikával dolgozó papírmalmok ettől kezdve tönkremennek az új technikával dolgozó ausztriai és néhány magyarországi papírgyár versenyé következtében. Legalább 25-re tehető a 70-es évek közepéig leálló papírmalmok száma.¹⁷ Csak néhánynak sikerült üzemét gépesíteni, közöttük az osztrák tőke tulajdonában lévő hermaneci papírgyárnak. 1856-tól 1863-ig a magyarországi papírgyártásban használatban lévő gőzgépek lóereje 6-ról 84-re, Ausztriában 77-ről 935-re emelkedett.¹⁸

Az 1853—1856 évek kapitalista fellendülése alatt meggyorsult az ausztriai cukorgyárak fejlődése is. 1850-ben indul el a cukorgyártásban az ipari forradalom. Ebben az időpontban Magyarországon a cukorgyárak lényegében a nagybirtok kezén voltak. Ausztriában viszont ugyanakkor már nemcsak a cukorgyártás kezdett világpiaci viszonylatban számottevő tényezővé válni, hanem egyes osztrák gépgyárak cukorgyári gépek és felszerelések előállítására is berendezkedtek.

Az ausztriai ipari burzsoáziát az előző évek kísérletei után az 1853—1856-os évek fellendülése nagyobb méretű ipari kolonizációra indítja Magyarországon a cukorgyártásban.

A magyarországi cukorgyárak alapításának sora egy bécsi cukorgyári berendezéseket készítő fémárugyárból indult ki. A Schmidt H. D.¹⁹ gyár két alkalmazottja 1850-ben a gyár gépeivel Fészerfalván rendez be cukorgyárat. A gépeket a fémárugyár Patzenhofer Konrád nevű szerelője szerelte fel.²⁰ 1852-ben Patzenhofer egy másik osztrák fémárugyárossal, Baechlé Józseffel²¹

¹⁴ *Brachelli u. Migurka*: Österreichs commerciale und industrielle Entwicklung. Wien, 1873. 46. l.

¹⁵ Idézett osztr. stat. munka, 9—10. l.

¹⁶ Magyarország gyáripara 1898, XIII. f. 11. l.

¹⁷ 1854-ben 60 papírmalom és 4 papírgyár volt Magyarországon. 1871-ben 39. — Übersichtstafeln zur Statistik der öster. Monarchie. I. Heft, Wien, 1855. — Magyarország gyáripara 1898-ban. XIII. f. 7. l.*

¹⁸ Id. osztr. stat. munka. 29—32. l.

¹⁹ Schmidt H. D. 1857-ben már mint vagongyár is működik; ebben az időpontban 1200 munkással. Mitteilungen aus d. Gebiete d. Statistik. 7. Jahrgang, II. H. 1857, 51—52. l.

²⁰ *Wiener Moszko*: A magyar cukoripar fejlődése. I. k. Bpest, 1902. 259. l.

²¹ Baechlé József Bécsben gőzkazán- és bádógárgyáros volt. — Mitteilungen aus d. G. d. Stat. Siebenter Jahrg. II. Heft. 1857. 28. l.

társult és együtt megalapították a cinfalvi cukorgyárat. A gyár berendezését részben szintén Schmidt H. D. szállította.²² Baechlé József később, amikor a Schmidt H. D. részvénytársasággá alakul át, ennek igazgatósági tagjai között szerepel.²³

1854-ben a Schmidt H. D. Gonzales Károly nevű mérnöke egy harmadik osztrák fémárugyárossal, a freudenthali Luft A.-val társult és Nagycenken rendezett be cukorgyárat.²⁴ Ugyancsak 1854-ben alapították Offermann Tivadar brünni tőkés, Bauer Mór és Flesch I. V. brünni nagykereskedők, valamint Gomperz Gyula brünni cukorgyáros a kőhidai cukorgyárat.²⁵ Offermann Tivadar később a Mährische Escomptbank igazgatója és egy ausztriai bányatársaság elnöke.²⁶ 1854-ben létesül a magyaróvári uradalom területén egy cukorgyár; — Walkhof Ármin dürnkruti gépgyáros Pázmádon, — Frey csehországi cukorgyáros — Lippmann Sándor és Gerson Miksa bécsi kereskedő-gyárosokkal társulva — Nagysurányban, — Rupprecht János soproni cukorfinomító Sajtóskálon, — Skene Ágoston osztrák cukor- és textilgyáros Schorrish Róbert neve alatt Nagytányon, s 1855-ben a már fentemlített Bauer Mór Böösben rendez be cukorgyárat.²⁷

A magyarországi cukorgyárak alapítása 1854—1855-ben kulminált: 8 cukorgyárat alapítottak — egy kivételével — osztrák tőkésék.

1855-ben az eddig említett cukorgyárak mellett még további 6 olyan gyár működött, amely az abszolutizmus egész tartama alatt üzemben volt. Edelenyben a Koburg uradalomtól Schöller és Reich osztrák vállalkozók, — Fűzfőn Zichy Miklóstól St. Genois csehországi cukorgyáros, Tatán és Kis-halápon Ribarz József bécsi vállalkozó, az osztrák Nemzeti Bank igazgatója, Sasváron Schuller I. G. béreltek cukorgyárat. Kassán magyarországi részvényesek tulajdonában működött egy cukorgyár.²⁸

Az eddig felsorolt 16 cukorgyár — kettő kivételével — osztrák tőkésék tulajdonában vagy bérletében volt.

A következő 12 év alatt, 1867-ig már csak három újabb cukorgyár keletkezett. Ezek közül a csáktornyait a már fent említett Gonzales-Luft-féle társaság 1859-ben, a kovarcit 1865-ben a Wells és Wehle cég, a debrecenit 1860-ban helybeli polgárok alapították. Az utóbbi hamarosan Robert Florentin seelovitzai gyáros birtokába került.²⁹

A magyarországi cukorgyárak osztrák tőkései néhány kivételt leszámítva, (ezek is megtartották osztrák állampolgárságukat) Lederer elvtársnó állításával ellentétben — *nem telepedtek meg Magyarországon* s magyarországi gyáraik jövedelméből az ausztriai tőkés fejlődés érdekeit szolgálták. A fentiekben felsorolt osztrák tőkésék közül Gomperz Gyula az A. G. der k. k. priv. Mödritzer Zuckerfabrik igazgatója.³⁰ Lippman Sándor a Böhmische Montan Gesellschaft, a Wiener Bäckerdampf-mühle stb. ig. tagja.³¹ Schorrish Róbert — Skene Ágostonnal és a Schöller családdal együtt — a Lundenburger Zucker

²² *Wiener M.*, i. m. 260. l.

²³ *Compass Leonhardt* (= C. L.) 1882. 643. l.

²⁴ *Wiener M.*, i. m. 260. l.

²⁵ U. o.

²⁶ C. L. 1882. 80. l. 670. l.

²⁷ *Wiener M.*, i. m. 261, 267, 271—272, 280. l.

²⁸ U. o. 272, 283, 284. l.

²⁹ U. o. 270, 281, 284. l.

³⁰ C. L. 1882. 679. l.

³¹ C. L. 1882, 43, 644, 656, 685. l.

fabrik tulajdonosa.³² A mosoni cukorgyárat Schorisch Róbert és a Schöller család bérelte 1857-től 1867-ig.

A magyarországi cukorgyártás majdnem maradéktalan kisajátítása az osztrák burzsoázia részéről általában földbirtok vagy földbérlés szerzésével járt együtt s az osztrák burzsoázia és a magyar nagybirtok közötti szoros érdekközösség kialakulásához vezetett. A Schöller családnak 19,695 kat. hold, Hartig és Rothermannak (Fészterfalu és Nagycenk) 8163 kat. hold, Patzenhoffer és Hartignak 4941 kat. hold terjedelmű földbirtoka volt Magyarországon.³³ A cukoripar volt egyike azoknak a gazdasági területeknek, ahol az osztrák burzsoázia és a magyar nagybirtokosság érdekegysége a teljes gyarmati függőség idején konkrét formát öltött. A Dunántúl és a Felvidék nagybirtokosai, az Esterházyak, Odescalchiak, Festetichek, Wodianerek, Koháryak, Koburgok stb. jövedelme és vagyona szaporodott az osztrák cukorgyárosokkal fennálló kapcsolataik révén. Ahol a cukorgyárak működésbe léptek, a föld és a bérlések ára emelkedett. »A Rába két torkolata között fekvő területen egy kat. hold föld után 75 Ft bért is fizettek és még azon kívül a bérelt földek repájából termelt törkölyt is a földbirtokosnak ingyen visszaszolgáltatták.«³⁴

Az osztrák tőkések magyarországi gyáraiban feldolgozott cukorrépa-mennyiség 1850/51-től 1864–65-ig 11,1-szeresére emelkedett.³⁵ A termelés növekedésének aránya igen jelentős volt, mert a következő 40 év alatt növekszik ismét tízszeresére. A gyárak gőzgépeinek lőereje az 1852. évi 214-ről 1863-ig 855-re emelkedik, ugyanakkor Ausztriában 1362-ről 5014-re.³⁶

Az ipari kapitalizmus kibontakozásának Magyarországon *egyik fontos vonása, hogy a magyarországi cukorgyártás osztrák kézre jutott.* Az osztrák burzsoázia egyeduralma a magyarországi cukoriparban az 1880-as évek második feléig tartott.

6

Lederer elvtársnő teljesen figyelmen kívül hagyta — annak ellenére, hogy a vonatkozó adatok jelentős része munkájában megtalálható — az osztrák pénzarisztokráciának Magyarország gyarmatosításában játszott szerepét. Pedig 1854-től az osztrák kereskedő-ipari tőkések cukoripari kolonizációjával egyidejűen az osztrák pénzarisztokrácia a cukorgyárosokénál sokkal nagyobb méretű és átfogóbb ipari gyarmatosítást hajtott végre Magyarországon. Az abszolútizmus hatalmi rendszerében a burzsoázia részéről legnagyobb befolyáshoz az osztrák pénzarisztokrácia jutott, amely mint az osztrák Nemzeti Bank gazdája és az államkölesönök közvetítője, ebben az időben a monarchia tulajdonképpeni urává lesz. Az osztrák pénzarisztokráciára is találó Marx jellemzése: »Maga a hitelrendszer, amelynek középpontját az úgynevezett nemzeti bankok és a körülöttük csoportosuló pénzkölcsönzők és uzsorások alkotják, nem más, mint óriási centralizáció, amely hallatlan hatalmat ad ennek az élősdi osztálynak...«³⁷

³² C. L. 1882. 678. l.

³³ Baross János: Idegenek birtokszerzése. Bpest, é. n. 68—80. l.

³⁴ Wiener, i. m. 262. l.

³⁵ Wiener, i. m. I. k. 323. l.

³⁶ Id. osztr. stat. munka, 9. l.

³⁷ Marx Károly: A tőke, III. k. Bpest, 1951. 603. l.

Az osztrák kormány 1854-ben a krími háború következtében is mindjobban eladósodó állampénztár rendezésére belső államkölcönt vett fel,³⁸ de az államháztartást a katonai kiadások folytonos növekedése miatt nem sikerült rendeznie. 1854 végén a kölcsönök esedékes kamatait az osztrák kormány az államvasutak nagyobb részének eladása útján teremtette elő. Az áruba bocsátott vasutakat a párizsi Crédit Mobilier vette meg. Kiépített, építés alatt lévő és tervezett vonalakról volt szó 174 mérföld hosszúságban, Brünntől Olmützig, Marchegg-től Szolnokig és Szegedig, Szegedtől Temesvárig és Bázisig — egyéb magyarországi állami javak komplexumával, bánya- és kohóművekkel, melyek 99 évre a szövetséges francia és osztrák pénzarisztokrácia kezére kerültek; az osztrák kormány 5 $\frac{1}{2}$ % tiszta hozamot garantált a társaságnak. Az üzletben a francia Pereira testvérek mellett a bécsi Rothschildok és az ezekkel szövetséges osztrák pénzarisztokrácia vett részt.³⁹

Ezzel a tranzakcióval az osztrák pénzarisztokrácia hatalmába kerítette Magyarország leghosszabb és legfontosabb vasútvonalát és egyben a Krassó-Szörény megyében fekvő oravicai és bogsáni uradalmakat. Az összefüggő területet képező 133,168 hektár terjedelmű uradalom hatalmas erdőségeket, szénbányákat, vasérctelepeket és vaskohókat foglalt magában.⁴⁰ Ezen a területen volt — kettő közül — Magyarország egyik feketeszen telepe, a Stájerlak-aninai és Resica-dománi bányák. A 200 millió frank vételárból a nyersanyagokban rendkívül gazdag, óriási kiterjedésű uradalomra 11 millió frank esett. Az »Osztrák Államvasúttársaság« név alatt alakult vállalkozás hamarosan európai viszonylatban is jelentős ipari kombináttá fejlesztette a potom áron szerzett uradalmat, amely a maga termelte vasérből, saját erdőségeinek fájával és szénével állította elő a nyersvasat, maga finomította és dolgozta fel gépgyárában saját vasúttjai ellátására sínekké és szerelvényekké. Mozdonyait magyarországi bányáiból termelt szénrel fűtötte. 1863-ban telepein 40 gőzgép működött 1632 lóerővel, a Magyarországon üzemben lévő gőzgép-lóerő 17,2%-a, — egymagában közel annyi, mint amennyi Pest, Buda és Óbuda üzemeiben, gyáraiban együttvéve.⁴¹

Ugyanebben az időben (1856 körül) telepedik meg az osztrák pénzarisztokrácia másik nagy közlekedési vállalata, a Dunagőzhajózási Társaság — amely a dunai hajózást ebben az időben maradéktalanul monopolizálta — a pécsi szénterületen, ahol egymás után szerzi meg a szénbányákat és lesz Magyarország második, és egyben utolsó feketeszen területének birtokosa s Magyarország egyik legnagyobb széntermelője.⁴²

A két hatalmas tőkésoporthoz csatlakozott a kisebb, Haber-Fürstenberg-Chotek-féle konzorcium, amely 1857-ben Brassói Bánya- és Kohóművek néven a Délvidéken, nagyterjedelmű erdőségeket, bányákat, kohót szerez.⁴³

³⁸ A kölcsön eredménye 507 millió forint volt, amiből 123,5 millió frt Magyarországra esett. — *Rogge*, i. m. 346. l.

³⁹ *Rogge*; i. m. 347. l.

⁴⁰ Az Osztrák-Magyar Államvasúttársaság magyarországi uradalmának leírása. Bpest, 1894. 10. l.

⁴¹ Id. osztr. stat. munka, 29—32. l.

⁴² *Handken Miksa*: Magyarország széntelepei és szénbányászata. Bpest, 1878. 90-91. l.

⁴³ 1857-re esett a bécsi V. Prick gépgyáros kísérlete is, aki Madarász pécsi vasgyárát és szénbányáját vette bérbe. Gépműhelyt létesített 18 lóerős gőzgéppel, amelyben vagongyártásra akart berendezkedni. A tervek szerint teljes üzemenmet esetén 1200 munkással kellett volna az üzemnek dolgoznia. A vállalkozás azonban, főleg műszaki nehézségek következtében, nem sikerült. — *Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik*. 7. Jahrg. II. H. 53. l.

Magyarország nagyvonalú tőkés gyarmatosításához tehát 1854—1857-ben kezdett hozzá az osztrák pénzarisztokrácia, jórészen az osztrák államkincstár által *elköttyavetyélt birtokok, vasutak és koncessziók segítségével.*

Az osztrák pénzarisztokrácia magyarországi kolonizációs tevékenysége három irányban folyt: a vasút- és hajóközlekedés, a nyersanyagforrások lefoglalása, valamint a pénzpiac és a hitelügy monopolizálása útján.

1855-ben a 479 km hosszú magyarországi vasúthálózat 93.1%-a az Osztrák Államvasúttársaság kezén van.

1856-ban alapítják az osztrák Rothschildok és a »hercegek pártja« (Fürstenberg, Auersperg, Schwarzenberg, Chotek) Bruck pénzügyminiszter kezdeményezésére és »védelme« alatt⁴⁴ az első osztrák nagybankot, a Kreditanstaltot, amelynek az államkölsönök és vasútépítések üzleteiben szántak döntő szerepet. A Kreditanstalt 1857-ben fiókot nyit Pesten, amelyet évenként változó mértékben váltó- és folyószámlahitelek nyújtására 3—6 millió frt dotációval lát el.⁴⁵

Ugyancsak 1857-ben kezdi meg jelzálogkölsönök folyósítását a magyar nagybirtok számára a Rothschildok másik bankja: az osztrák Nemzeti Bank. Jelzálogkölsönállománya 1866-ig 35,7 millió forintra növekszik.⁴⁶

Az osztrák Nemzeti Bank 1851-ben állította fel első magyarországi fiókját Pesten. A fiókot eleinte 2 millió forinttal dotálta. *1854-ben felemelte* 6 millióra s ugyanakkor Kassán, Temesváron, Nagyszebenben és Zágrábban is nyit fiókot, 1856-ban Debrecenben és Fiumében. Valamennyi fiók dotációja ebben az időben 9—10 millió forint.⁴⁷ — A pesti burzsoázia szerint »a Nemzeti Bank pesti fiókját fősvényen megszabott összeggel dotálta, az egyes cégek hitelét nevelésesen alacsonyra rögzítette, jelentéktelen visszszámítási hitelt engedélyezett a legelső magyar pénzintézeteknek, ezt is csak korlátolt magabizó formában, hosszú koldulás után. Pestet mindig nemcsak Bécs, hanem Triest és Prága után is helyezték és háttérbe szorították. Mindig arra törekedtek, hogy Magyarország csak úgy kapjon hitelt, ha ebből Bécs húz hasznot.«⁴⁸

1857-ban alakult meg a Kreditanstalt érdekkörében állami kamatbiztosítással, magyar arisztokrata nagybirtokosok részvételével és bécsi székhellyel a Tiszavidéki Vasúttársaság.⁴⁹

1858 szeptemberében Bruck osztrák pénzügyminiszter »a bank fizetőképességének fenntartása érdekében« eladta az osztrák államkincstár tulajdonából a Bécs-triesti vasútvonalat, az építés alatt lévő Steinbrück-zágrábi vonalat, valamint az összes Krajnában, Magyarországon és Horvátországban tervezett vonalak koncesszióját a Délivasút Társaság neve alatt alakuló vállalatnak. A társaság élén a három (bécsi, párizsi, londoni) Rothschildház és az olasz Galliera herceg álltak.⁵⁰

⁴⁴ Bruck a Kreditanstalt, tehát a Rothschildok, az osztrák pénzarisztokrácia embere volt. A sajtóhoz kiment az utasítás: »A Kreditanstalt mérlegéről nem szabad írni.« — Rogge, W., i. m. 177. l., — Charnatz, R.: Minister Freiherr v. Bruck. Leipzig, 1916.

⁴⁵ Vargha Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Bpest. 1896. 25. l. A fiók 1870-ig állt fenn, amikor beolvadt a Magyar Általános Hitelbankba.

⁴⁶ Magyar stat. közlemények, 35. kötet. 73. l.

⁴⁷ Vargha, i. m. 266—267. l.

⁴⁸ Pester Lloyd. 1867. 129—130. sz.

⁴⁹ »Bruck... mindent elkötetett, hogy a magyar arisztokráciát a hitelintézetek és vasutak részvény svindlijébe bevonja.« — Rogge, i. m. 489. l.

⁵⁰ Rogge, i. m. 525. l.

A vasúttársaságok a számukra biztosított vasútvonalakat egy évtized alatt építették ki. Különösen 1855—1860 között volt gyors a vasútépítés üteme Magyarországon. 1860-ig 1614 km. vasútvonal épült: 5 év alatt a magyarországi vasúthálózat több mint 3 1/3-szorosára nőtt. A teljes magyarországi vasúthálózat ekkor négy osztrák társaság kezén van: 51,3%-a az osztrák Államvasúttársaság, 9,4%-a a Délivasúttársaság, 34,5%-a a Tisza-vidéki Vasúttársaság, 4,8%-a a Dunagőzhajózási Társaság (Mohács-pécsi Vasút) birtokában. Mind a négy társaság azonban lényegében a Rothschildok kezében egyesült és így ők voltak a magyarországi vasúthálózat és a dunai hajózás urai. A vasútak vonalvezetésével az osztrák burzsoázia érdekeinek megfelelően — egy már 1829-ben elkészült terv szerint — az »összmonarchia« koncepcióját igyekeztek megszilárdítani. A vasúthálózat központja Bécs lett; Pestet elkerülték. Budáról egyetlen vonal indult ki. A gőcpontokká vált vidéki városokból: Temesvárról, Nagykanizsáról, Szegedről—Ausztria, Bécs, Triest felé futottak a vonalak.

A magyarországi vasútépítkezések irányítója tehát az abszolutizmus idején az osztrák bankarisztokrácia volt, s nem igazolható Lederer elvtársnőnek az a nézete, hogy »már 1857-ben kezdenek feltűnni azok a magyar nagybirtokosok, akik végső soron mint egy zárt klikk irányították a következő 10 évben a vasútépítést.«⁵¹ A valóság az volt, hogy a nagybirtok ebben az időben vasútépítési *terveket* kovácsolt, amelyek azonban nem torkollottak tényleges építkezésekbe.

A Rothschildok az osztrák Államvasúttársaság és Dunagőzhajózási Társaság révén Magyarország széntermelésének nagyobbik fele fölött is rendelkeztek. Az osztrák Államvasúttársaság az 50-es években átlag 700000 q, a 60-as évek közepéig 1,5 millió q, majd 1867-ben 2 millió q szenet termel.⁵² A Dunagőzhajózási Társaság termelése 1856-ban 22 688 q, 1860-ban 1,6 millió q, 1867-ben 2 millió q.⁵³ A két társaság Magyarország feketeszen termelését majdnem teljes egészében kezében tartotta.

Az osztrák Miesbach szintén az 50-es évek második felében terjeszkedik tovább az esztergomi szénterületen. 1867-ben a magyarországi barnaszéntermelésben 41%-kal részesedik.⁵⁴ A bécsi Wittgenstein és Figdor nagykereskedők a lajtaújfalusi szénterületen a magyarországi termelés 8%-át tartják kezükben.⁵⁵ Végeredményben az abszolutizmus utolsó éveiben a magyarországi széntermelés 75—80%-a felett rendelkeztek az osztrák tőkések.

Az osztrák pénzarisztokrácia az általa végrehajtott ipari gyarmatosítás eredményeként hatalmába kerítette a magyarországi vasút- és hajóközlekedést, a pénzpiacot, a hitelügyek egy részét, a legfontosabb nyersanyagforrásokat, az ipari alapanyagok termelésének egy jelentős részét. Emellett még más területre is kiterjedt érdekköre, így pl. kezében volt a Lánchíd társaság részvénytöbbsége, az 1856-ban keletkező pesti gázgyár stb.

Az ipari kapitalizmus kezdeteinek Magyarországon tehát döntő vonása az, hogy az 1850-es évek közepétől az ipari kapitalizmus fejlődése szempontjából

⁵¹ Lederer, i. m. 81. l.

⁵² Az osztrák-magyar Államvasúttársaság uradalmának leírása. VII. tábla.

⁵³ Kalecsinszky Sándor: Mineralkohlen Ungarns. Bpest, 1903. 216. l.

⁵⁴ A brennbergi bánya termelésével együtt. Láng Lajos: Magyarország gazdasági statisztikája. Bpest, 1887. 206—7. l.

⁵⁵ U. o.

legfontosabb gazdasági hatalmi pozíciók az osztrák pénzarisztokrácia kezére kerülnek. És ez a vonás olyan, amely a magyarországi ipari kapitalizmus későbbi fejlődését — egészen az első világháborúig — jellemzi.]

7

Mindezek nyomán megváltozott az Ausztria és Magyarország közötti gyarmati viszony gazdasági tartalma. Továbbra is alapvető marad ugyan Magyarországnak Ausztriától az árupiaci kapcsolaton alapuló függősége, Magyarország továbbra is elsősorban az osztrák ipar számára biztosított piac és az osztrák ipar nyersanyagellátója, Ausztria élelmezője. Az osztrák burzsoázia továbbra is alapvetően az árupiaci kapcsolatok révén zsákmányolja ki gyarmati módon Magyarországot, de 1853 után a gyarmati viszony gazdasági tartalmát ez a kapcsolat már nem meríti ki, hanem egyéb mozzanatok is kísérik: az osztrák burzsoázia tőkekivitele útján Magyarország vasút és hajó közlekedésében, ipari nyersanyagforrásainak kiaknázásában, a pénzpiacra, a hitelügyben és a gyáripar egyes területein, — közvetlen kolonizáció útján (a magyar uralkodóosztályokkal a profiton való osztozkodás kizárásával) fontos pozíciókat szerzett magának és megkezdődött Magyarországnak a tőkekivitel útján való gyarmati kizsákmányolása. Nem változik meg az árupiaci kapcsolatokon alapuló gyarmati viszony az a következménye, hogy — az osztrák burzsoázia legfőbb érdekeinek megfelelően — alapvetően akadályozza Magyarországon az ipar fejlődését és hogy ezt a szerepét az abszolutizmus kormányzata a feudális maradványok konzerválásával és elnyomó intézkedéseivel — mint pl. a hitelrendszer fejlődésének korlátozásával — fokozza. Mivel azonban a Magyarország kifosztásán gyorsan erősödő osztrák burzsoáziának az az érdeke, hogy magyarországi gyarmati piacát a kapitalista termelésnek megfelelő fokozott kizsákmányolás számára bővítsé és ugyanakkor a magyarországi terményekhez könnyebben hozzájuthasson⁵⁶ — tőkekivitelre alapuló gyarmatosító műveleteket hajt végre, vasútakat épít Magyarországon, növeli a pénzforgalmat, nyersanyagforrásokat foglal le, é. i. t. — azaz a magyarországi piacot saját érdekeinek kielégítésére mindjobban feltárja. »...a gépi termék olcsósága s a forradalmasított szállítás és közlekedés fegyverül szolgálnak idegen piacok meghódítására« — állapítja meg Marx. »A gépi üzem székhelyeinek megfelelő új nemzetközi munkamegosztás alakul ki, amely a föld egy részét túlnyomórészt mezőgazdasági területté változtatja a másik, túlnyomórészt ipari terület számára. Ez a forradalom összefügg a mezőgazdaság átalakulásával...« (Ehhez Marx a következő lábjegyzetet fűzte: Az Egyesült Államok gazdasági fejlődése maga is az európai, közelebről az angliai nagyipar terméke. Jelenlegi alakjukban (1866) ezeket az államokat még Európa gyarmatainak kell tekintenünk.)⁵⁷

⁵⁶ 1852-től a bécsi kereskedelmi kamara évről-évre foglalkozik a liszt és a kenyér drágaságának kérdésével. 1852-ben szakvéleményt ad »a bécsi terménykereskedelem előmozdításáról és elegendő gabonaszállító eszköz teremtéséről Bécs és Magyarország között, olcsó liszt és kenyérrak elérése céljából«. 1853-ban »a még mindig fennálló és részben megnövekedett élelmiszerdrágaság ellen a kormány... többek között a gabona és liszt stb. vasúti tarifájának mérséklésével... harcolt...« 1855-ben javulás csak az év közepén következett be az óriásivá nőtt bécsi gabonaimport révén... az élelmiszerárak csökkentek. De 1856—1860 között rendszeresen foglalkozik »a liszt, gabona, kenyér forgalmával és a drágulással.« *Zapf J.*, i. m. 75—101. l.

⁵⁷ *Marx*: A tőke I. k. Bpest, 1948. 488—89. l.

A közlekedés és szállítás forradalmasítása Magyarországon a kisebb-nagyobb helyi piacok elszigeteltségét fokozatosan megszüntette és helyükben terjedelmesebbé és egységesebbé kerekedett a közös vámterületen az osztrák burzsoázia magyarországi gyarmati piaca. Ugyanakkor ez a folyamat egybeesett a magyarországi országos (nemzeti és nemzetiségi) *belső piac kialakulásával* és mint ilyen a magyarországi nagyipari fejlődés egyik fontos feltételének kibontakozási folyamatát is jelentette. Utóbbi jelentőségét azonban mindaz, ami e folyamatot kettőssé, illetőleg ellentmondásossá tette — a piac gyarmati és országos jellegének egybeesése, — mélyen lefokozta.

A magyarországi mezőgazdaság fejlődése számára a közlekedés és szállítás forradalmasítása elsősorban nem a belső piacot bővítette, hanem főleg a külföldi piacokat tette mindinkább hozzáférhetővé s ez meggyorsította a nagyipar és mezőgazdaság polarizációját Ausztria, ill. Európa és Magyarország között. A kereskedelem fejlődése számára a lehetőségek az áruforgalom megnövekedése következtében lényegesen kedvezőbbekké váltak, de mert a kereskedelmi tőke sajátossága, hogy működésében nincsen helyhez kötve, nyitott kérdés maradt, hogy felhalmozódása milyen mértékben fog a magyarországi fejlődés javára szolgálni.

A helyi piacok elszigeteltségének fokozódó felbomlásával az ipari kisárutermelés bizonyos csoportjainak pl. a textiliparnak, a bőriparnak és az elavult formák keretei között elavult technikával a helyi piacok elszigeteltségére támaszkodva működő tőkés ipari termelésnek — elsősorban az üveggyáraknak, papírmalmoknak és vashámoroknak — létfeltételei megrendültek. Termékeiket az osztrák gyáriparnak most már vasúton érkező és mindinkább mindenüvé elhatoló termékei versenyükkel kiszorítják a helyi piacokról és az üzemek sorát teszik tönkre. A nagyipar és a mezőgazdaság között végbemenő polarizációs folyamat *megváltoztatja a magyarországi iparfejlődés addigi irányát*, ami abban mutatkozik, hogy sokkal nagyobb mértékben válik a földművelés függvényévé, mint addig volt.

E folyamat viszonylagos gyorsasága következtében s a hitelrendszer fejlődésének akadályoztatása miatt az ipar régi termelési formái között felhalmozott termelési tapasztalat, ami a gépi nagyipar kibontakozásának szintén fontos feltétele — nagy részben elpusztul, még mielőtt betölthette volna hivatását a nagyipari termelés kibontakozásában.

Lenin az oroszországi kapitalizmus fejlődésének ismertetése során kiemeli a manufaktúrák szerepét a gyakorlott munkások kiképzésében. »A gépi nagyipar a reform utáni időszakban nem fejlődött volna olyan gyorsan, ha nem előzte volna meg egy hosszú időszak, amelyben a manufaktúra szakmunkásokat képzett ki. Ezért többek között a manufaktúrának igen nagy jelentősége van abból a szempontból, hogy egész sor nagy körzetet hoz létre, melyek bizonyos termelésre specializálódtak és az ügyes munkások tömegét képezték ki.«⁵⁸ Igaz, hogy Magyarországon a manufaktúrák — eddigi ismereteink szerint — 1849-ig csak igen gyengén fejlődtek, de az abszolutizmus idejének viszonyai még azt is megakadályozták, hogy a meglévő manufaktúrák és az alájuk rendelődött céhes ipar és háziipar, valamint általában a céhes ipar képzett munkásai a gépi nagyipar számára átmenthetőek legyenek, — ami

⁵⁸ Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Bpest, 1949. 425—426. l.

különösen 1867 után, amikor a nagyipari fejlődés feltételei kedvezőbbekké válnak, — fokozta a gépi nagyipar fejlődésének akadályait.⁵⁹

Ilyen következményekkel jelenik meg a gyarmati viszony alapvető gazdasági tartalma mellett mint ennek ellentmondása az osztrák burzsoázia tökélye Magyarországon, amely ugyan elsősorban az osztrák burzsoázia újabb gyarmati profitforrása s a gyarmatosító érdekében az árupiaci kapcsolatoknak alárendelten ennek kibővítését és elmélyítését szolgálja, ugyanakkor azonban korlátolt mértékben a magyarországi iparfejlődést is elősegíti és ezáltal ellentmondásba kerül az osztrák burzsoáziának a magyarországi iparfejlődés akadályozásához fűződő alapvető érdekeivel. A magyarországi ipari kapitalizmus tehát nem az osztrák burzsoázia »koncessziói« útján, irányítása és gyámkodása mellett, nem mint az osztrák burzsoázia terméke, hanem a kapitalista fejlődés minden területén fennálló belső ellentmondások talaján, az osztrák burzsoázia alapvető gyarmati érdekei ellenére, egyoldalúan és méreteiben korlátozottan kezd kibontakozni. Fejlődésében a magyarországi kereskedelmi tőke lassú felhalmozódásának fontos szerep jutott.

Az osztrák burzsoázia magyarországi befektetéseinek hiába »...óvakodott attól, hogy ezt a tőkét saját konkurenciájára pazarolja«⁶⁰ — befektetési végső soron a belső ellentmondások törvényszerűsége következtében mégis saját konkurenciája kitermeléséhez is vezettek.

8

Az 1857—1858-as évek a periodikus kapitalista túltermelési válság éveit voltak, amelyet a következő években háborús és politikai válságok követtek. Az ipari kapitalizmus lassú és mérsékelt fejlődése következtében Magyarországon a válság mélyebb nyomokat nem hagyott maga után. A válságoknak technikai előfeltétele: a gépi nagyipar még igen fejletlen volt. A külfölddel összeköttetésben álló kereskedelem azonban megérezte. »Pesten egymásután következett be a jelentékeny áruházak bukása, melyek sorát a Boskovitz L. József és tsa cég nyitotta meg. A cég tönkremenetelére egyenesen szenzációs hatást gyakorolt akkor, mert a cég óriási hitelt élvezett s a fizetési képtelenség nyilvánítása napján a tartozások összege 2,100.000 forintra rugott. Ugyanakkor szüntették be fizetéseiket az Engländer H. és fia, Schulhof Mórincz. Guggenberger I. E., Mayer József, Hirsch J. H., Mayer János, Mandel Sam., Robitsek József, Seytz I. nagykereskedő cégek. A monarchiában egyetlen napon 350 csődöt jelentettek be.«⁶¹

A nagyipar területén a válság a vasgyártást érintette. A vastermelés 1857-től 1860-ig lényegében stagnált, de ugyanakkor évenként több mint 250 km vasútvonal épült. A magyarországi hitelintézetek váltótárcaállománya 1856-tól 1861-ig folyamatosan emelkedett, ami szintén arra vall, hogy Magyarország termelését a válság alig érintette.

⁵⁹ Az ismert esetek közül az 1867-ben alakult Első Mechanikai Len- és Kender-szövő, Késmárk esetére hivatkozunk, amely már »elsősorban azért ment tönkre néhány év után, mert az elkészült fonalat megfelelő számú szövőmester hiányában nem tudta feldolgoztatni.« — Compass Leonhardt. 1874. 271., 272. l. — »A Magyarországon az ötvenes évek elején fennállott 16 posztóscéh közül 1861-ben már csak három... működött, de ezek is hamarosan osztották a többiek sorsát, azaz a munkát beszüntették.« — Bp. ker. kam. jel. ip. áll. 1870/75, II. 322. l.

⁶⁰ Lederer, i. m. 257. l.

⁶¹ Deutsch Antal: A Pesti-Lloyd-társulat. Bpest, é. n. 67—68. l.

A váltótárca alakulása millió forintban

1856	10,25	1861	18,45
1857	11,65	1862	18,50
1858	14,70	1863	18,50
1859	15,70	1864	18,80
1860	16,95	1866	23,00 ⁶²

Komolyabb zavarokat okozott az 1863—1864 évek rossz terméseredménye és a vasútépítkezések szünetelése.

Az 1860-as évek első felének *gazdasági, politikai és háborús válságai* egybekötve az osztrák államháztartás mind súlyosabbá mélyülő válságával lehűtötték az osztrák burzsoázia Magyarországot kolonizáló kedvét. A bécsi kamara történetírója szerint »már egymagában a rabszolgaság megszüntetéséért Észak-Amerikában indított háború gyors kiterjedésével súlyos csapást zúdított Európára, amely elsősorban példátlan gyapothiányban jelentkezett, amitől az alsóausztriai textilipar, különösen Bécs ipara és kereskedelme rendkívüli módon szenvedett. 1864-ben a gyapotárak négy-ötzörösükre emelkedtek és Ausztria gyapotfogyasztása ötödére csökkent. A gyapotkrízis pusztításaihoz csatlakozott a magyarországi rossz termés és az állatvész, aminek következményeként egész néposztályok elszegényedtek és vásárló képességük olyan mértékben gyengült, hogy egyes ipari és forgalmi ágak beszüntették működésüket. Súlyosbította a helyzetet az Oroszlengyelországban 1863-ban kitört felkelés, a Schleswig-Holstein elleni háború, az államháztartás helyzetének szakadatlan romlása, a vámunióhoz való csatlakozással kapcsolatos tárgyalások ki nem elégítő eredményei, ... 1865-ben az alkotmány felfüggesztése és végül Ausztria kettős háborúja 1866-ban Olaszországgal és Poroszországgal. Mindeme kedvezőtlen viszonyokhoz járult még 1863-tól az építkezések állandó csökkenése, a vasútépítések majdnem teljes leállása. Az amerikai háború az odairányuló kivitelnket, a lengyelországi zavarok és a lakosság elszegényedése a galíciai és a magyarországi eladásokat zárta el.«⁶³

Érthető tehát, hogy ezekben az években csak elvétve jelentkeznek egyes *újabb osztrák tőkés*ek a magyarországi gyárparban. Szemükre is veti 1867 után a pesti burzsoázia, hogy »mikor a malomipar kifejlődött, hol találtunk támogatásra a bécsi tőkénél? Schol. Nem áll módunkban ilyen vállalkozásokban résztvenni« — ez volt a stereotip visszautasító frázis.⁶⁴

A vasútépítkezés az előző évek 255 kilométeres átlagával szemben 65-km-es átlagra csökkent, olyan módon, hogy 1864-ben és 1866-ban egyetlen kilométer új vasútvonalat sem adtak át a forgalomnak. Ez is jelezte az osztrák tőke meggyengülését és visszavonulását a további magyarországi befektésektől.

Az abszolutizmus kormányrendszerének 1860-tól meginduló lassú felőrldése nyomán, a gazdasági élet pangása ellenére a magyarországi ipari kapitalizmusnak belső erők útján végbemenő fejlődése számára fokozatosan az előző évekénél szabadabb légkör alakult ki. Az 1860 utáni ipari fejlődés gyökeresen különbözik az 50-es évek közepének — második felének ipari fejlődésétől. *1860 után nem az osztrák burzsoázia különféle rétegeinek Magyarországot kolonizáló vállalkozásai, hanem a magyar burzsoázia vállalkozásai a*

⁶² Magyar Stat. Közl. 35. k. 72. l.

⁶³ *Zapf I.*, i. m. 104—106. l.

⁶⁴ *Pester Lloyd*. 1869. 130. sz.

döntők. Ezzel azonban nem kívánjuk azt állítani, hogy az osztrák burzsoázia 1860 után egyáltalán nem hatol már be Magyarország iparába s különösen nem kívánjuk azt állítani, hogy meglévő vállalkozásaitól visszavonul és Magyarországnak tőke kivitelén alapuló gyarmati kizsákmányolása csökken — amint azt is figyelembe kell venni, hogy a magyar burzsoázia 1851—1860 között is létesít ipari vállalkozásokat, hogy a magyar burzsoázia tőkefelhalmozása az 50-es évek második felében erősödik. De amíg 1860-ig a nagyipar fejlődésében a gyarmati rendszerben rejlő — az előbbieken már kifejtett — törvényszerű belső ellentmondás eredményeként az osztrák burzsoázia a főszereplő, — 1860 után a magyar burzsoázia lép helyébe.

*

Magyarországon a burzsoázia — túlnyomóan mint *kereskedő burzsoázia* — az abszolutizmus idején erősödik meg. A nagykereskedő és a kereskedő-polgárság soraiból, főleg Pesten, ekkor jelennek meg Magyarország történetében először az ipari nagytőke képviselői.

A pesti kereskedőburzsoázia viszonylagos gazdasági és politikai erősödésének jele, hogy 1851-ben megalapítják a Pesti Lloyd társulatot, 1853-ban megindítják a Pester Lloydot, 1854-ben felállítják a Gabonacsarnokot és 1856-ban Kereskedelmi Akadémiát létesítenek. Az 1846/1847 évi kereskedői adórajstromok szerint a Kiváltságos Nagykereskedők testületének 44, a polgári kereskedők testületének 228 tagja volt.⁶⁵ 1851-ben »Pest városában vagyon három kereskedői testület ú. m. a kebelbeli kereskedőség, a pesti kereskedői testület és az izraeliták kereskedői testülete. Az első 1845-ik óta áll fenn s jelenleg 35 tagot számlál. A második testület még 1699-ben nyerte szabadalmát és 245 tagot számlál. A zsidók kereskedői testülete áll 136 tagból. Fennáll 1824-ik év óta.«⁶⁶ 1856-ban viszont Pesten már 163 a bejegyzett nagykereskedők és 438 a kereskedők száma.⁶⁷

Az abszolutizmus kormánya megszervezte az 1848 által kezdeményezett kereskedelmi kamarákat. Bár a kamarák létesítésének fő célja az volt, hogy »a birodalom egységét és a közbeeső vámsorompók megszüntetését«, valamint az »összbirodalom« különböző részei közötti kapcsolatnak szorosabbá tételét szolgálja⁶⁸ — objektíve a polgári forradalom végrehajtásának vonalába esett. A kormánynak érdekében állt, hogy a kereskedelmi kamarák létrejöhessenek, mert a polgári forradalom után meggyorsuló kapitalista fejlődés által felvetett újszerű és sokasodó gazdasági problémák megoldásában szüksége volt a gazdasági élet tényezőivel közvetlen és szervezett kapcsolat fenntartására. Tizenegy kereskedelmi kamarát szerveztek az ország területén. A kereskedőburzsoázia a kamarák révén egységes érdekképviselőhöz jutott, ami, ha korlátolt mértékben is, de növelte befolyását a kereskedelem fejlődése számára szükséges intézkedésekért vagy a kereskedelem fejlődését akadályozó intézkedések ellen folytatott küzdelemben. A kereskedelmi kamarák képviselték az ipar érdekeit is.

⁶⁵ Pólya Jakab: A pesti kereskedő-testületek története. Bpest, 1896. 501—508. l. Balla Antal: Budapest szerepe Magyarország történetében. Bpest, 1928. 119—120. l.

⁶⁶ Palugyai könyvből idézi Szávay Gyula: A magyar kamarai intézmény és a budapesti kamara története. Bpest, 1927. 14. l.

⁶⁷ Hunfalvy János: Budapest műipara és kereskedelme. Pest, 1859.

⁶⁸ Az osztrák kormány 1850 márc. 11-i előterjesztése.

A magyarországi külkereskedelem főcikkei egyrészt a nyerstermények; mint a kiviteli cikkei, másrészt az ausztriai és más külföldi gyáripár termékei, az ú. n. »manufaktúracikkek« mint a behozatal tárgyai voltak. Az 1850-es évek végén a kiviteli kereskedelem fő cikkeiként: a gyapjú, a bor, a gabona, szalonna, zsiradék, szappan, gubacs, nyersbőr, repce, repceolaj, hamuzsír, kender, méz, viasz, vas és egyéb fémek szerepeltek. — A magyarországi iparfejlődést lenyűgöző ausztriai gyáripár termékeinek növekvő tömegét pedig ekkor még szinte kizárólag »maga a magyar kereskedelem hozta be.«⁶⁹

A kiviteli és behozatali kereskedelmet részben ugyanazok a kereskedők bonyolították le. De már az abszolutizmus idején mind nagyobb mértékben folyt a kétirányú kereskedelem szétválása és 1870-ben már szervezetileg is külön csoportosulnak a »manufaktúra« kereskedők a terménykereskedőktől. »1870-ben történt, hogy a Pesti Lloyd társaság több — »kiváló«, — különösen a kézműáru kereskedelemhez tartozó tagja, azon felfogásból kiindulva, hogy ezen kereskedelmi ág érdekei a Pesti Lloyd társaságban kellő méltatást nem nyernek, e társaságból kilépett és Pesti Kereskedelmi Csarnok néven egy önálló egyesület alapítását határozta el.«⁷⁰

A gabonakereskedelemben egyes dunamenti városok is fontos szerepet játszottak. Elsősorban Győr, amelynek forgalma az 50-es évek közepén 5 millió mérővel Pest 3,28 millió mérőt kitevő forgalmát is meghaladta. Győrnek a 60-as években 250 gabonakereskedője volt, a városban »minden tizedik ember gabonakereskedés után élt«. A gabona tárolására 147 magtár-épület szolgált. »Az egész Dunaparton egy hosszú házsor vonul végig, mely mindannyi egy- és kétemeletes, de csak a padlásablakhoz hasonló kis ablakkal van ellátva; — ezen épületek mind gabonatárak, melyek a gőzhajtótól a vasúti állomásig is egész utcákat képeznek, némelyik oly díszesen van építve — főleg a Rába partján —, hogy kevés lakház van Győrött, mely vele mérkőzhetik«. 1856-ban Győrött is alakult Lloyd Társulat, amely 1863-ban kétemeletes házat vásárolt. A gabonás hajók közül 31 győriek tulajdonában volt.⁷¹ Győr mellett az 50-es évek közepén még Moson is jelentős szerepet játszott a dunamenti gabonakereskedelemben kb. 3 millió mérőre menő forgalmával.⁷²

A 60-as évek közepéig Győr gabonakereskedelme nagyjában változatlan terjedelmű maradt, Pesté 6 millió mérő fölé emelkedett, Mosoné pedig 1/10-ére csökkent. A gabonakiviteli kereskedelem tehát, bár Győr megtartotta pozícióját s a Pesttől nyugatra eső területek gabonakereskedelmének Bécs maradt a központja — 1860-tól kezdve mindinkább Pestre koncentrálódott. Pest a Tiszántúl gabonájának kereskedelmét szerezte meg elsősorban, a Tiszavidéki Vasút kiépülése nyomán. Moson és Győr gabonakereskedelmének háttérbeszorulása Pesté mellett lényegében Bécs gabonakereskedelmének gyengülését jelentette, mert »Győr és Moson bizonyos mértékig Bécs gabonakereskedelmének előretolt állásai voltak.«⁷³ A magyarországi kereskedelmi tőke felhalmozódása szempontjából nem volt közömbös, hogy a gabonakereskedelem Pesten vagy a vidéki városokban összpontosul-e; a pesti terménykereskedő, aki a gabona mellett más terményekkel is kereskedett, export kereskedést

⁶⁹ Szávay, i. m. 199. 214. l.

⁷⁰ U. o. 130. l.

⁷¹ Fehér Ipoly: Győr megye és város egyetemes leírása, Bpest, 1874. 322—325. l.

⁷² U. o.

⁷³ Peez J.: Rückblick auf die Geschäftsperiode 1867—1868. 16. l. Compass Leonhardt. Wien, 1869.

űzött, míg pl. Győr gabonakereskedői a kivitelt átadták az osztrák kereskedőknek. A külkereskedelem, mégpedig az exportkereskedelem a 60-as évek első felében az uralkodó osztályok előtt mint Magyarország gazdasági fejlődésének fő kérdése szerepelt és természetesen elsősorban a nagybirtok gazdasági és hatalmi érdekeit szolgálta. »A külkereskedés e roppant fontossága összes közgazdaságunkra tüzetes kifejezésre talált újabb időben egyetemes journalistikánkban, egyleteink, testületek, ipari- és kereskedelmi kamaráink nyilatkozataiban, folyóirataink és komolyabb irányú irodalmi termékeinkben is, amennyiben mindezekben igen nagy része gazdasági és anyagi reformfeladatainknak kiválólag ez ügygel hozott kapcsolatba; az export és minden ároni export eszméje volt minden combinatiókban a domináló mozzanat; tőle váratott minden áldás; reája építettek minden reményeink, anyagilag zilált közállapotaink helyreállítására nézve.«⁷⁴

A behozatali kereskedelemben is Pest mind nagyobb szerephez jutott, de egyes vidéki városok kereskedői közvetlenül bonyolították le a kézműáru behozatalt. Hogy milyen terjedelmű volt ez a kapcsolat, arra a pécsi Zsolnay kereskedőház könyvei nyújtanak némi felvilágosítást. E vidéki üzlet könyveiben ilyen cégek szerepelnek (1865 előtt): F. Wertheimer, Wien; L. C. Hardtmuth, Wien; Commissions-Geschäft für den Ein- und Verkauf, Wien; F. Umfahrer, Klagenfurt; G. Krausz, Graz; Büchler et Co., Triest; Prager Porzellanfabrik; Eckstein u. Hirsch, Pilsen; C. Knoll, Karlsbad; Weydekamp-Kettling, Iserlohn; A. Lindner, Berlin; H. Fabricy, Párizs; A. Versepey, Párizs; Berndorfer Metallwarenfabrik; Gieszhübler Porzellanfabrik; Dallwitzer Porzellanfabrik; W. Rieger, Frankfurt a/M; Lütticher Waffenfabrik; Brack and Minte, Birmingham; é. i. t.⁷⁵

A vasúthálózat viszonylag gyors bővülése, a helyi piacok elzártságának fokozódó felbomlása és az országos piac kibontakozási folyamatának meggyorsulása nagy hatással volt a kereskedelem fejlődésére. A kereskedő közvetítő tevékenysége, amely a közlekedés nehézségei következtében nagy mértékben az év néhány napjára korlátozódott s az országos vásárokhöz volt kötve, a vasúthálózat kibővülése nyomán állandóbbá és egyenletesebbé kezdett válni. A pesti polgári kereskedőtestület 1855-ben kijelenti, hogy tagjai, akiknek nagyrésze bódét tartott a vásártéren, melyben a vásár tartamára tetemes árukészletet halmoztak össze, már nem kívánják a bódékat fenn tartani.⁷⁶ Hasonlóan alakult a vásározás ügye azokban a vidéki városokban is, amelyek bekapcsolódtak a vasúthálózatba. Pécssett pl. szintén az ötvenes évek közepén szüntetik meg a nagykereskedők a vásározást.⁷⁷

Mindezek az adatok azt is mutatják, hogy *a kereskedelmi tőke felhalmozódása az 50-es évek második felében fokozódott.*

1860-tól a politikai viszonyok lassú átalakulása s az ismertetett gazdasági jellegű változások mellett fontos tényezőjévé vált a kereskedelmi tőkefelhalmozás meggyorsulásának, hogy »az 1860—1861 évek bő termést hoztak az országnak, melyekkel szemben az európai kontinens termései gyöngék, sőt részben teljesen rosszak voltak. Ekkor emelkedett Magyarország először nagy jelentőségre az európai gabonakereskedelem terén és Európa kenyérrel

⁷⁴ Kautz Gyula: Nemzetgazdasági eszmék története Magyarországon. Pest, 1868. 540. l.

⁷⁵ Ruzsás Lajos: A pécsi Zsolnay-gyár története, kézirat.

⁷⁶ Szávay, i. m. 49. l.

⁷⁷ Ruzsás, i. m.

való ellátásának számottevő tényezője lett. A gabonakereskedelem fellendülése különösen Pestnek szolgált javára; a főváros az ország határain belül létező versenytársait, különösen Győrt és Mosont rohamlépésben szorította le és uralkodó állásra emelkedett. Előmozdította ezt a malomipar fejlődése is, amennyiben ekkor már 7 gőzmalom és 110 hajómalom körülbelül $2\frac{1}{2}$ millió mérő, azaz 1,7 millió métermázsa búzát őrölt.⁷⁸ Az 1862—1863-as inséges évek után az 1864. esztendő termése kitűnő, az 1865. évé igen jó volt és Pest gabonaforgalma »soha nem sejtett magasságot ért el.«⁷⁹

A 60-as évek első felében tehát Pest gabonakereskedelmének fejlődése meggyorsult, az ország terménykereskedelme mindinkább Pestre koncentrálódott. Ezen túlmenően pedig a kereskedelmi tőkének egyesek kezén való felhalmozódása is fokozódott, a kereskedőházak között már nem egy akadt, amelyik több millió forintra menő vagyonnal rendelkezett és az egy millió forinton aluli vagyonnal bíró nagykereskedő másod- vagy harmadrangú cégnek számított.⁸⁰

A terménykereskedelem kedvező fejlődésével szemben a kézmű-áru kereskedelem, amely különben itteni kereskedelmünk egyik legvirágzóbb ága volt, már néhány év óta sorvad. Mindazok az okok, amelyek az osztrák gyáripar fejlődését meglassították, egyben a pesti kézműáru kereskedelem fejlődését is akadályozták, amihez még az osztrák gyárosok közvetlen versenye is csatlakozott, akik igyekeztek kikapcsolni a magyarországi közvetítőkereskedelmet.⁸¹

A kereskedelmi tőke fokozódó felhalmozását 1860 után, valamint a 60-as évek fejlődésének az abszolutizmus korábbi szakaszától gyökeresen különböző jellegét szemléltetően mutatja a hitelintézetek alapításának mozgalma. 1850-től 1858-ig a magyarországi hitelintézetek száma — az osztrák intézetek már említett fiókjaitól eltekintve — változatlan maradt. 1859—1860-ban kettővel, 1861-től 1866-ig viszont 27-tel szaporodott. Egyedül 1866-ban — a gazdasági és politikai válság csúcspontjának évében — 8 új hitelintézetet alapítottak.⁸² Ugyanakkor, illetőleg 1856-tól 1866-ig az osztrák Nemzeti Bank magyarországi fiókjainak dotációja változatlan maradt. Joggal állapították meg később a pesti kereskedőtökékek, hogy »Magyarország a bécsi fináncmatadorok rendszeres elnyomása, igája, gyámkodása ellenére tiszteletet és figyelmet keltő pénzügyi helyzetbe lendült fel... Magyarország saját erejéből tudta emancipálni magát a szűkkeblű bécsi pénzpiac és céhzsarnokainak bilincseiből.«⁸³ Sokkal kisebb befolyást gyakorol az osztrák Nemzeti Bank az itteni piac pénzmozgalmára — írják 1865-ben —, mintsem nagyságánál és állami jelentőségénél fogva feltételezni lehetne. A bank az itteni viszonyokat nem ítéli meg előítéletektől mentesen... Nem tudjuk, hogy ebben mennyire játszanak politikai motívumok szerepet, de

⁷⁸ 1865-ben a 7 gőzmalom mellett a 110 hajómalomra a feldolgozott gabonának mindössze 17%-a esett. A Pannonia malom egymaga ugyanennyit dolgozott fel. — Jahresbericht über den Pester Produktenhandel, 1865.

⁷⁹ Szávay, i. m. 250. l.

⁸⁰ Jahresbericht über den Pester Produktenhandel. 6. l.; a nagykereskedők vagyonára következtethetünk a nyilvános alapoknak juttatott hagyatékokból is, mint pl. Fochs Antal vagyonára, aki 1 millió forintot, vagy Wahrmann Sándor vagyonára, aki 400 000 forintot hagyományozott.

⁸¹ Jahresber. stb. 6. l.

⁸² M. Stat. Közl. 35. köt. 68—69. l.

⁸³ Pester Lloyd, 1867. 129—130. sz.

nem leplezgethetjük azt a tényt, hogy nem tartozunk a bank édesgyermekai közé... Amíg Bécsben másod- és harmadrangú cégek 6—800 000 firt váltóhitelt kapnak, addig nálunk 50 000 firt az a legnagyobb — »szerencseszám«, amit a legelsőrangú cég a banknál leszámíthat.«⁸⁴ Hasonló volt a panasz a Kreditanstalt fiókjával szemben is, amely »bécsi váltókat és bécsi telepítvényeket szem mellátható előnyben részesít, és a helyi váltókat háttérbe szorítja... ez a megnyilvánulás azoknak a centralizációs törekvéseknek a folyamánya, amelyek pénzügyi területen is fenn akarják tartani Bécestől való függőségünket és az itt-ott felbukkanó emancipációs törekvések visszaszorítására irányulnak.«⁸⁵

A magyarországi hitelrendszernek az abszolutizmus utolsó éveiben bekövetkezett fejlődése, bár rohamos volt, méreteit illetően korántsem volt eléggé jelentős. Még 1866-ban is Magyarországon a hitelügy egészen kisszerű keretek között mozgott. Mindössze 4 bank, 1 földhitelintézet és 58 takarékpénztár működött, melyeknek tőkeereje együttesen nem érte el a 100 millió forintot. Hogy mennyire jelentéktelen volt ez a tőkeerő, abból látható, hogy ugyanebben az időpontban Ausztria egyik nagy bankjának, a Kreditanstaltnak tőkeereje egymagában 141 millió forintra rugott.⁸⁶

A magyarországi hitelrendszer az egyszerű pénzközvetítés szerepén még nem jutott túl, sem értékpapírok, sem részvények kibocsátásával nem foglalkozott. Tőkeereje majdnem kizárólag belföldi tőkéből, részben takarékbetétekből tevődött össze. Fejletlen volt a pénzpiac terjedelme is. 1866-ban a váltóforgalomra jellemző váltóállomány az összes magyarországi hitelintézeteknél együttesen 23 millió firt-ot, az értékpapírelőlegek összege 6 millió forintot tett ki.⁸⁷

Amint a magyarországi hitelrendszer 1860 utáni viszonylag gyors fejlődését a kereskedelmi tőkefelhalmozás tükrének tekintettük, — s joggal, mert a magyarországi hitelintézetek tőkeerejének egy jelentős része a kereskedőtőkések szabad pénztőkéinek összpontosulásából keletkezett és a hitelintézetek profitja javarészből a kereskedőtőkések profitját szaporította — ugyanúgy meg kell állapítanunk, hogy a *kereskedelmi tőke* 1860 után kétségtelenül rohamosan fokozódó felhalmozódása ellenére *összméretében igen korlátozott maradt.*

Magyarország gyarmati függése és a feudális maradványok a kereskedelmi tőke felhalmozása számára viszonylag kedvező lehetőséget jelentettek, különösen az ipari tőkekoncentráció roppant korlátolt lehetőségeihez viszonyítva. A mindinkább uralkodóvá váló szabadkereskedelmi irányzat és főleg a vámhatár megszüntetése Ausztria és Magyarország között a kereskedelem fejlődése számára kedvező volt. Ugyanakkor azonban ugyanezek a körülmények *a felhalmozás meggyorsulása mellett korlátozták az összkereskedelmi tőke terjedelmét.* Nemcsak azért, mert a magyarországi iparfejlődés elmaradottsága — és itt elsősorban a textilipar hiányára kell utalnunk — szűkítette le a felhalmozás lehetőségeit, hanem azért is, mert a magyarországi kereskedőtőkések állandó versenyharcban álltak az osztrák kereskedőtőkésekkel, akik nagyobb vagyonukra, a fejlettebb ipar által nyújtott szélesebb lehetőségekre, az abszolút kormányhatalom kivételező támogatására támaszkodva és az osztrák hitelrendszer segítségével — amihez a magyarországi pénzpiac és

⁸⁴ Jahresb. 6. l.

⁸⁵ U. o.

⁸⁶ Compass Leonhardt. 1869. 304. l.

⁸⁷ Vargha, i. m. 598, 610. l.

hitelrendszer korlátozásának politikája is tartozott — a magyarországi terménykereskedelem számottevő részét ragadták magukhoz.

A magyarországi kereskedelmi tőkefelhalmozás terjedelmének korlátozása irányában hatott az a folyamat is, melynek következményeként a kereskedelmi tőke mindinkább elveszítette önálló tőkeformáját s az ipari tőke alá rendelődt, ami a profitráta csökkenésével járt együtt. — Erre a kérdésre még visszatérünk.

Ilyen körülmények alapján a magyarországi kereskedő burzsoáziáról nem állíthatjuk — mint Lederer elvtársnő —, hogy létét az osztrák burzsoáziának köszönhette, mert léte alapvetően az osztrák burzsoáziával szembeni versenyharcának eredményességétől függött. Különben általánosságban is helytelen lenne az olyan állítás, hogy a kizsákmányoló osztályok valamelyik rétege objektív gazdasági szükségszerűség kényszere hiányában profitját, vagy profitjának egy részét, »köszönet« fejében átengedje a kizsákmányoló osztályok egy másik rétegének. Amennyiben viszont azt firtatjuk, hogy mi volt az alapja az osztrák burzsoázia fejlettségének, akkor végső soron arra a megállapításra jutunk, hogy keletkezésében és fejlődésében nagy szerepe volt Magyarország gyarmati kizsákmányolásának, gyarapodását nem kis részben ennek köszönhette, — és ezen belül a magyar burzsoázia fejlődése elé emelt korlátoknak.

Nem tekinthető véletlennek, hogy a kereskedelem Magyarországon akkor lendült fel és a magyarországi kereskedőburzsoázia akkor kezdett gyorsabban erősödni — éppen 1860—1866 között, — amikor az osztrák burzsoázia, — amint láttuk, — a gazdasági és politikai zavarok, válságok és nehézségek egész sorával küzdött, amikor a válság létalapjának olyan fontos részét, mint textiliparát támadta meg és ezért képtelen volt elegendő erőt kifejteni a magyarországi burzsoáziával folytatott versenyharcában. Ugyanakkor a magyarországi burzsoázia megerősödése nem az osztrák banktőkével szembeni függőség növekedésével, hanem a függőség fokozódó bomlásával járt együtt. Megerősödve, növekvő mértékben támaszkodott az osztrák burzsoázia hitelei helyett saját vagyónára és felhalmozására.

*

A magyarországi burzsoázia keletkezésének Lederer elvtársnő által megjelölt háromféle útjával sem értünk teljesen egyet. Nem tartjuk elfogadhatónak az első utat, amely szerint a magyarországi burzsoázia egy része úgy keletkezett, hogy a gyarmatosító osztrák burzsoázia tagjai Magyarországon megtelepednek és itt »dinasztiákat« hoznak létre. Ehhez kapcsolódik az az állítás is, hogy »cukorgyártásunk majdnem egészen a Magyarországon megtelepedt osztrák burzsoázia alapításaként bontakozott ki.«⁸⁸

Az utóbbi állítást, úgy gondoljuk, már kellőképpen helyreigazítottuk akkor, amikor részletes adatok alapján kiderítettük, hogy a magyarországi cukorgyárak osztrák tőkései nem telepedtek meg Magyarországon s magyarországi gyáraik jövedelme elsősorban ausztriai vállalkozásaik érdekeit szolgálta.

A magyarországi burzsoázia osztrák tőkések áttelepedése útján való keletkezésére Lederer elvtársnő által felhozott »példák« közül állítását csak a Dreher-féle példa igazolja, tehát három eset közül csak egy. A Miesbach-

⁸⁸ Lederer, i. m. 239. l.

Drasche és Schedel magyarországi gyarmatosító működésére vonatkozó példák nem igazolják az osztrák tőkésék »áttelepedését«.

Miesbach Alajos, amikor az 1850-es évek körül mint a gyarmatosító osztrák burzsoázia egyik képviselője megjelenik Magyarországon: Ausztriának már egyik kiemelkedő nagyiparos. Az osztrák statisztika hivatalos kiadványa 1856-ban a következőket írja A. Miesbach »nagyszerű« téglagyáiról: »A wienerbergi téglagyár mellett, amely elismerten a legnagyobb ilyen vállalat a kontinensen — Miesbach jelentős mennyiségű téglát és más épületanyagot állít elő Väsendorfban, Biedermansdorfban, Laarbergen, Zillingsdorfban...és Rákoson Pest mellett.«

A wienerbergi téglagyárban, amely 1820-ban 3 kemencével és 1,2 millió db. téglagyártási képességgel került Miesbach tulajdonába, azóta az égetőkemencék száma 48-ra emelkedett, termelőképesége 100 millió db. téglára teljes üzemenet idején 3500 munkással dolgozik. — »A termelőképeség fejlődése mellett az üzem érdeme, hogy először alkalmazta a monarchiában a téglagyártásnál a barnaszén és emellett Bécs háztartásaiba is bevezette és elterjesztette. A barnaszéntermelés megnövelése A. Miesbach által — amely már 4 millió mázsára megy — legszorosabb összefüggésben áll téglágeítőinek fejlődésével.«⁸⁹

Amikor egyrészt Miesbach a barnaszén felhasználásával a téglagyártás technikáját jelentős mértékben előrevitte, — másrészt, a már akkor megkonstruált »téglaverő« gépeket rövid kísérletezés után félretette és »ismét visszatért az olcsóbb kézimunkához. A gépek felhasználatlanul hevernek. Most újra folynak kísérletek, hogy mennyire tud megmérkőzni a Clayton-féle téglaprés a kézimunkával.«⁹⁰ Nyilván ez sem vált be, mert 1863-ban sem használnak Miesbach gyáraiban gépi erőt.

A fentiekből három tényt kívánunk kiemelni: 1. Miesbach vagyonának és üzemeinek zöme Ausztriában volt, ami mellett magyarországi érdekeltsége eltörpült, tehát szó sem volt áttelepedésről Magyarországra. 2. Miesbach téglagyárai fejlődésének alapja — Magyarországon is — az az extraprofit volt, amelyet a barnaszén felhasználásának bevezetésével ért el, s amelynek meg kellett szűnnie akkor, amikor a többi téglagyár is áttért a barnaszén használatára. 3. A tőke — fejlődésének már ebben a korai szakaszában is — csak akkor alkalmazza a fejlettebb technikát, ha ez profitja szempontjából kedvezőbb mint a kézimunka. »Történelmi hivatása az emberi munka termelékenységének könnyötlen mértani haladvány módjára előrehajtott kifejlesztése. E hivatásához hűtlen lesz, mihelyt, mint ebben az esetben, a termelékenység kifejlődését gátolja. Ezzel újra csak bebizonyítja, hogy öregszik s mindjobban túléli önmagát.«⁹¹

Az időközben tetemesen megnövekedett Miesbach-üzemeket a 60-as években Drasche Henrik örökölte. 1866-ban Drasche 15 kőszén- és barnaszénbánya tulajdonosa; a szénbányák 6,38 millió mázsa szenet termeltek, amiből magyarországi bányáira 2,5 millió mázsa esett. 14 téglagyára közül 11 Alsó-Ausztriában és 3 Magyarországon volt.⁹² 1868-ban azonban már a pesti téglagyárak mind áttértek a barnaszén használatára — az ebből adódott extra-

⁸⁹ Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik. Wien, 1856 Heft. I. Industrie Statistik der österreichischen Monarchie für das Jahr 1856. 24—25. l.

⁹⁰ U. o.

⁹¹ Marx: A tőke, III. k. 301—302. l.

⁹² Bányászati és kohászati lapok, 1868. IX. 15.

profit megszűnt. Ennek következménye volt, hogy Drasche 1868-ban visszavonul magyarországi üzleteitől, itteni vállalatait részvénytársaságoknak adja át, tőkéjét 200.000 frt kivételével — ennyi részvényt vásárolt a vállalatait átvevő Kőszénbánya és Téglagyár Társulattól — kivonja magyarországi vállalataiból. A részvénytársaság ügyvitelére befolyása nem volt, igazgatóságának tagjai között nem szerepelt. Áttelepedésről, »dinasztia« alapításról tehát nem volt szó. Miesbach is, Drasche is a gyarmatosító osztrák burzsoázia képviselői voltak és nem áttelepedők.

Schedel — a másik »áttelepedő« osztrák tőkés, akit Lederer elvtársnő példaként hoz fel, s akinek szerepére a későbbiekben még visszatérünk — 1869-ben dinasztia hátrahagyása nélkül tűnik el a magyarországi gyáripár tőkései sorából. A felhozott példák közül Lederer elvtársnő általánosító megállapítása csak Dreherre illik. *A magyarországi burzsoázia keletkezése az áttelepedő osztrák burzsoáziából: kivételes, szórványos, nem általánosítható jelenség volt.*

Meg kell viszont állapítanunk, hogy az abszolutizmus idején egy »osztrák-magyar« nagyipari burzsoázia eléggé határozott körvonalai bontakoznak ki. Ez a burzsoázia az »összmonarchia« — később a dualizmus — polgárának tekinthető. Jelentős ipari érdekeltségei, esetenként földbirtokai is — vagy csak utóbbiak — vannak Magyarországon, vállalkozásainak súlypontja azonban Ausztriára esik. A gyarmatosító osztrák burzsoáziának azt a csoportját képezi, amely nemcsak az *árupiaci kapcsolatok alapján, hanem tőkekivitele útján is kizsákmányolja Magyarországot.* Ebbe a csoportba tartoznak elsősorban a gyarmatosító osztrák cukorgyárosok. Ezenkívül nagyobb számban, főleg a faiparban, (Thonet, Glesinger, Popper, Haasz, Schöller bankház), de egy-két képviselőjével majdnem minden iparágban találkozunk. Perspektívájában az osztrák gyarmatosító burzsoáziának ez a csoportja tőkekivitele útján fontos szerepet játszik Magyarország nagyipari fejlődésében és hitelrendszerében, de semmiképp sem sorolható a magyar burzsoáziához. Az a néhány eset viszont, amikor áttelepedő osztrák tőkésből lesz a magyar burzsoázia tagja, nem elegendő alap arra, hogy a magyarországi burzsoázia keletkezésének külön útjaként jelöljük meg.

*

A magyar burzsoázia legfontosabb kialakulási útja — melyet Lederer elvtársnő a második útnak jelez, de amely a fentiek alapján első úttá lesz — az az út, melyen 1849 után »a legnagyobbbrészt 48 előtt is erős« kereskedő-polgárságból: burzsoázia lesz.

A magyarországi kereskedőtőkések pesti, tehát legszámottevőbb csoportjának tagjairól — ha az abszolutizmus alatt vagy közvetlenül utána a kereskedelemben vagy a gyáriparban szerepet játszó jelentősebb nagytőkéseket vesszük szemügyre — meg kell állapítanunk, hogy nagyrészt már az előbbieken említett 1846/1847. évi adóajstromban feltüntetett kereskedőházak tagjaiból kerültek ki. Ilyenek voltak többek között: Ullmann M. G., Wodianer és fia, Halbauer György, Herzfelder Dávid, Kadisch Joachim, Kern S. E., Koppél Lipót, Koppély Fülöp, (Harkányi) Kunewalder Jónás, Malvieux C. J., Mandl J., Pontzen Lipót, Rosenfeld M. L., Aebly Adolf, Medetz József, Walthier Alajos, Vétsey Sándor, Heinrich Alajos, Kappel Frigyes, Weisz B. F., Fuchs Rezső, Pfeifer Konstantin, Schopper J. G. (Tömöry), Kochmeister Frigyes, Jálies F. B., Tschögl J., Appiano József, Boscovitz M.,

Lackenbacher B.⁹³ — 1849 után vidéki kereskedőtökések is csoportosan telepednek át Pestre, mint pl. 1852-ben a Deutschok (Hatvani) Aradról, Wahrmann Mór Óbudáról, Herzog A. L. Lovasberényből, Weisz M. A., Weisz B. M. (Weisz Manfréd) ismeretlen helyről. Nem számottevő mértékben az abszolutizmus idején is telepednek át Ausztriából, főleg Csehországból kereskedőtökések Pestre. De az ezzel ellentétes folyamatra, — pesti kereskedők áttelepedésére Ausztriába — szintén találhatunk néhány példát. (Valero, Kanitz, Wodianer Mór). Mindez azonban nem változtat azon, hogy a magyarországi nagytökés kereskedőburzsoázia lényegében a polgári forradalom előtt már Magyarországon élő kereskedő polgárságból alakult ki.

*

A terménykereskedelem felélénkülése, a tőkefelhalmozás meggyorsulása nyomán megélénkült a kereskedő burzsoázia érdeklődése a malomipari alapítások iránt. A gépi malomipar fejlődése meggyorsult; 1851—1855 között 7, 1855—1860 között 12, 1861—1865 között 24 »nagy berendezésű« gőzmalom létesült. A fejlődés üteme még tovább gyorsult s egyedül 1866-ban több új malom alakult, mint 1851—1855 között öt év alatt.⁹⁴ Ekkor jelennek meg Pesten és Budán az 1836-ban alakult Hengermalom mellett újra nagyobb részvénytársasági malmok: a Pannonia és a Concordia malom.

A malmokban alkalmazott gőzgépek lóereje 1852-től 1863-ig 253-ról 3190-re emelkedik.⁹⁵ A magyarországi malomipar gépesítésének foka túlnó az ausztriai malmokén, melyeknek lóereje 1863-ig 2315-re növekszik. Az ausztriai és magyarországi malmok gépesítésének foka közötti különbség 1866-ig — hiányos adatok alapján — több mint kétszeresére emelkedik. Az ausztriai malomipar tehát ezekben az években fejlődésében nagy mértékben lemarad a magyarországi malomipar mögött. Hozzájárult ehhez a bécsi gabonakereskedelem is, amely exportüzletei érdekében lemondott a Bécs körüli malmok magyarországi raktárakból történő közvetlen ellátásáról. Az osztrák gabonakereskedők »... azt... hogy a bécsi termény- és liszt-tőzsdén az alsóausztriai malmok által lekötött gabonát a győri és mosoni raktárakból Bécsen át irányítják, a kerülőút miatt feladták...«⁹⁶

Az osztrák malomipar fejlődésének lemaradása tehát következménye volt ill. összefüggött a pesti terménykereskedelem előretörésével, Magyarország gabonakereskedelmének koncentrálódásával, mert az osztrák terménykereskedők a fokozódó versenyharc következtében export üzletük fenntartása céljából kénytelenek voltak a gabonaszállítványokat Győrből egyenesen külföldre irányítani. Moson gabonakereskedelmének lehanyaglása pedig az ausztriai malomipar fejlődésének elmaradásával függött össze. Az ausztriai malomipar helyzetét megnehezítette, hogy a magyarországi malomipar Pest-Buda területére koncentrálódott: a pest-budai malmok 20 gőzgépe 810 lóerővel az ország egész területén lévő 146 malomgőzgép lóerejének 25,7%-át képviselte.

A bécsi kereskedelmi kamara történetírója az ausztriai malomipar 1861—1866. évi helyzetéről szóló beszámolóban arról panaszkodik, hogy

⁹³ Pólya, i. m. 507—8. l.

⁹⁴ Magyarország malomipara 1894-ben. 23. l.

⁹⁵ Id. osztr. stat. munka. 29—32. l. Horvát-Szlavónországgal együtt.

⁹⁶ Zapf, i. m. 94. l.

»...a magyar versenyt a sok malom alapítása következtében alig lehetett már győzni.«⁹⁷

Egészen más véleményen volt a malmok sokaságát illetően ugyanebben az időben a pesti kereskedőburzsoázia. »A malomvállalatok ritka jó virágzásnak örvendnek, ami ugyan elsősorban eme iparág egészséges helyzetének, másodszorban azonban malmaink csekély számának következménye — írja a pesti gabonatőzsde elnöke. — Az előző évben legnagyobb malomüzemeink nem voltak képesek a belföldi keresletet teljesen kielégíteni, ami ahhoz a sajátságos jelenséghez vezetett, hogy 1863-ban Linzból, Grácból, Prágából és Galíciából érkeztek őrlemények Magyarországra... Jelenleg sem képesek (1864) a pesti malmok valamennyi befutó rendelésnek eleget tenni. Szaporításuk tehát mind a termelés érdekében — melyet erősítene — mind a fogyasztók érdekében nagyon kívánatos.«⁹⁸ A Pesti Hengermalom osztalékai 1858-tól 1863-ig 31% és 37% között mozogtak, ami »természetesen a tőkét ezen a területen befektetésre készítette.«⁹⁹ »Amíg a gépi üzem valamely iparágban a régi kézművesség vagy manufaktúra rovására terjeszkedik, addig sikere épp oly biztos, mint pl. a gyutacsos puskával felfegyverzett hadsereg sikere egy íjászokból álló hadsereggel szemben« — állapította meg Marx. »Éz az első korszak, amelyben a gép csak meghódítja működési területét, azért döntően fontos, mert kivételesen nagy haszon termelését teszi lehetővé. E rendkívüli hasznok nemcsak önmagukban forrásai a gyorsított tőkefelhalmozásnak, hanem az újonnan képződő és új befektetés felé törekvő társadalmi többlettőke nagy részét is az előnyös termelési ágba vonják. Az ifjúság első lázas korszakának különleges előnyei folytonosan megismétlődnek azokban a termelési ágakban, ahová a gépi berendezést újonnan bevezetik.«¹⁰⁰

Lényeges még a malmok — és az ekkor, valamint az 50-es évek második felében keletkező szeszgyárak — alapításával kapcsolatosan az, hogy majdnem teljes mértékben nem az osztrák, hanem a magyar burzsoázia alapításai. A pesti malmok — különösen a részvényes malmok — alapítói azok a pesti kereskedőtökések, akikről az előzőekben már szó volt: Ullmann, Kern, Lányi, Herzfelder, Hirschler, Wahrmann, Bischitz, Ebner, Medetz, Kohen I. I., Fuchs, Deutsch. é. i. t.

Többek között ezért sem helytálló Lederer elvtársónéknak a mezőgazdasági ipar fejlődéséről adott összefoglaló jellemzése¹⁰¹ s ennek megállapításával szemben az *osztrák burzsoáziának a magyarországi mezőgazdasági iparban játszott döntő szerepét* — általában — *tagadásba kell venni*. Amennyiben »az osztrák kormányzat burzsoa részének« — amely Magyarországon új kapitalista gyarmati piac »fellendítését« célozta — a magyarországi ipari kapitalizmus kezdeteivel kapcsolatos szerepének döntő vonásait akarjuk kiemelni, akkor — annak előrebocsátása és nyomatékos hangsúlyozása mellett, hogy alapvetően az árupiaci kapcsolatok alapján zsákmányolta ki gyarmati módon Magyarországot — a vasút, a hajóközlekedés monopolizálásáról, a nyersanyagforrások megszerzéséről, a pénzügyi és hitelügyi uralmáról kell szólnunk, mert »egészen természetesen és elsődlegesen« ezekre a területekre hatolt be tőke kivitele útján és csak másodlagosan a nagybirtoktól elhódított cukor-

⁹⁷ *Zapf*, i. m. 103. l.

⁹⁸ *Jellinek Mór*: Die niedrigen Getreidepreise. Pest, 1865. 35. l.

⁹⁹ Bp. kam. jel. ip. áll. 1870/75, II. 269. l.

¹⁰⁰ *Marx*: A tőke I. k. 487. l.

¹⁰¹ *Lederer*, i. m. 239. l.

iparba, — de nem általában a mezőgazdasági iparba. »Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon« azonban nemcsak ezt tévesztette szem elől, hanem azt is, hogy a magyarországi mezőgazdasági iparnak viszonylag leggyorsabb ütemben és legszélesebben fejlődő, az ipari forradalom viszonylag előrehaladott stádiumában lévő ága: a malomipar volt, melynek fejlődésében az osztrák burzsoáziának, — egyetlen balul sikerült próbálkozását, a Szegedi Export-malmot kivéve¹⁰² — sem szerepe, sem érdekeltsege nem volt.

A malomipar fejlődése mögött a cukorgyártás fejlődése messze elmaradt. A magyarországi cukorgyárakat alapító osztrák kereskedő-gyáros burzsoázia nem az »új kapitalista gyarmati piac fellendítését célozta« — amint Lederer elvtársnő állítja, — hanem a nagyobb profit lehetősége, amit a magyarországi alacsonyabb munkabérek mellett tudott a dolgozó népből kisajtolni, vonzotta Magyarországra *s a magyarországi piac fellendítésének célja nyilvánvalóan kiesett látóköréből.* E mellett — amint a cukorgyárak keletkezésére vonatkozó adatok mutatják — az ausztriai cukoripari gépgyártásnak fontos kísérleti területeként is szolgált, ahol az újabb technikát kevesebb kockázattal próbálhatták ki.

Az abszolutizmus utolsó éveiben a szeszgyártásban is kialakulóban van a nagyipar, nemcsak Budapesten, hanem vidéken is. A nagyvárad Lederer-, Löblé- és Moskovics-féle, az aradi Neumann-féle, a temesvári Schlichting-féle szeszgyárak a hatvanas évek közepén méreteikben vetekednek a pesti gyárakkal. A szeszgyárak gépesítése 1852-től 1863-ig 31 lóerőről-361 lóerőre, ugyanakkor Ausztriában 126 lóerőről 414 lóerőre növekedett; ¹⁰³ a magyarországi szeszgyárak fejlődési üteme tehát nemcsak lényegesen gyorsabb volt, mint az ausztriai gyáraké, hanem az ausztriai szeszgyártás — méreteit tekintve — nem is került lényegesen túlsúlyba a magyarországgal szemben. Az ausztriai szeszgyártás technikai színvonala azonban jóval felette állt a hazainak. »Ki hinné — írják 1864-ben —, hogy olyan ország, mint Magyarország, ahol minden nehézség és akadály ellenére nagy mértékben folyt eddig a szeszgyártás és még folyik is — a szükséges finomító gyárak híján van és hogy a szesz finomítás céljából Magyarországról Bécsbe küldik, hogy finomított állapotban ismét visszakerüljön Magyarországra?«¹⁰⁴ Az egyetlen szeszgyár, amely 1860 előtt rektifikáló készülékkel rendelkezett, a Gschwindt-féle volt.¹⁰⁵

A szeszgyártás döntően — egy-két kivételt leszámítva — a magyar burzsoázia kizsákmányoló területe volt. Lederer elvtársnő eltúlozza a »példa«-ként felhozott Schedel Károly szerepét a magyarországi szeszgyártás fejlődésében. A szóbanforgó Örömvölgy-utcai gyárat nem Schedel, hanem Aranyváry alapította. Schedel az átvett gyárat talán megnagyobbította, hogy milyen mértékben, azt nem tudjuk megállapítani, mert nem ismerjük a gyár terjedelmét Aranyváry idejében, s mivel Lederer elvtársnő az egyetlen adatot, hogy t. i. Schedel tulajdonában a gyár 54 munkással dolgozott, vitássá teszi, — későbbi mérete is kétséges. De éppen az a tény, hogy nem maradt több adat fenn, arra vall, hogy a gyár nagyobbitása nem lehetett jelentős. A gyár Schedel tulajdonában nem is virágozhatott túlságosan, mert külön-

¹⁰² Pester Lloyd 1861. 124—130. sz.

¹⁰³ Id. osztr. stat. munka 9., 28—32. l.

¹⁰⁴ *Jellinek*, i. m. 42—43. l.

¹⁰⁵ Bp. kam. jel. az ip. áll. 1870/75, II. 287. l.

ben nem adott volna túl rajta már 1869-ben, amikor Krausz Mayer veszi meg.¹⁰⁶ Kétségtelen, hogy az Örömvölgy-utcai gyár átmeneti tulajdonosaként Schedel nem sok vizet zavart a magyarországi szeszgyártásban és különösen nem a magyarországi iparfejlődésben, s nem érdemli meg, hogy Lederer elvtársnő tolla az osztrák burzsoázia magyarországi nagyipari »úttörőjének« legendás alakjává növesztette. Bár ez annyiban jogosult, hogy Schedel is, mint a legendák hősei: nyomtalanul eltűnik, — legalább is a magyarországi gyár-
iparból. Lederer elvtársnővel ellentétben meg kell állapítanunk, hogy a magyarországi szeszgyártás nem az osztrák, hanem döntően a magyar burzsoázia érdekerülete volt, és Schedel esete nem példa, hanem egyedülálló — *átmeneti* jelenség.¹⁰⁷

A mezőgazdasági iparágak között a sörgyártás fejlődése maradt el leginkább. 1863-ban a magyarországi sörgyárak 69, az ausztriaiak 565 lóerővel szerepelnek a statisztikában. A magyarországi sörgyártás tehát az ausztriai színvonal mögött nagyon lemaradt. Ebben az iparágban két külföldi tőkés: a svájci Haggemacher és az osztrák Dreher kezébe kerül Magyarországnak a korszak viszonyai között két legnagyobb sörgyára, a budafoki Frohner-féle és a kőbányai Magyar Serfőző Társaságé. De mellettük a magyar burzsoáziának is jelentős érdekeltsége volt a sörgyártásban.

Végül a dohánygyártás kérdéséhez: az állami monopólium bevezetésének következményeként az osztrák kormány nagy manufaktúrákba centralizálta a dohányárak termelését. Lederer elvtársnő ezt a tényt, mint az osztrák kormánynak a magyarországi belső piac »fellendítését« célzó intézkedését üdvözli,¹⁰⁸ holott nem volt másról szó, mint a termelésnek az állami monopólium bevezetése által megkövetelt átszervezéséről, melynek célja a termelési folyamat racionalizálása útján a munkásság kizsákmányolásának fokozása volt. Lederer elvtársnővel szemben a dohánymonopóliumnak a dohány feldolgozására történt kiterjesztését, végső soron — mint minden hasonló monopóliumot — az értéktörvény szabad érvényesülése akadályának, a kapitalista fejlődés korlátjának kell tekintenünk.¹⁰⁹

A dohánymonopólium bevezetése — ellentétben Lederer elvtársnő megállapításával — akadályozta a dohánytermelés fellendülését is. 1858-tól 1864-ig a dohányossal beültetett terület — időközi csökkenése után — változatlan. A pesti burzsoázia csak annyi engedményt tudott a kormánytól kiharcolni, hogy a monopólium részére szükséges mennyiségén felül, ennek mintegy 30—40%-át export célra termelhették. A dohányexport ugyanakkor állandó panasz tárgya volt a monopólium korlátozásai miatt. »Engedjék a dohánytermelésnél is az »önszabályozás« gazdasági törvényét termelő és

¹⁰⁶ 1875-ben Krausz Mayer tulajdonában 64 lóerős gőzgép van a 140 munkással dolgozó gyárban, ahol közben az élesztőgyártást is bevezették. Bp. ker. kam. jel. az ip. állapotáról 1870/75. III. r. 90—91. l.

¹⁰⁷ A Friedenthal-féle szeszgyáralapítással az abszolutizmus alatti iparfejlődéssel kapcsolatban két okból nem kívánunk foglalkozni: 1. mert az *abszolutizmus után* alakult, 2. mert nem osztrák, hanem német tőkés alapította.

¹⁰⁸ Lederer, i. m. 239. l.

¹⁰⁹ A 238. oldalon sokat foglalkozik a különféle dohánygyárak gőzgép lóerejének összehasonlításával. Ez azonban semmiféle következtetésre nem ad alapot, mert Magyarországon a dohányneműek gyártása még a XIX. század legvégén is a manufaktúra színvonalán állt, gépi erőt a gyártás menetében nem használtak. Ezért teljes mértékben helyesnek fogadhatjuk el a magyarországi dohánygyárak 4500 főnyi munkálétszámát — 24 lóerő mellett is.

fogyasztó, kínálat és kereslet között szabadon érvényesülni s ez meg fogja szabni a termelés határait» — követelték a pesti kereskedők.¹¹⁰

Végső következtetésként megállapíthatjuk, hogy a magyarországi mezőgazdasági ipar általában nem volt az osztrák burzsoázia érdekerülete, hanem a magyar burzsoáziáé. Kivételt képezett a cukorgyártás, amely teljes egészében az osztrák burzsoázia kezében volt. Az abszolutizmus idején nem általában a mezőgazdasági ipar volt a legfejlettebb iparág, hanem mind technikai fejlettsége, mind kapacitásának színvonala alapján: a malczipar. Magyarországon az iparfejlődés gyarmati akadályai és a feudális maradványok továbbélésének következményeként a könnyűiparnak az ipari kapitalizmus fejlődése szempontjából legfontosabb ága: az elsorvadt textilipar helyébe az ipari fejlődés agrár-gyarmati jellegét jelezve, ekkor lépett a malczipar.

*

Mindannak figyelembevételével, amit az előzőekben a magyarországi kereskedő burzsoáziáról megállapíthattunk: — nem fogadhatjuk el korlátozás nélkül Lederer elvtársnőnek azt a megállapítását, hogy a magyar kereskedő burzsoázia az osztrák burzsoázia és az abszolút kormányrendszer járszalagjára állítódott.¹¹¹

Tagadhatatlan, hogy a magyar kereskedő burzsoázia szoros üzleti kapcsolatainál fogva, — amelyek az osztrák banktőkéhez, az osztrák kereskedelemhez és az osztrák gyáriparhoz fűzték — nagy mértékben függő viszonyba került az osztrák burzsoáziától. A »járszalagra állítódás« azonban a szoros üzleti kapcsolatból eredő függőségnél sokkal alárendeltebb viszonyt fejez ki, mintegy az osztrák burzsoázia által irányított, önmagukban tehetetlen és ezért magukat önként teljesen alárendelő báboknak tünteti fel a magyar kereskedő burzsoáziát, sőt a kisárutermelésből kinőtt nagyipari burzsoáziát is. Ez azonban ellentétben áll mindazzal, amit a magyar kereskedőtőkések megerősödéséről megállapítottunk; főleg a gyakorta igen éles versenyharcra áll ellentétben, amelyet pozícióinak kiépítése és megerősítése során az osztrák burzsoáziával folytatott. Emellett a szabadkereskedelmi rendszer lehetővé tette, hogy a magyar kereskedő burzsoázia az Ausztrián kívüli külfölddel is mindinkább szélesedő üzleti összeköttetést tartson fenn (erre Lederer elvtársnő több példát hoz fel). Ebben az időben jönnek létre kapcsolatai Németországgal, Angliával, Franciaországgal, s így mind kevésbbé volt üzletileg az osztrák burzsoáziának kiszolgáltatva.

A kereskedelem 1849—1866 közötti fejlődésének menete azt mutatja, hogy a 60-as években a magyarországi kereskedő burzsoázia korábbi, inkább alárendelt jellegű függősége az osztrák burzsoáziával szemben csökkent s mindinkább egy olyan érdekközösség részévé vált, amelynek keretén belül önállósága fokozódott és profitja jórészen az osztrák burzsoázia gyarmati érdekeivel ellentétes, az osztrák burzsoázia profitjának rovására menő üzletekből és vállalkozásokból származott.

A magyarországi burzsoáziának az abszolutizmus kormányrendszerétől való függősége nem jelentette egyben a kormány politikájának a megalkuvásban annyira teljes kiszolgáltatását, ami a »járszalagra állítódást« igazolná, s amint Lederer elvtársnő az általa felhozott példákön bemutatja. Bár e példákat

¹¹⁰ Jellinek, i. m. 44—49. l.

¹¹¹ Lederer, i. m. 70. l.

még néhány hasonlóval meg lehetne toldani, ugyanakkor azonban azt is meg kell állapítani, hogy a magyar kereskedő burzsoázia zömére ezek a példák nem illenek, nem tekinthetők tipikusaknak. A felhozott esetek a magyarországi kereskedőtőkésékek legvagyonosabb »legfelsőbb« és egyben legszűkebb — alig néhányat magában foglaló, — valóban hazátlan és hazaáruló csoportjának válogatott képviselői, akik 1867 után beolvadnak az osztrák burzsoáziába. Fleischl Dávid 1867-ben szerepel utóljára Magyarországon; Schossberger S. W. egyetlen magyarországi »gyárát«, a rákospalotai olajgyárat átadja osztrák tőkéseknek;¹¹² Wodianer Mór pedig a Magyarországot kizsákmányoló Rothschild-vállalatok osztrák érdekeket képviselő érdektársává lesz. A magyarországi burzsoázia e néhány tagjára teljes mértékben ráillik Lederer elvtársnőnek az a megjegyzése, hogy az osztrák burzsoázia a magyar burzsoáziának »erre kapható részét« az összmonarchia megszilárdítása érdekében igyekezett szövetségesül megszerezni¹¹³ — és meg is szerezte őket.

A magyar kereskedő burzsoáziának ez a szűk rétege azonban általában nemcsak kereskedő, bankár és vállalkozó, hanem nagybirtokos is volt, és nem a magyar kereskedelem, hanem a félféudális nagybirtok érdekeit képviselte. Wodianer és Schossberger az 1849 után, a burzsoa termelési viszonyok között módosult — most már a tőkés gazdaság lehetőleg minden kizsákmányolási területét maga alá rendelni törekvő — nagybirtokos gyarmati agrárkapitalizmus érdekeltjei. Amíg azonban a születési arisztokráciának csak kis mértékben sikerült az abszolutizmus idején a mezőgazdaságon kívül eső tőkés kizsákmányolási lehetőségeket kihasználni, — addig ez a gyarmati pénzarisztokrácia a gazdaság minden területéről szedte a profitot.

A magyarországi ipari kapitalizmus fejlődésében azonban a magyar burzsoázia szerepét nem az a Fleischl, Wodianer, Schossberger és a hozzájuk hasonló, magyarból osztrákká vedlő (vagy visszavedlő) néhány nagytőkés-nagybirtokos reprezentálja, aki az ipari fejlődéshez — Magyarországon — tagadólag viszonyult; e réteg szerepe igen fontos, de nem döntő oldaláról mutatja be az abszolutizmus idejének magyar nagyburzsoáziáját. Amennyiben a magyar nagyburzsoáziát ekkor ez a réteg képviselte volna, — az ipari kapitalizmus kezdeteinek Magyarországon *kizárólag* az osztrák burzsoázia lett volna hordozója. Erről azonban szó sincsen.

A magyar nagyburzsoázia jellemzése közben Lederer elvtársnő nem vette tekintetbe rétegződésüket, pedig ahhoz, hogy a magyarországi kapitalizmus fejlődésében játszott szerepüket valamennyire is tisztázhassuk, feltétlenül különbséget kell tennünk a magyar nagyburzsoázia zöme és a magyar nagybirtokkal már ekkor szövetséges és ettől, valamint az osztrák burzsoáziától már ekkor alig elkülöníthető nagytőkés-nagybirtokos felső rétege között.

A nagyburzsoázia e két csoportja közötti különbözőség a vasútépítések kérdésében is szembeűnő.

A magyar kereskedelmi és ipari nagytőke vasútépítési érdekei nem estek teljesen egybe a nagybirtokéval. Az előzőekben szó volt arról, hogy a magyar kereskedelmi tőke a terménykereskedelmet igyekezett Pestre koncentrálni, ami magában foglalta a vasúthálózat vonalainak Pestre való összpontosításához fűződő érdekeit. Hasonló volt az érdeke a pesti ipari

¹¹² Az Ölundustrie A. G. Wien veszi át. C. L. 1875. II. r. 344. l.

¹¹³ Lederer, i. m. 14. l.

burzsoáziának is, azzal a hozzáadással, hogy a nagybirtok terményei mellett üzemei számára olcsó kőszénre is szüksége volt. A magyar burzsoázia számára az Alföldi vasút építése, amely a terményforgalmat Pesttől elterelte, egyáltalán nem volt kedvező — nem is vállalt érdekeltséget ennek építésében. Egészen más jellegű volt azonban a Pest—Losonc közötti vasútvonal, amely a salgótarjáni szénterületet hozta közelebb Pesthez és jelentős szerepet játszott mind a pesti, mind a nógrádi ipartelemek létrejöttében és fejlődésében. Lederer elvtársnővel ellentétben¹¹⁴ e vasútvonal építését az ipari kapitalizmus magyarországi kezdeti és további fejlődése szempontjából kiemelkedően *döntő eseménynek tekintjük*, amelyet pozitívan kell értékelni és szembe kell állítani a többi, az iparfejlődés közvetlen érdekeitől távol eső, a gabona-termelő nagybirtok érdekeinek alárendelt vasútépítésekkel.

E vasútvonal spekulációs jellegét a vastermeléshez szükséges szén kérdésével igyekezett Lederer elvtársnő indokolni,¹¹⁵ azonban abba a tévedésbe esett, hogy a sziléziai szenet a vasgyártásban a salgótarjáni szén versenytársának tekintette, mert nem tett különbséget a nyersvas előállításához, valamint a vaskínomításhoz szükséges szén között. A salgótarjáni szén ugyanis alkalmatlan volt a nyersvas előállításához, amihez sziléziai szénre lett volna a kohóknak szükségük: azaz a salgótarjáni és sziléziai szén nem versenyezhettek egymással.

A Pest—Losonc közötti vasútvonal építése körül felmerült finansiális nehézségek az általános nehézségeken felül abból is származtak, hogy sem az osztrák pénzarisztokrácia, sem a gabonatermelő nagybirtok érdekeit nem szolgálta. Pozitívan kell értékelni azért is, mert végeredményben nem kölcsönből és nem kamatgaranciával épült meg. Azért pedig az első 67-es magyar kormányt, mert az »összmonarchia« sztratégiai érdekeit azogáló Keleti Vasúttól elvont 5 millió forinttal a losonci vasútvonal építését befejezte — megróni nem lehet.

A burzsoázia két csoportja közötti különbözőséget mutatja, hogy Schossberger az Alföldi vasút építésében, — a pesti kereskedő és ipari burzsoázia viszont a Pest—losonci vasút építésében vállalt érdekeltséget.

A vasútépítésekről lévén szó, nem mulaszthatjuk el, hogy közbevetőleg néhány további megjegyzést ne fűzzünk »Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon«-nak idevonatkozó részéhez. A »Nagybirtokosok és kereskedők« cím alatti fejezetben Lederer elvtársnő sok mozzanatot tár fel, amely a nagybirtok kizsákmányoló szerepét leplezi le, s különösen pozitív értékűek a vasútépítő munkások, a tőke e »könnyű lovassága« helyzetére vonatkozó adatok. Ugyanakkor azonban az anyag összeválogatása s a feldolgozás egyes szempontjai hibáztathatók.

A nagybirtok spekulációját túlnyomóan még nem valósított terveken mutatja be, még hozzá olyan terveken, amelyek a nagybirtok mezőgazdasági érdekeitől távol esnek és megvalósulásuk esetén inkább ipari és kereskedelmi érdekeket szolgáltak volna. Ez sokat levon a leleplezések jelentőségéből.

A felhasznált anyagban lényegében nem sikerült kimutatni azt, ami legfőbb célja volt, hogy a nagybirtok és a kereskedelmi tőke a vasútspekulációban összefonódott. Viszont a nagybirtokosság gyarmati agrárkapitaliz-

¹¹⁴ Lederer, i. m. 109. l.

¹¹⁵ Lederer, i. m. 106. l.

másának új arculatát, aminek lényegéül azt tekinthetjük, hogy a tőkés termelési viszonyok között a nagybirtok a burzsoázia sajátos vállalkozási területeit a maga számára akarja kisajátítani, — a kínálkozó adatok alapján nem elemzi ki, — mert nem lát különbséget a gyarmati agrárkapitalizmus 48 előtti és utáni tartalma között. — Nem fordít figyelmet arra az új helyzetre sem, ami a vasútépítés kérdésében 1863—1866-ban alakul ki, amikor a nagybirtok vasútépítési tervei gomba módra elszaporodnak, mert ekkor már világossá vált, hogy kedvező nemzetközi terménykonjunktúrával lehet számolni, de az osztrák pénzarisztokrácia befektetéseivel viszont nem számolhat. Így került sor az osztrák nagytőkét megkerülő, belga, angol és más külföldi kapcsolatok hajszolására.

Nem értünk egyet Lederer elvtársnővel a nagybirtokosok kárhoztatásában, amiért »az állami jövedelmet, mely az egyre fokozódó és lényegében a dolgozó kisembereket sújtó adóteherből adódott össze, saját „önző” céljaikra használják fel.« — Az »önző« célok itt a magyarországi vasútépítést jelentik, erre szeretné a nagybirtok az állami adójövedelem egy töredékét felhasználni. De nem azért nem tartjuk szükségesnek kárhoztatni a nagybirtokosságot, mert vasútakat akar építeni, — valóban nem önzetlenül és nem hazafiasságból — hanem mert minden adófillér, amit az osztrák önkényuralom kormányától bármelyik osztály a magyarországi fejlődés számára vissza tudott szerezni: nem kárhoztatható. A kérdésnek erről az oldaláról megfelekedezni annyi, mint az »összmonarchia« álláspontjára helyezkedni, mint Magyarország gyarmati függőségét teljesen figyelmen kívül hagyni.

Egyébként Lederer elvtársnő önmagával került ellentmondásba, amikor egyrészt az országos belső piac kibővülésének fontos vonásaként sorolja fel az osztrák pénzarisztokrácia profitját szolgáló magyarországi vasúthálózat hosszát — s természetesen helyesen — másrésztől viszont a nagybirtok vasútépítési terveiről megállapítja, hogy ezek »a nemzeti belső piac fejlődését gátolják.«¹¹⁶ Igaz, hogy a belső piac fejlődése szempontjából nem egészen közömbös a vasutak vonalvezetésének osztálytartalma — ami mindenkor tükrözi a fennálló osztályhatalmi viszonyokat — s a belső piac bővülésének jellegét, irányát befolyásolja — de ez nem jelenti ugyanakkor a belső piac fejlődésének akadályozását. Mert amint Marx megállapította: »az ipar és mezőgazdaság termelésének forradalmasítása ... a társadalmi termelőfolyamat általános feltételeinek, azaz a közlekedési és szállítóeszközöknek forradalmasítását is szükségessé tette ... a manufaktúra korszakból származó közlekedési és szállítóeszközök ... elviselhetetlen kerékkötőivé váltak a nagyiparnak...«¹¹⁷ Marx e megállapítása Angliára vonatkozik, ahol a közlekedés gépesítése későbbben kezdődött, mint a nagyipar gépesítése, míg nálunk lényegében a közlekedés és szállítás forradalmasítása megelőzte ill. egyidőben folyc az ipar és a nagybirtok termelése gépesítésének kezdetével.

Kétségtelen, hogy ha lett volna az abszolútizmus idején olyan magyar burzsoázia, amely a hatalomnak részese, a vasutak vonalvezetése és a belső piac bővülésének jellege és üteme a történelmileg adottól eltérő, az ipari kapitalizmus fejlődése számára kedvezőbb lett volna. Az adott viszonyok között a vasútépítések nem fejezték ki — ha csak kivételesen nem — a magyar burzsoázia közvetlen érdekeit.

*

¹¹⁶ Lederer, i. m. 79. l.

¹¹⁷ Marx, A tőke, III. k. 413. l.

Amikor Lederer elvtársnő a magyar *nagykereskedelmi tőke önálló működésének kérdését* tárgyalja, a marxi tanítástól eltérően úgy véli, hogy a kereskedelmi tőke mindaddig megtartja az ipari tőkétől független tőkeformáját — amíg a kereskedő ipari tőkésé nem válik. Egyrészt ugyanis megállapítja, hogy az abszolútizmus idején a kereskedelmi tőke kisebb része »bekapcsolódik« az iparba (ami alatt azt érti, hogy a kereskedelmi ösztőke kisebb része átcsapott ipari tőkébe), másrészt ezzel szemben leszögezi: »a kereskedelmi tőke másik része ebben a korszakban még önállóan is működik és szorosan kapcsolódik az osztrák banktőkéhez és ugyanakkor a magyar nagybirtokossághoz.«¹¹⁸

Amennyiben ez az álláspont helyes lenne: a kereskedelmi tőke önálló tőkeformájával együtt a kereskedelmi tőkésnek teljesen el kellene tűnnie. Ez azonban ellentétben áll Marxnak azzal a megállapításával: »hogy a termelésnek mekkora része kerül bele a kereskedelembe, halad át a kereskedők kezén, az a termelési módtól függ. Legnagyobb a teljesen kifejlett tőkés termelésben, amikor a termékeket már csak áruként termelik, nem pedig mint közvetlen létfenntartási cikkeket.«¹¹⁹

A kereskedelmi tőke jelentősége tehát mind a kapitalizmus fejletlenségének, mind a kapitalizmus teljes fejlettségének következménye lehet. Hogy melyik eset áll fenn, azt a kereskedelmi ösztőkének önálló, illetőleg az ipari tőkének alárendelt formája közötti megoszlásának aránya dönti el. Ebből a szempontból tekintve a problémát, eléggé nyilvánvaló, hogy 1849-ben a kereskedelmi tőke önálló formája volt túlsúlyban és a kapitalizmus fejletlenségére utalt, — 1866-ban a kereskedelmi tőke alárendelt formája volt túlsúlyban és bár ekkor jelentősebb volt, mint korábban — mégis a kapitalizmus fejlettebb fokára utalt.

A kereskedelmi tőkére vonatkozó nézeteit Lederer elvtársnő általában az angliai viszonyokról szóló marxi megállapításokból vezette le, de nem volt tekintettel az angliai és magyarországi viszonyok közötti lényeges eltérésekre. A marxi megállapítások automatikus alkalmazásából keletkeztek az olyan ferde nézetek, mint pl. az, hogy a magyar kereskedelmi tőke »szövetségben a nagybirtokos és pénzarisztokráciával, reakciós szerepet játszott az ipari tőke ellen.«¹²⁰ A marxi megállapítás, amelyre Lederer elvtársnő támaszkodik, a politikai hegemoniára törekvő angol nagyipari tőke és a vele szemben álló pénzarisztokrácia, nagybirtok és kereskedelmi tőke harcáról szól. Ilyen, vagy csak ehhez hasonló tény azonban a magyar valóságban az abszolútizmus idején nem merült fel. Az abszolútizmus idején nincsen magyar nagyipari tőke, amely politikai hegemoniára törekedne és nincsen magyar kereskedelmi tőke, amely reakciós szövetségre léphetne az ipari tőke ellen. Azt viszont, hogy a magyar nagybirtok és az osztrák burzsoázia valamennyi rétegének — az ipari, kereskedelmi és a pénztőkének reakciós szövetsége a *keletkezöben lévő magyar nagyipari tőke* ellen valóban fennállott, Lederer elvtársnő nem említi.

Általában, a klasszikusok megállapításainak alkalmazásánál lényegében arra törekedett, hogy a magyarországi fejlődésben a klasszikus fejlődés-

¹¹⁸ Lederer, i. m. 69—70. l.

¹¹⁹ Marx, A tőke, III. k. 367. l.

¹²⁰ Lederer, i. m. 70. l.

sel megegyező vonásokat mutassa ki, s alig volt tekintettel a magyarországi viszonyokat jellemző, a klasszikus fejlődéstől eltérő sajátos vonásokra. Ugyanakkor, e módszerrel összhangban, a tényanyagból nem a magyarországi fejlődésre jellemzőt, a magyarországi viszonyokra általános érvényűt állította előtérbe, hanem a kivételeset, a nem alapvetőt. Mindez együttesen nemcsak a jellemzés hiányosságához vezetett, hanem a valóságot a felismerhetetlenségig elváltóztatta.

9

A magyarországi gyáripárban a malomipar mellett, amelynek az abszolutizmus alatti fejlődési lendülete 1867 után még fokozódik s maradandóan domináló szerephez jut a kapitalista Magyarország gyáripárában, — a második helyet a *vasgyártás* foglalta el. Az osztrák burzsoázia az 1850-es évek közepéig lényegében érdektelenül állt szemben a magyarországi vasgyártás fejlődésével. A magyarországi tőkés ipari fejlődés rovására erőszakos eszközökkel megteremtett osztrák textilmanufaktúra ugyanis mindaddig nem biztosított az osztrák burzsoázia számára nehézipari befektetésekhez elegendő tőkefelhalmozást, amíg 1853—1856 között nem tért át a gépi nagyiparra. 1853-ig tehát a legfontosabb akadály, amely Magyarországon főleg a feudális viszonyok között a vasgyártás fejlődését meggátolta volna, ezáltal esett. Az ausztriai vasgyártás a XIX. sz. közepéig döntő mértékben az osztrák feudálisok kezén volt s csak gyengén fejlődött. Mivel pedig a Habsburg államnak hatalmi okokból szélesebb és fejlettebb vasiparra volt szüksége, maga vette kézbe az erre alkalmas kincstári uradalmaktól a vasgyártást, nemcsak Ausztriában, hanem Magyarországon is. Pl. »a resicai vasművet 1769—1771 között létesítették. Már az előző században a magaskemencét vasárugyártásra rendezték be és 1793-ban itt és Bogsánban is, ahol ugyanekkor szintén volt már öntöde, 20.000 ágyúgolyót öntöttek a nápolyi koromány számára. Csak 1845-ben határozták el gépműhely létesítését, majd 1850-ben kibővítették. — Ugyanekkor egy kazánkovács-, ágyúfúró- és öntőművet is létesítettek.«¹²¹

Amikorra már a kapitalista termelési viszonyok között az 1850-es években a vasútépítkezések ugrásszerű növekedésével és a gépek használatának fokozódásával a vasgyártás a monarchiában is az ipari fejlődés döntő elemévé válik és amikorra az osztrák burzsoáziának nehézipari befektetésekre is tellett, a magyarországi vasgyártás állami és magánterülete viszonylag megerősödött és a közös vámterület nem vált akadályává kibontakozásának, sőt, bizonyos értelemben serkentőleg hatott fejlődésére. Ennek jele volt, hogy Magyarország részesedése a monarchia nyersvastermelésében 1860-tól 1865-ig 25,7%-ról 34,2 %-ra emelkedett.¹²²

¹²¹ Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik, Industrie-Statistik der österreichischen Monarchie für 1857. 73—75. l.

¹²² Erre a kérdésre Lederer elvtársnő is rámutat. (208. l.) »Itt még arra is rá kell mutatni, hogy a monarchia összvastermelésében ugyanebben az időben (62—65) a folytonos válságok következtében időleges visszaesés mutatkozott. Az összosztrák belső piac fejlődésének és az osztrák belső gyarmatosításnak sajátos törvényszerűségei következtében a visszaesés Magyarországon nem érvényesült.« — A sajátos törvényszerűségek kifejtésével azonban végkép adós maradt.

A malomipar mellett termelési és technikai színvonalának viszonylagos elmaradottsága ellenére a vastermelés volt Magyarország legfontosabb iparága a 60-as évek közepén.

A vasgyártás fejlődése mellett viszont a *gépgyártás* igen nagy mértékben elmaradt. Ha eltekintünk a Dunagőzhajózási Társaság Óbudai Hajógyárától és az osztrák Államvasúttársaság 1854-ben Resicán létesített gépgyárától, melyek termékeiket Magyarországon nem hozták forgalomba¹²³ s lényegében csak saját szükségletük ellátására termeltek,¹²⁴ meg kell állapítanunk, hogy a magyarországi gépgyártás, az osztrák burzsoáziától és az osztrák tőke kivételül függetlenül, mint a magyar burzsoázia vállalkozása fejlődik, s főleg az *1848-ig elért eredmények alapján* a kisárutermelésből nőtt ki.

A legjelentősebb fejlődésen a Ganz-gyár ment át. 1853/54-ben 166 vasúti kereket gyártott, 1860-ban 5053-at, 1866-ban 14 357-et. A gyártás felvételétől 1866 végéig kerékszámban 82 000 vasúti kerék hagyta el a Ganz-gyár műhelyét. Munkáslétszáma 1857-ben 106, 1860-ban 201, 1866-ban 343 fő volt.¹²⁵ Az öntöttvas vasúti kerekek mellett sínváltóbetéteket is gyártott jelentős mennyiségben és néhány malom berendezését is elkészítette.¹²⁶ A Ganz-gyár üzemének alapjellegét a vasöntés határozta meg. Üzemi berendezésében a fémmegmunkáló gépek az öntöde mellett alárendelt szerepet játszottak. 1866-ban a gépműhely felszerelésének fő elemei: 3 fejesztergapad, 8 közönséges esztergapad, 10 gyalupad, 3 horonyvágógép, 2 kerékgyalugép, 1 csavarfémcsőgépgép. Az öntödében viszont 5 kúpoló, 7 szárító és 1 tégelykemence volt. A berendezés jellegének megfelelően a gépielő alkalmazása jelentéktelen méretű: egy 30 lóerős és egy 15 lóerős gőzgépből állt.¹²⁷

A Ganz-gyár vasöntöde-jellegének további bizonyítéka a Ganz-gyárnak »Az ipari kapitalizmus kezdeti Magyarországon-ban közölt alaprajza (218. l.), amelyből kitűnik, hogy az öntöde alapterülete sokszorososan felülmúlja a gépműhely alapterületét s a gyár belső elrendezése is az öntöde központi szerepét emeli ki.

A Ganz-gyárhoz hasonlóan a Schlick és az Oetl-gyárnak is elsősorban vasöntöde jellegük volt. A Vidats-gyár döntően mezőgazdasági *eszközöket* gyártott és csak kisebb részben készített gépeket. A Vidats-gyár gőzgépgyártásáról csak az a néhány közvetett adat merült fel, amelyet Lederer elvtársnő közölt munkájában, de ezek is azt a feltevést keltik, hogy a Vidats-gyár a Röck-gyárral esetleg közösen gyártott gőzgépet, illetőleg pontosabban:

¹²³ Bp. ker. kam. jel. az ip. áll. 1870/75. 170. l.

¹²⁴ A resicai gépgyár készítményei: hidszerkezet, váltó és keresztelés, továbbá vasútszükségleti cikkek, mint vízállomások, fordítóköröngök, ütközők, és gőzgépek, hengerműberendezések és egyéb saját üzemi célokra szolgáló gépek. — Az Osztrák Állam-Vasúttársaság magyarországi uradalmának leírása, 1896, 38—39. l.

¹²⁵ Bp. ker. kam. jel. az ip. áll. 1870/75, I. k. 194. l.

¹²⁶ Része volt a következő malmok berendezésében:

1847, Főhercegi uradalom, Magyaróvár,
1848, István gőzmalom, Debrecen,
1849, Rosenthal malom, Békéscsaba,
1849, Schwartz malom, Mátészalka,
1851, Mandl és tsa, Nyírbátor,
1862, Hagenmacher Henrik, Budapest,
1866, Első budapesti gőzmalom. — Ganz-Danubius: A hengersizék fejlődése és a malomipar történetének rövid vázlatja. Bpest, 1926.

¹²⁷ *Berlász Jenő*: A Ganz-gyár történetének kéziratja. — Az 1863. évi gőzgépgépsztauszta adatai ezek szerint helytállónak tekinthetők.

lokomobilt. A Vidats-gyár szerszámgépgyártását, — amit Lederer elvtársnő igyekszik bizonyítani — elegendő adat hiányában meg nem valósult tervnek kell tekintenünk, annál is inkább, mert még 1875-ben is azt jelenti a pesti kereskedelmi kamara, hogy »szerszámgépeket a közelmúlt évekig belföldön, kivéve egyes iparvállalatok gépműhelyeiben saját használatra készült gépeket — nem gyártottak«. ¹²³ — A pesti »gépgyárak« között viszonylag a Röck-gyár haladt leginkább előre a gépgyártásban és üzemének berendezése szerint is a legkevésbé volt öntöde jellegű. Gazdasági lapok írják 1861-ben: »A napokban tette első próbáját Röck István gépgyárában az általa készített első gőzerejű cséplőgép. A gép 8 lóerejű, Clayton-Shuttleworth-féle eredetije után összeállítva; a munka csinossága becsületére válik Röck I. urnak.« Persze a Röck-gyár lokomobil termelése sem lehetett túlságosan jelentős, hiszen a monarchiában 1863-ig bezárólag összesen 45 db készült. ¹²⁹

A gőzgépek előállításában a fejlődés látszólag valóban nem volt jelenték-telen. Az 1863. évi osztrák statisztika adatai szerint a Magyarországon használatban álló gőzgépek közül 6945 lóerő a monarchiában és ebből 1470 lóerő Magyarországon készült. ¹³⁰ A monarchia gőzgépgyártásában való 21,2 %-os részesedés nem lenne lebecsülendő arány, ha a gőzgépek egy-két gyárból sorozatgyártásban kerültek volna ki. Minden adat arra mutat azonban, hogy nagyrészt nem rendszeres gyártás keretében készültek, hanem egyes darabok előállítás útján pl. bányák és vasgyárak, vagy malmok saját üzemében vagy kisműhelyekben külön »mérték utáni« rendelésre. Pl. Erdélyben a fülei vasgyár 2 db 48 lóerős gőzkalapácsa Magyarországon készült és általában a gőzkalapácsok zöme belföldi gyártmány volt. ¹³¹ A Kachelmann-féle 1835 óta fennálló vihyei üzem ¹³², valamint a krompachi vasgyár is készített néhány nagyobb teljesítményű gőzerejű vízfelhúzógépet bányák számára. Az utóbbi pl. 1857-ben 363 vámmáza 4500 firt értékű 16-tól 90 lóerőig terjedő teljesítményű vízfelhúzógépet szállított bányáknak (részben Galíciába is). ¹³³ A resicai üzem is maga készítette nagyobb egységű gőzgepei egy részét. 1857-ben »18 258 vámmáza különféle gőz- és szerszámgépet gyártott«. ¹³⁴ Ugyanitt 1868-ig 26 lokomotív is készült. ¹³⁵ — Ganz Abrahám 1848-ban »már egy gőzgépig jutott, melynek alkatrészeit saját műhelyében öntötte s amelyet egy budai műhelyben állítottak össze«. 10 évvel később társult ehhez egy második egy bécsi műhelyből. A 60-as években azután a gyár a közben hozzá-nőtt gépműhelyében elkészített két gőzgéppel cserélte fel a régieket. ¹³⁶ — Az 1857. évi osztrák iparstatisztika szerint gőzgépet Magyarországon a következő üzemek gyártottak: I. D. Hoffmann, Pesten (felszerelése 12 lóerős gőzgép), Werther Frigyes Budán, akinek szeszgyára, fürdője és malma is

¹²⁸ Bp. ker. kam. jel. az ip. áll. 1870/75, II. 156. l.

¹²⁹ Id. osztr. stat. munka 48. l.

¹³⁰ Id. osztr. stat. munka 46—47. l. »Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon« 216. lapján szereplő 1422 lóerő hiányos, mert kimaradtak belőle az Erdélyre vonatkozó adatok.

¹³¹ U. o. 32. l. és 49. l.

¹³² Pozsonyi ker. kam. jel. 1878. 153. l.

¹³³ Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik. Industrie-Statistik der ö. Monarchie 1857. 73. l.

¹³⁴ U. o. 74—75. l.

¹³⁵ Bp. ker. kam. jel. az ip. áll. 1870/75, II. r. 155. l.

¹³⁶ Bp. ker. kam. jel. ip. áll. 1870/75. II. 193. l. melynek adatai Mechwart Andrástól származnak.

volt (16 lóerő), Prick V. és Madarász Pécselt (18 lóerő) és az Államvasút-társaság Resicán (36 lóerő).¹³⁷

A gőzgépgyártás — valamint a szerszámgépgyártás is — Magyarországon fejlődésének abban a korai stádiumában volt, amikor még nem különült el a gépet felhasználó üzemtől, illetőleg azokhoz a vasgyárakhoz, öntödékhez kapcsolódott, melyek a gőzgép (és másféle gépek) elkészítéséhez szükséges nyersöntvényeket állították elő s egyben berendezkedtek egyes gépek elkészítésére. A gépgyártásnak e két korai átmeneti formája megfelel annak az időszaknak, amikor a gőzgépekben való szükséglet éppen fellépett, de még nem vált olyan rendszeressé, hogy gyártása külön iparággá differenciálódott volna a magyarországi viszonyok között, — illetőleg a gépgyártásban még nem tudott uralkodóvá válni a gépi erővel történő és rendszeres gyártás, amint Marx megjegyzi: »a gépek gyártása, gépek által«, ami az ipari forradalom betetőzése.

A magyarországi gépgyártás kialakulásának kezdetei sok hasonlóságot mutatnak fel a gépgyártás kezdeteivel Oroszországban, ahol »a gépgyártás ... még az 1861-es reform előtt született meg« — nálunk 1848 előtt. »Az önálló gépgyárak nem egyszerre nőttek ki. Elődjük a kohóművek, egyes könnyűipari vállalatok és öntödék keretében működő műhelyek voltak« — nálunk pl. a krompachi vasmű, a pohorellai, a rimabrezói állami vasmű — a Hengermalom, Werther Frigyes szeszgyára, — Ganz, Schlick, Oetl, Vidats, Röck, é.i.t. »A nagy gépgyárakká vált öntödék a Berda-féle gyár és a kincstári Alexandrovskij gyár volt Péterváron. Ez a két gyár vetette meg alapját annak a fejlődésnek, hogy Pétervár az orosz gépgyártás központja legyen« — nálunk a Ganz, a Schlick és a Röck-gyár töltötték be ezt a szerepet Budapesten. »Más később alakult öntödékben is folytattak gépgyártást az öntödei munka mellett, s gőzgépek és gőzhajók gyártásával is foglalkoztak.«¹³⁸

Mindezek alapján Lederer elvtársnő jellemzését az abszolutizmus idején a gépgyártás termelésének színvonaláról *igen túlzottaknak* kell tekintenünk. Kétségtelen, hogy az abszolutizmus idején fejlődött a magyarországi gépgyártás s nem korlátozódott mezőgazdasági eszközök gyártására, döntő vonása azonban az volt, hogy — az osztrák tőke tulajdonát képező két nagyobb gépgyártól eltekintve — a gyárnak számítandó üzemek elsősorban vas- és fémöntödék voltak és az öntvények durvább megmunkálásán alig mentek túl: *a tulajdonképpeni gépgyártásnak csak a csírái jelentek meg az abszolutizmus idején.*

A kérdés lezárásaképpen nem mulaszthatjuk el annak kiemelését, hogy az osztrák tulajdonban lévő gépgyárakban a magyar munkások és a magyar mérnökök nagy eredményeket értek el. Az óbudai hajógyárban pl. »már a hatvanas évek első felében a fiatalon elhunyt magyar gépészmérnök, Lágler

¹³⁷ Krompachon, Pohorellán és Rimabrezón bánya- és kohóművek számára készítettek gépeket; Rhonicz, Krompach, Pécs és Resica fém- és fémegmunkáló gépeket; Ganz, Óbudán öntvényeket; Knutzen H. P. és Ruszwurm H. Pesten — »különbféle munkagépeket«; a Pesti Gőzmalom, Hoffmann J. D., Krompach és Resica »általában kisebb-nagyobb méretekben munkagépeket«; Vidacs István (8 lóerő), Witwindsch P. özvegye Pesten, Pabst és Kraus Mosonban, Pohl E. Sopronban, Szalacky I. Temesvárott (4 lóerő) mezőgazdasági gépeket. Industrie Statistik, 1867.

¹³⁸ Jacunskij V. K.: Az oroszországi ipari forradalom. M. Történettudományi Int. Ért. 1953. jún.—júl. 180. l.

Gyula építette az akkor híres Cerna, Tisza, Száva ... hajó gépeit ... Ezek már igazán hazai gyártmányok voltak a konstruktőrjüktől kezdve — „lefelé”.¹³⁹

10

A magyarországi nagyipar gépesítésének az abszolutizmus idején elért színvonalát három év fejlődésének adatai híján az 1863. évi gőzgép-statisztika valamennyire tükrözi, mert lehetőséget ad az ausztriai fejlődéssel való összehasonlításra.

Előre kell bocsátanunk, hogy Lederer elvtársnővel ellentétben ezt a statisztikát nem tartjuk megbízhatatlannak.

Lederer elvtársnő szerint az 1863-as gőzgépstatisztika »...hiányos, sok tekintetben megbízhatatlan ... számtalan üzemet nem ismer, adatait többnyire korábbi (1860-as) bemondások alapján gyűjtötte össze.«¹⁴⁰

Ennek azonban ellentmond az, hogy a statisztika részletes kimutatást közöl a gőzgépek évenkénti üzembeállításáról 1852-től 1863-ig, ami teljesen alaptalanná teszi Lederer elvtársnő állítását arról, hogy 1860-as bemondások alapján készült.

A statisztika egyéb kifogás tárgyává tett hiányosságait illetően nem a statisztika hibája, ha Lederer elvtársnő az Erdélyre, Horvát-Szlavónországra és a Hátőrvidékre vonatkozó adatokat az általa közölt — valóban hiányos — összesítésből kihagyta. Többek között a nagyolvasztók fujtatására használt gőzgépekről szólva, kétségbe vonja a statisztika adatainak teljességét, kevesli a gépesítés előrehaladását.¹⁴¹ Erre azonban szintén saját maga szolgáltatott okot, amikor 720 lóerőről ad számot, holott a statisztika eredeti adatai 984 lóerőről szólnak. Kifogásolja, hogy a statisztika »az ózdi vasművet „0” gőzgéppel tünteti fel«. — viszont elkerülte figyelmét, hogy »Rimamurány« név alatt szerepelnek Ózd gépei (minthogy Rimamurány nevű helység nincsen). Dognácska gőzgépeit is hiányolja, pedig ezek is szerepelnek a statisztikában (2 db 72 lóerő), éppen úgy, mint Bogsán gépei Anina alatt. — Lederer elvtársnő a malmok lóerőszámát 2833-al adja meg.¹⁴² A Futó által közölt — s Lederer elvtársnő által ismeretlen okból tendenciózusnak minősített — adat ettől csak abban tér el, hogy figyelembe vette a Lederer elvtársnő által kifejejtett erdélyi stb. adatokat. — Hiányolja a fűrésztelepek gőzgépeinek számát is és hivatkozik Popper Lipót »hatalmas« fűrésztelepeire Zólyomban. A Popper-féle telep azonban, amelyet 1862-ben állítottak fel — nem Zólyomban, hanem Nagybittsén, Trencsén megyében volt és — 60 lóerővel szerepel a megfelelő helyen a statisztikában.

Nem helytállóak Lederer elvtársnőnek a pesti »gépgyárak« gőzgépeire vonatkozó, a statisztika hiányosságát bizonyítani kívánó megjegyzései sem.¹⁴³ Teljesen elfogadható és igazolt adatnak tartjuk, hogy a Ganz, Röck, Schlick, Oetl és Vidats üzemek 1863-ban összesen 62 lóerővel rendelkeztek, ha egyrészt

¹³⁹ Konkoly Thege Miklós: Gépipar Magyarországon az utolsó 40 év alatt. Bpest, é. n. 11. l.

¹⁴⁰ Lederer, i. m. 22. l.

¹⁴¹ Lederer, i. m. 197. l.

¹⁴² Lederer, i. m. 22. l.

¹⁴³ Lederer, i. m. 221. l.

tekintetbe vesszük, hogy elsősorban öntödék voltak, másrészt pedig, hogy 12 évvel később, 1875-ben is csak 157 lóerővel dolgoztak.¹⁴⁴

Végül a Drasche-féle téglagyárak gépesítéséről e helyen már csak annyit, hogy 1863-ban az »összmonarchia« téglagyáraiban összesen 76 lóerőnyi gőzgép található: a téglagyártás, illetőleg a téglagyárakban az anyagmozgatás gépesítése még nem kezdődött meg.

	Magyarország lóerő	Ausztria lóerő	A lóerő aránya
Malomipar	3190	2315	1,4 szerez Magyarország javára
Vasgyártás	2381	10905	4,6 szerez Ausztria javára
Cukoripar	863	5170	6,0 »
Faipar	579	1463	2,5 »
Szesz- és sörgyártás	474	1024	2,1 »
Bányászat	424	10107	23,8 »
Gép- és fémárugyártás, vasöntők ...	218	1982	9,1 »
Vegyipar	216	1090	5,1 »
Textilipar	90	10220	113,5 »
Papíripar	86	945	11,0 »
Dohánygyártás	24	184	7,7 »
Cement- és üvegyipar	12	466	38,5 »
Nyomdaipar	10	77	7,7 »
Téztgyártás	4	10	2,5 »
	8571	45958	5,3

Az 1863. évi gőzgépstatistika adatai szerint az egyetlen iparág Magyarországon a malomipar, amely fejlettebb, mint Ausztriában. A vasgyártás gépesítése Magyarországon a többi iparágéhoz viszonyítva kedvezőbb (27,4 %), mint Ausztriában (21,7 %), bár ennek ellenére elmaradottsága igen nagyfokú, ami abból tűnik ki, hogy míg a nyersvastermelés aránya 1865-ben 1,7 : 1, addig a gépesítés aránya 1863-ban 4,2 : 1 Ausztria előnyére. Rendkívül nagy mértékben elmaradott viszont a gépgyártás, a papíripar és legfőképpen a textilipar gépesítése. Az utóbbi esetben nemcsak a gépesítés elmaradottságára, hanem az iparág teljes hiányára is biztosan következtethetünk.

A gépesítés fejlődésének üteme Magyarországon 1860 után lényegesen gyorsabbá válik, mint az előző években volt és gyorsabb lesz az ausztriai ipar gépesítésénél.

Magyarországon 1852—1853-ban évenként átlag	206 lóerő,	Ausztriában 1887 lóerő
» 1854—1860-ban	» » 614	» » 3204 »
» 1861—1863-ban	» » 1034	» » 4175 »

a gyarapodás.

¹⁴⁴ Bp. ker. kam. jel. az ip. állapotáról 1870/75. III. rész. 156—161. l. Ganz 60, Róck 35, Schlick 30, Vidats 22, Oetl 10 lóerő.

A gőzgép lénerőteljesítmény növekedése az iparban
Az 1852. éveleji állomány = 100.

	Magyarországon	Ausztriában
1852	124	129
1853	155	142
1854	195	169
1855	249	189
1856	328	219
1857	393	256
1858	539	315
1859	625	356
1860	731	395
1861	954	438
1862	1056	488
1863	1148	546

11

»Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon« az iparnak az abszolutizmus idején végbement fejlődését tárgyalja, de az *abszolutizmus időhatárát jó néhány évvel megtoldja*. Így pl. a belső piac fejlettségének fokát általában 1870-re vonatkozó adatokon mutatja be. Többek között a vasúthálózat bővülésére vonatkozó adatokkal különösen bőkezűen bánik az abszolutizmus javára. 1866-ig ugyanis 2155 km vasút épült ki, de az 1870-ig kiépült újabb 1371 km-t is az abszolutizmus vasútépítéseihez sorolja és így 2/3-ával indokolatlanul megnöveli.¹⁴⁵

Ezt a következetesen keresztülvitt módszert Lederer elvtársnő a következőkkel indokolja: »A 67-es kiegyezésnek közvetlenül nem lehetett olyan hatása, — ahogyan azt a polgári történészek állították — hogy az ipar fejlődésében azonnal és robbanásszerűen következett volna be nagy minőségi változás«. A továbbiakban pedig kifejti, hogy bár 67-nek nagy jelentősége van az ipari kapitalizmus fejlődésében, a munkáslétszám emelkedésében maximálisan 10% növekedést okozhatott; a fejlődés pedig tulajdonképpen csak 1870 után bontakozhatott ki.¹⁴⁶

Mielőtt ennek az állásfoglalásnak tarthatatlanságát adatokkal igazolnánk, elvileg is tisztázni kívánjuk a kérdést.

A 67-es kiegyezésnek önmagában is kétségtelenül döntő szerepe volt az ipari fejlődés ütemének meggyorsulásában. Ehhez azonban nagymértékben hozzájárult az ugyanakkor fellépő kapitalista fellendülési periódus. Lenin megállapítja: »A gépi nagyipar fejlődése nem mehet végbe másként, mint ugrásokban, a virágzás és a válság időszaki változásának formájában. A kistermelőké tönkremenése a gyárak ilyen ugrásszerű növekedése következtében fokozódik; a gyár, hol magához vonzza — a teljes üzemenet időszakában — a munkások tömegeit, hol meg eltaszítja őket.«¹⁴⁷

1867 után éppen a gépi nagyipar virágzásának ugrásszerű megnövekedése volt soron.

¹⁴⁵ Lederer, i. m. 25. l.

¹⁴⁶ Lederer, i. m. 25. l.

¹⁴⁷ Lenin, A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. 540. l.

Természetesen a gépi nagyipar ugrásokban való növekedése általában nem jelenti egyben a fejlődés minőségi változását is. Az 1867 utáni kapitalista fellendülés Magyarországon azonban minőségi változást is jelentett. Ez az időpont az, amikor a külföldi banktőke nagyobb méretű behatolása nyomán fellendült a hitelügy és ez a részvényügy elterjedésével járt együtt. A hitelügy hirtelen fellendülése a magyarországi gyáripar fejlődését, amely addig alapvetően az *egyéni* tőkefelhalmozás útján haladt, összekapcsolta a részvényüggyel, a tőkekonzentrációnak társas formájával. Amíg 1867 előtt Magyarországon ritka jelenség volt gyáripari vállalat részvénytársasági formában, 1867 után elterjedté vált. 1866-ban pl. Budapesten összesen öt gyáripari részvénytársaság volt, 1873-ig 45 újabb gyáripari részvénytársaság alakult. »...a részvényügy a termelés fokának és a vállalkozásnak olyan méretű kibővítése, ami az egyes tőkék számára lehetetlen.«¹⁴⁸

Az a feltevés sem helytálló, hogy az 1867 utáni fellendülés 1870 után bontakozott csak ki. Az 1867—1873 közötti kapitalista fellendülés idején a gyáripar fellendülése 1869-ben kulminált s a következő években fejlődése az 1869. évi pénzválság nyomán lefékeződött.

1866-tól 1869-ig a vasúthálózat 20%-kal, a nyersvastermelés 20%-kal, a széntermelés 43%-kal, a budapesti malmok által megőrölt gabona mennyisége 546%-kal,¹⁴⁹ a Ganz-gyár munkáslétszáma 160%-kal,¹⁵⁰ a budapesti gépgyárak munkáslétszáma több mint 350 %-kal növekedett.¹⁵¹ Az iparfejlődés tehát 1867 után valóban ugrásszerűen ment végbe, mégpedig 1867 után közvetlenül.

Az önkényuralom időhatárának önkényes meghosszabítása az abszolútizmus alatti ipari fejlődésről helytelen, felnagyított, *a 67 utáni fejlődést leértékelő képet hozott létre.*

Az abszolútizmus alatti ipari fejlődés túlbecsülése az iparban dolgozó munkások létszámának megállapításában éri el csúcspontját, amikor Lederer elvtársnő az 1870. évi statisztika által megállapított munkáslétszámot 1866-ra vonatkoztatva a kétszeresére emeli, de ugyanakkor a nagyüzemi munkásság számának megállapítása elől kitér. Ezzel a kérdéssel Nemes Dezső elvtárs említett cikkében részletesen foglalkozott és vonatkozó megállapításait helytállóaknak kell elfogadni.

*

Nem hagyhatjuk végül említés nélkül, hogy Lederer elvtársnő a forrásanyagot sok esetben kritika nélkül használja fel és a kritikát még az üzleti reklámokra, a hirdetésekre sem alkalmazza. A bizonyításnak ez az eredeti módszere azonban csak akkor fogadható el, ha más, megbízhatóbb forrásból származó adatok is alátámasztják. Így pl. a Drasche-gyár alakuló közgyűlésének beszámolója — amelynek egyetlen célja a részvények reklamírozása volt — bcígérte, hogy a széntermelést 2½ millió bécsi mázsára fogják emelni. Ennek alapján Lederer elvtársnő a vállalat 1870. évi termelését 2 millió mázsára veszi fel és ezen az alapon bizonyítja, hogy a statisztikában szereplő

¹⁴⁸ Marx, A tőke III. k. 487. l.

¹⁴⁹ 1864: 466 308 mázsa, 1869: 2 236 850 mázsa. Láng Lajos: Magyarország gazdasági statisztikája Bpest, 1887. 356. l.

¹⁵⁰ 1867: 923 fő, 1869: 1400 fő. — Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászati története, 86. l.

¹⁵¹ Bpesti ker. kam. jelentése az ipar állapotáról 1870/75. II. k. 198. l.

munkáslétszám nyilvánvalóan kevesebb a ténylegesnél. A valóság azonban az volt, hogy az egész esztergomi medence széntermelése 1870-ben csak 1,2 millió (bécsi) mázsa volt, amiből kb. 150—200.000 mázsa a kisebb, nem a Drasche tulajdonában lévő vállalatokra esett. A Társaság széntermelése ugyanis a közgyűlésen beígért növekedés helyett a Salgótarjáni Kőszénbánya versenyének következményeként — csökkent. A hivatalos kimutatások szerinti munkáslétszám tehát nem bizonyul helytelennek.¹⁵²

*

A fentiekben a magyarországi ipari kapitalizmus kezdetei problémakörének csak néhány kérdését érintettük, s nem tértünk ki a Lederer elvtársnő által felvetett s nem kielégítően megoldott vagy egyáltalán fel nem vetett számos kérdésre.

Az érintett kérdésekből is kitűnik, hogy Lederer elvtársnő több hibát követett el. Túlmenően a forrásanyaggal kapcsolatos pontatlanságokon, főhibáját abban összegezhetjük, hogy túlértékelt az abszolutizmus alatti iparfejlődést és túlértékelt az osztrák burzsoáziának ebben játszott szerepét.

SÁNDOR VILMOS

¹⁵² Lederer, i. m. 124. l. — Handken Miksa, i. m. 188—190. l.

A SZOVJETUNIO ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSFRONTJA

A SZOVJET TÖRTÉNÉSZEK NÉHÁNY ELSŐRENDŰ FONTOSSÁGŰ FELADATÁRÓL

(Voproszi Isztorii, 1953. 6. sz.)

A történettudomány ugyanúgy, mint a szovjet tudomány minden más ága, elősegíti a szovjet népnek a ragyogó jövő, a kommunizmus felé való előrehaladását. A konkrét történeti kutatás eszközeivel harcol a multnak az emberek tudatában megbúvó csökevényei ellen, elősegíti a dolgozóknak a hazafiság és a proletár internaciona-
lizmus szellemében való nevelését. A szovjet és más népek történetének vizsgálata megerősíti a szovjet emberek hitét nagy ügyük diadalában.

Az utóbbi években a szovjet történészek helyesen oldották meg a népgazdaság és a kultúra történetének, az osztályharc és a forradalmi mozgalom, a külpolitika és a nemzetközi kapcsolatok történetének sok fontos problémáját. Kiterjesztették és elmélyítették a történeti kutatások tematikáját, új tényanyagot tártak fel, megírták a szovjet korszak előtti időre vonatkozó történetünknek, az ókor és a középkor történetének főiskolai tankönyveit, megírták az első összefoglaló munkákat hazánk számos népének történetéről. A történelmi materializmus elméletére támaszkodva megtisztítják a történettudományt a burzsoa történetírás hamisításaitól.

De helytelen lenne megelégedni az elért eredményekkel. A szovjet történettudomány szellemétől távol áll az önelégültség és az egyhelyben topogás. A történettudománynak, az összes többi tudományhoz hasonlóan szakadatlanul fejlődnie és tökéletesednie kell. A történettudomány munkásainak éles harcot kell vívniuk a maradiska és a lélektelen, mechanikus munka ellen és el kell távolítaniuk az útból minden akadályt, ami a tudomány állandó fejlődését gátolja. A történettudósoknak munkájuk során ki kell fejleszteniök az új, az élenjáró iránti érzéket és lépést kell tartaniuk az élettel, a gyakorlattal és a szovjet értelmiség többi osztagával vállvetve, még sikeresebben kell harcolniuk a kommunizmus diadaláért.

A Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. kongresszusa ragyogó programot dolgozott ki a kommunizmus felé való előhaladásunk számára. A Kommunista Párt vezetése alatt a szovjet nép odaadóan harcol e program megvalósításáért. A SzKP Központi Bizottsága biztosította a Szovjetország életének szilárd és helyes vezetését; a pártot és a népet olyan nagy feladatok megvalósítására tömörítette, mint a kommunizmus építése, a szovjet állam gazdasági és védelmi erejének megerősítése, a munkások, kolhozisták és az értelmiség életének további megjavítása.

A Kommunista Párt és a szovjet kormány, amely lankadatlanul gondoskodik a szovjet tudomány fejlesztéséről, a tudósok tevékenységét a kommunista építés harci feladatainak megvalósítására irányítja. A SzKP XIX. kongresszusán a Központi Bizottság beszámolója rámutatott arra, hogy gyakran komoly hibák és elferdítések fordultak elő a könyvekben, folyóiratokban és újságokban, a tudományos és egyéb intézmények tevékenységében, mert nem volt elég alapos az ideológiai munka irányítása és nem volt kellő ellenőrzés. A párt Központi Bizottságának útmutatása következtében a tudomány sok területén több hibát tártak fel, mint pl. a kasztizmus, a kritikához való helytelen viszony, leleplezték és szétzúzták a burzsoa ideológia és mindenféle vulgarizáló ferdtítés különböző jelenségeit. De még nem küzdöttük le végleg mindezeket a fogyatékosságokat és hibákat.

A történelemmel foglalkozó tudományos kutató intézményeknek, többek között a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének és lapjának, a Voproszi Isztorii-nak, a munkájában az átszervezés lassan halad. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézete felülvizsgálta szervezeti felépítését, de még mindig nem ért el komoly előrehaladást a történettudomány alapvető kérdéseinek kidolgozásában. A Voproszi Isztorii folyóirat vezetése még mindig nem kielégítő. Mint nemrég a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának elnöksége megállapította, a Voproszi Isztorii hasábjait tervszerűtlenül összeválogatott, komoly tudományos jelentőség nélküli, szűkkörű témákról írt cikkek és közlemények töltik meg. A folyóirat nem szorgalmazza a történettudomány aktuális problémáinak kidolgozását.

A történettudományi kutatóintézetek és a Voproszi Isztorii egyik legnagyobb fogyatékosága az, hogy nem szorgalmazzák kellően a szovjet társadalom történetének és a SzKP történetének feldolgozását. Az utóbbi években nem jelent meg egyetlen nagy monográfia sem ezekről a kérdésekről. Mindeddig nem készült el a szovjet társadalom történetéről szóló főiskolai tankönyv. Másrészt, a Szovjetunió szovjet-kori történetéről írt brosurák és cikkek alacsony tudományos színvonalon mozognak, és nagyrésztük tény-leíró jellegű, felületes. Hiányzik belőlük a történeti jelenségek alkotó szellemű elemzése.

A szovjet társadalom történetének kidolgozásában bizonyos haladást jelent a Lomonoszov Moszkvai Állami Egyetem kiadásában megjelent előadásorozat. Ez a kiadvány nagy tényanyagot ölel fel, de mint a szovjet társadalom történetéről írt egyéb munkák, ez is komoly szubjektivisták hibákat tartalmaz, gyengén tárja fel a szocialista társadalom fejlődésének objektív törvényszerűségeit, gyengén mutatja meg, hogy milyen nagy szerepet játszottak a dolgozó tömegek a szocialista társadalom felépítésének éveiben és a szocializmusról a kommunizmusra való fokozatos átérés időszakában.

A szovjet történészeknek határozott fordulatot kell elérniök hazánk legfontosabb korszakának — a szocializmus korszakának — és a szovjet társadalom vezető és irányító ereje, a Szovjetunió Kommunista Pártja történetének tanulmányozásában. E feladatok megoldásában a történészek rendkívül gazdag elméleti anyagra — V. I. Lenin és I. V. Sztálin zseniális műveire — támaszkodhatnak. Lenin és Sztálin művei a szovjet történészeket felfegyverzik a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek mélyreható ismeretével és hatalmas segítséget nyújtanak a szovjet társadalom történetének alkotószellemű kidolgozásában. Történészeink mindeddig gyengén dolgozták ki a külföldi országok legújabbkori történetét. A szovjet történeti irodalomban kevés tanulmányt találunk ezekről a kérdésekről és a legújabbkori történelemmel foglalkozó munkák egy része nem kielégítő. Nincs főiskolai tankönyv a legújabb kor történetéből. Sürgősen ki kell küszöbölni ezeket a fogyatékoságokat.

Különösen fontos, hogy alaposabban és mélyebben tanulmányozzuk a népi demokratikus országok történetét. Ezeknek az országoknak a dolgozói a Szovjetunió tapasztalatára és segítségére támaszkodva haladnak előre a szocialista társadalom felépítésében. Konkrét történeti anyagon kell bemutatni, hogy milyen utat tettek meg a népi demokratikus országok, milyen mélyreható társadalmi-gazdasági átalakulás ment végbe ezekben az országokban, milyen szervező és irányító szerepet játszottak a szocializmus építésében a kommunista- és munkáspártok, miként alakulnak ki a szocialista nemzetek, milyen új típusú viszony alakult ki a demokratikus tábor országai között, milyen segítséget nyújt a Szovjetunió a népi demokratikus országoknak, és egyben le kell leplezni a mesterkedéseket, melyekkel az imperialista hatalmak megpróbálják visszaállítani a kapitalizmust ezekben az országokban. A szovjet kutatóknak nagy figyelmet kell szentelniök a nagy kínai nép történetének. Fel kell tárniok, hogy milyen hatást gyakorolt a kínai nép felszabadító harca Kelet országainak fejlődésére és a világtörténelemre, be kell mutatniok, hogy milyen nagy jelentőségű a Kínai Népköztársaság megalakulása és megerősödése.

A Szovjetunió története szoros kapcsolatban áll a többi ország történetével. A szovjet nép érdekei közösek a békéért, demokráciáért és szocializmusért harcoló országok népeinek érdekeivel. Míg a burzsoa történetírást az imperialisták arra használják fel, hogy ellenségeskedést szítsanak a nemzetek között, a faji gyűlöletet és a szovinizmust hirdessék, addig a szovjet történettudomány arra törekszik, hogy a népek közötti békét biztosítsa és megerősítse. A szovjet történettudomány helyesen világítja meg a népek belső történetét és egymás közötti kapcsolataik történetét, és ezzel elősegíti a népek közeledését, a kölcsönös megértés és együttműködés szellemének kialakulását.

A szovjet történészeknek a világtörténet elemzése során szélesebb alapokon kell bemutatniok a haladó, demokratikus erők növekedését az egész világon, és korunk élenjáró osztályának — a munkásosztálynak — bátor harcát. A szovjet történészeknek az a feladatuk, hogy leleplezzék az imperialista államok uralmon lévő köreinek néppellenes politikáját, feltárják az egész világ előtt a reakciós erők tevékenységét, amely arra irányul, hogy örökké tegye a bérrabszolgaságot, a gyarmati elnyomást és rablópusztító háborúkat rebbantson ki.

*

Rendkívül nagy tudományos és politikai jelentőségű kérdés az, hogy helyesen világítsuk meg a népi tömegeknek a történelemben — és különösen a proletárforradalmak és a szocialista építés korszakában — betöltött szerepét. Marx és Engels ezt írták: »Mit der Gründlichkeit der geschichtlichen Action wird also der Umfang der Masse zunehmen, deren Action sie ist. (A történelmi akció alaposságával együtt növekedni

fog az a tömeg, amely azt végrehajtja.)¹ Lenin megjegyzi, hogy ezek a szavak a marxizmusnak egyik legmélyértelműbb és legfontosabb tételét fejezik ki: az emberek történelmi alkotó tevékenységének kibővülése és elmélyülése arányában növekednie kell a népesség ama tömegének is, amely tudatos történelmi tényezőként lép fel.²

A kommunizmus a népi tömegek aktív, öntudatos tevékenysége során épül fel. A kommunizmus építésének irányítását végző Kommunista Párt világnézetét a nép alkotó, építő erejébe vetett hit hatja át. A párt egész gyakorlati tevékenységében a saját történetét öntudatosan felépítő dolgozó tömegek kezdeményezőkétségére és aktivitására támaszkodik. A párt éles harcot vív a személyi kultusz ellen, mert ez a kultusz gúzsbaköti a nép aktivitását és kezdeményezőképességét, passzivitást eredményez a dolgozók között, akik várják, hogy majd mindent megtesznek helyettük a kimagasló személyiségek. A XIX. pártkongresszus határozatai és a SzKP Központi Bizottságának ezt követő útmutatásai azt célozzák, hogy még jobban kifejlcssék a dolgozók kezdeményezőképességét és aktivitását, az önkritika és az alulról jövő kritika kibontakozását, a szovjet nép alkotó erőinek és energiájának további kibontakoztatását és még jobban kifejlcssék és megerősítsék a dolgozó tömegekben azt az érzést, hogy ők hazájuk gazdái. Ebben rejlik a Szovjetuniónak a szovjet rendszer megerősítéséért, a szocializmusról a kommunizmusra való fokozatos áttérésért folytatott harcában elért újabb sikerek záloga.

A szovjet történések komoly hibákat követnek el a népi tömegeknek a szocialista építésben betöltött szerepe megvilágításában. A szovjet társadalom történetéről írt sok munka rendkívül gyengén, halványan, felületesen világítja meg a népi tömegek tevékenységét és a történelem tárgyalását egyes személyek köré építi. Feltétlenül le kell küzdeni a narodnyik, eszer felfogások e csökevényeit, melyrehatóan és minden oldalról be kell mutatni azt, hogy a népi tömegek a történelmi fejlődés döntő erői és elemezni azt, hogy a kommunista építés minden új szakaszában hogyan nő az új társadalom megeremőitinek — a dolgozóknak — öntudata és aktivitása.

A népi tömegek nem ösztönösen, szervezetlenül, hanem a Kommunista Párt által irányított szervezett erőként vesznek részt a kommunista társadalom építésében. A személyiség szerepének eltúlzása ahhoz vezet, hogy lekicsinyeljük a szovjet nép élcsapatának, a dolgozók állami és társadalmi szervezetei vezető magvának, a Kommunista Pártnak a szerepét. A történéseknek széles alapon, minden oldalról meg kell világítani a Kommunista Párt szerepét, be kell mutatniok, hogy a történelmi fejlődés objektív törvényszerűségeinek helyes felfogása alapján nyert kidolgozást a párt politikájára, amelyet a pártkongresszusokon foglaltak össze és hagytak jóvá: hogyan mozgósította és szervezte a párt a párttagok tömegét és az összes dolgozókat e politika megvalósításáért indított harcra. A Kommunista Párt szerepének helyes megvilágítása elősegíti a szovjet embereknek a Kommunista Párt és szocialista hazájuk iránti feltétlen odaadás szellemében való nevelését.

Országunk dolgozó tömegei saját politikai tapasztalataik alapján meggyőződhettek arról, hogy az összes burzsa és kispolgári pártok, amelyek magukat hazug módon a nép védelmezőinek hirdették, végeredményben a kizsákmányolóok fullajtárjai voltak, és hogy csak a Kommunista Párt a népi tömegek érdekeinek és vágyainak kifejezője. A Kommunista Párt köré tömörült szovjet nép erkölcsi-politikai egységében rejlik a szovjet szocialista rendszer és állam nagy fölénye. A szovjet társadalom és a Szovjetunió Kommunista Pártja történetéről írt munkákban meg kell mutatni azt, hogy ennek az egységnek, amely a kizsákmányoló osztályok megsemmisítéséért vívott harc során alakult ki és szilárdult meg, milyen nagy jelentősége van a szocialista rendszer megerősítése szempontjából.

Tekintetbe kell venni azt, hogy a szovjet nép kapitalista környezetben harcol a kommunizmus győzelméért, hogy az imperialista hatalmak elküldik a Szovjetországba ügynökeiket, és olyan embereket keresnek, akik készek elárulni szocialista hazánkat, készek az imperialisták érdekeit szolgálni. A szovjet nép ellenségei agyafurton kommunista álarcba öltözve hatolnak be a párt soraiba, és az imperialista hatalmak és kémszolgálatuk által adott feladatokat teljesítve, kárt okoznak a szovjet államnak. Bizonyosságai ennek Berija pártellenes és államellenes bűncselekményei, amelyek arra irányultak, hogy a külföldi tőke érdekeinek szolgálatában aláássák a szovjet államot. A szovjet társadalom történetének, a Kommunista Párt és a szovjet állam bel- és külpolitikájának tanulmányozása fokozza a szovjet emberek politikai éberségét.

¹ *Marx-Engels*, Művei III. 105. 1. (орозни) — Lenin Művei, 2. k. Bpest, 1951. 540—550. 1.

² *Lenin*, Művei, 2. k. Bpest, 1951. 540—550. 1.

Rendkívül nagy jelentőségű, hogy helyesen értékeljük a népi tömegek szerepét a történelem minden szakaszának tanulmányozásában. A burzsoa történetírás a történeti folyamatot a véletlenségek káoszának, vagy a »nagy emberek« által kifejtett eszmék és tevékenység eredményének tekinti, tehát tagadja vagy lekicsinyli a népi tömegek szerepét a történelemben. Ezzel szemben a marxista történettudomány abból indul ki, hogy az emberi társadalom története törvényszerű folyamat, amelyben a fő szerepet a társadalom anyagi életfeltételei és a népi tömegek tettei játsszák.

A társadalom fejlődésének története elsősorban a termelés fejlődésének, az évszázadok során egymást felváltó termelési módok története, a termelőerők fejlődésének és az emberek termelési viszonyainak története, az anyagi javak termelőinek, a dolgozó tömegeknek története. »A történettudomány, ha igazi tudomány akar lenni, nem vezetheti többé vissza a társadalmi fejlődés történetét a királyok és hadvezérek, a „hódítók” és „leigázók” tetteire, hanem elsősorban az anyagi javak termelőinek történetével, a dolgozó tömegek történetével, a népek történetével kell foglalkoznia.«³

A szovjet történettudomány komoly sikereket ért el az anyagi javak termelői — a dolgozó tömegek — történetének kutatásában, de a kérdések kidolgozásában még nagy fogyatékosságok mutatkoznak. Mindeddig nem jelent meg nagyobb tanulmány az orosz munkásosztály történetéről. Nem jelentek meg összefoglaló munkák a Sz. T. Razin és J. I. Pugacsov vezetése alatt kibontakozott parasztfelkelésekről, a XVII. században Moszkvában, Pszkovban, Novgorodban lejátszódott városi felkelésekről, a dolgozóknak a XVII—XVIII. században indult mozgalmairól stb. Tudományos művekben is és különösen a népszerű történettudományi irodalomban előfordul, hogy lekicsinylik a népi tömegek szerepét és eltúlozzák a személyiségek szerepét.

Az orosz nép nemzeti felszabadító háborúinak megvilágításánál gyakran háttérbe szorol a történelem fő cselekvő személye — a nép. Elvesztik szem elől, hogy a háborúk kiemelését végeredményben nem a hadvezérek képességei és akarata dönti el, még ha azok bármilyen kiválóak is, hanem a gazdasági és társadalmi feltételek összessége és a népi tömegeknek a háborúban való részvétele. A Szovjetunió történetéről szóló tankönyvek eltúlozzák III. Iván és IV. Iván szerepét. III. Iván és IV. Iván alakja árnyékba borítja az egész korszakot. Ezek a könyvek főképpen e cérok külpolitikáját és reformjait fejtegetik és nem fordítanak figyelmet a XV. és XVI. század társadalmi-gazdasági történetére, pedig ebben kell keresni a kulcsot a kormány bel- és külpolitikájának magyarázatához, és nem tájékozni fel, hogy milyen szerepet játszott a nép a központosított orosz állam létrehozásában.

A Szovjetunió történetéről szóló főiskolai tankönyv első kötetének 24. fejezetében az orosz birodalom kialakulását úgy tárgyalja, mintha ez elsősorban egyetlen ember — I. Péter — teljesítménye lett volna. A tankönyv nem elemzi az akkori Oroszország társadalmi-gazdasági viszonyait és kísérletet sem tesz arra, hogy egy ilyen elemzésből kiindulva feltárja a XVIII. század eleji Oroszországban végbe ment átalakulások előfeltételeit. Még nagyobb mértékben szenved ebben a hibában a tankönyvnek az a fejezete, amelyik II. Katalin uralkodásának korszakával foglalkozik. A tankönyv az olvasó figyelmét II. Katalin törvényeire és rendeleteire összpontosítja. A történelem perszonalifikálásáról tanúskodik az is, ahogy a Szovjetunió történetének egyetemi tanterveiben több fejezetet »IV. Iván belpolitikája«, »II. Katalin nemesi birodalma«, »II. Katalin felvilágosult abszolutizmusa« stb. címmel jelöltek.

A Szovjetunió egyes népeinek történetét tárgyaló munkákban gyengén tájékoz fel a népi tömegek szerepét. »Grúzia története« első kötetének szerzői minden eszközzel magasztalják I. Vahtang, Irakli, III. Dávid, Sándor és a többi királyok tevékenységét, nem fedik fel uralmuk osztálytermészetét és Grúzia dolgozóinak harcát a »hazai« elnyomók ellen. A »Kirgiz SzSzk története« vázlattervezetében számos kán nevét sorolják fel, akiknek a tevékenysége semilyen haladó jelentőséggel nem bír a kirgiz nép élete szempontjából. A személyiség szerepének eltúlzásával találkozunk az örmény nép történetéről szóló tankönyvben is.

Királyok, kánok, kormányzók stb. szerint tárgyalja a történelmet az egyetemes történettel foglalkozó sok munka is. Így pl. a Moszkvai Állami Egyetem kiadásában megjelent »A keleti országok újkori története« c. kétkötetes műben az indus nép történetét a következő korszakokra osztják: »Cornwallis kormányzóságának korszaka«, »Wellesley annexió és hódító politikája«, »Bentinck főkormányzósága«, »Dalhousie főkormányzósága«.

Minden eszközzel küzdeni kell a történeti jelenségeknek ilyen tárgyalásmódja ellen. A szovjet történettudomány elsőrendű feladata konkrét történeti anyagon be-

³ A SzK(b)P története, 1953. 150. l.

mutatni, hogy a történelem sorsát a népi tömegek tevékenysége dönti el. A marxizmus elismeri, hogy kiemelkedő egyéniségek érhetnek el bizonyos sikereket tevékenységük során, ha ez összhangban áll a társadalom anyagi létének szükségleteivel és kifejezi a társadalom élenjáró erőinek érdekeit. »A marxizmus — írta V. I. Lenin — minden egyéb szocialista elmélettől abban különbözik, hogy az objektív helyzetnek és a fejlődés objektív menetének elemzésénél pompásan egyesíti a teljes tudományos józanságot és a tömegek, valamint természetesen az egy vagy más osztállyal való kötelekeket kitapo- gatni és realizálni képes egyes személyek, csoportok, szervezetek, pártok — forradalmi energiája, forradalmi alkotóereje, forradalmi kezdeményezése jelentőségének meghatá- rozottabb elismerését.«⁴ A szovjet történészeknek munkáikban ezt a lenini megállapítást kell követniök.

*

A Szovjet szocialista társadalom egyik legfontosabb mozgatóereje a Szovjetunió népeinek barátsága. A Kommunisták Pártja Lenin és Sztálin vezetése alatt kidolgozott nemzetiségi politikájának megvalósítása biztosította az évszázados nemzetiségi viszá- lyok felszámolását, az azelőtt elnyomott népek gazdasági és kulturális elmaradottságá- nak leküzdését, a szovjet népek egy egységes testvéri családba való tömörülését. A Kommunisták Pártja egyik legfontosabb kötelességének tartja a szovjet népek egységének és barátságának további megerősítését.

Berija, a nép esküdt ellensége, különböző galád módszerekkel arra törekedett, hogy aláássa a Szovjetunió népeinek barátságát, a viszály magvát hintse el a szovjet népek között és aktivizálja a burzsoa nacionalista elemeket a szövetségi köztársaságok- ban. A Szovjetunió népei azonban Berija ellenséges tetteire azzal válaszoltak, hogy még szorosabban tömörültek a Kommunisták Pártja és a szovjet kormány körül. A szovjet népek barátsága az ellenség minden árnyékodása ellenére is egyre nő és erősödik.

A szovjet történettudomány rendkívül nagy szerepet játszik a Szovjetunió népei közti barátság megerősítésében. Kutatja a cárizmus által elnyomott oroszországi népek történetét és bemutatja, hogy ezek a népek nemcsak a cári önkényuralom gyarmati politikájának szenvedő alanyai voltak, hanem a történelem aktív alkotói is. A szovjet történészek munkáikban feltárják a népek alkotóerőit és lehetőségeit, e népek haladó nemzeti hagyományait. A szovjet történettudomány a népek fejlődésének vizsgálatát nem szigeteli el egymástól, hanem kölcsönös kapcsolatban és kölcsönös függési viszonyukban tárgyalja. Feltárja az országunk népei közti barátság történelmi gyökereit, bemutatja a nem-orosz népek Oroszországhoz való csatlakozásának haladó jelentőségét és az összes oroszországi nemzetiségek dolgozóinak közös harcát az orosz proletariátus vezetése alatt a közös ellenség ellen.

A szovjet történettudomány éles harcot vív a burzsoa nacionalizmus ellen. Köz- tudomású, hogy a burzsoa nacionalizmus egyik legelterjedtebb módszere a »történeti« mezbe való öltöztetés. A nacionalisták olyan embereknek adják ki magukat, akik ápolják a nép történeti múltját, és a nemzeti hagyományok »örzöit« és »magyarázóit«. Arra törekednek, hogy elkendőzzék az osztályharcot és a burzsoáziát az »össz nemzeti« érdekek kifejezőjének tüntessék fel. A nacionalisták elhallgatják mindazt, ami közel- hozza a különböző nemzetek dolgozóit, igyekeznek elidegeníteni őket egymástól és lekicsinyelni azt a kimagasló szerepet, amelyet az orosz nép hazánk sorsában játszik.

Bírálatok már rámutattak arra, hogy milyen jelentős burzsoa-nacionalista jellegű hibákat követtek el »Üzbekisztán népeinek története« és »A Kazah SzSzK története« szerzői. E munkák szerzői idealizálták a feudális multat, kevés figyelemben részesítették a dolgozó tömegeknek társadalmi és nemzeti felszabadulásukért folytatott harcát, egyes reakciós monarchista mozgalmakat (pl. az 1898-as andizsáni zendülést, és a Kenezsari Kaszimov-féle felkelést) nemzeti felszabadító felkelésként ábrázoltak. A Kazahsztánban működő Szulejmenov »Kazahsztán az első orosz forradalomban« c., 1949-ben megjelent könyvében nem leplezte le azoknak a kazah nacionalista csoportoknak a tevékenységét, amelyek az 1905—1907-es forradalom időszakában a helyi feudális felső rétegek és a burzsoázia pozícióját igyekeztek megerősíteni. Burzsoa-nacionalista hibákat és ferdi- téseket követett el G. Nyepeszov »A szovjet rendszer győzelme Észak-Turkmenisztánban (1917—1936)« c. művében.

Nyilvánvaló burzsoa-nacionalista tendenciák mutatkoztak az 1950-ben meg- jelent »Grúzia története« c. tankönyvben. Ez a tankönyv gyengén világította meg a grúz és az orosz nép évszázados kapcsolatát. Sőt mi több, a könyv írói a történelmi igazsággal szemben azt állítják, hogy az Oroszországgal való szövetség »Kahetiának kevés lényeges hasznot hozott«, »és nem váltak valóra Irakli királynak és híveinek a

⁴ Lenin: Marx, Engels, marxizmus, Bpest, 1950. 193. 1.

szövetséggel kapcsolatos reményeire. A tankönyv ugyanakkor nem tárja fel a Grúzia rabslóságába hajtására törekvő Törökország és Irán reakciós szerepét. Még erősebben nyilvánul meg a burzsoa-nacionalista álláspont S. Cseti »Tbiliszi a 19. században« c. munkájában, amely a legsötétebb színekkel festi Grúzia Oroszországhoz való csatlakozásának következményeit.

A szovjet történészek éles harcot vívnak a burzsoa-nacionalista ferdítések és hibák ellen. A szovjet történettudomány egyik legfontosabb feladata a forradalmi éberség további fokozása a burzsoa nacionalizmus jelenségeivel szemben. A szovjet történészek munkáinak még mélyrehatóbban és sokoldalúbban kell elmondaniok a dolgozóknak, hogyan alakult ki az országunk népei közti barátság, hogyan jöttek létre a szovjet szocialista nemzetek, hogyan erősödött meg közöttük a testvéri együttműködés, kölcsönös segítség, a kommunizmus felépítéséért folytatott közös harcban.

A Kommunista Párt és az összes dolgozók hatalmas eszmei fegyvere Marx—Engels—Lenin—Sztálin tanítása. A Szovjetunió Kommunista Pártja sikerrel tölti be vezető szerepét a kommunista építésben, mert egész tevékenységét a marxizmus-leninizmus irányítja. A SzKP XIX. kongresszusának határozatai és a párt Központi Bizottságának ezt követő útmutatásai azt célozzák, hogy kádereink még mélyebben sajátítsák el a marxi-lenini elméletet, határozottan harcoljanak az elmélettől való minden elhajlás ellen, és helyesen fogják fel a marxizmus-leninizmus forradalmi tartalmát.

A marxizmus-leninizmus az egyedül helyes tudományos elmélet, amely lehetővé teszi a történeti fejlődés menetének és irányának ismeretét és törvényszerűségeinek feltárását. A szovjet történészek akkor fogják helyesen megoldani tudni az előttük álló feladatokat, ha rendszeresen és mélyrehatóan sajátítják el a marxizmus-leninizmus elméletét. A szovjet történettudománytól idegen az elvont szemantizmus. Az olyan munkák és cikkek, amelyek nem a tényekre támaszkodnak és csak elvont, általános fejtegetésből állnak, nem nevezhetők igazi tudományos munkáknak. A történeti kutatásoknak a tényanyagra kell támaszkodniok. Ugyanakkor a szovjet történettudomány számára idegen az üres empirizmus is. A tényeknek és az eseményeknek elméleti elemzés és általánosítás nélküli egyszerű leírása, a »faktográfia« a történettudományt a primitív krónikák színvonalára szállítja le, és nem nyújt lehetőséget arra, hogy konkrét történeti anyagon tárjuk fel a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit. A faktográfia lényegében a történettudomány felszámolását jelenti.

Történészeink azonban még nem szentelnek kellő figyelmet a marxizmus-leninizmus, a marxista filozófia és politikai gazdaságtan mélyreható tanulmányozásának. Sok történész helytelenül azt tartja, hogy a történelmi materializmus elméletének kidolgozása csak a filozófusok dolga, holott a történelmi materializmus csak a társadalomtudomány összes munkásainak vállvetett erőfeszítéseivel, a konkrét történeti anyag általánosítása és elemzése alapján fejlődhet. A szovjet történettudomány módszertani megerősítése szempontjából nagy jelentőségű magának a történettudomány történetének, a történetírás problémáinak kidolgozása. Ezeket a problémákat a történeti irodalom figyelmének középpontjába kell állítani, és meg kell világítani a Voproszi Isztorii hasábjain.

A párt azt tanítja, hogy a marxizmus-leninizmus elsajátítása nem az egyes formulák és tételek betanulását jelenti. A párt azt követeli, hogy ne dogmatikusan, hanem alkotó módon sajátítsuk el a marxi-lenini elméletet. Ezek az útmutatások teljes mértékben vonatkoznak az ideológiai front munkásaira, és így a szovjet történészekre is.

A szovjet történettudomány halaszthatatlan feladata, hogy véget vessen a betűragásnak és a dogmatizmusnak a kutatómunkában. Míg a múltban a társadalmi elméletek rendszerint holt, megcsontosodott dogmákká váltak, addig a marxizmus-leninizmus örökké élő, állandóan előrehaladó tudomány, amelynek szerves sajátsága a bátor újítás és alkotás szelleme. Helytelenül járnak el azok a történészek, akik pusztán összegyűjtik a marxista-leninista klasszikusoknak a vizsgált problémára vonatkozó kitételeit, és olyan tényeket sorakoztatnak fel, amelyek ezeket a megállapításokat megerősítik, és nem a marxizmus-leninizmus alaptételeinek felhasználásával, alkotó módon oldják meg a problémákat.

Sok könyv, disszertáció, broszúra és folyóiratcikk szerzője nem meri megkísérelni a konkrét anyag önálló, alkotó kutatását, hanem minden erejét minél több idézet összegyűjtésére összpontosítja. Az ilyen cikkek és disszertációk gyakran úgy festenek, mint különféle idézetek gyűjteménye, amelyeket alig köt össze a szerző néhány mondata, sőt ezeket az idézeteket a szerzők gyakran önkényesen kiszakítják összefüggésükből és nincsenek tekintettel arra, hogy milyen feltételekre, helyre és időre vonatkoznak. Az egyes körülményekre vonatkozó megállapításokat mechanikusan átviszik más körülményre, és ezzel meghamisítják eredeti értelmét.

A marxizmus-leninizmus klasszikusai megállapításainak betűragó alkalmazásával a tudományos viták gyakran sajátos idézetesatákká válnak. Nagymértékben ilyen jellegűek voltak a Voproszi Isztorii hasábjain a Szovjetunió történetének periodizációjáról és az egyes népek Oroszországhoz való csatlakozása tekintetében »a legkisebb rossz« formulájáról folytatott viták. A tudományos kérdések megoldásának betűragó módszere egyenes ellentéte a marxizmus szellemének és akadályja a tudomány alkotó fejlesztésének. »A materialista módszer a saját ellentétébe csap át, ha nem vezérfonalként használják a történelmi tanulmányokban, hanem mint kész sablont, amelyhez hozzászabják a történelmi tényeket.«⁶ Nem egyes kitételeket és idézeteket kell el-sajátítani, hanem Marx—Engels—Lenin—Sztálin forradalmi tanításának lényegét.

Ez nem azt jelenti, hogy a történelmi tanulmányokból száműzni kell az idézeteket. A szovjet történészek a marxizmus-leninizmus klasszikusainak alapvető megállapításait követik és így idézhetik is ezeket és kell is ezeket idézniük. De nem szabad az alkotó munkát idézetéssel, a történelmi tények elemzését az idézetek fejtegetésével felcserélni. Világos, hogy a történelmi kutatásban feltétlenül szükséges a történelmi dokumentumokra, levéltári forrásokra stb. való hivatkozás is. Ellenőrzött tények nélkül nincs történet-tudomány.

Csak úgy tudjuk biztosítani a történettudomány újabb sikereit, ha továbbra is még alaposabban tanulmányozzuk a marxizmus-leninizmust és alkotó, igazán tudományos eljárással fogunk a problémák megoldásához. Egy történésznek nemcsak az a feladata, hogy új tényekkel és érvekkel megerősítse a tudományban már ismert megállapításokat, hanem a tudományt gazdagító újabb tételeket vessen fel és támasszon alá. Ezek a tételek lehetnek vitás tételek, amelyek tudományos hipotézist képeznek, amelyeknek további bizonyításra van szükségük. Az új tételek helyességének elsősorban az alkotó tudományos viták során, többek között a Voproszi Isztorii hasábjain folytatott viták során kell beigazolódnia.

A tudomány előrehaladásának meggyorsításáért bátrabban kell kifejleszteni a történészek között a vélemények harcát, mélyrehatóbban és több oldalról kell meg-tárgyalni a vitás problémákat. A viták alkotó szellemének kifejlesztéséhez arra van szükség, hogy ezek a viták elvtársi, tudományos viták legyenek. A szovjet történészek munkáinak akár szóbeli, akár sajtóban közzétett kritikája lelkiismeretes, objektív elvtársi kritika legyen. Megengedhetetlen, hogy »megbélyegezzük« a más véleményt vallókat és leszámoljunk velük, közvetetett vagy közvetlen úton próbáljuk elfojtani a tudományos kritikát, vagy hogy hajtóvadászatot indítsunk a bíráló ellen. Csak az alkotó tudományos kritika és önkritika teszi lehetővé, hogy leküzdjük a történettudomány egyes részlegeinek elmaradottságát, és csak ez segíti elő, hogy az egész történettudományi front az élettel lépést tartva tudjon előrehaladni.

*

A Szovjetunió sokkal nagyobb számú történész-káderrel rendelkezik, mint bármely más ország. Szovjet történészek dolgoznak a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának és a szövetségi köztársaságok tudományos akadémiáinak intézeteiben, sokszáz főiskola történettudományi tanszékein és sok más intézménynél és szervezetnél. A történészek a marxizmus-leninizmus életadó elméletével felfegyverkezve, minden tudásukat és erejüket a nép érdekeinek, a kommunizmus érdekeinek szentelik. A történettudomány újabb fellendítése érdekében össze kell kovácsolni a szovjet történészeket, alkotó együtt-működést kell kialakítani közöttük és erőfeszítéseiket a történettudomány minden részlegén felmerülő aktuális problémák megoldására kell irányítani.

A Voproszi Isztorii folyóirat hivatott arra, hogy a szovjet történészeket tömörítő egyik legfontosabb központ legyen. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája elnöksége megállapította, hogy a Voproszi Isztorii nem teljesíti a történettudományban rá váró vezető szerepet és gyenge a kapcsolata a széles tudományos körökkel. Erős kézzel le kell küzdeni ezt a fogyatékoságot és gyökeresen meg kell javítani a folyóirat munkáját.

A Voproszi Isztorii szerkesztősége célul tűzi ki, hogy szoros kapcsolatot létesítsen a különböző területen dolgozó történészekkel, a régi és az új káderekkel, a központ-ban és a vidéken dolgozó történészekkel, és aktívabban bevonja őket a folyóirat munká-jába. A szerkesztőség tájékozódni fog a központban és az egyes vidékeken működő helyi történettudományi intézmények tudományos életéről és tájékoztatni fogja erről olvasóit is, meg fogja ismertetni a szovjet tudományos köröket a külföldi országok haladó történetészeinek tevékenységével, a külföldi történelmi irodalom és folyóiratok ujdonságaival.

A szovjet történészek feladata, hogy becsülettel teljesítsék a Kommunista Párt és a szovjet állam által számunkra kitűzött feladatokat.

⁶ Marx—Engels, Vél. lev. Bpest, 1950. 487. l.

CSEHSZLOVÁKIA ÉS A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG*

A Magyar Tanácsköztársaság keletkezése, 1919 márciusának második felében erős visszhangra talált Csehszlovákiában. A cseh burzsoáziának, Masaryk elnökkel s a kormány elnökével, Kramár gyártulajdonossal az élen, sikerült a szociáldemokrata vezetők árulása révén kezébe ragadnia a hatalmat az újonnan berendezett csehszlovák államban. A cseh burzsoázia jól tudta, hogy a magyar proletárállam létezése halálos veszedelem az ő osztályuralmára a csehszlovák burzsoa köztársaságban. A cseh burzsoázia egyidejűleg utasításokat kapott az amerikai és a francia imperialistáktól, akiknek képviselői ott ülészek Párizsban a békekonferencián, hogy gyorsan készítse elő a katonai beavatkozást a magyar tanácsállam minél előbbi megfojtásához.

Wilson és Clemenceau épúgy, mint Masaryk, Beneš és Kramár, nem tűrhették tőzomszédságukban — Középeurópa szívében — a kommunista propaganda, a »nyugtalanúság« számukra olyan veszélyes forrását, a munkásosztály forradalmi fellépése helyességének olyan meggyőző erejű példaképét, mint amilyen a Magyar Tanácsköztársaság volt.

Teljesen más véleményen voltak a cseh és főleg a szlovák munkások. Már a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása 1918 novemberében, örömteljes visszhangra talált Szlovákia osztályöntudatos munkásai körében. Az 1919 eleji magyarországi sztrájkmozgalom hatása alatt általános sztrájkra került sor Szlovákiában is, főleg Pozsonyban, 1919 februárjában. A sztrájk csúcspontját a pozsonyi proletariátus hatalmas tüntetéseiben érte el. A cseh burzsoázia azon volt, hogy minden rendelkezésére álló eszközzel letörje a munkásság felsorakozását. Felhasználta ehhez a fegyveres erőket is. Ennek következménye volt, hogy a csehszlovák katonák sortűzet adtak a tüntető pozsonyi munkásságra, amely sortűznek hat munkásélet esett áldozatul.

A magyarországi forradalmi helyzet hatása alatt 1919 márciusában is általános sztrájkba léptek Szlovákiában a vasutasok.

A Magyar Tanácsköztársaság létrejötte rendkívüli hatással volt a munkásságra, főleg Szlovákia déli részén. 1919 áprilisának elején, amint Szlovákia széles dolgozó rétegeihez eljutottak a hírek arról, hogy Magyarországon megalakult a munkáskormány, tizesével, később pedig százával hagyták el illegálisan Szlovákiát a magyar és szlovák nemzetiségű munkások, akik öntudatosan és a szocialista forradalomért lelkesedve mentek át Magyarországra, hogy a forradalmi munkásügy érdekében önként jelentkezzenek a magyar Vörös Hadsereg soraiba. Ugyanakkor, 1919 áprilisában a Budapesten élő és dolgozó szlovák és cseh munkások létrehozzák a Kommunisták Magyarországi Pártjának csehszlovák szekcióját. Egy cseh munkásnak, a proletár Kladno-vidék szülötének, Janoušek Antonin elvtársnak a vezetése alatt indult meg Budapesten a »Červené Noviny« című szlovák kommunista lap.

A cseh és szlovák munkások örömmel jelentkeztek a Magyar Tanácsköztársaság és a Harmadik Internacionálé zászlai alá. Később ők teremtették meg Szlovákiában saját soraikból 1919 június közepén a szlovák tanács-kormányt.

*

Eközben azonban a cseh burzsoázia sem volt tétlen. Teljesen az amerikai, angol és francia imperialistáktól kapott utasításai alapján tervszerűen készítette elő az új magyar proletárállam alattomos megtámadását. Ugyanígy tett a román és részben a jugoszláv burzsoázia is. A cseh burzsoázia, amelynek a Magyar Tanácsköztársaság katonai megtámadásánál számolnia kellett a nagyszámú s abban az időben forradalmian gondolkodó csehországi, morvaországi és különösen szlovákiai proletariátus erős ellen-

* A cikk mint felszólalás hangzott el a Magyar Történezs Kongresszus 1953 június 11-i ülésén. Jindřich Veselý felszólalása konkrét példán mutatja meg közös problémáink megoldásának módját és egyben ösztönzést ad a magyar és csehszlovák történezszeknek e téma további kutatására (szerk.).

állásával, kénytelen volt intervencióját titokban előkészíteni. Azonkívül arra is törekedett, hogy alkalmas propagandával jó talajt teremtsen magának Csehszlovákia dolgozó népe körében. Elsősorban arra tett kísérletet, hogy a cseh proletárokat meggyőzze arról, hogy a forradalmi módszer, a burzsoa hatalom erőszakos megdöntése és a szocializmus bevezetése a proletárdiktatúra útján talán alkalmas út volt Oroszországban, ám a közép-európai viszonyoknak nem felel meg. Azt állította, hogy a civilizált országokban békés fejlődéssel, forradalom nélkül is el lehet jutni a szocializmushoz. A Magyar Tanácsköztársaságról pedig szerzte Csehországban azt állították és mindenáron azt bizonygatták, hogy ott a valóságban nem a munkásosztály hatalomrajutásáról van szó, hanem álcázott magyar imperializmusról, amely a szocializmus álarca alatt arra törekszik, hogy maga alá gyűrje a szomszédos, alig felszabadult népeket. Csak természetes, hogy a csehszlovák proletárok és minden dolgozó félrevezetésében a főszerepet a burzsoázia a maga hú szociáldemokrata lakájainak osztotta ki, az akkor még egyedüli csehszlovák munkáspárt vezetőinek.

Igy a »Právo Lidu«, a csehszlovák szociáldemokrata párt központi lapja, 1919 április 2. számának vezércikkében már azzal ijesztgeti a csehszlovák munkásokat, hogy a magyar kommunisták kormánya nem más, mint az álcázott magyar imperializmus kormánya. A lap további számaiban is folytatja a tervszerű kútmérgezést a cseh és szlovák proletárok között, valótlanságokat állítva a magyar Vörös Hadsereg támadó jellegéről és arról, hogy éberen kell vigyázni a magyar oldalról jövő esetleges tervekre.

Egyidejűleg a Szlovákiában lévő cseh hadsereget, amely jórészt az ú. n. olasz légionistákból állott s amelyet olasz tábornokok vezettek, ideológiai és katonai szempontból tervszerűen előkészítették az intervenció fellépésére. Az akkori csehszlovák nemzetvédelmi miniszter, a nemzeti szocialista Václav Klofáč, a cseh kapitalisták hűséges szolgája, 1919 április 7-én titkos parancsot ad ki (másolata fennmaradt a Katonai Történeti Intézetben, Prágában) a Szlovákiában állomásozó csehszlovák hadsereg főparancsnokának, Piccione tábornoknak, amelyben felszólítja a katonai beavatkozás gyors előkészítésére. A katonai alakulatokat nagy titokban ellátják lőszerrel és új fegyverekkel. Egyes egységeket pedig a magyar határ felé irányítanak.

A sajtóban hamarosan jelennek meg hírek a román hadsereg sikeres előnyomulásáról; a román hadsereg ugyanis közben már megindította az intervenciót. Így a »Právo Lidu« 1919 április 23-án hírt ad arról, hogy a román hadsereg már megközelítette Debrecen-t. Ugyanakkor a csehszlovák sajtó álszentül azt állítja, hogy a csehszlovák hadseregnek nem áll szándékában a magyarok megtámadása (a »Právo Lidu« 1919 április 24. száma) a hogy csupán az esetleges támadás visszaverésére készül fel.

A »Právo Lidu« 1919 április 27-én közlésezi a csehszlovák szociáldemokrata párt vezetőségének nyilatkozatát, amelyben ez nagy hangon elutasítja az intervenció gondolatát Szovjetország és a Magyar Tanácsköztársaság ellen. Zárt ajtók mögött a munkások háta mögött azonban már mindenben megegyeztek. *Mert ugyanazon a napon, 1919 április 27-én, a már említett szocialista nemzetvédelmi miniszter, Václav Klofáč új titkos parancsot ad ki a Szlovákiában állomásozó csehszlovák hadsereg parancsnokságának, hogy indítsa meg a támadást Magyarországra ellen.* Így történt, hogy 1919 április 28 és 29-én, minden hazug és álszent állítás ellenére, amelyeket a nyugtalanító munkásság lecsendesítésére adtak ki, a csehszlovák ezredek támadásra indulnak a Magyar Tanácsköztársaság ellen. Szlovákia délkeleti részén átlépik a határt és behatolnak magyar területre anélkül, hogy jelentősebb ellenállásba ütköznenek. 1919 május 2-án már húsz-harminc km mélységben vannak, megszállják Miskolcot és más városokat. Salgótarján ipari térségében, ahol a magyar Vörös Hadsereget Rákosi Mátyás elvtárs vezeti, kemény ellenállásba ütköznek, és e szakaszon heves harc fejlődik ki.

A csehszlovák intervenció hadsereg azonban tovább nem tudott előnyomulni. Nem csupán azért, mert a fenyegetett frontszakaszra gyorsan felvonultak a magyar Vörös Hadsereg alakulatai s rendkívüli hősiességgel védték meg szocialista hazájukat. A cseh intervenció hadsereg további előnyomulását az is megakadályozta, hogy a csehszlovák hadsereg katonái csak kelletlenül, helyenként nyílt ellenállással mentek a harcba, elutasítva azt, hogy a saját véruket és a magyar proletárok vérért ontásák a csehszlovák kapitalisták és a nyugati imperialisták érdekeiért. Határozottan elutasították a támadó fellépést a magyar munkáskormány ellen s elvetettek mindenfajta intervenciót és beavatkozást Magyarországra belügyeibe.

A csehszlovák hadsereg rossz harci erkölce végül is azt idézte elő, hogy a magyar Vörös Hadsereg nemcsak megakadályozta a cseh intervenció katonai erők további behatolását a magyar területre, hanem 1919 májusának második felében már maga ment át ellentámadásba, kiszorította a csehszlovák hadsereget magyar területről, üldözőbe vette és ártalmatlanná tette saját területén.

1919 júniusának első felében e hadseregnek sikerült elfoglalnia Szlovákiának majdnem a felét. Legmészebbre hatoltak be a magyar egységek a Kassa—Eperjes—Bártfa szakaszon, fel egészen a lengyel határig. Mint ismeretes, itt, Eperjesen jött létre 1919 június 16-án a Szlovák Tanácsköztársaság.

*

A magyar Vörös Hadsereg benyomulását csehszlovák területre a csehszlovák kapitalisták természetesen azonnal undorított és alattomos nacionalista izgatásra használták fel. Olyan hamis jelszavak alatt, mint »alig felszabadult hazánk veszélyben van«, próbálják megmozdítani a katonai egyenruhát öltött dolgozókat, hogy aktívan és határozatosan védjék meg a kapitalista Csehszlovákiát, főleg pedig a szlovák területeket. Az előtérben ismét ott ágál a szociáldemokrata párt vezetősége és a párt lapja, a »Právo Lidu«. Az 1919 június 1-én közölt cikkében alattomos hátbatámadásról beszél, a magyar hadsereg nyílt támadó hadjáratáról Csehszlovákia ellen. 1919 június 3-án hüvelyknyi betűkkel olvasható a cím: »A magyarok betörése Szlovákiába«.

Így a cseh burzsoázia és annak reformista szolgái a feketéből fehéret csinálnak, s a valósággal teljes ellentétben a Magyar Tanácsköztársaság megtámadását, — amely azzal végződött, hogy a proletárállam elleni háborút elutasító, megbízhatatlan hadosztályaik vereséget szenvedtek, — a magyar támadó hadjáratnak minősítik a csehszlovák terület ellen.

Ezt a csúnya hazugságot, a durva csalást a csehszlovák dolgozó nép becsapására szánták és az álhumanista Masaryknak tekintélyével fedezték. Június 5-én a »Právo Lidu« ismét arról ír, hogy »a magyar bolsevizmus a magyar imperializmus álarca«. Június 6-án a lap közli a csehszlovák szociáldemokrata párt kiáltványát az egész munkássághoz, hogy »mindennel, amivel csak lehetséges, siessen a veszélyben forgó hazá védelmére«. Ugyanabban a számban a szlovák munkásság megalkuvó vezére, Lehočký Emánuel új magyar elnyomással ijesztgeti a szlovák munkásokat, még rosszabbal, mint amilyent átéltek az Osztrák-Magyar Monarchiában.

S a cseh és szlovák munkásság tömegei engedték magukat becsapni. Ahelyett, hogy kezet fognának a közeledő magyar Vörös Hadsereggel és annak segítségével leráznák magukról saját burzsoáziájuk gyűlölt igáját s berendeznek Csehszlovákiában is a tanácsállamot és a proletáriátus diktatúráját, engedték, hogy felhasználják őket — legalábbis zömükben — a Magyar Tanácsköztársaság ellen, a cseh és így a nemzetközi burzsoázia oldalán vívott aktív harcban.

A rendkívül erős nacionalista irányzatok és illúziók, amelyek elsötétítették a cseh és részben a szlovák munkásság agyát, megakadályozták a munkásokat abban, hogy megértsék annak a harenak az osztály-lényegét, amely Szlovákiában folyt. Túlzottan feltették az alig elnyert nemzeti szabadságot. A burzsoázia mesterségesen hívta elő a félelmet és a sokoldalról táplált félelmet látszólag alátámasztotta a Magyar Vörös Hadsereg sikeres elnyomulása Szlovákiában. Mindez egyidőre háttérbe szorította a dolgozók osztályöntudatát. Meg kell érteni, mily mértékig uralták akkor a cseh és részben a szlovák munkásságot a nemzetiségi illúziók. Mint ismeretes, Ausztria-Magyarország szétverése nem önmagától jött létre. Jelentős mértékig éppen a cseh munkások voltak azok, akik a Nagy Októberi Szocialista Forradalom gondolatainak hatása alatt s Leninnek és Sztálinnak a nemzetek önrendelkezéséről szóló elvei által vezetettve, aktív fellépésükkel és sztrájkjaikkal, különösen az 1918 október 14-én végrehajtott általános sztrájkjal hozzájárultak az Osztrák-Magyar Monarchia végleges összeomlásához és annak romjain az önálló nemzeti államok kialakításához.

A nemzeti és demokratikus forradalom végrehajtása után elhitték Masaryknak, Benešnek és a szociáldemokrata vezéreknek minden fecsegését — hisz erősen a szociáldemokrata opportunizmus hatása alatt állottak, évtizedeken át ebben nevelkedtek — elhitték, hogy békés úton is elérhető a szocializmus. Nem is sejtették még akkor, hogy Habsburg-ellenes fellépésük gyümölcsét majd kizárólagosan és hosszú időre a cseh burzsoázia fogja magáénak tulajdonítani és hogy a munkásosztály érdekei kielégítetlenek maradnak.

A dolgozó cseh tömegek s a munkások a cseh burzsoa államban akkor, 1919 első felében, még a saját államukat látták, azért védelmezték — saját cárukra — a szocialista nekik is szabadságot hozó Magyar Tanácsköztársaság hadserege ellen. Nem volt kedvük a támadó fellépéshez a proletár Magyarország ellen, s ezt a támadást szabotálták is, de végül is a kapitalista Csehszlovákia védelmére el hagyták magukat csábítani.

A cseh burzsoázia értett hozzá, hogy fortélyal, közönséges hazugsággal vezesse félre a dolgozó tömegeket Csehszlovákiában s kiharcolja őket a maga kapitalista érdekei

ért s a világimperializmus érdekeiért folyó harcban. Egyébként a csehszlovák hadsereg vezetése gyengének bizonyult. Ki tudja, hogyan alakult volna a katonai helyzet, ha a magyar Vörös Hadsereg nem vonul önként vissza s a párizsi békekonzferencia nyomása alatt nem üríti ki az elfoglalt területet Szlovákiában.

Jó idő kellett még ahhoz, hogy Csehszlovákia proletariátusa is bebizonyítsa, hogy meg tud szabadulni opportunistá felfogásától és nacionalista illúzióitól, megismeri és megérti a burzsoázia és azok szociáldemokrata szolgálainak sötét szándékait s rálép a helyes forradalmi útra, Lenin és Sztálin pártjának útjára, a proletárforradalom útjára, a III. Kommunista Internacionálé zászlaja alatt. A Szlovák Tanácsköztársaság, bár rövid életű volt, hatalmas sarkaló erőt jelentett a munkásosztály számára, főleg Szlovákiában. Közben persze a forradalmi hullám, melyet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom indított el, már leapadt s Csehszlovákia munkásosztálya kénytelen volt még egy teljes nemzedéken keresztül várni, míg megérkezett az új alkalmas pillanat a burzsoázia uralma elleni támadásra, az a pillanat, amelyben munkásosztályunk a mi hazánkban is győzedelmes sorakozott fel a hatalom átvételére.

A munkásosztály győzelmének előfeltételét, Magyarországon és Csehszlovákiában egyaránt, országainknak a szovjet hadsereg által való felszabadítása biztosította.

A győzelem lehetővé tette számunkra, hogy a burzsoáziát leverjük s a munkásosztály átvegye a hatalmat. Ez tette lehetővé azt is, hogy most itt találkozhatunk, Budapesten, mint a magyar, a cseh és a szlovák nép képviselői, mint barátok és elvtársak, mint harcostársak a történettudomány mezején s harcostársak a népeink és országaink új, szebb, boldogabb kommunista jövőjéért folytatott küzdelemben.

JINDŘICH VESELÝ

KOSSUTH LAJOS AZ ORSZÁGOS HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY ELÉN

Második rész. Kossuth Lajos összes munkái XIV.

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953. 1031 l.)

Kossuth 1848—49. évi tevékenységének legjelentősebb szakasza kétségtelenül az Országos Honvédelmi Bizottmány élén végzett munka. E munka első feléről Kossuth összes munkái XIII. kötetéből kapunk részletes képet, a most megjelent XIV. kötet pedig az 1849 január 1 — április 14 közötti időszak anyagát, az Országos Honvédelmi Bizottmány debreceni működésének iratait tartalmazza. Az előző kötethez hasonlóan, itt sem csupán Kossuth kiadatlan vagy már kiadott iratai szerepelnek, hanem az OHB másoktól származó anyaga is, szigorú időrendben.

Az 1848—49. évi magyar polgári forradalom és nemzeti szabadságharc számos problémáját már az előző kötet is vagy új megvilágításba helyezte, vagy bővítette eddigi ismereteinket. Ez a kötet a debreceni szervező munkát, a nagy tavaszi támadó hadjáratra való felkészülést és e hadjárat döntő részének lefolyását tárja elénk, számos eddig ismeretlen részlet megvilágításával. A kötet Kossuth 1849 január 1-én kelt kiáltványával kezdődik, melyben tudtul adja a főváros lakosságának, hogy az ország védelmének legsikeresebb biztosítására az országgyűlés és a kormány ideiglenesen Debrecenbe költözik. Sorra következnek a főváros kiürítésével kapcsolatos intézkedések, rendeletek az ellenség elleni harcra, a serög és általában a védelem erősítésére.

Debrecenbe megérkezve Kossuth elsőnek a vitéz hajdúkhöz szólt, »kiknek kebele olly gazdag dicső emlékeztetbenc, s most »è rettegett ostorai a zsarnokság zsoldosainak ezenkint állítják ki hazaszeretettől hevitett férfiakat azon szent elhatározottsággal, hogy míg szabad hajdú él, Magyarország földét idegen zsarnok birni nem fogja« (47. l.). A berendezkedés és mindenekelőtt a nagyvárosi fegyvergyár üzembehelyezése után, január 9-én az országgyűlés is megkezdte munkáját. Az első ülésen Kossuth tájékoztatta a képviselőket a főváros feladásáról, Bem erdélyi győzelméről, a Tiszavidék biztosítását szolgáló intézkedésekről és a pénzverésről (61. s. köv. l.).

Kossuth nem véletlenül fordult már Debrecenbe érkezése napján a tiszántúli néphez, a hajdúkhöz. A képviselőházban január 13-án a honvédő harc folytatásáról mondott nagy beszédében is követelte, hogy a képviselők szóljanak a néphez, értessék meg vele, »hogya nem védi magát, a halál jövend...« (115. l.). A néphez intézett kiáltványokban, beszédekben, lelkesítő felhívásokban nem is volt hiány. Kossuth és az OHB azonban ezeket elegendőnek tekintette a nép mozgósításához a fegyveres harcra, vagy a harcot segítő tevékenységre. A kiáltványok a nép hazafias érzését igyekeztek emelni, s e hazafias érzésre valóban lehetett alapozni a védelem szervezését, ez egyik forrása volt a sikereknek. A hazaszeretet indította az ideiglenesen megszállt területek fiataljait Debrecenbe, hogy beálljanak a honvédseregbe, a hazaszeretet tette képessé a rongyos ruhájú honvédeket, hogy —20 fokos téli hidegben is kitartsanak, sőt visszaszorítsák a magát győztesnek hívó ellenséget. Az alföldi parasztok a hazáért végezték a hadsereg számára szükséges munkát, fuvarozást, adták oda szűkös élelmüket, nem egyszer utolsó fehérneműjüket. A háború terheiből azok vették ki legjobban részüket, akik munkaerejükön kívül mással nem rendelkeztek. Ilyenek voltak azok a csabai nincstelen zsellérek, akik kijelentve, hogy »a szent szabadság s nyert jógaik védelmére utolsó csepp vérüket is szívesen áldozzák«, megkérdezték az OHB-t, »vajon azok, kiknek sem hajlékjok, sem egy talpalatnyi földbirtokjok, sőt még szegénységükhöz arányzott aprómarhai legelőjük sincs, tartoznak-e törvény alá eső fiaikat a rendes hadi szolgálatra följánlani?« — E nincstelen zselléreknak az OHB azt válaszolta, hogy »habár földjük s házuk nincsen is, de van hazájok... tartásák magukat szorosan a törvény értelméhez, melyet a honvédelmi bizottmány sem változtathat meg, mert a törvény mindenek felett áll s a kormány csak azért van, hogy a törvényeket végrehajtsa.« (548—549. l.).

Hasonló elintéztést nyert azoknak a Szabolcs megyei parasztoknak az ügye is, akik a földesurak által elvett földjeik visszaadása ügyében fordultak az OHB-hoz. A Bizottmány a panaszt a megye hatóságának küldte azzal, hogy »a tárgyat megvizsgálván, a honvédelmi bizottmánynak jelentést tegyen« (692. l.). — Tehát sem az OHB,

sem Kossuth nem figyelt fel a nép hangjaira, nem tartotta szükségesnek a parasztság ügyével való fokozott törődést, amivel megakadályozták a nép munkájának, harcának további szélesedését, végső fokon elidegenítették a népet a forradalomtól, a szabadságharctól.

A kötet gazdag anyagából még egyetlen kérdést ragadunk ki: a tavaszi ellentámadás előkészítését. Ennek szükségességét Kossuth már 1848 november elején felismerte (I. előző kötet 385. l.), most Debrecenben pedig megkezdte a gyakorlati, minden oldalú előkészítést. Kossuth megszervezte a hadianyaggyártást Nagyváradon, újoncotatott, szabadesapatokat állított fel, a Tiszántúl népét. le egész a Marosig bevonta az ellentámadás előkészítésébe. Szinte minden nap foglalkozott minden kérdéssel. Január 24-én pl. több ideiglenesen ellenséges megszállás alá került vármegyéhez és városához kiáltványt intézett a honvédő harc állásáról és a feladatokról; válaszolt Szemerének és hadianyagot ígért neki; tájékoztatta Beniczkyt és kiterjesztette kormánybiztosi hatáskörét; intézkedett a 2. honvéd huszárezred ügyében; foglalkozott a tiszadobi gát átvágásával, a horvát foglyokkal, a szászok által fizetendő hadisarccal, egy hősi halott özvegyének támogatásával, a harangjukat ágyúöntésre felajánló nagykállóiakkal, a Zrínyi-csapat újrafelfegyverzésével, határőrökkel, különböző vallások papjainak segélyezésével, Lendvay Márton színész segélyével, a hadsereg egészségügyi szolgálatával, végül a Gyöngyös felől várható ellenséges támadás elhárításával (205—219. l.).

A nagy ellentámadás vezetésére alkalmas forradalmi hadvezért Kossuth Dembinski Henrik, az 1831. évi lengyel szabadságharc tábournoka személyében vélte megtalálni, ezért Párizsból Magyarországra hívta, s miután az valamelyest megismerkedett az ügyekkel, az OHB január 29-én kinevezte a tiszai sereg fővezérévé (265. l.). Az új fővezér seregét állandóan növelték, február 9-én Kossuth Görgeyt is utasította, hogy csatlakozzék hadtestével Dembinski seregéhez. (383. l.). Másnap már Dembinskinek küldött utasítást a mielőbbi támadás szükségességéről (394. s. köv. l.). Február 12-én azután a hadügyminiszter beosztotta Görgey hadtestét Dembinski seregébe (Hadtört. Lt. 1848. — 49-i vegyes iratok, 21. fasc.). E megoldás, mert Görgeyt meghagyta a VII. hadtest élén, nem volt kielégítő, és következményei február 26—27-én Kápolnánál, majd március 7-én Tiszafüreden súlyosan mutatkoztak meg. Tiszafüreden Kossuth kénytelen volt kompromisszumot kötni a hadteste ellenforradalmi érületű tisztikarára támaszkodó Görgeyvel, és bár ekkor még mindig nem Görgey, hanem Vetter lett a fővezér (601. l.), — mégis a tavaszi hadjárat erőteljes megindulása több mint egy hónapon át elhúzódott.

A katonai vezetés hibáit és felelősségét az általános előkészítés, a fiatal sereg lolkesedése és felszerelése, a Kossuthtól helyesen megadott hadművelési irány a főseregnél egészen Komárom felszabadításáig, április végéig nagymértékben ellensúlyozta. Eddig még volt törekvés az ellenség megsemmisítésére, de a főseregnél ezután már nem. Kossuth február végétől kisebb megszakításokkal április 8-ig a hadseregnél tartózkodott és Gödöllőről azzal az érzéssel tért vissza Debrecenbe, hogy Görgey feladatát mint eddig, «zután is »dicsően« fogja megoldani (854. l.).

Barta István most is igen jelentős, szép munkát végzett a több mint 1000 oldalas kötet sajtó alá rendezésével. Az objektivizmusnak azok a maradványai azonban, melyek az előző kötetben is megvoltak, itt fokozottabban jelentkeznek, mindenekelőtt a névmutatóban, de a jegyzetekben is. Barta István ebben a kötetben is megjegyzés nélkül hivatkozik olyan monarchista és reakciós szerzőkre, mint Steier Lajos, vagy id. Görgey István. Semmikép sem helyeselhető, hogy az Akadémiai Kiadó gondozásában 1953-ban megjelent ilyen alapvető forráskiadvány ilyen reakciós szerzők értékelését az olvasóra bizza, holott azt esetenként egy-két sorban kielégítően meg lehetne oldani. A kötet egyik legsúlyosabb hibája, hogy a katonai és politikai vezetés egymáshoz való viszonyában nem helyes álláspontot foglal el. Egyik lábjegyzete szerint Görgey tisztikarában a Dembinski fővezérsége miatti engedetlenség »a hadügyminiszterium azon rendelete nyomán keletkezett, amely a honvédsereg szervezeti újjáalakítása során a volt feldunai hadsereget VII. hadtest néven sorolta be az egységes honvédseregbe és Dembinski fővezérsége alá rendelte.« (A tisztek mozgalmának részletes, okmányokon alapuló ismertetését 1. Steier L. i. művében, 77. s. köv. l.) (530. l.). Ezzel szemben tudott dolog, hogy az egész mozgalom kiváltója maga Görgey volt, február 16-án kiadott és »Életem és működésem Magyarországon« című könyvében is közzétett Dembinski-ellenes rendeletével és azzal, hogy Zuber őrnagy segítségével fellépést szervezett a kormány által kinevezett fővezér ellen. Általában Görgey és a Görgey-kérdés értékelése még mindig nem kielégítő ebben a kötetben. Amikor egy lábjegyzetben Kohlmann József ezredesről van szó, nem tudni milyen indokolással, őt teszik felelőssé a főváros harc nélküli feladá-

sáért (731. l.): Kolhmann értékelése körül lehet vita, de a következő kötetből ki fog világítani az a pozitív szerepe, melyet a tavaszi bánáti hadjáratban játszott. Az pedig, hogy a fővárost harc nélkül Görgey adta fel, az éppen az e kötet elején közölt dokumentumokból világlik ki.

Külön kell foglalkozni a névmutatóval, mely a kötetben közel száz oldalt tölt ki (913—1008 l.). Meg kell állapítanunk, hogy a szabadságharc első nagyméretű név- és tárgymutatójának összeállítására nem kis munka volt. A névmutató helyesen arra törekszik, hogy ne pusztán a szereplők nevét közölje, hanem feltünteteti tevékenységük legfontosabb adatait is. Az a mód azonban, ahogyan ezt teszi, az esetek túlnyomó nagy részében teljesen helytelen. A pozitív szereplőknél, pl. Bemnél, inkább negatív jellegű adatok szerepelnek, ezzel szemben Görgeynél a legutolsó adat az, hogy a Szemere-kormány hadügyminisztere volt. A tájékozatlan olvasó így nem szerez tudomást Görgey nyári, majd Világos alatti működéséről, és 1849 utáni egész tevékenységéről. A névmutató készítőjének másik módszere az elhallgatás mellett az, hogy a negatív szereplők negatívumaiért másokat tesz felelőssé. Hám püspökről pl. megtudjuk, hogy »a magyar kormány hazaárulási pert indít ellene, Bécs viszont nem kéri római megerősítését, még 1849-ben lemondhatja a primásságról visszaküldi szatmári püspöknek«. Így lesz a szabadságharc egyik legsötétebb árulójából ártatlan áldozat! Folytathatnánk a sort a pesti népre lövőt báró Lederer Ignáccal, a januárban gyáván megfutamodó gróf Lázár György tábornokkal, gróf Zichy Ödönnel és másokkal. Ezek a súlyos, nem egy esetben félrevezető jellegű momentumok bosszantó tárgyi tévedésekkel egészülnek ki. Az említett Kohlmann tévesen István nádor segédtsíztjeként szerepel, Holsche vezérőrnagy a névmutató szerint Móga vezérkari főnöke volt, Vetter tábornok tévesen mint országos főhadparancsnok szerepel (186. l.), Kiss Pálról pedig végkép nem tudni, hogy aradi várparancsnok volt-e (956. l.), vagy nem (549. l.).

E mutatóba kiragadott néhány hiba nem akarja az egész kötet értékelését jelenteni. Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy a kötetet 1848—49 történetére vonatkozó egyik legfontosabb forráskiadványnak tartjuk. Ugyanakkor élesen kell felvetnünk mind Barta István, mind Ember Győző és Spira György, a kötet lektorainak felelősségét. Az idő rövidsége az elkövetett komoly hibákat egyáltalán nem menti, mert a határidő ennél a munkánál sem lehet öncélú dolog. 1848—49, a magyar polgári forradalom és nemzeti szabadságharc története iránt hazánkban egyre szélesebb, állandóan fokozódó érdeklődés nyilvánul meg. Ez szükségessé teszi a gondos munkát és az elmélyült pártosítást egy olyan forráskiadvány esetében, mely többek között egyetemi és főiskolai oktatásban is döntő szerepet játszik. Szükségesnek tartjuk éppen ezért, hogy a következő kötet előszava foglalkozzék a jelen kötet menthetetlen hibáival, hiányaival és annak névmutatója megfelelő gondnal, alaposítással készüljön el, mert így — ha nem is teljes egészében — jóvá teheti e kötet névmutatójának hibáit. Ugyanakkor javítani kell elsősorban Barta Istvánnak, nemkülönben a lektoroknak és a szerkesztőbizottságnak a munkáján is.

BORUS JÓZSEF

KEMÉNY G. GÁBOR:

IRATOK A NEMZETISÉGI KÉRDÉS TÖRTÉNETÉHEZ MAGYARORSZÁGON A DUALIZMUS KORÁBAN. I. k. (1867—1892)

A M. T. A. Történettudományi Intézetének kiadása

(Budapest, Tankönyvkiadó, 1952. 919 l.)

A magyarországi nemzetiségi kérdésnek könyvtárra menő irodalma van. A polgári politikusok és történészek felismerték már a múlt században a nemzetiségi kérdés jelentőségét, és ezért egészen az első világháború végén bekövetkező elszakadásig a »beati possidentes« álláspontjáról, az egységes magyar politikai nemzet fikciójának szemszögéből körömszakadtáig védték a magyar uralkodóosztályok elnyomó és magyarosító tevékenységét. A két világháború közti időben, bár akkor már ezek a nemzetiségek más államokban éltek, azaz a történelem lényegében eldöntötte a vitás kérdéseket, a magyar politikusok és történészek érvelése alig változott. Gyenge és agyoncsépett érveiket most másképpen csoportosították. A meglehetősen tájékozatlan külföldi közvéleményt arról

akarták meggyőzni, hogy a magyarországi nemzetiségi területek elcsatolása a történeti jogok megsértése. E mellett még azt is bizonygatták, hogy a szóbanforgó népek sorsa jobb volt a régi Magyarországon, mint az új államalakulatban. A Horthy-korszak nemzetiségi irodalmá tehát az ú. n. revíziós irodalom szerves része. De ami áll a magyar irodalomra, ha kisebb mértékben és ellenkező előjellel, áll az egyes nemzetiségek polgári sovíniszta irodalmára, beleértve a világháború után megjelent munkákat is. A nemzetiségi kérdésnek valamennyire is objektív, a szó igazi tudományos értelmében vett objektív tárgyalása a mai napig hiányzik.

Az új magyar történettudomány multunk fontos problémáit kutatva természetesen azonnal beleütközött a nemzetiségi kérdésbe és új alapokon, új szemzőgből vizsgálva igyekszik a haladó tudomány eszközeivel megoldani a felmerült problémákat. Ez a munka még folyik, de már eddig is jelentős eredményeket ért el. Remélhető, hogy ezek rövidesen nyomtatásban lesznek hozzáférhetőek népünk számára, mely jogosan vár feleletet olyan kérdésekre, amelyekről bizony a polgári irodalom és a revíziós propaganda hatása következtében még ma is sokszor hamis nézeteket táplál.

Az új magyar történetírás első, előkészítő munkája éppen a tárgyalt mű, amely egy kötetbe gyűjtötte össze a magyarországi nemzetiségi kérdés legfontosabb okmányait a kiegyezéstől 1892-ig, a hírhedt memorandumpörig.

Egy ilyen okmánygyűjtemény fontosságát szinte felesleges hangsúlyozni. A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó polgári irodalom érdekes módon rendszerint nem nyúlt vissza a forrásokig, legfeljebb bizonyos törvényeket idézett, amelyeket az uralkodó osztályok ügyes jogszámai már eredetileg is úgy fogalmaztak, hogy a nemzetiségi elnyomásra ezekből ne lehessen következtetni. E törvények alkalmazása azonban már más kérdés volt, az erre vonatkozó iratokat mellőzték, s ezekről csak a nemzetiségek, valamint a szomszédállamok irodalma beszélt.

Számunkra tehát a nemzetiségi kérdés helyes megítéléséhez a törvényszövegeken kívül más források is szükségesek. Kemény G. Gábor műve felsorakoztatja előttünk a legkülönbözőbb eredetű forrásokat. Miniszteri rendeletek mellett megtaláljuk itt a nemzetiségi képviselőik interpellációit, a nemzetiségi sajtó fontosabb megnyilatkozásait stb., mégpedig magyar fordításban. A tárgyalt mű egyik legnagyobb érdeme éppen abban rejlik, hogy a magyar történészek most már nem kell négy-öt nyelven tudnia ahhoz, hogy a kérdéssel foglalkozhassék.

Hosszú évek kitartó és fáradságos munkájának eredménye áll előttünk. A gyűjtemény megjelenése óta hosszabb idő telt el. E sorok írója a recenziót azután írta meg, hogy Kemény G. Gábor munkáját hónapokon keresztül használta mindennapi kutatómunkájában. Véleményét röviden így lehet összefoglalni: *ezen okmánygyűjtemény nélkül munkája hosszú hónapokkal tovább tartott volna.* Kemény G. Gábor összegyűjtötte azokat a szövegeket, amelyek felkutatása minden egyes nemzetiségi kérdéssel foglalkozó történésznek csak hosszú és fáradságos munkával sikerült volna, ha történetesen minden magyarországi nemzetiség nyelvét ismeri és így a forrásokat eredetiben tudta volna tanulmányozni.

A gyűjtemény tartalma, mint az az előzőkből már kiderül, vegyes. A legkülönbözőbb források csoportok vannak képviselve benne, s miután a horvátok kivételével minden nagyobb magyarországi nemzetiség szerepel a munkában, nagyon kellett vigyázni a kiválogatásnál, hogy minden nemzetiség az őt megillető súllyal szerepeljen, de úgy, hogy szerepe ne csak a magyarországi nemzetiségi mozgalomban, mint egészben álljon tisztán, hanem az okmányok megvilágítsák az egyes nemzetiségek külön történetének fontosabb mozzanatait is. Az természetesen túlzott igény lenne részünkről, ha azt kívánánk a kötetből, hogy minden nemzetiség története és ugyanakkor a magyarországi nemzetiségi kérdés egésze is megírható legyen segítségével. Ilyen munka szinte elképzelhetetlen.

Kemény G. Gábor feladatát véleményünk szerint sikeresen oldotta meg, de azért rá szeretnénk itt mutatni néhány olyan szempontra, amelyek jobban érvényesülhettek volna a kötetben és néhány kisebb hibára, melyeket ki kell javítanunk.

Az okmánygyűjtemény darabjai túlnyomó részükben politikai jellegűek. Magyarázza ezt elsősorban az a körülmény, hogy a magyar uralkodóosztályok és a nemzetiségi vezetők egyaránt a nemzetiségi kérdést egyoldalúan politikai kérdésnek tekintették, és így a fennmaradt források túlnyomó része is ezt az álláspontot tükrözi. Minket azonban a marxizmus-leninizmus klasszikusai megtanítottak arra, hogy a nemzetiségi kérdés elsősorban gazdasági és társadalmi és csak azután politikai probléma. Ennek megfelelően tehát a gyűjteménybe több olyan darabot kellett volna felvenni, amelyek a nemzetiségi küzdelmet alapjaiban magyarázzák. Gondolunk itt pl. arra, hogy a kötetből nem nagyon tudnánk képet alkotni magunknak a nemzetiségi vezetők osztályhelyzetéről, a nemzeti-

ségek társadalmának összetételéről stb. Tudjuk természetesen, hogy ilyen anyagot találni igen nehéz dolog, de nem lehetetlen bizonyos speciális levéltári állagok átkutatása után.

Lehetne természetesen kifogásolni még egy-két fontosabb okmány hiányát és néhány felesleges darab felvételét, de mindez nem csökkenti az egész gyűjtemény értékét.

Meg kell azonban említenünk néhány olyan hibát, amelyek a magyarázó jegyzetekben fordulnak elő. Ezek szinte elkerülhetetlenek, mert a kutatások mai állása mellett a szerző nem ismerheti az egyes nemzetiségek eléggé bonyolult belső, sokszor személyi torzalkodásokkal tarkított történetét olyan részletesen, hogy ezeket a hibákat kikérülhesse.

Így pl. a szerző az 1884. évi ú. n. nagyikindai szerb programmal kapcsolatban (165. okmány, 1. jegyz.), abból kiindulva, hogy a »Zasztava« később a Tomić-vezette radikálisok lapja volt, azt a következtetést vonja le, hogy a Tomić-csoport, amely ekkor haladó szerepet játszott, ingadozó álláspontot foglalt el a »notabilitások«, a szerb társadalom legreakciósaabb részének új, magyarbarát programjával szemben. A valóság azonban az, hogy Tomić-ék csak zavarkeltés céljából mentek el a nagyikindai gyűlésre, és következetesen az új programmal szemben foglaltak állást. A szerző tévedését az a körülmény magyarázza, hogy nem tudta, de nem is nagyon tudhatta, hogy a »Zasztava« éppen ekkor rövid időre a notabilitások közére került és Tomić csak később vette át szerkesztését.

Hasonlóképpen a szerző az 1887. évi újvidéki választási gyűlés által elfogadott határozatokat a »szerb nemzeti szabadelvű párt« határozatainak tartja, holott a pártban megindult bomlás ekkor már egy ilyen közös határozat elfogadását lehetetlenné tette. Így a közölt okmány (179. sz.) nem párthatározat, hanem csak a Tomić-frakció határozata, míg a Polit-frakció határozata 1887 május elsején született meg egy másik újvidéki gyűlésen és egészen más tartalommal.¹ A szerzőt az zavarta meg, hogy ekkor még mindkét frakció a párt régi nevét használja és csak később nevezik magukat radikális és liberális pártnak.

További kifogásként felhozhatjuk még, hogy a nemzetiségi nyelveken írt okmányok magyar fordítása, bár általában kielégítő, egyes helyeken nem a korban használt magyar kifejezéseket alkalmazza bizonyos nemzetiségi, elsősorban szerb és román intézményekre stb., ami a kutatóknak kisebb nehézségeket okoz és néha az eredeti szöveg használatát teszi szükségessé.

Mindezt egybevetve meg kell állapítanunk, hogy Kemény G. Gábor munkája kisebb hibáitól eltekintve nyeresége történettudományunknak, mert további munkára ösztönöz, és ezt a munkát nagyban elősegíti. Nagy érdeklődéssel várjuk a következő köteteket, amelyek, reméljük, több anyagot fognak tartalmazni a magyarországi nemzetiségek társadalmi és gazdasági viszonyaira is.

PERÉNYI JÓZSEF

A MAGYAR NÉP TÖRTÉNETE

Középközlők számára. I., II., III. k.*

(Budapest, Tankönyvkiadó 1952. 116 + 232 l.)

Történelem szakiskolák számára I., II. **]

(Budapest, Tankönyvkiadó, 1952. 336 + 320 l.)

Az általános gimnáziumi és szakiskolai oktatás egyik legfontosabb segédeszköze a történelem tankönyv. Ifjú nemzedékünk eszmei politikai nevelésében a történelem tankönyveknek kiemelkedő szerepük van. E tankönyvek vezérfonalat adnak pedagógusaink kezébe és belőlük ismeri meg először tanulóifjúságunk népünk sokévszázados küzdelmeit. Nagy mértékben tankönyveinken múlik, milyen mélyen szívlelik meg a szocializmus és kommunizmus jövőendő építői népünk történetének tanulságait. Tankönyveink színvonalának további emelése ezért történettudományunk egyik állandó és igen fontos kötelessége.

¹ I. Szövegét I. Soe dosadanje besede dr-a Mich. Polita-Desancica. II. rész. Újvidék, 1899. 59—60 l.

* Az I. kötet Karácsonyi Béla, a II. kötet Heckenast Gusztáv és Spira György, a III. kötet Lukács Lajos munkája.

** Az I. kötetet a Közigazgatási Minisztérium Nevelésügyi Főosztálya készítette az általános iskolai tankönyvek alapján Hahn István, Csillag Miklós, Besnyő Miklós, Vörös István, Batizi László pedagógusok bevonásával. A II. kötet a Közigazgatási Minisztérium Nevelésügyi Főosztálya irányításával készült az általános gimnáziumi tankönyvek alapján. E kötet Kovács Endre, Simon Gyula és Bellér Béla munkája.

Ennek a feladatnak igyekeztek eleget tenni tankönyvrőink és tanügyi szerveink az általános gimnáziumi és szakiskolai történelem tankönyvek újabb kiadásának közreboosításával. Az új kiadás sok tekintetben gazdagítja történelem tankönyveink anyagát. Az előző évek kiadásainál bővebb tényanyagon és még magasabb eszmei színvonalon bontakoztatja ki a tanulók előtt a magyar nép történelmét. Szélesebben világítja meg a néptömegek szerepét a történelemben, nagyobb helyet szentel a néptömegek fellépéseinek, a forradalmak periódusainak. Így többek között bővültek a magyar nép török hódítók elleni harcát bemutató részek, jelentőségének megfelelően nagyobb helyet kapott a Rákóczi vezette szabadságharc, az 1848-as forradalmat közvetlenül megelőző időszakról és főleg az 1848—49-es polgári forradalomról és szabadságharcról szóló fejezet. A tankönyv új kiadását a szocialista bazafiság szelleme fűti át. Harcosan foglal állást haladó hagyományaink mellett és kiméletlenül elítéli a magyar uralkodó osztályok népellenes és hazaáruló cselekedeteit. Következétesen megmutatja azt a harcban edzett barátságot, amely népünket az orosz néppel, majd a Szovjetunió népeivel és a szomszéd népekkel egybefűzi. Az új kiadás az eddiginél is sikeresebben küzd a nacionalizmus és kozmopolitizmus ellen. Örvedetesen megnövekedett a magyar nép kulturális fejlődését bemutató fejezetek terjedelme. Világosabb, áttekinthetőbb tagolás könnyíti meg a tanulók és tanárok munkáját. Új, szemléltető térképek kaptak helyet és szaporodott az illusztrációk száma is. A tankönyvek külalakja izlősebbé és díszesebbé vált. Mindezekon túl több apró javítás emeli az új kiadás értékét.

A bővítések és javítások ellenére legújabb történelem tankönyveink még sok lényeges ponton javításra szorulnak. Az általános gimnáziumi és szakiskolai tankönyvek egyik legkiemelkedőbb hibája a személyiség történelmi szerepének bemutatásával kapcsolatos. A tankönyvek fejezeteinek és alfejezeteinek címei, de a tankönyvek egész terminológiája is — több apróbb javítás ellenére — mintegy »elszemélyesítik« a magyar nép történelmét, s ezzel akarva-akaratlan eltussolják a néptömegek döntő történelmi szerepét. I. Lajost a tankönyv fejezetén belül több ízben Nagy Lajosnak nevezi, de ezt meg nem indokolja (Ált. Gim. I. k. 56, 58, 112. l.). A XV. század első fele a tankönyv szerint »Zsigmond kora« (Ált. Gim. I. k. 59. l.). A század második felének lényegét pedig így foglalták fejezeteimbe: »A Hunyadiak kísérlete a központi állam megteremtésére és a török visszaszorítására« (Ált. Gim. I. k. 73. l.). Ennek a fejezetnek első alcíme »Hunyadi János küzdelme az oligarchákkal. Harcai a törökök ellen« (u. o.). A második alcím »Hunyadi Mátyás kísérlete a központi monarchia megteremtésére« (Ált. Gim. I. k. 84. l.). A magyar nép Rákóczi vezette szabadságharcánál ilyen címet találunk: »Rákóczi szabadságharca« (Szak isk. I. k. 207. l.). A fejezeteken belül ilyen módon beszél a tankönyv a magyar nép honvédő harcairól: »A következő évben Hunyadinak már magyar területről kellett kivernie zsákmányoló csapatokat« (Ált. Gim. I. k. 76. l.). »Hunyadi ... átkelt a Kárpátokon és megtámadta a törököket« (Ált. Gim. I. k. 77. l.). »Hunyadi háború ...« (Ált. Gim. I. k. 83. l.) »Hunyadi harcai« (u. o.). A szakiskolák tankönyvében Hunyadi volt az, aki »három török sereget győzött le« (I. k. 146. l.). Ő ment támadásba a török ellen (147. l.) és ő nyomult be a Balkánra (u. o.). Az általános gimnáziumok számára készült tankönyv összefoglaló értékelése szerint kiderül, hogy a török hódítók elleni harcban a legragyogóbb győzelmeket Hunyadi aratta a parasztok »segítségével« (I. k. 83. l.). Nemesak Hunyadi János, de Mátyás is a tankönyv nyelvezete szerint — egymaga küzd (Ált. Gim. I. k. 86. l.). Másutt is előbukkannak a tankönyvekben hasonló fogalmazások. Az 1703—1711. évi szabadságharccal kapcsolatban ezt írja a tankönyv: »A kuruc hadsereg ... voltaképpen mindent Rákóczinak köszönhetett ...« (50. l.). A tankönyv ilyenfajta nyelvezete a burzsoa történetírás maradványa és akadályozza a néptömegek és a személyiség történelmi szerepének megértését. A tankönyv korszakbeosztásának többhelyütt tapasztalható »elszemélyesítésével« kapcsolatos az a helytelen gyakorlat is, hogy a tankönyvrők szinte kínosan kerülnek — a szovjet tankönyvekben annyira otthonos — évszázadokkal való megjelöléseket. Nem helyeselhetjük a tankönyv következő megállapítását sem: »Mátyás ... az egyik legnagyobb magyar király« (Ált. Gim. I. k. 92. l.). Kevés olyan magyar uralkodó volt, aki történetünk kimagasló alakjai között foglal helyet. Mátyás kétségkívül ezek közé tartozik. Azonban a tankönyv alapján ítélve azt lehetne hinni, hogy Mátyáson kívül még sok legnagyobb és nagy királyt ismer a magyar történet. Ez természetesen nem állja meg a helyét. A néptömegek történelemformáló erejének bemutatása különösen fontos lett volna a felszabadulás utáni népi demokratikus történetünk időszakával foglalkozó fejezetekben. A tankönyv azonban ezt a feladatot nem oldotta meg. A magyar sztahanov mozgalom kibontakozásáról és történetéről csak 5 szót találhatunk (Ált. Gim. III. k. 286. l.).

Az új kiadás lényeges hibája, hogy több esetben a felépítményben végbemenő változások magyarázatánál nem a társadalom gazdasági rendjében lezajlott változásokból indul ki. Különösen szembeötlő ez a feudális széttagoltság tárgyalásánál. A tankönyv sehol sem magyarázza meg a tanulóknak, mit jelent a feudális széttagoltság. Ezen túl pedig úgy beszél a feudális anarchiáról, mintha az nem a gazdasági fejlődés szükségszerű eredménye, hanem a feudális urak hajlamaiból következő jelenség lenne. A feudális széttagoltság kifejlődését például így jellemzi a tankönyv: »III. András halála után a feudális anarchia teljesen *elharapozott* az országban« (Ált. Gim. I. k. 48. l. Kiem. D. I.). A tankönyv még csak nem is sejteti, hogy a feudális széttagoltság és a feudális gazdaság fejlődése között valamiféle kapcsolat van. Ugyanez a hiba jellemzi a tankönyv következő részét is. Ahogy nem mutatta be a széttagoltság alapvető gazdasági okait, úgy ezután nem mutat rá a központi hatalom megerősödésének gazdasági előfeltételeire sem. A tankönyv után ítélni azt lehetne hinni, hogy a feudális anarchia felszámolása csak Károly Róbert helyes politikájából fakadt. (Ált. Gim. I. k. 50—51. l.). Helytelen módon a társadalmi munkamegosztást és a gazdasági élet fejlődését tárgyaló pont nem Károly Róbert tevékenysége előtt, hanem az után kapott helyet a tankönyvben. A szerző a gazdasági élet fejlődését egyáltalán nem kapcsolja össze a központi hatalom megerősödésének folyamatával (Ált. Gim. I. k. 51—53. l.). A XIV. század első felének gazdasági fellendülését a tankönyv nem a központi hatalom megszilárdulásának alapvető tényével magyarázza, hanem csupán Károly Róbert személyes tevékenységével (53—55. l.). Hasonló hibák jellemzik a tankönyv XV. századdal foglalkozó részét is. Itt a központi monarchia megteremtésének szükségességét alapvetően nem a termelőerők és általában a gazdasági élet fejlődésével magyarázza a tankönyvünk, hanem csak a feudális anarchiával és a külső veszéllyel. A szerző idézi Sztálin elvtárs tanítását a központositott államok kialakulásának keleteurópai *sajátosságairól*, de nem fejt ki és nem is idézi az e folyamat *lényegét* megvilágító sztálini útmutatást (Ált. Gim. I. k. 84—85. l.). A XV. század második felében fellendült a magyar kulturális élet. Ezt a központositott monarchia kiépítésének következményeképpen kellett volna bemutatni. Ehelyett a tankönyv lényegében Mátyás kultúraszeregetével magyarázza. (89—95. l.).

Tankönyveinkből még számos más hibát is ki kell küszöbölni. Helytelen, hogy a tankönyv nem említi meg, hogy a honfoglaló magyarok a szlávokon kívül Erdély területén románokkal is kapcsolatba kerültek és ettől kezdve közös területeken éltek. Nem beszél a tankönyvünk arról sem, hogyan vetette uralma alá a magyar uralkodóosztály az erdélyi románok nagy részét. Ezeket a kérdéseket az ellenforradalom történetírása minden eszközzel igyekezett meghamisítani. Tankönyvünk nem akkor harcol a sovinszta hazugságok ellen, ha megkerüli e kérdést, hanem akkor, ha határozottan állást foglal a történelmi tények mellett. — Az I. kötet 4. fejezetének címében szerepel »A rendiség kezdetei« kitétel (Ált. Gim. I. k. 50. l.). Ennek ellenére a fejezet nem magyarázza meg, mit nevez rendiségnek. Az általános gimnáziumi tankönyvek közül csak a II. kötet 74. oldalán történik említés arról, hogy Magyarország soknemzetiségű ország volt. Helyesebb lenne, ha már az I. kötet leszögezné, hogy az akkori magyar állam keretein belül több nép élt együtt. Kívánatos lenne az egyes nemzetiségek fejlődésével akárcsak röviden is, de külön foglalkozni. Az általános gimnáziumok számára készült tankönyvek III. kötetének egyik erénye, hogy külön foglalkozik — igaz, hogy csak a dualizmus korában — Budapest történetével. Szükséges lenne, hogy az előző kötetek is bemutatassák Buda és Pest fejlődését és történeti szerepét. Hiányosság az is, hogy amikor a tanulók az egyetemes történet keretében megtanulják az eredeti tőkefelhalmozás sajátosságait és nyugateurópai történetét, ugyanakkor a magyar nép történetének tankönyve semilyen útbaigazítást sem ad az eredeti tőkefelhalmozás hazai folyamatáról. Az általános gimnáziumi tankönyv nem ad választ arra a kérdésre, hogyan alakult ki a magyar nemzet. Általában a kapitalista viszonyok kialakulását igen szétszórtan és gyéren világítja meg a kötet. Az 1848—49-es polgári forradalom és szabadságharc előtti időszakban például nem találunk — bár erre szükség lenne — külön fejezetet, vagy pontot a korszak gazdasági fejlődéséről. Olyan alapvető tényeket nem tudunk meg, hogyan fejlődtek a magyar manufaktúrák, körülbelül hány manufaktúra dolgozott 48 előtt, hogyan fejlődött gyáripárunk, megközelítőleg hány gyárunk volt a forradalom előestéjén. A tankönyvnek okvetlenül meg kellene említeni a munkásság harcával kapcsolatban a fővárosi munkásság 1831. évi nagy tüntetését és összecsapását a katonasággal. Nem pontos a pánszlávizmus meghatározása (Ált. Gim. II. k. 154. l.). Hiba a pánszlávizmus és a szláv népek összetartozandóságának gondolata közé egyenlőségjelet tenni. A dualizmus-kori külföldi tőkebeáramlással kapcsolatban a tankönyv félreérthető fogalmazása azt az értelmezést keltheti, hogy ez hasznos jelensége volt a magyar gazdasági életnek (Ált.

Gim. III. 46. l.). A tankönyvnek rá kell mutatnia, hogy a tőkebehatolás Magyarország fokozottabb kirablását és függőségének növelését jelentette. A kapitalizmus korszakát tárgyaló tankönyvrész adósnk marad a kapitalista hadsereg, közigazgatási és bíróság rendszer kialakulásának leírásával. A XIX. század második fele és a századforduló kulturális fejlődésével foglalkozó pontokból viszont kimaradtak a magyar-orosz kulturális kapcsolatok. Okvetlenül rá kell mutatni az orosz művészet páratlanul széles és megtermékenyítő hatására hazánkban. A tankönyv Ady Endrének külön pontot szentel (Ált. Gim. III. 137—140. l.). Hiányzik azonban e pontból Ady és az orosz forradalmi mozgalom viszonyának elemzése. A tankönyv csak Ady verseit méltatja, publicisztikáját indokolatlanul mellőzi. A szerzőnek fel kellene hívnia a figyelmet Ady Endre forradalmi demokrata történelemszemléletére is.

A szakiskolák számára készült tankönyvek újabb kiadásának elejéről hiányzik a történelem tárgyának rövid meghatározása. E tankönyvek legkiemelkedőbb fogyatékoságai a Szovjetunió történetét tárgyaló pontoknál mutatkoznak. Azt állítja például a szerző, hogy »A kievi állam I. (Bölcs) Jaroszláv alatt élte fénykorát« (Szakisk. I. k. 59. l.). Ez az állítás ellentmond Marx azon ismert megállapításának, hogy a kievi állam fénykora Vlagyimir Szvjatoszlavics uralkodásának ideje volt. A feudális széttagoltság kialakulását a tankönyv a földesurak hűtlenségével magyarázza (93. l.), az 1606—7-es parasztfelkelés vereségét pedig a nemesek és kozákok árulásával (Szakisk. I. k. 184. l.). Alaptalanul kijelenti a szerző, hogy az 1667—1671-es parasztfelkelés nagyobb erejű s méretű volt az 1606—7-esnél (185. l.). Minden tárgyi alapot nélkülöz az az állítás is, hogy a jobbágymunka felhasználása manufaktúrában azok »hanyatlását vonta maga után« (219. l.). Hasonlóképpen ellentmond a történelmi tényeknek, hogy »Pugacsov felkelése a cári Oroszország legnagyobb népi felkelése volt« (220. l.). Oroszországot a szerző a burzsoa történetírás hagyományai szerint »északi kolosszus«-nak nevezi, sőt azt állítja, »agyaglábai voltak« (240. l.). S ezt éppen arra a periódusra állapítja meg a szerző, amikor — mint ez közismert — az orosz seregek egy évszázad leforgása alatt megsemmisítették a világ három legkiválóbbnak tartott hadseregét. A szakiskolák számára készült tankönyvekből sajnálatosan kimaradt Mátyás és III. Iván szerződésének ismertetése és azt sem tudhatjuk meg e tankönyvekből, kötött-e szerződést Rákóczi Péter cárral. A szakiskolai tankönyvek tárgyalják az ó- és középkor kultúráját, de mellőzik a sokkal fontosabbat, az új- és legújabbkor kulturális fejlődését. Csökkenti a szakiskolai tankönyvek nevelőerejét az illusztrációk és térképek hiánya is.

Mindkét típusú tankönyvben néhány apróbb pontatlanság is akad. Például a helyes kiejtés szótárában helytelen a Crisán név fonetikus megjelölése (Ált. Gim. II. k. 217. l.). A tankönyvek képmellékletei nem kronológikus sorrendben kaptak helyet. Többhelyütt pontatlan Balcescu neve (Szakisk. I. k. 288—9. l.).

Az általános gimnáziumi és szakiskolai tankönyveink e kiadása a hibák és fogyatékoságok ellenére újabb lépést jelent előre a tankönyvírás területén. A szerzők munkáját és igyekezetét joggal illeti meg az elismerés. Iskoláink és gyorsan fejlődő történet-tudományunk azonban még az új kiadásnál is magasabb színvonalú tankönyvet várnak tankönyvszerzőinktől. Éppen az új kiadás eredményei alapján reméljük, hogy ez nem fog soká váratni magára.

DOLMÁNYOS ISTVÁN

STEJNBERG J. L.

A KÖZÉPKELETI BRIT AGRESSZIÓ TÖRTÉNETE

(Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1953. 291, 1 l., 4 térk.)

A második világháború utáni a brit birodalom gyarmati rendszere, amely már közvetlenül a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után, éppen ennek következtében alapvetően megrendült, végleg felbomlóban van. A hajdani brit birodalom gyöngyszeme is sarkköve, India, forma szerint már majdnem teljesen kivált a brit nemzetközösségből és az indiai nép harca egyre inkább azt eredményezi majd, hogy ez a kiszakadás teljes is lesz. Az indiai és az egyéb delázsiai népek mai szabadságharcainak megértéséhez persze az addigi harcok története adja meg a kulcsot. A szovjet történet-tudomány a maga részéről már eddig is rengeteget tett az ázsiai népek nemzeti szabadságmozgalmainak felkutatása, a harcok hagyományok kielemezése terén. J. L. Stejnberg könyve mintegy népszerű összefoglalója a Középkelettel foglalkozó szovjet történeti kutatásoknak.

Stejnberg rövid bevezetés után, amelyben általában felveti a gyarmatpolitika elvi kérdéseit és felvázolja az indiai gyarmatosítás kezdeteit, a nagy francia polgári forradalom korszakától kezdve kíséri figyelemmel részletesen a brit imperializmus behatolási kísérleteit. Az első nagyobbarányú hadműveletek a kilencvenes években folynak le Majszur állam és az indiai francia gyarmatok ellen, s a majszuri uralkodó, Tipu szultán minden diplomáciai ügyeskedése és a majszuri harcosok hősiessége ellenére az angolok győzelmével végződnek. Franciaország ezzel elvesztette legfőbb indiai területeit, Délindióban pedig, ha forma szerint nem is, de lényegében megszűnt az az állam, amely eddig a legeredményesebben fel tudott lépni a brit behatolás ellen. A napoleoni háborúk idejében Anglia további lépéseket tett indiai uralma kiépítésére, megkötötte a Pendszabot, szerződést kötött a szikhek államával és a franciák minden próbálkozását megghiúsítva, kiépítette befolyását Iránban. Stejnberg részletesen ismereti ennek a korszaknak a diplomáciai eseményeit, a franciák ismételt kísérleteit, hogy Oroszországot léptessék fel az indiai angol terjeszkedéssel szemben. Alig értek véget a napoleoni háborúk Európában, Anglia máris támad Indiában, először Nepal, majd a marathiak ellen, végül 1824—26 között elsősorban Burma ellen. Ezek a harcok ismét jelentékeny győzelmeket hoztak az angoloknak. Stejnberg hangsúlyozza, hogy ezeknek a győzelmeknek az oka nem az angol katonák valamiféle különleges hősiessége volt, hanem az angol csapatok hatalmas technikai fölénye és az indiai fejedelemségek feudális viszonyai, állandó viszályaik, uralkodó köreik gyávasága és olykor nyílt úrulása.

Az első nagyobbarányú kudarc az 1839—42-es afgán háborúban érte az angolokat. Az angol kormányt erősen nyugtalanították a cári Oroszország külpolitikai sikerei a Közelkeleten, ezért igyekezett minél előbb elfoglalni Afganisztánt, az Indiába vezető kaput, nehogy ez a cári kormányzat kezére juthasson és állandó fenyegetést jelentsen Anglia számára. A kezdeti sikerek után azonban ez a háború az angolok vereségével végződött; vissza kellett vonulniuk Afganisztánból. Igaz, hogy a következő évtizedek során Angliának sikerült ezt a csorbát némiképp kiköszörültnie, Afganisztánt az angoloknak kedvező szerződés megkötésére bírni, Irán ellen pedig győztes hadjáratot viselt, amely még inkább megerősítette az angol pozíciókat a Közelkeleten.

Az egész indiai és középkeleti uralmat az ötvenes évek végén azonban egészen komoly formában tette kérdésessé az ú. n. szipoj-felkelés Indiában. Ez a nagyarányú mozgalom, amely először az angol szolgálatban álló indiai seregek között tört ki, de csakhamar sokkal szélesebb jelleget öltött és általános népi felszabadító háborúvá szelődött ki, — amelyhez még az indiai feudálisok egyes rétegei is csatlakoztak, — igen súlyos gondokat okozott az angol megszállóknak. Anglia kénytelen volt minden erejét összehozni, hogy leszámolhasson ezzel a nagyszabású felkeléssel. Az angol lapok folyton a felkelők által elkövetett kegyetlenségek miatt siránkoztak. Marx és Engels azonban számos cikkben leleplezték az angol uralom kegyetlenségeit és rámutattak arra, hogy az indiaiak tettei csak a végsőkig kizsákmányolt és meggyötört nép önvédelmének a megnyilvánulásai.

A szipoj-felkelés leverése után a középázsiai orosz terjeszkedés okozott súlyos gondokat az angoloknak. Stejnberg részletesen ismerteti magát a két nagyhatalom tárgyalásait és diplomáciai mesterkedéseit, majd az angolok újabb afgán háborúját 1878—1880-ban. Ez a háború ismét számos angol vereséget hozott, nem öregbítette az angol lobogó dicsőségét, azonban az angol diplomáciának végeredményben mégis sikerült bizonyos előnyöket szereznie a békékötés során, bár az angol csapatokat ki kellett vonni Afganisztán területéről. Ez is mutatja, hogy katonai téren az angolok nem voltak olyan nagy fölényben a bennszülött törzsekkel szemben, annak ellenére, hogy technikai fölényük kétségtelenül igen nagy volt. De épp így megnyilvánult ez a hiányos erőfölény az északnyugati határterületek törzsei ellen folytatott harc során a múlt század utolsó évtizedeiben. Az angoloknak minden erőfeszítésük ellenére sem sikerült teljesen meghódítaniuk ezt a vidéket.

Az imperializmus korában a gyarmatok lakossága, különösen az 1905-ös oroszországi forradalom hatására, mindinkább megmozdult kizsákmányolói ellen. Ezeknek a mozgalmaknak az elfojtására az angolok különböző módszereket használtak fel, az erőszakot és a látszatengedményeket egyaránt. Ugyanakkor ez a korszak a nagyhatalmak közötti ellentétek további kiéleződésének a kora, s a szerző ismét nagy külpolitikai háttérrel ismerteti ezeket a diplomáciai cselszövényeket és harcokat. Az első imperialista világháború alatt Angliának különösen a német behatolási kísérletek ellen kellett megvédenie gyarmati imperializmusának ezt az érzékeny részét. Iránban sikerül is a német befolyást felszámolni és végül, kezdeti kudarcok után, a törököket is legyőzi az angol csapatok s ezzel az Indiát fenyegető külső veszély látszatra el van hárítva. Ekkor azonban még sokkal veszélyesebb ellenfél lépett fel: a délázsiai országok nemzeti felszabadító

mozgalmai, amelyek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyomán az eddiginél összehasonlíthatatlanul nagyobb erővel lángoltak fel. Anglia először is megpróbálkozik az ifjú szovjet hatalom elleni fegyveres intervencióval, a hatalma alatt álló országokban pedig eddig, olykor simulékony politikája helyett egyre inkább a nyílt erőszak politikájához folyamodik. Ideiglenes sikerei azonban, amelyeket a két világháború között elér, már nem tudják megállítani a gyarmati rendszer bomlását.

A befejezésben Stejnberg rámutat arra, hogy a második világháborúban a szovjet fegyverek világtörténeti jelentőségű győzelme mentette meg Indiát is a német és japán agresszor közvetlen fegyveres behatolásától. A második világháború után Angliának le kellett mondania arról, hogy uralmát az eddigi nyílt formában tartsa fenn, kénytelen volt a délázsiai államoknak bizonyos függetlenséget biztosítani. Ez persze valójában a bennszülött uralkodó osztályokkal való kiegyezést jelentette, a burzsoa-földesúri kormányok, amelyek itt uralomra kerültek, változott külső formák között továbbra is az angol és újabban amerikai gyarmatosítók érdekeit képviselik. A népek felszabadító harca azonban egyre szélesedik és egyre közeledik ezeknek a sokat szenvedett népeknek a teljes felszabadulása mindenfajta kizsákmányolás alól.

Stejnberg könyve, mint talán ebből a vázlatos tartalmi ismertetésből is kitűnik, igen széles anyagot ölel fel. Igen sokat merít levéltári forrásokból is, különösen ami Oroszország középázsiai szereplését és az angolokkal való ellentéteit illeti. Mindig széles külpolitikai távlatban vizsgálja meg a fejlődést, ami könyvének kétségkívül egyik nagy erénye.

De talán ugyanakkor ez jelenti könyvének egyik hátrányát is. A külpolitika és a hadtörténet áll a könyv érdeklődésének előterében (az orosz eredeti elsősorban a Szovjet Hadsereg tisztjei számára íródott, ez magyarázza meg a hadtörténeti kérdéseknek néha már a népszerű munka határain túlmenő részletes tárgyalását). Ellenben alig mond valamit a könyv a középkeleti országok belső fejlődéséről. Igaz, hogy már címe is meghatározza mondanivalójának határait. De még ezen a korláton belül is az olvasó talán többet szeretne hallani ezeknek az országoknak a belső, gazdasági és társadalmi fejlődéséről. A magyar közönség pedig, amely általában eléggé tájékozatlan az ázsiai népek történetét illetően, egyre több olyan könyvet vár magyar nyelven, mint például legutóbb Dange könyve, amely az ázsiai társadalmak belső fejlődését tárná fel, hiszen ez igen sok érdekes elméleti problémát is felvet.

Stejnberg könyvének magyar fordítása jól sikerült, alapos és gondos tolmácsolás, amely a fordítás, az idegen nevek átírása stb. során felmerülő számos problémával sikeresen birkózott meg. Igen helyes volt az, hogy a magyar kiadást részletes magyarázatos névmutatóval látták el, amely nagy mértékben megkönnyíti a könyv használatát és jó tájékoztatást ad. Ugyancsak igen hasznos az a négy térkép, amely különösen a részletes hadtörténeti fejezetek megértésében segíti az olvasót. A Művelt Nép Könyvkiadó hasznos szolgálatot tett a szakembereknek és a széles olvasóközönségnek egyaránt ennek a könyvnek a kiadásával. Kívánatos volna, hogy az előbb elmondottakat figyelembe vegye és mielőbb az ázsiai népek belső fejlődését feltáró könyvekkel gazdagítsa a magyar-nyelvű történeti irodalmat.

NIEDERHAUSER EMIL

I. M. LEMIN:

A BRIT BIRODALOM VÁLSÁGÁNAK KIÉLEZŐDÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

(Budapest, Szikra, 1953. 551 l.)

I. M. Lemin munkája, amely a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetének kiadásában jelent meg, a második világháború utáni történelmi szakasz egyik igen fontos kérdését vizsgálja. A Brit Birodalom válságának szembeszökő tényét valamilyen formában az angol és általában a nyugati burzsoa sajtó is kénytelen beismerni, de a válság okaira természetesen a legkülönbözőbb hazug, reakciós magyarázatokat adják és egyben különféle csodaszereket ajánlanak megoldására. Lemin alaposan elemzi a válság minden megnyilvánulását, feltárja egész mélységét és egyben megmutatja valóságos okait.

A Brit Birodalom válsága elválaszthatatlan az egész angol kapitalizmus hanyatlásától, s a szerző ebbe beágyazva tárgyalja a kérdést. Kiindulásképpen konkrétan kimutatja és elvileg elemzi az angol tőkés gazdaság hanyatlását és rothadását a két

világháború között, megmutatja a második világháború hatását erre a folyamatra, s meglehetősen részletességgel tárgyalja Anglia háború utáni egész gazdasági és politikai fejlődését. Ez különösen értékesé teszi a könyvet, mert ezekre a kérdésekre úgyszólván nem találhatunk más marxista, tudományos színvonalú összefoglalást.

A szerző az angol tőkés gazdaság hanyatlásának és rothadásának folyamatát egész sokrétűségében mutatja be: az ipari monopóliumnak már az első világháború előtt történt elvesztésétől kezdve az ipari és mezőgazdasági termelés két világháború közti pangásán. Anglia világgiazi helyzetének gyengülésén át egészen a fizetési mérleg krónikus válságáig. Különösen érdekes e hanyatlás okainak elemzése, amelyek a kapitalizmus általános válságának általános törvényszerűségein kívül az angol imperializmus sajátosságaival függnek össze és megmagyarázzák, miért jelentkezik az általános válság különösen élesen Angliában.

Az angol imperializmus kiváltképpen gyarmati imperializmus és az ezzel járó monopólihelyzetből következtek az angol tőkés gazdaságnak már korán kifejlődött szervi bajai, amelyek a kapitalizmus általános válságának korszakában éreztették különösen pusztító hatásukat. Így mindenekeelőtt az angol ipar torz, egyoldalú fejlődése, a technikai felszerelés elmaradottsága, a mezőgazdaság állandóan előrehaladó degradálódása, az angol nemzetgazdaság rendkívül nagy mértékű függése a kiviteltől és behozattól.

Az angol tőkés gazdaság jellemző sajátosságainak ismeretében jobban megértjük Anglia háború utáni fejlődésének vonalát is. Kézzelfoghatóbbá válik, hogy a piacprobléma hallatlan kiéleződése a kapitalizmus általános válságának jelenlegi, második szakaszán miért különösen nagy jelentőségű Anglia számára, milyen mélyen gyökereznek és mennyire kibékíthetetlenek az imperialisták egymás közti ellentétei. Anglia gazdasági életének valamennyi megoldhatatlan problémája tükröződik a fizetési mérleg és dollármérleg problémájában. A szerző részletesen elemzi a fizetési- és dollármérleg deficitjének háború utáni alakulását és kimutatja, hogy az angol kormányok semilyen erőszakolt rendszabálya sem képes megoldani ezt a kérdést, mindaddig, amíg az angliai uralkodó osztályok reakciós, szovjetellenes politikája, az Egyesült Államok diktátuma érvényesül.

Az imperialista Anglia legfőbb hátországa — amelytől léte vagy nem léte függ — a birodalom. A gyarmati és kőc országok feletti uralom fenntartása az imperialista országok közti konkurrenciaharc kiéleződése és Anglia világhelyzetének általános meggyengülése közepette különösen nagy jelentőségűvé lett az angol kapitalizmus számára. A második világháború alapjaiban rendítette meg a brit uralmat a birodalom elnyomott népei felett. A szerző kiemeli a Brit Birodalom kiéleződött válságának három legfőbb tényezőjét: a nemzeti felszabadító mozgalom fellendülését és magasabb fejlődési fokra emelkedését a második világháború után; az Egyesült Államok terjeszkedési politikáját és behatolását a Brit Birodalomba; az egyes dominiumok és gyarmatok fiatal kapitalizmusának megerősödését és a széthúzó tendenciák erősödését a birodalmon belül. Akönyv mindezeket a kérdéseket részletesen és sokoldalúan tárgyalja.

Lemin egyedülálló összefoglalását adja az angol gyarmatok és függő országok nemzeti felszabadító mozgalma második világháború utáni fejlődésének. Megmutatja, hogyan nőtt meg az egyes országokban a munkásosztály súlya és szerepe a felszabadító mozgalomban, hogyan terjednek a harc új, fejlettebb formái. Ugyanakkor gondosan elemzi, hogy ezek az általános jellemvonások milyen sajátos formákban jelentkeznek az egyes gyarmatokon, a fejlődés különböző fokainak és sajátosságainak megfelelően.

Sok új, érdekes adatot és következtetést tartalmaz az afrikai gyarmatok helyzetével, nemzeti felszabadító harcának fellendülésével foglalkozó rész. Az ipar háború alatt és háború utáni fejlődésével kapcsolatban meggyorsult az afrikai nemzetek kialakulásának folyamata, számban és öntudatban megerősödött a munkásosztály és soraiban egyre jobban elterjedtek a marxizmus-leninizmus eszméi. Más oldalról a gyarmati kizsákmányolásnak a második világháború alatt és különösen azóta bekövetkező szörnyű fokozódása is hozzájárult az afrikai népek felszabadító harcának fellendüléséhez, hiszen ezek a népek most már fizikai létüket kénytelenek védelmezni a minden képzeletet felülmúló imperialista terrorral és kizsákmányolással szemben. Lemin megállapítja, hogy a nemzeti felszabadító mozgalom Afrikában egyenlőtlenül fejlődik, az egyes területek társadalmi gazdasági fejlettségének megfelelően, és különösen erős Nyugat-Afrikában, ahol az osztálytagozódás a legfejlettebb fokot érte el. Az Aranyparton, Nigériában erős forradalmi munkásszervezetek és széles demokratikus szervezetek szállnak szembe a brit imperialisták terrorjával, de Brit-Afrika más területein is (Kenya, Rhodesia, Dél-Afrikai Unió, Uganda) komoly összecsapások zajlanak le a szabadságukért küzdő népek és a gyarmattartók között.

Érdekesen elemzi a könyv az afrikai burzsoázia fejlődésének folyamatát, amit a második világháború meggyorsított, bár nem olyan mértékben, mint a munkásosztályét (hiszen a gyarmatokon az ipar fejlődése nagyobb részben a külföldi imperialisták vállaltainak révén megy végbe). Adós marad azonban a nemzeti burzsoázia és a komprádor burzsoázia pontosabb megkülönböztetésével, pedig ez az afrikai felszabadító mozgalom jelenlegi fejlettségi fokán éppen nem elhanyagolható kérdés.

Sok újat ad számunkra a dominiumok háború utáni fejlődésével foglalkozó fejezet. A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének kieleződése a második világháború után többek között abban is megnyilvánult, hogy az egyes dominiumok fiatal kapitalizmusa az anyaországénál jóval gyorsabban fejlődött, felborult a régi arány Anglia és a dominiumok között. Ez a piacokért folytatott harcnak, az angol imperialisták és a dominiumok burzsoáziája közti ellentéteknek kieleződését eredményezi és a dominiumokon bizonyos saját »lokálimperializmusa« kialakulásához vezet. Különösen szembe-tűn ez a folyamat Kanadában és Ausztráliában és kisebb mértékben Új-Zélandon és a Dél-Afrikai Unióban. A széthúzó tendenciákat erősíti az Egyesült Államok tudatos tevékenysége, amely arra irányul, hogy a dominiumokat angol érdekszférából amerikai érdekszférává tegye. Ez a politika már nem kis sikert ért el, különösen Kanadában, de Ausztráliában, Új-Zélandon is (lásd a Csendesóceáni Egyezményt). Ugyanakkor megmutatja a szerző a dominiumok háború utáni fejlődésének ellentmondásosságát is, azokat az egyelőre erősebb tényezőket (az Angliához fűződő gazdasági kapcsolatok, közös érdekek, nem utolsósorban az erősebb amerikai imperializmussal szemben való védekezés érdekei), amelyek jelenleg az összetartó tendenciák érvényrejutását eredményezik.

Az angol-amerikai ellentéteknek napjainkban szélesan tárgyalt kérdését a könyv nemcsak alaposan és mindenre kiterjedően összefoglalja, hanem sok új anyaggal is megvilágítja. Különösen figyelemreméltó a brit gyarmatokon folyó angol-amerikai konkurenciaharc tárgyalása. A szerző számos konkrét adaton keresztül mutatja meg az angol gyarmatokra történő amerikai gazdasági és politikai behatolás méreteit és változatos formáit. Igen jelentős az amerikai behatolás a két új dominiumon, Indiában és Pakisztánban s ugyancsak igen erős a Közel-Keleten és Afrikában. Az Egyesült Államok Indiába irányuló exportja például 1949-ben a háború előttinek kilencszerese volt; az Afrikába irányuló kivitel ugyanezen idő alatt ötszörösére emelkedett (197. l., 357. l.). Hasonlóképpen nagyarányú az amerikai tőkebehatolás a Brit Birodalom országaiba, különösen a sztratégiai nyersanyagok kitermelése terén.

A szerző ugyanakkor, amikor minden területen kimutatja és az adatok sokaságával támasztja alá az angol és az amerikai imperializmus közti éles ellentéteket és élet-halál harcot, nem eléggé mutatja meg ezeknek tendenciáját: azt, hogy az ellentétek a jövőben még inkább éleződni fognak s hogy Anglia, egyes részleges visszavonulásai és engedményei ellenére, a jövőben egyre kevésbé fog beletörődni háttérbeszorításába, mindent meg fog tenni pozícióinak visszaszerzésére, többek közt a Brit Birodalmon belül.

Lemin Anglia és a Brit Birodalom háború utáni fejlődésének tárgyalásakor leleplezi a labourizmus szerepét. Megmutatja, hogyan hajtotta végre a labour-kormány az angol monopóliumoknak azt a politikáját, amely a munkásosztály és a gyarmatok fokozott kizsákmányolásával akart kiutat találni a válságból, megmutatja, milyen gyászos következményekkel járt az Egyesült Államoknak való behódolás politikája, a gazdasági élet militarizálása, a kereskedelmi kapcsolatokban a demokratikus tábor országaival szemben folytatott megkülönböztetési politika. Leleplezi a szerző a labouristák gyarmati politikáját, amelyet szemérmetlen képmutatás, ravasz manőverek és a legbrutálisabb terror jellemezett. Ezek a válogatott módszerek azonban éppen úgy csődbe jutottak, mint a háború utáni labour-kormány egész bel- és külpolitikája.

Anglia háború utáni fejlődésének egyik legnagyobb történelmi jelentőségű ténye az angol munkásmozgalom balrafordulása, a labourizmus lelepleződése, a kommunista párt befolyásának erősödése. Lemin munkája mélyen elemzi és meggyőzően mutatja be ezt a folyamatot. Konkrét adatokon világítja meg ennek a folyamatnak egyik fontos objektív alapját: a munkásarisztokrácia zsugorodását a második világháború után, ami egyik következménye az angol imperializmus gyengülésének. Ugyanakkor azonban Lemin nem hagy figyelmen kívül egy olyan tényezőt, ami, ellentétes irányban hatva, bizonyos fokig lassította ennek a folyamatnak érvényesülését. Ez pedig: a munkásburokrácia felduzzadása a labour-párt kormányzása idején az államapparátusban való elhelyezkedés révén. Általában Lemin könyvéből jól megérthető az angol munkásmozgalom problémáinak bonyolultsága, fejlődésének egyenetlensége. Lemin rámutat arra, hogy a munkásarisztokrácia gazdasági alapjának szűkülése, a széles munkástömegek életkörülményeinek rosszabbodása nem tükröződhet közvetlenül és azonnal ugyanolyan

mértékben a munkásmozgalom politikai arculatán, hiszen a tudat fejlődése mindig mögötte marad a lét változásainak; emellett nem szabad lebecsülni az angol reformizmus sokévtizedes tapasztalatait, kifinomult módszereit a munkások becsapására, manőverezési képességeit. Ez a magyarázata annak, hogy Angliában a szubjektív tényező — a munkásmozgalom fejlettsége és tudatossága — még mindig elmarad a társadalmi átalakulás objektív tényezőinek érettsége mögött. A második világháború befejezése óta azonban csökkenésben van ennek az elmaradásnak mértéke: a labour-kormány hatéves uralmának csödjé, a konzervatív kormány nyomorpolitikája; a szakszervezetek és a labour-párt egyszerű tagjainak tömegeiben komoly erjedéshez vezetett; a munkááruló vezetőkkel szemben érzett elégedetlenség egyre leplezetlenebbül nyilvánkozik meg a munkáspárti és szakszervezeti kongresszusokon, konferenciákon, a helyi szervezetekben. Nagy jelentősége van annak, hogy a Kommunista Párt sok szakszervezetben komoly befolyással rendelkezik.

Lemin művéből világosan látható, hogy Angliában is érlelődnek azok az erők, amelyek egyedül képesek kiutat találni Anglia és a Brit Birodalom válságából. Ezt a kiutat mutatja meg az Angol Kommunista Párt programja: »Anglia útja a szocializmus felé«. A gazdasági élet fellendülésének, a dolgozó tömegek felemelkedésének, a nemzeti függetlenség biztosításának egyedüli útja a népi demokrácia útja és a Brit Birodalom átalakítása a független, szabad népek egyenjogú szövetségévé.

»A Brit Birodalom válságának kiéleződése« nem csupán a címben megjelölt kérdésre, hanem Anglia háború utáni történetére és az egész jelenlegi nemzetközi helyzetre vonatkozólag rendkívül értékes és izgalmas olvasmány. Különösen értékes teszi az, hogy a szerző sehol sem elégszik meg az igen gazdag és eredeti forrásokból származó tényanyag felsorakoztatásával, hanem elvi általánosításokat, új következtetéseket is levon. Lemin kimagasló példát ad a marxista-leninista elmélet alkotó alkalmazására a tudományos feldolgozó munkában.

Komoly hiba, hogy a magyar fordítás minősége igen sok kívánnivalót hagy hátra és egyáltalán nem méltó a mű magas tudományos színvonalához: a stílus általános elszürkítésén és ellaposításán kívül több értelemferdítő hiba is előfordul benne. A kiadónak jobban kell ügyelnie a szöveg tudományos munkák magyar kiadásának minőségére.

GÁL ÉVA

RICARDA HUCH:

DER DREISSIGJÄHRIGE KRIEG

Rövidített kiadás, Christfried Coler bevezetésével. I—II. k.

(Leipzig, Insel. 1952. 423; 446 l.)

A harmincéves háborúban a polgári forradalmak küszöbére jutott Európa összes társadalmi-politikai erői, közvetve vagy közvetlenül hatottak, a nagy küzdelem terhét és következményeit azonban elsősorban a német népnek kellett viselnie. Az emberéletben és anyagi javakban elszenvedett pusztulás mellett az tette a harmincéves háborút a német történelem nagy katasztrófájává, hogy Németország politikai szétdaraboltsága — mint a viszonylagos gazdasági elmaradottság következménye — tartóssá vált és késleltette a polgári fejlődés kibontakozását. A német polgári történetírás nem látott más a harmincéves háborúban, mint dinasztikus és vallási ellentétek mérközését s ezzel a felületes szemléletmóddal nem volt képes igazi jelentőségét felmérni, úgy, hogy az utóbbi félszázadban összefoglaló, értékelő tudományos feldolgozására nem is akadt vállalkozó. Engels a német parasztháborúról írt művében feldárta a német társadalmi-politikai fejlődés mozgatóerőit s az ő útmutatása nyomán Mehring helyesen megvilágította a harmincéves háború alapkérdéseit, eredményeik felhasználásától azonban a polgári történetírók természetesen elzárkóztak. Így történetelt meg, hogy a harmincéves háborúról az utolsó félszázad alatt egyetlen nagyigényű mű jelent meg s ez sem tudományos monográfia, hanem egy szépirodalmi igényű, műfajilag a történeti regényhez közelálló alkotás.

Ricarda Huch kiváló történész és nagytehetségű író volt egyszemélyben s könyve a tudós és a költő együttes munkájának minden előnyét és hátrányát magán viseli. A részletekbe menő, gondos kutatómunkát, az anyagban való mintaszerű elmélyedést, a feltárt és felhasznált adatok gazdagságát és sokoldalúságát nagy meglevenítő erővel és

vonzó stílussal párosítja. Az irodalomtörténetben »romantikuse« címke alatt számontartott íróknak a realista ábrázolásmódnak olyan magas fokát éri el ebben a könyvében (mint egyébként néhány más munkájában is), hogy elbeszélésének azok a részei is, melyek nem konkrét adatokon, hanem intuitív rekonstrukción alapulnak, a teljes hitelesség benyomását keltik s tudományos szempontból is figyelemreméltó megoldási lehetőségeket kínálnak olyan kérdésekben, melyek adathiány miatt forrásszerűleg nem tisztázhatók. Noha nem a történelmi materializmus alapján áll, a kor problémáinak és szereplőinek megítélésében nem egyszer Engels és Mehring felfogásához áll közel. Különös élességgel világítja meg azt, hogy a német fejedelmek vallásfelekezeti ellentétei mögött a fejletlen német viszonyokból folyó gazdasági korlátok szorítása s az ebből fakadó pénzsóvárság az igazi mozgató erő. Így nem esik bele abba a hibába, hogy a kor valamelyik vallásos ideológiáját abszolutizálva, annak szószólójává válnék, ugyanakkor azonban nem mulasztja el a katolikus, luteránus és kálvinista táborok közt a haladás szempontjából mutatkozó különbséget értékelni. A könyv mondanivalója, ha nem is határozott formulázásban, de félreérthetetlen utalásokban és a kialakuló összképben az, hogy a harmincéves háború katasztrófájának oka az elmaradt, kisszerű viszonyok közé szorult Németország fejedelmeinek kicsinyes hatalmi versengése, melybe belefut minden nagyobb szabású kezdeményezés, az adott korlátokon felülemelkedni akaró szándék s az anyagi és szellemi erők híján végül is megbukik a német egység, a német nép felemelkedésének egyedüli lehetősége. Kegyetlenül éles realizmussal ábrázolja a fejedelmek korlátoltságát, vak önzését, üres gögjét, alacsony szellemi színvonalát, mértéktelen evés-ivásban, vadászatban, legfeljebb szórászhasogató teologizálásban és babonáskodásban kimerülő életfolytatását, egyszóval azt az erkölcsi és szellemi züllést, mely a bomló, de fel nem számolt feudális viszonyok közt az egész német uralkodó osztályt történelmi feladatának, az egységes nemzeti állam megteremtésének és a polgári fejlődés útkészítésének végrehajtására képtelenné tették. Ebben a keretben teljesen érthetővé válik azoknak a történelmi személyiségeknek tragédiája, akik, mint Wallenstein és Weimari Bernát, kiutat kerestek a német anarchiából, de nem találva megfelelő támogatást a kicsinyes önzésbe merült hazai uralkodó osztályban, végső kétségbeesésükben éppen azokhoz a külső hatalmakhoz fordultak segítségért, melyeknek elsőrendű érdeke Németország politikai elesettségének, fejlődésképtelenségének fenntartása, sőt elmélyítése volt. Ennek a súlyos belső ellentmondásnak érzékeltetése kedvéért a szerző éppen Wallenstein és Weimari Bernát esetében, ha nem is egész történelmi alakjukat, de azoknak némely vonásait idealizálta, ami írói szempontból, mint az ellentétek kiemelése, jogosult, történetileg azonban kritikára szorul.

Túlmutat Ricarda Huch a polgári történelemfelfogáson azzal is, hogy könyvében, ha terjedelmileg nem is, de hangsúlyban jelentős szerepet kapnak a névtelen tömegek. Megrázó jelenetek sorozatában mutatja meg azt a tengernyi szenvedést, melyet az uralkodóosztály belső harca és az idegen hódítók önkénye a parasztok és kispolgárok nyakába zúdított. Természetesen ebben a vonatkozásban látszanak meg leginkább a szerző korlátai is: a dolgozó nép nála inkább csak szenvedő tárgya, mint cselekvő, alakító alanya a történelmennek. Haladó gondolkozásáról szép bizonyosságot tesz viszont a fejlődés élen járó értelmiségiek, mint Kepler, Schütz stb. alakjainak megörökítésével. Az uralkodó osztály göggyével, az egyház obskurantizmusával, a kor babonáival, szegénységgel, megálatatással, üldözéssel, megnemértéssel küzdve, korlátaik ellenére is képviselik a német nép jövőjét és az emberiség haladását, melyet fejedelmek és főpapok rövidlátóan és aljasul elárulnak.

A könyvnek ezek a nagy pozitívumai a tudós és a művész szerencsés társulásának köszönhetők, viszont éppen ebből a kettősségből erednek a hibák is, mindenekelőtt a műfaji megoldás elégtelensége. Olyan komplex eseménysorozat, mint a harmincéves háború, pusztán szerzői magánigénnyel össze lehetett volna fogni, ha a szerző hagyományos írói recept szerint egyetlen vagy legalábbis kisszámú szereplő sorsa köré tömöríti az elbeszélést. Ricarda Huch azonban magasabb igényt emelt önmagával szemben, ő valóban a háborút magát akarta műve főhősévé tenni s ez csak annak az áldozatnak az árán sikerült neki, hogy lemondott a szilárd szerkezetről, a folyamatos elbeszélésről s ehelyett jelenetek és jellemképek szorosan össze nem függő sorozatát adja. Ezek önmagukban sikerültek, némelyik kis remekmű, de az olvasó csak nagy fáradtsággal tudja az események összekötő fonálát megtalálni s az egységes képet magának kialakítani. A könyv teljes megértése jelentős előképzettséget kíván már azért is, mert a szerző számos fontos tényre csak utal, vagy — ismertnek tételezve fel — meg sem említi azokat (pl. Wallenstein megöletése). Így az önmagával szemben felállított magas igényt tekintélyes részben az olvasóra hárítja, ami nemcsak megnehezíti azt, hogy könyve a szélesebb

olvasórétegek felé utat találjon, hanem művészi szempontból is törést okoz, mert nem biztosítja az elbeszélés egységét és egyenletességét.

A dolgozó tömegek számára akarta hozzáférhetőbbé tenni a könyvet a kiadó azzal, hogy az összkép szempontjából kevésbé fontos részek kihagyásával az eredetinek háromnegyedére rövidítette a szöveget s az összefüggések jobb megértése érdekében történeti bevezetést és bő jegyzeteket adott hozzá. A bevezetésnek emellett az is a hivatása, hogy a könyv monadivalóját helyes történeti megvilágításba állítsa be. A sajtó alá rendezés nehéz, mert sokoldalú feladatát Chr. Coler általában sikeresen hajtotta végre, a rövidítés és a jegyzetelés valóban megkönnyíti az olvasó dolgát s a bevezetés Engels és Mehring nyomán nagy vonalakban helyesen vázolja a harmincéves háború fejleményeit és jelentőségét. Jól érzékelteti azt a dialektikus fejlődést, melynek során Németország gazdasági-társadalmi elmaradottsága a politikai látóhatár és cselekvés végzetes korlátjává vált, a fejedelmeknek ebből eredő kisszerűsége és züllöttsége viszont hátráltatóan hatott vissza a gazdasági-társadalmi viszonyokra. Így válhattak a német fejedelmek hazájuk hóhőraivá és idegen, németellenes érdekek fizetett kiszolgálóivá. Kár, hogy Coler nem alkalmazza következetesen az alap és felépítmény viszonyának dialektikus szemléletét a kor ideológiai kérdéseinek elemzésénél is. Megelégszik a vallásos ideológiák gazdasági-társadalmi gyökereinek kimutatásával, de elhanyagolja a felépítmény aktív szerepét. Így jut olyan, a vulgarizmus határait súroló megállapításokra, hogy Luther kevésbé volt vallási reformátor, mint bizonyos gazdasági érdekek ügynöke. Ebben a megvilágításban persze érthetetlenül válik a vallás egykorú szerepe. Ez annál sajnálatosabb, mivel Ricarda Huch könyve természetesen sokat foglalkozik a vallási ellentétekkel s így nagyon szükséges lenne az olvasót ebben a tekintetben helyesen tájékoztatni. A vallásról, mint a feudalizmus korának szükségszerű ideológiai formájáról szóló engelsi tanítás megfelelő alkalmazása megóvta volna a bevezetés szerzőjét a lapos egyszerűsítésektől, segített volna módot adni számára a szembenálló táborok reakciós és haladó elemeinek élesebb megkülönböztetésére is. Ezen a téren ugyanis szintén nagy maga után kívánivalót a bevezetés. Különösen tisztázatlan a Habsburgok és velük kapcsolatban Wallenstein kérdése, melynek pozitív vagy negatív megítélésében már Mehring sem tudott teljesen megnyugtató álláspontra jutni. A birodalmi egységet Wallenstein épen annak a Habsburg-hatalomnak a szolgálatában akarta megvalósítani, mely a német nép érdekeivel ellentétes, mélységesen reakciós beállítottságánál fogva csak gátja lehetett a nemzeti fejlődésnek. Wallenstein ingadozása, majd bukása maga mutatja, hogy politikáját nem lehet minden korlátozás nélkül pozitívan értékelni, mert nem minden abszolutizmus mozditja elő a fejlődést. Ricarda Huch Wallenstein és Weimari Bernát ábrázolásában, ha nem tisztázza is a kérdést, legalább nyitottságára élesen rávilágít s így ebben a tekintetben termékenyebb indításokat adhat, mint a bevezetés. Végeredményben nem is lehet a Habsburg-kérdésben a döntő szót kimondani az európai összefüggések figyelembevétele nélkül, ezeket pedig mind Ricarda Huch, mind Coler elhanyagolják, illetőleg periférikusan kezelik. A harmincéves háború végeredményben nem csupán a német fejedelmek házi perpatvara, hanem a polgárosodó nemzeteknek a Habsburg-Róma reakciós tömb elleni küzdelme is volt, melyet még színezett a keleteurópai népek, oroszok, csehek, magyarok Habsburg- és lengyel-ellenes függetlenségi harca is. Ricarda Huch könyve teljesen németközpontú, de ami nála írói megfontolások alapján menthető, súlyosabban esik a latba Coler esetében, aki szintén csak a német történelem szempontjából értékeli az eseményeket és a szereplőket. Részben ennek a beállítottságnak illusztrálására, részben tájékoztatásként kell megemlíteni, hogy Magyarország szerepére csak egy-két halvány utalás esik a könyvben.

MAKKAI LÁSZLÓ

A MAGYAR TÖRTÉNÉSZ KONGRESSZUS

Irták: J. V. TARLE, A. M. PANKRATOVA, P. N. TRETYAKOV

(Voproszi Isztorii 1953. 7. sz.)

A népi demokratikus tábor országai közötti kölcsönös szocialista segítségnyújtás és testvéri együttműködés igen szép eredményeket mutat fel a gazdasági, politikai és kulturális élet minden területén. Szemléletes igazolása ennek a Budapesten 1953 június 6—13. között tartott Magyar Történész Kongresszus. Ez a kongresszus éppen úgy, mint az előtte a többi népi demokratikus országban tartott történész-értekezletek, arról tanúskodik, hogy egyre nagyobb szükség van a tudósok közötti kölcsönös érintkezésre és teremtő barátságra a történettudomány fontos problémáinak közös megoldása céljából.

A kongresszus munkájában nemcsak a magyar történész kutatók, valamint a főiskolák és középiskolák tanárai vettek részt, hanem a többi népi demokratikus ország és a Szovjetunió történettudományának képviselői is. Lengyelországból Henryk Jabłoński és Leon Grosfeld professzorok, Csehszlovákiából a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója, Josef Macek és a Munkásmozgalmi Intézet igazgatója Jindřich Veselý, valamint a Szlovák Történettudományi Intézet igazgatója, L'udovít Holotík, Romániából Mihail Roller akadémikus és a Román Történettudományi Intézet igazgatója Victor Cheresteşiu vettek részt a kongresszuson, míg a bolgár történettudományt a Bolgár Tudományos Akadémia alelnöke, Mihail Dimitrov képviselte, s a Német Demokratikus Köztársaság történészei nevében Leo Stern, hallei egyetemi tanár jelent meg. A szovjet delegáció J. V. Tarle akadémikusból, A. M. Pankratovából, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagjából és P. N. Tretyakov professzorból, a történettudományok doktorából állott.

A kongresszus vendégei között állandóan ott láttuk a magyar értelmiség képviselőit, a propagandistákat és pártmunkásokat. A kongresszus irányítását a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége látta el és jól szervezte meg a munkát. A vezető párt- és kormányzervek s intézmények igen nagy figyelmet szenteltek a kongresszusnak.

A kongresszusra nemcsak a magyar történet kérdéseit vitatták meg, hanem a szomszédos országokét is. A barátságos és szívélyes légkör csak hangsúlyozta a kongresszus résztvevőinek összeforrottságát, akiket a marxista világnézet egysége és az a közös törekvés fogott össze, hogy fokozzák a történettudománynak, mint a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért vívott harc fegyverének jelentőségét.

A magyar burzsoa történettudomány, akárcsak a többi kapitalista országokban, egyáltalán nem volt haladó tudomány. Az objektívizmus zászlajába és a »politikamentes történetírás« jelszavába burkolózva a valóságban a kizsákmányoló osztályok érdekeit szolgálta. A burzsoa történészek elkendőzték vagy teljesen tagadták, hogy az osztályharc a történeti fejlődés

mozgató ereje, s tudománytalan, idealista nézeteket propagáltak. Lemondtak azoknak az objektív törvényszerűségeknek, a megismeréséről, amelyek meghatározzák a társadalom fejlődését, s szubjektivistá és voluntarista nézeteket terjesztettek. Széles körben elterjedtek közöttük a nacionalista nézetek. Ezek a történészek a magyar nemzetet oly nemzetként mutatták be, amely a Duna-medence népei feletti uralomra van hivatva, s a magyar nemességet tartották a magyar nemzet legjobb képességei kifejezőjének. A magyar burzsoa történészek a nemzetiségek megosztásának és a közöttük való gyűlölködés élesztésének ideológiáját terjesztették, csökkentették a szlávok és a magyarokkal közös területen élő más népek történeti szerepét. A régi magyar történészek sokat foglalkoztak a katolikus egyház történetével és a Vatikán szerepével, és a reakciós klerikális ideológiát propagálták.

A burzsoa Magyarországon a történettudományi intézmények szomorúan tengődtek, s a haladó magyar történészeket üldözték.

A történettudomány helyzete radikálisan megváltozott, amikor Magyarországon győzött a népi demokratikus rendszer. A magyar történettudomány gyorsan haladt előre. A magyar történészek rövid idő alatt számos munkát írtak, melyekben komoly kísérleteket tettek hazájuk egyes történeti kérdéseinek marxista szempontból való megvilágítására. A népi demokratikus Magyarországon nagy szerepet játszik a történettudomány fejlesztésében a Magyar Történelmi Társulat, amelynek külön helyi csoportjai vannak az ország nagyobb központjaiban. A Társulat kiadja a »Századok« c. tudományos folyóiratot és sok népszerű tudományos könyvet és brosúrát tesz közzé. 1951 elején hozták létre a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetét, amely nagy tudományos intézetté vált. A mostani Kongresszust ez utóbbi intézetnek és a Magyar Történelmi Társulatnak közös erőfeszítése hozta létre.

A kongresszus napirendjén számos olyan előadás szerepelt, amelyek a népi tömegek történetével, valamint kizsákmányolóik és elnyomóik elleni harcaikkal foglalkoztak. Az előadások megvilágították a dolgozók szerepét a Magyarországi szabadságáért és függetlenségéért folytatott nemzeti felszabadító harcban, foglalkoztak a tömeges parasztfelkelések történetével, a munkás- és forradalmi mozgalom fejlődésével, a forradalmak, s elsősorban az 1848—49. évi forradalom történetével, a szovjet hatalomért folytatott harc történetével 1919-ben, továbbá a magyar munkásosztálynak a fasiszta hódítók és a nemzeti árulók elleni további harcával. A kongresszus nagyszámú előadást és korreferátumot hallgatott meg a magyar népnek a szabadságért és függetlenségért vívott harcai dicsőséges hagyományairól, amelyek felfedték a Magyarország és más országok népei között lévő történeti kapcsolatokat, s megrajzolták közös harcukat a közös ellenség ellen. A népek barátságának gondolata áthatotta a Magyar Történész Kongresszus egész munkáját. Jelentős helyet foglaltak el azok az előadások, amelyek a magyar népnek az osztrák és német, valamint az angol-amerikai imperialisták ellen vívott harcával és a magyar burzsoa nacionalisták leleplezésével foglalkoztak.

Sajnos az előadásokat nem vitatták meg a kongresszuson és így azokat nem lehetett továbbfejleszteni és kiegészíteni a magyar és a többi népi demokratikus ország történészeinek felszólalásaival. Sajnálkozásunkat fejezhetjük ki amiatt is, hogy a kongresszuson nem hangzott el előadás a magyar történészek munkájának eredményeiről és további feladataikról. Molnár akadémikus »Sztálin elvtárs „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban”

e. munkája és a magyar történettudomány» című előadása a kongresszus végén hangzott el, és szintén nem került vita alá. A kongresszus napirendjén nem szerepeltek Magyarország ókori és középkori történetének problémái, kivéve azokat az előadásokat, amelyek a magyar nép XIII—XVIII. századi függetlenségi harcaival foglalkoztak. Nem foglalkoztak a magyar gazdasági és társadalmi fejlődés kérdéseivel sem, bár e fejlődés néhány fontos és elvi mozzanatát Molnár akadémikus érintette említett előadásában, amely I. V. Sztálin munkájának legfontosabb gondolatait a magyar gazdaságtörténetből vett példákkal illusztrálta. Molnár akadémikus hangsúlyozta, hogy Magyarország 1848 előtti gazdasági fejlődését a termelőerők és a termelési viszonyok közötti egyre növekvő ellentmondások jellemezték. A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közti kötelező összhang gazdasági törvénye csak nagy nehézségek árán tudott utat törni magának, mivel a feudális urak, az arisztokrata nagybirtokosok, a Habsburg monarchiára támaszkodva ellenállást fejtettek ki e törvény érvényesülésével szemben. Az előadó kifejtette továbbá azt a tételt, hogy az 1848—1849. évi burzsoa forradalmat nem fejezték be, az nem vezetett a feudalizmus teljes felszámolására és ezért Magyarország kapitalista fejlődése 1849 után a porosz úton haladt.

Molnár akadémikus előadásában számos vitás kérdést érintett. Az egyik ilyen kérdés, hogy vajjon Magyarország gyarmat volt-e az Osztrák—Magyar Monarchia fennállása idején. Sajnos ezt a kérdést éppen úgy, mint a többi vitát érdemlő kérdést sem vitatták meg a kongresszuson. Az előadó igyekezett bemutatni a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvényének lényeges vonásait és megjelenési sajátosságait a burzsoa Magyarországon, s megvilágítani Magyarországnak, mint soknemzetiségű államnak fejlődési sajátosságait, ahol a magyar nemzet uralkodó osztályai elnyomták és kirabolták a többi népeket, elsősorban az itt élő szlávokat. Az előadó szerint a magyar imperializmus túlságosan gyenge volt ahhoz, hogy önálló külpolitikát folytasson. Ez arra indította a magyar burzsoáziát, hogy szövetségre lépjen más országok imperializmusának erősebb képviselőivel. A magyar uralkodó osztályok és az európai és amerikai tőke monopolisztikus szervei között kialakuló blokk Magyarországot teljes függőségbe hozta az idegen imperializmustól.

A magyar munkások és parasztok harcoltak a nemzeti függetlenségért és szabadságért, s kihasználva a kedvező belső és külső körülményeket, amelyeket a Szovjet Hadsereg győzelmei hoztak létre, megdöntötték Horthy néppellenes uralmát. A népi demokratikus Magyarország törvényszerűen belépett az imperialistaellenes és demokratikus táborba, az együttműködés és kölcsönös segítségnyújtás szoros kapcsolatait építette ki a többi népi demokratikus országgal, s megkezdte a szocializmus építését. A népi demokratikus Magyarországon érvénybelépett a szocializmus gazdasági alaptörvénye, s ennek működési köre annál szélesebb területre terjed ki, minél jobban fejlődik és megerősödik a népi demokratikus rendszer szocialista alapja.

Molnár akadémikus előadása arról tanúskodik, hogy a magyar történészek érdeklődése megnövekedett az elméleti kérdések iránt. De, mint maguk a magyar elvtársak megjegyezték, ez a munka éppen csak hogy megkezdődött. A magyar történettudomány fejlődésének alkotó sikerei attól függnek, hogy milyen mélyen sajátítják el a magyar történészek a marxista-leninista elméletet, amely lehetővé teszi a történeti fejlődés valóban tudományos megismerését.

*

A kongresszus előadói nagy konkrét anyag segítségével bemutatták, hogy a magyar nép egész hosszú története folyamán keményen és bátran harcolt a szabadságért és függetlenségért és hogy e harc sikerét a magyar népi tömegek és a szomszéd népek aktivitása határozta meg, akik közösen léptek fel a közös ellenség ellen. A nemesi és polgári történetírás elhallgatta a népi tömegeknek a szabadságért és függetlenségért folytatott harcát és a nemzeti érdekeknek azt az áruló politikáját akarta igazolni, amelyet a magyar nemzet felsőbb rétegei folytattak. A nemzeti szabadság- és függetlenségi harc lobogóját, amelyet a burzsoázia elhagyott, a magyar proletariátus emelte magasra. A haladó magyar történettudomány a múlt eseményeit tanulmányozva népszerűsíti a magyar nép legjobb nemzeti hagyományait és arra törekszik, hogy a magyar népnek a török iga és a német rabság elleni százados harcát megismertesse a dolgozók széles tömegeivel. Ugyanakkor a magyar történetészek harcolnak a történelem nacionalista hamisításai ellen, bemutatják munkáikban a népek együttes harcát közös elnyomók ellen, s felkutatják a magyar és a szomszédos népek barátságának történeti gyökereit.

A történettudományok kandidátusának, a Kossuth-díjas Elekes Lajosnak »A magyar nép szövetségesei és ellenségei a török hódítókkal vívott harcaiban« c. előadása, valamint a korreferátumok bemutatták, hogy a török hódítás elleni harcban a magyar nép igazi barátai nem a magyar uralkodó osztályok, hanem a szomszédos országok népi tömegei voltak, amelyeket a török hódítók szintén megtámadtak. Majdnem háromszáz évig tartott ez a felszabadító harc, melynek kimenetelétől a magyar nemzet fennállása függött. Az előadó kiemelte, hogy a török hódítás idején a feudális termelőmód Magyarországon és a délkelet európai országok többségében fejlődésének utolsó szakaszában volt. Bomlása és a kapitalizmus kialakulása sokkal intenzívebb lehetett volna, ha ezt a folyamatot nem fékezi le a török hódítás. Ez utóbbi körülmény sok tekintetben meghatározta a magyar nép német hódítók elleni vívott harcának szomorú kimenetelét is.

Az előadó és a korreferensek rámutattak arra, hogy a magyar nemesi és burzsoa nacionalista történetírás meghamisította a magyar népnek a török agresszió elleni harcát. Ahelyett, hogy a népi tömegek harcát vizsgálta volna, a katolikus misszionáriusok tevékenységét magasztalta, akik szembeálltak a mohamedánokkal, és eltúlozta a katolikus egyház »segítségét«. Mind az előadó, mind a korreferensek meggyőzően kimutatták, hogy hazájuk szabadságát és függetlenségét csupán a dolgozó tömegek védték, míg a magyar arisztokrácia kiegyezést keresett az idegen hódítókkal.

A török uralom veszélye különösen a XV. század fordulóján fenyegette erősen Magyarországot. A balkáni népek hősi ellenállása meglassította a török hordák további előnyomulását. Az ellenállás legyőzése után azonban a török támadás veszélye Magyarország ellen erősen megnövekedett. Magyarország a török agresszorok által történt rabigábadöntését megkönnyítette a délkelet európai országok feudális széttagoltsága s az uralkodó osztályok áruló politikája. Ez utóbbiak a hatalomért folytatott harcukban gyakran a török hódítók segítségét vették igénybe. A XV. század első felében a magyar nemesség erőit saját parasztjai felkelésének és a csehországi huszita mozgalomnak a leverésére fordította. Nemcsak, hogy nem támogatták a románok és az albánok felszabadító harcát a törökkel szemben, hanem még saját államuk határait sem erősítették meg. Magyarországot e korszakban a leveréstől csupán a magyar népnek Hunyadi János vezetése alatt folytatott

hősies harca mentette meg és ez tette lehetővé számára bizonyos időre a lélekzetvételnyi szünetet. Ezt a pihenőt Hunyadi felhasználta a központosított állam megteremtésére, amelyre a török hódítók elleni harc miatt volt szükség. A délkeleteurópai népek a törökök elleni közös harc útjára léptek. A magyar nép hí szövetségese volt az albán nép, amely Szkander bég vezénylete alatt harcolt a törökök ellen. A magyar határok aktív védelméről Hunyadi rátért a török agresszor elleni támadó hadjáratokra, amelyeknek az volt a céljuk, hogy a török hadsereget szétverje és a törököt Európából kiszorítsa. Az ország érdekeinek az uralkodó osztályok által való elárulása azonban a XVI. század második felében Magyarországnak három részre szakadására vezetett. Az ország középső részén a törökök, a nyugati részeken pedig a Habsburgok uralkodtak és csupán Erdély maradt független. A népi ellenállás Magyarországon folytatódott, de ösztönös és elszórt jellegű volt.

Az előadások hangsúlyozták, hogy a török elleni mozgalom egyúttal antifeudális mozgalom is volt. Ugyanakkor a magyar harcosokat és parasztokat támogatták a bolgár, albán, román és horvát felkelők. A népeknek a függetlenségért folytatott hősi harca a Balkán félszigettől az orosz határokig folyt. A magyar nemesség azonban félt felfegyverezni a jobbágyokat és nem támogatta Magyarországot egyik legnagyobb államférfiának, Zrínyinek kezdeményezését, aki a XVII. században Magyarország fegyveres védelmét igyekezett megszervezni. E nemesi politika következtében a magyar nép a török elnyomás után az osztrák Habsburgok uralma alá került.

A Kongresszus tárgysorozatát kiegészítette az egyik szovjet delegátus, J. V. Tarle akadémikus »Az 1514. évi magyar parasztfelkelés« c. előadása. J. V. Tarle ezt a magyar felkelést egy sorba állította azokkal az antifeudális forradalmi parasztmozgalmakkal, amelyek a középkor végén Európa különféle országaiban jöttek létre. Az 1525. évi német parasztháború, Bolotnyikov és Razin felkelései Oroszországban, valamint a többi parasztfelkelések indították meg a népi tömegeknek a feudális jobbágytartó rendszer ellen irányuló felszabadító harcát. Az 1514. évi magyar parasztfelkelés nagy szerepet játszott a jobbágyorsorba döntött, vagy a jobbágyság előtt álló paraszttömegeknek a földesurak és az ő érdekeiket szolgáló nemesi abszolutisztikus állam elleni harcában. A Dózsa György vezetése alatt álló hatalmas népmozgalom, amelyhez a török elleni »keresztes háború« meghirdetése adott lökést, aktív antifeudális mozgalom volt. Ez a felkelés felfedte azokat a mélyreható társadalmi ellentéteket Magyarországon, amelyek a következő századokban mindinkább kiélesedtek.

A Magyar Történész Kongresszus idején ünnepelték ama népfelkelés kezdetének 250-ik évfordulóját, amelyet a magyar nép Rákóczi Ferenc vezetése alatt vívott a Habsburgok ellen. A felszabadító háború katonai és politikai vezetőjének, II. Rákóczi Ferencnek, a hadvezérnek és diplomatának neve nagy népszerűségnek örvend Magyarországon. Tevékenysége magára vonja a magyar történészek figyelmét is, akik e témával sokat foglalkoztak. A kongresszuson több előadást tartottak a Rákóczi vezetése alatt álló felszabadító mozgalomról, amely nyolc éven át, 1703 tavaszától 1711 tavaszáig tartott.

Esze Tamás magyar történész, »Rákóczi szabadságharc« c. előadásában három fő szakaszt különböztetett meg e mozgalom fejlődésében, kimutatta mozgóerőit, kifejtette programját és vereségének okait. A Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcot a legnagyobb és legfontosabb XVIII. századi tömegmozgalomnak mutatta be Magyarországot történetében, amelynek hagyo-

mányai nagy hatást gyakoroltak a magyar nép egész további története folyamán. Az előadó arra az eredményre jutott, hogy ha a Rákóczi-szabadságharc sikerrel végződött volna, Magyarország gazdasági és politikai története sikeresebb és intenzívebb lett volna, minthogy az ország termelőerei ebben az időben jelentősen megnövekedtek. A parasztok, a városi polgárok és a kuruc katonák hősiessége megmutatta, hogy milyen erővel és energiával rendelkeznek a néptömegek, mily hősiességgel és mily hazaszeretettel képesek harcolni a szabadságért és a nemzeti függetlenségért, a jobb életért. De ekkor is a függetlenségért és szabadságért harcolók táborában a nemesi rendi elemek kerültek felül és ez századokra eldöntötte a magyar nemzet sorsát.

A magyar történészek előadásaiiban kiemelték, hogy a magyar nemzeti függetlenséget csakis a széles nemzeti egységfront megteremtése útján lehetett kiharcolni, amely a dolgozó osztályok szövetségén, szociális érdekeik figyelembevételén alapult. »Az Magyarországot megnyertük volna, ha sok fondorkodó urak nem lettek volna« — énekelték 250 évvel ezelőtt a felkelő kurucok. Ez az ének mély történeti igazságot tükröz. Mint a magyar nemzeti mozgalmak története megmutatta, a nemzeti függetlenség megőrzésének egyetlen szilárd biztosítéka a dolgozók összes erejének az idegen hódítók elleni harcra való összefogása volt.

Pach Zsigmond Pál »A nemzeti összefogás kérdése a Rákóczi szabadságharcban« c. előadásában hangsúlyozta, hogy a magyar kurucoknak az osztrák hódítók elleni felszabadító harcában nem a nemesség, hanem a szegénylegényekké váló parasztok tették meg az első lépéseket a nemzeti összefogás felé. Az előadó rámutatott, hogy a nemesek és a jobbágyok szövetsége az osztrák uralom ellen nem lehetett szilárd és tartós. Rákóczi, amikor a magyar nemzet összes erőinek összefogására törekedett, nem vette figyelembe a belső társadalmi ellentéteket, s igyekezett kibékíteni a nemesek és a parasztok érdekeit. Osztálykorlátai következtében nem tudta megérteni, hogy a nemzet nem volt egységes. A szabadságharc kezdetén Rákóczi felszabadította a hadseregbe beállt jobbágyok családjait az adók és más terhek jelentős részétől. Az urak azonban ezt a parancsot nem hajtották végre. Elsősorban a tiszántúli és erdélyi földesurak visszahívták jobbágyaikat a hadseregből és kiűzték házaikból a katonáskodó jobbágyok családjait. Csupán három év múlva kaptak a jobbágyok bizonyos kedvezményeket. Ekkor azonban már késő volt. Az elkéseredett jobbágy-katonák nem hittek többé az ígéreteknek. A jobbágykérdés megoldatlansága a hadsereg csökkenéséhez, harc-készségének meggyengüléséhez vezetett és végeredményben a vereség okává vált. A kuruc hadseregben a magyarok mellett ott harcoltak vállvetve Magyarország többi népei is. De Rákóczi politikája a nemzeti kérdésben éppen úgy, mint a jobbágykérdésben, nem volt következetes. Bécs pedig felhasználta a határvidék délszláv katonáskodó elemeit, s a magyar felszabadító mozgalom ellen vetette be azokat.

Tarle akadémikus a kongresszuson rövid előadást tartott »Rákóczi, mint diplomata« címmel, s ebben nagy részben a Magyarország és Oroszország közti diplomáciai kapcsolatokkal foglalkozott. 1707 szeptemberében, amikor II. Ágost lengyel király áruló tevékenysége következtében felbomlott I. Péternek Lengyelországgal kötött szövetsége, az orosz cár tárgyalásokat kezdett Rákóczival, s katonai segítséget ígért a kurucoknak. Péter volt az egyetlen uralkodó, aki a szabadságért küzdő Magyarországot önálló

államnak elismerte. A függetlenségért küzdő Magyarország akkor lépett először szövetségre egyenrangú félként más országgal.

*

A kongresszuson több előadás foglalkozott azoknak a történeti feltételeknek a megvilágításával, amelyek között a magyar, a román, a lengyel és a velük szomszédos népek közös felszabadító harca lejátszódott. Mérei Gyula előadásában a lengyel és a magyar népnek a Szent Szövetség — a napoleoni háborúk utáni európai reakció talpköve — elleni harcával foglalkozott. Az 1831. évi lengyel felkelés idején Magyarország haladó körei aktívan támogatták a lengyel nemzeti mozgalmat. A 29 éves Kossuth Lajos ekkor adta ki felhívását az osztrák abszolutizmus és az orosz cárizmus elleni harcra.

Nagy érdeklődést keltettek az orosz-magyar, a csehszlovák-magyar, lengyel-magyar és román-magyar történeti kapcsolatokról szóló előadások. Fogarasi Béla »N. G. Csernisevszkij Magyarországról« c. előadásában Csernisevszkijnek Magyarországról tett nyilatkozatait elemezte. Arató Endre: »A csehszlovák-magyar munkásmozgalmi kapcsolatok 1867—1890« c. előadásában nagy anyagot gyűjtött össze arról, hogyan harcoltak Csehország, Szlovákia és Magyarország dolgozói közösen a kizsákmányolók ellen és hogyan jött létre a szolidaritás és az egymás közti barátság érzése ebben a harcban. A cseh és a magyar munkásmozgalom Ausztria-Magyarország munkásmozgalmának szerves részét alkotta. Az 1867. évi kiegyezés, amely kompromisszum volt Magyarország és Ausztria kizsákmányoló osztályai között, megerősítette a Habsburgok uralmát és biztosította a földbirtokosok és a kapitalisták számára a munkások és a parasztok feletti hatalmat.

A kapitalizmus fejlődésével kapcsolatban alakult ki és fejlődött a munkásosztály és a munkásmozgalom, így jöttek létre a munkásegyletek. E szervezetek soraiban az osztrák, magyar, német, szlovák és cseh munkások közösen harcoltak, igyekezvén megszabadulni a kapitalista igától. Az I. Internacionálé szekciói Magyarországon Pest városában, Csehországban pedig Prágában, Brnoban és más városokban működtek. Ausztria-Magyarország munkásainak levelező titkára az I. Internacionáléban a magyarországi munkásmozgalom egyik kiváló alakja, Frankel Leó volt. Frankel rendszeres kapcsolatokat épített ki a cseh munkásszervezetekkel. A Párizsi Kommün leverése után a reakció támadásba lendült a munkásmozgalom ellen. A munkásegyleteket feloszlatták, a munkásosztály elleni terror megerősödött. A különböző nemzetiségű munkások azonban folytatták a közös harcot a társadalmi és nemzeti elnyomás ellen.

A magyar történészek nagy figyelmet fordítanak a magyar munkásosztály és a munkásmozgalom történetének tanulmányozására. E célból hozták létre a Magyar Munkásmozgalmi Intézetet, amely rendszeresen publikálja kutatási eredményeit, valamint okmányokat és más forrásanyagot. Az Intézet már megkezdte a »Válogatott okmányok a magyar munkásmozgalom történetéből« c. sorozat kiadását. Az első magyar proletárdiktatúra harmincéves fordulójára (1949) kiadtak egy gyűjteményt »Az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság« címen és megírtak több monográfiát. A munkásmozgalom történetének tanulmányozása terén kifejtett munka kifejezésre jutott a kongresszuson tartott előadásokban is.

Különös érdeklődéssel hallgatták az 1905. évi orosz forradalomnak a magyarországi forradalmi mozgalom fejlődésére való hatásáról szóló előadásokat. Hanák Péter és Földessy korreferens meggyőzően mutatták be, hogy az első orosz forradalom gondolatai milyen mélyen hatoltak be a magyar proletariátus tudatába.

A. M. Pankratova »Az első orosz forradalom nemzetközi jelentősége« c. előadásában kimutatta e forradalom hatását a nyugateurópai és keleti forradalmi mozgalmak fejlődésére. Réti László »A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Magyarországon és a magyar forradalmak 1918—1919« c. előadásában megvilágította a magyar munkásosztály helyzetét az első világháború előtt és a háború alatt, megmutatta a magyarországi osztály-ellentéteket és a dolgozók harcát a kapitalista iga ellen. Kiemelte, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme az egész világ munkásainak, s köztük Magyarország munkásainak is megmutatta az utat a felszabaduláshoz. Az orosz proletariátus példája harcra lelkesítette Magyarországon munkásosztályát társadalmi felszabadulásáért. A győztes orosz proletariátus iránti rokonszenv oly egységes volt, hogy a magyar munkásmozgalom áruői, a jobboldali szociáldemokrata vezetők nem mertek nyíltan fellépni az orosz forradalom ellen, bár mindenképpen a munkásosztály egységének aláásására törekedtek, amikor azt állították, hogy Magyarországon burzsoa átalakulás következik, s azt a magyar burzsoázia fogja végrehajtani; a magyar proletariátusnak az a feladata, hogy segítse megerősíteni a kapitalizmust.

A szociáldemokraták megosztó tevékenysége ellenére egész Magyarországot tüntetések és sztrájkok hatalmas hulláma borította el, amelyben a résztvevők az igazságos, demokratikus békét, a nemzetek önrendelkezési jogát és a dolgozók helyzetének gyökeres megjavítását követelték. A sztrájkok rendkívül gyorsan terjedtek, s elborították az egész országot. Oroszország példájára Magyarországon is létrehozták a munkásküldöttek tanácsait. Az előadó nagy dokumentális anyagon mutatta be a Magyar Proletárforradalom fejlődését. A magyar munkásosztály az »orosz utat«, a proletárdiktatúra útját választotta. A magyar tanács hatalom kialakulásának főfeltétele Szovjetországnak, az első proletár államnak a fennállása volt. Az orosz Október nélkül nem jöhetett volna létre a Magyar Március 21. A Magyar Tanácskörtársaság megalakulásának nagy nemzetközi jelentősége volt. Az imperialista hatalmak meg akarták fojtani a világ első szocialista államát, az Orosz Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaságot. A Magyar Tanácskörtársaság megalakulása azonban Európa közepén meghiúsította a nemzetközi imperializmusnak ezeket a terveit. Akkoriban azonban a magyarországi munkásosztálynak nem volt igazi forradalmi vezetése és a Magyar Forradalom vereséget szenvedett. Ennek ellenére a Magyar Tanácskörtársaság példája új harcra lelkesítette a proletariátust. A magyar dolgozók hittek abban, hogy a vereségre újabb siker következik, amely majd a proletárdiktatúra győzelméhez vezet Magyarországon.

Több előadás foglalkozott Magyarországgal és a Szovjetunió viszonyával. Nemes Dezső »A Szovjetunió iránti barátság és bizalom a magyar nép tömegeiben 1919—1945« c. előadásában kimutatta, hogyan növekedett a nemzetközi munkásosztály, többek között a magyarországi munkások rokonszenv a Szovjetunió iránt. Az előadó azt a gondolatot fejtegette, hogy a Szovjetunió iránti barátság és bizalom a proletár internacionalizmus legfontosabb megjelenési formái és az egész világon a progresszív erők fejlődésének egyik

legjelentősebb tényezőjét képezik. A világ dolgozói Szovjetunió iránti bizalmának főforrása a szocialista forradalom győzelme Oroszországban és a szocializmus felépítése a Szovjetunióban, amelyek megmutatták a nemzetközi proletariátusnak, hogyan lehet gyökeresen megváltoztatni a dolgozó tömegek sorsát és más országokban is megvalósítani azt, amit a Szovjetunióban megvalósítottak. A Szovjetunió iránti bizalom egyik legmélyebb forrása annak következetes békeharca. A Szovjetunió a második világháborúban játszott történeti szerepe a hitleri blokk szétverése, a délkelet európai népeknek a fasizmus igájából való felszabadítása, továbbá a Szovjetunió a népi demokratikus országok számára nyújtott gazdasági és kulturális segélye megnövelte a magyar dolgozóknak a Szovjetunió iránti rokonszenvét. A magyar-szovjet barátság fejlődése a népi demokratikus Magyarország sikeres fejlődésének egyik legfontosabb feltétele.

A kongresszus tartama alatt külön értekezletet rendeztek résztvevői számára a népi demokratikus országok és a Szovjetunió történészei közti kapcsolat és együttműködés megérősítésének kérdéseiről. Ezeken az értekezleteken megvitatták I. Tóth Zoltán »Közös problémáink a népi demokráciák történettudományával« és Ember Győző »A szovjet történettudomány segítése az új magyar történettudománynak« c. előadásait.

Az értekezleteken megvizsgálták a történészek további együttműködésének konkrét kérdéseit, s határozatokat hoztak a kölcsönös információ, együttműködés és segítségnyújtás fejlesztésére vonatkozólag, s tervet készítettek a népi demokratikus országok legfontosabb történeti problémáinak együttes kidolgozására. Ilyen közös probléma például a XIV—XVIII. században parasztmozgalmak tanulmányozása. A csehszlovák delegáció nevében Macek elvtárs javasolta, hogy hozzanak létre egy kollektív munkát a XV—XVI. századi felszabadító parasztmozgalmakról, elsősorban a huszita mozgalomról. Az értekezlet résztvevői egyhangúlag elfogadták a javaslatot. A gyűjteményes kötet szervezési munkálatait a csehszlovák történészekre bízták.

A történészek figyelmét magukra vonják a munkásosztály keletkezésének, a munkásmozgalom kifejlődésének, s az orosz forradalom hatásának problémái a közép- és délkelet európai országok munkásmozgalmára. Ezzel kapcsolatban az értekezleten javaslatot tettek egy gyűjteményes munka elkészítésére a népi demokratikus országok és a Szovjetunió történészeinek közös munkájával. A kötet az első orosz forradalom 50-ik évfordulójára jelenne meg és annak nemzetközi jelentőségével foglalkozna. Hazározatot hoztak, hogy felkérjük a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Történettudományi Intézetét a munka irányítására.

Igen fontos feladat a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak s a szocializmus Szovjetunió-beli győzelme hatásának tanulmányozása a délkelet európai országok forradalmi mozgalmaira. Ezzel kapcsolatban javaslat hangzott el egy kollektív munka elkészítésére a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40-ik évfordulójával kapcsolatban, e forradalomnak az 1917—1923. években lejátszódó forradalmi harc élénkülésére való hatásáról a mostani népi demokratikus országokban. A munka megszervezését és irányítását a magyar történészek vállalták.

Nagy jelentősége van napjainkban a kelet európai és délkelet európai népek a fasiszta rendszerek ellen irányuló harca, valamint Délkelet Európában népi demokratikus rendszer létrejötte és fejlődése tanulmányozásának.

A lengyel és román történészek javaslatot tettek a mostani népi demokratikus országoknak a Szovjet Hadsereg által történt felszabadításának 10-ik évfordulójára, 1955-re elkészítendő kollektív gyűjteményes műnek a megírására, amely eme államok népeinek a nemzeti és társadalmi felszabadulásért vívott harcával foglalkozna és bemutatná a Szovjet Hadsereg nagyszerű felszabadító szerepét a fasiszta agresszorok szétverésével. A gyűjteményes munka megszervezését és irányítását a lengyel történészekre bízták.

Az értekezleteken elfogadtak más javaslatokat is, amelyek a népi demokratikus országok és a Szovjetunió történészei tudományos eredményeinek rendszeres ismertetésére irányulnak. Elhatározták, hogy a tudományos folyóiratokban külön rovatot nyitnak »A Szovjetunió és a népi demokráciák történeti frontja« címmel, megjavítják a könyv-, cikk- és előadáscserét, megszervezik a szintetikus munkák és fontosabb monográfiák fordítását, a fontosabb kéziratok munkák, valamint a tankönyvek megvitatását.

Az értekezők résztvevői különféle kívánságokat fejeztek ki. Ezek: közös viták szervezése, a történettudomány egyes kérdéseinek megvitatása, az egyes történészek közötti személyes kapcsolatok kiépítése, a tudományos kutatók közötti tudományos levélváltások megszervezése, tudományos kutató utak megszervezése, aspiráns- és diákcsere. Javaslatot fogadtak el, hogy az egyes országok történettudományi intézeteiben külön szektorokat vagy osztályokat állítsanak fel a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történetének tanulmányozására. A kölcsönös tudományos információs szolgálat megjavítása céljából oly kívánságok hangzottak el, mint pl. az egyéni kiadványok jegyzékeinek cseréje az egyes munkák tartalmának feltüntetésével, a források, a bibliográfiák, a levéltárak, a könyvtári katalógusok és kéziratjegyzékek kölcsönös felhasználása lehetőségének biztosítása, mely utóbbiak felvilágosítást adnak a forrásokról, továbbá a fényképmásolatok beszerzésének elősegítése.

A kongresszus befejezése után a magyar történészek a népi demokratikus országok és a Szovjetunió történészdelegációival tanácskozást tartottak. Ennek célja a kongresszus munkájának összefoglalása, továbbá a magyar történettudomány további fejlesztési feladatainak kijelölése, valamint a magyar történetet és a népi demokratikus országok történetét közösen érintő vitás kérdések megvitatása volt. A magyar történészek hibának ismerték el, hogy a kongresszuson nem vitatták meg a legfontosabb, legvitásabb történeti problémákat és hogy nem szerveztek külön szekciókat a kongresszuson.

A Magyar Történész Kongresszus világosan megmutatta, hogy a marx-lenini módszertan alapján fejlődő történettudomány a tömegek, a proletár internacionalizmus és a népek barátsága ideológiájának szellemében történő nevelésének fontos eszköze. A kongresszus összefoglalta a magyar történészek nagy és termékeny munkáját. Fontos szakaszt jelentett a magyar történettudomány további fejlődésében, s megerősítette Magyarországot, a többi népi demokratikus ország és a Szovjetunió történészei közötti kapcsolatokat és aktív együttműködésüket.

BESZÁMOLÓ A MAGYAR TÖRTÉNESZ KONGRESSZUSRÓL

1953 június 6-án ünnepélyes keretek közt nyílt meg a nyolcnapos Magyar TörténeSz Kongresszus, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat együttesen rendezett. A kongresszus megnyitásán megjelent a Magyar Dolgozók Pártjának és a kormánynak számos vezetője, a Magyar Tudományos Akadémia tagjai, a magyar kulturális és tudományos élet több jelentős képviselője. Megjelent az ülésen a Szovjetunió magyarországi nagykövete, valamint a baráti államok budapesti követségeinek vezetői.

Jelen voltak az ülésen a történeSz-kongresszusra érkezett külföldi tudományos küldöttségek tagjai, élükön a szovjet küldöttekkel: *A. M. Pankratova*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiának levelező tagja, *J. V. Tarle* akadémikus, *P. N. Tretyakov*, a történettudomány doktora, *Henryk Jabłoński* professzor, miniszterhelyettes és *Leon Grosfeld* professor a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének helyettes igazgatói (a lengyel küldöttség tagjai); *Josef Macek*, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója, akadémiai levelező tag, *Jindřich Veselý*, a Csehszlovák Munkásmozgalmi Intézet igazgatója és *Ludovít Holotík*, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója (a csehszlovák küldöttség tagjai); *Mihail Roller* akadémikus és *Victor Chereșteșiu*, a Román Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója (a román küldöttség tagjai); *Mihail Dimitrov*, a Bolgár Tudományos Akadémia alelnöke (a bolgár küldött); *Leo Stern*, a hallei egyetem rektora (a német küldött).

Az ülést *Molnár Erik* akadémikus nyitotta meg. Köszöntötte a megjelent vendégeket, majd utalt arra, hogy első alkalommal gyűlnek össze a magyar történettudomány képviselői, hogy megvitassák eddigi munkájuk eredményeit és rávilágítsanak azokra a feladatokra, amelyek előttük állanak. A marxista történetírás — mondotta — a szocialista jövő formálásának fontos ideológiai eszköze. TörténeSzaink nagy többsége felismerte az elmélet és a gyakorlat egységének követelményeit, és tudását népünk, pártunk, kormányunk legnemesebb törekvéseinek szolgálatába állítja. A kongresszus feladata, hogy ezt a fejlődést, ezt a felismerést kifejezze. Majd ismertette fő vonalaiban a kongresszus programját. Az előadások első csoportja függetlenségi harcaink történetéhez kapcsolódik, s a különböző időszakokban mutatja be népünknek a nemzeti függetlenség érdekében kifejtett erőfeszítéseit. A második előadás-csoport a baráti szomszéd népekkel együtt és közösen vívott küzdelmeink hagyományáiból merít. Az előadások harmadik csoportja népünk forradalmi harcainak példaképéhez, a nagy orosz néphez fűződik. Az 1905. évi orosz forradalom, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom fontos határkö a magyar nemzet történelmében is. Különösen az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatott döntően a magyar forradalmi munkásmozgalomra, s ezzel az egész magyar történelmi fejlődésre. 1919 után az ellenforradalmi rendszer uralma idején a Szovjetunió jelentette az elnyomott magyar tömegeknek és pártjuknak, a Magyar Kommunista Pártnak azt a hatalmas erőforrást, amelyből harcaikhoz kitartást és tapasztalatokat meríthettek. Ezeknek az előadásoknak célja az is, hogy megmutassák a magyar és az orosz nép barátságának mély történelmi gyökereit. A kongresszus feladata, hogy

kifejezze a magyar nép eltéphetetlen barátságát a nagy Szovjetunióval és a testvéri népi demokráciákkal, és a tudomány fegyvereivel támogassa a békét őrző, a szocializmust építő világtábor egyre hatalmasabb erőit. Befejezésül ehhez a nagyjelentőségű tudományos munkához kívánt sok sikert és jó eredményeket.

Ezután a kongresszus résztvevőinek hatalmas tapsa közepette *A. M. Pankratova*, a szovjet delegáció vezetője emelkedett szólásra. Pankratova akadémikus a Szovjetunió történetzei nevében szívből üdvözölte a kongresszust. Sok sikert kívánt a kongresszus munkájához, a magyar történelem nagy problémáinak megvitatásához és ahhoz a célkitűzéshez, hogy megtaláljuk a módszereket kapcsolataink megszilárdítására, amelyek hozzájárulnak a kölcsönös segítség kialakulásához azok között a történészek között, akiket az egységes marxista világnézet és az a közös törekvés tölt el, hogy a történettudományt kommunista és munkáspártjaink ideológiai fegyverévé tegyék. Utalt a burzsoa történettudomány objektivizmusára és kozmopolitizmusára. Felhívta a marxista történészek figyelmét a konkrét történelmi anyag tanulmányozására, hogy rá tudjunk mutatni a társadalmi fejlődés ama objektív törvényszerűségeire, amelyek pontosan és tudományosan meghatározzák a szocializmus győzelme felé vezető történelmi utunkat. Ezért a legfontosabb feladat a marxizmus-leninizmus elméletének mélyreható és alkotó tanulmányozása. Örömmel látja, hogy a magyar történészkongresszus programjában nagy figyelmet fordítottak a néptömegek harcára kizsákmányolóik és elnyomóik ellen a nép felszabadító mozgalmaira, a paraszt- és munkásmozgalmakra és a forradalmak történetére. Ez a kongresszus — mondotta — a közös problémák felvetésével, a szomszédos testvéri népek küldötteinek részvételével, nagyszerű kifejezése lesz a népek barátságának, a kölcsönös segítőkészségnek, amely már eddig is megmutatta kitünő eredményeit a technika, a gazdasági élet, a kultúra és a tudomány különböző területein. Ez a kongresszus elmélyíti a magyar történészek, valamint a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történetzei közötti gyakori tudományos kapcsolatot.

Pankratova akadémikus felszólalása után került sor *Elekes Lajos* Kossuth-díjas, a történettudomány kandidátusának előadására »A magyar nép szövetségesei és ellenségei a török hódítókkal vívott harcaiban«¹ címmel, valamint a korreferátumokra: *Székelgy György*, a történettudomány kandidátusa a keleteurópai népeknek a feudális német hódítók ellen a XIV. században vívott harcaival foglalkozott, *Sinkovics István* docens pedig végváraink harcát ismertette a török hódítók ellen.

Június 6-án délután a kongresszus folytatta tanácskozásait. Az előadások megkezdése előtt *Henryk Jabłoński* professzor, miniszterhelyettes, a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének helyettes igazgatója tolmácsolta a lengyel tudósok üdvözlését.

— A Lengyelország és Magyarország közötti történelmi kapcsolatok nagy multra tekintenek vissza — mondotta többek között. — Annak a történésznek, aki Lengyelország történetével foglalkozik, meg kell ismerkednie az önképpé népeinek történetével. De csak néhány éve alakultak ki azok a körülmények, amelyek lehetővé tették a szoros együttműködést. Ez a közös munka, amely a lengyel és magyar történészek között egyre szorosabbá válik, nagyjelentőségű mindkét nép számára. Kutatásaink célja, hogy feltárjuk a lengyel és magyar nép valóban forradalmi együttműködésének hagyományait, ezen belül elsősorban a munkásosztály együttműködésének hagyományait.

Henryk Jabłoński befejezésül sok sikert kívánt a történészkongresszus munkájához.

Ezután *Josef Macek* akadémikus, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója szólalt fel.

¹ A Magyar Történész Kongresszuson elhangzott valamennyi előadás megjelenik a kongresszusi jegyzőkönyvben. Az előadások részletes ismertetésére és bírálatára a jegyzőkönyv megjelenése után térünk vissza.

— A Szovjet Hadsereg győzelmei tették lehetővé, hogy népcink rálépjenek a szocializmus építésének útjára — mondotta —. Ezeknek a győzelmeknek köszönhető, hogy kialakult a csehszlovák és magyar történészek közötti együttműködés. Azt kívánjuk, hogy a kongresszus sikerrel oldja meg feladatát és nyújtszon segítséget a magyar népnek a szocialista építésben.

Josef Macek szavai után *Esze Tamás*, a történettudomány kandidátusa tartotta meg előadását »A Rákóczi szabadságharc« címmel. Esze Tamás előadása után *J. F. Tarle* emelkedett szólásra. Tarle akadémikus II. Rákóczi Ferenc alakját, diplomáciai ténykedéseit széles nemzetközi összefüggések keretében mutatta be.

Tarle akadémikus nagy tetszéssel kísért előadását *Pach Zsigmond Pál* Kossuth-díjas egyetemi tanárnak korreferátuma követte: »A nemzeti összefogás kérdése a Rákóczi szabadságharcban« címmel s az ő előadásával zárult a kongresszus első napja.²

A kongresszus június 7-i ülészakán a román történészek nevében *Mihail Roller* akadémikus üdvözölte a kongresszust. A mult rendszerek azt a szerepet szánták a történettudománynak — mondotta —, hogy a sovinizmust és a népek közötti ellenségeskedést szítsák. A burzsoa történetírás nem akarta tudomásul venni a történelmi fejlődés mozgató erejét, a tömegek harcát, a román parasztok felkeléseit, a magyar és a román nép közös szabadságharcait. Bemocskolta közös hőseit: Dózsát, Hórát, a 48-as szabadságharc nem egy kimagasló alakját. Meghamisították a román és a nagy orosz nép évszázados kapcsolatait is.

Amikor a dicsőséges Szovjet Hadsereg felszabadította hazánkat a fasiszta iga alól — folytatta — és a munkásosztály kezébe vette a politikai hatalmat, a román történészek számára is az elmúlt rendszerek idején elképzelhetetlen lehetőségek nyíltak a történettudomány fejlesztésére. Felmérhetetlen a szovjet történészek segítsége, akik műveikkel megtanítanak bennünket arra, hogyan szolgálhatja a történettudomány valamennyi nép szabadságának, a népek közötti testvériségnek és a békének ügyét — mondotta befejezésül.

A bolgár történészek üdvözlétét *Mihail Dimitrov*, a Bolgár Tudományos Akadémia alelnöke tolmácsolta.

Üdvözlő beszédében a délkelet európai népek tudományos munkásainak kapcsolatáról beszélt. Elmondotta, hogy Bulgáriában a burzsoa uralom megdöntése előtt igen kevés érdeklődés nyilvánult meg a szomszédos népek tudományos élete iránt, s ugyanez volt tapasztalható a szomszédos népek részéről is. Bulgáriával kapcsolatban. A felszabadulás azonban véget vetett ennek az érdektelenségnek és most már ezekben az országokban a kölcsönös megértés és elismerés szellemében — elsősorban a Szovjetunió történészeinek példájára nyomán — dolgoznak és tanulnak a tudományos munkatársak.

A Német Demokratikus Köztársaság történészei nevében *Leo Stern* professzor, a hallei egyetem rektora szólalt fel.

— Nagy örömet jelent számomra — kezdte felszólalását Stern professzor —, hogy saját szememmel győződhetem meg arról a hatalmas fejlődésről, amelyet a magyar nép az emlékezetes 1945 április 4. óta megtett. Átéltém mint a Szovjet Hadsereg soraiban küzdő katona a felszabadító harcokat Magyarországon és Budapesten. Láttam a rombolásokat, amelyeket az ország elszenvedett. Ma pedig ahova csak néz az ember, lüktető élet, optimizmus, alkotó munka. A tehetséges magyar nép, a Magyar Dolgozók Pártja vezetésével hétmérföldes csizmában halad a szocializmus útján. Hála a Szovjetuniónak, mi is minden erőnkkel a szocializmust építjük, hogy a Német Demokratikus Köztársasá-

² Az előadáshoz az eredeti program szerint kapcsolódó két másik korreferátumra (*Markó Árpád*, a történettudomány kandidátusa és *Borus József* aspiráns: »A Rákóczi-szabadságharc hadművészete»; *Heckenast Gusztáv*, Kossuth-díjas, a Történettudományi Intézet munkatársa: »Rákóczi tevékenysége a gazdasági élet fejlesztése érdekében») időhiány miatt nem került sor. A kongresszus Jegyzőkönyve az elmaradt előadásokat is közli.

got példává és vonzóerővé tegyük egész Németország dolgozó tömegei számára. A Német Demokratikus Köztársaság szilárdan áll a béke táborában és alkalmas utakat keres arra, hogy a szétszakított Németországot eggyé, s így a világbéke szilárd bástyájává tegye.

A német nép legjobb fiainak, Karl Marxnak és Friedrich Engelsnek tanításai — amelyeket Lenin és Sztálin vittek és fejlesztettek alkotóan tovább az imperializmus és a proletárforradalmak feltételei között — valósággá váltak a Német Demokratikus Köztársaságban.

Befejezésül hangsúlyozta: a német történészeknek meg kell mutatniok, hogy a német történelem nem szakadatlan politikai nyomorúságból áll, hanem gazdag a hazaszeretet és a nép ügye iránti odaadás világító példáiban. Különösen sokat kell tanulniok a Szovjetuniótól, amely az orosz nép nagy hagyományait élő és mozgó erővé tudta tenni a szocializmus és a kommunizmus építésében.

Ezután *Zsigmond László* Kossuth-díjas, a történettudomány kandidátusa tartott előadást »Az amerikai és angol imperialisták a magyar nép felszabadulása ellen« címmel.

A következő előadó *Leon Grosfeld* professzor, a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének helyettes igazgatója volt, aki az amerikai-angol imperialistáknak az 1918—1939. években folytatott lengyelellenes politikájáról beszélt.³

A június 7-i délelőtti ülés *Magos Györgynek*, a Történettudományi Intézet munkatársának »A nyugati imperialista hatalmak szerepe a Horthy-rendszer megszilárdításában« címmel tartott korreferátumával ért véget.

Június 7-én délután a Magyar Munkásmozgalmi Intézet fogadást adott a kongresszus tiszteletére. A megjelentek megtekintették a Magyar Munkásmozgalmi Történetének Múzeumát, majd *Pach Zsigmond Pál* a Történettudományi Intézet helyettes igazgatója ismertette a Történettudományi Intézet munkásságát.

Pach Zsigmond Pál előjáróban utalt a Történettudományi Intézet megalakulásának előfeltételeire, körülményeire és ismertette célkitűzéseit. Pártunk és kormányunk — mondotta — a történettudomány marxista-leninista művelését, a történettudomány eredményeinek a széles dolgozó tömegek közötti terjesztését, új tudományos kérdések kiképzését és az egyetemi történetoktatás támogatását tűzte ki az Intézet feladatául. Ugyanakkor igen jelentős anyagi segítséget biztosított az Intézet számára feladatai megoldásához. Ennek köszönhető, hogy a munkatársak száma évenként növekszik és jelenleg több mint 30 tudományos munkatárs működik az Intézet három osztálya: a magyar történelmi osztály, a Szovjetunió és a népi demokráciák osztálya és az egyetemes történelmi osztály, valamint a bibliográfiai és dokumentációs csoport keretében.

Az Intézet a megalakulásától számított $3\frac{1}{2}$ esztendő alatt számos munkaközösségi és egyéni munkát, forráskiadványt készített sajtó alá. Az eddig megjelent hat forráskiadvány többek között magában foglalja Kossuth Lajos összes műveinek néhány kötetét; a 12 monográfikus munka számos más tárgy kör mellett Hunyadi János életrajzával, az Erdélyi Érchegység parasztmozgalmaival, a magyarországi eredeti tökefelhalmozással, az ipari kapitalizmus kezdeteivel, a magyar parasztság történetének különböző szakaszaival, a magyar-cseh történelmi kapcsolatokkal, az angol külpolitika szabadságharcellenes szerepével és a klerikális reakcióval a Horthy-rendszer idején, foglalkozott. Több fontos kérdéssel az Intézet munkatársai a közeljövőben készülnek munkát kiadni: az 1929—33-iki világgazdasági válság magyarországi hatásáról, az angol-amerikai imperialisták szerepéről a Horthy-rendszer stabilizálásában, Bem Józsefről, továbbá A csehek, szlovákok, magyarok 1848/49-ben címmel. Az Intézet a történettudo-

³ L. Grosfeld professzor előadásának teljes szövegét közli a Századok jelen száma.

mányi bibliográfiai munkából is kivette részét: megjelentette a »Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába« című mű első, valamint a Magyar Történelmi Bibliográfia három kötetét.

Az Intézet tevékenységében jelentős helyet foglal el az egyetemi tankönyvek elkészítése, amely a magyarországi fejlődés jelenlegi szakaszában rendkívül fontos feladat.

Az Intézet tudományos munkájának az utóbbi időkben egyre inkább szerves alkotó eleme lett vitaértekezletek, tudományos ülések tartása, amelyekhez a szovjet viták magas eszmeiségükkel mutattak példát. Az elkövetkezendő vitaulések középpontjában a tankönyv-kéziratok alapos megtárgyalása áll. A tudományos ülésszakok közül kiemelkedik az az 1952 decemberében tartott kétnapos ülészak, amely Sztálin elvtárs utolsó munkájának a magyar történelem egyes kérdéseire vonatkozólag nyújtott útmutatását tárgyalta.

Az Intézet munkatársai állandó figyelemmel kísérik a szovjet történettudomány eredményeit és módszereit. Az Intézet kiadványa, az Értesítő pedig sokszorosított formában negyedévenként közli a szovjet folyóiratokban és a népi demokratikus országokban megjelent elvi jelentőségű történelmi tanulmányokat szélesebb körök számára. Ezután Pach Zsigmond Pál vázolta a szovjet történettudomány közvetlen segítségét az Intézet számára, B. D. Grekov akadémikus részletes és igen hasznos levelét. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának jóvoltából az Intézetben van Magyarországon a legteljesebb szovjet történettudományi könyvtár.

Az Intézet munkatársai résztvesznek a történettudomány eredményeinek széles körben való terjesztésében és a főiskolai — budapesti és vidéki — oktatómunkában.

Pach Zsigmond Pál az intézeti munkák egyes területeinek ismertetése után a hiányosságokról szólt. Hangoztatta, hogy bár az Intézet munkatársainak ideológiai felkészültsége növekszik, de ez nem elegendő a különösen elmélyült ideológiai képzettséget kívánó történetkutatói, történetírói munkához. Nem eléggé kommunista módon használják az Intézet munkatársai a kritika és önkritika fegyverét, s távolról sem tettek eleget még a burzsoa ideológiák vagy azok maradványainak leleplezésére. Elmaradtunk a legújabb kor történetének kutatásával is, bár ezen a hiányosságon a legutolsó időkben már bizonyos mértékig segítünk. További feladatként jelölte meg Pach Zsigmond Pál a kritikai szellem fejlesztését, a kultúrtörténelemmel való foglalkozást, az egyetemes történelem tanulmányozását és kutatását főként azokon a területeken, amelyek szoros kapcsolatban vannak nemzeti történetünkkel. Hangsúlyozta az együttműködés fontosságát a testvéri népi demokráciák történetkutatásával, a közös problémák együttes kidolgozását. Végezetül Pach Zsigmond Pál rámutatott arra, hogy bár az élenjáró szovjet történettudomány tapasztalatait és módszereit nagy érdeklődéssel tanulmányoztuk, korántsem tettünk még ennek a fontos követelménynek eleget. A kongresszusra érkezett kimagasló szovjet történészek előadásai, hozzászólásai, kritikái megjegyzései, a velük folytatott szakmai megbeszélések komoly előrelendítői lesznek a magyar Történettudományi Intézet munkásságának és az egész magyar történettudomány fejlődésének.

Réti László, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet igazgatója ezután a Munkásmozgalmi Intézet kutatásairól és tevékenységéről tartott beszámolót. Réti László előadásában ismertette a Munkásmozgalmi Intézet feladatkörét, majd vázolta az intézet munkájának szervezeti felépítését és tartalmi fejlődését. Az Intézet öt osztálya közül a tudományos és múzeumi osztály közvetlenül a dolgozók tudományos szükségleteit elégíti ki, a Párt agitációs és propaganda munkájának a munkásmozgalom történetével kapcsolatos feladatait támasztja alá. A másik három osztály — könyvtár, archívum és dokumentumgyűjtő osztály — feladata az Intézetben belüli és kívüli

tudományos munka elősegítése. Az Intézet tudományos osztálya munkájának középpontjában a magyar munkásmozgalom története megírásának előkészítő munkája áll. Az Intézet megkezdte a »Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai« c. tíz kötetre tervezett munka kiadását, az Intézet szerkesztésében megjelentek a »Magyar Tanácsköztársaság 1919« c. és a »Rákosi-per« című nagy jelentőségű dokumentumkötetek. (A »Rákosi-per«, amely Magyarországon négy kiadásban, valamint francia, olasz, német és román nyelven jelent meg, a legnagyobb példányszámot elért magyar mű.) Réti László ezután felsorolta az Intézet kiadásában megjelent fontosabb tanulmányokat és monográfiákat — megemlítette a Párizsi Kömmün magyarországi hatásáról, a Bethlen—Peyer paktumról, 1930 szept. 1-ről szóló tanulmányokat, a Sallairól és Fürstről, valamint Frankel Leórol szóló monográfiákat, majd ismertette az Intézet múzeumi osztályának tevékenységét. Az Intézet által eddig létrehozott kiállításokat és múzeumokat — a legfontosabbak: a magyar munkásmozgalom történetét szemléltető múzeum, a »Rákosi Mátyás harcos élete« c. kiállítás, a Dimitrov elvtárs életét bemutató kiállítás, a Szovjetunió Kommunista Pártja története múzeum, a Marx Károly emlékkiállítás — együttesen mintegy kétfélmillió néző tekintette meg, Magyarország összlakosságának mintegy húsz százaléka. A pártoktatáshoz, a felsőoktatás területén felbecsülhetetlen segítséget nyújt az Intézet kiállításainak és múzeumainak szemléltető anyaga, amelyben bőségesen felhasználta az Intézet vezetősége a szovjet tapasztalatokat és útmutatásokat, valamint a közvetlen segítséget.

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet öt éves fennállása folyamán szép eredményeket ért el, de kitűzött feladata kis részének tehetett csupán eleget: a magyar munkásmozgalom történetének feltárása, marxista-leninista feldolgozása még csak a kezdeti lépésekig jutott. Az Intézetnek nemcsak annak a dokumentumanyagnak gyors összegyűjtéséről és megfelelő válogatásáról kell gondoskodnia, amelyet a legkülönbözőbb oktatási formákban a magyar munkásmozgalom történetének elmélyült tanulmányozásához olvasmányként fognak felhasználni, hanem a magyar párttörténet tudományos színvonalon történő előadásai számára az előadói káderek neveléséről is. Az Intézet előtt álló fontos feladat továbbá, hogy kiterjessze kutatási területét a felszabadulás utáni idők történetére. Az Intézet a magyar párttörténet és a SzKP történetét bemutató múzeumi mellett az elkövetkezendő évek során a nemzetközi munkásmozgalom történetét szemléltető múzeumot kíván felállítani. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet sokrétű és nehéz, igényes feladatkörét csak a Magyar Dolgozók Pártja további útmutatásával, valamint a baráti országok, elsősorban a Szovjetunió segítségével, a nemzetközi kapcsolatok szervezettebb kiépítésével és a kölcsönös tapasztalatátadás révén tudja a jövőben is megoldani — hangoztatta befejezésül Réti László.

A. M. Pankratova szovjet küldött ezután a Szovjetunió és a népi demokratikus országok küldötteinek közös feladatairól beszélt. Bevezetőben elismeréssel nyilatkozott a magyar történészek munkájáról és kutatásaik irányáról. Helyeselte, hogy a magyar történészek kiszélesítik a munkásmozgalom és általában a nemzeti harcok történetének kutatását nemzetközi méretekre. Rendkívül fontos ez az együttműködés és a közös kapcsolatok kutatása annál is inkább, — mondotta — mert elsődleges feladatunk a közös harc azoknak a világtörténelmi jelentőségű új utaknak megteremtéséért, amelyek előrevisznek. E feladatok, kitágítva látóhatárunkat, arra készítetnek bennünket, hogy szélesebb keretek között keressük a szocializmus megvalósításáért vívott harc útjait. Így válik lehetségessé, hogy országaink történelmét a világtörténelem menetével szoros kapcsolatban kutatva, megállapítsuk világtörténelmi helyüket és szerepüket. Országaink történelmi múltja sokszor közös volt, ezért felmerül annak szüksége, hogy ezeket a közös harcokat, problémákat együttesen, közösen dolgozzuk ki. Pankratova akadémikus többek között felvetette — és ezt a résztvevők nagy lelkesedéssel fogadták —, hogy a nép

demokratikus országok és a Szovjetunió történészei 1955-ben közös tanulmánygyűjteményt készítsenek az 1905-ös oroszországi forradalom jelentőségéről és hatásáról, az egyes országokban megnyilvánuló visszhangjáról. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a marxista történészeknek a felszabadulás utáni évek történelmével kellő mértékben kell foglalkozniuk. Ennek hiánya a magyar történészek munkásságában is megnyilvánul, pedig Magyarország példája is bizonyítja, hogy a társadalom fejlődése a népi demokratikus országokban az utóbbi években hallatlanul gyors ütemben folyik. A népi demokratikus országok történészei számára fontos, és közös erőfeszítéssel megoldandó kérdés: a nemzetiségi kérdés. A nemzetiségi harc kérdésének feldolgozásával nemcsak azt kell kimutatni, ami bennünket a múltban elválasztott, hanem elsősorban azt, ami összekapcsolt. A soknemzetiségű Oroszország, Lengyelország, Ausztria-Magyarország uralkodó osztályai arra építették fel politikájukat, hogy egymás ellen úszították a népeket. A népeknek azonban a kizsákmányolók és elnyomók ellen vívott harcaik tapasztalatai lehetővé tették, hogy felismerjék a közös harcok szükségességét. Ezen a vonalon kezdeményező és örömmel fogadott lépés volt Csernisevskij magyarokról szóló írásainak gyűjteményes kiadása. Egy másik olyan kérdés, amely a szovjet és a népi demokratikus történészek közös erőfeszítését igényelné, a kapitalizmus keletkezésének és a munkásmozgalom első lépéseinek története. Például olyan munkák megjelenése, mint a Magyarország eredeti tőkefelhalmozásáról szóló monográfiáé, igen hasznos volna a többi népi demokratikus országban is, mert a munkákat összegezve értékes következtetéseket lehetne levonni az Elbától keletre eső országok történetével kapcsolatban. A. M. Pankratova ezután javasolta, hogy a szovjet és népi demokratikus országok történeti folyóirataiban foglalkozzanak az eredeti tőkefelhalmozás, a kapitalizmus keletkezése és a munkásmozgalom első lépéseinek kérdéseivel. Másik javaslata az volt, hogy a Szovjetunióban az oroszországi kapitalizmus kialakulásáról lezajlott vitát megfelelő előkészítés után terjesszék ki az egyes népi demokratikus országok történeti folyóiratai hasábjain. További lépésként olyan tudományos konferenciákat javasolt, amelyek egyes történelmi kérdésekkel foglalkoznak és ajánlotta a legközelebbi konferencia időpontját másfél év múltán, amelyen már tudományos tevékenységünk további eredményeit lehetne bemutatni. Felvetette az előadó a kölcsönös tájékoztatás jobb kiépítésének a kérdését és kérte, hogy a népi demokratikus országok történészei tevékenyen vegyenek részt a szovjet folyóiratok munkájában, írjanak ezekbe tanulmányokat. A népi demokratikus országok történészeinek a munkásosztály harcának történeti bemutatásához sok sikert és újabb eredményeket kívánva fejezte be nagyfőnösi felhívását A. M. Pankratova.

Pankratova akadémikus javaslataihoz csatlakozva, azokat az egyes országok viszonyaira alkalmazva szólalt fel *Grosfeld* professzor, aki többek között a lengyel és magyar Történettudományi Intézet közös tematikai és szervezeti problémáit is érintette. *J. Vesely*, aki a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumot értékelte és a csehszlovákiai múzeumok szervezésével kapcsolatos tapasztalatokról számolt be, valamint *Roller* akadémikus, aki a román történettudomány helyzetét vázolta.

A magyar történészkongresszus harmadik napján, június 8-án kezdődtek meg a kongresszus második — a baráti szomszéd népekkel közös küzdelmeink hagyományaiból merített — témacsoportjának előadásai *Mérei Gyula* egyetemi tanár referátumával: »A magyar reformmozgalom és az 1830—31-es lengyel szabadságharc« címmel. *H. Jabłoński* professzor e témához kapcsolódva adott elő az 1830-as lengyel felkelés néhány problémájáról. Ezt az előadást *Kovács Endre*, a történettudományi kandidátusa: »Bem a magyar szabadságért« című és *Szokolay Katalin* egyetemi tanársegéd: »A Magyar Tanácsköztársaság visszhangja a lengyel nép körében« című korreferátuma követte.

A június 8-i délutáni programmban szerepelt *I. Tóth Zoltán* Kossuth-díjas, a történettudomány doktora: »Bálcescu a magyar és román nép összefogásáért 1848—

49-ben című előadása, amelyet *M. Roller* akadémikusnak és *V. Cherestiesiu*, a Román Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete igazgatójának Bálcecuról tartott előadásai egészítették ki. Roller és Cherestiesiu elvtársak előadásait két korreferátum követte (*Kemény G. Gábor*, az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosának hozzájárulása: »A magyar uralkodó osztályok nemzeti elnyomó politikája Erdélyben 1867 után«, és *Erényi Tibornak*, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkatársának korreferátuma a magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikájáról, s ezzel a történetkongresszus június 8-i ülészaka bezárult.

Ugyancsak június 8-án este a Vörös Csillag szállóban szakmai megbeszélésekre került sor a külföldi küldöttek és a magyar történészek között. A lengyel küldöttek, az egyik csehszlovák küldött és a magyar történészek egy csoportja megbeszélést folytattak legújabbkori egyetemes történeti kérdésekről, valamint a népi demokrácia fejlődésének sajátosságáról Lengyelországban és Magyarországon. A következő főkérdésekről esett szó a megbeszélésen: A világgazdasági válság lengyelországi hatásáról (Grosfeld professzor e kérdéssel kapcsolatban utalt saját könyvére, amelyből a magyar történészeknek át is adott néhány példányt), a két világháború közötti lengyel történet periodizációjáról és ezzel kapcsolatban a lengyel fasizmus kezdeti időpontjáról. Felvetődött a lengyel burzsoázia első világháború utáni kettős külpolitikai orientációjának a kérdése. Szóba került a Lengyel Kommunista Párt erejének és tömegbefolyásának a kérdése a két világháború között, a népfront-politikával kapcsolatban. Grosfeld professzor beszámolt arról is, hogy milyen jellegű forráskiadványokat készítenek Lengyelországban.

A külföldi történészek és magyar történészek egy másik csoportja a feudalizmus problémáiról folytatott megbeszélést Molnár Erik akadémikus vezetésével. A megbeszélésen felmerült a feudalizmus kibontakozásának és a prefeudális korban a feudális államnak a kérdése. Tretyakov professzor a vitát azzal zárta le, hogy a prefeudális viszonyok között is szükségszerűen feudális államnak kellett létrejönnie, így tehát az összes kérdés országokban erről lehet beszélni. E kérdéssel kapcsolatban felmerült a Nagymorva állam jellegének a kérdése, azonban a magyar történészek ezen a téren nem sok segítséget tudtak nyújtani a csehszlovák történészeknek, mert ezzel a kérdéssel elég keveset foglalkoztak. A feladat: további kutatások ezen a vonalon. A megbeszélésen szóba került Mátyás cseh háborúinak kérdése is. A résztvevők mindnyájan egyetértettek e háborúk megítélésében, rámutattak azoknak igazságtalan, hódító jellegére. A csehszlovák történészek többek között megemlítették azt is, hogy a magyar történészeknek meg kellene vizsgálniuk a Mátyás udvarából cseh területre kiható humanista kultúra kérdését. A magyar történészek felvetették a magyar és szlovák sovinszta történetírás hagyományai ellen való harc szükségességét a XI. és XII. századi Észak-Szlovákia kérdésében. Vita alakult ki továbbá a Habsburg-abszolutizmus kérdésében. A csehszlovák történészek a Habsburg-abszolutizmus haladást gátló szerepét bizonyították a XVI. században, a magyar történészekkel egyetértőleg, Mária Terézia és II. József korában azonban annak haladó volta mellett törtek lándzsát.

A kongresszus június 9-én *Arató Endrének*, a Történettudományi Intézet munkatársának, a csehszlovák-magyar munkásmozgalmi kapcsolatokról szóló előadásával folytatta tanácskozásait. *Spira György* kandidátus a szlovák bányászoknak az 1848—49-es magyar szabadságharcban vitt szerepéről korreferált, míg *Simon Péter* pártfőiskolai tanár korreferátumában a Szociáldemokrata Párt parasztpolitikáját ismertette.

Ugyanezen a napon a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében megbeszélés folyt a magyar jakobinus mozgalom általános és egyes részletkérdéseinek értékelésével kapcsolatban Stern professzor és a magyar történészek egy csoportja között. A megbeszélés bevezetőjeként Stern professzor elmondotta, hogy az osztrák jakobinus mozgalom

történetével foglalkozva számos olyan problémával találkozott, amelyek szorosan kapcsolódnak a magyar mozgalomhoz, ezért szeretné a magyar történészek véleményét meghallgatni. Úgy látja, hogy a magyar történészek álláspontja nem egységes ezekben a kérdésekben, mindenekelőtt Martinovics személyének megítélésében nem. Kató Istvánnak a Századokban megjelent tanulmányában nagyon jónak látja a kérdés megközelítését széles társadalomrajz és részletes osztályelemzés révén. De nem ért egyet Martinovics személyének értékelésében.

Kató István válaszában ismertette a magyar történészek két kialakult álláspontját Martinovics személyét illetően: ő Martinovics személyét pozitíven értékeli, míg mások (ezt az álláspontot a legerősebben Benda Kálmán fogalmazta meg) Martinovics személyét és tevékenységét elválasztják a mozgalomtól. Stern professzor Martinovics pozitív értékelésével — minthogy azt alátámasztva nem látja — nem értett egyet, a jakobinus mozgalom főbb személyeinek jelentőségét — akár Hajnóczyét, akár Szentmarjayét vagy Özét — Martinovics fölé helyezte. Pedagógiai szempontból is helytelennek tartaná olyan emberek középpontba állítását, akiknek életében és jellemében többszörös törést kell megállapítani. A marxista történészek feladatát nem abban kell látni ebben a kérdésben, hogy a polgári történetírást cáfolva, mindenáron pozitíven értékeljük Martinovicsot. Martinovics személyéről kialakítandó véleményünket el kell választani a mozgalom megítélésétől. *Paulinyi Oszkár* hozzászólásában kiemelte a mozgalom programjának és jelentőségének megítéléséhez szükséges még szélesebb társadalomrajzot, az osztályviszonyok még alaposabb elemzését. A jelenlevők nagyrésze abban is egyetértett, hogy a parasztsággal kapcsolatos kérdésekben még további kutatások újabb eredményeket fognak hozni. Mintegy háromórás beszélgetés után Kató István összegezte a megbeszélés eredményeit: Martinovicsot illetően annyiban elfogadja Stern professzor véleményét: Martinovics személyét el kell választani a mozgalomtól. Martinovics, mint a kor és mozgalom egyik kiemelkedő és jellegzetes figurája kellő méltatást érdemel, de ez a méltatás ne emelje őt kizárólagossá és ne kapcsolja össze a mozgalmat személyével. A többi vitás kérdésben pedig további részletkutatások szükségesek. Az értekezlet résztvevői ezt az összegezést valamennyien elfogadták. Ezután *Mátrai László* felvetette a kérdést: hogyan ítéli meg a német és osztrák marxista történetírás a jozefinizmust. Stern professzor válaszában kifejtette, hogy az egykor a Monarchia területéhez tartozó államok történészeinél az alapjáiban véve indokolt Habsburg-ellenes beállítottság túlzásokba megy és minden, Habsburgoktól kiinduló törekvést eleve negatívnak ítéli. Pedig szerinte vannak olyan szakaszok és olyan problémák, mint pl. a jozefinizmus kérdése, amelyeknél ez nem helyes. Magyarország gyarmati helyzete II. József alatt sem változott, s ebben az alap-tényben a magyar értékelésnek szükségképpen negatívnak kell lennie. Vannak ellenben a jozefinizmusnak és József kormányzatának olyan kihatásai, amelyek pozitíve értékelendők. Magyar viszonylatban a cenzúra enyhítése, az iskolák szabad szelleme, a plebejus értelmiségnek adott feltérési lehetőség, József antiklerikális egyházpolitikájának hatása az egyházellenes egységfront kialakulására — szintén pozitívumok.

A megbeszélés végén a magyar történészek felajánlották Stern professzornak segítségüket az osztrák jakobinusok történetéhez való kutatásaihoz és megállapodtak ennek konkrét formáiban. Stern professzor zárószavában örömét fejezte ki, hogy néhány alapvető kérdésben közös álláspontra jutottak a megbeszélés folyamán.

A június 9-i délutáni ülést Molnár Erik akadémikus nyitotta meg, majd *J. V. Tarle* akadémikus tartott előadást »Az 1514-ik évi magyar parasztfelkelés« címen. Tarle akadémikus párhuzamot vont a német parasztforradalom, az orosz Bolotnyikov-féle felkelés és a magyar felkelés között, majd meglepő jártassággal elemezte az utóbbi sajátosságait.

A következő előadást *Fogarasi Béla* Kossuth-díjas akadémikus tartotta »Cser-nisevszkij Magyarországról« címmel. *Niederhauser Emil*, a Történettudományi Intézet munkatársa korreferátumában Herzen magyar kapcsolataival foglalkozott.

A kongresszus június 10-én szűkebbkörű szakmai megbeszélést tartott a külföldi és magyar történészek részvételével. E munkaülésem Révai József*elnökölt, s az ülés résztvevői a Szovjetunió és a szocializmust építő országok történészei közötti együttműködés kérdéseit vitatták meg *I. Tóth Zoltán* alapreferátuma alapján.

Révai József elnöki megnyitójában hangsúlyozta, hogy az értekezlet összehívásának célja elsősorban bizonyos tapasztalatcsere megindítása volt. Másodsorban azt tervezték a magyar történészek, hogy a megbeszélésem olyan témákat vetnek fel, amelyek megoldására feltétlenül szükséges egy vagy több ország, vagy valamennyi baráti ország történészeinek együttműködése. Harmadszor felvetődött: szükséges volna a kongresszust alkalmmal felhasználni arra, hogy szervezetileg jobban megalapozzuk és kiépítsük a magyar történettudomány eddig többé-kevésbé véletlenszerű együttműködését a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történettudományával. A. M. Pankratova akadémikus azonban a Magyar Munkásmozgalmi Intézetben tartott értekezleten sokkal konkrétabb és messzebbmenő javaslatokat tett az együttműködés kiépítésére, ezért Révai József javasolta, hogy a megbeszélés A. M. Pankratova akadémikus említett felszólalása irányában folytatódjék.

Ezután *A. M. Pankratova* akadémikus szólalt fel. Hangsúlyozta a magyar történészek fontos kezdeményező szerepét a baráti népek közös történeti kapcsolatai tanulmányozásának napirendre tűzésében. Ezzel a marxista történészek olyan adósságot róhatnak le és kell, hogy lerójanak, amelyért a régi burzsoa történettudomány a felelős. Ez a tudomány a multban arra irányult, hogy elválassa egymástól a különböző népeket és elhomályosítsa osztályöntudatukat. A mi feladatunk azonban az, hogy elősegítsük népeink öntudatának megnövekedését és ezzel a szocializmushoz vezető út megkönnyítését. A mi nemes és politikai téren fontos aktuális feladatunk tehát: elmúlt történetünkben megtalálni azt, ami egyesített bennünket és megvilágítani azokat a tényezőket, amelyek korábban mesterségesen elválasztották egymástól a népeket. Azt hiszem igen fontos volna —hangsúlyozta —, minél korábban tettekre váltani fel a szavakat.

H. Jabłoński professzor felszólalásában felvetette a lengyel történeti fejlődés rokonvonásait a magyar fejlődésem. Hangoztatta, hogy a felvetett problémákat nem elég bármely két ország együttes munkájával megoldani, hanem—mint pl. a török kérdésnél — az összes baráti népi demokráciák történészeinek együttesen kell kidolgozniok. A lengyel történészek nevében szólva kiemelte, hogy mennyire fontos támogatni A. M. Pankratova javaslatát. Ezután számos olyan közös történeti problémát említett, amely feltárásra vár a magyar-lengyel közös történeti mult feldolgozásához. A továbbiakban a tapasztalatcsere kiszélesítését ajánlotta a történelem más ágaira is, felvetette a káderképzés problémáit a népi demokráciák történetével foglalkozó katedrák betöltésével kapcsolatban.

Ezután *P. M. Tretjakov* szólalt fel és hét olyan témát terjesztett elő, amelyeknek megoldása az összes történészek közös erőfeszítése nélkül lehetetlen. Időrendben haladva az első ilyen probléma országainkban — mondotta — a feudalizmus kialakulásának a kérdése. A második a közös ellenállás kérdése az agresszorokkal, a tatárokkal, a törökökkel, németekkel és a Habsburgokkal szemben. A harmadik a parasztmozgalmak kérdése. A XV., XVI. és XVII. század tele van parasztmozgalmakkal és ezek a mozgalmak átcsaptak az egyes országok határain, tehát ezeknek a történeti feldolgozása csakis közös erőfeszítésekkel lehetséges. A következő kérdés: a kapitalizmus keletkezésének problémája az Elbától keletre fekvő területeken, ahol, mint Marx rámutatott, a kapitalizmus sajátos

módon fejlődött. Ehhez a témakörhöz tartozik a burzsoa nemzet kialakulásának, a nemzeti újjászületésnek és a nemzeti harcnak a kérdése a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Nagyjelentőségű az 1848-as forradalom kérdéseinek a feldolgozása is. Az ötödik témakör a forradalmi és munkásmozgalmak kérdései. A hatodik rendkívül fontos témakör a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása országaink életére, — munkánkban központi helyet kell biztosítani e kérdés feldolgozásának. Végül a hetedik kérdés a népi demokráciák rendszere kifejlődésének a kérdése. A népi demokráciák történelme, bár rövid időszakot ölel fel, hatalmas lépést jelent előre a fejlődés útján. E kérdések tanulmányozásának nagy elméleti és gyakorlati jelentősége van. Tretyakov professzor végül az együttműködés gyakorlati kérdéseire és levéltári anyagok cseréjére tett értékes javaslatokat.

J. V. Tarle akadémikus szolt ezután a kérdésekhez. Hangoztatta, hogy a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészeinek fel kell dolgozniuk az országaikat a multban fenyegető német agresszív törekvések, a »Drang nach Osten« és az ellenük való közös védekezés kérdését. Felhívta a figyelmet arra, — konkrét példákon keresztül — hogy ez a veszély ma is fennáll. Kétségtelen tehát, fejezte be felszólalását Tarle akadémikus, hogy meg kell írunk ennek az agresszióknak a történetét annál is inkább, mert a »Drang nach Osten« elméletének nyugaton még manapság is igen nagy a hatása, annak ellenére, hogy a Szovjetunió győztes csapatai a harctéren térdreknyszerítették a német imperializmust.

A következő felszólaló, L. Stern professzor szintén hangsúlyozta, hogy a »Drang nach Osten« elmélete ellen történeti módszerekkel, közös együttműködéssel kell küzdeniök a szovjet, lengyel, cseh, román, magyar és német történészeknek. Stern professzor vázolta a német történettudomány kettős feladatát: fel kell tárnia haladó hagyományait, meg kell mutatnia az alkotó, a dolgozó nép Németországának Marx, Engels, Liebknecht, Rosa Luxemburg Németországát és éles harcot kell folytatnia a német imperializmussal, sovinizmussal szemben. A német történészek számára a »Drang nach Osten« központi kérdés s éppen ezért fontos az együttműködés. A német történészek oddig elszigetelten dolgoztak, reméli ezután a szervezett együttműködést. Küzdeni kell a német népre nehezedő kettős nyomás ellen, mégpedig a mult öröksége: az erkölcsi teher és a nacionalista nihilizmus ellen, — utóbbin az az ideológia értendő, hogy nem beszélnek többé önálló német népről, hanem azt, mint a nyugateurópai kultúra és civilizáció »bástyájá«-t emlegetik »a vörös áradat« ellen.

J. Macek professzor felszólalásában felhívta⁴ a figyelmet arra, hogy közös erőfeszítésekkel kell megoldani a magyar és csehszlovák nép történetében lévő közös problémákat. E kérdések közül megemlítette a feudalizmus létrejöttének és az állam kialakulásának kérdését a cseh történelemben, — amelyhez szükséges a magyar történészek véleménye — továbbá a XIV. és XV. századi feudalizmus válsága elemzésének és értékelésének a kérdését. Fontos tennivaló összehasonlító módon tanulmányozni a huszitizmust és a Dózsa-felkelést, közös együttműködést kíván a cseh és magyar központi monarchia keletkezése és a soknemzetiségű Habsburg-monarchia létrejöttének a kérdése, Hunyadi János és Corvin Mátyás, valamint Podjebrád György értékelése. A magyar-csehszlovák kapcsolatoknak fontos szakasza az ú. n. nemzeti újjászületés kora: pl. a jakobinus összeesküvésnek a cseh tartományokban való visszhangja, II. József felvilágosult abszolútizmusa értékelésének problémái. 1848 értékelésében a csehszlovák történészek felfogása teljesen megegyező a magyar marxista történettudomány álláspontjával. Szükséges azonban az 1848-as csehszlovák-magyar együttműködés pozitív oldalait még jobban aláhúzni. Részletesebben kell feldolgozni a radikális demokraták, K. Sabina, E. Arnold és J. V. Frič viszonyát és kapcsolatait a magyar forradalommal. Közös feladat a cseh-

⁴ A felszólalást a Századok 1953. 4. száma közli.

országi és magyarországi munkásmozgalom fejlődésében kimutatni az érintkezési pontokat. Elmondotta: készül egy olyan munka, amely a cseh burzsoáziának a Magyar Tanácsköztársaság elleni támadásával foglalkozik, s amelyet a magyar történészekkel kell majd megvitatni. Ki kell továbbá emelni a Szlovák Tanácsköztársaság kapcsolatát a magyar proletárforradalommal. Macek professzor hangsúlyozta a magyar és csehszlovák történetírás együttműködésének szükségességét a népi demokratikus út fontos időszakában, majd több, szervezeti és levéltári együttműködésre vonatkozó javaslatot tett.

A román küldöttség nevében *M. Roller* akadémikus szólalt fel. Bejelentette: a román történészek nevében örömmel csatlakozik a tanácskozáson eddig felvetődött javaslatokhoz. Majd a következőket indítványozta: 1954—55-ben lesz tíz éve annak, hogy a Szovjet Hadsereg felszabadította országainkat a fasizmus járma alól. Szeretné, ha ebből az alkalomból egy közös történeti munkát lehetne kiadni, amely ezzel a nagy történeti eseménnyel foglalkoznék.

Végül *M. Dimitrov* akadémikus felszólalásában a bolgár történészek nevében ígéretet tett: a maguk erejével bekapcsolódnak a közös feladatok, a nagyjelentőségű javaslatok megoldásába. Tretyakov professzor javaslatát külön örömmel üdvözli, mert Bulgáriában rengeteg levéltári anyag pusztult el az évszázados háborúk miatt, s gyakran több levéltári anyag található külföldi, mint hazai levéltárakban.

A hozzászólások után *Révai József* foglalta össze a vita eredményeit. Az együttműködés egyre szorosabbá válik gazdasági és műszaki, külpolitikai téren, a béke megvédelmezése terén, lehetetlen, hogy ugyanez ne történjék meg ideológiai téren is. Mi magyarok — mondotta — nem tettünk meg mindent annak érdekében, hogy történettudományunk fegyverré váljék népünk hazafias és internacionalista nevelése érdekében. Ha ez megváltozik, annak a segítségnek köszönhetjük, amit a kongresszustól, a baráti delegációktól kaptunk. Mi, magyar történészek a magunk részéről csak azt ígérhetjük, hogy mindazt az újat és termékenyítőt, amit a vita eredményezett, a lehető legjobb képességeink szerint igyekszünk munkánkban hasznosítani. A mi javaslataink a magyar történettudomány szempontjából és szükségletei szerint vetették fel az együttműködés problémáit. Tretyakov professzor a hét témakör felvetésével irányt mutatott a további munkára vonatkozóan. Ezek a témakörök népeink nemzeti történelmének alapvető, döntő és közös kérdéseit ölelik fel. Kidolgozni azt, ami egybököt bennünket — ez annyit jelent, hogy a történettudomány a maga eszközeivel hozzájárul a multbeli nemzeti ellentétek és gyűlölködések likvidálásához, amit az uralkodó osztály és a burzsoa történettudomány szított. E feladat során meg kell valósulnia a haladó nemzeti hagyományok feldolgozásának. A német történettudománynak is egyik döntő feladata a német haladó nemzeti hagyományok feltárása, ezzel egyidejűleg azonban meg kell vívni a harcot a német sovinizmussal, a német imperializmussal, a »Drang nach Osten« ideológiával, amelynek mély gyökerei vannak nemcsak a német multban, hanem a német jelenben is s általában az imperialista országok politikájában nemcsak német, hanem angol-amerikai vonatkozásban is. Nálunk is elsőrendű feladat a haladó nemzeti hagyományok felfedése és küzdelem a történettudomány segítségével a tudományban, a köztudatban s az agyakban még meglévő sovinizta-nacionalista hagyományok ellen. Vigyáznunk kell, hogy a népeink történelmében közös, haladó kapcsolatok kiemelése ne jelentse azt, hogy bizonyos helyeken hallgatunk, mert ú. n. kényes kérdésekről van szó, amelyeket a burzsoa történettudomány a multban népeink egymásrautáltatása céljából kiemelt és felhasználott. Nekünk beszélnünk kell a nemzeti felszabadító mozgalmainkban meglévő osztálykorlátokról, harcolnunk kell a nacionalizmus ellen. Különösen örült Macek professzor felszólalásának, amely utalt arra, hogy az 1848—49-es események megtételeiben a csehszlovák és magyar történészek közös állásponton vannak, — ez igen komoly eredmény. Üdvözölte Jabłoński professzor felszólalását, s kiemelte: valóban nagyon sok a közös

vonás a lengyel és magyar történelemben, a feudalizmus, a nemesi vezetéssel folyó nemzeti szabadságmozgalmak kérdéseiben. Révai József ezután összefoglalta az értekezleten elhangzott konkrét javaslatokat és a legközelebbi tennivalókat. Befejezésül a következőket mondotta: »Nem szabad a pusztába kiáltó szónak maradnia annak, ami a kongresszus pléniumain és a mai értekezleten is elhangzott. Néma gyermeknek anyja sem érti szavát — mondja a magyar közmondás, és ha történéseink csupán maguk között tanácskoznak problémáikról, s a megvitatott kérdéseket és mindazt, amit a baráti országok történéseiktől kaptunk, nem viszik ki a nép elé, akkor az egész édes-keveset ér. Azt hiszem, ez a kongresszus és ez a mai tanácskozás nemcsak tudományos lépést jelent előre, nemcsak a magyar történettudományt vitte és viszi előre, hanem nagy nevelőmunkát is végzett és fog végezni, hozzájárulva népeink és országaink barátságának, szoros együttműködésének elmélyítéséhez és megszilárdításához. Hozzájárul ahhoz, hogy felszámoljuk azt az elmaradást, amely a politikai, gazdasági és műszaki együttműködéshez képest az ideológiai együttműködés terén eddig fennállt.«

Június 10-én d. u. 4 órakor a magyar történéskongresszus folytatta ülészközét. Az ülésen megjelent a MDP politikai bizottságának több tagja, a kormány, a magyar tudományos élet számos kiváló képviselője, a budapesti szovjet págykövetség, valamint a többi baráti állam diplomáciai képviselői. Az elnöki székben *Andics Erzsébet*, Kossuth-díjas akadémikus, a Magyar Történelmi Társulat elnöke foglalt helyet, akinek megnyitó szavai után *A. M. Pankratova* tartott előadást »Az 1905—7. évi első orosz forradalom nemzetközi jelentősége« címmel. Pankratova akadémikus a marxista történelemelmélet és módszer alkotó felhasználásával, gazdag tényanyagon keresztül mutatta be az első orosz forradalom nemzetközi hatását.⁵

A. M. Pankratova nagy tetszéssel fogadott előadását *Hanák Péternek*, a történettudomány kandidátusának az 1905-ös orosz forradalom magyarországi hatásáról tartott előadása követte. *Földessy Gyula* Kossuth-díjas Ady és az 1905-ös forradalom kapcsolatairól korreferált, *Mérey Klára*, a Dunántúli Tudományos Intézet munkatársa az 1905-ös dunántúli arató- és cselédsztrájkokról számolt be.

Este a margitszigeti nagyszállóban megbeszélést folytattak a népi demokratikus országok küldöttei a magyar történések egy csoportjával a feudális viszonyok felbomlásáról, a kapitalista viszonyok kialakulásáról — gyarmati és félgymati viszonyok között. A résztvevők az idegen abszolútizmusnak a kapitalizmus feltételeinek kialakulására és csiráinak kibontakozására, ezzel párhuzamosan a nemzetnéválásra gyakorolt hatásainak kérdését vitatták meg. Elsőnek *H. Jabłoński* professzor tájékoztatta az értekezletet a lengyel fejlődésről és rámutatott a három felosztás fejlődést gátló hatásaira, valamint arra, hogy a tőkés termelésre való áttérés az idegen elnyomóval szövetséges és benne védőt kereső nagybirtokon indult meg. Rávilágított az 1791. évi első agrár-reform-kísérlet jelentőségére, valamint a varsói nagyhercegség létrejöttének szerepére a fejlődés előmozdításában. Elmondta, hogy a cári Oroszország területén nagyobb fejlődési lehetősége volt a kapitalizmusnak az orosz belső piac miatt. Galíciában II. József uralkodási idejének fellendülésétől eltekintve, állandó volt a hanyatlás, mind mezőgazdasági, mind ipari tekintetben, mert a Habsburgok ott is elfojtották a fejlődést. Utána *J. Macek* professzor ismertette a cseh fejlődést. Már a XVI. században volt szétszórtan, nagy mennyiségben manufaktúra Csehországban és Morvaországban. A fehérhegyi csata, majd a 30 éves háború visszavetette a megindult fejlődést, amely a XVII. század végén lendült neki újra. A XVIII. század elején voltak jobbágymanufaktúrák, zsidó és német tőkésék ugyanakkor létesítettek polgári manufaktúrákat. A manufaktúra-fejlődést II. József reformjai segítették elő, amelyek az iparfejlődés és a belső piac kialakulásának szempontjából voltak jelentősek. A XVIII. század végén meg-

⁵ Az előadást a Századok e számában közöljük.

jelentek az iparban az első gépek és 1830 körül az első gyárak. A nagyvállalkozók nemetek és nagybirtokosok. A nemzeti harc bázisa a cseh kis- és középvállalkozó lesz.

Ezután a magyar résztvevők tettek még fel néhány tájékoztató kérdést Macek professzornak, majd *Mód Aladár* tájékoztatta röviden a vendégeket a magyar fejlődés sajátosságairól.

Június 11-én d. u. 4 órakor *Réti László*, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet igazgatója tartotta meg előadását: »A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Magyarországon és a magyar forradalmak 1918—1919« címmel. *J. Vesély* beszámolt a magyar kommün hatásáról Csehszlovákiában.⁶ *Bolgár Elek* akadémikus felszólalásában Leninnek a Magyar Tanácsköztársaság számára nyújtott segítségét ismertette. *Székely Lajos* a szegedi Tudományegyetem adjunktusa a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak a szegedi és szegedkörnyéki munkásmozgalomra gyakorolt hatásáról korreferált.

E nap délelőttjén tekintette meg a külföldi delegátusok többsége a Vármúzeumot, a Hadtörténelmi Múzeumot és az Országos Levéltárat. Az Országos Levéltárban a meleg fogadtatásban részesült küldöttek köszönetet mondtak. *Pankratova* akadémikus tolmácsolta a szovjet levéltárak dolgozóinak, személyesen Sztirov generális üdvözlését. Utóbbi a szovjet Levéltárak Országos Központja nevében olyan anyag feltárásáról ismertette Pankratova akadémikust, amely a magyar levéltárosokat is érdekli és amelyről a magyar levéltárosokat értesíteni kívánják. A. M. Pankratova elismerően szólt a mutatók előkészületben lévő munkálatairól és az Országos Levéltár tervéről: a népi demokráciák anyagából felállítandó külön Archivumról. Örömmel értesült arról, hogy a szovjet levéltárak anyagáról készült és kiadott mutatókból van példánya az Országos Levéltárnak, s hogy e levéltári mutatók mintájára készítik — mint ahogy Ember Győző. az Országos Levéltár igazgatója közölte — a levéltári ismertetést, a levéltári útmutatókat.

J. V. Tarle akadémikus megemlítette, hogy milyen kellemesen érintette a Levéltár anyagának nagyszerű rendezettsége. Ezt annál is inkább értékeli, mert tudja, hogy a magyarországi levéltárak igen nagy megpróbáltatásokon mentek keresztül a háború pusztításai miatt. Tarle akadémikus ismételtén köszönetet mondott a Levéltárban talált XVII—XVIII. századi orosz-magyar kapcsolatokra vonatkozó iratokért és hangsúlyozta valamennyi szovjet történész nevében, hogy ennek az anyagnak nagy hasznát fogják venni.

Június 12-én d. e. 9 órakor kezdődött a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében a kongresszus második munkaülése, a szovjet történettudományok a népi demokratikus országok történettudománya számára nyújtott segítségéről. *Ember Győző* készítette az alappreferátumot, amelyet írásban előzetesen megkaptak a baráti delegátusok. Az ülésen *Réti László* elnökölt.

P. N. Tretyakov professzor felszólalásában megállapította: az utóbbi években a szovjet történészek kapcsolata a szláv népi demokratikus történészekkel erősebb volt mint a magyar történészekkel, a hiányokat a jelenlegi szovjet delegációnak kell pótolnia. Visszatérésük után a moszkvai Tudományos Akadémia előtt felvetik e kapcsolatok kimélyítésének kérdéseit és rövid idő alatt konkrét javaslatokat fognak kidolgozni. A magyar történészek sok helyes kezdeményező lépést tettek s ennek egyik bizonyítéka a kongresszus is, amely nagy szerepet fog jelenteni a további tudományos kapcsolatok kiépítése érdekében.

L. Grosfeld professzor a lengyel-szovjet kapcsolatokat ismertette. Lengyelország az az ország — mondotta —, ahol a Szovjetunióval való kapcsolat igen nagy és ahol bőven van lehetőség a szovjet történettudomány tapasztalatainak alkalmazására: számos történelmi kapcsolat, számos lehetőség a párhuzamvonásra. A szovjet tudomány és tapasztalat eredményes átvétele szempontjából az 1948-as év volt a fordulat éve. A Szovjetunió segítése — közvetve és közvetlenül — rendkívül mélyreható. A Voproszi

⁶ Az előadást a Századok e számában közöljük.

Isztorii vitái, a szovjet sajtócikkek Lengyelországról, az 1948-as wroclavi értekezlet, továbbá a szovjet és lengyel történészek kölcsönös látogatásai nagy segítséget nyújtottak az új lengyel marxista történetírás és tudományszervezés számára. A magasan képzett lengyel pártkáderevelésnek, a lengyel tudományos intézet megszervezésének alapját az 1950-ben, illetve 1952-ben Moszkvában járt lengyel történész-küldöttség tapasztalatai adták. A továbbiakban még két jelentős eseményről számolt be Grosfeld professzor: a szovjet történészek Lengyelország történetének kézikönyvéről 1950-ben tartott vitájáról és az 1952-es otwodszi történeti konferenciáról, ahol a szovjet történettudomány kiváló képviselői, Kozminkij, Grekov, Tretyakov és Szidorova elvtársak vettek részt. Felvetette Grosfeld professzor, hogy az egyetemi tankönyvek előzetes tematikáit meg kellene vitatniok a szovjet valamint népi demokratikus országok történezeinek és hangsúlyozta a lengyel vonatkozásban különösen nagyfontosságú — minthogy a lengyel állami levéltárnak nagy anyaga a Szovjetunióban található — levéltári anyagok cseréjét.

L. Holotik a szovjet-csehszlovák történettudomány kapcsolatáról beszámolva, megállapította, hogy e kapcsolat 1948 óta egyre szorosabb. 1941 előtt egyedül Z. Nejedlý elvtárs képviselte a marxizmus álláspontját, s szerencséje az új csehszlovák történetírásnak, hogy Nejedlý professzor a II. világháború idején a Szovjetunióban élt és tevékenykedett, mint a Lomonosov egyetem tanára. A szovjet segítség első közvetlen formája a Szovjetunióban megjelent Csehszlovákiával foglalkozó munkák, valamint a csehszlovák történészek munkáinak bírálata. E baráti, de mélyen tudományos kritikára konkrét példát idézett *L. Holotik*. Ismertette a szovjet történészek látogatásainak ösztönző hatását; Grekov és Tretyakov professzorok látogatásai nagy segítséget jelentettek, utóbbinak főleg az archeológiai kutatás előrevitele terén, Sztigar elvtárs látogatása az USA-imperializmus elleni harcra hívta fel a figyelmet. Nagy segítséget nyújtott a Szovjetunió a Kommunisták Párt történetével foglalkozó intézet munkájához. E segítségnek tudható be az, hogy 1952-ben megnyílt Prágában a Lenin Múzeum. Az együttműködés szervezett alapja az 1950-ben létesült csehszlovák-szovjet intézet lett. A szovjet történettudomány tapasztalatait, vitáit közvetíti a *Sovetska-Věda-Historia* (Szovjet tudománytörténelem), e kéthavonta megjelenő folyóirat. Sztálin elvtárs két utolsó művének nagy csehszlovákiai hatásáról számolt be ezután az előadó. A szovjet történettudomány segítése nagymértékben abban nyilvánul meg — mondotta —, hogy a csehszlovák történészek fokozottabban igyekeznek tanulmányozni a történeti fejlődésben megnyilvánuló törvényszerűségeket.

V. Cherestegiu számos formáját említette meg a román viszonylatban megnyilvánuló szovjet segítségnek: beszámolt az élénk könyveseréről, a szovjet munkák román nyelven való megjelenéséről, a tankönyvek megírásához nyújtott segítségről, a szovjet történészek látogatásáról. Pankratova, Tarle, Grekov, Ribakov professzorok munkái jelentek románul. A Román-Szovjet Intézet 1952-es munkája során többek között 250.000 oldal szovjet tudományos munka lefordításában működött közre. Nagy hatást tett a XIX. kongresszus anyaga a román pártoktatásra. A Román Népköztársaság története megjelent oroszul is és az ahhoz nyújtott bírálat komoly segítséget jelentett. A román történészek a bírálat és önbírálat fejlesztéséhez is útmutatást kaptak a szovjet történészek munkáiból, vitáiból, bírálataiból. A szovjet történettudomány a marxizmus-leninizmus nagy klasszikusai útmutatásainak helyes alkalmazására tanít. A Román Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetét a Moszkvában nyert tapasztalatok alapján szervezték meg. Ebben az Intézetben van egy külön osztály, amely a román-szovjet történelmi kapcsolatokkal foglalkozik.

M. Dimitrov hozzászólásában történeti visszapillantást adott az orosz-bolgár kapcsolatokra. Megemlítette, hogy V. Cservenkov elvtárs 21 évet töltött a Szovjetunió-

ban. Az ő javaslatára a bolgár történészek 1948-ban konferenciát tartottak. Ez jelentette az első határozott lépést a bolgár történetírásnak a marxista-leninista elmélet alapjára való helyezésére. Nagy hatást tettek a szovjet történészek bulgáriai látogatásai is a szovjet kultúra hónapja keretében, — így többek között Grekov professzor látogatása. A bolgár történészek erőpróbája Bulgária történetének folyamatban levő megírása lesz. Bolgár viszonylatban a szovjet munkák lefordítása nem döntő kérdés, mert a bolgár történészek eredetiben olvassák a szovjet munkákat. A Szovjetunióban Tretyakov professzor vezetésével, munkaközösség keretében készül Bulgária története.

L. Stern professzor elmondotta, hogy a német történetírás ebben a kérdésben is hátrányban van. A haladó német történetírás újjászületéséről még nem lehet beszélni. Az első kísérletek gyermekbetegségekkel terhesek. Fennáll az a veszély, hogy a német történészek a német nép történelmi alakjait kritikátlanul aktualizálják. Sokrétű a feladat és egyelőre még kevés a káder. Az első nagyobb változás 1951-ben Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáival kapcsolatban tartott elméleti értekezlettel jött létre. Ugyanabban az évben nagyjelentőségű fordulatot jelentett a tanulmányi reform megszületése. Majd megalakult marxista vezetéssel a Német Történettudományi Intézet, bár a Tudományos Akadémián még különböző formákban folyik az ellenállás. Forradalmi jellegű intézmény a Történettudományi Múzeum, amely a legrégebb multtól a jelenig, minden haladó eseményt bemutat. Megalakult a Marx-Engels-Lenin-Sztálin Intézet is. Folyamatban van Lenin és Sztálin műveinek lefordítása, s már tisztázódott az a kérdés, hogy melyek a német történelem és a munkásmozgalom legnehezebb korszakai. Majd Stern professzor rátért arra, hogy mennyit jelent a német történészek számára ez a kongresszus, hiszen a kapcsolat mind a szovjet, mind a népi demokratikus országok történészeivel rendkívül hézagos, elszigetelt volt. Nehéz viszont Németország történetét az említett országok segítsége és bírálata nélkül megírni. Megemlítette a német történelemnek azokat a haladó alakjait — Arminius, Widukind, Th. Münzer, Stein, Hardenberg, Scharnhorst, Rollmann, E. Moritz, Clausewitz, Fichte, Körner, Jorgen és mások —, akiket népszerűsíteni kell. A német történészek a népszerűsítés feladatához romantikusan, kritikátlan idealizálással nyúltak s talán ez a veszély Magyarországon is bizonyos fokig fennállhat, amint ennek jelei mutatkoztak a Rákóczi-előadással kapcsolatban. A polgári nacionalizmust és a romantikus idealizálást a legjobban elvtársi együttműködéssel lehet kiküszöbölni. Sajnálattal látta, hogy a kongresszus nem foglalkozott a magyar jakobinus mozgalom kérdésének tisztázásával. Felhívta a figyelmet arra is, hogy termékeny feladat lenne a katolikus egyház és általában az egyház szerepének a tisztázása. Úgy látja, hogy a munkásmozgalmak története még nem áll eléggé figyelmünk középpontjában. Úgy véli, hogy a történészkongresszust jelentős történelmi eseménynek kell értékelni.

Lederer Emma professzor felszólalásában az egyetemi oktatáshoz kapott szovjet segítséget vázolta. Utalt a mult szovjetellenes és a sovinszta úszítás jegyében fogant egyetemi szellemére, az egyetemen uralkodó rendszertelenségre és anarchiára, a Klebelsberg-féle kultúrpolitikára, majd jellemezte a településtörténeti és szellemtörténeti »tudományos« módszereket. A fordulat éve döntő volt egyetemi vonalon is. 1949 januárjában megszületett az egyetemi reform, az oktatógárda kicserélődött, megindult a szovjet tapasztalatok rendszeres átvétele. 1951-től bevezettük szovjet példa nyomán az egyszakosságot. A tanítás középponti feladata az önálló gondolkodásra való tanítás, a marxizmus-leninizmus alkotó felhasználása. Mindehhez fel nem mérhető segítséget nyújtottak az ittjárt szovjet történészek, pedagógusok, Balasova, Goncsarov professzor, valamint a Lenin Intézet Magyarországon tartózkodó szovjet professzorai: Anpilogov és Fjodorov professzorok.

Ezután *Borsa Iván*, a LOK igazgatója a magyar levéltárak Szovjetuniótól kapott közvetlen vagy közvetett segítségéről számolt be. Rámutatott arra: mennyire elszigetel-

ten, szervezetlenül és minden egységes szakirányítás nélkül működtek a levéltárak hazánkban a felszabadulás előtt. Majd ismertette a lenini dekrétumban foglalt alapelvek szerint központosított magyar levéltárak ill. felső szervük, a LOK munkáját és feladatát. Említést tett azokról a szovjet munkákról, amelyek a magyar levéltárak szervezése terén és munkájához rendkívül nagy segítséget nyújtottak.

Az aspiránsok nevében *Varga János* szólalt fel és saját életén keresztül mutatta be, hogy mit jelent számára — mint aspiráns számára — a Szovjetunió segítsége. Nemcsak a tanulás lehetősége vált valóra az egykori munkás- és zsellérgyermekek előtt — mondotta —, hanem a tudomány is hazánk felszabadulása révén kapta meg igazi értelmét. Ismertette a magyar aspiránsok munkamódszerét és kérte a szovjet delegáció tagjait, hogy segítsék hozzá a magyar aspiránsokat ahhoz, hogy szorosabb kapcsolatot építhessenek ki a szovjet aspiránsokkal.

A. M. Pankratova emelkedett ezután szólásra. A szovjet történészek felelősségteljes munkájáról beszélt, hiszen azok munkái — eredményeikkel és hibáikkal együtt — akár akarják, akár nem, hatást gyakorolnak más országok történéseire. Fokozott a felelősségérzet azért is, mert a történettudomány az ideológiai tudományok terén a legpolitikusabb tudományok közé tartozik. De — hangoztatta — mi nem tanítók vagyunk, hanem elvtársak, fegyvertársak, akik közös erővel, közös fegyverrel kívánunk harcolni a közös ellenség ellen a közös célt: népeinknek a szocialista világszemlélet szellemében való nevelése érdekében. Hangsúlyozta a szervezettebb és rendszeresebb kapcsolatok kiépítésének szükségességét, egyben azonban utalt arra, hogy a további együttműködés formái a további munka során fognak majd kialakulni. A népi demokráciák és a Szovjetunió történetére vonatkozó együttesen kidolgozandó problémák terve nem jelenti azt, hogy ezzel ki is merülnek az adott országok történettudománya előtt álló feladatok. Pankratova akadémikus ezután konkrét javaslatot tett a Szovjetunió és népi demokráciák történései közötti kapcsolatok formájáról, a recenziók és bírálatok kölcsönös megjelentetéséről és jellegéről, a folyamatos könyvcsereéről, a lefordítandó művekről való állandó tájékoztatásról. Helyes lenne, ha valamennyi demokratikus ország történéseit érintő kérdés megvitatásra kerülne a történeti folyóiratok hasábjain — mondotta — s ez kezdete lenne a nemzetközi méretekben folyó vitáknak és megbeszéléseknek. Hangsúlyozta, hogy a személyi kapcsolatok ápolására is gondot kell fordítani, s itt elsősorban a különböző megbeszélések és kongresszusok szervezésére gondolt. Utalt arra, hogy a kádereképzést jelentős mértékben fokozni kell, a régi értelmiség munkábaállítása mellett a fejlődés alapja az új értelmiség munkája, a további fejlődés alapja a régi és az új értelmiség szövetsége. Kész történészek nem születnek — mondotta —, tanulni, tanulni és tanulni kell s bátran kiemelni új tudományos kádereket. Az aspiránsképzésről külön megbeszélést lehetne tartani. A Szovjetunióban tanuló ösztöndíjasoknak nagyobb figyelmet kívánnak szentelni. Végül hangsúlyozta, hogy a történettudományi intézeteknek jobban meg kellene ismerniök egymás munkáját. Igen örülne — mondotta befejezésül Pankratova akadémikus —, ha a népi demokratikus történészek delegációját minél előbb vendégül láthatná Moszkvában.

Réti László összefoglalása után a történészkongresszus második munkaülése véget ért.

Június 12-én d. u. *Nemes Dezső*, a történettudomány kandidátusa tartotta meg előadását: »A Szovjetunió iránti barátság és bizalom a magyar nép tömegeiben 1919-1945« címmel. *Gyórfly Sándor*, a MMI munkatársa, a magyar nép harcát ismertette a nyugati imperialisták intervenciója ellen a Tanácsköztársaság védelmében, *Liptai Ervin* a Sztálin Akadémia magyar történelmi tanszékének vezetője pedig: »A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege — a szovjet Vörös Hadsereg szövetségese« címmel referált.

Ezen a napon *Molnár Erik* akadémikus vezetésével tankönyvmegbeszélésre gyűltek össze a baráti delegátusok és a magyar történészek. Számos fontos kérdésre — mint az egyes tankönyvek módszerére, periodizációjára, szerkezetére, a nemzetiségi kérdés, valamint a burzsoa történetírás kritikájának szerepeltetésére — kaptak útbaigazító, elvi válaszokat a magyar történészek, különösen *Pankratova* akadémikustól és *Tretjakov* professzortól.⁷

Június 13-án a kongresszus zárónapján délelőtt *Tarle* akadémikussal folytattak megbeszélést a magyar történészek *G. Fazekas Erzsébet* professzor részvételével. *Tarle* akadémikus a hozzá intézett kérdéskörrel kapcsolatban először a Habsburg-centralizáció problémájával foglalkozott. Véleménye szerint a magyar nép és nemzeti kultúra szempontjából a Habsburg-uralom veszélyesebb volt a török uralomnál. A második kérdés a »Drang nach Osten« kérdése és Magyarországnak az ellenállásban való szerepe volt. Magyarország a »Drang nach Osten«-nel szemben sok más országnál ellenállóképesebbnek bizonyult, mert az országban erősebb volt a nemzeti szellem. *Tarle* akadémikus ismertette ezután a »Drang nach Osten« jellegét és irányát a XIX. század folyamán és elemezte, hogy Németország szempontjából miért volt olyan égető napirendi kérdés Törökország és miért irányult a »Drang nach Osten« ekkor elsősorban délkeletre. *Tarle* akadémikus a harmadik kérdés — a német imperializmus kialakulásáról — megválaszolására során kitért a német imperializmusnak a jelenben történő felújulására. Elemezte a mai újjászületett német imperializmus történelmi gyökereit és *Wirthet*, a volt birodalmi kancellárt idézte, aki szerint a mai Nyugat-Németországban teljes mértékben uralkodik Hitler szelleme. Ami Magyarország helyzetét illeti — hangoztatta *Tarle* akadémikus —, a német imperialisták Magyarországot ugyanúgy szeretnék elnyomni, mint ahogy az Hitler idejében történt. Ezután még sor került több más kérdésre is, mint pl. az 1867-es osztrák-magyar kiegyezéssel kapcsolatban az orosz diplomácia állásfoglalására, Napoleon parasztpolitikájának progresszív szerepére Középeurópában és a polgári forradalom, valamint a polgári demokratikus forradalom közötti különbség kérdésére. Befejezésül *Tarle* akadémikus felhívta a fiatal magyar történészek figyelmét arra, hogy az a hagyaték, amelyet a mult történetírásától örököltek, nagyon kevés. A régi történészek sok mindent nem tettek meg, sok feladatukba vágó kérdést nem oldottak meg. Sokat kellene írni pl. arról, hogy 1849-ben az osztrákok milyen kegyetlenül pacifikálták Magyarországot. A magyar történészeknek az a kötelessége, hogy részletesen dolgozzák fel a Habsburg-elyomás történetét, amelyik szerves része és előzménye a mai német imperialista törekvéseknek. Meg kell vizsgálniok nemcsak általánosításokban, — mint erre hajlam mutatkozik —, hanem konkrét tényanyag alapján, hogy a gazdasági életben hogyan érvényesült a Habsburg-elyomás, mert ezeknek a kérdéseknek alapos felderítése nemcsak történeti szempontból érdekes, hanem politikailag is hasznos napjainkban.

Június 13-án a Magyar Munkásmozgalmi Intézetben a Szovjetunió és a népi demokratikus országok küldöttei megvitatták és kiegészítették a Magyar Történész Kongresszus rendező bizottsága által készített javaslatot a baráti országok történettudományának együttműködéséről. Ez a kongresszuson elfogadott nagyjelentőségű javaslat így hangzik:

JAVASLAT

a történettudomány területén kidolgozandó közelebbi és távolabbi közös feladataink tervezetére, amelyet az 1953 júniusában a Magyar Történész Kongresszuson a Szovjetunióból és a népi demokratikus országokból összegyűlt történészek delegátusainak értekezletein elfogadtak.

⁷ E tankönyvértekezet részletes ismertetésére itt nem térünk ki. A MTA Történettudományi Intézetének értesítője 1953. 7—9. száma ismerteti az értekezet anyagát.

A szocializmust építő országok közti együttműködés mind szorosabbá válik, mind a gazdaság, technika és külpolitika területén, mind a békehare ügyében. Ugyanilyen szoros együttműködést kell létrehozni országaink között az ideológia területén, többek között a történettudomány területén is. Ezen együttműködés kifejlesztése ügyében nagyjelentőségű volt a Magyar Történész Kongresszus, amelynek munkájában résztvettek mind a Szovjetunió, mind a népi demokratikus országok történészeinek küldöttségei.

A népi demokratikus országok és a Szovjetunió történészei közti szorosabb kapcsolatokat érintő sok értékes és fontos javaslat között két csoportot kell megkülönböztetnünk. A javaslatok első csoportja a legközelebbi 1—2 év alatt megvalósítandó teendőket öleli fel. A javaslatok második csoportja a történettudomány fejlesztésének távlati tervét tartalmazza, azokat a nagy kérdéseket, amelyeknek megoldásán közösen kell munkálkodnunk. A tematika javaslatai mellett fontos szervezési javaslatok is felmerültek.

I. Legközelebbi feladatainkra vonatkozó javaslatok

1. 1955-ben lesz a Nagy Októberi Szocialista Forradalom főpróbájának, a nemcsak oroszországi, hanem nemzetközi jelentőségű 1905-ös orosz forradalomnak 50-ik évfordulója. Történészeinknek ezt a kiemelkedő évfordulót olyan közös cikkgyűjteménnyel kell megünnepelniük, amely az 1905-ik évi forradalom nemzetközi jelentőségének kérdéseivel foglalkozik. A cikkgyűjtemény szerkesztését a szovjet történészek látják el.

2. 1954 és 1955-ben lesz a fasiszta iga alóli felszabadulás 10 éves fordulójára: a felszabadulás volt az előfeltétele a népi demokratikus államok létrejöttének. Szükséges és helyes az a javaslat, hogy a népi demokratikus országok és a Szovjetunió történészei ezt az évfordulót a felszabadulásról szóló cikkgyűjtemény kiadásával ünnepeljék. Ennek a cikkgyűjteménynek a szerkesztésével a lengyel történészeket kell megbízni.

3. Tekintettel arra, hogy országaink történelme szempontjából igen nagy jelentősége van a XV—XVI. századi nagy parasztmozgalmak vizsgálatának, javasoljuk olyan cikkgyűjtemény kiadását, amely a csehszlovákiai huszita mozgalommal és e mozgalomnak a többi országokra való hatásával foglalkozik. E cikkgyűjtemény megszervezését és szerkesztését a csehszlovák történészekre bizzuk.

4. 1957-ben lesz a Nagy Októberi Forradalom 40-ik évfordulója. Ezzel kapcsolatban javasoljuk, hogy a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészei közös erővel adjanak ki egy okmánygyűjteményt az Októberi Forradalomnak a népi demokratikus országokban a forradalmi-, munkás- és nemzeti felszabadító mozgalomra kifejtett hatásáról.

Ennek a dokumentumgyűjteménynek a szervezését és szerkesztését a magyar történészekre bizzuk.

II. Távolabbi feladatainkra vonatkozó javaslatok

A további munkák kívánatos terveként a delegációk javasolják néhány olyan probléma együttes kidolgozását, mint pl:

1. A feudalizmus keletkezése országainkban.
2. Népeink harca a tatár, török, német feudális és Habsburg agresszorok ellen.
3. A XIV—XIX. századi parasztmozgalmak.
4. Az államhatalom központosításának problémája országainkban.
5. A kapitalizmus keletkezése és kifejlődése országainkban. Az eredeti tőkefelhalmozás, a burzsoa nemzetek kialakulása, a burzsoa forradalomnak és a nemzeti felszabadító harc a XIX. században, stb.

6. A munkásosztály és a munkásmozgalom létrejötte és fejlődése országainkban. A kölcsönös forradalmi kapcsolatok kifejlődése. Az Oroszországban — a leninizmus hazájában — kibontakozott forradalmi mozgalom hatása a forradalmi mozgalmakra más országokban.

7. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása országainkra az 1917—23. évi forradalmi fellendülés idején.

8. A burzsoázia által az első és második világháború idején kifejtett népellenes és sovinszta politika leleplezése.

9. A népi demokratikus rendszer létrejötte és fejlődése.

A kölcsönös tudományos kapcsolatok megszilárdítása céljából a következő szervezési intézkedéseket javasoljuk :

1. Kölcsönös tájékoztatás (a folyóiratokban és egyéb kiadványokban a tudományos életéről és a történettudomány eredményeiről szóló közlemények, szemlék, bírálatok stb. rendszeres publikálása).

2. A közös kérdéseket érintő fontos művek prospektjeinek és kéziratainak és különösen az egyetemi tankönyvek prospektjeinek és kéziratainak kölcsönös megvitatása.

3. A történettudományi intézetek által végzett tudományos munka évi és távlati terveinek lehetőség szerinti összehangolása a közös kidolgozást igénylő témák terén.

4. Tudományos célú kiküldetések (tudományos munka levéltárakban, előadások tartása, stb.)

5. Az irodalom, a forrásművek — inclusive levéltári források (mikrofilmek stb.) — kölcsönös cseréjének megjavítása.

Javasoljuk mindegyik hazájába visszatérő küldöttségnek, hogy bocsássa fenti javaslatainkat az illetékes intézetben megvitatás alá az illető ország szempontjából való kiegészítés és konkretizálás, valamint megvalósítás végett».

*

A Magyar Történész Kongresszus egyhetes tanácskozás után június 13-án délután tartotta záróülését a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében. A záróülésen *Andics Erzsébet* elnökölt és a magyar politikai és tudományos élet számos kiemelkedő egyénisége, a külföldi küldöttségek tagjai, Kuo Mo-Zso elvtárs, a Béke Világtanács alelnöke, valamint a Béke Világtanács budapesti ülése alkalmával hazánkban tartózkodó számos más küldött vett részt.

Andics Erzsébet megnyitó szavai után *Molnár Erik* akadémikus tartott előadást »Sztálin : A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban c. műve és a magyar történettudomány« címmel.⁸

Az előadás után a kongresszuson résztvevő külföldi delegációk nevében *A. M. Pankratova* szólt fel. Az előadó utalt a Béke Világtanács ülészaka⁷ és a Magyar Történész Kongresszus közötti belső logikai összefüggésre. A magyar nép következetesen és határozottan harcol a békéért és a szocializmusért, éppen ezért igyekszik szoros és hatékony együttműködést kiépíteni valamennyi, ugyanezekért a célokért harcoló országgal. A magyar történészek nyolc napon át a népi demokráciák országaiból és a Szovjetunióból meghívott történészek tevékeny együttműködésével vitatták meg a történettudomány időszerű kérdéseit. Munkájukat az egész tudományos élet és közvélemény nagy figyelemmel kísérte. Hangsúlyozta ezután *A. M. Pankratova*, hogy a magyar történettudomány a kongresszust megelőzően és a kongresszuson kétségtelen előrehaladást tanúsított a marxista-leninista történettudomány terén és ez az előrehaladás minden bizonnyal még inkább tapasztalható lesz a kongresszus után. A kongresszus másik igen fontos eredménye : a magyar történészeknek, a népi demokratikus országok tör-

⁸ Molnár Erik akadémikus fenti előadásának teljes szövegét közzétette a Századok 1953. 1. száma.

ténészeinek, valamint a Szovjetunió történészeinek együttműködése és ennek az együttműködésnek a megerősítése. A. M. Pankratova köszönetet mondott a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének, amely oly nagy figyelemmel és érdeklődéssel kísérte a kongresszus munkáját. Befejezésül további eredményes alkotó munkát kívánt a magyar történészeknek a marxista magyar történettudomány felvirágoztatására és további sikereket a magyar népnek a béke, a szocializmus győzelméért folytatott harcához.

Kuo Mo-Zso akadémikus a kínai tudósok üdvözlését tolmácsolta a kongresszusnak és elmondta, hogy a kínai történelemkutatás — mint az országépítő munka minden területe — a szorgalmas tanulás időszakát éli. Hangoztatta, hogy a történettudomány a marxista ideológia szellemében való nevelés kiváló eszköze. E feladat elvégzésében a Szovjetunió élenjáró tapasztalatai és a testvéri népi demokráciák tapasztalatai segítik a kínai történészeket a történelem kutatásában és a történelmet formáló munkájukban egyaránt.

Kuo Mo-Zso akadémikus üdvözlete után *Andics Erzsébet* mondott záróbeszédet. Megállapította, hogy a kongresszus jó munkát végzett, anyaga hosszú időre irányt mutat a magyar történészek számára. Hiányossága volt azonban a kongresszusnak, hogy kevés szó esett a hibákról. Bármilyen eredményeket ért is el a magyar történetírás, ideológiailag még elég gyenge. A magyar történészek nem foglalkoznak eleget általános nagy elméleti kérdésekkel, a nagy törvényszerűségek kutatásával, kevés nálunk az elméleti vita. Ide tartozik az a hiányosságunk is, hogy mindezt nem találtunk módot és alkalmat arra, hogy általános támadásba menjünk át az ellenséges, reakciós történet-szemlélet megnyilvánulásai ellen, hogy régi, reakciós történetírói iskoláknak kimerítő, megsemmisítő bírálatát adjuk, hogy nem elég következetesen harcolunk ezeknek a reakciós nézeteknek meglévő maradványai ellen. Elmaradtunk — és ez hiányosságaink másik csoportja — tematikában is. Csak a legutóbbi hónapokban kezdtünk el foglalkozni a magyar történelem legújabb, felszabadulás utáni szakaszának kérdéseivel. Ezen a téren jóformán semmit sem tettünk, pedig ennek a rövid, de ragyogó korszaknak tudományos marxista feldolgozása a magyar történészek becsületbeli kötelessége, nehéz, de nagyon megtisztelő feladat, olyan tennivaló, amely halasztást nem tűr. Meg kell szüntetni azt a hiányosságot is, amely a történelem egyetemi és főiskolai oktatásában fennáll. Nem elegendő, hogy történészeink komolyan és egyre eredményesebben foglalkoznak e téren, törekszenek megfelelő színvonalas egyetemi tankönyveket létrehozni, — történész-oktatásunk elmaradt állapotban van, történészkutatóink nem egyszer lebecsülik ezt a munkát. Történelemkutatásunkat magasabb szintre kell emelni, nemcsak egyetemi tankönyv létrehozásával, hanem a történelemoktatás módszereinek, szervezetének emelésével — hangsúlyozta *Andics Erzsébet*. Nem szabad továbbá megelégednünk a történelemkutatás által felvetett igazságok jelenlegi nem elég széleskörű elterjesztésével. Az utolsó esztendő nagy történelmi eseményei rendkívül kifejlesztették a történelmi érdeklődést és tisztánlátást. A történészek sokkal szélesebb rétegeit kell befognunk a munkába, elsősorban a Történelmi Társulat, s annak folyóiratának, a Századoknak munkájába. Csak ily módon biztosítható a megfelelő tudományos utánpótlás, a régi s az új történészek, az öregek és fiatalok egységes munkája.

Az előadó ezután hangsúlyozta, hogy ha ilyen hiányosságokat mutatott is fel az új magyar történetírás, kétségtelenül nemcsak hiányosságai voltak. Történészeink ma már egyre inkább foglalkoznak a marxizmus-leninizmus elméletével, egyre jobban tanulmányozzák az élenjáró szovjet történetírást és harcos magyar történetírás megteremtésére törekszenek. Bármilyen fiatal a magyar marxista-leninista történetírás, értékes hagyományokra tekinthet vissza: pártunk vezetőinek úttörő munkáira. A kongresszus azonban nemcsak az eddigi eredményeket összegezte, hanem újat is adott.

Valamennyien éreztük, hogy a kongresszus nagyot alkot, új fejezetet nyit a magyar történettudományban, gazdagít bennünket és a munkának egészen új szintjét teremti meg. Köszönhetjük ezt elsősorban külföldi vendégeinknek, — mondotta — élükön a Szovjetunió világhírű tudósokból álló delegációjának. A szovjet történészek hatalmas munkája nélkül a mi eredményeink nem születhettek volna meg. Ezután részletesen ismertette azokat a javaslatokat, amelyek a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészei közötti kapcsolatokat elmélyítését szolgálják. Végül köszönetet mondott Andics Erzsébet a kongresszus minden résztvevőjének a kongresszus sikerének előmozdításáért és felhívta a magyar történészeket, hogy a kongresszus tapasztalataival felvértezve, a marxizmus-leninizmus szellemében még jobban kövessék a nagy szovjet történészek példáját.

A Magyar Történész Kongresszus az ünnepi záróüléssel végetért.

A külföldi delegátusok és a magyar történészek június 14-én búcsústen vettek részt, ahol megbeszélték, értékelték és megbírálták a kongresszus munkáját.

A. M. Pankratova helyesnek találta volna, ha a kongresszuson kezdettől fogva pontosabban meghatározzák a történettudomány helyét és szerepét a békéért folytatott harcban. Szeretett volna a kongresszus elején egy áttekintő előadást hallani a magyar történetírás helyzetéről, problémáiról, feladatairól. Ilyen szempontból jobb lett volna, ha Molnár akadémikus előadása a kongresszus első napján hangzik el és ezzel kapcsolatban konkrétebb javaslatok is felmerülnek. Úgy érezte, hogy a termékeny és érdekes kongresszus bizonyos mértékig deklaratív jellegű volt. Számos akadémikus jellegű feladat és téma merült fel, hiányzott azonban sok sürgős és fontos kérdésnek a megvitatása. Sajnálta azt is, hogy a korreferátumokat nem kaphatta meg orosz fordításban. Hangzott *Pankratova* akadémikus, hogy a baráti népek történettudományai közötti együttműködés rendkívül nagyfontosságú kérdése nem szabad, hogy elvonja sem a magyar történészek, sem a többi népi demokratikus ország történészei figyelmét saját országaik történettudománya kérdéseiről és feladatairól. A magyar történészek feladata az — mondotta az előadó —, hogy a kongresszus után álljanak neki a magasabb színvonalú munkának és így biztosítsák a további együttműködést. Javasolta a továbbiakban, hogy a jövőben többet kellene foglalkozni historiográfiával, nagyobb figyelmet kell fordítani a múlt történetírásának bírálatára. A másik fontos feladat a szovjet történészek számára a szovjet korszak történetének feldolgozása, a népi demokráciák történészei számára pedig a felszabadulás utáni korszak történetének feldolgozása. Kádereinket, ifjúságunkat, a szocializmus építőit fel kell fegyverezni azzal a biztos tudattal, hogy a helyes úton haladunk. Harcolva a burzsoa történetírás ellen, leleplezve az ellenséget az ideológiai fronton, a történészeknek lelkesíteniük kell a szocializmus építőit és utalniuk kell a tömegek alkotó szerepére. A népi demokratikus országok történészeinek legjavát a népi demokratikus fejlődési szakasz kidolgozására kell összpontosítani. Fontos feladat mindig megtalálni a következő, legfontosabb láncszemet.

Elekes Lajos a kongresszus *Pankratova* akadémikus által megjelölt hiányosságai-val teljes egészében egyetértett és levonta a tanulságot a magyar történettudomány jövőbeli feladataira nézve. Hangsúlyozta, hogy elsősorban történészeink elméleti tudásának színvonalát kell magasabbra emelni.

Pach Zsigmond Pál a viták és az elvi kritikai szellem még további elmélyítését tartotta rendkívül fontos feladatnak. Döntő feladat, hogy Sztálin elvtárs utolsó művének feldolgozását és azokat az útmutatásokat, amelyeket ez a mű nyújt, történettudományunk központi teendőinek sorába állítsuk.

Molnár Erik akadémikus hangsúlyozta, hogy a burzsoa ideológia ellen való küzdelemben messzemenő mulasztás terhel bennünket. Éppen ez az a terület, ahol az eddig elhanyagolt elméleti vitakérdések kibontakozhatnak.

M. Roller akadémikus a kongresszus hiányosságairól szólva szintén sajnálta, hogy nem álltak rendelkezésre a korreferátumok szövegei orosz nyelven. Űgyszintén hiányolta a vitás kérdések elhanyagolását. Romániai példákön mutatta be, hogy mennyire fontos az ideológiai színvonal emelése, a bírálát fokozása, a burzsoa irodalom bírálata.

J. Macek professzor köszönetet mondott és dicséröleg szölt a kongresszus szervező bizottságáról, amely, mint mondotta, »testileg-lelkileg kitűnően gondoskodott rölünk«. Nehéz számára a bírálát, mert a kongresszuson rengeteget tanult, a néhány kritikai szempont felvetésével azonban ő is tovább szeretné segíteni a magyar történészeket. Hiányolta, hogy az előadások és korreferátumok nem adtak módot vitára, különösen olyan kérdésekkel kapcsolatban, amelyekkel a hallgatók nem értettek egyet. Helyes lett volna egy referátum, amely a régebbi történetírás bírálátát tartalmazta volna. Felvetette azt a hiányosságot is, hogy a kongresszus nem foglalkozott elegendő mértékben a dolgozó tömegek életével, nemcsak a parasztság, hanem a munkásosztály történetével sem. Hozzáfűzte még, csehszlovák példákra hivatkozva, hogy fontos volna a magyar történészeknek a magyar műszaki tudomány haladó hagyományait is feldolgozniok.

H. Jablowski professor csatlakozott a Pankratova akadémikus által felvetett szempontokhoz. Népi demokráciánk előtt — hangsúlyozta — igen hatalmas feladat áll: az egyetemi tankönyvek megírása. Természetes, hogy nem lehet új szintézist adni anélkül, hogy ne bírálánák a burzsoa történetírást. A burzsoa történetírás szándékosan elhanyagolt olyan fontos kérdéseket, amelyek igen nagy szerepet játszottak Lengyelország történetében. A burzsoa történelemkutatás területileg is korlátozott volt, így a lengyel marxista történetírás feladata többek között a forráskutatás Szilázia és a Tenger-mellék történetéről. A néhány napos történészkonferenciákön, amelyeket Lengyelországban tartottak és tartani szándékoznak, nagy szerepet játszik a kritika, önkritika és a polemizálás. Harc folyik lengyel vonalon is a bírálátok és recenziók formalista mivolta ellen. A lengyel történészek a kongresszus legnagyobb hiányosságának azt tartották, hogy nem látták világosan, mennyiben volt a kongresszus újabb lépés előre a tudományos kutatás terén. A kongresszus pozitívumai közé sorozta azonban, hogy a magyar elvtársak kitűzték és megoldani igyekeztek a sovinizmus elleni harcot és az internacionalizmus szellemében küzdöttek a kozmopolitizmus ellen.

Mód Aladár a legnagyobb hibának azt látta, hogy a magyar történészek nem vetik fel kritikusán saját problémáikat. De ez nem eredendő hiba, mert hiszen a marxista történetírás új szempontjai, azok az alapok, amelyeken dolgozunk, éppen harcban és kritikában születtek meg. Ma, amikor az egész magyar történet megírásának feladata áll előttünk, a burzsoa történetírással szemben kritikával kell élnünk. Mi bizonyos mértékig hátat fordítottunk a régi történetírásnak — mondotta —, haszontalannak tekintettük, olyannak, amely megteveszti a népet, és új alapon kívántunk történetet írni. A legutóbbi időben jöttünk arra rá, hogy ezt az új magyar történetet marxista szempontból megírni lehetetlen, ha ugyanakkor fel nem vesszük a harcot a régi burzsoa történetírás örökségével szemben.

L. Stern professor nagy jelentőséget tulajdonított a magyar történészek kezdeményezésének. Utalt a hagyományos polgári történész-kongresszusokra, amelyeken a pesszimizmus, a jövőtlenség, a jelentől és a feladatoktól való menekülés, pusztán csak a múltbamerülés nyilvánult meg. A Pankratova akadémikus által felvetett feladatokhoz a német történészek nevében is csatlakozott. A kongresszus legfőbb hiányosságának ő is a viták elmaradását tartotta annál is inkább, mert a spontán viták nagyon termékenyek bizonyultak. A népi demokratikus korszak történetének feltárását nagyon fontosnak tartja.

Végül *Tarle* akadémikus szölt a kongresszus munkájához. Kitért arra, hogy a magyar tudósokkal való személyes találkozások a legjobb hatást tették rá. Véleménye

szerint nagy tudományos kutatómunka folyik Magyarországon és a legszélesebb körök érdeklődnek a történettudomány iránt. A magyar levéltárak jó munkájáról is személyesen győződhetett meg az Országos Levéltárban tett látogatása kapcsán. A kritikai megjegyzésekkel ő is egyetértett, de úgy látja, a magyar kutatógárda a legnagyobb reménységre jogosít. Az utolsó szó jogán megköszönte azt a jóindulatot, amellyel nemcsak a magyar történészek, hanem általában a kormány, a magyar közvélemény és a sajtó fogadta munkájukat, amellyel nemcsak morális tudományos támogatást, hanem általában minden téren nagy támogatást nyújtott számukra. Végül a szovjet delegáció nevében köszönetet mondott a kongresszus nagy ösztönző erejéért és kitűnő szervezéséért.

Andics Erzsébet akadémikus összefoglalólul kiemelte a feladatok sokrétűségét. Felhívta a figyelmet arra, hogy a munkásmozgalom történetével fokozottan kell foglalkozni. Ennek hiánya annál is inkább érezhető, mert aránylag sokat foglalkoztunk a parasztság mozgalmával. További hiányosságként említette meg, hogy nem foglalkoztunk a felszabadulás utáni történetünk feltárásával, nem eléggé foglalkoztunk azoknak a testvérnépeknek a történetével, amelyeknek a sorsa össze volt kötve a magyar nép sorsával egészen 1918-ig és aránylag kevés munka foglalkozott a magyar sovinizmus leleplezésével. Nincs meg nálunk a megfelelő hajlandóság a nagy elméleti kérdésekkel való foglalkozásra, nem voltak nálunk kellő számú és színvonalú elvi viták.

Andics Erzsébet akadémikus az elhangzott megbeszélést a kongresszus munkájának szerves részeként, jelentős kiegészítéseként értékelte. Hangsúlyozta, hogy a magyar történészkongresszus sikerében a nagy tudású baráti történészek, szeretett vendégeink közreműködésé az oroszánrészt. A magyar történészek hálás köszönettel fogadják A. M. Pankratova és a többi felszólalás megalapozott, bíráló megjegyzéseit és a biztatásukat, ide számítva Tarle akadémikus biztató megjegyzéseit, hiszen érezzük — mondotta *Andics Erzsébet*, — hogy azokat elsősorban bátorításul szánta. Kongresszusunk tapasztalatait összegezve kiemelte, milyen értékes tanulságot nyújtanak számunkra, s nemcsak a mi számunkra, hiszen hibáink, hiányosságaink tapasztalatot nyújtanak a többi országok történészei számára is.

*

A Magyar Történész Kongresszus tanulságait és eredményeit a külföldi küldöttek hazájuk tudományos körei előtt ismertették és hozzáfogtak a közös feladatok megvalósításához. A szovjet történészek visszatérésük után azon fáradoztak — A. M. Pankratova szavaival —, hogy a szavakat mielőbb tettek váltsák fel, hogy a kongresszus eredményei mielőbb átmenjenek a gyakorlatba.⁹ A népi demokratikus országok történészei hasonlóképpen már eddig is sokat tettek a kongresszus eredményeinek népszerűsítésére, lépéseket tettek az együttesen vállalt feladatok megoldására.¹⁰

H. HARASZTI ÉVA

⁹ A szovjet küldöttség tagjai a legfontosabb szovjet folyóiratokban számoltak be a kongresszus tapasztalatairól: A. M. Pankratova beszámolót és cikket írt a kongresszusról a *•Vesznyik Akademii Nauk•*-ba (1953. 7. sz.), a *•Novoje Vremja•*-ba (1953. VIII.), Tarle akadémikus a *•Lityerturnaja Gazeta•*-ba (id. Sz. N. 1953. VII. 6.) és a *•Voproszi Isztorii•*-ban (1953. VIII.) A. M. Pankratova, J. V. Tarle és P. N. Tretyakov közös cikke jelent meg. (Ezt a beszámolót a Századok jelen száma teljes terjedelmében közli.)

¹⁰ A Századok következő számában adunk hírt a népi demokratikus országok történész-küldötteleinek beszámolójáról.

РЕЗЮМЕ

Миклош Инце :

УСИЛЕНИЕ ОБНИЩАНИЯ ВЕНГЕРСКОГО ТРУДОВОГО НАРОДА В ГОДЫ МИРОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

Автор анализирует образование положения отдельных слоев венгерского трудового народа в период «консолидации», предшествовавшей мировому экономическому кризису, в годы кризиса и в период следовавшей за ним особого рода депрессии. Подытоживая, мы должны констатировать, что положение как рабочего класса, так и трудящегося крестьянства и средних слоев общества во времена хортистского фашизма, даже «в зените», наступившем, например, для рабочего класса в 1926 году, для трудящегося крестьянства — в 1925 году, по сравнению с 1913 годом, с положением до первой мировой войны, значительно ухудшилось. А к 1929 году, перед мировым экономическим кризисом, в положении трудящихся классов произошло уже сильное изменение к худшему. В годы мирового экономического кризиса реальный заработок рабочих значительно снизился, а, учитывая огромную безработицу, снизился катастрофически. В значительной мере снизился реальный заработок сельскохозяйственных рабочих, даже и по сравнению с их исключительно нищенским положением. Мировой экономический кризис неблагоприятно отразился также и на положении средних слоев общества — мелких ремесленников, мелких торговцев и интеллигенции. Массы мелких ремесленников и торговцев обанкротились. Положение же частных служащих ухудшилось, в первую очередь, вследствие большой безработицы, так же как и положение интеллигенции т. н. свободных профессий и окончившей высшие школы дипломированной молодежи, которая не имела возможности устроиться на работу.

Своеобразной характерностью мирового экономического кризиса в Венгрии в отношении ухудшения положения трудящегося народа было то, что, когда капиталисты, начиная с конца 1933 года стали уже оправляться от кризиса, положение трудящихся еще более ухудшилось. Об этом свидетельствует как образование реальной зарплаты, реального недельного заработка в годы особого рода депрессии, так и анализированное в качестве образца положение хозяина середняка, имеющего 15 хольдов земли, и образование поденной зарплаты в сельском хозяйстве. На основании всего этого можно установить, что в период смягчения кризиса заработки не повышались, более того — на несколько процентов еще снижались. И, что имеет решающее значение, началось повышение цен и налогов. Таким образом, заработок трудящихся классов показывал и дальше снижающую тенденцию в то время, как цены — уже восходящую. Такое положение продолжалось вплоть до конца 1935 года; положение трудящихся классов улучшилось лишь в 1936—1937 гг. Однако положение ни одного из трудящихся слоев общества не достигло уровня не только 1913, а даже и 1929 года.

Усилению обнищания большей части населения страны в большой мере способствовал помещичий-капиталистический государственный аппарат, старавшийся в соответствии с интересами господствующих классов сложить все бремя кризиса на плечи трудящихся. Это было достигнуто, отчасти, благодаря тому, что вследствие огромной безработицы (среди промышленных рабочих число безработных составляло примерно четверть миллиона, среди трудящихся крестьян — полмиллиона, среди служащих — примерно 35 тысяч человек) капиталисты имели возможность снизить зарплату до неслыханных размеров, в то время, как цены в Венгрии в период кризиса — именно в результате политики фашистских правительств, прислуживавших господствующим классам, — не снижались настолько, насколько этого требовало бы образование цен на мировом рынке.

Леон Гроссфельд :

АНТИПОЛЬСКАЯ ПОЛИТИКА АМЕРИКАНО-АНГЛИЙСКОГО ИМПЕРИАЛИЗМА 1918—1939

Империалистические державы всегда были врагами польского народа. Во время первой империалистической мировой войны на дело Польши они смотрели как на внутреннее дело России и изменили эту точку зрения только после Великой Октябрьской Социалистической Революции. Но и тогда империалистические державы хотели только

слабой Польши, которая могла быть легкой добычей алчной немецкой империи. Поэтому они отказывали в возвращении возродившейся Польше древних польских территорий.

Враждебная позиция империалистических держав проявилась и в деле помощи Гувера, под предлогом которой они вмешивались во внутренние дела Польши, захватили в свои руки контроль над экономикой страны, направляли польскую политику таким образом, чтобы она как можно более благоприятствовала Германии. Особенно старались они захватить в свои руки польскую угольную промышленность. В рамках помощи Гувера, по признанию их собственных агентов, к Польше относились как к какой-то незначительной колонии.

Другим средством оказания влияния на экономику Польши являлся вывоз капитала на Запад благодаря отпускаемых Польше государственных займов или покупке польских предприятий. Вторжение капитала еще более углубило и закрепило отсталость польской промышленности и усилило эксплуатацию и нищету трудящихся. Из Польши капитала утекало гораздо больше, чем поступало благодаря займам, не в последнюю очередь, в виде гонораров, выплачиваемых англо-американским советникам, а также в виде вывезенной из страны по низким ценам продукции. Иностранные займы, предоставляемые Польше на позорных условиях, отпускались, прежде всего, американскими капиталистами. Для методов американского капитала исключительно характерно дело комбината Гише, одного из крупнейших цинколитейных предприятий в Европе, заводы которого находились на территории и Польши и Германии. Американский капитал за счет польских заводов поддерживал заводы, находящиеся на немецкой территории, которые сделали немецкой военной промышленности немалые услуги. Лишенные теперь этих сказочных прибылей американские капиталисты, естественно, являются заклятыми врагами народно-демократической Польши.

Карл Вёрёш :

ВОСПОМИНАНИЯ АНТАЛА НОСЛОПИ

В марте 1849 года австрийская армия, находившаяся под командованием Виндишгреца, владела уже всем Задунайским краем. Однако, перед началом победоносного весеннего похода бежавший из комитета Шомодь молодой служащий Гашпар Нослопи просил Кошута назначить его правительственным комиссаром в целях освобождения его комитета, лежащего далеко в тылу австрийцев, на юге Задунайского края. Нослопи получает назначение и в апреле 1849 года, пробравшись через сторожевую линию австрийцев, приезжает в комитат Шомодь. Разосланными тайно плакатами он призывает население комитета к восстанию в определенное время. Собираются тысячные массы, вооруженные палками, косами, захватывают комитатский центр и принуждают бежать прислуживающих австрийцам помещиков.

Обсуждая воспоминания Антала Нослопи, брата и заместителя Гашпара Нослопи, автор знакомит, главным образом, с деятельностью правительственного комиссара, за период с апреля по август 1849 года. Нослопи организовал массы крестьян и радикальную интеллигенцию, провел огромную организационную работу, опираясь только на свои источники сил, кроме народного ополчения, создал и вооружил также и регулярный батальон. Он беспощадно подавил все попытки крупнопомещичьей реакции. Хотя он выступал против попыток крестьян захватить землю, возникавших порой именно вследствие сознательного причинения смятения аристократией, крестьянских массы все же выступали на его стороне, потому что он одновременно обеспечивал законные возможности приобретения крестьянами обратно их давно захваченных помещиками земель.

После подавления освободительной войны Нослопи скрывается в стране, и, хотя издан приказ об его аресте и в 1850 году его даже арестуют, ему все же удается бежать. В 1851 году он присоединяется к одному крупному заговору и на случай успеха требует беспощадной расправы с внутренним врагом. После провала заговора он делает попытку задержать объезжающего страну Франца Иосифа, но и этот его план терпит фиаско. Затем он опять организует партизанский отряд, но его арестуют, и второй раз ему удается бежать только на короткое время. Нослопи был казнен в марте 1853 года, отчасти, за деятельность в 1848 году, отчасти за участие в заговорах. Известие о его казни распространилось и за рубежами страны. Итальянский писатель Витторио Мериги написал в 1863 году драму, посвященную ему как жертве борьбы венгерского народа против австрийских угнетателей, которые тождественны с угнетателями итальянцев.

RESUMÉ

A. M. PANKRATOVA :

LA SIGNIFICATION INTERNATIONALE DE LA PREMIÈRE RÉVOLUTION RUSSE DE 1905—1907.

Avec la naissance et le développement de l'impérialisme, le centre des mouvements révolutionnaires se transféra en Russie où, au tournant du siècle, mûrissait une puissante révolution populaire. Dans la Russie impérialiste militaro-féodale, c'est une révolution bourgeoise-démocratique qui était à l'ordre du jour. Cependant, la force directrice n'en était plus la bourgeoisie, pactisant, elle, avec le tsarisme, mais le prolétariat. Dans les premières années du XXe siècle, et en particulier dans les conditions engendrées par la guerre russo-japonaise, il s'était créé en Russie une situation révolutionnaire. C'est de cette situation que sortit le mouvement révolutionnaire, fruit du crime odieux perpétré par le tsar en la journée du «dimanche sanglant» du 22 janvier 1905.

Le déclenchement de la révolution russe eut un immense retentissement parmi les ouvriers des pays d'Europe. Dans de nombreuses capitales, les ouvriers manifestèrent devant l'ambassade de Russie et des meetings de solidarité étaient organisés. Les représentants des intellectuels progressistes élevèrent aussi la voix pour défendre les victimes des sanglantes répressions exercées par le tsarisme. La révolution russe eut des répercussions particulièrement profondes en Autriche-Hongrie, laquelle était non seulement limitrophe de la Russie, mais, par sa structure socialo-politique, lui ressemblait aussi à beaucoup d'égards. A Vienne, puis parmi les nations opprimées de la monarchie multinationale, en Bohême, en Galicie, en Hongrie, etc., l'on vit se dérouler de violentes manifestations dans les premiers mois de l'année 1905. C'est à bon droit que Lénine put déclarer à cette époque : «A présent, le prolétariat du monde entier tourne ses regards avec une fiévreuse impatience vers la Russie...»*

Le déclenchement de la révolution, son immense élan et ses profondes répercussions internationales imposèrent au parti révolutionnaire du prolétariat russe la tâche de mettre au point une tactique nouvelle, appelée à guider la révolution en plein épanouissement. Cette tâche fut accomplie par le P. O. S. D. R. sous la direction de Lénine, grâce aux géniales directives théoriques et pratiques de celui-ci. Il élaborait la tactique que la social-démocratie révolutionnaire avait à mettre en œuvre dans la période de la révolution bourgeoise-démocratique. Voici en quoi consistait cette tactique : le prolétariat devait s'assurer l'hégémonie dans la direction de la révolution et devait conclure une alliance non avec la bourgeoisie libérale, incécise et pactisant avec la contre-révolution, mais avec la paysannerie révolutionnaire. Ce fut également Lénine qui élaborait la théorie de la possibilité objective du passage de la révolution bourgeoise-démocratique à la révolution socialiste. Armé de cette nouvelle théorie révolutionnaire, le parti du prolétariat russe lança son mot d'ordre réclamant que l'essor révolutionnaire fût amplifié à tel point qu'il se traduisit d'abord par des grèves politiques massives, pour aboutir ensuite au soulèvement armé.

La marche de la révolution russe justifia pleinement la tactique des bolchéviks. En été 1905, la lutte devint de plus en plus âpre : de larges masses de la classe ouvrière et de la paysannerie se rallièrent à la révolution, des insurrections éclatèrent dans l'armée et même dans la marine de guerre. Au cours de l'automne, l'on assista à des grèves politiques massives d'une ampleur extraordinaire, puis, en décembre, la révolution atteignit son apogée : c'est à ce moment-là qu'éclata le soulèvement armé de Moscou, qui, lui, visait directement à la conquête du pouvoir. C'est dans cette lutte que naquirent les Soviets des députés ouvriers, forme nouvelle des organisations de la lutte de masse. Après avoir terrassé le soulèvement de Moscou, le tsarisme contre-révolutionnaire recourut à des actes de cruauté sanglants pour refouler progressivement le mouvement révolutionnaire des ouvriers et paysans. Les impérialistes étrangers furent de ceux qui prêtèrent une assistance décisive à la répression. A ce moment-là, le tsarisme n'était plus le pilier principal de la réaction internationale : bien au contraire, ce fut l'Europe réactionnaire et impérialiste qui sauva le tsarisme de la révolution. Simultanément, la marche

* Oeuvres de Lénine, tome VIII, p. 80. (Edition en langue russe, Moscou 1947.)

de la révolution éveilla une sympathie toujours croissante parmi les masses laborieuses de l'Europe et les stimula à une lutte énergique. L'idée de la grève générale massive, de caractère politique, avait acquis une portée extraordinaire : aussi se répandit-elle rapidement dans les pays de l'Europe Occidentale.

C'est avant tout en Autriche-Hongrie que le mouvement révolutionnaire connut un essor particulier : en effet, en 1905, ce pays était le théâtre de grèves très étendues, de luttes pour le droit électoral et pour les revendications nationales. Ce fut l'exemple russe qui encouragea le prolétariat d'Autriche à mettre en oeuvre des méthodes révolutionnaires pour conquérir le suffrage universel. En Hongrie aussi, le système dualiste fut fortement ébranlé. Simultanément, de vastes mouvements de grève se déployaient en Allemagne, en France et en Angleterre.

L'un des résultats décisifs de la première révolution russe, c'est qu'en Asie aussi, elle ouvrit l'ère des révolutions démocratiques. Les nationalités asiatiques opprimées de la Russie tsariste ne furent pas seules à passer à l'action : les peuples de l'Iran, de la Turquie et de la Chine engagèrent, eux aussi, une lutte révolutionnaire antiféodale. Dans les années qui suivirent les événements de 1905, l'on vit également s'accomplir des transformations bourgeoises en Iran, en Turquie et en Chine.

La révolution russe de 1905, première grande révolution populaire de l'ère de l'impérialisme, a été un véritable arsenal d'expériences et de leçons permettant au Parti Bolchévick de préparer et de faire triompher la Grande Révolution Socialiste d'Octobre.

En même temps, la révolution de 1905—1907 revêt également une singulière importance au point de vue international. Elle annonçait qu'après la « période paisible » des dernières décades du XIXe siècle, une ère nouvelle s'était ouverte dans l'histoire universelle, l'ère de tempêtes et du progrès révolutionnaires. Elle donna l'exemple au prolétariat du monde entier et lui montra comment il fallait mettre en oeuvre la nouvelle tactique révolutionnaire et les méthodes nouvelles de la lutte révolutionnaire. Dans cette ère nouvelle de l'histoire universelle, ce fut le jeune prolétariat de Russie qui se plaça à la tête du mouvement ouvrier international.

NIKOLAS INCZE :

L'AGGRAVATION DE LA MISÈRE DU PEUPLE TRAVAILLEUR HONGROIS PENDANT LES ANNÉES DE LA CRISE ÉCONOMIQUE MONDIALE

L'auteur a soumis à une analyse serrée l'évolution des diverses couches du peuple travailleur pendant la période de « consolidation », ayant précédé la crise économique mondiale, dans les années de cette crise et pendant la curieuse période de dépression qui leur succédait. D'une manière générale, on peut établir qu'au temps du fascisme horthyste la classe ouvrière, la paysannerie laborieuse et les couches moyennes se trouvaient, par rapport à leur état prébellique (1913), dans une situation incomparablement inférieure, même si l'on compare à la date précitée le point culminant de leur bien-être relatif (pour la classe ouvrière : 1926, pour la paysannerie : 1925). Jusqu'à la crise (1929) la situation ne fit qu'empirer. Pendant les années de la crise économique mondiale le salaire réel des ouvriers subit une diminution considérable ; si l'on tient compte aussi du chômage, la situation peut être taxée de catastrophique. Les ouvriers agricoles, déjà durement éprouvés par la misère, connurent également une réduction considérable du salaire réel. Quant aux couches moyennes — c'est-à-dire les petits industriels, les négociants en détail et la classe intellectuelle — elles ne subissaient pas moins les effets néfastes de la crise. Un grand nombre de commerçants et de petits industriels firent faillite. L'aggravation de la situation des employés privés était due surtout au chômage ; on observe les mêmes difficultés dans le domaine des professions intellectuelles libres et de la jeunesse diplômée pour laquelle, pendant les années de la crise, il n'y avait pas assez de postes.

En Hongrie une des particularités de la crise économique mondiale consistait, au point de vue du peuple travailleur, en ce qu'à partir de la fin de 1933, c'est-à-dire à partir de l'époque où les capitalistes commençaient déjà à raffermir leur position, la situation des travailleurs continuait à s'aggraver. Pour s'en convaincre, on n'a qu'à tenir compte du salaire réel, notamment de l'évolution du salaire hebdomadaire pendant les années de dépression, ainsi que de l'analyse de la situation d'un paysan moyen ayant 15 arpents et de l'évolution des salaires agricoles. Ces données permettent de constater qu'après la crise les revenus, au lieu d'augmenter, présentaient une certaine diminution.

Chose plus grave, dès la même époque, les prix et les charges communes commençaient déjà à augmenter. Les revenus diminuaient donc, malgré la tendance opposée des prix. Cet état de choses restait presque immuable jusqu'à la fin de 1935. Pendant les deux années suivantes la situation des classes laborieuses s'est un peu améliorée; néanmoins cette amélioration n'atteignit ni le niveau de 1913, ni même celui de 1929.

La misère de plus en plus grave de la majorité de la population n'était point allégée par l'appareil d'Etat que dominaient les grands propriétaires et les capitalistes: conformément aux intérêts des classes dirigeantes, on jetait le plus lourd fardeau résultant de la crise sur les épaules des travailleurs. Vu les immenses proportions du chômage — dans l'industrie il y avait 250 000 chômeurs, dans l'agriculture un demi-million et dans la couche des employés 35 000 — les capitalistes avaient le moyen de réduire au minimum les salaires, quoique, même pendant la crise, les prix de Hongrie n'aient jamais été assez bas pour s'adapter à l'évolution internationale. Cette situation n'était, à proprement parler, qu'une des conséquences de la politique des gouvernements fascistes dépendant des classes dominantes de Hongrie.

LÉON GROSFELD:

LA POLITIQUE ANTIPOLONAISE DE L'IMPÉRIALISME ANGLO-AMÉRICAIN 1918—1939

Les puissances impérialistes étaient toujours autant d'ennemis du peuple polonais. Pendant la première guerre mondiale impérialiste elles considéraient le problème polonais comme une affaire intérieure de la Russie; elles ne modifièrent leur attitude qu'après la Grande Révolution Socialiste d'Octobre. Même à cette époque elles désiraient créer une Pologne relativement faible pour en faire un jour une proie facile de l'avidité du Reich. C'est pourquoi elles refusaient de restituer à la Pologne ressuscitée certains anciens territoires polonais.

Cette attitude hostile se manifesta aussi à propos de l'aide de Hoover qui leur fournit un excellent prétexte pour s'immiscer dans les affaires intérieures de la Pologne: dès ce temps-là elles s'assurèrent le contrôle de la vie économique polonaise et commencèrent à diriger la politique polonaise d'une manière aussi favorable que possible aux intérêts des Allemands. Elles cherchaient à mettre la main même sur la production du charbon. Selon les agents du service d'assistance organisé en vertu des principes de Hoover la Pologne fut réduite au rang d'une colonie d'importance secondaire.

Un autre moyen de l'influence exercée sur la vie économique polonaise était l'importation de capitaux occidentaux: elle s'effectuait soit par des emprunts d'Etat accordés à la Pologne, soit par l'achat d'entreprises polonaise. La pénétration du capital occidental ne fit qu'approfondir et perpétuer l'état peu développé de l'industrie polonaise, ainsi qu'augmenter l'exploitation et la misère des travailleurs de ce pays. Vu les honoraires des «conseilleurs» anglo-américains et les produits exportés à des prix dérisoires, les emprunts obtenus par la Pologne n'égalèrent point les sommes extorquées au peuple polonais. Quant aux emprunts qui s'accordaient à des conditions particulièrement humiliantes, ils étaient, dans la plupart des cas, autant d'opérations avantageuses du capitalisme américain. Pour caractériser les méthodes d'outremer, on n'a qu'à rappeler l'affaire des entreprises Giesche (une des plus grandes fonderies de zinc du continent) dont les établissements se trouvaient en partie sur le territoire allemand et en partie sur le territoire polonais. Les capitalistes américains accordaient leur appui surtout aux usines situées en territoire allemand ce qui n'allait pas sans compromettre les intérêts des usines de Pologne. Chose plus grave, ces usines d'Allemagne rendaient un service nullement négligeable à l'industrie de guerre du Reich.

De nos jours les capitalistes américains, ayant perdu en Pologne des sources de profit considérables, regardent naturellement d'un oeil haineux ce pays de démocratie populaire.

CHARLES VÖRÖS:

LES MÉMOIRES D'ANTOINE NOSZLOPY

En mars 1849 les troupes autrichiennes de Windischgraetz dominaient déjà sur toute la Transdanubie. Néanmoins, dès avant le début de la glorieuse campagne de printemps, Gaspard Noszlopy, un jeune fonctionnaire réfugié du comitat de Somogy, demanda à Kossuth de la revêtir des pouvoirs de commissaire gouvernemental;

ce jeune homme s'était proposé de délivrer son comitat, bien que celui-ci fût situé loin dans le dos des lignes autrichiennes en Transdanubie méridionale. Kossuth accepte la proposition et Noszlopy, chargé de la mission qu'il avait demandée, déjoue la vigilance des sentinelles autrichiennes, perce leur ligne et, avec quelques hommes à ses côtés, il arrive en Somogy. Il distribue en secret ses affiches invitant la population du comitat à se soulever à un moment préétabli. Des milliers répondent à son appel : peu après, on assiste au soulèvement de masses importantes, armées de bâtons et de faux, qui occupent le chef-lieu du comitat et obligent les grands propriétaires, autant de complices des Autrichiens, de s'enfuir.

L'auteur de l'article, publiant les mémoires d'Antoine Noszlopy, frère aîné et suppléant de Gaspard, fait connaître en premier lieu, l'activité de cet héroïque commissaire gouvernemental (avril—août 1849). Selon ces documents, Noszlopy organisa les masses paysannes et la classe intellectuelle radicale ; en outre, s'appuyant uniquement sur ses propres ressources, il organisa et arma un bataillon régulier destiné à venir en aide aux miliciens recrutés lors de la levée en masse. Au cours de son activité il repoussa impitoyablement toutes les tentatives des grands propriétaires réactionnaires. Il est vrai que dans certains cas il s'opposait aussi à la paysannerie qui, égarée par les aristocrates, voulait s'emparer spontanément de la terre ; néanmoins les paysans restaient fidèles à Noszlopy qui, conformément aux intentions de Kossuth, cherchait à leur restituer les lots de terre depuis longtemps occupés par les propriétaires.

Après l'échec de la guerre d'indépendance Noszlopy resta en Hongrie, mais il se vit obligé d'errer clandestinement d'un lieu à l'autre. Recherché par la police qui émit, sous forme de circulaire, aussi un mandat d'amener, il fut arrêté en 1850, mais bientôt il réussit à évader. En 1851 il donna son appui à une conspiration possédant un vaste réseau dans le pays ; au sein de cette organisation clandestine il exigeait, en cas de succès, une liquidation impitoyable de l'ennemi intérieur. Après la faillite de ces projets, il fit un essai pour arrêter l'empereur François-Joseph, au cours de son voyage en Hongrie, mais il n'y réussit pas non plus. Ensuite il organisa une troupe de francs-tireurs ce qui fut la cause de sa seconde arrestation. Il s'enfuit, mais peu après on le remit sous le verrou. En mars 1853 il fut exécuté ; les motifs de sa sentence rappelaient aussi bien son activité en 1848 que sa participation aux conspirations signalées ci-dessus. La nouvelle de son exécution fut remarquée même à l'étranger : en 1863 l'écrivain italien Vittorio Merighi choisira Noszlopy pour le héros de son drame, le considérant comme le martyr de la lutte commune des Hongrois et des Italiens contre les oppresseurs autrichiens.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

kiadványai

Kossuth Lajos Összes Munkái XI. kötet. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: *Barta István*

Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez

Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés

H. Balázs Éva: Jobbágylevelek

Újabbban megjelent

Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. kötet (Kossuth 1848/49-ben III. k.) Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén. I., II. k. Összeállította: *Barta István*

A magyar jakobinus mozgalom iratai II., III. kötet. Összeállította: *Benda Kálmán*

Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története

Lederer Emma: Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon

Pach Zsigmond Pál: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon

Elekes Lajos: Hunyadi

Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára

1802—1952. I—II.

A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben

Szerk. *Andics Erzsébet*

Varga János: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK

kiadványai közül eddig megjelent:

Magyar Történeti Bibliográfia I., II. és III. kötete

Haraszti Éva: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen

Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I.

I. Tóth Zoltán: Parasztmozgalmak az erdélyi Érchegységben 1848-ig

S. Sándor Pál: Parasztságunk a Habsburg-önkényuralom korszakában 1848—1867.

Kovács Endre: Magyar-cseh történelmi kapcsolatok

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. I. 1867—1892

Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerkesztette: *Székely György*

Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790.

Szerkesztette: *Spira György*

Makkai László: A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen

A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza. Szerkesztette: *Balázs Béla*

A *Studia Historica* sorozatban megjelent:

1. Йожеф Реван, почетный член Академии Наук Венгрии: Марк и венгерская революция 1848—1849. гг.

2. Эржебет Андич, член Академии Наук Венгрии: Церковная реакция во время революции 1848—1849 гг. в Венгрии.

3. Эрик Мольнар, член Академии Наук Венгрии: Основание венгерского государства

4. П. Ж. Пах, Первоначальное накопление капитала в Венгрии

5. Петер Ханак: Угнетенные народы австрийской империи и венгерская революция 1848—1849 гг.

6. *Győző Ember*: Louis Kossuth à la tête du comité de la défense nationale

Előkészületben a *Studia Historica* 7. száma

Megjelent az *Acta Historica* 1., 2., 3. és II/1—2. száma

Ara: 14,— Ft

Előfizetés egy évre: 24,— Ft

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

szerkesztésében megjelent

NÉPSZERŰ KIADVÁNYOK

MŰVELT NÉP KÖNYVKIADÓ

<i>Fekete Sándor: A márciusi fiatalok (Szikra kiadás) .....</i>	15,— Ft
<i>Kovács Endre: Bem apó .....</i>	4,— «
<i>Fekete Sándor: Vasvári Pál .....</i>	3,50 «
<i>Elekes Lajos: Hunyadi János .....</i>	2,50 «
<i>Esze-Köpeczi: Esze Tamás .....</i>	3,— «
<i>I. Tóth Zoltán: Varga Katalin .....</i>	3,— «
<i>Karsai-Pamlényi: A fehér terror .....</i>	6,50 «
<i>Hadrovics-Wellmann: Parasztmozgalmak a 18. században .....</i>	6,— «
<i>Várkonyi Ágnes: Vak Bottyán .....</i>	4,50 «
<i>Osonka Rózsa: A klerikális reakció az ellenforradalom győzelméért .....</i>	4,50 «
<i>Pálffy Ilona: Nők a magyar függetlenségért .....</i>	4,— «
<i>Nagy Kálmán: Stromfeld Aurél .....</i>	4,— «
<i>Incze Miklós: Válság és nyomor a Horthy-rendszerben .....</i>	4,— «
<i>Kossuth Lajos: Fel mindnyájan a hon védelmére II. kiad. (Összeállította: Barta István és Spira György) .....</i>	11,— «
<i>Heckenast-Karácsonyi-Lukács-Spira: A magyar nép története. Rövid áttekintés .....</i>	23,— «
<i>Mérei-Spira-Lukács: Kossuth Lajos. Rövid életrajz .....</i>	22,— «
<i>Soós Imre-Szántó Imre: Eger vár védelme 1532-ben .....</i>	6,— «
<i>Wittman Tibor: Bethlen Gábor .....</i>	10,50 «
<i>Magos György: Az angol és amerikai monopoltőke szerepe a Horthy-fasizmus megszilárdításában .....</i>	6,— «
<i>Heckenast Gusztáv: A Rákóczi szabadságharc .....</i>	8,50 «
<i>Heckenast-Incze, Karácsonyi-Lukács-Spira: A magyar nép története II. kiad. ....</i>	37,— «
<i>Benczédi László: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben .....</i>	8,50 «

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

87. ÉVFOLYAM

1953. 4. SZÁM

1953.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, VIII., PUSKIN-UTCA 26

87. ÉVFOLYAM, 1953. 4. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

FŐSZERKESZTŐ:

ANDICS ERZSÉBET

FELELŐS SZERKESZTŐ: EMBER GYÓZÓ

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁB: HANÁK PÉTER

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BENDA KÁLMÁN, BOLGÁR ELEK, **CZÓBEL ERNŐ**, KOSÁRY DOMOKOS, LÉDEBER EMMA,
MÉREY GYULA, MÓD ALADÁR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSÓ, PACH ZSIGMOND PÁL,
RÉTI LÁSZLÓ, ZSIGMOND LÁSZLÓ

A SZÁZADOK 1953-as ÉVFOLYAM 4. SZÁMÁNAK TARTALMA

TANULMÁNYOK

- Rascenko, A. F.*: Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt első programja és tézisei 493
- Mráz Vera*: Bethlen Gábor gazdaságpolitikája 512
- Mérey Klára*: Agrárszocialista mozgalmak Dél-dunántúlon 1905-ben 565

KÖZLEMÉNY

- Balla Aladárné*: Dokumentumok a Kommunisták Magyarországi Pártjának dolgozó népünk jobb életéért és a szocializmusért 1919. augusztusától 1945-ig folytatott harcairól 605

VITA

- Elekes Lajos*: A magyar történettudomány helyzetének és feladatainak kérdéséhez a Kongresszus tanulságai nyomán 621
- A Századok szerkesztőbizottságának vitaülése 648

A SZOVJETUNIO ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSZ FRONTJA

- Macek, J.*: A csehszlovák történettudomány mai helyzete és a magyar történetírással való együttműködés feladatai 672

SZEMLE

- Üsernisevskij*: A magyarokról (ism. *H. Haraszti Éva*) 681
- Moravcsik Gyula*: Bizánc és a magyarság (ism. *Gyórfly György*) 682
- Simon Péter*: A századforduló földmunkás és szegényparaszt mozgalmai. 1891—1907 (ism. *Mérey Klára*) 684
- Murray, J.*: The General Strike of 1926. (ism. *Elrick Doris*) 685

KRÓNKA

- Pályázati felhívás 690
- Réti László*: Czóbel Ernő (nekrológ) 691
- PE3YOME 697
- RÉSUMÉ 699

AZ OROSZORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA MUNKÁSPÁRT ELSŐ PROGRAMMJÁNAK KIDOLGOZÁSA ÉS ELFOGADÁSA

Irta: A. F. Rascsenko (Voproszi Isztorii 1953. 7. sz.)

A munkásosztály forradalmi pártjának a marxista-leninista elméleten nyugvó programja tudományosan megformulázza a munkásosztály végcélját, legközelebbi feladatait és követeléseit, és ezzel meghatározza a párt egész munkájának irányvonalát. Ebből következik, hogy a helyes, igazán forradalmi program megalkotásának döntő jelentősége volt a munkásosztály pártja életének minden oldala, stratégiai, taktikai és szervezési alapelveinek kidolgozása és gyakorlati forradalmi tevékenységének kifejtése szempontjából. Maga a program kidolgozása igen fontos része volt a forradalmi munkáspárt létrehozásáért vívott harcnak és visszatükrözte e harc fő szakaszait.

Marx és Engels történelmi jelentőségű »Kommunista Kiáltvány«-a volt a proletariátus forradalmi pártjának első összefogó elméleti és gyakorlati programja. A Kommunista Kiáltványban már világosan kifejezésre jutott a marxizmus nagyfontosságú tétele — a proletárdiktatúra eszméje. A Kommunista Kiáltvány rámutatott arra, hogy a proletariátus politikai uralmát a társadalom szocialista átalakítására fogja felhasználni, és megjelölte azokat a konkrét utakat, amelyeknek e cél eléréséhez kell vezetniök. Az orosz szociáldemokraták a forradalmi munkáspárt létrehozását célzó egész elméleti és gyakorlati tevékenységükben a marxizmus alaptételeire támaszkodtak.

A pártprogram kérdése már az első oroszországi marxista szervezetek előtt felmerült. Az orosz szociáldemokratáknak a »Munka Felszabadítása« csoport által összeállított két programtervezete általában kielégítően megoldotta ezt a feladatot. Ezek a programok helyesen mutattak rá arra a célra, amelyet a szociáldemokraták maguk elé tűztek: a cél a társadalmi viszonyoknak az összes termelési eszközök társadalmi tulajdonbavétele alapján történő teljes átalakítása és a fennálló termelési rendszernek egy új, szocialista társadalmi termelési rendszerrel való felváltása. A tervezetek rámutattak Oroszország gazdasági és politikai fejlődésének sajátosságaira és a forradalmi párt legközelebbi politikai feladatául az abszolútizmus megdöntését jelölték meg. A »Munka Felszabadítása« csoport által kidolgozott programtervezetek fontos lépést jelentettek a marxista szociáldemokrata párt létrehozásának előkészítésében. De mind e programtervezetekben, mind a »Munka Felszabadítása« csoport által kidolgozott többi dokumentumban komoly hibák voltak (a narodnyik nézetek csökevényei, az egyéni terror taktikájának megengedése, a liberális burzsoázia szerepének helytelen értékelése stb).

Emellett a »Munka Felszabadítása« csoport tervezetei visszatükrözték az oroszországi szociáldemokrata mozgalom akkori állapotát. Olyan időszak volt ez, amikor az orosz szociáldemokrata párt még »az embrionális fejl dés«

állapotában volt, a munkásmozgalommal semilyen vagy csak gyenge kapcsolatban álló kisebb csoportok és körök alakjában állt fenn.

A helyzet megváltozott az orosz szociáldemokrácia fejlődésének második időszakában, amikor a munkásmozgalom az ország politikai életének komoly erejévé vált, és amikor a Lenin által alakított »Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabeditására« Oroszországban elsőként kezdte megvalósítani a szocializmus egyesítését a munkásmozgalommal és a munkásmozgalomra támaszkodó forradalmi pártnak első komoly csírája lett. Érthető, hogy a »Harci Szövetség« fennállásának időszakában a pártprogram kidolgozása előtérbe került. 1895 végén V. I. Lenin a börtönben megírta a programtervezetet, 1896 nyarán pedig a programmagyarázatát. Lenin 1895. évi tevétele szemléltetően megmutatta, milyen hatalmas lépést tett az orosz szociáldemokrácia a »Munka Felszabeditása« csoport ideje óta. Ez a tervezet Oroszország gazdasági helyzetének mélyreható marxista elemzését tartalmazta és ebből kiindulva világosan meghatározta a proletariátus osztályharcának feladatait.

Lenin tervezetének első részében jellemezte a kapitalizmus fejlődését, megvilágította a proletariátus helyzetét és harcának lényegét. A második részben megjelölte a proletariátus feladatait és meghatározta a szociáldemokrata pártnak a többi oroszországi politikai irányzathoz való viszonyát. A tervezet megállapítja, hogy »a munkásosztálynak ez a harca a tőkésosztály ellen — harc valamennyi osztály ellen, amely más munkájából él, és harc mindenemű kizsákmányolás ellen. Ez a harc csak azzal végződhet, hogy a politikai hatalom átmegy a munkásosztály kezébe, hogy minden földet, munkaeszközt, gyárat, gépet és bányát átadnak az egész társadalom kezébe, abból a célból, hogy meg lehessen szervezni a szocialista termelést, s akkor mindennek, amit a munkás termel, továbbá a termelésben bevezetett minden újításnak maguknak a dolgozóknak javát kell szolgálnia.«¹

A továbbiakban Lenin rámutatott arra, hogy az orosz munkásosztály harcában a fő akadály a korlátlan önkényuralom. A tervezet harmadik része ismertette a párt gyakorlati követeléseit a munkásosztály és a parasztság érdekében a párt által szükségesnek tartott állami reformokat illetően. E követelések sorában szerepeltek a demokratikus szabadságjogok, a nyolcórás munkanap, a »lehasított földek« visszaadása a parasztoknak stb.

1898 után az orosz szociáldemokrácia fejlődésében a zűrzavar, szét hullás, ingadozás időszaka állt be. Ebben az időszakban széles teret nyert a »legális marxizmus« és az »ökonimizmus« áramlata. Az ökonomisták céhjellegű trade-unionista követelésekre szűkítették le a munkásosztály harcát és visszafelé húzták a pártot, elősegítették a körösdi és a kontárság megerősödését, megakadályozták, hogy az ösztönös munkásmozgalomba bevigyék a szocialista tudatot és a burzsoáziának kedvező uszálypolitikát folytattak. Az orosz forradalmi szociáldemokraták felléptek a kontárság és a körösdi, az ökonimizmus és a többi opportunista irányzat ellen, s kitartó és következetes harcot vívtak a munkásosztály egységes, harcoss, központosított pártjának létrehozásáért. Ezzel kapcsolatban a pártprogram kérdése nagy jelentőségre tett szert.

V. I. Lenin a zűrzavar és a körösdi nehéz időszakában kidolgozta az orosz munkásosztály egységes forradalmi pártja megalakításának tervét és lefektette a jövő program alapjait. 1899-ben a távoli szibériai száműzetésben folytatta a párt programtervezetének összeállítására irányuló munkáját. Azt

¹ Lenin, Művei, 2. köt. Bpest, 1951. 88. l.

írta, hogy a program kidolgozásának követelése éppen a szociáldemokrata mozgalom szükségleteiből fakadt, hogy jelenleg a mozgalom égető kérdése már nem a korábbi szétforgácsolt »kisipari« munka fejlesztése, hanem az egyesítés, a szervezés. »Ehhez elengedhetetlenül szükséges a program; a programnak meg kell fogalmaznia alapvető nézeteinket, pontosan meg kell állapítania legközelebbi politikai feladatainkat, rá kell mutatnia azokra a legközelebbi követelésekre, amelyeknek ki kell jelölniök az agitációs tevékenység körét, egységessé kell tenniök, ki kell terjeszteniök és el kell mélyíteniök az agitációt, s az agitációt kis, elszigetelt követelésekért folyó összefüggéstelen részletagitációból a szociáldemokrata követelések összességéért folyó agitációvá kell tenniök.«²

Nem a külföldön élő forradalmárok csoportjának, hanem a munkástömegmozgalomra támaszkodó munkáspártnak a programjáról volt szó. Ebben a programban előtérbe kellett állítani a proletariátus osztályharcát és a szociáldemokrata mozgalmat létrehozó gazdasági fejlődés elemzését. Az orosz forradalmi szociáldemokraták harcba szálltak Bernstein revizionizmusával és a bernsteinizmusnak Marx ama közismert tétele ellen intézett támadásaival, hogy a kapitalizmus főtendenciája a burzsoa társadalom differenciálódásában, a dolgozó tömegek nyomorának, elnyomásának, leigázásának, lealacsonyításának, kizsákmányolásának fokozódásában jutoft kifejezésre, és ragaszkodtak ahhoz, hogy ez a tétel belekerüljön a pártprogramba.

Az orosz forradalmi szociáldemokraták leleplezték az opportunisták elmeszüleményeinek káros voltát és tarthatatlanságát. Az opportunisták »revideálni« akarták a marxizmust és ki akarták zsigeregni forradalmi tartalmát, az orosz forradalmi szociáldemokraták viszont a marxista elméletet nem tekintették valami megkövesült, változatlan dogmának. V. I. Lenin »Programmunk« (1899) c. cikkében azt írta, hogy Marx elmélete »csak alapköveit rakta le annak a tudománynak, amelyet a szocialistáknak minden irányban tovább kell fejleszteniök, ha nem akarnak elmaradni az élettől. Úgy véljük, hogy az orosz szocialistáknak különösen nagy szükségük van arra, hogy önállóan dolgozzák fel Marx elméletét, mert ez az elmélet csak útmutató tételeket nyújt, amelyeket *részleteikben* másképpen alkalmaznak Angliára, mint Franciaországra, másképpen Franciaországra, mint Németországra, másképpen Németországra, mint Oroszországra.«³ Ezért az OSzDMP programjában nemcsak a kapitalizmus fő fejlődési folyamatait és a munkásosztály minden országra érvényes feladatait kellett jellemezni, hanem rá kellett mutatni Oroszország sajátosságaira és az orosz munkásosztály sajátos feladataira is.

Leninnek az volt az álláspontja, hogy az OSzDMP programjában ki kell fejteni: 1. hogy melyek az oroszországi gazdasági fejlődés fő vonásai; 2. hogy a kapitalizmus elkerülhetetlenül a nyomor fokozódásához és a munkások elégedetlenségéhez vezet; 3. hogy a proletariátus osztályharca a szociáldemokrata mozgalom alapja; 4. hogy mi a szociáldemokrata mozgalom végcélja, hogy e cél kivívásához a proletariátusnak kezébe kell ragadnia a hatalmat; 5. hogy a proletariátus osztályharca politikai jellegű; 6. hogy az orosz abszolutizmus, amely jogfosztottságban és elnyomásban tartja a népet és a kizsákmányolókat védi, akadálya a munkásmozgalomnak és ezért a szociáldemokrata párt legközelebbi politikai feladata a politikai szabadság kivívása; 7. hogy a párt támogatni fog valamennyi olyan pártot és a lakosság vala-

² Lenin, Művei, 4. köt. Bpest, 1953. 234. l.

³ I. m. 216. l.

mennyi olyan réteget, amely az abszolutizmus ellen küzd; 8. hogy melyek a fő demokratikus követelések, a munkásosztály és a parasztság javát szolgáló követelések. Ezek a fő tételek később bele is kerültek az OSzDMP-nak a II. pártkongresszuson elfogadott programmjába.

*

Lenin a munkásosztály egységes harcos pártjának felépítését egy orosz politikai lap megszervezésével kezdte. A Lenin által alapított lap, az Iszkra, a párt eszmei tömörítésének és a helyi szervezetek egységes pártba való szervezeti egyesítésének eszköze volt. A párt eszmei egyesítését a párt-programm elfogadásával kellett megerősíteni. Ezért az Iszkra egyik legfontosabb feladata az OSzDMP programjának kidolgozása volt.

A program elvi kérdéseinek az Iszkra hasábjain való nyílt megvitatása azt a hivatást töltötte be, hogy még jobban feltárja a forradalmi szociáldemokraták és az ökonomisták közötti nézeteltérések lényegét, segítségére legyen a forradalmi szociáldemokratáknak abban, hogy elhatárohják magukat az opportunistáktól, megteremtse az oroszországi szociáldemokrata párt igazi forradalmi programja és taktikája kidolgozásának feltételeit. Az Iszkra szerkesztősége azt írta, hogy az elméleti és politikai kérdéseknek a lap hasábjain való megvitatása kapcsolatban lesz a pártprogram kidolgozásával, hogy a szerkesztőség a közeljövőben közölni szándékozik a programtervezetet és hogy ennek a megvitatása majd elegendő anyagot nyújt a pártprogram elfogadására hivatott eljövendő pártkongresszus számára.

Az OSzDMP programtervezetének összeállítása már a lap megindulásának legelső napjaitól kezdve központi kérdéssé és heves harc tárgyává vált a szerkesztőség kebelében.

V. I. Lenin, akit az »Iszkra« szerkesztésének gyakorlati munkája lefoglalt, azt javasolta, hogy a programtervezet összeállítását bizzák G. V. Plehanovra. Plehanov elvállalta a programtervezet összeállítását, de csak 1901 októberében fogott hozzá ehhez a munkához. 1902 január elején a Plehanov által kidolgozott programtervezet elkészült és ezt szétküldték az »Iszkra« szerkesztőség minden tagjának. 1902 január 21-én Münchenben az »Iszkra« szerkesztőségi tagjainak értekezletén vitatták meg első ízben a tervezetet.

A müncheni értekezleten kitűnt, hogy komoly, elvi nézeteltérések vannak Lenin és Plehanov között a program fő kérdéseiben. Lenin kijelentette, hogy a Plehanov által benyújtott tervezet nem kielégítő, és feltárta a tervezet nagy elméleti hibáit.

A nézeteltérések elsősorban az ország gazdasági fejlődésének kérdéseire vonatkoztak. Plehanov tervezete elvontan jellemezte a kapitalizmust és kikerülte az orosz kapitalizmus kérdését. Leninnek az volt a véleménye, hogy mélyrehatóan és alaposan kell elemezni a kapitalista rendszert a maga egészében, s egyúttal fel kell tární a kapitalizmus fejlődésének sajátosságait Oroszországban. Plehanov helytelenül világította meg a kapitalista nagyüzemi termelés fejlődését, és nem tárta fel, hogy ennek a folyamatnak a lényege a termelési eszközök és a tőke koncentrációja, mely a kistermelők tönkremenetelével, elnyomorodásával és kiszorításával jár együtt. Plehanov fejtegetéséből az derült ki, hogy maga a technika fejlődése fokozza a nagy vállalatok jelentőségét és csökkenti a kisüzemek számát, Lenin ezzel szemben hangsúlyozta, hogy »nem a technika tökéletesedése, hanem a magántulajdon sajátítja ki és verelendet (dönti nyomorba — Szerk.) a kistermelőt.«⁴

⁴ Lenin, Művei, 6. köt. Bpest, 1953. 3—4. l.

Plehanov tervezete hibásan fogta fel a kapitalizmus alapvető tendenciájának kérdését, a munkásosztály és a dolgozók többi rétege viszonylagos és abszolút elnyomódásának fokozódását. Plehanov leszűkítette ezt a tendenciát és csak a munkásosztályra vonatkoztatta, holott a főkéis viszonyok egyre inkább fojtogatják és tönkreteszik mind a munkásosztályt, mind a kistermelőket, a parasztokat. »Ezek szerint — írta Lenin — az egyenlőtlenség fokozódását *csak* a bér munkás *kizsákmányolásának* fokozódása (növekedése) idézi elő, holott ennek oka :

1. A kistermelők kisajátítása + 2. a kistermelők elnyomódása + 3. a kizsákmányolás fokozódása + 4. a tartaléksereg növekedése.⁵

Plehanov nem mutatott rá a kapitalista gazdasági válságok okaira. Plehanov tervezete a válságok két okáról szólt : a társadalmi egyenlőtlenség fokozódásáról és a konkurencia fokozódásáról. Lenin azt javasolta, hogy mutassanak rá, hogy a válságok fő oka a Planosigkeik (tervszerűtlenség — Szeik.), az egyéni elsajátítás a társadalmi termelés mellett. A kérdés ilyen felvetése a válságoknak a Sztruve, Tugan-Baranovszkij és mások által adott revizionista magyarázata ellen irányult.

Igen jelentősek voltak Lenin megjegyzései Plehanov tervezetének arra a pontjára, amelyben a proletariátus osztályharcának és társadalmi forradalmának törvényszerűségeit fejtegette. Plehanov nem különböztette meg az ösztönös munkásmozgalmat a tudatos, forradalmi mozgalomtól, nem jellemezte az ösztönös munkásmozgalom tudatos munkásmozgalommal válásának folyamatát, és ezért nem tudta helyesen meghatározni a szociáldemokrata párt történeti szerepét. Lenin azt javasolta, hogy a program szögezze le, hogy a párt mutatja meg a munkásosztálynak mozgalma fő célját, szervezi meg a munkásosztály erőit a kizsákmányoló elleni harcra, vezeti osztályharcát és teremti meg erre a célra a forradalmárok szervezetét.

Lenin a tervezet fogyatékoságait abban látta, hogy Plehanov nem tárta fel a szocialista forradalom tartalmát, nem mutatta meg, mi a fő különbség a szocializmus és a kapitalizmus között, nem fogalmazta meg kielégítően, milyen szerepet tölt be a munkásosztály a forradalomban. Plehanov tervezetében azt írta, hogy a munkásosztály csak saját erejével tudja lerázni a gazdasági függőség igáját. Ezzel kapcsolatban Lenin a következőket írta : »Jobb, ha általánosabban fejezzük ki magunkat : *csak a munkásosztálynak a műve lehet, stb.*⁶

Ebből következik, hogy a munkásosztály ügyébe be lehet és be is kell kapcsolni a hozzá közelálló dolgozó rétegeket is, és elsősorban a dolgozó parasztságot. Emellett Plehanov rendkívül ködösen, nem konkrétan indokolta az önkényuralom megdöntésének szükségességét. Megkerülte azt a kérdést, hogy a munkásosztálynak kell gyakorolnia a vezetőserepet az általános demokratikus forradalmi mozgalomban.

Mindezeknél az okoknál fogva az »Iszakra« szerkesztősége nem fogadhatta el Plehanov tervezetét. Amikor Lenin meggyőződött arról, hogy Plehanov programtervezete elfogadhatatlan, a szerkesztőség tagjainak müncheni tanácskozása után maga fogott hozzá a programtervezet kidolgozásához. Lenin kidolgozta a program elméleti részét, s ugyanakkor Martovval, Akszelroddal, Zaszulicscsal és Potreszovval együtt a program gyakorlati részének összeállítására alakult bizottságban is dolgozott. A program e része számára Lenin az agrárkérdés fejezetét írta meg. A program gyakorlati

⁵ I. m. 5—6. l.

⁶ I. m. 7. l.

részére vonatkozólag nem voltak akkor komoly nézeteltérések az »Iszkra« szerkesztőségének tagjai között. Lenin, miután megírta a program elméleti részére vonatkozó tervezetét, ehhez csatolta a bizottság által kidolgozott gyakorlati részt a maga módosító javaslataival és 1902 február elején szétküldte megvitatásra az összes szerkesztőségi tagoknak. Lenin új programtervezete és a tervezet megvitatása a szerkesztőség tagjai között a második szakasza volt annak a harcnak, amelyet az »Iszkra« a forradalmi munkáspárt marxista programjának létrehozásáért folytatott.

Lenin programtervezete a tudományos, materialista világnézetre s a nemzetközi és forradalmi munkásmozgalom tapasztalatainak mélyreható általánosítására épült.

Lenin az akkori Oroszország gazdasági rendszerét jellemezve, kimutatta, hogy a kifejlődő áru-pénzgazdálkodás alapján kialakult a kapitalista termelési mód és uralkodó helyzetre tett szert a gazdaságban. Elemezte, hogy hogyan fejlődik a kapitalista nagyüzemi gazdaság a kistermelők kiszajátítása és kiszorítása révén és felvázolta, miként nyomorodnak el és válnak bérmunkásokká a kistermelők a kapitalizmusban. Lenin tervezetében tudományos alapon megmagyarázta, hogy az osztályok a kapitalista társadalomban kibékíthetetlen ellentétben állnak egymással és felfedte a kapitalizmus fejlődésének fő irányvonalát, amely abban áll, hogy a kapitalizmus ellentmondásai egyre inkább elmélyülnek, fokozódik a munkások kizsákmányolása, és a dolgozó tömegek viszonylagos és abszolút elnyomódása. ». . . A társadalmi és egyre fokozottabb mértékben társadalmivá váló munka termelőerőinek hatalmas arányú fejlődése együtt jár azzal, hogy e fejlődés valamennyi fő előnyét a lakosság elenyésző kisebbsége monopolizálja. A társadalmi gazdaság növekedésével párhuzamosan nő a társadalmi egyenlőtlenség, mélyül és szélesedik a tulajdonosok osztálya (a burzsoázia) és a proletariátus osztálya között tátongó szakadék«. ⁷

Lenin programtervezetében kifejtette, hogy a munkásosztály csak a proletariátus szociális forradalma útján tud igazán felszabadulni. Ez a forradalom arra hivatott, hogy megsemmisítse a termelőeszközök magántulajdonát, felváltsa a kapitalista árutermelést a termelés szocialista szervezetével, és ezáltal biztosítsa a társadalom minden tagjának a teljes jólétet és minden tekintetben szabad fejlődését, teljesen megszüntesse a társadalom osztálytagozódását, amely a társadalmi és politikai egyenlőtlenségből fakad. A szocialista forradalom elengedhetetlen politikai feltétele, hogy a proletariátus kezébe ragadja a politikai hatalmat és megteremtse a proletariátus diktatúráját. A proletariátusnak a diktatúráért vívott harca során nem szabad elkülönülnie a dolgozók többi rétegétől, hanem abból kell kiindulnia, hogy a kizsákmányolt dolgozó tömegek helyzete egyre rosszabbodik a kapitalizmusban és ezért érdekük, hogy szövetséget kössenek a munkásosztállyal a társadalom forradalmi átalakítása érdekében.

Lenin az orosz szociáldemokrácia legközelebbi feladatainak kifejtése során rámutatott arra, hogy a jobbagyrendszer számos maradványa, köztük a legfontosabb — az önkényuralom — azért áll szemben ellenségesen a munkásosztállyal és a nagy tömegekkel, mert ezeknek a tömegeknek — és elsősorban a munkásosztálynak, mint a modern társadalom legforradalmibb osztályának — elsőrangú érdekük, hogy megdöntsék az önkényuralmat és megteremtsék

⁷ I. m. 13. l.

a demokratikus rendet. A proletariátus általános demokratikus követeléseinek kivívása megteremti az előfeltételeket a proletariátus fő feladatának — a szocialista forradalomnak — a megvalósításához. Lenin programmtervezetében nem hagyta figyelmen kívül a burzsoa-demokratikus reformok jelentőségét, de a reformokért vívott harcot alárendelte a fő feladatnak, a proletárdiktatúráért, a szocializmusért vívott forradalmi harcnak.

Lenin kidolgozta a program egész agrár részét, és már akkor arra a következtetésre jutott, hogy nacionalizálni kell a földet. De tekintetbe véve a parasztmozgalom akkori színvonalát, célszerűnek találta, hogy a forradalom előtti időszakban a pártprogramba azt a követelést vegyék be, hogy a parasztnak adják vissza a »lehasításokat«, vagyis azokat a földeket, amelyeket a földesurak az 1861. évi reform után elvettek tőlük. Ez a pont a jobbágyrendszer maradványainak megsemmisítését célozta, elősegítette a forradalmi mozgalom további fejlődését falun és az agrárprogram többi követeléseivel együtt a munkásosztály és a parasztság szövetségének létrehozására irányult.

Plehanov, miután megismerte Lenin programmtervezetét, kijelentette, hogy nem ért vele egyet, de Lenin kritikája után ő sem ragaszkodhatott első programmtervezetéhez. Összeállított egy második programmtervezetet, amelyet 1902 februárjában szétküldtek az »Iszakra« szerkesztőségi tagjainak. Plehanov több Lenin által bírált hibát és fogyatékoságot kijavított, de még sok hiba maradt tervezetében. Mi több, a régi hibákat újabb, még komolyabb, opportunista jellegű elméleti és politikai hibákkal tetézte. Lenin 1902 február-márciusában »Megjegyzések Plehanov második programmtervezetéhez« c. cikkében részletes és kemény kritikával illette Plehanov második programmtervezetét.

Lenin megjegyzései nemcsak részletkérdéseket érintettek, hanem a Plehanov-féle tervezetet a maga egészében. »A legáltalánosabb és legfőbb hiba — írta Lenin —, amely miatt ez a tervezet elfogadhatatlan, szerintem a programnak maga a típusa: ez nem egy gyakorlatilag harcoló párt programja, hanem Prinzipienerklärung (elvek kinyilatkoztatása, kihirdetése — Szerk.), inkább program *tanulók számára*, különösen a legfontosabb részében, amely a kapitalizmus jellemzésével foglalkozik, mégpedig az első évfolyam tanulói számára, amelyen általánosságban foglalkoznak a kapitalizmussal, de nem beszélnek még az orosz kapitalizmusról. E miatt a fő hiba miatt az ismétlés is igen sok, s a *programm kommentárrá* válik.«⁸

Már magának a programnak a lényegét is másképp fogta fel Lenin, másképp Plehanov. Lenin a programot úgy tekintette, mint iránymutatást a forradalmi cselekvéshez, mely nem tartalmazhat semmi feleslegeset, melynek minden pontja iránymutatás, tehát konkrét. Plehanov tervezete nem felelt meg a célnak, nem adott a pártnak kellő irányvonalat a mindennapi propagandában, agitációban és a gyakorlati forradalmi tevékenységben. Lenin azon a véleményen volt, hogy az orosz proletariátus pártjának programjában világosan és pontosan ki kell fejtenie, hogy bűnösnek tartja az orosz kapitalizmust, és határozottan és könyörtelenül hadat kell üzennie a kapitalizmusnak. Plehanov viszont megelégedett azzal, hogy általánosságban ismertesse a kapitalizmust. Azon a véleményen volt, hogy Oroszországban a kapitalista termelési mód még nem vált uralkodóvá.

Az oroszországi gazdaságnak ez a jellemzése nem felelt meg a valóságnak és óhatatlanul hibákhoz vezetett az osztályharc tartalmának és irányának, s a

⁸ I. m. 23. l.

párt legközelebbi fő feladatainak meghatározásában. Plehanov álláspontja elszakította az oroszországi szocialista forradalom — mint távoli jövő — feladatait a burzsoa-demokratikus forradalom legközelebbi feladataitól. Plehanov okfejtéséből az következett, hogy Oroszország a szokásos, nyugat-európai típusú burzsoa forradalom előtt áll, amelynek vezetője a burzsoázia lesz, és amely a burzsoázia uralmához fog vezetni. Lenin ezt a kérdést konkrét történeti szemszögből, mint forradalmi dialektikus marxista vizsgálta. Nem csak az általános vonásokat látta, hanem látta azt is, milyen különbségek vannak az egyes burzsoa forradalmak között az egyes országokban a különböző korokban.

Lenin programtervezetében a kiindulópont ez volt: »Oroszországban egyre gyorsabban fejlődik az áruterelés, egyre teljesebben jut uralomra a kapitalista termelési mód.«⁹ Ebből a tételből az következett, hogy Oroszországban a fő ellentétek a munka és a tőke közötti ellentétek voltak, ami kifejezésre jutott a proletariátusnak a burzsoázia ellen folytatott fokozódó osztályharcában.

Oroszországban a XX. század elején megvoltak a szükséges objektív feltételek nemcsak a burzsoa-demokratikus forradalom győzelméhez, hanem a szocialista forradalomra való átmenethez is. A proletariátusnak ki kellett vívnia a jobbágyrendszer csökevényeinek felszámolását és az önkényuralom megdöntését, hogy megtisztítsa az utat fő szocialista feladatának megoldása számára. Az orosz burzsoázia lepaktált a cári reakcióval. A burzsoa-demokratikus forradalom hajtóerői Oroszországban a munkásosztály és a parasztság, vezető ereje pedig a munkásosztály volt. Oroszország gazdaságának Lenin által adott mélyreható jellemzése lehetővé tette a munkásosztály forradalmi mozgalmá szerepének és helyének, valamint az Oroszországi Szociáldemokrata Párt feladatainak helyes meghatározását, és a burzsoa-demokratikus forradalomnak szocialista forradalomná való továbbfejlesztésének lehetőségére vonatkozó következtetések levonását.

A program megvitatása során világosan kitűnt a két egymással ellentétes módszer és a vizsgált kérdés kétféle szemléleti módja. Plehanov a nyugat-európai szociáldemokraták uszályában kullogott, kikerülte az új problémákat, figyelmen kívül hagyta az élet által felvetett új kérdéseket, arra törekedett, hogy elkenje a szociáldemokrácia forradalmi és opportunisták része közötti véleményeltéréseket. Ez az oka annak, hogy a programnak Plehanov által megfogalmazott tételei elvontak és ködösek. Lenin ezzel szemben tekintetbe vette az új jelenségeket és tényeket, amelyekben Marx és Engels forradalmi tanításának megerősítését látta. Lenin Marx tanítására támaszkodott, gazdagította és továbbfejlesztette azt, és ezért helyesen oldotta meg az új problémákat. Határozott és engesztelhetetlen harcot indított az opportunisták ellen, feltárta összes nézeteltéréseiket és azt követelte, hogy a program pontos marxista meghatározásokat tartalmazzon, hogy ne legyenek kibúvóik az opportunistáknak és hogy igazán harcoss forradalmi irányt adjanak a párt egész elméleti, propaganda és szervező munkájának.

Plehanov tervezete a proletariátus osztályharcát behelyettesítette a kizsákmányolt dolgozó tömegek harcával, és figyelmen kívül hagyta a kistermelő kettős arculatáról szóló marxi tételt. A kistermelő egyrészt a kapitalizmus igájában szenved, ami tiltakozást és elégedetlenséget vált ki belőle,

⁹ I. m. 12. l.

másrészt pedig igyekszik megvédeni kistermelői létét, azaz megvédeni a tőkés rendszer alapjait, sőt visszafelé forgatni a fejlődés kerekét. Lenin rámutatott arra, hogy helytelen felvenni a programmba, hogy a munkásosztály a kapitalista társadalomban »a dolgozók és a kizsákmányolt tömegek« — tehát egyben a kistermelők — képviselője. A munkásosztály önálló osztály és az egyetlen olyan osztály, amely teljes mértékben szemben áll a burzsoa osztállyal, és amelynek külön osztályérdekei vannak. Csak ha ebből indulunk ki, tudjuk helyesen meghatározni a munkásosztály helyét a szocializmusért folytatott harcban és a dolgozók valamennyi többi rétegének vezetőjeként betöltött szerepét.

Plehanov nyilvánvalóan eltért tervezetében a marxista állásponttól a szociáldemokrata párt osztályjellegének meghatározásánál. Ezt írta: »... A nemzetközi szociáldemokrácia a *dolgozó és kizsákmányolt tömeg* szabadságmozgalmának élén áll...« Lenin erre vonatkozólag megjegyezte: »Korántsem. A nemzetközi szociáldemokrácia *csak a munkásosztály*, csak a *munkásmozgalom* élén áll... csak a *munkásosztály* harci erőit szervezi.«¹⁰

A szociáldemokrácia hangsúlyozta a munkásosztály osztály-önállóságát, de nem szigetelte el magát a lakosság egyéb, hozzá közelálló dolgozó rétegeitől. Határozottan sikra szállt a kistermelők konzervatív törekvései ellen, de támogatott minden forradalmi elemet a körükben, hogy a munkásosztály oldalára vonja a kistermelők élenjáró rétegeit. Lenin ezzel kapcsolatban azt követelte, hogy a pártprogram helyesen tükrözze a kistermelők helyzetét a kapitalizmusban és ezzel megvilágítsa a dolgozók előtt, hogy számukra az egyedüli kiút, ha magukévá teszik a szocializmusért harcoló proletariátus forradalmi álláspontját. Lenin azt tartotta, hogy Plehanov tervezete nem tárja fel teljes egészében a kistermelők való helyzetét, és ezzel elsimítja a kapitalizmusnak a nagy tömegek inségére és nyomorára vezető ellentmondásait.

Lenin igen nagy hibának tartotta, hogy Plehanov tervezetéből hiányzik a pártprogramnak egy igen fontos pontja, a proletárdiktatúráról szóló pont. A proletárdiktatúra elismerése a legszorosabban és elszakíthatatlanul összefüggött Marxnak és Engelsnek a Kommunista Kiáltványban kifejtett alapvető tételével, a proletariátusnak a társadalom szocialista átalakításában betöltött történelmi hivatására vonatkozóan. Ez volt az egész marx tanítás forradalmi lényege. Nem volt véletlen, hogy Plehanov tervezetéből a proletárdiktatúra pontja elmaradt. Kautsky, Plehanov és mások azzal jártak a nyílt opportunisták kezére, hogy megkerülték vagy elferdítették a legfontosabb marx tételket, így elsősorban a proletárdiktatúráról szóló tételt. Lenin követelésére a proletárdiktatúráról szóló pontot beiktatták az OSzDMP programtervezetébe. Ennek rendkívüli nagy jelentősége volt, mert a proletárdiktatúra a szocialista forradalom tartalmát, lényegét fejezte ki. A proletárdiktatúra a munkásosztály fő fegyvere az OSzDMP programjában megjelölt végcél eléréséért vívott harcban.

V. I. Lenin a második Plehanov-féle programtervezetre vonatkozó fő kritikai megjegyzéseit négy pontban foglalta össze: 1. sok tétel rendkívül elvont; 2. a tervezet kihagyja és elködösíti a speciálisan orosz kapitalizmus kérdését; 3. teljesen egyoldalúan és helytelenül ábrázolja a proletariátusnak a kistermelőkhöz való viszonyát; 4. állandóan meg akarja magyarázni a programban a folyamatot, s ez a kifejtést hosszadalmassá teszi.

¹⁰ I. m. 37. 1.

Leninnek a második Plehanov-féle programtervezet felett gyakorolt bírálata egyeztető bizottság összehívását tette szükségessé, hogy a Plehanov és a Lenin által kidolgozott tervezetek alapján egy egységes programtervezetet dolgozzanak ki. »Mi már befejeztük — írta Lenin 1902 márciusában — a program gyakorlati részének tervezetét, többek között az agrárprogram tervezetét is, s ezen kívül két változatban összeállítottuk a program elméleti részét... Ebből a két változathból most összeállítunk egy közös tervezetet, de persze nem szeretnők ezt nyers formában, vagyis e munka befejezése előtt nyilvánosságra hozni.«¹¹

A pártprogramnak az egyeztető bizottság által kidolgozott új bizottsági tervezete 1902 áprilisában készült el. Leninnek sok megjegyzését és javítást tekintetbe vették, de azért ennek a tervezetnek is komoly fogyatékségei voltak. Lenin a bizottsági tervezetre írásban tette meg megjegyzéseit. Rámutatott arra, hogy egyes megfogalmazások pontatlanok, sőt nyilvánvaló hibák is vannak a tervezetben. Újból hangsúlyozta, hogy sok benne a felesleges ismétlés, hosszadalmasság, nehézkesség, és lehetőséget nyújt egyes pontok helytelen értelmezésére.

Lenin fő megjegyzése az osztályharc kérdésére vonatkozott. A bizottsági tervezet ebben az esetben a Plehanov-féle tervezet nem-marxista megfogalmazását követte, amely nem határozta meg, mi az az alapvető sajátosság, amely a proletariátust a többi osztálytól megkülönbözteti. Lenin feltárta a kapitalizmusnak azt a tendenciáját, hogy a kistermelők egyre növekvő elszegényedéséhez és tönkremenéséhez vezet és a félproletárok és a proletárok sorába taszítja őket. Ez volt az objektív alap arra, hogy a kistermelők a munkásosztály felé forduljanak. De ezt a fordulatot csak úgy lehet elérni, ha a munkásosztály osztályönállóságra tesz szert. A dolgozó tömegek széles rétegeinek a kapitalizmus elleni harca csak a harcos forradalmi párt által vezetett munkásosztály vezetése mellett érhetett el sikert. És Lenin azt javasolta, hogy ezt világosan és pontosan juttassák kifejezésre a programban.

Lenin kifogásolta azt is, hogy a bizottsági tervezetben bennmaradt Plehanovnak az a tétele, hogy a politikai és állampolgári szabadság a kapitalista termelés természetes, jogi kiegészítése. Ez a tétel feldícsérte a burzsoa demokráciát. Erre vonatkozólag Lenin ezt írta: »A kapitalizmus számára a szabadság 'természetes' voltát ezeregy olyan társadalmi és történelmi tényező bonyolítja, amelyet a 'természetes' szó nem fejez ki. Emellett valahogy liberlista szaga, bűze van.«¹² Lenin szükségesnek tartotta kifejezésre juttatni a programban azt, hogy az önkényuralom ideje lejárt, az önkényuralmat halálra ítélte a kapitalizmus egész fejlődése, amely az állampolgári és demokratikus szabadságot követeli, de ellenezte, hogy ezeket a szabadságjogokat a kapitalizmusban »természetesen«¹² érvényesülő jogoknak minősítsék.

Alapvető elvi jelentőségűek voltak Leninnek a program agrárkérdésekre vonatkozó részét módosító javaslatai. Ezekre a kérdésekre vonatkozóan az »Iszakra«¹² szerkesztőségében komoly véleményeltérések merültek fel. 1902 április derekán Zürichben tanácskozássra ültek össze a szerkesztőség tagjai és itt végleges formába öntötték a bizottsági programtervezetet. Ugyanezen az értekezleten megvitatták Leninnek »Az orosz szociáldemokrácia agrárprogramja«¹² c. cikkét is. Lenin ezt a cikket magyarázatképpen írta a párt program-

¹¹ I. m. 94. l.

¹² I. m. 60. l.

tervezetének agrár-részéhez és kifejtette benne, melyek a szociáldemokrata politika fő elvei a falusi lakosság különböző osztályainak, rétegeinek és csoportjainak irányában. Plehanov és a szerkesztőség más tagjai felléptek Lenin cikkének legfontosabb tételei, elsősorban a proletariátusnak a burzsoa-demokratikus forradalomban betöltött vezetőszererepéről és a föld nacionalizálásáról szóló tételek ellen. Április végén Lenin megkapta a szerkesztőség megjegyzéseit cikkére vonatkozólag, javításokat eszközölt rajta és a kijavított cikkel együtt elküldte a szerkesztőség tagjainak a program agrár-részére vonatkozó módosító javaslatait is.

Lenin azt javasolta, hogy ne vegyék be a programtervezetbe azt a cikkelyt, hogy a lehasított földet meg kell váltani, ha az már több kézen keresztülment, megjegyezvén, hogy a megváltás megengedése ellentmond a pártprogram társadalmi-forradalmi követeléseinek. Lenin ezt írta: »A' megváltáson' mind történelmi hagyománya miatt (1861. évi megváltás), mind tartalma miatt (v. ö. a híres mondással: »a megváltás nem más, mint vétel») izetlenül jószándékú és burzsoa rendszabály sajátos mellékíze érződik. Belekapaszkodva abba, hogy mi *megengedhetőnek tartjuk* a megváltást, igen könnyen elronthatják követelésünk tulajdonképpeni lényegét (s erre akárhány Rontó Pál vállalkozik)«. ¹³ Beigazolódott, hogy Leninnek igaza volt; az 1905. évi forradalomban a kadetek agrárprogramjában a »megváltás« fő pontként szerepelt.

A Lenin és Plehanov között az agrárprogram kérdéseiben kibontakozott polemiában kifejezésre jutott, hogy milyen különbségek vannak kettejük nézetei között a forradalom fő kérdései tekintetében. Plehanov a párt agrárprogramjának követeléseit nem tekintette forradalmiaknak. Félt, hogy a proletariátus és a parasztság forradalmi demokratikus követeléseivel elriasztja a liberális burzsoáziát. Lenin ezzel szemben az agrárkérdés megoldásánál abból az eszméből indult ki, hogy a proletariátusnak a vezetőszereret kell játszania a burzsoa-demokratikus forradalomban és hogy biztosítani kell a munkásosztály és a parasztság forradalmi szövetségét a munkásosztály vezető szerepe mellett. A burzsoa-demokratikus forradalom Oroszországban nem győzhetett az agrárkérdés forradalmi megoldása nélkül.

Martinov azt állította, hogy az orosz szociáldemokrácia agrárprogramja megvalósíthatatlan. Lenin leleplezte Martinov nézeteit és ezt írta: »Programunknak csak abban a tág, filozófiai értelemben kell megvalósíthatónak lennie, hogy egyetlen betűje se legyen ellentétben az egész társadalmi-gazdasági fejlődés irányával. S ha már egyszer (általánosságban és részleteiben) helyesen határoztuk meg ezt az irányt, akkor forradalmi e'veink és forradalmi kötelességünk nevében — *minden erőnk*ből mindig és feltétlenül harcolnunk kell követeléseink *maximumáért*. Merőben nyárspolgári módon gondolkodik azonban az, aki már jóelőre, a harc eldőlte előtt, a harc folyamán megállapítja, hogy az *egész maximumot bizonyára* úgysem érvük el. Az ilyen okoskodások mindig opportunizmusra vezetnek, még ha azok, akik így okoskodnak, ezt nem is kívánják«. ¹⁴

Az orosz szociáldemokrácia agrárprogramja akkor arra a követelésre szorítkozott, hogy olyan forradalmi parasztszövetségeket alakítsanak, amelyeknek az lett volna a feladatuk, hogy kisajátítsák a földbirtokosokat és visszadják a parasztnak a »lehasításokat«, amelyek révén a földbirtokosok jobbágyi függőségben tartották a parasztoakat. Ez a követelés arra ösztönözte a

¹³ I. m. 67. l.

¹⁴ I. m. 112. l.

parasztokat, hogy harcot indítsanak az 1861. évi reform forradalmi demokratikus revideálása érdekében. De a forradalmi szociáldemokraták sokkal messzebbre láttak. Látták, hogy olyan radikális intézkedéseket is meg lehet majd valósítani, mint az összes földesúri földek elkobzása és a föld nacionalizálása. Lenin »Az orosz szociáldemokrácia agrárprogramja« c. cikkének abban a részében, amely a szerkesztőség kívánságára nyomtatásban megjelent az Iszkrában, ezeket írta : »Más a helyzet a föld nacionalizálásával. Ez a követelés (ha burzsoá, nempedig szocialista értelemben fogjuk fel) valóban 'tovább megy' a lehasított földek visszaadásának követelésénél, s elvben teljesen egyetértünk ezzel a követeléssel. Bizonyos forradalmi helyzetben természetesen készek vagyunk kitűzni ezt a követelést.«¹⁵

A bolsevikok ezt a követelést az első orosz forradalom hatalmas fellendülésének időszakában tűzték ki és a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban valósították meg. Az országunk és más országok történetéből leszűrt tapasztalatok megmutatták, milyen nagy jelentőségük van a forradalmi reformoknak a szocialista forradalom győzelme szempontjából. A bolsevikok helyes agrárprogramja, amely a kadétok burzsoa-liberalizmusa, a mensevikek opportunistikus és az eszerek kalandorpolitikája ellen irányult, a proletariátus köré tömörítette a falusi szegénység, valamint a középparasztság nagy tömegeit és elősegítette a szocializmus győzelmét országunkban.

Lenin kitartóan harcolt a marxista forradalmi programért és ennek eredményeképpen egy új szerkesztőségi programtervezetet dolgoztak ki, amelyet az »Iszkra« és a »Zarja« szerkesztősége nevében hoztak nyilvánosságra. (»Iszkra«, 21. sz. 1902 június 1.) Ez a tervezet különbözött Plehanov első és második tervezetétől. Azokat az elméleti hibákat, amelyekre Lenin rámutatott, kijavították, a megfogalmazásokat pedig gondosan átszerkesztették. A program felépítésének terve megegyezett Lenin tervével, kivéve, hogy a program a kapitalista társadalom általános jellemzésével kezdődött, és nem az oroszországi kapitalizmus jellemzésével. De a program elismerte, hogy Oroszországban a kapitalista viszonyok az uralkodók és ebből az következett, hogy a szocialista forradalomért való harcot Oroszországban törvényszerű jelenségnek tekintette és a szociáldemokrata párt fő feladataként jelölte meg.

A legfontosabb az volt, hogy az »Iszkra« programtervezete éles határt vont a szociáldemokrata párt és az opportunizmus között. Világosan megfogalmazta a munkásosztály végcélját, amely a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra létrehozása útján a szocializmusért vívott harc; helyesen fogalmazta meg a párt legközelebbi általános demokratikus feladatait, vagyis az önkényuralom megdöntését és a demokratikus köztársaság megteremtését és helyes gyakorlati követeléseket állított fel az országban kibontakozott forradalmi mozgalmak adott időszakára vonatkozóan.

*

A pártprogram tervezetének kidolgozása a lenini »Iszkra« egyik legnagyobb érdeme volt. Az a körülmény, hogy ezt a tervezetet a helyi pártszervezetek megvitatták, eszmeileg összeforrasztotta őket, és fontos szerepet játszott a II. kongresszus előkészítésében, a munkásosztály igazi forradalmi pártjának — az újtípusú pártjának — a létrehozásában.

A pártszervezetek zöme jóváhagyta az »Iszkra« által elkészített programtervezetet. Ezzel szemben az összes opportunisták — az »ökonómisták

tól» kezdve a Bundig és a »Juzsnij Rabocsij« csoportig — elvetették az »Iszkra« tervezetét. Várható volt, hogy a kongresszuson elkeseredett harc fog kibontakozni az igazi forradalmi iszkrás irányzat győzelméért a szociáldemokrata pártban. A forradalmi szociáldemokraták előre látták, hogy ez a harc elkerülhetetlen, és leveleikben és útmutatásaikban azt követelték, hogy az »Iszkra« hívei gondosan készüljenek fel a kongresszusra és vívják ki, hogy elvhű, következetes, meggyőződéses proletárforradalmárokat válasszanak meg küldötteknek.

Az OSZDMP II. kongresszusán az iszkrások és az iszkraelenések (a Bund, a »Rabocseje Gyelo« stb. képviselői) között elkeseredett harc bontakozott ki a napirend minden pontjára vonatkozóan, így a program kérdésében is. A kongresszuson kialakult az ingadozók (a »mocsár«) elég jelentős csoportja, amely rendszerint az iszkraelenésekhez csatlakozott, megerősítve a kongresszus opportunistá szárnyát. Ilyen körülmények között különösen fontos volt fenntartani az egységet az iszkrások sorában. Ha a küldötteknek csak egy jelentéktelen része válik is ki az iszkrás többségből, akkor ez lehetővé tette volna az opportunistá áramlat győzelmét.

Az opportunisták nem tudták az iszkrás programtervezettel szembeállítani saját tervezetüket, de minden erejükkel próbálták megakadályozni a pártpropaganda marxista forradalmi elveinek győzelmét. Csak maga Akimov 21 módosítási javaslatot terjesztett be a programhoz. A program megvitatása a kongresszus 9 ülését foglalta le. Erős harc lángolt fel a program harcoss, forradalmi irányzatát meghatározó legfontosabb pontokkal kapcsolatban. »A programnak minden pontját külön-külön tárgyalták és fogadták el, — írta V. I. Lenin. — A bundisták itt *kétségbeesett* obstrukciót rendeztek, és a kongresszus idejének csaknem $\frac{2}{3}$ -része a program megvitatásával telt el!¹⁶

Martinov, Akimov, a bundisták és mások hévvel támadták a programtervezet egész elvi részét. Olyan nézeteket vallottak, amelyeket már régen és joggal neveztek opportunistá nézeteknek. Az iszkraelenes opportunisták egyes tételeiket marxista szólammal takargatták. Elvetették a marxizmus forradalmi lényegét, leegyszerűsítették és elferdítették a marxizmus tételeit, a marxizmust vulgáris gazdasági materializmussal cserélték fel. Megpróbálták megcáfolni — a nyugateurópai opportunistákhoz hasonlóan — a proletárdiktatúra eszméjét és azt a marxista elméletet, hogy a proletariátus elnyomódik a kapitalizmusban.

Az opportunisták támadták a munkásmozgalom ösztönösségének, ill. tudatosságának marxista tételét, amelyet Lenin fejlesztett tovább »Mi a teendő?« c. művében, és amelyet a pártprogram megerősített. Ellenezték, hogy a párt szocialista tudatot vigyen az ösztönös munkásmozgalomba, és tagadták a marxista párt vezető szerepét a munkásmozgalomban, azt hangoztatták, hogy az ösztönös munkásmozgalom a kapitalista termelési mód feltételei révén magától változik tudatos osztálymozgalommá. Az »ökonomisták« ezzel kapcsolatban hivatkoztak a nyugateurópai országok szociáldemokrata pártjainak programjaira, amelyekből hiányzik a tudatosságnak a munkásmozgalomban való jelentőségére vonatkozó tétel.

A forradalmi szociáldemokraták viszont rámutattak arra, hogy milyen különbség van a proletariátus elégedetlenségének növekedése, a munkásosztály

¹⁶ Lenin, Művei, 7. köt. Bpest, 1953. 2. l.

tőkésellenes osztályharcának kiélesedése — ami a kapitalizmusban lévő ellentmondások fokozódásának eredménye és ösztönösen jön létre — s a szocialista tudatosságnak a munkásosztályban való elterjedése között, ami a szociáldemokrata párt tevékenységének eredménye. A szociáldemokráciának az a feladata, hogy belevigye a szocialista tudatot a munkásmozgalomba. Az OSzDMP II. kongresszusán Lenin nem helyeselte a bizottságnak azt a módosító javaslatát, mely szerint abban az arányban növekszik a proletárok öntudata, ahogy a burzsoa társadalomra jellemző ellentmondások növekednek. »Ez a beszúrás — mondta Lenin — ront a programmon. Azt a képzeletet kelti, hogy a tudatosság spontán módon növekszik.

Márpedig a nemzetközi szociáldemokráciában a munkások tudatos tevékenysége nem képzelhető el a szociáldemokrácia befolyása nélkül.¹⁷

A kongresszus leszavazta a bizottság által javasolt módosításokat. Az OSzDMP-nak a II. kongresszus által elfogadott programja megállapítja, hogy a szociáldemokrácia a proletariátus osztálymozgalmának tudatos kifejezője: »A nemzetközi szociáldemokrácia azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a proletariátust képessé tegye nagy történelmi küldetésének teljesítésére és ezért a proletariátust a burzsoa pártokkal szembenálló önálló politikai párttá szervezi, irányítja osztályharcának minden megnyilvánulását, leleplezi előtte a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak érdekei közötti kiengesztelhetetlen ellentétet, és megmagyarázza neki az elkövetkező szociális forradalom történelmi jelentőségét és elengedhetetlen feltételeit.¹⁸

Az »ökonomisták« ellenezték a programmnak azokat a pontjait, amelyek feltárták a kapitalizmus alapvető kiengesztelhetetlen ellentmondásait és megindokolták a szocialista forradalom történelmi szükségszerűségét. Arra törekedtek, hogy kizsigereljék a program forradalmi irányvonalát, le akarták szűkíteni a munkásosztály harcát egyes reformok, szűkkörű trade-unionista érdekek védelmére. A II. kongresszuson nyíltan felléptek az ellen, hogy a munkásosztály kezébe ragadja a politikai hatalmat és azt javasolták, hogy a legfontosabbat — a proletárdiktatúráról szóló pontot — kizsibőljék ki a programmból.

Annak a heves harcnak, amely az OSzDMP II. kongresszusán a proletárdiktatúra kérdésében kirobbant, rendkívül nagy nemzetközi jelentősége volt. Az »ökonomisták« harcba szálltak ennek a pontnak a programból való kiküszöböléséért és arra hivatkoztak, hogy a nyugateurópai szociáldemokrata pártok programjaiban nem szerepel a proletárdiktatúráról szóló pont. Azt, amit Engels a szociáldemokraták erfurti programjának legnagyobb hibájául rótt fel, az opportunista Akimov a program érdemének tekintette és arra hívta fel az orosz szociáldemokratákat, hogy kövessék a német szociáldemokraták példáját.

A kongresszuson napfényre került Trockijnak a proletárdiktatúra kérdésében vallott kétszínű nézete. Trockij a proletárdiktatúrát nem a proletárforradalom fegyverének, a régi államgépezet forradalmi szétzúzása eredményének tekintette, hanem egyszerű őrségváltásnak. Hogy renegát álláspontját leplezze, azt a proletárellenes, antimarxista gondolatot vetette fel, hogy lehetetlen megvalósítani a programnak a proletárdiktatúráról szóló pontját addig, amíg a munkásosztály nem válik »a nemzet többségévé«. Ez az oppor-

¹⁷ Az OSzDMP II. kongresszusának jegyzőkönyve. M. 1932. 177. l. (oroszul)

¹⁸ A SzK(b)P a kongresszusok, konferenciák és KB plénumok határozatainak és döntéseinek tükrében. I. rész, M. 1941. 20. l. (oroszul.)

tunista álláspont lett a továbbiak során annak a trockista-mensevik »elméletnek« az alapja, amely szerint a szocializmus nem arathat győzelmet országunkban.

Lenin teljes eltökéltséggel és rendíthetetlenül védte a proletárdiktatúráról szóló tételt az opportunisták minden támadásával szemben. Az OSzDMP programja úgy szólt, hogy a proletariátus szociális forradalma megszünteti a társadalom osztálytagozódását és ezzel felszabadítja az egész emberiséget a kizsákmányolás alól. »Ennek a szociális forradalomnak szükséges feltétele a proletárdiktatúra, vagyis az, hogy a proletariátus olyan politikai hatalmat ragadjon kezébe, amelynek segítségével el tudja fojtani a kizsákmányolók minden ellenállását.«¹⁹ Lenin 1920-ban »A diktatúra kérdésének történetéhez« c. cikkében a proletárdiktatúra kérdése körül az OSzDMP II. kongresszusán fellángolt harc értékelésével kapcsolatban a következőket írta: »Ez a program világosan és határozottan teszi fel a proletárdiktatúra kérdését, mégpedig éppen a Bernstein ellen, az opportunizmus ellen folytatott harccal kapcsolatban.«²⁰ Az, hogy a kongresszus bevette a pártprogramba a proletárdiktatúráról szóló pontot, Leninnek és híveinek történelmi jelentőségű győzelmét, a forradalmi marxizmus győzelmét jelentette és komoly csapást mért a nemzetközi opportunizmusra.

A proletárdiktatúra kérdésével szoros kapcsolatban állt az a kérdés, hogy kik a proletariátus szövetségei, tartalékai a burzsoa-demokratikus és a szocialista forradalomban. Érthető, hogy azok, akik a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra ellen harcba szálltak, levették a napirendről a proletariátus szövetségeinek, tartalékainak kérdését is. Az »ökonomisták« és a feléjük hajló »határozatlan iszkrások« (Martov, Trockij és mások), akik később a mensevikek csoportját alkották, figyelmen kívül hagyták a parasztság forradalmi lehetőségeit és elleneztek a munkások és parasztok szövetségét. I. V. Sztálin megállapította: »Egyes vulgáris marxisták, élükön Kautskyval, az európai forradalmak tapasztalatából kiindulva arra a következtetésre jutottak, hogy a középrétegek, és elsősorban a parasztság, úgyszólván született ellenségei a munkásforradalomnak, hogy ennél fogva hosszabb fejlődési időszakra kell irányt venni, amelynek eredményeképpen a proletariátus a nemzetek többségévé lesz, s ezzel egyúttal létrejönnek majd a munkásforradalom győzelmének reális feltételei.«²¹

A bundista Liber, az »ökonomista« Martinov és más opportunisták az OSzDMP II. kongresszusán azt hajtogatták, hogy a nem-proletár rétegek sohasem fogják támogatni a munkásosztályt. Lenin erőteljesen visszautasította ezt a nézetet. Emlékeztette őket Marxnak »Louis Bonaparte brumaire 18.-ája« című művének arra a megállapítására, hogy a parasztság egyszer mint a múlt, másszor meg mint a jövő képviselője lép fel, hogy a parasztra nemcsak előítéletei, hanem ítélőképessége révén is lehet apellálni. Az OSzDMP programja nemcsak a munkásosztály, hanem a dolgozók többi rétegének helyzetét is jellemezte, rámutatott arra, hogy milyen nagy történelmi hivatása van a munkásosztálynak és megállapította, hogy a szociáldemokrácia »a többi dolgozó és kizsákmányolt tömegek előtt feltárja helyzetük kilátástalanságát a kapitalista társadalomban és azt, hogy a kapitalizmus igájából való felszabadulásukhoz szükség van szociális forradalomra. A munkásosztály pártja, a

¹⁹ U. o.

²⁰ *Lenin*, Művei, 31. köt. Bpest, 1951. 347. l.

²¹ *Sztálin*, Művei, 5. köt. Bpest, 1953. 368. l.

szociáldemokrácia, a dolgozó és kizsákmányolt lakosság, minden rétegét soraiba hívja, amennyiben azok a proletariátus szemléletét magukévá teszik.²²

Ilyen megvilágításban érthető, milyen óriási jelentősége volt az OSzDMP Lenin által kidolgozott agrárprogramjának. Nem véletlen, hogy a II. kongresszuson a legkülönbözőbb rendű és rangú opportunisták nekirontottak ennek a programnak és annak teljes elvetését követelték. Ismételten arra hivatkoztak, hogy a nyugateurópai szociáldemokrata pártoknak nincs ilyen programjuk. Végül is azt a javaslatot tették, hogy a kongresszus az agrárkérdésben csak az általános elvi tételeket határozza meg és ne fogalmazza meg a konkrét javaslatokat. Lenin határozottan tiltakozott ez ellen. A kongresszuson mondott beszédeiben feltárta az opportunisták kirohanások tarthatatlanságát és káros voltát és megindokolta az agrárprogram fő tételeit.

A forradalmi szociáldemokraták ezekben a kérdésekben két fronton harcoltak: egyrészt az opportunisták ellen, akik nem akarták tudomásul venni a demokratikus agrárreformok jelentőségét a demokratikus köztársasággért folyó harc idején, másrészt az eszerek ellen, akik összekeverték a demokratikus és a szocialista követeléseket és a demokratikus agrárreformokban szocializmust láttak. A forradalmi szociáldemokraták, akik a »lehasítások« visszaadásának programköveteléseit védték, azon a véleményen voltak, hogy ezeknek a követeléseknek a lényege a jobbágyrendszer csökevényei elleni forradalmi harc, és hogy ennek a megvalósítása elválaszthatatlan kapcsolatban van a parasztbizottságok létrehozásával. Ez volt az az út, amelyen a parasztság maguk, nem pedig a liberális hivatalnokok oldják meg az agrárkérdést.

A forradalmi szociáldemokraták ugyanakkor abból indultak ki, hogy az OSzDMP II. kongresszusán beterjesztett agrárprogram csak az első lépés az agrárkérdés megoldása útján. Lenin a kongresszuson azt javasolta, hogy a következő megállapításban: »a jobbágyrendszer maradványainak felszámolása érdekében... és a falun folyó osztályharc szabad fejlődése érdekében a párt harcolni fog követeléseit teljesítéséért« — a »harcolni fog« szavakat az »elsősorban követeli« kifejezéssel cseréljék fel. Ez a kiigazítás azt jelentette, hogy a párt nem fog megállni ezeknél a legközelebbi követeléseinél, hanem a jövőben követelni fogja a földbirtokosok földjeinek elkobzását és az egész föld nacionalizálását, hogy a falun a földesurak ellen irányuló osztályharc át fog nőni a szegényparasztságnak a falusi burzsoázia elleni osztályharcává.

Lenin az agrárprogram javaslatainak védelmében ezeket mondta: »Jegorov elvtárs ábrándnak nevezte a paraszthoz fűzött reményeinket. Nem! Mi nem ragadtatjuk el magunkat, eléggé szkeptikusak vagyunk, s ezért mondjuk a paraszti proletariátusnak: 'Te most a paraszti burzsoáziával együtt harcolsz, de mindig készen kell lenned arra, hogy ez ellen a burzsoázia ellen harcolj, s ezt a harcot a városi ipari proletariátussal együtt fogod vívni...' S amikor most megmutatjuk a szegényparasztságnak, mi az oka nyomorának, sikerre számíthatunk. Minthogy a szociáldemokrácia most harcra kelt a paraszti érdekekért, a jövőben bizonyára számolhatunk azzal, hogy a paraszti tömeg hozzászokik ahhoz, hogy a szociáldemokráciában érdekeinek védelmezőjét lássa.«²³

²² A SzK(b)P a kongresszusok, konferenciák és a KB plénumok határozatainak és döntéseinek tükrében. I. rész. 20. l.

²³ Lenin Művei, Bpest, 6. köt. 1953. 516. l.

Az OSzDMP II. kongresszusa elfogadta a marxista agrárprogramot és ezzel szilárd alapot rakott le a munkás-paraszt szövetség számára a küszöbönálló orosz forradalomban. Az OSzDMP agrárprogrammjának kidolgozásában világosan kitűnt, hogy Lenin alkotó módon nyúlt a marxizmus kérdéseire. Lenin később a következőképpen értékelte ki a II. pártkongresszuson az agrárprogrammért vívott harc jelentőségét: »Mihelyt egy olyan kérdés merül fel, amely némileg túllépi a megszokott és megszabott sablon kereteit, némileg megköveteli, hogy Marx elméletét önállóan alkalmazzuk a sajátos és új (a németek számára új) társadalmi-gazdasági viszonyokra — nyomban kiderül, hogy azok az iszkrások, akik képesek felemelkedni feladatuk magaslatára, csak a szavazatok háromötödével rendelkeznek, az egész 'centrum' pedig azonnal fordulatot tesz a Liberek és Martinovok felé.«²⁴

A proletariátusnak a forradalom idején szükséges tartalékai szempontjából a parasztkérdés mellett rendkívül nagy jelentősége volt a nemzeti kérdés helyes megoldásának is. A párt programmjába bevette azt a követelést, hogy olyan demokratikus köztársaságot kell létrehozni, amelynek alkotmánya biztosítja a lakoságnak azt a jogát, hogy anyanyelvén tanulhat, biztosítja minden állampolgárnak azt a jogát, hogy anyanyelvén szólalhat fel a gyűléseken, hogy az anyanyelv az államnyelvvvel egyenjogú legyen minden helyi, társadalmi és állami intézményben. A párt programmjában azt a követelést állította fel, hogy az állam kebelébe tartozó minden nemzetnek meg kell adni az önrendelkezési jogot.

A kongresszus előestéjén V. I. Lenin »A nemzeti kérdés programmunkban« c. cikkében megvilágította az OSzDMP ezen programmpontjainak jelentőségét.

Magán a kongresszuson a nemzeti kérdés megvitatása a napirend második pontjának vitájával indult meg azzal, hogy milyen helyet foglaljon el a Bund a pártban. A Bund burzsoa-nacionalista irányvonalat követett, a párt föderatív alapon való felépítését követelte és arra törekedett, hogy a Bوندot a zsidó munkások egyetlen képviselőjének ismerjék el tekintet nélkül arra, hogy területileg hova tartoznak. Egy ilyen felépítési elv csupán árthatott volna a munkásosztály ügyének, mert elidegenítette volna egymástól a különböző nemzetiséghez tartozó munkásokat és meggyengítette volna közöttük a nemzetközi kapcsolatot. Az OSzDMP II. kongresszusa elutasította a Bund javaslatait, mert elfogadhatatlannak tartotta, hogy föderatív viszony álljon fenn az OSzDMP és a Bund között, hiszen ez megghiúsította volna az oroszországi nemzetiségek proletárjainak egymáshoz való közeledését. Ez a proletár internacionalizmus jelentős győzelme volt a burzsoa nacionalizmus felett.

A kongresszuson a program megvitatása során harc lángolt fel a nemzetek önrendelkezési jogának elismerése körül is. A lengyel szociáldemokraták tagadták a nemzeti kérdés jelentőségét és a nemzetek önrendelkezéséről szóló pontnak a programból való kirekesztését követelték. A bundisták azt javasolták, hogy a nemzetek önrendelkezési jogának jelszavát egészítsék ki az olyan intézmények alakításának követelésével, amelyek biztosítják a nemzeteknek a nemzeti fejlődés teljes szabadságát, tehát valósítsák meg a kulturális nemzeti autonómia burzsoa-nacionalista jelszavát. A kongresszus elvetette mindezeket a javaslatokat. Győzedelmeskedtek a proletár internacionalizmusnak az OSzDMP programmjában lefektetett lenini elvei.

²⁴ Lenin, Művei, 7. köt. Bpest, 1953. 244. l.

Nem sokkal a kongresszus után, 1904 szeptemberében I. V. Sztálin »Hogyan fogja fel a szociáldemokrácia a nemzeti kérdést« c. cikkében megmagyarázta az OSzDMP nemzeti programjának fő tételeit. »Először is emlékezzünk arra, hogy az Oroszországban működő szociáldemokrata párt *Oroszországinak* nevezte el magát (és nem *orosznak*). Ezzel nyilván azt akarta hangsúlyozni, hogy nemcsak az orosz proletárokat fogja zászlaja alatt összegyűjteni, hanem Oroszország *valamennyi nemzetiségének* proletárjait, és következőképpen mindent el fog követni a közējük emelt *nemzeti választfalak* megsemmisítésére.²⁵

Az OSzDMP kongresszusán vita keletkezett a pártnak a programban foglalt demokratikus követelésekhez való viszonyáról. Jegorov és vele együtt a kongresszus egész opportunistá része »a demokratikus elvek abszolút értéke mellett foglaltak állást és a szociáldemokrata párt fő feladataitól elszakítva tekintették ezeket. Lenin és hívei az opportunistákkal szemben bebizonyították, hogy a politikai rendszer demokratizálása a szociáldemokrata párt számára nem öncél, hanem arra szolgál, hogy megkönnyítse a fő feladat megoldását, megkönnyítse a szocializmusért vívott harcot. Éppen ezért a munkásosztálynak az az érdeke, hogy a lehető legkövetkezetesebben és leghatározottabban megvalósítsa a demokratikus átalakításokat.

Az OSzDMP-nak az »Iszkra« által kidolgozott programja helyesen állapította meg a szociáldemokrácia szocialista és demokratikus feladatai közötti viszonyt. Ez kifejezésre jutott abban, hogy a programot két részre osztották: egy maximális programra és egy minimális programra. A maximális program a munkásosztálynak a modern burzsoa rendszer egész fejlődése által meghatározott végcélját foglalta magában. A minimális program a párt legközelebbi feladatait tartalmazta. Ez abban állt, hogy a cári önkényuralmat meg kell dönteni és fel kell váltani demokratikus köztársasággal, ki kell vívni a demokratikus szabadságjogokat, be kell vezetni a nyolcórás munkanapot, fel kell számolni a jobbágyrendszer minden maradványát.

A minimális program és a maximális program az orosz forradalom két szakaszának felelt meg: a burzsoa-demokratikus és a szocialista szakasznak. Ebből folyt a párt két stratégiai terve: az egyik tervet a burzsoa demokratikus forradalom győzelmére dolgozták ki, a másikat pedig a szocialista forradalom győzelmére. A pártprogram két része, mint a forradalom két szakasza, elszakíthatatlan kapcsolatban állt egymással. Azon az elgondoláson alapult, hogy a burzsoa-demokratikus forradalom átnő szocialista forradalomba. A legközelebbi feladatok megoldása előkészítette a proletariátus végcéljának megvalósítását. A párt a legközelebbi feladatok megoldását a végcél megvalósításának szemszögéből nézte, a burzsoa-demokratikus és a szocialista forradalmat *egy* lánc két láncszemének tekintette.

Az OSzDMP II. kongresszusa elvetette az opportunisták összes módosítási javaslatait és jóváhagyta a proletárpártnak a lenini »Iszkra« által előkészített forradalmi programját. Ez a program a legelőnyösebb forradalmi elméletre — a marxizmus-leninizmusra — épült. A marxizmus-leninizmus ama eszméi, tételei, következtetései, amelyek híven visszatükrözték a társadalmi fejlődés objektív menetének törvényszerűségeit, a társadalom anyagi életének szükségleteit és fejlődését, a munkásosztály és az összes dolgozók

²⁵ Sztálin, Művei, 1. köt. Bpest, 1949. 43. 1.

alapvető érdekeit, pontos megfogalmazásban jutottak kifejezésre a párt-programm tételeiben, amelyek irányt mutattak a cselekvéshez.

Az OSZDMP programja tudományos alapokra épült és ezért reális és konkrét volt. Az OSZDMP programja a társadalmi fejlődés általános törvényszerűségeiből, a kapitalizmus és az osztályharc jellemzéséből indult ki, ahogy azokat Marx és Engels annakidején munkáikban ismertették, de ezenkívül tekintetbe vette azt is, hogy ezek az általános törvények milyen konkrét formában jelentkeztek Oroszországban, melyek voltak a kapitalizmus fejlődésének és az osztályharcnak sajátosságai Oroszországban az új történelmi körülmények között, hogyan tükröződtek vissza ezek a sajátosságok az ország politikai fejlődésében és milyen befolyást gyakoroltak az orosz és a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésére.

Az oroszországi Szociáldemokrata Pártnak a II. pártkongresszus által elfogadott programja az igazi marxista forradalmi program mintaképe volt. Abban különbözött a nyugateurópai szociáldemokrata pártok programjaitól, hogy hű volt a forradalmi marxista elmélet elveihez, engesztelhetetlen volt az opportunistákkal szemben, harcoss, forradalmi, alkotó program volt. Marx és Engels halála után most fogadtak el először olyan forradalmi programot, amelyben fő feladatként a proletárdiktatúráért való harc szerepelt.

A cárizmus, majd a burzsoázia megdöntése nagyrészt kimerítette az OSZDMP-nak a II. kongresszuson elfogadott programját. V. I. Lenin vezetésével ekkor új programot dolgoztak ki, amelyet az OK(b)P VIII. kongresszusa 1919 márciusában hagyott jóvá. Ebben általánosították a három orosz forradalomnak és a szovjethatalom első hónapjainak tapasztalatait, jellemezték a kapitalizmus új fejlődési szakaszát — az imperializmus, a szocialista forradalom és a Szovjetállam korszakát — részletesen megjelölték a párt konkrét feladatait a szocializmus felépítéséért vívott harcban. Lenin javaslata értelmében ebbe a programba bevették az OSZDMP első programjának elméleti részét.

A szocializmusnak a Szovjetunióban való felépítésével kapcsolatban ismét szőnyegre került az új pártprogram kidolgozásának kérdése. A XIX. pártkongresszus megállapította, hogy a VIII. kongresszus óta eltelt idő alatt gyökeres változások történtek mind a nemzetközi viszonyok terén, mind a szocializmusnak és a kommunizmusnak a Szovjetunióban való felépítése terén, aminek következtében a program több tétele és a pártnak a programban lefektetett egyes feladatai — minthogy ezeket időközben már végrehajtották — már nem felelnek meg a mai feltételeknek és a párt új feladatainak. A kongresszus azon a véleményen volt, hogy ideje átdolgozni a pártprogramot.

Az OSZDMP-nak a II. kongresszuson elfogadott programja rendkívül nagy történelmi szerepet játszott. Ennek a programnak az alapján harcolt az oroszországi munkásosztály forradalmi pártja, melyet Lenin teremtett és tett naggyá, a proletariátus hegemoniájáért az 1905—1907-es években a burzsoa-demokratikus forradalomban. Ennek a programnak az alapján vezette támadásba a bolsevik párt a munkásosztályt és az ország összes dolgozóit a cárizmussal való leszámolásra 1917 februárjában, ennek alapján vívta ki a burzsoa-demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövését, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmét.

BETHLEN GÁBOR GAZDASÁGPOLITIKÁJA

E tanulmány Bethlen Gábor gazdaságpolitikájának vizsgálatát tűzte ki célul. De a cím által meghatározott szűkebb területen, a fejedelem gazdaságpolitikai intézkedésein kívül természetesen ki kellett terjednie a fejedelem rendelkezésére álló területeknek — Erdélynek és a hadjáratok során megszerzett 7 magyarországi vármegyének — e korszakban elért gazdasági fejlettségére és a merkantilizmussal kapcsolatos néhány elvi kérdés felvetésére is.

Bethlen Gábor történelmünknek azok közé az alakjai közé tartozik, akiknek tevékenységére a polgári történetírás is sok figyelmet fordított. A forrásközlés terén is elmondhatjuk azt, ami általában nem jellemző a magyar polgári történetírásra, hogy elvégezte e téren a pozitívista kor feladatait; a fejedelem nagy terjedelmű levelezése, az erdélyi országgyűlések iratai és más korabeli iratok, elbeszélő források is ki vannak adva. Ez elsősorban Szilágyi Sándornak, Bethlen Gábor nagy tisztelőjének az érdeme. A helyzet azonban csak az első pillantásra ilyen kedvező. A feltárt források ugyanis döntően a politikai, diplomáciai anyagot ölelik fel, a Bethlennel foglalkozó irodalom is nagyrészt erre a térre szorítkozik. A XVII. századi Erdély gazdasági viszonyainak vizsgálatánál viszont rendkívüli nehézségekbe ütközünk. Külön-külön széleskörű forráskutatást igényelne az egykorú ipar, az áruforgalom, a nagybirtok gazdálkodásának vizsgálata, a szász városok iparának behatóbb megismerése. Ez a dolgozat nem tekinthette feladatának mindezeknek a problémáknak a megoldását, de e kérdések tisztázása feltétlenül szükséges lenne ahhoz, hogy az erdélyi állammal kapcsolatban az abszolutizmus és merkantilizmus kérdését véglegesen el lehessen dönteni.

Témámhoz a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlében a századforduló gazdaságtörténet iránt érdeklődő történészei, így Tagányi, Szádeczky, Kemény, Divald, stb. adatpublikációi, majd e rövid működés után megszűnt folyóirat mellett a Történelmi Tár egyes évfolyamaiban nagyrészt ugyanezen szerzőknek az adatközlései jelentettek komoly segítséget. Kerekes Györgynek a század elején, de még 1940 és 1943-ban írt munkái is lényegében e pozitívista irányhoz tartoznak, mint feldolgozások teljesen korszerűtlenek, de használható adatokat tartalmaznak. A Lengyelországgal folytatott borkereskedelemhez Komoróczy és Divéki tanulmányait használtam fel. Mindezek elszórt adatközlések, vagy egy-egy részlettéma feldolgozására terjednek ki. Összefoglalóbb jellegű munkák Szádeczky Iparfejlődése, Jakab Kolozsvár története és Wenzel bányatörténete, azonban ezek a művek elavultak, lényegében egyes források leközlését tartalmazzák összekötő szöveggel. Adataikra természetesen lehet támaszkodni. Külön irodalom foglalkozik Bethlen pénzügyeivel. Ennek az irodalomnak legkiemelkedőbb művelője Huszár Lajos, de ő egészen szűken, csak numizmatikai szempontból foglalkozik a kérdéssel, és meg sem kísérli, hogy az általános gazdasági életbe beágyazva tárgyalja a problémákat. Mindezek a munkák részlettanulmányok és összképet nem adnak. A Magyar Nemzet Történe-

tében Angyal Dávid többszáz oldalon foglalkozik Bethlennel, a gazdasági részben azonban a fejedelem egyes intézkedéseinek pontos és világos felsorolásán nem megy túl. A fejedelemnek ezek az intézkedései köztudomásúakká váltak és a későbbi irodalom sem tudott sok újat hozzájuk fűzni.

Nagy vitát váltott ki Szekfű Gyulának 1929-ben megjelent Bethlen Gábor című könyve. A szerző a 300 oldalas műből 10 oldalt szentel Bethlen gazdasági intézkedéseinek. Érdeme, hogy elsőnek ő veti fel a Bethlen korabeli viszonyokat, a fejedelem gazdaságpolitikáját a merkantilizmus problematikájába beállítva és kapcsolatba hozza, nyugati minták után, az abszolutizmus kérdésével. Rámutat, hogy a monopóliumok rendszere, a külkereskedelem fellendítése, hányászok, iparosok telepítése, pénzrontás mind olyan momentumok, melyeket megtalálhatunk a merkantilista politikát folytató nyugati abszolút uralkodóknál is. Kiemeli Bethlen érdemét, hogy biztos érzékkel vette észre azon szükségleteket, amelyeket országában ki kellett elégítenie. Azonban mégsem próbálja a merkantilizmus keletkezését e szükségletekből megmagyarázni, hanem a következő magyarázatot adja: »Ezek a merkantilista elvek akkor éppúgy a levegőben voltak, és mindenkire hatottak, aki Európában, a keresztény közösségben élt, mint a fönthebb leírt valláspolitikai elvek is. Hatásuknak keleti vonala ismét Erdélynek keleti határai: ezeken túl nincs többé európai gazdaság, az oláh vajdaságok földjét nem termékenyíti meg, termését nem osztja el és teszi pénzzé merkantilista elveket valló fejedelem; Erdély keleti határain gazdasági tekintetben is megkezdődik Kelet, Ázsia, török, orosz, magatehetetlen terménygazdaság¹. Azt hiszem, e magyarázat értelme világos: azáltal, hogy Bethlent korszerű gazdaságpolitikát folytató fejedelemnek írja le, hangsúlyozni akarja a »nyugati közösséghez« való tartozását, élesen szembeállítva, elhatárolva magát a »keleti barbárságtól«.

Ugyancsak rámutat Szekfű arra, hogy Bethlen a 7 vármegye megszerzésével jelentősen gyarapította hatalmát. Ezt azonban nem pozitívként könyveli el, nem azt emeli ki, hogy e fontos területekkel megerősödve Erdély fokozott mértékben szolgálhatott kiindulási alapul a nemzeti függetlenségi mozgalmak számára, hanem elmarasztalólag írja, hogy Bethlen »súlyosan megeseonkítja a nyugati királyságot, ez utóbbinak végkép le kellett mondania a szintézis újabb kísérletéről«.²

A merkantilista politikát folytató uralkodónak széleskörű, független hatalommal kellett rendelkeznie. Ilyennek rajzolja meg Bethlent. »Erdélyi fejedelmi szuverénítás, — Bocskai rövid uralmát leszámítva — Bethlen Gáborig ismeretlen fogalom volt... Az erdélyi fejedelemnek ezt a hiányzó szuveréni tekintélyt Bethlen Gábor szerezte meg«. Azonban itt is hozzáfűzi »magyarázatul«, hogy az erdélyi szuverénítást a fejedelem »reformált hitű prédikátorai, udvari papjai képezik ki, szoros kapcsolatban a protestáns Nyugaton uralkodó felfogással, s első sorban pedig református hittételekkel magalapozva«.³

Ezekből az idézetekből is látható, hogy Szekfű Gyula mind a gazdasági kérdéseket, a merkantilizmus problémáját, mind pedig az abszolút hatalom kérdését szellemtörténeti módon vetette fel, természetes, hogy így nem tudta e magyarázatokkal megindokolni sem a merkantilizmus, sem a központi hatalom létrejöttének okait.

¹ Szekfű Gyula: Bethlen Gábor. Bpest, 1929. 180—181. l.

² U. o. 161. l.

³ U. o. 154—155. l.

Szekfű könyve és egész Bethlen-értékelése heves vitákat és ellenvetéseket vont maga után. Legjelentősebb ezek közül Angyal Dávid cikke. Ennek is csak a gazdasági kérdésekkel foglalkozó részére térek ki. Nem nyílt vita formájában, de a könyvre reagálva írta meg három közleményét a Századok 1929-30-as számaiban (Adalékok Bethlen Gábor uralkodása történetéhez). Itt állást foglal a merkantilizmusnak Szekfű által felvetett kérdésével kapcsolatban. Bethlent gazdaságpolitikája miatt merkantilistának szokták nevezni — írja. »Ez nem egészen helytelen jellemzés, de némi magyarázatra szorul«. Kifejti, hogy a merkantilizmus a kereskedelmi mérleg aktivitását tűzte ki célul maga elé. Bethlen azonban monopóliumaival saját maga hasznára akarta felhasználni a külkereskedelmet. »Így tehát a kereskedelmi mérleg aktivitását úgy fogta fel, hogy minél több pénzt hajtson a kiviteli kereskedelem az ő kincstárának, ellenben az alattvalók elégedjenek meg azzal a nyereséggel, melyet jónak látott juttatni nekik«. Angyal szerint azonban a merkantilizmus az alattvalók gazdasági erejének fejlesztése által akart az állam hatalmának gyarapításához eljutni. »A monopóliumok módszere azonban nem ezen az úton törekedett az említett főcél felé, azért talán nem is illeti meg a merkantilista elnevezés«. ⁴ Megállapítja, hogy a monopóliumok rendszere nem lehetett népszerű. »Általában bizonyos gazdasági okokból keletkezett elégtelenség vehető észre Bethlen Erdélyében. A rossz pénz, a nagy drágaság miatt meg-megújuló panaszok... Azonban általában véve a gazdasági elégtelenség nem a nyomorúságnak volt a jele, hanem inkább a lehető legjobb állapotok kívánságának nyugtalanító érzéséből származott.« (!) A bányászok és mesteremberek betelepítését ő is merkantilista jellegűnek tartja. »Szóval volt valami Bethlen gazdasági intézkedéseiben, ami a merkantilizmusra emlékeztetett, de egész rendszere mégsem nevezhető annak. Ha a merkantilizmust említjük, gyarmatok, hajózási akták, nagyszerű építkezések és vállalatok merülnek fel képzeletünkben. Ellenben Erdélyben szegényes, vásárokon lebonyolított kereskedésről van leginkább szó... Az a kevés vállalkozás, ami a vásárokon kívül kereskedésnek volt nevezhető, többnyire a fejedelem udvarából indult ki. Talán felesleges az ilyen szerény szervezetre ráaggatnunk a merkantilizmus nehéz palástját.« ⁵

Angyal tehát lényegében elvetette Szekfű állítását. A köztudatba mégis a Szekfű által rajzolt merkantilista Bethlen-kép ment át. Azonban mind a pozitívista, mind a szellemtörténeti kiindulás eleve lehetetlenné tette, hogy a vitát eldöntsék. Tanulmányunkban a Bethlen korabali Erdély és az általa megszerzett 7 vármegye viszonyainak, valamint a fejedelem tevékenységének vizsgálata után próbálunk állást foglalni a kérdésben.

I

A XVII. század elején új szakasza kezdődött a magyar nép függetlenségéért vívott harcnak. Bocskai nagy hagyatéka volt az a felismerés, hogy a török kiűzését és az ország egyesítését nem lehet a Habsburgoktól várni, sőt, éppen az ő nevéhez fűződik a Habsburg gyarmatosítási törekvések ellen indított szabadságharcok sorozatának a megindítása. Bocskai utódai azonban nem ismerték fel a két ellenség, a török és a német elleni védekezés bonyolult politikai követelményeit, és Erdély függetlenségét a legkomolyabb veszélynek tették ki. Bethlen Gábor, aki Bocskai harcát támogatta, nagy célkitűzéseit megértette,

⁴ Századok. Bpest, 1950. 600—601. l.

⁵ U. o. 602. l.

és fiatal éveinek bujdosásaiban alaposan megismerte mind a német, mind a török politikáját, éppen idejében lépett fel a helyzet megmentésére. Közvetlen célja a Báthory Gábor esztelen politikája következtében teljesen zilálttá vált erdélyi állapotok rendezése és a megingott fejedelmi hatalom megszilárdítása volt, hogy az így megerősödött Erdély alapjává lehessen távolabbi célkitűzésének: egész Magyarország felszabadításának és függetlensége kivívásának. Minthogy az adott időszakban a magyarországi feudalizmus bomlásának bizonyos jelei mutatkoztak és az árutermelés olyan fokot ért el, hogy időszerrévé vált a kapitalista csírák és az egységes piac kialakulása,⁶ minden olyan politikának, mely az adott viszonyokat számbaveszi és azokat céljai érdekében fel akarja használni, szükségszerűen olyan módszereket kell alkalmaznia, melyek a nemzeti abszolutizmus és a merkantilista gazdaságpolitika, lényegében tehát a nemzettévalás felé visznek.

Nézzük meg tehát röviden Erdélynek a XVII. század elején elért gazdasági fejlettségére vonatkozó adatokat, bár az előtanulmányok hiánya következtében a kép csak nagyon vázlatos és hézagos lehet.

Lenin útmutatása szerint »a belső piac fejlettségének foka annak a fejlettségi foknak felel meg, amelyet a kapitalizmus az országban elért.«⁷ »Az árugazdaság alapja a társadalmi munkamegosztás. A feldolgozó ipar elkülönül a kitermelő ipartól s mindegyikük kis ágakra és mellékágakra oszlik, amelyek áru formájában termékeket állítanak elő és azokat minden más termékkel elcserélik. ...A társadalmi munkamegosztásnak ez az egyre fokozódó növekedése a kapitalizmus belső piaca kialakulási folyamatának alapvető mozzanata.« »Magától értetődik, hogy a feldolgozó iparnak említett elkülönülése a kitermelő ipartól, .. magát a mezőgazdaságot is iparrá, vagyis árut termelő gazdasági ággá változtatja.« »Ilyenképpen az árugazdaság és a kapitalizmus egész fejlődésfolyamatának a társadalmi munkamegosztás az alapja.«⁸

Milyen adataink vannak ennek a társadalmi munkamegosztásnak a fejlettségére vonatkozóan? Az ipar fejlődése jól lemérhető a fennmaradt különböző limitációkból, árszabályozó rendeletekből, ahol iparágak és azon belül egyes iparcikkek szerint vannak megszabva az árak. Azt tapasztalhatjuk, hogy megnő az iparágak száma: részben új iparágak keletkeznek, részben a meglévők válnak külön (pl. a vargamesterek mellett megjelennek a csizmadiák, stb). Az egyes iparágakon belül is egyre több tétel van felsorolva, mind nagyobb változatosságban állítják elő az iparcikkeket. Így pl. a szíjgyártók árszabásában 1571-ben csak 12 tétel van felsorolva, 1592-ben 35, 1609-ben 51; a szabóknál 1571-ben 9, 1609-ben 26; a kerekeseknél 1571-ben 6, 1609-ben 38 tétel. 1571-ben az egész árszabásban nincs egészen 100 tétel, 1609-ben már 466 tétel van. 1571-ben összesen 20 iparág szerepel, 1609-ben 30⁹, 1625-ben pedig 35 iparágat sorol fel Bethlen limitációja.

Hol találták piacra ezek az ipari termékek? Az egyszerű árutermelés rendjében, ahol az egyes termelők egymástól függetlenül állítják elő a termékeket, a piacon az egymástól elszigetelt termelők — iparosok és árutermelő jobbágyok — együtt elégítik ki a szükségleteket. E csere lebonyolításának helye

⁶ Lásd *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai c. forráskiadványát és annak bevezető tanulmányát. (Sajtó alatt)

⁷ *Lenin*: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Bpest, 1949. 51. l.

⁸ U. o. 19—21. l.

⁹ *Szádeczky Lajos*: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Bpest, 1913. I. k. 66. l.

a hetipiac, ahol a termelők közvetlenül, kereskedők közvetítése nélkül cserélik ki termékeiket. E közvetlen kistermelőkre, »kik magok házok-népek szükségére vesznek mindent« utal Bethlen 1625-ös limitációjának egyik intézkedése. »Ézt is hátra nem hagyván, hogy az bírák, tisztviselők minden névvel nevezendő helyeken igen reá vigyázzanak és gondot viseljenek, hogy az hol vásárok, sokadalmak esnek, semmit elsősorban vásárlania ne engedjenek, kik kereskedésekre szoktak marhát vennie, hanem vásároljon az egyéb rendbeli nép, kik magok házok-népek szükségére vesznek mindent: azok az ő szükségeket megvásárolván, azután az mi attól marad, vegye mind az kereskedő rend meg, ezeké, az kik magok szükségére vásárolnak, leszen az első vásár, ez okáért, hogy az kereskedő ember minden marhát meg venne az vásáron kereskedésre, és így a patriciusoknak házok, magok szükségére semmi nem maradna, mivel efféle emberek az kereskedés után járván, idején mindent elkapdosnának, és így másnak semmi nem jutna, az marhát pedig az országbeliekért limitálták, nem az kereskedésért, hogy mindennek jusson szüksége szerint minden.«¹⁰ Azonban épp ebből az intézkedésből tűnik ki, hogy már jelentős kereskedő réteget találunk, amely »minden marhát meg venne az vásáron kereskedésre, nem luxus-cikkeket, hanem a legfontosabb közszükségleti cikkeket, melyekre a kistermelőknek a legnagyobb szükségük van. Az 1626-os limitáció pedig már külön kitér az egyes iparoscéhek áruinak limitálása mellett az város és kalmár emberek-re is. Az első 1627-es limitáció még hosszabban foglalkozik az város, kalmár és posztó metű embereknek«, a »görög marhának és selyem matériának« az árszabásával, a második 1627-es limitáció pedig még sokkal részletesebben kitér ezekre, külön említve a »török, görög és zsidó kereskedőktől behozandó marhák« árszabályozását. Ez tehát már külkeresedelemre vonatkozik. Az egyes limitált cikkek felsorolásánál kitűnik, hogy elsősorban fűszerekről, külföldi luxuscikkekről és finomabb textiltermékekről van szó, melyeket bent nem tudtak előállítani, így különféle bársony, atlasz, finom posztó, selyem, patyolat, valamint törökországi finom csizma, papucs, stb. árukról, melyek az uralkodó osztály fényűzését szolgálják.

A szász ipar helyzetére a bevezetésben említett okok miatt nincs módomból részletesen kitérni, pedig kétségtelen, hogy ennek behatóbb ismerete döntő fontosságú lenne. Közismert tény azonban, hogy mint korábban, úgy ekkor is a szászok képviselte az ipar fejlettségének legmagasabb fokát nemcsak Erdélyben, hanem az egész országon belül. Legkiemelkedőbb volt itt is a posztó- és vászonipar; ötvösség, hadiszer-, kés- és kaszaipar, valamint a bőrpar. Ez lemérhető a céhek differenciáltságán is. A legerősebben differenciálódott céheken belül találhatók meg legelőször a meggazdagodott és elszegényedett mesterek, valamint legények közötti ellentétek, amikor már nincs biztosítva mindenki számára az, hogy önálló kistermelővé válhasson vagy az maradhasson. Brassóban 1613-ban harc tört ki az öreg és ifjú mesterek között, az ötvöscéhen belüli ellentét pedig az ifjú mesterek javára kötött egyezséggel végződött 1620-ban ugyanitt.¹¹ Ugyancsak ezt mutatja az 1626-ból való szász nemzeti statutumnak 5-ik pontja, amely kimondja, hogy Leschkirchenben négy kocsikészítő mesternél több nem dolgozhat. (»... fort und fort nicht mehr als 4 Meister in nunc nominato loco sein und arbeiten sollen.«)¹²

¹⁰ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (Továbbiakban: E. O. E.) VIII. 302. 1.

¹¹ *Gyárjás Tihamér*: A brassói ötvösség története. Brassó, 1912. 70. 1.

¹² *Kolozsvári—Ovári*: Magyar törv. hat. jogszabályok gyűjteménye. (Corpus Statutorum, továbbiakban: Corp. Stat.). I. 557. 1.

Az erdélyi magyar ipar Kolozsvárott volt a legfejlettebb: legkiemelkedőbb az ötvös-, posztó- és bőripar. Az ötvösség általában a második virágkorát élte a XVII. század elején. Amint megszűnt az önálló Erdély, az ötvösség s hanyatlásnak indult (megszűntek a fejedelmek fényűző megrendelései és a török ajándékokra történt rendelések). A konkurenciától való félelem arra készíteti a céheket, hogy bezárkózzanak. A céhek harcolnak az ellen, hogy a tőke behatoljon a kézműiparba és azt magának alávéssse. Ezt akarják megakadályozni azon intézkedésekkel, melyek a legények, inasok számát korlátozzák. De a XVII. század elejének kedvező konjunktúrája idején enyhítenek a megszorító rendszabályokon az ötvösiparban. Így míg a brassói ötvösök 1511-es szabályzata szerint az ifjú mester csak négy évi gyakorlat után tarthat tanulót, addig az 1606-os szabályzat szerint a várakozási időt leszállítják két évre, 1615-ben egy évre; 1656-ban ismét négy évet szabnak.¹³

Kolozsvárott is az ötvöscéhen belül voltak a legélesebbek az ellentétek. 1639-ben az ötvöslegények nyíltan szembehelyezkedtek a mesterekkel. Egy meghalt céhtag sirjának megásásával kapcsolatban sérelem érte a legényeket, a mesterek kevesebbet fizettek nekik, mint amennyi járt volna, mire a felajánlott kevesebb pénzt zúgolódva visszautasították. S mikor egyik mester a fennálló artikulusokra hivatkozott, azt felelték: »nincs minékünk artikulusunk, uram, elszakadott és elfűtta a szél«... Az ügy azzal végződött, hogy a legényeket a céh pénzbüntetésre ítélte.¹⁴ Annak is megtaláljuk a nyomait, hogy az egyik meggazdagodott céh tagjai más céhbeli mestereket igyekeztek maguknak alávetni. Erre utal a kolozsvári szabócéh 1628-ban kötött egyezsége a nyírómesterekkel a posztónyírást illetően. A posztónyírást egyike azon iparágaknak, ahol általában a legkorábban következik be az alávetés, mert a posztó egész előállítási folyamatában az utolsó munkafolyamatot a nyírómesterek végzik és arra törekszenek, hogy ők közvetítsék a posztót a piac felé. A posztó előállítását végző többi iparosokat pedig igyekeznek függő viszonyba hozni. Gyakran azt is megkísérlik, hogy a szabókat is ők lássák el posztóval és maguknak alávéssék. Valószínűleg hasonló törekvésekkel szemben való védekezés készítette a kolozsvári szabócéhet a megállapodás megkötésére. Ebben elpanaszolják, hogy »... az nyírómester uraim az vásári műves urainknak posztót nyírni nem akarnának az régi mód szerint és az nyírás dolgából hozzánk csak idegenséget mutatnának, elannyira, hogy az szép usust és rendet felbontani ügyekeznek...« Megállapodtak ezután a szabócéh képviselői a nyírómesterekkel, hogy azok a szabócéh céhlevele ellen semmit nem tesznek. Kikötötték azt is, hogy a nyírók minden fajta posztó végét 28 dénárért nyírják. Ha valaki nyíratlan posztót szabna, azt a szabók látómestere elvehesse és megbüntethesse. Ha valamelyik fél nem tartaná meg ezt az egyezséget, azt 25 forinttal büntetik.¹⁵

Épp e kiemelkedő iparágaknál számolhatunk azzal, hogy a helyi, szűk piackörzeten túlmenően ezek az iparágak nagyobb területeket látnak el, sőt külföldre exportálnak. A szászok pl. kelet felé iparcikkeket visznek ki, de nyugat felé is megvan a kapcsolatuk, így pl. kassai kereskedőkkel is összeköttetésben állnak.

¹³ *Gyárzás*, i. m. 39. l.

¹⁴ *Szádeczky*, i. m. II. k. 136. l.

¹⁵ U. o. 110. l.

Azonban nem szorítkozhatunk kizárólag az ipari árutermelés vizsgálatára, annál is inkább nem, mert nálunk az ipar fejlődésének elmaradottsága folytán a kapitalizmus csírái döntően a mezőgazdaságban jelentkeznek. Hivatásos kereskedőkkel találkozunk, akik nem saját, hanem összevásárolt mezőgazdasági terményeket, állatokat visznek ki külföldre eladni. Így Háromszék közönségének a gyulafehérvári követeihez küldött utasításában adatot találunk arra, hogy a szászok a székelyektől összevásárolt gabonán nyereszkeskednek¹⁶. A szászok mellett már egyes nagyobb erdélyi városoknak, pl. Kolozsvárnak a polgárai közül is találkozunk olyanokkal, akik nagyobbarányú kereskedelmi tevékenységet folytatnak, külföldre is utaznak (részben azért, hogy Bethlen nagy megrendeléseinek eleget tehessenek. Ezek elsősorban luxuscikkeket hoznak be az országba). Ezt mutatja a fejedelem 1627. évi kedvezménylevele a kolozsvári kereskedők részére, melyben megengedi nekik, hogy a fiskus marhavasárlási monopóliuma ellenére évenként ezer ökröt vehessenek és tetszés szerinti helyre kihajthassanak a fizetnivalók megfizetése mellett. Utasítja egyben őket, hogy a marhák áráért posztót, gyolcsot, selymet, prémet, aranyfonalat, fűszereket hozzanak be.¹⁷ Számos kolozsvári kereskedő járt Velencébe is; »Kolozsvári áros emberek«, s miután hazaérkeztek, »Fejérvárott lött vásárlás« tőlük.¹⁸

A mezőgazdaság fejlettségének vizsgálatához a legdöntőbb a nemesi nagybirtok gazdálkodásának behatóbb ismerete lenne. A mi korszakunkra nincsenek e kérdésre vonatkozóan sem megfelelő előtanulmányok, de jó 20 évvel későbbi időszakra Makkai László tanulmánya¹⁹ kimutatja, hogy Erdélyben is megindult és erőteljesen fokozódik az allodizáció, a jobbágság robotkötelezettségét egyre fokozzák, de a robotoltatás, szemben a legfejlettebb magyarországi vidékekkel, még nem emelkedett korlátlan mértékűre, még nem érte el a jobbágyi munkán alapuló termelés által elérhető maximumot; tehát itt még nem vált szükségserűvé a »szabad« bérmunka alkalmazása. Bethlen korában ez a fejlődés még korábbi szakaszában van, de a rendelkezésünkre álló elszórt adatokból is látható, hogy bizonyos fokú árutermelés folyt. Segesvári Bálint leírja krónikájában, hogy 1622-ben nagyon hordták a búzát Erdélyből Magyarországra, Havasalföldre és Moldvába, »elannyira, hogy Erdélyben 8 dr 10 pénzen járt, szép búza ottan csak hertelen 20 és 25 pénzre mene, még 32-re is.«²⁰ Ebbe a kereskedésbe Bethlen Gábor, mint a legnagyobb erdélyi birtokos, szintén bekapcsolódott. Egy alkalommal Bágyoni, a fejedelem egyik provizora tudatta Kolozsvár főbírájával, hogy a fejedelem nevében negyedfélszáz kis köből búzát küld be Kolozsvár piacára, és amíg azt el nem adták, másoknak ne engedjen búzát bevinni és eladni.²¹ A fejedelmi birtokok gazdálkodására fényt vet Bethlennek fogarasi udvarbírája részére 1623-ban kiadott utasítása.²² Ebből kiderül, hogy Fogaras várához ekkor 1500 jobbágy tartozott, ezek három csoportra osztva, felváltva egy-egy hetet a várnak dolgoztak, kettőt pedig

¹⁶ Székely Oklevéltár, VI. 1082. sz. »...az szász városokon, de kiváltképpen Brassóban az székelség gabonáját idegeneknek vételítől feltiltják, ez alatt magok házoktól ezelőtt beszedett gabonákat adják nekik nagy nyereségekkel, az székelségtől magok olesón szedvén be, melyről kegyelmetek providéáljon«.

¹⁷ *Jakab Elek*: Kolozsvár története. Bpest. 1838. Oklevéltár, II. CXXIII. sz.

¹⁸ *Kerekes György*: Bethlen Gábor fejedelem Kassán. Kassa, 1943. 238. l.

¹⁹ I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai.

²⁰ *Mikó Imre*: Erdélyi Történelmi Adatok (továbbiakban: E. T. A.) IV. 189. l.

²¹ *Jakab*: Kolozsvár története. II. 552. l.

²² Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle (továbbiakban: E. Gt. Sz.) 1897. 13. l.

maguknak. Utasítást ad a fejedelem, hogy azokat, akik nem jelennek meg a roboton, szigorúan büntessék meg. »Aratásra, ugorlásra, szántásra, keverésre, kaszálásra pedig...ne az rendhez tartás magokat, hanem akkor amint kívánja az szükség és parancsolják nekik, úgy jöjjenek az szolgálatra...Hogy pedig őket ott benn hervetni ne hagyják, kívántatnak jó pallérok, kik ne verjék, tagolják, hanem riogatással, fenyegető nógatással dolgoztassák őket nagyobbban«. Ez már azt mutatja, hogy a meghatározott robotot korlátlanra emelték a legnagyobb dologidőben, mikor a fejedelmi birtok érdeke így kívánta. Intézkedik az elszökött jobbágyok visszaszerzéséről. A kocsmákban csak a fejedelem borát árulhatják. Az elsoványodott földekre rá kell hajtani a jobbágyok barmait, a gabonát gondosan kell csépelteni, nem leányokkal, asszonyokkal, hanem férfiakkal, hogy jól ki tudják verni a szemeket. »Havasalföldében jó áron eladhatni az gabonát. Ezen a télen készíttessen 20 hajót, kin 2000 köből búzát szállítson alá Remnekre, úgy hogy jöendő tavaszon nyáron az porumbáki ispánunk gondját tudja viselni, mivel ő egy nehányszor vitt és vitetett búzát alá a múlt nyáron.« Utasítást ad, hogy »az Olton által idein nagy szél földeket elfoglaljon, az oláh falu határin, kit zabnak, kit búzának.« Ezenkívül legalább 10 kertben 7—8000 kosár méhet akar tenyészteni; »annyi ezer forintunk volna, az mennyi kosár méh s annál is több... Ez félékkel kellene az proventust szaporítani...«

Dés mezőváros életére, nemeseinek és polgárainak gazdasági tevékenységére vet fényt a dési polgárság és nemesség egyezséglevele, melyet 1613-ban kötöttek és 1628-ban Bethlen Gáborral megerősítettek.²³ A polgárok és nemesek között dúló elkeseredett harc ekkor még a polgárság győzelmével végződött. (Később ismét a nemesség kerekedett felül.) Kötelezi magát a Désen lakó nemesség, hogy a közös városi terhekből a polgársággal egyenlő mértékben vesz részt. A nemesség fél dézsmát ad a városnak, ennek fejében szabad pénzért, mind zálogban, mind örökben földet, szőlőt venniök, de erről a város levelét ki kell váltaniök és per esetén a város bírái előtt tartoznak törvényt állani. A nemesek a polgárokkal egyenlően részesednek a város nyíl-földjeinek a felosztásában. »Ítem. Azt is megengedték, hogy majoroknak való helyeket a városnak derekán kívül ennekutánna vehessünk, építhessünk mint sajátunkat...« Meghatároznak bizonyos területeket, az itt létesített »...majorokban, ha lábos marháinkat, barmainkat tartjuk, úgy semmi fizetéssel azoktól a város közé nem tartozunk. Ha pedig házat építenénk rajta, *béres szolgálóinkat tartanánk benne*, az olyan majorok háztól tartozzanak annuatim ötven-ötven pénzt adni.« Ha tolvajok, fosztogatók jönnének a városra, együttesen őrzik azt. »*Dési piaccon való vásárlás, adás, vevés, kalmárság, kereskedés*... szabados legyen mindenkor egyaránt mind nemesnek, mind városiaknak.« A városi embert a nemesek a városi bíróságnál, a nemeseket a polgárok a megyénél hívhatják perbe, mindkét helyről a fejedelmi kúriához lehet fellebbezni. A megállapodás 11-ik cikkelyét részletesebben közlöm: »Végeztük a mívesek felől egyenlő értelemmel, hogy a dési határon levő szőlőmíveseknek, kapásoknak, aratóknak, búza és szénahordóknak egyenlőképpen való *napi szómokat és fizetéseket*, valamint közönségesen elrendelnénk, azt senki nem transgrediálja... Továbbá azt is, hogy ennek utánna az dési nemesség közül senki házánál a dési czéhartó míves mesteremberek ellen, a melyeket itt Désen feltalálnának... senki privatim ne

²³ Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (továbbiakban: M. Gt. Sz.) 1895. 34. és kk. 1.

tarthasson házánál. Ha pedig másunnan *idegen mives ember* : szabó, ötvös, szőcs, varga, kovács és egyébféle mivesek is, ha a nemesség házánál egy ideig történésnek megszállni, az olyanok nemes gazdáinak valami keveset mivelhessenek bár privátim, de gazdáján kívül másnak, a czéhes mestereknek derogamenjekre ne lenne szabad mívelni.« A 12-ik artikulus végül a vizen (Szamoson) való kereskedésről kimondja, hogy a *nemes celléreknek* (akik a folyón kereskednek) épp olyan jogaik vannak, mint a polgároknak, viszont a cellérocéh összes költségeit a polgárokkal egyenlő mértékben viselik. Végezetül mindkét fél másfélezer arany büntetéspénz fizetését vállalja, ha ezt az egyezséget megszegné. (Kiemelések tőlem — M. V.)

E megállapodás pontjaiból kitűnik, hogy Désen »polgári foglalkozást«
űző, a város piacán és a vizen kereskedő nemesek vannak. Ez a nemesség aláveti magát a város jogszabályainak. Viszont az »alullevőkkel«
szemben, félretéve a viszálykodást, kölcsönös megállapodásra jutnak. A megegyezésben »béres szolgálókról«, és azok »napi számáról és fizetéséről«
van említés, és pedig nemcsak a szőlőművelésben, ahol tanult munkára van szükség és itt jelenik meg legkorábban a bér munka alkalmazása a mezőgazdaságban, hanem aratók, búza- és szénahordók béréről is szó van. Itt tehát már nem pusztán jobbágyok robotján, hanem bizonyos fokú bér munka alkalmazásán is alapuló mezőgazdasági árutermelést találunk. A kézműves polgárság viszont monopóliumhelyzetét akarván biztosítani, a kö tárok, azaz a konkurrenciá ellen védekeznek akkor, amikor megakadályozza, hogy idegen mesterekből nemesek házánál letelepedve folytathassák iparukat a céhbéli mesterek rovására.

E meglehetősen vázlatos kép alapján is látható, hogy Erdélyben, bár a legfejlettebb céhekben erős differenciálódást, élesedő osztályharcot találunk, a céhes méreteket meghaladó, manufaktúraszerű kezdeményezésnek sehol sem található nyoma. A mezőgazdaságban pedig a nagybirtok allodizációja még csak növekvőben van, de még későbbi korszakban sem éri el azt a fokot, mely bér munka alkalmazását okvetlen szükségszerűséggé terné ; ezzel csak egyes, elszórt esetekben találkozunk, az általános kép nem ez. Így a központosításhoz szükséges minimális kapitalista csírákat sem nagyon találjuk meg Erdély területén, s amelyik fejedelem mégis ezt a célt tűzte ki maga elé, annak más erőforrásokról is kellett gondoskodnia.

*

1613 október 23-án választották Bethlen Gábort Erdély fejedelemévé. Az előző fejedelem, Báthory Gábor Erdély helyzetét külpolitikailag aláasta, belsőleg pedig olyan zavaros helyzetbe hozta, hogy még a legszükségesebb bevételeket sem tudta előteremteni az állam szokásos jövedelemforrásaiból. Bethlen Gábor mondja később ezekről az állapotokról : »...szegény Báthory fejedelem idejében minden ember jószága exemptus volt nagyobb részére, minden harminczadokat eldeputált, semmi jószág és majorság az várhoz nem volt, vas kohnak híre sem volt, az vitézlő rendnek esztendőben három négy hó pénzt ha fizettek, nagy esuda volt.«²⁴ Báthory maga ellen ingerelte a nemességet, mert azok nem tudták, hogy a szeszélyes fejedelem melyik pillanatban kobbzza el vagyonukat, mivel a be nem folyó államjövödelmeket valahogy

²⁴ Szilágyi Sándor : Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei (Továbbiakban : B. G. k. pol. lev.) Bpest, 1879. 78. l.

pótolni kellett. Ezért, hogy hasonló dolgok megismétlődését elkerüljék, Bethlen Gábor választási feltételeiben kikötik, hogy a fejedelem vegye vissza a harmincadokat, amelyek eddig árendába voltak kiadva, a bányákat, aknákat úgyszintén. A kincstári birtokokra vonatkozólag törvénybe iktatják, hogy »Üdö lévén hozzá omnia fiscalia bona et alios proventus fiscales recuperálni igyekeznek illendő módok alatt, és az ország határait, végházait, tehetsége szerint, kiváltképpen tanács és ország híre nélkül nem abalienálja.«²⁵ Azáltal, hogy a fejedelem birtokadományozását a tanács hozzájárulásához akarták kötni, egy nagyon fontos területen akartak mintegy felügyeletet gyakorolni Bethlen felett.

A fejedelemnek az volt a legsürgősebb feladata, hogy a szétzilált államapparátust és gazdaságot minél előbb rendbehozza. Ennek elérésére 1614-ben, a megyesi országgyűlésen kísérletet tett a rendek: a »három nemzet« megadóztatására. Előterjesztette egy aerarium publicum, közpénztár felállítására vonatkozó javaslatát. Eszerint »...minden úr és nemes ő maga, nem az jobbágyi, minden adófizető kapujától, két két forintot adjon.«²⁶ Ellenőrző és végrehajtó hatalommal megbízott szervként egy héttagú bizottságot küldjenek ki, melynek két-két tagját a három nemzet választaná, egyet pedig a fejedelem jelölne ki. Az országgyűlés nyíltan nem mert ugyan szembe szállni, de csak részben iktatta törvénybe Bethlen előterjesztését. Az aerarium publicum felállítását megszavazták, de csak egy alkalmi adót deputáltak bele (minden nemes portánként két forintot fizet, a taxával nem rótt városok polgárai és a szászok 20—20 dénárt, az egytelkes nemesek pedig 40—80 dénárt), így lényegében megátolták a működését.

E merész terve, a nemesség megadóztatása, nem sikerült. Ekkor azonban úgy igyekezett biztosítani az anyagi erőforrásokat, hogy a fejedelemség meglévő szokásos bevételeit, melyek azonban Báthory Gábor alatt csak nagyon bizonytalanul, vagy egyáltalán nem folytak be, igyekezett minél pontosabban beszedetni. Ennek érdekében jól működő, pontosan ellenőrzött államapparátus megteremtésére törekedett. Rhédey Ferenc váradi főkapitányhoz, Bihar megye főispánjához írt levelében Rhédey tette felelőssé: »a fiscus jövedelmének szolgáltatóit kegyeimmed által kényszeríthetjük minden igasságnak beszolgáltatására, és ha adósa marad az fiscusnak, magát is arestálhatják érette, és jószágát is confiscálhatják az summáig.« Utasítja, hogy jól válogassa meg a tisztviselőket, harmincadosokat, a meg nem felelő személyeket váltsa fel másokkal.²⁷ Péchy Simont is inti, adjon utasítást a harmincadosoknak, gyűjtsék egybe és szolgáltatassák be negyedévenként a harmincadcédulákat a fejedelem exactorainak (számvevőinek), hogy »harminczadosinktól világosan való számot vehessünk.«²⁸ 1618-ban részletes utasítást adott ki a fejedelem a tizedek szedésének módjáról. Ebben elrendeli, hogy az arendator kellő számú dézsmást, egy-egy székre három személyt bocsásson ki. Csak a fejedelemnek, vagy arendátorának levelével ellátott személyt engedjenek dézsmálni. Minden faluból a bírót harmadmagával eskessék meg, hogy mennyi kalangya dézsma lesz és erről kölcsönösen reverzálist adjanak. Meghatározza a fődezsma és társai fizetését (természetben) és elrendeli, hogy salláriumukat ne vehessék meg pénzen a szegénységtől és a szegény ember lován ne járjanak.²⁹ Ugyancsak a bevételi források ponto-

²⁵ E. O. E. VI. 359. l.

²⁶ E. O. E. VI. 414. l.

²⁷ B. G. k. pol. lev. 12. és köv. l. 1614 febr. 10.

²⁸ U. o. 6. l.

²⁹ Történelmi Tár (továbbiakban Tört. Tár) 1885. 450. és köv. l.

sabb számbavételét szolgálja az a terve, hogy újonnan össze akarja íratni a porták számát.

Bethlennek a fejedelmi hatalom megszilárdítására irányuló törekvéseit az erdélyi nagybirtokosság ottfigyekezett gátolni, aholtehetette. Amint meggátolták a közpénztár felállítását, úgy most az új összeírást is meg akarták hiúsítani. »... az nova connumeratiót sokkal károsabbnak ítéljük, holott ez minapi particuláris connumeratio miatt is egynéhány ember búdosott el. Könyörgünk azért Nagyságodnak, hogy most avval ne bántson.«³⁰ De a fejedelemnek sikerült keresztülvinnie, hogy a következő évben, 1616-ban mégis törvénybe iktatták. »... itt benn Erdélyben az főispánok, Magyarországbán az viceispánok ugyan azon vármegyebeli becsületes személyekkel, ad facies possessionum kimenvén, minden ravandó helyeknek számát igazán meglássák és tíz embert egy kapura rójjanak annak módja szerént.«³¹

1614 március 27-én Szeben városának írt az előző évi adóhátralék ésa folyó évi adó befizetésének elmulasztása miatt. A nagyobb nyomaték kedvéért sajátkezüleg írta a levél végére: »Az restantia öt ezer egynéhány forint. Kgteknek hagyjuk, ne várja több írásinkat... Amivel tartozik administralja sine defectu... ha be nem küldi mindjárt Kegtek, minden Udvarunk népét az szászságra bocsátjuk élni,... ez inauditum, hogy az Szászság adaját be adni valaha így prolongalta volna...«³²

A fejedelmi hatalom megerősödésének, a nagybirtokosság megtörésének egyik legfontosabb eszköze az *1615-ös birtoktörvény* volt. Az 1615-ös szeptemberi országgyűlés a fejedelem előterjesztésére törvénybe iktatta a fiskális javakból történt adományok felülvizsgálatát 1588-ig visszamenően. Mindazoktól visszaveszik a birtokokat, akik 1588 óta »érdemtelenük« kaptak adományt állami birtokokból, de még az »érdemeseknek« adott fiskális javak sem maradhatnak meg, legfeljebb zálogbirtokká változtathatók, melyet a fejedelem bármikor visszaválthat. A fejedelem és tanácsosai hivatottak eldönteni, kik az »érdemes« személyek, ezáltal nagy mértékben függésbe jutnak a birtokosok a fejedelemtől. (Éppen fordítva történt, mint ahogy a rendek szeretnék volna a választási feltételekkel megkötni Bethlen kezét a birtokadományozások terén.) A törvény másik fontos eredménye pedig az volt, hogy a várbirtokokhoz tartozó falvak, melyeket korábban szintén eladományoztak, most, ha nem is teljes, de mindenesetre nagy számban visszakerültek,³³ és a várak katonaságának az ellátását szolgálták. A fejedelem bevételei komoly mértékben megnövekedtek ezáltal, amint azt még látni fogjuk. Ugyanígy intézkedett Bethlen 1615-ben a harmincadok, sóaknák visszavételéről is. A birtoktörvény annyira fájó pontja volt a nemességnek, hogy Bethlen halála után, 1630-ban eltörölték a törvényt és kimondták, hogy fiskális birtokokat is lehet örökbirtokul adományozni.

Az Erdély és a román vajdaságok közötti kereskedelem elősegítése érdekében 1619 május 5-én egyezséget kötött Havasalföld vajdájával, Magila Gáborral. Ez egyezség 8. pontja kimondja, hogy »az aros es kereskedeo embereknek mind az ket reszre szabados jaras es bekesseses kereskedes engedtetik Erdeli orszagnak aszokrul valo vegezese szerint. Tartoztatnia penigh se szemelie-

³⁰ E. O. E. VII. 288. 1.

³¹ E. O. E. VII. 323. 1.

³² Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 3 k. 267. 1.

³³ A városokhoz tartozó birtokok visszavételét már 1614 februárjában előkészítette Bethlen, amikor összeíratta, milyen községek tartoznak egyes birtokokhoz s jelenleg kinek a birtokában vannak. B. G. k. pol. lev. 13. 1.

ben se marhaiaban egyik orszagbelinek is az masik orszagban ne lehessen, valamidigh ott valo biraja eleot megh pereluen velle es megh adossitian, ha ott igassagh nem szolgaltatnek neki es birajatol sententia level adatnek.³⁴

A gazdag erdelyi bányák is komoly jövedelmet biztosítottak a fejedelem részére. Ezért mindjárt uralkodása kezdetén, 1613 november 17-én rendelkezést adott ki arról, hogy a bányászok minden aranyat a kolozsvári pénzverőház ispánjának, Filstich Péternek szolgáltatassanak be.^{34a} Ugyanerről szól 1613 november 21-i parancslevele is, amely szerint Erdélyben mindenféle bánya értermények és a bányászok által kidolgozott nyers arany beváltása kolozsvári Filstich Pétert, a fejedelem ottani aranyváltó kamarájának ispánját illeti: szigorúan elrendeli, hogy ezentúl a bányákból kikerült, rúdban, vagy zúzott állapotban lévő, tiszta, vagy ezüsttel vegyes aranyat senki, semmi szín alatt és javai elvesztése mellett beváltani, megvenni, vagy másokkal megvétetni ne merje. A bányászok se adják el az általuk kidolgozott aranyat sem itteni, sem más országbeli embereknek, hanem a fejedelmi kincstár és kamara számára beváltás végett, beszolgáltatni tartozzanak.³⁵ Ezzel a rendelkezéssel szervezett centrumot teremtett a bányatermékek, nemes fémek beváltására. De más jelentősége is volt ennek: eddig ugyanis a szász Szebenben verték az aranyat és így oda terelődött a pénzforgalom. Az aranybeváltásnak Kolozsvárra való áthelyezésével megfosztotta a szászokat az e téren fennállott monopóliumhelyzetüktől.

Következő lépése azon privilégium kiadása volt, melyet Várady János, Krakker György, Verebély Mihály és Lissibona Gergely szereztek tőle 1615 szeptember 23-án. Eszerint mind a fejedelem, mind pedig bárki más földjén arany, ezüst, réz, ólom, higany és másféle régi fémbányákat szabadon művelhetnek és újakat kereshetnek, nyithatnak a következő feltételek mellett: 1) az arany és ezüst nyolcadrészét a bányaművelők a fiskus részére tartoznak beszolgáltatni; 2) akik elhagyott bányákat újjáépítettek, vagy újakat nyitottak, egy évig teljes hasznát és jövedelmét élvezzék bányáiknak; 3) a bányászok saját személyüket tekintve mentesek a háborús felkelésekben való részvételtől, hanem szükség idején maguk helyett felfegyverzett és hadviselésben járatos személyeket küldjenek.³⁶ Mint látjuk, kizárólagos bányajogositványt nem adott senkinek, az általános bányaszabadságot minden határozatban fenntartotta Bethlen, de kedvezményeivel ösztönzést nyújtott a bányaművelésre.

Ezt az elvet követi az 1618. áprilisi szebeni országgyűlés rendelkezése is, amely kimondja: azért, hogy az arany és ezüst bővebben lehessen az országban, 1) »mind itt az országban lévő s mind idegen országból jöendő bányászok, akarmely nemzetségből állók, ez országba bėjöhessenek, kiknek minden helyeken lévő bányáknak kinyitására szabadságok légyen hac tamen ratione hogy az dominus terrestrissel megalkudjanak és illendő igazságát megadják...« 2) a pénzverőházhoz a fejedelem rendeljen két személyt, akik a beváltásra hozott aranyat, ezüstöt, pénzt meghatározott összegben váltásák be.³⁷

Ezen alapelvek szerint adott privilégiumot 1619 augusztus 21-én Krakker Györgynek az almási bánya művelésére. Itt a már ismertetett elvek és feltételek

³⁴ *Lupas*: Documente Istoricé Transilvané, I. 1599—1699. Kolozsvár, 150-4. l.

^{34a} Tört. Tár 1880. 448. l.

³⁵ E. O. E. VI. 328. l.

³⁶ *Wenczel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története, 435. l.

³⁷ E. O. E. VII. 478. l.

leszögezése mellett arról biztosítja Krakkert, hogy a művelt bányát örökjogon fogja bírni. Továbbá: az aranyra és ezüstre nem a nyolcadrészt kell beszolgáltatnia, mint korábban láttuk, hanem csak a tizedét.³⁸ Tehát Bethlen fokozza a bányák művelőinek nyújtott kedvezményt. Krakker egyébként már 1613. novemberében megkapta a zalatnai és almási bányák praefecturáját, minden jövedelmével együtt, de csak időlegesen (durante beneplacito nostro).³⁹ Testvérének, Bethlen Istvánnak földbirtokokon kívül bányákat is adományoz birtokul a fejedelem, így 1618-ban odaadja zálogbirtokul a máramarosi sóbánya felét⁴⁰, 1620-ban pedig már az egészet neki adományozza, azzal a feltétellel, hogy az évi jövedelemből minden évben 4000 Ft-ot fizessen a fiskus részére.⁴¹

A fejedelmi hatalom megerősödésének másik legnagyobb ellensége a szászság volt. Már fejedelemmé választásának első percétől kezdve ellenségesen fogadták Bethlent. Igaz, hogy előzőleg Báthory Gábor csellel elfoglalta és kirabolta a szászok főfőszékét, Szebent. Bethlen megbékítésekre törekedett, visszaadta nekik a várost és elengedte Szebennek a vámért fizetett bér felét, valamint két évi adómentességet biztosított számára. A szászok azonban ennyivel sem elégedtek meg, és a fejedelem elismerésének fejében azt követelték, hogy tiltsa ki Szebenből a magyar iparosokat és kereskedőket, katonáit pedig tartsa szigorú fegyelemben, nehogy ismételt fosztogatásokra kerülhessen sor. Bethlen uralkodása legkezdetén, az adott erőviszonyok mellett kénytelen volt engedni, és eltávolította a városból a magyar iparosokat, visszaállította a szász céhek szabadságát és a piactartást a tanácsra bízta.⁴²

A szászság végig megbízhatatlan elem maradt, idegen test az államon belül. Ismeretes Marx Lengyelországgal kapcsolatos tétele, mely szerint az idegen városok kiváltságai mindig gyengítik, akadályozzák a központosítást törekvéseket. Bethlen is rájött arra, hogy bármennyire fejlettek városaik és polgárságuk, nem támaszkodhat rájuk, hiszen az első adandó alkalommal elárulják. Összeesküvést szöttek a fejedelem ellen, melynek Rhener János szebeni és Benkner János brassói polgárok voltak a vezetői. Kapcsolatot teremtettek a Habsburgokkal és Homonnay György trónkövetelővel. De Bethlen sikeresen vissza tudta verni Homonnay betörését és a szászok összeesküvését is leszerelte. Ezután, a fejedelem hatalmának megszilárdulásával arányosan, egyre inkább letettek a szászok arról, hogy nyíltan szembeszálljanak vele, csak csendben igyekeztek szabotálni Bethlen terveit. 1618-ban pl. annak ellenére, hogy 1613-ban külön kötelezték magukat a fejedelem és kísérete befogadására, mégsem akarták bebocsátani Szebenbe. Ekkor azonban a fejedelmi tábla elé idézték a vezetőket, ahol azok meghunyászkodtak és írásban kötelezték magukat arra, hogy a fejedelmet és utódait, valahányszor oda akar menni, befogadják Szebenbe; és veszély esetén a nemeseket is beengedik.⁴³ A fejedelem néhány év alatt fölébe kerekedett a szászoknak, és bár nem támaszkodhatott rájuk, mint megbízható alattvalóira, felhasználta és egyre fokozódó mértékben kihasználta őket céljai érdekében.

Szüksége is volt az erdélyi államnak arra, hogy a fejedelem hatalma megerősödjék és megszilárduljon az állam bevételi forrásai, mert több ízben is

³⁸ Országos Levéltár (Továbbiakban: O L.) Gyulafehérvári káptalan, Centuriae R. N. 35.

³⁹ O L. Bethlen Gábor Liber Regiusa, VII. 8. l.

⁴⁰ U. o. X. 28. l.

⁴¹ U. o. X. 150. l.

⁴² Lovas Rezső: A szász kérdés Bethlen Gábor korában. Századok, 1944. 425. l.

⁴³ U. o. 455. l.

hadba kellett szállnia Bethlennek a török mellett, erre kényszerítette a kapott athnámé,⁴⁴ e hadakozások pedig meglehetősen költségesek voltak. Azonban abból is érdemeket igyekezett kovácsolni magának, amit kénytelenségből kellett megtennie. Így a törökök mellett viselt háborúira hivatkozva évekig nem kellett török adót fizetnie, s amikor ez mégis elkerülhetetlenül esedékessé vált, kevesebbet adózott, mint a Báthoryak és (II. Rákóczy Györgytől kezdve) utódai. 1619-ben került sor az első török adó befizetésére, de akkor sem 15.000 aranyat fizetett, mint utódai, hanem uralkodása végéig csak 10.000-et.

Bethlen Gábor szervezőtehetségét, erélyét mutatja, hogy uralkodásának kezdeti néhány éve alatt mennyire rendbe tudta hozni azokat a zilált állapotokat, amelyekben átvette Erdélyt. Az államnak régi, már elődei által is ismert, de nem rendszeresen befolyó jövedelmeit pontosan szedette be, az állami birtokok visszaszerzésével is növelte. Közben pedig megkezdte a határszéli várak megerősítését és felszerelését. 1616-ban már maga Bethlen is jóleső öntudattal mutatott rá elért eredményeire: »Bizony soha nem hittem volna, ilyen romlott állapotban, hogy ilyen megépült hadaink lehessenek,... Bihar vármegyén és a két vármegyén kívül lehet csak innét belől is 14 ezer emberünk hadra való könnyen... jó lovas, és igen szerszámos a lovas mind vármegyéken, székelségen igen kopjás.« E szervezőmunkájának köszönhetette döntően, hogy vissza tudta verni Homonnay betörését, a Habsburgok és a szászok intrikáit és teljes mértékben megszilárdította uralmát. Egyelőre még idegen célokért, a török mellett kellett harcolnia, de megvoltak a saját, nemzeti célkitűzései is, és most már csak az alkalomra várt, hogy ezeket megvalósíthassa. A harmincéves háború kirobbanása meghozta a kedvező nemzetközi helyzetet, és Bethlen ezt ki is tudta használni, mert az államnak egy nagyobb háború viseléséhez szükséges belső erőforrásai is biztosítva voltak már ekkorra.

II

A csehek Habsburg-ellenes felkeléséhez Bethlen Gábor 1619 augusztusában csatlakozott. Bár a Habsburgok gyarmatosítási törekvései és az ellenreformáció élesen sértette a magyar főnemesség és megyei középnemesség érdekeit, ezek mégsem álltak ki szilárdan a fejedelem mellett, amíg nem voltak biztosak a sikerben. Bethlen írta róluk: »...mind eddig nem jöve senki onnét ide alá sem úr, sem vármegye... látni való dolog, hogy csak az dolog eventusát várják, és szarkafészekben ülnek«. Később is nagyrészt csak kénytelenségből csatlakoztak hozzá. Így erre az ingadozó nemességre nem alapozhatta hadjáratát. Bár igénybevette a nemesi felkelést is, hadseregének gerincét a rendektől független zsoldosserege jelentette. A katonák zsoldja pedig tetemes költségbe került, Bethlen nagy súlyt helyezett a pontos fizetésre. Annak ellenére, hogy egy magyar lovas zsoldja havonként 4 forint volt, a gyalogosé 3, — ez a német zsoldosok 8-12 forintos díjánál lényegesen kevesebb, — a katonaság fizetése mégis rendkívül nagy terhet rótt a kis erdélyi államra, hiszen Bethlen hadseregét az akkori Európa egyik legkomolyabb hadi tényezőjeként tartották számon!⁴⁵ 1619 augusztusában indította meg hadjáratát és szeptemberben már azt írta, hogy eddig 40 ezer forintnál többet költött.⁴⁶ 1620-ban már erősen

⁴⁴ E. T. A. II. 340. 1.

⁴⁵ Lásd *Wittman Tibor*: Bethlen Gábor mint hadszervező. Századok, 1951.

⁴⁶ Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz. Bpest, 1915, 8. 1.

szűkében volt a pénznek, és a cseh királytól félmillió forintot kért kölcsön — eredménytelenül. Thurzó Imrénének írta egyik levelében: »... az mim volt, annak nagyobb részét az hadaknak fizettem,... az kilencz holnaptól fogva három száz ezer forintot költöttem ad minus«. ⁴⁷ 1621 júniusában ugyancsak neki írta: »Én kegyelmetekért s kegyelmedért főképen omnem substantiam exposui (minden anyagi erőmmel kiálltam) többet hatszor való százezer forintomnál«. ⁴⁸ Ha a különböző állami bevételekből nem futotta a hadikiadásokra, számtalanszor előfordult, hogy a fejedelem saját pénzéből, »maga ládájából« fizette a költségeket. ⁴⁹

De nézzük meg egy kissé, honnan teremtette elő Bethlen a zsoldosok fizetésére szükséges hatalmas összegeket és hogyan biztosított elegendő fegyvert, élelmet, ruhát katonái részére?

Már említettük, hogy Erdély területén néhány év alatt elérte, hogy az összes állami jövedelmek pontosan gyűljenek be. Amint újabb területek jutottak birtokába Magyarország területéből, itt is igyekezett ezt a rendet bevezetni. 1620 májusában írt egyik levelében panaszodik: »Én soha ilyen országot nem hallottam, sem láttam, melyben az dicát (adót) ilyen nehezen adják meg, mely vétket nem az szegénységnek tribuálok úgy, mint az dicatoroknak, kik csak magok akarnak kereskedni, töltözni az ország jövedelmével, a mint nekem egy néhány felől írják«. ⁵⁰ 1621 novemberében utasította Rákóczi Jánost, a már Bethlen kezére jutott szepesi kamara tanácsosát és Felső Magyarország generális perceptorát, hogy a dicapénz »fölszedetésében senki jószágának, se személyének respectusa nem lehet, mivel az országnak közönséges nagy szükségére rendeltetett pénz az«. ⁵¹ Erélyes hangon inti rendre a szepesi kamarát 1621 szeptemberében és szemükre veti, hogy nem elég lelkiismeretesen szedik be a tizedet: »Hozzák csak az Dézsmák dolgát elől, azok exigálásának (beszedésének) kibocsátatásában nem az publicum bonumra lévén néktek tekinteti, hon mi kamara deákokra, műves és mester emberekre, az kik ajándékoznak benneteket, bizzátok az exactiót, mellyek restelvén az kétszer való Dézsmálást, az Őszi Gabonákat mind addig kin hagyatják az mezőben, meddig az Tavaszsi vetéseknek aratása is elérkezik, az szegénységnek és az Fiscusnak nem kicsin kárára és fogyatkozására«. ⁵²

Mindez természetesen nem pótolhatta a békebeli viszonyokhoz képest hatalmasan megnőtt költségek hiányait. A városokat is katonák kiállítására és lőszer, élelmiszer szállítására kötelezte. 1621 május 21-én Bethlen István (a fejedelem öccse) rendeletet adott a századoknak, melyben 600 gyalogos felfogadását, és minden 10 gyalogosra egy-egy liszttel és élelemmel megrakott négyökrös szekér küldését parancsolta meg nekik, ezenfelül 60 erős vasas szekeret követelt szállításra. ⁵³ Kolozsvártól 100 jól felszerelt gyalogost kívánt a fejedelem, akiket a városnak el kellett látnia 3 hónapi zsolddal, jó ruhával, fegyverekkel és lőszerrel. ⁵⁴ Körnöcbányára szintén 600 felfegyverzett lövész kiállítását szabta ki, de a város ennek elengedését kérte, azzal az indokolással, hogy a

⁴⁷ B. G. k. pol. lev. 205. l. U. itt írja Thurzó Imrénének: »nekem senki az bányákról adott 25 ezernél, s az posoniaktól fel vött 16 száz forintnál egyebet nem adott...«

⁴⁸ U. o. 319. l.

⁴⁹ B. G. k. pol. lev. 197. és 207. l.

⁵⁰ Tört. Tár. 1885. 639. l.

⁵¹ B. G. k. pol. lev. 357. l.

⁵² O. L. Camera Scepusiensis, Bethleniana. 1621 szept. 12.

⁵³ E. O. E. VII. 558. l.

⁵⁴ *Ja'ab*: Kolozsvár története, Oklevéltár, II. CXII. sz. 1619 aug. 14.

bányák és a pénzverés károsodása nélkül nem tudnák teljesíteni a parancsot.⁵⁵ Valószínűleg más városokhoz is hasonló rendelkezéseket küldött. Még a harmincadosoknak is megparancsolta, hogy személy szerint keljenek fel.⁵⁶ Katonán kívül lőszert és élelmiszert is kellett szolgáltatniuk a városoknak. Kőrmöcés Besztercebánya pl. 1621-ben 14 q. ólmot, 1 szekeret kénnel, gyujtózsinnórral és szurokkal, valamint nagyobb mennyiségű bőrt és lábbelit adott, ezenkívül 50 bányamunkást az erődöknél való alkalmazáshoz.⁵⁷ A vármegyéknek pedig minden kapu után meghatározott mennyiségű zabot, lisztet, húst és szénát kellett küldeniök.⁵⁸

A hadjáratához szükséges hatalmas összegek előteremtésének a gondjai mintegy rákényszerítették, hogy olyan cikkeket próbáljon pénzzé tenni, amelyekből nagyobb mennyiség állt rendelkezésére. Velencébe küldte követeit, hogy szövetséget kössön a köztársasággal és anyagi támogatást biztosítson magának. Pénzbeli segílyt nem kapott ugyan, de kereskedelmi kapcsolatokat sikerült létrehozni követeinek Marc Antonio Velutelli spalatói kereskedővel, akit Bethlen kereskedelmi ügynökének neveztek ki. A fejedelem mindjárt ajánlatot tett 120 ezer forint értékű szarvasmarha, valamint nagyobb mennyiségű marhabőr, réz, higany és viasz szállítására, összesen *353 ezer arany értékben*.⁵⁹ E vállalkozás lebonyolítására nem került ugyan sor, de Velutelli társaságot alakított a fejedelemmel való kereskedés céljából Marc Antonio Velutelli et Compagni címen. Rajta kívül még más kereskedelmi ügynökei is voltak Velencében, akikkel később is élénk kereskedelmi kapcsolatot tartott fenn. Szembetűnő, hogy azokat a cikkeket ajánlotta fel Bethlen exportálásra, amelyekre már korábban monopóliumot hozott be, kivitelüket eltiltotta és fenntartotta az állam számára. Már 1616-ban szerződést kötött Töpsel János danzigi kereskedővel higany kivitelére,⁶⁰ de ez csak szerény kezdete volt későbbi nagyarányú kereskedelmi ügyleteinek. Hogy mennyire a pénzszükséglet irányította ezekenél a monopóliumokon nyugvó exportügyleteinél, mutatja, hogy 1619 novemberében, mikor a hadjárat megindítása minden anyagi erejét lekötötte, viszont a török adó megfizetését sem tudta már tovább halogatni, a forrás szerint »kényszerítették ő felsége, az mi vagyon keze közt, avval az adót supplálni«, ezért »kénésőt« (higanyt) küldött ki, hogy annak az árából fizessék a szultán adóját. Egyben elrendelte, hogy ezután senkinek »ez országból kénésőt adni szabad ne legyen Törökország felé«.⁶¹ Ugyancsak elrendelte azt is, hogy mézet és viaszt senki ne szedjen és ki ne vigyen az országból az ő engedélye nélkül.⁶² Közismert tény az is, hogy első hadjárata alatt a zsákmányolt lovakat a szászokkal becseréltette ökrökre, ezeket ezután Bécsben és Velencében adta el.⁶³ Második hadjáratának idején, 1624-ben skót kereskedőkkel kötött szerződést higany és viasz eladására: 3 év időtartamára, mázsánként 95 forintért a higanyt, 62-ért a viaszt, a fejedelem szállítja az árut Kassára, ahol a kereskedők átveszik és kifizetik. Ha Bethlen jónak látja, kötelesek Danzig-

⁵⁵ *Križko*: Bethlen Gábor Kőrmöcbányán. Századok, 1897. 595. l.

⁵⁶ O. L. Camera Scopusiensis, Bethleniana, 1621 jún. 21.

⁵⁷ *Križko*, i. m. 598. l.

⁵⁸ E. O. E. VII. 552. l.

⁵⁹ *Kerekes*: Bethlen Gábor fejedelem Kassán. 226. l.

⁶⁰ *Szabó K.*: Bethlen Gábor fejedelem polit. levelezése. Tört. Tár. 1880. 722 és 723. l.

⁶¹ Tört. Tár. 1882. 472. kk. l.

⁶² B. G. k. pol. lev. 111. l. és Tört. Tár. 1885. 463. l.

⁶³ *Kraus*: Siebenbürgische Chronik, I. 55—56. l.

ban, Amsterdamban vagy Lengyelországban bevásárlásokat végezni a fejedelem számára, aki viszont szabad kereskedést enged a skót kereskedőknek Magyarország és Erdély területén a szokásos vámilletékek lefizetése mellett.⁶⁴

Kölcsönzéshez is folyamodott. Kassa város articulusaikimondták 1622-ben, hogy a tanács mindenkinek adja meg a város jövedelméből azt a 10.000 forintnyi összeget, amelyet az elmúlt évben a fejedelem számára a polgároktól kölcsön kért. De ez elég jelentéktelen összeg mind Bethlen pénzszükségletéhez, mind a kassai polgárok vagyonához mérten. Sokkal hatalmasabb kölcsönhöz jutott 1620-ban amikor *109.122 frt 11 denár tartozásának* biztosítékaul lekötötte a besztercebányai rézbányák jövedelmét *Lazarus Henckel von Donnersmarck* részére. U.i. Bethlen 1620 elején 500 mázsa besztercebányai rézet utalványozott ki bizonyos bevásárolt posztókért (nyilván hadserege számára vette). De a besztercebányai rézelárusító vállalat a nádorhoz fordult, hogy bírja rá lehetőleg a fejedelmet ez utalványozás megszüntetésére, mert így nem tudnak eleget tenni a rézbányákat finanszírozó Henckellel szemben fennálló kötelezettségüknek. Henckel hajlandó inkább készpénzben kifizetni a posztó árát, ha ezentúl is egyedül őrá lesz bízva a réz eladása, úgy mint eddig. Bethlen valószínűleg teljesítette a kérést és Henckeltől sikerült a fent említett nagy összegű kölcsönt megszereznie.⁶⁵ Henckel lőcsei születésű, hatalmas vagyonnal rendelkező nagykereskedő volt, aki a 15 éves török háborút finanszírozta. A kamarának Henckel részére fennálló tartozásai 1602-1603-ban elérték az 500.000 forintot, 1606-ban majdnem az egymilliót! 1603 óta Besztercebányán az állami rézbányákban egyedárusítást szerzett. Ő látta el tőkével a bányavállalatot, ezért a világpiacon (22-24 frt) jóval alacsonyabb (11-15 frt) áron, egyedárusító joggal illette őt a kitermelt réz.⁶⁶ Természetes, hogy ezt nem akarta elveszíteni és inkább bizonytalan kimenetelű kölcsönbe is belement (amitől a többi polgárok, akik nem voltak ilyen helyzetben, óvakodtak). Így mégis biztosította magának a rézgyedárúságot azután is, hogy a fejedelem csapatai elfoglalták Besztercebányát. Viszont Bethlen is jól járt vele, mert pillanatnyi nagy pénzszükségében kiségitette.

Másik komoly jövedelemforrása volt az újonnan elfoglalt 7 vármegyében és egyéb magyarországi területeken egyes birtokok elzálogosítása. Ez tulajdonképpen egyik formája volt annak, hogy a nemességtől kölcsönt vegyen. E zálogolások célja kettős: egyrészt közvetlen pénzforrást jelentenek, másrészt pedig a kisebb inscriptiókkal a katonák elmaradt zsoldját törleszti. Előnyomulásánál a megszállt egyházi birtokokra katonaságot osztott be, melyet az illető birtok köteles volt eltartani. Ezt követte a birtok lefoglalása és örökáron vagy zálogban való eladományozása. Így adta zálogba Pozsony városának a pozsonymegyei káptalan jószágait. A pozsonyi és besztercebányai országgyűlés hagyta jóvá és foglalta rendszerbe ezeket az adományozásokat; ez utóbbi kimondta azt is, hogy az egyházi birtokok a királyi birtoktesthez tartoznak és eltiltotta eladományozásukat, csak zálogbaadásukat engedte meg. Ez megegyezik az Erdélyben a fejedelmi birtoktest helyreállítására kiadott rendelkezéssel.⁶⁷ A tizedeket is hasonló módon adományozta el a 7 vármegye területén és a Felvidéken, ezeket nem zálogba adta, hanem rendszerint

⁶⁴ O. L. B. G. Liber Regiusa XI. 50—51. l. Kiadva: M. Gt. Sz. 1898. 46. l.

⁶⁵ *Péché Antal*: Alsómagyarország bányamivelésének kritikai története. Bpest, 1884. II. 164. l.

⁶⁶ *Josef Kallbrunner*: Lazarus Henckel von Donnersmarck. Vierteljahrschrift für Sozial u. Wirtschaftsgesch. 1931. 142. kk. l.

⁶⁷ *Szekfű*: Bethlen Gábor, 122—23. l.

egy évre lekötötte valamelyik katonájának, nyilván zsoldhátralék fejében. A megelőző években ez ritkaságszámba ment, de 1621-ből tömeges adataink vannak rá.⁶⁸

1619 november 1-én kezdte meg a katolikus klérus jószágainak zálogba bocsátását, a pozsonyi káptalan, Szent László kápolnája, a prépostsági ház és a pannonhalmi főapátság összes birtokainak Pozsony városa részére történt inscribálásával, amely város 10.000 forintot kölcsönzött a fejedelemnek.⁶⁹ Ettől kezdve a kezére került területeken mindenütt zálogba adott birtokokat a felvidéki megyéktől kezdve Győr, Veszprém, Zala vármegyékig. Néha egy kis pusztát adott valamelyik katonájának pár száz forint elmaradt zsold fejében, máskor viszont hatalmas birtokokat adott zálogba komoly összegekért. Így pl. 1621 augusztus 25-én a szepesi káptalanhoz tartozó javakat gróf Thurzó Imrének 40.000 forintért, Zmeskál Jaroszlávnak két alkalommal 13.000 forintért, Horváth István lovasvezérnek 16.000 forintért adta a surányi várat tartozékaival együtt. Az 1619 november 19-től 1621 december 14-ig terjedő idő alatt Bethlen az újonnan elfoglalt területeken birtokok zálogbaadása révén 174.950 forint és 1200 birodalmi tallér jövedelemre tett szert.^{69a}

Más források, a Rákóczi-Aspremont levéltár (rövidítve : R. A.) adatai és a fejedelem királyi könyvei, Liber Regiusai alapján további zálogolásairól is tudunk. Így Rákóczi György részére 13.000 forintért inscribált Zemplén, Bereg és Borsod megyékben lévő birtokokat. (R.A. C.70.F.5.N.1.) Rákóczi Jánosnak 6.000 forintért adta zálogba a jezsuitáknak zempléni Nagykemence nevű birtokát (Lib. Reg. XI. 18.). Ugyancsak 6.000 forintért kapott Monaky Miklós részben egyházi birtokokat Borsod, Külsőszolnok és Szabolcs megyékben. (Lib. Reg. XI. 18.) Rákóczi Zsigmondnak Abaúj megyében lévő birtokokat inscribál 3.000 forintért (R.A. 11. C. 30.F.1.N.13.) és még más kisebb zálogolásokról is vannak adataink. Így látjuk, hogy az előbb említett időn belül a fejedelemnek 200.000 forintnál is több bevétele volt az inscriptiókból.

Az elfoglalt területeken tett zálogolásokkal pillanatnyilag komoly jövedelemre tett szert a fejedelem, azonban várható volt, hogy a tulajdonjogi viszonyoknak ilyen gyökeres felforgatását, a katolikus egyházi birtokok lefoglalását az érintett személyek nem fogják annyiban hagyni. Bethlen 1621-ben több levelében visszatérően sürgette megbízottait, hogy »akármilyen papi jószágot zálogba kell vetni és az praesidiumnak (őrségnek) meg kell fizetni«, és pedig minél előbb, »mert periculum in mora, elidegenednek (a katonák), ha sokára halad az fizetés«. ⁷⁰ Az emberek azonban féltek attól, hogy ha esetleg a fejedelem visszavonul, a pénzük is odatesz, és az újonnan kapott birtokokat is vissza kell adni korábbi tulajdonosaiknak. Thurzó Szaniszlónak írta Bethlen : »... Az papi jószágokra, hogy az emberek bátorságosan pénzt nem mernek adni félvén attól, hogy semmiért ki ne vesszen kezeikből, értettük.« Lelkére köti, hogy a kölcsönzésre »Kgl d is biztassa az embereket, hogy jövendőben is, arról az ország úgy provideál, kárt nem fognak vallani, mert ha onnan nem leszen, nem látjuk

⁶⁸ O. L. Camera Scepusiensis, Bethleniana, 1621. máj. 24, máj. 27, jún. 21, jún. 26, jún. 29, júl. 12, júl. 22, aug. 3, aug. 9, aug. 19, aug. 20, aug. 21, aug. 22, szept. 2, szept. 14, szept. 21; ezzel szemben az összes többi évekből alig van egy-két adat a tizedek eladományozására.

⁶⁹ Ráth Károly: Bethlen Gábor 1619—21-dik évi táborbaszállásai; Győri tört. és régészeti füzetek, II. 257. l.

^{69a} Ráth idézett cikke alapján.

⁷⁰ Tört. Tár. 1885. 479. l.

semmi módját, honnan lehessen másunnan...« (t.i. jövedelem).⁷¹ Magától Thurzótól is kért legalább 15—20.000 forint kölcsönt,»kiért Kegyelmednek mi, az minemű papi jószágot kíván, szintén olyant inscribálunk és fogadjuk, hogy ez jövedő gyűlésben az országgal is abban úgy confirmáltatjuk, hogy ha szintén az állapotok változnának is, Kegyelmed abban megmaradhat, valámig csak Kegyelmed pénzt le nem teszik...«⁷²

De Bethlen minden biztosító ígérete ellenére is indokoltnak bizonyult az inscriptiókkal szemben táplált bizalmatlanság. Az áruló Homonnay Drugeth György özvegye, Nádasdy Katalin, akinek birtokaiból a fejedelem Bogdány Jánosnak és Rákóczi Jánosnak adományozott, fegyveres erővel támadta meg a birtokokat és Rákóczi Jánosnak a szolgálait is elfogatta.⁷³ Azonban nemcsak a harcias Homonnayné volt ilyen buzgó birtokainak visszaszerzésében, hanem az 1622-ben összeült magyar országgyűlésen is a karok és rendek »az előrebocsátandóknak előrebocsátásával mit sem tartottak sürgősebbnek, mint azt, hogy legelsőbben és mindenekelőtt a fekvőjószág visszaadásának legalázatosabb tárgyalásához fogjanak.«⁷⁴ Amint ezt a törvény kifejezi, II. Ferdinánd hitlevele, a nádorválasztás és a koronáról való gondoskodás után mindjárt a birtokügyek kerültek tárgyalásra. Kimondták, hogy »bárkinek és bármiféle fekvőjószágait, amelyeket ezek alatt a mozgalmak alatt az elmúlt 1619-ik év július havának első napjától kezdve mostanáig akár azok, akik Ő szent felségének, akár pedig a mondott fejedelem úrnak pártján voltak, ... még az említett fejedelemnek átengedett vármegyékben is ... elfoglaltak : a korábbi uraiknak és birtokosaiknak ... azonnal ... visszaadják és visszabocsássák, és a károsultaktól időközben kapott ilyen levelek örökké semmisek ... legyenek«. (1622: 6.tc. 7. §.) Az ilyen elfoglalt fekvőjószágokból a foglalók a bevett hasznot és jövedelmet is megtéríteni kötelesek. (U.o. 3. §.) Továbbá: »... a fejedelem úrtól vagy annak meghatalmazottaitól nyert adományok összesen és egyenként, minden pontjaikban, záradékaikban ... mostantól jövőre teljesen és egészben semmisek, eltörölték és örökre erővesztettek legyenek. ...« (7. tc. 2. §.) Ugyanaz ismétlődött meg most, mint ami a Boeskey felkelés után lejátszódott : az 1609-es országgyűlés is minden mást megelőzően sürgősen intézkedett a Boeskey által adományozott birtokok visszaadásáról, az adományok semmissé nyilvánításáról és az újonnan adományozott fekvőjószágok birtokosai ellen megindítandó eljárásról.⁷⁵

Ugyancsak az 1622-es országgyűlés iktatta törvénybe a nikolsburgi békében Bethlennek átengedett 7 vármegye átadásának feltételeit : kikötötték e területeken a katolikus vallás szabad gyakorlását, a fejedelem a tiszán-inneni összes dézsmákat az egyházak és törvényes birtokosok számára fennhagyja, e vármegyék az ország rendes törvényei, valamint a nádor és az ország rendes bírának a joghatósága alatt maradjanak, e vármegyék kiváltságait épségben őrizték meg, az egyházi fekvőjószágok adományozása és a kegyúri jog e területen is a királyé maradjon. A magszakadás vagy hűtlenség miatt Magyarország koronájára háramló birtokokat őfelsége jóváhagyása mellett a fejedelem eladományozhatja. Erdély biztosítja a királyt, hogy a 7 vármegyéhez semmi jogot nem fog formálni, onnan katonát nem szed a király beleegye-

⁷¹ U. o. 628. l.

⁷² U. o. 632. l.

⁷³ B. G. k. pol. lev. 371. l.

⁷⁴ Corpus Juris Hungarici III. köt. 1622: 5. t. c.

⁷⁵ U. o. 1609: 2, 3, 4. t. c.

zése nélkül és e 7 megye a fejedelem halála után összes bevételeivel, jövedelmeivel együtt azonnal visszaháramlik a királyra.⁷⁶ Látható, hogy nagy körültekintéssel, minden téren biztosítani akarták magukat afelől, hogy többet meg ne ismétlődjék az egyházi és magánföldesúri tulajdonviszonyoknak a közelmúltban történt gyökeres megbotlygatása.

Bethlen »nem kevés búsulással« szerzett tudomást az országgyűlési határozatokról és azokat a békekötés pontjaival ellenkezőknek tekintette. A békének az inscribált jószágokra vonatkozó pontja ugyanis érvényben hagyta a fejedelem által törént zálogolásokat, míg a következő országgyűlés azokat felszabadítja és azokat, akik pénzt adtak, kielégítik.⁷⁷ A király erre ünnepélyesen szavát adta. Az országgyűlés tehát »ő felsége hűti ellen... nekünk rettenetes és halálos gyalázatunkra« nem hozhatott volna ilyen végzést, mert arra nem volt joga. »Annak okáért minékünk az az végezés igen illetlennek látszik, per hoc nem consentiálhatunk neki (nem egyezhetünk bele), nem is engedhetjük executióját.« »Hűségteknek azért serio demandáljuk (szigorúan meghagyjuk), tőlünk inscribált jószágokat senki kezéből ki ne bocsássa, hanem várván a császárnak megkeresésünkre adott választát, majd újabban tudósítjuk hűségteket, mihez tartásák magukat« — írta a fejedelem.⁷⁸

A király azonban nem tett eleget Bethlen kívánságának, a fejedelem által adományozott birtokokat visszavették. Bethlen ennek ellensúlyozására azokat a híveit, akik így elveszítették az általa nekik adományozott birtokokat, új adományokkal elégitette ki, azokat pedig, akiknek tarthatatlanná vált a helyzetük Magyarországon, befogadta Erdélybe: így intézkedett, hogy Horváth Istvánnak, akit ő gazdagon kárpótolt, a családját kibocsásásák, és hogy Palásty Gergely, Deli Tamás, Karthala Pál, Kovács Ágost, Makai Mihály és Német Pál családjaikkal kijöhessenek.⁷⁹

A fejedelem presztizskérdést csinált abból, hogy megvédje azoknak a birtokait, akik bíztak benne és melléálltak; a király viszont szintén nem engedett. A birtokkérdésben kiélesedő ellentét is egyik oka volt a második felkelés kirobbanásának. A második felkelés alatt is tovább folytatta az inscribálásokat a birtokában maradt 7 megye területén, így adta zálogba 1623-ban a zemplénmegyei Mád oppidumot Alaghy Menyhértnek 40.000 forintért, (R.A.C. 64. F. 1. N. 13.). Később, a második felkelés után, 1625-ben pedig Rákóczi Pálnak adta az ugyancsak zempléni Tarcalt 40.000 forintért, ez részben zálog-, részben pedig vételi összeg. (R.A.C. 82. F. 3. N. 10.)

A birtokoknak ez a nagyarányú zálogbabocsátása következetlenségnek tűnik az 1615-ös birtoktörvényhez képest, amely éppen az inscribált állami birtokok visszavételét rendelte el. Egyrészt azonban a hadjárat alatt nem az erdélyi állam birtokait, hanem a Habsburg-párti főurak és az egyház elkobzott jószágait zálogosította el, másrészt ezt is csak a kényszer hatása alatt tette, tudatosan engedményt téve e téren, mert mindent döntő célkitűzésének, a Habsburg ellenes hadjárat sikeres biztosításának rendelt alá.

⁷⁶ U. o. 1622: 29. t. c.

⁷⁷ »Inscriptiones autem et bona impignorata, per dominum principem maneant in suo vigore, donec regnicolae in proxime futura publica diaeta illa eliberabunt, illosque qui pecuniam dederant contentabunt«.

⁷⁸ Paria edicti Bethleniani de bonis inscriptis non restituendis. B. G. k. pol. lev. 372—74. l.

⁷⁹ E. O. E. VIII. 17. l. Szilágyi Sándor bevezetése.

De ez sem volt elég! Fejedelmi parancslevelek mentek a bányavárosokhoz: 1621 áprilisában 8000 tallért és 8000 forint aprópénzt kívánt, novemberben elrendelte, hogy Lienpacher János körmöci alkamaragróf 50.000 forintot küldjön, decemberben pedig 100 márka ezüstöt követelt.⁸⁰ Ugyanígy második felkelése alatt is azt parancsolta Lienpachernak, hogy a bányajövedelmekből senkinek ne adjon, neki pedig küldjön 60.000 forintot.⁸¹ 1619-ben, amint megszállta a várost, a körmöcbányai pénzverő mindjárt 500 darab aranyforintot szolgáltatott, 1620-ban 93.000-et, 1621-ben 272.000-et! 1624-ben, második hadjárata alatt 64.000 forintot adott.⁸²

A bányavárosokban készen lévő kivert pénzek azonban még mindig nem fedezték a fejedelem szükségletét. Bethlen pénzrontáshoz is folyamodott! Egyrészt csökkentette a pénzek súlyát azáltal, hogy egy márka ezüstötvízéből a megszabottnál több darabot veretett. Így Nagybányán 1620-ban 2·4, 1621-ben 2·18, 1622-ben 1·64, 1623-ban 1·53, 1624-ben pedig 1·45 gramm átlagsúlyú ún. »széles garasokat« vertek. Csökkentette másrészt a pénz ezüsttartalmát, azaz finomságát. Míg 1560-ban 8 latos, 1575-ben 7, 1582-ben 6 latos ezüsből verték az aprópénzt, addig 1619-től 5 latosból készítették. (A pénz finomságát latban mérik: egy márka 16 latra oszlott, s hogy ebből hány lat az ezüst és mennyi a nem nemes fém, kifejezi az ötvözet ezüsttartalmát.) 1620-ban magához hívatta a fejedelem Lienpacher János körmöci alkamaragrófot, és azt kívánta tőle, hogy *két eddigi magyar dénárból hármat csináltasson*. Mire Lienpacher írásban terjesztette a fejedelem elé, hogy a dénárok így igen aprók lennének, és nehezen lehetne azokat elfogadtatni, inkább azt javasolja, hogy az eddigi alak meghagyása mellett *4 latos helyett 3 latos finomsággal verjék a dénárokat*. Bethlen Gábor szeptember 5-én Verebélyen kelt rendeletével jóváhagyta ezt a javaslatot.⁸³ — Ézeken túlmenően, egy bizonyos Balthasar Zwirner nevű brünni pénzverőmester 1622—23-ban Oppeln és Ratibor hercegségekben hamis pénzeket is vert részére, ezek voltak a fejedelem legrosszabb pénzei.⁸⁴

Nem csoda, hogy mindez a pénz nagyfokú elértéktelenedését vonta maga után. A pénzrontás nem terjedt ki az aranyforintra és a nagyobb ezüstpénzekre (pl. tallér), így ezeknek az értéke nagy mértékben emelkedett. A tallért az 1·3-1·5 forintos érték helyett 3, 4, sőt állítólag 12 frt értékben is elfogadták.⁸⁵ Az aranyforintot pedig már 1621-ben 3·5 forintban fogadták el, de később felment állítólag 14 forintra is.⁸⁶ Az örökös tartományokból beáradó rossz új polturát viszont 3-4 helyett csak 1 dénárban vették el, a pozsonyi ötpénzes garast pedig nem fogadták el a katonák.⁸⁷

De nemcsak a pénz előteremtése, hanem a szükséges hadiszerek biztosítása is komoly problémát okozott. Állandóan mentek a fejedelmi parancsok a szepesi kamarához és a különböző városokhoz különféle fegyverek, lőszeresek küldése érdekében: mind az Erdélyből hozott, mind a Kassán és Rimaszombatban

⁸⁰ Péch, i. m. II. 185. l.

⁸¹ U. o. 174. l.

⁸² Huszár Lajos: Bethlen Gábor pénzei, 74. és kk. l.

⁸³ Péch, i. m. II. 164. l.

⁸⁴ Mindezekre lásd Huszár: A munkácsi pénzverő működése... Klebelsberg emlékkönyv. Bpest, 1934. 308. kk. l.

⁸⁵ Lásd Huszár: Bethlen Gábor pénzei.

⁸⁶ B. G. k. pol. lev. 326. és 363. l, valamint Koller: Historia Regni Hungariae Lib. III. p. 218.: »Nummi aurei pretium sic auctum, ut unus quatuordecim nummis florenis aestimaretur.«

⁸⁷ Pénzeink értékéhez 1624-ben. M. Gt. Sz. 1900. 32. l.

készült kopjákat hadai után szállíttatta,⁸⁸ utasította a szepesi kamarát, hogy ezer lándzsát küldjenek utána,⁸⁹ más alkalommal pedig az összes készen levő sisakot elszállíttatta.⁹⁰ Lövészerszámokat és pattantyúsokat kért, ⁹¹ máskor meg vasgolyóbisokat csináltatott.⁹² Gondoskodott puszkapor és eresztett salétrom beszerzéséről is.⁹³ Háromszáz mázsa rezet küldetett Kassára, hogy abból ágyúkat öntsenek, s amíg ezzel el nem készültek az öntőmesterek, addig senki más számára nem volt szabad önteniök.⁹⁴ A fejedelem radikálisan járt el, ha valamit meg akart szerezni. A szepesi kamarának írta, hogy tudomása szerint egy Szegedi Mihály nevű embernek 30 mázsa ónja van, amire neki szüksége volna. Utasítást adott, hogy vásárolják meg, de ha nem akarná adni, erővel is vegyék el tőle.⁹⁵

A hadsereg olyan nagy felvevőpiacot jelentett nemcsak az élelmiszerek, hanem a katonság ellátására szolgáló ruházati és hadiszereket előállító iparágak számára is, hogy ezt a szűk céhes termelés keretében, amelynek a termelőeszközei kis méretűek, a termelő egyéni használatára szabottak, nem lehetett kielégíteni. Bethlen most is a hadsereg szükségleteinek biztosítását tartotta a döntő szempontnak és minden mást ennek rendelt alá. Így a városok, céhek privilégiumainak megsértésével rimaszombati pajzsgyártókkal dolgoztatott Kassán. ⁹⁶ Arrá is van adatunk, hogy katonái részére kontár szabókat foglalkoztatott ugyancsak Kassán. Az itteni céhbeli iparosok panaszt tettek ez ellen a tanácsnál, s mikor a tanács elvette a kontárok munkáját, azok Korláth István főkapitányhoz futottak panaszra. A főkapitány fellépett a Bethlennek dolgozó kontár szabók védelmére, úgyhogy végül még a kassai bírónak kellett kiengesztelnie a főkapitányt.⁹⁷ Ebben az esetben tehát a céh még tiltakozott monopóliumokkal biztosított patriarchális paradicsomának szétrombolása ellen. A tímár céh viszont maga kérte a tanácsot, hogy engedje meg idegeneknek bőr behozatalát a városba. U. i. Bethlen hadai részére egyszerre többszáz pár cipőt vett és rendelt, és a tímárok nem találtak elég bőrt a megrendelés teljesítésére. Ezért a csizmadia céh panaszt emelt a tanácsnál, előadva, hogy a késelemért »elég rűt szidalmakat szenvednek a katonáktul«. Engedjék meg tehát, hogy más városbeliek hozhassanak be kellő mennyiségű bőrt. A tanács ezt egy ideig meg is engedte.⁹⁸ A katonák nyilván erélyes fellépéssel követelték, hogy a megrendelésnek tegyenek eleget, úgyhogy jobbnak látták, hogy »önként« mondjanak le egy előjogukról.

Látható, hogy nemcsak nagy pénz- és bizonyos anyagszükségletet jelentett a nagy hadsereg, hanem megfelelő számú mesterembert is biztosítani kellett a feldolgozáshoz. Már közvetlenül első felkelése előtt, 1618-ban gondolt arra, hogy külföldi mesterembereket telepíttet be Erdélybe. Két követe járt Danzigban, akik kérték a város előljáróit, támogassák őket danzigi mesterembereknek és művészeknek Erdélybe való átköltöztetésében. De ekkor még nem került

⁸⁸ O L. Camera Scepusiensis, Bethleniana, 1621 jún. 18.

⁸⁹ U. o. 1621 máj. 26.

⁹⁰ U. o. 1621 jún. 22.

⁹¹ U. o. 1621 jún. 20.

⁹² U. o. 1621 júl. 1.

⁹³ U. o. 1621 szept. 5. és júl. 8.

⁹⁴ U. o. 1621 ápr. 4.

⁹⁵ U. o. 1621 jún. 27.

⁹⁶ U. o. 1621 júl. 1.

⁹⁷ *Kerekes*: Bethlen Gábor Kassán. 278. l.

⁹⁸ U. o. 260. l.

sor a terv megvalósítására. Ezt is első hadjárata alatt hajtotta végre. 1621-ben írta feleségének, hogy Péchy kőműveseit és más kézműves embereket is telepítsenek le Alvincen: »adass házhelyeket, puszta szőlőket nekik, adjanak szabadságot nekik levéllel, hogy semmi paraszti szolgálattal ne tartozzanak szolgáltni valamíg élnek, hanem csak mesterségekkel«. Ugyanezen levélben utasította feleségét, hogy az újkeresztényeket vitesse haza és telepítse le.⁹⁹

Kik voltak ezek az »újkeresztények«? Bethlen morvaországi hadjárata alatt ismerkedett meg velük. Maga a szekta 1525 körül keletkezett Svájcban, de onnan menekülniök kellett és így szétszéledtek. Morvaországban is megtelepedtek, és mielőtt Bethlen Erdélybe hozta őket, Nikolsburgban és 23 más helységben voltak találhatóak.¹⁰⁰ A Habsburg birodalom területén üldözött anabaptista vallású kézművesek voltak, akik fejlett ipari technikával rendelkeztek, úgyhogy ezt egyes főurak is igyekeztek felhasználni és dolgoztattak velük. A fiskus tiltakozott is az ellen, hogy néhányan a »nobiles et magnates« közül az ünnepélyesen proskribált anabaptistákat befogadják és leteleptik.¹⁰¹ Lednice várának egy számadásában olyan tétel szerepel, hogy a provizor egy embert küld Morvaországba az anabaptistákhoz, hogy kocsit készítsenek. (».. misit Moraviam ad anabaptistas, pro comparando curru...«)¹⁰² Bethlen rögtön felfedezte e kézművesek jelentőségét és Erdélybe telepítette őket, bár ez a »telepítés« tulajdonképpen erőszakkal való áthurcoltatást jelentett. 1622 július 4-én kiváltságlevelet kaptak a következő feltételek mellett: 1) a föld termékeiből csupán tizedet kell fizetniök a fejedelem részére, mást nem, 2) a mesterségükkel készített cikkeket féláron adják el a fejedelemnek és utódainak, 3) ha a fejedelem vagy utódai bármikor igénybe akarják venni kézműves munkájukat, azt fele bérért szolgáltatassák.¹⁰³

Hasonló jellegű törekvéseivel találkozunk a bányászat terén is. Azonban itt világosan elkülönülő, kettős politikát láthatunk. A felvidéki bányavárosokat addig, amíg birtokában tartja őket, protekcionális levelekkel látja el, igyekszik megvédeni a polgárokat katonái erőszakoskodásától és dolgoztat velük. Amikor azonban látja, hogy nem tudja megtartani a városokat és ki kell vonulnia belőlük, egyszerűen magával vitet minden elvihető pénzt, fémeket, kincskészletet, amint erről Kemény János is beszámol: »Az mit elkaphatnának az Bánya-városokon, pénzt, ezüstöt, aranyat, rezet, azt elhozzák.«¹⁰⁴ De közben nyitott szemmel járt és megfigyelte, hogy a felvidéki bányákban fejlettebb technikával folyik a bányaművelés, mint Erdélyben. 1620 szeptember 1-én pl. meglátogatta Körmöcbányát és személyesen megnézte a pénzverdét, másnap pedig kilovagolt a hegyre és leszállt egy tárnába.¹⁰⁵ Az erdélyi bányákat is hasonló fokra akarta emelni és ezért 1621 novemberében rendelkezett afelől, hogy a bányavárosokból legalább száz bányászt küldjenek Erdélybe.¹⁰⁶ Gondoskodott arról, hogy a betelepítendőket minden szükséges dologgal ellássák és kedvező körülményeket biztosítsanak nekik. Azt akarjuk, — írja — hogy megfelelő,

⁹⁹ Tört. Tár. 1882. 131. l.

¹⁰⁰ *Veszely Károly*: Az alvinczi plébánia. Magyar Sion, 1863. 433. l.

¹⁰¹ O L. Acta Publica I. Fasc. 19. N. 36.

¹⁰² O L. Kamara Lymbus Series I. Anno 1615. Perceptio Variæ Pecuniæ ex Proventibus Arcis Lednyce.

¹⁰³ Tört. Tár. 1892. 367. l.

¹⁰⁴ *Kemény János*: Önéletírása, I. 64. l.

¹⁰⁵ Num. Közl. 1910. Adattár. *Rampacher Pál* közleménye.

¹⁰⁶ *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor és a bányavárosok, Tört. Tár. 1893. XIII. 1621 nov. 17.

kényelmes helyzetük legyen és úgy gondoskodunk róluk, hogy sorsukkal elégedettek legyenek. Mellékelve van egy részletező felsorolás, kiket kell a bányákból az erdélyi rézbányákba küldeni. 20 szakmunkás és 100 »laboratores« van kijelölve.¹⁰⁷ Segesvári Bálint krónikájából tudjuk, hogy ezek a bányászok sem önszántukból telepedtek át, hanem a fejedelem kényszerítette őket. 1622-ben feljegyezte, hogy »hozának sok bányász, aranyásó legényeket, többet ötszáznál, feleségek-gyermekkel egyetemben Körmöcz és az több bányákból onnét feljül, de nem jó akaratjuk szerint, hanem mind válogatva írva voltak, kiket Bethlen Gábor ő felsége küldé Erdélyben; pénzverők is voltak köztök, kételenség alatt kellett eljönniek.«¹⁰⁸ Szalárdi krónikájában is azt olvashatjuk, hogy a bányák megművelésére messziről is nagy költséggel tudós főmestereket hozatott.¹⁰⁹

Mindezeket az előbbieken ismertetett intézkedéseket Bethlen nem előre megfontoltan, a »levegőben lévő« merkantilista, elvek alkalmazásának a szándékával tette, hanem az előtte álló feladatok megoldására a kis állam minden fellelhető erőforrását mozgósítva, hatalmas erőfeszítéssel igyekezett a hadjárat szükséges anyagi alapjait előteremteni, így jött rá mindezekre az eszközökre. Az összes intézkedések szálai egyedül az ő kezében összpontosultak. Nagyszerű szervezőtehetőség volt, még a legkisebb részletek sem kerülték el figyelmét; fáradtságot nem kímélve dolgozott. »Soha senki azt nem hiheti, mennyi gondnal, busulással, éjtszakai nappali sok nyughatatlansággal, főtöréssel viszem én naponként véghez az országra való gondviselést, hanem csak az aki szemével látja.«¹¹⁰ Első és még második hadjáratának ideje is a nagyszabású kísérletezések kora. Mindent megpróbál s miközben diplomáciai terveit szövö, hogy külföldi segítséget és pénzt szerezzen, ugyanakkor számontartja, melyik város hány száz forint adóval tartozik, egyházi birtokokat zálogosít, zsoldosokat fogad, katonákat mustrál, nagyarányú külföldi kereskedést készít elő, pénzrontáshoz is folyamodik, személyesen néz utána, mit nyerhet a bányavárosokban nemesfémben és értékes szakemberekben, ezeket azután ha kell, erőszakkal is biztosítja magának, biztat, lelkesít, rábeszél, fenyeget, mindezt nagy politikai terveinek elérésére. És helyes érzékkel találja meg a módját, hogyan lehet mindezekből az adott viszonyok mellett a lehető legtöbbet kihozni. E kísérletezések közben fokozatosan ismeri fel azokat a módszereket, melyek az adott gazdasági fejlettség mellett a legalkalmasabbak nagy anyagi erőforrások előteremtésére. Ekkor még természetesen nem találja meg ezeket. Néha ellentmondó, következtelen intézkedéseket is hoz, vagy legalább is a pillanatnyi szükség következtében kénytelen engedményeket tenni, de mindezek a próbálkozások voltak az előiskolái annak a kialakult, következetes és tudatos gazdaságpolitikának, melyet a fejedelem uralkodása harmadik szakaszában folytatott, s amely a második hadjáratot követő időben már világosan kibontakozott.

De ehhez nemcsak arra volt szükség, hogy a hadjárat biztosításának a követelményei mintegy rákényszerítsék Bethlent új módszerek felkutatására, hanem az erdélyinél fejlettebb területekre is támaszkodnia kellett. A hadjárat alatt elfoglalt Felső-Tiszavidék és egyéb északmagyarországi részek fejlettebb árutermelése lehetőséget adott arra, hogy ezt egyrészt kihasználja a maga céljai

¹⁰⁷ U. o. XIV. 1621 nov. 17.

¹⁰⁸ Segesvári Bálint krónikája, E. T. A. IV. 189. l.

¹⁰⁹ Szalárdi: Siralmas magyar krónika, 31. l.

¹¹⁰ B. G. k. pol. lev. 78. l.

szempontjából, majd felismerve ennek a jelentőségét, maga is elősegítse és az elmaradottabb Erdélyt is lehetőleg erre a fokra emelje.

Vizsgáljuk meg kissé, mit jelentett az 1622-ben megkötött nikolsburgi békében megszerzett Szatmár, Bereg, Ugocsa, Abaúj, Borsod, Zemplén és Szabolcs megyék megszerzése ebből a szempontból! Ismerjük a kassai kamara számadását 1624-25-ből és Erdély jövedelmeinek kimutatását 1628-29-ből.¹¹¹ A kassai kamara számadását Ványai Illés, a kamara perceptora, fizetőtisztje állította össze.

Eszerint

elődjétől az 1623-as évről átvett	ft.	10.422	d.	55
a jelen év rováspénzeiből	»	2.525	»	61
az elmúlt év hátralékaiból befolyt taxa	»	536	»	50
harmincadhátralékokból	»	1.404	»	85
jelen évi harmincadbevételekből	»	51.375	»	23
tizedekből	»	1.045	»	51,5
élelmesterek és más tisztviselőktől	»	7.997	»	18
különböző egyéb bevételekből	»	39.479	»	67
az összes bevétel az egész 1624-ik évből	ft.	114.801	d.	10,5

Állítsuk szembe ezzel Erdély jövedelmeit :

	1628-ban :	1629-ben :
Az összes megyék és szászok		
adója	83.548 d. 65,5 ft.	69.958 d. 86,5
a sóbányákból	19.118 » 54 »	32.752 » 85
harmingadokból, Tótesvár és		
Verestoronny vámjával együtt . »	19.173 » 32 »	16.150 » 59,5
az uradalmakból	25.044 » 83 »	41.487 » 34
a tizedbéreletekből	3.805 » 96 »	3.434 » 71
a báránytized megváltásából .... »	98 » 48 »	226 » 38
a méhtized megváltásából	5 » 60 »	— »
különféle egyéb jövedelmekből... »	16.466 » 50 »	—
Összesen :	167.261 d. 88,5 ft.	164.010 d. 54

Ezenkívül jelentős mennyiségű tallér, ezüst, arany, higany. Azt látjuk, hogy amíg a 7 vármegyéből 114 ezer forint volt a bevétel, addig Erdélyből 164—167 ezer. A 7 vármegye tehát kis területéhez képest aránylag sokkal jövedelmezőbb volt, mint Erdély. Állítsuk egymás mellé az adatokat egyes tételenként :

1. Abaúj, Ugocsa, Borsod és Szatmár megye adórovói 1624-ben az 1622-es és 23-as hátralékokkal együtt 2500 forintot szolgáltatottak be. Csak ez a négy vármegye fizetett a 7 közül és az is ilyen nagy hátralékkal, kis összegeket. A megyék hanyagul szedték az adót. Hogy ez az adó mennyire elenyésző töredéke annak, aminek be kellett volna folynia, kitűnik, ha megvizsgáljuk a porták számát. Égy 1649-ben készült adóhátralék összeírás különböző évekből visszamenőleg felsorolja, hogy melyik megyében hány porta volt. Ezek szerint 1625—26—27-ben Abaújban $316\frac{3}{4}$ $1/8$, Beregben $148\frac{3}{4}$ $2/3$, Szatmárban 416, Ugocsában $62\frac{1}{2}$ és Zemplénben $259\frac{1}{2}$. Borsodról nincs adatom.¹¹² Erdély-

¹¹¹ Mindkettőt kiadta *Radvánszky Béla* : Bethlen Gábor udvartartása c. munkájában.

¹¹² O L. Kamara Lymbus, Ser. I. Fasc. 6—7; Extractus Restantiarum Contributionum... ab 1625 usque ad 1649: és Status Dicae... Annorum 1626 et 1627...

ben már jobban meg tudta szervezni Bethlen az adók behajtását és a vármegyék, valamint a szász egyetem 1628-ban 83.500, 1629-ben 70.000 forintot fizettek: ez mintegy 30-szorosa a 7 vármegyéből befolyt jövedelemnek. Ha számításba vesszük is, hogy e megyék kb. 1/3-át teszik ki Erdélynek és a Partiumnak, akkor is *Erdély tízszer többet adózott!*

2. A harmincadokból a 7 vármegyében 51.000 forintot szedtek be, Erdélyben 19.000 ill. 16.000 forintot. Tehát az erdélyi harmincad mintegy harmadrésze a felvidékinek. Ez annak a jele, hogy Erdélyben a külkereskedelmi forgalom lényegesen kisebb volt, mint a Felvidéken.

3. A tizedeket a vármegyei és járási tizedszedők szolgáltatták be a gabonátizedből, tizedbárányok megváltásából, kereszténypénzből, püspökfillérekéből, összesen 1054 frtot. Erdélyben a tizedet bérbeadták, (állami jövedelmet képezett az 1556-os szekularizáció óta) és így 3800 ill. 3400 forint gyűlt be. A tizedjövedelem egyik területen sem volt nagyon jelentős.

4. A vár- és birtokjövedelmet az élésmesterek, vártisztartók, provisorok, officialesek szolgáltatták be a vár és birtok jövedelméből, gabonaeladásból. A 7 vármegyében ebből mindössze 8000 forint gyűlt össze, Erdélyben viszont 1628-ban 25.000, 1629-ben 41.000 forint a bevétel. Ez viszont rávilágít arra, hogy mit jelentett az 1615-ös birtoktörvény, az, hogy az erdélyi fiskális birtokok a fejedelem kezében voltak, aki provizoraival ugyancsak utánanézetett a jövedelmeknek. Érdekes ezt összevetni a Báthoryak idején lévő bevétellel is, amikor 5—6.000 forint is alig folyt be a birtokokból.¹¹³

5. A pénzverésből Bethlennek Erdélyben 79.000 forint, 6.480 tallér meg 187 arany bevétele volt. A kassai pénzverőház jövedelméből viszont 1624-ben 39.000 forintot szolgáltatott be neki.¹¹⁴ A pénzverés tehát mindkét területen komoly hasznot jelentett. Ebbe nincs beleszámítva az az összeg, amelyet hadjáratai alkalmával a rövidebb időre neki dolgozó pénzverőkből szerzett, ez nem tekinthető állandó bevételnek, bár igen jelentős volt.

Jelentős jövedelme volt ezenkívül Bethlennek Erdélyben a különböző só-, réz- és nemesfém bányákból.

Ha ez összehasonlítás végső kiértékelését akarjuk adni, megállapíthatjuk, hogy a fejlett áruforgalommal rendelkező 7 vármegye bevételeinek zömét a harmincadjövedelem, valamint a pénzverés szolgáltatta. (50.000 + 40.000 = 90.000 a 114.000-ból.) Az adó-, tized- és birtokjövedelem azonban, melynek pontos beszolgáltatását csak jól működő, szervezett tisztviselői kar tudja biztosítani, meg sem közelítette az erdélyit, ahol, mint láttuk, a fejedelem nagy súlyt fektetett erre mindjárt uralkodása kezdete óta. A kerületenkint és járásonkint működő adó- és tizedszedői rendszer jó kiépítése sokkal nehezebb feladat, mint a kisebb számú harmincadhivatalok ellenőrzése. A 7 vármegye 1622-ben került Bethlenhez, és a kassai kamara számadása 1624-ből maradt ránk; nem csoda, ha még nem sikerült ilyen rövid idő alatt rendet teremtenie e területen.¹¹⁵

A harmincadjövedelemnek az erdélyihez viszonyított magassága rávilágít arra, hogy a 7 vármegyében sokkal fejlettebb volt az árutermelés és a külkeres-

¹¹³ M. Gt. Sz. 1896. 322. l.

¹¹⁴ *Kerekes*: B. G. Kassán, 344. l.

¹¹⁵ Nemzeti Múzeum Kézirattár, Fol. Lat. 958. XX. A szeptesi kamara bevételeiről, 1620-ból való kimutatás szerint az összjövedelem 100.056 ft 9½ 1/3 den. volt.

kedelem. Ezt egyébként megerősítik a korszakunkból rendelkezésünkre álló elszórt adatok is.

A nemesi nagybirtok árütermelésére vet fényt Esterházy Miklós utasítása udvarbírója részére, melyet 1616-ban adott.¹¹⁶ Ennek 5-ik pontja meghagyja: »Az majorok tartására udvarbíró uramnak felette szorgalmatos gondja legyen, és minden helyekben az munkácsi várhoz tartozó, jószágunkban, ahol illik, annyi őszi és tavaszi vetemény vetessék, hogy az vetésnek terméséből... nemcsak az várnak szüksége vegyen elégséget, hanem *abból az úr hasznára minél több pénzt gyűjthet* az ő industriája (szorgalma) szerint, azon legyen s pénzt gyűjtsön. Summa szerint sokkal többet vettessen, hogy sem azelőtt...« 6. »*Mint-hogy az pénzjövedelem főképpen borbul áll*, az udvarbírónak legyen gondja az szőlők műveltetésére...« 10. A kocsmákban a bort szorgalmasan árulja, hordóstól is adjon el. 13. »*Az sztronga (juhtized) minthogy az várnak egyik fő jövedelme*, arra is... vigyázót bocsásson« 17. »A juhok közül... azki pénzre való, eladja idején, és azból is *minékünk pénzt gyűjtsön*«. 20. »Juhokat idején megnyíresse, és az mely gyapjat pokrócznak, lasnaknak, gubának az vár szükségére kell fordítani, arra fordítsa, az kit pengig el kell adni, *eladja* mi szükségünkre.« 21. A mészárszékekről is *pénzt gyűjtsön*. 22. A felesleges sajtot is *adja el*. 25. A disznókat makkoltassa, »hizlaltassa, és annak utánna *pénzen eladatván*... róla számot adjon.« 37. Hizlaltasson barmot és *adja el*. 38. »Az beregszászi malomkőbányára is szorgalmatos gondot viseljen és az malomköveket vágassa, és abból is *pénzt gyűjtsön* udvarbíró uram«. 48. A réteket idején kaszálják, minél több szénát gyűjtsenek be, »ha kívántatik, *pénzen is eladassék*...« 49. »Köles is annyi vettessék, hogy nemcsak az vár szüksége vegyen elégséget abból, hanem *pénzen is eladhassanak* benne bőséggel.« 54. »Akó-búza, akó-széna is jár az várhoz, azokat is *beszedje pénzen*, justo pretio, és minden tehetségével azon legyen, hogy az várnak jövedelme az summában meg ne kisebbdjék, ki ad minus 26.000 forint szokott lenni, *mindenekből pénz teremessék*.« 59. »Só-jövedelem is vagyon, abból is az udvarbíró ungvári, szobránczi és nagymihályi sokadalomban *pénzt gyűjthet és gyűjtsön*«. 63. »A fűrészmalom is állandóan állítsanak elő deszkát a vár szükségletére és *pénzen való eladásra*.« (Kiemelések tőlem — M.V.) E csaknem 80 pontból álló utasításból kitűnik, hogy e területen a nagybirtok már igen jelentős mértékben termel piacra. Az is látható, hogy »az pénzjövedelem főképpen borbul áll«, ezenkívül a juhokból, de minden másból is igyekeznek eladásra termelni, ami a vár gazdaságához tartozik: hízóállatokból, gabonából, sóból, stb.

De nemcsak nagybirtokra vonatkozóan találunk olyan adatokat, amelyek jelentős árütermelés létét bizonyítják a 7 vármegye területén, hanem közép- és kisbirtokokra is. Így pl. Alsókalossay Korláth István 1625-ből való végrendeletében sok olyan utalást találunk, amelyből kitűnik, hogy Korláth István (aki a középnemességnek még csak nem is a legtehetősebb rétegéhez tartozott) egyes birtokain *majorgazdálkodást* folytatott, és más birtokain is be akarta azt vezetni. Ugyancsak feltűnő, hogy sok földet pénzen vásárolt. A végrendelet minket érdeklő részeit az alábbiakban ismertetem: Ferenc nevű fiának hagyja a Korláth jószágot, »noha annak is többet hason felénél szerzettem pénzem után,« a Jánossy jószághoz... én is fizettem pénzemen.« »Szendrőben a Gersei kőházamat is... földieiuel, réteiuel, szőleiuel, maiorjáual, pinceziuel, s minden a Szendrey határban léüő örökségeimmel egyetemben Korláth Ferencnek

¹¹⁶ M. Gt. Sz. 1897. 510. kk. I.

hagyom, . . . mint saiat keresményemet.« Ugyancsak Ferenc fiának hagyja Kelecsent, azonban » . . . minthogy Kelecsennek kis határa vagyon, Töuisses neuó pusztámat is Kelecseny maiorkodáshoz Korláth Ferencnek hagyom.« 2600 forintért vásárolt három faluja közül az egyiket, Felső Rást, Kata nevű leányának hagyja, » . . . ez mellé hagyom ugyan Korláth Katának Fuló Miklósnénak Alsó, Felső Figebéli rész Iószágomat, az pusztá Telkéuel egyetemben, az hol az Rásiakual edgyütt *igen nagy maiorságot tarthat* az ió gyermekem, szántathat, kaszáltathat, és szőlő is uagyon hozzá, ezek mellé Dobiczonbéli részemet is Korláth Katának hagyom, az-is örökös Jószágom és itt-is vannak *Maiorság alá való földeim*, réteim, egy malmot-is csináltathat rajta, ha akarja az én jó Leányom.« »Korláth Judith Leányomnak . . . Kellemest hagyom malmáual, és egyéb hozzátartozó határiual, *Maiorság földeiuel*, réteiuel, szőlő hegyeiuel egyetemben.« »Eösuénben, Malanon, és Mellethey erdőben-is Portionk, ezek-is a szegény Atyánk Barna Ferenc Ioszághi vóltanak, szép *Maiorságocskánk*-is uagyon ott, nemes réteink-is uannak, kiket szántanak, uetnek ott az Jobbágyok, kaszálnak-is.« »Horka szép hasznos kis jószág, . . . szép *maiorságocska*, -is vagyon ott, és ió korcsma-is lehet ott...« »Az Duskokon-is uólt részem, szép szántó földek, rétek, . . . ió föld pengig, *maiorságot indíthatnak* rajtok.«¹¹⁷

Hasonló adatunk van Abaúj megyéből 1636-ból: ifj. Czobor-Szent-Mihályi Czobor Imre Nagy Bodola-i birtokrészét és ottani malomrészét átadta Buzovitzai Horváth Bugarin Andrásnak, mivel a birtokán lévő allodiatura részére kevés jobbágy van a birtokon! (»ob id quod curia ejusdem Nobilitaris in possessione Ujvár. . . colonis *pro allodiatura ibidem existenti* sufficientibus minime abundaret.«) Ezzel szemben Horváth András átadja Czobor Imre részére négy jobbágytelkét, melyek közelebb vannak Czobor birtokához. (»quattuor sessiones colonicales populosas in possessione Ladány quae videlicet antelatae possessioni Ujvár a Curiae loci ejusdem Dni Emerici Czobor proximiori jungerentur locorum distantia, nec non duas sessiones suas colonicales populosas in possessione Tséts, inter alia bona dicti Emerici Czobor ad Castellum ipsius Nagy Ida vocatum, pertinentia existentes et situata...«)¹¹⁸ Ugyancsak rávilágít Abaúj megye viszonyaira egy 1627-ből származó adat: Gönc oppidum városi könyveiben található Melda Szijártó Bálint végrendeletének a bejegyzése. A következő hagyatékról végrendelezik:

	őstől	pénzért	zálogban
sz őlő	3	4	2
föld, rét, káposztás kert	10	30	19

Ebből látható, hogy eredeti birtokaihoz képest jelentős mennyiségű zálogbirtokkal rendelkezett, tehát jelentős összegeket kellett, hogy kölcsönözzön, aminek a fejében a birtokokat lekötötte. Az is kitűnik a végrendeletből, hogy a saját pénzén vásárolt földek többszörösét képezik az őstől örököl-

¹¹⁷ O L. Keglevich csal. levéltára, I. szakasz, III. tok, V. csomag, 4. sz. Purjes^z István szíves közlése.

¹¹⁸ Abaúj vm. iratai, Vegyes iratok, 1636. (Másolat, valószínűleg a XVIII. sz. elejéről) Ez, és a következőkben idézendő, abauji anyagok megtalálhatók az O L.-ban fotokópian.

teknek. Az nem derül ki a végrendeletből, hogy milyen úton szerezte a kétségkívül jelentős pénzüsségeket.¹¹⁹

Az eddigiekből is látható, hogy a Felvidéken milyen jelentős szerepe volt a bortermelésnek, a bortermő vidékeken ebből származott a birtokok legfőbb jövedelme. Ez volt a legfontosabb exportcikk is. 1610-ben pl. 12.684, 1611-ben pedig 17.206 1/2 hordó bort vittek ki a szepesi kamara területéről Lengyelországba.¹²⁰ 1637-ben 13.032, 1638-ban 14.643, 1639-ben 12.009, 1640-ben 11.366 és 1641-ben 11.915 hordó bort vittek ki.¹²¹

A hegyaljai borok nagyon keresettek voltak és uralkodtak a lengyel borpiacon, minden mást kiszorítva. Nemesek, polgárok egyaránt kereskedtek borral, sőt még azok a polgárok is, akik egyéb úton tettek szert tőkére, igyekeztek minél több szőlőt vásárolni és bekapcsolódni a borkereskedelembe. Lengyelországban, Duklán két jelentős kereskedelmi társulást, két magyar borkereskedő telepet találunk ebben a korban, amely a »duklai letevő helyen lévő magyarság«-nak nevezte magát. A telep hazai törvények szerint élt, és ügyesbajos dolgaival anyavárosához, Kassához folyamodott védelemért. Nem tudni pontosan, mikor keletkezett és meddig állt fenn, de 1616 és 1634 között vannak rá adatok. A másik borkereskedő telep Jaroslavban volt, 1633-ból ismerünk róla adatot.¹²²

A boron kívül jelentős kivitele volt a Felvidéknek mézből és viaszból is. (Erdélynek úgyszintén.) 1623-ban pl. egyedül a császári udvartartás részére 101 mázsa 44 font sárga viaszt vittek be a bányavárosokból. 1593 második felében 9150 mázsa mézet vittek Bécsbe. A nemesség ugyancsak bekapcsolódott a mézkereskedésbe. Így pl. özvegy Széchy Istvánné is évről-évre nagyban szállította ki, de nemcsak saját termésű, hanem összevásárolt mézet is, úgy, hogy vizsgálatot is tartottak ellene.¹²³

A behozatali cikkek közül a posztó volt a legfontosabb.¹²⁴ A felvidéki nagy kereskedő-városok (Lőcse, Késmárk, Eperjes, Kassa) polgársága, mely nagyrészt vámmentességet élvezett, sokkal jelentősebb volt, mint az erdélyi polgárság, a százszókat leszámítva. Névszerint is több gazdag kereskedő polgárt ismerünk, akik az erdélyi magyar városok polgárságához képest jelentős tőkeerőt képviseltek. A leggazdagabbak Kassán Almácssy István, Rainer Menyhért, Herczeg István. Merle Péter »Hof- und Kriegshandelsman« pl. halálakor fő- és

¹¹⁹ O L. Gönc város iratai. Városi könyv, fol. 79—81. Ugyancsak az oppidumok polgárságának erejét mutatja az az adat, mely szerint Szemere Pál Gönc és Szepesi oppidumok (Abauj vm.) nemeseinek nevében protestál a városok polgárai ellen, hogy azok a nemeseket »nemcsak egyes polgári terhek viselésére, hanem a határban bizonyos közmunkák teljesítésére és szolgáltatások nyújtására is kényszerítik.« A nemesek el akarják érni, hogy a jobbágytelkeken élő armális nemesek mindenfajta polgári és jobbágyi szolgáltatástól mentesek legyenek. (Abauj vm. megyegyűlési jegyzőkönyve, fol. 233, 1627-ből.)

¹²⁰ Borkivitelünk Lengyelországba 1610 és 1611-ben. M. Gt. Sz. 1899. 85. l.

¹²¹ M. Gt. Sz. 1898. 113. l.

¹²² M. Gt. Sz. 1901. 181. l.

¹²³ Mindezekre lásd: *Takáts Sándor*: Méz- és viasz kivitelünk a XVI—XVII. sz.-ban, M. Gt. Sz. 1900. 474. l.

¹²⁴ Egy fennmaradt kimutatás szerint a lőcsei kereskedők 1610-ben behoztak 5502 vég német és morva posztót, 223 vég vásznat és még egyéb textilárut és kalaposoknak való gyapjút; a késmárkiak 329 vég posztót, 52 vég vásznat, stb., az eperjesi kereskedők 396 vég morva posztót, 100 drb huszár süveget, stb., a kassaiak pedig nagyobb mennyiségű kalaposoknak való gyapjút és egyéb árut. Tehát összesen 6227 vég posztót hozott be csak ez a négy város 1610-ben. M. Gt. Sz. 1899. 284. l.

fióközletében mintegy 15.000 forint értékű árut hagyott hátra. Barbély Henrik kassai lakos kereskedelmi összeköttetésben állt a Szászsebesen lakó Bohemus Mihállyal, Lökös Bálint kereskedőnek pedig nürnbergi és bécsi kereskedőkkel is kapcsolata van, azok kereskedelmi adóssága miatt perlekednek vele;¹²⁵ Sáfár János és Antoni Pimperell kereskedők saját pénzükön építettek vashámort Kassán.¹²⁶ Ebben már annak a jelét láthatjuk, hogy a kereskedelmi tőke kezd behatolni az iparba. De a jellemző nem ez, hanem az a típus, amelyet Almássy István kassai kereskedő képviselt: 1597-ben nyert a városban polgárjogot, 1607-ben élete végéig tanácsossá választották, több ízben bíróságot viselt, 1625-ben pedig nemességet szerzett. Magyaránú kereskedést folytatott: két év alatt a boltjában összeírt készlettel együtt több mint 47.000 forintnyi áruja volt raktáron. Az így felhalmozott kereskedelmi tőkét birtokvásárlásba fektette: 1606 és 1632 között 12 alkalommal vásárolt szőlőt, vagy készpénzért megvásárolta, vagy kölcsönbe adott bizonyos összegeket, zálogba véve ennek fejében az adósok ingatlanait.¹²⁷ Ehhez hasonló típust képvisel az előbb említett gönci polgár, Melda Szijártó Bálint is.

A felvidéki városok gazdag kereskedőire általában Almássy István típusa a jellemző. De egy polgárt ismerünk, aki ugyan csak egy ideig tartózkodott a Felvidéken, életének jelentős részét külföldön töltötte, azonban messze kimagaslott vagyonával a fentebb vázolt polgári típusok közül: ez a már szintén említett Lazarus Henckel von Donnersmarck, akitől Bethlen 100.000 forint kölcsönt tudott szerezni! 1550 körül született Lőcsén, családja a XV. század elején tűnt fel, közülük sokan tanultak a bécsi egyetemen, papok, Lőcse város tanácsnokai és gimnáziumi igazgató is került ki közülük. Lázár apja harmincadszedő volt Lőcsén. Ő maga Németországban tanult, 1581-ben bécsi polgárságot szerzett. Már ekkor jelentős vagyona kellett, hogy legyen, mert a bécsi kamarának 40.000 forintot kölcsönzött 1580—1590 között, felét pénzben, felét ruházatban a határőrség részére. A 90-es években már saját faktorai (kereskedelmi megbízottai) voltak Lipszében és Nürnbergben. Hamarosan a bécsi külső tanács tagja lett. Posztót szállított Nürnbergből Ausztriába, majd kaszát és kést Ausztriából Magyarországra és Erdélybe. Borkereskedéssel is foglalkozott és Erdélyből, Magyarországból és a vajdaságokból mézet vitt Bécsbe és Felső Németországba. 1590-ben mintegy 5.000 marhát szállított Magyarországból Bécsbe. Az ún. tizenöt éves török háborúnak ő volt a legfőbb finanszírozója. A fiskus 1602-1603-ban mintegy 500.000 forinttal tartozott már neki, ez az adósság 1606-ban majdnem elérte az egymilliót! (Illésházy István vagyonával akarták kiegyenlíteni a horribilis tartozást, de Bocskay felkelése keresztülhúzta a kamarának ezt a tervét.) 1603-ban Besztercebányán az állami rézbányákban egynegyedrészt szerzett. Itt is finanszírozta a bányazemet, ennek fejében szerezte egyedárusító jogát. A bányákból hatalmas jövedelme volt: Konrad Marx Rehlingertől tudjuk, akivel együttműködött, hogy az 1622-es tiszta nyeresége 280.000 forint volt. 1612-től a bányatermékeken kívül nem kereskedett már áruval, csak pénzügyletekkel foglalkozott. Ez a szédítő korakapitalista pályafutás, mely megszerezte számára a bécsi belső tanácsban való tagságot, a legmagasabb állami kitüntetések özönét, 1622-ben bekövetkezett halálával ért véget.¹²⁸

¹²⁵ *Kerekes*: Nemes Almássy István kassai kereskedő. 47. kk. 1.

¹²⁶ *Kerekes*: B. G. Kassán, 251. l.

¹²⁷ *Kerekes*: Nemes Almássy István... 19, 65, 77. és kk. 84. és kk. 1.

¹²⁸ Lásd Kallbrunner említett tanulmányát.

A fenti, elszórt adatokra épített kép is azt mutatja, hogy a 7 vármegye gazdasági viszonyai sokkal fejlettebbek voltak az erdélyiekénél. Ezt a tételt egyébként meggyőzően bebizonyította Makkai László tanulmánya a nagybirtok aloldozációjának és árutermelésének széleskörű forráskutatás alapján való vizsgálatával a XVII. század 30-40-es éveire vonatkozóan. A mi korszakunkban is kiviláglott már a harmincadjövdelmek összehasonlításánál is az, hogy a 7 vármegyében lényegesen fejlettebb volt az árutermelés, élénkebb a kereskedelmi forgalom, és ennek megfelelően a terület nagyságához képest viszonylag sokkal jövedelmezőbb volt az állam részére, mint Erdély. Világosan felismerte ezt a fejedelem is, és a hadjárat után, mikor a pillanatnyi szükség nem kényszerítette már olyan intézkedésekre, melyek nagyobb távlatban nézve gátként hatottak a termelésre, a korábbi ellentmondásoktól mentes politikával törekedett arra, hogy a termelést fokozza, az ehhez szükséges állapotokat megteremtse és biztosítsa, hogy mindennek a hasznát lefölözve, a hadjárat alatt alkalmazott módszereknél biztosabb, és káros következmények nélküli alapokra helyezve érje el bevételeinek a növelését.

III

Az 1624—25-ös évekre az infláció vált a legégetőbb gazdasági kérdéssé, amely ekkorra már komoly méreteket öltött. Azt az összeget, amit közvetlenül, nem tudott megszerezni a polgárságtól és a többi osztályoktól, közvetve a pénzrontás segítségével igyekezett pótolni. S bár a környező államokhoz viszonyítva még Erdélyben volt a legkisebb mértékű a pénz elértéktelenedése a harmincéves háború alatt, a fejedelem elhatározta, hogy felszámolja a rossz pénz okozta zavarokat és új, jó pénzt hoz forgalomba.

Az infláció középeurópaszerte általános jelenség volt a XVI. sz. második felétől, de a mi korszakunkban vált hatalmas méretűvé. Németországban pl. 1 tallér 1570-ben 68 krajcár, 1611-ben 90, 1622-ben pedig 1.000 krajcár.¹²⁹ A pénztörténet »Kipper und Wipper« kornak nevezi e nagyarányú pénzrontás időszakát. Az osztrák pénzrontás valamivel később indult meg, viszont hatalmas méreteket öltött, amikor 1622-ben Hans de Witte vezetésével a prágai consistorium néven ismert bérlőtársaság bérelte ki az alsóausztriai, csehországi és morvaországi pénzverdéket. Nagy tömegben vásárolták fel a régi jó pénzeket és vertek belőlük újakat a csökkentett pénzláb szerint.¹³⁰

Erdélyben is találkozunk rossz pénzzel már a korábbi időkben is, de ezek nem belföldi veretűek voltak, hanem a külkereskedelem révén a környező államokból jutottak a fejedelemség területére. Az országgyűlések sorozatos rendelkezésekkel próbálták eltiltani a jó erdélyi pénzek kivitelét és az értéktelen külföldi veretek belső forgalmát, ennek érdekében külkereskedelmet gátló rendszabályokat is hoztak, de természetesen ilyen mesterséges eszközökkel nem tudták megakadályozni az áruforgalmat. A főleg Lengyelországból és Sziléziából származó inflációs pénzek egyre fokozódó mértékben özönlöttek el Erdélyt. A Habsburg-ellenes hadjárat alatt került csak sor a fejedelemségen belül is rossz pénz kibocsátására. A kortárs így írta le az inflációt: az ország népe »minden eladó marháját oly drágán kezdé adni, hogy egy 25 forintos lovat száz forinton, s egy tehenet 25 forinton, két ökröt száz forinton, egy kupa

¹²⁹ Huszár: B. G. pénzei, 27. l.

¹³⁰ U. o. 28. l.

bort 25 pñzen, summa : mindent négyszerte való áron kezdének adni ; végre egy tallért négy forinton, ötön, egy aranyat kilencz s tíz forinton kezdének adni. Igen rút fertelmes állapotra jutottunk vala a régi apró pénzért... Az adósok, aki másnak igen régi adóssággal adós volt, ugyan erővel megadta olyan garassal s arannyal is, nem várta, hogy a napelé jöjjön.¹³¹ Az infláció terhe természetesen elsősorban a sz gény, kispénzű embereket sujtotta. A kereskedők a jobbágyokat elárasztották rossz aprópénzzel, amelyet a vámosok és adószedők nem fogadtak el. A jobbágyság hallatlan áron vásárolta meg a jó pénzt, hogy adóját befizethesse.¹³²

Országszerte állandó volt a panaszkodás a rossz pénz miatt. Részleges intézkedésekkel mind a megyék, mind az országgyűlés próbálták javítani a helyzetet. Így elrendelték 1622-ben, hogy »Mivel penig az jó pénz országunkban felett igen megszükült...«, aranyat, tallért (ez nem inflálódott) fej- és jószágvesztés terhe mellett senki ki ne vigyen az országból.¹³³ Részben az arany, ezüst és tallér kiviteli tilalmát újították meg, részben pedig a rossz pulturát tették le 1623-ban.¹³⁴ A különböző vármegyei statutumok is kényszerárfolyamot próbáltak szabni a pénznek és kötelezővé tenni elfogadását, persze eredménytelenül.¹³⁵

De ezek a részleges intézkedések nem hozhattak komoly eredményt, mikor épp ezekben az években ontották Bethlen pénzverdei az inflációs pénzeket. A fejedelem a gyökerénél fogta meg a bajt, hogy orvosolja. Már 1620-ban, mikor a csehekkel szövetséget kötött, az egyezség 10-ik pontjaként megállapodtak, hogy »a szövetséges országok közt a kereskedeleim a rendek, városok, községek és magánosok régi kiváltságai és szabadalmainak épségben tartása mellett szabad legyen«. Viszont hogy a külkereskedelem folytán ne kerüljön rossz pénz az országba, a 11. pont kiköti, hogy Erdélyben és Csehországban »közös pénz hozassék bek.¹³⁶ Ebből is látható, hogy Bethlenben már ekkor felmerült a *szomszédos államokkal*, jelen esetben Csehországgal való *gazdasági összefogás* gondolata is, de a háború nehézségei, a csehek veresége következtében ennek megvalósítására nem kerülhetett sor. De ezt a tervét nem ejtette el a hadjárat befejezése után sem, sőt, látva a nagyarányú pénzrontás káros hatásait, elhatározta, hogy jó pénzt teremtsen. Viszont tudta azt, hogy hiába vezet be jó pénzt a fejedelemségben, ha a környező államokból továbbra is beárad a rossz pénz és Erdélyből kivándorolnak a jó veretek ; úgy járna, mint elődei, akik hiába hadakoztak ez ellen. Ő nem azzal akarta megoldani a problémát, hogy megtiltja a szomszédos államokkal való kereskedelmet, hanem éppen mivel *számításba vette, sőt, elő igyekezett segíteni azt*, a szomszédos államok pénzügyeinek a rendezésével akarta meggátolni a korábbi bajok megismétlődését. Nagyszerű éleslátásra vall ez a felismerés ; Kelet-Középeurópában ő kezdeményezte a csehek, lengyelek és a Habsburg-birodalom felé a közös, jó pénz behozatalát ezekben az államokban, valamint Erdélyben és Magyarországon, meglátva azt, hogy a fejlődés útja nem a partikuláris elszigetelődés felé visz (amit a korábbi, a külkereskedelmet gátló rendelkezések igyekeztek elősegíteni), hanem a *piac fokozódó egységesülése felé!*

¹³¹ Nagy Szabó Ferenc Memoriáléja, E. T. A. I. 140—141. l.

¹³² *Makkai Ernő*: Bethlen Gábor országalkotó politikája. Erdélyi Múzeum, 1914. 151. l.

¹³³ E. O. E. VIII. 102. l.

¹³⁴ E. O. E. VIII. 127. l.

¹³⁵ Corp. Stat. II/1. 128, 129, 133. l.

¹³⁶ *Kovács Endre*: Magyar-cseh történelmi kapcsolatok, Bpest, 1952. 168. l.

1625 elején elküldte Bornemissza Lászlót a császárhoz, és azt a javaslatot tette, hogy a pénzügyi zavarok megszüntetésének érdekében mind Erdélyben, mind Magyarországon és a császár birodalmában egy ligára; egyenlő értékben verjék a pénzt, és jó pénzt verjenek. Egyik levelében még nagy ellenségét, Pázmányt is felkérte arra, hogy járjon közbe a terv sikerének érdekében.¹²⁷ Mivel úgy látszik, a császár az országgyűlésig nem akart az ügyben intézkedni, a fejedelem 1625 júniusában ismét megsürgette.¹³⁸ Augusztusban azt tervezte, hogy mind a császár pénzét Erdélyben, mind pedig az övét Magyarországon egyenlőképpen fogadják el.¹³⁹ 1625 december 12-iki levelében, melyet Kassa városához intézett, elmondta Bethlen, hogy megegyezett a császárral a jó pénz veréséről és elrendelte »az eddig való garas ususának teljességgel való abrogálását és annihilálását, úgy mindazáltal, hogy az Lengyelországban mostan járó réz polturának is semmi ususa ne legyen, senki avval a mi birodalmunkban ne éljen, ne adjon semmit és ne vegyen, hanem az mostan kibocsátandó jó pénzekkel és arannyal, tallérral éljen, minden egy aranyat két forintban, egy tallért százhuszonöt pénzben számlálván. Ezen dologról most, császár ő felségét megtaláltatván, ő felsége megígérte, hogy ez jövőendő újesztendő nap után mingyárt ő felsége is az maga birodalmában ezenféle pénzt jártat, lengyel királyt ő fgét megtaláltatja felöle, hogy ott is az polturát ezen ligára verjék, és azután az háromféle egy ligára vert pénz egyaránt járjon és így minden kereskedések szabadosan megengedtetnek...¹⁴⁰ (kiemelés tőlem — M. V.)

Ausztriában és Magyarországon még nagyobb arányú volt az infláció, mint Erdélyben. A király rendeletekkel igyekezett kötelezővé tenni az inflációs pénz elfogadását,¹⁴¹ de mivel ez itt sem oldotta meg a bajokat, végül hozzájárult a pénzügyek orvoslásának Bethlen által felvetett tervéhez. Így az 1625 végén összeült soproni országgyűlés elrendelte, hogy a pénz ezután 5 latos finomságban verjék és olyan súlyban, mint Rudolf korában. A mostani inflációs aprópénz pedig fele értékű legyen, mint az újonnan verendő jó pénz.¹⁴²

Bethlen nem várta meg a soproni országgyűlés intézkedéseit, hanem már korábban, júliusban megkezdte a jó pénzek verését. Ezzel kapcsolatos a kassai pénzverőnek Kassa város bérletébe való átengedése. A bérleti szerződés kikötötte, hogy 5 latos finomságú pénzt kell verni, a rossz pénzeket pedig beváltják. Bethlen azt ígérte, hogy az 5 dénáros garast 2 és fél dénárban váltja be. Azonban a letett garast Segesvári krónikája szerint csak másfél, Kraus szerint pedig egy dénárban váltották be.¹⁴³ 1625 karácsony táján végleg megszűnt a rossz, inflációs pénzek forgalma. Ugyancsak megszüntette ekkor az értéktelen lengyel polturák forgalmát is.¹⁴⁴

Bethlen egyik levele bizonyítja, hogy a rossz pénzeket valóban kivonták a forgalomból. »Erdélben és az Erdélhez való ditiókban Istennek hála mostan emlékezeti is nincsenek az polturáknak...«¹⁴⁵ Azonban egyrészt a pénzrontással, másrészt annak megszüntetésével kapcsolatos intézkadéscível, a rossz pénz beváltásával, devalválásával meglehetősen népszerűtlen feladatot vállalt

¹³⁷ Pray: Gabrielis Bethlenii Principatus Transsilvaniae, Pest, 1816. II. 30. l.

¹³⁸ U. o. 36. l.

¹³⁹ Tört. Tár. 1886. 631. l.

¹⁴⁰ U. o. 638. l.

¹⁴¹ O L. Acta publica I. Fasc. 31., N. 53; Acta publica II. Fasc. 35. N. 23.

¹⁴² XXXIX. art. Corp. Iur. Hung. III. köt. 260—61. l.

¹⁴³ Huszár: B. G. pénzei, 45. l.

¹⁴⁴ E. O. E. VIII. 309—310. l.

¹⁴⁵ B. G. k. pol. lev. 431. l. 1627 ápr. 13.

magára. Nagy Szabó Ferenc így ír : »Énnekem elég nagy károm volt ez a nagy csodálatos pénzváltás. Mert én nem hihettem soha el azt, hogy valamely fejedelem maga verette pénzét letegye, és magát megalázza. De Bethlen Gábor evvel az álnok hamissággal élván, más embereknek egész országszerte igen nagy kárt tud szerezni, magának pedig hatalmas nagy kincset gyűjtte. Nékem süle oda harmadfél ezer forintom, midőn eszembe vóm magamat.« »Sok dolgot próbála Bethlen Gábor fejedelem, melyben mind a maga hasznát nézte inkább, nem az igazságot, melyben Erdélynek szinte úgy lett haszna amiben lett ; de a miben kára lett, ugyan örökké való kára léssen — nem csak egy esztendeig vagy két esztendeig, hanem örökké való ; de sapienti satis...«¹⁴⁶

1626-tól rendezett pénzügyi állapotok voltak Erdélyben. A pénzverők száma kettőre csökkent (Nagybánya, Kassa), de itt rendszeresen és jó pénzt vertek.¹⁴⁷ Az arany értékének a korábbi években észlelt emelkedése megszűnt, az aranyforint ismét visszaesett 2 forintra, a tallér 1·25 forintra. A nagyobb címletű jó pénznek és az aprópénznek értékviszonya a rendes mederbe terelődött.¹⁴⁸ Azonban elszórt panaszok még későbbben is felmerültek a pénzügyekkel kapcsolatban. Az 1629-es áprilisi országgyűlés kimondja, hogy »mivel azért kegyelmes urunk első propositiójában is jelenti Felséged, hogy sokak ez országban kiváltképen az szász uraink és atyánkfiai között ez mostani monetáknak el nem vételére mely confusiót csináltak volna, ... az kik el nem akarnák venni, avagy csak hirdetének is e ffélet, absque ulla misericordia, sine ullo personarum respectu, in amissione omnium bonorum convincáltassanak.«¹⁴⁹

Az árdrágulásnak a jó pénz bevezetésén kívül kényszerárszabással akart véget vetni. Bethlen előtt is voltak már különböző árszabályozások, ú. n. limitációk Erdélyben. Erre azért volt szükség, mert az előbb tárgyalt inflációtól függetlenül, és azt jóval megelőzően is, a pénz vásárlóértékének egyre esökkenő tendenciáját tapasztaljuk a XVI. és XVII. század folyamán. Az ennek következtében előálló állandó áremelkedést akarták meggátolni és a régi árszínvonalat megtartani a különböző árszabályozó rendeletekkel.¹⁵⁰ Természetesen sikertelenül. 1609-ben volt az utolsó limitáció, és eleinte Bethlen is csak ennek a betartását akarta biztosítani. De mint a pénzügyek rendezésénél

¹⁴⁶ Mindkét idézet Nagy Szabó Ferenc Memoriáléjából, E. T. A. I. 141. l.

¹⁴⁷ *Huszár*: B. G. pénzei, 54. l. Bethlen alatt a következő helyeken voltak pénzverők: Brassóban 1615-ig, Nagyszébenben 1614—15, Kolozsvárott 1613—18, Gyulafehérvárott 1618—22, Munkácsen 1624, Oppelnben és Ratiborban és talán Trencsében, Nagybányán 1619—29 és Kassán 1623—28 között vertek Bethlen részére pénzt.

¹⁴⁸ *Huszár*: B. G. pénzei, 55. és kk. l.

¹⁴⁹ E. O. E. VIII. 482. l.

¹⁵⁰ Az állandó jellegű áremelkedés jól lemérhető egy összeírásból, amely feltünteti, hogy a szász Meggyesen 1501-től 1699-ig egy aranyforintért hány akó (Eimer) bort lehetett kapni. (Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1858, I. Heft, 31. és kk. l.) Ennek alapján kiszámítható volt, hogy egy aranyforintért (10 évi átlagárakat véve) 1505-ben 15·6, 1525-ben 17·4, 1550-ben 15, 1560-ban 11·7, 1590-ben 11, 1600-ban 8·5, 1620-ban 6·4, 1640-ben 5·2, 1660-ban 4·1, 1680-ban 3·2, 1690-ben 2·4 akó bort lehetett kapni, ami szépen mutatja az aranyforint vásárlóerejének állandó esökkenését. De ugyanezt tapasztaljuk, ha nem mezőgazdasági, hanem ipari termékek árát hasonlítjuk össze. Az 1571-es limitációban feltüntetett árakat alapul véve, a megfelelő cikkek összehasonlításával azt találjuk, hogy (aranyforint értékre átszámítva) 1571: 100%, 1609: 150%, 1625: 197% az iparcikkek árszínvonala. Ha az előbbi borárakat ugyancsak 1571-re vonatkoztatva a fentebbi években megvizsgáljuk, szinte ugyanezt az árszínvonal-emelkedést tapasztaljuk: 1571: 100%, 1609: 158·8%, 1625: 200%.

láttuk, itt is elődeinél sokkal mélyebben meglátta a probléma lényegét és már nem törekedett tovább egy betarthatatlan törvény végrehajtására, hanem rugalmasan, az adott viszonyokat és lehetőségeket figyelembevéve új limitációt vezetett be, s amikor látta, hogy ez nem megfelelő, háromszor is módosította.

1625-ben összehívta a kereskedőket és felajánlotta nekik mind a szabad kereskedést, mind a pénz értékének alábbszállítását, de azok »előbbi illetlen kereskedésekhez ragaszkodván«, nem álltak jót érte, hogy olcsóság lesz. Ilyen előzmények után a következő határozatot hozatta az országgyűléssel: »Magunk is azért látván, hogy ebbe csak az magok hasznokat nézvék nekünk egész országul nagy kárunkkal és fogyatkozásunkkal: végeztük országul kegyelmes urunk, hogy az garaspénz... öt pénzben járjon, az kereskedés pedig efféle magok haszna kereső kalmár és áros emberektől interdictum legyen, sub poena amissionis et confiscationis omnium honorum suorum; hanem az nemes rend és az kiknek Felsőgedtől privatim arról bizonyos annuentia adatik, azok kereskedjenek, azoknak legyen szabad venni és adni mindenféle marhát, az lóval való kereskedésen kívül az ökörbőrrel való kereskedést is az fiscusnak reserválván.«¹⁵¹

Az 1625. májusi országgyűléssel egyidőben végezte munkáját a limitáló bizottság. Az árszabályozás elkészítése előtt kikérte Bethlen a nagyobb városok céheinek véleményét, azonban keveset fogadott el abból.¹⁵² 25% ázsiót állapítottak meg a jó pénzre: aki az árut aranyban vagy tallérban fizette, az negyed résszel kevesebbet fizetett. (Az inflációt csak néhány hónappal ezután szüntették meg.) Kötelezővé tették a mesterembereknek és kereskedőknek a megszabott árak mellett való árulást. Pl. amely mészáros nem ad el, örökre elveszíti árulási jogát. Évenként fejedelmi biztost küldenek Bécsbe, Lembergbe, Krakkóba és Belgrádba a beszerzési árak tanulmányozására, és ennek alapján limitálnak.¹⁵³

Első árszabását 1625 májusában hozta, de az új, jó pénzt csak az év végére hozta forgalomba. Az új pénz mellett természetesen nem lehetett a régi árak fenntartását előírni, ezért 1626 májusában második limitációját is kibocsátja, amely 20—30, de egyes cikkeknel 50 %-os árcsökkenést is tartalmaz az 1625-ben előírt árakhoz viszonyítva. Érthető, hogy ez érzékenyen érintette a kereskedőket és iparosokat.

1627 tavaszán újabb árszabályozást rendel el, mely lényegében az 1626-osnak a megújítása részletesebb formában. Főleg a külföldi luxuscikkeknel különböznek az árak, egyébként nincs eltérés. Azonban ezek az 1625-höz képest erősen leszorított árak valószínűleg nem voltak fenntarthatók, ezért 1627 őszén ismét limitált, immár negyedszer.¹⁵⁴ Vannak cikkek, amelyeknek árát változatlanul hagyja, általában azonban 10—20 %-kal emeli az árakat a megelőző árszabáshoz viszonyítva.

Felmerül a kérdés: mennyire sikerült érvényt szerezni e rendelkezéseknek? Betartásuk ellenőrzésére 1627-ben inspektorokat rendeltek a »három nemzetből«: Kapy Andrást, Balassy Ferencet és Weyrauch Dávidot, akiknek az volt a feladatuk, hogy a rendelkezés megszegői ellen eljárjanak.¹⁵⁵ Ezzel egy országos hatóságot hozott létre, melyet széleskörű jogokkal ruházott fel.

¹⁵¹ E. O. E. VIII. 268. l.

¹⁵² *Jakab*: Kolozsvár története, II. 540—542 l.

¹⁵³ E. O. E. VIII. 299. kk. l.

¹⁵⁴ A limitációkat I. E. O. E. VIII. 273..., 326..., 378..., és 434. és kk. l.

¹⁵⁵ E. O. E. VIII. 367. l.

Magyarországon is rendelt el árszabályozást az országgyűlés 1625-ben, de itt csak a helyi hatóságok belátására bízták annak végrehajtását. (Az 1625: 40. tc. elrendeli, hogy az egyes vármegyék fő- és alispánjai, főpapjai, mágnások, nemesek és a szabad királyi városok közgyűlést hirdetvén úgy intézkedjenek, hogy az árak a mozgalmat megelőzően fennállott színvonalra szálljanak alá). — Bethlen mindezt központilag hajtotta végre. De neki sem sikerült teljesen betartatnia a limitációt. Maga a biztosokat kijelölő törvénycikk szerint is »... sok helyeken hallatnak, az kik nem observáltak«. Viszont van adat arra, hogy ha Bethlen megbízottai rajtakaptak valakit az árszabályozás megszegésén, azt alaposan meg is büntették. 1628-ban pedig a fejedelem személyesen intézett rendeletet Balassy Ferenchez, Udvarhelyszék főkapitányához az udvarhelyi céhek megbüntetésére felől, melyek műveiket eltagadják és igen drágán adják el. »Per hoc az büntetésre igen méltók ezek az czéhek ; 1. az kalmárság, hogy majd semmi marha boltjokban nem találtatik, 2. kerekesek, 3. kötélverők, 4. szijgyártók leginkább, 5. kovácsok... 6. lakatosok, mészárosok, nem vétkesek. 7. Vargák. 8. Tímárok, asztalosok nem vétkesek, szabók sem... 9. Szűrtakácsok együtt az disznódiakkal, kik mindenek felett legméltóbbak a büntetésre, és az disznódi szűrtakácsokon irremissibiliter 200 frt mulcát exequáltass. 10. Posztócsinálók, 11. szőcsök... 12. fazekasok, kik semmivel nem mentik magokat... 13. Az takácsok igen vétkesek mert semmi helye mentéseknek nincsen, semmi nem bővebb Erdélyben lennél, kendernél. Azért mindezek az 12 czéhen és az kalmárokon, in universum, ezer magyar r. forintot dulasson mulcát hűséged polgármester hívünk által ; noha többet érdemlenének, de kegyelmesen akarván őket tractálni, többet ez egyúttal nem büntetjük... Bizonyos dolog, az brassaiakon 160 frtot vétettünk, mely summát in paratis Kapi uram meghozá...«¹⁵⁶ Ugyancsak 1628-ban 1200 forintot nyugtáz Balassy Ferenc, melyet a disznódi szűrtakácsok büntetéspenzéként szedett be a limitáció meg nem tartása miatt.¹⁵⁹

A polgárságot nagyon érzékenyen érintették ezek a sorozatos fejedelmi beavatkozások a gazdasági életbe. Kassa városa pl. tiltakozik a limitáció ellen, ezt a város szabadsága megsértésének tekinti. Hogy elejét vegye kívülálló beavatkozásának, a város maga limitálja az árakat.¹⁵⁸ A szász krónikáiról, Kraus pedig siránkozva állapítja meg, hogy az iparosok és kereskedők nagy kárára voltak a limitációk, (»... jeden Handwecksleutten, wie auch kauffleuten zu grossem schaden...«) és sokakat annyira kiraboltak, hogy csaknem koldussá lettek. (»... wurden sehr beraubt undt geplündert, dasz mancher gar zum Bettler drüber worden...«)¹⁵⁹

Kitűnik ezekből, hogy éppen a legfejlettebb városok (a szászok : Brassó, Nagydisznód, valamint Kassa) polgárai szegték meg legnagyobb mértékben a limitációt, ill. tiltakoztak ellene. Annyira sérelmesnek találták ezt a nagyfokú beavatkozást, hogy Bethlen halála után keresztülvitték a fejedelem özvegyénél a szabadkereskedés visszaállítását. (Bár ez nem sokáig tartott, mert I. Rákóczi György ismét monopóliumokat hozott be 1631-ben.)¹⁶⁰ Azt azonban elérték, hogy megszüntették az inspectorrendszert és azt határozták el, hogy a kiküldött felügyelők helyett a városok bírái legyenek mindenütt az inspectorok. 1631-ben

¹⁵⁶ Székely Oklevéltár VI. 78. l. 1089. sz.

¹⁵⁷ Lupas: Documente Istorie Transilvane 174—175. l.

¹⁵⁸ Kerekes: B. G. Kassán, 279. l.

¹⁵⁹ Kraus: Siebenbürgische Chronik, I. 74. l.

¹⁶⁰ E. O. E. IX. 264. l.

kimondták, hogy »...mivel ennek előtte az üdvözült urunk úri és nemes renden való inspectorokat bocsátott városokra, melyből sok abususok következtenek: hogy azért ezután ne legyen, végeztük és concludáltuk, hogy az város bírái legyenek minden helyeken az inspectorok; és az régi rendtartás observáltassék; meglássák és circálják mindenféle marháknak az árát, rendeljék Isten s igazság szerint, arra vigyázzván, hogy ilyen képtelen áron ne adják, az mint most.«¹⁶¹

Bethlen a limitációval és az ennek ellenőrzésére hozott inspektorrendszerrel is a drágaság, a nyereszkesedés ellen lépett fel. Épp így fellépett egyes kereskedők monopolisztikus törekvései ellen is a szabadpiac érdekében. Már az 1622-es országgyűlésen panaszt emeltek a rendek az ellen, hogy a »városbeli uraink... nemességink szabadsága ellen oly privilegiumot, szabadságot találtak... hogy vagy magunk majorságából, vagy szegény községeink marhájából, valami marhát bevisznek városokba eladni, prohibeálják az városbeliek, hogy idegen embernek szabad ne legyen megvenni, se eladni, mindaddig valamíg ő magok az város népe nem vásárolnak, magok rendelik pedig el, mint és hogy adják, nekünk nagy fogyatkozásunkra.« Ezt most eltörlik és kimondják, hogy »mind városi és külső rendeknek szabad legyen mind vásárlani, mind marháját eladni.«¹⁶² A későbbi években még határozottabban fellép az ilyen megnyilvánulások ellen, így 1626-ban a szászok monopolisztikus törekvései ellen, mivel a brassóiak csak a vásár harmadik napjától engedtek külső rendeknek árúsítani, a következő határozatot hozták: »Végeztük országul Felsőged kegyelmes tetszéséből, hogy ennek utánna ebből az régi usus megtartatván, indifferenter minden rendeknek a gabonát és egyéb marhájokat jó pénzen eladni a vásár napján szabados legyen«¹⁶³ A kassaiakkal szemben is fellép, mikor azok akadályozzák, hogy polgárjoggal nem bíró egyén vihessen be a városba bort eladni. Kaasa városának írja: »Vitézló hívünk Tatay György az Hűségtek városában nem purgalejtes ember lévén, esék értésünkre, hogy borainak bebocsátatása difficultásban volna Hűségtek előtt, akinek mivel az mostani állapothoz képest magunk személye mellett szolgálatunkba kellett itt jelen lenni: azért ez levelünk által kglemesen intjük és requiráljuk hűségteket, hogy mostan is, mint ennekelőtte borainak bebocsátását ne difficultálja, hanem bocsássa be«¹⁶⁴. A szászok nyereszkesedésének radikális módon akart véget vetni: azt tervezte, hogy minden szász városban három üzletet nyit, ahol ő fog árultatni. A szászok erre azzal fenyegetőztek, hogy ha ezt meg meri tenni, ők abbahagyják a kereskedést. A forrás szerint Bethlen pofonította a királybíró, aki neki ezt a választ adta, azonban mégis elállt ettől a tervétől.¹⁶⁵

A forgalom emelése érdekében igyekezett versenyt támasztani a kereskedők között. Ezt a célt szolgálta már az 1623-ban adott kiváltságlevelével a zsidó kereskedők számára, amely szerint azok az szabadon kereskedhetnek, idegen árút hozhatnak be az országba és szabadon távozhatnak innen. A kiváltságlevelével negyedik pontja az anabaptistákkal egyenlő kedvezményekben része-

¹⁶¹ E. O. E. IX. 266. 1.

¹⁶² E. O. E. VIII. 98. 1.

¹⁶³ E. O. E. VIII. 323. 1.

¹⁶⁴ Tört. Tár 1886. 673. 1.

¹⁶⁵ E. O. E. VIII. 259. 1. Alsó-lindváy János Bethlenhez küldött futár tudósítása: »... Intendisse Bethlenum in singulis civitatibus Saxonicalibus ternas officinas erigere constituisse, ubi mercatura ad rationem ipsius exerceretur. Id Saxones succentesentis principii nunciarent illi, quod si hoc facere conaretur, sese mercatura exercitio valedicturos. Judici regio id dicenti alapam impingit.«

síti őket : «Paribus cum anabaptistis immunitatibu sgaudebunt».¹⁶⁶ A zsidóknak adott eme kiváltságokhoz kelletlenül bár, de mégis csak hozzájárult az országgyűlés 1627-ben : »próbáljuk, csakhogy az szabad városoknak privilegiumoknak ne praejudicaljon». 1627-ben rendezte a görög kereskedők ügyét is, elrendelte, hogy árúikat meghatározott helyeken adják el, így Fehérváron, Enyeden, Marosvásárhelyen, Fogarason és Hunyadon.¹⁶⁷

A városok polgársága nagyon sérelmesnek találta az idegen kereskedőknek nyújtott kedvezményeket. A kolozsvári tanács utasította is Fehérvárra küldött követeit, hogy igyekezzenek megvédeni a város szabadságát : »Az mi az görögök dolgát illeti minemű nagy károkra legyen szegény városunkbeli atyánkfiaiának, megítilheti, ha az görög continue itt fonttal, singgel kezdené mérni, mely városunk szabadságának ellene vagyon, intjük azért kigyelmeteket ebben is szorgalmaskodjék, hogy szabadságunk megmaradhasson...»¹⁶⁸

Uralkodásának utolsó szakaszára esik a már korábban létesített monopolszisztemének intézményesebb, szilárdabb kiépítése is. Az eddigieken kívül 1628-ban a vas kivételére is tilalmat rendelt el, mint az indokolás mondja, azért, mert minden vasat külföldre vittek és »csak házunk szükségére is vasat nem kaphatunk».¹⁶⁹ Fokozott gondot fordított a kicstári monopólium alá vett cikkek árúsításának az ellenőrzésére, így 1625-ben megbízó levelet adott Dániel Mihály részére, mivel »némely emberek az mi interdictumunkkal nem gondolván, az ökröknek, lovaknak kereskedésére való gyűjtésétől meg nem szűnnek, hanem azokkal alattomban is kereskednek : mely parancsolatunk ellen való contumaciájokat nem akarván elszenvedni, bocsátottuk ki vitézljő hívünket háromszéki fő királybíránkat, az nemzetes Dániel Mihályt teljes autoritással, hogy valahol afféle kereskedésre gyűjtött marhákat találhat, akár uraké, akár nemes embereké és egyáltalában akár mi rendbeli embereké legyenek azok, de ez levelünk vigorával mindgyárást confiscálja és Fogarasban hajtassa.»¹⁷⁰ A már korábban hozott és a mézre, viaszra vonatkozó monopóliumot 1629-ben komoly szervezettességgel rendezi ; ismét a török adóját igyekezik ezen az úton előteremteni. »...Mint hogy ez esztendőben az lábas marhával való kereskedésnek semmi alkalmatossága nem lehetne, az fényes portára tartozó ország adójának fizetésére pedig jó pénznek igen nehezen tehetjük szerét, vöttük eszünkben, ha mézünk, viaszunk bőven volna, abból lehetnének alkalmasban portára való jobb pénzt, kihez képest mézgyűjtéshez kelletvén fognunk, annak gyűjtésére, felszedésére rendeltük Vásárhelyi Szabó Istvánt...» és másik négy segítő társat mellé. »Hűségteknek azért hagyjuk és serio parancsoljuk, hogy se hül senki semminemű helyeken megnevezett gondviselő hívünk és embereink kívül, mézet s viaszát, minden marhája elvesztése alatt eladni ne merészelje, hanem embereinknek, kik kész pénzüld mindgyárást mindent contentálnak...»¹⁷¹ És ebben a rendelkezésben kiadott utasításból kitűnik, hogy a fejedelem megint csak alaposan megszervezte a mézgyűjtést : elrendelte, hogy »mindenütt Erdélyben, vármegyéken, városokban, székekben eljárván és igen diligenter felcirkálván, keresvén valamennyi mézet, viaszt hallattatnak, azt mind számunkra colligálják, congerálják, kinek pénzen semmi rendbeli embereknek

¹⁶⁶ E. O. E. VIII. 143. l. 1623 jún. 18.

¹⁶⁷ E. O. E. VIII. 369. l.

¹⁶⁸ E. O. E. VIII. 375. l.

¹⁶⁹ E. O. E. VIII. 483. l.

¹⁷⁰ Tört. Tár 1886. 626. l.

¹⁷¹ E. O. E. VIII. 509. l.

ne engedjenek ; ha kiket rajta kaphatnak... mézét confiscálják és minden marháját.« Megszabja egyben a mézért és viaszért fizetendő árat és intézkedik a mézszedők feleskettetéséről is, mellékelve az eskümintát.¹⁷² Azonban néhány hónap múlva bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy ezt a komoly szervezettséggel megindított vállalkozást tovább fejlessze.

Döntő kérdésnek tartotta a vámkérdés szabályozását is. Egyrészt gondoskodott az őt megillető harmincadnak a pontos beszédéről, erre az összegre szüksége volt. 1627-ben Rayz Jánosnak, a kassai kamara számvevőmesterének (camerae nostrae Cassoviensis rationum magistro) írt levelében utasítást ad : »Mivel az kereskedő de kiváltképpen tósérség rendén levő emberek nagyobb részére Szolnok felé csaptak utat, nyilvánvaló kárunkra és fogyatkozásunkra, vitélző Kürth György hívünknek tokai harminczadosunknak meghagytuk, hogy két lovas katonát tartson afféle embereknek azon az szolnoki úton járóknak és kereskedőknek vigyázásokra...«¹⁷³ Másrészt viszont rájött arra is, hogy az újonnan megszerzett területeken a királlyal fennálló bizonyos kettős igazgatás következtében a lakosság gyakran kétfelé is kénytelen vámokat fizetni és ez gátlólag hat a forgalomra. Ez volt a helyzet Kassa városánál is. A város a fejedelemnek 10 évi itteni uralma alatt állandóan tett lépéseket harmincadkiváltságának a tiszteletbentartásáért, de nem sok sikerrel. A királyhoz is írtak a harmincadvám elengedéséért, azonban eredménytelenül. Bethlen általában teljes harmincadot szedettet a városon. Bélaváry Dávid tudatta a város négy követével a fejedelem akaratát, amely szerint a polgároknak csak saját termésű borukra adott kedvezményt, de aki pénzért vesz bort és kereskedik vele, az köteles harmincadot fizetni, sőt aki az elmúlt években pénzen vett bort adott el, az visszamenőleg is fizesse meg a harmincadot. A kassai polgárok nem tudtak ebbe belenyugodni és személyesen a fejedelemhez fordultak. Ő azonban megerősítette a mondottakat. Ekkor megkísérelték lépélni Bélaváryt egy 70 forint 58 dénár értékű aranyozott ezüst pohárral. Ennek megvolt az eredménye, mert a Bethlenhez küldött tanácsosnak nagy nehezen sikerült elérnie, hogy a fejedelem elengedte a felét a harmincadnak.¹⁷⁴ A város 1627-ben a királyhoz, 1629-ben a nádorhoz és a pozsonyi kamarához is elküldte követeit régi harmincadkedvezménye érvényesítésének kivívásáért.¹⁷⁵

A kérdés egységes rendezésének érdekében a fejedelem fontos tárgyalásokat kezdett a királlyal 1627-ben a *tokaji tractatuson*, ahol többek között az Erdély és Magyarország közötti kereskedelmet, valamint a harmincadok szedését is szabályozták. Mindkét fél teljhatalmú megbízottakat küldött ki: a király Piber János püspököt, Osztrovics Istvánt és Hoffman Györgyöt, a fejedelem pedig Bélaváry Dávidot, Lónyay Zsigmondot, Kassay Istvánt és Bornemissza Jánost. A megegyezésben, melyet 1627 május 10-én írtak alá, megállapodtak abban, hogy Bethlen a szokásos harmincadot szedhesse azon marhák és egyéb cikkek után, melyeket a fejedelem területéről, Magyarországon keresztül hajtanak ki külföldre kereskedés céljából. Ugyancsak őt illette a 7 vármegyéből külföldre kivitt borok harmincada; a fejedelem a magyar király harmincadhivatalaiban külön pénzszedőket tarthatott és minden hordó bor után két forintot szedhetett. Azonban *ha nem külföldre szállítanak eladásra,*

¹⁷² U. o. 510—512. l.

¹⁷³ B. G. k. pol. lev. 455. l.

¹⁷⁴ Mindezekre lásd *Kerekes*: B. G. Kassán, 282—284. l.

¹⁷⁵ U. o. 131—132. l.

hanem saját használatra, az országon belül, (»... intra ambitum regni Hungariae ... ad usus necessitatesque domesticas regnicolarum, non autem extra regnum quaestus gratia...«) egyik részről se szedjenek harmincadot.¹⁷⁶ Ebből világosan látszik, hogy a fejedelem egész tudatosan törekedett Erdély, a hét vármegye és Magyarország áruforgalmának a megkönnyítésére, a belső piac egységesítésére.

Azonban a magyar király harmincadosai is megvették az Erdélyből, vagy a hét vármegyéből behozott árúk harmincadát, vagy azokét, melyeket külföldről Magyarországon át Erdélybe, vagy a hét vármegyébe vittek. És mivel Bethlen is felemelte egyharmadával a külföldre vitt, vagy onnan hozott árucikkok harmincadát, a kereskedők állandóan csak vámokat fizettek. E helyzet tarthatatlanságát belátva, a fejedelem 1627 novemberében Cserényi Farkas révén azt a kívánságát fejezte ki, hogy mindkét fél csak egy harmincadot szedjen. Erre Hoffman György, a szepesi kamara vezetője azt felelte, hogy erről a tokaji tractatusban szó sem volt és ha a magyar király a kívánságot teljesítené, minden jövedelemtől elesnék, mivel a hét vármegyéből tízszer annyit visznek ki, mint amennyit behoznak. Azt javasolta, hogy maradjanak a tokaji egyezségnél, u. i. azt állította Hoffman, hogy Bethlen ugysis kettős harmincadot szedett a felektől: ha valaki Erdélyből a hét vármegyébe jön, fizet, és ha a hét vármegyéből valaki királyi területre akar menni, ismét megveszik rajta a harmincadot.

1628 nyarán ismét Cserényi Farkast küldte Pozsonyba a fejedelem, hogy ott a magyar kamarát rávegye a kereskedők sérelmeinek orvoslására. Azt kívánta, hogy a harmincadok szedését igazságosan intézzék és egyik fél se szedhessen egynél több harmincadot. Sürgette továbbá a lengyelországi borkereskedés szabályozását is, mivel a magyar borkereskedők Lengyelországban hihetetlen zaklatásoknak voltak kitéve. Felvetette ezért, hogy inkább a lengyeleket kényszerítsék arra, hogy az országba jöjjenek magyar borért, úgy mint régen, így legalább több pénz is jöjjön be. A fejedelem harmadik kívánsága az volt, hogy az erdélyi ezüstpénzt, mely épp oly jó, mint a magyarországi verésű, a magyar király területén is teljes értékben fogadják el és forgathassák. A magyar kamara azonban elutasította Bethlen előterjesztését és azt felelte, hogy nem térnek el a tokaji tractatustól.¹⁷⁷

Látható ezekből, hogy bár a fejedelem nagyon fontosnak tartotta a harmincadjövedelmeket, sőt még fel is emelte a harmincadot, látta azt a nehézséget is, amelyet a kettős harmincadszedés jelentett a polgárság számára. Ezt az ellentmondást igyekezett a Habsburgok rovására megoldani: miután hosszas alkudozások után biztositani tudta, hogy a hét vármegyéből kivitt árúk harmincada őt illesse meg, azt kívánta, hogy csak »egy harmincadot« vegyenek meg a kereskedőkön. Mikor azonban tapasztalta, hogy a király sem hajlandó lemondani a harmincadból eredő jövedelmekről, ismételt próbálkozásokat tett arra, hogy közös megegyezéssel vessenek véget a kereskedők jogos panaszainak. De mégsem tudott megegyezésre jutni a királlyal. A Habsburg uralkodóknak igazán nem volt érdekük, hogy erdélyi vezetéssel akár területi, akár gazdasági egység jöjjön létre a két országrész között és a hét vármegyét, melyet Bethlen igyekezett beépíteni az erdélyi államszervezetbe, csak ideiglenesen átengedett és

¹⁷⁶ E. O. E. VIII. 422. l.

¹⁷⁷ Mindezekre lásd *Takáts*: A magyar kamara állapota 1627—28-ban. M. Gt. Sz. 1903. 6. kk. l.; E. O. E. VIII. 433—434. l.

elszakított területnek tekintették, amint hogy a terület a fejedelem halálakor vissza is szállt a királyra.^{177a}

A fentiek ismeretében Bethlen gazdasági indítékainak alapján is érthetővé válik a fejedelemnek 1624-es politikai terve, amikor éppen az egységesítés, az egységes belső piac előmozdítása érdekében a formai függetlenség bizonyos feláldozásával még a Habsburg-kormányzóság és az uralkodó leányával kötendő házasság tervét is komoly formában felvetette, csakhogy az ő keze alatt egye-
sülhessen Erdély és Magyarország.

Iparpolitikájában is a fentebb ismertetett vonások domborodnak ki: a verseny támasztására és a monopóliumok megtörésére irányuló törekvése. Szó volt róla, hogy a hadjáratok alatt a fokozott szükségletek kielégítésére részben kontár mesteremberekkel dolgoztatott, részben pedig idegen kézműveseket is betelepített Erdélybe. A letelepített morva anabaptistákat tovább is védelemben részesítette. Miután elvégezték a fejedelem részére való munkát, szabadon, bárki számára dolgozhattak. Elsősorban az erdélyi nagybirtokosok foglalták le maguknak a jó szakembereket és vették igénybe munkájukat. Adatunk van arra, 1628-ból, hogy az újkeresztények panasszal fordultak Bethlenhez, hogy egyesek a »magnates et proceres« közül súlyos bántalmazással és zaklatással zavarják őket, különösen mikor e főurak parancsa és kívánsága szerint nem tudják őket árúval kielégítően ellátni, valamely szükséges anyag-
nak hiánya, vagy társaságuk kicsinysége miatt. Ezen zaklatások ellen Bethlen külön védelmébe veszi őket (»contra omnes violentes turbatores, molestatores et damnificatores...«), azonban kiköti, hogy az anabaptista mestereknek nem szabad a török részére eladniok, hanem az ország polgárainak adják el készítményeiket. »Ita tamen ne iisdem opificibus ...res mercimoniales propria ipsorum arte...elaboratas Turcis, sive alienis et exteris quibusvis, vende-re...licitum sit sed eas...patriciis et civibus regni huius nostri Transilvaniae...erogent.«¹⁷⁸ Míg nyugaton a belföldi kézművesek által gyártott iparcikkek kivitelé-
nek az elősegítésével találkozunk, addig Bethlen itt ezt egyenesen megtiltotta, ugyanis az Erdélyen belüli kereslet is nagy volt e cikkek iránt és a fejedelem elsősorban ennek a kielégítését akarta biztosítani. (A török kereskedők, felismerve az anabaptista iparcikkek jó minőségét, fel akarták azokat vásárolni és külföldön eladni). Hasonló jellegű intézkedése Bethlen Gábornak, hogy megtiltja a szűrők exportálását. A disznódi szász szűrtakácsok ipara igen fejlett volt. úgy, hogy exportálták a vég szűrőket külföldre, ott adták el külföldi kereskedőknek jó áron. Természetesen a belföldi szabóktól, akik részére megszabott áron kellett volna eladniok, eltagadták árúikat, és így azok ellátatlanul maradtak. A fejedelem parancsot adott, hogy a disznódi szűrtakácsok előbb az

^{177a} A Kassán székelő és így Bethlen uralma alá került szepesi kamara igazgatására vet fényt a Nemzeti Múzeum Kézirattárában található összeírás a szepesi kamara tisztviselőiről. (Pol. Lat. 954: Scepusiensis Camerae Status Personalis, 1604—1770. Pag. 6—9.) Ebből kiderül, hogy Bethlen 1622-ben megbízható emberére, Bélaváry Dávidra több tisztséget is bízott és őt tette meg a kamara elnökének, a király fennhatósága alatti időben működött többi tisztviselő mellőzésével. Ugy látszik azonban, hogy ilyen széles hatáskörnek egy személyre való ruházása nem bizonyult megfelelőnek, mert két év múlva őt másik tisztviselőt is kinevezett mellé a fejedelem. De ez öt személy közül csak kettő (Than Antal és Raysz János) teljesített szolgálatot a kamaránál a korábbi időkben is; a másik három Bethlen embere, Bélaváryval együtt. Ez abból is kiderül, hogy a fejedelem halála után, mikor a 7 vármegye visszaszállt a királyra, ezeket az embereket is leváltották.

¹⁷⁸ OL. Gyulafehérvári káptalan, Centuriae, E. N. 36. (Annuentia Anabaptistarum Alvinziensium.)

országbeli és elsősorban a kolozsvári szűrszabóknak adjanak el és csak ami megmarad, azt adhatják el a külföldieknek.¹⁷⁹

Hogy reagáltak mindezekre az intézkedésekre az erdélyi polgárok? Az anabaptisták fejlettebb technikával készített iparcikkjei komoly versenyt jelentettek az erdélyi iparosok számára. A szász krónikairól, Kraus, panaszkodik is a morvák behozásával szenvedett kár miatt. (Bethlen »...brach diesselben den armen Sachssischen Handwerksleuten zu grossen sch den ihn Sübenbürgen...«)¹⁸⁰ A kassai iparosok is hasonlóan sérelmesnek találták az anabaptisták versenyét, s mikor egyes késcsinálók kérték, hogy újkeresztény késeket csinálhassanak, ezt nem engedték nekik.¹⁸¹

A külföldi mesteremberek betelepítésével a fejedelem elősegítette a bel-földi ipar fejlődését, magasabb technika meghonosodását.¹⁸² Ezáltal versenyt támasztva, a céhmonopoliumokkal körülbástyázott kis árútermelők monopolhelyzetét veszélyeztette és ingatta meg. Lenin írja, hogy amint bővül a piac, a verseny egyre erőteljesebbé válik és »véget vet a kisiparos patriarchális nyugalmas jólétének, amely tényleges monopoliumos helyzetéből fakadt. A kis árútermelő érzi, hogy érdekei az egész társadalom érdekeivel ellentétben ennek a monopoliumos helyzetnek fenntartását követelik, s ezért fél a konkurenciától. Mind egyénileg, mind a többi kistermelővel összefogva, minden erejével azon van, hogy megakadályozza a versenyt, hogy »ne engedje be« a versenytársakat saját vidékére, hogy saját helyzetét, mint állandó vevőkörrel rendelkező kisiparosét megszilárdítsa.«¹⁸³ E monopolhelyzet megvédése érdekében a szászok tudtak a legerélyesebben fellépni és Bethlen halála után sikerült keresztülvinniök, hogy az országgyűlés eltiltsa az anabaptistákat attól, hogy a szászok városaiban is eladják készítményeiket.¹⁸⁴

Épp így fellépett Bethlen az egyes céheknek olyan irányú törekvéseivel szemben, hogy saját piacörzetükről az idegen iparosokat kiszorítsák. Így pl. a kolozsvári esztergályos céh nem engedte meg a brassóiaknak, hogy azok árúikat Kolozsváron eladhassák. A brassóiak panaszra mentek a fejedelemhez, mire Bethlen 1629-ben megparancsolta a fő- és alispánoknak, városi bírácoknak, főleg pedig a megyesi, segesvári és kolozsvári mestereknek, hogy ezután szabadon engedjék a brassói esztergályos mestereknek munkájukat eladni. »Hogy valamely mesterember igaz munkájával készített árúját el ne adhassa, a közgazdaság ellenére van, ebből nem bőség, de szükség következik és drágaság.«¹⁸⁵

¹⁷⁹ *Jakab*: Kolozsvár története, Oklt. II. CXXIV. sz.

¹⁸⁰ *Kraus*: Siebenbürgische Chronik, I. 72. l.

¹⁸¹ *Kerekes*: B. G. Kassán, 264. l.

¹⁸² A fejedelem limitációból kitűnik, hogy milyen iparágakat üztek az anabaptisták, u. i. a rendelkezés külön megemlékezik róluk. Ahol nem volt eltérés az anabaptista és az erdélyi kézművesek készítményeinek a minősége között, ott nekik is a limitációhoz kellett alkalmazkodniok (ilyenek a szíjgyártók, kötélverők, takácsok, szücsök, nemez csinálók, kádárok, fazekasok.) Amely iparágakban viszont fejlettebbek voltak az erdélyi ipar színvonalánál, magasabb áron adhatták el készítményeiket. Legfejlettebb lehetett náluk a »késcsináló« ipar: egész hosszú és részletes felsorolás található különféle késnemű cikkekből. (Ez érzékenyen érinthette a szászokat, akiknél szintén igen fejlett késipar volt.) A vargák, tímárok, kovácsok drágábban adhatták műveiket, »mivel hogy az bőrt jobban készítik az országi tímároknál,« »... az ő sarlójokat, mivel jobban szokták csinálni, százát adhassák 9 forinton,« stb. Az erdélyitől eltérő árszabása van még a süvegesek, kerekesek, lakatosok és posztócsinálók készítményeinek.

¹⁸³ *Lenin*: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban, 332. l.

¹⁸⁴ E. O. E. IX. 271. l. 1631: XXIX. t. c.

¹⁸⁵ *Jakab*: Kolozsvár tört. II. 538. l.

Mindezekkel az intézkedéseivel Bethlen tudatosan törekedett a bel-földi, elsősorban az erdélyi iparnak a fejlesztésére és az általa megismert legmagasabb színvonalra való emelésére. Egyben elősegítette a céhek szűk, helyi elzárkózásának, a piac monopolizálására irányuló törekvésének a megtörését.

*

A fejedelem birtokpolitikáján uralkodásának egész ideje alatt végig vonul az a tendencia, hogy mind a kincstári birtokokat visszaszerezze, (ezt szolgálta az 1615-ös birtoktörvény és annak 1622-ben való megújítása,) mind pedig a kincstári birtokokon kívül is saját maga és családja részére minél nagyobb birtokterületeket biztosítson. Uralkodása kezdeti szakában még Erdély területén is eladományoz és elzalogosít nagyobb, nem kincstári birtokokat erdélyi nagybirtokosok részére, de a későbbi években ezeket részben visszaszerzi és ekkor már csak kivételesen fordulnak elő idegenek, nem-családtagok részére szóló nagyobb birtokátruházások e területen.¹⁸⁶

¹⁸⁶ 1614-ben Kamuthy Farkasnak adományozta Gyalu várát más hozzátartozó birtokokkal. Imreffy Mihály megkapta ugyancsak 1614-ben Kiskereit, (Rákóczi-Aspremont levéltár, [ezentúl: R. A.] I. C. 28. F. 13. N. 6.) Szentimrét és egyéb birtokrészeket, (O L. Bethlen Gábor Liber Regiusa; [ezentúl L. R.] VII. 214, 220. l.), melyek mind Bihar és Máramaros megyékben, tehát a Partiumban vannak. Jelentős adományokat kap Péchy Simon: 1615-ben Balázsfalvát és más három birtokot kap több részirtokokkal együtt. (L. R. VIII. 19. l.) 1617-ben pedig megkapja Radnót várát és tartozékait, (L. R. X. 1. l.) melyet 1629-ben Kőrös Zsigmond kap meg. (O L. Gyulafehérvári káptalan, Centuria S, N. 37—38—39—40.) 1620-ban kapja meg ifj. Székely Mózes Marosujvár várát összes tartozékaival együtt. (L. R. X. 176. l.) Haller Zsigmond is nagyobb adományokat kap; így 1620-ban Bethlen várát és tartozékait (L. R. X. 142. l.) és ugyanebben az évben nagyobb számú egész és részirtokot Szolnok és Doboka megyékben. (L. R. X. 141. l.) 1623-ban Alaghy Menyhértnek, Zemplén vm. főispánjának adományozta Regéc várát a hozzátartozó birtokokkal (Abaúj vm.) és jelentős birtokokat ad neki Zemplén vármegyében (L. R. XI. 37. l.). Az adománylevél elmondja, hogy mivel Alaghynak nincsen utódja, halálával ugyanis a fejedelemre fognak szállni birtokai.

Azonban saját családja részére még nagyobb adományokat tett Bethlen. 1614-ben öccsének, Bethlen Istvánnak adja Illye várát 33 egész és részirtokkal, Hunyad, Arad és Bihar megyékben. (L. R. VII. 188. l.) Még ugyanebben az évben ugyancsak ő megkap az Imreffyné Ifjú Katalintól elkobzott birtokokból 22 birtokot ill. részirtokot. (L. R. VII. 162. l.) 1619-ben unokaöccsének, Bethlen Péternek adományoz egy birtokrészt Hunyad vármegyében, (L. R. X. 136. l.) majd ismét öccsének néhány birtokrészt Máramarosban. (L. R. X. 166. l.) 1620-ban másik unokaöccsével, ifj. Bethlen Istváné leszármazott Vajdahunyad vára a hozzátartozó hatalmas birtokokkal együtt. (vagy 118 egész és részirtok van felsorolva. (L. R. X. 155. l. és R. A. C. 25. F. 1, N. 14) Hunyad ebben az időben Enyinghi Török Istváné volt, de Bethlen, úgy látszik, elvette tőle. Ezt támasztja alá a II. Mátyás és Bethlen között 1615-ben létrejött béke, amelynek 25. pontja elrendeli, hogy Hunyadot tartozékaival együtt vissza kell adni Török Istvánnak. Ennek 1618-ban bekövetkezett halálával azonban a birtok nyilván a fejedelemre szállt, mint látjuk, 1620-ban már tovább adományozza. (O L. Esterházy pápai lt. Transylvania, C. 5, F. 4, N. 67.) 1627-ben ugyancsak ifj. Bethlen Istvának adományozza Ecsed várát és oppidumát, a hozzátartozó 65 egész és részirtokkal együtt, (R. A. C. 79, F. 1, N. 29) melyet a fejedelem 1624-ben kapott meg Ferdinándtól adománybirtokul. (R. A. C. 79, F. 1, N. 27. és 30.) Már a fejedelem halála után, 1629 dec. 23-án, adományozza felesége, Brandenburgi Katalin Bethlen Péternek Balázsfalvát tartozékaival együtt. (R. A. C. 20, F. 1, N. 16.) E birtokot Péchy Simon kapta meg 1615-ben, de később hitlenségbe keveredett és kegyvesztett lett. Így tehát azoknak a birtokoknak egy része is, melyeket nem családtagjai részére adományozott, a Bethlen család vagy fiskus igazgatása alá került.

A birtokzálogolások közül Erdély területén a legjelentősebb Súlyomkő várának Imreffy Mihály részére történő zálogolása 124 000 forintért. Imreffy János feleségét,

A legfontosabb, legnagyobb uradalmakat igyekezik családtagjainak juttatni: ezzel is növeli fejedelmi hatalmát; mint a legnagyobb erdélyi birtokos is, abszolút túlsúllyal rendelkezett a többi erdélyi birtokos fölött.

A korábbiakban már láttuk, hogy első hadjárata alatt az újonnan megszerzett területeken hatalmas birtoktesteket vetett zálogba és ezzel jelentékenyen hozzájárult a hadjárat költségeinek a biztosításához. Ezt a politikáját a hadjárat után is érvényesítette a Partiumban és a hét vármegye területén, éppen az amúgy is leggazdagabb nagybirtokosoknak, így elsősorban a Rákóczi-család tagjainak, Alaghy Menyhértnek, Thurzó Imrének, stb. adott nagy jószágokat. Míg az erdélyi nagybirtokosokat alá tudta rendelni saját hatalmának úgy, hogy azok semmi komolyabb ellenállást nem tanúsíthattak volna vele szemben, a területileg is távolabb eső Partium és hét vármegye nagybirtokosait, akik közelebb voltak a királyhoz és könnyebben elpártolhattak tőle, éppen megnyerő politikával, nagy birtokok adományozásával igyekezett maga mellett tartani.

Mit eredményezett Bethlennek ez a birtokpolitikája, milyen birtokok kerültek így a fejedelem vagy annak legközelebbi családtagjai kezébe? Az 1615-ös birtoktörvény szerint Huszt, Kővár, Szamosújvár, Várad, Gyalú, Kolozsmonostor, Fejérvár, Déva, Fogaras, Görgény, Karánsebes és Lugos számítanak fiskális uradalmaknak. Adataink szerint *e birtokok legnagyobb részéről megállapítható, hogy a fejedelem azokat ténylegesen kezébe vette, vagy családjának inskribálta.* Így a legnagyobbak: Déva, Fogaras, Huszt vára felesége, ill. öccse nevének vannak. Még 1615-ben megszerezte Görgény várát is birtokcsere útján Bocskay Miklóstól Véccsel és Súlyomkővel együtt, (mely úgy látszik Imreffyektől Bocskay Miklóshoz került). Ehelyett a partiumbeli Sárközt adja

Iffy Katalint u. i. elítélték botrányt keltő élete miatt és a birtokot, mely így a fiskusra szállt, most hatalmas összegért inskribálja a családnak a fejedelem. (R. A. C. 23, F. 4, N. 1.) 1614-ben Görgény várát Kákony Istvánra iratja 32 000 ft zálogösszeg ellenében. (L. R. VIII. 74. a.) Ezt az inscriptiót az országgyűlés is megerősíti 1616-ban. (E. O. E. VII. 390. 1.) 1622-ben Hidvégi Mikó Ferencnek 6000 forintért inskribál birtokokat Fejér megyében, (L. R. XI. 14. 1.) és Vér György, Mihály és Gáspár részére összesen 8000 forintért ugyanezen évben. (L. R. XI. 28. 1.) A Partiumban a következő nagyobb birtokokat zálogosította el: 1613-ban Bornemissza Jánosra írja a máramarosi Técsőt 7000 forintért. (L. R. VII. 22. 1.) 1615-ben Kereki várát tartozékaival együtt Báthory Annára írja 7000 forintban, és ehhez más, ugyancsak biharmegyei birtokokat is zálogosít további 5000 forintért. (L. R. VIII. 69. 1.) Az ugyancsak Biharban lévő Bajon várát a hozzátartozó birtokokkal együtt Petneházy Istvánnak adja zálogba 10 000 forintért. (L. R. VIII. 108. 1.) Szintén e megyében inskribál 1617-ben Rhedey Ferenc részére, (L. R. VIII. 243. 1.) majd 1624-ben Bornemissza Pálra irat birtokokat 8000 forint értékben, ugyancsak Bihar vm. területén. (L. R. XI. 60. 1.)

A legfontosabb birtokokat azonban az inscriptióknál is családjának juttatja. Így 1614-ben feleségére iratja Déva várát 50 000 forintért, (L. R. VII. 237. 1.) ezt az országgyűlés is megerősíti 1616-ban. (E. O. E. VII. 389. 1.) 1618-ban Bethlen István részére inskribálja Huszt várát minden tartozékával és a máramarosi sóbánya felével együtt 50 000 aranyért, (L. R. X. 28. 1.) ezt az országgyűlés csak 1626-ban iktatja törvénybe. (E. O. E. VIII. 319. 1.) 1627-ban ifj. Bethlen István kapja meg Déva várát, (a fejedelemasszony, akinek a nevére írták 1614-ben, 1622-ben meghalt) kb. 55 faluban lévő egész és rész-birtokokkal együtt, 60 000 birodalmi tallérért. (R. A. C. 26, F. 1, N. 2.) Az egyik legnagyobb erdélyi birtoknak, Fogaras várának a fejedelemasszony részére való inskribálását 1626-ban iktatja törvénybe az országgyűlés 100 000 forint értékben. (E. O. E. VIII. 318. 1.) Ugyancsak ifj. Bethlen Istvánnak és feleségének: Széchy Máriának inskribálja örökjogon Tasnádon városát és egyéb birtokokat 34 000 forint ellenében 1629-ben. (R. A. C. 27, F. 1, N. 7. és 11.) Ugyanebben az évben Sárközt is neki adja *fassio perennalis*, örökvallás formájában 16 000 forint ellenében. (R. A. C. 79, F. 2. N. 5.)

nekik 16.000 forintban és ezen felül még ezer forint készpénzt is.¹⁸⁷ Azonban a cserébe adott Sárköz is 1629-ben ifjabb Bethlen Istváné lesz. Fehérvár, Szamosújvár, Kővár, Lugos és Karánsebes fejedelmi kezelésben voltak egy fejedelmi uradalmi számadás bizonyosága szerint.¹⁸⁸

De a fiskális birtokokon kívül más, fontosabb birtokok is a fejedelem ill. családjá tulajdonát képezték, így: Vajdahunyad, Ecsed, Tasnád, Balázsfalva; 1618-ban Török István halálakor a nőági örökösöket mellőzve, magyszakadás címén megszerzi Debrecent. (Vajdahunyadot is tőle szerezte meg.) A fejedelemé Zalatna és Jenő uradalma is.¹⁸⁹ Ezen kívül a nikolsburgi békében Munkács várát és Tokajt személyes birtokul kapta meg Bethlen a hét vármegyében. Mindez hatalmas túlsúlyt biztosított neki.

A fejedelem igyekezett jól felhasználni a rendelkezésére álló birtokokat. E birtokok pontos nagyságáról, kezeléséről és jövedelmeiről csak részleges és töredékes adataink vannak. Egy Básta idejéből (1603-ból) való jelentés szerint az erdélyi fiskális uradalmak közt Fehérvár után Fogaras következik nagyságban, melyhez 60 falu tartozik, ezek évi 1515.55 forinttal adóznak.¹⁹⁰ A Bethlen korából fennmaradt egyes feljegyzések alapján Szádeczky arra következtet, hogy a jövedelem most évi 5-6000 forintra is felmehetett.¹⁹¹ Ez azonban óvatos becslés, mert az alábbi adatokkal összevetve, azt hiszem, többnek is felvehetjük a fogarasi uradalom jövedelmeit. A már idézett fejedelmi uradalmi számadás szerint 1627-ben a fehérvári proventus a kocsmán kívül 1763 ft 44 d., a kocsmákon 15393 ft. 22 d. gyűlt be, összesen tehát 17156 ft.66 d. 1628-ban a zalatnai jövedelem jó pénzből 4501 ft. 44 d., »ón pénzből« 9633 ft. 3 d. Szamosújvár 1625. évi bevétele 10.942 ft. 99 d. Kőváré ugyanaz évben 9039 ft. 63 1/2 d. Jenőé 1387 ft. 32 d. valamint Lugosé és Karánsebesé együttvéve 4527 ft. 72 1/2 d. Stimákovits nem teljesen megbízható adatai szerint Fehérvárhoz 46, Szamosújvárhoz 60, Kővárhoz 90 falu tartozott. Váradnak 160 faluja és évi 32.000 ft. jövedelme volt.¹⁹² A munkácsi vár jövedelme, melyhez Munkácson kívül 3 mezőváros és 128 falu tartozott, 1621-ben 11.521 ft. 99 d., 1622-ben pedig 12.728 ft. 7 1/2 d. volt.¹⁹³ Még e részleges adatok is több, mint kétszeresét teszik ki az erdélyi jövedelmeiről készült és 1627—28-ból való kimutatásban feltüntetett összegnek. (25.044 ft. 83 d. és 41.487 ft. 34 d.) Figyelembe kell azonban venni, hogy e jövedelmek elég tekintélyes részét a várakban lévő katonaság fizetésére és egyéb kiadásokra kellett fordítani úgy, hogy Bethlen ezeknél az összegeknél lényegesen kevesebbet kapott közvetlenül kézhez.

A fejedelem birtokpolitikája is jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy szilárd anyagi alapokon nyugvó, a rendektől nagy mértékben függetlenül hatalommal rendelkezék. Haldokolva, mintegy egész uralkodása tapasztalatait összegezve, végrendeletében ezt a tanácsot adja öccsének: »Az hadakozásban pénz, serénység és fegyver kívántatik: szükség azokra gondot viselni

¹⁸⁷ O. L. R. A. C. 21, F. 1. N. 15.

¹⁸⁸ O. L. Lybus XX. Fejedelmi uradalmi számadások és kimutatások 1605—1630 »Egy néhány Eő Felsege Varaiban es joszagiban leueő Prouentusoknak Pinzbeli perceptumainak Consignatioia 1625—28-ból.«

¹⁸⁹ U. o.

¹⁹⁰ Szádeczky: Fogaras vármegye története. 56. l.

¹⁹¹ U. o. 73. l.

¹⁹² Stimákovits László: Erdély művelődése Bethlen Gábor korában. Bpest. 1910. 25. l.

¹⁹³ O. L. Arch. fam. Rákóczy de Felsővadász B. 1607/VIII. Munkács Bethlen alatt.

idejében az én szerelmes öcsémnek, és a mennyiben elérkezik, az ország vékony jövedelméből lovast, gyalogot, illendőképpen a praesidiumokban valók közül udvaránál is tartani... Repositoriumot is a mellett tartani, gyűjtegetni, hogy a szükségnek idején legyen mihez nyúlniok, ne szoruljanak a kölcsön koldulásra, jószágoknak zálogba való hányására, mert nincsen annál veszedelmesebb állapot, mint akkor kölcsön keresni.«¹⁹⁴ Bethlen Gábor végeredményben birtokpolitikájával is hozzájárult ahhoz, hogy a megerősödött erdélyi fejedelemség kiindulásul szolgálhatott a nemzeti szabadságmozgalmakhoz.

*

Tanulmányunk elején az eddigi Bethlen-irodalomnak a merkantilizmus kérdésében elfoglalt vitás álláspontjából, Szekfű és Angyal eltérő véleményének az ismertetéséből indultunk ki. A XVII. század eleji erdélyi viszonyok és a fejedelem tevékenységének megvizsgálása után vessünk még egy rövid pillantást a nyugati merkantilizmus fő vonásaira, mielőtt állást foglalnánk a kérdésben.

A »merkantilizmus« kifejezésnek kettős értelme van: jelenti elsősorban az egyes államok meglehetősen központosított hatalommal kormányzó uralkodóinak gyakorlati gazdaságpolitikáját, egész gazdasági rendszerét, de jelenti azután e gazdasági rendszernek bizonyos elméleti fejtegetését is. A merkantilista elmélet a kezdődő kapitalista termelési mód első elméleti kidolgozása volt a XVI—XVII. században, a már korábban kialakult merkantilista gyakorlat alapján. Annak ellenére, hogy a rendszernek sok elméleti fejtegetője akadt, tanaik mégsem képeznek egy egységesen kidolgozott rendszert. Eltérések mutatkoznak — természetesen — a különböző államokban és különböző időszakokban vizsgált merkantilista rendszerek között. Azonban a döntő, közös vonásokat kiemelve mégis elég egyöntetűen bontakoznak ki előttünk e rendszer jellemző sajátosságai.

A merkantilizmusnak, mint gazdasági tannak, elméletnek a fellépése (melyet túlnyomóan polgári teoretikusok dolgoztak ki) a kereskedelmi tőke uralmának az idejére esik, ezért »szükségképpen a forgalmi folyamat felületi jelenségeiből indult ki, amint azok a kereskedelmi tőke mozgásában önállósultak és ezért csak a látszatot ragadhatta meg... Az igazán tudományos modern közgazdaságtan csak akkor kezdődik, amikor az elméleti vizsgálat területe a forgalmi folyamatról áttolódik a termelési folyamatra.«¹⁹⁵ Az a tény, hogy a forgalom vizsgálatából indultak ki, hogy a pénznek pénz által való létrehozása került érdeklődésük középpontjába, nem más, mint »az elméleti visszatükröződése az őket körülvevő valóságnak, amely ténylegesen a chrematistikából indult ki.«¹⁹⁶

A kereskedelmi tőkék felhalmozásának korában elméleti megfogalmazást nyert a merkantilizmusban a pénztőke, a kincs felhalmozásának szükségessége. Az árú-pénz-árú forgását megszakítják. »Árút eladnak nem azért, hogy árút vegyenek, hanem hogy az árualakot pénz alakkal helyettesítsék. Ez az alakváltozás az anyagcsere pusztta közvetítéséből öncéllá lesz... A pénz ezzel kincsedik kövesedik meg és az árúeladóból kincsképző lesz.«¹⁹⁷

¹⁹⁴ *Koncz József*: Bethlen Gábor végrendelete. Marosvásárhely, 1878. 25—26. l.

¹⁹⁵ *Marx*: A tőke. III. k. Bpest, 1952. 380. l.

¹⁹⁶ *Erdős Péter*: Közgazdasági elméletek története. Bpest, 1950. 48. l. (Egyetemi jegyzet)

¹⁹⁷ *Marx*: A tőke. I. k. Bpest, 1949. 145. l.

Másik jellemzője a merkantilista teoretikusok írásainak azok »nemzeti jellege«. Marx írja a tőkés termelési mód feltételeinek gyors megteremtésével kapcsolatban, hogy »...nem pusztá frázis, ha a merkantil rendszer szószólói e rendszer nemzeti jellegéről beszélnek. Azzal az ürüggyel, hogy ők csak a nemzet gazdagságát és az állam segélyforrásait viselik a szívükön, a valóságban a tőkés osztály érdekeit és általában a meggazdagodást nyilvánítják az állam végső céljának és a régi földöntúli állammal szemben a polgári társadalmat proklamálják.«¹⁹⁸ Valóban a merkantilizmus foglalkozik elsősorban az egész ország gazdaságával, nem városi, vagy területiális, hanem nemzeti mértékben gondolkodik. A merkantilista írók a kereskedelem vagy ipar egyes problémáinak a tárgyalásánál azt vizsgálják, hogy a szóban forgó kérdés milyen hatást gyakorol az állam gazdasági életére. Vagyis már nem a középkor szűk céhes kereteiben gondolkodnak, nem azt nézik, hogy egy bizonyos rendelkezésnek milyen hatása van valamely város kereskedőire, vagy egy adott céh iparosaira, hanem úgy vetik fel a kérdést, hogy mit jelent ez a francia, vagy az angol kereskedelem, vagy a francia manufaktúrák szempontjából. Az egykorú merkantilista írásokon félreismerhetetlenül érezhető bizonyos nemzeti büszkeség. Montchrétien pl. azt írja az uralkodónak, hogy mint Franciaország királya, egy nagy államnak az ura, melynek kedvező földrajzi fekvése van, bővelkedik gazdagságban, a terület elég termékeny a lakosság élelmézésére és ruházására, stb. Franciaország nem szorul rá szomszédaira, azok ellenben nem lehetnek meg nélküle.¹⁹⁹ Ugyanezt a hangot találjuk meg az angoloknál is, természetesen Angliára alkalmazva. Egész röviden ennyit a merkantilizmusról, mint elmélet-ről.

A merkantilista gazdaságpolitikát folytató uralkodó közvetlen célkitűzése a feudális abszolút állam erősítése azáltal, hogy a kibontakozó áruforgalom, világkereskedelem hasznát a feudális, abszolútisztikus rendszer érdekében hasznosítja. Eközben természetesen bizonyos fokig elősegíti a tőkés termelési viszonyok elemeinek a fejlődését.

A merkantilizmus történetében két fázist különböztethetünk meg: a korai szakaszt, amelyet Marx monetárendszernek (éremrendszernek) és a kifejlett merkantilizmust, amelyet »tulajdonképpeni merkantilizmusnak« (kereskedelmi rendszernek) nevez.

Az első fázis Angliában a XV. században és a XVI. század elején jelentkezett. A nemrég keletkezett centralizált királyi hatalom gazdaságpolitikája abban csúcsosodott ki, hogy igyekezett minél több pénzt bevonni az országba. Kezdetben ezt főleg adminisztratív intézkedésekkel igyekeztek elérni: pl. szigorúan ellenőrizték a külföldön eladó angol és az Angliában eladó külföldi kereskedőket; ez utóbbiaknak egész bevételüket Angliában kellett elkölteniök, ill. angol árut vásárolni rajta, hogy a pénz külföldre ne vándoroljon ki.²⁰⁰ Minden eszközzel igyekeztek megakadályozni a pénznek külföldre való vándorlását, szemükben még »az áru értékének pénzzé való átváltoztatása« volt a döntő, a vagyont még »objektíve tárgyként« a pénzben látták (Pénzügyi mér-

¹⁹⁸ Marx, i. m. III. k. 851. l.

¹⁹⁹ Montchrétien: Traité de l'Oeconomie politique dedié en 1615 au roy... Paris, 1889. 23. l. Franciaországot pl. így jellemzi: le »plus beau, plus libre, et plus hereux climat de monde... l'on peut avec raison appeler l'incomparable. Car la France seule se peut passer de tout ce qu'elle a de terres voisines, et toutes les terres voisines nullement d'elle. Elle a des richesses infinies...«

²⁰⁰ Erdős, i. m. 44. l.

leg). Franciaországban is már a XVI. sz. eleje óta, így 1506-ban is, általános érvényű rendelkezéseket hoztak, melyekkel megtiltották mindenfajta pénz és nemesfém kivitelét. Egy 1540-es rendelkezés pl. úgy beszél a nemesfém kiviteléről, mint ami a »birodalom elszegényítésére« vezet.²⁰¹

Az árútermelés és a kereskedelem nagyarányú fejlődésével azonban már lehetetlenné vált, hogy a kereskedelmet a korábbi módszerekkel ellenőrizzék, de erre már nem is volt szükség. Rájöttek, hogy a főcél, a pénzszerzést mégjobban elérik, ha a pénzt nem tartják erőszakosan vissza, hanem bevetik a forgalomba, ahol az még több pénzt szül. »A merkantil rendszerben, mely a monetárrendszer folytatása, már nem az árú értékének pénzé való átváltoztatása, hanem az értéktöbblet termelése a döntő.«²⁰² Éppen ezért, a csere fokozásának érdekében, az államhatalom politikájára most már a kereskedelem új módszereinek elősegítése és a manufaktúrák fejlődésének a támogatása jellemző.

Az, hogy a második fázis gazdaságpolitikájára való áttérés, melyet a gazdasági élet fejlődésének szükségessége hozott magával, heves ellenzökre talált, világosan látható az egykorú merkantilista írók műveiből. Thomas Mun (1571—1644), az egyik legkiemelkedőbb merkantilista: teoretikus munkája. »England's Treasure by Foreign Trade«, Marx szavai szerint »az eredeti, akkor Angliában még állami gyakorlatképen védelt monetáris rendszer ellen irányul, tehát a merkantilrendszernek anyarendszerétől való tudatos önleválását jelenti.« Th. Mun művének IV. fejezetében hosszas érveléssel igyekszik meggyőzni olvasóit arról, hogy ha a kereskedelem formájában viszik ki pénzüket, ezzel csak növelik a vagyont.²⁰³ »Ha egy bizonyos mennyiségű pénzt nyertünk kereskedelem által, ismét elveszítjük, ha nem kereskedünk vele« írja —²⁰⁴ Montchrétien, aki a korai és a fejlett merkantilizmus mesgyéjén áll, szintén nagy fontosságot tulajdonít a kereskedelemnek, ebben látja az összes foglalkozások célját; a harmadik rend legfontosabb részének a kereskedőket tekinti.²⁰⁵

A korai és későbbi merkantilisták közötti különbség tehát éppen az aktív kereskedelmi mérleg körüli felfogásuk különbségében csúcsosodik ki. A koraiak szemében minden vétel a kincsvagyon csökkenését eredményezi, ezért lehetőleg semmit sem szabad vásárolni. Lényegileg csak a *pénzügyi mérleg* elméletéig és gyakorlatáig jutottak el, míg a későbbiek, akik már megengedik a sok vásárlást is, ha ennek fejében még többet lehet eladni, a tulajdonképpeni *kereskedelmi mérleg* elméletéig és gyakorlatáig emelkedtek fel.²⁰⁶

A merkantilista politika, melynek célja az, hogy a feudális abszolút állam számára minél bőségesebb anyagi erőforrásokat biztosítson, e cél érdekében

²⁰¹ Ch. W. Cole: Colbert and a Century of French Mercantilism. New-York. 1939. I. k. 4. l.

²⁰² Marx, i. m. I. k. 557. l.

²⁰³ Th. Mun: England's Treasure by Foreign Trade, New York 1895. 19. l. Állítását annyira újszerűnek tartja maga is, hogy ezt írja róla: »This position is so contrary to the common opinion, that it will require many and strong arguments to prove it before it can be accepted...« Érvül hozza fel Genova, Velence, Németalföld és más államok példáit, amelyek a külkereskedelem révén váltak virágzókká.

²⁰⁴ U. o. 24. l.

²⁰⁵ Montchrétien, i. m. 137. l. »Le commerce est en quelque façon le but principal des divers arts...« V. ö. Marx: A tőke I. k. 155. l. »A merkantilrendszer a fölösleglet mutató kereskedelmi mérleget arannyal és ezüsttel való kiegyenlítését a világereskedelem céljának tekinti...«

²⁰⁶ Erdős, i. m. 49. l.

kezdetben a »hazai pénzt« védi, fejlettebb szakaszában a hazai manufaktúrális ipart támogatja, fejleszti. Ennek érdekében folytat védővamos, protekcionista politikát, ennek a politikának a keretébe tartozik a külkereskedelem nagyméretű kibontakozása, (pl. 1600: a Keletindiai Társaság megalakulása, stb.) és a gyarmatok kifosztása, az adórendszer újjászervezése, mint tudjuk, mindez egy-egy »emelője« a tőkés felhalmozásnak. S bár a merkantilista politikának nem ez az indítója, *objektíve* mégis elősegíti a polgári fejlődést. Ugyancsak ez az államhatalom hozza a »véres törvényeket a kisajátítottak ellen«, vagyis segíti elő a kistermelőknek a termelőeszközöktől való megfosztását. (A merkantilista írók is követelik, hogy a »vagabondokat«, azaz a termelőeszközöktől megfosztott, kisajátított egyéneket kényszerítsék munkába. És mint tudjuk, Colbert törvénnyel kötelezte a »csavargókat«, árva gyerekeket, hogy manufaktúrákban dolgozzanak.) Mindez nagy jelentőségű a további fejlődés szempontjából. »Óriási különbség van aközött, — írja Marx, — hogy fokozatosan és lassan alakul-e át a nemzeti tőke ipari tőkévé, vagy pedig megrövidítik ennek az átalakulásnak az idejét azzal az adóval, melyet a védővámok formájában elsősorban a földbirtokosokra, közép és kisparasztoakra, valamint a kézművesekre rónak, továbbá az önálló, közvetlen termelők gyorsított kisajátításával, a tőkék erőszakos úton gyorsított felhalmozásával és koncentrációjával; **egyszóval**: a tőkés termelési mód feltételeinek gyors megteremtésével.«²⁰⁷

Az államhatalomnak ezek az intézkedései természetesen nagyban elősegítik a fejlődő burzsoázia célkitűzéseit, ezért általában helyeslik, támogatják ebben az uralkodót. A merkantilista teoretikusok azt fejtegetik, hogy az uralkodó részére is az a legbiztosabb befektetés, a legkomolyabb támasz, ha lehetővé teszi, hogy alattvalói meggazdagodjanak; az ilyen alattvalókra mindig számíthat.²⁰⁸

Azonban ez a polgárság részére nyújtott támogatás csak viszonylagos és korlátozott és alapvető ellentmondást hord magában. Ismeretes, hogy az abszolút monarchia a feudális alapot erősíti, annak a védelmét szolgálja és ennek érdekében veszi igénybe a polgárságtól nyerhető erőforrásokat, e cél érdekében támogatja a polgári fejlődést. De e támogatással egyidőben korlátozási tendenciák is érvényesülnek a kapitalista fejlődéssel szemben, melyek abban a stádiumban, mikor a polgári fejlődés a feudális alapot szétrombolással fenyegeti, nyílt összeütközésbe csapnak át. A feudális abszolutisztikus rendszer sem politikai okokból, sem gazdasági megkötöttségeinél fogva nem erősítheti tartósan a kapitalista fejlődést. Mégis, a kapitalista osztálynak, vagy csíraosztálynak nyújtott korlátozott támogatás együtt jár a feudális termelésnek, a feudális uralkodóosztálynak viszonylagos korlátozásával is, ez az uralkodóosztály egyes elemei és az uralkodók közti ellentétben jut kifejezésre. Az abszolút monarchiának ez a kettőssége hozza létre az államhatalomnak nemcsak általában a társadalomtól, hanem különösen az uralkodóosztálytól való viszonylagos függetlenségét.

A fentieket szem előtt tartva, érthetővé válik, hogy miért voltak sűrűldások, sőt helyenként éles ellentétek a merkantilizmus legklasszikusabb kép-

²⁰⁷ Marx: A tőke, III. k. 851. l.

²⁰⁸ Montchrétien, i. m. 226. l.: »Vous n'avez point de meilleurs espargne, ni de plus seure que la richesse qui demeure es mains de vos seigneurs et gentilshommes, de vos marchands et laboureurs; faites qu'elle soit grande, faites leur trouver les moyens de s'enrichir... et vous estes vous mesmes riches...« És *Th. Mun*, i. m. 93. l.: »... a Prince is esteemed no less powerful by having many rich and well affected Subjects, than by possessing much treasure in his Cofters.«

viselője : Colbert és a francia polgárság között. Colbert kijelentéseiből világosan kitűnik, hogy egyáltalán nem tartotta feladatának azt, hogy a kereskedők minden közvetlen célkitűzését kiszolgálja. Többek között ezt írja : »Marseille kereskedői olyan emberek, akik csak egyik napról a másikra élnek és csak azt a kis hasznot nézik, amire azonnal szert tudnak tenni.« Őva int a kereskedők tanácsainak a követésétől, mert »ők mindig csak egyéni érdekeiket követik, anélkül, hogy tekintetbe vennék, mi szolgál a köz javára és a kereskedelem hasznára általában.«²⁰⁹ Ismételten kifejti, hogy nem kell törődni a kereskedők ellenvetéseivel, mert ő a nemzetnek, mint egésznek az érdekeit tartja szem előtt, és ő tudja, hogy végző fokon mi szolgálja a kereskedők érdekeit, míg azok maguk nem tudják. Így állandóan heves harcot kellett folytatnia a polgárság egyes képviselőivel, a különböző kereskedőtársaságokkal és céhekkel. Leghatalmasabb cég-csoportosulás (guild-group) a »six corps des marchands de Paris« volt, amely harcolt az állami monopóliumok (pl. dohánymonopólium) ellen, ellenezte valamely új cég felállítását, a Levante Társaságnak juttatott államsegélyt. A kézműves céhek pedig elkeseredett gyűlölettel harcoltak minden olyan vállalkozás ellen, melynek területe kívül esett ellenőrzési körükön, így az új manufaktúrák felállítása ellen is.²¹⁰ Látjuk tehát, hogy az »iparpártoló merkantilista politika« egyáltalán nem zárja ki, sőt, szükségszerűen kiváltja azt, hogy a polgárság bizonyos elemei ellenállást fejtenek ki e politikával szemben.

Mint láttuk, a merkantilizmus a feudális abszolút államhatalom gazdaságpolitikája, mely azt a célt szolgálja, hogy az állam részére bőséges anyagi erőforrások biztosításával a feudális rendszert védelmezze, az abszolút államot erősítse, egy olyan korszakban, amikor a világkereskedelem és az ipar már meglehetősen fejlettséget ért el és a pénzgazdaság már széles körben elterjedt. Mint minden osztályállamnak, a feudális államnak is kettős szerepe van : befelé biztosítani az uralkodóosztály (jelen esetben a feudális uralkodóosztály) uralmát a kizsákmányoltak fékentangásával, és kifelé : megvédeni, vagy növelni az állam területét más külső államokkal szemben. A XVII. századi Erdélyben ez, a török és a Habsburg birodalom részéről fenyegető veszély között, nemzeti szabadságharc formáját öltötte. Mint tudjuk, a külső veszély gyorsíthatja a központi hatalom létrejöttét, ha annak a gazdasági fejlődésben szükséges minimális alapja megvan. »...Európa keleti részén a központosított államok kialakulásának folyamata az önvédelem szükségessége következtében gyorsabban folyt le, mint az emberek nemzetté alakulásának folyamata...«²¹¹

Mivel azonban az Elbától keletre lévő területeken a kapitalizmus csírái döntően a mezőgazdaságban jelentkeztek, és hozzá kell tennünk, hogy a XVII. század első harmadában Erdélyben még meglehetősen gyöngén jelentkeztek, ezekkel a viszonyokkal számoló gazdaságpolitika szükségképpen eltér bizonyos mértékig a nyugati, fejlett iparra támaszkodó merkantilpolitikától. Azt is láttuk, hogy döntő volt a hét vármegye lényegesen fejlettebb kapitalista csírákkal rendelkező területének a megszerzése és az a nagy szükséglet, amely a hadjáratok biztosításához szükséges hatalmas pénzüsszegek előteremtésénél kezdeményező erőül szolgált Bethlen számára. Nem mechanikusan kell alkalmazni a merkantilizmus egyes ismérveinek a keresését az erdélyi viszo-

²⁰⁹ Cole, i. m. I. k. 334. l.

²¹⁰ U. o. I. k. 328. és II. k. 138. l.

²¹¹ Sztálin, Művei, 9. k. Bpest, 1952. 189. l.

nyokra, hanem azt kell keresni, megtalálhatók-e annak döntő vonásai (és célkitűzései az itteni viszonylatok között).

Mint láttuk, a merkantilizmus egyik döntő ismérve az, hogy mind a merkantilpolitikát folytató uralkodók, mind pedig a merkantilista teoretikusok egységes nemzeti méretekben gondolkodnak. Ezt a vonást egész világosan fellelhattük a fejedelem uralkodásának utolsó szakaszában, amikor egyrészt a pénzügyek rendezésével, másrészt a belső vámok eltörlésére irányuló erőfeszítésével és az egységes belső piac létrejötte érdekében tett lépéseivel igyekezett elérni azt, hogy Erdély, az újonnan megszerzett magyarországi területek, és a még mindig királyi fennhatóság alatt lévő magyarországi részek nemzeti vezetési alatti gazdasági és politikai egységet képezzenek. Nemcsak befelé törekedett egységesítésre, hanem kifelé, a szomszédos államok felé is biztosítani akarta a kereskedelem zavartalan lebonyolítását. Ezt a célt szolgálta a szomszédos államokkal közösen verendő egységes, jó pénz bevezetésének a terve és ezekkel az államokkal kötött kereskedelmi szerződésai.

Mivel a kapitalista csírák döntően a mezőgazdaságban jelentkeztek, elsősorban ez képezte Erdélyben és Magyarországon az export tárgyát. Míg nyugaton, ahol a kapitalizálódás az iparban erőteljesebb, a legszigorúbban büntetik és magas kiviteli vámokkal akadályozzák a nyerstermények kivitelét, addig pl. Nagy Péter Oroszországában is azt látjuk, hogy az orosz manufaktúrákban készült árukat csaknem teljesen az országon belül használták fel, míg külföldre nyersanyagot és mezőgazdasági termékeket vittek ki.²¹² Ilyen jellegű intézkedéseit láttuk Bethlennek is, amikor az anabaptisták készítményeinek török kereskedők által való összevásárlását és külföldre szállítását tiltotta el.

Ugyanekkor az ipar tudatos fejlesztésére irányuló intézkedések sem hiányoztak: ezt szolgálta a külföldi mesteremberek betelepítése és támogatása, a termelést gátló monopóliumok elleni fellépés, valamint a konkurrenciátámogatás. Mindez már a merkantilizmus második fázisára jellemző. Viszont hogy ennek még csak a kezdeti fokával találkozunk, az is mutatja, hogy a betelepített kézműveseknek manufaktúrákban való megszervezésére Bethlen még csak nem is gondolt.

Speciális vonása Bethlen gazdaságpolitikájának az állami monopóliumokra alapított fejedelmi kereskedelem. A nyugati merkantilista államokban is találunk állami monopóliumokkal, de ezek korántsem vonatkoznak olyan sokféle cikkekre, mint Erdélyben. Bethlen monopóliumai olyan cikkeket érintenek (szarvasmarha, ló, bőr, méz, viasz, higany stb. nagyrészt a legfontosabb, nagy mennyiségben exportálható cikkek), amelyeknek forgalmát nyugaton államilag támogatott magánkereskedelem bonyolította le. Angyal Dávid egyik érve ez volt, mikor kétségbe vonta az erdélyi merkantilizmus létezését: a merkantilizmus az alattvalók gazdasági erejének fejlesztése által akart eljutni az állam hatalmának gyarapításához, írja. »A monopóliumok rendszere azonban nem ezen az úton törekedett a főcél felé, azért talán nem illeti meg a merkantilista

²¹² *Pankratova, A. M.*: A Szovjetunió története, Bpest, 1950. II. k. 31. l. — Meg kell azonban jegyezni, hogy a nyerstermények kivitelének tilalma nyugaton is csak olyan cikkekre vonatkozott (pl. gyapjú, bőrök, stb.), amelyeket a hazai manufaktúrák fel tudtak dolgozni. A mezőgazdasági termékek, így a bor, gabona, lovak kivitelét pl. Colbert is igyekezett elősegíteni. Általában nem szokták figyelembe venni azt a tényt, hogy a merkantilizmus, bár a kereskedelemre és iparra fektette a döntő hangsúlyt, a mezőgazdaságot is fejleszteni igyekezett, mert ezt is egy pénzszerzési forrásnak tekintette az exportkereskedelem révén. V. ö. *Cole*, i. m. I. k. 353. l.

elnevezés.« Láttuk azonban azt is, hogy a fejedelem a polgárság viszonylag fejletlen volta miatt kényszerült erre a módszerre, amely a merkantilizmus fő célkitűzésének, az állam részére fokozott anyagi erőforrások biztosításának hatékony módja volt, s az adott viszonyokhoz alkalmazkodott.

Angyal Dávidnak az az egyébként helyes megállapítása, hogy Bethlen fejedelemsége idején bizonyos gazdasági okokból származó elégedetlenség volt érezhető Erdélyben, véleményünk szerint csak megerősíti a mondottakat, mert éppen a fejedelemnek merkantilista jellegű intézkedéseivel állt kapcsolatban. Különben is ha Colbert és a francia polgárság között fennálló ellentétekre gondolunk, az erdélyi polgárság ilyen irányú ellenállása nem okoz meglepetést számunkra.

A merkantilpolitikával szorosan összefügg az abszolút hatalom kérdése is. Az állam hatalmának az erősítését, melyet gazdasági úton szolgált a merkantilizmus, a belső kiváltságok megtörésére irányuló törekvés politikailag segítette elő. Bethlen Gábor uralkodásának első percétől kemény harcot vívott részben a szászokkal, részben az erdélyi főnemességgel; ha már nem tudta őket magának megnyerni, igyekezett legalább az ellene való mesterkedéseiket lehetetlenné tenni. Láttuk, hogy néhány év alatt sikerült annyira megszilárdítani a fejedelmi hatalmat, hogy ellene való nyílt fellépésre nem gondolhattak többé. Hatalmának fontos támasza volt az állam gazdasági erőforrásainak a biztosítása és a rendektől független ütőképes hadsereg. Emellett azonban következetes politikával törekedett a szászság állandó háttérbe szorítására; ezt szolgálta Kolozsvár erősítése a szász városokkal szemben és általában az erdélyi magyar iparosok és kereskedők, valamint az idegen, nem szász kézművesek támogatása is. Figyelemre méltó sakkhúzása a fejedelemnek, hogy még a szászok belső ellentéteit is igyekezett kihasználni azok hatalmának gyöngítésére. A szász univerzitás, amelynek vezetői a leggazdagabb patriciusok voltak, akik a hatalmat zárt klikk gyanánt, apáról fiúra való öröklés útján tartották a kezükben, szász kézműveseket, egyes szász városokat is kizsákmányolt, elnyomott. Gyakran szász városok kérték a fejedelem pártfogását, hogy mentesítsék magukat a nagy terhektől: így pl. Brassó 1626-ban; sőt az univerzitás rendelkezéseivel ellentétes fejedelmi rendeleteket is kieszközöltek, mint pl. Szerdahely 1629-ben. A szász egyetem külön határozatot hozott és büntető szankciókat alkalmazott az ilyen törekvések ellen.²¹³

A fejedelem ennek ellenére sem tudta hatalmukat teljesen megtörni (bár jelentős lépéseket tett e téren), azok állandóan szabotálták hadjárait, keresztették politikai és gazdasági célkitűzéseit.

Az erdélyi nagybirtokosság kézbentartása már nagyobb mértékben sikerült a fejedelemnek, de a partiumbeli és a hét vármegyében lakó nagybirtokosokat szintén kénytelen volt engedelmények tételével, megnyerő politikával biztosítani, vagy legalább is semlegesíteni. Mindez még nem nevezhető abszolút hatalomnak, de a centralizált feudális hatalomnak az ismerveim túlmutat a fejedelemnek az az önállósága, amellyel egymaga irányította a külpolitikát, vezette a hadjáratokat, és az országgyűlésnek szinte semmi beleszólást nem hagyva hozta meg gazdasági intézkedéseit. Kedvezőbb körülmények, kellő

²¹³ *Lovas*: A szász kérdés Bethlen Gábor korában. Századok, 1944. 447. 1. Erre utal egy 1626-ból való szász nemzeti statutum, melynek 3-ik pontja kimondja, hogy »... niemand contra Jus et Decretum nostrum alsz bald umb eine geringe Sache zu ihr Fürst: durch: soll appelliren und lauffen sub praedicta quoque grauissima provinciali poena.« Corp. Stat. I. k. 557. 1.

folytatás után mindez egy nemzeti abszolutizmus kialakulásához vezetett volna.

A témánkból adódó kérdésfeltevésre válaszolva, a következőket összegezzük: a feudalizmus meginduló bomlása, a kezdődő kapitalizálódás viszonyai és lehetőségei között, e lehetőségek felhasználásával folytatott politika szükségszerűen mutatja azokat a vonásokat, melyeket általában »merkantilista« név alatt szoktak emlegetni. Hogy mennyire nem ezeknek az elveknek előre megfontolt, tudatos alkalmazását találjuk meg Bethlennél, hanem egyedül az adott viszonyok között maga elé tűzött feladat megvalósítása vezette, az látható a hadjárat alatt tett rendkívüli erőfeszítéseiből, kísérletezéseiből és az ezek tapasztalataiból leszűrt, most már határozott merkantilista vonásokat felmutató későbbi rendelkezéseiből. A fejedelem nagyságát mutatja, hogy felismerte e lehetőségeket. Hangsúlyozni kell, hogy mind a felismeréshez, mind az ebből leszűrt következetes politika folytatásához döntő volt a hét vármegye erőire való támaszkodás. Bethlen utódai, akik e területtel részben csak rövidebb időre rendelkeztek, részben pedig nem volt meg bennük a fejedelem éleslátása, nem ismerték fel Bethlen gazdasági és politikai kezdeményezésének hatalmas perspektíváit és így az általa megkezdett út, mely a független nemzeti állam kialakulásához vezethetett volna, Bethlen Gábor halála után az utódok által járhatlanul maradt, és a nemzeti abszolutizmus megteremtésének kezdeti eredményei nem voltak maradandók.

MRÁZ VERA

AGRÁRSZOCIALISTA MOZGALMAK DÉLDÜNÁNTÚLON 1905-BEN

Az 1905. esztendő nagy történelmi események esztendeje volt. Ebben az évben tört ki az imperializmus korszakának első forradalma. A cári Oroszországban — ahol »az imperializmus láncza a leggyengébb volt« és amely a japánokkal vívott imperialista harcával nagy nyomort zúdított elnyomott népeire, — az uralkodó osztály először ismerte meg az egységes vezetéssel és irányítással küzdő, célját ismerő munkásosztály erejét.

Felfigyelt erre a harcra a világnak minden részén a kizsákmányoltság fokozódó súlyát érző munkás és paraszt. Az 1905. év januárjában eldőrdült pétervári sortűz és a nyomában kitört forradalom nemcsak az orosz proletariátus ügye volt. Hazánkba is eljutott az orosz proletariátus forradalmi harcának híre. Ezt különösen jelentőssé tette, hogy Magyarországon éppen akkor éleződött ki a politikai válság.

Az osztályharc élesedése az egyre fokozódó sztrájkmozgalmakban jutott kifejezésre. Az 1904-ben kitört nagy vasutassztrájk csak a megnyitója volt az egymást érő sztrájkhullámoknak. A keresztényszocialista érzelmű, de magát »pártonkívüli napilap«-nak nevező Pécsi Közlöny 1904 május 5-iki vezércikkében szomorúan számol be arról, hogy alig van város, amelyben ne sztrájkolnának a munkások. A lap többek között a következő megállapítást teszi: »Ha jól megnézzük ezt az országosan elterjedő mozgalmat, látni fogjuk, hogy itt nem egyszerű bérharcról van szó, nem egyeseknek nagyobb munkadíj kieroszakolására irányított mozgalmáról, hanem a közelégtelenség rendszeres kitöréséről«.

Ez a társadalmi feszültség, »a közelégtelenség« jutott kifejezésre politikai síkon a választásoknál is.

Az ellenzéki pártoknak 1905 januárjában elért választási győzelme komoly politikai válság felé sodorta a monarchiát. A koalíció, mely a választások biztonsága szerint a közvélemény támogatását bírta, — mint kormánypárt, a monarchia fejének nem volt kedvére való. Amellett, hogy a koalíció olyan programpontokat hangoztatott, amelyek az Ausztriával való függés bizonyosfokú lazítását tartalmazták (önálló vámterület, magyar vezényszó a közös hadseregben), megtámadták azt a pontot, amelyet a király a Habsburg dinasztia »létfeltételé«-nek¹ tartott: a közös hadsereget. A király ezekben a követelésekben azonnal felismerni véli a Habsburg-ház uralmát fenyegető veszélyt és megtagadja teljesítésüket. Az ország ügyeit ideiglenesen a választás után is vezető Tisza kormány lemondását elfogadja és június

¹ *Kristóffy*: Magyarország kálváriája. Bpest, 1927. 52. 1.

18-án nem a képviselőházi többségből alakít kormányt, hanem hatalmi szóval Fejérváry Géza bárót bizza meg kormányalakítással. Így jut uralomra az ú. n. »darabont-kormány«, — a közvéleménynek és a korabeli lapoknak egyöntetű felháborodásától kísérve.

Ebben a légkörben robban ki Déldunántúlon a falusi szegénység mozgalma, amely — kapcsolatba hozva a nagyipari proletariátus megmozdulásaival — megmutatja azokat a mély társadalmi erőket, amelyek kellő vezetés és összefogás mellett a »menekülő forradalom« (amint Ady nevezte a szegénység külföldre menekülését) helyett igazi, társadmunkat és történelmünket átalakító forradalmat hozhatott volna létre.

Ebben a XX. század eleji, még a polgári-demokratikus átalakulás szükségességét is magában hordó társadalmi és gazdasági helyzetben kell megvizsgálunk a déldunántúli agrárszocialista mozgalom eseményeit. Ez a mozgalom ugyanis — bármennyire kis térre korlátozódott — mégis a paraszt-ságban akkor feszülő forradalmi erő megnyilvánulása, amely, a lenini perspektívába² illesztve a társadalmi fejlődés javára (megfelelő irányítással) lett volna hasznosítható.

*

Magyarország 1905 tavaszán már »robbanó« ország volt. Az országos és világesemények híre Déldunántúltra is eljutott. Alig csitulnak el a kormánypárt bukását hozó választások izgalmi, újsághírek egész sora számolt be a szabad- elvű pártiak gazdasági épületének vagy házának felgyújtásáról. A somogy- megyei Lábodon a választások során zendülés tört ki. A szabadelvű párt elnöke jelentésében a község bíróját vádolja mulasztással, mert az »egyetlen lépést sem tett a lázadás elnyomására«, »sőt — teszi hozzá a pártelnök vádaskodva — a feldühödött csőcseléket bátorította azon kijelentésével, hogy »selekedhettek, ami kedvetek tartja, most nincs törvény.«³

A választási harc felszabaddította az imperializmus korszakának kiéle- sedett ellentétei közt mindig kitörésre kész osztályharcos lendületet, de még pillanatnyilag megnyugtató eredményt sem hozhatott a választás eredménye. A három évtizede uralmon lévő kormánypárt ugyan megbukott, — de a győztes ellenzék a jogtalan nagy tömegek égető problémáit még azonnali uralomra kerülése esetén sem tudta és akarta volna megoldani. A választói joggal nem rendelkező agrárproletariátus sok égető problémájára, az ipari proletariátus mozgalmainak hatására és mintájára más úton kezdte keresni a megoldást. A példát ott olvashatták a főszoigabírói jelentésekben oly sokszor »vizgató«-nak jelzett lapokban. Ezek a lapok napról-napra beszámolnak az orosz proletariátus és szegényparasztág forradalmi harcáról. A példa buz- díthatott.

A földmunkások szervezkednek a Déldunántúlon. A földrajzilag is szinte külön egységet alkotó Baranya, Somogy és Tolna megyében a lakosság- nak több mint egyharmadát alkotó mezőgazdasági munkások és cselédek közül mind többen kezdenek rádöbenni arra, hogy elviselhetetlen sorsukon nekik

² Lenin 1908 júliusában az agrárforradalmak jelentőségéről írta: »Az az agrár- forradalom, amely megszünteti a földesúri földbirtokot és fölrobbantja a középkori obszinát (a föld nacionalizálása például nem rendőri, nem hivatalnoki úton robbantja fel), feltétlenül a rendkívül gyors és valóban széles alapokon folyó előrehaladás alapjául szolgál.« *Lenin: Az agrárkérdésről*, Bpest, 1950. II. k. 22. l.

³ Kaposvári Áll. Lvt. Főisp. biz. 238/1905.

maguknak kell változtatniok. A Pécsi Közlöny méltatlankodva írja február 26-án, hogy Pécssett munkabéremelés céljából földműves szakegylet alakult, ami különösen a szőlős gazdák és földbirtokosok számára jelent «veszély»-t. Néhol szociáldemokrata gyűlést is tartottak a falvakban: pl. a Tolnamegyei Nakon, a somogy megyei Hácson. Április 22-én jelenik meg a Népszavában egy rövid cikk Lengyelőről, halvány nyoma annak, hogy itt is volt szociáldemokrata szervezet. Május hó elején pedig már az Eszéken kirobbant általános sztrájkról olvashatunk tudósításokat. E sztrájknak közvetlen oka az volt, hogy a rendőrség a bútorgyárak sztrájkoló asztalosainak sztrájkanyagát felosztatta. A sztrájkolók összeütköztek a rendőrséggel is. A verőczei területen mezei munkás sztrájk is kiütött, a csendőrséget a város környékére vezényelték, hogy a mezei munkásokat a városban sztrájkolóktól távolítsák. A következőkben mind nagyobb hullámokat vetett az eszéki sztrájk, a Pécsi Közlöny ostromállapotról ír, a katonaság szuronytámadással tudta csak szétverni a sztrájkolókat és egy fiatal gyereket, aki a csendőrököt kővel dobálta, agyonlőttek.

A baranyavári főszolgabíró jelentésében vázolta, hogy miután az eszéki munkásokat a csendőrség szétverte, azok a felsővárosi temetőnél gyülekeztek, innen azonban Rétfalu felé viaszorították őket. Ekkor került szóba, hogy a sztrájkolók esetleg a hídon átjöhetnének a baranyavári járás területére. — Az uralkodó osztály hatalmi apparátusa azonnal működésbe lépett. »A rendőrkapitány biztosított — hangzik a főszolgabírói jelentés — hogy amint a munkások tömege jelenlegi s a várostól elég nagy távolságra fekvő helyéről megmozdul, illetve kísérletet tesz a városba való behatolásra, a várat és a hidat a katonaság azonnal elzárja, s kijelentette, hogy egyelőre attól tartani, miszerint a hídon átjöhetnének, nem kell, s csakis arra kér, hogy egy csendőrpárt által figyeltessem meg a hídon innen levő korcsmát s Jenőfalva községet«. — A főszolgabíró aztán beszámol arról, hogy a dárdai csendőrpártot megerősítette, és a Dráva innenső partját figyelteti.⁴ Ez a jelentés május 9-én kelt, az eszéki munkásmozgalom elcsitulását jelentő egy héttel későbbi.⁵

Az eszéki nagy munkásmozgalom, amely a mezei munkásokat is megmozgatta, a főszolgabíró »óvatos« rendszabályai ellenére — Baranya megyében is érezte a hatását. Május 23-án jelenti Jilly főszolgabíró az alispánnak, hogy »a főhercegi bellyei uradalomban levő cselédség, különösen a kocsisok és a béresek között sztrájk mozgalom észlelhető«. A kocsisok és béresek küldöttsége megjelent az uradalmi igazgató előtt és bejelentette, hogyha nem emelik a bérüket, akkor Péter és Pál napján kilépnek a szolgálatból. Az igazgató ezt nem ígérte meg, így 23-án reggel 4 órakor Jesseföld pusztán újólág megjelentek az odaváló és a szomszéd Frigyesföld, Mitvár és Albertfalu pusztai kocsisok és béresek, illetve a többi puszták küldöttsége és az igazgatónak megmondták, ha nem lesz emelés, felmondanak. Elbocsátási igazolványt kérnek és ha azt ki nem adják, akkor abbahagyják a munkát. Az igazgató kijelentette, hogy az éves cselédeknek nem adja ki az elbocsátási igazolványt, amíg évük le nem jár, erre a cselédek beszüntették a munkát. A főszolgabíró békítés céljából még aznap leutazott és arra biztatta a sztrájkolókat, hogy forduljanak Frigyes főherceghez kérvényben, azután felolvasta nekik a munkatörvény megfelelő paragrafusait. Erre a munkások munkába állottak. A főszol-

⁴ Pécsi Áll. Lvt. Baranyamegyei lt. Főisp. biz. 2475/1905.

⁵ Pécsi Közlöny, 1905 május 11—12.

gabíró szerint: »Izgatók nincsenek, az egész mozgalom az eszéki munkásmozgalom következménye, — az uradalmi kocsisok Eszékre járván, onnét hozták a béremelés eszméjét, ami lassan elterjedt köztük anélkül, hogy arról az uradalmi tiszteteknek tudomása lett volna.« »A csendőrség figyeli a pusztákat« — végi a jelentés.⁶

A cselédsztrájról a helyi lapok is megemlékeznek. A függetlenségi párti Mohács is beszámol arról, hogy »5—6 pusztá munkásai nagygyűlést tartottak, elpanaszolva sérelmeiket«, és 56 korona készpénz helyett 200 koronát követeltek. A mozgalom részleges sikerrel járt, »a cselédek bére 120 koronára emelkedett«, közli a lap minden megjegyzés nélkül.⁷

Ez a rövid ideig tartó cselédsztrájk csak előjátéka volt egy nagyobb mozgalomnak. Az uralkodó osztály és a közigazgatási hatóság azonban még mindig nem sejtett semmit. Május 24-én kelt Budapesten a földművelésügyi miniszternek 3347. eln./1905. szám alatti bizalmas körrendelete, amelyben a törvényhatóságokat felszólítja, hogy »a nyári mezőgazdasági munkák zavartalanúsága érdekében mindent tegyenek meg«. Jelentést kér a miniszter arról, hogy a birtokosok szerződettek-e aratót, remélhető-e szerződéskötés, hány birtokos lesz aratómunkás nélkül, van-e aratógép stb. Sztrájk esetén az 1898. évi II. t. c. alkalmazására hívja fel a figyelmet, azaz a békítés megkísérlésén kívül a sztrájk karhatalmi eszközökkel (kivezettetés, börtön, pénzbüntetés stb.) való letörésére.

A később oly híressé vált tamási járás (Tolna m.) községeinek jegyzői mindenünnen azt a választ adják az alispán által velük közölt miniszteri körrendeletre, hogy sztrájkmozgalomra kilátás nincs. Nagykónyi község jegyzője pl. jelentésében ezt írja: »Az itteni munkások a környéken való pusztákon vannak elszerződtetve részbeni aratásnál, és miután a szerződésekben elemi károk esetén készpénz fizetés kikötve van, a szerződések be is fognak tartatni«. Ugyanezt jelenti Ozora, Miklósvár, Tolna, Tamási és a többi községi jegyző is.⁸

A Baranya megyéből felküldött válaszoknak nincsen levéltári nyomuk, de a kormánypárti Pécsi Napló, beszámolva a földművelésügyi miniszter rendeletéről, megjegyzi: »Nálunk előreláthatólag nagyobb baj nem történik«⁹

Somogy megyében azonban már komoly »bajok« vannak. Kaposvár város, a szigetvári, barcsi és csurgói járás ugyan azt jelenti, hogy semmi kilátás sincs aratósztrájkra; de a lengyeltóti járás főszolgabírájának, Svastics Nándornak jelentése már mást mutat: ... »járásom területén — írja Svastics — a mezőgazdasági munkásszerződések mindenütt megkötöttek, a szabályszerűen létrejött szerződések betartása tekintetében azonban a kilátások rosszak, amennyiben a lengyeltóti uradalom hácsi aratói, a gárdonyi gazdaság hácsi aratói, valamint a tardi gazdaság látrányi és turi aratói a szerződés szerinti harmados és negyedes kapásnövényeket nem művelik, el nem fogadják, sőt a takarmány kaszálását is megtagadták.

»A lengyeltóti uradalomban kénytelen voltam folyó hó 2-án 23 munkást kivezettetni, — folytatja a jelentés — kik azonban ennek dacára a munkát nem folytatták, így ellenük a kihágási eljárást folyamatba tettem«. Közli a jelentés azt is, hogy a tardi aratók »felvilágosítása céljából« kiszállt, de az

⁶ Pécsi Állami Levéltár, Baranya m. Lvt. Alispáni iratok. 707/1905.

⁷ Mohács, 1905 máj. 28.

⁸ Szekszárdi Áll. Levéltár. Tamási főszolgabírói iratok. 6/1905.

⁹ Pécsi Napló. 1905 jún. 6.

eredményt nem tudja. Tartalékmunkásokra még egyenlőre, — úgy látja — nincsep szükség, »de amennyiben a hácsi munkások terrorizáló magatartásukkal fel nem hagynak, rövidesen táviratilag fogom kérni, hogy jelzett telepre legalább egy század katonaság kivezényelése kieszközöltessék«. A sztrájk általa megállapított okát a következőkben közli: »a hácsi munkások vándor szocialisták által lettek felizgatva, kik közül egyet, Nagy Sándor asztalos-segédet sikerült elfogatnom, kit megbüntettem és eltoloncoltattam«.

De ezzel sem elégedett meg az »óvatos« főszolgabíró. »F. hó 4-re népgyűlést jelentettek be... — hangzik továbbá a jelentés — a gyűlést betiltottam és intézkedtem egyben, hogy ha bárhonnán idegen agitátor érkeznek, azonnal elem állitassék!¹⁰

A főszolgabíró azt hiszi, hogy ezzel sikerült elejét vennie a mozgalomnak. Eleinte nem is látszott az fenyegetőnek, a sajtóban sincs semmi visszhangja, pedig közben 6-án az igali járásban: Lapa pusztán, a Mezőgazdasági Ipar r. t. bérletén is kitört az aratósztrájk. A főszolgabíró jelenti az alispánnak: »A Lapa pusztai uradalmi bérgazdaság 48 ecsenyi lakos aratója tegnap szerződésileg kötelezett 100 kat. hold mesterséges takarmánynak betakarítását megtagadta és a helyszínére kiküldött szolgabíró minden rábeszélése és a törvényes következmények komoly figyelmeztetése dacára őket a munkába állítani és annak folytatására kötelezni nem tudta«.

Közli a jelentés, hogy a »szabályszerűen megkötött« aratási szerződés az aratókat kötelezi a 100 kat. hold takarmány díjtalan lekaszására, összegyűjtésére és boglyákba rakására és arra, hogy a betakarításhoz megfelelő munkaerőt adjanak. A sztrájkolók ezt tartják sérelmesnek, és azt követelik, hogy ezekért a munkálatokért minden munkás napi 2 K 40 fillér bért kapjon. Ezt a követelést a bérgazdaság intézője és igazgatója határozottan megtagadta, és a szerződésben lefektetett túlkövetelésekhez ragaszkodott. A jelentés szerint »az aratómunkások önként jegyzőkönyvileg beismerték«, hogy azért tagadták meg a munkát, mert »a Mocsolád-Kisbér közt építendő helyi érdekű vasútnál fejenként 2 K 40 fillér napibért kapnak«.

A sztrájk okának megvilágításában érdekesen jelentkezik az öntudatosabb és valószínűleg szervezett szakmunkások hatása, amelyet a főszolgabírói jelentés — jellemző frazeológiával — így említ: »Már értesültem, hogy ezen a vonalon dolgozó ismeretlen nevű vidéki megyebeli munkafelügyelők bujtogatták fel ezen szerencsétlen embereket, hogy ingyen ne dolgozzanak, mert most törvényen kívüli állapot van, január 1-e előtt megkötött szerződés most már érvénytelen. Sőt a vádlott munkások azt is beismerték, hogy az aratási időre egyenként négy korona napibért kapnak«.

A sztrájkolók jogos béremelési követelésére válaszként a hatósági büntetés nem sokáig késett. »A sztrájkoló aratómunkások — hangzik a jelentés — ezen alaptalan eljárásukért és a munka önkényűleg történt beszüntetése miatt eljáró szolgabíró által azonnal megkezdendő 30 napi elzárásra ítéltettek.«

»Az ítélet nyomban kihirdettetett — olvassuk tovább —, azt tudomásul vették anélkül, hogy akkor megfellebbezték volna, csak utóbb az ügy teljes bevégezte után jöttek oda többen az intéző magánlakására és fellebbezésüket szóval jelentették be.«^{10a}

¹⁰ Kaposvári Áll. Lvt. Főispáni bizalmas. 99/1905.

^{10a} U. o. Alispáni iratok. 14932/1905.

Ez a jelentés roppant érdekes. Egyrészt rávilágít a robottal túlterhelt munkások helyzetére, másrészt a kicsikart szerződéshez ragaszkodó bérgazdaság álláspontjára. Felcsillan már ebben a jelentésben a »bujtogatás« motívuma, de nem párthoz kötötte, csak nagy általánosságban.

A sztrájkok sajtóvisszhangja elég késői. 6-án a helyi sajtó még csak egy kis híreскét közöl, amely szerint a mezőgazdaságban a helyzet nem egészen zavartalan. A Somogyi Hírlap írja, hogy általános a panasz a szőlősgazdák körében, hogy nem kapnak napszámot, az »Nem törődik a más birtokával, hová máskor napszámban eljárt. Hírlik, hogy a napszámok sztrájkolni akarnak, hogy 40—50%-kal emeljék a napszámért«. Pedig ekkor már fellángolt a sztrájk, nemcsak »híre« volt. Hiába intézkedett »tapintatos módon« a lengyel-tóti főszolgabíró, június 8-án kelt jelentésében már maga is kénytelen elismerni vereségét. . . . »a vezetésem alatti járás területén szabályszerű szerződésekkel leszerződött gazdasági aratómunkások körében nagymérvű strike ütött ki — hangzik a főispánhoz küldött jelentés. — Ezen mozgalom csirái a Hács telepi lakosok közt hintettek el, részben az ott megfordult szocialisták, részben a »Népszava« és egyéb krajcáros lapok izgatásra alkalmas behatásai folytán«.

»Jóllehet a mozgalmat a legélénkebb figyelemmel kísérem, és egy itt kapott szocialista asztalossegédet letartóztattam, megbüntettem és eltoloncoltattam, a hácsi aratómunkások első kísérletét, mely a munka megszüntetésére és a helyettük alkalmazott munkások megfélemlítésére irányult, kihágási úton nyomban megtoroltam, a mozgalmat csirájában elfojtanom nem sikerült«.

Az alábbiakban aztán közli a jelentés a főszolgabírónak a mozgalom elfojtása érdekében tett intézkedéseit. A jelentés időpontjában 12 uradalomban, illetve nagyobb gazdaságban szünetelt a részes kapásnövények művelése és a takarmányneműek kaszálása, — bár több helyen karhatalommal vezettette ki a munkásokat, és »az ennek dacára munkába nem állókat szigorúan megbüntettem« — írja.

Feltünteti a főszolgabírói jelentés már a mozgalom terjedésének módját is: »F. hó 7-én egy mintegy 20 tagból álló vasvillával felfegyverzett munkáscsapat Szőlőskislak községből Boglár községbe átment«, és a főszolgabíró szerint: »a békésen munkálkodókat munkájuk abbahagyására fenyegetéseikkel kényszerítették«. A fenyegetés nyilván csak rábeszélés lehetett, ellenkező esetben a vasvillás csoport távozása után ismét tovább dolgoztak volna a földeken. A főszolgabírói megtorlás számára azonban ez jó ürügy volt a beavatkozásra, és az nem is soká késlekedett. »Tetteseket rögtön elővezettettem, — hangzik a jelentés — a kaposvári királyi ügyészséget kiszállásra táviratilag megkerestem, honnan a kir. ügyész nyomban ki is szállott, kinek intézkedésére a nyomozást levezettetve, terheltek ma a helybeli, kir. járásbírótság által 7—15 napig terjedő fogházbüntetéssel sújtattak, mely büntetésük kitöltése is foganatba vétetett«. A mozgalom komolyságát mutatja az is, hogy már 43 munkásnak 3—15 napig terjedő elzárását illetőleg fogházbüntetéssel sújtását jelzi a jelentés. — Sőt a főszolgabíró az alispántól már katonai karhatalmat is kért. Egy század gyalogság megszállta Hácsot, másik század Tur községet. A főszolgabíró egy század gyalogságot kért még Szőlősgyörökbe, és egy század lovasságot a járási székhelyre, továbbá a csendőrök létszámának megkétszerezését is kérte. Mindez eddig még nem történt meg, és ebben a jelentésben ezt sürgeti, »tekintettel arra, hogy nagyobb mérvű

idegen munkás csoportok alkalmazása vált szükségessé» és így a rendelkezésre álló karhatalom »nem elégséges a mozgalom elnyomására, mert az napról-napra nagyobb mérvet ölt«.

A főszolgabíró nagyon aggódik. A katonai csapatok parancsnokának kiadott utasításokat is nehézkesnek tartja, mert ezek akadályozzák azt, hogy a csapatokat »a különböző helyeken mutatkozó szükséghez mérten« igénybe lehessen venni. Azt ajánlja, hogy »a kirendelt és még kirendelendő csapatok segédlet nyújtása helyhez és egész század együttes működéséhez kötve ne legyen, hanem a mutatkozó szükség mérvéhez képest ott, ahol kell, vétessék általuk igénybe«. A jelentés végén ismételten sürgeti a csendőrlétszám felemelését, hivatkozva arra, hogy »egy uradalom területén már a cselédek is strikébe léptek, noha ezek újból visszaállottak, továbbá, mivel a napról-napra fokozódó sürgős és terhes szolgálatot a jelenlegi létszám mellett teljesíteniök lehetetlenség, — elsőrendű sürgősséget képez«.¹¹

Ez a jelentés teljes egészében érdekes és a mozgalom keletkezése szempontjából igen figyelemreméltó. Az agrárszocialista mozgalmak megindulását innen kell számítanunk — ellentétben Paur¹² és több hírlap megállapításával, akik szerint a mozgalom Tolna megyéből indult ki. Az itt leírt jelentésben a később nagy hullámokat öltő mozgalom jellegzetességei (munkásszolidaritásra törekvés, kitartó bérvetelés, stb.) már csírájában meggyannak. Másrészt az ékes közigazgatási stílusban megfogalmazott jelentés a hatóságnak a sztrájkolókkal szemben alkalmazott módszerére is rávilágít: azonnali karhatalom kirendelése, a büntető szankciók rögtöni felhasználása a mozgalom elfojtására.

A sztrájk pedig terjed. Másnap már az igali járás főszolgabírájának jelentése fut be a főispánhoz: Lapa pusztán hatóságnak kellett beavatkoznia a szerződés teljesítése érdekében.¹³

Közben június 7-én más ponton is dolga akadt a közigazgatási hatóságnak. Délután Grosz Antal üzőgi földbirtokos Pusztamalom (Baranya m.) pusztáján a gazdasági cselédék bérjavítást követelve, beszüntették a munkát. A főszolgabíró két csendőr kíséretében azonnal megjelent és bűnbakot, »vizgatót« keresett, aki a cselédeket 200 korona készpénz, 40 mérő búza, 3 öl tűzifa és egy darab szarvasmarhatartás és a robot eltörlésének követelésére »vizgatta«. A béreseket és kocsisokat — a főszolgabíró megállapítása szerint — Standovár György, átai lakos »bújtotta fel«, aki azonban megszökött. Igen érdekes, hogy itt is szerepel ugyanaz a motívum, mint a lengyeltóti járásban, t. i. »ezen követelések kierőszakolása céljából, Markó József, Bóli József és Nagy András a dolgozni akaró társaikat, úgy a mesterembereket vasvállával kezükben munkájuk abbagyására kényszerítették«. A sztrájk és a szolidaritás erejében bízó mezőgazdasági munkás nem ismerhet kíméletet akkor, amikor soraikat megbontó sztrájktröresről van szó. — A főszolgabíró joggalannak tartotta a cselédek követelését, noha ők megmondták, hogy a »nehéz megélhetési viszonyok« bírták rá őket erre a mozgalomra. De elégedetlenségüknek egyik oka a Pest megyéből hozatott kiegészítő-munkások alkalmazása is lehetett, amint ez a főszolgabírói jelentésből kiderült, a mezőgazdasági »tartaléksegreg«-et is okolták béreik alacsonyságáért.

¹¹ Kaposvári Áll. Lvt. Főispáni bizalmas. 90/1905.

¹² Paur Ódön: Arató- és cselédstrájkok Veszprém vármegyében. Veszprém. 1905. 71. 1.

¹³ Kaposvári Áll. Lvt. Főispáni biz. 91/1905.

Június 7-től kezdve már a sajtóban is visszhangja támad a mozgalomnak. A Pécsi Napló a lengyeltóti járásban kitört sztrájkról számol be. Az aratósztrájkhoz június 7-én Öreglakon, Jankovich Bésán hitbizományi birtokán, gazdasági cselédsztrájk is járult. Itt is megjelenik az előbbi mozzanatot: »azzal fenyegetőznek, hogy aki munkába mer állni, annak vége lesz!«¹⁴

A következő nap már a pusztamalomi sztrájknak is sajtóvisszhangja van, de sokkal fontosabbnak tartják, joggal, a somogy megyei aratósztrájkot. Itt már »anarchiá«-ról beszél a cikkíró, kilenc községben általános munkássztrájk van és Somogyturon »lázong a nép«. A cikkíró is közli, hogy a lengyeltóti járásban az összes mezei munkások és uradalmi cselédség fellázadt. »Kaposvállról két század katonaságot küldtek ki.«¹⁵

Június 8-án a Somogyvármegye az öreglaki sztrájkról tudósít, de ugyanakkor Zichy Béla gróf hácsi birtokán (ez a lengyeltóti hitbizományhoz tartozott) a telepesek közt sztrájk kiütését is jelenti. A Somogyvármegye június 9-iki száma már szinte hisztériás hangon közli: »néhány községben annyira izgatottak az emberek, hogy valósággal őrzöngenek. Kaszákkal felfegyverkezve járják a községeket, a dolgozni akarókat munkájukból kiverik és fenyegetik«. Alább aztán közli: »Magánosok elleni erőszak miatt már számos letartóztatás történt«. A két század katonaság jelenléte (Turon és Hácon egy-egy század), a tömeges letartóztatások, majd helyenkint a földbirtokos, illetve bérlők részéről alkalmazott megtorló eljárások, — idegen munkások alkalmazása a szerződöttetett helyett, — időlegesen, úgy látszott, elnyomta a mozgalmat. Három szocialistát — akiket nem nevez meg a levéltári anyag, sem a hírlapirodalom — »izgatással« vádolva, letartóztattak. A következő napon azonban még nagyobb lángot vetett a sztrájk. 10-én Szöllőgyörökbe is kirendeltek egy század lovasságot. A mozgalom rohamosan terjedt. 11-én már 12 uradalomban, illetve gazdaságban kitört sztrájkról tud a Somogyi Hírlap és 50 munkás letartóztatását jelenti, akiket a kir. járásbíróság máris elítélt. Ugyanakkor a csendőrséget is megerősítették, hogy »a szerződést megszegő munkások helyett alkalmazott idegen munkások meg ne zavartassanak.«¹⁶

A Somogyvármegye már 15 község sztrájkjáról tud és a sztrájknak az egész lengyeltóti járásra való kiterjedését jósolja.

A sztrájk okainak magyarázatánál visszatérő motívum: »a központból lerándult izgatók« fellázították a népet«, — de semmi közelebbi, se név, se pártállás, melyik »központból« rándult le az »izgató«. Ez a magyarázat, minthogy a sztrájk kitörése a hatóságot és a városi lakosságot is teljesen váratlanul érte, — meglehetősen kényelmes volt és a felelősséget elhárította a földbirtokosokról, a bérlőkről és a figyelmet elterelni igyekezett a feudális birtokviszonyok tarthatatlan voltáról.

A katonaság megjelenése a nép hangulatát nem csitította, sőt »felbőszítette«, ahogyan a polgári lap írja. Június 14-én már két század katonaság van Somogyturon. A sztrájkolók eleinte zúgolódva álltak körül a táborozásért, de aztán szétszéledtek.¹⁷ A járást kaposvári gyalogosok és székesfehérvári ulánusok szállták meg. A Somogyvármegye már a sztrájkolók vezérlőbizottságáról is tud, amely Lellén és Boglárón székel.

¹⁴ Pécsi Napló, 1905 jún. 8.

¹⁵ Somogyvármegye, 1905 jún. 7.

¹⁶ Somogyi Hírlap, 1905 jún. 11.

¹⁷ Tolnamegyei Közlöny, 1905 jún. 29.

A megye közigazgatási bizottságát is megdöbbsentette a sztrájk. Június 13-án összeülnek. A szokásos évnegyedes alispáni jelentés kitér a sztrájk ismertetésére és utána Pallavicini Ede örgróf — kinek Mosdóson volt nagyobb birtoka — azt ajánlja, hogy a falusi kocsmákat, mint »az agitátorok kedvelt helyét« ellenőriztessék. Somssich Andor egyenesen a parasztok szabad gyülekezési jogát kárhoztatja, amely alkalmat ad az agitátoroknak arra, hogy — amint mondja : — »a tudatlan népet szuggesztív erővel hajtsák«. A kedvelt agitátor-teóriát azonban Kulin Sándor, az ügyész, valószínűtlennek tartja. Elmondja, hogy a sztrájkolókkal való beszélgetése arra a meggyőződésre juttatta, hogy a mozgalom eszméje már március óta a munkások között lappangott és nem most készítették ezt elő »a vándor agitátorok«. Több kihallgatott munkás beismerte, hogy már az aratási szerződés aláírásakor tudták, hogy nem fogják azt betartani, de ha nem szerződnek, akkor a földbirtokos idegenből hozatott volna munkásokat. Az ügyész beszámol arról is, hogy a lengyeltóti járásban a mezőgazdasági munkások »teljesen szervezve vannak«. »Egy asztalossegéd élt közöttük közel egy fél esztendőn át, ez terjesztette közöttük a szocializmus eszméjét. Ez a legény munkás, szorgalmas ember volt, éppenséggel nem adott semmiféle okot hatósági közbelépésre.« Ez az asztalossegéd volt a még e hó elején letartóztatott, eltoloncolt Nagy Sándor.¹⁸

A szocialista szervezkedésnek és az uralkodó osztály ettől való féltésének korábbi nyomai is vannak. Öreglak közelében, Somogyváron a cselédek közt a »munkásszocializmus« már 1904-ben terjedőben volt, a főszolgabíró éppen ezzel érvelve kívánta az ottani cselédek feltétlen megjutalmazását, mert így akarta a szocializmus terjedésének »elejét venni«.¹⁹

A lengyeltóti járás másik pontjáról, Hácsról pedig a telepések gyakran megfordultak — munkát keresve — a fővárosban, itt ismerkedtek meg a szociáldemokráciával; Brázovay tavasz elején szociáldemokrata előadó Hácson tartózkodásáról is tud, aki népgyűlésen beszélt. De ugyanez világlik ki Svastits 1906 jan. 19-én a főispánhoz küldött jelentéséből is.²⁰

Az itt kitört mozgalom mögött azonban nem kereshetünk szervezett, valamely párt által vezetett és irányított megmozdulást; ez ú. n. »agrárszocialista« mozgalom volt, — »ennek a mozgalomnak 'szocialista' ideológiájából sohasem született volna szocializmus« — írja Nagy Imre, de »ezek a szocialista frázisokba burkolt demokratikus jelszavak a feudalizmus ellen vívott harcban a legprogresszívebb, a legmesszebbmenő forradalmi jelszavak voltak«.²¹

Ezektől a forradalmi jelszavaktól döbbsent meg az uralkodó osztály és ezeket illette a »munkásszocializmus« kifejezéssel.

Június 17-én ismét fellángol a bérharc. A nagyatádi járásban, Gige községben Somssich Andor földbirtokos cselédei tagadták meg a szolgálat teljesítését »egyértelműleg«, — ahogy a főszolgabíró jelenti. Nyomozás szerint Kertész József uradalmi kocsis »ingerelte fel őket«, a »megtörő intézkedést« azonnal megtette a főszolgabíró, mire »a nyugalom helyreállott«. »A puhatolás

¹⁸ Somogyvármegye, 1905 jún. 15.

¹⁹ Kaposvári Áll. Lvt. Főispáni iratok. Főszolgabírói jelentés. 902/1904.

²⁰ Brázovay: Dunántúli arató- és cselédsztrájk. 6. l.; Lengyeltóti j. főszb. jelentése. MMI. Arch. A. XV. 3/1905. 2. »Népgyűlést ápril hóban az építőmunkások tartottak, május végén pedig Hácson a mezőgazdasági munkások gyűléseztek, ez utóbbiak bejelentés nélkül«.

²¹ Nagy Imre: Munkásmozgalom és »agrárszocializmus« a XIX. sz. végén Magyarországon. Bpest, 1950. 37—38. l.

eredménye szerint vidéki izgatók a községben nem jártak, hanem a cselédeket a szomszéd Kadarkút és Henese községekben kiűtött cselédzavargások ösztönözték hasonló kísérletezésre, — hangzik a főispánhoz küldött jelentés.²²

18-án az igali járásban Löwensohn bérlő Somodor pusztáján tört ki aratósztrájk. A Somogyi Hírlap szerint az aratók követeléseit közt 6 órai munkaidő és 3 korona napzám, tizedes aratórész és a robot eltörlése is szerepel, melyeket az újság szerint »teljesíteni lehetetlenség«. A hatóság persze azonnal közbelépett, a mozgalmat elfojtották.

De a parázs izzott, hiába rakták tele katonasággal a falvakat. Június 19-én a kaposvári járásban ütött ki sztrájk. Nagyberkiben, Ujfalu pusztán — Vigyázó Sándor birtokán — gazdasági munkás- és cselédsztrájk folyik, Hencsen, Felsőtapazdon, Visnyén és Jután gazdasági cselédek sztrájkolnak, Kaposújlakon, Taszáron, Tokaj és Kaposfő pusztán, Gálosfán pedig aratómunkások. Ez azonban nem tartott sokáig. A főszolgabírói jelentés már 27-én ezek megszüntéről beszélt. Jután cselédeket, Tokaj pusztán az aratómunkásokat büntetett meg a főszolgabíró, Nagyberkiben pedig az aratómunkások vezetőit záratta el és az idegen kisegítő munkások védelmére katonaságot rendelt ki. Így sikerült »rendet« teremteni.²³

Ekkor már máshol is lángragyúlt az elégedetlenség. Június 19-én Nagykovácsi községből (Tolna m.) indult ki újabb sztrájk hullám. Amint a tamásii járás főszolgabírája jelenti az alispánnak: »ahol a somogyvármegyei sztrájk eseményekkel kapcsolatban a legnagyobb titokzatossággal tárgyalták a teendőket, szervezkedtek, készítgették elő a bérharcot.«²⁴

A sztrájk kiobbantó oka az volt, hogy a munkások Alsómegeyes pusztán a szerződésben kikötött földjük helyett kevesebbet kaptak, mire kijelentették, hogy mivel a bérlő meg akarta őket csalni, nem hajlandók szerződéses kötelezettségeiket teljesíteni. Alkudozás után újból felvették a munkát, de — Brázovay közlése szerint — a bérlő egyik gazdatisztje vagy családtagja durván összeszidta őket, mire letették a munkaeszközt és hazafelé menet másokat is a munka abbahagyására beszéltek rá.²⁵

A koppányszántói jegyző július 22-én kelt jelentése szerint a Muth pusztai terhes szerződés volt a sztrájk oka. A szerződés szerint ugyanis 800 öles kukoricaföldért 6000 ööl takarmánynemű teljes elmunkálását kellett elvégezni ingyen!²⁶

Alsómegeyesről villámgyorsan terjedt a mozgalom Muth, Eledény, Ság és Bencze pusztákra annyira, hogy ezeken a helyeken a munka teljesen szünetelt, sőt a sztrájk a cselédségre is kiterjedt. Június 23-án fut be az első vészjel: Löwensohn bérlő jegyzőkönyvileg kér karhatalmat, mert a megyepusztai munkások a dolgozó aratókat »kizavarják« a munkából. Ság és Muth pusztai bérlői is csatlakoznak ehhez a kéréshez.²⁷

25-én a tamásii járás főszolgabírája ijedten írja a csendőrszárnyparancsnokságnak Pécsre: »Megismételten jelen szám alatt tegnap küldött megkeresésem, a kivezényelt legénység elégtelen, hivatásának meg nem felelhet, midőn a munkából kiállott aratók járásom területén háromszázas csapatokban baran-

²² Kaposvári Áll. Lvt. Főispáni bizalmas. 3621/1905.

²³ Kaposvári Áll. Lvt. 12/1905. főisp. biz.

²⁴ Szekszárdi Áll. Lvt. A tamásii járási főszolgabírói iratai, 2866/1905.

²⁵ Brázovay, i. m. 7. l.

²⁶ Szekszárdi Áll. Lvt. 811/1905.

²⁷ Szekszárdi Áll. Lvt. Tamásii főszolgabírói. 2496/1905.

golva ... úton-útfélen olyan tömegekben gyűléseznek, hogy az eddig kirendelt karhatalommal megfékezésük lehetetlen — katonai karhatalom tetemes megerősítését kértem, mert földművelésügyi minisztérium által rendelkezésemre bocsátott 480 emberből álló Majsamiklósvár állomásról egyes gazdaságokba folyó hó 28- vagy 29-én szállítandó aratómunkások biztonsága érdekében nemcsak katonai, hanem csendőr segédletre feltétlenül szükség annál is inkább lesz, mert a mai napon egyes bér gazdaságban cselédsztrájk is megkezdődött. Ragaszkodom a megkeresésemhez, mert nem teljesítés esetén a felelősséget áthárítani vagyok kénytelen.«²⁸

A mozgalom egyszerre nagy lángot vetett. 26-án a Komlós pusztai bérlő : Strausz Rezső is védelmet kér.²⁹ Ugyanaznap jelenti Dénes őrmester : »Kecsege, Fornád, Fürged és a többi pusztta cselédsége is fellázadt, — pusztáról-pusztára járva, összes cselédséget magukkal viszik, másodmagammal vagyok, segély még mindig nem érkezett«. 27-én Ozoráról fut be Gyérei Richárd birtokos távirata, azonnal katonaságot kér Döbrentére és Gyántra, másnap táviratilag sürgeti a katonaságot. 28-án érkezik a főszolgabíróhoz a gyánti intéző ijedt távirata : »Gyántra 560—600 főnyi tömeg jött. Sürgős segítséget kérek«. Ugyanaznap már a főszolgabíró is félszázad katonaságot kér »a főszolgabírói hivatal megvédésére«. ³⁰

A tolnamegyei mozgalom tetőpontra jutásával párhuzamosan Somogyban is folyt a földbirtokos osztály kétségbeesett kapkodása. Katonaság és kiegészítő munkások kirendelését kérő táviratok tömege fut be Somogy megye főispánjához. Június 19-én az inámi gazdaság bérlője, július 9-én a marczalii járás Kiskürtös pusztai gazdasága, majd az iharosi bér gazdaság kér sürgősen tartalék munkásokat. A földművelésügyi minisztérium meg is kezdi a tartalék munkások szállítását.³¹

Június 29-én Kánya község előljárója jelenti a főszolgabírónak, hogy 26-án délután idegen községbeli aratók jelentek meg és sztrájkra buzdították az Ugaj pusztán (Somogy m.) elszegődött kányai aratókat, akik abbahagyva a munkát, a Kilátó pusztán dolgozókat is a munka félbehagyására bírták és »bejártak Somogy megyében néhány pusztát, egészen az ú. n. Kási pusztáig«. 28-án Hagymássy szolgabíró azt jelenti Felsőregről : »Somogy felől tömegesen jönnek csatangoló bandák. Kérem egy század lovasság és 20 csendőr kiküldetése iránt intézkedni, mert Simonmajorba 250 kányai arató jött«. ³²

A katonaság megszállta Tolnát. Kis cédulán futnak be a jelentések a főszolgabíróhoz : »In Körtyn lármen die Leute und lassen niemanden passiren« — hangzik egy sietve ceruzával firkált híradás, dátum nélkül természetesen. »Ich schicke folglich gleich einen Zug um Ordnung zu machen.«

»Herr Oberstuhlrichter« — szól a másik cédula megszólítása, amelyben sietve odavetett pár szó szinte hadihelyzet jelentésnek is beillik : »In Eledény pt. wird nicht gearbeitet. In Szemese pt. seit Nachmittag auch nicht mehr.«

27-én Parraghi Mihály uradalmi főtiszt távirata fut be Szévald főszolgabíróhoz : »sürgősen lérek katonaságot, még az éjjel... kordon vonal felállítására mindkét Sió hídunkra ugyancsak az éjjel, hogy izgatók, kik kedden haj-

²⁸ U. o. 2502/1905.

²⁹ U. o. 2533/1905.

³⁰ U. o. 2607/1905.

³¹ Kaposvári Áll. Lvt. Főispáni. 447/1905.

³² U. o. 2551/1905.

nalban Tótiba (Somogy m.) akarnak hatolni, bejövételükben megakadályoztassanak».

A közigazgatási hatóság kapkod ide-oda, a földbirtokosok és bérlők katonaságért, csendőrségért telefonálnak, táviratoznak. A mozgalom pedig terjed. Veszprém megye határán Kenedsey Miklós főszolgabíró erős csendőri és katonai fedezettel áll, hogy megakadályozza a sztrájkoló csapatok áttörését. Azt azonban nem tudja meggátolni, hogy a mozgalom híre át ne törjön a kordonon és az enyingi járásban is kitör több helyen az arató- és cselédsztrájk. Itt 1780 gazdasági cseléd és 2150 aratómunkás, a veszprémi járásban 232 aratómunkás sztrájkolt.³³

Baranya megyében is akadt dolga a hatóságnak. A dárdai járásban 20-án akarnak a cselédek béremelést kérve Frigyes főherceg elé vonulni. A megijedt hatóság rögtön egy század gyalogságot kér, de a főherceg jobbnak látja felemelni a cselédbéreket, mire az elégedetlenség megszűnt. Ugyancsak bérmozgalom indult Schaumburg Lippe herceg dárdai és Grosz üszögi uradalmában. Ugles pusztán, Birk Oszkár bérletén az egyik béres sztrájkra igyekezett rábeszélni társait, de a szolgabíró letartóztatta és eltoloncoltatta. A közeli megyékben lévő agrárszocialista mozgalmak hírére azonban a bérlők hajlandóknak mutatkoztak a bérek felemelésére.³⁴

A lapok tele vannak a legújabb hírekkel: Dél-dunántúl egyszerre az érdeklődés előterébe került. A somogy megyei lapok elsősorban a somogy megyei hírekkel foglalkoznak, a sztrájk terjedéséről számolnak be; Hencsen, Alsótápazdon, Visnyén munkába állították az aratókat, viszont Nagyberkiben nagyon izgatott a hangulat. A polgári sajtó szerint — erre levéltári adat nincs — 50 hold zöld búzát — bosszúból — learattak az aratók; a Népszava ezt cáfolja.³⁵

A járások és megyék sztrájkolói közt hamarosan létrejött a kapcsolat. A tabi járásban például a kötőcsei és szőládi mezőgazdasági munkások között június 18-tól egy Stikke József nevű hácsi telepes »hirdette a szocializmust«, — amint ezt a Somogyi Hírlap fanyarul megjegyzi, miközben az ellene megindított kihátrási eljárásról számol be.³⁶

A tolnamegyei mozgalom kezdeteinek, a nagykónyi aratók munkamegtagadásának sajtóvisszhangja elég késői: június 25-én jelenik meg róla az első hír a »Tolnavármegye«-ben. A rövid beszámoló 200 sztrájkoló aratónak 20-20 napi elzárásra és 100 korona pénzbüntetésre ítéletét jelenti, akiknek vezérét (sajnos a nevét nem közli) 40 napi elzárásra és 400 korona pénzbüntetésre ítélte a főszolgabíró. A sztrájkolók kijelentették, hogy az országgyűléstől kérnek majd orvoslást, »ahol — mondták — most a szegényembert is meghallgatják«.

A mozgalom szélesedik. Mászlony pusztán Honig és Hirsch bérlők (Esterházy birtok) fenyegető levelet kaptak, hogy a belső cselédek és részes aratók július 1-én leteszik a kaszát, ha nem teljesítik béremelési kérelmüket, mely nyolcadrészesedés és a robotmunka eltörlésében állott. A bérlő hiába igyekszik őket engedékenységre és munkára bírni, június 26-án este a

³³ Paur, i. m. 7—8. l.

³⁴ Pécsi Közlevéltár: Baranya megye, 707/1905. Főszolgabírói jelentés, továbbá Közigazgatási Bizottsági jelentés (Baranyavármegye Hivatalos Lapja, 1905 júl. 6.).

³⁵ Pesti Hírlap, 1905 jún. 27., Tolnavármegye, 1905 júl. 2., Népszava, 1905 júl. 1.

³⁶ Somogyi Hírlap, 1905 jún. 22.

jószág etetésére már az Inám pusztai cselédséget kellett átvezényelni. A szolgabíró katonaságért táviratozott Pécsre. A sztrájkolók állítólag megtámadták és elverték a gazdasági intézőt, később kiderült, hogy a hír valótlan.

Szilfás pusztán is, Deutsch bérlőnél, cselédsztrájk ütött ki, 42 ott dolgozó szakcsi arató pedig botokkal felfegyverkezve Dombóvárra ment, ahol azonban letartóztatták őket. A főszolgabíró 30 napi elzárásra és 100—100 K pénzbüntetésre ítélte őket.

A bérmozgalom már Tolna egész déli és középső részén fellángolt. Nagykónyi, Ozora, Hidegkút, Gyöngyvidékén — a lapok szerint — különösen izgatott a hangulat június 28-án. A tudósítók egyöntetű csodálkozással jegyzik meg, hogy a sztrájkolók »rendezettek, kiszámítva cselekszenek, óvakodnak minden büntethető cselekmény elkövetésétől«, de ragaszkodnak mindenütt követeléseikhez és nem engednek egy hajszálnyit sem«. Az újságok általában úgy látják, hogy »a sztrájk nem fog emberhalál-nélkül elmúlni«.³⁷

Június 27-én azt jelenti a tamásii főszolgabíró, hogy járásában »az arató és cselédsztrájk már minden pusztára kiterjedt«.³⁸

A hangulat egyre forradalmibb lett, különösen akkor, amikor Mezőhegyesről megérkezett a földbirtokosok által kért mezőgazdasági »kisegítő« munkáscsapat. Ekkor már megtörtént az első összeütközés az aratók és a csendőrség között. Ennek lefolyását a csendőrőrmester jelentéséből rekonstruálhatjuk.

A jelentés beszámol arról, hogy Szemcséd, Ság, Eledény és Gonozd pusztai sztrájkoló aratók és cselédek kb. 150-en Alsómezejes-pusztára érkeztek és ott Löwensohn Gáspár bérlőtől béremelést kértek, a bérlő kijelentette, hogy most rögtön nem ajánlhat semmit, a többi bérlőkkel meg kell tárgyalnia a dolgot. »Ezekután — folytatja a jelentés — Markó József, tamásii járásőrmester és még 5 csendőr, a pusztáról pusztára csatangoló, mintegy 150 főnyi tömeget a szétoszlásra és hazamenetelre felszólította, mire egyhangúlag kijelentették, hogy ők esküjüket nem szegték meg, de miután az országgyűlés is sztrájkol, ők is sztrájkolnak és most *élet és halál között el kell dölni a fizetésemelésüknek*, amiben Hojdics Mihály, szemcsédi csősz és fiai mellüket verve, hogy nem oszlanak szét és nem engedelmessé válnak a csendőrségnek, mert a csendőrség is az urak pártján van, mire Rácz János csendőrnek az a parancs adatott, hogy ezen bujtogatókat mellen ragadva a tömegből húzza ki«. A csendőrőrmester jelentése azután elének állítja az egész jelenetet. A sztrájkolók társuk segítségére akarnak sietni, a csendőrök megijednek és az őrmester belelő Hojdics Mihályba. Az aratással kenyerét kereső munkás jobb tenyerén fúródik át a golyó. A tömeget pedig szuronytámadással veri szét a csendőrség. A sorok között is olvasni tudunk: a fegyvertelen, jogait követelő tömeg és a csendőrszuronyokra támaszkodó munkaadó drámai összeütközése ez a jelenet.³⁹

A tamásii szolgabíró jelentése ezen az összeütközésen kívül még egy fegyverhasználatról emlékezik meg. Ugyancsak június 28-án történt, hogy Csehi pusztá felől jövő 140 torvajai, nyími és somi arató 50 simonmajori arató munkája abbahagyására bírt. Az ott levő két csendőr ezt megakadályozni akarván, le akarja tartóztatni a tömeget. »A tömeg ellenszegült — írja a jelentés, — mire a két csendőr szuronyt és fegyvert használt.. Döme József,

³⁷ Pécsi Napló, 1905 jún. 27.

³⁸ Szekszárdi All. Lvt. Tamásii főszolgabírói. 2575/1905.

³⁹ U. o. 2594/1905. (Kiemelés tőlem.—M. K.)

torvaji arató életveszélyesen, Bajmusz Lajos súlyosan megsebesült. Döme József Simonmajor pusztán, — ahova ápolás végett bezállították — sebje következtében elhalt.⁴⁰

A lapok egyöntetű közlései szerint Ozorán is véres összeütközés volt a sztrájkolók és a csendőrség között. 20 sebesültről tudnak, de sem Ozora nagyközség jegyzőjének július 22-ről kelt jelentése, sem a járási főszolgabíró alispánnak tett — fent említett — jelentése nem számol be erről.⁴¹

Táviratok mennek továbbra is katonaságért, kiségitő munkásokért. Gabsovits főjegyző Kaposvárról ezt a választáviratot küldi a tamásii főszolgabírónak, Szévaldnak, a Somogyból átszökő aratók miatti panaszára: »Tabi és igali főszolgabírók tolnai igazót aratóbandák betörését panaszolják, úgy látszik a dolog kölcsönös, itt kellőleg intézkedtem.«⁴²

A mozgalom ezekben a napokban érte el tetőpontját. Július 4-én a barcsi járásban Belesa-pusztát, Homokszentgyörgyöt csendőrség tartja megszállva. A tabi járásban Városhídvégen tartalék munkások dolgoznak, az igali járásban, a kegyesrend birtokán: Göllén és Uzd pusztán tört ki a bérharc; Mozsgón, Biedermann lovag birtokán szintén sztrájk folyt. De a sztrájkhullám a környékbeli kisebb gyárakra is átcsap. 3-án Kremzír Mór, pálfalui lakós szeszgyárában tört ki sztrájk és Barcon a gőzfűrészbiztos gyárban is leáll a munka. Nagybajomban az aratómunkások teszik le a kaszát és Somogy megye kilenc járása közül hétben sztrájkolnak az aratók 7-én; Sávoly pusztán, Kopár pusztán (marcalii j.) Gálosfán, Hetesen, Kadarkuton, Bagoly pusztán (kaposvári j.) sztrájkolnak, a tabi járásban a hozatott sok kiségitő munkás hatására szűnik a mozgalom, de állandó sztrájkjelentések jönnek az igali, barcsi, nagyatádi, szigetvári, sőt még az eddig csendes csurgói járásból is, Festetich Tasziló csurgói gazdaságából.

Baranyában a szentlőrinczi főbérnökséghez tartozó Bodorfa pusztán 5-én megszűnt az aratósztrájk, de Tarcsa és Keresztes pusztán, majd Csoboka pusztán eselédssztrájk tört ki július 8-án. Hamarosan Zehi és Péterfa pusztán is aratósztrájk üt ki, de béremelésre rövidesen megszűnik. A szentlőrinczi főszolgabíró aggodalmasan írja: »az általános hangulat elég nyugodtnak látszik s a járás egy pusztáján sincs jelenleg sztrájk, mégis ez az állapot nem őszinte, mozgalom lappangásai látszanak, mely esetleg vasárnap fogna kiütetni.«⁴³ A hegyháti járás főszolgabírája is a sztrájk terjedését jelenti. A dár-dai járásban Brod pusztán és Ugles pusztán volt sztrájk, a majskafeyeri bérlő 90 munkását nem sikerült kivezettetni.⁴⁴ A Pécsi Napló szerint — a levéltári anyagból ez sem ellenőrizhető — Frigyes főherceg pusztán ezekben a napokban 500 pár arató lépett sztrájkba.⁴⁵

A belügyminiszter a nagy karhatalmi szükségletet kielégíteni igyekszik. A baranyamegyei alispán távirati kérelmére a következő a válasz: »Tolna megye alispánjával távbeszélőn történt megállapodás szerint, Kocsoláról vagy Szakálhógyészről egy század katonaság azonnal útnak indítandó Sásdra, intézkedjék, hogy ott a katonaságot közigazgatási tisztviselő fogadjja. Ameny-

⁴⁰ U. o. 2866/1905.

⁴¹ U. o. 1346/1905. Sajtóban: Somogyvármegye, 1905 jún. 29.; Pécsi Napló, 1905 jún. 29.; Népszava, 1905 jún. 29.

⁴² Szekszárdi Áll. Lvt. Tamásii főszolgabírói iratok, 2607/1905.

⁴³ Pécsi Áll. Lvt., Baranya megyei lt. alisp. 7407/1905.

⁴⁴ U. o.

⁴⁵ Pécsi Napló, 1905 júl. 1.

nyiben pedig más helyre is nagyon sürgősen karhatalmi segédletre volna szükség, tekintettel arra, hogy a budapesti hadtestparancsnokságnak dunántúli állománya szintén nagy részben igénybe van véve, sziveskedjék Tolna megye alispánjával Baranya megye területére való átrendelése iránt megállapodásra jutni. Végső esetben a pécsi honvédség is igénybe vehető.⁴⁶

Azonban a pécsi katonaságnak váratlanul Pécsen akadt »munkája«. A Dunagőzhajózási Társaság bányáiban 4000 munkás lépett sztrájkba július 5-én. A pécsi honvédhuszárezred nyolcvan emberét rögtön odavezényelték. A régi bevált fogást alkalmazták, el akarták szigetelni a bányászokat az agrárproletároktól, nehogy azok elszántságot és újabb mozgalmi lendületet kapjanak a forradalmi bányászságtól. A pécsi katonaság, úgy látszik, itt nem bizonyult elegendőnek, mert július 8-án a tamásii járásból, Ozoráról rendeltek át egy század katonaságot.⁴⁷

Déldunántúl képe ostromállapot jellegét viseli. »A lovasság és a csendőrség portyázik, gyalogság a gazdaságokat tartja megszállva« jelenti június 30-án Szévald az alispánnak. »Tizenegy század gyalogság és két század lovasság érkezett ide eddig, a meglévő csendőrség pedig szakaszparancsnokaik rendelkezése alatt áll, a beosztásuk szükséghez képest változik« — hangzik a jelentés.⁴⁸

»Csendőrrel és katonasággal van megrakva Dombóvár környéke — írja a Népszava kiküldött tudósítója még július 1-én. — Valamennyi uradalom munkásai és cselédei vagy már sztrájkban állnak, vagy készen vannak arra, hogy a szerszámot letegyék. A szőke búza és a hatalmas roztáblák hasztalan várják a kaszát, nem mozdul senki, réműletesen nyomasztó csend fekszi meg a pusztákat. A vasút mentén mindenütt urasági kocsik várakoznak, hogy szeretettel beszállítsák a mentőangyalokat, a csendőr és a katonatiszteket az urasági kastélyokba.

»Dacára a fegyveres erő kihívó és brutális fellépésének — folytatja aztán a tudósító — a munkások csendesen viselkednek, — azonban nem a félelem miatt, sőt nagyon elszántak és készek igazaikért akármeddig is küzdeni. Azt mondja az egyik, aki bizonyára a munkások általános véleményének adott kifejezést: 'Szeretném én azt látni, ha nem akarok dolgozni, ki kényszeríthet erre? Nincs az istennek annyi katonája és zsandára, amennyi megfogatni tudná velem a kasza nyelét, ha én nem akarom megfogni. Engedjenek élni, akkor dolgozok, de anélkül nem'«.

Alább mintegy ennek a nyilatkozatnak ellenképeként az egyik földbirtokos megjegyzését is közli a tudósító: »Hallatlan. Most az isten adott termést és ezek a bestiák nem akarnak dolgozni«.

Nem akartak dolgozni. Amikor a Tisza-párti Pécsi Napló tudósítója, — csendőrök védelme alatt — szóba elegyedett az egyik békésen pipázgató sztrájkolóval és megkérdezte tőle, hogy miért is sztrájkolnak, egyenes választ kapott: »Mi vért izzadunk — mondta az arató — míg a keserű száraz kenyeret megkeressük, az urak meg dolog nélkül jutnak lágy kalácshoz«. Az újságíró tovább kérdezi az aratót (ekkor ért oda a simonmajori véres összeütközés híre): »És mit szól ahhoz, hogy itt 20 embert lövöldöztek össze? Itt már vérben forgott a szeme — írja a tudósító — : 'Csak addig lőnek míg hagyjuk magunkat, de aztán...'«

⁴⁶ Pécsi Áll. Lvt. Baranya m. lt. alisp. 9471/1905.

⁴⁷ Szekszárdi Áll. Lvt. Tamásii főszolgabírói, 2607/1905.

⁴⁸ U. o.

Július elején kezdődik el tulajdonképpen a földbirtokosok és a hatóságok részéről a sztrájk letörésére irányuló koncentrált támadás. Katonáság üli meg a falvakat és megérkeznek a sztrájktrő csapatok is. A Pécsi Napló július 6-án ezek munkába állításáról a következőképpen számol be: »Elöl a szolgabíró halad, azután félszázad gyalogság, utánuk a tótok katonás rendben. Csendőrök által körülvéve. A menetet újabb félszázad zárja be. A mezőre érve lóhátas gazdatiszt munkába állítja őket«.

Ekkor már a tamásii járásban tartózkodik két kiségitő szolgabíró, Hagymássy és Bernát Szekszárdról. Nincs biztos adat, hogy mikor küldték ki őket, de Hagymássy szolgabíró július 2-án már a sztrájk területéről, Felsőiregről táviratokoz katonaságé t. Bernátnak pedig 8-án sürgönyöz Ozorára Szévald. Három irányban működik tehát a büntetéseket osztogató hatóság.⁴⁹

A hatóságot is, a földbirtokosokat is meglepetésként érte, hogy a várva-várt tartalék munkások is sztrájkba léptek. Már július 3-án Szévald táviratilag jelenti a földművelésügyi miniszternek: »az idegen munkások közt megindult munkamegtagadás az előrehaladást megnehezíti. Döbrönte, Tóti, Simonmajor, Brajsa, Bogása, Kistava, Benceze, Remete, Kilátó, Somad pusztán sztrájkoló idegen munkások mellől a karhatalom vármegyei alispán útján vett utasítás szerint el nem vonható«. A földművelésügyi miniszter választávirára azonnal arra utasítja a főszolgabírót, hogy »a tartalék munkásokat munkamegtagadásuk súlyos beszámítására figyelmeztesse«.⁵⁰

A sztrájkoló harci lendülete még az »idegen«, sztrájktrőnek alkalmazott munkásokra is áterjedt.

Az államhatalom helyi szervei azonban nem tétlenkednek. Nem egy helyen maga a közigazgatási hatóság is tevékeny részt vesz a sztrájkoló kijátszásában. A főszolgabírák u. i. majdnem mindenütt saját járásuk földbirtokos osztályába épültek be, földje, birtoka úgyszólván mindegyiknek volt. A polgári sajtó közli a sztrájkok letörésének néha egész brutális eszközét. A dombovári járásban Tüske pusztán, — ahogyan a Pécsi Napló július 8-án írja — Reich szolgabíró a sztrájkoló döbröközöket karhatalommal kivezettette a földekre. Így sem akartak munkába állni. A főszolgabíró erre helyben 30—30 napra elítélte őket, de mikor a letartóztatást fogánatosítani akarták, — ahogy a lap írja — »Füzi István ellenszegült a bekísérésnek«. A tömeg közrefogta a csendőröket, hogy ne tudják fegyverüket használni. Reich erre fejbévágta Füzit vastag botjával, azt rögtön elöntötte a vér és a csendőrök gyorsan megvasalták. A riasztólövésekre a katonaság is futólépésben megjelent és a vérző Füzit öt társával Dombóvárra vitték, hatóság elleni erőszak vádjával terhelten. Még ott helyben 148 embert letartóztattak.

A közigazgatási hatóság bánásmódjára és a sztrájkoló kis-oligálatott-ságára másik eset: július 12-én írja a Pécsi Napló, hogy az üszögi uradalomban újból kitört a cselédsztrájk. A bért felemelni nem akaró Grosz Antal odarendelt több pécsi szállító kocsit, »és a főszolgabíró közbejöttével, — amint a lap írja — megkezdték a kilakoltatást. Egyik tulipános láda a másik után került a szállító kocsira. Az asszonyok eleinte csak nézték az ő holmijukat, egyszerre csak megkezdődött a siránkozás, hogy ők nem akarnak elmenni, és rövid idővel később, miután a hatósági személy is lelkökre beszélt, kérésre fogták a béresek a dolgot, hogy meggondolták magukat és a tulajdonos fiát, Grosz Sándort arra

⁴⁹ Szekszárdi Áll. Lvt. Tamásii főszolgabírói, 2602/1905, 2607/1905.

⁵⁰ U. o. 2607/1905.

kérték, hogy engedje meg, hogy visszatérjenek odujukba.« Természetesen a földesúr »visszafogadta« őket, hiszen ez volt számára a legolcsóbb megoldás.

A sztrájk megtörésének módszere néhol még kegyetlenebb. A Pécsi Napló július 2-iki száma szerint Reich szolgabíró tette meg, hogy Szilfáson 45 bérest, katonai négyszögbe fogva, a magtárba záratott. Ezek nem bírták a 30 órai éhezést és munkába álltak. A lap megjegyzi: »sokan attól tartottak, hogy a túlszigor csak árt, de eddig úgylátszik jó hatással volt, mert a szolgabíró és a katonaság megjelenésére eddig mindenütt helyreállt a rend.« »Nosztányban, — folytatja a tudósító — azon hírre, hogy társaik Szilfáson éhen, szomjan a magtárba vannak csukva, dologba álltak a béresek.«

A földbirtokos osztály buzgó készséggel segítette a büntetéseket kirovó közigazgatási hatóságnak. Dóry földbirtokos sietve engedte át üres magtárát börtön céljára, mert a börtönök már tele voltak. Ebbe a magtárba pedig, — mint a Pécsi Napló dicsérő hangon megjegyzi — »ezer ember is elzárható«.

A sztrájkolókkal szemben alkalmazott erőszak kezdi megteremni gyümölcsét. A katonaság jelenléte, a letartóztatások megakadályozzák a sztrájkolókat egymással való kapcsolatkeresését. A fokozódó fegyveres erőszak láttán a mozgalom kezd veszíteni kezdeti lendületéből. Ahová »kisegítő munkások« érkeztek, ott a földbirtokos fel akarja bontani az aratószerveződést. A falvakban fojtott a léghör. »Még néhány nappal azelőtt azon aratók, akik pusztán vannak szervezdtetve, nem engedték meg azt, hogy valaki a községben napszámmunkát végezzen — jelenti Nagykőnyi előljárósága a főszolgabírónak július 1-én. — Két nap óta azonban — folytatja a jelentés — a napszámosok a községben akadálytalanul dolgozhatnak. Az aratók azonban maguk nem mennek napszámba. A községben halotti csend van, utcán és mezőn ember alig látható.« A bedegi körjegyző a hékuti 7 arató szerveződésének⁵¹ felbontásáról számol be, a többi hékuti arató nem állt még munkába. A mágocsi aratók szerveződése is valószínűleg fel lesz bontva — a jegyző szerint. ... »a munkások a legnagyobb elégedetlenséggel vannak eltelve s még mindig várják sorsuk javulását.«⁵²

Az aratószerveződések felbontása kimondottan az aratók ellen irányult. Ezt mutatja az is, hogy a szerveződések felbontását be kellett jegyezni a munkások igazolványába.⁵³ Gyakran előfordul, hogy az aratási szerveződés felbontásának aláírását az aratók megtagadják, ennek érdekes levéltári igazolása az a július 4-én felvett jegyzőkönyv, amely szerint: »Pintér Jósef és társai a felolvasott ítéletet tudomásul vették, s kijelentették, hogy a szerveződést a maguk részéről nem tekintik felbontottnak, mert ők hajlandók munkába állni, amint az uradalom nekik megélhetésre való munkabért biztosít.«⁵⁴

Újból és újból fellángol a sztrájk, amikor a munkásszolidaritás összefogásra készíti a már-már munkábaállókat. Július 6-án jelenti Szévald az alispánnak, hogy a két kisegítő szolgabíró nem rendelhető vissza, mert »az újabb egyezséggel munkába állott aratók, azért mert társaikkal, a nagykőnyii lakósokkal Megyes pusztán a gazdaság kiegyezni nem hajlandó, Muth és Eledény pusztán a munkát szolidaritásból abba hagyták

⁵¹ Szekszárdi All. Lvt. Tamásii főszolgabírói. 6911/1905.

⁵² U. o. 627/1905.

⁵³ U. o. 6/1905. (1898. II. t. c. 28. §. értelmében.)

⁵⁴ U. o. 686/1907.

és így tartani lehet, hogy a sztrájk és forrongás komolyabb jelentőségűvé válik.⁵⁵

Ugyanakkor Baranyában is sztrájkok készülődéséről számolnak be a főszolgabírói jelentések (Üszögben, Ugles pusztán, Varga pusztán), több helyen ki is tört a sztrájk (pl. Ivándárdán, Kárászon); Somogyban is sztrájkolnak még egy-egy pusztán a cselédek, Tolnában azonban már egymásután a munka felvételét jelentik a községi előljárók és kéri a költséges katonaság visszahívását. Július közepén újból fellángol a sztrájk, 17-én az üszögi uradalomban tört ki a cselédsztrájk. Hirlapi tudósítás szerint Amódi József és Koller József nagpszámosok szervezték, szemrehányást téve társaiknak, hogy előbbi sztrájkjaikban nem voltak eléggé kitartóak, azért voltak azok sikertelenek. Grosz ezúttal nem a szállító vállalatot, hanem a csendőrséget mozgósította...⁵⁶

A siklósi járásban Darócihalmán és Liget pusztán, a pécsi káptalan birtokán is ekkor játszódik le 48 pár arató sztrájkja. Itt a dőlt gabonát az előírt időre nem voltak képesek learatni az aratók. Béremelést kértek, de nem jött létre megegyezés; valamennyit elbocsátották.⁵⁷

Ugyanebben az időben Somogyban is újabb sztrájkhullám lángol fel. A berencezi uradalomban, — Festetich Tasziló birtokán — cselédsztrájk ütött ki. Az elégedetlenség azonban már csak elszigetelten, itt-ott tud kinobbanni. A hegyháti járásban Margitmajor-pusztán cséplősztrájk, a pellérdi uradalomban Matty pusztán (Schaumburg birtok) július 30-a körül mezőgazdasági munkásztrájk tört ki. 27-én rövid újsághír a Dóry-féle dalmandi, a Hainrickffy-féle szarvasdi uradalomban kiütött cséplősztrájkáról számol be.⁵⁸ Másnap, 28-áról kelt a tamásii főszolgabírónak az alispánhoz intézett jelentése: »Jelentem — írja Szévald —, hogy járásom területén lévő Eledény, Ság, Magyarkeszi, Döbrönte és Gyánt puszták cséplőmunkásai sztrájkmozgalmat indítottak. »Mozgalom továbbfejlődésének és a munkások esetleges vándorlásának megakadályozása céljából a járásom területén lévő négy csendőrőrs legénységi létszámának örsönként tízre leendő kiegészítése iránt sürgős intézkedést kérek. Ez idő szerint összes létszám 26.«⁵⁹

Ekkor már kezd az elnyomottak elfojtott forradalmi harca más utat keresni. A »gerilla« harc módszere: tüzek lángolnak fel, urasági istállók, magtárak, asztagok égnék porrá. Regöly község előljárósága már július 4-i jelentésében közölte, hogy »a tamásii sztrájkolók most azzal ijesztgetik a regölyi és a többi már munkába állt aratókat, hogy hiába aratnak anélkül, hogy követelésük mindenben teljesítenék, mert az asztagokat ők fogják elcsépelni«. Ez alatt az elcséplés alatt eltüzelést értvén.⁶⁰

Július 5-én közli a Pécsi Napló, hogy vasárnap a déli órákban a hetesi Somssich uradalomban kigyulladt egy pajta, mely tele volt takarmánnyal. 30-án Hónig lukafai bérletén egy 20 méter hosszú kazlat gyújtottak fel ismeretlen tettesek — a Somogyi Hírlap híradása szerint. Július 31-ére virradó éjjel a pécsi püspöki uradalom Eszterág pusztáján gyulladt ki két kazal, és a »jelenlévő aratók között többen voltak, kik vonakodtak az oltásnál segíteni«,

⁵⁵ U. o. 2607/1905.

⁵⁶ Pécsi Közlöny, 1905 júl. 20.

⁵⁷ Magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak. Bpest, 1906. Pécsi Napló, 1905 júl. 20.

⁵⁸ Tolnamegyei Közlemények. 1905 júl. 27.

⁵⁹ Szekszárdi Áll. Lvt. Tamásii főszolgabírói. 2607/1905.

⁶⁰ U. o. 896/1905.

— írja a Pécsi Napló augusztus elsején. 8-án: »tűz, mindenütt tűz« jelenti ugyancsak a Pécsi Napló. — Mautner testvérek oroszlói birtokán három kazal gabona, Gyümölcsény mellett, Hónig pusztáján szintén gabona gyulladt ki. 20-án Biedermann Kárász pusztáján lángot vetett az asztag, egész éjjel égett, a tulajdonos nem is nagyon próbálta eloltatni, biztosítva volt. 24-én Igalban gyulladt ki egy asztag.

A nyílt ellenállás folytatódik. A cséplősztárjk ismét fellángol. Dóry Vilmosné Felsőleperd pusztáján augusztus 4-én már harmadízben hagyták abba a munkát a munkások. Az ügyészségre kísérték őket, itt aztán mégis a munka folytatását határozták el. Elszigetelt volt e sztrájkkísérlet, könnyű volt letörni. 8-án Pakson volt cséplősztárjk. A Pécsi Közlöny tudósítása szerint: »Menyhelyi György nevű mezei munkás társait a cséplés beszüntetésére izgatta«. Itt is csak kísérlet történt a sztrájkra, a tulajdonos rögtön tudomást szerzett róla és Menyhelyit elbocsátotta. Augusztus 9-e újabb jele az osztályharc kieleződésének: Szászváron bányászsztárjk, újból megtörténik a megfelelő óvintézkedés: el kell szigetelni a bányászmozgalmat az agrárproletároktól.

10-én a Tolnamegyei Közlöny újabb cséplősztárjkot jelent: Fácánkertben tört ki mozgalom, de a kiutazó Hagymássy helyettes központi szolgabíró »erélyes és tapintatos« fellépésével, — ahogy a hírlapíró írja — elfojtja a sztrájkot.

Az uradalmak folytatják munkástkijátszó ténykedésüket. Baranya-Sellyén a Draskovich uradalom kiadta a szerződésben megállapított részt az ott dolgozó 30 pár aratónak. A 60 ember »nem volt megelégedve a nekik kiadott résszel« — amint ezt a Pécsi Napló lakonikusan megjegyzi, — és »fenyegető magatartást tanúsított«. Az uradalom azonnal erősebb csendőri fedezetet kért, meg is kapta. »Hasonló nyugtalankodások hírére vesszük több oldalról« — írja tovább a lap és hozzáteszi: »kívánatos, hogy a munkaadók méltányos bánásmódban részesítsék az aratókat és akkor hasonló mozgalomnak elejét vessik.«

*

1905 augusztusában a nyílt harc, a sztrájkmozgalom elült, de a harcosszándék nem tört meg. A nyugtalanság még ott vibrál a levegőben. A Pécsi Közlöny szeptember 4-én beszámol arról, hogy Tolna megye községeit »bujtogatók járják — és szeptember 15-éről beszélnek mindenféle rémdolgokat, állapotokat, melyek akkor be fognak következni«. A tamási járásban a polgárok a gyönki takarékpénztárban elhelyezett pénzüket mind kiveszik. Minden jel arra mutatott, hogy szeptember 15-re újabb nagyszabású sztrájkmozgalom készülődött.

Mint ismeretes, szeptember 15-re, az országgyűlés őszi időszakának megnyitására a szociáldemokrata párt politikai tömegsztrájkot szervezett. Az a tény, hogy a Déldunántúl agrárproletárai előtt ez a dátum ismeretes volt, azt mutatja, hogy a *szociáldemokrata pártnak megvolt a befolyása erre a területre*, és ezt a befolyást kevés fáradsággal még jobban el lehetett volna mélyíteni. Például Somogyban, Somodoron, — ahol a nyáron is volt sztrájk, — szocialista népgyűlést hívtak össze szeptember 3-ra, de nem volt jó a szervezés, szónok nem volt és így 10-ére akarták elhalasztani, de akkor már a hatóság nem engedte. »vörheny járványra« hivatkozva.

Az elégedetlenség általános. »Az aratósztrájk eredményeivel a vidék temérdek pusztáinak cselédsége nincs megelégedve, — írta a Pécsi Napló

augusztus 14-én — nem nyugszik bele az eredményekbe, melyekben az elkeseredett bérharc eredményeképp részesült, azért általános mindenütt az elégedetlenség, általános a zúgolódás és mindenütt csak az alkalmat várják, hogy ismét nyíltan az erőszak terére lépjenek, így követelve kívánságaik, óhajaik teljesítését.»

»Azon mozgalom, — folytatja a tudósító, — melyet a nemzetközi szocialisták az általános választói jog érdekében indítottak, élénk visszhangra talált itt, és a cselédség politikai mozgolódással kapcsolatban felújítani készül a nyári bérmozgalmakat, éspedig a készülődés tünetei olyan veszedelmesek, hogy nyílt anarchiától lehet tartani.»

»A járás összes pusztáin elhatározták a gazdasági cselédek, hogy szeptember 15-én sztrájkba lépnek. Abbahagyják a szántást és egyéb munkálatokat és újból követelik helyzetük javítását, nagyobb bért és nagyobb részesedést. Most éppen szerződéskötés előtt áll a cselédség, azért az időt is alkalmasnak találják a sztrájkra, mert az aratósztrájk alkalmával ekkor helyezették kilátásba a jövedelem gyarapítást, de úgy látszik, most nem remélheti a cselédség ezen ígéretek tényleges beváltását. A sztrájk határozottan politikai színezetű — írja tovább a tudósító. — A szociális eszmék jelszavait hangoztatva hirdetik a sztrájkot és hirdetik az anarchiát, nyíltan hangoztatva, hogy szeptember 15-én kitör a forradalom és akkor lesz az uraknak, meg a papoknak, meg azsidóknak ne mulass!« »Az anarchikus eszmék melyeket már az aratósztrájk idején megpendítettek, most még inkább megerősödtek és félreértve a szocialista tanokat, vagyoneosztást, tőkeelkobzást hirdetnek és követelnek.»

»A tamásii járásban a cselédség viselkedése, hangulata igen izgatott, valósággal forradalommal fenyegetnek és a magatartásuk olyan fanatizmust mutat, mely valószínűvé teszi, hogy eddigi zavargásaikat még nagyobbakkal, erősebbekkel fogják tetézní. A zavargókra való tekintettel a csendőrséget mindenütt megerősítették, de féltő, hogy mindazonáltal véres jeleneteket fog előidézni az elkeseredett, feltüzelt nép. A szomszéd járásokban, főleg Martinceza, Bogaros, Majsa és Gyánt pusztákon is mind követelik a takarékpénztárból a pénzüket. Mindenütt tehát elkeseredettséghöz, fanatizmusokhoz és romboláshoz vezet a fékevesztett izgatók telhetetlen munkája, a szociális eszmék és tanok félremagyarázása« — fejezi be a polgári lap tudósítója.

Hosszabb idézettel közöltük ezt a cikket, mert többféle szempontból igen érdekes. Fontos mozzanata, hogy itt csillan meg először határozott formában az agrárszocializmus egyik fő vonása: a vagyoneosztás, tőkeelkobzás hirdetése. A tudósítás szövegéből is kiténik, hogy ezt az eszmét már az aratósztrájk idején is hirdették. A földéhség, a földosztás vágya és a vagyonekobzás, egyenlőségre való törekvés, az agrárszocialista »ideológia« legjellemzőbb vonása, a feudális kizsákmányolási formák erős maradványai elleni harc mellett.⁶¹

A közölt cikk azért is érdekes és értékes, mert ennek a szeptember 15-ére hirdetett mozgalomnak a lezajlott aratósztrájk vidékén mutatkozó hatását, a készülődést mutatja. A falvakban már arról is beszéltek — mint ezt másnap a Pécsi Napló közli —, hogy ami 1848-ban március 15-én volt, az lesz most szeptember 15-én. 1848 folytatását, befejezését várták. Somogy megyében még a parcellázásokkal kapcsolatos tárgyalásokat is abba hagyták a földművesek. Okul azt hozták, — amint a tudósító írja — »szeptember 15-én eldől a nép sorsa, par-

⁶¹ Nagy Imre, i. m. 32, 34. l.

cellázás nélkül is övék lesz az urak birtoka. Baranyában is várják a szeptember 15-ét. »A pécsi püspöki erdőben fát szállító fuvarosok ma beszüntették a munkát — írja a Pécsi Napló. — Szerintük a fővárosban ma kerül hatalomra a népparalomban s akkor a püspöki erdő fáját maguknak szállíthatják. A legképtelenebb hírek járnak szerteszét s a község szentül hitt abban, hogy ma a fővárosban összejött szocialisták kikiáltják a forradalmat.« Baranyában a Dunagőzhajózási Társaság bányáiban a bányászok beszüntették a munkát. A Pécsi Napló érdekességként közli, hogy ilyen nyílt lapok jönnek Budapestiől az ott dolgozó munkásoktól hozzátartozóiknak: »ha szeptember 15-én agyon nem lőnek a forradalomban bennünket, szombaton hazaérkezünk.«⁶²

A »vörös péntek« elérkezett, de a szociáldemokrata párt vezetőségének opportunizmusa meggátolta a feszülő forradalmi erők kirobbanását. Az országgyűlés megnyitására 100 ezer munkás tüntetett az országház előtt. A szociáldemokrata párt küldöttsége memorandumot adott át az országgyűlés elnökének, az általános titkos választójogra vonatkozó kérésüket hangoztatva. — Más nem történt.

Pedig a helyzet feszült volt. »A tamásii járásban is el volt terjedve a forradalom híre — írja a Pécsi Napló szeptember 16-án. — Olyannyira lázas volt a hangulat, hogy nagyobb csendőrerősítésekről kellett gondoskodni. Itt sem történt semmi baj« — fejezi be közleményét a lap.

A forradalmi feszültség — mint látjuk — az agrárproletariátus körében is adva volt. Közvetlenül az ipari munkások és a bányászok harcaitól kapták az impulzust és az országos munkásmozgalmakba igyekeztek bekapcsolódni. Szeptember 16-án a Pécsi Közlöny újabb cséplősztrájk hírért hozta. Keislinger nagytormai lakós pusztáján — a simontornyai járásban — léptek sztrájkba a cséplőmunkások. Öt embert letartóztattak, izgatással vádolva, az egyik közülük asszony: Goldmann Györgyné.

*

1905 őszén került sor az aratósztrájkok vezetőinek bírósági pereire. A tamásii járásbíró előtt 23 vádlott áll »magánosok elleni erőszak« vádjával terhelt. A bíróság két-két havi fogházra ítéli őket. Az indokolás elmondja, hogy »amint a nagykovácsok, akik az egész bérmozgalmat megindították, megtudták, hogy egyes pusztákon az aratást megkezdték, az egész falu aratónépe mintegy rajokat kibocsátva, csoportokba verődött és a csoportok szétszéledve a járásba, botokkal felfegyverkezten, ahol munkában találták az aratókat, azokat részint képtelen, de hangzatos jelszavakkal, részint fenyegetésekkel arra bírták, hogy a munkát hagyják abba s mint ők, ezek is követelejenek ugyanolyan béremelést. Később már a pusztai cselédségre vetették magukat, felizzgatták ezeket is.«

Az »indokolás« ezt a mozgalmat jelentéktelennek igyekszik feltüntetni, és egyesek »terrorcselekedetei«-vel akarja magyarázni az agrárszocializmus dunántúli talajon való komoly jelentkezését.

»A vádlottak beismerték, — hangzik tovább az ítélet indokolása — hogy a kérdéses napon 150—200 főnyi csoportban Megyes pusztára mentek, beismerték azt is, hogy az ott dolgozó tamásii munkásokkal érintkezésbe léptek és biztatták őket, hogy újabb egyességükön felül is többet követelve álljanak ki a munkából, tagadták azonban, hogy ők akár a bérlővel, akár a munká-

⁶² Pécsi Napló, 1905 szept. 16.]

sokkal erőszakoskodtak vagy fenyegették őket, mert mint mondják a tamásiak önszántukból csatlakoztak hozzájuk. «Az ítélet indokolása, szokás szerint, még az aratók és a csendőrök közti összeütközés emberélet áldozatát is a sztrájkolók számlájára írja: — »az ő széleskörben kiterjesztett heves agitációjuk okozta, hogy egy viszonylag méltányos egységgel a mozgalom véget nem ért, de sőt olyan hullámokat vetett, hogy annak emberélet is áldozatul esett.«⁶³

Az ítélet indokolása tehát itt is a vádlottak — nagykönyii agrárproletárok — egyéni akciójának tünteti fel a mozgalmat. Nem említi, hogy a vádlottak valamely párt tagjai lettek volna, vagy valamely párt utasítására, ösztönzésére cselekedtek volna. Sajnos más bírói ítélet nem maradt ránk. Az újsághírek szerint azonban a sztrájkolókat »magánosok elleni erőszak« vádjával terhelték. Ennek ellenére kereshetünk-e vajjon irányító pártot e mozgalom mögött?

1906-ban az uralkodó osztály tagjai sorából az »aratósztrájk okainak« megállapításáról többen írtak: Paur Veszprém megyére, Brázovay Somogy, Veszprém és Tolna megyére, Molnár Tolna megyére, Hoyos Miksa gr. Somogyra vonatkozólag. Ezek a szerzők éppen úgy, mint a polgári lapok, egyöntetűen »izgatásról« beszélnek, de nem mondják ki határozottan, hogy az »izgatás« milyen párt irányítására indult el. Paur a következőt írja: »Értesülésem szerint jártak ugyan a cseléd nép között, még a június végi szorgos munkák előtt különféle áruval utazó házalók, akik előkészítették és szították az elégedetlenség tüzét, azonban a cseléd és aratónép kedélyét Veszprém megyében nem annyira a személyes közreműködés, mint inkább a közkézen forgó s erősen szociális tendenciájú krajeáros ujságok hiradásai, a szomszédos Tolna vármegyében már akkor kiűtött mozgalom szította annyira, hogy végre elsősorban az enyingi járás aratói és cselédei is a törvénytelen munkamegtagadás terére léptek.«⁶⁴

Hoyos beszámolója így szól: »A sztrájkot szocialista agitátorok rendezték, magam is láttam ilyeneket, amint Pécs városából kerékpáron kivonultak izgató röpiratokkal az oldalukon viselt táskában.« »Érdekelt volna egy gyűlésüket végighallgatnom, de bár 200 koronát ígértem beavatott megbízott emberemnek, hogy annak helyéről idejében értesítsen, három ízben mindig későn kaptam értesítést.« Hoyos beszámolójához Pallavicini őrgróf is hozzászólt. Kifejtette, hogy szerinte a sztrájk első nyoma a lengyeltői járás telkes sváb községeiben mutatkozott. (Itt Hácsra célzott, valóban innen indult ki a mozgalom, mint láttuk.) Szerinte az arató munkások, zsellérek közül vagy hegyi lakókból kerültek ki. A telkes községbe pedig a zsellérek kőművesek, ill. bádigosok, akik rendszeren a fővárosban is megfordultak, ottani szervezetek tagjai és hasonló szervezeteket falujukban is meghonosítani iparkodnak. A sztrájk — Pallavicini szerint — a magyar vidékeken mindinkább veszít intenzitásából, »de Pécs körül, valamint a Dráva melletti vidékeken, ahol a szocialista izgatók könnyebben közlekednek, ismét nagy arányokat öltött«⁶⁵. Ezt a megállapítást a sztrájk eseménytörténetének vizsgálata éppen nem igazolja! Pécs környékén volt az agrárszocialista moz-

⁶³ Büntetőjog Tára, 1906 dec. 6.

⁶⁴ Paur Ódön, i. m. 7. l.

⁶⁵ Köztelek, 1906 jan. 10.

galom aránylag a leggyöngébb. A sásdi és szentlőrinci járás mozgalmi is kisebb méretűek, mint akár a Tolna, akár a Somogy megyeiek!

A szociáldemokrata irodalom határozottan tagadja, hogy a dunántúli arató és cselédsztrájkban bármilyen kis része is lenne. Csizmadia Sándor⁶⁶ határozottan állítja egyik cikkében, melyet a Dunántúlon járva írt, hogy ezek a munkások nem szervezettek. »Szocializmusról már ugyan hallottak, de arról csak annyit tudnak, hogy a munkásoknak jót akar.« A Népszava hevesen tagadja, hogy »izgatók« jártak volna a Dunántúlon. A mozgalom okát a gazdasági nyomorúságban látja. »A munkások sorsa világosan mutatja, — írja a Népszava tudósítója —, hogy itt semmiféle izgatóra nincsen szükség. Nem is volt s nincs is ezen a tájon a nyomorúságnál egyéb izgató. Elég baj különben, hogy nincsen. A mi pártunknak nem lehetne sürgősebb és szentebb feladata, minthogy minden erejével rávesse magát erre az elárvult vidékre és izgassa fel ezeket a szerencsétlen, mindenkitől elhagyatott szegény munkástevéreinket.«⁶⁷

Mindennek látszólag ellentmond az 1905 augusztus 6-i fölmívelő munkáskongresszuson elhangzott titkári jelentés, amely szerint a földmunkásmozgalom fellendülésében »oroslánrésze volt a pécsi elvtársaknak; illetve Jóna Gábor elvtársnak, akik agitációjukkal a Dunántúl népét a munkásmozgalom keretébe igyekeztek bevonni«. Ugyanakkor azonban azt is kifejti a jelentés, hogy a »sztrájk lefolyása és kitörése nem volt előre megszervezve« és így egységes sem volt, de »kitörése és eredménye a szociáldemokratikus mozgalom érdemének tudható be.«⁶⁸

A pécsi szociáldemokrata pártszervezet és a sztrájkoló aratómunkások közti közvetlen kapcsolatra van néhány adat. A Népszava 1905 július 4-i száma közli, hogy a baranyaszentlőrinci uradalom cselédei követeléseik szószólójául Szabó József elvtársat hívták ki Pécsről, aki a szociáldemokrata párt titkára volt. Az állomáson 600 cseléd és az ottani kerületi csendőrőrmester várta, majd a főszolgabíró is eljött. »Szabó elvtárs előbb megbeszélte a katonasággal a célját«, — írja a tudósító — »majd kimenve a legelőre a cselédek panaszait írásba foglalta és átadta a főszolgabírónak.« Ez előbb próbált ellenkezni, de aztán megígérte, hogy az uradalmak és a cselédek megbizottaival közös tárgyalást fog egybehivatni és »ügyüket dülőre igyekszik vinni«.

Ezen az egy adaton kívül sem levéltári, sem sajtóanyagban nincs jele annak, hogy a szociáldemokrata párt vezető emberei az aratósztrájk irányításában részt vettek volna, vagy hogy akármilyen formában befolyásolták volna annak eseményeit. A pécsi Munkás mindössze egyszer, július 9-én tesz említést arról, hogy két elvtárs, Gyura és Deák Homokszentgyörgyre mentek, hogy »a megegyezést előmozdítsák« — amint a lap írja — a sztrájkoló cselédek és az uradalom közt, de letartóztatták őket.

»A dunántúli aratósztrájk 1905-ben szűz területen robbant ki — írja Eörsi.⁶⁹ — Oly vidéken, ahol a munkások a szervezethez erejét egyáltalán nem is ismerték.« De erre mutat a fent már említett szociáldemokrata párttitkári beszámoló is, amely ezután a sztrájk után hívja fel a párt figyelmét ennek a területnek a munkásmozgalomba való bekapcsolására. A szociáldemokrata

⁶⁶ Csizmadia: A dunántúli aratósztrájk. Huszadik Század, 1905. XII. köt. 213. l.

⁶⁷ Népszava, 1905 júl. 4.

⁶⁸ Magyarországi szocialisztikus mozgalmak. Bpest, 1905. 336 l.

⁶⁹ Eörsi Béla: A magyar földműves szegénység kialakulása. Bpest, 1938. 85. l.

vezetőség tehát tagadja azt, hogy az aratósztrájk szervezésében és irányításában bármely része lett volna.

Voltak azonban ezen a területen más pártoknak is szervezeteik. Vizsgáljuk meg ebben a vonatkozásban pl. az ozorai mozgalmat. Az ebben a sztrájkban résztvevő munkások egy része még életben van, s visszaemlékezéseik szerint 1905 júniusában Ozorán az újjászervezett szocialista párt 72-es csoportjának párhelyiségében a Szabad Szó munkáskérdésekkel foglalkozó cikkeit tárgyalták meg. A nagy dologidő ellenére — ahogyan erre a 80 éves Miklós József visszaemlékezik — a kb. 200 tag közül 100—120 minden este összegyűlt és az aratók kizsákmányoltságáról írott cikkeket olvasta. Ennek hatása alatt határozták el, hogy követeléseiket írásba foglalják és benyújtják az uradalomnak. A kérvényt a tagok közül többen aláírták. Az uradalom két nap múlva elutasító választ adott. A párhelyiség egyszerre népes lett. Miklós József ekkor azt tanácsolta, hogy szervezzék be a szomszédos községeket is. Még aznap éjjel meg is szervezték ezt a munkát. (Valószínű, hogy itt hathatott a somogy megyei példa.) A többiek elhatározták, hogy felvonulnak »az uraság elé elmondani az akarataikat«. Kétszázegynéhány ember furkósbottal vonult a gyánti úton, miközben énekelte:

»Nem ismerünk henye rangot,
Ágas-bogas koronát,
Szerszámot a naplopóknak:
Kaszát, kapát, boronát!«

»Legyen kérges annak is a tenyere,
Aki miatt nincs a népnek kenyere.«

Gyánton az uradalmi cselédség is csatlakozott hozzájuk. Az uraság azonban ragaszkodott a szerződéshez, mire elvonultak Pincehelyre. Itt azonban letartóztatták őket. Miklós József — amint mondja — itt döbrent rá arra, hogy nem járni-kelni kellett volna pusztáról-pusztára, hanem sztrájkutányát kellett volna létesíteni, ahonnan irányítják a sztrájkot.⁷⁰

Ozorán ezek szerint a *Mezősi párt egyik csoportja volt a szervező, de — amint látjuk — nem az irányító*. Az újjászervezett szocialista párt azért sem lehetett ennek az egész mozgalomnak vezetője, mert a pártvezetőség a sztrájk kitörése után úgyszólván azonnal lapjában, a Szabad Szóban egymásután adja ki a sztrájk leszerelését, megszüntetését kívánó rendeleteit, utasításait. A lap határozottan elítéli ezt a mozgalmat. Az újjászervezett szocialista párt vezetőségének paraszterdekeket eláruló politikája nem mutatkozhatna meg sehol másutt világosabban.

De van egy harmadik párt is, melyet egyes nagybirtokos körök, úgyszintén a Szabad Szó, sőt még a szociáldemokrata sajtó is, a mozgalom szervezésével, kirobantásával »gyanusít«: a keresztényszocialista párt. Ennek a »gyanú«-nak magyarázata az, hogy noha tudvalevő volt már akkor is, hogy a keresztényszocialista párt határozottan reakciós,⁷¹ mégis mivel a mozgalom egyik ága a *csak* keresztényszocialista munkásszervezettel rendelkező Nagykönyiből indult ki, mindenki ennek a pártnak irányítását vélte mögötte.

⁷⁰ P. Horváth Sándortól kapott feljegyzés, amelyet Pintér Endre áll. tanító az aratósztrájk résztvevőivel folytatott beszélgetéséről készített.

⁷¹ *Mérei Gyula*: Magyar politikai pártprogramok. Bpest, 1934. 178. l.

Jellemző, hogy ezt a hírt még a szociáldemokrata párt pécsi lapja is átvette és ezt írta : »Azon semmit sem ütközünk meg, hogy a földművelő munkások és uradalmi cselédek sztrájkba léptek, hiszen ismeretes, hogy a munkásokat legfőképpen a nyomoruság kergette a munka beszüntetésére. De, hogy alkalmat talált a csendőrség és katonaság a 'közbelépésre', az annak tudható be, hogy ezt a sztrájkot a fanatizálás vezeti : papok és tanítók állanak a háttérben, mint titkos sztrájkvezetők. De a fáma arról is beszél, hogy a fővezető egyik ismert néppárti országgyűlési képviselő.«⁷²

A Pécsi Napló is azt írja június 28-án : »Egy képviselőt gyanúsítanak azzal, hogy a mozgalmat szítja. A mozgalmat a nagykónyi keresztényszocialista egyesület kezdte.«

A néppárti képviselő, akit a mozgalom mögött sejtenek, valószínűleg a keresztényszocialista párt vezetője : Giesswein, neki volt akkor mandátuma és néppárti volt. Erre a feltevésre a nagykónyi keresztényszocialista munkásszervezet léte adhatott alapot, tápot pedig egy-két felelőtlen megjegyzés. Ez utóbbira példa a Pécsi Napló június 29-i számának közleménye, ahol a tudósító »Kik az izgatók?« cím alatt egy kis beszélgetést közöl a sztrájkolókkal. A tudósító kérdésére, hogy honnan vesznek télen kenyeret, ha most sztrájkolnak, az egyik munkás azt felelte : 'Bizony a plébános úr nem adhat majd.' A tudósító persze rögtön megkérdezte : — 'Hát a plébános beszélt rá magukat a sztrájkra?' — 'Plébános, tanító, de hát mit tudom én, nem törődök én az egésszel semmit'. — Kertelt kérdéseimre tovább, látszik, hogy még a sztrájk ellenzői sem akarnak elárulni semmit« — írja a tudósító. Ezután a cikk után jelennek meg aztán a megjegyzések, melyek szerint a sztrájkot a keresztényszocialisták szervezték.

Ezt »a gyanúsítás«-t, amit a Szabad Szó is állandóan hangoztat — a levéltári adatok megáfoltják. Június 1-én u. i. Bíró őrsvezető táviratot ad fel a fősolgabírónak : »Szalánczi nevezetű budapesti szónok kónyi plébánosnál van, hova a sztrájkoló munkások megbeszélés végett bejárnak, elfogathatom-e, ez úton választ kérek.«⁷³ A válasz nemleges volt, mert július 3-án Nagykónyi jegyzőjének jelentése arról számol be, hogy »Szalánczi tegnap visszajött Szakcsról és azt mondta, hogy ott ma mindenki dolgozni fog, ma küldöttem egy küldöncöt oda és csakugyan dolgoznak. Szalánczi tegnap este Budapestre utazott azon kijelentéssel, hogy 'itteni emberekkel minden érintkezést megszakít'. Most plébánossal Meggyesre megyek, talán sikerül a kiegyezés.«⁷⁴ Ezek szerint Szalánczi a mozgalom megszüntetését szorgalmazta, éppen nem vezette és nem szervezte azt. Ezt támasztja alá az 1880-ban született Gulyás György visszaemlékezése is, aki Eledény pusztán aratott 1905-ben. Emlékezete szerint : »egy pesti ujságíró, Szalánczi Andor, népgyűlést tartott a sztrájk idején a faluban és próbálta a munkásokat és birtokosokat összeegyeztetni.«⁶⁵

A Nagykónyiban állomásozó őrmester is ezt jelenti 3-án : »Szalánczi Andor budapesti lakos szocialista szónok Nagykónyi községből folyó hó 2-ár d' u. 8 óraker eltávozott, itt állandóan Kiss István plébánosnál tartóz-

⁷² Munkás, 1905 júl. 2. A kiemelés mindenütt az eredeti.

⁷³ Szekszárdi Áll. Lvt. Tamási fősolgabírói. 2607/1905.

⁷⁴ U. o. 563/1905.

⁷⁵ P. Horváth Sándortól kapott feljegyzés, amelyet Jahn Ferenc nagykónyi iskolaigazgató készített az aratósztrájk életben lévő résztvevőivel folytatott beszélgetéséről.

kodott, nyilvános beszédet nem tartott, ittlétének célja — a megejtett puhatólás eredménye szerint — az volt, hogy a sztrájkban álló munkásokat a munka megkezdésére bírja. Így az izgatás legkisebb gyanúja sem volt reá bizonyítható.

És ez egészen természetes. A keresztényszocialista szervezkedésnek sztrájkterő, a munkásegységet megbontani törekvő politikája már az ipari sztrájkok esetében is számtalanszor megnyilvánult és ettől az iránytól az agrárproletariátussal kapcsolatban sem tért el.

Ezek szerint a *dunántúli arató- és cselédsztrájk mögött hiába keresünk egységes pártvezetést*. Ezek a mozgalmak ú. n. agrárszocialista jellegűek, melyek fő célkitűzése harc a földért, a szabadságért és egyenlőségért.⁷⁶ Mind a három jellemvonás megtalálható a *déldunántúli arató- és cselédsztrájkban*. *A földért való harc*, amint ezt a Pécsi Napló június 28-án írta: »A nép anarchikus elveket vall. A földosztást hirdetik«. *A szabadságért és egyenlőségért vívandó harc* motívumának említése éppen a szeptember 15-iki mozgalommal összefüggésben jelenik meg a sajtóban. *Az agrárszocialista mozgalomnak déldunántúli megnyilvánulása az, amely párt irányítása nélkül folyt*. Az a párt, amely hivatva lett volna arra, hogy összefogja és vezesse az ipari proletariátus harcai mellett az agrárproletár feudalizmus elleni harcát, — ez a párt, a szociáldemokrata párt, reformizmusa következtében nem volt arra képes. Ami a szocialista sajtó feltétlenül ösztönző hatását illeti, nyilván az olvasók mást olvastak ki a lapokból, cikkekből, mint amit azok tartalmáztak. Mezőffy vezércikkeiben az aratómunkások helyzetével foglalkozva valószínűleg nem gondolt arra, hogy az ozorai helyi csoport sztrájkszervezkedésre buzdítást olvas ki azokból.

A helyi pártszervezetek tagjai közt természetesen akadtak, akik helyesen értékelték az agrárproletariátus mozgalmainak jelentőségét, nem egy földművelő maga is szociáldemokrata volt, azonban ezek magukra hagyatva nem tudtak más irányt adni ennek az egészében az ú. n. »agrárszocializmus« kereteit túl nem lépő mozgalomnak.

A forradalmi feszítőerő megvolt, de a nagy apparátussal fellépő reakció ellenében tehetetlen és kiszolgáltatott volt a sztrájkoló. Nem volt egységesen megfogalmazott programjuk. Oroszországban alig félévvel később a parasztság forradalmi megmozdulásait látva, Sztálin felvetette a feladat kérdését: »Ma nem arról van szó, hogyan kell megmozdítanunk a parasztságot, hanem arról, hogy mit kell a megmozdult parasztságnak követelnie.«⁷⁷ Magyarországon a kérdést ilyen formában és ezzel a tartalommal mégcsak fel sem vetették. Az agrárproletariátus a béremelés követelésénél nem jutott tovább, mozgalma elszigetelődött, ereje szétforgácsolódott. Ez az agrárszocialista mozgalom sem tudott ez évben — bármilyen átütő ereje is volt — túljutni a Dunántúl határára.

*

A mozgalom kitörésének mélyenfekvő okai voltak. Az újságírók, illetőleg a jegyzői, főszerkesztői jelentések, korabeli feldolgozások alapján általában így csoportosíthatjuk a sztrájkokat mozgató rúgókat:

⁷⁶ Nagy Imre, i. m. 38. l.

⁷⁷ Sztálin Művei. I. köt. Bpest, 1949. 231. l.

1. A feldolgozásokban és polgári sajtóban első helyen szereplő »vizgatás«.
2. A rossz kereseti viszonyok, kedvezőtlen gazdasági helyzet, és az aratók, illetve a cselédség gazdasági kiszolgáltatottsága.
3. Az agrárproletárok társadalmilag alacsony, lenézett helyzete, a rossz bánásmód.
4. A mozgalom kitörését elősegítő politikai helyzet.

Az első kérdést már megvizsgáltuk. Az *agrárproletariátus gazdasági helyzetének vizsgálatánál* a kiadott hivatalos adatokból is sívár kép bontakozik ki. Az 1900-as népszámlálás adatai szerint a kérdéses három megyében a lakosság kétharmada foglalkozott őstermeléssel, és ezeknek több mint egyharmada termelőeszközzel nem rendelkező mezőgazdasági munkás és cseléd volt. Ha az öt holdon alúli birtokából megélni nem tudó és így napszámmunkára kényszerülő törpebirtokost is figyelembe vesszük, kitűnik, hogy a megye összalakosságának Baranyában 31%-át, Somogyban 41%-át és Tolna megyében 43%-át mezőgazdaságban munkát vállalni kényszerült bérmunkások alkotják.⁷⁸

A mezőgazdaság kapitalista fejlődésének porosz útja is különösen kirívó ezen a területen. A földnek közel a fele, Somogyban több mint a fele, ezer holdon felüli nagygazdaság, amelynek jelentős része (Baranyában 40,74%-a, Somogyban 34,76%-a, Tolna megyében 29,28%-a) a birtokforgalomból kieső hitbizományi, illetőleg egyházi, községi vagy kincstári, azaz kötött birtok.⁷⁹

A földszerzés lehetősége tehát még akkor is el volt zárva az agrárproletár előtt, ha történetesen lett volna pénze. Tőkét azonban nem tudott gyűjteni még annyit sem, hogy egy-két hold földet vehessen. A nagybirtok legnagyobb részét ugyan még mindig szemtermeléssel foglalkozott, — melyhez kevés állandó munkás alkalmazása kellett, — de a XIX. század vége óta mind nagyobb súlyt helyezett a még kevesebb emberkezet igénylő állattenyésztésre — jórészt a századvégi nagy mezőgazdasági válság hatására. Az aratómunkások munkafeltételei ezek szerint módosultak. Kevesebb lett az aratnivaló, több a takarmánykaszálás, amelyet *ingyen* kellett végezniök. A jelentések közt nem egy ezt az ingyenmunka-többletet említi a bérmozgalom okául: »a munkások csak a gabonafélékből kapnak aratóbért, — írta Szévald főszolgabíró jelentésében — melyek az előbb említett oknál fogva (t. i. a több takarmánytelesztés miatt) jóval csekélyebbek a réginél, s ezzel szemben a ma már állattenyésztés céljaira szükséges nagyobb kiterjedésű földterületeket is meg kell munkálniok anélkül, hogy azon munkájuk után is részt nyerjenek.«⁸⁰

Ezenkívül az ú. n. robotmunka teljesítése is nagy terhet rótt az aratómunkásokra. A fentidézett jelentésben szerepel, hogy a munkások részére szállított ivóvizért is bizonyos mennyiségű napszámot kötött ki a munkáltató, »számítás szerint 80 tagból álló aratócsapat a munkaadónak csupán e címen hozzávetőleg 4—6 száz korona hasznot hajt« — írta Szévald fent idézett jelentésében. Ez a kikötés azonban másutt kötött aratószerződésekből is megtalálható.⁸¹

Az aratómunkások számára elviselhetetlen terhet jelentett az is, hogy »a bizonytalan jövedelmet adó, sokszor a csekély 800 □-ól kiterjedésű tengeri-

⁷⁸ Magyar Statisztikai Közlemények, 1900. II. köt. 186—187, 234—235, 262—263. lapján közölt adatok alapján kiszámítva.

⁷⁹ Korlátolt forgalmú birtok kimutatása. Bpest, 1893. Kiadta: A Földművelési Minisztérium mezőrendőri és statisztikai osztálya. 14—21. l.

⁸⁰ Szekszárdi Áll. Lvt. Tamásii főszolgabírói. 2866/1905.

⁸¹ Kaposvári Áll. Lvt. Tarnóczai Széchenyi töredék. Regisztrálatlan anyag.

föld használatáért úgyszólván az egész éven át lekötve voltak anélkül, hogy készpénzben egy fillért is kereshettek volna» — írja Szévald és hozzátesszi: »a múlt évi sanyarú termés mutatta legjobban azt, hogy a munkások úgyszólván kereset nélkül dolgoztak.«⁸²

A jórészt bérbeadott gazdaságokban a bérlők a munkabér csökkentésével, illetőleg alacsonyan tartásával akarták növelni profitjukat. Munkaerő, — mint láttuk — volt elegendő, és ha a munkáltató történetesen nem tudott volna a helyi munkásokkal megegyezni, az állam az 1897. évi aratósztrájk után felállított mezőhegyesi »tartalékmunkás«-telepéről, vagy Galiciából, a Felvidék nyomorgó szlovák munkásai közül bármikor szerezhetett olcsó munkaerőt.

De vajjon ez a politika kizárólag a bér gazdaságok részéről érvényesült-e? Ezt a felfogást tükrözte Esterházy hercegnek az 1905. évi aratósztrájkjal kapcsolatban tett nyilatkozata, amelyben a sztrájkért a felelősséget teljesen a bérlőkre hárította át. A mozgalom eseménytörténete alapján ezt a kérdést eldönthetjük azzal, hogy kétségkívül a bér gazdaságok területén volt több arató- és cselédsztrájk, ami érthető is, mert a hatalmas Esterházy uradalom pl. majdnem teljes egészében bérbe volt adva. De volt sztrájk több saját kezelésben lévő uradalomban is. (Pl. Lengyeltótiiban, amely Zichy hitbizomány, vagy a Somssich-féle Gigén stb.) Eszerint a sztrájkot nem lehet kizárólag és leszűkítve a bér gazdaságok fokozott kizsákmányolásának számlájára írni, annál kevésbbé, mivel a munkabérek kb. azonos szinten mozogtak mindkét fajta gazdaságban. Annyaniban közelíti csak meg az igazságot az előbbi megállapítás, hogy a sztrájkot a fokozott tőkés kizsákmányolás okozta, aminek azonban a bérleti gazdálkodás csak egyik isméi ve volt, és nem kizárólagos hordozója.

A mezőgazdaság kapitalizálódását, a kizsákmányolás mértékét a mezőgazdasági bérvizonyok ismeretében tudjuk csak lemérni. Az aratómunkások bére általában a learatott szemes termés tizenegyed része volt, azaz konkrétan: 1905-ben — amikor jó termés volt — az aratás eredménye katasztrális holdankint átlag 8 q volt. Ebben az évben⁸³ egy aratópár learatott Csurgón (Somogy megyében) 8 kat. holdat, azaz 64 q búzát, amelynek 1/11-ed részét, azaz 5 1/2 q-t kapott az arató és marokszedője. Ezért azonban majdnem kétszer akkora területű⁸⁴ takarmányt is le kellett ingyen kaszálnia.

Egész aratási idényre az aratómunkás keresete — a természetben kapottakat pénzben átszámítva — 130—140 korona közt mozgott és ez — ha figyelembe vesszük, hogy egész évben ebből az összegből kellett nem egyszer 5—6 tagú családnak megélnie — a létminimum alatt van.⁸⁵

A cselédbér-vizonyok sem jobbák. A hivatalos kimutatás szerint a nős cselédek bére, lakása és összes illetményeinek egész évi értéke Baranyában 463 K., Somogyban 434 K., Tolnában 466 K. A nőtlenekek általában 120—140 K-val, a női cselédeké közel 200 K-val kevesebb.⁸⁶

⁸² Szekszárdi Áll. Lvt. Tamásii főszolgabírói. 2866/1905.

⁸³ Somogyvármegye, 1905 július 23.

⁸⁴ Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1905-ben. Bpest, 1906. 268. l.
⁸⁵ Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1904. évben. Bpest, 1905. 298—299—300. l. Pontos adat: az aratási idényre a kereset, konvenció nélkül, Baranyában 127 K., Somogy megyében 163 K., Tolna megyében 110 K.

⁸⁶ U. o. 519, 523, 527. l. Nőtlen cselédek bére Baranyában 332 K., nőké 274 K., Somogyban nőtlen cselédek évi bére 323 K., nőké 278 K.; Tolna megyében nőtlen cselédek évi bére 313 K., nőké 299 K értékű illetmény.

Ez az összeg első pillantásra lényegesen jobbnak mutatta a cselédek helyzetét, mint amilyen az aratási keresményéből egész évben tengődő mezőgazdasági munkásé. Ha azonban egy-két cselédszerződést fellapozunk, láthatjuk, hogy a bér nagyrészt terményjárandóság volt. Ennek minősége ellen pedig napirenden voltak a panaszok. Szemetes, illetőleg romlott terményekkel a cseléd nem tudott mit kezdeni, pedig egész évi kemény munkával dolgozott meg érte. Munkaszünetük egyáltalán nem volt.

Ehhez járult még az is, hogy a nagy gazdaságoknak az állattenyésztésre való fokozottabb áttérése következtében kezdték megvonni a cselédektől a tehén- és sertéstartási jogot. A lengyeltóti hitbizomány cselédei is ezt tartották sérelmesnek, amikor 1905-ben csoportosan megjelentek a hitbizományi igazgatóságnál.⁸⁷ De a cseléd állattartási jogának megszorítása, amely azok megélhetési lehetőségét ásta alá, többször is felmerült a sztrájkok folyamán.

Szévald jelentésében így foglalta össze a cselédsztrájkok okát: »A gazdasági cselédség részéről a sztrájk okául a csekély, s munkájuknak meg nem felelő bért, az abban kapott gabonanemű selejtességét, több gazdaságban a tehén- és sertéstartás megvonását és mi fő, sok helyen az egészségtelen és elégtelen szűk, túlszűfolt lakás viszonyokat kell tekinteni.«⁸⁸

A jelentés utolsó mondata már az *agrárproletár társadalmilag alacsony, lenézett helyzetének* tárgyalására vezet át minket. Ez a társadalmi lebecsülés mutatkozott meg u. i. közvetve az embertelen lakásviszonyaikkban.

Mendl Lajos, Baranya megye főorvosa terjesztette a főispán elé 1898 február 12-én a következő jelentést:⁸⁹ »Az úgynevezett konvenciók mezei munkások lakásai — olvassuk — igen sok helyen rosszak és ki nem elégítők, legrosszabbak azonban a következők:

I. a bácsfai pusztán, ahol a konvenciók cselédeknek egy uradalom által adott lakásviszonyai a következők:

Szoba
sorszám

Szoba sorszám	Leírás	alapterület	család	lélek
1.	egymásba nyíló	3.0 × 5.0	1 család	5 lélek
2.	« «	« 5.0 × 5.0	2 «	8 «
3.	« «	« 5.5 × 5.0	3 «	11 «
4.	« «	« 3.0 × 5.0	1 «	6 «
5.	« «	« 3.0 × 5.0	1 «	2 «
6.	a bognár szobája	« 3.5 × 5.0	1 «	3 «
7.	—	« 5.0 × 5.0	2 «	10 «
8.	—	« 5.0 × 4.5	2 «	4 «
9.	—	« 3.0 × 5.0	1 «	6 «
10.	—	« 3.0 × 5.0	1 «	4 «
11.	—	« 5.0 × 5.0	2 «	6 «

A szobák magassága 3.20 m

Árnyékszék nem létezik...

Elkülönítő helyiség a pusztán nincsen.

A konvenciók cselédek lakházának keleti egész hosszában mintegy 12—15 m távolságban a háztól, egy disznóól sor terül el.

Hullakamra nincsen; a halottakat Lancsukra szállítják eltemetésre.

⁸⁷ Kaposvári Áll. Lvt. Alisp. főszolgabírói jelentés. 6/1905.

⁸⁸ Szekszárdi Áll. Lvt. Tamásii főszolgabírói. 2866/1905.

⁸⁹ Pécsi Közlevéltár: Baranya m. levéltára. Főispáni 11313/1900.

Hasonló viszonyok állanak fenn :

II. a szilágyi pusztán

III. a kátolyi «

IV. a vémeñdi pusztán, melyek mindegyikében egynél több család lakik egy szobában.«

Bácsfai puszta pécsi püspöki birtok volt, a másik három közép-birtokosoké.

A cselédség lakásviszonyai még 1907-re sem javultak. Somogy megyében ez évben a munkáslakás vizsgálat eredménye : »Sok helyen egy konyhából áll az egész lakás, minden mellékhelyiség nélkül és ebbe a lyukba több család van bedugva. Néhol olyan nagy a nedvesség, hogy a szoba földje tocsog a sártól.«⁹⁰

Ilyen körülmények között nem lehet csodálni, hogy a »morbus hungaricus«, a tüdőbaj nagy számban szedte áldozatait a mezőgazdasági munkások és cselédek köréből. De egyéb járványok és betegségek is tizedelték őket.

A rossz állapotban lévő cselédházak gyakran lettek halálos balesetek színhelyei. 1906-ban történt, hogy Rácegres pusztán egy kilenc családnak otthont nyújtó cselédház kigyulladt. A tűz oka a régen javított kéményoldalon keresztül kitóduló szikratömeg volt. A cselédeknek kevés kis értéke is bennégett.⁹¹

Az aratómunkások is több ízben a rossz elszállásolás körülményeinek áldozataivá lettek. Istállókban, ólakban és nem egyszer még rosszabb munkásbarakokban lettek elhelyezve. A Frigyes főherceg sátoristyei intézőségéhez tartozó Fekete pusztán történt 1907-ben, hogy a rossz ivóvíztől hastífuszjárvány lépett fel a szlovák aratómunkások közt. Elkülönítési lehetőség persze nem volt, ott feküdtek »bűzös barakjaikban« — ahogy a Mohács tudósítója írta. A járvány közel hatvan férfit és nőt vett le a lábáról, és közülük négyen meg is haltak.⁹²

Ugyancsak 1907 nyarán a Strasser hercegi bérleten, Majsamiklósvár egyik pusztáján gyulladt ki az aratómunkások éjjeli szállásául szolgáló egyik pajta. Négyen égtek benn és többen megsebesültek. A »Munkás« pécsi lap szerint 7 halálos áldozata volt ennek a szerencsétlenségnek.⁹³

De a munkáltatók hanyagságából bekövetkezett szerencsétlenségek mellett a megerőltető fizikai munka káros következményei is megmutatkoztak az agrárproletárok egészségi állapotában. Ifj. Leopold Lajos 1905-ben Tolna megyében az egyik járásban sztrájk miatt letartóztatott 59 arató orvosi vizsgálatának eredményét közli: E szerint az aratók közül csak 33, illetőleg 32 volt teljesen egészséges, beteg, vagy beteges volt 26, illetőleg 27.⁹⁴ A betegségek közt feltűnően nagy számban szerepel a szervi szívbjaj (10 eset) és általános vérszegénység (4). A többi eset különböző bajok között oszlik meg. »A szervi szívbjajban szemvedő 10 arató közül 9 fiatalabb 30 évnél, egy közülük 17 éves. A betegségek valószínű okai közt nagy arányban szerepelhet : physicalai túlszigazottság, rossz táplálkozás és mértéktelen alkohol élvezet«. . . »Az aratás

⁹⁰ Somogyvármegye, 1907 máj. 26. »Cselédlakás vizsgálat«. (Kiemelés tőlem — M. K.)

⁹¹ Somogyvármegye, 1906 jún. 4.

⁹² Mohács, 1907 jún. 30 ; Pécsi Napló, 1907 júl. 14.

⁹³ Munkás, 1907 júl. 21 ; Tolnavármegye, 1907 július 28.

⁹⁴ Ifj. Leopold Lajos: Az aratógép szociológiája. Közgazdasági Szemle 1906 február. 1—109. 1.

sürgetésének és a helytelen táplálkozásnak végzetes deficitjét sínlyi a legújabb aratónemzedék. « 59 arató közül minden hatodik szívbeteg volt, azonkívül volt bőven vérszegény, tüdőbeteg, stb. A megvizsgált aratók különböző falvakból valók; 3 kányai, 6 döbröközi, 29 kocsolai.

Leopold rámutat arra, hogy a szabad levegőn dolgozó mezőgazdasági munkásság halálzási átlaga magasabb, mint a városi lakosságé és ennek oka a gyenge táplálkozás, a lakásnyomor, a hiányos fűtés és ruházkodás. Ugyanakkor megjegyzi azt is, hogy Tolnában, »Magyarország egyik legpolgárosultabb vármegyéjében, ahol a munkásság helyzete nem aránytalanul rossz, szívbeteg és más szervi pusztulásban szenvedő emberek is végezhetnek arató munkát. Arató munkát, amely az izzó nap hevében 15–15½ órai munkaidőben nagy izomfeszültséggel és alkohol gyámolítással e szervi pusztulásokat mód nélkül sietteti.«

Az agrárproletárnak nemcsak a fizikai elnyomódását okozta ez a kapitalista viszonyokból fakadó, bémunkás kihasználására, kizsákmányolására törekvő felfogás. Megmutatkozott ez az agrárproletárral való bánásmódban is. Láttuk a sztrájk letörésének módszerei közt az éheztetés, testi fenytetés alkalmazását. De a közigazgatási hatóság exponenseinek szavaiból is léptenyomon kiütközik a gőg és az agrárproletár iránt érzett megvetés. A Munkás számol be 1905 július 9-én az üszögi Grosz-féle uradalomban kitörőfélben levő sztrájk elnyomásáról. A pécsi járás szolgabírája jött ki Üszögre, és a következőképpen igyekezett »lebeszélni« a sztrájkolni készülő munkásokat: »Megvasaltatlak benneteket, hogy lecsikorogjátok az eget!« Egy idős embernek pedig — a tudósítás szerint — a következőket mondotta: »Ne lássam itt többé azt a vén pófadat, mert a nyakadba tekerem az éhes beledet!«⁹⁵

Ez a brutális, durva bánásmód természetesen még csak fokozhatta a forradalmi feszültséget. Az elnyomását fizikailag és erkölcsileg is érző agrárproletár láthatta ezen a bánásmódon keresztül is, hogy a kapitalista Magyarország az ő munkaerejét, életerejét tőkévé átváltoztató földbirtokosok, a »Werbőczy utódok« Magyarországa.

Az agrárproletárok nyomorúságos helyzete azonban nem máról-holnapra alakult így. Felvetődhetik tehát a kérdés, hogy miért éppen 1905-ben robbant ki ez a nagyobbarányú mozgalom Déldunántúlon? A válaszadáshoz meg kell vizsgálnunk az 1905. év politikai eseményeinek társadalmi hatásait.

Az 1905 év februárja óta belpolitikai életünk homlokterében az uralkodó osztályok kormányzati válsága állott, és ez politikai feszültséget teremtett.

1905 június 18-án a király báló Fejérváry Gézárt bízta meg kormányalakítással. Az ú. n. darabont kormány június 21-én mutatkozott be a képviselőházban, a koalíciós többség zajos tüntetési közben. A kormány kivonulása után a Tisza párt is hamarosan tüntetően eltávozott, de a képviselőház többsége ottmaradt, és elfogadta báró Bánffy Dezső előterjesztett javaslatát, amely szerint az »alkotmányellenes kormánnyal szemben a legszigorúbban érvényesítendő alkotmányunknak az a sarkalatos tétele, amely szerint országgyűlésileg meg nem szavazott adót beszédni és újoncokat kiállítani nem szabad.«⁹⁶

Az ezután a határozat után kibontakozó ú. n. »nemzeti ellenállás«, bármennyire nem lépte át az — Ady elnevezésével élve — »úri ribillió« kereteit,

⁹⁵ Ugyanezt a jelenetet írja le — a forrás idézése nélkül — Takács József: A magyar földmunkásmozgalom története. Bpest, 1926. 88. l.

⁹⁶ Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. II. köt. Bpest, 1934. 91. l.

a közhangulatot sikerült határozottan királyellenessé átalakítania, sőt néhol már a köztársaság éltetése is elhangzik az utcákon. A királysértési perek száma pedig megnőtt.

Az ex-lex állapot felemlegetése — mint ami jogot és lehetőséget ad a szegény embernek is a szabad cselekvéshez — a déldunántúli arató- és cseléd-sztrájkok folyamán nem egyszer elhangzik a sztrájkolók részéről. A Pécsi Napló munkatársa a sztrájkolókkal folytatott, már említett beszélgetésében megkérdezte azokat, hogy miért nem dolgoznak, hiszen szerződésük köti őket, hogy elvállalt kötelezettségeiket teljesítsék. A sztrájkolók egyike azt felelte: »ha a királynak szabad volt megszegnie esküjét, mi is megszeghetjük a szerződést«. — »Csakhogy a szerződésszegéssel büntetés jár« — feleli az újságíró, (a király esküszegésével nem!) — »Most nincs törvény, nincs hát büntetés sem« — felelte a sztrájkoló. A tudósító megdöbbenten kérdi: »Ezt meg ki mondta maguknak?« »Van nekünk annyi eszünk, hogy tudjuk mi az igazság« — volt a válasz.

Ez a mozzanat, hogy a sztrájkolók nem veszik komolyan a büntetést, mert úgy mondják: »ex-lex-ben ítéletet sem lehet végrehajtani« — másutt is megmutatkozott.

Ez a politikai feszültség kétségkívül ösztönzően hatott a mozgalom kitörésére.⁹⁷

Nem egy megnyilatkozást találunk levéltári anyagban és sajtóban is, amely szerint vagy most nyerne bérémelest, vagy soha. »Az urak meg vannak szorulva«⁹⁸ kifejezés gyakori.

Ez így is volt. A földbirtokosok egyrésze és sok helyütt a közigazgatási hatóság maga is ellenzékben volt a kormánnyal: nem szedte az adót, leállította az újoncozást. Éppen akkor robban ki egy ilyen nagyméretű mozgalom! Néha maga a kormány is engedni kényszerült a sztrájkolók követeléseinek. Az állami kezelés alatt álló Nagy Daad Saári pusztán (Veszprém m.) a sztrájk kitörése utáni napon már megjelent a közös hadügyminisztériumból leküldött gazdasági tanácsos és azonnal teljesítette a munkások minden követelését, »olyanokat is, — írja Paur méltatlankodva — amelyekre az érvényben lévő megállapodás alapján kötelezhető egyáltalán nem lett volna.«⁹⁹

Kézenfekvő az a feltevés, hogy a kormány, illetve a bécsi udvar ezzel a taktikázással is rá akarta bírni a renitenskedő koalíciós földbirtokosokat, hogy a számukra védelmet nyújtó monarchia »békés« rendszerében megmaradjanak és ne feszegessék annak politikai kereteit.

Érdekes ezzel kapcsolatban megfigyelni a déldunántúli agrárszocialista mozgalom *országos sajtóvisszhangját*, miképpen igyekszik az uralkodó osztály egyik politikai pártja a másik ellenében kijátszani ezt a mozgalmat. A Gazdaszövetség lapja, a Hazánk július 5-én a mozgalom okainak fejtegetése közben a politikai helyzetet tartja a sztrájkok sarkalatos külső okának. A lap egy beszélgetéssel támasztja alá ezt az állítását. A tudósító figyelmezteti a sztrájkolókat, hogy ők a törvényt sértik. Erre az egyik munkás ezt válaszolta: »Nincs most törvény. »Azután meg a király sem tart most törvényt. Az is megszegte, hát a szegény ember! Adót nem fizetünk, katonát sem adunk, dolgozni sem dolgozunk.« — Ezt a mozzanatot emeli ki a kormány lapja:

⁹⁷ Kaposvári Áll. Lvt. alispáni. 14.932/1905.

⁹⁸ *Brázovay*: Dunántúli arató- és cseléd-sztrájk. 6. 1. Szekszárdi Áll. Lvt. Tamásii főszolgabírói. 2594/1905.

⁹⁹ Paur, i. m. 81. l.

a Magyar Nemzet is. Leírja, hogy a paraszt látja az ex-lex-et, »hogy az urak... megtagadják az engedelmséget fölfelé, hát levonja a konzekvenciákat«. »Ha a törvény már nem parancsol, ha adót nem kell már fizetni, katonát nem kell állítani, a kormány rendeleteit végre nem kell hajtani, akkor miért kelljen éppen neki az ő kötelezettségeihez ragaszkodni. Ő is élvezni akarja a 'kitört szabadság'-ot és megpróbálja a maga módja szerint.«— A lap szerint a felébredt »tömegszenvedélyeknek« a koalíció az oka és a parasztforradalom víziójának felidézésével fenyegeti őket: »...a tömegszenvedély felébresztése mindig nagy és súlyos veszélyekkel fenyeget, mert nem tudni hol és mikor lehet nekik gátat vetni«. Békejobbot igyekszik nyújtani, nehogy ez a vízió valóra váljék. »A koalíciós többség — ne mereven egy pontra szegezze tekintetét — írja a lap, a közjogi kérdést értve az 'egy pont' alatt — hanem lássa meg mi történik körülötte az eleven, most folyó életben, a mindennapi keserves létküzdelem mezéjén, s ne engedje, hogy erónket veszítve, izgalmaktól kimerülve, gazdaságilag leromolva várjuk az ő pörük eldőlését.«¹⁰⁰

A Független Magyarország, a koalíció lapja szintén érvül használja fel az aratósztrájkot: »ami e sztrájk mögött lejátszódik, az a mezőgazdasági berendezkedés drámája, annak a mementója, hogy az országnak más rendszerre van szüksége, a mezőgazdaság terheinek könnyítése mellett a munkáskezek foglalkoztatására, ipari életre, mely visszahatásában a gazdálkodást is gyámo-lítja. A sztrájk fegyverzajából is az önálló vámterület igéi hangzanak, sőt világosabban és érthetőbben mint bármi másból.«¹⁰¹

Alapjában véve mindkét fél a maga javára akarta kihasználni a mozgalmat, de ugyanakkor mind a kettő egyetértett abban, hogy gyorsan, erős kézzel el kell fojtani azt. A Független Magyarország ugyan oldalakat ír az aratók és cselédek nyomoráról, de a koalíció gyakorlatban mindent megtett a mozgalom erőszakos elfojtására, hiszen a »nemzeti ellenállásban« élenjáró Somogy megye járt elől »jó példával«, amikor az agrárproletariátus sztrájkjának letöréséről volt szó. De nem különb a darabont kormány sem. Ezt néha a kortársak is meglátták, csak éppen az a párt, amelynek elsősorban lett volna feladata a tisztánlátás és a helyes állásfoglalás: a szociáldemokrata párt nem látta. E párt vezetősége Kristóffy választójogi ígéretései óta a darabont kormány ez ígéretének büvkörében élt. Július végétől — amikor Kristóffy egy előtte megjelenő küldöttség előtt bejelentette, hogy támogatja az általános választójog ügyét — a szociáldemokrata párt vezetősége egész befolyásával és tekintélyével a koalíció és ennek követelései ellen fordult. Nem vette észre, hogy ezzel éppen kettőjük (a koalíció és a király) megegyezését mozdítja elő.

1905 november 13-án Pécsen komoly összeütközésre került sor az általános titkos választójog mellett tüntető szociáldemokraták és a koalíciós pártiak közt. Ezt a harcot a szociáldemokrata párt a választójogért folytatott harc egyik döntő mozzanatának tartotta, és ettől »a keserű fogadtatástól« számította a koalíciónak »a kérdés valamely irányban való tisztázására« irányuló törekvését.¹⁰²

Ezen az emlékezetes pécsi napon történt, hogy az egyik utcai harcban megsebesült, vérző szociáldemokrata leleplezte a koalíció törekvései mögött

¹⁰⁰ Magyar Nemzet, 1905 júl. 1.

¹⁰¹ Független Magyarország, 1905 júl. 1.

¹⁰² Magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak 1906. évben. Bpest, 1907. 62. l.

rejlő földbirtokos és iparmagnás érdekeket védő népelleniséget. Felnézett, a Nádor szálló erkélyére, ahol néhány 48-as és függetlenségi párti képviselő szemlélte a megjelenésükkel kiváltott véres utcai verekedést és odakiáltotta az egyiknek: »Kutyák! nem kell a német kommandó, de a német kommandóval kivezényelt közös bakák védelmét igénybeveszitek!«¹⁰³

A képviselő erre nem tudott válaszolni, mert ez az egy mondat pörére vetkőztette le a sztrájkokkal és népjogokkal szembenálló koalíció »nemzeti« politikáját.

A kormányzati válság csak akkor válhatott volna komoly forradalmi válsággá, ha lett volna alkalmas vezérkar, amely az útközetre felkészült hadsereg: az ipari munkásság és az agrárproletariátus éiére állva, azok forradalmi feszítőerejét a gazdasági követeléseken túlmenően a demokratikus átalakulás érdekében használta volna fel. Ilyen vezérkar, párt azonban nem volt. A »hadsereg« magára maradt, minden oldalról a leszerelésén dolgoztak.

De ha — amint láttuk — a kormányzati válság legfeljebb csak a mozgalom talajának előkészítése szempontjából bírt jelentőséggel, milyen esemény mozgatta meg és bírta egyöntetű harcra 1905 nyarán Déldunántúl agrárproletárait? A gazdasági helyzet ez évben nem volt kirívóan nyomasztó, mert jó termés és ezzel viszonylag kedvezőbb kereset is ígérkezett.

A Magyar Nemzet szerint: »a tavalyi vasutassztrájk nyitotta fel szemeit ezeknek a jámbor természetű mezei munkásoknak, kik azelőtt talán híreből sem ismerték a sztrájkot.«¹⁰⁴

Kétségtelen, hogy a vasutasok és az ipari proletariátus harcai nagy hatással voltak a mezőgazdasági proletárra, ez már a sztrájk története során kiderült. De ehhez 1905-ben még egy igen jelentős ösztönzés is járult.

A sztrájkban résztvevő munkások visszaemlékezései szerint gyakran forgatták ők is az újságokat. Sőt a Nagykönyiből való Kocsis Imre (született 1878-ban) volt arató úgy emlékszik, hogy a sztrájk az újság felhívására indult meg. Itt Szanyi Horváth Imre aratómunkás olvasta fel minden délben társainak a híreket. Az újságok pedig naponkint közölték, január óta, az orosz forradalom eseményeit. Az aratók ezeket ismerték, és az orosz munkásosztály forradalmi harcai ösztönzően hatottak rájuk. A Népszava már tavasszal a Lodzban felkelt *paraszttság* mozgalmairól is írt.

Az orosz forradalom iránti érdeklődés megvolt Déldunántúlon. A Somogyi Hírlap augusztus 1-én arról számolt be, hogy Magyarországon nagyon sok az orosz menekült, akik nem koldulnak soha. Orosz dalokat énekelve járnak-kelnek, és így keresik kenyerüket. Azt is közli a lap, hogy a Knyaz Patyomkin személyzetének egy része szintén Magyarországra érkezett. A lapok szerint hol itt, hol ott jelenik meg egy-két matróz, gépész, fűtő. Igen jellemző az orosz forradalommal kapcsolatos közhangulatra az a kis epizód, amit ugyanez az újság közöl: Somogyban az egyik iparos szülő minden áron *Patyomkin névre akarta kereszteltetni gyermekét.*

Ezek az apróságok, amelyek a sajtóban is helyet kaptak, igen jellemzőek az akkori közhangulatra. Ezek teszik igen valószínűvé azt a feltevést, hogy az oroszországi forradalmi események egyrészt az ipari munkásságnak megélenkülő mozgalmain keresztül, másrészt közvetlenül az újságokban leírt orosz-

¹⁰³ Pécsi Napló, 1905 nov. 13.

¹⁰⁴ 1905 júl 1.

országi események megismerése folytán — feltétlenül *lökésszerűen hatottak Déldunántúlon az agrárszocialista mozgalom kitörésére.*

Érdekes, hogy az orosz forradalomnak Magyarország agrártársadalmára való hatását egy polgári közgazdász : Kovács Gábor — bár nem tudatosan és minden nagyobb perspektíva nélkül — meglátta. Az orosz alkotmányos mozgalmakkal kapcsolatban írta : »Azok miránk csak közvetve fontosak, amióta t. i. hozzájuk társult a gazdasági forrongás is : az alkotmányos mozgalmak ugyanis nem igen viseltek magukon olyas valami jeleget, amely az agrár reformra való törekvéssel összefüggésben állott volna.«¹⁰⁵

Ebből a gondolatsorból pedig egyenesen következik, — amit az író azonban már nem fogalmaz meg így, — hogy amióta az alkotmányos mozgalmakat népforradalom váltotta fel Oroszországban, azóta az orosz események fontossá, sőt igen jelentőssé váltak a félféudális-kapitalista Magyarország államhatalma számára.

A sztrájkolókból nem egy helyütt megvolt az igény és a törekvés arra, hogy mozgalmukat a nemzetközi mozgalmakkal kapcsolják össze. Ebből a szempontból igen érdekes a gazdák lapjának, — a Hazánk-nak — július 5-iki cikkéből az a pár sor, amelyet az ozorai sztrájkolókról epésen odavet : »Elvonultak követelésük előterjesztése után, egy-két zagyva hang hallatszik — a Marsellaiséból!«

A mozgalom ezek szerint nagy ösztönzést nyert az oroszországi forradalomból, de nálunk a falusi szegénység élére nem állt forradalmi párt által vezetett ipari proletariátus.

*

A sztrájk méreteit összegezve megállapíthatjuk, hogy nagy tömeget mozgósított, és ebben állt ereje. Tolna megyében 100 ezer hold cseléde és munkása tagadta meg egyszerre a munkát és ez a 100 ezer hold mindössze 3—4 ember tulajdonában volt. A közigazgatási bizottság jelentése szerint : »a közrendészet terén felmerült azon felette sajnálatos és épp oly káros munkásmozgalom, mely dacára a kedvező termés kilátásoknak, az aratómunkások és a külső gazdasági cselédek közt is a tamásii és dombovári járásokban egyidejűleg június hó 19-én kitört és ezen időponttól július hó 6-ig, a simontornyai járásba is átterjedve a gazdaközönséget károsította, a közlakosságot izgalmas nyugtalanságba ejtette s a közigazgatási hatóságnak úgyszólván összes tevékenységét lekötötte... » Főszolgabírók a melléjük kirendelt szolgabírákkal együtt a sztrájk elnyomása érdekében az 1898. évi II. t. c. értelmében a legerélyesebb tevékenységet fejtették ki, ezenkívül a mozgalom hullámmása alatt a tamásii járásban 14 század katonaság és 141 csendőr, — a dombovári járásban 5 század gyalogság és 75 főnyi csendőrség, a simontornyai járásban pedig mindössze 5—6 napon át három század gyalogság és 26 csendőr volt kivezényelve.«

»A mozgalom ellensúlyozására áldásosan hatott a földművelésügyi kormány által rendelkezésre bocsátott tartalék munkások alkalmazása — hangzik tovább a jelentés. — Ily munkások alkalmaztattak a dombovári járásban 1076, a tamásii járásban 1795, a völgyesgi járásban 40, összesen 2911, ezek felváltva 7-egész 21 napi időközben végezték az aratási munkát.«¹⁰⁶

¹⁰⁵ Kovács Gábor: Az orosz alkotmányos mozgalmak. Közgazdasági Szemle, 1905, május. 354. l.

¹⁰⁶ OL. M. E. 3676/1905. Tolna m. közigazgatási bizottságának jelentése.

A közigazgatási bizottság szerint tehát 22 század katonaság és 245 főnyi csendőr volt Tolna megyében. A Gazdasági Egyesület 19 század katonaság, 2 század lovas katonaság és 165 főnyi csendőrségről tesz csak jelentést.¹⁰⁷ A közigazgatási bizottság jelentése a valószínűség szerint pontosabb.

A somogy megyei közigazgatási bizottság jelentése nem tartalmazza a lefolyt mozgalom portos adatait, itt Hoyos Miksa grófnak a közgazdasági szakosztály gyűlésén elmondott beszédére kell hivatkoznunk. E szerint Somogy megyében 24 helyen volt cseléd- és 90 helyen aratósztrájk.¹⁰⁸ Az alispáni jelentés szerint a csendőrlétszám felemelése mellett 16 század katonaságot is igénybevettek a mozgalom elfojtására hosszabb-rövidebb ideig.¹⁰⁹

A Baranya megyében lezajlott mozgalom méretéről számadataink nincsenek, az alispán és a közigazgatási bizottság jelentése is úgy emlékszik meg róla, hogy a »gazdasági munkások és cselédek bérharca vármegyénkben csak néhány uradalomra terjedt ki.«¹¹⁰

A mozgalom jelentőségére azonban jellemző, hogy még a pécsi főügyészség is foglalkozott vele.¹¹¹

A földmunkások szervező bizottságának jelentése szerint 1905-ben több, mint 5 ezerre rúgott az elítélt sztrájkolók száma. »Hiszen tudjuk — hangzik a jelentés —, hogy a börtönök szűkeknél bizonyultak és ólakba, istállókba, górékba csukták el az enbereket«. Minthogy ez évben csak e három vármegyében volt nagyobb sztrájkmozgalom, így az elítéltek zöme is innen kerülhetett ki.¹¹²

Ilyen elem erővel kitörő mozgalomnak a hatása érezhető volt a környék agrárproletariátusa körében is. A szomszédos területek lakossága állandó kapcsolatban volt a sztrájkokkal »fertőzött« területekkel, hiába igyekeztek azt a katonai kordonok lezárni. A kapcsolatokat Veszprém esetében már láttuk, de a déli irányban, Szlavóniában is kimutatható ez. Újsághírek szólnak arról, hogy szlavóniai mezőgazdasági munkások jönnek át a Somogy megyében tartott gyűlésekre. Július 18-án már a Dráván túl, az eszéki járásban, a szelcsei, czerováczi, marjanczi birtokokon komoly aratósztrájk és cselédsztrájk ütötte fel a fejét.¹¹³ Az alsómiholjáczi járásban Krunoslavje és Adelinstán pusztán is arató- és cselédsztrájk ütött ki. A rendőrségi tudósítás szerint: »egynéhány munkás Kaposvár környékére is elutazott, hogy az ottani sztrájkvezérekkel érintkezésbe lépjen. Visszatérve munkástársaik a munka abbahagyására biztatták, azt mondván, hogy ex-lexben az előbb kötött szerződés érvénytelen.«¹¹⁴

A mozgalom hatása Fejér megyében is sztrájkban nyilvánult meg: Gecsege pusztán sztrájkoltak a mezőgazdasági munkások, de szórványosan még másutt is volt kisebb jelentőségű, elszigetelten maradt munkamegtagadás.¹¹⁵

¹⁰⁷ Tolna m. Hivatalos Lapja 1906 febr. 1.

¹⁰⁸ Köztelek 1906 febr. 10.

¹⁰⁹ Kaposvári Áll. Lvt. 18046/1905. alisp. Továbbá Somogy vm. Hivatalos Lapja, 1905 aug. 17.

¹¹⁰ OL. M.E. 971/1906.

¹¹¹ Pécsi Kir. Főügyészségi Mutatókönyv. 1905.

¹¹² Magyarországi szocialisztikus mozgalmak az 1905. évben. Bpest, 1906. 440. l.

¹¹³ Pécsi Napló, 1905 júl. 18.

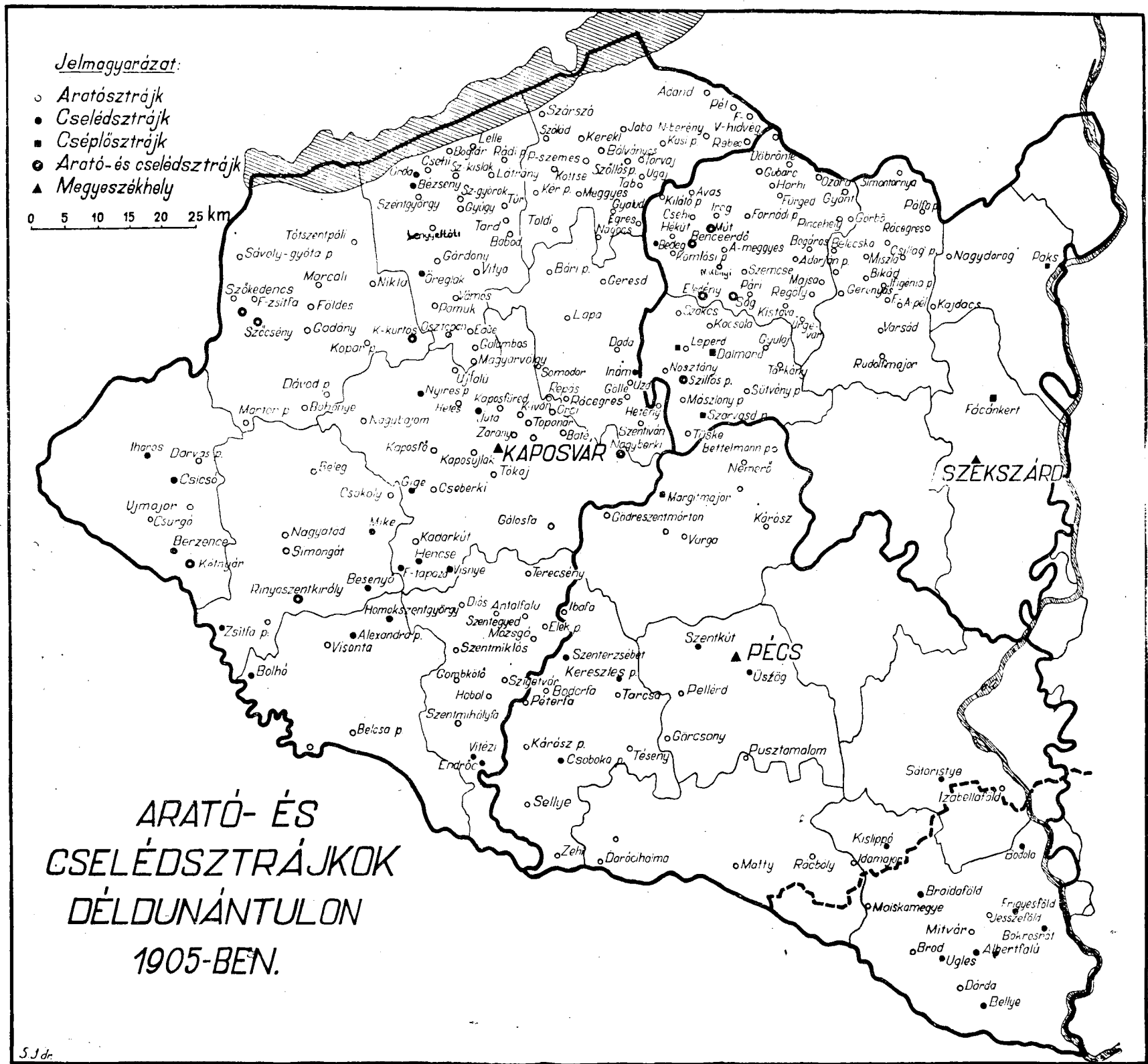
¹¹⁴ Magyarországi szocialisztikus mozgalmak 1905-ben. Bpest, 1906. 487. l.

¹¹⁵ Pécsi Napló, jún. 29.

Jelmagyarázat:

- Aratósztrájk
- Cselédsztrájk
- Csepősztrájk
- ◉ Arató- és cselédsztrájk
- ▲ Megyeszékhely

0 5 10 15 20 25 km

**ARATÓ- ÉS
CSELÉDSZTRÁJKOK
DÉLDUNÁNTÚLON
1905-BEN.**

Országos viszonylatban a Dunántúlon ekkor lezajlott arató és cseléd-sztrájkok jelentőségét méretein túlmenően meglepetésszerű kirobbanása emelte. Az uralkodó osztályt megdöbbenette a hirtelen kipattant mozgalom, amely egyszerre tömegeket tudott mozgósítani s buzgón keresték az okokat. Meggyanúsították a közigazgatási hatóságokat. Ezek viszont a katonaság lassúságára hivatkoztak. A pécsi csendőrparancsnokság elhárította magáról a felelősséget. Szerinte: »a mozgalom nem volt olyan természetű, hogy az csak a legutolsó pillanatban volt észlelhető, az már napok óta bizonyára lappangott, kitörésétől bizonyára alaposan tartani lehetett, tehát intézkedéseket is kölcsönösen már előzőleg kellő körütekintéssel meg lehetett volna tenni, ha arról szárnyparancsnokság kellő időben értesül«. A tamási főszolgabíró azzal védekezik, hogy a csendőrpárók, akiket külön figyelmeztettek a gazdasági munkások megfigyelésére, semmit sem jelentettek az arató és cseléd-mozgalom előtt... »Ma már a tények beszélnek — folytatja tovább a jelentés — és bizonyosan megállapítható, hogy a sztrájk kitöréséig az előkészületről sem a járási és községi hatóságok, sem a csendőrség mit sem tudott, tehát az egész itt éppúgy váratlan volt, mint a szárnyparancsnokság állomáshelyéhez oly közeleső Pécsbányatelepen és környékén.«

Alább aztán már támadásba megy át a főszolgabírói átirat: »határozottan megállapítható — írja —, hogy a váratlanul kitört sztrájkmozgalom az aratómunkások és gazdasági cselédek bandákba való verődése és barangolása nyomban megakadályozható és a mozgalom elfojtható lett volna, ha a rendőrhatalóságnak csendőrség hocsátatott volna rendelkezésére«.

Ha rápillantunk a sztrájkok helyeit feltüntető térképre, rögtön szemünkbe ötlük, hogy míg egyes járásokban nagy területeken álltak sztrájkba az agrárproletárok, addig egy-két járás területén — amely pedig szorosán körül volt véve sztrájkokkal »fertőzött« területekkel — nem volt sztrájk. Ennek okát keresve, a statisztikához kell fordulnunk.

Somogy vármegye egész területére kiterjedt a sztrájk, ez érthető, hiszen a megye területének több mint a fele ezer holdon felüli nagybirtok, sok hitbizománnyal és nagy területű kötött egyházi birtokkal. Baranya megye területén már kevesebb a sztrájk. A dárdai és szentlőrinczi járásban volt a legtöbb. Statisztikai adatok megadják ennek a magyarázatát. A dárdai járás hatvanöt százaléka két birtokos (Schaumburg Lippe hg. és Habsburg Frigyes fhg.) birtoka, — a szentlőrinczi járásnak pedig harminchat százaléka van nyole — ezer holdon felüli — birtokos kezén. A pécsi, siklósi és mohácsi járásban is a nagyobb uradalmakban voltak sztrájkok. Mindhárom járásban sok a nagybirtok. A siklósi járás harmincöt százaléka öt nagybirtokos-kezén van, a mohácsi járásnak csak tizenkilenc százaléka ezer holdon felüli nagybirtok, de ez hat tulajdonos között oszlik meg, akik közül kettőnek hitbizományi birtoka van itt, és több mint tízezer hold egyházi kötött birtok.

Feltűnően sok sztrájk volt Tolna megye tamási, dombovári és simontornyai járásában. A tamási járásnak ötven százaléka öt, ezer holdon felüli birtokos kezén van, és a gazdaságok közül két hitbizományi és egy egyházi birtoktest szerepel. A dombovári járás negyvennyolc százaléka Eszterházy hitbizományi uradalomához tartozik, ebben a bérletben lévő uradalomban voltak sztrájkok. A simontornyai járás harmincnyolc százaléka volt hat, ezer holdon felüli földbirtokos kezén.

Feltűnő, hogy Baranyában a pécsváradi, Tolnában a központi járásban 1905-ben egyáltalán nem volt sztrájk. A völgyeségi járásban lévő sztrájkra

is csak a tolnamegyei közigazgatási bizottság jelentése utal, mely szerint ebben a járásban negyven »tartalékmunkás« dolgozott ebben az évben. Mindenesetre a sztrájktrórknek — a többi járásban felhasználható viszonyított — kis számából arra következtethetünk, hogy itt csak igen kis méretű volt a munka megtagadása. Ezt nem indokolhatja a levéltári anyag hiányos volta, hiszen a sajtóban nyoma kellene, hogy legyen az esetleges sztrájkoknak. A statisztikai adatokat vizsgálva feltűnik, hogy a pécsváradi járásnak mindössze tizenhét százaléka, a völgyeségi járásnak huszonnégy százaléka ezer holdon felüli nagygazdaság, tehát aránylag itt kevésbé nyomasztó a feudális nagybirtokrendszer. Ettől a képtől azonban látszólag eltér a harmadik »sztrájkmentes« járás : a tolnamegyei központi járás. Itt t. i. harmincnyolc százaléka a járásnak öt, ezer holdon felüli uradalom között oszlik meg. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy itt a nagybirtok területének egyharmada erdő és a Duna és Sió ártere következtében igen sok a mezőgazdasági szempontból hasznavehetetlen terület, akkor ez a statisztikai adat sem mondhat ellent az előbbiekből levonható következtetéseknek.¹¹⁶

Adataink arra mutatnak, hogy az ezen a területen lefolyt mozgalom nemcsak a feudális nagybirtokrendszer ellen irányult, hanem egyik alapvető, gyökeres oka is éppen ez a feudális multból ittmaradt, termelőerők fejlődését megbénító birtokstruktúra lehetett, amely most már kapitalista módon gazdálkodva fojtón feküdt rá a falura.

A mozgalom jelentőségét is ez adja meg : felhívta a figyelmet a falu feudális maradványaira és a polgári forradalom követelményei végrehajtásának szükségességére. Lenin írta 1901 elején : »országos jelentősége van annak a kérdésnek, hogy elsöpörjük a jobbágyság maradványait, hogy kiirtsuk az orosz állam egész életéből a rendi jogegyenlőtlenségek és a sok milliós köznép megalázásának szellemét.«¹¹⁷

Ennek a déldunántúli agrárszocialista mozgalomnak is az ad országos jelentőséget, hogy részben erre törekedett. Másrészt azonban ez a mozgalom már túlmutat ezen a törekvésen. A vezetőt és szövetségést kereső agrárproletár, szegényparaszt támogatkozó útkeresése ez...

*

Az 1905. év forradalmi fellendülését Déldunántúlon nem követte nagyobb mozgalom. Az opportunistá szociáldemokrata politika csak siettetett a király és a koalíció kibékülését. 1906 áprilisában létrejött a megegyezés. A Wekerle kormány megalakulása után teljes erővel a szocialista mozgalom ellen fordult. A földművelésügyi tárcát Darányi Ignác — az 1898. II. t. c. , az ú. n. »rabszolgatörvény«, a mezőgazdasági munkások sztrájkját büntető törvény megalkotója — kapta. A következő években az aratást megelőző intézkedések már hadászati intézkedésnek is beillettek : katonaság, csendőrség készenlétben tartása, »munkástartalék« utazóképes állapotba helyezése, éjszakai telefonügyelet létesítése stb. Így azután megtört a mozgalom ereje, nem volt »motor«, amely előrevitte volna, és a parasztság nem tudta megtalálni ipari proletártestvére segítő kezét. Mind nagyobb szerep jutott a »menekülő forradalom«-nak.

¹¹⁶ *Baross Károly*: Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Bpest, 1893. és Statisztikai Közlemények. Népszámlálás. 1900. I. köt. 94, 118. és 132-ik lapjáról vett adatok alapján kiszámítva.

¹¹⁷ *V. I. Lenin*: Az agrárkérdésről, I. köt. Bpest, 1951. 60. l.

Az 1906. esztendőől kezdve megint ugrásszerűen megnőtt e három megyéből a kivándorlók száma. 1905-ben Somogy megyében 1262-en kaptak útlevelet, 1906-ban már 2897-en!¹¹⁸

Tolna megyében 1905-ben -2819-en kértek útlevelet
1906-ban 3690-en!

A megye alispánja jelentésében maga is megdöbbenve állapítja meg, hogy a kivándorlás — noha azt mindenképpen nehezítik (családtagok beleegyezéséhez, katonaköteleseknél katonai hatósági engedélyhez kötötték) — mégis olyan nagy mérvű (a kiszökéseket is számítva), hogy népszaporodás helyett Tolna megyében egy év alatt 1305 léleknyi hiány mutatkozik... »megdöböntő módon tárul elénk — írja az alispán —, hogy hazánk az elnéptelenedés veszélyébe jutott«.¹¹⁹

A szegényparasztság és az agrárproletariátus súlyos helyzetét csak fokozta a koalíciós kormány Bécsét kiszolgáló politikája. Még a polgári lapok, így a Somogyvármegye is felháborodik azon a buzgóságon, amivel a koalíciós kormány Bécs kívánságait teljesíti. A nagy adóhátralék szigorú behajtása mellett a sok tartalékos behívása is csak a nyomort növeli, »gonoszabb az aratósztrájknál« — írja a lap.

Ezt a politikát mutatta az ex-lexben elmaradt adóknak a kormány hatalomra jutása utáni könyörtelen behajtása is, amely a tömeges árverésekkel a törpebirtokosok nagy számát juttatta koldusbotra. A Somogyvármegye 1906 december 25-én »Pusztul a nyomorúság« címen közölte, hogy csak karácsony hetében a megye területén négyszáz végrehajtás volt kitűzve és az árverések 90%-a adóért történt!

A szegényparasztság elnyomott, kifosztott helyzetében megmutatkozott, hogy a szociáldemokrata párt mennyire helytelenül kezeli az agrárproletariátus súlyos problémáit. Az 1906-ban megalakult Földmunkások Országos Szövetsége a földbirtokos és agrárproletár közti békéltetést tűzte ki célul. Nem vezetője és irányítója, hanem leszerelője lett a parasztság forradalmi mozgalmainak.¹²⁰

Ebben a légkörben az agrárproletariátus sztrájkmozgalmi, agrárszocialista törekvései lehetetlenné váltak. Lassan csak egy kivezető utat lát maga előtt az agrárproletár, és egyre sokasodnak a kivándorlásra jelentkezők. Pedig a kapitalizmus fojtó ölelése mindenütt utóleri a termelőeszközöktől megfosztott bérmunkást. »Csak annyiban különbözik az itteni szabadság a magyarországi szabadságtól, hogy ott a közigazgatás, adók, stb. zaklatják, itt pedig a lázas hajszja a pénzéért, hogy minél többet összekuporgasson« — írja Amerikából egy kivándorlott magyar. »Hány ezer munkás van — írja alább —, ki munka hiányában a vendéglő előtti szeméttartóból kotorássza ki kenyereit, mert a jelszó: help yourself« (Segítsd önmagadat).¹²¹

Az 1905. év nagy tanulsága rámutat a városi, ipari proletár és a falusi szegénység feszülő és feltörekvő, jogokat kívánó erejére. Rámutat a polgári-demokratikus követelések égetően szükséges voltára, a régi gazdasági és tár-

¹¹⁸ Somogy vármegye Hivatalos Lapja, 1907 febr. 14. alispáni évnegyedes jelentés.

¹¹⁹ Szekszárdi Áll. Lvt. Tolna vm. Közgyűlési jegyzőkönyve. 1906 ápr. 13. ülésen elhangzott alispáni időszakos jelentés.

¹²⁰ V. ö. Simon Péter: A századforduló földmunkás és szegényparaszt mozgalmi. Bpest, 1953. 241. l.

¹²¹ Tolnavármegye, 1907 ápr. 2.

szadalmi berendezkedés korhadtságaira, elavultságára. Az orosz polgári forradalom nagy hullámverésének visszhangja volt a déldunántúli agrárszocialista mozgalom is. A hatósági erőszakkal szétszakított, egymástól elszigetelten, vezetés nélkül küzdő agrárproletárok csupán a sztrájk fegyverével nem tudtak tartós, lényeges eredményt elérni.

A mozgalom emléke azonban elevenen hatott a későbbiek folyamán is. Az egykori sztrájkolók ma is büszkén emlékeznek vissza 1905 nyarára, amikor tömött sorokban meneteltek az országutakon és énekeltek:

»Piros zászlónk, vörös zászlónk lobogtatja a szellő,
Jer alája, jer alája, te jogtalan szenvedő.«

Ezek az emlékek, az egy célért folytatott közös harcok emlékei megkönnyítették az agrárproletariátusnak a helyes út megtalálását.

1905-ben nem lett forradalom a munkásosztály és a szövetségesének hivatott szegényparaszt és agrárproletár mozgalmából, nem volt harcos, aktív irányítója harcaiknak. De a demokratikus forradalom feladatai és a mozgalom által felvetett távolabbi kérdések gyökeres megoldásra vártak. A közelgő népforgalom erői Déldunántúlon is értek és várták a vezetőt.

MÉREY KLÁRA

KÖZLEMÉNY

DOKUMENTUMOK A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJÁNAK DOLGOZÓ NÉPÜNK JOBB ÉLETÉÉRT ÉS A SZOCIALIZMUSÉRT FOLYTATOTT HARCAIRÓL

(1919 augusztus—1945.)

Harmincöt esztendővel ezelőtt, 1918 november 20-án alakult meg a Kommunista Magyarországi Pártja. Ez idő óta, változó körülmények között, de szakadatlanul harcolt a magyar dolgozó nép helyzetének megjavításáért, a proletariátus hatalmának megteremtéséért és a szocializmusért. A KMP e harcok tüzeiben edződött valóban marxista-leninista párttá, fejlődött azzá az erővé, amely egyedül hivatott és képes az egész nemzet élén vezetni a szocializmus felépítéséért és a béke biztosításáért folyó küzdelmet.

*

Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság leverésétől felszabadulásunkig a magyar munkásosztály és szegényparasztság hol lappangó, hol nyílt, de szakadatlan harcot folytatott a nagytőkés-nagybirtokos kizsákmányoló osztályok és a fasiszta államhatalom ellen. E harcokat az illegalitásba szorított, tüzzel-vassal üldözött és annyiszor megtizedelt Kommunista Magyarországi Pártja vezette.

Az illegalitás hallatlan nehézségei és akadályai, valamint a gyakori letartóztatások következtében a KMP olykor csak maroknyi élcsapat volt, de befolyása messze túlnőtt szervezeti keretein és szavai visszhangra találtak a dolgozó nép és mindenekelőtt a munkásosztály széles rétegeiben. Tömegbefolyását azzal teremtette meg, hogy helyesen ismerte fel az elnyomott és kizsákmányolt tömegek tényleges szükségleteit és áldozatot nem kímélve, szakadatlanul harcolt e szükségletek kielégítéséért. A dolgozók napi érdekeinek védelméért folytatott küzdelmeit összekötötte a proletariátus végcéljáért, a kapitalizmus megdöntéséért és a szocialista társadalmi rend felépítéséért folyó küzdelemmel.

A szociáldemokrácia osztálybékét hirdető, a munkásság forradalmi iniciatíváját elsorvasztó politikájával szemben, a KMP legálisan és illegálisan, szóban és írásban igyekezett a munkássággal felismertetni a proletariátus és a bürzsoázia között fennálló kibékíthetetlen ellentétet. Ennek az ellentétnek a győzelmes proletárforradalom útján való megszüntetésére szervezte és nevelte a magyar munkásosztályt.

A Tanácskormány bukása után hatalomra jutott ellenforradalmi kormányok minden rendelkezésükre álló eszközzel akadályozták a KMP újjáalakulását. De az Ausztriába emigrált magyar kommunisták bécsi párt-szervezete már 1919 végén, a tomboló fehér terror közepette, rendszeresen eljuttatta kiadványait a bilincsbevert magyar munkássághoz. Az első, illegális úton hazaküldött röpirat így hangzik :

Itt vagyunk újra. Jöttünk ezer veszedelmek között, hogy ismét egyé legyünk veletek.

Itt vagyunk újra, hogy megerősítsünk Benneteket ama megingathatatlan hitelekben, hogy a proletárság ügye nem veszett el, hogy hírül adjuk Nektek: Üldözöttek, reménykedjétek, üldözöttek nemsokára üldözöttek lesznek.

Itt vagyunk újra, hogy átadjuk Nektek a halálba üldözöttek ezreinek üzenetét:

Ne csüggedjétek! Az eszme él és győzni fog!

Ne csüggedjétek! Órizzétek meg dicső harcotokból merített áldozatkész elszánt-ságtokat és tartásokat ki továbbra is az Eszméért. Kitartástok, áldozatkésztségetek nem lesz hiábavaló, mert bizton elértek a célt: a proletárok uralmának visszaállítását.

Ne csüggedjétek! üzeni Nektek a III. Internacionálé. Üldözöttek, elnyomóított nemsokára elnyerik méltó büntetésüket és sorsukban osztozni fognak árulóitok is.

A különböző börtönökben sínylődő forradalmárok ezreinek adjátok bármely úton tudtára, hogy szenvedésük már nem tart soká!

A Hajmáskérre internált forradalmárok tízezreinek üzenjük: közeleg már felszabadulásuk.

Proletárok! A múltnak bűneiről és hibáiról máskor fogunk beszélni. Most feledve a múltat, új életre kelve felszólítunk Benneteket a III. Internacionálé nevében:

Bízotok a világforradalom eljövételében. Körülöttünk minden ország népe érettünk dolgozik; feltámadásunkkal a maguk boldogságát is várják.

A világforradalom erjed. Mindenütt forrong és készülődik a munkásság. Magyarország munkássága sem tagadhatja meg önmagát, sem a közösséget a többi országok proletariátusával.

Ne higgyétek a magyar lapok örületes hazugságainak. Az orosz Vörös Hadsereg harcéri sikerei és helyzete általában soha oly szilárd és győzelembiztos nem volt, mint most. Szovjetoroszország összes ellenségei le vannak verve és katonailag megsemmisítve. Judenics, Kolcsak és Denikin hadseregeinek már csupán menekülő és bujdosó maradványai vannak és a győztes Vörös Hadsereg diadalmasan tör előre Besszarábia, Galícia, Románia és Magyarország felé.

Itt Magyarországon a fehér hadsereg utolsó heteit éli. Az árulók nyakig úsznak a fehérek miazmás pocsolyájában. Csak kitartás és a forradalmi munkásság akaratából az egész fehér horda csatlósaikkal és az árulókkal együtt elmerülnek a közösen teremtett mocsarak fertőjében.

Órizzétek meg önuralmatokat! Védjétek meg szakszervezeteiteket és a szakszervezetek egységét!

Éljen bennetek szilárdan a tudat: a proletárság ügye nem vesztet el, a világforradalom itt van és győzni fog!

Proletárok!

Az osztályharctól el ne távolodjatok! Békét a burzsoáziával ne kössetek!

Végkép szakítani kell velük és az érdekeik szolgálatában állókkal!

Ezt üzeni nektek a III. Internacionálé megbízásából

a Kommunisták
Magyarországi Pártja

1919. december.

MMI. Arch. Röpiratgyűjtemény. III/1/1919.

*

A bécsi emigrációs pártszervezet segítségével 1920 decemberében, minden veszély ellenére megindult a pártszervező munka Magyarországon. A megalkult kommunista csoportok sejtéket szerveztek és kapcsolatot teremtettek a szakszervezetekkel. Röpirataikban izzó gyűlölettel leplezték le a fasiszta rémuralmat és tiltakoztak a tisztí-különítmények vadállati kegyetlenkedései ellen.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására fellángoló európai forradalmi harcok első hulláma ekkor még nem ült el és ezért a magyar kommunisták egy rövid időn belül bekövetkező új proletárforradalomban bízva hívták harcba a magyar munkásságot:

Húsz hónap előtt mennyországot ígértek a magyarországi proletariátusnak, há elárulja saját magát, a proletariátus diktatúráját és mennyország helyett a poklok pokla következett. A hatalom birtokosai voltak s ma a világ legelkínzottabb, legelnyomottabb páriái vagytok. Húsz hónap óta ültek vad orgiáit a véres bosszúnak, az akkor gyáván meglapuló burzsoák, földbirtokosok és tisztai gazemberek, húsz hónap óta vértől gőzölög Magyarország. Zsúfolt börtönök és internáló táborok, tisztai terror-különítmények kinzókamrái, megcsontított holttestek ezrei a föld alatt és a Duna fenekén. Kenyerüktől megfosztott munkások, lakásukból kivert proletárcsaládok.

Ez a munkásság számára a keresztény Magyarország. Férjeitek és testvéreitek börtönben, feleségeitek internálási táborokban, gyermekeitek éhesen az utcán, míg vad cécót ülnek a ti véres verítéketeken meggazdagodott burzsoá, gyilkolásból élő tisztai rablóbandák és akasztófákat megáldó fekete csuhások.

Elég volt! Elvtársak, most megint tavasz van. A proletariátus nem várhat, nem tűrhet tovább. Magyarország munkássága a maga vérén, a saját kínján tanulta meg, hogy csak két út van: választhatja a burzsoá, kapitalista uralmat és evel együtt Horthy-t s a gyilkos vadállatok különítményeit, a börtönt, a korbácsot, a derest és az akasztófát és választhatja a proletariátus szocialista uralmát, amelyhez csak a forradalom és diktatúrán át vezet a harc és kitartás útja.

Jöjjön a munkásság vörös tavasza!
Éljen a proletárdiktatúra!
Vesszen a fehér hóhérok zsarnoksága!

Olvasd és add tovább!!

MMI. Arch. Röpiratgyűjtemény. III/1/1921.

*

A KMP emigrációs szervezeteiben az 1920—21-es években még nem volt tisztázva a magyarországi pártépítés módszereinek és a reformista vezetés alatt álló szakszervezetekhez való viszonyoknak a kérdése. A szervezeten belül kialakult két frakció egyike arra a hibás álláspontra helyezkedett, hogy »illegális tömegpártot« kell létrehozni. Ugyanakkor tagadta a szakszervezetekben tömörülő munkások megnyeréséért folytatandó harc szükségességét. A másik frakció felismerte a szakszervezetekben és a szociáldemokrata pártban végzendő munka fontosságát; harcolt a másik csoport ábaloldali, szektáns politikája ellen, de nem ismerte fel az illegális, centralizált párt megszervezésének és a kommunista párt önálló fellépésének szükségességét.

E vitás kérdések eldöntése érdekében a KMP Központi Bizottsága a Kommunista Internacionáléhoz fordult, amely az alábbi levélben ismertette a pártépítés módszereire és a szakszervezetekben végzendő munkára vonatkozó álláspontját:

A Kommunisták Magyarországi Pártjának!

Tisztelt Elvtársak!

A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága foglalkozott a KMP-ban felmerült vitás kérdésekkel. A KMP eddigi vezetőségének, valamint minden frakció képviselőinek meghallgatása után a Végrehajtó Bizottság a következő irányelvekben foglalta össze álláspontját.

A Végrehajtó Bizottság örömmel állapítja meg, hogy a magyar munkásmozgalom azon csapások után, amelyek a diktatúra bukása után megdöntötték, néhány hónap óta kezd magához térni. A munkásmozgalom ezen újjáéledése oly helyzetben történik, amikor belső harcok dúlnak az ellenforradalom táborában, amelyek megkönnyítik a proletariátusnak a politikai szintéren való megjelenését. Ezen helyzet új, fontos következtetéseket támaszt a Kommunisták Magyarországi Pártjával szemben.

Azon külső körülmények, amelyek között a KMP-nak működnie kell, a következők:

1. A teljes illegálitás a fehér terror uralma alatt.

2. A szakszervezeteknek, amelyek még a Horthy-rendszer alatt is nagy munkástömegeket foglalnak magukban, viszonylagos mozgási szabadsága.

A szakszervezetek tehát, amennyiben a proletariátus tömegei között való munkáról van szó, a KMP politikai és szervezeti törekvéseinek legfontosabb talaját képezik. A magyar szakszervezetek nemcsak, hogy a szociáldemokrata párt vezetése alatt állanak, hanem annak szervezeti alapját is képezik. Minden szakszervezeti tag a szakszervezeti járulékkal egyidejűleg a pártdíjat is fizeti s így mint a magyar szociáldemokrata párt tagja ténykedik. Ennek a körülménynek azonban nem szabad a kommunistákat a szakszervezetek elhagyására rábírnia s nem célszerű a szociáldemokrata párttagsági díj megtagadásának jelszavát kiadni. Ez megkönnyítené a szociáldemokrata pártnak a kommunisták kizárását, még mielőtt befolyásra tennének szert. A kommunistáknak a szociáldemokrata pártnak fizetett tagsági díjat adónak kell tekinteniök, amelyet Horthynak fizetnek azért a jogért, hogy a szakszervezetekben dolgozhatnak, mint ahogy a királyságot képviselői (Liebknecht és a bolsevik dumafrakció is) a monarchikus országokban fizettek azért a jogért, hogy mint a munkásság képviselői működtek a parlamentekben. A tagsági díjak megtagadásának kérdése csak a szociáldemokrata szakszervezeti bürokrácia ellen folytatott harc későbbi fejlődése folyamán vehető fel, amikor ezáltal nem lesz már előidézhető az a veszély, hogy a kommunista kisebbséget izolálják és kidobják. A kommunista emigránsoknak Magyarországra való tömeges visszatérése egyelőre lehetetlen.

3. A szakszervezetekben a kommunistáknak nemcsak az a feladatuk, hogy a szociáldemokrata szakszervezeti bürokráciával szembeálljanak, annak a gazdasági harcban való csődötmondását ostorozzák, s a munkások tömegeit tettekre serkentsék. Feladatuk az is, hogy ecseteljék a szociáldemokrata párt szerepét Magyarországon, hogy rámutassanak a tömegek előtt erre a pártra, mint a Fehérmagyarország bábájára, s hogy látszat-ellenzékieskedését leleplezzék. A szociáldemokráciával való szakításnak és annak a forradalmi szerepnek a propagálása, amellyel a szakszervezetek a fehér terror elleni és a proletariátus diktatúrájáért folyó harcban bírnak, képezi azt az utat, amely a szakszervezeteknek a szakszervezeti bürokráciától való megszabadításához vezet. A szakszervezetek nem képezik a kommunista párt működésének egyedüli terét. Ennek a működésnek ki kell terjednie a szakszervezetek által föl nem ölelt munkásrétegekre, a falusi proletárságra és a kisgazdákra is. A párt szervezése tehát nem szorítkozhatik egyes szakszervezetekben való sejtek alkotására, hanem szükséges, hogy:

a) a szakszervezeti sejteket összefoglalják egy szakszervezeti szervezetté, amely képes legyen arra, hogy a harcot a szakszervezetekben úgy politikailag, mint szervezetileg egységesítse.

b) Szükséges, hogy a szakszervezetekben dolgozó csoportokat bele tudják kapcsolni az illegális helyi és üzemi szervezetek rendszerébe. Az illegális szervezeteknek semmit sem szabad elmulasztaniok azon célból, hogy minden lehetőséget kihasználjanak a kommunizmus eszméjének nyilvános képviselésére és a munkásosztály szervezésére, ha nem is kommunista zászló alatt.

A KMP-nak arra kell törekednie, hogy centralizált illegális szervezetet képezzen, mint az orosz bolsevik párt a háború előtt, vagy a Spartacusbund a háború alatt Németországban. Ez nem zárja ki a legnagyobb óvatosságot s azon veszedelmeknek, amelyek a szervezetet a Horthy-kormány részéről fenyegetik, leggondosabb figyelembevételét. De nem szabad szem elől tévesztetni, hogy centralizált, illegális organizáció nélkül Magyarországon nem lehet kommunista párt, amely több volna mint kommunista propagandacsoportok laza szövetsége. A KMP munkája súlypontjának természetesen magában Magyarországon kell lennie. Bár a magyar emigrációnak még nincs hosszú forradalmi tapasztalata, a közötte való munka mégis jelentőségű. A KMP-nak feladata, hogy az emigráció legjobb elemeit összegyűjtse, szervezze, felvilágosítsa és fegyelmezze, hogy ilyen módon a félelmedő magyar kommunista mozgalom számára megteremtse az agitációs erők tartalékát, valamint egy szervezeti alapot is. (Irodalmi és nyomdatermékek kiadása stb.)

c) Bár a KMP-nak egész agitációjában az aktuális kérdésekből, a tömegek aktuális kérdéseiből kell kiindulnia, agitációjában és propagandájában állandóan mégis a magyar Tanácsköztársaság dicsőséges múltjára kell bekapcsolódnia, annak minden tapasztalatába, amelyeket össze kell hasonlítani a fehér diktatúra tapasztalataival. A pártnak kötelessége, hogy nyílt sisakkal és fennenlobogó zászlóval, mint kommunista párt dolgozzék. Tettei csak ily módon szerezhetik meg neki, mint a harcoló tömegek vezetőjének bizalom támaszát, amely nélkül nem lehetne vezető szerepe a jövőndő magyar forradalomban. Ezen politikai irányelvek megvalósítása céljából a Végrehajtó Bizottság egy új, ideiglenes bizottságot jelöl ki mindaddig, amíg egy szabályszerű pártkonferencia megválaszthatja a központi bizottságot.

Ezen irányelveket mindkét frakció képviselői elfogadták vezérfonálnak a jövődő politikai és szervező munka számára. A magyar proletariátus dicső forradalmi multja minden magyar kommunistának kötelességévé teszi, hogy ezen politikai utasítás szervezeti megvalósításában minden erejével közreműködjék, hogy ily módon a magyar forradalom minden előkészítő munkája befejeződjék és a magyar proletariátus számára a Horthy-terror alól való felszabadulás alapja felépüljön.

A Kommunista Internacionálé
Végrehajtó Bizottsága

Moszkva, 1921 augusztus

Vörös Újság (Moszkva) 1921 okt. 8.

*

A háborút követő gazdasági válság 1921 végétől fokozatosan enyhült s ez lehetővé tette, hogy a Bethlen-kormány »konszolidálja« a nyílt fasiszta diktatúrát. A munkásosztály gazdasági helyzete azonban nemcsak, hogy nem javult, de az egyre viharosabb tempóban fokozódó infláció következtében állandóan romlott. Ebben a helyzetben a munkásság ellenállása a tőkés kizsákmányolással szemben mind elkeseredettebbé vált s az 1919-es vereség után bekövetkezett hanyatlással szemben a munkásmozgalom új fellendülésének jelei mutatkoztak. A kommunista párt újjászervezésének objektív előfeltételei kedvezőbbek lettek.

A KMP Központi Bizottsága azonnal felismerve és felhasználva ezeket az objektív lehetőségeket, ismét megkezdte a pártépítő munkát Magyarországon. A pártszervező munkával egyidőben megteremtették egy Magyarországon megjelenő illegális lap előállításának feltételeit is. 1922 elejétől 1922 szeptemberéig rendszeresen megjelent a KMP lapja, a »Kommún«, amely a Bolsevik Párt illegális tapasztalatai és a Kommunista Internacionálé útmutatásai alapján foglalkozott a KMP előtt álló feladatokkal:

A proletárdiktatúra bukásával a fehér terror uralma vette kezdetét. S ámbár az azóta eltelt három esztendő alatt a terror formája lényeges változáson ment keresztül, mégis letagadhatatlanul fennáll ma is s egyedüli úr Horthy-Magyarországon. Míg a diktatúra bukása után az egyéni terror tombolt, addig később az egyéni tobzódás és bosszú helyét a rendszerre felépített, intézményes terror foglalta el. A helyzet tehát ma az, hogy a terror, rendszeressége következtében, nem érezhető annyira, mint akkor, amikor még egyéni terror uralkodott.

Teljes képtelenség volna, ha ezzel az intézményes terrorral vértezett kapitalizmus ellen a kommunisták egyéni akciókat, rendszertelen egyéni kezdeményezéseket szögeznének szembe. A tapasztalt nyomozó osztályokkal és egyéb eltiprószervezetekkel szemben csak rendszeres munkával lehet védekezni, másrészt csakis a tömegekben gyökerező szervezet segítségével lehetséges magukat a tömegeket harcba vinni a kapitalizmus, a szociálárulók és a kapitalista állam ellen. A kommunistáknak tehát, ha eredményes munkát akarnak végezni, mindenképp szervezetet kell létesíteniök, ki kell építeniök a kommunista pártot.

Azonban milyen legyen a kommunista párt szervezete a fehér terror idején? A pártnak elsősorban zártnak és illegálisnak kell lennie. A párt zárttsága azt jelenti, hogy abba a tagok nem jelentkezés útján vétetnek fel, mint pl. a szociáldemokrata pártba a megfelelő tagsági díj lefizetése után, hanem aszerint, hogy az illető mennyire megbízható, öntudatos kommunista s milyenek a képességei. A zárt kommunista pártnak a tagjai tehát kivétel nélkül csak kipróbált elvtársak lehetnek.

Azt mondtuk, hogy a mi pártunk illegális párt is. Mit jelent ez? Hiszen tudnunk kell, hogy minden kommunista párt — tehát nemcsak az, melynek fehér terror idején kell működnie — a lényegénél fogva illegális. Ugyanis a kommunista párt pusztja létezése már magábanvéve is tagadása a kapitalista állam törvényeinek s magának a kapitalista államrendszernek.

Minden kommunista párt csak annyiban »legális«, amennyiben tömegeinek erejével ki tudja verekedni, ki tudja erőszakolni azt, hogy a kapitalista állam megtúrje őt keretei között. Áll ez a német kommunista pártra éppúgy, mint a cseh- vagy franciaországra. A kommunista pártok legalitása tehát nem más, mint a kapitalista államtól kiverekedett szabad mozgási lehetőség. Olyan államokban, ahol a kommunisták tömegeik szervezett erejével nem képesek még kieroszakolni a »legális« működési lehetőséget a kommunista párt számára, ott a párt teljes illegálisba szorul. Ilyen helyzetben van még a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) is. Az illegálitás lényege tehát az, hogy a kommunista tisztában van azzal, hogy a kapitalista állam minden törvénye csakis a kapitalista érdekeket védi. A teljes illegális kommunista párt minden tagjának tisztában kell lenni azzal a veszedelemmel, melyben forog, azzal a törvényen kívüli állapottal, melyben él. Ezért az illegális munkában a legnagyobb óvatosságra és körültekintésre van szükség.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának feladata, hogy a magyarországi munkásság öntudatos előcsapatának szervezetbe foglalása útján a munkástömegeket forradalmasítsa. Ezen cél érdekében a kommunistáknak meg kell alakítaniok zárt és illegális sejteiket, csoportjaikat mindenütt, ahol munkások nagy tömegben vannak. Ezen területek elsősorban a nagyüzemek és a szakszervezetek. Minden nagyobb üzemben üzemi csoportot kell létesíteni, melynek feladata, hogy az illető üzem munkásságának érdekeit képviselje a munkaadókkal és a szakszervezeti bürokráciával szemben. Fel kell használni a csoportnak minden alkalmat arra, hogy az üzem munkásságának bizalmát megnyerje. Bérharcok alkalmával sikra kell szállnia a munkásság követeléseire s le kell lepleznie esetről esetre a szakszervezeti vezetők árulását, a kapitalistákkal való paktálását. A nagyüzemek, mint a leendő kommunisztikus termelés alapjai, különösen fontosak a kommunisták számára.

Minden szakszervezetben illegális és zárt kommunista csoportot kell alakítani, mely csoportok alkotják az illető szakma kommunista szervezetét. A szakszervezeti csoportoknak arra kell törekedniök, hogy a szakszervezetek elégedetlen, forradalmi elemeit maguk köré gyűjtsék és ellenzéket szervezzenek a szociáldemokrata vezetők ellen. Fontos, hogy a csoport itt is, mint a munkásság hivatott képviselője lépjen fel, a munkásság érdekeit védelmezze és leplezze a szociáldemokraták árulását. Arra kell törekedni, hogy a kommunisták bekerüljenek a szakszervezeti vezetőségbe, hogy ezáltal egyrészt befolyásra tegyenek szert, másrészt a szociáldemokrata párt befolyását gyöngítsék azokban. A szakszervezetekben működő kommunistáknak és csoportoknak tervszerűen kell fellépniök, alkalomadtán értekezleteken, taggyűléseken, küldött-közgyűlésen, a vezetőség működését komoly, rendszeres bírálatnak kell alávetni.

Vidéken, ahol nincsen nagyobb üzem s egy-egy szakmában kevés munkás dolgozik, kerületi (vegyes) csoportot kell alakítani. Vidéki elvtársaink egyik feladata a mezőgazdasági munkások között kommunista csoportokat szervezni, lehetőleg uradalmak szerint. Ha nem lehetséges uradalmak szerint a szervezés, akkor helyi vegyes csoportokat kell létesíteni.

Be kell menniök a kommunistáknak a szociáldemokrata pártszervezetbe is. Itt az a feladat vár a kommunistákra, hogy ellenzéket szervezzenek a szociáldemokrata hivatalos vezetőség ellen... A pártszervezetben is sejteket kell alakítani. Az így megalkotott sejteknek feladata, hogy állandó bírálatukkal a vezetők tekintélyét lejárassák s a tömegeket meghódítsák. A cél, mely még meglehetősen messze fekszik tőlünk: a szociáldemokrata párt kettészakítása úgy, hogy a kommunista tömegeket magunkkal hozzuk. Természetesen ezt csak akkor tehetjük meg, ha már meglesznek a legális mozgási lehetőségeink.

A Kommunisták Magyarországi Pártja csoportjainak igen nagy gondot kell fordítaniok saját tagjaiknak állandó továbbképzésére, ami főként a rendelkezésre bocsátott lap és könyvek olvasása, az egyes csoportokon belül megbeszélések, viták útján lehetséges. A párt tagjainak terjeszteniök kell a pártirodalmat, természetesen megfelelő óvatossággal.

Mikor mindezeket elmondjuk, az orosz bolsevik pártira gondolunk, mely 15 esztendőn keresztül fáradhatatlanul munkálkodott a borzalmas cári uralom idején s melyet semmiféle veszedelem, sem áldozat nem tudott visszariasztani attól, hogy tovább folytassa munkáját a proletariátus felszabadítása érdekében. A dicsőséges orosz bolsevik pártira való visszaemlékezésből merítsünk erőt mi is nagy munkánkhoz.

A kapitalizmus ideiglenes és részleges stabilizálódásának és a magyar fasizmus külföldi kölcsönökkel végrehajtott gazdasági konszolidációjának talaján ment végbe az illegális, centralizált kommunista párt kiépítése Magyarországon.

A dolgozó tömegek napi érdekeinek hathatós védelme és a proletariátus erőinek gyülekeztetése a kapitalizmus megdöntéséért folyó küzdelemre, a KMP számára parancsolóan szükségessé tette, hogy áttörje az illegalitás korlátait és a saját vezetése alatt álló legális szervezet útján biztosítsa a kapcsolatot a széles munkástömegekkel. Ezt a célt szolgálta az 1925 áprilisában megalakult Magyarországi Szocialista Munkáspárt.

Az MSzMP létrehozása és működése kiemelkedő példája az illegális és legális munka bolsevik tapasztalatokon alapuló kombinálásának. Az MSzMP alakuló gyűlésén szóban és írásban ismertetett akcióprogramm a magyar dolgozók tízezreihez juttatta el a KMP minimális programját:

... A szanálás a nagybirtokos-nagytőkés osztályok ellenforradalmi államhatalmának megerősítése. A reakció a maga szanálásának iszonyú terheit átrakta a munkások, dolgozó parasztok, kispolgárok, hivatalnokok vállára... A szanálás hatása alatt egyre fokozódó népelégedetlenséggel szemben az uralkodó osztályok a nyílt erőszak eszközeihez folyamodnak. A szanálás elleni harc csak úgy lehet eredményes, ha a munkásság maga áll élére ennek a *népmozgalomnak*, amelyet a szanálás tűrhetetlen terhei nemcsak az ipari proletárság, nemcsak a földműves munkásság, hanem a városi kispolgárság, hivatalnokok, törpe- és kisbirtokosok tömegeiben is elemi erővel hoz létre.

A Magyarországi Szocialista Munkáspárt azt tekinti feladatának, hogy a népmozgalom élén haladó munkásságot megszervezze és vezesse.

A Magyarországi Szocialista Munkáspárt az egyetlen párt, amely komolyan harcol a szanálás ellen. A liberális áldemokrata pártok csak látszatharcot vívnak, minden pillanatban elárulják azoknak a rétegeknek az érdekeit is, melyeket állítólag képviselnek.

A fajvédők nacionalista és szociális demagógiával lepezik azt, hogy az uralkodó osztályok zsoldosai a proletariátus ellen.

A szociáldemokrata párt bűnrészes a genfi szanálásban és az egész ellenforradalom megerősítésében. Az ellenforradalom öt éve alatt következetesen az osztálybéke politikáját hirdette. Az első ellenforradalmi kormányban való részvételével szentesítette a különítmények véres terrorját. A Bethlen-kormányval kötött ismételt megegyezéscível elősegítette az ellenforradalom intézményes megszilárdulását, a liberális állelenezéssel létrehozott koalíciójával pedig elárulta és lehetetlenné tette a munkásság önálló osztályharcát. Leszerelte a munkásság nagyszerű megmozdulásait, szentesítette a földmunkásság jogfosztottságát és így maga is sirásója lett a földreformnak... Osztálybékét hirdetó és követelő politikájával éket ver a falu és város elnyomott és kizsákmányolt tömegei közé és megbontja a proletárság osztályharcos egységét. A szociáldemokrata párt megszünt a munkásság osztályharcos pártja lenni, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt feladata, hogy a falu és városi dolgozóinak harcoss egységét megteremtse, minden osztálybékét hirdetó koalíciós politikát elvessen és megvalósítsa a proletárosztályharc egységét a reakció elleni élet-halálharcban.

Ezért a Magyarországi Szocialista Munkáspárt kíméletlen küzdelmet indít a teljes gyülekezési és egyesülési szabadság törvénybeiktatásáért. Ennek a küzdelemnek kell kivívnia a demokratikus közszabadságokat, az általános, titkos, egyenlő választójogot, az általános amnesztiát és a kivételes törvények megsemmisítését is.

A Magyarországi Szocialista Munkáspárt követeli:

1. A szanálási törvény revízióját. Az állami adópolitika terhelje meg a vagyonos osztályt és vegyék le a terhet a dolgozó nép válláról...

2. A paraszt kapja meg a földet és az állam kártalanítsa a nagybirtokosokat. Az állami kártalanítás terheit progresszív vagyonaókkal fedezzék. Osszák szét a falusi dolgozók között minden ellenszolgáltatás nélkül a vagyonszállásföldet. Szekularizálják az egyházi birtokokat, szüntessék meg a kötött birtokot.

3. Iktassák törvénybe a békebeli reálbéreknek megfelelő létminimumot. Léptessék életbe a munkanélküli biztosítást, addig is az állam segítse a munkanélkülieket. Ismerjék el törvényesen az üzemi választmányok rendszerét. Iktassák törvénybe a nyolcórás munkanapot, a női- és gyermekmunkákat megfelelő törvénnyel védelmezzék.

Anélkül, hogy a Magyarországi Szocialista Munkáspárt a komoly parlamenti harc jelentőségét lebecsülné, a tömegharcot tartja a munkásság célravezető fegyverének. A Magyarországi Szocialista Munkáspárt felhívja Magyarországot egész munkásságát, hogy ebben a harcban egységesen sorakozzon mögéje.

A Magyarországi Szocialista Munkáspárt alakuló gyűlésének jegyzőkönyve. 1925 április 14.

A KMP illegális szervezeteinek megszervezése és központi irányítás alá helyezése után napirendre került a párt első kongresszusának előkészítése. Az 1925 nyarán Bécsben megtartott kongresszus határozatai között szerepelt a KMP illegális elméleti folyóiratának megszervezésére és kiadására vonatkozó határozat is. E határozat mindenekelőtt a marxista-leninista elmélet jelentőségének felismerését, a magyarországi gazdasági és politikai viszonyok konkrét elemzésének és a munkásosztály forradalmi szellemben történő mozgósításának szükségességét tükrözi. A folyóirat első száma ismertette az előtte álló feladatokat:

Új Március útján.

A Magyarországi Tanácsköztársaság összeomlásának hatodik évfordulóján indul útjára a Kommunisták Magyarországi Pártjának új folyóirata: az Új Március.

Az a feladata, hogy szolgálja a kommunista pártnak az új márciusot előkészítő munkáját és harcát. Olyan márciusot, amely nem rejti magában a bukás csiráját, amelyet nem az összeomlás követ, hanem a végső, Magyarországot minden dolgozóját minden elnyomástól, minden kizsákmányolástól megszabadító elhatározó győzelem.

Az új márciusot előkészítő osztályharcnak — tehát a kommunista harcvezetésnek is — sokkal bonyolultabbak manapság a feltételei, módszerei és eszközei, mint valaha voltak. Nemcsak Magyarországon, hanem az egész kapitalista világon.

Az első feladat, amelyet a folyóirat elé tűztünk: *a harc területének, Magyarország gazdaságának és társadalmának: a benne és körülötte harcoló osztályoknak, a forradalmat mozgató és az ellenforradalmat támogató nemzeti és nemzetközi erőknek vizsgálata.*

Ennek a feladatnak teljesítése természetesen nem maradhat meg a tények megállapításának határain belül. Felvetődik a »mit tegyünk és hogyan tegyünk?» kérdése. E kérdésekre a bolsevizmusnak a nemzetközi forradalom gyakorlatában kipróbált taktikai és szervezeti elvei adják meg a feleletet. Ezeknek az ismerete különösen szükséges a magyar viszonyok között még azért is, mert a magyar forradalom alapkérdésére, a munkások és a föld dolgozói (a napszámosok, a mezőgazdasági cselédek, a törpebirtokosok, kisgazdák) közös harci frontja kiépítésének kérdésére csak ezek az elvek adják meg a feleletet.

Az Új Március második feladata: dolgozni a politika és szervezés vezető munkájában részvételre alkalmas munkások körének kiszélesítésén.

Ebből a feladatból következik a hajthatatlan marxizmus-leninizmus elméletének következetes propagandája. Ennek a propagandának a révén vezetőkáderek nevelése, amelyek biztosítják a munkásság osztályharcának a proletariátus és a parasztság közös harci frontjának hajlékony taktikai és szervezeti vezetését.

A harmadik feladata a folyóiratnak: állandó és hű tájékoztatás a világgazdaság és világpolitika helyzetéről, a Kommunista Internacionálé, a nemzetközi szakszervezeti és parasztszervezetek cseményeiről és kérdéseiről.

... E három feladat teljesítése már önmagában véve is sokat jelent a munkásosztály öntudatának a burzsoázia ideológiai befolyásától való megtisztításában. Mégis mint a folyóirat külön negyedik feladatát jelöljük meg a küzdelmet a burzsoáziának a munkásosztályra gyakorolt ideológiai befolyása ellen. Ezt a befolyást elenyészőben kis mértékben a keresztényszocializmus, nagyon nagyrészt a szociáldemokrácia testesíti meg Magyarországon. A szociáldemokrácia legalitásmonopóliumának többek között az is volt az ára, hogy eldobta magától a proletariátus osztályideológiáját, a marxizmust. Nem csak a politikában kötött paktumot, de a munkásság világszemléletébe is bő csatornában közvetíti a burzsoá ideológia szennyvizét. Ezt a csatornát eltömni egyelőre nincs módunkban. De az idegen ideológiával szembeállítjuk a forradalmi marxizmust, mely Marx, Engels és Lenin fogalmazásában nemcsak a forradalom elméletét, hanem egységes materialista világszemléletet is jelent. A burzsoá befolyás elleni harcot folytatni fogja a folyóirat azzal is, hogy munkakörébe vonja a természet és társadalomtudományok, az irodalom és művészet eredményeinek ismertetését.

Végül mint a folyóirat *ötödik*, de nem utolsó feladatát jelöljük meg: a magyar forradalmak, különösen a kommunista párt és a proletárdiktatúra emlékeinek és hagyományainak ápolását. Minden magyar forradalomnak a kommunista párt az örököse, mert minden más párt megtagadta a forradalmakat. A kommunista pártnak, a proletárdiktatúrának elmúlt harcai nemcsak mint drága és értékes tanulságok hatnak a nemzetközi kommunista mozgalomban, hanem élő és ható politikai tényezők ma is még Magyarországon és lesznek a jövőben is.

De nem csak a politikai vezetés, az eszmeterjesztés, a kommunista nevelés útján fogja betölteni az Új Március a maga feladatát. Nemcsak kollektív propagandista lesz, nemcsak kollektív agitátor, hanem amint Lenin mondta, kollektív szervező is. Hozzájárul ahhoz, hogy *egységes ideológiához* jutva, a földalattiság minden elválasztó gátjai ellenére is, egységesebben és zártabban, tehát *szervezetekben* is mozogjanak előre a harcoss kommunista sorok az akadályokkal teli magyar harci terepen. Szerves kapocs lesz a folyóirat a magyarországi és az emigrációban levő kommunisták között is. Végül szerves kapocs lesz a Kommunista Internacionálé és annak magyarországi szekciója, a KMP között. Hozzájárul ezzel is a magyar munkásságnak a világforradalom nemzetközi frontjába bekapcsolásához.

E feladatok megoldására való egységes közreműködésre — irodalmi és anyagi támogatására — felhívunk minden magyar kommunistát.

Új Március. 1925 július-augusztus.

Új Március szerkesztősége

*

A kapitalizmus viszonylagos stabilizációja. 1929 őszén véget ért és a kapitalizmus általános válságának talaján új világgazdasági válság bontakozott ki.

A magyar fasizmus népellenes politikája; az ország nagyfokú eladósodottsága és a nyugati imperialista hatalmaktól való gazdasági függése következtében a válság katasztrofális helyzetbe sodorta Magyarország dolgozó népét. Az uralkodó osztályok a fasiszta államhatalom és a szociáldemokrácia segítségével a válság minden terhét a dolgozók vállaira rakták.

Csak a Kommunista Magyarországi Pártja küzdött a válság következményei ellen. Célja az volt, hogy egységes akciókba tömörítve a város és falu szervezett és szervezetlen dolgozóit, a tömegek ösztönös elégedetlenségét a tudatos forradalmi harc útjára terelje. A párt lapja, a »Kommunista« leplezte a fasiszta kormány sorozatos támadásait a dolgozók ellen, leplezte a szociáldemokrácia álbaldali demagógiáját és megmutatta az ellenük folytatandó harc útját:

A gazdasági válság hullámai egyre magasabbra csapnak. A nagybirtokos, nagykapitalista érdekek védelmére kiépített fasiszta és »demokratikus« rendszerek világszerte a legélesebb támadásokat intézik a munkásosztály és szegényparasztság ellen, hogy a válság minden terhét a dolgozó osztályok vállaira rakják és a nagyburzsoázia keskeny rétege számára a válság ellenére is mammut-jövedelmeket biztosítsanak.

Különösen erős a gazdasági válság Magyarországon és különösen élesen támad a magyar fasiszta burzsoázia, amely a munkásság és szegényparasztság teljes lenyúzása árán akarja megúszni a válságot.

A munkásság életszínvonalának állati nivóra süllyesztése, a bérek letörése, a gyilkos racionalizálás, az örületig hajszoló raffinált bedó bevezetése, újabb és újabb munkástömegeknek a munkanélküliség éhkinjaiba dobása, a szegényparasztság teljes koldusbotra juttatása után újabb rablóhadjáratot vezet be a bolettával a dolgozók ellen a Horthy-Bethlen fasiszta kormány.

Munka, kenyer, munkanélküli segély, a szegényparaszt adójának elengedése helyett a dolgozók kenyere és a legszükségesebb életszükségleti cikkek megdrágítására hoz »törvényt« a fasiszta burzsoá bitangok kormánya. Az utolsó falat kenyeret akarja kiűzni a munkás és szegényparaszt szájából.

A munkásság és szegényparasztság ellen intézett eme brutális támadásról a fasiszta kormány úgy akarja elterelni a figyelmet, hogy azt hazudja, hogy a mezőgazdaság válságán akar enyhíteni. A bolettával azonban nem a falu tönkrementjein

segít, azokra is újabb terheket rak. A földmunkásnak, szegényparasztnak véres verejtékkel megmunkált kenyerét teszik drágábbá. A kormány a bolettával a szegény és középparaszttól való adórablast biztosítja. Még le sem tárgyalta a kormány a bolettát és rendeleti úton máris egy egész sor fontos tömegszükségleti cikk árát drágította meg.

A bolettatörvénynek semmi köze sincs az agrárválság megoldásához. A legbrutálisabb támadást jelenti a válságnak eddig is minden kínját nyögő ipari és földmunkás-proletariátussal szemben. A bolettatörvény mögött a fináncetke és a belenőtt agrártöke diktatúrája áll. A szociálfasiszta demagógia »harciassága« mögül kilóg a lólab: csak arról beszélnek, hogy »a falu megnyomorítottjain nem segít a boletta«. Hogy a városi proletariátus ellen intézett támadás mellett a falu szegényeinek teljes kifosztását is jelenti a boletta, erről bölesen hallgatni akarnak. Ehelyett, hogy eltereljék a boletta elleni közvetlen harcról a figyelmet, az általános titkos maszlagát állítják előtérbe.

A KMP-nek kell a harcot vezetni, a falusi és városi dolgozókat felsorakoztatni a fasiszta éhségdiktatúra ellen! A város és falu dolgozóinak harcos egységfrontját kell megteremtteni. Le kell lepleznünk a fasiszta és szociálfasiszta demagógiát, amely ígérgetéssel és frázisokkal akarja megtéveszteni a szegényparaszságot. A városi és földmunkásság mellett a kommunista párt zászlaja alá kell sorakoztatni a szegényparaszságot is. Minden faluban, minden tanyán, minden uradalomban igyekezzünk földmunkás és szegényparaszt akcióbizottságokat szervezni. Meg kell teremtenünk a városi és falusi dolgozók közös akcióbizottságát, s így a tömegeket felsorakoztatva, a munkásság és szegényparaszság forradalmi szövetségét megteremtve a párt vezetésével rohamra indulni:

A boletta kenyérdrágító rablóhadjárata ellen! Az adónyomorítás ellen! A Horthy-Bethlen fasiszta diktatúra ellen! A nagybirtokosoknak adandó nemzeti ajándék ellen! A nagybirtok kártalanítás nélküli kisajátításáért, és a földmunkások és szegényparasztok közti kiosztásáért! Forradalmi munkás- és parasztkormányért!

Kommunista, 1930 július elején. »Új támadások a dolgozók ellen«.

*

Az éhínség szélén álló dolgozó és munkanélküli munkások összefogása és csatasorba állítása érdekében a KMP ismét felhasználta a legális és féllegális szervezkedés lehetőségeit is. Megerősítette és központi vezetés alá helyezte a szakszervezetekben dolgozó baloldali ellenzéki csoportokat, amelyek az »Egyesült Szakszervezeti Ellenzék«-ben tömörülve, egyre szélesebb tömegeket vontak befolyásuk alá. Az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék több legális szakszervezeti lapot adott ki, amelyek dacolva a terrorral és üldözéssel, bátran kiálltak a dolgozók helyzetének megjavításáért, az elnyomás és terror alól való felszabadulásáért.

A nyomor feltartóztathatatlanul mélyül. A kapitalista gazdasági rendszer krízise egyre élesedik. A világ urai fulladozva keresnek kivezető utat és egy új Szerajevot zúdítanak a dolgozó emberiség nyakába.

A magyar munkásosztály még a más országok dolgozóinál is keservesebben tengeti életét. Teljes lerongyolódás, éhség és minden képzeletet felülmúló elnyomás és kizsákmányolás a még dolgozóknál, reménytelen munkakeresés s a legjobb esetben alamizsna, mosléklevés a munkanélküliek milliós tömegének osztályrésze. S amíg a munkásosztály ily rettenetes nyomorúságban tengeti életét, addig a fasiszta Magyarország mai urai sohasem tapasztalt fényűzéssel provokálják a nyomorúságot. Ennek az útját az utcára lakoltatott proletárcsaládok ezrei jelzik a városokban s a mind sebesebben pergő végrehajtói dobverés a falun.

A munkásosztály egyre jobban lázad a kibírhatatlan nyomorúság ellen. Napirinden vannak a tüntetések, s a munkásság mind hangosabban emeli fel szavát a kizsákmányolás ellen. Minden megmozdulásra csendőrök és rendőrök törnek az osztályharcos munkásságra és egységfrontba a szoc. dem. párt és szakszervezeti bürokráciával, gúzsba akarják kötni harcunkat. Statáriumot teremtettek az éhezők ellen, így keresnek »törvényes formát« a munkásmozgalom véres letörésére. Ahová a zsandár keze nem ér el, ott a szakszervezeti bürokraták sietnek segítségére és szászámra denunciók és zárják ki a különböző szakszervezetekből a munkásság legöntudatosabb részét.

Az Egyesült Szakszervezeti Ellenzékben tömörült munkások nehéz harcban állnak a fasiszmussal és azok szociálfasiszta cselédjeivel és ez a harc napról napra több áldozatot követel. Az E. Sz. E. legkiválóbb vezetőit dobálják egymásután börtönbe.

Az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék minden terror és üldöztetés dacára vállalja annak a harcnak a vezetését, mely harcot Peyerék oly galád módon elárulnak.

A harcot magunknak kell vívniuk, segítséget hiába is várunk, bárholnan. Seperjétek el a sopánkodó és szemfényvesztő szoc. dem. júdásokat és gyülekeztek az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék zászlaja alá. Gyűléseken, tüntetéseken és harci agitációban emeljétek szót a távolkeleti vérfürdő ellen, harcoljatok a leventezés, a sorozás ellen, egy újabb imperialista háború megakadályozásáért.

Meg kell akadályozni a Szovjetunió és Szovjetkína megtámadását!

Erősítsétek szakmátok ellenzéki csoportjait, hogy erőteljesebben küzdhessen célkitűzéseikért. Teremtsetek ellenzéki üzemi szervezetet a gyárak, műhelyek és irodák robotosaiból. A munkahelyen, a szakszervezetekben és mindenütt ragadjatok meg minden alkalmat, hogy sorsotokon javítsatok!

Teremtsetek bizottságokat, amelyek házról-házra járva szervezzék a harcot a munkásmozgalom fékentartására szervezett statárium ellen!

A lakbérzsora és a kilakoltatások megakadályozására szervezzetek házonként lakóbizottságokat, amelyek eredményesen képesek ellenszegülni minden háziúri önkénynek és kilakoltatásnak. Követeljétek 50%-os lakbérleszállítást s a munkanélküliek házbértartozásainak elengedését!

Követeljétek munkanélküli segélyt a tőkésék és az állam terhére és harcoljatok a kényszermunka ellen!

Minden üzemben a munkanélküliek felvételét!

Harcoljatok a proletariátus szervezkedési, gyülekezési és sajtószabadságáért!

Követeljétek lefogott vezetőitek azonnali szabadonbocsátását!

Ne engedjétek szétrombolni osztályharcos szervezeteiteket!

Éljen a munkásosztály forradalmi egysége!

Éljen az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék!

Le a statáriummal!

Le a kilakoltatásokkal!

Le a fasiszta rendszerrel és láncos kuttyájával — a szociálfasizmussal!

Az Egyesült Szakszervezeti
Ellenzék Központi Bizottsága

Ellenzéki Munkás. 1932 március.

A válság mélyülése és elhúzódása egyre inkább kiélezte a tőke és a munka közötti ellentéteket. Az uralkodó osztályok a statárium eszközéhez nyúltak, hogy biztosítsák a minden eresztékében recsegő, az összeomlás szélén álló rendszerük fennmaradását. Az 1932 tavaszán Pácsán, Nyírturán és Balmazújvároson lejátszódott véres események, a szegényparasztságra nyitott csendőrsortüzek és a KMP ellen indított irtóhadjárat bizonyították, hogy a fasiszmus a legalávalóbb eszközöket is felhasználja a válság kapitalista módon való megoldása érdekében.

De sem az üldözés, sem a statárium nem tarthatta vissza a kommunistákat a harc folytatásától. Minden veszély ellenére tovább szervezték a dolgozók ellenállását a tőkés támadással szemben. E lankadatlan, annyi áldozatot követelő harc közben fogták el és végezték ki a KMP Központi Bizottságának két tagját, Sallai Imrét és Fürst Sándort. Haláluk nagy veszteség volt; de egyben új erőt, ösztönzést adott a további küzdelmekhez.

A kivégzés után a KMP Központi Bizottsága kiáltvánnyal fordult Magyarországra dolgozó népéhez, amelyben a többi között ezeket mondotta:

Két új mártírja van a magyar munkásmozgalomnak.

1932 július 29-én kivégezték két harcos társukat, a Kommunisták Magyarországi Pártjának két kipróbált vezetőjét, Sallai Imre és Fürst Sándor elvtársainkat, mert mint a gyilkos ítélet mondja, »tevékenységük a mostani társadalmi rend megdöntését, a proletariátus uralomrajutását célozta.«

Azért végezték ki Sallaiakat, mert meg akarták dönteni a nyomor, a munkanélküliség, a kilakoltatás, az éhhalál mai rendszerét...

Azért végezték ki Sallaiékat, mert azt hirdették, hogy a föld azé legyen aki megdolgozza...

Azért végezték ki Sallaiékat, mert meg akarták teremteni a ti uralmatokat, mert a munkások és parasztkormányzatért harcoltak.

Azért végezték ki Sallaiékat, mert a rothadó kapitalizmus helyébe virágzó szocialista társadalmat akartak. Azt akarták, hogy ne rozsdásodjanak a gépek, ne örlődjék fel keserves munkanélküliségben a munkás izma, ne pusztuljon a város és falu dolgozó kisembere. Azt akarták, hogy izzuk el a hatalomból a termelés menetét akadályozó burzsoá bandát, induljanak meg a gépek, hogy legyen kenyér, ruha, cipő elég mindenkinek. Azt akarták, hogy szervezett, tervszerű gazdálkodással, a mai magasan fejlett technika minden vívmányának értékesítésével új, szabad társadalmat alakítsunk, osztály nélküli szocialista társadalmat.

Az urak ellen — a szegényekért... Jobb jövőért, jobb jelenért harcoltak, azért kellett meghalniuk...

Meggyilkolták őket, hogy a tenetű síri csendje honoljon az éhező Magyarországon. Megölték őket, hogy senki se mukkanjon, senki se emelje fel tiltakozó szavát az ország dolgozóinak feneketlen nyomora és elviselhetetlen sorsa miatt. A burzsoázia gyengeségét, nem pedig erejét jelenti ez a »törvényes« gyilkosság. Mert a harc tovább folyik. Köztetek, velettek, értetek, statáriummal, akasztófával dacolva folytatjuk és fokozzuk a harcot. Nincs annyi bilincs, börtön és bitó, ami egy pillanatra is meg tudná állítani harcunkat...

Új Március. 1932 június-augusztus.

*

Hitler uralomrajutása Németországban és a reakció megerősödése Európában egyrészt az imperialista hatalmak közötti, másrészt az imperialista hatalmak és a Szovjetunió közötti ellentétek kiéleződéséhez vezetett. Ebben a helyzetben a fasizmus előretörésének megakadályozása és a fenyegető háborús veszély elhárítása a kommunista pártok legfontosabb feladata lett.

A magyar kommunisták is minden erejükkel arra törekedtek, hogy megteremtse a munkásság egységfrontját és a népfrontot, a fasizmus előretörésének és az új világháború kirobbantásának gátjait, a béke megóvásának erődjait. A párt 1937-től megjelenő új lapjának minden sora e nagy ügyet szolgálta.

A magyarországi dolgozók, munkások, parasztek, kispolgárok és értelmiség előtt ismeretesek már a francia népfront eredményei, a spanyol népfront hősiessége a fasiszta támadók ellen, a demokratikus köztársaság győzelméért és a demokratikus államok összefogása a Szovjetunióval a békéért.

A magyar dolgozó társadalom minden rétegének sorskérdése a fasizmus és a háború veszélyének leküzdése és a jobb megélhetés, több szabadság kiharcolása. Tehát minden dolgozónak közös érdeke együtt küzdeni a népfrontban a békéért és Magyarország demokratikus átalakításáért.

A magyar uralkodó osztályok természetesen a terror és demagógia minden eszközeivel igyekeztek megakadályozni a dolgozók közös harcát. A népfrontot a magántulajdon megszüntetésével vádolják és »bolsevista fogásnak« bélyegzik, hogy elriasszák a parasztságot és a városi kispolgárságot a munkásosztállyal való szövetségtől. A valóban demokratikus népfront ellen antibolsevista »nemzeti« összefogás szükségét hirdetik.

A munkásság bérharcaiban és gyűlésein kenyeret, jogot, szabadságot és békét követel. A parasztság és a haladó értelmiség gyűlésein és sajtójában a feudális maradványok megszüntetésének és demokratikus átalakulásának szükségét hangoztatja.

Mindez azonban nem elégséges a népfront létrejöttéhez, mert a demokratikus erők még ingadoznak, határozatlanok és egymástól el vannak szigetelve. Az értelmiség és kispolgárság jelentős része még idegenkedik a munkássággal való együttes harctól, még nem látja, hogy csak a proletárság nagy erejével szövetkezve biztosíthatja a maga számára a demokrácia előnyeit. A falu dolgozói sem látják még, hogy a föld demokratikus megosztása, a csendőráram megszüntetése csak a városi munkássággal együtt vívott harcban érhető el. Ezt a meglátást, ezeket a tapasztalatokat csak a munkásosztály bátor kezdeményezése és következetes harca adhatja meg.

Hogy áll a népfront kérdése a magyar munkásság soraiban?

A magyar munkásság harcokésztségét a fasiszta törekvések ellen bizonyítják sorozatos sztrájkjai, bizonyítják például a pécsi, miskolci és szentesi események. A munkásosztály azonban egyedül nem vívhatja meg győzelmesen ezt a harcot.

A magyarországi szociáldemokrata párt ingadozó és határozatlan a népfront kérdésében. Elismeri, hogy »a nyugateurópai államokban a népfront eszmei gondolata jelenti mind a munkásosztály, mind a polgárság összefogását.« De ugyanakkor sajtójában állandóan támadja a kommunistákat és a Szovjetuniót. Elhallgatja azt a tényt, hogy a népfront harcában mindenütt a kommunisták járnak elől és hogy a Szovjetunió a béke erős bástyája.

A másik téves nézet, amely szerint a kispolgári pártokkal azért nem lehet szövetségre lépni, mert azok a magántulajdon alapján állnak... A kommunista párt azonban nem azt keresi, ami elválasztja a munkásosztályt a többi dolgozó rétegektől, hanem azt teszi a népfront programjává, ami összeköti a munkásságot az egész ország dolgozó népével. Ma a fasiszmus és a háború veszélye fenyeget elsősorban... ma a demokráciáért és békéért folyó harc jelenti a dolgozó nép legjobb védelmét.

A magyar dolgozó nép érdekeinek védelme ma a demokratikus erők összefogását követeli a kenyérért, földért, szabadságért és békéért folyó harcban. A kommunisták feladata előljárni és minden dolgozó számára megmutatni azt az utat, mely kivezet a fasiszmus fojtogató karmából, biztosítja a jobb megélhetést és a békét. Ez az út a népfront útja, mely a proletárság egységének megteremtésével, a munkásosztály és a többi dolgozók szövetségének kovácsolásával vezeti a magyar nép harcát a demokratikus Magyarorszáért.

Dolgozók Lapja. 1937 április. »Lehetséges-e a népfront Magyarországon.«

Ezt a küzdelmet nemcsak a reakciós uralkodó osztályok és az állandó ellenzék pártok vezetőivel kellett végigvívni, nemcsak a dolgozók legszélesebb tömegei között kellett szívós felvilágosító, nevelő és szervező munkát végezni, hanem harcolni kellett a KMP soraiban fellépő hibák, tévedések és szektáns nézetek ellen is. És a KMP ezen a fronton is kitartóan harcolt :

I. Akadnak munkások, akik azt mondják: »A háború ellen hiába küzdünk. A marxizmus azt tanítja, a kommunisták mindig azt hirdetik, hogy a kapitalista társadalmi rendszerben a háború elkerülhetetlen. Ha ez igaz, akkor a háború ellen folytatott harc előre bukásra van kárthatatlan, kilátástalan, felesleges dolog«.

Akik így beszélnek, azok helyes kiindulópontból helytelen és ártalmas következtetéseket vonnak le. Akik így beszélnek, a marxizmus alapvető elveivel kerülnek ellentétbe. Csendes szemlélődésre akarják ítélni a munkásosztályt, holott a marxizmus »vezérfonal« a cselekvésre, holott a marxista soha nem éri be avval, hogy megállapítsa, hogy mi történik, nem éri be avval — Marx szavai szerint —, hogy a világot magyarázza, számára az a fontos, hogy a világot megváltoztassák.

Igenis, azt állítjuk, hogy a kapitalizmus velejárója a háború. Ezalatt azt értjük, hogy a kapitalista fejlődés sajátja, hogy ellentéteket fejleszt ki az egyes kapitalista országok közt, a kapitalista és a gyarmati országok és a kapitalista országok és a Szovjetunió közt. Olyan ellentéteket, melyeknek békés megoldása a kapitalista társadalomban végső fokon lehetetlen. Ezt igazolja a kapitalizmus egész eddigi története.

Azt állítjuk, hogy a kapitalizmus imperialista korszakában, tehát az utolsó négy évtizedben, az ellentétek mind élesebbé válnak, a háborúk még sűrűbben, szélesebb méretekben, pusztítóbban ismétlődnek. Ezt igazolja az utolsó évtizedek történelme, többek közt az 1914—18-as világháború, az azóta folyton fel-fellobbanó háborús láng, mely hol a Balkánon, hol Kisázsában, hol Kinában, hol Középamerikában, hol Abessziniában pusztított, ma pedig Spanyolországban dúl. Ezt igazolja, hogy a kapitalista országok ma állig fegyverben néznek farkasszemet egymással, a nemzeti termelés nagyon jelentős részét mindenütt fegyverkezésre fordítják és általános érzés, hogy löporos hordón élünk, melyet egyetlen szikra bármikor felrobbanthat.

Ez mind kétségbevonhatatlanul igaz. Az is biztos, hogy az egyes országok közötti háború veszélye végleg eltűnni csak akkor fog, ha legalább is az országok túlnyomó részében a kapitalista rendet szocialista rend váltotta fel.

És mégis lehet a háború ellen sikeresen küzdeni már ma is. Nincs olyan ország a világon, ahol a nép óriási többsége ne volna feltétlenül a béke híve, a háború ellensége. Ha ennek az óriási többségnek békevágyát sikerül szervezett erővé kovácsolni, akkor a békének nyert ügye van.

A béke fenntartásáért tehát minden erőnkkel harcolni kell. Nem elég azonban harcolni a békéért — jól kell érte harcolnunk. Úgy kell küzdenünk a béke fenntartásáért, hogy az a küzdelem ne maradjon a kommunisták elszigetelt harca, ne legyen esetleg a kommunisták és szociáldemokraták, sőt ne is csupán a munkásosztály küzdelme, hanem valóban a béke hívei óriási tömegének minden ellenállást elseprő mozgalma. Ez a Magyarországban megteremtendő népfront egyik legfontosabb hivatása.

2. Bármennyire ártalmas is a munkásosztályra nézve az a nézet, mely a fenyegető háború kérdésében passzív magatartást akar előírni, akadási munkások, akik még ennél is veszedelmesebb nézetet vallanak, akik azt mondják: »Jöjjön csak a háború minél előbb. Csak a háború hozhatja meg a forradalmat, mert a háborúban felfegyverzik a népet, az pedig ugyanis az urak ellen fogja fordítani a fegyvert«.

Akik ezt hirdetik, vagy a munkásság és a dolgozó tömegek ellenségei, provokátorok, vagy pedig hamis és káros tévhit áldozatai.

A forradalom előfeltétele az uralkodó rendszer súlyos válsága. Azonban éppen a vezető fasiszta országok uralkodó rétegei nagyrészt azért akarják a háborút, mert súlyos válság előszelét érzik és ezt a válságot, mellyel a tömegek egyre határozottabban megnyilvánuló és egyre növekvő elégedetlensége és elkeseredettsége fenyegeti őket, a háborúval akarják elkábitani.

A fasiszta banditák azt remélik, hogy sikerülni fog azt a növekvő elkeseredést, melyet politikájuk a tömegekben keltett, a propaganda minden lehetőségét kihasználó uszítással a szembenálló háborús félre irányítani. Ugyanakkor a kivételes állapotokat az ellenük fellépő dolgozók tömeges kiirtására használnák fel. A külföldi közvélemény bármilyen gyenge, de mégis létező ellenőrzésétől is egy csapásra megszabadulnának.

A legveszélyesebb hiba volna a fasiszták ilyen törekvéseit nem látni. Ugyanilyen hiba volna a nagy szervezetlen tömegek öntudatát és ellenálló képességét túlbecsülni és arra számítani, hogy a felfegyverzett tömeg azonnal az uralkodó osztály ellen fog fordulni.

A munkásság és a dolgozó tömegek érdekét egyetlen politika képviseli helyesen: az a politika, mely minden eszközzel küzd a béke fenntartásáért. Ez egyúttal az a politika, mely a leghatásosabb a fasiszta ellen. A béke fenntartása kimélyíti a fasiszta nehézségeit, alkalmat ad a fasiszta ellenfeleinek a fasiszta leleplezésére a tömegek előtt és mind szélesebb erők gyülekeztetésére, hogy a siker egyre nagyobb esélyével vehessék fel a harcot a fasiszta megdöntéséért.

Dolgozók Lapja. 1937 április. »Két helytelen és káros nézet a háborúról.«

*

A KMP a Szovjetunió elleni háború kitörésének első napjától kezdve küzdött a háború mielőbbi befejezéséért, a fasiszta Németországtól való elszakadásért, a magyar népet fenyegető katasztrófa elhárításáért. A szovjet-ellenes háború kitörése után kiadott első röplapja is tanúbizonysága annak, hogy a magyar kommunisták a német életének legnehezebb szakaszában is vállalták a dolgozó tömegek érdekeinek védelmét:

... Abba kell hagyni a háborút!

Szakítani kell Magyarországot elnyomóival! Ki kell lépni a háromhatalmi szövetségből. Ez a szövetség Magyarország életét, vérét és nemzeti becsületét veszi el. Együtt kell haladnunk a szovjet-angol-amerikai szövetséggel. Ez a demokratikus világszövetség, amelyhez már 26 nemzet csatlakozott, célul tűzte ki az európai reakció megsemmisítését és biztosítani akarja a népek örendelkezését.

Olyan kormányt az ország élére, amely szemboszáll a német elnyomókkal és megvalósítja ezeket a követeléseket.

Egyesítsük a német erejét az ország ellenségei és árulói ellen!

Össze kell fogni minden magyarnak, hogy megszabaduljunk a német hódítóktól, hogy lerázzuk a német testéről az áruló labancokat: a nyilasokat, Imrédyket, Bárdossykat. Félre kell tenni mindent, ami megoszthat bennünket. Együtt kell haladni a velünk együttélő népekkel a közös ellenség ellen a közös szabadságért.

A német elnyomás és feudális maradványok alól felszabadulva, fellendül a magyar ipar, új nyersanyagokhoz jutunk, szabad út nyílik Magyarország demokratikus fejlődésének.

Németország gazdasági és katonai összeomlás előtt áll. Utolsó csepp vérünket akarja a hitlerizmus kiszívni, hogy meghosszabbítsa gyilkos életét.

Rövidítsük meg Magyarországot háborús szenvedését!

Verjük vissza a német követeléseket! Emeljük fel szavunkat és harcoljunk egy-ségesen a magyar szabadság-követelésekért :

*Azonnali békét Magyarországnak!
Ki a háromhatalmi szövetségből!
Egy magyar katonát sem Hitlernek!
Magyar búzáat, magyar népnék! Le a drágasággal!
Több bért!
Földosztást! A parasztok adóhátralékának és bankadósságainak elengedését!
Független, szabad demokratikus Magyarországot!*

Budapest, 1942 február 6.

Kommunisták Magyarországi Pártja

MMI. Archivum. Rópiratgyűjtemény. III. 1/1942/11.

*

1944 őszén, amikor Magyarország dolgozó népe nemcsak a magyar fasiszták, hanem a hazánkat megszálló német fasiszták igája alatt is roskadozott, s a szabadságtörekvés minden megnyilvánulását a német és magyar gestapó együttes erővel akarta elfojtani és kíméletlenül megtorolni, a Magyar Kommunista Párt akkor is magasra emelte a nemzeti függetlenségnek és a demokráciának a magyar uralkodó osztályok által sárbatiport zászlaját.

Büszkén és bátran hirdetve a párt és a forradalmi munkásosztály végcélját, a szocializmust, megmutatta a hozzá vezető utat is:

... *Mit akar a Kommunista Párt!?*

A legszélesebb magyar nemzeti erők összefogását és csatasorba állítását a Magyar Front mögé, a magyar nép legközvetlenebb történelmi célkitűzésének megvalósítására. Ez a harc éppen olyan nemzeti, szent ügy, mint 48-as nemzeti szabadságharcunk! Ne túrjuk, hogy a nemzeti erők széthúzása, a feladatok tisztázatlansága és zűrzavarossága, valamint az egységes vezetés hiánya miatt mégegyszer utolérje Magyarországot az a mélységes gyász, ami elborította 48 után hosszú időre országunkat. A kommunista párt éppen ezért szükségesnek látja, hogy világosan, félre nem érthető módon leszögezze minden egyes kérdésben álláspontját és ezt a magyar nép tudomására hozza, hogy ezáltal a magyar nép összes demokratikus erői között az összhangot megteremtse és biztosítsa.

A kommunista párt a magyarság köztudatában szorosan össze van nőve a proletárdiktatúrára való törekvéssel. A csalás, félrevezetés és pártjának átfestése nem tartozik a kommunista párt politikai eszközei közé. A kommunista párt a munkásosztály forradalmi pártja! Ezt a jelleget nem adtuk fel és nem is adjuk fel soha! Tudjuk — a Szovjetunió léte is bizonyítja, — hogy egyesegyedül a szocializmus képes megoldani az egész emberiség s így a magyar társadalom problémáit is. Ezért a szocialista magyar társadalom megteremtéséről, mint politikai végcélról nem mondtunk le és nem is mondunk le soha!

De a kommunista párt és a forradalmi munkásosztály nem a napimádók együgyűségével hódol a szocializmusnak. A kommunista párt és a forradalmi munkásosztály mindenkor és mindenekelőtt az egész magyar dolgozó társadalom egyetemes érdekeit képviseli! A nemzetközi munkásmozgalom és a Szovjetunió előretörése, az a támogatás, amelyet az egységessé váló munkásosztály a parasztságtól és kispolgárságtól kap, lehetővé teszi a szocializmus kiharcolását, a fasizmus elleni harc, a demokratikus átalakulás állomásain keresztül. *A magyar népnék először szabaddá kell lennie, hogy szabad akaratból dönthessen további társadalmi és gazdasági berendezése felett!* Ez a magyar dolgozó társadalom, a magyar nép közvetlen történelmi és politikai programja:

Nemzeti felszabadító harc a német megszálló, rabló, imperialista hatalom kiűzésével a béke azonnali megteremtésére!...

... Olyan demokratikus Magyarországot akarunk, ahol a demokratikus emberi jogok legmesszebbmő biztosításával a magyar dolgozó társadalom minden egyes rétege: a munkásság, a parasztság, kispolgárság és értelmiség, tekintet nélkül fajra, vagy nemzetiségre, egyformán megkapja annak a jogát, hogy osztály súlyuknak megfelelően részt vehessenek a törvényhozásban, a magyar társadalom építésében és kialakításában, sok-

évtizedes gazdasági, társadalmi és kulturális perüknek rendezésében, összhangban a nemzet akaratával!...

... Nemzeti felszabadító harcunk legfőbb segítője, országunk felmentője a Szovjetunió.

A Szovjetunió, mint szocialista állam, nem a rabságot, hanem a szabadságot hozza. A Szovjetunióknak nem érdeke, tehát nem is célja, hogy megfosszon politikai és állami függetlenségünket. A Szovjetunió szétzúzza a német fasiszmust és a vele szövetséges magyar reakciót, de nem formálja a maga képére az országot... A Szovjetunió meghagyja a magyar nép szuverén jogát, hogy saját maga döntsön saját gazdasági és társadalmi berendezkedésének kérdéseiben. *A magyar nép tehát nem a Szovjetunió ellen, hanem vele harcol a német impérializmus kiűzéséért, vele együtt a magyar reakció megdöntéséért, a békéért, a független, szabad, demokratikus Magyarországot!*

Ebbe sűríti össze a Kommunista Párt a magyar nép közvetlen politikai feladatait. Ennek a programnak az alapján vezényel ma általános támadást a Kommunista Párt a társadalom minden egyes pontján, s ez általános támadás előestéjén felhívással fordul legeslegelső sorban a munkásosztályhoz és parasztsághoz.

Munkások! Harcunk kemény lesz! Sikere attól függ, hogy osztályunk teljes harcos egységének megteremtésével ki tudjuk-e alakítani azt a szilárd, megbonthatatlan frontot, melyhez bizalommal csatlakozhasson a magyar nép túlnyomó nagy többsége. Ezen a területen még sok elvégeznivaló van. A szociáldemokrata és kommunista munkások között még mindig nem teljes az egyetlen harci frontba tartozás érzése. *Nemcsak osztályunk, hanem a magyar nép nevében is felhívással fordulunk a szociáldemokrata párthoz, a szakszervezetekhez, a szociáldemokrata munkásság és vezetőség legszélesebb tömegéhez: haladéktalanul teremtsük meg a szociáldemokrata és kommunista munkásság szoros, harcos és szervezeti egységét! Egységes vezetés! Egységes és egytempójú támadás! Ez a legelső előfeltétele harcunk sikerének!* Haladéktalanul teremtsétek meg mindenütt, legelső sorban az üzemekben a szociáldemokrata és kommunista munkások együttműködését! Vissza a szakszervezetekbe! Meg kell szállni az összes sáncokat, ahonnan kiindulhatnak elsőpró támadásaink!...

... Fokozzátok a szabotálást, a termelés megzavarását. Sztrájkoljatok és tüntesetek a fegyverszünet mellett! Ki az utcára! Készüljétek az általános sztrájkra és a fegyveres harcra a németek ellen!

Parasztok! Ezer esztendőre folyik nagy peretek a földért! Föld helyett csendőrszuronny kaptatok! Harcaitokban egyedül a munkásosztály támogatott őszintén és becsületesen hosszú évtizedek óta. Közös volt mindig a harcunk a magyar reakció megdöntésére, de nem találtuk meg a közös utat. Egymástól elszigetelt harcunk a sok véráldozat ellenére sem járhatott sikerrel soha. A munkásság és parasztság ökle együtt hatalmas erő. Itt az ideje, hogy ütésre lendüljön ez az ököl! Fel a harcra, a támadásra, a munkásosztállyal szoros szövetségben! Egy szem gabonát sem Hitleréknek! Ne szolgáltatok be a terményeiteket! Akadályozzátok a németek felvonulását! Torlaszoljátok el az utakat és vasutakat! Segítsétek a szökevényeket! Szereztek fegyvert és használjátok a német ellen! Alakítsatok partizáncsoportokat!

Honvédek! Tisztek, altisztek, legénység! Fordítsátok fegyvereiteket a német ellen! A Vörös Hadsereggel együtt szabadítsátok fel országunkat! Fel a harcra a Budapestet körülzáró német erők ellen! Fel a harcra a Dunántúlon megbúvó német csapatok ellen. Juttassatok fegyvert a munkásságnak és parasztságnak...

... Előre a népért!

Támadunk és győzünk, mert mellettünk a nép a békéért. A független, szabad, demokratikus Magyarországot!...

Kommunista Párt

MMI. Arch. Rőpiratgyűjtemény. III/1/1944/IX/1784—1.

*

Az itt közölt néhány dokumentum nem öleli, nem is ölelheti fel a KMP negyedszázados harcának minden szakaszát és minden oldalát. Csupán ízelítőt adhat abból, hogy a KMP hogyan alkalmazta a marxizmus-leninizmus tanításait a magyarországi viszonyokra, és a magyar dolgozó nép helyzetének és valódi érdekeinek alapos ismeretében hogyan küzdött a dolgozók sorsának megjavításáért, a kizsákmányolás és elnyomás minden formájának megsemmisítéséért.

BALLA ALADÁRNÉ

A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNY HELYZETÉNEK ÉS FELADATAINAK KÉRDÉSÉHEZ A KONGRESSZUS TANULSÁGAI NYOMÁN

A magyar történészek ez év júniusában tartották kongresszusukat a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat rendezésében. Tudományos életünknek ezt a jelentős eseményét általában »első« magyar történészkongresszus néven említették. Nem véletlenül. A felszabadulás előtt, nemzeti kultúránk senyvedésének időszakában, a magyar történészek nem rendeztek kongresszusokat. Hasonló kezdeményezés egyszer volt, jó két emberöltővel ezelőtt. Az természetesen alapján, jellegében különbözött a mostanótól. S ha résztvevőinek voltak helyes, korukban haladó szándékaik, azok — nem egy más, akkor helyes és haladó elgondolással együtt — folytatás és számottevő eredmény nélkül sorvadtak el a századforduló, a kialakuló imperializmus haladásellenes, kultúrafojtó légkörében.

Azóta népünk élete gyökerében megváltozott; vele változott egész kultúránk, benne tudományunk helyzete és fejlődésének iránya is. A felszabadulás után, politikai és gazdasági téren kiharcolt sikereink alapján, országunkban kibontakozott a kulturális forradalom. Óriási mértékben megnőtt népünk kulturális igénye, érdeklődése a tudomány — többek közt a történelem — iránt. Nem akármilyen tudomány, nem akármilyen történelem az, amire dolgozó népünknek szüksége van. Dolgozó népünk egyre mélyebben átérzi, hogy tudomány nélkül nincs haladás, de a tudomány csak akkor méltó nevére, ha a haladást, a nép ügyét szolgálja. Népünk a maga igaz történetét akarja ismerni: ősei munkájának és harcainak azt a hatalmas, törvényszerű folyamatát, ami mai küzdelmeinek is lendítője, mai életének valóban »mestere« lehet. Kongresszusunk fő feladata volt, hogy dolgozó népünknek számot adjon: hogyan teljesítik a magyar történészek a reájuk bízott feladatot.

A Kongresszus június 6—13 közt, nyolc napig tartott. Záróülése kapcsolódott a Rákóczi vezette szabadságharc kezdetének kétszázötvenedik évfordulóján tartott országos megemlékezéshez. Népünket e napokban eltöltötte a várakozás a Béke-Világtanács közelgő budapesti ülészaka, az ott sorra kerülő nagy kérdések, a világ békemozgalmának születő nagy reménye iránt. Népünk e napokban fokozottan érezte: szabadságharcos múltjának nagy hagyományai is arra intik, szilárdan álljon helyt a békéért és haladásért vívott harc reaeső szakaszán. Ez nagy mértékben növelte a Kongresszus iránt megnyilvánuló széleskörű érdeklődést. Tizenegy nyilvános ülésen együttvéve mintegy 4 000 hallgató vett részt. Ennek a nálunk tudományos üléseken szokatlanul nagyszámú hallgatóságnak körülbelül a fele szakemberekből, a másik fele egyéb érdeklődőkből állt. Azonban a számok korántsem mutatnak mindent. Az érdeklődésről hívebb képet ad a sajtó, mely kezdettől végig

élénk figyelemmel kísérte és behatóan ismertette a Kongresszus eredményeit. Utcákon és járműveken, munkába siető emberek közt lehetett hallani beszélgetéseket a Kongresszus kiemelkedő előadásairól. Mindez azt bizonyította, hogy a történelem szakemberek szűk körének dolgából nemzeti ügygé, széles tömegek ügyévé vált. Ezt fejezte ki a gondos figyelem, mellyel pártunk és államunk támogatta a Kongresszus munkáját.

A Kongresszus programján nyilvános előadások és szűkebb körű megbeszélések szerepeltek. A befejező előadás, melyet a Kongresszus záróülésén Molnár Erik tartott, korábbi viták alapján Sztálin utolsó művének tanulságaival foglalkozott és rámutatott több fontos kérdésre, melyet a magyar történészeknek ezek segítségével kell tisztázniuk. A többi előadás három, egymással is összefüggő nagy témakör — a nemzeti függetlenségünk védelmében vívott harcok, a baráti szomszéd népekkel közös küzdelmek, a nagy szovjet nép példája és segítsége — egyes kiemelkedő kérdéseit tárgyalva, a kutatások új eredményeit, jelenlegi állását mutatta be. A tárgyválasztás nemzetünk történelmének döntő fontosságú problémáit ragadta meg; a tematika azt a gondolatot fejezte ki, hogy — Rákosi elvtárs szállóigévé lett, a Kongresszus jelmondatául választott szavaival — »A magyar nemzet ezeréves történelme azt mutatja, hogy a magyar nép akkor volt erős és megbecsült, amikor az egyetemes emberi haladás élcsapatához tartozott«. Az előadások fő mondanivalójukkal közvetlenül szolgálták népünk szocialista öntudatra nevelésének ügyét, a történettudomány eszközeivel segítették a dolgozók tömegeiben erősödő újtípusú hazafiság és proletár internacionalizmus fejlődését.

A magyar történészek a Kongresszusra tíz előadást, húsz hozzászólást készítettek. Minden előadás és hozzászólás komoly, széleskörű kutatómunka gyümölcse volt. Az előadók és hozzászólók — a marxista történetírás tekintélyes képviselői, a haladó történet szemléletet magukévá tevő régi szakemberek, tehetséges fiatalok — igyekeztek tudásuk legjavát adni. Hatalmas és tekintélyes részben új forrásanyagot mozgattak meg és ezt a marxizmus-leninizmus elvi irányzatára alapján törekedtek feldolgozni. Az előadások és hozzászólások eszmei tartalmassága, szakmai színvonala általában kielégítő volt. Ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy az egyes előadások és hozzászólások közti színvonal tekintetében jelentős különbségek voltak; kisebb vagy nagyobb hibákat illetve hiányokat csaknem valamennyinél ki lehet mutatni.

Elekes Lajos előadása európai összefüggésbe állította, a délkelet-európai népek közös harcának részeként mutatta be a magyar nép török hódítók ellen vívott küzdelmeit, rámutatott az összefogás feudális korlátaira, külső és belső árulók aknamunkájára; Sinkovics István korreferátumával együtt kiemelte a népi tömegek szerepét a harcokban. Az előadás fő hiányossága az volt, hogy túlságosan nagy időszakot akart felölelni, ezért a kérdések egy részét nem fejtette ki és befejező részében elnagyolttá vált. Hibája volt, hogy a XV. század második felében, a harcok és a központosítás összefüggésének vizsgálatánál Mátyás politikáját túlságosan előtérbe helyezte. — Észe Tamásnak a Rákóczi vezette szabadságharcról tartott előadása évtizedes kutatások gazdag anyagát összegezte: adatainak ereje, nyelvezetének szépségei megragadták a hallgatóság figyelmét. Azonban a kifejezésmód pátosza — a szerző szándékával nyilván ellentétben — nem egyszer mesterkéltén hatott. Volt az előadásnak bizonyos tényközlő, pozitivistá maradványokat mutató vonása is. A lényeges elvi kérdés, a nemzeti összefogás problémája

— melyet Pach Zsigmond Pál hozzászólása tanulságos, új szempontból világított meg — az előadásban jóformán elsikkadt, Rákóczi személye éppen ezért elvont magasságokba emelkedett. — Zsigmond László igen értékes adatokkal mutatta be a nyugati monopóliumok urainak népünk felszabadulása ellen irányuló tevékenységét. Előadásának hibája abban gyökerezett, hogy nem teljesen vetkőzte le régebbi felfogásának némileg sematikus, egyszerűsítő és későbbi összefüggéseket visszavetítő vonásait. Ez vonatkozik Magos Györgynek egyébként értékes korreferátumára is. Az imperializmus rendszerén belüli ellentéteknek, ezek fejlődésének ábrázolása mindkettőnél fogyatékos. — Mérei Gyula az 1830-i lengyel szabadságharc magyarországi visszhangjával foglalkozott; szépen megírt munkájában kiemelve a pozitív tényeket, a magyarországi mozgalom belső ellentmondásainak, illetve ezek lengyelországi párhuzamának kérdését éppen csak érintette, nem fejtette ki. — I. Tóth Zoltán a nagy román hazafiról, M. Balcescuról készített munkája alapján ismertette a megbékélésnek és összefogásnak Bălcescu által kezdeményezett 1848/49-i kísérleteit. — Arató Endre széleskörű (többek közt Prágában végzett) kutatások nyomán új adatokkal ismertette a cseh és magyar munkásmozgalom kapcsolatait a II. Internacionálé előtt; értékes anyagát azonban nem tudta eléggé egységbe fogni s a kapcsolatok mellett kevésbé ügyelt a nemzeti fejlődés, az Ausztriához tartozás hasonlóságával összefüggő párhuzamokra. — Fogarasi Béla mintaszerű, az elvi lényegyet kiemelő és minden oldalról megvilágító előadásában elemezte a nagy orosz forradalmi demokrata, Csernisevskij viszonyát a magyarokhoz. — Hanák Péter az 1905-ös orosz forradalom magyarországi hatásait komoly forrásélemzés alapján ismertette. Tanulságos és jól felépített előadása a monarchia általános helyzetének és a magyarországi osztályviszonyok fejlődésének elemzésével adós maradt. Réti László a Nagy Október magyarországi hatásait és az 1918-19-i magyar forradalmakat jelentős, új forrásanyag bevonásával, történeti teljességre törekedve vizsgálta. Ez a helyes törekvése azonban zsúfoltságra és bizonyos egyhangúságra vezetett; kapcsolatban a kronológia elvének túlságosan merev betartásával, az előadás nem tudta eléggé érzékeltetni az események hatalmas sodrát, a tömegek óriásira növekvő aktivitásának erejét. Az előadáshoz csatlakozó korreferátumok számos értékes megállapítást tettek; az anyag túl merész (helyenként erőszakolt) kezelésével Győrffy Sándornak egyébként anyagában és szempontjaiban egyaránt kiemelkedő tanulmánya módszertanilag helytelen útra tévedt. Nemes Dezső igen értékes, új anyag elemzésével mutatta meg a magyar nép tömegeiben az ellenforradalmi elnyomás időszakában is meglévő, növekedő barátságot és bizakodást a Szovjetunió iránt. A hatalmas anyagnak (egyrésze nem is került felhasználásra) mind mennyisége, mind a források jellege sajátos, elmélyült, elemző és rendszerező munkát kívánt. Az előadó ezt csak részben tudta elvégezni; így az előadás némely vonatkozásban nyersen, másutt nem eléggé konkrétan hatott.

Az előadások közös hiányossága az volt, hogy jóformán mellőzték a vitát. A Kongresszuson erősen hiányoztak a szekciók, illetve az előadásokhoz kapcsolódó szervezett vita-alkalmak. (A program rendkívüli zsúfoltsága a spontán vitákat és megbeszéléseket is korlátozta.) Az előadások jellege általában nem volt olyan, hogy a vita kifejlődését előmozdította volna. A problémákat, a kutatás során elkövetett hibákat, az esetleg még fennálló nézeteltéréseket nem domborították ki. Több előadó, aki előadásának nyomtatásra szánt, bővebb változatában elvi bírálatot gyakorolt a történetírás reakciós

iskoláival szemben, az időtartam korlátozottsága miatt szükséges rövidítések során éppen ezeket a fontos részeket hagyta ki, megelégedve a bírálóknak azzal a semmiképpen sem kielégítő formájával, amit maguk a tények, az ezek alapján elfoglalt álláspontok jelentenek. A bírálóknak ez a jóformán teljes elhanyagolása nem kevesebbet jelentett, mint azt, hogy az előadók önmagukat is, hallgatóikat is megfosztották a marxi-lenini tudományosságnak attól a hatalmas — bizonyító és nevelő erejében egyaránt nélkülözhetetlen — fegyverétől, amit a nyilvános vitán a vélemények összeütközése ad. Ezt egyáltalán nem enyhíti (bizonyos tekintetben inkább súlyosbítja) a tény, hogy az előadásokat komoly viták előzték meg, melyek során lehetőség nyílt a kritikai szempontok érvényesítésére. A hallgatók e viták tényéről sem értesültek.

Fogyatékos volt az egyetemes történeti összefüggéseknek, a tárgyalt kérdések egyetemes történeti jelentőségének és párhuzamainak megvilágítása; ennél is feltűnőbb fogyatékoságként mutatkozott a szomszédos, a Habsburg-monarchia keretei közt élt népek fejlődéséből levonható következtetések mellőzése. Egyes előadásokban egyszerűsítő tendenciák mutatkoztak, mások az elvi lényegyet nem tudták kellően kiemelni. Felbukkantak pozitívista nyomok, kapcsolatban a polgári történetiszemlélet egyéb maradványaival. A Kongresszus tematikájában a magyar uralkodó osztályok nemzetelnyomó politikájának leleplezése, ez a nacionalizmus elleni harcunk szempontjából oly fontos feladat, nem szerepelt kellő súllyal.

A kongresszusi előadások elemzéséből levont következtetések szempontokat adnak történettudományunk helyzetének további, szélesebbkörű vizsgálatához, de természetesen nem helyettesíthetik azt. A kongresszusi előadásokon aktív részt vett a magyar történészek jelentős része, de közel sem valamennyi. Legjobb erőink közreműködését csak részben tudtuk biztosítani. Az előadások felélelték a kutatások több fontos ágát, de nem mutatták be problematikánk egészét. A kép, melyet az előadások alapján alkothattunk, részben kifejezi tudományunk helyzetét, részben el is tér attól. A Kongresszusnak, egyebek mellett, az is feladata volt, hogy ráirányítsa történészeink figyelmét a kutatás több fontos, eddig elhanyagolt területére. Tematikájában például nagy súllyal szerepeltek a magyar-orosz kapcsolatok; ez azonban inkább a most kezdődő lendületet, mint az eddigi helyzetet jelzi. Viszont a Kongresszus anyaga nem adott betekintést több olyan területre, melyen eddig jelentős arányú kutatómunka folyt. Éppen ezért különösen sajnálatos a Kongresszusnak az a hiányossága, hogy nem hangzott el olyan összefoglaló előadás, mely átfogóan megvilágította és kritikailag értékelte volna történettudományunk fejlődését, kijelölve a további feladatokat.

Voltak a Kongresszusnak egyéb, szervezési hibákból eredő fogyatékoságai is. Kétségtelen, hogy ezek nélkül jobban, közvetlenebbül érvényesülhetett volna az iránymutató és előrelendítő hatás, melyet a Kongresszus tudományos életünkre gyakorolt. Mindezek ellenére, nem lehet vitás, hogy a Kongresszus, történettudományunk erőpróbája és seregszemléje, fejlődésünk kiemelkedő állomása volt. Nagyban hozzájárult, hogy tisztábban lássuk tennivalóinkat. Újat és nagyot, számunkra döntően fontosat alkotott, különösen a baráti országokkal közös történelmi kérdéseink tisztázása, az érdekelt országok történészeinek baráti, fegyvertársi együttműködése terén. Ez annál jelentősebb, mert eddig ezen a területen komolyan éreztük elmaradásunkat: annak veszélyeit, hogy nem tanultunk eleget a barátainktól. A Kon-

gresszus új lépést tett ennek a további fejlődésünk szempontjából rendkívül fontos kérdésnek megoldására. Ezen túlmenően, fontos javaslatokat dolgozott ki a baráti országok történettudományának jövőbeli együttműködésére, annak konkrét területeire is. E nagy eredmények létrejöttében döntő szerepük volt külföldi vendégeinknek, elsősorban a szovjet történetírás hozzánk ellátogató kiváló képviselőinek.

A szovjet tudományosságot olyan világszerte ismert kiemelkedő kutatók képviselték a kongresszuson, mint A. M. Pankratova, J. V. Tarle, P. N. Tretyakov. Szovjet vendégeink kezdettől végig nagy aktivitással, sokoldalú segítőkészséggel vettek részt a kongresszus munkájában. Tevékeny részvételük nemzetközi jelentőségre emelte a kongresszus tárgyalásait. Előadásai — különösen A. M. Pankratovának az 1905-ös orosz forradalom jelentőségéről tartott ragyogó elemzése — mély hatást tettek a résztvevőkre. J. V. Tarle rögtönzött hozzászólását, melyben mesteri módon vázolta a Rákóczi-vezette szabadságharc diplomáciai hátterét, a sajtó is széles körben ismertette. A szovjet tudósok hatalmas munkát végeztek a kongresszus szűkebbkörű megbeszélésein, a baráti országok történettudományának közös problémái és feladatai, az ezek megoldását szolgáló eszközök tisztázása során. Javasataikkal tágabb összefüggésbe állították, magasabb szintre emelték és a közeli megvalósítás útjára segítették az itt felmerült kérdéseket. Történettudományunk egyes előtérben álló feladatainak megoldásához nagy segítséget adtak a módszertani megbeszélések, melyeket szovjet vendégeink a hazai kutatók egy-egy csoportjával a munkásmozgalom, az egyetemes történet, a régészet, a tankönyvírás problémáiról folytattak.

A baráti Lengyelország, Csehszlovákia, Románia történettudományát vezető történészekből álló, két- illetve háromtagú küldöttségek képviselték. Résztvett a kongresszuson a Bolgár Népköztársaság Akadémiájának és a Német Demokratikus Köztársaság történettudományának egy-egy vezető képviselője is. A küldöttek közt igen meleg, baráti légkör alakult ki, ezzel is kifejezve az országaink közt a felszabadulás óta egyre szorosabbá váló baráti kapcsolatokat. A népi demokráciák küldöttei tevékenyen vettek részt a kongresszus tanácskozásain, beszámolóikkal és javaslataikkal előmozdították a szűkebbkörű megbeszélések sikerét. Több tartalmas hozzászólást tartottak a kongresszus nyilvános előadásain, azok anyagához kapcsolódva és népeink történetének közös vagy analóg kérdéseit világítva meg.

Mindnyájunk nagy élménye volt, további munkánk hatalmas serkentője marad a szilárd elvi egység, ami a kongresszuson hazai és külföldi történészek együttműködésében megnyilvánult. Ez az elvi egység a tanácskozások előhaladtával a szemünk láttán erősödött és úgyszólván napról-napra új, nagy eredményekben jelentkezett. Kifejeződött a népi demokráciák küldötteinek egyérmű, erőteljes állásfoglalásában a múlt reakciós, nacionalista-soviniszta történetírásával és annak maradványaival szemben, az igazságot népeink haladása szolgálatában, népeink barátságának elmélyítése szellemében szenvedélyesen kutató és feltáró, a haladás ellenségeit leleplezni és megsemmisíteni segítő igaz tudományosság: a marxizmus-leninizmus, a nemzetközi munkásosztály, a Szovjetunió példamutató tudományossága mellett. Az elvi egység és a baráti, elvtársias segítségnyújtás magasrendű megnyilvánulását láttuk azokon a megbeszéléseken, melyek a magyar történetírásnak nyújtott szovjet támogatást, illetve a népi demokráciák történettudományával közös problémáinkat tárgyalták. E meg-

beszélések nemcsak a magyar történészek részéről előkészített anyagot tisztázták, tapasztalatcsere útján megoldáshoz segítve tudományunk számos nagyfontosságú kérdését, hanem — elsősorban a szovjet delegáció fáradhatatlan tevékenysége nyomán — messze túlnőttek eredeti kereteiken és az itt hozott javaslatokkal alapot adtak a baráti országok kulturális együttműködése új formáinak kialakítására.

A javaslatok abból a megállapításból indultak ki, hogy: »A szocializmust építő országok közti együttműködés egyre szorosabbá válik mind a gazdaság, technika és külpolitika területén, mind a békéért folyó harcban. Ugyanilyen szoros együttműködést kell létrehozni országaink közt az ideológia, többek között a történettudomány területén is«. Felsorolnak négy nagy kérdést, melyeket a népi demokráciák, valamint a Szovjetunió történései a közel jövőben együttes munkával, közös kiadványokban fognak kidolgozni. Ezek a következők: 1. tanulmánygyűjtemény az 1905-ös orosz forradalom ötvenedik évfordulójára (szovjet történészek szerkesztésében), 2. tanulmánygyűjtemény a felszabadulás tizedik évfordulójára (lengyel történészek szerkesztésében), 3. tanulmánygyűjtemény a huszitizmus kelet-európai hatásáról (csehszlovák történészek szerkesztésében), 4. dokumentumgyűjtemény a Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyvenedik évfordulójára, nemzetközi jelentőségéről és a népi demokratikus országokban a forradalmi munkás- és nemzeti felszabadító mozgalmakra gyakorolt hatásáról (magyar történészek szerkesztésében). A továbbiakban a javaslatok kilenc témakörre osztva, jövőbeli tudományos együttműködésünk fontos területeit sorolják fel. Végül szervezési kérdésekkel foglalkozva a kölcsönös tudományos kapcsolatok megszilárdítása céljából, a kölcsönös és rendszeres tájékoztatás, forrásanyagok cseréje, tudományos kiküldetések mellett felvetnek olyan konkrét (és jelenlegi munkánk szempontjából igen fontos) tennivalókat, mint a közös kérdéseket érintő fontosabb művek, különösen az egyetemi tankönyvek tartalmi vázlatának és szövegeinek kölcsönös megvitatása, továbbá a történettudományi kutatóintézetek évi és távlati terveinek összehangolása a közös munkát igénylő témák területén.

E megállapodások jelentőségét nem szükséges hangsúlyozni. Révai József a javaslatokat előkészítő értekezlet eredményeit összegezve, azokat a Kongresszus egészének eredményeivel vetette egybe. Elsősorban ezekre az eredményekre utalt A. M. Pankratova, midőn a záróülésen a kongresszust olyan eseményként jellemezte, amelyet »az elvi egység és a gyakorlati együttműködés jó példájának lehet felhozni a történettudomány területén dolgozó munkások között«.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a kongresszus, komoly hiányosságai és hibái ellenére, tudományos életünk jelentős eseménye volt. Erőteljesen kifejezésre juttatta, hogy a történettudomány ma már nemzeti ügy; előtérbe állította a harcos, igaz hazafiságra és proletár nemzetköziségre nevelő történetírás szerepét kulturális forradalmunkban; megszilárdította a kutatókban és az oktatókban a meggyőződést: munkájukat ilyen irányban kell továbbfejleszteniük. Alapot teremtett és konkrét kezdeményezéseket adott a tudományos együttműködés új formáinak létrehozásához. Noha nem eléggé mélyen és rendszeresen, rávilágított hibáink és hiányosságaink jelentős részére is. Ösztönzést és segítséget jelent ahhoz, hogy ezeket leküzdve, eredményesebben szolgálhassuk tudományunk fegyverével hazánk

felemelkedésének, a népek barátságának, a béke és a haladás védelmezésének nagy ügyét.

*

Kongresszusunk óta óriási jelentőségű események történtek és olyan dokumentumok láttak napvilágot, melyek irányjelzők az ideológiai munka, benne a történetírás további feladataira. Elég, ha utalunk a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Vezetősége határozataira, a párt Központi Bizottságának Propaganda és Agitációs Osztálya és a Marx-Engels-Lenin-Sztálin Intézet által kidolgozott tézisekre. A szovjet történészek nem késtek élni a lehetőséggel, hogy ezek világánál elemezzék tudományuk helyzetét és feladatait. A magyar történészek fontos feladata, hogy a kongresszus tanulásaiból kiindulva, összegezzék munkájuk tapasztalatait s az új útmutatás segítségével állapítsák meg tennivalóikat. Ehhez nem elegendő, ha pusztán a kongresszus tanulásait vesszük alapul. Meg kell állapítanunk, mennyire jellemzők, mennyiben általánosíthatók azok. Röviden át kell tehát tekintenünk tudományunk fejlődését az előző esztendőőkben.

Mint ismeretes, kulturális életünk felszabadulás utáni fejlődése elmaradt a gazdaság és politika területén elért eredményekhez képest. Tudományunknál ez egyebek mellett abban is megnyilvánult, hogy a fordulat évében a történetkutatás ápolására és irányítására hivatott intézményekben még káros szellem, vezetésükben ellenséges befolyás érvényesült. Az előző korszak hivatalos történetírásának nyíltan fasiszta, németbarát elemei letűntek; helyükre a Történettudományi Intézet elődjének és más történetkutató szervezeteknek irányításában a nyugati imperialista orientáció képviselői léptek. A fordulatot közvetlenül megelőző időben a könyvkiadás pangott, a történettudományi folyóiratok szüneteltek; működésük előző szakaszán a szellemtörténelmi epigonizmust terjesztették.

E káros és visszás helyzet felszámolására a döntő lépések a fordulatot követően történtek. Tudományos életünk fordulatának kezdetét a Tudományos Tanács megalakulásával, befejező lépését a Tudományos Akadémia újjáalakulásával jelezhetjük. A kettő közt ment végbe történettudományunk fejlődésének fordulata, amit a Munkásmozgalmi Intézet létrejötte mellett különösen a Történelmi Társulat 1949 tavaszán tartott újjáalakuló közgyűlése fejezett ki. Ezt követték egyéb fontos lépések, így a Történettudományi Intézet átszervezése (később akadémiai kutatóintézetté alakulása), valamint a levéltárak egységes szervezetének és irányításának megteremtése. Új szervezeti keretek közt, új feltételek mellett új irányban indult meg a munka. Helyes irányának kialakításához komoly segítséget nyújtott a MDP Központi Előadói Irodája, melynek történelmi munkaközössége rendszeresen megvitatta történettudományunk előtérben álló kérdéseit.

Tudományos életünk fordulatát előkészítette, a további tennivalókat elősegítette az az erjedés, ami az előző években az ország újjáépítésének eredményei láttán és a marxizmus-leninizmus eszméinek terjedése nyomán értelmiségünk (benne a régi történészek) jelentős részénél megkezdődött. Régi történészeink túlnyomó többsége a felszabadulás előtt egyáltalán nem ismerte a marxizmus-leninizmus eszméit, a klasszikusok alkotásait, a szovjet történettudomány ezekre támaszkodó nagy eredményeit. Kétkeltek az előttük ismeretlen, nevelésüktől s korábbi gondolkodásmódjuktól idegen eszmék és kutatási módszerek helyességében. Ez a kétkelkedés nem is szűnt meg addig, amíg az eszmék helyességét a mindennapok tapasztalata számukra

is be nem bizonyította. Régi történéseinknél ez (országunk építésének általános tapasztalatai mellett) azokat a tapasztalatokat jelentette, melyeket saját tudományáguk területén a marxizmus-leninizmus eszméivel felfegyverzett, a szovjet példát ismerő történészek munkássága, ennek felmérése, a maguk munkásságával egybevetése alapján szereztek meg. Történész, magát és munkáját becsülő tudós számára ez az egybevetés nem lehetett könnyű, de — több-kevesebb idő elteltével — eredménye sem lehetett vitás.

Ez a folyamat némi eltéréssel, lényegileg azonosan ment végbe kultúránk, tudományos életünk minden területén. Pártunk és államunk, tudományos életünk új irányítószervei nagy gondot fordítottak e folyamat kiszélesítésére és meggyorsítására. A történettudomány területén ezt sajátos körülmények is elősegítették. A legjelentősebb, hogy a marxizmus-leninizmus alkalmazásának, nemzeti történetünk marxista-leninista megvilágításának nagy példái álltak előttünk. Pártunk vezetőinek írásait és beszédeit áthatotta az a mély történelmiség, ami a marxizmus-leninizmus tudományát jellemzi. Rákosi elvtársnak a fasiszta vérbíróság előtt, majd a Kossuth-rádión és a felszabadulás után mondott beszédei egy-egy rövid megjegyzéssel évszázados folyamatok lényegét világították meg. Révai elvtársnak negyvennyolcas forradalmunkról írt tanulmányai konkrétan mutatták meg, hogyan lehet a klasszikusok megállapításait hazai viszonyokra alkalmazva, marxista-leninista módszerrel elemezni bonyolult, ellentmondásos történelmi folyamatokat. Tudományunk fejlődésében az is szerepet játszott, hogy kommunista történészek: Andics Erzsébet, Molnár Erik, Mód Aladár korábbi írásai gyakorlati példát adtak, hogyan lehet elemezni és összefoglalni hosszú korszakok tényanyagát. Mellettük és munkáikból gyakorlatot tanulva, a felszabadulás után felnőtt, vagy a fordulat idejére felnövekedőben volt a kommunista történészek fiatal gárdája is. Néhányan e fiatalok közül már a fordulat előtt számottevő, önálló forráskutatáson alapuló tanulmányokkal jelentkeztek. A további fejlődést ösztönözte marxista-leninista szellemű történetírásunk felszabadulás utáni első nagyobb erőpróbája, a negyvennyolcas forradalom és szabadságharc hagyományait elevenítő gyűjteményes kötet és az ennek nyomán kibontakozó munka. A feladat a fiatalok erősítése, új kutatók felnevelése mellett a régi történészek minél szélesebb rétegeinek megnyerése és meggyőzése, ennek alapján régiék és újak összefogásának, történettudományunk egységfrontjának megteremtése volt. Ennek elvi alapjául és kezdeményezésül szolgált az a program, melyet a Történelmi Társulat említett újjáalakuló közgyűlésén az elnöki székfoglaló körvonalazott. A program a Tudományos Tanácsnál végzett előmunkálatok alapján a történettudomány fő feladatait, első ötéves tervünk vázlatát ismertette. Ráirányította a történészek figyelmét multunk régebben elhanyagolt vagy meghamisított, kiemelkedő kérdéseire, különösen a forradalmi mozgalmak, osztályharcos megmozdulások tanulmányozására. Együttműködésre hívott mindenkit, aki tudományunk fejlesztésében, igazi tudományosságunk kialakításában részt akar venni. Ezen az alapon, ilyen irányban indult meg hazánkban a történelem tervszerű tanulmányozása, tudományunk újjáéledése és fellendülése.

Mindennek alig pár esztendeje, mégis olyanformán beszélünk róla, mint történelmünk valamely régmult, homályba vesző időszakáról. Ez nem is különös. Ötéves tervünk évei mélyreható változásokat hoztak országunk életében, ezek kihatottak kultúránk egészének, benne tudományunknak fejlődésére is. Kulturális forradalmunk kibontakozása új távlatok, új feladatok elé állította

történészeinket. Azok a fiatalok, akik ma készülnek a történettudomány munkásainak, alig ismerik, ezért nem is értik a pár év előtti problémákat. Holott ezekkel ma is kell foglalkozni, egyrészt, mert nem mindegyiket sikerült megoldani, másrészt — főként — mert megoldásuk során merültek fel azok az új problémák, melyek most elsősorban igénylik figyelmünket.

Ötéves tervünk elkészítésének és megindításának időszakában történéseinket a tudományos tervezés problémája foglalkoztatta. Ez akkor központi kérdésnek számított, méltán, hiszen tervszerűség nélkül tudományunk nem tarthatott lépést a fejlődéssel. Azonban ezt nem mindenki látta, nem mindenki ismerte el. Sokan állították, hogy a tudomány területén nem lehet terv szerint dolgozni. Mások úgy vélték, lehet, de tiltakoztak a tervezésnek ismert formái ellen. A tervszerű munka ellenzőit tapasztalati úton kellett meggyőzni álláspontjuk helytelenségéről. Ez nem ment könnyen, többek közt azért sem, mert magunk is járatlanok lévén a tervezésben, nem egy hibát követtünk el, ami a helyes álláspont érvényesülését akadályozta. Melyek voltak tervezésünk fő hibái és fogyatékoságai? Elsősorban a túlméretezettség, ami — azóta a baráti országok tapasztalataiból tudjuk, — gyermekbetegségeként jelentkezik mindenütt a tervezés első időszakában. Ezek a tervek óriási feladatokat, viszonylag igen rövid határidőket tartalmaztak; nem voltak felbontva, nem voltak összehangolva más munkákkal egyének és intézmények közt. Később tetéztük a hibát, erőszakoltuk a tervek teljesítését, illetőleg tervezési módszereink gyökeres megjavítása helyett megelégedtünk azok részbeni módosításával s a határidők tologatásával. Ennek következményeit mind a mai napig érezzük, bár időközben, saját kárunkon tanulva és a szovjet tudományos tervezés tapasztalataiból is merítve, igyekeztünk egyet-mást (még mindig nem eleget) javítani tervezésünkön. Kezdeti tervezésünknek volt jónéhány tematikai fogyatékosága. Bár az említett elnöki székfoglaló sorravette akkor előtérben álló feladatainkat, ezek kádernehézségek és egyéb okok miatt nem mind kerültek megvalósításra. Nagyobb baj volt, hogy a megvalósítandók kiválogatása nem mindig fontosságuk sorrendjében, hanem — a viszonyok nyomása alatt többszörösen módosítva — nem egyszer alkalmoszerűen történt. A Történettudományi Intézet szeritotta a parasztság XIV. századi helyzetét és mozgalmait kutató munkaközösséget; ugyanakkor más, fontos munkák miatt elejtette a dualizmus korabeli gazdaságtörténet kérdéseit vizsgálót, melynek eredményeire történetkutatásunknak nagyobb szüksége lett volna. Hasonló példákat szép számmal idézhetünk más intézmények tervezési tapasztalataiból is. Nem történtek kielégítő lépések a szovjet történettudomány, a szomszéd népek történetének megismerésére, multunk leginkább elhanyagolt újabb- és legújabbkori szakaszának feltárására. Nem volt kielégítő a Munkásmozgalmi kutatása, amit a történések jó része sokáig a Munkásmozgalmi Intézet kiváltságának tartott. Gyakorlatilag így alakult a helyzet, amennyiben más intézmények nem foglalkoztak a munkásmozgalom kérdéseivel. Viszont a Munkásmozgalmi Intézetben, ahol a munkát nagy lendülettel és lelkesedéssel kezdték és egyes területeken (muzeumok, kiállításokrendezésében) kiemelkedő eredménnyel folytatták, a kutató-részleg gyengése és gyakorlatlansága miatt a tudományos kiadványok nehezen indultak meg. Amellett a munkásmozgalom kutatásának ez a kikülönítése azt a veszélyt rejtette, hogy azt a nemzeti történet egészétől elszakítva fogják végezni, annak ellenére, hogy az Intézet munkatársai, szem előtt tartva pártunk Központi Vezetőségének iránymutatását, törekedtek

annak ellenkezőjére. Más kutató intézmények profilja nem volt kialakítva: tervezésük egymásba folyt. A munka egybehangolására történtek ugyan kísérletek, azonban ezek csak esetenként és tünetileg, nem gyökerében orvosolták a bajt.

Erőink akkori fogyatékosága mellett nehézségekbe ütközött a munka megszervezése is. Munkaközösségeket szerveztünk a többek erőfeszítését igénylő feladatok elvégzésére, azonban ezek munkamódszerét — jórészt ugyancsak tapasztalat hiánya miatt — nehezen (olykor sehogysem) tudtuk kialakítani. Eleinte tévesen értelmeztük a kollektív munka tudományos fogalmát, az egyéni és kollektív munka viszonyát. Később a szöveget minta megismerése, különösen Greekov akadémikusnak Történettudományi Intézetünkhöz írt levele segített áthidalni nehézségeinket. Azóta szervezett munkaközösségeinknél jórészt sikerült ezeket elkerülni. Első munkaközösségeinknek sok gondot okozott a tematika. A kutatás módszerének több más, lényegeset érintő kérdésével együtt, a tematikák céljának és jellegének kérdése is utóbb tisztázódott történettudományunkban. Az első tematikák nem egy esetben a konkrét anyagtól függetlenül készültek és annak bélyegét viselték, amit a történettudományban szemantizmusnak nevezhetünk. Néhány esetben nehézségeket okozott — főként fiatal kommunisták részéről — a szektaszellem, ami régi történészek lebecsülésében, véleményük ledorongolásában, bizalmatlankodásban és a pártszerű bírálat, az elvtársi segítség elhanyagolásában jutott kifejezésre. A Történettudományi Intézetben ezeket a hibákat a pártszervezet és a tudományos vezetés erősítése útján sikerült kiküszöbölni.

Kezdeti munkánkban, hibái és hiányosságai ellenére, értünk el bizonyos eredményeket. Ezek ma már szerényeknek tűnnek, de akkor és a továbbiak alapjaként megvolt a maguk nem lebecsülendő jelentősége. Erőinkhez mérten nagy lendülettel indult meg a kutatómunka, melynek irányát kezdetől fogva az a törekvés jellemezte, hogy példánk nyomán harci fegyvert adjon dolgozó népünk kezébe jelenének és jövőjének formálásához. Ugyanakkor a kutatás jellegét általában az a törekvés határozta meg, hogy ne csak szempontjaiban, hanem anyagában is újat, korábbi kutatásoknál teljesebbet hozzon. A kutatók többsége nem elégedett meg azzal, hogy bírálja és átértékelve felhasználja a régebbi történettudományban feltárt anyagot, hanem nagy erővel igyekezett megismerni és kiaknázni a levéltárainkban található, eddig felhasználatlan vagy csupán töredékesen felhasznált anyagot is. Újraindult a Történelmi Társulat folyóirata, a Századok, általában eredményesen látva el az erők tömörítésének feladatát. Ebben a tekintetben az erők összefogása, a történelem művelőinek közelebbhozatala, álláspontok tisztázása terén számottevő szerepet játszottak a Társulat nyilvános előadásai mellett azok a munkaközösségek is, melyek, leküzdve a kezdet nehézségeit, tagjaiknak gyakorlati szempontokat nyújtottak a marxizmus-leninizmus tanításainak konkrét hazai forrásanyagra való alkalmazásához. E munkaközösségekből több tehetséges fiatal indult útnak s nem egy régi szakember fejlődése vett új irányt.

Mindezek eredményei jórészt később mutatkoztak meg. Könyvkiadásunkban a munka kezdeti lendülete alig jutott kifejezésre. Az új kutatások eredményeiről, egyes előadások mellett, csupán a Századokban megjelent cikkek és közlemények adtak (nem teljes) képet. Ezek mellett eleinte inkább csak forráskiadványokat jelentettünk meg. Forráskiadványaink első kötetei még nem vetkőzték le a magát apolitikusnak hirdető polgári történetírás közlési módszerének hagyatékát; így az »Országgyűlési Tudósítások« szer-

kesztése és jegyzetelése szűk technicizmus és objektivista szemléletmód jegyeit mutatta. Ez arra vallott, hogy a szerkesztő — jó képzettségű régi szakember — nem sajátította még el az új típusú történet szemlélet olyan fokát, ami képesse tette volna arra, hogy feladatával a követelményeknek megfelelően birkózzék meg. Ugyanakkor az új szerkesztésű Századok egyik első cikkének fiatal, kommunista szerzője helytelenül, a nemzeti összefogás követelményeit nem kellően méltatva bírálta negyvennyolcas forradalmunk nemesi vezetését. Ilyenfajta hibák azt jelezték, hogy fiatal kommunista történészeink maguk sem ismerik és értik át kellően pártunk irányvonalát, a marxizmus-leninizmus eszméit és hajlandók lebecsülni nemzeti multunk haladó hagyományait. Akkortájt végzett kutatásokban és megjelent feldolgozásokban felmerült az ökonomista elhajlás veszélye, valamint ezzel összefüggésben a tendencia a történet dialektikus folyamatainak merev, sekélyes, szociologizáló ábrázolására. E hibáktól nem voltak mentesek általános iskolai tankönyveink, melyek egyébként — megjelenésük idején, — nagy lépést jelentettek oktatásunk megjavítása, az iskolai gyakorlatban élő polgári nézetek leküzdése terén.

Történészeink nagy részének elméleti tudása gyenge lábon állt. Kevesen ismerték a klasszikusok műveit; alaposan alig néhányan. Legtöbben csak azt olvasták, ami magyarul megjelent, esetleg azt sem egészen. E téren akkor kezdett megváltozni a helyzet, amikor a Szikra kiadásában sorozatosan jelentek meg Marx, Engels, Lenin, Sztálin művei. Ez lehetőséget teremtett arra, hogy történészeink szélesebb körben, anyanyelvükön tanulmányozzák a klasszikusok írásait. Nem lehet mondani, hogy azonnal és kellő elmélyüléssel használták ki ezt a lehetőséget. A klasszikusok ismeretének hiánya mellett gondot okozott az olvasott és felhasznált szövegek önállóan, betűhöz tapadó értelmezése. Azok a történészeink, akik leghamarább és viszonylag szélesebb területen ismerkedtek meg a klasszikusok tanításaival, mintegy örömeiket lelték abban, hogy írásaikat, előadásaikat, sőt beszédüket is teletűzdeljék tőlük vett, olykor nem is helyesen alkalmazott idézetekkel. Megesett, hogy a mondani való önálló kifejtését idézetekkel akarták helyettesíteni. Az is előfordult, hogy a kiválasztott idézetet nem ugyanarra a korra, nem azonos helyzetre alkalmazták, anélkül, hogy ennek jogosulatlanságát észrevették volna. Bár e téren azóta sokat javult a helyzet, meg kell állapítani, hogy a klasszikusok elmélyült tanulmányozása és a tanulságok felhasználása terén több fontos kérdés máig tisztázásra vár.

Az elméleti tudás fogyatékoságával szorosan összefüggött az elvi bírálat és a színvonalas viták hiánya. Egyes, mondhatni ünnepélyes alkalmakat leszámítva, a tudományosság fejlődésének e hatalmas serkentői a fordulat utáni években is jóformán teljesen hiányoztak a történész munka általános gyakorlatából. E hiányosság természetesen lassította és nehezítette a hibák feltárását, kiküszöbölését s a kutatók egyéni fejlődését. Megszüntetésére jelentős lépést tett a MDP Központi Előadó Irodája, melynek történelmi munkaközössége megvitatta Molnár Erik »A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig« című könyvét s a vita eredményét a Társadalmi Szemle hasábjain közzétette. Ez a vita annyiban is jelentős volt, mert hozzájárult történetírásunk irányának, elvi vonalának tisztázásához és több kérdésben azóta is érvényes álláspontot alakított ki; ugyanilyen jelentős volt azért, mert a vitaszellemet igyekezett terjeszteni és az elvszerű bírálat lényegének megértéséhez közelebb segítetté történészeinket. Azonban ennek a helyes kezde-

ményezésnek nem volt megfelelő folytatása. A munkaközösség a következő időben számottevő munkát végzett, megvitatott egy sor alapvető fontosságú kérdést, segítséget adott nem egynek megnyugtató eldöntéséhez. Hatása kiterjedt a pártonkívüli történészek munkájára is. Azonban kétségtelenül erősebb és szélesebbkörű nevelőmunkát végzett volna, ha a viták eredményét, legalább a fontosabb kérdésekben, rendszeresen közzéteszi. Ez nem történt meg, ami a nyilvánosság elhanyagolását jelentette és egyik tényezője volt annak, hogy nálunk sokan »diszkrét« ügynek tekintették a vitát és a bírálatot. Ezt a hibás elképzelést táplálta más intézmények gyakorlata is. Amint a kutatás kiszélesedett és kezdett elmélyülni, a gyakorlat a problémák tömegét vetette fel: nélkülözhetetlenné vált ezek megvitatása. Azonban a viták, kivált eleinte, túlságosan a gyakorlathoz tapadtak; ritkán tapintották ki a tárgyalt kérdések elvi magját. Emellett többnyire megmaradtak egy-egy intézmény belső ügyének. Ha történtek is kezdeményezések a résztvevők körének (olykor eléggé nagyarányú) kiszélesítésére, az eredmények nem kerültek a nyilvánosság elé s nem egyszer feledésbe merültek.

A nyilvánosság elhanyagolásában, egyéb tényezők mellett, szerepet játszott az a meggondolás, hogy vitáink — éppen a résztvevők elméleti képzettségének fogyatékosága miatt — nem eléggé színvonalasak, nem eléggé nevelő hatásúak. Emellett sokáig hatott az idegenkedés, ami történéseink nem kis részénél a bírálattal szemben — főleg régi kutatóknál — érzékenységekben, sértődékenységekben mutatkozott. A szektaszellem megnyilvánulásainak leküzdése után, azok emlékeitől befolyásolva, lassan és nem eldöntötten bontakozott ki a harc, a bírálat lényegének megértéséért, helyes formáinak kialakításáért és elfogadtatásáért. Saját sorainkban sem küzdöttünk eléggé az önbírálat gyengesége, a bírálat elutasítása, illetve formális-felületes elfogadása ellen. A lektori, illetve szerkesztői munkában nem eléggé érvényesült a meggyőzés szándéka és módszere; voltak példák az önkényes belejavítás helytelen gyakorlatára is. Ugyanakkor a bírálatot, kivált közlésre szánt formában — így a Századok hasábjain — túlzott tapintatosságot, szinte bocsánatkérő óvatosságot, az érzékeny és vitatható pontok kerülése jellemezte. Szeretettel istápolva fiatal, új irányban fejlődő tudományosságunk első hajtásait, nem a kellő eréllyel nyesegettük kinövéseit. De nem elég erővel, nem eléggé átfogóan harcoltunk a régebbi történetírás iskolái, azok nézeteinek maradványai ellen sem. Új történetírásunk ugyan mindjárt első kísérleteiben célul tűzte ki e nézetek cáfolatát, azonban ezt nem állította előtérbe; a gyakorlatban nem központi feladatként, hanem mintegy mellékesen, a bizonyítás eszközeként, annak alárendelten valósította meg. A vita egyes konkrét kérdésekre, egyes állítások cáfolatára szorítkozott. E téren fiatal történetírásunk hasznos munkát végzett, hatalmas tényanyagot halmozott föl a reakciós nézetek átfogó és megsemmisítő bírálata számára. Azonban ezt a bírálatot nem végezte el, sőt azóta sem próbálta elvégezni.

Az elsorolt tényezők, kezdeti munkánk hibáinak s hiányosságainak e fő jellemzői mind hozzájárultak, hogy a bírálat és önbírálat ma sem erős oldala pártosságra, harcosságra törekvő történettudományunknak; a nyilvános vita szelleme ma sem hatja át egész munkásságunkat; elvi kérdések felvetése és tisztázása helyett a kutatás gyakran megáll a bizonyító anyag többé-kevésbé meggyőző csoportosításánál. Hiba volna azt állítani, hogy fogyatékoságainkat egyáltalán nem ismertük fel, kiküszöbölésükre éppen semmit nem tettünk. Ha ez így lenne, tudományunk nem fejlődhetett volna.

Holott tény, hogy a fordulat óta történetkutatásunk számottevő fejlődésen ment át, amiről komoly eredmények, többek közt nem csekély számú, a kívánatos mértéket színvonalukban is egyre inkább megközelítő kiadványok tanúskodnak. Kétségtelen azonban, hogy — főleg színvonal tekintetében — nagyobb eredményeket értünk volna el, ha munkánk eredeti hibái és hiányosságai nem fékezik haladásunkat. Az sem vitás, hogy a hibák és hiányosságok, ha érthetőek voltak évekkel ezelőtt, enyhített formában sem menthetők meg, mert fennmaradásuk további fejlődésünket veszélyeztetné. Ezért kell e kérdéseket, valamint további alakulásukat és jelenlegi megnyilvánulásait behatóbban elemeznünk, akkor is, ha ez eredményeink mellett túlmértnek tűnik és az arányok eltolódásának veszélyével jár.

Kulturális forradalmunk kibontakozása, pártunk és államunk ezt támogató kulturpolitikája új, nagy feladatok elé állította történetírásunkat. Az oktatás színvonalának emelése érdekében központi feladattá vált az egyetemi tankönyvek elkészítése, olyan színvonalon, ami megfelel nemzeti történetünk első tudományos, marxista-leninista szellemű szintézisének. Emellett pártunk II. Kongresszusa különös nyomatékkal hangsúlyozta haladó, hazafias, honvédő hagyományaink ápolását és széleskörű népszerűsítését. A pártkongresszus után ez a két, önmagában is hatalmas és nagyigényű feladat került a történészek munkájának homlokterébe.

Az egyetemi tankönyvek munkálatai 1950 végén kezdődtek. Az eredetileg öt kötetre tervezett (utóbb népi demokráciánk történetével hat kötetre kiegészített) sorozat korszakonként, az egyetemi oktatás menetének megfelelő beosztásban tárgyalja történetünket. Az első négy kötet munkálatai befejezés előtt állnak; ezek anyaga a historiográfiai fejezetek kivételével, jórészt elkészült. A tankönyvek elkészítése óriási munkát követelt. A munka szervezését és irányítását, legjobb történészeink közreműködésével, a Történettudományi Intézet végezte. A munkában az Intézet munkatársai mellett igen sok történész vett részt, legtöbbször egyes kérdések előtanulmányként készített feldolgozásával, mások a kötetek egyes részeinek vagy fejezeteinek megírásával. A munka során az eddigigél teljesebben és élesebben mutatkoztak meg tudományunk fehér foltjai, saját munkánk hibái és hiányai, a régebbi történetírás mulasztásai és ferdtései. A ferdtések cáfolatának és a hibák kiküszöbölésének, a hiányok akárcsak részleges betöltésének óriási feladatai nemcsak megfeszített munkát, hanem igen komoly elmélyülést, eszmei és módszertani felkészülést és alapos forráskutatást igényelnek. Távolról sem állíthatjuk, hogy ezt a munkát teljes egészében és mindenütt kielégítően végeztük el. Kétségtelen azonban, hogy e hatalmas erőfeszítés nagy haladást eredményezett tudományos életünkben. A haladás nem annyira egyes kérdések tisztázásában mutatkozik (bár az e téren elért eredmények sem jelentéktelenek), hanem főként új problémák tömegeinek felvetődésében, e problémák felvetésének elvibbé váló módszerében, valamint általában kutatási módszereink javulásában, az elmélet tanulságainak módszeresebb alkalmazásában.

A tankönyvmunkák szorosabbra fűzték a kapcsolatot a történetkutató intézmények közt, szükségessé tették terveik egyeztetését és bizonyos mértékű összehangolását. A fordulat alapján kialakuló egységfront jegyében tömörítették a történetkutatókat, alátámasztva az egységfront létrejöttének oly impozáns megnyilvánulásait, aminőket a Társulat 1951-i kibővített választmányi ülésén, majd az ott elhangzottak nyomán egy évvel később, Kossuth

születésének százötvenedik évfordulója alkalmából tartott ünnepségekkel kapcsolatban tapasztalhattunk.

A történészek egységfrontjának kialakításában döntő szerepet játszottak a nemzeti múltunk nagy, haladó hagyományainak felelevenítésére irányuló munkálatok, melyekben régi és új történészek egész sora együttesen vett részt. Ilyennek tekinthetők már az 1848/49-i forradalom és szabadságharc centenáriumával kapcsolatban keletkezett kiadványok, továbbá — különösen — a Kossuth-évfordulóra készített kétkötetes Emlékkönyv, melynek munkálataiban — valamint az ezekkel párhuzamosan készített tanulmányok írásában — akadémikusok: Andics Erzsébet, Révész Imre, Szekfű Gyula és más neves kutatók mellett több tehetséges fiatal történészünk is résztvett. A kutatások fő tanulságát Révai Józsefnek az Emlékkönyv bevezetéseként közölt, a Kossuth-szobor leleplezésekor mondott beszéde összegezte, megmutatván, hogy a mi nemzedékünknek jutott osztályrészül magasabb fokon megvalósítani azt, amiért népünk száz év előtt Kossuth vezetésével küzdött s amit az ő neve, hosszú évtizedek sötét elnyomatásának időszakában zászlóként jelzett.

E nagy vállalkozások mellett tovább folytak a kutatások több fontos területen. Az eredményeket már a könyvkiadás számai is kifejezték. Értékes könyvek jelentek meg az eredeti tőkefelhalmozásról (Pach Zsigmond Páltól), az ipari kapitalizmus magyarországi kezdeteiről (Lederer Emmától), a magyar-cseh történelmi kapcsolatokról (Kovács Endrétől), az Erdélyi Érchegység román parasztságának mozgalmairól (I. Tóth Zoltántól), törökökkel vívott védőháborúinkról, a harcok kiemelkedő hadvezére, Hunyadi életéről (Elekes Lajos feldolgozásában), negyvennyolc önkéntes népfelkelő harcairól (Varga János aspiránstól). A közelmúltban jelent meg három munkásközösségi kiadvány: a klerikális reakció ellenforradalmitevékenységéről (Balázs Béla szerkesztésében), továbbá tanulmánygyűjtemények a parasztság XIV., illetve XVIII. századi helyzetéről és mozgalmairól (Székely György, illetve Spira György szerkesztésében). Megjelent a magyarországi munkásmozgalom kifejlődésében fontos Általános Munkásegylet története (Nemes Dezső munkája), továbbá több feldolgozás, részben életrajz formájában, a magyarországi munkásmozgalom fejlődésének és a kommunista párt harcainak történetéből is. A kutatás komplex módszerének kifejlesztése és a vitastílus meghonosítása szempontjából is kiemelkedő Molnár Erik új könyve a magyar őstörténetről. Sajtókészen vagy feldolgozás alatt áll sok más, jelentős monográfia, így az 1929/33-i világgazdasági válság hatásairól, az angol-amerikai imperialisták szerepéről a Horthy-rendszer stabilizálásában, a csehek-szlovákok-magyarok kapcsolatairól 1848/49-ben, a nagy lengyel szabadságharcos, Bem József életéről, a magyarországi humanizmusról, stb. Mint különösen fontos tény emeljük ki, hogy megkezdődtek pártunk történetének előkészítő munkálatai.

A feldolgozás mellett nagy erővel folynak a forrásközlések. A megjelent fontosabb dokumentum-gyűjtemények közül kiemeljük a Rákosi-perről, valamint a munkásmozgalom magyarországi kezdeteiről (nagyobb sorozat elsőjeként) készültet. Folyamatosan halad Kossuth Összes Munkái közzététele; eddig megjelent több kötet, öt éves tervünk keretében készül a forradalom és szabadságharc időszakát felölelő rész. Folyamatosan halad a magyarországi jakobinusok iratainak közzététele is. Okmánygyűjtemény jelent meg az ellenforradalom magyarországi rémuralmáról, tekintélyes anyag a dualizmus korabeli nemzetiségi kérdéstről, a magyar uralkodó osztályok nemzetelnyomó

tevékenységéről. Jelentős Csernisevszkij magyar vonatkozású iratainak közzététele (bevezetése Fogarasi Béla kongresszusi előadása). Az okmányközlés pártos módszerének fejlesztése szempontjából kiemelkedő a szabadságharc főúri árulóiról megjelent kötet, Andics Erzsébet korábbi — a klerikális reakciónak szabadságharc-ellenes tevékenységét leleplező — munkáinak folytatása.

A kutatást segíti a bibliográfia és a dokumentáció területén folyó jelentős munka, melynek eddigi eredményeiről több kiadvány tanúskodik, valamint a levéltárainkban — immár nemcsak a központokban, hanem vidéken is — megindított széleskörű anyagfeltáró, rendező és leltározó tevékenység.

Tudományos eredményeinkkel egysorba kívánkoznak azok, amelyeket a kutatások ismertetése, múltunk nagy hagyományainak népszerűsítése terén értünk el. Ebben kiemelkedő szerepe volt a Munkásmozgalmi Intézet múzeumainak és kiállításainak, melyek látogatók hatalmas tömegeit vonzották. A nagy hagyományainkat széles körben ismertető művek sorában úttörő jelentőségű volt a Munkásmozgalmi Intézet albuma, mely Tanácsköztársaságunk emlékét idézte. A továbbiakban jelentős feladat jutott a Történelmi Társulat népszerű kiadványsorozatának és a Társulat keretén belül szervezett Előadói Szakosztály munkásságának. A sorozat olvasmányos formában, de tudományos kutatások alapján főként nemzeti múltunk haladó, harcos, honvédő hagyományait ismer-teti; ezzel, valamint a népünk szabadságát, függetlenségét fenyegető külső erők, belső árulók és elnyomók leleplezésével igyekszik erősíteni fejlődő, új típusú hazafiságunkat. A Szakosztály előadásai kezdetben, 1951 őszén a sorozat alapján indultak el; tematikájuk utóbb — a hallgatóság kívánalmainak megfelelően — más, többek között a nemzetközi munkásmozgalom tárgyköréből vett anyagokkal bővült. Az előadások alapjául szolgáló szövegek, vezérfonalak szerzői a tárgyalt kérdés szakemberei, maguk az előadók, a történetkutatók és oktatók — nagyrészt középiskolai tanárok — közül kerültek ki. A szakosztály működésének másfél esztendeje alatt az előadások száma országosan megtízszereződött; hallgatóságuk száma — városokban és falvakban — gyorsan növekedett. A Szakosztály e munkássága elő-készítette az idén alakult Ismeretterjesztő Társulat történelmi szakosztályának működését. Az ismeretterjesztő-népszerűsítő munka nyomán, mint részben a számokból is érzékelhető, országszerte hatalmas arányokban bontakozott ki az érdeklődés a történelem iránt.

Mi volt a munka nagy lendületének, jelentős eredményeinek alapja? Kétségtől eltekintve az országban folyó építés, a kulturális forradalom kibontakozása, aminek nagyszerű lendülete magával ragadta értelmiségünket, benne — a társadalomtudományok területén elsőként — történészeinket. Az alkotó-munka szenvedélyes ereje a fordulat óta egyre jobban áthatja tudományos-ságunkat és további fejlődésünk nagy lendítőjévé válik. A magyar történészek megértették, mit követel tőlük, tudományunktól az ország fejlődése; munkájukat igyekeztek ennek szellemében végezni. Népünk megértette a tudomány, a történelem jelentőségét; ismerni akarta múltját, hogy jobban formálhassa jelenét és jövőjét. Az érdeklődés, ami a történettudomány eredményei — s legutóbb különösen kongresszusunk — iránt a dolgozók széles rétegei részéről megnyilvánult, minden igaz kutatót és oktatót arra ösztönöz, hogy tudásának és munkásságának legjavát adja.

Tudományunk felvirágzását pártunk és államunk sokoldalúan és erőteljesen segítette. Ez jut kifejezésre mindenekelőtt a történész munkát támogató elvi iránymutatásban, így a pártkongresszuson elhangzottak mellett a

Központi Vezetőségnek az ideológia területét érintő határozataiban. Ez jut kifejezésre anyagi téren, sok egyéb mellett, a kongresszus megrendezésének lehetővé tételében, munkájának támogatásában is. Ez jut kifejezésre a Kossuth-díjakban, kitüntetésekben és jutalmakban, melyeket az elmúlt években történészek tudományos munkásságukért kaptak. Ez jut kifejezésre a tudósutánpótlás képzését előmozdító aspirantúra bevezetésében,¹ újrendszerű tudományos fokozatok odaítélésében, a történetkutató intézmények fejlesztésére irányuló intézkedésekben.

Tudományunk fejlődésében óriási jelentőségű az a segítség, amit a legkülönbözőbb területeken a Szovjetuniótól, az élenjáró szovjet tudományosságtól kaptunk. Szovjet vendégeink már a kongresszus előtt is voltak; Grekov, Kiszjeljov akadémikusok egy-egy látogatásuk alkalmával több fontos kérdés tisztázásához segítettek hozzá. A Budapesten létesített Lenin-Intézet szovjet professzorai készségesen támogatták és támogatják munkánkat. A szovjet könyvtári szervek segítségével ma már folyamatosan kapjuk a szovjet történettudomány újabb eredményeit. A szovjet történészek néhány számunkra különösen tanulságos munkáját magyarul is megjelentettük. A Szovjetunióban folyó termékeny és serkentő történettudományos viták anyagából a Történettudományi Intézet sokszorosított Értesítője folyamatosan közölt részeket. Elevenebb kapcsolatba kerülve a szovjet tudományossággal, egyre többet meríthettünk eredményeiből.

A szovjet példa elvi igényességre, mély módszerességre neveli történészeinket. Ha munkánk az elmúlt időben nemcsak termésének mennyiségében, hanem színvonalában is emelkedett, az pártunk iránymutatása mellett különösen a szovjet példa nevelő hatásának köszönhető. Hibáink és hiányosságaink jelentős része pedig azzal függ össze, hogy nem eleget és nem elég alaposan tanultunk e példából.

Miben állanak hibáink és hiányosságaink? Két esztendővel ezelőtt, az Akadémia nagyhétén elhangzott beszámoló rámutatott tematikánk és munkamódszereink főbb kérdéseire. Tematika terén van javulás, de az akkor felsorolt, legsúlyosabb tematikai hiányosságok jelentős részben ma is fennállnak. Késve, csak az első lépéseket tettük meg népi demokráciánk történetének kutatására, az egyetemi tankönyvek megfelelő részének előkészületeként. Ma sem eleget, nem eléggé elmélyülten foglalkozunk a munkásmozgalom történetével, a munkásosztály és általában a dolgozó osztályok helyzetével. Csupán néhány lépést tettünk a népünket a nagy orosz néphez és a szomszédos népi demokráciák népeihez fűző történelmi kapcsolatok feltárására. Elhanyagoltuk a hadtörténet rendszeres művelését, a helytörténeti kutatások fellendítését. Kevés történet kultúrtörténetünk területén, az sem az érintett rokontudományok szervezett együttműködése útján. Tudományunk történetét nem dolgoztuk fel, idevágó kutatásokkal jobbra csak a tankönyvek historiográfiai fejezeteinek keretei közt foglalkoztunk. Nyilván az sem véletlen, hogy a tankönyveknek éppen ezen fejezetei készülnek a leglassabban. Különös nyomatékkal kell kiemelnünk, hogy mindeme hiányosságok megmutatkoznak egyetemi tanterveinkben, az ott folyó oktatómunkában és — részben ennek következtében, de fokozottabb mértékben — az oktatás egyéb területein.

Marxista-leninista történetírásunk fő fogyatékoságát, hibáinak forrását az említett akadémiai beszámoló az elméleti bizonytalanságban, a történészek marxista-leninista képzettségének nem kielégítő színvonalában jelölte

meg. Ez összefüggött a vitaszellem hiányával, a nagy elméleti kérdések iránt tanusított közömbösséggel (a vonakodással ilyenek érintésétől), valamint az orosz nyelvtudás fogyatékoságával, ami a szovjet eredmények tanulmányozását, a módszerbeli tanulságok alaposabb elsajátítását akadályozta. Van-e javulás ezen a téren? Bizonyos fokig kétségkívül van. Azonban az elért eredmények elmaradnak fejlődésünk követelményei, tudományunk mennyiségi növekedése mögött. Történészeink többsége tanult ugyan oroszul, de nem tart még ott, hogy nehezebb szöveget eredetiben olvasson. Közömbösségről a nagy elméleti kérdések iránt — történészeink többségénél — ma már aligha beszélhetünk; annál inkább beszélhetünk és kell is beszélnünk a bizonytalanságról, a színvonal hiányairól, melyek különféle megnyilvánulásai éppen a közömbösség áttörése, az érdeklődés növekedése során egyre élesebben kerülnek napvilágra.

Annakidején a közömbösségnek, az elmélet alapvető kérdései tárgyalásától való visszariadásnak súlyos megnyilatkozása volt, hogy történettudományunk úgyszólván szó nélkül ment el Sztálin magyarul is megjelent, a társadalomtudományok egész területére útmutató nyelvtudományi művei mellett. A történészek egymás közt, szűkebb körökben beszélgettek e művek egyes tanulságairól, igyekeztek munkájukban felhasználni azokat (így különösen az alap és felépítmény viszonyáról, a felépítmény aktív szerepéről szólókat), azonban azt sem eléggé alaposan; mellőzték, hogy a művek egészét, tudományunk területén fontos útmutatásait szélesebb körben megvitassák és — részben ennek következtében — több rendkívül fontos probléma (mint a nyelv funkciója, a kultúra fejlődése és az osztálytársadalmakban játszott szerepe) továbbra is majdnem teljesen kívül maradt a kutatások szempontjainak körén.

Másként fogadták történészeink a Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. kongresszusának határozatait, Sztálin közgazdaságtudományi művének megjelenését. E hatalmas dokumentumok nyilvánosságra hozatalát természetszerűleg országos érdeklődés előzte meg; ehhez a tudományok munkásai részéről különleges érdeklődés járult. Ezúttal a történészek nem érték be azzal, hogy egyenként olvassák és elemezzék a tanulságokat, hanem több, egyenként többnapos vita során — az Előadói Iroda történelmi munkaközösségében, majd kibővített ülésen a Történettudományi Intézetben, valamint a budapesti egyetem Történelmi Intézetében és másutt — szakmájukra vonatkoztatták és megtárgyalták azokat. A viták anyagát nem közölték nyomtatásban, bár az — mint a jegyzőkönyvekből megállapítható — hibái és hiányosságai ellenére sok hasznos, történettudományunk fejlődését jelző és további fejlődését előmozdító szempontot tartalmazott. Egyben azonban a hibák és hiányosságok egész sorát tárta fel, régiek mellett újabbakat (illetve olyanokat, melyeket korábban nem vettünk észre) és jellemzőket történettudományunk helyzetére, nehézségeire. A legfontosabbak ezek közül a módszeres elmélyültség és a kérdések módszertani oldala iránti érdeklődés nem kielégítő mértéke. Számos felszólaló közt egy sem akadt, aki felvetette volna a kérdést: miben rejlik a sztálini mű tanulsága a tudományos, konkrétan a történelmi kutatás módszerének fejlesztése terén. Az Előadói Iroda vitájának összefoglalója kiemelte a mély történelmiséget, ami a közgazdasági művet jellemzi; kiemelte azt a súlyos hiányosságot is, hogy ezt a felszólalók, történész létükre, egyáltalán nem elemezték.

További hiányossága volt a vitának, hogy jobbra csak szempontokat és főleg tényanyagot nyújtott az általános objektív törvényszerűségek konkrét magyarországi jelentkezés formáinak vizsgálatához. A referátumok és a hozzászólások általában azt mutatták, hogy történészeink nem eléggé mélyedtek el az általános és különös viszonyának elemzésében. Az általános objektív törvényszerűséget nem ritkán sablonszerűen, sematikusán értelmezik, elvonatkozottan a konkrét jelentkezésmódok gazdagságától. Emellett ténybeli, egyetemes történeti ismereteik fogyatékosága is akadályozza, hogy felismerjék és meghatározzák a magyarországi sajátosságokat. A felszólalók egy részénél ez abban nyilvánult meg, hogy eleve lemondtak a sajátosságok elemzéséről, megmaradtak az általános törvényszerűség érvényének bemutatásánál. (Emellett egy-két esetben, kevésbé gyakorlott kutatóknál, jelentkezett a sematizmusnak az a válfaja is, amikor a történeti folyamatok bemutatását, a tényeknek a marxizmus-leninizmus tanításai alapján történő elemzését a klasszikusoktól, illetve pártunk vezetőitől átvett idézetekkel helyettesítették.) Ennek mintegy ellenképeként, olyan kutatók, kik törekedtek a sajátosságok megragadására, többnyire megelégedtek az összegyűjtött, összefüggésbe állított tényanyag felsorolásával és nem igyekeztek elvi jellegű általánosításra, legfeljebb a további következtetések levonásához szükséges gondolatmenet kiindulásáig jutottak.

Két esztendővel ezelőtt az említett akadémiai beszámoló a történészek legfontosabb feladataként jelölte meg elméleti tudásuk hiányainak pótlását; egyben rámutatott, hogy az elmélet tanulmányozásának nem kielégítő foka kétféle hiba forrásává válhat: az egyik, hogy félresiklunk a történet sematikus, merev, dogmaszerű értelmezése felé; a másik, hogy lecsúszunk a tényközlő, leíró történetírás tudománytalan színvonalára. A tények azt mutatják, hogy időközben, ha értünk is el eredményeket az elméleti színvonal emelése terén, ez nem volt elegendő a kettős veszély kiküszöbölésére. Jelenleg az a helyzet, hogy a megjelent (valamint a készülő) munkák jelentős részénél kisebb vagy nagyobb mértékben fellelhető vagy az egyik, vagy a másik hiba, sőt olykor a kettő együtt. Felismerésüket megnehezíti, hogy nem kifejlett formában, irányzatként, hanem gyakran csak elemeikben, a kutatói gyakorlat vonása vagy tendenciája gyanánt jelentkeznek.

A történelmi sematizmus legelterjedtebb formája az egyszerűsítés: a bonyolult, ellentmondásos történeti folyamatok egysíkú, egynemű ábrázolása. Marxista-leninista történészeink helyesen, a haladás és reakció erőinek küzdelmeként fogják fel a fejlődést, tárgyukban elsősorban ezt igyekeznek megvilágítani. Ám ezt nem egyszer nyersen és felületesen teszik: törekszenek a helyesen megállapított fővonalak kiemelésére, közben azonban nem veszik (vagy nem eléggé veszik) figyelembe, hogy azok a valóságban nem tisztán és egyenesen, hanem gyakran törésekkel és ingadozásokkal, egymást keresztelő hatások tömkelegén keresztül törve érvényesültek. A dialektikus történeti folyamatok nem eléggé dialektikus felfogása az ábrázolásban egyszerűsítést eredményez. Ilyen ábrázolásban a haladás erői egységesen, egyértelműen haladók, korlátaik elmosódnak; a reakció erői sötét, egyszínű masszába olvadnak össze. Történetkutatásunkat ez a veszély nagyobb mértékben fenyegeti, mint a megjelent munkákon látszik. Lektoraink gyakran tesznek szóvá ilyen jellegű hibákat, illetve ilyeneket eredményező feldolgozásbeli hiányokat (bár néha nem elvileg, hanem ténykérdésekhez kapcsolódva); a lektorok tanácsai nyomán a feldolgozás hiányaiból, a tények egyoldalú

értelmezéséből eredő hibák jelentős része kiküszöbölődik. Ennek ellenére, az egyszerűsítés különféle formáival a megjelent munkákban is találkozunk.

Sematikus vonások jelentkeznek a honvédő hagyományainkat, függetlenségi háborúink történetét tárgyaló tanulmányokban, egyetemi jegyzetekben és előadásokban. Általában megvan a törekvés a népi tömegek igaz hazafiságának, a harcokban vitt szerepének bemutatására, azonban ez — néhány kivétellel — nem eléggé konkrétan, nem az osztályok és rétegek céljainak és küzdelmeinek beható elemzése alapján történik. Az eredmény: elmosódó általánosság a hazafiság konkrét tartalmának, osztályharc és függetlenség összefüggésének egy adott időszakra jellemző meghatározása helyett. Különösen áll ez a Habsburg elnyomókkal vívott háborúk történetére, melyet (belső fejlődésünk oldaláról tekintve) a nemzet elemeinek s velük a nemzeti jellegű összefogás problémájának fokozatos előtérbe nyomulása jellemez; történetírásunk eddig elmulasztotta, hogy ezt az összefüggést fejlődésében világítsa meg. Ahol a kérdés felvetődött, így a Rákóczi vezette szabadságharc vizsgálata során, az alapvető osztályellentét fejlődésére korlátozták, nem eléggé emelve ki az újat hordozó osztály létének, illetve korlátozottságának a többi meghatározó problémáját. Ez egyébként összefügg történetírásunkkal azzal a — részben szintén sematikus kérdésfeltevésre visszavezethető — hiányosságával, hogy nem világította meg az árutermelés fejlődésének, illetve az ezt korlátozó Habsburg gyarmatosításnak konkrét kérdéseit. Így meglehetősen elvontak és bizonytalanok maradtak a megállapítások, melyeket történetírásunk az alap és felépítmény viszonyáról, a hazai abszolutizmus kiépítésére irányuló törekvések létéről és lehetőségeiről eddig megkockáztatott.

Török hódítók ellen vívott XV. századi harcainkkal kapcsolatban helyesen használták a »fő veszély« fogalmát. A továbbiakban ezt mereven, sematikusán alkalmazták a következő századokra, ahelyett, hogy megvizsgálták volna a »kettős veszély«, valamint a »növekvő veszély« akkor jobban alkalmazható, a való helyzetet közelebbről kifejező fogalmait. Ez az egyszerűsítés, értékelésbeli zavarok mellett, a polgári történetírás »kuruc-labanc« álláspontja felevenítésének veszélyét rejti.

Az egyszerűsítésnek gyakori formája a maguk idején haladó mozgalmak, személyek korlátainak elhanyagolása. Nem mentes ettől Elekes Lajosnak Hunyadról írt, honvédő hagyományainkat mozgósító erővel elevenítő munkája, mely a török háborúk kiváló hadvezérének korlátait megemlíti ugyan, de nem fejti ki részletesen. Hasonló tárgyú, eddig megjelent tanulmányokban (például Kovács Endrének Bemről, Wittman Tibornak Bethlen Gáborról írt munkáiban) ez a hiba erősebben jelentkezik, előbbinél némi (most készülő munkájában kijavítandó) felületességgel párosulva, utóbbinál pedig azzal a súlyos hiányossággal tetézve, hogy az erdélyi központosság problémáját szinte kizárólag a függetlenségi harc követelményeinek szempontjából vizsgálja. Makkai Lászlónak haladó kultúrális hagyományunkat, a magyarországi puritanusok ideológiáját európai távlatlall elemző munkája figyelmen kívül hagyja azt a fékező-korlátozó tényezőt, ami az ilyen ideológiák vallásos jellegéből következik. Arató Endre igen értékes munkája, mely a magyar uralkodóosztályok nemzetiségelyomó tevékenységét leleplezi, némely ponton engedményeket tesz a szlovák nacionalizmusnak, nem mutatva meg eléggé a szlovák nemzeti mozgalom vezetőinek osztálykorlátait.

Újabb- és legújabbkori történetünkkel foglalkozó munkákban az egyszerűsítés nem egyszer az arányok eltorzítására vezet és előszakolt aktuáli-

zálással párosul. Megfigyelhető ez például a nyugati hatalmak (illetve az amerikai monopóliumok) és a Horthy-rendszer kapcsolatait feltáró, egyébként kiváló tanulmányoknál. Ezek szerzőit, Zsigmond Lászlót illetve Magos Györgyöt az a politikailag helyes törekvés vezette, hogy tudományos kutatásaikkal közvetlenül szolgálják népünk harcát a mai fő veszély, az amerikai imperializmus ellen. Hibáik ennek a helyes törekvésnek sematikus kivitelezéséből származtak. Az egyik esetben úgy, hogy a szerző, figyelmét a nyugati hatalmak politikájának vonalára összpontosítva, mellőzte az imperializmus rendszerén belüli ellentétek problémáját; a másik esetben úgy, hogy elmosta a különbséget az amerikai monopóliumok közvetett befolyása és közvetlen irányító szerepe közt.

Sematikus, egyszerűsítő vonások mutatkoznak a magyarországi munkásmozgalom kibontakozását tárgyaló munkákban is. Nemes Dezső az Általános Munkásegyletről írt értékes könyvében elvileg helyes álláspontból igyekszik tisztázni a munkásmozgalom és a demokratikus, illetve liberális törekvések viszonyát; megállapításai azonban sok helyen elvonttá válnak, mert hiányzik az osztályviszonyok fejlődésének és a monarchia helyzetének konkrét elemzése. Ez a hiány értékelésbeli bizonytalansággal, illetve problematikus kérdések mellőzésével párosul azokban a feldolgozásokban, melyek szerzői kevésbé törekedtek az általános összefüggések megragadására. Aranyossi Magda szép életrajzi munkája homályban hagyja Frankel Leó tevékenységének több, csupán a monarchia többi országainak ismerete alapján megoldható kérdését, így távozásának célját és értékelését.

A sematizmus többnyire összefügg a tények nem teljes ismeretével, illetve történetírásunknak azzal a provincializmusként jellemezhető fogyatékosságával, hogy az egyetemes fejlődés és különösen a szomszéd népek fejlődése párhuzamait és összefüggéseit nem eléggé veszi figyelembe.

Vitára adtak alkalmat az eredeti tőkefelhalmozást tárgyaló tanulmányok. A bírálók ezekkel szemben a sematizmus, illetve a dogmatizmus vádját emelték, nem alaptalanul, de nem is egészen helyes formában. A tanulmányok sematizmusa nem abban áll, hogy a Tőkének az angliai viszonyok alapján összegezett megállapításából indulnak ki (mert igyeksenek rámutatni a hazai viszonyok különbözőségére, bár ebben a vonatkozásban kevésbé gondos elemzéssel és elméletileg sem olyan alapos alátámasztással); nem is pusztán abban, hogy a folyamat egyes oldalait külön-külön vizsgálják (mert ez, mint vizsgálati módszer elfogadható abban az esetben, ha nem jár együtt az összefüggések elhomályosításával); a sematizmus éppen azáltal jön létre, hogy a szerző, miközben gondosan követi Marx útmutatásait a folyamat két oldalának összetevőit és azok magyarországi jelentkezésformáit illetően, nem vizsgálja ugyanilyen gondnal azok összefüggéseit, kölcsönös feltételezettségét, az egész probléma viszonyát a feudalizmust kiszolgáló kapitalizmus bizonyos feltételeit «előkészítő» árutermelés színvonalának kérdéseihez, továbbá, hogy a hazai sajátosságok meghatározásánál nem törekszik felvetni és megvizsgálni ezek kelet európai analógiáinak jelentős problémáját.

Nem ritkán sematikus a bírálat és önbírálat alkalmazása, a hibák kijavítása történettudományunkban. Az elméleti megalapozottság hiánya mellett ezzel is összefügg az ingadozás, az átesés »a nyereg túlsó oldalára«, aminek történetírásunkban több példája ismeretes. Az ökonómiai elhajlás régebbi veszélyének leküzdése után a parasztmozgalmak kutatóinak körében szinte futótűzként terjedtek el Porsnyev professzor nézetei, melyeknek hibái

az alap és az osztályharc voluntarista elválasztásában gyökereztek. Történetírásunk kezdeti, az ökonómiai elhajlással összefüggő szociologizáló irányzata elhanyagolta függetlenségünk védelmének hagyományait; midőn a pártkongresszus e kérdésekre irányította a figyelmet, egyideigle az ilyen tárgyú közlések és kutatások szinte minden egyebet háttérbeszorítottak. Tematikánkban ugyanekkor előtérbe került — a népszerűsítő munkánkban túlságosan nagy mértékben — a történeti életrajz, egyes kérdéseknek kiemelkedő személyiségek szerepén keresztül való megvilágítása, ami a korábbi munkából úgyszólván teljességgel hiányzott.

A kiemelkedő személyek szerepének hangsúlyozása nem egy esetben — részben tudományos feldolgozásoknál, de főleg az oktatás és a népszerűsítés gyakorlatában — olyan fókig érvényesült, ami már a marxista-leninista történetfelfogástól merőben idegen személyi kultusz fogalma alá esik. Ennek káros következményei, egyebek mellett, az egyetemi vizsgákon is megmutatkoznak.

A sematikus egyoldalúság a tények lebecsülésében jut kifejezésre. Ennek mintegy ellentéte az empirizmus, a tények túlbecsülése: az az elképzelés, hogy a tények bizonyos mennyisége — elméleti általánosítás nélkül — alkalmas és elegendő a valóság érzékeltetésére. Mint irányzat nem, de mint veszély, mint tendencia, lényegében ez az elképzelés mutatkozik történetíróink nem kis részének munkamódszereiben és írásaiban.

Történetkutatóink jelentős része nem készíti előzetes tematikát, sem kutatási tervet (illetve, ha igen, a továbbiakban nem aszerint dolgozik). Ez tervezési hibákon túl arra vezet, hogy az anyaggyűjtés során a teljességre törekvés szemponttalansággá, a súlypontosítás ötletszerűséggé változik. Amennyire helytelen, ha a kutató az előzetes tematika szempontjait sematikusán kényszeríti anyagára, éppen annyira helytelen, ha várja, míg az anyag magától »megszólal« és megadja a hiányzó szempontokat. Elméletileg kevésbé képzett kutatóknál gyakran előfordul, hogy nem próbálják elvileg előre tisztázni, mi az a feladat, amelynek megoldását megkísérlik és mi annak a jelentősége. Ezt a kérdést oktatási és tudósképző rendszerünk sem eléggé állítja előtérbe. Ennek egyik következménye, hogy a fiatal kutató nem látja munkájának távlatát és elkedvetlenedik; a másik, hogy munkájában akarva-akaratlan empirikus módszerekhez folyamodik.

A feldolgozás empirikus módszere többnyire az adatok halmozásában, fontos és kevésbé fontos anyagok nem arányos felhasználásában jut kifejezésre, ami a munkának bizonyos »félíg-kész« jelleget ad. Joggal kifogásolták ezt Mérei Gyulának a hazai ipar 1848 előtti fejlődését hatalmas (néhol feleslegesen bő, meg nem rostált) anyagon bemutató feldolgozásánál, valamint — más munkák, így több egyetemi jegyzet mellett — enyhébb formában a parasztság XIV. századi történetét tárgyaló tanulmányok némelyikénél. Az empirikus módszer másik megnyilvánulása a források túlzott »beszéltetése«: szövegük egyszerű, csupán magyarázó megjegyzésekkel kísért átvétele. Ebben az eljárásban nem az a baj, hogy a forrást magát saját jellemző szavaival szólaltatja meg, hanem az, hogy az olvasóra bízva az író olyan feladatait, mint a hajdani szóhasználat, fogalomkincs értelmezését, sőt — rosszabb, már a polgári objektivizmus határát súroló esetekben — a forrás tendenciájának, osztálykötöttségének meghatározását. A forrás beszéltetése néha azt eredményezi, hogy az író maga is a régi szöveg hatása alá kerül, például átveszi annak kifejezéseit, ami ellenséges források esetében (a régiebb korokban ilyen a források túlnyomó többsége) különösen veszélyes és ugyancsak a polgári

objektivismus területét érintő hiba. A források ilyen kezelésének súlyos következményeit mutatta Babics Andrásnak a pécsvidéki bányák történetéről készült, értékes anyagot feltáró, de módszeres felkészültség tekintetében egyébként sem kielégítő színvonalú feldolgozása. Azonban a források túlzott beszéltetésére más munkákban is találunk példát, így — bár jóval enyhébb formában — I. Tóth Zoltánnak az Erdélyi Érchegység parasztmozgalmairól készült, tartalmas feldolgozásában is.

Csaknem minden esetben empirikus a bizonyítás, ha valamelyik munkában téves, vagy ellenséges nézeteket cáfolnak. Általában ezt is lábjegyzetek formájában teszik, egyes konkrét kérdések tárgyalásához kapcsolva. Ritka az olyan feldolgozás, mely ezen túl a tárgyalt probléma egészére vonatkozó irodalom átfogó jellemzését adja. Kritikai irodalmunk általában fejletlen, alacsony színvonalú. Folyóirataink nem közölnek vitaindító, probléma-felvető cikkeket. Bírálataik gyakran nem a lényegre ragadják meg. A Századok e téren keveset fejlődött. Bírálati többnyire nem lépik túl az egyszerű ismertetés kereteit. Kritikai megjegyzéseik rendszerint az egyes kérdések (néha ténykérdések) eldöntésére szorítkoznak. A Társadalmi Szemle keveset foglalkozik a történelem kérdéseivel; amennyiben mégis, rendszerint a történéseket szólaltatja meg, akik a Szemle hasábjain is a Századok gyakorlata szerint írnak. Jellemző példája ennek a Kossuth-Emlékkönyvről a Szemleben megjelent ismertetés, mely részletesen ismerteti a tanulmányok tartalmát, kiemeli új megállapításait, rámutat a kötet néhány fogyatékoságára is, mégsem ad átfogó képet arról, hogy miben és mennyiben vitte előbbre a mű történettudományunkat. Mint a bírálatokból általában, ebből is hiányzik a kellő távlat, történettudományunk helyzetének áttekintése, ami alapot nyújthat egyes művek helyének, jelentőségének meghatározásához. A bírálat említi, de nem tudja megmutatni, hogy az Emlékkönyv történettudományunk nagy teljesítménye volt. Nem vizsgálja módszertani oldalról, fel sem veti a kérdést (ami pedig az Emlékkönyv egyik legnagyobb pozitívumára vet fényt), mennyiben jelent haladást a kötet a történeti folyamat dialektikus ábrázolása terén. Ha ebből a szempontból elemezné a kötet főbb tanulmányait, azzal hozzájárulna történettudományunk módszertani kérdéseinek tisztázásához. Úgyanígy azzal is, ha a hiányosságok közt a legfőbbbet emelné ki: a kötet nagy anyagot és értékes szempontokat hoz mind a Kossuth-kultusz, mind a Kossuth-ellenesség gyökereinek feltárásához; azonban kísérletet sem tesz arra, hogy ezeket a magyar történetírás fejlődésében ismertesse. A kötetnek ez a hiányossága történettudományunk jellegzetes fogyatékoságában, a polgári történetírás átfogó bírálatának hiányában, a bírálat empirikus módszereiben gyökerezik.

Ha ritkán is, történtek kísérletek egyes művek elvi bírálatára. Ilyennek tekinthető a Társadalmi Szemleben a Történész Kongresszusról közölt beszámoló, vagy az ipari kapitalizmus kezdeteiről szóló könyv elemzése. Azonban ezek a kísérletek, hiányaikkal és hibáikkal, maguk is kifejezik kritikai irodalmunk gyengeségét. A beszámoló túlságosan sokat akar átfogni, ezért — főként az előadások jellemzésében — általánossá és helyenként felületessé válik. Az ipari kapitalizmus kezdeteiről írt könyv bírálat, bár több helyes megállapítást tartalmaz, gyakran kiragadott idézetekre támaszkodik és ezzel módszertanilag téves utat választ; nem veti fel a könyv olyan alapvető — és vita tárgyúal kínáló — problémáját, mint az összbirodalmi piac meghatározása, aminek helyességétől részben a továbbiak is függnék.

A kritika fogyatékosága nem egyedül a kritikai irodalomnak, illetve a feldolgozások irodalmi utalásainak gyengéiben mutatkozik: kiterjed a források elbírálásának és használatának területére is. Forráskritikánk nem eléggé fejlett. Okmánygyűjteményeink kritikai apparátusa általában kevéssel lépi túl a formális kritikának régen, a polgári történetírás haladó korszakában kidolgozott kereteit. Kísérő jegyzeteikben aránylag keveset foglalkoznak a tartalmi értékelés kérdéseivel s így — néhány kiemelkedő munkát leszámítva — általában kevéssel járulnak hozzá a marxista-leninista forráskritika módszerének elterjesztéséhez. (Emellett néhány gyűjtemény, kivált a munkásmozgalommal foglalkozók, komoly fogyatékoságot árulnak el a kritikai apparátus technikájában is.) Forráskritikánk fejlettségével függ össze, hogy a feldolgozások készítői általában nem érzik szükségét, hogy a felhasznált források jellegéről kritikai megjegyzések formájában tájékoztassák olvasóikat. A forráskritika elhanyagolása éppúgy kaput nyit a különböző jellegű és értékű adatok egyenlő kezelésében jelentkező objektivizmusnak, mint az adatok egyoldalú válogatásában és önkényes értelmezésében megnyilvánuló, szellemtörténeties ízű szubjektivizmusnak. Jószándékú, gyakorlatlan kutatók első próbálkozásaiban mindkettőre találni példát, ami a forráskritikai képzés elmélyítésének szükségére hívja fel a figyelmet. F fiatal kutatóinkban meg kell gyökereznie a meggyőződésnek, hogy a kritika elhanyagolása már a munka kezdeti szakaszán magában rejti a polgári irányzatok uszályába süllyedés veszélyét.

Kritikánk fejletlensége nehezíti hibáink feltárását és kijavítását, már pedig minden hiba, amit marxista-leninista történetírásunk elkövet, az ellenséges nézetek valamely maradványának felújulását könnyíti meg. Történetírásunk küzd a burzsoa nacionalizmus ellen, de maga is követ el hibákat, melyek lehetőséget adnak felelevenedésére. Kutatói és oktatói gyakorlatunkban nem szerepel kellő súllyal a soknemzetiségű állam problémája, a magyar államban élt nem magyar népek története. Ez további súlyos hibák forrása. Durva hiba, ha az erdélyi államot csak a magyar függetlenség bázisaként s nem egyszersmind román történeti összefüggésben vizsgáljuk (mint egyebek mellett az egyetemi tankönyvek vázlatának összeállításakor, sőt vitatásakor is történt); ha egy múzeumi kiállításon a magyar kultúra termékeként szerepelnek szlovák eredetű emlékek; ha a magyar munkásmozgalmat nem különböztetjük meg a magyarországitól, mint ezt több munka teszi. Hasonló súlyos hibák keletkezhetnek történetírásunk provincializmusából: ha nem vizsgáljuk, milyen egyetemes összefüggésbe tartoznak történetünk tényei, kikerülhetetlenül a »magyar glóbus« szemléltéhez jutunk, amint viszont kozmopolitizmusba torkolhat, ha elfeledjük, hogy fejlődésünk kapcsolatai és analógiái elsősorban az Elbától keletre keresendők. Ha újabb történetírásunkban nem is találkozunk ilyen nézetek nyílt, fejlett formáival, tények figyelmeztetnek arra, hogy nem pusztán képzelődésről, nem is pusztán eshetőségről van szó. E tények egyben felhívják a figyelmet a lektori-szerkesztői munka problémáira is. Könyvkiadásunkban a legsúlyosabb hiba Benda Kálmán Bocskairól írt életrajzában az osztálybéke és az osztályfeletti nemzet polgári ideológiájának felbukkanása volt, amit a lektorok nem vettek figyelembe. Nem ilyen súlyos, de lényegében azonos hibákhoz vezet, ha például a központosítás folyamatát, az abban szerepet játszó államférfiak tevékenységét osztályalapjaiktól elszakítva vizsgáljuk. Nyilván nem véletlen, hogy éppen az említett könyv egyik lektora követett el hasonló természetű hibát Bethlenről írt

munkájának, illetve az egyetemi tankönyv megfelelő része tervezetének első fogalmazásában. A lektori munka színvonala emelkedett ugyan, de nem eléggé; előfordulnak felületességéből eredő hibák is. Kossuth munkái legutóbb megjelent kötetének lektora, míg más vonatkozásban jó munkát végzett, figyelmen kívül hagyta a mutató összeállításánál érvényesülő, ellenséges nézeteknek utat nyitó objektivista tendenciát.

Történetkutatásunk hibái és hiányosságai befolyásolják az ismeretterjesztő munkát is. Az ismeretterjesztő előadások tematikája fokozottan mutatja kutatásunk lemaradását több fontos területen. Történetkutatásunk hibái is fokozottan érvényesülnek, egyrészt az alapul vett anyagok sommásan egyszerűsítő jellege, másrészt az előadók egyrésznéek fogyatékos készültsége, régi és új ismereteik ellentmondásaiból származó zavarok miatt. Emellett komoly fogyatékoságok vannak az előadások módszerében, a tudományos népszerűsítő jelleg és az ennek megfelelő stílus kialakítása terén. Itt különösen áll, ami történetkutatásunk egészére is: a minőség emelkedett ugyan, de nem arányosan a mennyiséggel.

Hibáink leküzdését megnehezítik olyan, tervezésünkben gyökerező tényezők, mint a kellő elmélyültség hiánya. Tervezésünk maximalista tendenciáitól mindmáig nem tudtunk megszabadulni. Ez részint abból ered, hogy a tervek nem ölelik fel az egyes intézményeknek, illetve azok dolgozóinak valamennyi feladatát (nem számolnak eléggé az ú. n. »külső« megbízatásokkal), részint azonban abból, hogy a szűkebben értett kutatómunka fázisait nem veszik figyelembe (elhanyagolják az előzetes tájékozódást, ami a határidők reális kijelölésének feltétele). Tervezésünk ilyen hibáiból sorozatos határidőtúllépések, kapkodásként s ezáltal demoralizálóan, demobilizálóan ható ismételt módosítások származnak. Emellett több esetben túlterheltség lép fel, ami eleve akadályozza a szükséges elmélyülést és kedvezőtlenül befolyásolja a készülő munkák színvonalát. Így a minőség nem emelkedhet a mennyiség arányában; visszamarad ahhoz képest, sőt némely esetben arról kell beszélni, hogy a mennyiség a minőség rovására nő.

Tervezésünk lényegbevágó hiányossága, hogy nem eléggé szélesen, nem eléggé nagy távlatokban jelöli meg a feladatokat. Tematikai terveink sokban még a közvetlen szükségletekhez, olykor a folyó kutatások meghatározta helyzetekhez alkalmazkodnak, ahelyett, hogy tágabb perspektívában irányt mutatnának. A tervezés nem eléggé veszi tekintetbe az oktatás feladatait, nincs eléggé szoros kapcsolat a kutatás, tudós- és tanárképzés illetve továbbképzés közt. Tervezésünk nem számol eléggé a szakkaderek fejlődésével és új káderek bevonásának, nevelésének és irányításának lehetőségeivel és szükségleteivel. Mindez arra utal, hogy tervezésünket szélesebb és szisztematikusabb alapokra kell fektetni.

Ez egyben azt is jelenti, hogy erőteljesebbé, szélesebben megalapozottá kell tennünk tudományos közvéleményünket; elevenebbé és demokratikusabbá kell tennünk tudományos közéletünket. Ezen a téren nagy feladatok várnak minden intézményünkre, különösen a történetkutatók, oktatók és érdeklődők széles rétegeinek tömörítésére hivatott Történelmi Társulatra. A Társulat az elmúlt esztendőkből jelentős munkát végzett, munkájában azonban éppen ezen a területen komoly hiányosságok voltak. Laza volt a tagság kapcsolata. Kezdeti kísérletek után a Társulat lemondott arról, hogy közvetlen segítséget nyújtson az oktatók munkájához, csupán a népszerűsítés vonalán foglalkozott egyes ezzel összefüggő kérdésekkel. Közgyűlések és

igazgatóválasztmányi ülések nem voltak, a munkát a végrehajtószervek irányították. (Ez jellemezte a Társulat folyóiratának, a Századoknak szerkesztői munkáját is.) Ilyen körülmények közt a társulati élet szűk térre szorult, a tagság kezdeményező aktivitása nem tudott kibontakozni. Nyilvánvaló, hogy ezen változtatni kell mind a munka megjavítása, mind — amennyiben szükséges — a Társulat alapszabályainak a szervezeti feltételek biztosítását szolgáló átalakítása útján.

*

A feladat a történész munka színvonalának felemelése arra a fokra melyet fontossága : országunk építésében, dolgozó népünk politikai öntudata és kulturális életszínvonala fejlesztésében meghatározott szerepe megkövetel. Ennek fontos feltétele a történészek egységfrontjának további erősítése, egyúttal marxista-leninista szellemű történetírásunk irányelveinek, valamint módszereinek további tisztázása és fejlesztése. Csak úgy lehetséges ez, ha feltárva hibáinkat és hiányainkat, könyörtelenül küzdünk ellenük, a marxizmus-leninizmus szellemének mély elsajátításáért és tiszta, szabatos, alkotó alkalmazásáért.

A legfőbb tennivaló a történészek elméleti tudásának, az elmélet gyakorlati alkalmazásában való jártasságának fokozása. Az általános objektív törvényszerűségek alapos ismeretére, konkrét megnyilvánulási formáik elmélyült tanulmányozására van szükség. A magyar történészek többségénél ez kettős feladatot jelent : a történelmi materializmus elméletét megvilágító klasszikus művek mellett, azok elemzésének világánál, behatódobban kell megismerniük az egyetemes történet tényanyagát. Ezen belül különösen kell ismerniük a miénkhez hasonló fejlődésű keleteurópai népek történetének tényeit, összefüggéseit és azok párhuzamait. Ezek tükrében válnak világosabbá a mi fejlődésünk sajátos vonásai is. El kell érni, hogy a történészek továbbképzése a II. ötéves terv idején ennek megfelelően történjék. Így küzdhetünk legeredményesebben történetírásunk könnyen veszélyessé váló provincializmusa ellen, proletár nemzetköziségre, igazi hazafiságra nevelő törekvéseinek megerősítése és kifejtése érdekében.

Követve a szovjet történészek példáját, a magyar történészeknek is meg kell vizsgálniuk, mit jelent a marxizmus-leninizmus alkotó alkalmazása tudományuk területén. Idézetek kiszemelése helyett el kell mélyedni a klasszikus művek tanulságaiban. Küzdeni kell az elméleti sematizmus és dogmatizmus megnyilvánulásai ellen, melyek az élő-serkentő tanítást betűmagyarozattá sekélyesítik és bénává merevítik. Ugyanakkor fokozottan kell küzdeni az elméleti közönyösség maradványai, a tényközlő faktológia jelenségei ellen. Különös éberséggel kell figyelni minden olyan — akár felszínességből, akár egyébből eredő — jelenségre, mely a marxizmus-leninizmus alkalmazásának örve alatt a burzsoa ideológia maradványainak enged utat. Tudományos viták során, alaposan meg kell vizsgálni, kielégítően világítja-e meg történetírásunk a tömegeknek, a történelem előrevivőinek alkotó szerepét. Különös alaposággal kell megvitatni a kérdést, milyen hibákat követtünk el a kiemelkedő személyiségek történelmi szerepének túlzott hangsúlyozása terén.

Az elméleti éberség fokozásának fő feltétele, egyben további fejlődésünk egyik legfőbb serkentője a széleskörű nyílt viták légkörének kialakítása. Nemcsak arra van szükség, hogy egyes intézmények rendezzenek vitákat, hanem — ilyenek fenntartása és továbbfejlesztése, elvi színvonaluk felemelése

mellett — arra is, hogy a vita a történészek létszükségletévé, mindennapos kenyerévé váljék. Szükséges azért, hogy a viták a történészek minél szélesebb rétegeinek bevonásával folyjanak és eredményeik nyilvánosságra kerüljenek. Biztosítani kell a vita serkentését vitaindító, elvi problémákat felvető tanulmányok közlésével is. Mindkét téren nagy feladatok várnak a Századokra, melynek szerkesztőbizottsága vitarovat indítását tervezi.

Nyílt viták segítségével messzemenően erősíteni kell a bírálat és önbírálat szellemét. Le kell küzdeni a félelem, a helytelen tartózkodás kispolgári szellemének történettudományunkban meglévő maradványait. Az eddiginél világosabban és szélesebb körben kell megértetni, hogy a bírálat: elvtársi segítség, célja a munka megjavítása, a közös cél elérésének megkönnyítése. Emelni kell mind a folyóiratok bírálatainak, mind a lektori-szerkesztői munkának színvonalát. Utóbbinál biztosítani kell, hogy a menetközben munkafázisonkint nyújtandó segítség ne maradjon papirosutasítás. Következétesen kell biztosítani, hogy a lektori és szerkesztői munka fő módszere a meggyőzés legyen; erőteljesen fel kell lépni a szerkesztői önkényesség és a lektori bürokrácia itt-ott felbukkanó megnyilvánulásai ellen. Egyúttal növelni kell a szerkesztői, lektori, de legkivált a szerzői igényességet és felelősséget.

Különösen fokozni kell az igényességet a kérdésfeltevés tisztasága, a kifejezés tömörsége és szabatosága, a források kritikus használata és általában a módszertani követelmények terén. El kell érni, hogy II. ötéves tervünk idején a fiatal kutatók már az egyetemről magukkal hozzák a kutatás marxista-leninista módszerei fő vonásainak ismeretét. Kutatóinkat alaposan fel kell vértetni az ellenséges ideológiák burkolt megnyilvánulási formáinak hatása ellen. Ezért is, de különösen az oktatás és népszerűsítés munkájának megjavítása és eredményesebbé tétele érdekében ragaszkodni kell a polgári történérfőrk monografikus cáfolatán túl, egyes kérdéscsoportokra vonatkozó nézeteiknek, továbbá — beható tanulmányok alapján — egész iskoláik jellemző állításainak és módszereinek általános, átfogó, megsemmisítő bírálatához.

Javítani kell történetoktatásunk és történész kutatóképzésünk rendszerét. Folyamatosan biztosítani kell, hogy az aspiránsok többet foglalkozzanak (általános tanulmányok helyett) a tudomány elvi kérdéseivel és szakterületükön végzett kutatásokkal. Az egyetemi oktatás megjavítása érdekében törekedni kell annak az elvnek mielőbbi megvalósítására, hogy minden arra alkalmas kutató oktasson, minden egyetemi és főiskolai oktató kutasson is. A készülő tankönyvek prospektjeit, majd szövegeit — élve a kongresszusi megbeszélések adta lehetőséggel — alapos itthoni megvitatás után el kell küldeni a Szovjetunió és a szomszédos népi demokráciák történettudományi intézeteihez; a szöveget mielőbb az oktatás rendelkezésére kell bocsátani. Az egyetemi oktatás megjavításával elő kell mozdítani történetkutatói utánpótlásunk kibővítését, valamint a középiskolai történetkutatás elvi színvonalának emelését. Rendszeressé kell tenni, hogy az egyetemi dolgozatok tárgyválasztásánál érvényesüljenek a tudományos tervezés fő szempontjai és súlyponti kérdései. Kapcsolatban a történetoktatók továbbképzésével, rendszeresebbé kell tenni az új tudományos eredmények feldolgozását a középiskolákban. Az általános iskolai történetoktatás színvonalának emelése érdekében, első lépésként át kell dolgozni a most használt, sokban sematikus és didaktikai szempontból sem kielégítő tankönyveket.

Közvetlenebbé kell tenni a kapcsolatot a történetkutatás és az élet, személy szerint a kutatók és az eredményeik iránt érdeklődők közt, egyebek

mellett elsősorban a tömegek kulturális szükségleteinek kielégítését célzó népszerűsítő munka vonalán. Ezzel együtt jelentős mértékben emelni kell a népszerűsítő munka elvi-tudományos színvonalát, támogatva a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat arra irányuló törekvéseit.

Mindezeket a szempontokat súlyuknak megfelelően, következetesen kell alkalmazni II. ötéves tervünk előkészítése és végrehajtása során. A tervet intézményenkinti gondos előkészítő vita alapján, a történész munka egészének feladatait egységükben tekintve, a kutatókáderek körének kiszélesítésével kell megalkotni és végrehajtani. Tematikai súlypontjait jelzik a tankönyvmunkák során feltárt hiányok, a kongresszus határozataiban közösként megjelölt kutatási területek és a fejlődés során elének táruoló hatalmas feladatok. Ezeken belül elsősorban azokat a témákat kell kiemelni, melyek történelmileg világítják meg a tömegeknek, mint a történelem alkotóinak, a fejlődés előrevivőinek szerepét. Különös figyelmet kell szentelnünk a kornak, melyben a tömegek alkotó aktivitása soha nem látott fokra emelkedett: felszabadulásunk és népi demokráciánk korszakának. Továbbra is ápolnunk kell hazafias haladó hagyományainkat, valamint (az eddiginél erőteljesebben) a más népekhez — elsősorban a baráti országok népeihez — fűző kapcsolatok hagyományait. Növekvő gondot kell fordítanunk a munkásmozgalom történetének kutatására.

E nagy feladatok végrehajtása mellett ki kell küszöbölni régebbi tervezésünk gyermekbetegségeit, a felületességet és az ezzel összefüggő maximalizmust. Meg kell szívlelni a tanulságot: »inkább kevesebbet, de jobban«. A kutatók széles körének mozgósítása mellett biztosítani kell a kiadványok gondos feladat-felmérése alapján, többfázisú tervezését. Meg kell szervezni a történetkutató intézmények szorosabb, összehangoltabb együttműködését (mind a közvetlen kapcsolatok szorosabbá tétele, mind az akadémiai Állandó Bizottság irányító-egybehangoló szerepének erősítése útján). Ki kell építeni a történettudomány és a rokottudományok szervezett együttműködésének első formáit (egymás eredményeinek figyelemmel-kísérésén túl, vitákba való rendszeres bekapcsolódás és tematikai tervezésbeli-módszeres kérdésekre kiterjedő tapasztalatesere, továbbá — szükség esetén és folyamatosan — több szakma képviselőiből álló munkaközösségek alakítása útján). Végül: tudományos tervezésünkben mérlegelnünk kell azokat a merőben új lehetőségeket, melyeket a kongresszus nyitott meg előttünk, hogy jobban felhasználhassuk a baráti országok történettudományának közvetlen segítségét.

Ha élünk lehetőségeinkkel, ha tervszerűen kiküszöböljük hibáinkat s hiányosságainkat, megsokszorozhatjuk eredményeinket és méltóan végezhetjük a munkát, melyet népünk, országunk fejlődése reánk, történészekre szab.

ELEKES LAJOS

*

A fenti cikk megvitatását a Századok kibővített szerkesztőbizottsága 1953 november 21-én megkezdte. A vitát *Andics Erzsébet* főszerkesztő nyitotta meg.

A Századok egyik igen fontos feladata, — mondotta — hogy egész történelemfrontunkat érintő általános, központi jelentőségű kérdéseket vessen fel. Ezért hoztuk az Elekes Lajos által készített referátumot mint a Századok következő számának egyik cikkét a szerkesztőbizottság elé.

Andics Erzsébet megnyitója után elsőnek a hivatalos opponensek felszólalásával megindult a vita.

Ember Győző :

Kedves Elvtársak! A referátum részletesen foglalkozik a kongresszus értékelésével. Rámutat arra, hogy a kongresszus egyik hiányossága volt, hogy nem hangzott el olyan előadás, amely történettudományunk helyzetét mérte volna fel, lényegében azt tartalmazta volna, amit ez a cikk, melyet most megvitattunk. Ehhez még hozzáfűzném azt is, hogy a kongresszuson nemcsak a mi történettudományunkról szóló ilyen beszámoló hiányzott, hanem az is, hogy a delegátusok tájékoztatták volna a kongresszus résztvevőit a történettudomány helyzetéről a maguk országaiban és azokról a feladatokról, amelyek elsősorban a népi demokratikus országok történései, történettudományára előtte állnak. Ennél a hiányosságát ebben a cikkben is érzem. Maga a cikk ismételen rámutat történettudományunk egyik hiányosságára, arra tudniillik, hogy nem foglalkoztunk kellő mértékben a szomszédos népi demokratikus országok történettudományával, azon túlmenően, hogy nem foglalkoztunk eléggé ezekkel az országokkal való múltbeli kapcsolatainkkal sem. Vajjon nem lehetne-e a cikket bizonyos mértékben átfogóbbá tenni tekintetben, hogy párhuzamba állítanók a mi történettudományunk helyzetét, eddig végzett munkáját, az előtte álló feladatokat a népi demokratikus országok történettudományának helyzetével, az előttük álló feladatokkal, illetve az általuk eddig végzett munkával?

Nagy előnye a cikknek, hogy részletesen foglalkozik történettudományunk elméleti, elvi és módszertani kérdéseivel. Helyesnek tartanám azonban, ha a tematika problémájával részletesebben foglalkoznák a cikk. Érinti ugyan ezt a kérdést, de — véleményem szerint — részletesebben kellene ezzel foglalkozni mind a múltra vonatkozólag, az első ötéves történettudományi terv szempontjából, mind pedig a jövőre vonatkozólag, a második ötéves történettudományi terv szempontjából.

Az első ötéves tervben a történettudomány fő feladata volt a főiskolai tankönyvek elkészítése. Nézetem szerint a cikknek bővebben kellene foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy a tankönyvmunkálatok mennyiben oldották meg feladatukat. Vajjon azokat a fehér foltokat, amelyek történetünkben vannak és amelyeknek részben eltüntetését célozták a tankönyvmunkálatok, mennyiben sikerült kiküszöbölni az első ötéves terv során és melyek azok a fehér foltok, melyek még eltüntetendők a második ötéves terv során.

Hiányosságnak érzem, hogy a cikk nem foglalkozik azzal, hogy a történettudomány egyes ágai területén mi a helyzet nálunk. Ha nem is tekintjük feltétlenül a cikk feladatának, hogy mondjuk az archeológiáról, a művészettörténetről, az irodalomtörténetről részletesen szövjön, de végeredményben ezek is történettudományi ágak, úgyhogy ezeknek a helyzetéről, ha nem is kimerítő képet, de bizonyos összehasonlítási alapul szolgáló képet adni helyes lenne a cikk keretében. Vagy például a jogtörténetről, közgazdaságtörténetről. Ugyancsak hiányolom, hogy a cikk nem említi általában a történeti segédtudományok helyzetét. Habár azt hiszem, hogy itt a cikk nem tudott volna sokat mondani, de mindenesetre rá kellene erre a kérdésre is világítani. Történeti segédtudományokkal a felszabadulás óta, a fordulat éve óta vajmi keveset foglalkoztunk. De erre legalábbis rá kell mutatni és meg kell mondani azt is, hogy ez olyan hiányosság, amit indokolnak egyéb sürgősen felmerült feladatok, de ennek a hiányosságnak a kiküszöbölését, mint célt, ki kellene tűzni. A Szovjetunióban új történettudományi segédtudomány fejlődött ki, az archeográfia. Az ezzel kapcsolatban előttünk álló feladatokat meg kellene említeni a cikkben.

Még egy kérdést szeretnék megemlíteni: nem foglalkozik a cikk kellő mértékben a forráskiadványok kérdésével. Felveti ugyan, hogy ezen a téren eddig milyen eredményeket értünk el, azonban ezzel a kérdéssel kissé részletesebben kellene foglalkozni. Meg kellene nézni, vajjon mennyiben felelték meg az első ötéves terv során elkészült forráskiadványok azoknak a céloknak, melyeket szolgálni hivatva voltak.

Felvetnék egy elvi kérdést, azt, hogy milyen téma igényel tulajdonképpen forráskiadványt és milyen téma az, amely nem forráskiadványt, hanem monografikus feldolgozást igényel. Konkrét esetben merült fel ez a kérdés, egy megjelent dokumentum gyűjteménnyel, a Magyar május elsejék-kel kapcsolatban. Csak például említem meg ennek a kötetnek a témáját, mint olyan témát, amelyről vitatható, hogy vajjon forráskiadványt, avagy pedig monografikus feldolgozást igényel-e. Véleményem szerint általában nem szükséges olyan forráskiadványt közzétenni, amely kizárólag egy témának a dokumentumait tartalmazza, amikor a dokumentumok csak egy témára vonatkozó anyagot tartalmaznak. Ilyen témával kapcsolatban inkább a monográfia, mint a forráskiadvány a téma megvilágításának a helyes formája.

A másik elvi kérdés a forráskiadványokkal kapcsolatban, hogy vajon szükséges-e minden forráskiadványhoz részletes és alapos bevezető tanulmányt írni vagy sém. Rá kellene mutatni arra, hogy az első öt éves terv során miért készült viszonylag több forráskiadvány, mint feldolgozás. Részben a könnyebb ellenállás egyik következménye volt ez. Rá kellene mutatni azután arra is, hogy jelentek meg forráskiadványok bevezető tanulmányok nélkül. Rá kellene mutatni arra is, hogy jelentkezett bizonyos lebecsülése, kevesebb értékelése a forráskiadványoknak, főleg a bevezető tanulmányok nélkül megjelenő forráskiadványoknak. Ezt semmiképpen sem tartom indokoltnak. És, sajnos, arra is rá kell mutatni, hogy nem utolsó sorban ennek tudható be az, hogy bizony elkészült egy csomó forráskiadvány, amely nem tudott kiadót kapni. Itt vannak az elkészült forráskiadványok az íróasztalok fiókjában és ez a körülmény igen leverően hatott azokra, akik ezeket a forráskiadványokat összeállították.

Ezek lennének röviden megjegyzéseim, amelyek a vitatott cikk kiegészítésére vonatkoznak. A cikkel egyébként lényegében egyetértek.

I. Tóth Zoltán :

*

Az Elekes elvtárs által szerkesztett munkálat eddig kiterjedésben legbővebb összefoglalását nyújtja a magyar marxista-leninista történettudomány fejlődésének és problémáinak. Helyesen méri fel a történész kongresszus eredményeit és következményeit és nyomon követi történettudományunk fejlődését napjainkig. Hiányossága, hogy a kongresszus óta eltelt fejlődés jelentős állomásait: a SzKP 50. évfordulójára kiadott téziseket, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozatait viszonylag csekély mértékben érvényesíti, ami azonban pótolható. További hiányossága, hogy kevés foglalkozik a káderutánpótlás és a régi történész káderekkel való foglalkozás kérdésével, nem veti fel a tudományos szervezés módszerei megjavításának, a szervező és az alkotómunka közti aránynak a kérdéseit és kevés fontosságot tulajdonít a vezető és egyes középkáderek túlterhelésének. Ezek a problémák pedig — egyebek mellett — szintén lényegesen érintik a következő időszakban végzendő munkánk eredményességét.

Szeretném kiegészíteni a tudományos tervezés hiányosságairól tett megállapításokat. Tapasztalatból tudjuk, hogy a tervezés tekintetében jóval merészebbek és ennek következtében túlzóbbak voltunk, mint a szomszédos népi demokráciák történettudományai. Ennek a merészségnek kétségtelenül megvoltak a maga előnyei, másfelől azonban a kialakult és máig is létező *maximalizmus* káros következményeket is vont maga után.

A maximalizmus a tervezésben egyes történészek túlterhelésén túlmenően számos esetben az elvi színvonal és az elmélyülés csökkenésére, a hazai történeti és kivált az európai szélességű perspektíva kialakulásának akadályozására, az orosz és más nyelvek tanulására fordítható idő elégtelenségére, az általános műveltség elhanyagolására vezetett. A tervezésbeli maximalizmus forrása a tudományos kutatási munkamódszerek és a feldolgozandó forrásanyag felmérése körüli viszonylagos járatlanság, a gyors eredmények türelmetlen sürgetése, a terv törvényjellegének egyoldalúan merev értelmezése és az ebből következő szükségtelen szorongás volt, továbbá a tervezésre vonatkozó bíráló kedv gyanakvó elfojtása is. A helytelenül értelmezett munkaközösségi elv bírálása például eleinte káros szándéknak minősült. Hiba volt az ipari tervezés lehetőségeinek felszínre alkalmazása is; ugyanakkor túl keveset tanultunk az ipar felhasználható szervezési analógiáiból. Tervezésünkben hosszú ideig mellőztük a kádertervezést, kitűzött feladatainknak sokszor az elemi minőségi káderfeltételei is rendkívül hiányosak voltak. Mindez egyesülve felszínességre, gyorsan készülő, kiéretlen munkákra, a mennyiségnek messze a minőség előtt járására vezetett. Nem volna helyes történettudományunk eddigi eredményeit lebecsülni, de kétségtelen, hogy egyetlen mélyenszántó, elvileg és ténybelileg mélyen alátámasztott mű sokkal nagyobb szakmai, nevelői és politikai hatással jár, mint tíz középszerű, vagy alacsony színvonalú munka.

A fejlődés helyes menetét a mennyiségi és a minőségi elv egészséges aránya szabja meg. Meggyőződésem, hogy jövő fejlődésünk döntő meghatározója az lesz, mennyire leszünk képesek a *minőség* elvét előtérbe helyezni a történettudomány, a történelem oktatása, a történészképzés egész vonalán.

A minőség rovására menő túlterhelésnek közismerten egyik fontos oka az értekezletek nagy száma, a tudományos adminisztráció túltengése, egyszerűen a tudományos szervezés kérdése. Minőségi alkotómunkáknak egyik legfőbb akadályja, hogy legjobb erőink tekintélyes része oly mértékben el van borítva szervezőmunkával, hogy nemcsak tudományos munkától, hanem úgyszólván mindennemű kutató-alkotó munkától, sőt az általános művelődés lehetőségétől is el van zárva. Sokkal alaposabban

kellene foglalkoznunk a tudományos szervező munka egyszerűsítésének, csökkentésének problémáival.

A minőség elvének fokozottabban kell érvényesülnie a tudományos káderek kiválasztásában is. Ezen a téren sokszor tettünk túlzó engedményeket a mennyiség kedvéért és a minőség rovására. Történtek hibák a meglévő káderkészletek felhasználása terén is. (Igy például a nemzetiségtörténet három legeredményesebb kutatója közül az egyik évekig szakterületétől idegen, bibliográfiai és egyéb problémákkal foglalkozott, a második sokáig adminisztratív vonalon dolgozott, a harmadik ma is idejének jelentékeny részét könyvtári olvasó szolgálattal tölti.) Nem kutattunk elég mélyen a középiskolai tanárokban rejlő tartalékok után sem.

Nem annyira a fiatal káderek elhanyagolásáról kívánok szólni — volt erre is példa —, mint inkább sokszor túldédelgetésükről, ami egyrészt túlzott önérzetben, önön erők túlbecsülésében, eredmények túlgyors elérésére való törekvésben, mindennemű bírálat merev elutasításában nyilvánult meg. Nem egyszer elfeledkeztünk a kezdő tudományos kutatók számára kijelölt feladatok túligényességéről, nem számolva azzal, hogy az egyetem nem nevelte őket önálló feladatok megoldására és nem szerelte fel őket a tudományos kutató munka elemi fegyvereivel sem. Ez utóbbi két hiba azután a fiatal kutatók megtorpanására vezetett, megriadtak a rájuk váró nemcsak nehéz, hanem viszonylag könnyű feladatoktól is, félték a legegyszerűbb önálló lépések megtételétől és agyonnevelésük esetén is keveselték a számukra nyújtott segítséget és irányítást. Ezen a téren az utóbbi időben javulás állt be, a helyzet tartós megváltozását azonban csak történeti oktatásunk jellegének megváltoztatásától és színvonalának emelésétől várhatjuk.

Ezzel rátérek a káderutánpótlás néhány fontosabb kérdésének válaszására, amivel a tárgyalt munkálat szükszavúán foglalkozott. A káderutánpótlás biztosítása egész oktatási rendszerünk megjavításának függvénye, a középiskolától az aspiranturáig. Ebből következik, hogy az eredményeket nem várhatjuk máról-holnapra, azok hosszú évek kitaró munkáját követelik meg. Mellözve a középiskolai történeti oktatás kérdését, csupán utalok arra, hogy ettől függ az egyetemre kerülő történészhallgatók színvonala. Káderutánpótlásunknak döntő kérdése az egyetemi felvételi vizsgán történő kiválasztás. Az 1949-ben elinduló felsőoktatási reformsorozat az adott körülmények közt indokolt és szükséges volt, azonban a középiskolai oktatás ki nem elégítő volta, a szakérettségiek minőségi kiválasztása terén mutatkozó hiányosságok, a lemorzsolódás elleni harc helytelen értelmezése; a végig nem gondolt változtatások és intézkedések, a tanrendi elégtelenség, a helytelenül megválasztott módszerek, stb. a minőségi színvonal viszonylagos süllyedésére vezetett. A minőségi igények csökkenése, a középiskolás módszerek eluralgása, a tudományos szempontok háttérbeszorulása elmosták az egyetemi jelleget és bizonyos mértékben felső középiskolává alakították át az egyetemet. Az egyetemi történeti oktatás elmaradása éles ellentétbe került a történeti kutatómunka jelentős eredményeivel és végül tarthatatlan helyzetet teremtett.

Az egyetemi történeti oktatás színvonalának emelésére a mennyiségivel szemben a minőségi elv alkalmazása, az anyag pusztá megtanulásával szemben az önálló gondolkodásra, az alkotókészségre, a tudományos ítéletre való nevelés az alkalmas eszköz. Egyetemünk ezen a téren már megtette az első lépéseket.

A káderutánpótlás megfelelő színvonalú kinevelése, tehát az egyetemi oktatás és az aspirantúra megjavítása, történettudományunk perspektivikus fejlődésének és egyúttal jelenlegi történettudományi problematikánk egyik legdöntőbb kérdése, ezért kívánatos volna, ha a munkálat erre nagyobb súlyt helyezne.

Kissé egyoldalúnak érzem azt a bírálatot, melyet a munkálat a szomszédos népi demokratikus országok történetének műveléséről gyakorol. Ugy vélem, nem az volt a probléma, hogy elhanyagoltuk ezeket a kérdéseket, hanem a művelésük lehetősége volt korlátozott. A rendelkezésre álló csekélyszámú káder nagy erőfeszítéseket tett a szomszédos népek történetével való foglalkozásra, de törekvésüket gyakran korlátozták egyéb feladataik. Az egyetemi történeti tankönyvekkel kapcsolatban jelentős eredményeket elért nemzetiségi előtanulmányok születtek meg és bizonyos mértékben frontáttörésről beszélhetünk ezen a téren. Van olyan nagyméretű monográfia is, mely másfél év óta vár átdolgozásra. A csekélyszámú szakkáderhez képest a megjelent művek száma kielégítő, ha a mennyiséggel a minőség még nem is áll arányban. A kongresszus is megmutatta, hogy a szomszéd népek története iránti érdeklődés igen élénk, egyetemünkön pedig létrejött — elsőnek — az európai népi demokratikus országok történetének tan-széke, mely arra hivatott, hogy az egyetemi oktatásban e téren tapasztalt feltűnő hiányokat kitöltse.

Mindezt összevéve, úgy vélem, hogy Elekes elvtárs munkálata a vitán elhangzó bírálatok és hozzászólások nyomán alapos kijavításra, illetve kiegészítésre szorul, ha hű képet akar nyújtani történettudományunk helyzetéről és problémáiról.

Kosáry Domokos :

*

Ha a vitára kerülő referátumot külső szemlélő veszi kézbe, első pillanatra alighanem úgy találja, hogy a szerző ügyesen oldotta meg feladatát. Mind az elején, a kongresszus tárgyalásánál, mind a második részben, a magyar marxista történetírásról szólva, fennálló eredményekről és kitapintható hibákról beszél — tehát pozitívumok és negatívumok egyaránt fellelhetők benne.

Minél közelebről tekintjük meg azonban a szöveget, annál inkább az a benyomásunk, hogy a pozitív és negatív elemek szinte receptszerűen, óvatosan lemérve vannak a szöveg különböző szakaszaiba beleadagolva. Már az időrendi és problémák szerinti tárgyalás módjének keveredése is alkalmas az értékelő, kritikai megjegyzések felaprózására. Minden lényeges elemről el lehet mondani, hogy szó van róla a referátumban, a problémák azonban még sincsenek élesen felvetve és mélyreható marxista következetességgel végigvezetve. A hiányosságok említve vannak, de nem következnek az elmondottakból. Összefüggéseik, okaik nincsenek alaposan feltárva. Ezért a kép nem elég egy-egy, nem elég határozott és nem elég meggyőző.

Gondos tanulmányozás után arra jutottam, hogy a referátumra az áll, amit ő maga mond a Társadalmi Szemle bíráló cikkeiről, köztük Hanák Péter kongresszusi beszámolójáról : ez a kisérlet, hiányaival és hibáival maga is kifejezi kritikai irodalmunk gyengeségeit. Már a téma komolysága is feltétlenül megköveteli, hogy a szöveget néhány szempontból igen nyíltan és élesen forráskritikai elemzésnek vessem alá.

Hogyan érvényesül a referátumban a bírálat? Az első feltűnő jelenség az, hogy igazán konkrét bírálatot az esetek nagyobb részében csak ott gyakorol, ahol bírálat már előzőleg elhangzott, ahol ennek nyomába lehet lépni, ahol ezt nem is lehet elhallgatni. Mindjárt ami a kongresszust illeti, a referátum Hanák bírálatait formálisnak mondja. De a két szöveget összehasonlítva, nem látunk lényeges minőségi különbséget, sem az egyes előadások, sem az általános jelenségek kritikáját illetően.

»Az előadások közös hiányossága volt, hogy jóformán mellőzték a vitát« — írja. Részint annyiban, hogy nem bíráltak, részint annyiban, hogy hiányoztak a vitaalkalmak. A viták hiányáról azonban nem egyszerűen az egyes előadók tehetek, és nem is az időtartam korlátozottsága. Nem emlékszem kongresszusra, ahol az előadások időtartama ily kevéssé lett volna korlátozva. Ha *emiat* nem lehetett volna *itt* vita, akkor semmiféle kongresszuson soha vita nem lehetne. Holott, hogy *szokott* lenni, hogy *kell* lennie, az nem újdonság. Elég elolvasni Koszminszkij beszámolóját a lengyel történész kongresszusról, — ahol külön felemlíti, hogy a vita során egy régi történész először mondta ki : »polgári történetírás« — de kimondta! Nálunk *nem* lett volna alkalma.

Mindebből az következik, hogy a nyilvános viták kérdése már a kongresszus megtervezésénél került háttérbe. Hanák itt nyíltabb : a kongresszus »deklaratív jellegéről« beszél. A referátum tehát a vitahiány kérdését nem kezeli nyíltan és őszintén. Csak átveszi a legszükségesebbet abból a bírálatból, mely először a kongresszus részvevőinek spontán visszhangjaként jelentkezett.

Igazi bírálatnak fel kellett volna vetnie ezen túlmenően azt is, hogy a kongresszus több témánál óvakodott új, még megoldatlan problémák felé előremutatni. Magától adódott volna ez például Székely Györgynek — a referátum által nem említett — előadásánál, mely igen becsületesen ismertette a XI. századi német hódítás ellen függetlenségünket védő harcokat. Ugy érzem, hogy a problémát érdemes lett volna szélesebb körben felvetni. *Először* is : ez nemcsak a magyarok kérdése volt, hanem több kelet-európai népé. *Azután* : hozzá kellett volna kapcsolni a társadalmi fejlődés egészéhez. A német imperialista történetírás a hódítási, a gyarmatosító törekvéseket akarta itt igazolni. A kelet-európai államalakulásokat a német befolyás termékeinek tüntette fel (Kulturgefälle). Vajon ez ma elhallgatott? A helyes álláspont : az államalakulást a belső fejlődés hozta létre. Viszont a lengyel állam is hasonló időben alakult. A meglévő, kialakuló feltételeket valami tehát motiválta, időben közelebb hozta. *Sztálin* megállapítása szerint a központosított állam kialakulását (ha a belső feltételek már kialakulóban vannak) meggyorsítja a külső, fenyegető támadás. Vajon áll-e ez a prefeudális államalakulásra? A kelet-európai népek feudális irányú fejlődését bizonyos mértékig gyorsította és szinkronizálta a német nyomás? A kérdést döntsék el nálam hivatottabbak. Csak meg akartam mutatni: egyes témákat szélesebb összefüggésben, merészebben, úgy

is fel lehet vetni, hogy Kelet-Európa általános fejlődését világítsa meg, közös problémák tisztázását segítse elő.

Egy másik ilyen közös témának kínálkozott az, ami két éve a lengyel kongresszuson is felmerült: a kapitalista irányú fejlődés XVI—XVII. századi megakadása (keleteurópai nagybirtok). Koszminszkij szerint »ennek a kérdésnek nemcsak Lengyelországra, hanem Közép- és Kelet-Európa egész sor országára nézve is igen nagy jelentősége van«. A keleteurópai népek fejlődési párhuzamainak kérdését azért hangsúlyozom ennyire, mert régóta ebben láttam egyik fontos feladatunkat (Revue d'Histoire Comparée). Ma a törvényszerűségeket ismerő marxizmus sokkal nagyobb lehetőségekkel rendelkezik. Ezekkel élni kell. A referátum ezt a kérdést többször is felhozza, de konkrétumok nélkül. Szerintem a kongresszussal kapcsolatban meg kell említeni, hogy így lehetett volna *emelni* nemzetközi értékét, közös problémák tisztázásához hozzájárulni és — ami az *elméleti* színvonal szempontjából lényeges: bemutatni, miként állapíthatók meg azok a helyi, táji, megjelenési formák és feltételek, melyek közt az általános törvényszerűségek a keleteurópai fejlődésben jelentkeztek.

Az első részben némileg *formális* a bíráló, de a második részben sem kielégítő. Bírálja, hogy *nem* bírál, de mindjárt utána magukat a könyveket taxatívén sorolja csak fel, nem bírál, vagy ahol igen, ott megint főleg *elhangzott* dolgok után. Bírálja a *lektorokat* — én itt nem a túlzást, önkényt, stb. látom legfőbb hibának — ez ellen lehet harcolni. Igen sok lektori véleményt láttam. Jónéhány volt köztük elmélyedő munka eredménye. (Pach, Székely, Arató, Hanák véleményei, ha voltak is helyenként túlzások bennük). A fő baj: a főlényel vegyült felületesség, amikor valaki *nem* hajlandó a szöveggel komolyan foglalkozni. Volt egy lektori jelentés például, mely pár sorban vélte elintézhetőnek feladatát, s azt hitte, megengedheti magának, hogy hat kiradagott *oian* példával mondjon ítéletet, melyek közül négy *nem* felelt meg a valóságnak.

A referátumban *konkrétebben, mélyrehatóbban* kell a történetírás termékeivel foglalkozni. Sokat *egyáltalán* nem említ (kisebbséket igen). Nem említi az *összefoglaló* könyveket — hibáikat sem — de azt a jelentős szerepet sem, ami ezeknek (nagyobbak híján) most jutott. A történelmi *bibliográfiákról* *nem* beszél, legfeljebb eldugva céloz rá. Nemcsak saját munkámról van szó, hanem az Intézet által kiadott nagy, 1825—1867 közötti bibliográfiáról. Holott: miért vált mindez csak *most* lehetővé? Hogy kell csinálni? Igen fontos teendő: *modern technikai apparátussal felszerelni fejlődő történetírásunkat*.

Miként jelentkezik a referátumban az *önbíráló* kérdése?

A történelmi irodalomban kialakult szokás, hogy ha valaki egy általa egyszer már feldolgozott témát *újra* megír és *más* eredményekre jut — akkor megfelelő módon rámutat: *mennyiben és miért* változtatott álláspontján? Ez még nem több, mint szakmai udvariasság, az olvasó tájékoztatása. Ez éppúgy hozzátartozik egy munkához, mint az, hogy idézeteink pontosak legyenek, hivatkozásaink megfelelőek, apparátusunk (ha ilyenre szükség van) megbízható. Ez még *nem* marxista igényű, elvi alapon végzett önkritika, de azt hiszem meg kellene tartani. *Nevelő* célzattól is célravezetőbb, ha a korábbiaktól eltérő, új eredményekre, az eltérés okára rámutatunk. Az önbírálat persze nehéz, régi történészeknek különösen az. (Kétszer is megállt a tollam, míg a Kossuth-cikkben megírtam, — nem többet, mint hogy mennyiben változott meg régebbi álláspontom, éppen a marxista kutatások következtében.) Helyes, hogy a referátum többször is rámutat: a történetírásban itt hiányok vannak, erős önbírálatra van szükség. De vajjon a valóságban alkalmazza-e? Látszólag alkalmazza. A szerző saját Hunyadi-könyvéről megállapítja, hogy a történelmi személyiség korlátait hiányosan ábrázolja. De lezáródik-e ezzel a kérdés? Elekes könyvének végén Hunyadi értékeléséről beszél a történelmi irodalomban. Megérdemelt kritikában részesíti azokat a feudális és polgári szerzőket, akik Hunyadit a magyar »nagyhatalom«, a dunavölgyi magyar »hegemonia« bal-káni hódító céljainak képviselőjeként ábrázolták. Itt saját korábbi munkái közül egyet sem idéz, de hivatkozik egy korábbi helyre, ahol Hunyadi származását tárgyalva, láb-jegyzetben említi a Hunyadi kérdéssről írt tanulmányát, mint amely »bár... állást foglalt a nacionalista történetírás egyes túlzó megnyilvánulásai ellen, lényegében maga is annak szempontjai szerint készült«. (15. l.) Megmondja tehát, hogy Hunyadi származását illetően *revidálta* álláspontját. A lényeges kérdés azonban nem Hunyadi származása, hanem Hunyadi politikai és katonai szerepe, a magyar nép és a déli-délkeleti szomszédnépek viszonya! Elekes könyve helyesen a veszélyt átérző népek, dolgozó tömegek *összefogásáról* beszél. De semilyen említést nem tesz arról, hogy e probléma lényeges elemeivel: az egykori magyar-román viszonytal, sőt Hunyadi ezzel kapcsolatos szerepével *korábbi* tanulmányokban is foglalkozott és azokban egészen más megállapításokat tett. Sietek hozzátenni: szinte természetesen, hogy *akkor* másokat tett.

Bocsületesen meg kell vallani mindannyiunk nacionalista nevelését, azt, hogy az *akkori* légkörben milyen *nehéz* volt attól eltávolodni, a hibákat felismerni. E jelenségeket az *akkori* konkrét történelmi feltételek között és *nem* kiragadva kell nézni. Ez *mindannyiunkra* áll. Sokmindent szeretnénk, ha *másként* írtunk volna. Helytelennek, hiábavalónak tartanám ezt most felróni. De helyes-e az, hogy most *nem* tesz említést arról, hogy *korábbi* álláspontja *miben* volt helytelen és *miért* változtatta meg?

Ha valaki 1937–1944 között a részletes, nagy tanulmányok sorában foglalkozott: A magyar-román viszonyral a Hunyadiak korában, A román államelmélet »magyar gyökereivel«, A román fejlődés alapvetésével, A vajdaságokkal a dunatáji hegemonia korában«, A románok »történeti életerével«, A magyar-román államkapcsolatokkal a dunatáji magyar nagyhatalom korában; ha az itt részletesen előadottakat a magyar és idegennyelvű cikkek egész sorában széles körben népszerűsíteni igyekezett; ha mind-ezekben a román államalakulást és kultúrát, városfejlődést, stb. *magyar* hatásra vezette vissza (szerinte a magyar telepek bitosították még »a termelés egyenletességét is«); ha tehát valaki a németektől átvevett Kalkurgéfállét a legmegszébbmenően alkalmazta román viszonylatban; ha mindezt a kérdés specialistájaként tárgyalta a Hunyadiak korában is; ha Hunyadi háborúi egyik főcélját abban látta, hogy Magyarország balkáni pozícióit akarta erősíteni, ha tehát valaki Hunyadi szerepével *ilyen* értelemben foglalkozott, akkor nézetem szerint a *szokás* is megkívánná, hogy *eltérő új* előadásiban korábbi nézetei *változásáról* is megemlékezzenek. Hát még a marxista önkritika! De ő hallgat — csak a származást említi. Kis hibát hoz elő, hogy a nagyokat elhallgassa.

Itt most persze a referátumról van szó, nem a könyvről. De: ez a referátum az önkritika hiányában marasztalja el a magyar marxista történetírást: szövegében említi és formailag bírálja azt a könyvet, mely önkritika dolgában ilyen mulasztásokat tartalmaz; hogy tartalmaz, azt a referátum szerzője jól tudja, mert ő a könyv szerzője is. És mégis hallgat róla, vagyis a gyakorlatban *nem* hajlandó alkalmazni az általa másoktól oly határozott hangon megkívánt önbírálatot.

Ezekután, azt hiszem, az önkritika követelése a referátumban üres formalitás, melyből hiányzik a meggyőzés és a példamutatás ereje.

Amit az elméleti színvonal hiányairól, az elméleti fejlődés szükségéről a referátum igen hangsúlyozottan mond, az helyes. Hogy ez a kérdés miként *érvényesül* magában a referátumban, — ezt azért nem részletezem, mert ehhez nem érzem elég erősnek magamat.

Az *adatok*, a *tények* forráskritikai használatának, a szűkebb értelemben vett szakmai színvonalnak kérdését mint különös kérdést *nem* veti fel a referátum, ha tesz is rá elszórtan észrevételeket (tények lebecsülése, stb.). Nem »empirizmusról« van szó — az adatok persze, hogy *nem* beszélnek maguktól. A történész beszél általuk és helyettük. Az emeli az épületet. De jó építőanyag kell! Lenin igen alapos bizonyító adatanyagot használt (pl. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban). Enélkül *nincs* színvonalas történetírás.

Ezzel szemben *meg kell mondani*, hogy nálunk mindenféle kisebb-nagyobb adat-hibák, ténybeli elírások, tévedések találhatók. Sokszor *nem* is tehető fel a *nem-tudás*, hanem csak az, hogy a szerzők a tényeket lebecsülik, felületesen kezelik és a lektorok *nem* törődnek velük eleget. Másként *meg sem* magyarázhatnánk olyan jelenségeket, mint hogy a Századokban újra feltalálják Ballagi Aladár Wallenstein-féle *sóskifli* történetét, melyen Szekfű 1915-ben írt sorai nyomán félország derült úgy, hogy azóta is szinte anekdótává vált. Hol voltak a Századok lektorai? Olvasás közben újra, *meg újra* szépséghibákra lelünek. Miért kell a Magyar Nép Történeté-ben Gvadányit mint a nemesi nemzeti függetlenségi harc íróját említeni? (Hát amikor az osztrák sas szárnya alá kívánczik?) Miért kell megvárni, míg a Csillag külön cikkben tiltakozik egy vers Vörösmartynak tulajdonítása ellen? *Mérei* könyvében is találhatók tisztázatlan, téves, felületesen konstruált adatok. Pl. Gaillard mint a forradalom elől idejött emigráns, francia pénzes vállalkozó szerepel. Holott Eckhardt Sándornál (A francia forradalom eszméi) már 1789-ben úgy szerepel mint haladó, demokratikus kapcsolatokkal bíró pozsonyi könyvkereskedő. A könyv indexében a név *nem* található, mert az index *felületes*.

A referátum foglalkozik Lederer Emma munkájával (Ipari kapitalizmus). A bírálattal szemben *menti* is! *Nem* hozza fel a levéltári adatok *pontatlanságát*, egyes esetekben *megbízhatatlanságát*. Pedig Lederer a levéltári forrásanyagot felületesen és pontatlanul kezeli, utalásai sok esetben megbízhatatlanok, amit számos példával lehet bizonyítani. Erre a bírálatnak élesen rá kell mutatnia.

Hogyan érvényesül a *tények kezelése* a referátumban? Kimondja, hogy nem szabad lebecsülni, önkényeskedni. Ugyanakkor azonban *elköveti* ezt a hibát, a történetírás egy fejlődési szakaszának vizsgálatában. »Az előző korszak hivatalos történetírásának nyíltan fasiszta, németbarát elemei letűntek« (a megmaradtak *nem-nyíltan* fasiszták?). »Helyükbe a Történettudományi Intézet elődjének és más történetkutató szervezeteknek irányításában a nyugati imperialista orientáció képviselői léptek. A könyvkiadás *pingott*, a történettudományi folyóiratok *szüneteltek*«. Azt hiszem természetes, hogy ezeket az állításokat kritikai vizsgálatnak vetem alá, hiszen mint az intézet akkori vezetője, személyesen is érdekelve vagyok. Hangsúlyozom: *egyáltalában* nem az a célom, hogy a tényeket ki akarjam mosdatni akár a legkeményebb olyan kritika alól, melyet a marxista bírálókat ellenük emelhet. *Védekezni* sem óhajtok. De azt igenis kívánom, hogy *ezekkel* a tényekkel szemben is alkalmazzák azt, amit maga a referátum a pontos forráskritikáról, az önkényes ferdítés hibáiról, a jelenségek primitíven sematikus leegyszerűsítéséről, nem dialektikus ábrázolásáról hangsúlyoz.

Tessék a dolgot az akkori konkrét történelmi feltételek között nézni.

Hogy azok, akik a hivatalos nacionalista, reakciós, fasiszta németbarát irányvonallal szemben 1945-ig mint antifasiszták a relatív haladás szárnyát képviselték — elég nagy részben francia és angol egyetemeken nevelkedtek Németország helyett és kapcsolataikat tovább is fejlesztették? Ez igaz. Hogy ezek a 45-ben előtérbe jutó antifasiszta történészek *nem* voltak (és érthetően nem is *lehetek*) marxisták? Hogy polgári történészek voltak? Igaz. Hogy éppen antifasiszta voltak miatt úgy hitték: *elég* amit tesznek, holott nem közeledtek döntő mértékben a marxizmushoz? Ez is igaz. Hogy nem akarták tudomásul venni, hogy a világ kettészakadt és hogy ez, szubjektív szándéktól függetlenül, objektív veszedelmeket is rejtett magában? Ez is mondható. Hogy ennél fogva irányító munkájuk, mely *eleinte, közvetlenül* a felszabadulás után, szervező, újjáépítő, oktató, stb. tevékenységével új káderek képzését is elősegítette, — hogy ez az irányítás *rövidesen akadályává* vált a marxizmus élrekerülésének? Ez is igaz. Hogy ennek következtében a marxista történetírás érdekében helyesen jártak el azok, akik harcot indítottak azért, hogy itt is a marxizmus legyen a vezetés? Ezt igen természetesnek tartom. Hogy azok a könyvek és folyóiratok, melyek már mindjárt a háborús pusztulás után, keserves erőfeszítések árán, de aránylag igen hamar és nagy számban, egymásután napvilágot láttak, — hogy ezek éppúgy nem feleltek meg a marxista történetírás igényeinek, mint első szakaszukban azok a nagy forráskiadási, bibliográfiai és egyéb munkálatok sem, amelyeket (s erről a referátum nem szól) az új intézet a régítől átvéve, folytatott? Ez is így van és természetes. De insinuíálni, hogy ez a vezetés »nem nyílt fasiszmust« vagy bárminő imperialista törekvést képviselt volna és hogy a könyvkiadást pangásban, a folyóiratokat pedig szünetelésben tartotta — ez súlyos ténybeli tévedés, ha rossz információn alapul, de ha a szerző mindezt aránylag közelről láthatta, — akkor ez a tények *meghamisítása*, melyet keményen és határozottan vissza kell utasítani.

A hibáknak (elmélet — bírálókat — önbírálókat — forráskritika) *mik az okai?* Pusztán csak szükségszerű *növekedési* hibák voltak *mindenestül*? Volt-e kikerülhető hiba?

Ezeket a kérdéseket *így*, együtt és nyíltan *nem* veti fel a referátum. Holott orvoslásuk sokban függ ettől. Ha az agrárszakirodalomban valaki a fiatal fa törzsén elváltatásokat figyel meg, nem elég ezt leírnia, hanem szükséges a kórokozó megállapítása is. Ez a történészekre is áll! Igen nagy részben természetes, *növekedési* zavarok voltak. Ezeket nem is szabad az eredmények rovására túlhangsúlyozni. A feladat nehéz volt! A régiek *nem* ismerték a marxizmust (nagy túlzás, hogy csak a legnagyobb rész *nem* ismerte). A fiatal marxista erőknél pedig bizonytalanság, túlzások jelentkeztek. *Menetközben* tanulni *így* és produkálni *nem* könnyű. Annál figyelemreméltóbb az eredmény. Viszont úgy látom, hogy a hibák csak egy bizonyos mértékig voltak *szükségszerűek*, bizonyos mértéken túl *kikerülhetőek* voltak. Mi ennek a többletnek az oka? *Az ok: a történész egységfront elvének nem kielégítő mértékű, nem teljesen megfelelő végrehajtása a gyakorlatban.*

A referátum helyesen említi az egységfront elvének kialakulását a *vezetés* részéről, — említi azon mozzanatokat, melyek arról tanúskodtak, hogy a történészek *vállalják* is a rájuk eső feladatot. Másutt viszont elszórtan maga is kiemeli a szűk körbe zárkozást, a nyilvánosság kizárását, a kérdések »diszkrét« kezelését, a vitahiányt és történetírásunk *demokratizálásának* *szüksége* voltát. De nem hajlandó e két dolgot összevetni, megállapítani, hogy itt bizonyos *ellentmondás* van és hogy ez volt egyik komoly forrása a *hibák elkerülhető többletének*.

Minden egységfrontozhoz *alapot* kellenek. Mi itt az alap? Közös nagy célok a történettudomány haladása útján, azután: a történészek tudásukat felhasználva dolgozassanak, a munka feltételei meglegyenek, egymást segítsék és bírálják. *Formailag* az egységfront hibátlanul megvolt. A gyakorlatban *nem* egészen hibátlanul. Szűkebb kör alakult ki, mely önmagát a történészfront széles nyilvánosságától elszigetelte, a bírálattól is, — és ezzel a többinek sem adott fejlődéséhez, aktív részvételéhez segítséget. Voltak, akik az egységfrontban formailag szerepeltek, de alkalmosszerűséget kivéve, *foljó* munkában, az élő problémák alakításában nem, vagy csak kevésbé vettek részt. Szerintem mindez egyik — ha nem is egyetlen — *nagy oka* volt azon hibáknak, melyek az elmélet, a bírálat, az önbírálat és a forráskritika terén jelentkeztek. Ez a *mostani* vitaülés reményt nyújt arra, hogy ezt a hibaforrást ki lehessen küszöbölni.

Az analízis végére értem. Kénytelen voltam a referátummal kapcsolatban, de azon túlmenően, a magyar történetírás egyes jelenségeinél is néhány kérdést igen élesen felvetni. Meggondoltam: helyes-e ez? Ugy érzem, igen. Lettek volna *régebben* is észrevételeim, — de nem vetettem így fel őket, nemcsak mert nem volt rá alkalom, hanem azért sem, mert a magyar marxista történetírás fejlődésének *kezdetén* és *éppen tőlem* ez nem is lett volna helyes — nyílt vagy rejtett támadásnak minősülhetett volna. Azóta mindannyian nagy utat tettünk meg. *Ma már* a magyar marxista történetírás komoly eredményeket produkált, megszilárdult, nemcsak elbírja a komoly építő kritikát, hanem meg is követeli! A magyar történetírás ügyéhez, ehhez az alkalomhoz és önmagamhoz is méltatlan lett volna *nem* ilyen határozott nyíltsággal beszélnem. Kérem, becsüljék meg ezt a nyíltságot, — vegyék annak jeleként, hogy nem lehetünk némán közömböseks a magyar történetírás fejlődése iránt.

Ami végül a referátumot illeti, javaslatom az, hogy az elmondottak értelmében alaposan át kell dolgozni. Most *formailag* harcosan követeli a bírálatot, önbírálatot stb., de a valóságban ezt *nem* érvényesíti. A problémákat nyílt szembenézés helyett szétoldja és legömbölyíti. *Ez aligha az* a forradalmi történetírás, a kérdések lényegének végsőkig következetes és merész feltárása, mely Lenin műveiben kapja meg az olvasót, ebből hiányzik az az *igazság iránti szenvedély* és harci kedv, amely nélkül a pártosság üres szólamná halványodik.

*

Arató Endre :

Elekes elvtárs referátuma nagyjában-egészében helyesen vázolja marxista történetírásunk fejlődésének legfontosabb állomásait. A referátum egy sor olyan problémára, teendőre, feladatra, nem utolsósorban pedig hibára hívja fel a figyelmet, amelyek igen fontos megszívlelnünk. Itt csak utalni szeretnék néhányra: a szemiatizmus és empirizmus jelentkezése és veszélyei, továbbá a történetírásunk provincializmusából fakadó hibákra.

A referátumban felsorolt hibák és az előttünk álló feladatok természetesen a kongresszus során különös mértékben megmutatkoztak. Nagy hiba lenne azonban az, — és ez teljes mértékben tapasztalható a referátumban — hogy ha csupán a kongresszus tanulságai alapján értékelnénk történetírásunk helyzetét és feladatait. Elekes elvtárs — bár felsorolja, hogy milyen, a mi munkánk számára is döntő dokumentumok láttak napvilágot a kongresszus óta, e felsoroláson azonban a referátum lényegesen nem jut túl. Véleményem szerint nem elégedhetünk meg azzal, — s itt csatlakozom I. Tóth Zoltán megjegyzéséhez — hogy a történettudomány hiányosságait és feladatait nagyrészt a kongresszus fényében értékeljük akkor, amikor Pártunk között a közelmultban. Nem tartom feladatommak, hogy most e határozatok alapján elemezzem a hibákat, ezt alaposan át kell gondolni és meg kell vitatni. Nem vulgárisan és mechanikusan kell alkalmazni, de igen megfontolandónak tartom annak megvizsgálását, hogy milyen tanulságot vonhatunk le történetírásunk területén abból, hogy meg kell erősíteni az ipar és mezőgazdaság terén elért eredményeinket. Nem azt jelenti-e ez, hogy még élesebben harcoljunk a tervezésünkben megmutatkozó maximalizmus ellen. Nem azt jelenti-e eredményeink megerősítése, hogy most mindinkább vizsgáljuk meg a már elkészült és még meg nem vitatott munkákat, hogy így feltárva hibáinkat, azokat ne kövessük el még egyszer. A maximalizmusból fakadt, hogy alaposan nem olvastuk el és nem vitattuk meg a megjelent munkákat, lényegében tehát nem tanultunk eleget egymás hibáiból. Erőnket meghaladó célkitűzéseink nem az eredményeink megerősítésére, hanem újabb nekifutásra ösztönöztek bennünket. Itt jegyzem meg, hogy a még meglévő viták eredményeit sem használtuk fel eléggé ahhoz, hogy azokat a hibákat mégegyszer ne

kövessük el. Nem volt időnk az újabb feladatok miatt arra, hogy megerősítsük eredményeinket.

Történeész frontunk nagy hiányossága volt, hogy sokszor hagyta magát vezetni a megbeszélések és viták során felmerült olyan ötletektől és javaslatoktól, amelyek szépek, tetszetősek voltak, de nem megvalósíthatók. Tervezésünk maximalizmusa nem egyszer erre a tetszetős ötletek és javaslatok »gyártására« vezethető vissza. A felmerült rengeteg javaslat miatt azután azon sem csodálkozhatunk, hogy e javaslatok közül sok nem valósult meg.

Véleményem szerint hiányzik Elekes elvtárs referátumából az éles bírálát afelett, hogy a történeézkongresszus határozatainak végrehajtása érdekében eddig édeskeveset tettünk. Hogyan állnak a sbornikok, főképen az, amelyet a kongresszus ránbízott; a Szovjetunió és a népi demokráciák történettudományával való kapcsolataink erősödtek-e, kielégítően folynak-e a kongresszus jegyzőkönyvével kapcsolatos munkálatok, stb, stb. Mindezt összefoglalóan értékelni kellene és ebben a vonatkozásban sem rejthetnők véka alá bírálátunkat. Önbírálátot kell gyakorolnunk azért is, hogy a kongresszus tapasztalatait azonnal nem értékesítettük, nem vittük ki azokat a történeészek elé. Véleményem szerint azt a hibát, hogy a kongresszus után »elaludtunk«, nem lehet úgy kijavítani, hogy most a kongresszus tanulságainak központba állításával mellőzzük az újabb — és mondjuk meg, jelentősebb — dokumentumok és határozatok kapcsán felmerült tanulságok elemzését.

Elekes elvtárs helyesen állapítja meg a kongresszus kapcsán is, hogy megerősödött a történeészek elvi egysége. E megállapítás során azonban nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a kongresszus alkalmából nem erősödött a történeészek elvtársi, baráti, emberi kapcsolata. Teljesen elhanyagoltuk a vidéki történeészeket, nem használtuk fel ittlétüket arra, hogy elmélyítsük velük kapcsolatunkat. A vidékiek, de nem egy budapesti történeész intézmény is a »szegény rokon« szerepét töltötték be a kongresszuson. E kérdést különösen fontolóra kell vennünk a Központi Vezetőség határozatai tükrében is, továbbá azért, mert lényeges javulás azóta sem történt és a kongresszusi tapasztalatok, mint csepp a tengerben tükrözik e téren való általános lemaradásunkat.

E hiányosság tartalmi vonatkozásban is tapasztalható Elekes elvtárs referátumában. Történetírásunk helyzetének elemzésében — véleményem szerint — túl nagy helyet foglal el a Történettudományi Intézet, túl sok példát merít az intézeti munkából. Kétségtelen tény, hogy az Intézet a történettudomány központi intézménye és ezért többet is kell az Intézet munkájával foglalkozni. De nem lehet szó nélkül elmenni amellett, hogy a referátum a sajtókész, jelentős monográfiák között csak három intézeti munkát említ, holott több, nem kevésbé jelentős monográfia és igen fontos forráskiadvány — nem intézeti munkatársak tollából — áll megjelénés előtt, vagy van sajtókész állapotban.

Elekes elvtárs referátuma helyes általános képet ad történetírásunk helyzetéről. Szükségesnek látszik azonban, — a referátum szűk keretei ellenére — hogy egyes megjelent munkák konkrétbb hiányosságaival, a munkából fakadó tanulságokkal is foglalkozzék a referátum. Elekes elvtársnak több konkrét példával kellett volna általános megjegyzéseit alátámasztania. E példákon keresztül élesebben és bátrabban kellene bírálania, tekintet nélkül a szerzőkre, személyekre. Élesebben meg kellett volna bírálni — a komoly eredmények mellett — a tankönyvek munkálatait, amelyeket nem ellenőriztünk megfelelően és nem készítettük elő kielégítő mértékben a tankönyvek elkészítésének egységes szempontjait, amellyel az előttünk álló roppant szerkesztési munkálatokat könnyíthettük volna meg. Nem elegendő a referátumban megállapítani azt, hogy a bírálát-önbírálát vonatkozásában rosszul állunk, sokkal meggyőzőbb és mozgósítóbb lenne ez a megállapítás akkor, ha Elekes elvtárs szemléletőbb példát mutatna a bírálát, önbírálát gyakorlása területén; ebben a vonatkozásban egyetérték azzal, amit Kosáry elvtárs mondott.

Befejezésül szűkebb szakmai területem néhány kérdésének felvetésével kívánom kiegészíteni a referátumot. A nemzeti kérdés kutatásával kapcsolatos hibákról a referátum több említést tesz. Ezekkel én egyetérték. A sematizmusnak azonban nemcsak olyan megjelenése mutatkozott meg a kérdés kutatásában, amelyet Elekes elvtárs felvetett, hogy a magyar nacionalizmus leleplezését túlajtottam és ennek során engedményeket tettem a szlovák nacionalizmusnak, hanem az is, hogy a magyarországi nemzetiségek eltérő fejlődését egy kalap alá vonjuk, nem vesszük tekintetbe, hogy más jellegű a horvát és szerb fejlődés, mint a szlovák vagy a ruszin. Világos, hogy minden egyes nemzetiség gazdasági-társadalmi fejlődésének gondos vizsgálatával tudjuk csak a sematizmus veszélyét kikérülni. Ugyanakkor azonban e vizsgálat túlságosan

aprólékos volta — különösen az egyetemi tankönyvben — empirizmussá válhat, amint erre az egyetemi tankönyv 1790—1849 közötti korszakával foglalkozó prospekt vitája a figyelmet felhívta.

A nemzetiségek történetével foglalkozó előtanulmányok egyik hiányossága — főképpen az 1790—1849 közötti időre vonatkozóan —, aminek kijavítása a következő láncszemet, feladatunkat is mutatja: hogy nagyrészt irodalom alapján tárgyalják a nemzetiségek történetét. Ezek az előtanulmányok csaknem kizárólag a burzsoa történészek munkái alapján adnak — persze új — képet a nemzetiségek történetéről. Ezzel természetesen nem elégedhetünk meg. Fokozatosan rá kell térni az eddig feltáratlan hatalmas anyag felkutatására és a második öt éves tervben meg kell kezdeni egy-egy nemzetiség történetével foglalkozó monográfia készítését. Az új anyag feltárása természetesen módosítani fogja mostani állásfoglalásunkat, hozzá fog segíteni ahhoz, hogy az eddiginél még erőteljesebben leleplezzük a burzsoa történészek nacionalizmusát. Nem utolsósorban az új anyag feltárásának a hiánya, illetőleg a burzsoa történészek munkáinak felhasználása magyarázza meg a nacionalista maradványokat. Nacionalista maradványok többi között ott mutatkoztak meg, amikor különösen aláhúztuk például 1848—49-ben a magyar szabadságharc pozitív vonásait és a nemzeti mozgalmak negatívumait anélkül, hogy megfelelő súllyal mutattunk volna rá a magyar kormány helytelen nemzetiségi politikájára, illetőleg a nemzetiségi mozgalmakban meglévő pozitív vonásokra. Ilyen hibák voltak I. Tóth Zoltán elvtársnak a Kossuth Emlékkönyvben írt tanulmánya első fogalmazványában. Az a helyes törekvés pedig, amely arra irányul, hogy gondosan bemutassuk a nemzetiségek gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődését, nem szabad, hogy háttérbe szorítsa a magyar uralkodó osztályok nacionalista nemzetiségi politikájának ábrázolását, még 1848—49 előtt. Erre a hibára is az egyetemi tankönyv III. kötetének prospekt vitája hívta fel a figyelmet, amikor az általam írt nemzetiségi résznél joggal kifogásolta, hogy abban háttérbe szorul a magyar uralkodó osztályok nemzetiségi politikájának bemutatása. Különös figyelmet kell fordítani a dualizmus korszaka nemzetiségi problémáira és nem szabad előfordulnia annak, amire csirájában ugyancsak volt példa, hogy a nemzetiségi burzsoázia kizsákmányoló, népellenes szerepét előtérbe állítjuk és a magyar uralkodó osztályok sovíniszta nemzetiségi politikájának leleplezése csak második problémaként szerepel.

Rendkívül fontos feladat a nemzetiségi munkásmozgalmak tárgyalása. Ezzel kapcsolatban arra kell ügyelnünk, hogy ne szakítsuk ki a magyarországi munkásmozgalomhoz ezer szállal kapcsolódó nemzetiségi munkásmozgalmat a magyarországi munkásmozgalomból és így különösen a századfordulóig nemzetközi elvek alapján szerveződő munkásmozgalmat a szeparatizmus helytelen álláspontja alapján tárgyaljuk.

A Szovjetunió és a népi demokráciák nepeivel való kapcsolatok kutatásával foglalkozó munkák is több hiányosságot mutatnak. Az egyik hiányosság az, hogy a gazdag kapcsolatokat nem alapozzuk meg a két nép gazdasági és társadalmi fejlődésének megrajzolásával. Nyilvánvaló tény, hogy a kapcsolatok, a kölcsönös hatások alapját a két nép párhuzamos gazdasági fejlődése magyarázza meg. Enélkül a kapcsolatok csak a felépítmény területén jelentkeznek és a hatások mechanikus és nem dialektikus összefüggésekre mutatnak. Hasonló hibába esik Kovács Endre elvtárs gazdag tényanyagot tartalmazó »Magyar-cseh történelmi kapcsolatok« c. munkájában.

A nacionalizmus veszélye a kapcsolatok kutatása területén is megmutatkozik, elsősorban abban, hogy a magyar hatás áll a kutatás előtérében és viszonylag kevesebb szó esik a szomszédos népeknek a magyar fejlődésben megmutatkozó hatásáról. Bizonyos korszakokban valóban a magyar hatás erőteljesebb, — de ha nem mutatjuk meg ennek a hatásnak gazdasági alapját, akkor menthetetlenül a polgári történészek nacionalista álláspontjára sülyedünk le.

A kapcsolatok kutatásával foglalkozó munkákban kisebb-nagyobb empirista csirákkal is találkozunk. Ez a veszély különösen fennáll a pozitív kapcsolatokat, elsősorban a munkásmozgalmi kapcsolatokat kutató munkákban. Az előremutató kapcsolatok csábítják a kutatót arra, hogy azokat válogatás nélkül felhasználja munkájában. E hibának másik oldala, hogy a kapcsolatok eseményszerűen — mélyebb értékelés nélkül — követik egymást. Hanak elvtárs a Társadalmi Szemlében írt bírálatában méltán vetette fel kongresszusi referátumomnak ezt a hibáját. Különös gondtal kell elemezni az ilyen munkákban a munkásosztály helyzetét, a munkásmozgalmak párhuzamos fejlődését. Nagy súlyt kell helyezni e munkásmozgalmi kapcsolatok kutatásában arra, hogy ne két vagy három nép kapcsolatát emeljük ki, esetleg elszakítva a többitől, hanem az egész Osztrák-Magyar Monarchia munkásmozgalmának szoros kap-

csolatát vizsgáljuk. A vizsgálatnak ez a módja — és erre célzott is Elekes elvtárs referátuma — kiemeli a munkásmozgalmi kutatásokat jelenlegi provincializmusukból. E kutatások — bár a kezdet kezdetén állanak — a magyar munkásmozgalomnak eddig nem ismert több összefüggésére mutattak rá.

Lukács Lajos:

Elekes elvtárs cikkét olyan alapnak tekintem, melynek megvitatása elősegítheti a történész front problémáinak tisztázódását. Történész frontunk széleskörű, bonyolult szervezeti és ideológiai kérdéseinek problematikájához hozzászólásomban távolról sem kívánok minden vonatkozásban kapcsolódni, csak néhány kérdéshez szeretnék kritikai megjegyzéseket fűzni.

Először is arra szeretnék rámutatni, hogy ezen értekezlet összehívása egyik bizonyítékát jelenti annak, hogy történészeink átérzik azt a nagy felelősséget, mely rájuk, a magyar kultúrfront munkásaira Pártunk júniusi határozata után hárul. Ez az értekezlet arra mutat, hogy mi, magyar történészek fel akarjuk mérni a felszabadulás óta elért eredményeinket, hiányosságainkat, jelentős változást kívánunk hozni történettudományunk életében, kormányprogrammunk szellemében, az új politika jegyében. Emellett azonban fel kell figyelniünk olyan jelenségekre, melyek arra mutatnak, hogy történész frontunk vezetésében a határozatlanságnak, a bizonytalanságnak számos vonása lehető fel. Aki az elmúlt pár hónapban, a kormányprogram nyilvánosságáhozatala óta figyelemmel kísérte történész frontunk helyzetét, nem egy vonatkozásban nélkülözhetette az új módszerek alkalmazása terén szükséges kellő határozottságot, kellő megértést. Így elsősorban utalhatnék arra, hogy a Magyar Történelmi Társulat ezalatt az idő alatt nem hívott össze nyilvánosabb értekezletet, nem rendezett előadást és hiányolható, hogy az új helyzet feladatainak felmérésére nem hívta össze a Társulat olyan széles társadalmi aktíváját, mint a közgyűlést. A Társulat folyóirata, a Századok legutóbb megjelent száma — enyhén szólva — már elavulttan bocsáttatott közre. Kétségtelen tény, hogy a technikai nehézségek akadályokat gördítettek a Századok tartalmának megváltoztatása elé, de az is igaz, hogy ezeket a technikai akadályokat le lehetett volna győzni. Helyesebb lett volna az ezévi első két számot összevonni és tartalmának tengelyébe új feladatainkkal kapcsolatos kérdéseket állítani, akár önálló cikk, akár szovjet fordítások formájában. A Történettudományi Intézet Értesítője ezévi július—szeptemberi számában mellőzi azokat az égető kérdéseket, melyek történészeink széles körét újabban foglalkoztatják. Nemcsak hogy nem közöl anyagot a szovjet történész front új feladatainak problémáiról, de nem találni egyetlen ismerető írást sem, mely arra utalna, hogy a Történettudományi Intézetben szélesebbkörű viták folytak volna a magyar történettudomány új feladatairól.

A jelenleg vita alá bocsáttott cikk címe és tartalmi elrendeződése szintén a határozatlanság, bizonytalanság jelét mutatja. Joggal merül fel a kétség történészeink körében, hogy miért viseli azt a címet, hogy »A magyar történettudomány helyzetének és feladatainak kérdéséhez a kongresszus tanulságai nyomán? Hiszen ez a cím és a cikk szerkezeti felépítése nem juttatja elég határozottan kifejezésre, hogy mi magyar történészek elsősorban nem a Magyar Történész Kongresszus tanulságai, hanem a SzKP tézisei, Pártunk júniusi határozatai nyomán ismertük fel, hogy jelentős változást kell hoznunk történész frontunkon. Úgy gondolom, hogy a *vitatott cikk tengelyébe, központi gondolatába Pártunk új irányvonalának kultúrfrontunkra, szűkebb értelemben történész frontunkra vonatkozó tanulságait kell állítani* és ebből kiindulva kell eddigi fejlődésünket, benne annak kiemelkedő állomását, a Magyar Történész Kongresszust is vizsgálat alá venni. Ezt a gondolatot kellene, hogy visszatükrözze a cikk címe is. És ha a történész frontunk vezetésében jelentkező határozatlanság jeleivel foglalkozunk, nem tekinthetünk el attól sem, hogy a jelen értekezlet, bár nagyjelentőségű lépés előre, de megrendezésében bizonyos felemáság mutatkozik. Van abban valami ellentmondás, hogy akarjuk a történész front új feladatainak megvitatását, de ugyanakkor erre nem a Társulat nyújtotta szervezeti lehetőségeket adjuk meg, vagy nem a Magyar Tudományos Akadémia adta szervezeti lehetőségeket. A Századok szerkesztőbizottsága — bármennyire is széles szerkesztőbizottsága — vette át más intézmények szerepét. És éppen ez a körülmény bizonyos tekintetben korlátokat is szab eme jelentős megbeszélésnek. Más lett volna a hatósugara oly vitautülésnek, mely intézményes keretben zajlott volna le s nemcsak egy cikk tartalmán változtathat, javíthat, hanem határozatokat hozhat a feladatok tekintetében s e határozatok keresztülvitelét intézményes keretben azonnal biztosíthatott volna.

A második kérdés, melyet érinteni szeretnék, hogy a vitatott cikkben helyes lenne jobban elemezni szervezeti életünk gyenge oldalait. Történeiszink társadalmi irányítása, vezetése terén a jövőben a demokratikus, a kollektív vezetés elvének sokkal jobban érvényt kell szerezniünk. Sok szó esik mostanában történeiszink körében arról, hogy történetírásunkból ki kell küszöbölni a személyiség szerepével kapcsolatos helytelen nézeteket. Történeiszfrontunkra vonatkoztatva ez a kérdés nemcsak mint történetírói módszertani probléma jelentkezik. Történeiszink elég széles körében elterjedt a személyi kultusz a történeisz front egyes vezetőivel kapcsolatban s különösen azok ápoliták, akik közvetlen kapcsolatot tartottak fenn vezető történeiszainkkal. A személyi kultusz körünkben abban a formában is jelentkezett, hogy a vezető marxista történeiszek kijelentéseit megmerevítették, tekintélyükre való hivatkozással a viták kibontakozását gátolták, vezető történeiszaink írásaiból nem egy esetben ragadtak ki eredeti összefüggéseikből idézeteket, sőt egyes szavakat is. A történeisz frontunk vezetésében mutatkozó hibás gyakorlat következményének tekinthető, hogy kialakult bizonyos értelemben a történeiszek kétféle kategóriája. (Persze átmenetek is vannak.) Az egyik csoportba soroltatók azok, akik tudományos, oktatói, társadalmi feladatokkal bőven el vannak látva, sőt arra is akad példa, hogy több vezető intézmény irányító feladatait látják el. Történeiszaink másik, nagyobb része a történeisz társadalmi élet periferiáin helyezkedik el; a tudományos munkából kivieszi a részét, de ezen túlmenően alig hallathatja szavát. Úgy gondolom, hogy a történeisz frontunk vezetésében szükséges demokratikusabb módszerek érvényre jutása, tudományos viták fokozottabb rendezése, a történeiszek széles körének bevonása történeisz frontunk társadalmi életébe, utat nyithat az említett hibák kiküszöböléséhez.

A harmadik kérdés kapcsolatban áll a tudományos kritika eddigi nem kellő alkalmazásával. Elekes elvtárs vitatott cikkében és Hanák elvtárs is a Társadalmi Szemleiben írt beszámolójában egyaránt megállapítja, hogy e téren bajok vannak. De helyes volna fokozottabban e bajok sokrétűségét megvizsgálni. Úgy vélem, hogy történeisz frontunk tudományos kritikai gyengeségének forrása elsősorban abban található, hogy a *kritikai légkör* nem volt megfelelő. Igaz, hogy a MDP Központi Előadó Irodájának ülésein sok bátor bírálat hangzott el, de valahogy megszakadt a kezdeményezések folytatása. Gondolok itt Molnár Erik és Mód Aladár elvtársak könyveinek vitáira, melyeknek nem volt folytatása sem a Századokban, sem a történeiszek szélesebb köre előtt megrendezett vitákban. Nem teremthetett megfelelő kritikai légkört, hogy öt éves történettudományi tervünket nem hoztuk a széles történeiszkörök nyilvánosságára elé. Igaz, a terv kidolgozásában számos történeisz részt vett, de a tervek elkészülte után azokat nem terjesztettük a történeiszek széles köre elé, nem közzöltük terveinket a Századok hasábjain. Nem teremthettek megfelelő kritikai légkört a Történelmi Társulat előadásai, amelyek az utóbbi időben nemcsak egyre ritkultak, de el is szürkültek, élénkebb viták alig voltak. A Századok sem állott feladata magaslátán a kritikai légkör megteremtése terén. E sajnálatos folyamatra tette rá a koronát a történeiszkongresszus, mely az előadások tömegét adta, de nem nyújtott teret tudományos vitákra, bírálatra. A legutóbbi években nem szolgálta a kritikai légkör megteremtését a túlzott baloldali elhajlás, igazságaink nem egyszer merev, sematikus módszerekkel történő védelmezése. E téren fiatalabb történeiszainkat is súlyos felelősség terheli. Nem egyszer hibát követtünk el abban a vonatkozásban, hogy sematikus, frázisszerű kijelentéseinkkel védelmeztük igazunkat és az ellenvéleményekkel szemben nem tanúsítottunk kellő megértést. A baloldali elhajlások kétségtelen következményének tekinthető, hogy számos jóakarató, velünk együtt haladni kívánó régi történeisz számára nem teremtődött meg a kellő kritikai légkör.

Negyedik kérdésként említem tudományos tervezésünk hiányosságait. Sokan voltak történeiszaink között, akik már korábban jelzéseket adtak le a tervezés körüli hibákról, de ezeket nem méltányolták kellő mértékben és ha javítottak is a tervekben, azok nem bizonyultak elégségesnek. Ennek igen jellemző példáját láthatjuk egyetemi tankönyveink esetében. Nem osztom teljes mértékben azt a kissé optimista hangulatot, amelyet a vitatott cikk és a pótlólag küldött irat visszatükröz az egyetemi tankönyvekkel kapcsolatban. Az erre vonatkozó problémákat helyesebb volna teljes bonyolultságukban felvetni. Ha azt a tankönyvet nézem, melynek munkatársa vagyok, helyzetét nem látom valami rózsásnak. Merész állításnak tartanám, ha valaki határozottan kijelentené, hogy az 1849 és 1918 közötti korszak történetét felölő tankönyv megjelentetésére megérett a helyzet. A tudományos kérdések hosszú sora még tisztázatlanul, megvitatlanul áll előttünk. Így kidolgozásra vár a középbirtok gazdasági süllyedésének problémája a XIX. sz. második felében, a kispolgári pártok 67

után, azok viszonya a munkásmozgalomhoz, a magyar emigráció története, az osztrák és cseh történetnek a magyar történethez szorosan kapcsolódó vonatkozásai az adott korszakban, a kiegyezés és nemzetközi szerepe és a külpolitikai problémák sorozata. Ezzel nem azt akarom állítani, hogy az elmúlt években az adott korszak feltárása terén nem értünk volna el jelentős eredményeket, de viszont hibát követtünk el, amikor a tankönyv túlzott siettetése miatt háttérbe szorítottuk a részfeldolgozásokat. Így hiba volt a XIX. és XX. századra vonatkozó banktörténettel kapcsolatos munkaközösség felosztása. Nem látjuk, mi történt a 48-as és függetlenségi pártra vonatkozó tanulmánnyal. Itt szeretném felvetni az »előtanulmány« rendszer gyengeségét. Ahelyett, hogy biztosítottuk volna a minél szélesebb lehetőséget tudományos publikációkra a tisztázandó kérdésekkel kapcsolatban, — »előtanulmányokat« irattunk — kiadatás perspektívájával. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy az »előtanulmány« rendszer nem tarthatjuk megfelelőnek, mert nem eléggé alkalmas a tudományos ambíció és alaposság maximumig való fokozására. S nem teremti meg a széles történész közvélemény előtt lezajló nyílt viták lehetőségét a feltárt anyaggal kapcsolatban. Éppen ezért tartom hibának, hogy az egyetemi tankönyvekhez felhasználnak olyan előtanulmányokat, melyek előzőleg nem jelentek meg a nyilvánosság előtt és a tudományos közvélemény nem mondta ki felettük az ítéletet.

Ötödik kérdésként érinteni kívánok néhány problémát ideológiai fogyatékos-ságainkkal kapcsolatban. Általában egyetérték a vitatott cikkel abban, hogy nagyon élesen harcolnunk kell a dogmatizmus, sematizmus jelentkezési formáival szemben, hogy a betűragás és szószálasogatás helyett a marxizmus alkotó alkalmazására kell törekednünk. Nem lehet vitás, hogy fiatalabb történészeinknek ezen a téren még nagyon sok a tennivalójuk, hogy számos példát találunk arra, hogy leegyszerűsítették a munkás- és parasztmozgalmak nagyon is komplikált, sokrétű történetét. Fiatalabb történészeink előtt az a fő feladat áll, hogy a mesterségbeli tudás alaposabb elsajátításával együtt felszámolják az elméleti felszínességet és a történeti folyamatot a maga sokrétűségében, teljes bonyolultságában mutassák be. Viszont nem tudok egyetérteni Elekes Lajos cikkének azon megállapításával, hogy az ökonomizmus veszélye elmúlt körünkben. Kétségtelen, ezen a téren eredményeket értünk már el, de az ökonomizmus, a gazdasági materializmus veszélye, a történeti valóság egyoldalú magyarázatának veszélye*továbbra is fennáll. Nem arról van szó, hogy ne lenne szükség minél több és alaposabb gazdaságtörténeti tanulmányra, monográfiára, sőt az a baj, hogy e téren még nagyon keveset tettünk. De viszont nem mehetünk el szóltanul amellett, hogy a meglévő gazdaságtörténeti irodalmunkban, kiadott egyetemi jegyzetekben számos példa van arra, hogy történelmünk kiemelkedő eseményei egészen torz beállításba kerülnek az egyoldalú, leegyszerűsített gazdasági magyarázatok miatt. A gazdasági materializmus nemcsak azért veszélyes, mert eltorzítja a történeti igazságot, de kicsit kompromittálja egyetemi hallgatóságunk előtt a marxizmust, nem kedvet és szeretetet támaszt nemzeti történetünk marxista feldolgozása iránt, hanem mint száraz, szintelen leírás kedvét szegi a magyar történelemmel való foglalkozásnak. Az ideológiai gyengeségek sorában szólnunk kell arról is, hogy most már tovább kellene menni ama kívánság hangoztatásán, hogy bíráljuk meg az egyes polgári történeti iskolákat. Elekes elvtárs is tovább mehetne ezen és cikkében utat kellene mutatnia az ezzel kapcsolatos feladatok sorrendjében. Javasolnám, hogy a szellemtörténeti iskola bírálatának egészéből is különös hangsúllyal foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy a néptömegek történelemalakító szerepét milyen módszerekkel torzították el. Gondolok itt például a »népiség történet« irányzatra, mely a 30-as években virágzott. Természetesen leegyszerűsítőnk a kérdést, ha a »népiség történet« művelőit, akik számos esetben nem lebecsülhető kutatási eredményeket értek el, azonosítanánk azokkal, akik e munkákat a revizionista propagandá érdekeiben használták fel. A »népiség történet« kritikai felülvizsgálása során így annak nemcsak negatív, káros oldalaira derülne jobban fény, de tisztázódna, hogy mi az a pozitívum, mely ezen irányzat művelői munkáiból ma is hasznosítható. Többet kellene foglalkoznunk a munkásmozgalom historiográfiájával. A szociáldemokrata »történetírók« hamisításainak leleplezése harcos szellemmel telítendő meg a munkásmozgalom történetével foglalkozó tanulmányokat.

Elekes elvtárs referátumában hiányolható, hogy a vitatott cikk nem érinti a középiskolai tankönyvek kérdését. Itt említeném meg, hogy a Századok 1950 — tehát a középiskolai tankönyvek első kiadásának megjelenése — óta nem talált lehetőséget arra, hogy e könyveket ismertesse, bírálja. Pedig ily módon segítséget nyújthatott volna nemcsak az íróknak, hanem a középiskolai tanároknak és az érdeklődők széles rétegének. Úgy gondolom, hogy a tankönyvek második kiadása már lépést

jelentett előre, de még mindig nem sikerült kiküszöbölni a túlméretezettséget, nem sikerült kellőképpen a magyar társadalom fejlődésének problémáit megfelelően beleágyazni az egyetemes történet fejlődési folyamatába.

Végül néhány kérdést kívánok érinteni, mely Elekes Lajos cikkéből hiányzik vagy kiegészítésre szorul. Így referátuma nem foglalkozik kellő alaposággal a munkásmozgalmi kiadványokkal. Helyesebb lenne e kiadványokról mélyebb kritikai képet adni, a hallgatás e téren nem sokat segít. Cikke egész történész frontunk problematikáját felveti, azzal az igénnyel lép fel, hogy átfogó képet ad a magyar történettudomány helyzetéről, éppen ezért kellene alaposabban foglalkoznia a Magyar Munkásmozgalmi Intézettel, munkásmozgalmi kiadványainkkal. A vitatott cikk felveti azt a kérdést, vajjon helyes-e, hogy a Munkásmozgalmi Intézet szinte monopolizálja a munkásmozgalommal kapcsolatos munkák kiadását. Én egytértek abban a cikkkel, hogy adjon ki a Történettudományi Intézet is munkásmozgalmi vonatkozású kiadványt. De ha Elekes Lajos felvetette ezt a gondolatot, akkor tovább kellett volna mennie és állást kellett volna foglalnia abban a kérdésben, hogy mi legyen e téren a jövőben. Itt nem egyszerűen könyvelosztási kérdésről van szó, nem egyszerűen arról, hogy hány munkásmozgalmi könyvet ad ki a Munkásmozgalmi Intézet és hányat a Történettudományi Intézet. Itt elvi kérdéssről van szó, a történész front egész strukturájáról, jövő alakulásáról. Ha Elekes elvtárs ezt a kérdést felveti, akkor a történészek hozzá fognak szólni és a vita helyes irányba fogja terelni a kérdést. Lehet, hogy az elkövetkezendő időkben a Munkásmozgalmi Intézet majd kevesebb kiadványt lép a színre, de ezáltal majd erőit összpontosítani tudja és munkájának minősége fokozottan megjavul. Úgy gondolom, hogy ez az út vezethet el a Munkásmozgalmi Intézet szerepének helyes betöltéséhez.

Hozzászólásomat azzal a reménnyel szeretném lezárni, hogy a felvetett néhány problémával hozzájárulhatok ahhoz, hogy kulturfunkciónkra, történész frontunkra kormányprogramunk általános útmutatását konkrétan alkalmazzuk. Pártunk Központi Vezetőségének október 30-i ülése nagy segítséget ad számunkra, hogy öntevékenyen lássunk hozzá feladataink megoldásához, ne csak felülről várjuk a kezdeményezést, hanem a problémák felvetésével segítsük elő vezető intézményeink munkáját. De úgy gondolom, mindezt nem pótolhatja, hogy vezető történeti intézményeink a jövőben még fokozottabban viseljék gondját a történészek szervezeti és ideológiai irányításának és a jó példa meggyőző eszközével gyorsítsák meg az új módszerek érvényre jutását.

*

N. I. Mickun:

A Magyar Történész Kongresszus jelentékeny határkő volt a magyar történelemtudomány fejlődése útján. Világos, hogy nem csak a magyar történészek, hanem a többi haladó történészek szélesebb körei is türelmetlenül várják a kongresszus eredményeinek a kiértékelését. A cikk megvitatásának ez a feladata, de be kell vallanom, hogy a szerkesztést szokatlanul látom. Az eredmények kiértékelésénél a szöveget folyóiratok először összefoglalásképpen rá szoktak mutatni a történettudomány, eddigi eredményeire, elemezni szokták a hibákat, ugyanakkor mindig rámutatnak a történészfront előtt álló feladatokra is, a problémákra is.

Ez a cikk tulajdonképpen két különböző cikk összevonása. Körülbelül az első kilenc oldal szól a kongresszusról, a következő tíz oldal, az egész cikk egynegyed része, a régi magyar történetírással foglalkozik, s körülbelül húsz oldal foglalkozik ezután a jelen helyzettel, a történeti intézetek jelenlegi munkájával, a kiadott munkákkal, az elmúlt egy-két esztendő termésével és azután az intézmények előtt álló közvetlen, konkrét feladatokkal. Ez a húsz oldal is inkább csak utal a feladatokra, amelyek ma már nem is igen aktuálisak, s elsősorban egyes munkák kritikáján keresztül mutatja csak be azokat. Viszont a problémák felvetésének ez a formája nem indokolja meg eléggé a feladatokat mindenki számára közérthetően. Talán helyes volna felvetni a szerkesztőség számára, hogy két cikket írjanak meg inkább, az egyik foglalkozzék általában a történészfront előtt álló feladatokkal, a másik pedig az egyes történettudományi intézmények problémáival, feladataival. Amennyiben mégis egy cikket óhajtanak, javasolnám, hogy kezdjük a kongresszussal, mutassuk be mint az előző fejlődés eredményét, de ez legyen sokkal rövidebb, mint jelenleg s azután pedig a cikknek sokkal nagyobb része foglalkozzék a jelenlegi feladatokkal, akkor ezek a feladatok sokkal plasztikusabban láthatók lesznek.

A cikk első, problematikus része természetesen kapcsolatban kell hogy legyen a történetészkongresszussal, annak egész munkájával. Ugyancsak rá kellene mutatni a kongresszus munkájának egyes hiányosságaira is. Például nincs benne a cikkben a kongresszus egyik hiányossága, hogy a magyar népi demokráciával foglalkozó előadások nem szerepeltek a kongresszuson. Holott a párt mindig hangsúlyozza, hogy a népi demokratikus periódussal foglalkozni kell. Erről a hiányosságról a cikkben nincs szó, ami megint csak jellemző a magyar történetészfront mai állására.

Igen jónak tartom, hogy a kongresszuson bőven szerepeltek a magyar nép progresszív hagyományai, elsősorban a magyar nép függetlenségi harcával foglalkozó előadások. Ugyanakkor a kongresszus munkájában nem kapott elég megvilágítást a magyar történetészeknek az a kétségtelenül progresszív vonása, hogy igen sokat foglalkoznak a dolgozó tömegek, elsősorban a parasztság harcaival.

Ha már a progresszív hagyományokról van szó, fel kell vetni, vajjon nem áll-e fenn egyes történelmi személyiségek túlértékelése? Például Hunyadinál és másoknál? Ez azért is fontos, mert a szovjet történetészeknél is volt a történelmi személyek szerepének ilyen túlértékelése, túlbecsülése, holott jól tudjuk, hogy a személyiségek akkor jelentékenyek a történelemben, ha a dolgozó tömegek érdekeit fejezik ki.

A Századok szerkesztőségének nem szabad visszariadnia attól, hogy esetleg megismétel bizonyos kérdéseket, problémákat, amelyeket Molnár elvtárs vetett fel a Társadalmi Szemlében megjelent cikkében.

Sztálin elvtárs legutóbbi munkájának alapján természetesen egyéb problémák is felvetődnek, például a nemzetek kialakulásának kérdése, amivel a magyar történetészeknek szintén többet kellene foglalkozniuk. Példa erre a lengyel történetészek igen komoly, jelentős munkája, amit a lengyel nemzet kialakulásának kérdésére fordítanak, holott — mint tudjuk — a lengyel nemzet kialakulásának problémája sokkal bonyolultabb, mint mondjuk a magyar nemzet kialakulásának problémája.

Igen örülök annak, hogy az ötéves perspektivikus tervben benne van a »porosz út« magyarországi sajátosságainak kérdése is. Viszont ugyanakkor hiányolom azt, hogy ez a kérdés a cikkben nem nyert kifejezést. Ez nem tisztán gazdasági probléma, hanem ezt össze kell kapcsolni felépítményjellegű problémákkal is.

Amikor Engels foglalkozott a »porosz utas« fejlődéssel, rámutatott ennek a fejlődésnek sajátosságaira, amelynek eredményeképpen fennmaradt Poroszországban az a középnemesség, amely aztán igen regresszív szerepet játszott a német történelemben. Nem ismerem ugyan a magyarországi feltételeket, de úgy gondolom, hogy igen sok eredményt lehetne elérni, ha foglalkoznánk azzal a kérdéssel, hogy melyek Magyarország »porosz utas« fejlődésének a sajátosságai, hogyan differenciálódnak a középnemesség, hogyan válik az 1848-as forradalom után reakciós társadalmi erővé. Úgy vélem, hogy politikai szempontból fontos volna megmutatni, mit jelentett az 1848–49-es forradalomnak befejezetlensége, amely a »porosz utas« fejlődéshez vezetett, a magyar parasztság számára. Meg kellene mutatni, hogy milyen állatias kizsákmányolásnak volt alávetve a hűbéri maradványok következtében. Rá kellene mutatni, hogy csak Magyarország felszabadulása, amely felszámolta a parasztság kizsákmányolását, oldotta meg az 1848-as forradalom által megoldatlanul hagyott agrárkérdést.

Nem tudok egyetérteni a cikkben azzal az állítással, hogy történelmi párhuzamokat kell vonni a magyar és egyetemes történet között. Sztálin, Kirov és Zsdanov az egyetemes történelmi tankönyv-tervezethez tett megjegyzéseikben utalnak arra a hibára, hogy nem szabad Oroszország történetét elválasztani az egyetemes történelemtől és nem párhuzamot kell vonni az orosz és az egyetemes történet között, hanem meg kell mutatni az orosz és az egyetemes történet kapcsolatát, a fejlődésnek kapcsolatát. Ha megnézzük a marxizmus-leninizmus klasszikusainak munkáit, mindenütt találunk utalásokat arra, hogy az egyes országok hogyan fejlődnek más országokkal való kapcsolatukban, megmutatják az egyes országok történelmi fejlődésének kölcsönös kapcsolatát.

Egy további probléma, hogy a magyar történetészek nem eléggé értékelik ennek a kölcsönös kapcsolat bemutatásának fontosságát. Úgy tűnik, mintha a magyar történelem légüres térben fejlődött volna, nem lett volna köze Ausztriához, vagy általában az osztrák-magyar monarchia történelmi fejlődéséhez.

Végzetül nem foglalkozik a cikk az úgynevezett gyarmati kérdéssel. Erről a kérdéstről gyakran beszéltem már a magyar történetészekkel. Nem értek egyet azzal, hogy Magyarország gyarmat volt. Ezt a kérdést még nem oldottuk meg, pedig ennek igen fontos lenne a megoldása. Ez is előttünk álló feladat.

Bónis György :

Abból szeretnék kiindulni, amit az alapreferátumhoz mellékelte »Szempontok« a következőképpen fogalmaztak meg: »Nagyobb teret kell juttatni olyan elhanyagolt kutatási ágaknak, mint a kultúrtörténet (melyen belül különösen súlyt kell kapnia a tudománytörténetnek), a hadtörténet, bizonyos időszakokban a nemzetiségek története...« Egy ilyen elhanyagolt kutatási ág, amelyre sem a »Szempontok«, sem a referátum nem tér ki, az állam- és jogtörténet tudománya. Kétségtelenül a jogtudomány is egyike azon rokontudományoknak, amellyel a történettudomány gyümölcsözően veheti fel a kapcsolatot; az összekötő kapocs pedig az állam- és jogtörténet.

Ennek a szakmának elhanyagoltsága egyúttal azt jelenti, hogy elhanyagoljuk kutatásunkban a felépítmény igen fontos részét, nevezetesen a jogi és politikai nézeteket, a jogi és politikai intézményeket. Nem véletlen, hogy a sztálini nyelvtudományi munkában olyan súllyal szerepel a felépítménynek ez a része, sorrendben is elsőként. Mi a jogtörténetet nem műveljük azzal a súllyal, amit az állam és jog, mint a felépítmény része megkíván. Ez azt jelenti, hogy nem dolgoztuk fel elég alaposan, nem tettük egészen magunkévá a gyakorlatban azokat az útmutatásokat, amelyeket Sztálin nyelvtudományi munkája nyújt számunkra. Nyilvánvaló, hogy az állam és jog multjának ismerete nélkül számos kérdés nem oldható meg kielégítően.

A történettudomány, mint a kongresszuson is tapasztalhattuk és mint az előadás is rámutat, lényeges fejlődésen ment keresztül, örvedetes eredményeket ért el. Meg kell mondanom őszintén, hogy az állam- és jogtörténet nem részese ennek a fejlődésnek. A lemaradás elsősorban a jogtörténet művelőinek hibájából következett be. Kétségtelen, hogy a felszabadulás után és még inkább a fordulat éve óta eltelt években nem ragadtuk meg azokat a témákat, tárgyakat, amelyek döntő módon elősegítették volna a szocialista tudat fejlődését és a szocialista állam és jog építését. A feldolgozások módja sem volt elég pártos, sőt néha egyáltalában nem volt az. Ideológiai felkészültségünk csak lassan fejlődött, lassan sajátítottuk el a marxizmus-leninizmus ideológiáját. Hibánk volt az is, hogy érzékenykedtünk.

Kétségtelen tehát, hogy saját hibáink is közrejátszottak ebben a lemaradásban, de meg kell mondani azt is, hogy a Történelmi Társulat sem nyújtott kellő segítséget ahhoz, hogy tudományunknak ez az ága is megfelelően fejlődjék. Nem érdeklődtek munkánk iránt kellőképpen, nem vetették fel számunkra a megoldandó problémákat. Éveken át ez volt a helyzet a jogtudomány vonalán is, míg végre az Állam és Jog c. folyóirat legújabbán egymást után két jogtörténeti cikknök adott helyet. Ezzel tört meg a jég. Az Akadémia is — a magam példáján tudom — most már nagyobb lélegzetű publikációra is módot nyújt.

A jogtörténettudománynak a történettudománnyal való kapcsolata abból is következik, hogy közösek a hibák. Itt van például a személyiség szerepének túlzott hangsúlyozása. Saját munkámra hivatkozhatom, a népszerű Hajnóczy-életrajzra, amelynek kéziratában — mint lektoraim erre figyelmeztettek — túlzásba vittem Hajnóczy személyének értékelését, elragadtatva attól a lelkesedéstől, amif a szerző érez művének hőse iránt, de kevés figyelemmel arra, hogy Hajnóczy alakját be kell ágyazni korába és az egész jakobinus mozgalomba.

További hibának tudom azt is, hogy a bíráló és önbíráló gyöngö és ez összefügg a Századok kritikái rovatával. Nagyon gyöngének találok ezt a rovatot, nem az egyes bírálókat színvonalát, hanem a terjedelmet illetően. Túl kevés munkával foglalkozik, nem ad képet az összes megjelenő munkákról, még a Magyarországon megjelenőkről sem, a külföldi irodalomból pedig csak szemelvényeket ad. Pedig fontos lenne ez például az imperialista országokban elhangzott burzsoa, imperialista nézetekkel kapcsolatban. Például olyan dolgokat lehet tapasztalni a nyugati irodalomban, hogy egy svájci tudós, ismert burzsoa jogtörténész, aki nem élt soha a fasiszta Németországban, sok olyan megállapítást tesz 1948-ban és 1951-ben újra megjelent tankönyvében, ami a német fajmítosz kicsengését tartalmazza. Nem ártana a külföldi irodalom ismeretét, pártos bírálatait is közölni. Ezzel is összefügg az, hogy az állam- és jogtörténetben a viták légköre még nem alakult ki kellőképpen.

A polgári jogtörténetírók nézeteinek cáfolatára sem vetettünk elég súlyt. Bennünk is megvannak a burzsoa objektívizmus maradványai. Ez talán a felszabadulás előtti irodalom legsúlyosabb öröksége.

Vannak feladataink a második öt éves terv »Szempont«-jaiban jelzett feladatok között, amelyeknek elvégzésében mi jogtörténészek is eredményesen közre tudunk működni. Például az egyetemi tankönyvek megírásával kapcsolatban megemlítem,

hogy amikor a prágai jogtörténeti tanszék vezetője, Vaněček professzor itt járt, felvetette az egyetemes állam- és jogtörténeti tankönyv közös kidolgozását szovjet tudósok irányítása mellett, népi demokratikus szakemberek együttműködésével. Úgy gondolom, erre a kezdeményezésre, ilyen természetű munkákra a történészfrontnak is figyelemmel kell lennie, segítenie kell a hasonló munkák előállítását.

Ami a forráskiadást illeti, itt vannak olyan feladatok, amelyekben a jogtörténetészek ugyancsak sok mindent elvégezhetnek. Elsősorban a törvényeknek, javaslatoknak, országgyűlési emlékeknek kiadására gondolok. A feudális földtulajdon kialakulása, a földjáradék változásai, mind olyan témák, amelyekre vannak szakemberek. Kollektív munkával, marxista fejlettség szempontjából is megfelelő, magas nívón álló elvtársak közreműködésével ezeket a kérdéseket szak- és ideológiai szempontból megfelelően meg lehet oldani.

A központosítás kérdése — legalábbis ötven százalékban — a jogtörténetészeket is érinti, kidolgozását tehát nekik is vállalniuk kell.

Befejezésül azt a reményemet szeretném kifejezni, hogy a mai megbeszélés határák lesz nemcsak a történettudomány általános fejlődése szempontjából, hanem az állam- és jogtörténet fellendülése szempontjából is.

*

Benda Kálmán :

Felszólalásomban olyan problémával foglalkozom, amelyet a hozzászólók többször érintettek, amelyet azonban Elekes elvtárs alappreferátumában alig érint, pedig elég fontos ahhoz, hogy részleteire is kitérjen. A forráskiadványok kérdéséhez szólok hozzá. Teszem ezt annál inkább, mert Ember Győző hozzászólása félreértésekre adhat okot. Ember Győző ugyanis azt mondta, hogy túlsok forráskiadvány jelent meg az elmúlt években. Ennek egyik okát abban látom, hogy történészeink egy része a kisebb ellenállás felé törekedett, vagyis azért készített forráskiadványokat, mert ez kisebb munkát és szakmailag talán kevesebb elmélyülést kíván. Azt hiszem, hogy ha ezen az úton akarjuk megközelíteni a kérdést, teljesen helytelen eredményre jutunk.

Vannak a magyar történetnek olyan korszakai és olyan problémái, amelyek alapjaiban ismeretlenek, vagy amelyeket, főleg az ellenforradalmi korszak történetírása tudatosan teljesen elhallgatott, illetőleg több esetben hamisan értékelt. Nem egyszer mélyen berögződött véleményeket kell megcáfolni, nemcsak egyes személyekre, hanem egész történeti periódusokra vonatkozólag, ez pedig másként, mint komoly forráskiadványok közrebecsátásával nem történhet meg. Természetesen határvonalat kell szabni, hogy melyik problémánál hasznosabb a monografikus feldolgozás és mikor válik szükségessé a forrásanyag közzététele. Minden olyan fontos forrásanyagnál, amely több oldalról, tehát nemcsak egy szempontból aknázható ki, igenis szükség van az iratanyag közzétételére.

Az utolsó években mintha csökkent volna a forráskiadványok becsülete. Történetészeink indokolatlanul keveset forgatják az akta publikációkat, nemcsak a régebbieket, melyeknek pedig forrásanyaga ma is teljes mértékben felhasználható, hanem az újabbakat is. A forráskiadványok iránti megnemértés következménye, hogy a mai napig nincs egységes forrásközlési szabályzatunk. Ha megnézzük az utolsó évek folyamán megjelent forráspublikációkat, még a lényegében egy korszakra eső kiadványoknál is igen nagy eltéréseket találunk a közlési módszerben. Nincs tisztázva, hogy a közlőnek mennyiben joga, illetve kötelessége változtatni a forrás helyesírásán, de nincs tisztázva az sem, hogy milyen mértékben kell forrásaihoz kritikai megjegyzéseket fűznie. Vannak — bár az ilyenek egyre ritkábbak — akik megelőgszenek azzal, hogy az iratokat minden értékelő megjegyzés nélkül leközlilik, — mások viszont (ezek közé sorolom önmagamat is) — azt vallják, hogy a szerkesztőnek a forrásanyaggal kapcsolatos minden olyan problémát meg kell magyaráznia, amely azok számára, akik valaha is foglalkoztak majd vele, fölmerülhet. A magyar történészek hivatalos orgánuma sajnálatosan mind a mai napig nem foglalkozott ezzel a kérdéssel. Úgy gondolom, a Társulatnak állást kell foglalnia ebben a kérdésben, nemcsak azért, hogy a forráskiadványok egységesebb jelleget öltessenek, hanem azért is, hogy használhatóságuk minél inkább emelkedjék.

Arra, hogy történészeink még a legújabbban megjelent forráskiadványokat sem forgatják olyan sűrűn, mint ahogy ez szükséges volna, az alábbi példát említem meg: nemrégiben hagyta el a sajtót »A magyar nép története« második kiadása. Ez a könyv változatlan szövegben közli a jakobinus mozgalomról az előző kiadásban írottakat. Nem veszi tekintetbe, hogy közben a Magyar Jakobinusok Iratai c. forráskiadvány

jelentősen bővítette és módosította ezen a téren ismereteinket, s hogy sok minden, ami a források megjelentetése előtt általánosan elfogadott volt, az iratok kinyomatása után részben tárgyi, részben ideológiai szempontból tarthatatlanná vált. Benn maradtak a szövegben olyan bosszantó elírások, hogy Hajnóczy jobbágy-származású volt, holott apja pap volt. Benn maradt néhány helytelen idézet: korábbi történetírásunk ugyanis nem vette észre azt, hogy Laczkovics fordítás címén teljesen átdolgozta Martinovics munkáit, tehát Laczkovicsból nem idézhetünk úgy, hogy azt Martinovics szájába adjuk. Hajnóczyt a haladói polgári történetészek legkiválóbbjai közé emeli a magyar parasztság történetéről készülő monográfiája alapján. A baj csak az, hogy a mű kézírata nem maradt ránk és azonkívül, hogy megírásában IV. Béla koráig jutott el, semmit sem tudunk róla. De a tárgyi elírásokon túl a mozzalom egész értékelése, Martinovics szerepének, egyéniségének jellemzése és megítélése, a mozzalomban résztvettek szerepének elhallgatása, stb. mind elavult munkák alapján készült és számos kellemtelenségre adhat alkalmat, ha valaki a kiadott forrásokat egybeveti ezzel a most megjelent feldolgozással. Persze ezzel kapcsolatban nemcsak a szerző, de a lektorok felelőssége is felmerül. A lektoroknak kötelességük lett volna, — ha már a szerző elsiklott a problémák felett, — rámutatni a tévedésekre, ellentmondásokra, s arra, hogy ezt a problémát ma már másképp látjuk. Ez azonban sajnálatos módon nem történt meg, s a könyv szövege megjelent másodszer is úgy, ahogyan először.

Bevott szokás, hogy a jelentősebb szépirodalmi műveket, főleg regényeket, egyrészt az Írószövetségben, másrészt üzemekben, falusi kultúrházakban a széleskörű olvasóközönség bevonásával megvitatják. Vajon nem volna-e helyes egyes fontosabb, kiemelkedőbb történeti munkákkal kapcsolatban ilyen nyilvános vitákat rendezni? Azt hiszem, hogy például az ilyen munkánál mint »A magyar nép története«, amelyik mindazoknak a nem szakembereknek, akik ismerni akarják népünk történetét, egyik fő olvasmánya, sőt tankönyve lesz, talán nem indokolatlan az ilyen szélesebb körű vita.

A széles vitalehetőségek feltárásával kapcsolatban végül még egy személyes kérdést említek: Elekes Lajos dolgozatában a Bocskai-szabadságharerről írott tanulmányomat könyvkiadásunk legsúlyosabb hibájának mondja. Távól áll tőlem, hogy vitába szálljak Elekes értékelésével. Ezt már csak azért sem tehetném, mert a mai napig sem értesültem róla, hogy mik voltak konkrétan a kifogásolt hibák. Pedig egyéni fejlődésem szempontjából is nyilván rendkívül hasznos lett volna, ha annakidején, amikor ezek a hibák tudottakká váltak, valamilyen formában alkalom adódott volna arra, hogy akár szűkebb körben, akár nagyobb nyilvánosság előtt, ezeket a hibákat megvitassuk.

Azt hiszem, egész történeti fejlődésünk, de mindnyájunk egyéni fejlődése, történetírói kibontakozása nagyrészt azon múlik, mennyire tár a Társulat széles kaput a kritikának, annak a kritikának, amelyik építő, de amelyik ha kell, éles és kemény is.

*

Réti László:

Néhány olyan kérdést ragadok ki, amelyek nagyrészt szerepeltek már itt a vitában, de amelyek a cikk végleges elkészítése szempontjából rendkívül fontosak.

Az egyik ilyen kérdés a történész-kongresszus értékelése a cikkben. Az a véleményem, hogy ez rendkívül gyenge része ennek a cikknek. Az általános értékelés, szinte azt lehetne mondani, idézőjel nélkül átveszi, amit a Voproszi Isztorii elmondott értékelésként. Az egyes előadások értékelése pedig — véleményem szerint — jelentős lépés visszafelé, Hanák elvtárs cikkéhez viszonyítva. Hanák cikkében volt egy szegreg konkrét tévedés az egyes felszólalások értékelésében, de legalább megvolt az az erénye, hogy bátran vetette fel a problémákat, ha nem is mindig helyesen. Bizonyos fokok új levegő kezdett ezen keresztül beáramlani a történészfront egyik rendkívül gyenge részére, a kritikai területre. Elekes elvtárs munkája ugyan elkerüli azt a hibát, amibe Hanák esett, nem fedez fel tévesen hibákat, de elkerüli azt is, hogy ténylegesen állást foglaljon. Teljesen igazuk van azoknak a felszólalóknak, akik azt mondják: Elekes elvtárs hibaként veti fel Hanák cikkével kapcsolatban, hogy túl általános, túl elnagyolt. De Elekes bírálata még elnagyoltabb, még kevesebbet ad, emellett teljesen szürke, semmitmondó. És ha a történész-kongresszusról valóban értékelést akarunk adni ilyen felelősségteljes tanulmányban, úgy annak a jövőben kollektív munka alapján kell elkészülnie.

Kötelességemnek tartom újra és újra felvetni a kongresszus határozatai végrehajtásának kérdését. Az a véleményem, hogy a magyar történészeknek már nemzetközi

szégyenévé válik a kongresszus határozatainak semmibevevése. Egyetlen példát hozok fel erre: a kongresszuson elvállaltuk, hogy a Nagy Októberi Forradalom nemzetközi hatásáról szóló okmánygyűjtemény tervezetét három hónapon belül elkészítjük és kiküldjük a többi résztvevő ország történészeinek. Az elvtársak eddig azt mondták, egyelőre ezt külön nem lehet elküldeni, meg kell várni a döntést a többi kérdésben, és így hónapok óta halasztották a dolgot, közben a terminus régen lejárt. Azért vettem fel újra ezt a kérdést, mert véleményem szerint a cikkben ez az elmaradás nem tűkröződik eléggé. Le kellene vonnunk ebből is a tanulságot, hogy milyen szervezeti változásokat kell keresztülvinni arra, hogy ne legyenek ilyen lemaradások, szervezetlenségek, helytelen kapkodások a munkában.

További kérdés az Elekes elvtárs által készített cikk tudományossága. Elekes elvtárs helyesen felveti a tudományosság kérdését mások munkásságával kapcsolatban, de azt hiszem, nem tett sok kísérletet arra, hogy tudományos alapon mérje le a történettudomány, a magyar marxista történettudomány eddigi eredményeit, hiányosságait, hogy tudományos alapon dolgozzon ki képet marxista történettudományunk mai helyzetéről. Az adatokat, tényeket, amelyeket felsorol, meggyőződésem szerint emlékezetből vette és nem törekedett arra, hogy tényleges, általános áttekintést adjon.

Leginkább meg tudom állapítani ezt azokról a részekről, amelyek a Munkásmozgalmi Intézettel foglalkoznak. Tudomásom szerint Elekes elvtárs kísérletet sem tett arra, hogy áttekintse a Munkásmozgalmi Intézet eddigi munkáját, tevékenységét, hogy erre adatokat szerezzen, hanem csak amire emlékezett, vagy amiről éppen tudott, azt említette meg. Ebből következően a Munkásmozgalmi Intézetről azt írja: a legnagyobb érdeme az, hogy kiállításokat rendezett. Rendeztünk kiállításokat, és nem is mondom, hogy valami érdeme nem volna kiállításainknak, múzeumainknak. De azt hiszem, helytelen lenne a Munkásmozgalmi Intézet munkáját elsősorban mint kiállítások rendezésére irányuló munkát beállítani. A Munkásmozgalmi Intézet többek között megalakulása óta kiadott öt nagyobb dokumentumgyűjteményt, tíz kisebb-nagyobb monográfiát. Ezeket Elekes elvtárs összefüggően mindenesetre nem nézte meg, nem értélke, bírálta meg. Kiragadott egyet, kettőt, ami véleményem szerint véletlenül eszébe jutott.

Azt hiszem, hogy ha a Munkásmozgalmi Intézettel, mint történeti intézettel foglalkozik egy ilyen munka, meg kell mondania, hogy a Munkásmozgalmi Intézet létrehozásának, működésének fő jelentősége az, hogy ráterelte a figyelmet arra a kérdésre, miszerint a magyar történettudomány a múltban nem foglalkozott a munkásmozgalom történetével. Az Intézet emelte ki létrejöttével azt a tényt, hogy a magyar történelem legújabb korszakának döntő, fő kérdése a munkáosztály és a munkásmozgalom történetének kidolgozása s elkezdte ennek a kérdésnek a feldolgozását. A Munkásmozgalmi Intézet ezen a területen úttörő volt nemcsak a magyar, hanem az összes népi demokratikus országok viszonylatában. Ez nem jelent különösebb érdemet, annál kevésbbé, mert az utóbbi időben bizonyos fokig lemaradtunk más népi demokráciák munkásmozgalmi intézeteivel szemben.

Nem helyes az sem, hogy Elekes elvtárs a tanulmányban több ízben arról beszél: a Munkásmozgalmi Intézet kiváltsága a munkásmozgalom történetének kutatása. Olyan formában veti fel ezt, mintha ez lenne a Munkásmozgalmi Intézet célkitűzése, törekvése. Ez a tények elferdítését jelenti. A Munkásmozgalmi Intézet eddigi munkájának éppen ellenkezőleg, az volt a célja, feladata, hogy beillesse a magyar munkásmozgalom történetét a magyar nép történetébe, nemzetünk történetébe. Lehet és kell vitatkozni arról, hogy milyen a Munkásmozgalmi Intézet profilja, hogy milyennek kellene lennie, hogy kell-e a jövőben esetleg változtatnia ezen. De ha úgy lenne, ahogyan Elekes elvtárs mondja, hogy a Munkásmozgalmi Intézet munkájának eredménye, eddigi tapasztalata róla az, hogy elkülönítette a munkásmozgalom történetét a magyar nép történetétől, akkor az Intézetet meg kellene szüntetni. Szerencsére ez nincsen így, ezért helytelen ezt a kérdést ilyen formában felvetni.

Nem tűkrözőti egyáltalában Elekes elvtárs tanulmánya azt a szoros együttműködést, mely a Történettudományi Intézet és a Munkásmozgalmi Intézet között van.

A cikk a magyar történelemszféra, a marxista történettudomány helyzetéről, feladatairól beszél. Ezt nem helyes összekapcsolni olyan tervezettel, szempontokkal, amelyek kizárólag a Történettudományi Intézet kérdéseivel foglalkoznak és leszűkítik ezt a kérdést a Történettudományi Intézet munkájának kérdésére.

Utóljára említem fel, mint véleményem szerint legfontosabb kérdést, hogy Elekes elvtárs cikke egyáltalában nem tűkrözőti vissza azt a történelmi változást, ami hazánkban az utolsó hónapokban lezajlott. Lehetetlen dolog, hogy a történészek mindig annyira

lemeradnak, hogy nemcsak mire megjelenik valami, hanem mire megírnak valamit, már akkor is elavult legyen. Helyes az a javaslat, hogy a cikknek a jelenlegi magyarországi történelmi fejlődésből kell kiindulnia, azokból a feladatokból, amelyeket a Központi Vezetőség júniusi és októberi határozatai óta a történészfront maga elé tűzött. Le kell szögezni, hogy a történészek részt vesznek abban, hogy ezek a határozatok megvalósuljanak.

Véleményem szerint ez a cikk így, ahogyan van, egészében nem alkalmas arra, hogy azt a célt szolgálja, amit maga elé tűzött, többek között azért nem alkalmas, mert nem lehet egy embernek a feladata, ilyen munkát megírni. Azt javasolnám, hogy a Századok kibővített szerkesztőségi ülése bizzon meg egy 3—5 tagú kollektívát, amely alapulvéve ezt a cikket és a mai vita eredményeit; készítsen a Századok legközelebbi számába szerkesztőségi vezércikket.

*

Makkai László:

Az eddigi hozzászólások csak érintették a *tervezés* központi fontosságú kérdését, anélkül/azonban, hogy kellő súlyt adtak volna neki a magyar történetírás e fontos állomásán, a második öt éves terv előkészítésének küszöbén. Ezzel kapcsolatban Elekes elvtárs referátuma is többnyire általánosságokban mozog, nem eléggé konkrét sem kritikája, sem előremutatása. Kritikája főként a maximalizmusra vonatkozik, holott a fő hiba véleményem szerint abban állott, hogy a történettudomány első öt éves terve nem annyira munkaterv, mint inkább kiadványterv volt. Kiragadott néhány fontosnak látszó kérdést, ezekről tanulmányokat, könyveket íratott, ugyanakkor azonban nem számolt azzal, hogy a magyar történelem alapvető problémái mennyire vannak tisztázva, s hogy ismerjük-e eléggé a történelmi fejlődés egész menetét ahhoz, hogy a felvetett témákat szerves összefüggésükben, helyesen megvilágíthassuk. Persze, ezeknek a témáknak (parasztmozgalmak, haladó hagyományaink stb.) feldolgozása sürgető feladat volt s mozgósító hatásukat fejlődésünk adott szakaszán nem nélkülözhattük. Az sem vitás, hogy nem egy jó munka született meg az első öt éves terv során. Egészében véve azonban azt kell mondanunk, hogy többnyire felépítményi problémákat dolgoztunk fel anélkül, hogy előzőleg az alapot kellőképpen tisztáztuk volna.

Ennek az okát abban látom, hogy az első öt éves terv során helytelenül néztünk szembe az ökonomizmus problémájával. Kétségtelen, hogy történettudományunkban kísértett, sőt itt-ott ma is kísért az ökonomizmus veszélye. Ez azonban nem onnan ered, hogy túlságosan sokat foglalkoztunk gazdaságtörténettel, hanem éppen onnan, hogy igen kevéssé ismerjük a magyar gazdaságtörténetet s emiatt könnyen hajlunk a vulgarizálásra, a konkrét tények helyett ökonomista frázisok alkalmazására. Elekes elvtárs hibáinkat a sematizmusra és az empirizmusra vezeti vissza, de az esetek nagy részében nem is elvi, módszerei kérdéssről, hanem egyszerűen a tárgyi tudás hiányáról van szó, amit frázisokkal igyekszünk pótolni.

Az egyik ilyen tipikus frázis: »a termelés fokozódása«. Ez a frázis helyettesíti az egész feldolgozatlan technikatörténetet, a naturálgazdálkodásról az egyszerű áru-termelésre, erről meg a kapitalista áru-termelésre való áttérésnek a termelő erők fejlődésében gyökerező konkrét feltételeit. Nem ismerjük a Mohács előtti mezőgazdaság termelő erőt, mert hiányoznak a faluásatások, illetőleg az eddigi kevés ásatás kiértékelt eredményei. A XVI—XVII. századi céhes iparunkról azt sem döntöttük meg el, hogy hanyatlásról vagy fellendülésről van-e szó. A termőföld XVIII. század eleji hatalmas méretű szaporodásáról, parasztságunk e csodálatos erőfeszítéséről egy-két helyi példán kívül még nincs tiszta képünk, és így tovább. A másik ilyen frázis: »a kizsákmányolás fokozódása«. Ez meg a feudális földjáradék konkrét alakulását, fejlődésének egyes szakaszait helyettesíti.

Természetes, hogy ilyen körülmények közt a politikai történet a levegőben lóg. A parasztmozgalmakat pl. kísértetiesen egyformáknak ábrázoljuk, mert nem tudjuk, hogy milyen különböző fejlődési szakasz alapjáról indultak el s milyen konkrét feltételek szabták meg célkitűzéseiket és lefolyásukat, milyen fejlődési sorozatba illeszkednek bele.

Az alap tisztázatlansága miatt egész sor fontos problémát nem látunk még világosan. Beszélünk eredeti tőkefelhalmozásról, kapitalista csírákról, második jobbágy-ságról, manufakturaszakarról, nemzeti abszolutizmusról, polgárosodó nemességről, Habsburg-gyarmatosításról, anélkül, hogy ezeknek a fogalmaknak konkrét magyar történelmi tartalmát, fejlődésük kezdetét és szakaszait meg tudnók határozni, aminek következtében ezeket is frázisszerűen alkalmazzuk, ezért nem adataink és érvelésünk szerves végkövetkeztetéseként, hanem kívülről ráaggatott címkékéft hatnak.

Természetesen számos értékes kísérlet is történt ezekkel a problémákkal való komoly szembenézésre. De ezek a kísérletek sem vezethetnek megnyugtató eredményre, amíg a szerzők kénytelenek általános érvényű statisztikai bizonyító anyag helyett kiragadott illusztrációkkal élni s pl. néhány falu példáján bemutatni a magyar jobbágysors alakulását. Minden szerző, aki a felépítmény valamely kérdésével foglalkozik, kénytelen maga megkonstruálni hozzá az alapot, ami persze külön elmélyedő kutatást igényelne s emiatt nem is sikerülhet kellőképpen. Elekes elvtárs bírálja a magyar puritanusokról írott tanulmányomat, de szerintem egy mellékes kérdést (s azt sem egészen helytállóan) ragadott ki belőle, mert a főhiba az, hogy az egész munkát az alapnak egy kellően ki nem dolgozott, nagyon is problematikus elemzésére építettem fel, mely még érdemi kritikában sem részesült. Csekély vigasztalásomra szolgál, hogy mások is így vannak. Pl. a Bethlen Gábor egész életművét méltató könyv előbb készült el, mint a Bethlen gazdaságpolitikájáról szóló tanulmány, de ez utóbbinak szerzője is arról panaszkodik, hogy a kor gazdaságtörténete még nincs kellően feltárva, s így pontosan nem tudhatja, hogy milyen is volt az a gazdasági élet, melyre Bothlen politikája irányult. A példákat szaporíthatnánk.

Mindebből az a tanulság, hogy a jövőben, lehetőleg még a második öt éves terv folyamán vállalnunk kell azt az óriási feladatot, hogy a termelőerők és termelési viszonyok fejlődését kiragadott, csupán illusztratív természetű adatok helyett statisztikailag általánosítható, teljességre törekvő feldolgozásokban tisztázzuk. Ez a feladat viszont átgondolt, rugalmas tervezést, főként pedig a terv felelősségteljes, szervezett végrehajtását igényli. Pontosán fel kell mérni azt, hogy mit végeztünk eddig s az mennyiben szolgálhat kiinduló pontul, melyek a legnagyobb hiányok, milyen forrásanyag áll rendelkezésre, milyen módszerekkel lehet azt leggyorsabban s egyúttal leghelyesebben feldolgozni, hogyan lehet ehhez a kádereket biztosítani és milyen intézményes irányítás, ellenőrzés, segítség szükséges a munka fennakadásmentes végrehajtásához.

Elekes elvtárs elaborátuma érinti, de nem konkretizálja kellőleg ezeket a kérdéseket. Nem mondja meg élesen, hogy a magyar történetészgárda a multban nem volt eléggé igényes a történetész munka szervezésére hivatott Akadémiával és Történelmi Társulattal szemben, melyeknek munkája így sokszor periférikus feladatok ötletszerű, néha bürokratikus kezelésére szorított, a tervmunka kézbe tartása és eredményes segítése helyett. Munkánknak olyan alapvető feltételei, mint a káderyilvántartás és a kutatónapok biztosítása, az intézmények együttműködése, a vidékkel való kapcsolat rendszeres fenntartása stb. korántsem voltak eddig megfelelően biztosítva. A második öt éves terv sikeres végrehajtása igen nagy mértékben függ attól, hogy fog-e a történetészgárda háta mögött pontos, gyors, bürokráciamentes adminisztratív apparátus állani.

Igen fontos a jó szervezés, különösen a történetész egységfront továbbfejlesztésének szempontjából. Ma már ez az egységfront számbelileg igen jelentős, de minőségileg az egyenlőtlen fejlődés jellemzi. Fiaatal és idősebb, vidéki és fővárosi kutatóintézetben és más munkahelyen dolgozó, marxista képzettséggel induló és polgári maradványokkal küzködő történészek között még most is elég nagy különbségek vannak és ha ezek örvendetesen csökkentek is, még sok a tennivaló. Ezt a történetészgárdát a második öt éves terv feladataira teljes egészében be kell vetni (sőt a »rejtett tartalékok« után továbbra is kutatni kell), de úgy, hogy a feladatok súlyát az egyenlőtlen fejlődés figyelembevételével osszuk el, s törekedjünk arra, hogy olyan munkaközösségek létesüljenek, melyek a munka elvégzése mellett biztosítják a tagok egyéni fejlődését is. A feladatok ugyanis olyan nagyok, hogy elszigetelt egyéni kezdeményezésekkel nem oldhatók meg. Találékonyaságunkat újítja, eredményes munkaközösségek létrehozására kell fordítanunk, melyeknek felépítését és munkamódszereit széles körben alaposan meg kell vitatni. Ez persze felveti új típusú monográfiák és forráskiadványok (pl. szövegközlés helyett statisztikai feldolgozások, adattárak, regesztagyűjtemények) módszerei kidolgozásának szükségességét is. A jövőben tehát a széleskörű vitákra fokozottabb gondot kell fordítani nemcsak általános elvi, hanem módszeri kérdések vonatkozásában is.

Végül nem szabad megfeledkezni arról, hogy munkánk nem öncélú, hanem azért folyik, hogy a kultúrforradalom során a dolgozó tömegekben felébredt történelmi érdeklődést helyesen irányítsa és kielégítse, s fegyvert adjon a szocializmus építéséhez. Az u. n. népszerűsítő munkát el kell mélyíteni, eddigi rendszertelenségét tervszerűséggel kell helyettesíteni, s főleg figyelmet kell fordítani a dolgozók igényeire. A dolgozók multbeli mindennapi életét, a munka hőstetteit, a helytörténetet határozottabban kell a népszerűsítés központjába állítani.

Összegezésül ennyit: az elaborátum a legtöbb fontos kérdést felveti, de éppen csak felveti: konkrétabb, élesebb formában kellene mind a kritikát, mind a tennivaló-

kat kimondani. Az elaborátum óvatossága azzal a veszéllyel jár, hogy mikor — jogosan — harcol a maximalizmus ellen, egyúttal belesik a minimalizmusba. Az előttünk álló feladatok olyan nagyok, hogy ha józanul is, de merész józansággal kell szembenéznünk velük, úgy kell hozzájuk mérnünk lehetőségeinket, hogy ez ne hátravessen, hanem előrelendítsen bennünket. Megnövekedett és megerősödött történészfrontunk sokkal többre képes, mint amit eddig kihozott magából. Mindent meg kell tenni, hogy a feladatokra a még fel nem használt erőt, tudást, szervezetséget ráirányítsuk. Tervünket és munkánkat józan optimizmusra kell építeni.

Zsigmond László:

Elekes elvtárs referátumát jónak tartom, sokoldalúan veti fel a kérdéseket, lényegében mindazokat a problémákat, amelyek egyrészt napjainkban merültek fel, másrészt időközben halmozódtak fel, — és amennyiben idejében nem tisztázzuk őket, útját állják további fejlődésünknek. A referátum határozott lépést jelent előre mind a bírálókat, mind az önbírálat terén. Nem értek egyet Kosáry Domokos azon megállapításaival, amelyek szerint a referátum egyoldalúan Hanák elvtárs cikkére támaszkodik. Amint Réti elvtárs megállapította, a referátum hibája éppen az, hogy nem támaszkodik kellőképpen hasonló előzetes megállapításokra. Helyes, hogy felhasználja Hanák elvtárs cikkét, de még helyesebb lett volna, ha támaszkodott volna a Munkásmozgalmi Intézet, a Levéltár, az egyetem, általában egész történészfrontunk egy-egy intézménye vezetőivel való megbeszélésre, nem hagyva ki történészfrontunk oly fontos fórumát, mint az Akadémia II. osztályát.

Ugyanakkor van Kosáry elvtárs megállapításában helyes mag is, amire például Makkai elvtárs is rámutatott és pedig az, hogy Elekes elvtárs a referátumában »legömbölyíti« a dolgokat. A referátumban bírálni kellett volna történészfrontunk vezetőit, Andics elvtársnót és Molnár Erik elvtársat. Hasznos lett volna felvetni azt a kérdést, vajjon helyes-e ezeknek az elvtársaknak oly túlzott megterhelése. Az egyetemi oktatás nélküli őket mint előadókat, az illető tanszékek gazdátlanul állanak. Nem kielégítő az a segítség, amelyet Molnár Erik elvtárs nyújt a vezetés alatt álló intézetnek. Kellő foglalkozás híján kádereink nem fejlődnek eléggé és amennyivel kevesebb támogatást kapunk, annyival kevesebbet tudunk tovább adni, végső soron majd a tudományos utánpótlás fogja ennek a súlyos következményeit megmutatni.

Határozottabbnak kellett volna lenni a bírálóknak az Akadémia II. osztálya irányában is. Az Akadémia II. osztályáról jelenlegi formájában meg kell állapítani, hogy lényegében postaláda szerepét tölti be. Feladata pedig az lenne, hogy irányítsa történészfrontunk munkáját. Igen furcsa dolog volt, hogy például a második ötéves terv összeállítását az Akadémia az Intézettől követelte meg, ahelyett, hogy előzőleg az egész történészfrontra vonatkozó általános tervet készítetett volna el, amelyből azután a Történettudományi Intézet vállalja a reáharuló részt. Az így megkapott feladatot az Intézetben belül azután osztályokra, csoportokra, majd egyénekre kell felbontani és így bontható ki egy alapos és átgondolt terv. Az Akadémia II. osztályának az is feladata lenne, hogy informálja az Intézet vezetőségét a tudományos életünk előtt álló legfontosabb feladatokról, az Intézet vezetői viszont tájékozottassák erről az egyes osztályokat, illetve azoknak tagjait.

Fel kell vetni a felelősség kérdését állami vonalon is, a minisztérium felé is. Csak egy példát szeretnék megemlíteni speedsig az aspiránsképzéssel kapcsolatban. Ha az aspiránsképzés jelenlegi állását valaki alaposabban megvizsgálná, úgy abból botrányok sülnének ki. A napokban jelent meg a Szabad Népben az a felhívás, amely új aspiránsok jelentkezésére hívja fel a figyelmet. Helytelen évről-évre új aspiránsok — még hozzá egészen fiatal aspiránsok felvétele — mindaddig, amíg nem oldjuk meg a régi aspiránsok képzését. Jelenleg egy-egy aspiránsvezetőnek 3—4 aspiránusa van és nem tudják komolyan ellátni az aspiránsvezetést. A felszínen látszólag minden rendben van, de két-három év múlva ki fog derülni, hogy a jelenlegi helyzet fenntartása mellett a tudományos utánpótlás igen gyenge lesz. Helyesebb lenne itt is alkalmazni azt az elvet: inkább kevesebbet, de jobbat.

Fel kell vetni a felelősség kérdését pártunk irányában is. Pártunk ezt el is várja tőlünk és helyes lenne, ha az agit. prop. osztály ideológiai téren több segítséget nyújtana és nagyobb kezdeményezést mutatna.

Ami Kosáry elvtárs felszólalását illeti, úgy gondolom, hogy az a hang, amelyet megütött, új és helyes abban az értelemben, hogy a történészek plénuma előtt nyíltan felvetett kényes kérdéseket. Mi tette ezt lehetővé? Úgy gondolom, hogy egyrészt Kosáry

Domokos, másrészt népi demokráciánk fejlődése. Kosáry elvtárs hozzászólásában sok helyes és megszívlelendő dolog volt, de úgy érzem, hogy az a körülmény, hogy túlságosan személyeskedő térre terelte a dolgot, több mindent lerontott. Felvetette, hogy Elekes elvtárs vegye bele a referátumba a korábbi munkásságával kapcsolatos önkritikát. Ez maga után vonná, hogy a referátumba bele kellene venni a hasonló önbírálatok egész tömegét, a régi történészek önkritikáját. Helyes a kérdés felvetése, de a kérdés megoldását ilyen formában nem tartom jónak. Egyébként is nemcsak Elekes elvtársnak kellene önkritikát gyakorolnia, hanem az ellenforradalmi korszak alatti egész történetíróknak, különösen a háború alatti történetírásnak. Személyekre való tekintet nélkül komoly bírálatra lenne szükség, mert így csak vonszoljuk a problémákat és azokkal együtt az egyes embereket is. A megoldás módja nem az, hogy Elekes elvtárrsal Canossát járassunk és Elekes elvtárs a referátumban nyúljon vissza Hunyadiról a multban adott helytelen és imperialista beállításának a bírálatához. Jelenjen meg cikk a Századokban, amely Elekes elvtársnak, de Kosáry elvtársnak a munkáit is bírálat alá veszi. Ehhez kapcsolódik a felelősség kérdése is, mert ezeknek a folyóiratoknak Kosáry Domokos volt a felelőse.

A mult történetírásának komoly bírálata révén szabadabbá válna elvileg is az út a történetés egységfront felé. Elekes elvtárs referátuma ebből a szempontból kissé formális. A kérdéseket elvi alapon kell tisztázni, a tuskéket ki kell húzni, de mint tuskéket kell kihúzni. Természetesen a bírálat nem korlátozódhat csupán a régi történetírásra, bírálni kell a felszabadulás után megjelent történeti munkákat is. Itt is vannak komoly hiányosságok és ezért azt javaslom, hogy vessük kritikai vizsgálat alá a felszabadulás után megírt történeti munkákat.

Helyes volna, ha a második világháború történetével kapcsolatban többet foglalkoznánk a Századok hasábjain azokkal a polgári munkákkal és nagyrészt történethamisításokkal, amelyek napvilágot látnak. Követnünk kellene ebben a tekintetben a szovjet folyóiratok példáját és nem szabad azt hinni, hogy ha mi egyes dolgokról nem beszélünk, vagy nem akarunk tudomást venni, akkor azok nem is léteznek.

A referátumnak foglalkoznia kell az egyes intézmények munkája jobb összehangolásának kérdésével is. Elsősorban a levéltárra gondolok. A helyzet egyelőre az, hogy a népi demokráciánk történetéről szóló levéltári anyag egyrészt teljesen szét van szórva, másrészt nincs rendezve. A népi demokrácia történetének megírásához csak úgy lehet hozzákezdeni, ha mind országos, mind megyei viszonylatban rendet teremtünk az idevonatkozó levéltári anyagban. Az egyes intézményekkel kapcsolatban az a veszély is jelentkezik, hogy helytelen verseny alakul ki az egyes intézmények között, egy bizonyos »tudományos autarchia«.

Történetészfrentünk egyik főhibája az az »arisztokratikus« elzárkózás, amely legtipikusabban a kongresszuson mutatkozott meg. A vidéki egyetemek előadóit, a főváros tanárait és az egyetemi hallgatókat a kongresszuson csupán tölteleknek, »vattának« tekintették. A velük való foglalkozás lényegében semmi. A Történelmi Társulatnak mindaddig egyetlen előadása sem hangzott el, pedig épen ezeken az előadásokon keresztül lehetne ismertetni történetírásunk újabb eredményeit. A vidéki előadások terén kirakatpolitika uralkodik. Spira elvtárs beszámolt ugyan egyszer arról, hogy hány vidéki előadást és milyen látogatottsággal rendeztek meg. Magam tapasztaltam egy alkalommal Egerben, hogy milyen is valóban egy ilyen vidéki kiutazás, illetve előadás, mert adott esetben a közönséget az ottani Pedagógiai Főiskola kirendelt diákjai alkották. Helyes lenne, ha egyrészt a népszerűsítés, másrészt a vidékkel való foglalkozás terén komolyabban vetnék fel a kérdést.

A referátumot illetőleg azt javaslom, hogy a referátum átdolgozásáért egyénileg Elekes elvtárs legyen felelős, az egyes intézmények vezetőivel való megbeszélés alapján. Nem értek egyet 3, illetve 5 tagú bizottság kiküldésével. Elekes elvtárs referátumával a vita nem fog lezárulni. A referátumnak egyik feladata éppen az, hogy vitaindító legyen. Elekes elvtárs a vita alapján egészítse ki a referátumot és helyes lenne, ha a jövőt illetőleg a referátum javaslatokat is tenne. Ebben a tekintetben a korábbiaknál fokozottabb mértékben kell konzultálnia az egyes intézmények vezetőivel.

Nemes Dezső:

*

A vita maga számos olyan kérdést is felvetett, amellyel a referátum nem tud foglalkozni, mert nem is térhet ki mindenre. De a vitában felmerült kérdések jelentősek, értéküket nemcsak abból a szempontból kell megnézni, hogy mit lehet a referátumban felhasználni, hanem az egész további munka szempontjából is.

A referátum levonja azt a tanulságot, hogy »inkább kevesebbet, de jobban«. Azt

hiszem, ebben igaza van Elekes elvtársnak. Valahogyan az az érzésem, hogy ezt a tanulságot magában a referátumban is alkalmazni kell. Véleményem szerint túl sok a kérdés ahhoz, hogy ezeket elég alaposan meg lehessen világítani, emellett felvetődnek a kívánságok a referátum témakörének szélesítésére vonatkozóan is. Inkább a referátum témakörének leszűkítésére kell törekedni.

A referátumnak foglalkoznia kell a kongresszus tanulságaival és foglalkoznia kellene a megjelent munkák, termékek értékelésével, de komolyabb, élesebb és meggyőzőbb bírálattal. Ha azt akarjuk, hogy a bírálat helyes irányba terelődjék, bírálunk kell magát a bírálatot is. Nem igaz, hogy akármilyen bírálat jó, csak legyen. Úgy fejlődünk jó irányban, ha magát a kritikát is kritizáljuk. Divatban van nálunk, hogy a meggyőző bírálatot helyettesítjük deklarativ kinyilatkoztatással, állítunk valamit és nem törődünk azzal, hogy állításunkat bizonyítsuk is és ezáltal elejét vesszük annak, hogy állításunkat ellenőrizhessék, igaz-e vagy sem, helyes-e vagy sem. Elekes elvtárs bírálata nem lép fel ez ellen a divat ellen, hanem bizonyos mértékben engedményt tesz ennek a divatnak. Nagyon sok olyan bíráló észrevétele van, ami lehet, hogy helyes, de be kellene bizonyítania. Véleményem szerint bizonytalanság van a bizonyítás nélküli deklarációk mögött. Ilyenformán a bírálók elkerülik a konkrét állásfoglalást a bírálattal kapcsolatban. Erre a referátumból egy példát említek és javasolom annak a kijavítását, úgy, hogy tegye konkrétá a bírálatot. Az Általános Munkásegylet története c. munkával kapcsolatban Elekes elvtárs a következő észrevételt teszi: »Helyes állásponttól igyekszik tisztázni a munkásmozgalom és a demokratikus, illetve liberális törekvések viszonyát, megállapításai azonban sokhelyütt elvonttá válnak, mert hiányzik az osztályviszonyok fejlődésének és a monarchia helyzetének konkrét elemzése. Hát hogyha ez így van, akkor talán említene Elekes elvtárs egy-két jellemző példát, amivel ezt a megállapítást igazolja. De Elekes elvtárs elkerüli a bizonyítást. Tegyük ezt a megállapítást élesebbé, konkrétabbá. Mellékesen jegyzem meg, hogy nem a liberálisokhoz való viszony a munkásmozgalom főkérdése. A főkérdésről Elekes elvtárs egyáltalán tudomást sem vesz, részletkérdésről tesz meglehetősen elvont megállapítást. De ha az ilyen részletkérdést nem a mozgalom főkérdése alapján, nem a főkérdésből kiindulva akarjuk megoldani, félek, hogy abból baj lesz.

A Kosáry elvtárs által felvetett igen fontos kérdéshez, hogy a korábbi munkákat bíráljuk-e vagy sem, annyit jegyzek meg, hogy az volna a leghelyesebb, ha az illető elvtársak maguk írának erről. Mindenesetre figyelmeztető volt Kosáry elvtárs felszólalása. Ez egyrészt arra mutat, hogy van növekvő igényesség. A korábbi szerzőknek nemcsak mai munkáit olvassák, hanem éppen, ha a mai jó, érdeklődéssel veszik a régit is, s meglepődnek, hogy az nem jó. Nehezebb ennek a kérdésnek a megoldása, ha mások nyúlnak hozzá önhelyettük s ők csak passzívan nézik ezt.

Lukács elvtárs felvetette itt a személyi kultusz kérdését is. Ez nemcsak abban jelentkezett nálunk, hogy vezető történészek elvtársak véleményét szolgai módon idézték és felhasználták arra, hogy ne önálló bizonyító anyaggal támasszák alá álláspontjukat. Azt hiszem azonban, hogy a személyi kultusz kérdése elsősorban nem ez, hanem a történelmi munkáinkban megnyilvánuló irányzat kérdése. Ez megvan számos munkában. Az utóbbi időben módomban volt számos pártfőiskolai előadás anyagát előzetesen elolvasni, és mondhatom, hogy tíz előadás közül legalább hétben ilyenirányú elhajlás volt. A személyek szerepét eltúlozták olymódon, hogy a személyek mögött a tömeg eltűnik, vagy csak passzív tényezővé válik. Számos munkában megnézhetjük s kimutathatjuk, hogy íme ez a veszély behatolt a mi új történeti irodalmunkba. A referátum ez ellen nem veszi fel kellőképpen a harcot.

Utolsó észrevételem, hogy nagyon sok a tisztázandó kérdés. S ne legyenek illúzióink, hogy egy-két összegyűjtetlen ezeket mind tisztázni lehetne. Sok még itt a munka. Ezért, hogy e kérdések tisztázását előbbrevihessük, fontos, hogy a bírálatban ne rejtjük véka alá véleményeinket, hanem mondjuk meg konkrétan, mi az, amivel nem értünk egyet, mi az álláspontunk és vitassuk meg.

*

Nemes Dezső felszólalása után a november 21-i vitaülés lezárult. A vita folytatását későbbi időpontra tűzték ki. Ennek megfelelően a vita további folytatását következő számunkban közöljük.

Egyúttal itt is kérjük olvasóinkat, hogy Elekes Lajos vitacikkéhez megjegyzéseiket, bírálatukat juttassák el a Századok szerkesztőségéhez, hogy a megindult vita eredményességét és színvonalát minél szélesebb történészkörök bevonásával emelhesük.

A SZOVJETUNIO ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSFRONTJA

A CSEHSZLOVÁK TÖRTÉNETTUDOMÁNY MAI HELYZETE ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSSAL VALÓ EGYÜTTMŰKÖDÉS FELADATAI*

A csehszlovák történettudomány a népi demokratikus Csehszlovákiában további hatalmas fellendülés kezdetén áll. A fasizmus bukása, a náci megszállóknak a hős szovjet hadsereg által történt kiűzése és Csehszlovákia felszabadítása a csehszlovák burzsoa történetírást mély válságban találta. A burzsoa történészek munkái alapján egyre nyilvánvalóbbá és érthetőbbé vált, hogy az idealista történetírás nem képes a csehszlovák történészek elé állított feladatokat megoldani és hogy a burzsoa tudomány zsákutcába került. A történeti munkák szűk eseménytörténeti jellegűek voltak avagy terméketlen szociologizálásba tévedtek és magukon viselték a burzsoa nacionalizmus és kozmopolitizmus bélyegét. Egyszerűen teljesen érthetővé vált, hogy a történészek Csehszlovákiában sem haladhatnak a régi utakon, hogy az idealista történetírás kerékkötője volt a tudományos haladásnak és reménytelenül védelmezte a csehszlovák közéletből kiszorított tökések hatalmi állásait. Egyre világosabbá vált, hogy a csehszlovák történetírás csak akkor képes a válságot leküzdeni, ha elsajátítja a marxizmus-leninizmus alapjait és módszerét, ha teljesen és nyíltan a szovjet történettudomány útjára lép. Csehszlovákia Kommunista pártja, mely döntő harcát vívta a kapitalista reakcióval és a dolgozó tömegeket a szocializmus építéséhez vezette, a csehszlovák történettudomány részére is kijelölte a helyes utat. Klement Gottwald, a csehszlovák nép felejtethetetlen vezére, művel példát nyújtott a nemzeti történelem marxista felfogására és bölcs tanácsaival a csehszlovák történészeket a szovjet történetírás példája nyomán rávezette a Marx, Engels, Lenin és Sztálin tudományos műveiben foglalt elvek egyre mélyebb elsajátítására.

A reakcióval 1948 februárjában történt végleges leszámolás után a párt, a kormány és Gottwald elvtárs személyes gondoskodása eredményeképp megalakult a *Csehszlovák-Szovjet Intézet*, ahol helyet kapott mindaz a munka, melynek célja, hogy a szovjet tudományt a csehszlovák néppel és minden tudományos dolgozóval megismertesse. A szovjet tudósok gyakori csehszlovákiai személyes látogatásai serkentették és megerősítették a fiatal történész-kadereket, akik magukévá tették a marxista történetírás módszereit. A Csehszlovák-Szovjet Intézet történelmi osztálya 1951-től kiadja a *»Sovětská Věda-Historie«* (Szovjet Tudomány-Történelem) című folyóiratát, mely fordításokban ismerteti a csehszlovák közvéleménnyel a szovjet történészek elvi jelentőségű tanulmányait, részletes tájékoztatást nyújt a szovjet történetírás eredményeiről és a tudományos kutatás módszertani kérdéseiről és csehszlovák ismertetéseket is hoz a Csehszlovákia történetére vonatkozó szovjet publikációkról. Nagy mértékben nőtt ennek a folyóiratnak a súlya különösen azért, hogy a csehszlovák történetírás központi folyóirata, a *»Český Časopis Historický«* (Cseh történeti folyóirat) 1948 óta nem jelent meg. Így a szovjet történészek közvetlen segítsége és a párt, valamint a kormány állandó támogatása Gottwald elvtárrsal az élen, nagy segítséget jelentett történészeink további munkájában.

A csehszlovák történettudomány fejlődésére nagy hatással volt 1950-ben *Csehszlovákia Kommunista Pártja Történelmi Intézetének* megszervezése. Az Intézet vezetője J. Veselý elvtárs. Csehszlovákia Kommunista Pártja Történetének Intézete rendezte sajtó alá Klement Gottwald összegyűjtött írásait, amelyek nemzeti történelmünk feldolgozásának egyik elméleti alapját képezik. A Párttörténelmi Intézetben összpontosult Csehszlovákia Kommunista Pártja és a munkásmozgalom történetének tudományos kutatása a Szociáldemokrata Pártnak 1878-ban történt megalakulásától kezdve és itt folyik a Csehszlovákia Kommunista Pártja történetére vonatkozó forrásmunkák kiadása is.

Azonban még mindig igen vigasztalan volt a helyzet a csehszlovák történelmi fronton. Az idősebb történészek közül úgyszólván egy sem adott ki munkát, nem alakult meg a vélemények kicseréléséhez szükséges központ sem, a fiatal marxista történetírás

* A cikk egy része a Magyar Történet Kongresszus 1953 június 10-i ülésén hangzott el.

eszmei színvonala pedig igen alacsony volt és a sematizmus, valamint vulgáris ökonomizmus hatása alá került. A fiatal marxisták gyermekbetegsége volt ez. Alig tették meg első tudományos lépéseiket és nem tudtak úgy megbirkózni a forrásanyaggal, hogy az összhangban legyen a történelmi materializmus elvi követelményeivel. Nagy segítséget jelentett marxista történetírásunk fejlődésében Zdeněk Nejedlý akadémikus miniszterelnökhelyettesnek, az Akadémia elnökének közvetlen személyes támogatása. Zdeněk Nejedlý, a szocializmusért és a Szovjetunióért vívott küzdelem régi harcosa, mint a Szovjet Tudományos Akadémia tagja alaposan megismerte a szovjet történetírás magas eszmei színvonalát és munkamódszerét. Zdeněk Nejedlý a csehszlovák történelem alapvető problémáinak megoldását magába foglaló gazdag tudományos munkásságával élő példát szolgáltatott a fiatal csehszlovák marxista történetírásnak, megmutatta, hogy miként kell a forrásanyag lelkiismeretes és kritikai elemzését összekapcsolni a magas eszmeiséggel és harcossággal, megtanított bennünket arra, hogy miként kell a történettudományból hatékony fegyvert kovácsolni a nép számára a szocializmus építésében. Zdeněk Nejedlý sokévi és rendkívül kiterjedt tudományos munkássága a csehszlovák marxista történetírás megbízható támasza.

A csehszlovák történetírás fejlődésében alapvető fordulatot jelentett a Csehszlovák Tudományos Akadémiának 1952 novemberében történt megalakítása. A Történettudományi Intézet az új Akadémia szerves részévé vált és a kutatói munka mellett feladata lett az összes becselelt csehszlovákiai történészek eszmei mozgósítása és munkába állítása, tekintet nélkül arra, hogy marxista módszer szerint dolgoznak-e vagy csupán most sajtátítják el a marxizmus-leninizmus alapjait. A Történettudományi Intézetben megindult a *«Československý Časopis Historický»* c. folyóiratnak, a cseh és szlovák történészek közös orgánumának kiadása is. A Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének fő feladata a *«Csehszlovák történelem áttekintése»* című főiskolai tankönyv kollektív elkészítésének munkája lett. Ebben a munkában az Intézet a történettudomány különböző területeiről, az önálló bratislavai Szlovák Történettudományi Intézetből is, 40 tudományos munkatársat összpontosított. Ez a tudományos munka a tézisek feldolgozásával indult meg. A tézisek felett már megindult a széleskörű vita, amely folyóiratban is rövidesen meg fog jelenni.¹ Elengedhetetlenül szükséges, hogy a csehszlovák-magyar együttműködés éppen a tézisek és a történeti áttekintés munkájával kapcsolatos kérdések körül összpontosuljon, különösen azért, mivel a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete is elkészített hasonló kollektív munkát.

A fentiekben nagy vonásokban érintettem a csehszlovák történetírás fejlődési útját napjainkig. Most szeretném a figyelmet a csehszlovák történetírás egyes tudományos feladataira irányítani és — amennyiben erőmből telik — a magyar és a mi csehszlovák történettudományi munkánk érintkezési felületeire összpontosítani.

Legelőször is, a múltba visszatekintve, nyíltan meg kell mondanunk, hogy ezideig a csehszlovák és magyar történettudomány között a kapcsolatok nem voltak a legjobbak. Jól ismert dolog, hogy mindkét nemzet burzsoáziája a nacionalista uszítást élesztette. A burzsoa kormányok sovíniszta, nacionalista magatartása visszatükröződött a történetírásban is. A csehszlovák polgárnak a történelemből azt az *«okulást»* kellett szereznie, hogy a magyarok örök időktől fogva sanyargatták a szláv lakosságot és ellenségei voltak a cseheknek és szlovákoknak. Másrésztől viszont a magyaroknak a történelmi példákból kellett erőt meríteniük a Csehszlovákia népei elleni gyűlölethez, a revizionista álmoknak is történeti alátámasztást kellett kapniuk. Ma azonban nincsenek Horthyék, nincsenek Masarykék és Benešék, a burzsoa sovíniszta uralomnak vége. A Sztálin generalisszimusz által vezetett hős szovjet hadsereg győztes fegyverei Budapestet és Prágát is kiragadták a náci karmai közül és országainkat felszabadították a kapitalizmus járma alól. Magyarország és Csehszlovákia a testvéri együttműködés, a szocialista építés és a tudományos közeledés útjára léptek, mint a béke és szocializmus rohambrigádjainak szilárd alkotórészei.

A két ország történészei olyan közös feladatok előtt állnak, melyek szoros testvéri együttműködésre mozgósítanak bennünket. Érthető, hogy mindenekelőtt a csehszlovák-magyar kapcsolatok fejlődése, népeink forradalmi szövetségének és testvériségének előzményei felé fordulunk érdeklődéssel. Ezeket a feladatokat jelölte ki a magyar és csehszlovák történészek számára a csehszlovák-magyar kulturális egyezmény is. Feladatainkat Révai József formulázta meg pontosan 1951 november 13-án mondott

¹ A csehszlovák történet periodizációjáról szóló vita tézisei és a vita ismertetése, megjelent a *Československý Časopis Historický* 1953. 2. számában és a *Historický Časopis* 1953. 1. számában. Magyarul: MTA Történettudományi Intézetének Értesítője 1953. 10—12. sz.-ban (szerk.).

beszédében: »Ideje már a magyar, valamint a cseh és szlovák nép közös harcaira, a csehszlovák és magyar történelem, a csehszlovák és magyar kultúra eleven kölcsönhatásaira emlékezteni. Történészeink nemes feladata, hogy felkutassák a két nép történelmében az érintkezéseket és közös törekvéseket és felhasználják azokat a szocializmust építő népeink barátságának elmélyítésére.«²

Miként valósítjuk meg ezt a felhívást, melyet Révai elvtárs hozzánk, magyar és csehszlovák történészekhez intézett? Mindenekelőtt el kell utasítanunk az idealista burzsoa történetírás szórványos kísérleteit, melyek segítségével a burzsoa történetírás az egyes országok kapcsolatainak fejlődését részben olyképpen törekedett ábrázolni, hogy az egyik vagy a másik fél hatását vizsgálta és lényegében állandóan a felépítmény területén mozgott. Számos olyan munkáról tudunk, amelyek a két szomszédos ország közti kapcsolatok leírásának feladatát úgy értelmezték, hogy a politikai történelem terén a közös érdekeket mutatták ki, a forradalmi harcok idejéből pedig az együttműködés leírására vagy tudósok és művészek levelezésének és barátságának történetére szorítottak. Az ilyen munkák ugyan sokszor értékes tényanyagot gyűjtöttek össze, azonban nem volt semmi köziük sem a tudományos művekhez. Ott, ahol ezek az idealista munkák megkísérelték a kapcsolatok lényegét értékelni, a hatások mechanikus elemzésébe és végül nacionalista vagy kozmopolita sémákba estek. Alaphibájuk volt, hogy az egyes országok kölcsönös kapcsolatait nem vizsgálták tudományos szempontból, mely mind az alap- mind a felépítmény fejlődésének vizsgálatát megkívánja. Példát hozok ennek szemléltetésére: több munka foglalkozik a huszita forradalom idején fennállott csehszlovák-magyar kapcsolatokkal. Közös hiányosságuk azonban, hogy nem vizsgálják a huszitizmus magyarországi visszhangját a gazdasági-társadalmi fejlődés részletes elemzése alapján, hogy ezt a fejlődést nem hasonlítják össze a cseh viszonyokkal, hanem csak arra törekednek, hogy kimutassák, hogyan vették át a magyar prédikátorok a huszita jelszavakat. Az ilyen munkák természetesen nem képesek tudományos pontossággal a valóságnak megfelelően és ezért politikailag harcosan felfedni a mindkét ország harcoló népei közt fennállott szoros szövetségi kötelék okait és nem képesek megmagyarázni az eltérő fejlődést sem.

Sztálin elvtárs tanítja — és éppen utolsó művében, »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. munkájában ismét hangsúlyozza, — hogy »a tudomány nem élhet és nem fejlődhet az objektív törvényszerűségek elismerése nélkül, e törvényszerűségek tanulmányozása nélkül.«³ Sztálin elvtárs már korábban kijelölte közvetlenül a történettudomány számára a főfeladatot, amely lehetővé teszi a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek megismerését teljes tarkaságában, színességében és konkrétságában: »A történettudomány főfeladata a termelés törvényeinek, a termelő erők és termelési viszonyok fejlődéstörvényeinek, a társadalom gazdasági fejlődése törvényeinek tanulmányozása és feltárása.«⁴ Úgy vélem, hogy Sztálin bölcs szavait állandóan emlékezetünkben kell tartanunk, amikor egyes nemzetek múltbeli kapcsolatainak tudományos tanulmányozásához fogunk. A gazdasági-társadalmi fejlődés elemzése és összehasonlítása nélkül az egyes országok népei közötti együttműködés és érintkezés története — Lenin szavaival élve — »legjobb esetben is csak töredékesen gyűjtött nyers tények halmazát, a történelmi folyamat egyes oldalainak ábrázolását«⁵ lenne. Csupán akkor foghatunk a politikai és kulturális fejlődés összehasonlításához, ha mindkét ország gazdasági-szociális fejlődését ismerjük az adott korban. Csupán akkor értékelhetjük a gazdagodást, a kölcsönös kulturális hatásokat, csupán akkor találhatjuk meg mindkét ország kulturális fejlődésének közös vonásait és sajátosságait is. Csupán akkor tudjuk tudományosan értékelni az egyes nemzetek hozzájárulását az emberi haladás, az emberi kultúra kincsestárához, amint ezt Sztálin elvtárs oly szépen mondotta a kis nemzetek történelmi hivatásáról. Egyedül az így értelmezett tudományos kutatási módszerrel tudjuk mi is, csehszlovák és magyar történészek, megoldani az előttünk álló feladatokat az országaink népe közt fennálló együttműködés és baráti kapcsolat tanulmányozása terén.

Megkísérlek érinteni néhány fontos problémát, amelynek a csehszlovák és magyar történetírás részéről figyelmet kell szentelnünk. Azokat a kérdéseket emelem ki, amelyek nemcsak a csehszlovák-magyar történetírás, hanem az összes népi demokratikus államok és a Szovjetunió történészei szempontjából is jelentőséggel bírnak. Időrendi

² Révai József beszéde a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Köztársaság közötti kulturális együttműködésről szóló egyezmény aláírásakor (Szabad Nép, 1951 nov. 14. sz.).

³ I. V. Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban, Bpest, 1952. 84. l.

⁴ I. V. Sztálin: A leninizmus kérdései, Bpest, 1953. 659. l.

⁵ V. I. Lenin: Marx, Engels, marxizmus. Bpest, 1949. 17. l.

sorrendben haladok. Fontos probléma mindenek előtt a *feudalizmus keletkezésének és az állam kialakulásának kérdése*. A csehszlovák marxista történetírás — hála különösen Graus elvtárs munkáinak⁶ — arra az egyöntetű megállapításra jutott, hogy a X. századi Přemyslek cseh állama már feudális állam és hogy a feudalizmus ebben az időszakban már uralkodó társadalmi formáció. A csehszlovák történészek a cseh állam jellegének megállapításánál a szovjet történetírás módszertani és elméleti útmutatását (főleg B. D. Grekov munkáját) használták fel és a problémát a régészekkel szoros együttműködésben oldják meg. Nyitott kérdés marad ezidőszert az ú. n. Nagymorva birodalom jellegének kérdése és ép ez a probléma kell, hogy lekösse a magyar történészek tudományos érdeklődését is. A Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi és Régészeti Intézete által nemrég rendezett vita alkalmával egyhangúlag megállapítást nyert, hogy már a IX. században feltételezhető feudális társadalmi viszonyok, azonban egyelőre nem állapítható meg teljes határozottsággal az, hogy a feudális viszonyok túlsúlyban lettek volna és hogy a Nagymorva birodalom már egész világosan korai feudális állam lett volna. Az ezidőszertani tudományos feltevés, amelyben mind a történészek, mind a régészek egyetértettek, az, hogy a Nagymorva birodalom a prefeudális korszak állama, erősödő feudális viszonyokkal. Lehetséges, hogy maga a Nagymorva birodalom államformája már feudális volt. Az egész kérdéshez, mely a csehszlovák középkorkutatók érdeklődésének középpontjában áll, ismernünk kell a magyar elvtársak véleményét is. Ismertes, hogy a XI. századbeli magyar állam összefüggött a Nagymorva birodalom és a Pribina-hercegség örökségével és ezt Molnár Erik tanulmányában⁷ meg is állapította. Most arról van szó, vajjon tudományosan kimutatható-e a magyar állam feudális viszonyainak kapcsolata visszamenőleg a Nagymorva birodalommal, mint ahogy azt egyes szlovák kutatók (Dr. Dekan)⁸ feltételezik. Hasonló részletességgel kell majd elemezni a történeti és régészeti anyag alapján Pribina hercegségét és kísérletet kell tenni annak megállapítására, hogy voltak-e itt feudális viszonyok és ezek milyen szerepet játszottak a társadalmi rendszerben, és vajjon lehet-e Pribina és Kocel hercegségét korai feudális államként jellemezni. Amennyiben sikerült ezt a kapcsolatot kimutatni, ez nemcsak annyit jelent, hogy fontosnak tartjuk a területünkön fennállt első államegészek közös kötelékeit, de nagy segítséget jelent ez a Nagymorva birodalom társadalmi jellegének megállapításánál is.

Hasonlóan elengedhetetlen a csehszlovák és a magyar történetírás együttműködése a *feudalizmus válságának* elemzése és értékelése kérdésében is (XIV. és XV. század), Graus és én munkáinkban⁹ igyekeztünk nemzeti történelmünk legjelentősebb korszakát, a huszita forradalmat az európai feudalizmus történetének széles keretében magyarázni. A huszita forradalmat a feudalizmus válságát jelentő forradalmi mozgalmak betetőzéseként ábrázolni. A firenzei, flandriai, angliai, franciaországi, németországi és svájci forradalmi mozgalmak a feudalizmus válságának kifejezői voltak, amely válság az áru-termelés és a városi gazdálkodás fejlődésében, valamint a pénz emelkedő jelentőségében gyökerezett. Csehországban a feudalizmus válsága elérte tetőpontját, összekapcsolódott a német keresztetek elleni védelem össznemzeti érdekeivel és a tizenöt évig tartó huszita forradalomba torkollott. Ép azért, mivel a feudalizmus a többi országokban is válságon ment át, talált a huszizmus olyan hatalmas visszhangra a külföldön. A falusi nép és városi szegénység forradalmi harcait, melyek összekapcsolódtak a husziták belgiumi, németországi és lengyelországi harcával, a huszizmus magyarországi visszhangja kíséri. A csehszlovák történészek ezidőszert még adósk ennek a kérdésnek a feldolgozásával. A forradalmi huszita népnek ezt a csehországi és magyarországi kölcsönös együttműködését éppen a magyarországi feudalizmus válságmegnyilvánulásainak tudományos elemzése keretén belül kell kimutatni. Csak így érthetjük meg, hogy Magyarországon miért nem lángolt fel oly hatalmas forradalmi megmozdulás, mint Csehországban

⁶ *František Graus*: Dějiny věnkovského lidu v Čechách v době předhusitské. Díl I. (A csehországi falusi nép története a husziták előtti időben. I. rész). Praha, 1953. — Фр. Граус, Ранная стадия развития феодализма в Чехии, Вопросы истории, 1950. 6. szám. 89–93. l. — U. a. O vzniku feudalismu v českých zemích (A csehországi feudalizmus kialakulásáról) Český lid, 1951. 6. évf. 11–12. sz. 232–235 l.

⁷ Мольнар Эрик: Основание венгерского государства. Впест, 1951. Studia historica 3. 67. l.

⁸ *Ján Dekan*: Zaciatky slovenských dejín a rísa veľkomoravská (A szlovák történelem kezdetei és a nagymorva birodalom), Bratislava, 1951.

⁹ *František Graus*: Český obchod se sukнем ve 14. a poč. 15. stol. (A cseh posztókereskedelem a 14. sz. és a 15. sz. elején). Praha, 1950. U. a. Mestská chudina v době předhusitské (A városi szegénység a husziták előtti időben), Praha, 1949. *Josef Macek*: Husitské revoluční hnutí (A forradalmi huszita mozgalom). Praha, 1952. U. a. Husitě na Baltu a ve Velkopolsku (Husziták a Baltikumon és Nagy lengyelországban). Praha, 1952. U. a. Tábor u husitském revolučním hnutí (Tábor a forradalmi huszita mozgalomban). Praha, 1953. I. rész.

és viszont miért nem talált hasonlóan hatalmas visszhangra Csehországban a huszita papok által inspirált Dózsa-felkelés. Hasonlóan nélkülözhetetlen a huszitizmusról és Dózsáról szóló összehasonlító tanulmány, tisztázandó kérdés a huszitizmus és Dózsa helye a világforradalmi küzdelmek történetében, nemcsak a magyar és cseh történelem szempontjából, hanem világtörténelmi szempontból és végül abból a szempontból, hogy a feudalizmus válságának fontos elméleti kérdése feldolgozást nyerjen. Véleményem szerint a huszita forradalomban betetőződő forradalmi hullám Dózsa felkelésén át a német parasztháborúig jut el és így — Engels szavai szerint¹⁰ — a burzsoa forradalmak előjátékát alkotja. Meg vagyok győződve, hogy a cseh és magyar husziták kölcsönös kapcsolatainak ilyen módon felfogott kutatása új és értékes eredményeket fog jelenteni mindkét ország történetírása számára és beigazolódik, hogy a huszita hagyomány erős baráti kötelék, mely nemzeteink történelmét testvériségre és forradalmi együttműködésre kötelezi.

A legszorosabb együttműködést megkívánó további fontos érintkezési pont a *centralizált cseh és magyar monarchia keletkezése és a soknemzetiségű Habsburg-monarchia kialakulása*. Itt Hunyadi János és Korvin Mátyás Magyarországával való kölcsönös kapcsolatokra gondolok. A csehszlovák történészeknek történelmileg hűen kell értékelniük a Habsburgok érdekeiért harcoló brandysi Ján Jiskra politikai koncepciójának negatív vonásait. Másrésztől viszont történelmileg hűen kell értékelniük Jiskra népi hadseregének és a »testvérek«-nek a jelentőségét a szlovák nép antifeudális harcának ösztönzésében. Nyilvánvaló, hogy Hunyadi János, Mátyás, Jiskra és Poděbrad György értékelésénél a kiinduló pontot Engelsnek azok a szavai képezik, melyeket a királyi hatalomnak a feudális anarchia korában betöltött szerepéről mondott: »Nyilvánvaló, hogy ebben az általános zűrzavarban a királyság volt a haladó elem. A rendet képviselte a rendetlenségben, a kialakuló nemzetet a lázongó hűbéres államokra való szétforgácsolódással szemben. A feudális felszín alatt keletkező valamennyi forradalmi elem éppúgy rá volt utalva a királyságra, mint a királyság reá«¹¹. Ebből az értékelésből kiindulva a csehszlovák történészek arra a megállapításra jutottak, hogy Poděbrad György monarchiája, mely a városokra és az alsó nemességre támaszkodott, haladó történelmi tényező volt. Nem akarjuk idealizálni Poděbrad Györgyöt, akit a csehszlovák burzsoa történetírás nemzeti és népi királyként ábrázolt. Kimutatjuk, hogy hűbérúr volt, azonban haladó szerepet játszott a feudális anarchia elnyomásában és a cseh nemzeti monarchia kialakításában. Hasonló következtetésre jut (amint az például a Molnár Erik munkája körüli vitából látható) a magyar történetírás is Mátyás király értékelésében. Most arról van szó, hogy tudományosan pontosan értékeljük mindkét részről egyrészt azt a nagy kulturális hatást, amelyet a Mátyás udvarában lévő humanista központ a cseh országrészek számára is jelentett, másrészt hogy helyes álláspontot foglaljunk el Mátyásnak Poděbrad Györggyel történt katonai összeütközése értékelésében. Azon a véleményen vagyunk, hogy Mátyásnak Poděbrad György elleni támadása (1467), melyet az akkori Európa legreakciósabb erőivel, a pápai udvarral szövetezve és azzal egyetértésben a kereszties hadjárat jelszavaival indított, feudális zsákmányszerző hadjárat volt és ezt mindkét részről negatívan kell értékelnünk. Ezzel szemben eddig csak elégtelenül mutattunk rá azokra a termékeny kulturális és művészi kapcsolatokra, melyek abból a humanista központból eredtek, amely központtá Mátyás és részben Jagelló Ulászló Budája lett (Cseh humanista költők, a képzőművészet reneszánsz stílusa).

A soknemzetiségű Habsburg-monarchia megítélésében közös kiindulás pontunk van: Sztálin elvtárs pontos és világos értékelése. Az a feladatunk, hogy részletesen állástfoglaljunk az összes Habsburg-ellenes magyarországi szabadságharcok és a csehországi Habsburg-ellenes felkelések együttműködésének kérdésében. Mérlegelni kell továbbá azt, hogy a nemzeti felszabadító harcok tulajdonképpeni súlya a parasztság vállain nyugodott. A rendi felkelés ennek a küzdelemnek másodrendű formája volt. Az osztály- és nemzeti felszabadító harcok fő súlypontja a parasztság forradalmi mozgalmában található. És itt, véleményünk szerint, a XVI—XVIII. század történetével foglalkozó csehszlovák és magyar történészek fő kutatási feladatát ebben kell látnunk. Sok adat található a feudális elnyomás ellen harcoló szlovák és magyar parasztok forradalmi együttműködéséről. Egyidejűleg figyelmet kell szentelni a nagy rendi felkelések idejében fennállott magyar-csehszlovák együttműködésnek. Még mindig nélkülözzük a világos állásfoglalást Bethlennek a cseh rendi felkeléssel történt szövetezési kísérlete kérdésében. Több figyelmet kell fordítani Komenský Amos Jánosnak Rákóczihoz fűződő kapcsola-

¹⁰ *Marx-Engels*, Vél. művek II. 111. l.

¹¹ *Engels*: A német parasztháború. Bpest, 1949. 147. l.

taira. Ismételtén megjegyzem, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés alapos elemzése nélkül, mely a csehszlovák történetírásban a XVI—XVIII. századdal kapcsolatban hiányzik, nem tudnánk az ilyen akciók sikertelenségét megmagyarázni. Pach Zsigmond Pál elvtársnak a magyarországi eredeti tökefelhalmozásról szóló munkája¹² a csehszlovák történészek számára mintával és buzdításul szolgál a csehországi és szlovákiai feudalizmus felbomlásának s a kapitalista viszonyok kialakulásának hasonló elemzésére.

Mindkét ország történészeinek fontos közös feladata lesz az ú. n. *nemzeti újjászületés* idejében fennállott magyar-csehszlovák kapcsolatok megírása. Sztaĺin elvtárs tanítja, hogy »a hűbériség felszámolásának és a kapitalizmus fejlődésének folyamata egyáltalán az a folyamat is, melyben az emberek nemzetté egyesülnek«.¹³ A csehszlovák történetírás mindezeideig nem dolgozta fel a nemzeti történelemnek ezt a fontos fejezetét és ezért meg sem kísérte a magyar és csehszlovák népek a feudalizmus válsága korában folytatott közös harcát részletesen leírni. Hogy azonban ezek a kapcsolatok nem korlátozódtak a két ország nemzeti mozgalma vezetőinek kulturális közeledésére, ma már világos. Szeretnék rámutatni ezzel kapcsolatban a Martinovics-féle jakobinus összeesküvés tagadhatatlanul meglévő csehországi visszhangjára is. Egyetértünk Kató István értékelésével, amelyet a »Magyarországi jakobinus mozgalom« című tanulmányában¹⁴ nyújtott. Feladatunk, hogy részletesebben kiemeljük ennek a forradalmi mozgalomnak nemzetközi visszhangját. Csehországban nyomai vannak annak, hogy a lázongó falusi nép sorai közé, mely 1795-ben az ú. n. helvét felkelésben fellázadt a hűbérurak ellen, Magyarországról röpiratokat juttattak. A kihallgatott evangélikus lelkész vallomásából nemcsak röpiratokról, hanem prédikátorokról is tudomást szerzünk, akik Magyarországból jöttek a forradalmi cseh falusi nép közé. Sajnos ennek a kérdésnek mindezeideig nem szenteltek elegendő figyelmet és ezért ezt a tárgyat sokkal gondosabban kell feldolgozni.

A nemzeti újjászületés kérdésével kapcsolatban felmerül II. József *felvilágosult abszolutizmusának értékelése is*. Előre bocsátom, hogy mindezeideig részletesen nem oldottuk meg az ebben a korban fennállt kapitalista viszonyok fejlődésének kérdését és mérlegelendő a József-féle reformok eltérő hatása is. A cseh történelem szempontjából elengedhetetlenül szükséges rámutatni a József-féle reformok pozitív oldalára (mindenekelőtt a jobbágyság röghözökötésének megszüntetésére 1781-ben), az abszolút monarchia egyensúlyozó szerepének a feudális urak és a városi polgárság között a látszólagos egyensúly korszakában.¹⁵ Természetes, hogy emellett József centralizáló és germanizáló politikáját történelmileg hűen ábrázoljuk az elnyomott cseh nemzeti mozgalom keretében. A reformok eltérő volta arra figyelmeztet bennünket, hogy József magyarországi kormányzásának megítélése nem lesz azonos és a mi álláspontunktól szükségszerűen el fog térni.

1848/49 forradalmi éveinek tudományos magyarázata tekintetében a mi történetírásunk és a magyar történetírásban is némileg jobb a helyzet, mint a nemzeti újjászületés kutatásánál. Nem kétséges, hogy a cseh liberális burzsoázia reakciós szerepet játszott nemcsak a csehországi polgári forradalom lefolyásában, hanem az egész forradalmi korszakban és mindennek előtt a magyar forradalomhoz való viszonyában. A marxizmus-leninizmus klasszikusai és különösen K. Marx helyesen ítéltek meg a cseh liberális burzsoázia tevékenységét. Ebben az értelemben Arnošt Klima vázlatos munkája helyes következtetésekre jutott.¹⁶ Hasonló nézetet vallanak a szovjet történészek is,¹⁷ és teljesen közös az álláspontunk a magyar marxista történetírással, amelynek nézeteit pregnánsan Róvai József elvtárs fejezte ki munkáiban.

Úgy vélem, hogy az 1848. évi csehszlovák-magyar *együttműködés pozitív vonásait* jobban ki kell domborítani. A csehszlovák történetírásban ez azt jelenti, hogy részletesen fel kell dolgozni a radikális demokratáknak (K. Sabinának, E. Arnoldnak és J. V. Fričnek) az orosz forradalmi demokratákhoz és a magyar forradalomhoz fűződő kapcsolatait és viszonyát, továbbá ki kell mutatni a csehszlovák nép tömegeiben a Kossuth Magyarországa iránt megmutatkozott rokonszenvet. K. Kosik elvtárs munkája a radikális demokratákról, reméljük, sokat jelentő kezdet.¹⁸

¹² Pach Zsigmond Pál: K problemom pŕvodnej akumulacie kapitalu v Uhorsku. Bratislava, 1952.

¹³ I. Sztáĺin, Művei, 2. köt. Bpest, 1949. 328. l.

¹⁴ Kató István: A magyar jakobinus mozgalom néhány kérdéséről. Századok. 1950. Megjelent szlovákul a Kapitoly z uhorských dějin c. gyűjteményes kötetben, Bratislava, 1952. 168—199. l.

¹⁵ V. ö. pld. Birjukovics—Porsenyev—Szkazkin: Az újkőr története. Bpest, 1953. 237. l.

¹⁶ Arnošt Klima: Rok 1848. v Cechách. Praha, 1949. (Az 1848-ik év Csehországában.)

¹⁷ И. И. Удальцов: Очерки из истории национально-политической борьбы в Чехии в 1848 г. Москва, 1951.

¹⁸ Čeští radikální demokraté. Výbor politických statí z r. 1848—1870. Praha, 1953. (Cseh radikális demokraták válogatott politikai cikkek az 1848—1870 közötti évekből). Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Karel Kosik.

1848—49 és a kapitalizmus fejlődése, valamint a munkásmozgalom fokozatos növekedése közös elvi jelentőségű feladat elé állít bennünket: hangsúlyoznunk kell, hogy csupán a munkásosztály győzelme képes biztosítani végérvényesen az összes nemzetiségi súrlódás és sovinizmus megszüntetését és egyedül a győztes munkásosztályok vezetete országok biztosíthatják a nemzetek közti testvéri kapcsolatokat. A csehszlovák munkásmozgalom proletárinternacionalizmusa a cseh munkásmozgalom kezdeti időszakában jelentős mértékben megvilágítást nyert. Šolle elvtárs¹⁹ 1953. évi államdíjjal kitüntetett munkája gazdag forrásanyagával kimutatta, hogy a cseh szociáldemokrácia alapításától kezdve a proletárnemzetköziség helyes marxista álláspontján állt, hogy távol állt tőle a nacionalizmus és a nemzeti közömbösség. Csupán a XIX. század 90-es éveiben, országunknak a monopolkapitalizmus, az imperializmus állapotába való átmenetével egyidőben és a bécsi központ hatása következtében kerül a szociáldemokrata párt vezetőségébe a munkásosztály árulóinak opportunistá csoportja, amely többek között a nemzetiségi kérdés helyes megoldását is akadályozza és a burzsoáziával egyetértésben a szociáldemokrácia nacionalista politikát folytat. Mindkét ország történéseinek közösi feladata lesz kimutatni a csehországi munkásmozgalom kapcsolatait a magyarországi munkásmozgalommal. Arató Endre előkészületben lévő munkája részletkérdéseiben sok értékes, gyakran meglepő anyagot tartalmaz. Csehszlovák részről jelentős mértékben hozzájárult a kérdés megoldásához Miloš Gosiorovský államdíjazott, akinek az »Adalékok a szlovákiai munkásmozgalom történetéhez« című műve²⁰ a szlovák történészek továbbra tudományos munkáját helyes vonalon, a szlovák és magyar munkásosztály közti testvéri kapcsolatot megvilágításának útján vezeti.

Különösen jelentős helyet foglal el a Csehszlovákia és Magyarország közti baráti kapcsolatok történetében a *Nagy Októberi Szocialista Forradalom* forradalmi visszhangja. A csehszlovák marxista történetírás tudományosan igazolta azt az igazságot, amelyre Klement Gottwald tanította az egész csehszlovák népet, mely szerint az »Októberi forradalom nélkül nem jött volna létre az önálló Csehszlovákia«. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom csehszlovákiai forradalmi visszhangjáról szóló gyűjteményes munka, valamint több részletmunka²¹ is bebizonyította, hogy mennyire hamis volt a burzsoa történészeknek az az állítása, hogy a nyugati imperialista hatalmak teremtették meg Csehszlovákiát, az új államot. Az évszázados osztály- és nemzeti felszabadító harc tetőpontját érte el az oroszországi győztes proletárforradalom hatására és ez vetette fel a szabad, szocialista Csehszlovákia megteremtésének követelését. Azonban a burzsoáziának és a csehszlovák szociáldemokrácia áruló vezetőinek politikája meghíúsította a csehszlovák proletáriátusnak a kapitalista rend megdöntésére irányuló forradalmi kísérletét. Csehszlovákia harminc évre a szovjetellenes tömbbe bekapcsolt burzsoa állam lett. A csehszlovák burzsoázia ki akarta érdemelni az imperialista hatalmak elismerését és dicséretét és ezért Masaryk és Beneš vezetése alatt véres intervenciót indított a Magyar Tanácsköztársaság, a győztes magyar proletáriátus ellen. A csehszlovák burzsoázia eme ellenforradalmi magatartásának szentel legújabbban figyelmet dr. V. Král elvtárs, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa könyvében, mely most kerül alá a »Csehszlovák burzsoázia támadása a Magyar Tanácsköztársaság ellen« címen.

Természetesen téves volna a magyar proletárforradalom hősi harcainak korában fennállott csehszlovák-magyar kapcsolatoknak csak a negatív vonásait látni. Nem szabad elfelednünk, hogy a Magyar Tanácsköztársaság a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után további csapást jelentett a világimperializmus rendszerére és hogy növelte Október jelentőségét, serkentette és megsokszorozta a proletáriátus elszántságát arra, hogy az egész világon leszámoljon a kizsákmányolókkal úgy, ahogy azt a szovjet bolsevikok tették és a magyar kommunisták megkísérelték. V. I. Lenin a Magyar Tanácsköztársaság jelentőségét a következőképp értékelte: »Az emberek tapasztalat útján tanulnak. A Szovjethatalom igazát szavakkal bebizonyítani nem lehet. Egyedül Oroszország példája nem volt érthető az egész világ munkásságának. Magyarország példája

¹⁹ *Zdeněk Šolle*: Ke vzniklu první dělnické strany v naší zemi (Az első munkáspárt keletkezéséhez országunkban). Praha, 1953. U. a. Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého stol. (1887—1897). (A munkásmozgalom a cseh országrészekben a múlt század végén 1887—1897). Praha, 1951. U. a. Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické světové války. (A munkásmozgalom a cseh országrészekben az imperialista világháború alatt). Praha, 1952.

²⁰ *Miloš Gosiorovský*; Příspěvek k dejinám robotníckeho hnutia na Slovensku. Bratislava, 1952. (cseh fordítás Praha, 1952.).

²¹ *Jiří Křížek, Oldřich Riha*: Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československo. Boj české a slovenské dělnické třídy za svobodu v r. 1917—1920 (A Nagy Októberi Szocialista Forradalom nélkül nem lenne Csehszlovákia. A cseh és szlovák munkásosztály harca a szabadságért az 1917—1920-as években). Praha, 1951.

döntő lesz a proletártömegek számára az európai proletariátus és dolgozó parasztság számára, mert azt bizonyítja, hogy nehéz pillanatokban a Szovjethatalmon kívül senki más nem tudja kormányozni az országot.²² A Magyar Tanácsköztársaságnak nemzetközi jelentősége kimutatható a csehszlovákiai forradalmi harcok fejlődésében is. Mindenekelőtt a csehszlovák nép tömegeinek a győztes magyar proletariátus iránti valóságos magatartását kell helyes megvilágításba helyoznünk, ki kell emelnünk a Szlovák Tanácsköztársaság kapcsolatát a magyar proletárforradalommal. Holotik elvtárs, a Szlovák Történettudományi Intézet igazgatója, aki tanulmányt írt M. R. Štefaníknak, a francia imperializmus csehszlovákiai ügynökeinek reakciós szerepéről,²³ cikkében kimutatja, hogy a Magyar Tanácsköztársaság mennyiben erősítette a szlovák munkásosztály harcát.

Ebben az összefüggésben elengedhetetlenül ki kell emelni a dolgozó nép viszonyai-ban beállott elvi jelentőségű változást; amikor a munkásosztály élére Csehszlovákia Kommunista Pártja állt. J. Veselý elvtárs a Csehszlovákia Kommunista Pártja keletkezéséről és megalapításáról szóló könyvében eléggé világosan kimutatja, hogy Csehszlovákia Kommunista Pártja a nemzetiségi kérdést a III. Internacionálé követeléseinek szellemében helyesen értelmezte és a proletárnemzetköziség kérdésében elfoglalt álláspontja mellett szilárdan kitartott. A csehszlovák és a magyar történészek közös tudományos tevékenységének fontos alkotórészét képezi majd mindkét kommunista párt további együttműködésének, a vezető elvtársak kölcsönös támogatásának és azok őszinte barátságának részletes tudományos elemzése.

A csehszlovák-magyar kölcsönös kapcsolatok tanulmányozását egész logikusan betetőzi a náci megszállás elleni közös harc, a moszkvai csehszlovák és magyar ellenállás vezetőinek együttműködése és háború utáni győzelmes előnyomulása. A magyar-csehszlovák baráti kapcsolatok jelenkori története, melyet dolgozó népünk ír szorgalmas munkájával a szocializmus építkezéseiben, fényes beteljesülés a magyar-csehszlovák kölcsönösség történetében, a legszebb fejezete a magyar-csehszlovák kapcsolatoknak. Sürgősen szükségünk van a népi demokrácia keletkezéséről és lényegéről szóló tanulmányokra, a magyar és csehszlovák proletárdiktatúra formáiról szóló összehasonlító tanulmányokra, a szocialista hazafiság, a proletár internacionalizmus érzéseinek kifejlődéséről és a nagy Szovjetunió önzetlen testvéri segítségéről szóló tanulmányokra, arról a hatalmas segítségéről, melynek történelmi szerepét a népi demokratikus országok számára Klement Gottwald úgy jellemezte, mint a szocializmus építésének egyik törvényét a népi demokratikus országokban.

*

A csehszlovák és magyar történetírás együttműködésének ez a jelenlegi helyzete és ilyenek nagy vonásokban a perspektívái. Csupán csak nagyjában tudtam érinteni néhány fontos problémát, amelyet közösen kell megoldanunk nemesak az országaink közti barátság és a szolidaritás érzésének fejlesztése érdekében, hanem tudományos diszciplínáink sikeres és egészséges fejlődése érdekében is. Helyes az a megállapítás, hogy eddig a csehszlovák történetírás a magyar elvtársaknak engedte át a kezdeményezést. A burzsoa Csehszlovákia sovinszta történetírása ugyanis teljesen figyelmen kívül hagyta a magyar történelmet és a történelmünkben megnyilvánuló magyar kapcsolatokat. Mi, fiatal csehszlovák történészek, tehát nem támaszkodhatunk még a legalapvetőbb munkákra sem (Macurek magyar történelme túl szematikus és rövid) és a komoly és céltudatos munkának teljesen az elején vagyunk. Akadályt jelent a cseh történészeknél a magyar nyelv nem tudása. Ebben segítségünkre voltak a szlovák elvtársak, akik a magyar történelmi munkák egész sorának lefordításáról gondoskodtak. (Révai József munkája). Fejezetek a magyar történelemből c. gyűjteményes kötet, Andies Erzsébet tanulmányai, Pach Zsigmond Pál tanulmányai, Arató Endre tanulmánya stb.) és ezzel lehetővé tették számunkra, hogy megismerjük a magyar elvtársak munkájának eredményeit. Nagy segítséget jelent az is, hogy a fontos tanulmányokat orosz fordításban is kiadják a magyar történészek. Egyedüli helyes megoldás azonban az lenne, ha egyes cseh történészek annyira elsajátítanák a magyar nyelvet, hogy képesek lennének figyelemmel kísérni a magyar történetírás termékeit.

Nagy és szép feladatok állnak előttünk. A tudományos munka elején vagyunk, de pontosan látjuk célunkat. A történettudománynak soha nem voltak olyan lehető-

²² Lenin, Művei 29. köt. Bpest, 1953. 272. l. Iratok 4. orosz kiadás, 1950. 29. kötet, 245. l.

²³ L'udovít Holotik: K štefaníkovskej legende. (A Štefanik legendához) Historický Sborník Slovenskej Akademie Vied a Umení. X. évf. Bratislava, 1952. 256—275. l.

ségei, mint amelyeket a munkásosztály és a kommunista párt biztosítanak. A múltban sohasem volt meg a csehszlovák-magyar kapcsolatok kutatása terén a szabad, sikeres, alkotó fellendülés annyi biztosítéka, mint a népi demokratikus Csehszlovákiában és a népi demokratikus Magyarországon.

Beteljesült a forradalmi harcosok és gondolkodók álma, megérett a csehszlovák és magyar nép forradalmi közösségének népi hagyománya. A csehszlovák és magyar történészek nemes feladata, hogy erősítsék a proletárinternacionalizmus, az összetartozás és a barátság érzését országaink népei között. Ennek a feladatnak sikeres megvalósításához minden feltétel adva van. A marxizmus-leninizmus tudományos tanításainak felhasználásával erősödő történettudomány, mely a szovjet tudomány gazdag tapasztalataira és fényes eredményeire támaszkodik, a történettudomány, mely a dolgozó népet szolgálja és annak győzelméért harcol, becsülettel megold minden feladatot és értékes segítőtársa lesz a szocializmus építésének a népi demokratikus Magyarországon és Csehszlovákiában.

JOSEF MACEK

CERNISEVSKIJ A MAGYAROKRÓL

N. G. Csernisevskij magyar tárgyú cikkei. Fogarasi Béla előszavával.

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953. 212 l.)

N. G. Csernisevskij a nagy orosz forradalmi demokrata születésének 125. évfordulóját a magyar tudományos élet méltón ünnepelte magyartárgyú történelmi cikkeinek gyűjteményes kiadásával. A magyar olvasó Csernisevskij oeuvrejével már bizonyos mértékig ismerős: az elmúlt években megjelentek válogatott filozófiai tanulmányai és híres, forradalmárok egész nemzedékét nevelő nagy regénye, Lenin és Dimitrov kedvelt olvasmánya, a »Mit tegyünk«.

Csernisevskij magyartárgyú történelmi tanulmányaira már korábban felhívta a figyelmet a kötet szerkesztője, Fogarasi Béla akadémikus, — a tanulmányok magyar nyelven való megjelentetését azonban csak Csernisevskij összes műveinek új, a Szovjetunióban megjelenő kiadása tette lehetővé.

A kötetben foglalt szemelvények a Szovremennjyik (Kortárs) című, a múlt század 50-es, 60-as éveiben Oroszországban a haladás eszméjéért, a nép boldogulásáért, a parasztforradalom előkészítéséért küzdő orosz forradalmárokat maga köré tömörítő harcos folyóirat 1860—62. évi számaiban jelentek meg (Az első szemelvény kelte 1860 április, az utolsó 1862 január). Csernisevskij ez átfogó politikai tanulmányaiban rendkívül széleskörű tájékozottságról, az események beható és alapos ismeretéről és mondhatni marxista elemzéséről tesz tanúbizonyságot. E politikai »vázlatok« során foglalkozott az osztrák birodalom eseményeivel, a francia szenátus liberalizmusával, az angliai parlamenti reformmal, az olasz ügyekkel, az Északamerikai Szövetség felbontásával, — értékeli a korszak szereplőit hol élesebb, hol a cenzúrát megkerülni szándékozó álcázottabb gúnnyal és megszabja helyüket a történelemben. Az események értékelésénél, fontossági sorrendjük megállapításánál Csernisevskijnél nagy szerepet játszott több tényező: mérlegelte, mennyiben viszik előre az események a nép általános boldogulását, a forradalom érelődését, mit tanulhat, milyen tanulságokat vonhat le azokból az orosz nép, az orosz forradalmi demokratizmus. Foglalkoztatta az a kérdés is, hogyan lehetne a cári cenzúra megkerülésével e tanulságokat megértetni és orosz viszonyokra alkalmazni. Mindez érthető, ha ismerjük Csernisevskij politikai programjának elméleti alapjait, filozófiai materializmusát, azon kísérletét, hogy materialista elméletét, amely a cárizmus, a jobbágyrendszer megdöntésére irányult, a demokratikus erők forradalmi harcával egyesítse.

Az 1860—61-es években azért is szentelt Csernisevskij olyan nagy figyelmet az osztrák ügyeknek, s ezen belül a magyar eseményeknek, mert az európai politikai bonyodalnak középpontjában Ausztria állott, a több mint 10 éves elnyomó abszolutista rendszer dűledezésében és a forradalmi helyzet a birodalom különböző »tartományai«ban, mindenekelőtt Magyarországon, kialakulófélben volt. Ezért foglalkozott hónapokon keresztül az olasz és magyar eseményekkel oly részletesen. Mint Fogarasi Béla előszavában megállapítja, Csernisevskij szerint »ebben a két országban voltak a feltételek a legérettebbek arra, hogy önállóságukat kivívják, s ezzel súlyos csapást mérjenek a 48 utáni nemzetközi reakcióra, a reakciónak ama rendszerére, amelyhez a cári Oroszország is tartozott«.

A kötetben közzétett válogatott tanulmányrészletekből kitűnik, milyen alaposan ismerte Csernisevskij kora politikai történelmét, s mily körültekintően, mily gunyorosan, mily nagy forrásanyag alapján vonta le következtetéseit. Rendkívül élesen — és sokszor visszatérve rá — leplezte le az osztrák liberálisokat, élesen ítélte meg Deákot és Eötvöst is, akiket Deák-Eötvösnek írt gyakran — s ez az éles gúny és hang a liberális elvek kép-

viselői ellen szintén érthető és következetes Csernisevszkijnél, hiszen az oroszországi forradalmi demokratizmusnak veszélyes ellenfele volt az oroszországi liberalizmus.

Csernisevszkij Magyarországgal foglalkozó írásából világossá válik, hogy a 60-as években Magyarországon van a legnagyobb lehetőség a forradalmi helyzetre, s az osztrák politika ennek megérlelődéséhez minden lépésével hozzájárul. Így kerül az Októberi Diploma kérdése ezekben a hónapokban (1860-ban) Csernisevszkij magyar tárgyú fejtegetéseinek középpontjába. Csernisevszkij, mint minden politikai naplójában, nemcsak értékei az eseményt, hanem részletesen elemzi keletkezésének történetét. S nemcsak azt látja világosan, hogy az Októberi Diploma nem volt más, mint annak a bevallása, hogy az osztrák kormány nem folytathatja tovább változatlanul rendszerét, de rámutat a főhibára is: »az osztrák kormány hálát várt érte a legyőzött népektől, azt hitte, hogy engedményt tesz nekik. Ebben a feltevésben tévedett« (68. l.).

Csernisevszkij magyartárgyú értékelései természetesen elválaszthatatlanul összefolynak az osztrák belpolitikai életet, az osztrák rendszer szerkezetét ismertető, bíráló megjegyzéseivel, amelyek az osztrák birodalom tarthatatlanságát, korhadtságát hivatottak bemutatni. Ezért a sok utalás az osztrák pénzügyek ziláltságára, a kormány korruptségára, az államtanács valóságos szerepére. Ezek az oldalak a magyarországi forradalmi megmozdulások leírásával együtt mind arra szolgáltak, hogy bemutassák az orosz olvasónak: ime ilyen az abszolút államhatalom, a cári Oroszországhoz oly hasonló berendezésű osztrák birodalom, s ez lehet a sorsa.

A birodalmon belül élő különböző nemzetiségek harcának — elsősorban a magyarok és többi nemzetiség között — is ezért szentel oly sok figyelmet. S amikor Csernisevszkij a nemzetiségi kérdéstről beszél olvasóinak, ismét felvázolja annak egész háttérét; ismerteti az 1848—49-ben elkövetett mulasztásokat, s utal a valószínű újabb mulasztásokra. Csernisevszkij széleskörű olvasottsága a nemzetiségi kérdés tárgyalásánál is szembe-tűnő: kora valamennyi jelentősebb történelmi munkáját ismerte, s állandó figyelemmel kísérte a kurrens sajtót. Csernisevszkij egyaránt idéz német, angol, belga és osztrák lapokból, s gyakran saját véleményét e lapokból vett, a cenzúra számára elfogadhatóbb idézetekkel fejezi ki.

Csernisevszkij írásai a magyarokról nemcsak rendkívül fontos és hasznos olvasmány, — e kor kutatói számára egyenesen nélkülözhetetlen —, de egyben élvezetes és szórakoztató is. A színvonalas előszó és a jólsikerült válogatás emeli a kötet értékét, hiánnyolható azonban számos olyan magyartárgyú Csernisevszkij-cikk, amelyekről az előszó maga dicsérőleg szól. Az előszó is inkább ismerteti a kötetben foglaltakat és általában értékei helyüket Csernisevszkij munkásságában, de hiányzik az egyes megállapítások konkrét történelmi elemzése, s bizonyos fokig a magyar történelem e bonyolult korszakának nagy vonalakban való rajza.

A cikkek jegyzetelése mintaszerű, zavaró azonban, hogy nem lapalján szerepelnek a megfelelő jegyzetek, hanem összesítve a kötet végén. Nehezen érthető a kötet tagolása is: a római számmal jelzett dátumos fejezetrész alatt miért nem a megfelelő regesta szerepel a cikk eredeti címe helyett (amelynek viszont az egyes tanulmányok végén található, az eredeti leléhelyre való apróbetűs utalásnál lenne a helye).

Összegezve azonban, a kötet nagy érdemei mellett eltörpülnek ez apróbb hiányságok. Az orosz-magyar történelmi kapcsolatok igen fontos, — s a mult által bűnösen elhanyagolt — részét jelentik Csernisevszkij írásai és fontos kútfőül, s az értékeléshez útmutatóul szolgálnak e korszak kutatói számára.

H. HARASZTI ÉVA

MORAVCSIK GYULA

BIZÁNC ÉS A MAGYARSÁG

Tudományos Ismeretterjesztő Sorozat 3. sz.

Kiadja: a Magyar Tudományos Akadémia

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953. 118 l., XVI. tábla, 1 melléklet.)

Moravcsik Gyula »Bizánc és a magyarság« c. munkája a Magyar Tudományos Akadémia újonnan indított tudományos ismeretterjesztő sorozatában jelent meg. Az Akadémia egyik célja e sorozat létesítésével minden bizonyos tudományos kérdések magas színvonalú népszerűsítése volt. Moravcsik új könyve ezt az igényt teljes mértékben kielégíti, mert Bizánc kevesek által ismert multjának és magyar vonatkozásainak

rövid ismertetését adja olyan élvezetes formában, — magyar vonatkozású bizánci versek költői fordításával színezve — ami a legszelebb olvasóréteg érdeklődésére tarthat számot. A munka ugyanakkor tudományos szempontból is hiánypótlónak nevezhető. Bizánc történetéről szakavatott bizantinológus kezéből magyar nyelven mindeddig nem rendelkezünk összefoglalással. Moravcsik műve elején 27 lapon keresztül bevezet Bizánc történetébe s e tömören megírt, de mindvégig élvezetes összefoglalásban értékcsúsi a legújabb tudományos eredményeket, így elsősorban a szovjet bizantinológusok eredményeit.

A munka nagyobb része Bizánc magyar kapcsolatait tárgyalja. E kérdés előadását a szerző úgy oldotta meg, hogy egy kronológiai gerinc megtartásával sorra vette azokat a döntő kérdéseket, amelyek a magyar bizánci kapcsolatok egy-egy periódusára rányomták bélyegüket. Így »a kialakuló magyarság a bizánci birodalom északi határán« és »a honfoglalás és kalandozások kora« tárgyalása után »a bizánci egyház szerepe« döntő súllyal a X. század eseményeiből kiindulva; »tájékozódás Bizánc felé« a XI. század kapcsolatait; »küzdelem a bizánci hódító törekvések ellen« Mánuel császár terjeszkedő politikáját; »a magyar bizánci unió terve« III. Béla uralmának görög vonatkozásait; »harcok Bizánc megsegítése érdekében« a XIII—XV. század kapcsolatait tárgyalja, míg utolsóként külön fejezetben a bizánci művelődés hatását vázolja fel a tárgyi emlékek ismertetésével együtt. A fent vázolt kronológikus áttekintés általában sikerültnek mondható, csupán a bizánci egyház szerepének együttes ismertetése a X. század elbeszélése kapcsán jelent némi elébeugrást a későbbi eseményeknek. Minthogy a bizánci egyház magyarországi szerepe szoros kapcsolatban állott a két állam mindenkori politikai reakcióival, harmónikusabb lett volna ezt a megfelelő politikai események kapcsán tárgyalni, így pl. a veszprémi völgyi monostor és Bács kérdését a »tájékozódás Bizánc felé« fejezetben, Szávászentdemeter és a többi görög monostorok problémáit a XII. és XIII. századi események tárgyalásánál.

A magyar történeti kutatás bizonyára még több vonatkozásban ki fogja egészíteni a Moravcsik által nyújtott képet. Bizánc és Magyarország gazdasági kapcsolatainak felderítése kérdésében, úgy gondolom, hogy van még tennivaló. Itt csak arra az adatra hívom fel a figyelmet, amely szerint 1276-ban a veszprémi egyház és káptalani főiskola pusztulásakor 24 nagy görög szőnyeg égett el (Fejér, C. D. VII/2. 27). A szőnyegek a két ország közötti kereskedelemről tanuskodnak. A magyar ötvösség görög kapcsolatainak kérdésében sem elhanyagolható a görög Tódor ötvös említése, aki a XIII. század második felében Sáros megyében birtokot is szerzett (Gyórfy: Akadémiai Osztályközlemények. Társ. Tört. Oszt. III. . .). Megjegyzem, hogy vidéki múzeumaink többhelyütt őriznek középkori görög kereszteteket (így pl. a sztálinvárosi múzeum Bugacról származó, a bajai és szentesi múzeum a környékről előkerült kereszteteket), amelyek a közeljövőben kerülnek publikálásra Kádár Zoltán feldolgozásában. Apostagon viszont még Jankovich Miklós adott számot egy, az ő idejében lebontott 12 szögletű templomról, amelyben egy görög feliratos kötőredék állott ΑΠ . . . || ΑΓΙΟ . . . felirat maradványával (Magyar Szónemzés 34; v. ö. Magyar Sion 1865, 442.), s amelyet, mint a bizánci munkaközösséggel együtt megtett régészeti utunk során módunkban volt a canonica visitatiós feljegyzésekből megállapítani, a 12 apostol »képe« díszített. Ezeket az adatokat a további kutatás még bizonyára gyarapítani fogja, Moravcsik könyve mindenestre ösztönzést ad újabb vizsgálatásra, mert megmutatja, hogy az egyes elszórt adatok hogyan építhetők be egy nagy összefüggésbe.

A szövegrész utolsó fejezeteként álló irodalmi tájékoztató jól megválogatott anyagával útmutatót ad az egyes kérdések iránt behatóbban érdeklődő olvasók számára. Külön ki kell emelnem a kötet végén közölt képeket, melyek közül Eiréné császárné mozaikképe és a veszprémi aranylemezek e publikációban válnak először ismeretessé a magyar szakirodalomban. A kötetet az Árpád-ház és a bizánci uralkodócsaládok házassági kapcsolatait feltüntető nagy genealógiai tábla zárja le, mely az árpádkori külpolitikai kapcsolatok vizsgálatában jelent hasznos segítséget.

GYÓRFFY GYÖRGY

SIMON PÉTER:

A SZÁZADFORDULÓ FÖLDMUNKÁS ÉS SZEGÉNYPARASZT MOZGALMAI 1891—1907.

(Magyar Munkásmozgalmi Intézet kiadványa)

(Budapest, Szikra, 1953. 275 l.)

A magyar történetíró egyik legfontosabb feladata, hogy a dolgozó tömegek multját, az uralkodó osztály és annak állama ellen vívott harcainak történelmét feltárja.

Simon Péter könyve ezt a feladatot tűzte maga elé. Egész művén végigvonuló gondolat: a hatalom felé tartó munkásosztály igazi szövetségesének, a földmunkások és szegényparaszatok századforduló idején vívott harcainak ismertetése. Ez a gondolat vonja szoros egységbe az egyébként könnyen szétszóródó eseményeket és alakítja ki a kis mozaikkockákból azt a monumentális képet, amelyet a szerző élénk állított. Ez a szempont adja meg Simon Péternek a lehetőséget arra is, hogy témáján át kitekintő perspektívát adjon.

A könyv bevezetése a századforduló kapitalista körvonalát rajzolja meg. Ez a kép összefoglaló jellegű, új eredménnyel nem gazdagítja történetírásunkat, de nem is ez a célja. Bő áttekintést ad ez az egész kérdéscsoportról és gazdag jegyzetanyagával hasonló irányú kutatómunka számára kiinduló pontul szolgál.

A könyv öt fejezete a mozgalmak leírásával, jelentőségük mérlegelésével foglalkozik. A szerző időrendi sorrendet használ és ezzel helyesen érzékelteti az események láncolatossági összefüggését.

Az első fejezet a Viharsarokban az 1890-es években lezajlott mozgalmakat tartalmazza, de kitér a szerző a mecsekszabolcsi szegényparasztság 1893. évi bányászsztrájkjal kapcsolatos bátor kiállása ismertetésére is. A fejezetet az 1894. évi szociáldemokrata pártkongresszus ismertető értékelése zárja le, amelynek során e határozatok tükrében mutatja be a szerző e párt oppurtunista, munkás-paraszt szövetség létrejöttét gátló politikáját.

A második fejezetben a szociáldemokrata párt szegényparaszti ügyet elérülő politikájának *következményeit* látjuk. A párttól elszakadt Várkonyi mozgalom ismertetése és értékelése során a szerző élesen mutat rá a munkásosztály pártja által magára hagyott paraszti útkeresésre. A fejezet külön erénye — a sztrájkoknak néhol drámai feszültségű leírásán kívül — a Várkonyi mozgalom népköltészetének érintése is. Szélesen bontakozik ki az olvasó előtt a megmozdulás minden progresszív vonása. Új és érdekes adatokat közöl a 90-es évek földosztó mozgalmaról is. Sok oldalról és sokrétűen vizsgálja meg a kérdéseket.

A harmadik fejezet a földmunkás és szegényparaszttmozgalmak időleges visszasesésére mutat rá. Középpontjában az osztályparlament által megszavazott ú. n. »rabszolgatörvény« áll. A szerző bemutatja a tömegek fokozódó nyomorát, a kivándorlók növekvő számát és ugyanakkor rámutat a szociáldemokrata párt oppurtunizmusának a parasztság ügyére való káros kihatására is. Az elsőkélyesedő mezőgazdasági munkásmozgalmat a nagyipari munkásság harcba lépése lendíti ismét a küzdelem terére. Ezzel kapcsolatban tárgyalja a szerző a XX. század elejének még elszórt, de harcoss lendületű agrárproletár megmozdulásait.

A negyedik fejezet az orosz forradalom hatására megélnékül arató- és cseléd-sztrájk-mozgalmakat tárgyalja. Világos érveléssel mutatja meg az Országos Földmunkás-szövetség célkitűzéseit mögött a szociáldemokrata párt oppurtunista, forradalomtól féltő magatartását. A fejezet a parlament »derestörvényé-nek«, a megalázó cselédttörvénynek ismertetésével zárul, amellyel az uralkodó osztály éppen olyan forradalmat érlelő »csendet« teremtett hazánkban, mint Sztolipin Oroszországban.

A könyv utolsó fejezete a századforduló földmunkás- és szegényparaszt mozgalmainak mintegy összefoglaló értékelését adja. Az előbbi fejezet utolsó, lesújtó akkordja mögött kialakuló forradalmi hangulat helyes útkeresése a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányaiból táplálkozó új eszmék és elvek születésére mutat rá.

»A régi harcok közül ma már csak kevesen élnek, de álmaik megvalósultak« — írja Simon Péter. Azért kívánczik ma minden dolgozó paraszta asztalára — mintegy emlékeztetőül — ez a barnafedeles könyv, amelyben multjuk küzdelmét rögzítette le a történetírói toll.

Simon Péter könyve teljesen megfelel rendeltetésének, hogyha a célt a felvilágosítás, nevelés és útmutatás vonalán keressük. Műve élvezetes olvasmány a nagyközönség és a szakember számára is. A leírások gördülékenyebb és zavartalanabb módját

biztosítja, hogy sok jegyzet nem zavarja az olvasót. Ez a népszerűsítés szempontjából pozitívum, a történetíró szakemberszáma azonban hiány. A munka u. i. nagy tudományos apparátussal íródott — ez azonnal megállapítható — és a történetíró sokat tanulhat abból, ha látja a munkát felépítő állványzatot. Ha a szerző el akarta kerülni a túltömött jegyzeteléssel járó nehézséget, megjelölhette volna a munka végén, külön csoportosítva, jegyzetben a felhasznált forrásokat. Ez csak emelte volna a nagy gonddal és tudással felépített munka tudományos értékét és hasznát.

Simon Péter könyvének olvasása során az olvasóban önkéntelenül is felmerülhet az a kívánság, hogy egyes mozgalmakról bővebb képet kapjon. Ebből következik a könyv szakemberek számára útmutató jellege. Azt az utat, amelyen Simon Péter megindult, még ki kell taposni. Időszerű lenne, hogy e mozgalmaknak monografikus feldolgozása mindenütt megszülessen. Ez biztosítaná egyrészt a levéltárakban még lappangó anyag módszeres és lelkiismeretes feldolgozását, másrészt ez segítené elő azt is, hogy egy-egy vidék dolgozó parasztsága teljes képet kapjon elődeinek harcoss életéről. Így lehetne Simon Péter könyvének sok tanulságát elmélyíteni és pedagógiaiilag is, tudománypolitikaikailag is hasznosítani.

Végeredményben: Simon Péter könyve nyeresége történetirodalmunknak. Kitűzött feladatát helyes történeti érzékkel és nagy felkészültséggel oldotta meg. A jól kiválasztott illusztrációk — egykorú rajzok, fényképek — a történelmi levegő érzékeltetését segítik elő, amellet pedig az osztályharc hiteles bemutatásának érdekes dokumentumai.

A könyv pedagógiai értékét nemcsak útmutató jellege, a kitűzött feladatot helyesen megoldó módszere emeli, de a mozgalmaknak biztos elvi alapokon felépülő tudományos értékelése is.

MÉREY KLÁRA

JOHN MURRAY

THE GENERAL STRIKE OF 1926.

(Az 1926. évi általános sztrájk)

(London, Lawrence and Wishart, 208 l.)

Az angol marxista történészek egyre több figyelmet szentelnek a brit munkásosztály harci hagyományainak felelevenítésére. Az utóbbi években számos cikkben és könyvben dolgozták fel a munkásosztály szervezkedésének és mozgalmának történetét. Említésreméltó többek között Allen Hutt átdolgozott és kibővített könyve a szakszervezetek történetéről, R. Page Arnot és James Jefferys könyvei a bányászok, illetve vas-munkások szervezetéről, Eric Hobsbawm és mások cikkei az angol munkásosztály kialakulásáról és mozgalmairól. Ugyanakkor nem hagyták figyelmen kívül a munkások kulturális hagyományait sem, amelyre példa A. A. Lloyd könyve a bányászok dalairól, vagy a közelmúltban skót munkásdalokról kiadott gyűjteményes kötete.¹ Hiányzott azonban a könyv, amely a legújabb kutatások alapján feldolgozta volna a legnagyobb forradalmi megmozdulást a chartizmus óta, az 1926-os általános sztrájkot. John Murray hézagpótló munkája jelentős esemény a brit marxista történelem fejlődésében, mind témaválasztására, mind módszereire nézve. A szerző, aki fiatal közgazdász és újságíró, azt a feladatot állította maga elé, hogy a nagy sztrájk történetét úgy dolgozza fel, hogy tanulságait levonva, fegyvert adjon a brit munkások kezébe a tőkés osztály és szövetségesei, a jobboldali szociáldemokraták ellen. Könyve pártos könyv: az angol munkások szempontjából írja le az angol munkások forradalmi múltját, az 1926. évi eseményeket, amelyek előre mutatnak a munkáspárt és szakszervezetek vezetőinek az 1945-ös választások utáni nagy áruulására és amelyek fényt vetnek az angol munkáspárt mostani kompromisszumos politikájára.

Az általános sztrájk nagy osztályösszeütközés volt, forradalmi helyzetet teremtett a szociáldemokráciai klasszikus hazájában, megcáfolta a munkáspárt vezetői és az angol tőkések által láplált hiedelmet, hogy a brit munkások kiváltságos helyzetük érdekében készek együttműködni a tőkéssekkel, hogy mindig hajlandóak »békés« komp-

¹ A szövegben említett könyvek a következők: Allan Hutt: *British Trade Unions*. R. Page Arnot: *The Story of the Miners*. James Jefferys: *The Story of the Engineers*. A. A. Lloyd: *Come all ye Bold Miners*. Ewen Mac Coll: *Scotland Sings*. Max Morris: *James Jefferys* és Eric J. Hobsbawm szerkesztésében megjelentek dokumentumkötetek a munkásmozgalomról I. kötet: *From Cobbet to the Chartists 1815—1848*: II. kötet: *Labour's Formative Years 1849—1879*: III. kötet: *Labour's Turning Point, 1880—1900*.

romisszamos egyezményeket kötni, hogy har ra legfeljebb kommunista „izgatás” következtében kerül sor. 1926 május 3-11. hó. harcainak történetét tartalmazza John Murray könyve: eleven, érdekes írása, amely életrekelte a brit munkások szenvedését, áldozatkészségét és hősiességét az uralkodó osztályok minden kegyetlensége ellen. Ez magában véve is egyik nagy erénye a könyvnek.

Nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy a szociáldemokrata vezetők minden nyilatkozata ellenére, a »kilenc nap« a brit munkások *forradalmi* megmozdulása volt. A munkások politikai téren vívták a harcot, amint arról Gallacher »Vihar készül« c. könyvében rámutat. Most történt meg — a chartista felkelés óta először — hogy a brit munkásosztály nyílt harcban, egységesen szállt szembe a burzsoáziával. A szakszervezeti és munkáspárti vezetők állandóan azt hangoztatták, hogy kizárólag gazdasági követelésekről van szó. A konzervatívok azonban helyesen érteln ezték a helyzetet. »HÁBORÚ« harsogta a jobboldali Daily Telegraph és magyarázatként hozzáfűzte, hogy az általános sztrájk lényegében »polgárháború« jelent, mivel a nemzetet két részre választotta: a hazafiakra és a hazafiatlanokra. A szakszervezeti főtanács sztrájkfelhívása a lap szerint külföldi eredetű volt (122. l.). És akármennyire fáztak a labourista vezetők a sztrájk kimondásától, akármilyen patetikusan hangoztatta Ramsay MacDonald, a Munkáspárt, hogy »Nem szeretem az általános sztrájkokat... Nem szeretem: igazán nem szeretem; de igazán, mit lehet csinálni?« — az angol munkások, — bár ösztönösen — a hatalom kérdésében látták a sztrájk lényegét. John Murray könyvének nagy érdeme az, hogy megkülönböztette a labourista vezetők denunciáló, áruló szerepét a munkástömegek harci, forradalmi lendületétől. Megmutatja, hogy a brit munkásság nem az a passzív, szürke tömeg, amilyennek a szociáldemokraták szeretik festeni, hanem képes ádáz harcot vívni jogaiért. Azoknak, írja a szerző, akik még kételkednek a brit jellem harciasságában, a kilenc nap története feleletet ad, míg azoknak, akik azt hiszik, hogy a brit igazságszolgáltatás és törvényesség a burzsoa demokrácia minden javát magában foglalja, a sztrájk komoly kiábrándulást okoz. Az akkori brit kormány, kivételes jogokkal felhatalmazva, a rendőrállam minden kegyetlenségével és gonoszságával terrorizálta a munkásokat, igazságtalan és súlyos börtönbüntetésekkel, fenyegetésekkel, rendőrbot használatával igyekezett a munkások harci szellemét letörni. A kilenc nap alatt a brit munkások megcáfolták azt a széles körben elterjedt hiedelmet, hogy a brit munkás minden körülmények között tisztelet és védi a burzsoa magántulajdont. John Murray leír egy-két esetet, amikor a munkások egységes akciója megakadályozta a sztrájk-törő villamos és autóbusz vezetőket abban, hogy a közlekedést újból megindítsák. Glasgowban, Edinburghban és Leedsben megrongálták a motorokat, Mansfieldben, Sheffieldben és Barnsleyben a bányászok saját testükkal zárták el az utat a sztrájk-törő autóbuszvezetők előtt. Az országutakon őrszemek akadályozták meg a magánautók közlekedését — néhány autótulajdonos sztrájk-törést elégett autója siratta meg. Londonban, Liverpoolban, Glasgowban és Edinburghban utcai harcokra került sor, a fegyvertelen munkások többszörös rendőrhozmat vertek vissza (136—137. l.). Az angol munkásasszonyok vállvetve harcoltak a férfikkal. A sztrájk végén, amikor a bányászok a munkáspárti vezetők árulása következtében magukra hagyva, egyedül folytatták a harcot, ha a férj, családjára nyomorát látva, esetleg megingott, felesége buzdította a további kitartásra, követeléseik kivívására (177. l.).

A kormánypárt lapjai azt állították, hogy az általános sztrájk eszméjét külföldről importálták, hogy az csak ideiglenesen hódította meg a felzavart brit munkástömegeket. John Murray rámutat arra az érdekes tényre, hogy az általános sztrájk elmélete mint gyakorlati kérdés Angliában először a chartizmus idején merült fel. 1831-ben pl. William Benbow propagálta az általános sztrájkot és az eszme főleg 1829 és 1848 között foglalkoztatta a brit munkásokat és teoretikusait. Amikor a munkásarisztokráciát a brit tőkés osztály lekenyerezte, az általános sztrájknak, mint politikai fegyvernek az eszméje elvesztette hatalmát. Kier Hardie, a munkásmozgalom egyik kiemelkedő alakja, az általános sztrájkról álmodott, amely nem gazdasági, hanem politikai célokat szolgálta. Az 1914-es háborút megelőző években a szindikalista eszmék is megfogantak a brit munkások között, bár nem vertek mély gyökeret a munkásmozgalomban. Bár John Murray bebizonyítja, hogy az általános sztrájk elméletének hazai története is van és hogy a tényleges brit helyzetből fakadt és nem külföldi izgatás következtében, nem elemzi kellőképpen az 1926-os sztrájk gazdasági és politikai hátterét. Az 1926-os általános sztrájk lényegesen különbözött a korábbi általános sztrájkoktól — éppen azért, mert a kapitalizmus általános válságának körülményei között zajlott le. Erre a különbségre nem utal a szerző. Ellenben az első két fejezetben lerajzolja a nemzetközi helyzetet és igyekszik összekapcsolni az angol eseményekkel. Ez a törekvés mindenesetre helyes,

de a kérdéssel csupán leíró módon, a tények felsorakoztatásával foglalkozik, nem elemzi mélyrehatóan Anglia helyzetét az első világháború után: Anglia monopolhelyzetének elvesztését a világpiacon, a tőkés csoportok kiéleződött harcát a piacokért és ebből kifolyólag az angol tőkések törekvését, hogy az angol munkásosztály rovására csökkentésük a termelési költségeket és olcsóbbá tegyék az árukat. Nem mutatja meg kellően azt, amit I. V. Sztálin az általános sztrájkokról szóló beszámolójában hangsúlyoz, hogy — bár kétségkívül más polgári kormány is ugyanúgy cselekedett volna — a harc mégis különösen elkeseredett formákat öltött, mivel a munkásosztálynak olyan ádáz ellensége volt hatalmon, mint a Konzervatív Párt. »Az is kétségtelen, hogy csak a munkásosztály olyan esküdt ellenségei, mint a konzervatívok, vetemedhettek arra, hogy olyan könnyedén, olyan példátlanul cinikusan dobják oda a kesztyűt Anglia egész munkásosztályának, mint ahogy a konzervatívok tették, amikor munkáskizárással fenyegetőztek.« (Sztálin, Művei. 8. k. 169. 1.)

De, bár ez a fentemlített hiányosság komolyan gyengíti könyvét, Murray bebizonyítja I. V. Sztálin további megállapítását, hogy a Konzervatív Párt nemcsak akarta a kizárást, hanem majdnem egy teljes évig készült is rá. Már 1921-ben, a bányászok kizárásával megmutatta a kormány, hogy mire képes. »Kivételes állapot«-ot hirdettek: tartalékosokat hívtak be és önkénteseket toboroztak, gépfegyvereket helyeztek el a tárnák bejáraitól és a katonaság nagy részét, teljes harci felszerelésben, a nagyipari központokba küldték. De mindez csak ízelítő volt abból, ami később bekövetkezett. 1925-ben létrehozták az Anyagellátást Biztosító Szervezetet, egy önkéntes sztrájkterő szervezetet, amelynek élén több nagyiparos állt, kik mindent megtektek annak érdekében, hogy a szervezet tagjait mozdony- és teherkocsivezetőkké, telefon- és távírókezelőkké képezzék ki. Bár ez a fasiszta szervezet önkéntes alapon jött létre, a kormány tudomásával, sőt ellenőrzésével folytatta tevékenységét. A belügyminiszter maga ismerte be, hogy tervei régen készen állottak és az egész kormány jóváhagyását elnyerték. A konzervatív kormány azonban nem kizárólag az önkéntes szervezetre támaszkodott: kidolgozta saját tervét is rendkívüli állapot esetén az ország közigazgatására, kivételes jogokkal ruházta fel hivatalnokait. Készülődéséhez tartozott a Kommunista Párt tizenkét vezetőjének letartóztatása és elítélése (»mert Lenin úr írásait kiadták« — ahogy az államügyész mondta). A börtönbüntetések elegendőek voltak arra, hogy a sztrájk kirobbanásának idején megfosszák a munkásosztályt következetes, harcoss vezetőitől. A kormány szent raktározott, erősítette a rendőrséget és óriási költséggel nyílt harca készülődött és szándékosan vitte kenyértörésre a dolgot, hogy a munkások egységes ellenállását évekre letiporja.

E készülődések és az erőszak láttára, az angol Kommunista Párt figyelmeztetése ellenére a munkáspárt és szakszervezetek vezetői mindvégig békés frázisokat hangoztattak. Sem sztrájkra, még kevésbé harcra nem készültek. A Főtanács egész viselkedése, ahogy Allen Hutt jellemzi, »bocsánatkérő volt, szeliden és nyájasan magyarázták ügyüket, olyan módon viseltek háborút, mintha békekonferenciát vezettek volna«. A Főtanács és a pártvezetőség védekező, kompromisszumos magatartását Murray írása kitűnően mutatja be. Megmutatja a mostani munkáspárti vezetőség áruól politikájának előzményeit, feltárja a nagy sztrájkban tanúsított habozó viselkedését és leleplező erővel rajzolja meg a vezetők gondolkodását, készülétlenségét és tehetetlenségét a sztrájk előestéjén, kétszínű politikájának minden lépését, a harcoss jelszavakat a munkások felé és a sztrájkokról való készséges és sietős lemondást a konzervatívok felé, a titkos összejöveteleket a kormány bizalmi embereivel, szakadár taktikáját, amellyel éket vertek a bányászok és a többi munkások közé, az ismétlődő bizonykodást, hogy a sztrájk csupán gazdasági — bér és munkaidő — és nem hatalmi kérdés, mindezt legtöbbször a munkáspárti vezetők saját beismerései alapján mutatja meg John Murray. Még május 9-én például a Főtanács lapja, a British Worker hangsúlyozza, hogy a szakszervezetek egy dologért és csupán egy dologért harcolnak: a bányamunkások életszínvonalának védelméért. Murray ezzel szembeállítja a munkások harci kedvét, egységét, azt, hogy milyen tisztán látták céljaikat és végül a harc kimenetele okozta óriási csalódásukat. A munkáspárt vezetősége félt a munkásosztály forradalmi lendületétől és így hamarosan kapitulált a tőkéseknek. Ebből a munkásosztálynak azt a tanulságot kell levonnia, — mondotta Sztálin elvtárs — hogy »az ilyen vezetőket jobbakkal váltsa fel, mert csak két eset lehetséges: vagy megtanulja az angol munkásosztály leváltani a Thomasokat és MacDonaldokat, vagy pedig akkor látja győzelmét, mikor a háta közepét«. John Murray az angol munkások elé tárja a Thomasok, MacDonaldok kétszínű, áruól politikáját, rámutat arra is, hogy az Attleek, Bevanek az áruól továbbfolytatói.

A munkáspárti vezetők leleplezésével a szerző bebizonyítja, hogy a konzervatívok minden ígéretek ellenére mindig a munkások ádáz ellenségei voltak. Hogy sok

munkás még ma sem látja ezt tisztán, azt a legutolsó angol választások bizonyítják, ezért különösen fontos és időszerű, hogy John Murray felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy az angol kapitalisták — Lenin szavaival élve — »ravaszok, eszesek, álnokok« voltak, ilyenek maradtak, sőt hozzáfűzhetjük, a kapitalizmus általános válsága elmélyülésének idején még álnokabbá lettek.

Helyesen mutat rá arra, hogy egyedül az Angol Kommunista Párt harcolt következetesen a munkásosztály követeléseire, hogy politikája, jelszavai helyesek voltak. Az angol Kommunista Párt — amely »a Kommunista Internacionálé egyik legjobb szekciója« (Sztálin) volt, helyesen hívta fel a mozgalmat, hogy készüljön a harcra, szervezze a munkásmilíciát, fokozza propagandáját, különösen a hadseregben és a flottában, alakítson a gyárakban és a műhelyekben bizottságokat, kössön szerződéseket a fogyasztási szövetkezetekkel. Szerintük a Főtanácsnak kellett a hatalmat átvennie. A sztrájk idején egyedül a Kommunista Párt adta a munkásoknak azt a harcok vezetését, amelyet követeltek (97, 123—124. l.). A sztrájk bukásában azonban a Kommunista Párt gyengeségének is megtehetően nagy szerepe volt, tekintélye nem volt elég nagy a munkások között. Ebből az angol pártnak azt a nagy és fontos tanulságot kell levonnia, hogy szélesítse, szilárdítsa kapcsolatát az angol dolgozó tömegekkel — e tanulság levonását John Murray mellőzi, különben hasznos elemzésében.

Sok fontos tényre utal, amelyeket jobban aláhúzatott volna. Két szélesen elterjedt tévhitet zúz össze, amikor — sajnos mellékesen — egy A. J. Cook, »The Nine Days« c. könyvéből vett idézet kapcsán rámutat arra, hogy — Cook szavaival — »a munkásmozgalmal vannak férfiak és nők, akik képesek szükség esetén az országot kormányozni« (119. l.). A jobboldali szociáldemokraták igyekeztek bebizonyítani a munkásoknak, hogy még nem eléggé érettek arra, hogy a hatalmat átvegyék. A Szovjetunió és a nőpi demokratikus országok létrejötte nemzetközi vonatkozásban megcáfolta ezt a reformista hazugságot: a sajátos angol viszonyok szempontjából, az általános sztrájk története mutatja, hogy Angliában is képesek a munkások átvenni a hatalmat, sőt az ország nagy részében néhány napon keresztül ezt meg is tették. Ezzel kapcsolatban a szerző nem elemzi azokat a szervezési formákat, amelyeket a fiatal szovjet köztársaság segítségével és később a sztrájk idején alakított a munkásosztály. Lenin mondotta az akcióbizottságokról, hogy lényegében szovjetek, amint azt a burzsoázia is helyesen látta meg. Bár Murray bemutatja, hogy milyen nagy szerepet játszottak az akcióbizottságok — helyenként valóban gyakorolták az állambatalmat, — nem kapcsolja össze ezeket a bizottságokat azzal a korábbi tétellel, hogy a munkások képesek kormányozni, sőt, ahol szükséges, saját igazgatási szerveket hoznak létre.

A sztrájk idején, amint arról Murray beszámol, a nemzetközi proletariátus a sztrájkoló brit munkások segítségére sietett. Németországban, Hollandiában, az Egyesült Államokban, Kanadában, Japánban, Indiában, ahol a brit imperializmus véresen letiporta az indiai munkásmozgalmat, a munkások segítőkészségüket nyilvánították. A szovjet szakszervezetek az elsők között ajánlották fel segítségüket és két millió rubelt akartak küldeni az éhező brit családok támogatására. A Főtanács azonban visszautasította a pénzt, visszahúzódtott a »moszkvai arany« elfogadásától (Később, amikor a bányászok egyedül folytatták a harcot, a szovjet szakszervezetek kb egy millió angol fontot ajánlottak fel, amit a Bányamunkások Szövetsége el is fogadott). Bár a nemzetközi proletárszolidaritás nagyszerű példáját leírja a szerző, nem mutatja meg az ellenkező oldalt: a nemzetközi szociáldemokrácia áruló szerepét, amely megakadályozta a hathatós segítségadást. A II. Internacionálé és az Amszterdami Szakszervezeti Internacionálé, bár szóban támogatta a sztrájkot, a valóságban vonakodott az igazi támogatástól. »Csak a szociáldemokrata Internacionálé kétértelmű magatartásával magyarázható az a tény, hogy Európa és Amerika szakszervezetei együttesen csak nyolcadakora anyagi támogatást nyújtottak, mint amekkorát a Szovjetunió szakszervezetei lehetségesnek tartottak angol testvéreiknek nyújtani. Nem is beszélünk más természetű segítségről, szénszállítás beszüntetésével nyújtható segítségről, amellyel kapcsolatban az Amszterdami Szakszervezeti Internacionálé valósággal valóságos sztrájkötörő magatartást tanúsít« (Sztálin). A proletárinternacionálizmust és a munkásosztály éberségét nemcsak a nemzetközi szolidaritás nagy pozitívumának hangoztatásával lehet erősíteni, hanem a nemzetközi szociáldemokrácia árulásának leleplezésével is. Bár John Murray éberségre inti a brit munkásokat saját szociáldemokrata vezetőivel szemben, nem mutatja meg az utóbbi összefonódását a nemzetközi szociáldemokráciával.

Bár utal arra is, hogy csak az egységes munkásosztály vívhatja ki a végső győzelmet, ezt a fontos tanulságot inkább sejteti, mint kimondja. A nagy sztrájk idején öt és félmillió munkás közül négymillió lépett sztrájkba és az egyszerű munkások kétség-

telenül szolidaritást éreztek a többi szakma munkásaival. Mégis, a munkáspárti vezetők könnyen szétbontották ezt az egységet : 1925-ben kizárták soraikból a kommunistákat ; a sztrájk idején éket vertek a bányászok és a többi munkások közé és ilymódon elősegítették a konzervatívok győzelmét. A mostani helyzetben ez a tanulság különösen fontos párt és osztály számára ; ezt a tanulságot, többek között, John Murray nem vonja le. A munkanélküiek, akik annakidején a Munkanélküliek Országos Mozgalmába voltak szervezve, szintén példamutatóan vették ki részüket a harcban. Ahogy Wal Hannington írja a munkanélküli szervezkedéstörténetében, az e szervezetben csoportosult több mint egymillió munkanélküliből nem került ki sztrájktörő, sem a számos kisebb sztrájk idején, sem az általános sztrájk alatt. A munkásosztály e nagy és fontos részét John Murray azonban teljesen elhanyagolja.

Bár a könyv színvonalát bizonyos fokig rontja a pontatlanság és az elemzésben mutatkozó frázisszerűség, sekélyesség, John Murray írása életrekelte a brit munkásmozgalom egyik legfontosabb szakaszát. De nemcsak a brit munkások számára tanulságos ez a könyv : tanáraink, és diákjaink, mindazok, akikben él a nemzetközi proletariátus harcai iránti érdeklődés és a külföldi munkásosztályok iránti szeretet, további erőt meríthetnek e könyv olvasásával, jobban láthatják a mi harcaink és munkánk fontosságát, amely segítőkötet nyújt a kapitalista országokban sínylő munkásoknak is.

ELRICK DORIS.

KRÓNKA

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Munkásmozgalmi Intézet hazánk felszabadulásának közelgő 10. évfordulója alkalmából pályázatot hirdet.

A pályázat célja hazánk felszabadulásával és népi demokratikus fejlődésével kapcsolatos, elsősorban helytörténeti — egyes megyékre, járásokra, városokra, falvakra, üzemekre, állami gazdaságokra, gépállomásokra, termelészövetkezetekre stb. vonatkozó — anyagok feltárása és feldolgozása. A pályamunkák feldolgozhatják vagy a teljes időszakot (1944—54) vagy a megtett fejlődési út egyes szakaszait, pl. egy város felszabadulása (1944—45), egy falu fejlődése a népi demokrácia első szakaszában (1944—48), vagy egy termelészövetkezet története (1948—53).

A pályamunkák támaszkodjanak a helyi sajtó anyagára, a hozzáférhető levéltári, irattári állagokra, az események résztvevőinek visszaemlékezéseire is.

A feldolgozás módja kétféle lehet:

A) Történelmi tanulmány (mintegy 50—200 old.).

B) Ismeretterjesztő előadás (mintegy 20—30 old.).

A pályadíjak összege: 40.000,— Ft.

A) Történelmi tanulmány:

B) Ismeretterjesztő előadás:

egy I. díj 6.000,— Ft

egy I. díj 2.000,— Ft

három II. díj 4.000,— Ft

négy II. díj 1.000,— Ft

hat III. díj 2.000,— Ft

nyolc III. díj 500,— Ft

A pályázat határideje 1954. november 1.

A pályaművek beküldését a Magyar Történelmi Társulat címére kérjük (Budapest, VIII., Puskin-u. 26.).

Magyar Történelmi Társulat
Magyar Munkásmozgalmi Intézet

CZÓBEL ERNŐ

(1886 – 1953)

A magyar tudományos életet és mindenekelőtt a magyar marxista történetkutatást súlyos veszteség érte Czóbel Ernő elvtárs halálával. Czóbel Ernő sokoldalú tevékenységével, hatalmas munkabíráásával, kiterjedt érdeklődési körével és mindenekelőtt a marxizmus-leninizmus klasszikusainak, főleg Marxnak és Engelsnek rendkívül alapos ismeretével olyan fontos szerepet töltött be a magyar tudományos életben, hogy eltávozásával nehezen pótolható űrt hagy maga után.

Czóbel Ernő mint középiskolás diák, a századforduló utáni években került a magyar munkásmozgalomba. Egyetemi hallgató volt, amikor 20 éves korában állandó cikkírója lett a Munka Szemléje című szocialista folyóiratnak, cikkeket írt a Szocializmus-ba, a Szociáldemokrata Párt hivatalos folyóiratába és más, haladó szellemű lapokba. A magyar szociáldemokrácia ebben az időben már ausztromarxistának is csak álcázta magát, valójában teljesen rothadt, reformista politikát folytatott. A »világot megváltó forradalmi szociáldemokrácia« voltaképpen az uralkodó osztályokkal és az uralkodó dinasztiával paktáló, a munkásság érdekeit eláruló jobboldali szociáldemokrácia volt. Ennek a jobboldali szociáldemokráciának az égvilágon semmi köze sem volt már a marxizmushoz és ha emlegették is néha Marxot, ezzel csak a munkások figyelmét akarták elterelni arról a tényről, hogy végeredményben teljesen cserbenhagyták, elárulták a marxizmust.

Ilyen körülmények között lépett fel a fiatal Czóbel Ernő, mint a marxizmus lelkes híve és propagálója. Már első cikkében a tudomány pártosságáért, a politikával, az osztályharccal való szoros kapcsolatáért szállt síkra. »A politika nem a tudományon kívül való — írta — mert a tudomány nem a politikán kívül való.«¹

Elvi, tudományos vizsgálódásaiból azonnal levonta a gyakorlati, harci következtetéseket. Így például, amikor »A szénről, ami nincs« című cikkében² a szénhiány okait kutatva a kapitalista rablógazdaság alapvető problémáira mutatott rá, egyúttal felhívta a munkásosztály figyelmét arra is, hogy a bányamunkásság — és a vasutasok — szervezése, harcra mozgósítása, milyen döntő fontosságú feladata az osztályharcos szervezkedésnek.

Figyelmeztetett arra, hogy »a proletariátus politikai hatalma a burzsoa Magyarországon mennyire függ majd attól, mennyire lesznek a bányamunkások politikailag szervezve . . . Meg kell sokszorozni az agitációt a mozgalom megalapozásáért . . . Ezt jelöli ki nekünk a szénnek Magyarországon hamar eljövendő hatalmas konjunktúrája. Vasút és bánya — ennek a két erőnek a megszerzése a szocializmusnak a legelsőbbendű kötelessége.«

Czóbel Ernőnek ez a figyelmeztetése annál inkább említésre méltó, mert a magyar szociáldemokrácia ebben az időben a földmunkásság és a szegényparasztság, valamint a nemzetiségek szervezkedésének elárulásán kívül — éppen ennek a két rendkívül fontos rétegnek — a vasutasoknak és bányamunkásoknak — a szervezkedését hanyagolta el, illetve árulta el, engedte át államilag támogatott és egyházi szervezeteknek.

A koalíciós kormány uralomrajtása után Czóbel Ernő helyesen látta meg, hogy a kizsákmányoló osztályok kompromisszumának az árát a magyar munkásosztály fizeti meg. Helyesen mutatott rá arra is, hogy a munkásosztálynak fokozott forradalmi harccal kell felelnie az uralkodó osztályoknak erre a megegyezésére. »A koalíció — írta — a proletariátustól veszi el mindazt, amire a polgári osztályok felzúdulásának eltompításához szüksége van. A proletariátus fizeti meg a nagybirtokosok nyugalmanak árát, rajta veszi meg a koalíció fogyasztási adókkal, politikai és gazdasági mozgalmának minden módon akadályozásával azokat a költségeket, mikre rá kellett magát szűnnia, hogy a magukat eladásra kínálókát megvehesse.

¹ A Munka Szemléje 1906. 16. sz. »Tudomány és politika«.

² A Munka Szemléje 1907. 28. sz. (Tamássy Endre álnéven).

A nagybirtokosság megvásárolt minden polgári osztályt azzal, amit elzsarol a proletariátustól.

A nagybirtokosság megvesztegette a burzsoáforradalmat, de kihívta maga ellen a proletárforradalmat.³

Ugyanakkor Czóbel nem látta meg, nem ismerte fel a szociáldemokrata vezetők osztályáruló szerepét a koalíciót megelőző Fejérvári-kormányval való együttműködésben, amikor nem is egy tál lencséért, hanem csupán annak az ígéretéséért — a választójog kilátásba helyezéséért — a dolgozó nép legnagyobb ellensége, az átkozott Habsburg uralkodóház oldalára álltak. Nem ismerte fel a szociáldemokrata vezetők árulását, Czóbel Ernő ellenzéki, baloldali tevékenységet fejtett ki ugyan a szociáldemokrata pártszervezetekben, az 1908-as pártkongresszuson síkra szállt a területi pártszervezetek kiépítéséért és a forradalmi szellemű háziagitáció megszervezéséért, fellépett az osztályharcos, marxista nevelés követelése mellett, de nem jutott még el ebben az időben a szociáldemokrácia alapvető bírálatáig. Nem jutott el odáig, ahová Alpári Gyula, akit szigorú bírálatáért 1910-ben kizártak a szociáldemokrata pártból és aki új, forradalmi, valóban osztályharcos párt megalakításának jelszavát tűzte ki már ekkor a magyar proletariátus elé.

A magyar szociáldemokrata vezetők ebben az időben mindent elkövettek, hogy a magyar munkásmozgalomhoz ne jussanak el az orosz forradalom igazi tanulságai és tapasztalatai, hogy a magyar munkások ne ismerjék meg Lenin és a bolsevikok elméleti állásfoglalását, politikai harcait. És bár Czóbel önálló kutatásai alapján helyesen mutatott rá arra, hogy a marxizmus »figyelembe veszi minden ország sajátosságait«,⁴ valójában ő sem volt képes, nem ismerte Lenin tanításait, helyesen alkalmazni a marxizmust a magyar viszonyokra. Így például ugyanakkor, amikor helyesen megállapította, hogy »nem elég a mi pártunk győzelméhez a szervezett munkásság«,⁵ s hogy a munkásosztálynak a győzelemhez szövetségesre van szüksége, ezt a szövetségest csupán a városi szegénységben, az elszegényedett kispolgárságban látta. Nem ismerte fel a munkás-paraszt szövetség jelentőségét és ezért helyeselte a szociáldemokrata pártvezetőség agrárpolitikáját, amely eltaszította a munkásosztálytól a dolgozó parasztságot. Ugyanakkor azonban a marxizmust megtagadó szociáldemokrata vezérekkel szemben bátran hirdette: »A magyar proletariátus mai harca egy új Magyarországért való, az osztályoknak ebben a tülekedésében a proletármozgalom képviseli Magyarország jövőjét és a marxizmus képviseli a proletármozgalom jövőjét.«⁶ A marxizmust nem merev dogmák gyűjteményének tekintette, hanem kiemelte annak alkotó, forradalmi jellegét. »A marxizmus nyíltan vallja magáról — írta —, hogy nem az örök igazságok szakácskönyve, de fegyver a harcok proletariátus kezében.«⁷

Czóbel Ernő 1911-ben tanári diplomát szerzett és a világháború kitöréséig polgáriskolában tanított. Közben aktív részt vett a szociáldemokrata párt kerületi pártszervezei teinek munkájában és egyik titkára volt a Választójogi Ligának. Kisebbsé tanulókat írt ebben az időben Heltai Gáspárról,⁸ Berzeviczy Gergelyről⁹ a magyar kultúra és haladás kimagasló előharcosairól, a magyar reformáció történetéről, a »szocializmus« és »szocialista« szavak magyarországi elterjedéséről és más történelmi és kultúrtörténelmi kérdésekről.

Az első világháború alatt — miután nem fogadta el a diplomájával járó tisztirangot — mint közlegény-tanító a fronton harcolt, majd 1916-ban, sebesülése után, hazajött és ismét tanárkodott. 1917-ben egyik alapítója, majd alelnöke volt a Városi Alkalmazottak Országos Szövetségének, amely osztályharcos alapon szervezte a főváros és a vidéki városok addig szervezetlen alkalmazottait és munkásait. Titkára volt a X. kerületi szociáldemokrata pártszervezetnek.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után Czóbel Ernő habozás nélkül a proletár forradalom oldalára állt. Már néhány héttel november 7-ike után, december 2-án egy pilisi gyűlésen lelkesen felhívta a hallgatókat Október példájának követésére. A gyűlésről egy rövid újsághír tudósít csak, amely szerint az előadó »a romlott közállapotok okait fejtegette« és kijelentette: Hogy mily nagy tettekre képes a munkásság, ha önmaga veszi a kezébe sorsának intézését, azt megmutatta az orosz forradalom.¹⁰

³ A Munka Szemléje 1907. 34. sz. »A megvesztegetett forradalom«.

⁴ Szocializmus 1908. márc. 314. l. »Marx és a magyar proletariátus«.

⁵ A Munka Szemléje 1907. 30. sz. »A választójog és a háziagitáció«.

⁶ Szocializmus 1908. márc. (idézett helyen).

⁷ U. o.

⁸ Heltai Gáspár dialógusa a részegségről és tobzódásról. Bp. 1911.

⁹ Berzeviczy Gergely javaslata a kontinens vámuniójáról. Bp. 1916

¹⁰ Népszava 1917. dec. 6.

Az őszirózsás forradalom után a szociáldemokrata párt osztályharcos balszárnyához tartozott és mint a marxizmus híve és hirdetője, tulajdonképpen már véglegesen szembe került az áruöl jobboldali szociáldemokráciával. Amikor 1919 januárjában a Munkás-tanács ülésén a jobboldali szociáldemokraták a kommunistákat eltávolították a teremből és eközben verekedésre került a sor, Czóbel ebből derekasan kivette a részét a kommunis-ták oldalán. A döntő lépést, a kommunista párthoz való csatlakozást azonban ekkor még nem tudta megtenni.

A Magyar Tanácsköztársaság fennállása idején szívvel-lélekkel harcolt a proletariátus hatalmának megerősítéséért és megvédéséért. Rövid ideig a Hadügyi Népbiztos-ságon dolgozott, majd a Tudományegyetemen a történelem magántanára lett. Május elseje után, amikor a proletárhaza veszélybe került, fegyvert ragadott és részt vett a Vörös Hadsereg diadalmas északi hadjáratában, Miskolc győzelmes visszafoglalásában. Ezután, mint a Tanács hatalom diplomáciai képviselője, Bécsbe került. Itt teljes erővel, lankadatlanul harcolt az osztrák szociáldemokrata kormánynak a magyar ellenforradal-mat támogató, a munkásosztály uralmát hitvány módon hátbatámadó politikája ellen. Amikor munkája során ismételen leleplezte Otto Bauer és társai áruöl tevékenységét, az osztrák szociáldemokrata kormány — diplomáciai formák között — kiutasította Ausztriából.

A Tanácsköztársaság bukása után Czóbel Ernőt letartóztatták. Több mint két és fél évet töltött az ellenforradalom börtöneiben. 1922-ben a Szovjetunió kormánya, többszáz más magyar forradalmárral együtt, Czóbel elvtársat is kiszabadította az ellenforradalmi hóhérok karmaiból. Moszkvába került és ott is maradt a felszabadulás utáni évekig. Ezalatt a negyedszázadnyi idő alatt Czóbel Ernő tevékenységének fő tartalma Marx és Engels munkáinak és életének ismertetése volt. Hosszú időn át a moszkvai Marx-Engels-Lenin Intézetben dolgozott. Munkatársa, majd tulajdonképpeni szerkesz-tője volt a MEGA-nak, Marx és Engels művei első tudományosan kidolgozott, össze-gyűjtött kiadásának. Ennek a hatalmas munkának az elvégzése során világmeretekben egyik legalapabb ismerőjévé vált Marx és Engels műveinek és élettörténetének. Ezirányú ismereteit néhány önálló munkában bocsátotta a nemzetközi munkásmozgalom rendelkezésére.

Legnagyobb önálló munkája az a csaknem 500 oldalas kötet, amely Marx Károly életét mutatja be, felkutatott és összegyűjtött történelmi adatok alapján.¹¹ Marx életé-nek, működésének, forradalmi tevékenységének ez a hatalmas kronológiája hosszú évekig tartó szorgalmas kutatómunka eredménye.

Munkatársak egész sora gyűjtötte hozzá az anyagot és a kutatás kiterjedt szerte a világon mindenfelé, ahol Marx életére és működésére vonatkozó adatok feltalálhatók voltak. Több mint háromezer adat került a kötetbe, mely nagy segítséget nyújt minden-kinék, aki Marx életének, a marxizmus kialakulásának, a szocialista mozgalom esemé-nyeinek tanulmányozásával vagy tudományos kutatásával foglalkozik. Kítűnő alapot ad ez a kötet egy tudományos Marx-életrajz megírásához, amellyel a marxista törté-netírás már oly régóta adósa a világ forradalmi munkásmozgalmának. De éppen egy ilyen Marx-életrajz hiányában bizonyos mértékig pótolhatja, helyettesíti is azt. A szá-m-talan forrásból összegyűjtött adatok nyomán szinte napról-napra feltárul az olvasó előtt Marx küzdelmes élete, a politikai harcok és elméleti munkának az a nagyszerű összefonódása, amely Marx működésének állandó jellemzője volt.

A minden egyes adat után megtalálható forrásmegjelölés egyrészt a felhasznált forrásanyag óriási mennyiségét mutatja, másrészt segítséget és ösztönzést ad az elmélyül-tebb tanulmányozáshoz és a további kutatáshoz. A kötet Marx halálának ötvenedik évfordulójára jelent meg és méltó hozzájárulás volt az évforduló megünnepléséhez. Ugyanerre az évfordulóra készült el egy nagy Marx-album ugyancsak Czóbel elvtárs szerkesztésében és egy moszkvai Marx-kiállítás az ő irányításával.

Másik nagy munkája Czóbel elvtársnak a Nagy Szovjet Enciklopédiában meg-jelent Engels-életrajz. Ezt később német nyelven háromszor is kiadták külön kötetben. Ebben az életrajzban Czóbel elvtárs megmutatja Engels közvetlen harcaát Marx oldalán a különféle kispolgári, szektáns, munkásáruöl irányzatok ellen, a forradalmi munkáspárt ideológiai és szervezeti alapjainak megteremtéséért. Rendkívül érdekesen ismerteti Engels tevékenységének jelentőségét a német szociáldemokrata párt megalaki-tásáért folytatott harcban. Megmutatja, hogyan leplezte le Engels lankadatlan Lassalle és Schweizer széles munkástömegeket megmozgató, de lényegében az uralkodó osztályok érdekeit szolgáló mozgalmát, hogyan lépett fel eközben saját párthívkük, Liebknecht Vilmos gyakori ingadozásai, határozatlansága, megalkuvó lépései ellen.

¹¹ Karl Marx, Chronik seines Lebens, Moskau 1934.

»Engels vezető szerepe a német szociáldemokráciában — írta Czóbel — tekintettel a nemzetközi front azon szakaszának rendkívüli súlyára, az egész világ munkásmozgalma számára a legnagyobb jelentőséggel bírt...«

Ismerteti Czóbel, hogyan harcolt Engels az egész világ munkásmozgalmának forradalmi irányú fejlesztéséért, marxista alapokra helyezéséért, hogyan küzdött minden ország munkásmozgalmában két fronton, a baloldali radikalizmus és a jobboldali opportunizmus ellen. Engels harcát az osztrák szociáldemokrata párt helyes politikai irányvonalának kidolgozásáért így ismerteti:

»Egyrészt energikusan fellépett az általános sztrájk egyes 'baloldali' elemek által propagált, akkor időszerűtlen jelszava ellen, míg másrészt állandóan és nyomatékosan figyelmeztette a pártot arra, milyen helytelen, parlamentáris illúziókat táplálni a választójogért és általában a demokratikus szabadságjogokért folytatott küzdelemben.«

Kiemeli, hogy Engels az ausztriai soknemzetiségű állam éles belső ellentmondásait nem gátló, hanem előnyös tényezőként tekintette a proletariátus osztályharca szempontjából. Sajnos, Czóbel elvtárs nem tért ki annak a — számunkra rendkívül fontos és érdekes — kérdésnek a vizsgálatára, hogy milyen álláspontot foglalt el Engels ebben az időben a magyar munkásmozgalommal kapcsolatban. Ismeretesek Engels egyes megnyilatkozásai erről a kérdéstről, de teljes összegyűjtésük és feldolgozásuk még a jövő feladata.

Czóbel felrajzolja, milyen következetesen, de ugyanakkor minden dogmatizmustól mentesen harcolt Engels a II. Internacionálé megteremtéséért és létrejötté után forradalmi tartalommal való megtöltéséért. Külön figyelmet fordít annak kiemelésére, hogy Engels — Marx mellett — milyen nagy jelentőséget tulajdonított az orosz forradalmi mozgalomnak és azon belül a munkásosztály vezető szerepének. Harcosan szembe száll azokkal a szociáldemokrata ferditőkkel és hamisítókkal, akik Engelst, mint Marxnál »jobbboldalibb« gondolkodót akarták beállítani, akik azt bizonygatták, hogy Engels, legalább is Marx halála után és főleg élete utolsó éveiben, letért a következetes forradalmi harc útjáról. Czóbel — Lenin útmutatásaira támaszkodva — következetesen leleplezi és pellengérré állítja ezeket a rágalmozásokat és hamisítókat. Megmutatja Engels lankadatlan harcát Marx tanításainak tisztántartásáért, állandó küzdelmét két fronton, mind a baloldali túlzók, mind az opportunisták hamisítók ellen. Különösen kiemeli — talán saját fiatalkori nézeteinek felszámolásaként is — Engels figyelmeztetését, hogy a proletariátusnak »meg kell erősítenie a vidéki agitációt, hogy a mezőgazdasági napszámásokat és kisparasztoakat, a proletárforradalom eme legfontosabb tartalékait, a maga oldalára vonja«.

Czóbel Ernő e két legjelentősebb munkája, a »Marx Károly élete adatokban« és az »Engels politikai tevékenységének fő szakaszai« című életrajz igen értékes hozzájárulások az egyébként nemzetközi viszonylatban még nagyon hiányos Marx-Engels életrajzi irodalomhoz. Időszerű lenne tervbevenni e két munka mielőbbi magyar nyelvű kiadását. Megjelentetésük jelentős segítséget lenne a magyar tudományos kutatók számára a tudományos szocializmus megalapítóinak az eddigénél sokkal alaposabb és elmélyültebb tanulmányozásához, életük és működésük jobb megismeréséhez, de ugyanakkor nagy segítséget nyújtanak a marxizmus-leninizmus minden tanulmányozójának is.

Szerkesztői-kiadói működése és az említett két munka mellett Czóbel elvtárs ebben az időben még jónéhány tanulmányt írt, elsősorban Marx és Engels munkásságával kapcsolatban. Így egy-egy hosszabb tanulmányt a Kommunisták Szövetségének történetéről, az 1848—49-es német forradalomról és Marx és Engels nagyarányú tevékenységéről a 48-as emigránsok támogatásának megszervezése terén. Részletes, nagy történelmi tudásról tanúskodó bevezető tanulmányt írt Marx és Engels »Az emigráció nagy férfiai« című vitáirathoz. Nagy része volt Lenin Válogatott Művei moszkvai magyar nyelvű kiadásának szerkesztésében.

A felszabadulás után Czóbel elvtárs 1947-ben jött haza Magyarországra és azonnal bekapcsolódott abba a nagy munkába, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusait a magyar dolgozó nép, a magyar munkásság számára közvetítse. Már 1948 februárjában, a Kommunista Kiáltvány megszületésének századik évfordulójára több értékes cikket írt a Kiáltvány létrejöttének és magyarországi kiadásainak történetéről. Érdekes, fontos adatokkal — évtizedes kutatásai eredményeivel — egészítette ki azt, amit a Kiáltvány történetétől addig tudtunk. Így különösen értékes új adatokat közölt arról a harcról, amelyet Marx és Engels az 1846-os évben és 1847 első felében vívtak, hogy kialakult tudományos meggyőződésüknek megnyerjék a német és az európai proletariát-

tust, és olyan munkásszervezetet hozzanak létre, amely a tudományos szocializmus elvi alapján áll.¹²

Külön cikkben foglalkozott Czóbel elvtárs a Kiáltvány magyarországi elterjedésének történetével. Hivatkozva Engelsnek arra a megállapítására, hogy »a Kommunista Kiáltvány története bizonyos mértékig visszatükrözi a modern munkásmozgalom történetét«, Czóbel elvtárs érdekes, addig feltáratlan adatok alapján kimutatta, hogy »a kiáltvány sűrűbb vagy gyéresebb megjelenése nagyjában megfelel a magyar munkásmozgalom hullámegyeinek és hullámvölgyeinek«.¹³

1948 eleje óta a Szikra Könyvkiadó marxista-leninista lektorátusának vezetője volt. Ettől fogva az ő kezén ment keresztül, az ő gondos szerkesztésében, tudományos alapossggal ellenőrzött fordításban jelentek meg magyarul Marx és Engels, Lenin és Sztálin művei. Rövid öt és fél év alatt szerkesztésében magyarul megjelent Marx és Engels csaknem valamennyi kiemelkedő jelentőségű, a marxizmus-leninizmus tanulmányozói számára nélkülözhetetlen munkája. Így magyarul először az ő szerkesztésében jelent meg a Tőke harmadik kötete és tevékenyen közreműködött a második kötet előkészítésében, amely sajnos, már csak halála után fog megjelenni. Szerkesztésében megjelent Lenin Műveinek 15 kötete és Sztálin Műveinek mind a 13, orosz nyelven eddig kiadott kötete. E művek magyar nyelvre fordítása, pontos jegyzetelése, a tudományos igényeket kielégítő, a dolgozók számára világos és érthető nyelve, nagyrészt Czóbel elvtárs megalkuvást nem ismerő alapossgát és igényességét dicséri. Az ő szerkesztésében jelent meg Marx és Engels, valamint Lenin Válogatott Műveinek két-két kötetes magyarnyelvű kiadása is. Ő szerkesztette és túnyomórészt maga állította össze azokat a gyűjteményes köteteket, amelyek klasszikusaink egy-egy kérdéssel vagy témakörrel kapcsolatos tanításait foglalják össze. Mintegy 15 ilyen gyűjteménykötet jelent meg eddig, többek között a párt és pártépítés, a munka kérdéséről, az agrár-, a szakszervezeti-, az ifjúsági-, a nőkérdésről és más kérdésekről. Ezeknél a gyűjteményes köteteknél alapul, példaképpül a hasonló orosznyelvű kiadásokat vették, de azért a magyar gyűjtemények mindig önálló szerkesztői munka eredményei. Terjedelmükben, összetételükben, a kiválasztott anyagban a magyar viszonyokat, a magyarországi tudományos kutatás és oktatás szükségleteit veszik figyelembe. Czóbel elvtárs kezdeményezésére és az ő szerkesztésében jelent meg először gyűjteményes kötet Magyarországon a proletár nemzetköziség és hazafiság kérdéséről. Lenin alapvető filozófiai munkáját, a Materializmus és Empirikriticizmust Czóbel elvtárs fordította magyarra. Mint a marxizmus-leninizmus klasszikusainak hivatott közvetítője, élete utolsó jelentős munkájaként, néhány hónappal halála előtt összeállította és szerkesztette a Marx Károly halálának 70. évfordulójára megjelent szép Marx-albumot.

Szerkesztői és kiadói munkássága mellett Czóbel elvtárs igen tevékenyen részt vett a történelmi kutatómunkában. Tagja volt a Magyar Történelmi Társulat igazgató választmányának, a Századok szerkesztőbizottságának, a Központi Előadói Iroda magyar történelmi munkaközösségének és a Pártfőiskola magyar párttörténelmi tanszékének. Közreműködött a marxista magyar történetírás alapvető problémáinak megvitatásában és feldolgozásában. Munkáját ezen a területen is rendkívüli alapossg és pontosság jellemezte. Sokszor vett részt a magyar történelem és a magyar munkásmozgalom története egyes alapvető kérdéseit tisztázó vitákban. Ha álláspontja természetesen nem bizonyult is mindig helyesnek, de mindig, mindenki, akivel vitatkozott, méltányolta és nagyra értékelte a kérdések tényleges tisztázására, a történelmi igazság felfedezésére irányuló őszinte törekvését.

Czóbel Ernő halála nagy vesztesége a magyar tudományos életnek. Rendkívül nagy tudományos gyakorlatával, a klasszikusok szinte páratlanul beható ismeretével, a szerkesztői-kiadói munkának nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő képességű és lankadatlan szorgalmú művelője volt. Czóbel elvtárs tudását és képességét sohasem tekintette féltett magántulajdonnak, mindent elkövetett, hogy munkatársainak átadja hosszú évtizedek szorgalmas munkájával gyűjtött tapasztalatait. Olyan kollektívát követsolt össze, amely folytatja majd a megkezdett munkát és ha nehezen is, de betölti a hirtelen eltávozásával hátrahagyott űrt.

Czóbel elvtárs alig egy évvel halála előtt, Sztálin elvtárs Műveinek hetedik kötetéről írt ismertetésében így fogalmazta meg a marxizmus-leninizmus klasszikusai tanulmányozásának nagy harci-gyakorlati jelentőségét: »a marxizmus-leninizmus nemcsak a

¹² Társadalmi Szemle 1948. II. •Adatok a Kommunista Kiáltvány történetéhez.

¹³ Szabad Nép 1948. II. 15. •A Kommunista Kiáltvány magyarországi pályafutása.

tudományos megismerésnek, hanem a tudományos előrelátásnak is elmélete és módszere. Az előrelátás azonban nem öncél, a fejlődés törvényeit és távlatait nemcsak megismerni kell, hanem a forradalmi cselekvés szolgálatába kell őket állítani. A jövőt nem elég előrelátani, ki is kell küzdeni.¹⁴

A szocialista jövő kiküzdésének szolgálatába állította Czóbel Ernő egész munkás élete folyamán minden tudását és képességét. Ezért mindig emlékezni fognak rá azok, akiknek alkalmuk volt vele együtt dolgozni. Élete és munkája példamutatás a jövő marxista történésznemzedékei számára.

RÉTI LÁSZLÓ

¹⁴ Társadalmi Szemle 1952. ápr.

РЕЗЮМЕ

Вера Мраз :

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ГАБОРА БЕТЛЕН

В очерке обсуждается вопрос бетленовской меркантильной политики, выдвинутый Дьюлой Секфю и отрицаемый Давидом Андьял.

Политической целью Габора Бетлен являлось освобождение Венгрии и объединение ее с Трансильванией. Организованная с этой целью крупная армия вызвала огромную потребность в деньгах и создала рынок спроса. Князь мог покрывать военные расходы лишь прилагая исключительные усилия. В интересах достижения своей цели он прибегал к неприменяемым раньше, новым методам. Для опознания этих методов решающее значение имело приобретение захваченной во время походов территории семи венгерских комитатов, гораздо более развитых, чем Трансильвания, и носящих в себе зачатки капитализма. В начале XVII столетия началось разложение феодализма, политика, проводимая в условиях и при возможностях начинающейся капитализации и использующая эти возможности в силу необходимости, показывает черты, которые вообще называются «меркантилистическими».

Извлеки опыт из опознанных во время походов возможностей, Габор Бетлен в последние годы своего правления проводил уже последовательную экономическую политику, имеющую решительный меркантильный характер. Отчасти, способствуя развитию единого внутреннего рынка между Трансильванией, приобретенными семью венгерскими комитатами и Венгрией, отчасти, планируя экономические отношения с соседними государствами, он вступил на путь, который являлся соответствующим продолжением его деятельности и который при более благоприятной внешнеполитической обстановке мог бы привести к созданию независимого, единого национального государства.

Клара Мереи :

АГРАРНО-СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В ЮЖНЫХ РАЙОНАХ ЗАДУНАЙСКОГО КРАЯ В 1905 ГОДУ

В 1905 году, в год русской буржуазной революции, — когда волны политического и общественного кризиса создали и в Венгрии атмосферу, вызывающую созревание революции, — по Задунайскому краю прокатилась волна забастовок. Эксплуатируемые и оставленные на произвол судьбы батраки и сельскохозяйственные рабочие огромных латифундий прибегли к оружию забастовки — средству самозащиты неимущих.

Толчок движению аграрного пролетариата дало эсекское рабочее движение. После временного подавления движений батраков соседней южнобарабаньской территории, оставили работу сельскохозяйственные рабочие и батраки также и Шомодьского, а затем и Толнского, Фейерского и Веспремского комитатов. Вначале забастовщики группами приступили к агитации в окрестностях. Когда же по просьбе испугавшихся помещиков и арендаторов в охваченные забастовкой местности были направлены сотни солдат и жандармов, сопротивление бастующих ограничилось лишь на отказ от работы. На каждом шагу можно было видеть, что аграрные пролетарии и крестьянская беднота искали связь с промышленным пролетариатом и бастующими горняками. Однако, социал-демократическая партия — тогдашняя партия рабочего класса — не старалась связать распространявшееся на всю страну движение с оживившимся движением рабочего класса. Крестьянское движение не имело руководящей силы, из-за его неорганизованности превосходящие силы легко могли одержать над ним победу.

Размер движения был поразительно большим. Только в двух задунайских комитатах (Шомодьском и Толнском) для устрашения бастующих крестьян, кроме повышен-

ного состава жандармерии, потребовалось 37 рот солдат. Из лагерей резервных рабочих министерства земледелия посылались массы штрейкбрехеров в охваченные забастовкой местности. Административные власти сотнями арестовывали, осуждали забастовщиков, налагали на них высокие денежные штрафы.

Движение имело характер так называемого аграрно-социалистического движения. Бастующие провозглашали принцип: «раздел земли, равенство и свобода». И отсутствие единого руководства указывает на то, что, хотя бастующие признавали себя социалистами, их движение не вышло из рамок так называемого аграрно-социалистического движения.

Причиной забастовок являлось, несомненно, экономическое и общественное угнетение аграрного пролетариата и крестьянской бедноты. Началу забастовки способствовали политический кризис и, главным образом, стимулирующее влияние русской революции. Влияние русской революции давало себя чувствовать через оживляющиеся движения промышленных рабочих, отчасти, через газетные информации. И это аграрно-социалистическое движение также было небольшим отражением русской революции.

Значение придает движению то, что в то время за достижение одной цели и в связи друг с другом вместе, боролись венгерские, южно-славянские, немецкие и, вследствие включения в забастовку части резервных рабочих, даже и словацкие аграрные пролетарии. Движение указало на нестерпимое положение отягощенного феодальным наследием аграрного пролетариата. Однако, одновременно воспоминание о 1905 годе стало для аграрных пролетариев и крестьянской бедноты этих местностей также и показывающим путь наследием: в 1905 году аграрный пролетариат сделал первые разублаживающие шаги по направлению к городскому пролетариату.

Задачи демократической революции и выдвинутые этим движением вопросы ждали радикального их разрешения. А силы приближающейся народной революции назревали и в Задунайском краю, ожидая руководящей силы.

RESUMÉ

VERA MRÁZ :

LA POLITIQUE ÉCONOMIQUE DE GABRIEL BETHLEN

L'étude est consacrée au problème du mercantilisme qui, au XVIIe siècle, aurait été inauguré par Gabriel Bethlen, prince de Transylvanie. Comme il est connu, l'existence de cette espèce de mercantilisme avait été admise par Jules Szekfű et contestée par David Angyal.

Selon l'auteur, Gabriel Bethlen visait à délivrer la Hongrie et à réunir la Hongrie et la Transylvanie. L'approvisionnement de la puissante armée qu'il avait organisée à cet effet réclamait une considérable augmentation de la circulation monétaire ; en même temps, l'armée constituait un important débouché pour les produits les plus divers. Pour s'assurer les frais de ses campagnes, le prince fit des efforts surhumains, recourant aussi à des méthodes jusque-là inconnues dans sa province. Ces méthodes, il venait de les connaître, dans les sept comitats de la Hongrie occupés par lui au cours de ses campagnes, où il existait un régime économique plus évolué et où le prince trouvait au moins les germes du capitalisme. Au début de XVIIe siècle commençait déjà la décomposition de la vie féodale ; les possibilités du capitalisme naissant favorisaient la cristallisation d'une politique qui devait nécessairement accuser des traits susceptibles d'être nommés « mercantilistes ».

A la fin de son règne, ayant tiré certaines conclusions des nouvelles possibilités reconnues pendant ses campagnes, Gabriel Bethlen jeta les bases d'une politique économique incontestablement mercantiliste. D'une part, il essaya de développer le marché intérieur commun de la Transylvanie, des sept comitats occupés et de la Hongrie, d'autre part, il fit des projets pour resserrer les liens avec les États voisins. En un mot, il s'engagea dans une voie qui au cas où, dans une situation internationale plus favorable, la politique du prince eût survécu à sa mort, eût conduit à l'unité nationale et à la formation d'un État indépendant.

CLAIRE MÉREY :

MOUVEMENTS SOCIALISTES AGRAIRES DANS LA PARTIE MÉRIDIIONALE DE LA TRANSDANUBIE EN 1905

1905, date de la révolution bourgeoise de Russie, fut marqué même en Hongrie d'une profonde crise politique et sociale. Dans cette atmosphère révolutionnaire la partie méridionale de la Transdanubie connut un important mouvement de grève : celui de serviteurs et des moissonneurs exploités des grands domaines.

Le mouvement du prolétariat rural déclanché par les ouvriers d'Eszéék. Dans la comitat voisin, c'est-à-dire dans la partie est du comitat de Baranya le mouvement des travailleurs agricoles fut étouffé pour quelque temps ; néanmoins peu après on assista à la grève des moissonneurs et des serviteurs dans une série de comitats : d'abord en Somogy, ensuite en Tolna, Fejér et Veszprém. Au début les grévistes envoyaient à certains endroits des groupes pour y déployer une propagande efficace, mais plus tard, après l'arrivée de quelques certaines de soldats et de gendarmes, venus à la demande des propriétaires terriens et des métayers effrayés, la résistance des grévistes se limitait à la suspension du travail. Il n'en reste pas moins vrai que, selon le témoignage des documents historiques, les grévistes cherchaient souvent à se mettre en contact avec le prolétariat industriel et avec les mineurs en grève. Malgré ces efforts, le parti d'alors des ouvriers, le Parti Social-Démocrate, ne fit rien pour rattacher ce mouvement de grande envergure à l'activité de plus en plus vive de la classe ouvrière. Dans ces conditions le mouvement ne pouvait s'appuyer sur une force directrice : à défaut d'organisation, elle dut succomber à la prépondérance numérique des adversaires.

En tout cas il s'agissait d'un mouvement vraiment remarquable : pour intimider les grévistes on dut leur opposer dans deux comitats méridionaux (Somogy et Tolna) 37 compagnies d'infanterie, sans compter l'effectif renforcé de la gendarmerie. Le ministre de l'Agriculture envoyait en masse les briseurs de grève, recrutés dans les camps de réserve de la force ouvrière. Les organes administratifs arrêtaient des centaines de grévistes pour les condamner et pour leur extorquer de lourdes amendes.

Il s'agissait incontestablement d'un mouvement né sous le signe du socialisme agraire. Les grévistes avaient une triple devise : « Réforme agraire, égalité, liberté. » Comme nous venons de dire, le mouvement n'avait pas de chefs proprement dits ; c'est pourquoi, bien que les grévistes, s'appliquassent le nom de « socialiste », leur mouvement ne dépassait guère les cadres du socialisme agraire.

Le déclenchement de ces grèves était dû sans doute à la misère du prolétariat rural et de la paysannerie pauvre. En outre, le mouvement fut stimulé par la crise politique et surtout par la révolution russe. Celle-ci fit sentir son effet aussi bien par le mouvement, de plus en plus énergique, des ouvriers industriels que par l'intermédiaire de la presse. Ce qui se passait en Transdanubie était, pour ainsi dire, un écho lointain des événements de Russie.

Essayant de déterminer l'importance de ce mouvement, il convient de tenir compte du fait qu'à cette occasion les Hongrois, les Slaves du Sud, les Allemands, voire les Slovaques (représentés par les réserves ouvrières entrées en grève) luttaient pour un but commun. Une fois de plus, ce mouvement jeta un jour vif sur le joug, de caractère manifestement féodal, qui opprimait le prolétariat rural.

Malgré l'échec, 1905 resta une année décisive dans le mémoire du prolétariat de la campagne et des paysans pauvres : dès cette date le prolétaire agricole étendait la main pour serrer celle de son frère travaillant à la ville.

Les problèmes de la révolution démocratique, ainsi que les questions mises sur le tapis par ce mouvement demandaient à être solutionnés au plus tôt possible. La Transdanubie mûrissait des énergies révolutionnaires qui n'attendaient qu'une seule chose : une force capable de les diriger.

A kiadásért felelős: Mestyán János

Műszaki felelős: Tóth Ferenc

A kézirat beérkezett: 1953. X. 31 — Példányszám: 3200 — Terjedelem: 18 (A/5) iv. 1 melléklet

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

k i a d v á n y a i

Kossuth Lajos Összes Munkái XI. kötet. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: *Barta István*

Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez

Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés

H. Balázs Éva: Jobbágylevelek

Ú j a b b a n m e g j e l e n t

Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. kötet (Kossuth-1848/49-ben III. k.)

Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén. I., II. k. Összeállította:

Barta István

A magyar jakobinus mozgalom iratai II., III. kötet. Összeállította: *Benda Kálmán*

Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története

Lederer Emma: Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon

Pach Zsigmond Pál: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon

Elekes Lajos: Hunyadi

Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára

1802—1952. I—II.

A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben

Szerk. *Andics Erzsébet*

Varga János: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 ősztén

A M A G Y A R T U D O M Á N Y O S A K A D É M I A T Ö R T É N E T T U D O M Á N Y I I N T É Z E T É N E K

k i a d v á n y a i k ö z ü l e d d i g m e g j e l e n t:

Magyar Történeti Bibliográfia I., II. és III. kötete

Haraszti Éva: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen

Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I.

I. Tóth Zoltán: Parasztmozgalmak az erdélyi Érc-hegységben 1848-ig
S. Sándor Pál: Parasztságunk a Habsburg-önkényuralom korszakában 1848—1867.

Kovács Endre: Magyar-cseh történelmi kapcsolatok

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. I. 1867—1892

Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerkesztette: *Székely György*

Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790.

Szerkesztette: *Spira György*

Matkai László: A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen
A klerikális reakció a Horthy-fásizmus támasza. Szerkesztette: *Balázs Béla*

A *Studia Historica* sorozatban megjelent:

1. Й о ж е ф Р е в а н, почетный член Академии Наук Венгрии: Марк и венгерская революция 1848—1849. гг.

2. Э р ж е б е т А н д и ч, член Академии Наук Венгрии: Церковная реакция во время революции 1848—1849 гг. в Венгрии.

3. Э р и к М о л ь н а р, член Академии Наук Венгрии: Основание венгерского государства

4. П. Ж. П а х, Первоначальное накопление капитала в Венгрии

5. П е т е р Х а н а к: Угнетенные народы австрийской империи и венгерская революция 1848—1849 гг.

6. *Győző Ember*: Louis Kossuth à la tête du comité de la défense nationale

Előköszületben a *Studia Historica* 7. száma

Megjelent az *Acta Historica* 1., 2., 3. és II/1—2. száma

Ára: 10,— Ft

Előfizetés egy évre: 24,— Ft

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

szerkesztésében megjelent

NÉPSZERŰ KIADVÁNYOK

MŰVELT NÉP KÖNYVKIADÓ

<i>Fekete Sándor: A márciusi fiatalok (Szikra kiadás)</i>	15,— Ft
<i>Kovács Endre: Bem apó</i>	4,— «
<i>Fekete Sándor: Vasvári Pál</i>	3,50 «
<i>Elekes Lajos: Hunyadi János</i>	2,50 «
<i>Esze-Köpeczi: Esze Tamás</i>	3,— «
<i>I. Tóth Zoltán: Varga Katalin</i>	3,— «
<i>Karsai Pamlényi: A fehér terror</i>	6,50 «
<i>Hadrovics—Wellmann: Parasztmozgalmak a 18. században</i>	6,— «
<i>Várkonyi Ágnes: Vak Bottyán</i>	4,50 «
<i>Osonka Rózsa: A klerikális reakció az ellenforradalom győzelméért</i>	4,50 «
<i>Pálffy Ilona: Nők a magyar függetlenségért</i>	4,— «
<i>Nagy Kálmán: Stromfeld Aurél</i>	4,— «
<i>Incze Miklós: Válság és nyomor a Horthy-rendszerben</i>	4,— «
<i>Kossuth Lajos: Fel mindnyájan a hon védelmére II. kiad. (Összeállította: Barta István és Spira György)</i>	11,— «
<i>Heckenast—Karácsonyi—Lukács—Spira: A magyar nép története. Rövid áttekintés</i>	23,— «
<i>Mérei—Spira—Lukács: Kossuth Lajos. Rövid életrajz</i>	22,— «
<i>Soós Imre—Szántó Imre: Eger vár védelme 1532-ben</i>	6,— «
<i>Wittman Tibor: Bethlen Gábor</i>	10,50 «
<i>Magos György: Az angol és amerikai monopoltőke szerepe a Horthy-fasizmus megszilárdításában</i>	6,— «
<i>Heckenast Gusztáv: A Rákóczi szabadságharc</i>	8,50 «
<i>Heckenast—Incze—Karácsonyi—Lukács—Spira: A magyar nép története II. kiad.</i>	37,— «
<i>Benczédi László: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben</i>	8,50 «